ראשון־לציון

התרמ"ב-התש"א

ראשון־לְציון

התרמ"ב = 1882 – התש"א = 1941

ראשון לציון הנה הנם (ישעיהו מ"א, כ"ז).

העורך

דָוִד יוּדִילוֹביץ (כתיב גלותי)

דוד יוּדָה-לב-איש (כתיב עברי)

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

יצא לאור בעזרת חברת „כרמל מזרחי"

שלהי התש"א ראשון־לציון 1941

כל הזכויות שמורות לדוד יודילוביץ
Copyright by David Idelovitch
Printed in Palestine 1938 — 1941 נדפס בארץ־ישראל

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

בדפוס הראשון במושבתנו ראשון־לציון
מרכז ז. ינקלביץ - 1938-1941

חברי המערכת:

זלמן דוד ליבונטין ז"ל – נשיא

מנשה מאירוביץ יו"ר

דב חביב לובמן יועץ

הספר „ראשון־לציון" יצא
לאור בסיוע חברת „כרמל מזרחי":
ההדפסה ארכה כשלש שנים וחצי, החלה 1938
ונגמרה 1941 מלבד העבוד הכתיבה והחבור: בדפוס
האמן זליג ינקלביץ אשר בראשון־לציון: נדפסו אלף
וחמשים העתקות בנות חמש מאות ושנים וחמשים דף
שהם אלף ומאה וארבעה עמודות בכל ספר וספר: הניר
70×100 הספיקו האחים זילברשטין מתל־אביב: הגליפות הוכנו
בצינקוגרפיה אברהם סוסקין ובאחרונה המשיכו בעבודה
הצינקוגרפיות המאוחדות: מספר הציורים בספר שלש
מאות ושנים ושמונים (מאתים ושבעים בודדים ומאה
ושנים עשר בפוטומונטג'ה): רוב הצלומים צלם אגון
לוי בראשון־לציון: ארבעים העתקות נכרכו
בכריכות לוקס מסומנות ממספר אחד עד
ארבעים ואינם למכירה:

בפרוס הששים
לך, ראשון־לציון,
מושבתנו היקרה,
מנחת זכרון.

העורך וחברי הספרנית

כ"ס אלול התש"א — ערב ראש השנה התש"ב.

תּוֹכֶן הָעִנְיָנִים:

		דף
	מָבוֹא.	
א.	זרובבל חביב נשיא מועצת ראשון־לציון — פתח דבר.	ח—ט
ב.	דוד יודילוביץ [יודה־לב־איש] — מאת העורך.	י—יא
ג.	מנשה מאירוביץ ודוב חביב — מאת חברי המערכת.	יב.
	„רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן".	
	פרופ. נחום סלושץ — בראשית ראשון־לציון:	
	א. ראשל״צ וגלילה בהיסטוריה; ב. עין הקורא; ג. יקבי המלך שלמה.	1— 6
	פרופ׳ שמואל קליין — מקדמוניות ראשון־לציון.	7— 11
	ד״ר א. י. ברור — סקירה גיאוגרפית וטופוגרפית על ראשון־לציון:	
	1. השם; 2. מעמדה הגיאוגרפי; 3. השטח: 4. הגבולות; 5. הקרקע; 6. צורת הקרקע; 7. דרכי ראשון־לציון.	12— 22
	דוד יודילוביץ — דברי ימי ראשון־לציון:	
א.	בראשית היה הרעיון.	23— 28
ב.	ממחשבה למעשה; תולדות המיסדים	28— 42
	שליחות יוסף פינברג לאירופה	44— 47
	המשך תולדות המיסדים.	49— 56
ג.	מים, בארות	56— 61
	מכתב ראשון של הברון על ראשון־לציון	67— 70
	מכתב אליהו שיר.	76— 78
ד.	בי״ו, תולדות הבילוי״ם	70— 89
	המשך תולדות הבילוי״ם.	92— 95
ה.	המצורפים לתקופת היסוד; תולדותיהם;	
	1. סיום תקופת היסוד	96—105
	הברון והברונית די רוטשילד	108—112
	מכתבי ארלנג׳ר והברון	113—145
	מברקי ארלנג׳ר עבריים באותיות לטיניות ב־1884.	133, 136
ז.	שש מסעות הברון לא״י.	145
ח.	יועצי הברון, תולדותיהם.	146—154
ט.	עדת ראשון־לציון.	154—161
י.	שניים למיסדים	161—163
	צו ג׳מאל פחה (על החולות)	175
	מפות ראשון־לציון ורחובותיה	172—182
	מתנחלי ראשל״צ עד התרע״ג, תמונותיהם, פיטומונסג׳ה	183—189
י״א.	החנוך בראשל״צ; בית הספר העברי הראשון בעולם	190—201
	גן הילדים עברי, הראשון בעולם	201—204
	רשימת המורים, בית הספר בתקופת העדה	204—208
	גימנסיה בראשון־לציון	223—224
	דברי ימי שלשה עשר ראשי ההוראה שניהלו את בתי הספר בראשון־לציון, תמונותיהם	224—226 / 229—236
	מורה המורים אליעזר בן־יהודה	236
	ועדי בתי הספר בראשון־לציון.	238—239
י״ב.	ועדי המושבה והתפתחות חייה הצבוריים	413—414
	תולדות ראשי הועדים וראשי המועצות במושבה	414—428
	הועדים של החקלאים	428—429
	תולדות ראשי ועד החקלאי	429—433
	רשימת חברי ועד המושבה	434—436
	רשימת חברי הועד החקלאי	436—437
	מזכירי שני מיני הועדים.	437
י״ג.	פקידות הברון בראשל״צ; תולדות הפקידים	437—447
	גזירת התרמ״ז	443
י״ד.	המוכתריה, תולדות המוכתרים	448—451
	הקליגרף היחידי בראשל״צ ש. פ. רוזן.	451—452
ט״ו.	יקבי ראשון־לציון	452—457
	חמשים ואחד הבצירים בראשון־לציון	457—479
	הרצל בראשון־לציון	459—461
	הרברט סמואל בראשון־לציון	462—463
	נאום הברון בביהכ״נ בתל־אביב	464—466
	ג׳מס די רוטשילד וצ׳רצ׳יל בראשל״צ	471—474
	מגילת היסוד למוזיאון בראשון־לציון	475—476
	הרב הראשי ד״ר י. א. הרצוג בראשון־לציון	479
	מנהלי היקב הטכנאים והמסחריים, תולדותיהם.	481—487
ט״ז.	מוסדות ממונות בראשון־לציון.	488—491
י״ז.	הפועלים בראשל״צ; תולדות ראשוני הפיעלים	491—499
	פועלי אגודת ישראל בראשון־לציון	502—503
י״ח	תולדות ראשוני הרופאים בראשון־לציון	503—505
	חברי הסתדרות הרופאים בראשון־לציון.	506
י״ט.	מגבורי ראשון־לציון.	506—507

	דף
כ. מתוך מפקד ראשון־לציון.	507—508
כ״א. שיר „התקוה״ והלחן שלו.	508—509
כ״ב. יסוד קרן קימת בראשון־לציון בהתרמ״ט הקהק״ל הרשמי — הָרִשָׁמוֹת ראשון־לציון לשונים בספר הזהב של הקהק״ל עד התש״א.	509—510 510—511
כ״ג. תרבות בראשון־לציון: ערבי קריאה; בית עם; ספריה, מקהלה, מכבי, בית המכבי, מגרש משחקים.	511—518
כ״ד. בקור חולים והכנסת אורחים בראשון־לציון.	518
כ״ו. ישוב התימנים (עיין גם מאמר ינובסקי).	520—521
כ״ה. נרצחים בראשון־לציון.	518—520
כ״ז. הסתדרות נשים בראשון־לציון.	521—523
כ״ח. הארבה בראשון־לציון.	524
כ״ט. רבי מדינות בראשון־לציון.	527—522
ל. חרושת המעשה בראשון־לציון.	527
סחר היין.	270
תולדות יוצרי הכרמלים.	293—309
בני ראשל״צ בצבאות ההסכמה באירופה.	340—342
תולדות פרופסור ד״ר הינריך לֶוֶה.	345—346

מנשה מאירוביץ — תולדות ברתה פינברג	43— 44
— הנטיעות בראשון־לציון	240—255
— דפים של יומן בימות מלחמת העולם	390—405
— תולדות אלברט ענתבי.	447—448
אגרונום א. זוסמן — לתולדות המטעים בראשון־לציון.	256—263
הלל איסר ינובסקי — תולדות אהרן מרדכי פרימן	47— 49
— תולדות מנשה מאירוביץ	89— 92
— תולדות דוד יודילוביץ [יודה־לב־איש]	226—228
— המוסדות הדתיים בראשון־לציון; תולדות רבני ראשון־לציון	375—390
— ד״ר אליקים ויצברד	505—506
— ישוב התימנים בראשל״צ.	520—521
ד״ר מ. אבנימלך — על הקדיחות והמבנה הגיאולוגי של ראשון־לציון והסביבה.	62— 66
משה סמילנסקי — בצל השקמה [על ישני עפר].	164—172
זלמן לוי רוזין — בית הספר בתקופת העדה.	208—210
ד״ר יהודה מטמן כהן — תחנתי הראשונה בא״י.	211—216
אהרן קרון — בית הספר בתקופת מחלקת החנוך.	216—223
חמדה בן יהודה — ראשון־לציון של בן יהודה.	236—238

מיכל פוחצ׳בסקי — לתולדות הגפן בראשל״צ; נסיונותינו.	263—269
זאב גלוסקין — „דברי יסוד״ למסחר תוצרת היקבים.	271—293
דוב חביב לובמן — מתוך קורות ראשון־לציון.	309—329
זרובבל חביב — א. חלוץ הפרדסנות בראשל״צ;	
ב. בני ראשון־לציון בגדוד העברי.	329—334
יפת יודילוביץ — מסן־פרנציסקו ליריחו ועבר הירדן.	335—340
מוריס בֶּרֶס — היהודים במלחמת העולם	341—342
פרופ׳ הינריך לֶוֶה — ראשון־לציון בתערוכתה הראשונה (בברלין).	343—345
מ. ויניק וא. פרל — אדמות ראשל״צ (אגרולוגיה)	346—356
ד״ר ד. אשבל ואינג׳ניר מ. ויניק — אקלים ראשון־לציון (מטאורולוגיה)	356—366
ד״ר אליקים ויצברד — השבחת הבריאות בראשון־לציון.	367—369
ד״ר אליפלט ויצברד — מעמד הבריאות בראשון־לציון.	369—375
כתריאל רפפורט — אגרות.	405—413
ד״ר ליאו זוסמן — חמשים שנות פרי הגפן ביקבי ראשון־לציון.	480—481
פישל ורבר — צבור הפועלים בראשון־לציון	499—501
יוסף זבידוביץ — הפועל המזרחי בראשון־לציון	501—502
אורי שרצר — עובדים ציונים כללים בראשל״צ	502
בצלאל גיפשטין — פועלים רביזיוניסטים רל״צ	502
מאירה בלקינד — מקהלה בראשון־לציון.	514—515
עו״ד יעקב סגל — „המכבי בראשון־לציון	515—516
יו״ט ליפמן שליט — ראשון־לציון (שיר)	528
נפתלי הירץ אימבר — ראשון־לציון (שיר)	528
צבי גורדון — ראשון־לציון (שיר)	528
איתמר בן אבי — נעילה	529—531
מפתח שמות האנשים	531—544
מפתח שמות הגיאוגרפיים.	545—549
מפתח הציורים (מפות ותמונות).	549—551
תקוני טעויות.	551—552
מודעות.	

מָבוֹא.

א.

רַבִּי זְרֻבָּבֶל חָבִיב נְשִׂיא מוֹעֲצַת רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן בְּתְקוּפַת יְמֵי הוֹעָדַת סֵפֶר
„רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן", הוֹאִיל בְּטוּבוֹ לְפַתּוֹחַ לָנוּ אֶת שַׁעַר הַסֵּפֶר, וְכֹה כָּתַב לָנוּ:

פֶּתַח דָּבָר

„גדולה הזכות אשר נתגלגלה אלי: להקדים שורות אחדות לדפי ההיסטוריה אשר לפנינו: דברי ימיה של ראשון־לציון; הלא הם קורותיו של הישוב, פרשת לבטיו והרפתקאותיו, צמיחת הבנין מן „הזרעונים הראשונים" עד הצמרת הענפה, מן היתד הראשונה עד מאות מבצרי המגן הפזורים ברחבי ארץ האבות ומכריזים על רצון החיים של ישראל סבא.

„גל ההתעוררות אשר צנף פתאום בראשית שנות השמונים של המאה החולפת את קבוציה של הגולה בהונגריה, רומניה ורוסיה רבתי, הרתיח לבבות רבים מישראל. בערים שונות מרוחקות זו מזו הודלקה אש הערגה הישנה לציון, שהיתה כמוסה בפינות חבויות ויהודים לעשרות ולמאות חסלו את עסקיהם, נטשו את משפחותיהם, הטילו תרמיל על שכם ויצאו לדרך. פניהם – אל המזרח, אל חיק המולדת. רוח טמיר דחפם ויכונן צעדיהם. שליחי צבור נאמנים היו – חלוצים לפני המחנה. בלא קשר בין היחידים, בלי תכנית מחושבת מראש, בלי נחוש התוצאות, כלם דרוכי מטרה אחת לחיות חיים עצמיים, חדשים, כלם צמאי גאולה.

„היתה זו התחלת תנועת התחיה, ההתחלה הפלאית שרבים מנושאי דגלה נבלעו בתהום הנשיה ולא זכו להזכר ברשימת סוללי המסלה, חוספי האפקים. רק לאחר זמן נתארגנה אגודת ביל"ו, נתלכדו והופיעו „חובבי ציון" בשמיה של היהדות השואלת לנתיבות עולם.

„בימים ההם, בטרם התרגשו הפרעות ולאחר שהתחוללו, שוטטו ביפו ובירושלים, במשעולי ההרים של חברון ובשבילי עזה השוממים, בשומרון ובגליל אנשים רבים מחפשי נחלה וכרם, תיירי אחוזות, דורשי מושב וקוני חלקות אדמה. בארץ הקדושה נשמעו שוב הד פעמיהם של בנים השבים אל אמם להחיותה ולהפרותה לבנותה ולהבנות בה. מתוך המחנה הזה ההומה והמבוהל ארגן ר' זלמן דוד הכהן ליבונטין את „ועד חלוצי יסוד המעלה" ובעזרתו ועפ"י בחירתו של איש האדמה ר' יהודה ליב חנקין נקנתה אדמת „עין קרא", היא „עין הקורא", בחדש תמוז שנת התרמ"ב על שם חיים אמזלג סגן קונסול בריטניה ביפו.

„אותה שנה נטו את האהל הראשון על אדמת הגבעה. ר' צבי הכהן ליבונטין קנה בכספו את רוב האדמה אשר חולקה אחר כך בין מתנחלים שונים. אל המיסדים הנ"ל נצטרפו עוד שמונה חלוצים שכל שאיפתם היתה להיות לעובדי אדמה. הנה שמותיהם ומעשיהם רשומים בספר אשר לפנינו. אלה היו הראשונים, הם פתחו את השער בו יעברו גאולים. עד מהרה הצטרפו לחבורה הקטנה בני ביל"ו שעבדו אותה שעה במקוה־ישראל. הוחל בהקמת הבתים הראשונים ואולם מים לא היו. מעין שמשון הדלוח והמעופש, צפרדעים שרצו בו ויתושים קננו על גדותיו. החלוצים הראשונים נגשו לחצוב את הבאר הראשונה תחלה על ראש הגבעה ואחר כך בשפוליה. חפרו

ועמלו והגיעו עד הסלע. סגור הלב של אמא אדמה מאן להפתח לפני הבנים הדופקים עליו בשארית כוחותיהם. האמצעים הכספיים דללו. דכאון תקף את המחנה. נשלח השליח יוסף פינברג לבקש עזרה והנה דרך כוכב על שמיו של המפעל ועודד את הלבבות. הנדיב הידוע, הברון אדמונד די רוטשילד, סכך בכנפיו על השתיל הרך בעודנו באבו. מכאן ואילך נמשכת מלחמת התחיה, על כל הגבורה והתפארה שבה, על אורותיה וצלליה, תבוסותיה ונצחונותיה, נמשכת ללא הפסק וללא רתיעה.

ספר „ראשון־לציון" ירוץ בו הקורא ואולם דפיו ופרקיו אט אט נכתבו בזיעה ודם ובקרבנות וכל בעל נפש יתעכב על הפרטים וילמדם ויתעסק בם כיורד אל המעין לרוות צמאונו, הלא זוהי הבאר העתיקה ממנה נשאבו חיים כל כך רבים, גדלו כוחות כבירים אשר חוללו את ההמשך. כוחות אלה רקעו את השלשלת המאירה שכל חוליה מחוליותיה הֶבֶל עולם מלא בפני עצמו, אך כלן שלובות ורתוקות ומהוות ביחד את היריעה הגדולה של תקומת ישראל בארצו.

ועתה יורשה נא לי להוסיף מלים אחדות אודות ההוצאה לאור של הספר ואודות עורכיו. אנו חייבים תודה לחברת „כרמל־מזרחי" שקבלה על עצמה הסיוע להוצאה של הספר ובמיוחד יעמוד על הברכה הא' זאב גלוסקין שהיה מיסדה ומנהלה כל השנים. ואשר למערכת, הרי הם הרביעיה (בסדר א"ב) דוד יודילוביץ, דוב חביב לובמן, ז. ד. ליבונטין ומנשה מאירוביץ. הם הקדישו את עצמם לעבודת הכנוס והלקוט הבירור והלטוש של החמר הגלמי. כלם מראשוני הבונים הם שכל המסופר בספר הזה הוא עצם מעצמם וחלק מנשמתם. במיטב יכלתם התאמצו לדלות ולמלט מתהום הנשיה עובדות, זכרונות תעודות ומסמכים כדי להעמיד את ההיסטוריה על אמיתתה. ומכלם הגדיל עשות העורך הראשי דוד יודילוביץ, אשר לא חס על עמל ויגיעה ועשה לילות כימים בדבקות ובמסירות, במרץ שאינו יודע לאות, כדי להוציא מתחת ידו דבר מתוקן.

רבים היו המכשולים בדרכה של המערכת והמלאכה נמשכה זמן רב, ואולם חלוצי הישוב אינם עומדים באמצע הדרך. דוד יודילוביץ וחבריו סיימו את המפעל ואנו יכולים לברך על המוגמר.

רצוני להתעכב קצת על ר' דוד זה. הלא הוא הוא אשר (בעקבות רבו וחברו הגדול בן־יהודה) הגה לראשונה את הרעיון „להוראות המדעים האלמנטריים" בארץ האבות בעברית, ונלחם משנת התרמ"ח והלאה בתוך בית־ספר ראשון־לציון להגשמת הרעיון הזה, ובהשגחת מרדכי לובמן ז"ל הניח את היסוד לבית־הספר העברי־עברי החדש בארץ, ובעולם כלו. הוא האיש אשר טפח ויסד את „גן הילדים" הראשון בעולם ודאג לתכנו ולרוחו. יודילוביץ ערך והוציא לאור בארץ־ישראל את „עתון הילדים" העברי הראשון בעולם כלו שהיה מכונה בשם „עולם קטן" [תרנ"ג]. הוא האיש שהעמיד את עצמו להיות נושא כליו של מחדש השפה ומשליטה אליעזר בן־יהודה. ובעקבות רבו הקים יודילוביץ את הבית הראשון במושבה ששפת הנביאים הפכה להיות בו לשון אבא ואמא, לשון הילדים והמשפחה. גדול חלקו של יודילוביץ בהכנסת העברית לשמוש במוסדות הצבוריים השונים וזכויותיו אלו תשמרנה לו לעד.

ראויים הם העסקנים הנערצים שנוקיר את פעלם ונעריך את התלהבותם. הבה נברכם מקרב לב על כל אשר עשו למען העם והמולדת. ולואי שיזכו לחזות יחד עם יתר הבונים ועם כל הישוב בהבקע שחר האומה למלכות ישראל.

זרובבל חביב

נשיא המועצה המקומית ראשון־לציון

סיון התש"א.

ב.

מֵאֵת הָעוֹרֵךְ.

ו. הַשְׁטָה בְּהֶרְכֵּב הַסֵּפֶר „ראשון־לְצִיּוֹן".

א) ספר זה איננו תיאור של חזיונות ומליצות, אלא עובדות ומעשים של הויית הבנין הישובי החקלאי הראשון, הקמתו והתפתחותו בעם ובארץ, בלי הפסק אף יום אחד למן התרמ"ב ועד היום.

ב) ומפני שעד „מלחמת העולם", בערך שלשים שנות ראשון־לציון הראשונות היה מעוף הבנין הולך ועולה מיום ליום, גם בחומר וגם ברוח, גם ביצירה ישובית וגם ביצירות תרבותיות הלוך וטס אל עָל במדת תנופה אחת הנמשכת ועולה, וכל מה שנוצר היה בבחינת ואשוניות, כלמשל: רכישת ברון אדמונד רוטשילד לראשון־לציון ראשונה, ולא"י, בבחינת אבי הישוב, בסוף. וכגון בית ספר עברי־עברי ראשון; גן ילדים עברי ראשון; אספות מורים עברים ראשונות; יקבים ראשונים במדה גדולה כזו, סינדיקט קואופרטיב מסחרי במזרח, ראשון; עתון חי ראשון; (ערבי קריאה), „בית עם" ראשון; תערוכת תוצרת עברית ראשונה בברלין וכו' וכו'. ומפני שהמתישבים והמתאחזים בשנים הראשונות שבעו תלאות של הפיכת מדבר לגן עדן אלהים, שנעשה בסיס לרגלי הבאים אחריהם, ומפני שמ„הראשונים" נשארו כיום, בחיים בראשון־לציון רק אולי כחצי „מנין" בלבד, כי על כן הרגשתי חובה כנגד הסוללים והבונים הראשוניים האלה, לפרק את פרקיהם הם, לכל פרטי פרטיהם, עד שידי הגיעה; את כל מעבדיהם טרחם ומשאם וריבם, הכל לפי מסמכים מובהקים, שהצלחתי להעלות מתהום הנשיה, אם אמנם בקושי רב. וגם אספתי בספר את התמונות של אותם המחוללים היוצרים הראשונים עד לערך שנת התרע"ג—1913; בצורת פוטומונטג'ה בדפים: 189—186.

לכל אלה הראשונים נפל בחבלם כמעט שני שלישי הספר „ראשון־לציון", בעת אשר לבני ראשון־לציון הצעירים, הדור השני, ולמתישבי עשרים ותשע השנים האחרונות הוקדשו שאר הדפים של הספר בהגישי להם את כל אשר הגיע לידי, רק לא כ"כ לפרטי פרטיהם, יען כי החיים עדיין לפניהם, ואגיד לכל אחד מהם עם המשורר:

בעוד אשר „עָלֶה נָבֵל אָנֹכִי — אַתָּה צִיץ פּוֹרֵחַ".

וספר הימים עוד פתוח ומתגולל לפניהם, והולכים הם ונרשמים בספר התולדה עד בוא מערכתם הם.—

ג) ובהיות שראשון־לציון היא מושבה ובסיסה הוא הקרקע, הזרע, הנטע, וכל הצלחתה תלויה בגשם ובבאר, על כן פניתי לבעלי המקצועות היותר מומחים בארצנו למדעים האלה, כגון: פרופסור נ. סלושץ; פרופסור ש. קליין; הגיאוגרף הרב ד"ר א. י. ברור; הגיאולוג מ. אבנימלך; המטאורולוג ד"ר אשבל; האינג'ינר מאיר וניק והאגרונומים מ. מאירוביץ וא. זוסמן. ויחדרו וימצו בכח תורתם את כל עומק מדע ראשון־לציון במחקר קדומים של המקום, בקרקע, באגרולוגיה, במטאורולוגיה, באקלים ויהפכוהו למחקר שדה־מדעי טהור.

ד) לזכר עולם נאספו בספר „ראשון־לציון" הרבה ציורי מסמכים „ראשונים" על יצירת ראשון־לציון, פקסימיליות רבות, מראות נוף, ציורי מפות, עצים ראשונים, בנינים ראשונים, תמונות של ראשונים כגון: מיסדים, בילויי"ם, הברונים: (האבות והבן), יועצי הברון, ראשי הועדים והמוסדים, נבחרי המושבה, המוכתרים, הרופאים הראשונים,

מנהלי בתי הספר, הרבנים, הפועלים הראשונים, יוצרי סחר היקבים, המתאחזים בשלשים השנים הראשונות עד מלחמת העולם, תמונות כלי היין ביקבים ובמעבה האדמה, רבי מדינות שבקרו בראשון־לציון, מגבורי ראשון־לציון, החללים בראשון־לציון ועוד, ועוד.

II. חוֹבָה קְדוֹשָׁה.

והנני למלא בזה חובתי לחברי המערכת, החברים: ר׳ זלמן דוד ליבונטין ז״ל – נשיא, ר׳ מנשה מאירוביץ – יו״ר, ור׳ דוב חביב לובמן יועץ, שעזרו לי בעצותיהם המחוכמות והמנוסות, וביחוד בשנים האחרונות היו יושבים אתי שתי פעמים בשבוע, (בכל שני וחמשי), בבית ר׳ מנשה מאירוביץ מן שעה 5 עד 6 אחה״צ, והייתי קורא לפניהם כל מה שנצבר אצלי במשך השבוע והיינו דנים על „מה לקרב ומה לרחק״.

חברי אלה, עודדוני תמיד, בראותם עמלי ויגיעתי בעבודתי הקשה. הנני מודה להם מכל לבי.—

וכן עלי להזכיר פה, כי בלי סיוע מיסדי חברת „כרמל מזרחי״ היה כל מפעל הספר „ראשון־לציון״ בלתי אפשרי. – זו החברה אשר הגדילה את מפעלי החסד שלה, בבנותה „בית העם״ ברחובות, בתמכה „בחנוך״, „במפעלי תרבות״ בראשון־לציון וברחובות וכו׳, ע״י רצונם הכביר של מיסדיה: ר׳ יצחק ליב גולדברג ור׳ זאב גלוסקין, הוחלט להשאיר „זכר רוחני״ לראשון־לציון. ולפי הצעתי הסכימו לסייע לחבור ספר על „ראשון־לציון״ לזכר עולם, ויכבדוני בתפקיד „עורך״ הספר, וגם בחרו ב„חברי מערכת״ הנ״ל, ותודתי נתונה בזה לבעלי „הכרמל״ על אמונתם בי, וקוה אקוה, כי מלאתי את חובתי באמונה. עד כמה שהיה אפשר לי לפי הזמן שאנו חיים בו, ימי המאורעות וימות המלחמה.

III. מִקְצָת מֵהִתְלַבְּטוּת הָעֲרִיכָה.

ופה מקום אתי למלא חובתי כנגד עוד אנשים מסוימים שאמצוני, בעבודתי הקשה המסובכת והמסועפת שנטלתי עלי, ולהביע להם הכרת תודה; והם בסדר א״ב: ר׳ י״ב בר דרורא ז״ל (בהגיון הגהותיו), הרב ד״ר א. י. ברור (אצל הממשלה), ר׳ אלטר דרויאנוב ז״ל (בהערות מאירות), ר׳ שלמה זלצמן (במומחיות עצותיו), ר׳ הלל איסר ינובסקי (בבקיאותו בספרותנו העתיקה והחדשה), ר׳ שמעון יעבץ (במסקנות מחקרי בארותיו), ר׳ מנחם מ. ברונשטין=מבש״ן ובנו ר׳ שלמה מקראיובה (במחקר גוף לחן „התקוה״), פרופ. ד״ר הינריך לֶוֶה (בעצותיו האמנותיות), ר׳ אליהו קרויזה (במכתבי ארלנג׳ר חכי״ח והברון וכו׳) ור׳ כתריאל רפפורט (בבהירות זכרונו). וכן עלי להזכיר ברגש כבוד את „שני ראשי״ המועצות בראש״לצ בימי חבור ספר „ראשון־לציון״: ר׳ מיכאל לוין ור׳ זרובבל חביב, שפתחו לפני את ארכיוני מועצת ראשל״צ, והמליצו לפני מזכיריהם וסגני המזכירים, להגיש לפני כל זכרונות המושבה הכתובות בספרי ועדי המושבה לתועלת עבודתי.— וכן אודה לאלה ששמשו לי למזכירים ולמזכירותי במערכת בעבודתי, חן חן ותודה רבה לכלם.—

ומודה אני לפניכם כי גודל הקושי, שלקחתי עלי, לא היה די ברור לפני, בשעה שהסכמתי לעריכה זו.— חשבתי ששנה אחת תהיה די לעריכה, והנה ארכו שלש שנים וחצי. לא בנקל השגתי את כל המסמכים, ואת כל התמונות שהייתי זקוק להם, לא בלבד לבני עירי ראשון־לציון נאנסתי לפנות, כי אם גם ליתר ערי הארץ וגם לחוץ לארץ, כגון: לפריז, עיר הברון ופקידי הברון, לשיקגו פניתי, לרומניה וכו׳ וכו׳; ולא כלם ענו תיכף ומיד, ויש שלא ענו כלל. ואפילו פה על המקום בתוך עירי, לא תמיד השגתי תשובה על משאלותי. כמה פעמים הוכרחתי ללכת מבית לבית, לבקש התשובות. ומחוץ לארץ, מפני שבוש הדרכים בשנים האחרונות, לא השגתי מה שבקשתי וכו׳ וכו׳.— וסוף סוף גברתי על הכל, והרי ספר „ראשון־לציון״ בכל אפשרותו לפניכם.—

דוד יודה־לב־איש [יודילוביץ]

עורך „ראשון־לציון״.

ג.

מֵאֵת חַבְרֵי הַמַּעֲרֶכֶת.

הספר „ראשון־לציון" מוגש איפוא לקורא.

ראשון־לציון, הכפר, המושבה, היא היא שנתנה גם התוכן של חייה גם את אלה שמנציחים לה את התוכן על גבי המגילות שלה, את העורך, את חברי המערכת, את הדפוס עצמו, כמעט הכל תוצרת ראשון־לציון; וזה נותן לנו סיפוק. איננו מתברכים בלבבנו שהעבודה היא בתכלית השלימות. מפני מסיבות שונות לא ניתנה לנו האפשרות לנצל את כל החומר שראשון־לציון עשירה בו. אולי כספר היסטורי הוא לקוי בחוסר ויתיר ואי אפשר להימנע משגיאות בדברים הדנים בעלילות ומעשים של אישים החיים וקימים אתנו בזמן יצירת הספר. וישנו עוד חומר רב שלא הגיע עדיין לידינו, והתגלה יתגלה עוד באין ספק אחרי שהספר יצא לאור ויתפרסם והקוראים יפשפשו בהחומר שבארכיוניהם, וימצאו כי יש להם דברים גנוזים רבים ששייכים לדברי ימי ראשון־לציון וטוב יעשו שימסרום לראשון־לציון, והיא תדע לכבדם. בכל אופן הכל כתוב באוביקטיביות בלתי משוחדת, ובשיטה ידועה. דלינו מן המקורות הראשונים כל מה שהיה אפשר, והבאנו לשמירה להדורות הבאים אחרינו ועליהם להמשיך.

ובזה אנו ממלאים חובת כבוד להביע רחשי תודה מקרב לב לחברנו היקר הישיש עורך הספר מר דוד יודילוביץ על העבודה הכבירה והכבדה שיגע בה בשארית כחותיו זה כארבע שנים, יומם ולילה להוציא מתחת ידו דבר מתוקן ומשוכלל כיד השקידה והדיקנות שהוא חונן בהם בכל דרכי חייו.

חדורי הכרה אנחנו שכל הישוב, ובני ראשון־לציון בפרט, ידעו להוקיר ולהעריך את השירות ההיסטורית שהוא הוריש לתולדות ראשון־לציון, ושמו ישאר לברכה בפי כל.

מנשה מאירוביץ, דוב לובמן

חברי מערכת „ראשון־לציון"

מכאן ואילך, גוף הספר „ראשון־לציון"

בְּרֵאשִׁית רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

מאת פרופ. נָחוּם סְלוּשְׁץ

א. רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן וּגְלִילָהּ בָּהִיסְטוֹרְיָה

אדמת ראשון־לציון המורחבת משתרעת בין החולות אשר על גבול יפו מצפון, במרחק כ־5 ק״מ מהעיר, ההולכות ונמשכות עד יבנה ונהר ראובן [רובין] מדרום ובין השפלה התלולה והפוריה אשר ע״י בית דגון וצריפין [סרפנד] מצד מזרח. הקדמונים הזכירו, כי בית דגון, או כפר דגון, נמצא בין יפו ליבנה מצפון לדרום ובין יבנה ללוד ממזרח למערב [1]. מעבר לחולות, המשתרעים ברחב של ששה ק״מ, משמש חוף הים גבול מערב למושבה. מצד צפון — הולכים החולות וצרים עד שהם מגיעים לרמת גליל אשר מנגד למקוה־ישראל ולכפר יאזור. מצד דרום נמשכים החולות לאורך הים עד מקום שפך נהר ראובן [רובין], הנופל לתוך הים במרחק עשרים ק״מ מנגב ליפו, ושם נמצא לפנים נמל יבנה — להבדיל בינו לבין יבנה שבין החולות, שהיא יושבת במקומה עד היום. מתוך החולות חורגים סעיפי סלעים ורמות, הפונים לצד מזרח — ההולך ונעשה יותר תלול.

מכל זה אנו למדים, כי השטח השיך בימינו לראשון־לציון, היה מחולק לפנים בין המחוז או האיפרכיה של יבנה, שהשתרעה לאורך חולות הים, ובין המחוז של יפו שהתחיל מגליל יאזור לצד צפון. והנה כל הככר הזאת היתה בימי קדם חלק מן ה ש פ ל ה [2] השיכת לשבט יהודה ונקרא גם בשם ע מ ק ובירושלמי [3] מצינו אמר ר׳ יוחנן: מבית חורון ועד אֲמָאוס — הר; מאמאוס ועד לוד — ש פ ל ה; מלוד ועד הים — ע מ ק.

בתקופה גיאולוגית קדומה היתה ארץ המישור מכוסה מים עד רגלי הרמות המתנשאות והולכות עד הרי יהודה, אבל ברבות הימים העלו הגלים חולות אשר כבשו את חבל הים השפל.

בדורות התנאים כבר נאמר על יבנה שהיא יושבת בין החולות [4]. משרבתה העזובה בארץ בימי הבינים המשיכו החולות את כבושיהם על חשבון האדמה הזרועה, ויש סברה שמתחת לעפרות החול ממערב, ספונים קרקעות זרע ושׂרי ישובים קדומים, כמו שמעידים העצים המדולדלים המפוזרים בין החולות.

התפשטות חולות זו, היא המפריעה בעד החקירה הארכיאולוגית, אשר אל נכון היתה עלולה לזהות את המקומות שנזכרו ביהושע בחבל הים הזה. ואולם אחרי שבינותי במפה הוברר לי, כי חלקה המזרחי של אדמת ראשון־לציון אינה אלא החבל המערבי של הישובים הקדומים בית דגון וצריפין, יחד עם רמת עין הקורא, שאמנם לא נזכר בו כל ישוב, אבל היא, החלקה, נמצאת במקום גבוה 240 רגל [5] ומושלת על כל הסביבה ומכאן ערכו ההיסטורי, כמו שנבאר.

והנה המקום שבו נמצא המעין הנקרא בשם „עין הקורא״, הוא במרחק כ־7 ק״מ מצפון לקוביבה, אשר ממזרחית־דרומית לו ומעל למקום הזה, נמצא לפנים כפר תמנה, או תמנתה. וכן נמצא כפר יאזור במרחק כ־7 ק״מ מצפון למרכזה של ראשון־לציון, בעוד שיַבנה שבין החולות (יבנה כיום) נמצאת במרחק כ־4½ ק״מ מנגב לקוביבה. ואשר לואדי עין גרה, הוא עין הקורא, הנה הוא נופל ויורד לנהר ראובן [רובין] מדרום לבית דגון.

טופוגרפיה זו צריכה לזהות מקומה ההיסטורי הנכון של המושבה, שאדמתה נכללה לפנים בתוך תחום המרובע הארוך אשר בין רמות השפלה וחוף הים. גבולות השטח כולו נסמנו בעיקר ביהושע ט״ו י״א בזו הלשון: „ויצא הגבול (של בני יהודה) אל כתף עקרון צ פ ו נ ה ותאר הגבול

1) אֶיזֶבְיוּס, אוֹנוֹמַסְטִיקוֹן, 14, 140.

2) עיין יהושע טו, לג. מא.

3) שביעית ט, ב.

4) Smith, Hist. geogr. of the Holy Land p. 134 f.

5) Smith שם, שם.

שכרונה ועבר הר הבעלה ויצא י ב נ א ל (היא יבנה של החולות) והיו תוצאות הגבול ימה, וגבול ים — הים הגדול". ובאותה פרשה פ׳ מ״א אנו מוצאים: „וגדרות בית דגון ונעמה ומקדה". קצת קודם לזה נסמנו גבולות שבט יהודה בשפלה ביחס לגבול נחלת בני דן; בשפלה, אשתאל וצרעה ואשנה... „ושערים ועדותים והגדרה וגדרתים". גבול זה פגע איפוא בנחלת בני דן מצד היבשה במגמה צפונית־מערבית, בלי שהגיע אל הים. וכן בפרשה י״ט אנו קוראים: „ויהי גבול נחלתו (של דן): צרעה ואשתאל... ותמנתה ועקרון..." ובסופו הוא מביא גם את גבול הצפון: „ויהוד ובני ברק וגת רמון עם הגבול מול יפו".

כל זה בא ללמדנו, כי החבל אשר בין החולות לא נכנם בתחומה של עיר יפו, שכן עיר זו היתה צריכה להכנס בנחלת בני דן [6]. ואמנם השערה שמתקבלת על הדעת חושבת כי בזמן כבוש יהושע תפס שבט דן את יפו ובנותיה ועד תמנתה ועקרון [7], ומביאים ראיה מדברי שירת דבורה: „ודן למה יגור אניות". אבל בסוף המאה הי״ב כבר נדחפו בני דן מחבל הים ע״י הפלשתים שהציפו אז את השפלה, כמו שנאמר [8]; „ויצא גבול בני דן מהם". ואמנם בספרו של שמשון אנו רואים כי בימיו נלחצו בני דן עד צרעה ואשתאל בגבול בני יהודה.

אותו הדבר אירע גם לשבט יהודה: הגבולות המסומנים בפ׳ ט״ו מורים על הכבוש הראשון שאז נקבע בסדר הזה: מצד מערב, מנגב לנחלת דן, תפשו בני יהודה את המקומות האלה: בית דגון מצפון, נעמה היא נענה — מקדם לעקרון — ומצד הרמות ממזרח; מקדה עד תמנתה. ומבפנים לקו הזה, לצד הים, מצאנו ע״פ הכתובים את הדיוקים האלה: גבול בני יהודה יצא אל כתף עקרון צ פ ו נ ה כלומר מגמת שערים (רחובות) ולוד מצפון לעקרון. ועבר משם הגבול שכרונה, — שם לא ידוע לי אבל ברור שהיה במעלות השפלה, מאחר שאחריו נזכר הר הבעלה, והוא ההר המושל על קרית יערים שנקראה בשם בעלה. ומשם שב הגבול „ויצא (משם) יבנאל והיו תוצאות הגבול ימה". כאן יבנאל של הים הוא הנמל [9], כמו שהוא אומר הלאה: „וגבול ים — הימה הגדול". והנה במרחק שבין שני הגבולות מדרום ומצפון אנו מוצאים ביהושע [10] שמות של ערים אחדות: שערים ועדותים והגדרה וגדרותים. על שערים כבר הסכימו, כי הוא הכפר הערבי דורן — רחובות החדשה. ואם נקבל כי הגדרה היא קטרה או גדרה של זמננו אשר מנגד לעקרון הימה, אז ישאר לנו שם המקום גדרתים — רוצה לאמור שני מקומות שהם מאוחדים, והם הממלאים את המקום הפנוי אשר בין גדרה ורחובות ובין גבול הצפון. מקום זה אינו יכול לדעתי להיות אלא אחד עם הגדרות — ברבים — שעל יד בית דגון ונעמה הנזכר בפסוק מ״א, [11] שהוא ממערבו של בית דגון ושבשטחו נמצא גם עין הקורא. כמו ששמו מעיד עליו, לא נמצאו בו בזמן ההוא כפרים כי אם גדרות צאן אשר השתרעו לארך החולות, — שאמנם היו אז פחות רחבים — אשר מנגד לבית דגון ולנעמה; והנה חלקו הצפוני של השטח הזה תופש בדיוק את מקומה של ראשון־לציון מצד מערב ועד חוף הים. בכל אופן אי אפשר ליחס את השם הגדרות לחלק המזרחי, שהוא בגבול בית דגון וצריפין, כי כבר מצינו במנחות ס״ד שבית דגון וגנות צריפין אחד הם.

כל הבירורים האלה לא נצרכו לנו אלא לגופא: הם באים ללמדנו כי חבל השפלה מצד הים, יחד עם החולות אשר מנגב ליפו, לא היה שיך לנפת יפו — שהיתה בגבול בני דן ולא נכבשה עד ימי דוד, כי אם לנפת יבנאל — שהיתה בידי שבט יהודה; ובסוף ימי הבית השני נחשבה לאיפרכיה של יבנה, ולעולם לא לזו של יפו, שגבולה התחיל מחוץ לחולות צפונה־מזרחה.

ב. עֵין הַקּוֹרֵא

העיר יפו נזכרה ראשונה בספור מלחמות טוטמס השלישי מלך מצרים (בערך בשנת 1450) ואז אירע המעשה המסופר בפַּפִּירוּס מצרי כי גדוד צבא ובו 200 איש התחבאו בסלים גדולים והוכנסו לתוך העיר אשר נכבשה על ידיהם [12].

6) יוסיפוס מיחס את יבנה ועקרון לשבט דן.

7) ראה יוסיפוס „קדמוניות היהודים" ח״א, כ״ב.

8) יהושע יט מז.

9) כל זה מבואר בפס׳ י—יא ביהושע ט״ו שם. פליניוס הרומי מזכיר בספרו היסטוריה הטבעית 1. 15 כי שתי יבנה היו. אחת של הים — הנמל, ושניה יבשה (היא יבנה שבין החולות).

10) טו, לו.

11) וגדרות בית דגון (יהושע ט״ו, מ״א) ובאמת שני בתי דגון הם כמו שהראה כבר קָלֶרמוֹן־גַּנוֹ: דגון — הכפר של היום ובית דגון שני — הנמצא על תל דרומי בקו ישר מעין־הקורא והוא נקרא היום בית דגון ואדמתו כמעט כולו בתוך נחלת ראשון־לציון יחד עם חורבות בית דגון הקדומה.

12) Erman הספרות המצרית (בגרמנית) p. 167.

על טיב הכרמים ופרי הגפן המשובח אשר מסביב ליפו מפליג לספר הסופר המצרי קרוב לדורו של יהושע[13].

בדורו של פרעה־אמינוֹפִּיס השלישי, משל על יפו נציב שנתמנה על עזה וחבל הים כולו, ככתוב באגרות תל־אל־עַמַרְנָה. אבל אין אתנו כל ידיעה על סביבות העיר בכלל. וכן לא ידוע אם נכבשה גם יפו בידי הפלשתים ובאיזה זמן שבה לישראל, ובכל אופן היתה בגבולו בדורו של דוד. לעומת זה אנו יכולים להוציא דברים ברורים מן הכתובים על גורלו המדיני של חבל הים מנגב ליפו. המקור הראשי לזה הוא המסופר בשופטים על הקורות את שמשון ופעולותיו.

שמשון נולד וגדל במחנה דן, אשר נלחץ אל רמת השפלה בין צרעה ובין אשתאול על גבול נחלת בני יהודה[14]. כאשר צלח עליו רוח ה׳ והתאזר לעלות על הפלשתים שודדי נחלת אבותיו בני דן, כתוב בו: ו י ר ד שמשון תמנתה. לפי זה נמצאה העיר תמנתה ברמות השפלה לרגלי ההר, והיתה אז בידי פלשתים. זה יוצא מהכתוב בבראשית ל״ח, במעשה תמר ויהודה: ,,ויעל (יהודה) מעדולם[15]... תמנתה״, ואחר: ,,חמיך עולה תמנתה״. עליה זו היא ביחס לשפלה ששם נמצא אז יהודה; בבראשית ל״ח, א׳ נאמר מפורש: ,,ו י ר ד יהודה מאת אחיו״. אבל כי תמנתה נמצאת על הרמות אשר מעל לעקרון מפורש ביהושע ט״ו: ,,ו י ר ד (מטבור ההר ולמטה) בית שמש ועבר תמנתה״, ואח״כ נאמר שם: ,,ויצא הגבול אל כתף עקרון (ממזרח למערב)... ויצא יבנאל״. בדרך גבול זה ירד גם שמשון, שמסופר בו שוב באותה פרשה: ,,ו י ר ד שמשון ואביו ואמו תמנתה ויבואו עד כרמי תמנתה והנה כפיר אריות שואג לקראתו״. כתוב זה מראה לנו, כי בעת ההיא היו הרמות שבידי דן ויהודה מכוסות יערות, ששם רבצה חית שדה, בעוד ערי הפלשתים, שהיו כלן בעמק, היו מסובבות כרמים ושדות תבואה. זה יוצא גם ממעשה שמשון אשר שב ,,בימי קציר חיטים ויבער אש בלפידים וישלח בקמות פלשתים ויבער מגדיש עד קמה ועד כרם זית״[16]. אחרי עשותו את מעשה הנקמה הזאת והכותו את הפלשתים מכה גדולה, לא שב שמשון לבית אביו, כי אם בחר להוסיף ולארוב למציקי עמו מתוך החולות, שהנקל היה להסתר בהם. וכן נאמר עליו:

,,ו י ר ד (מרמות תמנתה) וישב בסעיף סלע עיטם״[17]. והנה בכתוב זה נאמר בפירוש: ,,וירד״ ונשנה פסוק יא. ,,ו י ר ד ו שלשת אלפים איש מיהודה אל סעיף סלע עיטם... ו י ע ל ו מן הסלע״ וכן ,,ויעלו פלשתים ויחנו ביהודה וינטשו בלחי״[18]. — ובכל זאת החזיקו אחדים בדעה מוטעת, כי עיטם זהו עין עיטם אשר בהר ירושלים, אשר באמת לא נזכר כלל במקרא, וכנגדו מצאנו[19] כי בין הערים הבצורות שבנה רחבעם (נגד הפלשתים והמצרים עוזריהם) היו מלבד ערי ההר גם המקומות בשפלה: עדלם, גת, עזקה, צרעה וכן עיטם[20].

מן האמור בפסוק ט׳ שבשופטים ט״ו יוצא, כי הלחי היה מקום רחב וכולל מישור ורמות צורים מספיק בשביל שיהיה בו מקום לאלפי אנשים מפוזרים (וינטשו בלחי) וכי סעיף סלע עיטם שאליו ירדו שלשת אלפים מבני יהודה היה רק חלק גבוה ממנו. ואולם רמת הלחי שהגיע אליה שמשון (הוא בא עד לחי)[21], היתה גבוהה מסלע עיטם, מאחר שבני יהודה ה ע ל ו את שמשון האסור משם (ויעלוהו מהסלע ואחר: הוא בא עד לחי). ובמקום הגבוה הזה נמצא מכתש, או משקע בסלע, אשר בו נמצא שמשון הצמא מים להשיב את רוחו[22], ועל כן קרא למעין בשם עין הקורא, אשר בלחי, והרמה אשר מעליו, נקראה בשם רמת לחי (פסוק י״ז) והיא גבוהה 240 רגל.

אין בדעתי לברר כאן את עצם המאורעות שאירעו לשמשון במקומות האלה, אבל כמדומה לי שהמצע הגיאוגרפי שהוצע בפרשה זו בשופטים, הוא ברור וקים: היה מי שהציע כי רמת לחי היא עיר רמלה שנשתבשה בפי הערבים כדרכם. (וכן רמתים: במעלה) ואמנם השם ,,רמלי״ שפירושו חולות אינו מתאים למקום הסלעים, אבל אין זה סותר את העובדה כי המעין שנפתח לפני שמשון הוא עיון גרה — ,,עין הקורא״. המצב שבו נמצא המעין שהיה שקוע בחול בזמן הוסד

13) Erman שם, ע׳ 231.

14) שופטים יד.

15) עדולם נמצאה ברמות השפלה לפני עזקה ושערים (יהושע טו)

16) שופטים טו.

17) שופטים טו, ח.

18) יוסיפוס בקדמוניות ח׳ ח׳ מספר רק את המעשה: אחרי שהמית שמשון פלשתים רבים בעמק שהה על עיטה, Aeta והוא סלע חזק הנמצא בשבט יהודה, ומשם הגיע למקום הנקראה לחי עד היום. וקודם לא היה לו שם כלל.

19) דברי הימים ב. יא, ו.

20) אין מוקדם ומאוחר בכתוב זה, שכן הוא מזכיר צרעה ואילון עם יד חברון.

21) שופטים טו, יד.

22) שופטים טו, יט.

ראשון־לציון. אפשר אפילו לבאר את הנס שקרה לשמשון בדרך הטבע: הוא, או הרוח, גולל את החול מעל למכתש או המשקע — ויראו המים.

מכל האמור יוצא בכל אופן, כי בתקופת השופטים לא היה ישוב קבוע בעמק או בחולות אשר ממערב לשפלה יחד עם רמת הלחי המתנשאה מתוכו, וכל השטח אשר בין יפו ויבנאל היו בו רק מקומות מרעה לרועים, שהיו מבני יהודה, ועל כן נקרא בשם: גדרות וגדרתים. אבל בצד המזרחי הצפוני אנו מוצאים ביהושע את גדרות בית דגון מצפון לנעמה (נעֲנה). עזיהו המלך כבש את יבנה והוא אשר בנה ערים בפלשתים[23]. ובדורו של חזקיהו המלך נזכרה גם עיר מושב בית דגון. וכן מספר סנחרב מלך אשור בספור כבושיו בארץ: „בדרך הליכתי לכדתי את בית דגון ואת יפו ואת בני ברק ואת אזור (יאזור) ערי צדקא מלך עקרון" [24]. נראה מזה כי בדורו של אחז תפש צדקא מלך עקרון את הערים בשפלה אשר מסביב לעירו. ועל זה מתרגז ישעיהו בנבואתו על פלשתים[25].

השם בית דגון מראה, כי במקום הזה היה מקדש לדגון — ראש אלהי פלשתים כמו שכתוב:[26] „וסרני פלשתים נאספו לזבח זבח גדול לדגון אלהיהם ולשמחה" (והלולים כמו שכתוב הלאה). וכן נזכר בית דגון באשדוד[27]. מקדש זה נמצא במגרש מיוחד מחוץ לערים, ואל נכון ממנו התפתחה במשך הימים עירה בשם זה. אבל החקירות האחרונות הוכיחו כי מקומה של בית דגון העתיקה לא היה במקום הכפר, כי אם לצד מערבית דרומית, על אחד התלים שבגבול ראשון־לציון היום — ושם מצאו בזמננו עתיקות וקברים שונים במקומות אחדים אשר לא נחקרו כראוי.

עולי בבל לא נאחזו בערי חבל הים בכלל, אם כי נמצאו אל נכון יהודים בתוך שארית התושבים. במאה החמשית לפני הספירה, נתן מלך פרס לאשמנעזר מלך צידון את כל חבל הים כמו שנאמר: „ועוד נתן לנו מלך המלכים את יפו ואת שאר ארצות דגון האדירות[28]. והנה דגן היה אלהי חבל הים הפלשתי. כעבור זמן מועט שבה עיר צור למשול בחבל הים, ואשקלון היתה אז העיר הראשית של הפלשתים[29]. ידיעה זו מבארת את דברי הכתוב בנחמיה י"ג ט"ז: „והצרים ישבו בה מביאים דגים וכל מכר ומכרים בשבת", ללמדך כי הצורים שישבו ביפו, הם שהיו סוחרים לירושלים. ונמצאה ביפו כתובת כנענית מן הזמן ההוא.

אבל חבל החולות בכללו לא היה בגבול עיר יפו, כי אם נספח לחבל העיר יבנאל, מוסבת שם יבנה, אשר חשיבותה התחילה רק בימי מלכות יון והיתה בצורה מאד. אסטרבון XVI 752 מספר, כי עיר זו יכלה לשלח ארבעים אלף אנשי צבא. גוזמא קתני.

ג. יִקְבֵי הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה

כבר ראינו כי כרמי יפו היו מפוארים בפי המוהר המצרי בדורות השופטים. והנה הגיעו אלינו מסורות כי הכרמים אשר בין יפו ליבנה היו מפורסמים בדורות האחרונים של הבית השני, וכי אז קראו להם בשם „כרמי שלמה" ו„יקבי המלך", הנזכרים בזכריה י"ד י', אף על פי ששם נאמר מפורש כי הכונה לירושלים (ומגדל חננאל עד יקבי המלך).

בפסיקתא דרב כהנא הוצאת בובר פ': „רני עקרה", אנו קוראים: עתידה א"י להיות מגעת עד דמשק. הוי לרוחב ולאורך[30] מנין? — „ממגדל חננאל עד יקבי המלך". ר' זכאי אומר: עד שיחי[31] דיפוא: יקבים — שיקבם המלך שלמה. שהכרמים והיקבים האלו היו בגבול יבנה מלמדנו תרגום יונתן בקהלת ב. ד.: נטעתי לי כרמים וכו': אנציבת לי כרמין ביבנה לקבל כרמין דענבין למשתי מנהון אנא ורבני סנהדרין ואף לנסכא חמר חדת ועתיק על מדבחא". שני הכתובים הבאים כאחד מלמדים אותנו כי כל השטח אשר בין יפו ויבנה נשאר גם בדורות הבית השני ארץ מטעי גפנים שעשו בו יינות טובים. למצער מזמן שלטון הצורים, אשר השכילו בכל העבודות. בימי מרד החשמונאים, משל ביבנה המפקד היוני גורגיאס.

תוצרת זו שבה וקמה בידי היהודים כאשר כבש יהודה

23) דבה"י ב, כו, ו'

24) הכתובות האשוריות בקובץ: K. B. 11 ;93

25) ישעיהו סוף פ' יד.

26) שופטים טז, כג.

27) שמואל א. ה. ב.

28) עיין הקורפוס הפיניקי מספר 19.

29) דבר זה למדנו מן „הסבוב" של Scylax היוני.

30) כל' מדרום לצפון לאורך חוף הים.

31) שיחי באדמות־יקבים. שיקבם — כלי מן נ ק ב — שמנקבים את הסלע. וכן ילקוט שמעוני ס' 334.

המכבי את יבנה ושרפה באש[32], ועל מקומה נבנתה עיר יהודית חדשה[33].

היהודים אשר נמלטו אז מערי רמות השפלה מצאו מפלט בערי יבנה ואשדוד, וכן תפש אח"כ יהונתן (148) את יפו[34], ובכל המקומות הושיבו יהודים[35].

שמעון החשמונאי נמנה אחרי כבשו את יפו ויבנה למושל על כל חבל הים מן הדרום ועד סולמי דצור, ואז הושיבו בו יהודים[36].

העיר יבנה היו בה אז שתי ערים: 1) הלימן של יבנה והוא מינת רובין של ימינו — חוף קשה מפני השרטון, — 2) ויבנה בין החולות עם כרמיה, והיהודים ישבו אז בכל השטח אשר בין יבנה ללוד וליפו, וגם אחרי החורבן מזכיר ר' יהודה (בתוספתא ערכין פ' ג') במאמרו „אף המקדש (נכסיו) בחולות של יבנה" כי היו יהודים בעלי נכסים בחולות יבנה.

במלחמת שני האחים, החשמונאים האחרונים, ששניהם קראו לעזרת השודד הרומי פומפיוס בשנת 63, הוצאה יבנה וסביבתה מיד ישראל והושבה לגוים, גבינוס שב ובנה את העיר בשנת 57. אבל כעבור זמן מועט הוחזרה להורדוס המלך והוא[37] נתנה במתנה לשלומית אחותו[38]. יש לשער שנסיכה יהודיה זו, היא שנטעה כרמים משובחים, ויקבה יקבים ידועים לשם בסביבות יבנה אשר נקראו אחר כך במקום שלומית בשם שלמה המלך[39].

בכל אופן פרחה העיר בעת ההיא ונחשבה לאחת הערים החשובות בארץ, תושביה היו מעורבים מיהודים ומבני היוונים אשר הושיב בה פומפיוס.

שלומית, שלא היה לה בן יורש נחלתה, השאירה את יבנה והחבל שלה, מנחה ליוליה אשתו של אוגוסטוס קיסר.

בסוף ימי הבית השני היתה יבנה איפרכיה מיוחדת עם בית דין מיוחד ונזכר שם המושל הרומי אשר הציק לאגריפוס המלך בימי נעוריו[40]. בזמן גזרת קליגוליה הרסו יהודי יבנה את המזבח אשר הקים המושל לקיסר[41]. בשנות המרד ישבה העיר שקטה במועדיה, ואל נכון היה שם בית דין מיוחד עם חכמים, תופשי תורה ידועים, ועל כן נאמר כי ר' יוחנן בן זכאי בקש מאספסינוס כי יתן לו את יבנה ואת חכמיה. ויוסיפוס מספר כי בראשית המרד, אחרי שהכניע אספסינוס את האיפרכיה של תמנתה, עלה על לוד ויבנה ויכניע את המורדים היהודים[42].

יוסיפון העברי מספר לפי תומו וישאיר טיטוס לישראל שארית בעיר יבנה ובנותיה, בנותיה הן הלימן של יבנה וארץ החולות עד גבול יפו.

הסנהדרין שקבע מושבו בימי חורבן הבית ביבנה, נאמר עליו שישב בכרם ביבנה[43]. והמובן הנכון הוא שישבו באחד הכרמים המפורסמים שהיו בסביבות יבנה והיו שיכים לאחד היהודים, ואולי גם למשפחות הנשיאים, מאחר שאנו מוצאים את „אוצרות יבנה" „חטין ביבנה למכור"[44]. לא הוברר באיזה זמן גלתה הסנהדרין מיבנה לאושא (ר"ה ל"ו), ולי נראה שזה היה בקשר עם המרידות של שנת קי"ה—קי"ח שקדמו לבר־כוכבא ואחרי נפילתו עברו לאושא ולא הוסיפו לשוב אליה. לא נודע מה היה גורל היהודים בגליל יבנה אחרי המרד האחרון. אבל התמדת הישוב בלוד, שהיו בה חכמים וישיבות בדורות האמוראים (חכמי הדרום), מוכיחה, כי היו ישובים בכל הסביבה. ובתוספתא (אהלות פ"ג, ד.) הובא מעשה בבית דגון ביהודה באחד שמת בערב פסח. אבות הכנסיה מזכירים את לוד, והיארונימוס למד תורה מפי חכם יהודי בעיר ההיא. בזמן שלטון הנוצרים הפך מקדש דגון למסגד נוצרי לכבודו של ג'ורג' הקדוש. בעת ההיא קראו לבית דגון בשם כפר דגון.

בדורו של השמד השמרוני, כאשר גזר יוסטיניאן על הכותים להתנצר, נמלטו שומרונים רבים אל ערי החוף ומאז

---

32) קדמוניות יב. ח', ו'.

33) חשמונאים ב' ט' יח.

34) חשמונאים א. י. פב.

35) יוסיפוס. מלחמות ג. ד.

36) כל זה מבואר בחשמונאים א'. יד וביוסיפוס קדמוניות יד, ד', מלחמות א, ב, ז, ז, וכו'.

37) קדמ' כד. י'. ו'.

38) קדמ' יז. א'. ח'.

39) אונקלס מתרגם יקבי המלך: שיחי מלכא וכן השבעים, אבל לא ידעו חכמים לאיזה מלך מכוון ועל כן מבאר המדרשים: היקבים שיקבו מלך מלכי המלכים.

40) קדמ' יז, ו', וע"י סנהדרין פי"א, מד.

41) פיזון: המשלחת אל קיוס.

42) ע"י מלחמות ד', ח', א'.

43) גטין נו, שבת קל"ח: שה"ש רבה פרשה ח'.

44) כמה פעמים בתוספתא ובמדרש רבה (פ', עו, וכו').

נמצאו עדות של שומרונים בכל ערי חבל הינום[45].

כבוש א״י ע״י הערבים בשנת 634 השיב לארץ נוחים רבים. מספרם הלך ורב אחרי שיסד הכליף סולימאן את עיר רמלה הסמוכה ללוד בלב השפלה[46] (715). ,,רמלי״ פירושה בערבית חולות. והיהודים זיהו אותה עם גת וגם עם רמת לחי. גם בית דגון נזכרה בראשית כבוש המושלמים. ולדברי אל מוקדסי היו רוב התושבים בעירה דגון שומרונים, מהם היבה כורמים ויוגבים, ללמדך כי השומרונים ירשו את כרמי יבנה ובית דגון.

יעקובי[47] מזכיר את הערים לוד, יבנה וכפר סלים שהיו בהן שומרונים רבים, וכבר העירו כי סופרים ערביים לא ידעו להבדיל כראוי בין קראים ושומרונים. מה שיוצא מהמקורות שנתגלו בגניזה בקהירא הוא, כי היו יהודים רבים, ומהם קראים, בעיר רמלה שנעשתה לבירת הכליפאת[48]. במי מוקדסי נחלק חבל הים הדרומי לשלשה מחוזות: יבנה, יפו וארסוף (ארשף בעברית), בזמן שלטון נוסעי הצלב לא נשתמרו יהודים ביפו וביבנה. בנימין מטודילה מספר כי יבנה נקראה אז בשם צרפתי אִיבֶלִין, וכי הכיר שם חורבות הישיבה אבל לא מצא בה יהודים כלל. רמלה נקראה אז על שם ג׳וג׳ הקדוש, שבאמת מתאים השם לבית דגון, שנתרוקנה מיושביה השומרונים, או ללוד שהיה בה לפנים שער דגון. צלח־אד־דין, כובש הארץ מידי הנוצרים, החריב את יפו. מהעת ההיא נעזב חבל הים כולו והבדואים באו ורעו את צאנם בכל המישור שהיה שומם מישוב תרבותי ומעבודה עד הדורות האחרונים.

מזכרונות ימי קדם הקשורים בגליל ובדגון אל זה המקום, נשאר לזכרון החג השנתי של נביא ראובן, [נביא רובין] והוא הקבר המדומה של ראובן בן יעקב[49]. החג הזה בא במקומו של הזבח השנתי המוקדש לדגן, שחגגו אותו על שפת הים כמו שנאמר[50]. ,,וסרני פלשתים נאספו לזבח לדגון אלהיהם ולשמחה... ויראו אותו העם ויהללו את אלהיהם״. ,,והבית מלא האנשים והנשים ושמה כל סרני פלשתים ועל הגג שלשת אלפים איש ואשה הרואים בשחוק שמשון״[51].

אל החג הזה נוהרים פלחים לאלפים מכל הכפרים בגליל, ההולכים לאורך החולות בדרך המלך מיפו מול עין הקורא לראשון, ומשם לחוף הים ממערבית דרומית, ושרים בשיר הלולים לכבוד הנביא ראובן, באמרם: ,,אנו עולים אליך, אנו משועבדים לך!״ וכשהם מגיעים עד מקום הקבר, לפני שפך הנהר אל הים, הם עומדים משני צדיו, אלה שמימין שרים: ,,אין אללה בלעדי אללה וראובן שליח אללה״. ואלה שמשמאל: ,,אין אללה אלא אללה, מוחמד שליח אללה!״

כאן יפה כח קדוש־המקום ראובן, מכוחו של מחמד, הנביא הכולל. ובאמת, ראובן זה שהוא גלגולו של דגון הוא קודם בזמן ובמקום ממוחמד: והראיה כי גם אלה שמחים ומהללים ועושים צחוק והלולים בסיפים ובחרבות כפלשתים לפנים, לקולות צלצול כלי הזמר. ויש במנהגי ההלולים האלה גם שארית מפולחן תקופת המעבר, מאותו הזמן הקדום לאיסלם שבו נהפך דגון האל־הדג מוסב שם גיורג הקדוש[52] (בלי ספק על פי השפעתם של השומרונים שישבו במקום) לראובן בן יעקב. כי כידוע התבוללו רוב השומרונים בקרב הערבים.

מענין, כי החוגגים שרים פסוקים ממשלי שלמה המלך. האם יש כאן זכרון לאותם ,,יקבי המלך וכרמי שלמה״ אשר בדורות החורבן התפשטו על פני העמק אשר בין יבנה ויפו?

45) על השומרונים, שהיו עיקר יושבי יבנה ושנמנו בין 4000 הפלחים אשר ישבו בגליל בעת כבוש המוסלמים, עיין י. בן צבי: השומרונים ע׳ 121 וב׳

46) מ. אסף: השלטון הערבי בא״י ע׳ 303.

47) וע׳ סמית, ע׳ 101.

48) אסף, שם 23.

49) ע״פ צבאות השבטים (הוצ׳ כהנא ו׳) נקבר ראובן בחברון.

50) שופטים טז כג, כד.

51) שופטים טז, כז.

52) המעבר מדגון לגורג נעשה לדעת סמית רק במאה הששית (סמית ע״ש 16-104).

מִקַּדְמוֹנִיּוֹת רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

מאת **פרופ. ש. קְלַיְין**

לְתוֹלְדוֹת הָהִתְיַשְּׁבוּת וְיִשּׁוּב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְפָנִים, בְּסְבִיבוֹת רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן שֶׁל הַיּוֹם.

א.

ראשון־לציון יושבת בסביבות העיר הקדומה יַבְנֶה [1], ששמה מופיע ברשימות נחלות השבטים בספר יהושע [2] בצורה יותר מלאה, או יותר ישראלית: יבנאל. אבל עוד לפני בא עם ישראל לארצו, עמדה בסביבות אלה, עיר שאינה מופיעה באותן הרשימות אבל נזכרת היא בכתובות מצריות בשם: מְחַזִי (וכדומה) [3], שפירושו כפי הנראה: עיר של מָחוֹז — הים, כלומר של חוף הים. העיר הזאת היתה מרכז לסביבותיה, ואולי היתה אחת מערי המלכים ה„קטנים", ששלטו לפני תקופת הכבוש בכל חלקי הארץ [4]. להלן נראה, שהשם הקדמון הזה נשאר חי בפי יושבי הארץ עוד אלפי שנים אחרי הימים ההם.

כפי שקובעת רשימת גבולי יהודה [5], יצא גבול ארץ יהודה עד יבנאל ועד הים. אבל עד כמה היתה התישבות בני ישראל גם למעשה בתקופת הכבוש והחלוקה ועד סוף ימי שאול בסביבה הזאת, — אין בידינו דברים ברורים על הדבר הזה. ברשימת ערי דן [6], שנחלתו גבלה ביהודה, נמצא בנוסח היוני שבתרגום „השבעים", שם שלא הוכנס לתוך הנוסח העברי, הוא אָזוּר, שנשאר עד היום הזה בשמו של הכפר יאזור על יד הדרך המובילה מיפו בכוון לירושלים.

אפשר שגם עיירה זו היתה אחת מערי ה„מָחוֹז", שעוד נדבר עליו. אם מותר למצא רמז לאחת משמות הערים העתיקות, אשר ברשימת נְצָבֵי שלמה, היא אֵילוֹן בית חנן [7], כלומר: אילון של בית חנן, — הרי נזכיר את שם הנחל וָדי חנין בקרבת נס־ציונה, מבלי לקבע על ידי כך את מקום העיר ההיא דוקא במקום הזה. לעומת אלו עלינו להגיד, שאין מקום לקביעת עין הקורא [8] על יד ראשון־לציון, שהרי מקומו של אותו הספור ביהודה ההררית, הוא בקרבת סלע עֵיטָם [9] אשר לדרום ירושלים.

אפשר ומותר להניח כמעט בבטחה שלמה, שבימי דוד, אשר הכניע את הפלשתים [10] התחילו בני ישראל להתישב גם בערי ה„מחוז", כי כן מהלל בעל המשלים, בן־סירא, את פעולות דוד: „ויתן בפלשתים ערים ועד היום שָׁבר קרנם" [11], וכבר רמזנו על האפשרות שהסביבה הזאת נכנסה לתוך מערכת הנציבות בימי שלמה. נראה אמנם, שישיבתם של בני יהודה לא היתה קבועה במדינה זו, כי בימי עוזיהו מלך יהודה שוב מסופר, כי הוא נלחם בפלשתים ויפרוץ את חומות יבנה ויבנה ערים בפלשתים [12], — הרי שלפני כן השתלטו בהן הפלשתים. איך התפתחו הדברים אחרי כן, נוכל לתאר רק בקוים כלליים: מימי חזקיהו מרימים מלכי פלשת שוב את ראשם. הערים עומדות ברשות עצמן — אמנם תחת

---

1) דבה"י ב'. כו, ו'.

2) טו, יא.

3) את המקורות ע' בקצור במאמרו של Alt בספר השנה הגרמני — האבנגלי P. J. B. 1925, 17.

4) ע' פרק יב שבספר יהושע.

5) יהושע טו יא.

6) יהושע יט. מ"ה.

7) מא ד' ט'.

8) שופטים. טו, יט.

9) ע' שם פסוק יא.

10) ש"ב. ח', א'.

11) משלי בן־סירא מז, יא. הבטוי יותן בפלשתים ערים לקוח בחלקו מדב"הי ב' כו ו' (ע' להלן), ולכן אין מקום לפרוש «ערים» במובן «צרים»: «מצב למצור להם» (סגל, חכמת בן־סירא עח)

12) דבה"י ב' כו, ו'.

חסותם של מלכי אשור[13]; בני ישראל הוכרחו לעזוב אותן, — עד שבא הגלות ועם יהודה מוכרח גם לעזב את ארצו.

בשוב חלק מעמנו מבבל, השתרע שטח ההתישבות חוץ מארץ יהודה המצומצמת עוד גם בסביבות לוד, אחרי כן של גזר, ואפשר שעד אשדוד הגיע, אבל על יבנה ועל סביבותיה לא נשמע דבר עד ימי החשמונאים ועד אותם הימים שנפגש שוב בהודעות עבריות בשמו של ה„מחוז". חכמי המשנה קראו את סביבות העיר הקדומה הנזכרת בשם המלא „חוֹלית המחוז", וגם בשם „חוֹלִיה של יבנה[14]) מפני שבינתים עלתה יבנה להיות מרכז ה„מחוז" הזה. אדמות החול שב„מחוז" לא היו בעלות ערך. בנגוד להן הזכירו את „פרדסות סבסטי", שנטעו בימי הרודס בקרבת העיר שומרון, — ומי יכול לחלום אז על הדבר, שאחרי כאלפים שנה ידברו גם על „פרדסים" שצומחים על גבי החוֹלִיות שבקרבת ראשון־לציון! עוד מודיעה משנה עתיקה על „אנשי המחוז" שהיו „מטינין" את פירותיהם בחול, כדי שיקבלו מלחלוחית החול[15]). בקשר עם זה אנו שומעים את דברי חכמים אליהם: „אם כן הייתם עושים, לא עשיתם טהרה מימיכם", כי פירות שנתחלחלו על ידי הטנה בחול מקבלים טומאה, והרי „אנשי המחוז" מקפידים על דיני טהרה (בודאי ישבו גם כהנים ביניהם), ורק מתוך אי ידיעה נכשלו. הסביבה, יהודית היא בלי שום ספק, ובאמת עוד מעט ומופיעים לעינינו גם חכמים מן „המחוז", הם רבי יוסי ור' יוחנן המחוזי (המחוסי). הראשון חי אולי עוד בסוף ימי הבית; בשמו מובאים שני דברים. האחד באגדה, והוא מדרש יפה לפרשת קריעת ים־סוף, שתוכנו: שמשה היה באותה שעה כביכול פקיד ומצווה על הים: „כבר עשיתיך — כך אומר לו ה' — גזבר עליו", בכדי שישראל יוכלו לעבור בתוך הים בחרבה[16]).

הדבר השני המובא על ידי בן־„המחוז" האחר, ר' יוחנן המחוזי, מוסב על כבוד החגים בקשר עם אכילה ושתיה[17]).

13) על זה מדברת אחת הכתובות של סנחריב (ע' למשל אצל Winckler Keilinschriftliches Textbuch עמוד 44. שם נזכרו בתוך השאר, הערים: בית דגון, יפו, בני־ברק, אזורו («אזור»), עקרון.

14) משנה ערכין ג', ב'; תוספתא ערכין ב', ח': חוֹלית של מחוזא; שם גם: חוֹלית של יבנה, ע' מאמרי בספר השנה של א"י ספר א' (תרפ"ג) עמוד 27 והלאה.

15) מכשירין ג', ד'.

16) מכילתא ומכדרש"בי לפסוק: ויאמר ה' אל משה מה תצעק אלי

17) סוכה ס"ה ע"ב ועיין שם הנוסחאות בס' דקדוקי סופרים.

יבנה עצמה גם כן היתה בסוף ימי הבית, ישראלית, אם לא בכלה, על כל פנים ברובה, וכל סביבותיה ישראליות היו; עד שנספחו כיחידה אדמיניסטרטיבית לארץ יהודה[18]). בודאי לקחו גם תושבי ה„מחוז" חלק במלחמת עם ישראל בשלטון רומא, ואף שיבנה נשארה על תלה ואף נעשית למרכז חיי התורה למשך עשרות שנים אחדות גם אחרי החרבן, מכל מקום, סביבותיה, סבלו יושבי המחוז גם המה מעריצות הרומיים: אדמותיהם נמסרו בידי „מציקים", ששלטו בהן ובתושביהן כאדונים קשים באריסיהם, כבאי־כח השלטון הרומי[19]). באותם הימים שומעים אנו על „הערים" אשר בסביבות יבנה, שיושביהן מתכנסים לראש־השנה ליבנה לשמוע את קול השופר בבית הדין הגדול אשר עומד שם[20]).

ב.

אם כן איפוא, ראשון־לציון שלנו נמצאת בתוך „המחוז" וחשוב היה לקבוע ביתר דיוק את שטחו של „המחוז" ואת גבולותיו. פה מושך את מימיו הנחל, שבימי החשמונאים נקרא בשם קְדְרוֹן[21]). הוא נהר רובין (ראובן), שעל ידו ישבה העיירה קדרון, ששמה נשתנה לקטרה, והיום היא המושבה היהודית גדרה.

פה היתה נקודה הדרומית־מזרחית הקיצונית של ה„מחוז". לא נטעה אם נקבע גם את עקרון כאחת מערי ה„מחוז". הדבר מקבל חשיבות על ידי הודעתו של המלומד הנוצרי מהמאה השלישית, אוזיביוס, שעקרון הוא כפר גדול מאד של היהודים[22]). בדומה לו, נאמר אצל אותו הסופר, שבית דגון[23]) גם כן „כפר גדול מאד" ושמה „כפרא־דגון"

18) ע' על ענין זה מאמרי על חלוקת ארץ יהודה בס' השנה הנ"ל בהערה 5 עמוד 28.

19) ע' דברי בספר היובל לכבוד ש. קרויס (ירושלים תרצ"ז) עמוד 70.

20) ראש השנה כ"ט ע"ב; וע' שם בספר היובל עמוד 71.

21) חשמונאים א', ט"ו, ה'.

22) Onomastikon ed. Klostermann 22,9 «כפר» פירושו, שאין לו זכויות עירוניות. כדאי להעיר, שעקרון לא נזכרת בדברי חז"ל בשום מקום (חוץ מבדרוש האגדתי של ר' אבהו במגלה ו' עא), ובכל זאת הנגו, רואים שהיתה עיירה יהודית חשובה וגדולה מאד. הסיבה היא מקרית לגמרי: חז"ל לא באו למסור לנו ידיעות היסטוריות, וכל מה שבא בדבריהם על ערים ומושבות בא רק דרך אגב. בקשר אם איזה ענין שבהלכה או באגדה.

23) יהושע: טו, מא.

ושהיא יושבת בין לוד ליבנה[24], כלומר על תחומי שתי הערים האלה. גם המקום הזה היה ישוב יהודי עוד בימי הבית השני, אלא שקדמונינו שָנו את שמו במקצת וקראו לו „בית דָגָן ביהודה" (כדי שלא להזכיר את שם האליל דגון[25]). אין אדם עוזב את מקום מושבו בלי הכרח (אם זה הכרח חיצוני — מדיני, אם זה הכרח פנימי — נפשי, למעשה אין הבדל בדבר), ולכן מותר להניח בודאות, שקדמונינו תושבי בית דגן לא עזבוה, כל עוד לא היה הכרח בזה, ובודאי ישבו בה עוד מאות בשנים גם אחרי החרבן. הכרח כזה בא רק בתקופת הביזנטינים בימי רדיפותיהם, ובפרט בימי דלדול שלטונם בעקבות כבושי האיסלם. אז חלו בכלל שנויים יסודיים בחיי הישוב היהודי בארץ, כמו שנשמע עוד להלן.

בקו־הדרך מבית־דגן (היום: כפר בית דָגָן בכוון לירושלים) אנו מגיעים לצרפנד. גם זה שם מקום קדמון הוא, והוא מתאים לצריפין, שמגנותיה הביאו פעם אחת — בימי החשמונאים — את העומר לבית המקדש, מפני שלא קָפַר הקרוב לירושלים[26].

יש איפוא לפנינו התישבות יהודית חקלאית בסביבתנו כמאתים שנה לפני החרבן. שדותיה וגנותיה של צריפין השתרעו בשפלה הזאת שקראו לה „שפלת הדרום", והגיעו עד תחומה של בית־דגן, ובאופן זה כללו בתוכו גם את כרמי ראשון־לציון ושדותיה של היום.

שכנתה של ראשון־לציון, רחובות, יושבת גם היא, כפי כל הסמנים, במקומה של עיירה יהודית, ששמה היה פקיעין, שם ישב ר' יהושע בן חנניה, בן גילו של רבן גמליאל דיבנה[27]. — אולי גם הכפר הקרוב לרחובות, זרנוקא, נמצא בשמו של חכם אחד, ר' חייא „בן זרנוקי" — כלומר „בן המקום זרנוקי" — שחי כמאתים שנה אחרי ימי החרבן ואשר לו נמסרה פעם שליחות חשובה בדבר עבור השנה[28].

ג.

על פי סמנים מובהקים באנו לידי הכרה, שהישוב היהודי החקלאי היה קיים ב„מחוז" לפחות מימי החשמונאים ואילך, ובמשך עוד מאות שנים אחדות אחרי חרבן בית שני. לא כן היה הדבר בנוגע לישוב העירוני, שהצטמצם בעיר המרכזית יבנה. בית־דין הגדול, שהוקם ביבנה בעצם ימי החרבן על ידי רבן יוחנן בן זכאי ושהתפתח שם בימי רבן גמליאל למוסד בעל חשיבות מכרעת בחיי ישראל, הוכרח לעזב את העיר ולנוד לאושָא אשר בגליל התחתון, עוד בימי רבן גמליאל.

אפשר לחשב, שסבות מדיניות גרמו לכך: השלטון הרומי השגיח בעינים פקוחות על דרכי חייהם של היהודים ואולי ראה דבר מה במעשה הנשיא ובית דינו שלא מצא חן בעיניו.

אחרי זמן מה שבו אמנם „הולכי אושא" ליבנה, אבל ימי הסנהדרין (כלומר בית־דין הגדול) ביבנה היו ספורים, כי אחרי דכוי מרד בר־כוכבא[29] אי־אפשר היה לה — לסנהדריה — להתעכב עוד בארץ יהודה; היא עזבה, והתישבה בערים שונות בגליל.

להעברה זו היו תוצאות מבריעות בחיי הישוב העירוני ואולי גם בחיי הישוב החקלאי־הכפרי של כל הסביבה הזאת, שהרי על ידי העברת בית־דין הגדול חדל מהיות מרכז לחיים הדתיים והתרבותיים של כל יושבי הסביבה.

בודאי לא בבת אחת חדל גם הישוב העירוני. בספור אחד (שלא נוכל לקבוע את זמנו בדיוק) מספר חכם אחד: „פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום, ושנת בצורת היתה, מצאני קסדור אחד, אמר לי:

---

24) Onomastikon 50, 15—16

25) תוספתא אהלות ג', ט': מעשה בבית דגן ביהודה באחד שמת ערב פסחים... (אח"כ מסופר, איך קברוהו במערת כוכין באופן שלא יטמאו האנשים).. «והלכו האנשים ועשו פסחיהן לערב» — כמובן בירושלים. — מה שמוסיפים פשם. בית דגן «ביהודה», בכדי להבדילה ממקום שם זה שבגליל העליון.

26) משנה מנחות יוד ב': מצות העומר לבוא מן הקרוב; לא בכר הקרוב לירושלים, מביאים אותו מכל מקום. מעשה שבה מגגות צריפין... כך במשניות שלנו, אבל במשנה של כתב יד קויפמן וכן במשנה היוצ' לו „גנות". בתלמוד מנחות, סד, עב מיחסים מעשה זה לימי מלחמות מלכי בית חשמונאי הורקנוס וראריסטובולוס... „ועד אותה שעה שנינו מעשה" וכו'. במשנתנו ובירושלמי שקלים, פ"ה הלכה א' („פעם אחת יבשה ארץ־ישראל ולא ידעו מהיכן להביא") לא נזכר הזמן, אבל הדבר יוכל להיות נכון.

27) ע' בדברי בעל „כפתור ופרח" ע"פי הוצאת עדלמן (ברלין תרי"ח) מח, עב: בין לוד ויבנה... וביניהן פקיעין; שם נב, עב: והוכחנו היות פקיעין ביניהן. הדברים מוסבים על הספור שבחגיגה ג' עא.

28) סנהדרין כו, עא.

29) בשנת 66 לחרבן — 135 למס"הנ.

— רבי, מאיזה מקום אתה? אמרתי לו: בני מיבנה אני, מקום חכמים ורבנים.

אמר לי: רבי, בא ושב במקום שאני מראה אותך, ואני נותן לך חטים ושעורים ופול ועדשים וכל מיני קטניות כולן.

אמרתי לו: בני, אפילו אתה נותן לי אלף אלפי אלפים דינרי זהב אין אני מניח מקום תורה והולך אני במקום שאין בו תורה[30]...

אין שום סבה לחשב, שלפנינו ספור בדוי; אלא בודאי נשארו והיו חכמים ורבנים ביבנה עוד זמן רב, גם אחרי עבור בית־דין הגדול משם אל הגליל, או אפשר שנתחדש הישוב העירוני ביבנה, אחרי שקוט הרדיפות בימי אדריאנוס בארץ יהודה. אחד מחכמי יבנה הולך ממקום למקום, בודאי במחוז יבנה; במקומות ההם היה עוד ישוב יהודי, אשר אותו הוא מבקר, ושם הוא מלמד תורה. שם פוגש בו קסדור אחד, כלומר פקיד רומי במשרת quaestor, אבל פקיד זה יהודי היה, כמו שאנו מכירים כאלה מאותם הימים גם ממקורות אחרים. אותו פקיד מבטיח לחכם זה, כמה מיני תוצרות החקלאות לפרנסתו, אולי תוצרות המקומות שהחכם מבקרם, או של אוצרות הממשלה, אשר עליהם היה ממונה אותו פקיד. באמת ידוע לנו שביבנה ובסביבותיה עמדו „אוצרות" ממשלתיים, אשר בהם נצברו תבואות הסביבה, ואף אנשי הגליל יורדים שמה בימי רבי יהודה הנשיא לקנות חטים מ„אוצרה של יבנה"[31].

אבל לתושבים היהודים קמו כבר מתחרים בימי „אוצרה של יבנה" בסביבה הזאת — הם הכותים שעזבו לאט־לאט את כפריהם שבארץ הכותים והתישבו בכפרים היהודיים שהיו עזובים, או עזובים למחצה, אחרי החרבן.

על כותים בסביבה זו אנו שומעים בדברי חכמים כבר קרוב לימי מלחמת ביתר[32]. בזמן יותר מאוחר מודיעים סופרים לא־יהודים על תושבי יבנה, שכלם כותיים הם, וגם בכפרים אחדים של ה„מחוז", למשל בבית־דגן ובצריפין, נזכרים בדברי סופרים ערביים של ימי הבינים תושבים שומרוניים (כותים) דווקא. —

מימי נצחונות המוסלמים וכבושיהם בסוף ימי הביזנטינים מודיעה כרוניקה ערבית אחת, שבכפרי חבל ארץ של הדרום נהרגו ארבעת אלף אכרים נוצרים, יהודים ושומרונים, אשר נסו לעמד על נפשם ולהגן על אדמתם[33].

ובזה התחיל לישוב היהודי סוף הירידה. מצד אחד בערים: ההתחרות המסחרית של הכותים, שהסתגלו במשך הזמן אל השלטון החדש המוסלימי; ומצד שני ההריגות על ידי הכובשים, ולבסוף גם גזל הקרקע מתחת רגלי הבעלים הראשונים, היהודים, שכמובן לא קבלו עליהם את דת האיסלם, הקרקע שלקח מהם נתן לחיילים שבאו עם הכובשים מכל המדינות הזרות שנכנעו לחרב מוחמד[34]. „כל אדם שאין לו קרקע, אינו אדם" — אמר אחד מחכמי התלמוד[35], ומכל שכן אומה בלי קרקע אינה יכולה לחיות חיי אומה: הישוב היהודי הירוד, שהתרכז אחרי הכבוש המוסלימי חוץ מבכפרים והעיירות שבין הרי הגליל, בערים המעטות שבארץ, לא היה יכול לחיות חיים טבעיים ושלמים של עם היושב על אדמתו.

את המכה האחרונה לישוב — אם בכלל נשאר עוד ממנו שריד כמעט ב„מחוז" שלנו — נתנו גבורי הצלב. ה„אבירים" שנעשו לבעלי האחוזות בכל הארץ.

את יבנה עשו להם לעיר מרכזית וקראו לה בשם אִיבֶלִין. אבל את השם הקדמון „מחוז" לא יכלו לשנות ואחת מאחוזותיהם מופיעה בתעודה לטינית אחת בשם Casale Machoz, אך השם Machoz לא נטפל לסביבה השלמה, אלא למקום מיוחד בקרבת אשקלון. ביבנה עצמה אין זכר לישוב היהודי בימי הצלבנים.

---

30) תנא רבי אליהו רבה פרק יח (הוצאת איש — שלום עמוד 95). פה המלה „קודיר", אבל במקום המקביל בסדר אליהו זוטא (שם עמוד 167) נמצא „כשדור" והוא הוא „קסדור" הידוע (או „קודור") גם מדברי ימי התנאים במקום אחר. על „סדר אליהו" כתבתי בהירחון ה„הד", תמוז תרצ"ב.

31) ע' בבראשית רבה פ' עו סי' ח' (הוצאת אלבק עמוד 906), שרבי ורבי יוסי בר' יהודה היו מהלכין בדרך ואומרים לגוי אחד שבא לקראתם, שהם סוחרים («פרגמטוטין») שהולכים לקנות חיטים מן אוצרה דיבנה (בגירסאות גם «דיוונאי» «דיבני» וכדומה). וע' עוד בהערה הבאה.

32) תוספתה דמאי א', יג: ... אחרי שהוריתה לנו על אוצר יבנה... היה רובו כותיים.

33) לכל הפרטים ע' «ספר השומרונים» ליצחק בן צבי, בעמודים 97; 98; 115.

34) השוה לדבר זה מה שכתבתי ב„תולדות הישוב היהודי בארץ־ישראל" בעמידים 63 — 64.

35) יבמות: סג, עא.

רבי בנימין מטודילה, שנסע בארץ־ישראל בסוף המאה השתים־עשרה, אם כן עוד בימי שלטון הצלבנים בארץ, מודיע על יבנה, שעדיין נראה שם מקום, המדרש — כלומר מקומו של בית־המדרש או של בית הכנסת הקדמון — ואין בה יהודים. בודאי היה הדבר כן גם בכפרים, שאף אחד מהם לא נזכר אצלו. גם ר׳ אשתורי הפרחי, בעל כפתור ופרח, שקבע את מקומה של פקיעין ביהודה בין יבנה ובין לוד, גם הוא אינו יכול להודיע על ישוב יהודי במקומות אלה, וכמו־כן לא על ישוב יהודי בעקרון, שגם היא נזכרה על ידו, — מפני שלא היה כזה בהם כלל בימיו, כלומר במאה ארבע־העשרה.

בגירוש הצלבנים מן הארץ ובסדור השלטון המוסלימי בה, שָבו האכרים (הלא יהודים) שעוד נשארו בכפרים לאחוזותיהם וירשו גם כל מה שהיה לפנים בידי יהודים; או שהזניחו את הקרקעות אשר לא יכלו לעבדם. באופן זה הוזנחה האדמה, וגבעות החול, שגם לפני כן היו משתרעות במדת מה ב„חולית של יבנה", השתלטו על פני שטחים גדולים יותר ויותר.—

עלינו להודות, לצערנו הגדול, שלזמן ארוך מאד הופסקו חיי הישוב היהודי ב„מחוז" — בודאי לא מרצוננו. בכל זאת נוכל גם לומר, שהסביבה הזאת, „מחוז יבנה" או בקצור „המחוז", אשר שם יושבת ראשון־לציון ויושבות שם עוד מושבות חדשות משלנו, סביבה יהודית היתה בעצם, משך מאות רבות בשנים, וששהתישבות היהודית החדשה אינה אלא החזרת עטרה ליושנה, החזרת הקרקע לבעליו הראשונים.

שיבת האדמה לעם ישראל ושיבת עם ישראל אל אדמתו.

סְקִירָה גֵיאוֹגְרָפִית וטוֹפּוֹגְרָפִית עַל רִאשׁוֹן־לְצִיוֹן

מאת ד״ר אַבְרָהָם יַעֲקֹב בְּרָוֶר

1. הַשֵּׁם

השם איננו סימן חיצוני לישוב כמספר לטלפון, כי אם מְסָמֵך היסטורי חשוב, לפעמים המסמך היחיד, המעיד על המיסדים, על תקופתם ועל הלך רוחם. מחקר שמות גיאוגרפיים בכלל, ושמות ישוביים בפרט, זהו כיום ענף חשוב בחקירות היסטוריות, השולח קרני אור למחשכי קדומים.

המחקר בשמות העתיקים בארצנו מעסיק חכמים היושבים בקתדרה במרומי הר הצופים וגם חוקרים זרים בארצות שונות. השמות העברים החדשים גילם לא הגיע עדיין לשמונים שנה, ולמדע לא שווה לטפל בהם. ובכל זאת ימצא המעין בשלש מאות השמות בערך שנתחדשו בארץ, בעברית, לישובים עירוניים וכפריים, מאז הונח היסוד ״למשכנות שאננים״ (שם שלא נקלט בקהל, ובמקומו אומרים ,,מונטיפיורי הישנה״) בירושלים, סוגי שמות מובהקים לפי פרקי הזמנים ולפי חוגי המיסדים. בוני מקוה־ישראל ופתח־תקוה, ראשון־לציון וראש פנה, יסוד המעלה ונס־ציונה לא נועדו ולא נדברו יחד, אבל כלם בטאו בהשמות שקראו ליצירותיהם — ישוביהם, את רחשי לבבם ואת תקותם שהמה הראשונים למפעל הגאולה והתחיה, ואחריהם יבואו המונים.

והמקור אשר מתוכו צפו ועלו שמות התקוה ואמונה, אחד הוא, דברי אלקי ישראל בפי עבדיו הנביאים, אשר בהם הגו המיסדים מנעוריהם ועד זקנה ושיבה. וראוי לציין שהשמות אינם מצרופי המלים, הידועים רק למשכילי הדור ההוא שהיו מתחרים בבקיאות בתנ״ך, כי אם צרופים נפוצים ושגורים בפי העם כלו, מתוך סדור התפלה ומההפטרות.

השם ,,ראשון־לציון״ לקוח לכאורה מפרקי הנחמה וישועה שבספר ישעיהו (מ״א מ״ב), אבל לא מן המקור הראשון חדר אל פי כל איש מישראל, כי אם מן התפלה הנאה למוצאי שבת אשר תחלתה נזכרת כבר בתלמוד ירושלמי, בברכות פרק ה׳ בסוף הגמרא להלכה ב׳. רובה של תפלה זו היא הבקשה שהשי״ת יפתח לנו בראשית השבוע שערי אורה ושערי כל טוב לישראל לפי סדר א״ב. בסוף התפלה נוספו פסוקי נחמה, ואחרון אחרון חביב שבהם הוא: ,,ראשון־לציון הנה הנם ולירושלים מבשר אתן אמן סלה״. הספרדים יאמרו תפלה זו סמוך לפני ההבדלה והאשכנזים לאחריה. לא נרחיק ללכת אם נשער שמתוך האסוסיאציות עם תפלה זו, זכה הצרוף ,,ראשון־לציון״ להקבע לשם על אדמת ארץ־ישראל, המחדשת את נעוריה.

לפני היותו לשם, היה כבר ,,ראשון־לציון״ לתואר כבוד לרב הראשי בירושלים ובארץ. רבנות זו היתה במשך מאות בשנים בידי הספרדים, ורק בשנת תרפ״א הותקן שיבחרו בשני רבנים ראשיים ואחד מהם אשכנזי. התואר ,,ראשון־לציון״ ישאר כנראה רק נחלת הספרדים.

השם ראשון־לציון ארוך הוא לשמוש בחיים. לכן קצרוהו העם, ורגילים לאמור ,,ראשון״ בלבד. בדומה לזה אומרים גם ,,זכרון״ במקום זכרון־יעקב. גם הלועזים בחו״ל, במקום שיש סניפים לכרמל מזרחי דורשים יין ,,ראשון״ במקום יין ראשון־לציון. זהו טבעה של השפה השואף לקצור, אבל אין לחשוש שהצרוף המלא ישכח ברבות הימים. ללשון הכתב לא יחדור הקצור. ראשי התבות ,,ראל״צ״ אינם נוחים לבטוי, והקורא י ב ט א תמיד ראשון־לציון במלואו.

בספרות היו נסיונות לקרא את ראשון־לציון גם עין הקורא על שם המעין ,,עין־קרא״ הסמוך לחולות, ולזהותו עם עין הקורא של שמשון [1]) ואולם המעיין בפסוק, יבין את ספקותיהם של אנשי המדע בנוגע לקביעת השם עין הקורא סמוך לחולות הים.

נקוה שהמדע יגלה באחד הימים את עין הקורא ההיסטורית, ועם ישראל יגאלנה. יתכן ש,,עין קרא״ הערבית באה פה במקום עין הקורא העברית והרבה שמות חוזרים פעמים אחדות אפילו בארץ קטנה כארצנו.

1) שופטים ט״ו י״ט.

2. מַעֲמָדָה הַגֵּיאוֹגְרָפִי שֶׁל רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

המדידות של הממשלה בשנים האחרונות נותנות לנו היכלת לקבוע את מקומה של ראשון־לציון על פני הכדור, וביחס לישובים אחרים בארץ, עד כדי דיוק של מטרים מספר. לפי זה נמצא בית הכנסת הגדול של הכפר ″50 ′57 31^0 מצפון לקו המשוה, ו־″18, ′48 34^0 ממזרח לקו הצהרים של גריניץ [גרינויץ].

ביחס להר הבית, נמצא בית הכנסת של ראשון־לציון ′12 לצפון, כלומר 22,2 ק״מ ו־′25 למערב, כלומר 39,45 ק״מ א). מן הגמנסיה הרצליה בתל־אביב נמצא בהכ״נ שלנו כ־′6 לדרום, כלומר כ־11 ק״מ, ו־″2, ′2, כלומר 3.47 ק״מ למזרח. ההבדל בין הזריחה והשקיעה בין אופק ירושלים ואופק ראשון־לציון, הוא לפי מה שאמרנו, רק דק אחד וארבעים (40) שניות.

אם נעיין במפה נמצא, שבמקביל של ראשון־לציון נמצאות לוד ובן שמן בשפלה, עפרה (טייבה) בהרי בית אל, ורבת עמון ברמת עבר הירדן. בקו הצהרים של ראשון־לציון נמצא את הכפר הערבי השכן יאזור ואת שכונת בורוכוב בצפון, את רחובות ואת באר שבע בדרום.

ראשון־לציון נמנית על שורת הכפרים השוכנים על שפת־החולות המזרחית, השורה הראשונה לבא מן הים, האחרונה לשפלה. רוחב החולות החוצצות בין ראשון־לציון והים התיכון משתה וחצי עד 7 ק״מ. עד בתי המושבה של הכפר יש עוד קילומטר, נמצא שהוא רחוק מהים כ־8 ק״מ, וזהו מרחק די גדול עד כדי למעט את השפעתו של הים על האקלים. ההבדל באקלים בין ראשון־לציון ותל־אביב יורגש ביחוד בלחות האויר בקיץ. בתנאי דירה ועבודה שוים, מזיעים בראשון־לציון פחות מאשר בכרך העברי.

גבהה הממוצע של ראשון־לציון הוא 55 מטר לפני הים. אם נזכר שבשפלות רוסיה ופולין ובאמריקה הצפונית והדרומית אפשר למצוא גובה כזה במרחק של מאות ק״מ מהים, נדע שזהו גובה רב למרחק של 8־9 ק״מ מן הים. מכאן תוצאות לרוח העולה מן הים ולקלוח המים היורדים אליו בעמקים בימי גשם, כפי שיבואר להלן. את הים אין „הראשונים״ רואים מן הקרקע, אלא ממעלות בית הכנסת ומגגות בתים גבוהים מפני החולות המסתירים את פניו.

במצבו של כפר, נחוץ לשים תמיד לב ליחסו לעיר הקרובה אליו.

רמלה היא העיר הקרובה לראשון־לציון בקו הישר באויר, לוד קצת יותר רחוקה, אבל לא הקו האוירי הוא המכריע, כי אם הכביש הנוח ואפיה של העיר. קרוב לחמשים שנה היתה יפו עירה של ראשון־לציון; גדולה של תל־אביב ורשעת הערביים היפואים ביחסם ליהודים, הרחיקו את הכפרים העברים מיפו. הנמל עלֵ יד שפך הירקון בטל את הזיקה האחרונה לעיר הערבית. התנועה הנוחה הפכה את ראשון־לציון לאחד מפרורי הכרך העברי הרחוקים, אליה יבואו מאות מבניה לא רק לשם עסקי פרנסה אלא גם לשם למוד ושעשועים, ויפו נהיתה לראשון־לציון כרמלה וכלוד.

3. הַשֶּׁטַח

בספר הסטטיסתי של ארץ ישראל שהופיע מטעם קרן היסוד בשנת התר״ץ, רושם המחבר דוד גורביץ לראשון־לציון את השטח הגדול ביותר שיש לכפר עברי בארץ, ס״ה 35.575 דונם ישנים. והמספרים בטבלה זו (עמוד 91) המה משנת 1927, כלומר מלפני הקניה הגדולה האחרונה של תרפ״ט הכוללת גם היא קרוב לאלפים דונם. לצערנו אין המציאות מאשרת מקום כבוד זה לראשון־לציון בין כפרינו. בשנת התרע״ה נתן המפקד התורכי ג׳מאל פחה לראשון־לציון את כל החולות אשר בינה ובין הים, שטח לערך של 21 אלף דונם. אחרי המלחמה כאשר נוכחו הערבים שיהודים משלמים דינרי זהב בעד אמות אדמת חול החלו לערער על מתנה זו, וכנהוג בארץ, במשפטי קרקעות, נמשך משפט החולות שנים רבות. (רק כשמנה עשר אלף דונם מהחולות יכולים להחשב כמוחזקים בידי יהודים. אחרי נכוי זה יגיע שטח קרקעותיה של ראשון־לציון לערך ל־34 אלף דונם מטריים [2], כלומר לערך 34 קילומטר מרובע). אלא גם בלי אדמת המריבה עומדת ראשון־לציון בין הכפרים העברים הגדולים בשטחם. ובשעה שמשוים שטחים, נחוץ לזכור שראשון־לציון איננה ככפרי הגליל רבי השטח המתפרנסים על חקלאות — מזרע אכטנסיבית; כפר מטעים היא, מעודה ועד היום הזה.

את שטחה הגדול רכשה לה ראשון־לציון בתשע פרקים.

א) עיין במפה הגדולה שבספרנו זה „ראשון־לציון 1937״ 1 : 25.000 העורך.

2) הדונם הישן, קטן מהחדש ב־8 %

במשך 47 שנה, מתרמ"ב עד תרפ"ט. ראה מפת ראשון־לציון הגרעין הראשון, 3340 דונם ישן שהם 3050 דונם מטריים, רכשו להם המיסדים בקיץ תרמ"ב. והוא מרכזה של ראשון־לציון כיום, אזור הבנין.

בתרמ"ה גדל השטח יותר מכפלים ע"י קנית אדמת עין־קרא הסמוכה לחולות.

בשנות תרמ"ט ותרנ"ב הוסיפו לגאול בכוון זה, כלומר ממערב לגרעין הראשון. ובמשך 20 שנה קפאה ראשון־לציון על שטחה של 8430 דונם ישן, שהם 7750 דונם מטריים. ובשנת התרע"ב קנתה מבית דגון 3700 דונם ישן. באותו זמן נגאלה על ידי ועד ראשון־לציון „וחובבי־ציון" באודיסה, אדמת „נחלת־יהודה", לזכר יהודה ליב פינסקר אשר נועדה לשמש מושב לפועלים עובדים בראשון־לציון. אדמה זו כיום, כ־1060 דונם ישן, משלימה ממערב את אדמת בית דגון הנחשבת כעידית של ראשון־לציון.

את אדמת המריבה בחולות כבר הזכרנו. על החלק המוחזק בידי יהודים הושבו פליטי יפו משנת התרצ"ו.

אחרי המלחמה התרחבה ראשון־לציון גם לדרום על ידי קנית 3250 דונם מסרפנד אל חרב בשנת תרפ"ה, ולמזרח על ידי קנית יהודים מאנגליה: אדמת ואד אל בצול, ואד אל ג'מוסה, וואד אל קלעא מספוריא, ס"ה 1962 דונם, בשנת תרפ"ט, בזה נסתימה לפי שעה פרשת קניותיה של ראשון־לציון אחרי שקימה בעצמה את הפסוק ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה [3], אבל גאולת האדמה על הגבול ראשון־לציון לא פסקה. הקרן־קימת לישראל גאלה מדרום מערב לראשון־לציון שטחים מסוימים ובנתה עליהם את „נטעים" ואת „בית חנן", ומצפון־מערב התחברו כבר הקרקעות שנקנו לשם שכונות עירוניות נחלת־יהודה וראשון־לציון.

4. הַגְּבוּלוֹת

ראשון־לציון התפשטה כפי שראינו מתוך שטח־הגרעין, שנקנה בשנת התרמ"ב לכל ארבע רוחות העולם, אבל לא תמיד בשעה הדרושה, בכוון הדרוש ובשטח וההיקף הדרושים. זהו גורלו של כל ישוב עברי בארץ, השואף להרחבת גבוליו: עליו לצפות להזדמנות ולגאול מה שהשכנים רוצים למכור, מוכרחים למכור. אין ביכולתנו להשיג מה שרצוי לנו.

מכאן, גבולותיה של ראשון־לציון ברוב קוי היקפם, מקריים ולא טבעיים; לא ישרים ולא מעוגלים.

עד מתן הזכות על החולות, היה קצה החולות המזרחי תחומו המערבי של הכפר העברי ראשון־לציון. זהו גבול טבעי, לא מוצק בהחלט מפני תנודות החול, אבל לתקופה קצרה בחיי אנוש, אין הקו משתנה בהרבה.

אורך גבול החולות היה לפני התרע"ה כארבעה קילומטר, מדרומה של „נחלת־יהודה" עד הפנה הדרומית המערבית של הגבול כיום.

רצועת החולות שנתנה לראשון־לציון, רחבה כ־2500 מטר עד גבול ראשון־לציון, והיא הולכת ומתרחבת לצד חוף הים עד 3900 מטר. באורך של 1500 מטר, בקצהו הדרומי של הגבול המערבי, נשאר גבול החולות בלי שנוי, מאז נקנתה חלקה זו בשנת התרמ"ט. יש לנו איפוא כאן קו גבול טבעי — שפת החולות המזרחית. שטח המתנה של ג'מאל פחה רשום אמנם בתחום ראשון־לציון, במפות בנות קנה מדה גדול, המסמנות גם גבולות כפרים, אבל זו היא רק הלכה לממשלה ולא לנו. כפי שהזכרנו יצאו השכנים בערעורים על הזכות אשר נתנה לראשון־לציון על שטח החולות. לגבי משרדי המושלים ברמלה וביפו, לספר האחוזות ולגובי המסים, ולמשטרה, שיכת אמנם רצועת חולות זו — בגושים 25 ו־26 במפת הַקַּדַסְטֶר — לראשון־לציון, ולנו חשובה ברגע זה רק האדמה השיכת במציאות ליהודים. במצב המשפט באביב התרצ"ז, עובר גבול האדמה שזכו בה היהודים בתוך החולות, שאר השטח, עד הים, זוהי אדמת מריבה. סגר איפוא הים עלינו, אין לנו גבול טבעי עד שנזכה בחוף.

מן הגבול הדרומי של נחלת־יהודה ולצפון, אין עוד לראשון־לציון לא חלק ולא תחום בחולות. דרך המלך המחברת את ישובי השפלה העבריים עם הכביש יפו־רמלה היא הגבול המערבי שבין ראשון־לציון ונחלת־יהודה בקו ארוך כ־900 מ'.

במובן הגיאוגרפי וההיסטורי אין לדבר על גבול בין ראשון־לציון ונחלת־יהודה. זו האחרונה אינה אלא פרבר, ונספח לראשון־לציון, כי מלמפרע נוסדה לשמש מושב לפועלים העובדים בראשון־לציון. וכיום עם התפשטות הבניה, אין עוד ריוח בין הדבקים, שני המקומות ישוב אחד המה, אלא שלזו מועצה מקומית, ולזו ועד מושבה כל אחת בפני עצמה.

נחלת־יהודה יושבת בַּמְּגָרְעָה שבזוית הצפונית המערבית

---

3) בראשית כ"ח, י"ד.

של אדמות ראשון־לציון והיא נשענת במערב על חולות הים.

סמוך לנחלת־יהודה מדרום המערב על אדמת החולות שזכתה בה ראשון־לציון, הולכת ונבנית שכונה לפליטי מהומות חתרצ"ו מיפו. בצפון המערב גובלים קרקעות של יהודים ללא הפסק, כמעט בואכה מקוה ישראל ושכונות הדרום של תל־אביב המורחבת.

בשבילי — חול, אפשר כבר להגיע עד בת־ים („בית וגן" הקודמת) מבלי לדרוך כמעט על אדמה אשר לא נגאלה, [עיין מפת ראשל"צ והסביבה 1937, בספרנו זה].

בגבול הצפוני הארוך 3800 מטר. עם כל סטיותיו מהקו הישר, יש רק קו של 800 מטר הנוגע בכביש יפו־רמלה. מקום זה הוא בקצה המזרחי של הגבול הצפוני. לצד הקצה המערבי, כלומר לצד פרשת הדרכים של כביש יפו — רמלה, וכביש בית דגון — רחובות, הולך הגבול ומתרחק מן הכביש.

הגבול המזרחי של ראשון־לציון ארוך כ־4200 מטר ביחד עם הרצועה היוצאת לצד דרום ממזרח, ועם כל פניות קויה עוד 2400 מטר. כאן אפשר לראות כמה השפיע קו הגבול המסובך של הכפרים הערביים על התהוות הגבול של כפרים עבריים. הממשלה העותומנית, ועד עתה גם הבריטית, לא דאגו לרכוז הקרקעות על ידי חלופים בין כפר לכפר ובין אכר לאכר לתקונם של הישובים והיחידים. מספוריה, כפר ערבי בעל שם היסטורי עברי, היושבת על יד מסילת הברזל מצפון מזרח לראשון־לציון, יוצאת רצועה ארוכה כ־4200 מטר ורחבה כ־500 לצד דרום מערב. רצועה זו היתה חוצצת עד שנת התרפ"ט בין אדמת ראשון־לציון וסרפנד אל עמר (צריפין). רצועה זו ידוע בשם ואד אל קַלְעָה בחלקה הצפוני, אל גַ'מוּסָה באמצעיתה, ואד אל בּסוּל בדרומה. על ידי קנית 1805 דונם מטריים של לשון זו היתה ראשון־לציון לבר מצרא לקרקעות הסמוכים לסרפנד אל עמר. בספרי האחוזות ובמפות הרשמיות שיכת לשון ארץ זו עד היום לספוריה, כלומר: ליהודים מראשון־לציון יש אדמה בכפר הערבי ספוריה.

הגבול הדרומי ארכו למעלה מ־6000 מטר ביחד עם פניות הקוים. בדרום המזרח נוגעת אדמת ראשון־לציון בבאר יעקב, באמצע סרפנד אל חרב; בדרום המערב ב„נטעים" ו„בבית חנן". הישובים הללו, וגם שכניהם היהודים שמדרום להם, גובלים במערב החולות. מדרום להם נמצא גבול טבעי, הוא נהר רובין, הוא חלקו התחתון של נחל שורק, אבל רק במאות מטרים אחדות נוגעת אדמת הקרן־הקימת בשפתו של נהר זה. אדמת־הקדש מושלימית לכבוד נבי רובין מונעת מאתנו להשען על שפת נהר זה ולהגיע לשפכו.

גבול אדמת ראשון־לציון איננו גם גבול סמכותה של מועצת ראשון־לציון. האדמה שנקנתה בשנת תרפ"ה על גבול הדרום מכפר סרפנד אל חרב, קרוב ל־2970 דונם מטריים, וזו שנגאלה בתרפ"ט משטח ספריה, עדיין רשומות בספרי האחוזות בתחום הכפרים הללו ולא בתחומה של ראשון־לציון. אם נשתמש בהנדרה תלמודית נאמר: „זהו כבוש יחיד ולא כבוש רבים". היא שייכת ליהודים י ח י ד י ם אבל לא ל כ פ ר יהודי.

במפת ז. ליפשיץ 1:250.000 הרושמת את קרקעות היהודים, אין גבול ראשון־לציון כולל את שתי החלקות הגדולות האלה, הצבע אמנם מסמן שהן רכוש יהודי, אבל לא על איזה כפר עברי הן נמנות. מלקוי זה אין להמלט. במפה הכוללת את הארץ כלה. היא יכולה להשען רק על החומר הרשמי הממשלתי.

כפי שהזכרנו, נכללות החולות בשטח ראשון־לציון בתור גוש 25 ו־26; מה זכותה של מועצת ראשון־לציון על שטח זה הבלתי מיושב, לא ברור לפי שעה. בתוך גבול שפוטה של מועצת ראשון־לציון יש שטח מצומצם אשר עליו חלים חוקי בנין ערים. הקפנוהו במפה בקו בולט מיוחד.

בחלוקת הארץ לנפות (subdistrict) ולמחוזות (disrict) נכללה ראשון־לציון בנפת רמלה, אחת מארבע הנפות שבמחוז יפו. רק הרצועה הרשומה בערכאות על שם הכפר ספוריה נכללת ביחד אתו בנפת יפו (יש גם נפת יפו), נמצא דבר מוזר, שבין ראשון־לציון וסרפנד אל עמר השיכות שתיהן לנפת רמלה, חוצצת רצועה של נפת יפו [ב]. „רצועה יוצאת", אשר בפרושים, שבאים לישב פסוקים קשים בתחומי הארץ, נראה אותה כאן ב מ צ י א ו ת לעינינו.

זיקת ראשון־לציון לרמלה היא ראשית כל בעניני המשטרה והמפקד. ואילו בעניני קרקעות ומשפט, מסורה ראשון־לציון למשרדי יפו — תל־אביב. מאז הרציחות באביב תרצ"ו פסקה זיקתם של ראשון־לציון ליפו, וכל עסקיה עם הרשות, מלבד המשטרה והמפקד, (שלא היו בשנות תרצ"ו — צ"ז) נעשים בתל־אביב. להלכה פועלים משרדי הממשלה של תל־אביב בשם יפו ורמלה, (בבחינת „אנן שליחותא דידן קא

ב) אדמת ברנ"שטין.

עבידנא") אבל אין זה אלא ענין משרדי פנימי, לקהל הראשוני אין מאפריל התרצ"ו מגע, אלא עם המשרדים הממשלתיים שבתל־אביב בלבד.

5. מִבְנֵה הַקַּרְקָע

ראשון־לציון וסביבתה לא זכו עד עתה למחקר גיאולוגי מפורט. עד מלחמת העולם היו גם ידיעותינו על השפלה בכלל, רק מעטות ומוקטעות, נכללות בחבורים קטנים על שטחים נרחבים. את מצב החקירה בשנת 1911 מסכם מאמרו של בלנקהורן שנדפס בשנת 1912, ובמפה המצורפת אליו [4]: הצורך במים לצבא רב ולמקנהו, הכריח את הגרמנים להעמיד פלוגת קוֹדחֵי בארות מיוחדת, עם גיאולוג בראשה. גיאולוג זה, פ. רַנְגֶה, פרסם אחרי המלחמה במאמרים ובחוברות את תוצאות מחקריו ונסיונותיו בקדיחת הבארות. לענינו חשובה החוברת P. Range. Die Küstenebene Palästinas Berlin 1922 בצרוף מפה בקנה המדה 1 : 250.000. זוהי המפה הגיאולוגית המדויקה ביותר של השפלה והשרון, אבל מלבד שהתישנה כבר, הודות למחקרים שאחרי המלחמה, אין גם קנה מדתה מספיק למחקר מפורט של שטח קטן כשטחה של ראשון־לציון. החזית לא עמדה על יד ראשון־לציון, ולחופרי הבארות לא היתה הזדמנות להכיר את שכבותיה כשם שהכירון בסביבה עזה.

גם לגיאולוג של ממשלת ארץ־ישראל ג. ס. בלֵיק (Blake) לא היתה סבה לטפל במקומנו, ורק ידיעות כלליות נשאב לענינו משני חבוריו שנתפרסמו ע"י הממשלה.

Blake G. S. Geology and Water Resources of Palestine Jerusalem 1928.

The Stratigraphy of Palestine Jerusalem 1936.

החבורים הקרובים ביותר לענינו נכתבו על ידי גיאולוגים יהודים: ש. לֶבֶנגַרט, ל. פיקרד ומ. אבנימלך:

Loewengart S. Zur Geologie der Küstenebene Palästinas Centralblatt für Min. u. Geologie Abt. B. Jhg. 1928.

Awnimelech M. Etudes géologiques dans la region de la Shephela en Palestine, Grenoble 1936.

ל. פיקרד פרקי גיאולוגיה של תל־אביב ב„ספר תל־אביב" הערוך בידי א. דרויאנוב התרצ"ו — 1936. מעמוד 253 והלאה.

Picard L. and Avnimelech M. Geology of the Central Plain Jerusalem 1937).

לליבנגרט היתה הזדמנות לבדוק בדיקה מפורטת שכבות באר בכפר סַקְיֶה הרחוק מראשון־לציון צפון־מזרח כ־9 ק"מ. מרחקה של סקיה מן הים רק קצת גדול מזה של ראשון־לציון, והיות ואין קוי הפרעה בין שני הכפרים, לא שבר ולא נתוּק גיאולוגי, אפשר לאמור כמעט בבטחון שלם שגם ראשון־לציון יושבת על „שכבות סקיה" — וזה כעת מושג קבוע ומוגדר בספרות על שפלות החוף בארץ־ישראל.

להבנת אפקי המים שבראשון־לציון חשוב גם מאמרו של מחבר זה על בעית המים בא"י „בהשדה" כרך ט"ו.

דעותיהם של החוקרים בגיאולוגיה של שפלת החוף בא"י אינן מכוונות זו לזו בכמה פרטים חשובים, הן בנוגע לגילן של השכבות והן בנוגע לתהליך התהוותן. רק בדיקות נוספות במקומות שונים בשפלה יכלו להכריע ביניהן. ראשון־לציון יכלה לקרב הכרעה זו ולא שמה לב לאסוף ולסדר ולשמור דוגמאות מחפירות בארותיה, אשר מספרן קרוב למאה [5] ג).

מחוסר מחקר מיוחד ומפורט על ראשון־לציון עלינו להסתפק בפרורים ממחקרים כלליים בגזרות שוות מבוססות.

---

4) Blanckenhorn M. Kurzer Abriss der Geologie Palästinas Zeitschrift des Deutschen Paläst. Vereins 1912.

5) בעתיד יש לתקן את המעוות: עם התחלת קדיחת באר יש לעשות תיבה ארוכה וצרה, פתוחה מצד האורך האחד. לתיבה זו יכניסו דוגמה מכל שכבה (כל שנוי מראה החמר, הוא מעבר לשכבה אחרת) ולהבדיל בין שכבה לשכבה ע"י מחיצת זכוכית או קרטון קשה. מן הצד יש לסמן עביה של כל שכבה שבבאר. וכל כלי צור או חרס מכל שבלול שנמצאו במעבה האדמה רצוי לשמור דוגמה, ולרשום באיזה עומק ובאיזו שכבה הופיעו. עם גמר החפירה יש לסגר את התיבה בדף של זכוכית ולשלחה בזהירות למכון הגיאולוגי של האוניברסיטה העברית או לחכות לבואו של גיאולוג. בזה אפשר להביא תועלת לא רק למדע, אלא גם לחקלאות ולתעשיה.

ג) אמר העורך ד. י.: בבאר שנחפרה בראשל"צ בשביל היקב, בשנת התרמ"ט הוכשרו כל ההכנות למחקר מדעי זה; אפס, בעת ההיא לא היו חוקרים גיאולוגיים שכיחים בארץ ודוגמאות שכבות הקרקע עדיין ישנן ביקב אבל את ערכן המדעי אבדו במרוצת הזמן.

ופעומת זה נעשו בבארות אחדות שנחפרו בזמנים אחרונים, כל ההכשרות הדרושות למחקר מדעי זה וחקר המסקנות של הארץ, של הקרקעי הגיאולוגי הזה, עומד להמסר עכשיו בידי חכם גיאולוגי והתוצאות תבאנה בספרנו להלן בפרק ה„בארות" לכל פרטי המדע, ומי יתן וישתמשו בה החכמים הגיאולוגים להכרעת המדע הזה כדברי סופרנו המלומד הד"ר ברור לטובת כל הארץ.

אדמת ראשון־לציון נמצאת בצפונה של שפלת פלשת או השפלה סתם. רוחב השפלה במקום זה כ־18,5 קילומטר. בשם שפלה, רגילים הגיאוגרפים להגדיר כל שטח מעל לפני הים שאינו גבוה מלמעלה מ־200 מטר. בארץ־ישראל נכון יותר להגדיר את מושג השפלה על פי מבנה השכבות, כי שונות אבני ההר בהחלט מאבני השפלה. הנוסע מירושלים במסלת הברזל או בכביש, יראה בקילומטרים האחרונים לפני הרטוב או לפני שער העמק (באב אל ואד) את השכבות נטויות בזוית של 20^0 עד 30^0 לצד מערב *). אלה הן שכבות גיר וְדוֹלוֹמִיט ד), מגילי צֶנוֹמָן טוּרוֹן וסֶנוֹן, הגילים האחרונים לתור הקרטון האחרון לתורי התקופה המֶזוֹזוֹאִית והיא התקופה הגיאולוגית השלישית אחרי האַרְכֵאִית והפַּלֵיאוזוֹאִית. השכבות של סוף הקרטון התעקמו כאן וירדו, ואלה שבאו אחריהן ממשקעי הים בתקופה החדשה או הקֵינוֹזוֹאִית אינן מקבילות עוד אליהן. לפי פיקרד—אבנימלך בחתך שפרסמו בחבורם על שפלת החוף, העבה שבשכבות השפלה היא שכבת דַנְיֶן ואֵיוֹקֵן. דניין היא שכבת מעבר מן תור הקרטון העליון לשלישון התחתון. שלישון ורבעון שני תורים בתקופה הקינוזואית הם. איוקין הוא הגיל הראשון בתור השלישון. שכבות הגילים שלאחריו אוֹליגוֹקֵן מיוקין ופליוקין כלן פחות עבות, אבל גם הן אינן שוות בכל מקום לא בעבין ולא בתנוחתן (stratification), כי בשפלה עוברים שני קוי שבר וניתוק, הקו האחד עובר, כפי שמשערים, בהקבלה לקו החוף ממזרח לרמלה, השני עובר ממערב לרחובות וממזרח לרעננה. את הקוים הללו (שאינם מתבלטים בצורת הקרקע), מכירים הגיאולוגים על ידי ההבדלים בעמקן של השכבות בבארות שנכרו במקומות שונים. אם ירד גוש לאורך קו שבר יותר משכנו שבמזרח, מלאוֹ הים משקעים יותר משכנו הגבוה ממנו, כי הים הלך הלוך ונסוג אחור מערבה ונשאר רק בחלקים עמוקים.

ראשון־לציון, מקומה אחרי קו השבר המערבי ביותר, לכן לא הגיעו הבארות שבסביבה אלא עד שכבות הפַּלֵיסטוֹקֵן, הוא גיל המעבר מן השלישון לרבעון. הנה לפנינו דוגמה מאחת הבארות ע"פי פיקרד — אבנימלך. את 41 המטרים העליונים החסרים ברשימה הוספנו על פי גזרה שוה. גובה פי הבאר 65 מטר מעל לים התיכון. הבאר שיכת לועד המושבה ראשון־לציון ומקומה במרכז משוך קצד לצד דרום.

מן 65 עד 24 חמרה (אדמה אדומה עם חול), קורקר (חול מלוכד על ידי תמיסת גיר), חול;

מן 24 עד 14,5 חול צהוב;

מן 14,5 עד 12 חול צהוב עם פרורי אבן חול;

מ־12 עד 5,5 חול צהוב וכתום מתחלפים;

מ־5,5 עד 3,5 חול כתום עם שברי צדפים;

מ־3,5 עד 2 — (מתחת לפני הים) חול כתום;

מ־2 עד 30 — חול חום ואדום מעורב קצת בטיט (loam);

*) אמר העורך ד. י.: בהיות ספרנו זה נועד לאו דוקא לחכמים ומלומדים מקצועיים, אלא ביחוד ל ה ע ם. ובהיות שהפרק על «מבנה הקרקע» של ראשון־לציון שלנו, כולל בקרבו במקצת, מושגים ושמות מקצועיים של שכבות הקרקעות שמלמטה מקליפת האדמה שלנו, ובקרב שדרות ההמון לא לכלם ידוע פרוש המלים והמונחים הללו; לפיכך ארשה לעצמי לתת בזה לפני הקורא באור קצר חילוני:

החכמים חלקו את התהוות כדור ארצנו לארבע תקופות גיאולוגיות האלה:

א. הַתְקוּפָה הָאַרְכֵאִית

היא התקופה היותר קדומה במעשי בראשית. — הייתי קורא לה: תקופת התהוות התהום, שביום ראשון ליצירה. זוהי התקופה שבשכבות אבני הקרקע לא היה עדיין כל כח הכשרה להצמיח כל צמח שהוא, ולא ליצור חי איזה שהוא.

הכל הוא משקע — יַמֵי יסודי מאובן של אבן צפחה, אבן מיקה וכו', ואין בתקופה זו כל דבר חי — מאובן.

ב. הַתְקוּפָה הַפַּלֵיאוזוֹאִית

היא ה ש נ י ה בהבריאה, המתחלקת לתורים כגון: סִילוּר, דֵוֹבוֹנִי, אבן פחם, ועוד. התורים גם מתחלקים ל ג י ל י ם שונים זה מזה במאובנים, שבגילים צדפים וכו' השכיחים בשכבותיהם. תקופה זו מתאימה ליום ש ל י ש י במעשה בראשית שבתורה.

ג. הַתְקוּפָה הַמֶזוֹזוֹאִית

היא השלישית (שלישונית) בהבריאה. בממשלתה: רמשים, שקצים ושרצים וכו' ובה שלשה ת ו ר י ם: טְרִיאַס, יוּרָה וְקְרֵטוֹן. בתור הקרטון בחלקו העליון שלשה ג י ל י ם: צֶנוֹמָן, תוּרוֹן, וְסֶנוֹן.

תקופה זו מתאימה בספור הבריאה שבתורה ליום ח מ ש י שבבראשית.

ד. הַתְקוּפָה הַקֵנוֹזוֹאִית

היא התקופה הרביעית, היא ממשלת האדם וכל חי. בשכבותיה מוצאים שרידי אדם הקדמון, והחיות הענקיות שקדמו להמבול.

והיא מתחלקת לשני ת ו ר י ם: שלישון, ורביעון, בשלישון ה ג י ל י ם המה: אֵיאוֹקֵן, אוֹליגוֹקֵן, מִיוֹקֵן ופְלִיוֹקֵן. ברביעון ה ג י ל י ם המה: דילוביום ואלוביום (הוא ה ה ו ה הגיאולוגי)

ויכולים לשוות התקופה החשובה הזאת בהתהוות הבריאה, ליום ה ש ש י שבבראשית.

ד) ד ו ל ו מ י ט: מין מַגְנָן (מיֶנרל) המרכב סידן ופחם — מגנזיום ובגרמנית Bitterkalk.

העורך.

-„ראשון־לציון" בעריכת ד. יודילוביץ גל. 3

מ־30 עד 36 — חול לבן;

מ־36 עד 38,5 — אבן גירית עם צרורות צור.

השכבה התחתונה שיכת לפְּלֵיסְטוֹקֵין והיא טפוסית ליצירות שפת הים בגיל זה. אבן החול אינה סופגת את המים, לכן הם מתרכזים ממעל לה.

השכבות שממעל רובן חולות נוקשות מדורות שונים (דורות של חולות ולא של בני אדם). בבאר אחת מצאו בקורקר בגובה 13 מטר מעל לים ובעומק 65 מטר מפי הבאר, עצמות יונקים יַבֶּשְׁתִּיִים. החולות הנוקשות מופיעות שורות שורות זו מאחרי זו מימין לנסיגת הים מן הפליוקין התיכון עד הָאַלוּבְיוּם (גיל ההוה הגיאולוגי); אבל יש לחבחין גם חולות נוקשות זו מעל לזו. חולה אם תעמוד זמן רב ולא תהרס עלולה היא להתקשות, כי תמיסת הגיר שבגרגירי החול מלכדת את החול והופכתו לקורקר בעל קושי שונה. יש קורקר שאפשר לפוררו בנקל לחול, ויש שיכול לשמש אבן בנין. קרה שעל חולה נוקשה עלתה חולה נעה חדישה וברוב הימים גם היא נהפכה לקורקר כלה או רק בקרומה העליון. תהליך זה יכול לחזור כמה פעמים ואז נמצא קרומי קורקר בשכבות עומק שונות.

ליבנגרט מצא שלשה מחזורים של חולות נוקשות ישנות מלבד החולות הנעות החדישות. כל מחזור מתאים למצבה של שפת הים בעידן ידוע, החל מפליוקין התיכון עד האלוביום המוקדם. בדילוביום היה עידן ששפת הים היתה יותר רחוקה למערב מאשר כיום. כיפי יפו הבולטים מעל לַמים והסלעים הקרובים לפני המים בימה של תל־אביב — וכן בודאי גם מול ראשון־לציון — זהו גב של חולות ששקע מתחת לפני הים אחרי שהספיק להתקשות. החולות של ראשון לציון המגיעות עד למעלה מ־60 מטר גובה, אינן חול נע, אלא עד מטרים אחדים בעומק. מתחת לחול הנע, יש גרעין מוצק של חול נוקשה, ומתחתיו משקעי ים דילוביאליים. על הגבול שבין דילוביום ואלוביום [שני גילים של הרביעון] יש בחולות ראשון־לציון שכבה חרסית, חומר אטום כפי שהזכרנו, ומאופק זה נובע „עין־קרא" הידוע. יש לשער שבקרבת המעין ימצאו יותר מים בבאר לא עמוקה. אבל בדרך כלל אין אופק זה (מספר 8 אצל פיקרד) עשיר במים. גן שלחין לא יוכל לסמוך עליו בקיץ כמו שיכול לסמוך על האופק הפליוקני.

שטח הבנין והמטעים של ראשון־לציון משתרע באזור החולות הדילוביאליות הנוקשות, במחזור האחרון שלפני החולות האלוביאליות. החולה הנוקשה התמקמקה ה) בשכבתה העליונה ונהפכה לחמרה. במקום שלא הספיקה להתמקמק, בעומק של כמה מטרים, יש לפנינו „קורקר", כלומר חול שהתלכד לאבן על ידי הסיד הנמס במים. יש למצוא בראשון־לציון בראשי הגבעות קורקר קשה, סמוך לפני השטח, כגון ב„גבעת הצבועים".

בעומק מוצאים חליפות אבן חול קשה ואדמת טיט וחול רך. לפי ליבנגרט, באו החליפות הללו בעקבות תמורות באקלים, קריר ורטוב וחם ויבש. בשעה שהאקלים היה יבש כמו בזמננו התקשו החולות ע"י עלית הסיד הנמס ביחד עם המים ולא הספיקו להתמקמק. באקלים גשום, התקדם תהליך המקמוק ההופך אבן חול לחמרה, יותר מהר.

בעמקים כגון ממזרח לכביש בית דגון — נס־ציונה בק"מ 4, אנו מוצאים בראשון־לציון אדמה חומה. כהה־שחורה ממש אין — מפני תערובת חמרים אורגניים הנרקבים שם בחורף בשעה שהמים מציפים את העמקים.

החול שלאורך שפת הים בכל ארץ־ישראל נבדק בשנת 1922־3 מטעם המחלקה למסחר ולתעשיה שעל יד ההנהלה הציונית. בדיקה חימית מפורטת, והתוצאות נתפרסמו בקובץ המחלקה Economic Data מחדש יולי 1923 ובסטנסל. מ־187 הדוגמאות מענינות אותנו המסומנות במספר 114 ־ 110 ואת אלה אנו מעתיקים.

בדיקת החול שעל שפת הים ממערב לראשון־לציון

	מספר 110	מספר 111	מספר 112	מספר 113	מספר 114
הנקיון המכני	100	77,27	100	79	88
חמרים אורגניים	0,02	0,02	0,06	0,04	0,01
מים H_2O	0,11	0,22	0,17	0,20	0,24
תחמוצת הברזל Fe_2O_3	1,40	0,28	0,66	0,21	0,32
תחמוצת האלומיניום Al_2O_3	0,51	0,17	0,28	0,13	0,22
פחמת הסידן (גיר) $CaCO_2$	14,22	10,08	17,00	7,92	16,25
פחמת מגנסיון מגנסיה $MgCO_3$					1,85
תחמוצת הצורן (צור) SiO_2	84,02	89,46	81,06	91,78	71,33

ה) הִתְמַקְמְקָה: מלשון נמק, מקק, כמו «ימקו בעוונם» ויקרא כ"ו ל"ט. או «עיניו תמקנה» זכריה י"ד, י"ב. העורך ד. י.

על החול בפנים אזור החולות ובקצהו המזרחי הסמוך לראשון־לציון אין לנו ידיעות.

על בית החרשת לזכוכית שהוקם בראשון־לציון לא נתפרסמו ידיעות אם השתמש בחול המקומי ובאיזו מדה השתמש בו.

הקרקע המוצק שמתחת החול חשוף באילו מקומות. נקודה אחת בצפונה של הרצועה הרחבה הרשומה על שם ראשון־לציון, גבוהה 35 מטר, והיא רק 220 מ׳ מן הים. רצועת החולות של ראשון־לציון נכללת בשטח החולה הגדולה, המשתרעת מנהר רובין עד יפו באורך של 12 ק״מ ועד 6.5

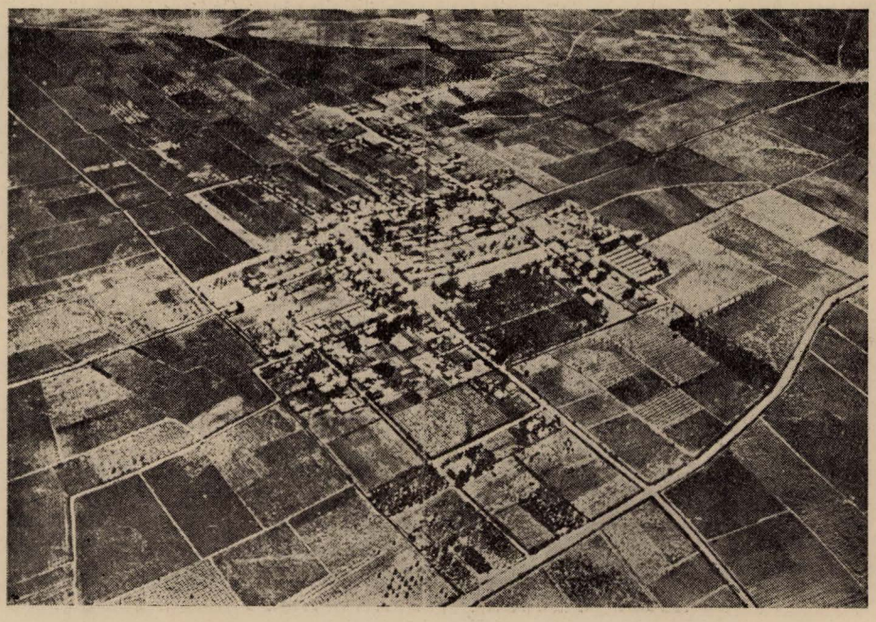

ציור 1. צלום ראשון־לציון בימי המלחמה ממעוף אוירון בשנת התרע״ז — 1917

6. צוּרַת הַקַּרְקַע

מבנה השכבות והעבר הגיאולוגי משמשים לנו יסוד להבנת הצורה. קל יותר לתפוס את הצורה בחולות החדישות העומדות לפנינו במצב בראשית ללא מטעים ודרכים קבועות ובנינים, מאשר בשטח חולות נוקשות נטוע ובנוי. נלך איפוא מן הרחוק אל הקרוב:

שפת ים צרה מפסקת בין חולות ראשון־לציון ובין הים. קו השפה ישר כאלו נמתח בחוט או שורטט בסרגל. גלי הים משברים את שפת היבשה, ומכיון שכח זה שוה בכל מקום, והחומר שוה בקשיו, לפיכך לא התקדמו הגלים בשום מקום באופן ניכר יותר מאשר במקום אחר, לא פרצו להם מפרצים.

מעל לשפה הצרה — רק עד עשרות מטרים יגיע רחבה — אנו עולים במעלה תלול לגב חולות ראשון־לציון. ק״מ רוחב. שטחה מגיע ל־45 ק״מ מרובע. מזה כ־18, כלומר 40%, שייכים לראשון־לציון. צורת חולות זו, היא חזרה בקנה מדה גדול על גלי הים; רכסים ועמקים ביניהם בכוון נצב לרוח המצויה.

אחרי הגב הראשון הסמוך לשפת הים והנפגע על ידי משברי הים בימי סערה, אפשר להבחין במרחק 620 מטר מהים גב שני ועליו בליטות גבוהות מ־40 עד 47 מטר מעל לים בקו ישר כמעט מקביל לשפת הים. אחרי זה יש שקערורית רחבה. שמה מצפון לתחום ראשון־לציון וַאדִ־אַ־נַדָא (עמק הטל). אחרי כן במרחק 750 מטר מקו הבליטות הקודם יש קו שני גבוה מהראשון רק 2 מטר, הנקודה העליונה 49 מטר ושוב שקערורית רחבה אַל־בָּרָס שמה. הנקודות העליונות שבאל־ברס, מעין התחלה להתהוות חולות, בולטות מטרים אחדים מעל לסביבה, 30 מטר מעל לפני הים.

ציור 2. צלום ראשון־לציון ממעוף אוירון בשנת התרצ"ח — 1938. צולם ע"י „חברה מזרחית" בידי הצלם קלוגר. ברשיונו האדיב של ר' שמעון יעבץ.

בקצה הצפוני של אל־ברס יש בצת־חורף גדולה.

במרחק 3800 מטר מן הים שוב רכס, גבוה בבליטותיו העליונות עד 60 מטר. ושוב שקערורית, ואחרי 1100 מטר גב בגובה כשכנו שממערב. ואחרי 600 עד 800 מטר, הגב החולות האחרון. והגב הזה הוא אויבה של ראשון־לציון, ולקראתו יצאה ראשון חוצץ במערכת עצי אוקליפטוס.

העצים עוצרים במדת מה את התקדמות החול אל שטח הנטוע. על העובדה שהיא מתקדמת בכל זאת, מעידים עצים טבועים בגזעם ובמקצת נופם בחול. (ראה ציור 3 דף 21).

מתחת לחולה זה נובע מעין „עין קרא" כפי שהזכרנו לעיל. באיזו מידה סותמת התקדמות החולה את המעין לא הוברר לי. אפשר שעל ידי נקוז ירבו מי המעין היוצאים חוצה ולא יבלעו עוד בחול.

בהעיפנו עין על פני שטח החולות נמצא שהצמחיה הדלה שעליו, מרובה על הגבים ממעל מאשר בשקערוריות. והסבה מובנת: במקום עמוק נוסף תמיד חול הקובר כל שתיל וצמח רך.

מעבר לחולות מזרחה, תמצא העין הבוחנת שוב אותן התמורות שבררנו בחולות: בליטות ושקערוריות. השנויים המה לא רק הצמחיה העשירה והדרכים והבנינים אלא גם פעולת הכוחות ההורסים אשר פררו גבים ארוכים, והשאירו להם רק שרידים בצורת גבעות מאורכות בכוון הרכס הקדום.

שורת בליטות ראשונה נמצאת במרחק 720 מטר מהחולות. גובה הבליטות מ־60 עד 67 מטר; כלן בכרמים ובפרדסים. בשקערורית בין גב זה ובין החולות יש נחל השופע לצפון. ממזרח לגב המוצק הראשון במרחק דומה לזה, שבינו ובין החולות, יש שורת בליטות שניה המגיעות עד 77 מטר גובה.

הכביש מרחובות לבית דגון עובר בשקערורית שאחרי קו בליטות זה. מן הכביש אנו עולים לגב הראשי והחשוב שבכפרנו, גם בית הכנסת נקרא לו. גב זה הוא הגרעין של

ציור 3. עץ איקליפטוס טבוע בחול עד נופו

ראשון־לציון, כאן נבנו בתיה הראשונים, ומכאן התפשטה המושבה לכל רוח. בפינה שבין רחוב צבי לבונטין ורחוב ביל"ו מגיע גב זה ל־76 מטר מעל לים התיכון. המשך גב זה שנפסק באמצע, היא גבעת הַצְּבוֹעִים עם המחצבה הישנה, הנותנת לנו אפשרות להסתכל באבן חול־הגיר המלוכדת אשר עליה בנויה ראשון־לציון. גובה גבעה זו כ־70 מטר.

אחרי 600 מטר למזרח, שוב לפנינו גב מקביל, העליון שבכולם. על חלק ממנו משתרע בית הקברות, סלעיו מתרוממים למעלה מ־80 מטר. מגב זה אנו יורדים לואד אל קלעא (עמק המצודה) השופע לצפון, לאל ג'וֹרָה (הבור) שמדרום לספוריה, לודי אל זג'יר יובלו של ואדי כביר, היורד אל הירקון.

בין ואד אל קלעא וואד אל ג'מוסה יש נקודת גובה 78 מטר. עליה עוברת פרשת המים בין הירקון ונהר רובין. ואדי ג'מוסה וואדי בסול יורדים בכוון מקביל לשפת הים – הכוון של החולות ושל השקערוריות שביניהן – אל נהר רובין.

ראשון־לציון שיכת ברובה לגליל הירקון ובמעוטה

ציור 4. עצי איקליפטוס על יד הבצות אשר מצפון ל„עין־קרא"

לנהר רובין אע"פ שנהר רובין הוא הקרוב אליה.

רַנְגָּה סובר שהשפלה עלתה משהו בגיל הגיאולוגי האחרון והשרון ירד משהו. יש עובדות סותרות את השערתו, אבל רשת המים של הירקון המגיעה עד קרבת נהר רובין גופא, עלולה לתמוך בדעות רנגה.

לשטחים קטנים בחולות החדשות ובודאי גם בחולות הנוקשות אין מוצא לים. ומכאן הבצות שבהם. המפות שלפנינו אינן די מפורטות כדי להכיר שטחים כאלה כמו שאנו יודעים אותם בתל־אביב.

ממזרח לגבול ראשון־לציון נמשך אותו סדר חולות נוקשות בסרפנד אל עמר, בואכה רמלה.

7. דַּרְכֵי רִאשׁוֹן לְצִיּוֹן

ראשון־לציון יושבת על יד אחת הדרכים הקדומות והחשובות שבארץ, זוהי דרך מצרים לבני הארץ, ודרך ארץ פלשתים למצרים. היא עוברת עד היום לרגל החולות ומחברת שני כפרים עתיקים יעזור ויבנה, מיעזור היא פונה לצפון המערב ליפו, ומיבנה היא ממשיכה את קו כוונה בהקבלה לחוף הים לאשדוד ולאשקלון ולעזה, ערי סרני הפלשתים מלפנים.

במקומה של ראשון־לציון מלפנים לא היה כנראה ישוב בעל ערך; והשביל שעבר כאן, משבילי השדה היה.

תנודת החולות למזרח, וגדולתן של ראשון־לציון ונס־ציונה ורחובות הפנו את התנועה אל השביל הזה, עד שנסלל בשנים האחרונות ויהי לכביש יפו—עזה. לא ירחק היום ויחובר לחיפה וללבנון ולסוריה ולתורכיה מזה, ועם מצרים מזה. תנועת מכוניות מחברת ארצות רחוקות תעבור איפוא בכפרנו השקט, אשר ביאת הדילזנס היה בו מלפנים מאורע היום.

רוב תנועת השפלה העברית והערבית לצפון עוברת דרך ראשון־לציון, מלבד התנועה הכללית, יש לה לראשון־לציון תנועת עצמה רבה מאד. את 13 הק"מ שבין ראשון־לציון ותל־אביב עוברים יום־יום מאות יהודים בשני הכוונים.

תחנת הרכבת הקרובה לראשון־לציון היא בבאר־יעקב. רק 4 ק"מ בקו ישר מתחנת המכוניות בראשון־לציון. מאין דרך סלולה לבאר־יעקב משתמשת ראשון־לציון בתחנת רחובות הרחוקה 6 ק"מ. תחנה זו נמצאת כידוע בקו קנטרה—חיפה.

כידוע קימת תכנית להעביר את הקו מלוד ליפו—תל־אביב ומשם לראש העין. אם תתגשם התכנית תהיה ראשון־לציון אחת התחנות בקו החדש. רשת הדרכים הפנימית מתאמת לדרך הראשית, מקבילות אליה או נצבות עליה. הדרך הפנימית הראשונה והחשובה ביותר, עורק התנועה במושבה עד היום, הוא רחוב רוטשילד. מן החולות עד בית־הכנסת ארכה 1700 מטר בכוון ישר ממערב למזרח. מצפון לדרום נמשך בקו צהרים ישר רחוב דרור באורך 2200 מטר.

לרחוב רוטשילד מקביל מדרום, רחוב הכרמל. ביחד עם המשכו רחוב ירושלים, יגיע עד גבול סרפנד (צריפין) אל עמר, וארכו 1750 מ. על אדמת הכפר הערבי יש לו המשך — לא סלול כמובן — למחנה הצבא. במחנה הצבא אפשר לקצר את החבור לרמלה וירושלים ב־6 ק"מ, כי לא יהיה צורך עוד לפנות בכוון ההפוך כמעט, לבית דגון. כל זמן שהתחנה הראשית בדרך הרכבת לחיפה נמצאת בלוד, חשוב חבור זה גם לתנועה המהירה עם השרון וחיפה ברכבת.

תכנית הדרכים הפנימית מכוונת כנראה, רק לקשר עם הכרמים והפרדסים. היא לא הותקנה מראש לצרכי הבנין והישוב; להפך תנועת הבנין נגררה אחרי הדרכים הקימות. מלבד הגרעין הראשון משנת תרמ"ב—תרמ"ה, כלומר רחוב רוטשילד שבקרבת בית הכנסת והרחובות המסתעפים, אין קביעות ואין עקביות בהתרחבות השטח הבנוי.

ראשון־לציון פזורה וממושכת ללא רכוז. לצורתה שעל המפה קשה למצוא הגדרה גיאומטרית — אין למצא באור גיאוגרפי לפזור זה. על כותב דברי ימי המושבה למצוא את הסבה לפזור זה, ובודאי ימצאנה בבעלות הקרקע.

רק את אזור התעשיה בתחומה הצפוני של ראשון־לציון קשרו עם מקומו. הסבה מובנה: קרבת הכביש לתל־אביב; נוחיות החבור לכרך. הגרעין הראשון נבנה על גב גבוה, במקום המובחר לכך מטבעו, להתפשטות לדרום—מזרח לא תמצא באור בתנאי הקרקע, אולי יִמָּצא בתנאים היסטוריים ועל ההיסטוריון הראשוני לבקשו.

נשלם בר"ח תמוז תרצ"ז, תקונים אחרונים בי"ב באדר ב' התרצ"ח.

דִּבְרֵי יְמֵי רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

מאת דָּוִד יוּדִילוֹבִיץ

א. בְּרֵאשִׁית הָיָה הָרַעְיוֹן

חכמי ההיסתוריה מתדיינים על התופעה של יסוד ראשון־לציון, בשנת התרמ"ב למספר שאנו מונים בו. הללו גורסים, כי פרעות הרוסים ביהודים ב־1881־2 הביאו מרפא בכנפיהן וגרמו לתחית העם, הארץ והלשון; והללו קובעים הלכה וגוזרים, כי זאת עשתה השתרשות האהבה העמוקה בלב בני ישראל מדור דור, שלא שכחו את מולדתם — ארצם, את תפארת מלכותם וקדשי אומתם; אשר התמידו להגות בציון וירושלים, וגנזו את רוחם זה בתוך תפלתם של ישראל, ששנו וחזרו והגו בה שלש פעמים ביום, בכל עשרים מאות שנות גלותם. וחוט התקוה והשאיפה לשוב לתחיה לא נפסק, לפיכך, מן ימות רבי יוחנן בן זכאי והלאה. וכה נשזרה שרשרת התחיה, מן יבנה ועד ירושלים דליטא; וככה גדלה השרשרת והתעבתה עד שנורתה אבן הפינה להתחיה בראשון־לציון.

והאמת היא כי, „אלו ואלו דברי אלהים חיים". גם השפעת המסורה של תפארתנו מקדם, ושאיפתנו לעתיד של תחיה; וגם צרות ישראל והפרעות בישראל — שתיהן כאחת גרמו לתחית עמנו בימינו.

שרשי יסוד ראשון־לציון נעוצים בשתי ערים אשר „ברוסיה הקטנה" בימים ההם (התרמ"ב—1882): בעיר הגליל קרמנצ'וג אשר בפלך פולטוה, על נהר דניאפר, ובעיר הפלך חרקוב אשר ברוסיה הקטנה גם היא.

ומתוך שני מִסְמָכִים שבידינו המעידים כמאה עדים, נשקפות שתי שכבות האידיאולוגיות שהזכרנו. והרבה אנו למדים משתי הנוסחאות הללו: (ראה ציור 6—5, דף 25—24).

שתיהן פונות לארץ ישראל, „לראשי הקהלות" ו„לאמרכלי היהודים יושבי אדמת קדש", וכותביהם מציגים את הציר השלוח מצדם, זלמן דוד ליבונטין, שהולך בשמם לארץ־ישראל, להכין בשבילם מקום עליה ובנין הארץ.

קרמנצ'וג מה היא אומרת?

„אנחנו החתומים מטה החפצים לצאת לארץ־ישראל ת"ו [תבנה ותכונן] וליסד שם קאלאניע [מושבה] מעובדי האדמה בכספנו אשר בידינו, שולחים מאתנו שליח הנבחר — — — אוהב עמו — — — זלמן דוד לעוואנטין" וכו' הרי נוסחת „מסורת הדורות!" (ראה ציור 5, דף 24).

וחרקוב מה היא אומרת?

„מצב אחינו פה, וסבות מכריחות עוררו את לבבינו לשלוח את הציר הנוכחי האוהב את עמו ומצוין בנדבת לבו הר' זלמן דוד לעוואנטין לעלות לארה"ק — — — [1]) ולכונן בה — — — מושבות לאחינו הנרדפים" — — — הרי נוסחת „סבל הפרעות!" (ראה ציור 6, דף 25).

ולא יחטא בלשונו נביא התחיה המעשית, זלמן דוד ליבונטין, אם יגיד: „בקרמנצ'וג, וחרקוב, יסדתי בשבט התרמ"ב את ראשון־לציון"; בבחינת דברי נביא התחיה המדינית תיאודור הרצל: „בבזל יסדתי את מדינת היהודים".

פנינו לרבי זלמן דוד ליבונטין לספר לנו ע"ד חלוצי ראשון־לציון הראשונים; וכה היו דבריו:

„תקות הגאולה וחלום שיבת פזורי עמנו לארץ אבותינו לא פסקו לחיות בלבבות עם ישראל בכל משך זמן גלותם; והחפץ לבנות הריסות ארצנו ולישב אותה, לקח את לבב עמנו מיום שגלינו ממנה. הרעיון הזה במשמעותו היותר רחבה — התחדשות המדינה היהודית — היה ענין להרבה מדינאים מעמנו ומאומות העולם, לסופרים רבים, אדוקים וחפשים.

„קרוב למלחמת קרים — מלחמת הממשלות הכבירות באירופא עם תורקיה — הביאו סופרים נוצרים את דעתם, כי על היהודים לנצל את המלחמה הזאת ולדרוש מאת

1) בכל מקום שאביא דברי אחרים ובין השיטין ימצאו שלשה קוי הפסקה כזה: — — — סימן הוא שהשמטתי פה איזו דברים.

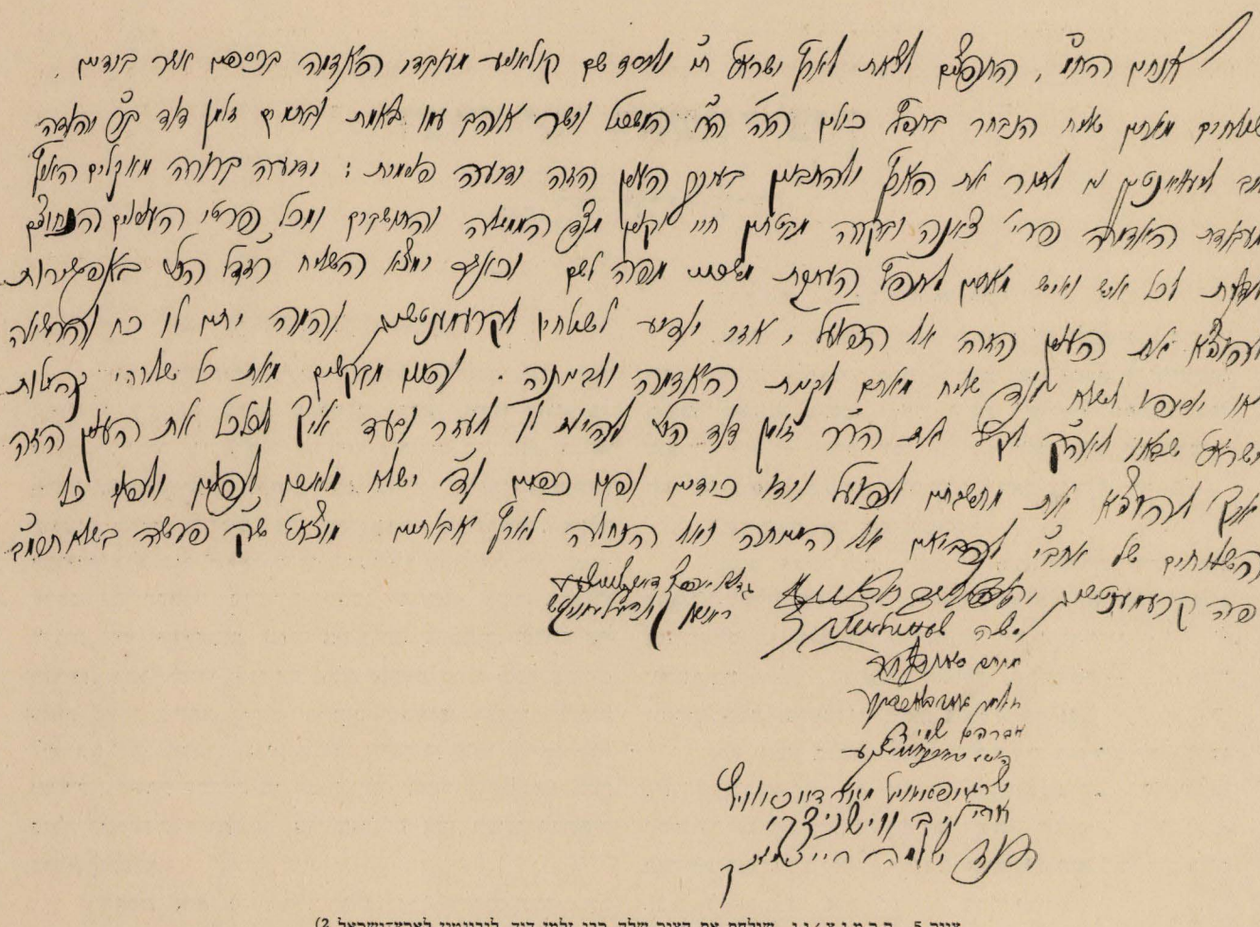

ציור 5. קרמנצ׳וג שולחת את הציר שלה רבי זלמן דיד ליבונטין לארץ־ישראל 2)

הממשלות הגדולות הלוחמות לקחת מתורכיה את ארץ־ישראל ולעזור להם, ליסד שם מדינה יהודית, כתכנית לפתרון שאלת היהודים וסדור עניני תורקיה".

„ביקונספילד בספרו „טנקרד", אליאוט בספרה „דניאל דירונדה", משה הס בספרו „רומא וירושלים" עוררו תעמולה גדולה לרעיון הזה.

„הרבנים קאלישר, גוטמכר ואלקלעי עוררו רעיון שיבת־ציון בשנות החמשים למאה שעברה, נהלו תעמולה גדולה לקנין קרקעות ויסוד מושבות לעובדי אדמה יהודים בארץ־ישראל, וסדרו אסיפות במקומות אחדים בגרמניה לשם קבוץ כספים (המועצה של העסקנים בפרנקפורט בשנת 1867, וכדומה).

„תסיסה גדולה לטובת הרעיון הזה היתה גם בין עסקני היהודים בלונדון. ובשנות הששים למאה שעברה, הציע מר גדליהו, — שעמד בראש האגודה לסדור חובותיה של הממשלה התורקית, — לממשלה זו שתמכור את ארץ־ישראל לאנגליה בשביל היהודים.

„נטתה לרעיון הזה גם חברת „כל ישראל חברים" בפריז, ובאסיפתה הכללית שבינואר 1869, החליטה להכניס גם ישוב א״י לתוך הפרוגרמה של עבודתה. ותשלח את קרל נטר לקונסטנטינופול להשיג מאת השולטן קרקע ליסוד בית

---

2) חתומים אחד עשר איש.

ה ר א ש ו ן מבין החתומים הוא יהודה ליב חנקין, העתיד להיות אחד ממיסדי ראשון־לציון והבונה בה את ה ב י ת ה ר א ש ו ן.

א ח ר ו ן שבין החתומים הוא ראובן ידילביץ העתיד גם הוא להיות אחד המיסדים בראשון־לציון.

ספר לעבודת אדמה („מקוה ישראל") ובמרץ בשנה ההיא פרסמה קול קורא לקבוץ כספים למוסד הזה.

„במשך כמה מאות בשנים, מימי הבינים עד ימינו אלה, היו היהודים מאספים כספים להחזקת הישוב היהודי בארבע ערי הארץ: ירושלים, חברון, צפת וטבריה. היו ממנים גבאים במדינות הגולה לקבץ הכספים ולשלחם לארצנו. והיו גם כן אמידים שנדבו לבנין בתים לדירות ובתי כנסיות. ומקץ שנות השבעים למאה שעברה התעוררו עסקנים נכבדים בארץ־ישראל — ובתוכם דוד גוטמן, יואל משה סלומון, יהושע שטמפר ועוד — ויקנו נחלה אחת על יד הירקון לא רחוק מיפו ויגשו ליסוד מושבה לעבודת אדמה בשם „פתח־תקוה",

בתחלה לא הצליחה האגודה הזאת והמתישבים נתפזרו, אבל הרצון הכביר של המיסדים נצח לאחר שנים את כל ההפרעות, ובימינו היא המושבה היותר פורחת.

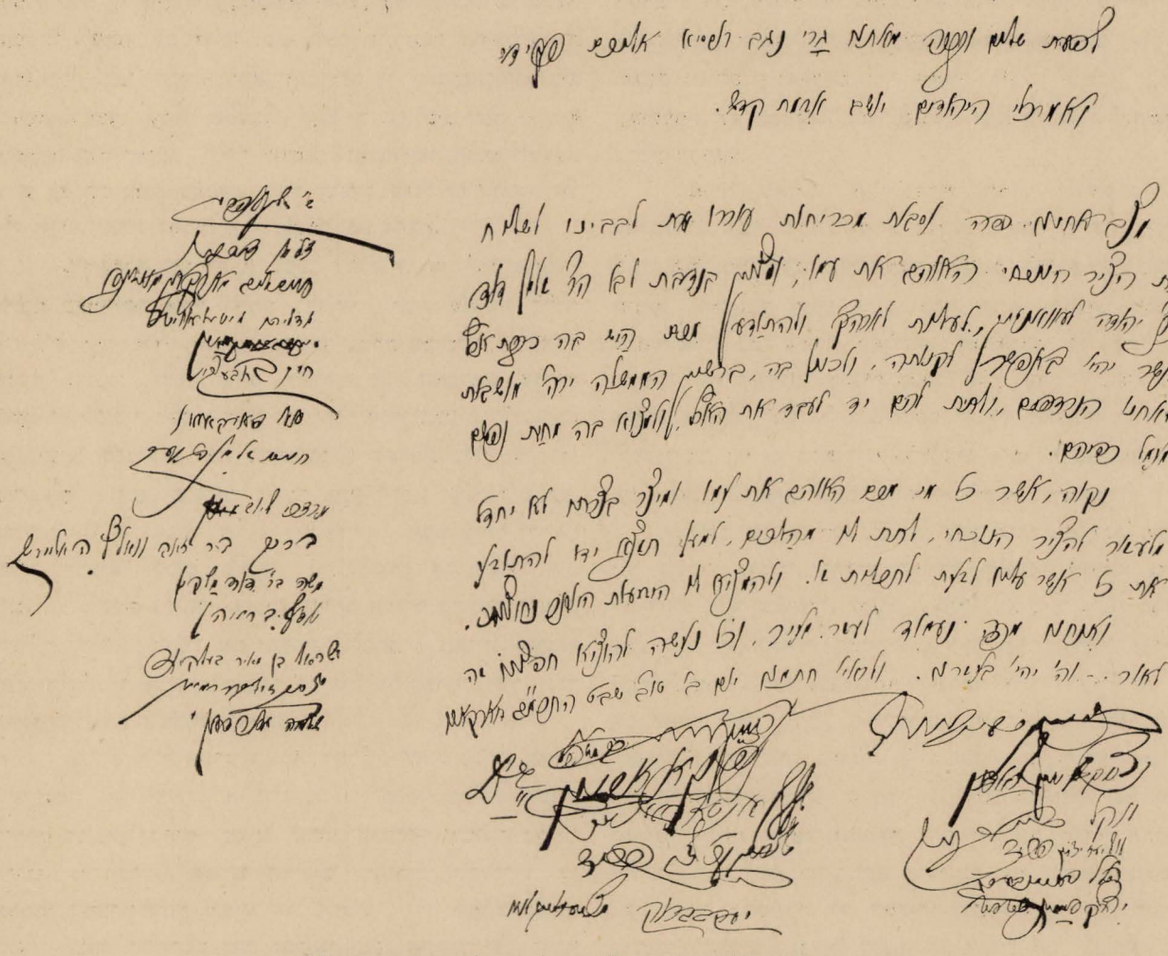

ציור 6. חרקוב שולחת את הציר שלה רבי זלמן דוד ליבונטין לארץ־ישראל 3)

„למצב יותר ממשי ומעשי הגיע רעיון שיבת ציון

3) ועל המִסְמָך הזה חתמו עשרים ושמה חברים. ביניהם: יעקב ברוק מִצְ'רְנִיגוֹב חובב ציון ידוע; חיים ליב מרקוב מוילנא, היה עורך „הכרמל"; אליעזר יצחק פרידֶ, הוא נכדו של ר' חיים מואלוזין; מרדכי לובמן, הוא שזכה לאחר זמן להיות מהנדס המושבות ביהודה, וגם מפקח על בתי הספר שבמושבות הברון רוטשילד ומושבו בראשון־לציון; ישראל בן מאיר בלקינד, הוא שיסד בתקופה ההיא את דביר"ו (ר"ת שם: דבר אל בני ישראל ויסעו). ואת ביל"ו (ר"ת: בית יעקב לכו ונלכה) ועם חבריו יסד בארץ ישראל את גדרה, חדרה וכו'. —

ברוסיה. בשנות השמונים למאה שעברה, שנתה התרחבות ההשכלה בין היהודים בארץ זו, את השקפות החיים, הזקיפה את קומתם ותפיץ בהם החפץ לחיים חפשיים. וכשבאו הפוגרומים על היהודים בתקופה ההיא, ראו ונוכחו, כי שנאת העמים לעמנו לא חלפה עם השכלת המאה התשע־עשרה המהוללה בפי הדור ההוא, ובטחונם כי התקופה הזו תביא מרפא לפצעי עמנו שנפצעו בהם זה כאלפים שנה – הוא משענת קנה רצוץ... ויחלו לחשוב ולטכס עצה בנוגע למצבם הרע על ידי עזרה עצמית. וקול ההמון כקול שדי הכריז, כי רק תרופה אחת למכותינו – לצאת את הארץ.

„ובשאלה לאן ללכת נפלגו הדעות. היו מי שאמרו ללכת לאמריקה ארץ החפש והדרור; והיו שאמרו ללכת לארץ־ישראל, לתקוע לנו יתד בארץ אבותינו, – בארץ ששם נולדנו והיינו לעם. הפלוגה הזו האחרונה עוררה תעמולה להזכיר לעמנו את דברי ימי ישראל בשנים קדמוניות, את יעודי הנביאים ואת ההתעוררות לשיבת ציון, על ידי מדינאים שונים, סופרים וטובי עמנו לפני עשרות שנים. התעוררות זו נתנה דחיפה לרעיון „חבת ציון" ולרצון כביר למצוא דרכים מעשיים להוציא אל הפועל את התקוה הנושנה. נתיסדו חברות בערים אחדות ברוסיה במטרה לשלוח חלוצים לתור את הארץ, ולהתודע באיזה אופנים ובאיזה דרכים ואמצעים אפשר להוציא אל הפועל דבר יסוד מושבות לעבודת אדמה בארצנו.

„בחדש אדר התרמ"ב בא לארץ יוסף פינברג. האיש הזה גמר חק למודיו באונברסיטה בגרמניה בתורת כימאי, וישרת במשרת כימאי באחד מבתי החרושת לסוכר במחוז קיוב. בימי הפרעות שפרעו הרוסים ביהודים, התעוררה בו אהבתו לעמו ולארצו, ויעזוב את משרתו, וילך לארץ־ישראל לקנות אדמה ולהתישב שם. ובבואו ליפו התחבר אל הועד שהתכונן בשם: „חלוצי יסוד המעלה". ועד אשר, נוסד באותו חודש בשביל ארגון קניות קרקעות. ליסוד מושבות בארץ־ישראל.

„חברי הועד תרו את הארץ, בשרון בהרי יהודה ובנגב ואחרי נסיעות שונות והרפתקאות רבות, באו לידי הוכחה, כי המקום היותר טוב ליסוד מושבות הוא בנגב ארצנו. ואמנם אפשר היה שם לקנות קרקעות במחירים נמוכים, אולם בשביל ליסד מושבה שם, היתה נחוצה אגודה לא פחות ממאה מתישבים. ומכל הידיעות שהביאו העתונים על דבר חברות להתישבות בארצנו, שנוסדו בהרבה מקומות ברוסיה, ומכל הצירים שהודיעו עליהם, – באו רק כמאתים עניים; ומהאמידים שחפצו ויכלו להשתתף בקנית הקרקע, היו בקיץ התרמ"ב רק כעשרה או חמשה־עשר אנשים ביפו. לכן לא יכלו ללכת לנגב ארצנו וליסד מושבה הרחק מהישוב היהודי. ואמנם גם לקנין נחלה שתהיה ראויה ליסוד מושבה, במדה מצומצמת, לא הספיק הכסף שיכלו הבאים האלה להשקיע בקנין הקרקע.

„אולם באותו זמן בחדש תמוז (התרמ"ב) בא לארצנו [4]) צבי ליבונטין מניקוליב אשר ברוסיה, – איש עשיר אשר חפץ לעשות איזה דבר של ממש, לטובת ישוב הארץ, והביא האיש הזה עמדו סכום כסף הגון, והסכים להצעת אגודה אחת בת עשרה החלוצים שנתאגדה על ידי ועד „חלוצי יסוד המעלה", לקנות כברת ארץ אחת במדה יותר גדולה מאשר יוכלו לרכוש להם חברי האגודה הנזכרת, ולמכור את המותר בלא ריוח, לאנשים אשר יבואו אחרי כן אשר האגודה תמצא אותם מוכשרים למושב הראשון.

„ביפו ישב אז יהודי ספרדי אחד חיים אמזלג, שהיה סגן קונסול אנגליה, ותציע האגודה לאמזלג שימצא נחלה לא רחוק מיפו שאפשר לקנות אותה, ושיעזור לנו במשא ומתן עם בעל הנחלה ובסדור שטרי המכר. קביעת גבולים וכדומה. אמזלג קבל את הצעת האגודה, ויצרף לענין זה גם את שארו יוסף נבון מירושלים, ושני אלה הציעו לפני האגודה לקנות את נחלת עין הקורא. חברי האגודה תרו את הנחלה, ואחרי שעמדו על טיב האדמה ואקלימה, הסכימו לקנות אותה. האגודה הכניסה את מחיר האדמה לחיים אמזלג והוא בא במשא ומתן עם בעל הנחלה. בינתים באה גזירת הממשלה לא למכור קרקעות על שם יהודים מרוסיה; ותסכים האגודה לקנות את הנחלה על שם הקונסול אמזלג. והוא מצדו הבטיח לתת שטרי מכירה לכל חבר וחבר מהאגודה, באשור משרד הקונסוליה ביפו.

„במשך זמן קצר קנו אמזלג ונבון בנחלת „עין הקורא" 3340 (שלשת אלפים שלש מאות וארבעים דונם) ותשלם האגודה עבור האדמה ביחד עם הוצאות עשית הקושנים, דמי סרסרות והצגת גבולים, מחיר 13.75 פרנק כל דונם, ביחד סכום 45,925 חמשה וארבעים אלף ותשע מאות עשרים וחמשה

---

4) ע"פ הפצרתו ודרישתו של שארו ר' ז. ד. ליבונטין.

פרנק. מנחלה זו קנו חברי האגודה פחות מחציה, והמותר נשאר בידי צבי ליבונטין עד אשר יבואו עוד קונים. ומהחלק אשר נשאר אצלו, הפריש צבי ליבונטין 330 דונם שתמורתה תהיה קודש לבנין בית הכנסת במושבה זו. החברים שהשתתפו בקנין המחצית הראשונה היו: אברמוביץ זאב, איזינבאנד לוי, הייסמאן פיויל, חנקין יהודה ליב, יודילביץ ראובן, ליבונטין זלמן דוד, פיינברג יוסף, ופריימן אהרן מרדכי ויעקב פרץ. ואחר כך נצטרפו להם ליבונטין יהודה לייב, ופישלזון יעקב לייב. ואת 330 הדונם מסר צבי ליבונטין לשש משפחות האלו: לבארד אברהם, הלל נפתלי, טופורובסקי מיכאל ובנו יצחק ליב, וכהן משה ופיין בנימין (שניהם בשותפות חלקה אחת) לפסיצלסקי צבי ולשליט אלחנן אליעזר, בתנאי שישלמו מחירם במשך חמש שנים ומהכסף הזה יבנה בית הכנסת במושבה.

„בט״ו באב עלו כל החלוצים הנזכרים למעלה על הנחלה, ולפי הצעתי קראו למקום בשם „ראשון-לציון״ עד היום הזה,

ואני קובע: יום שני בשבוע, בחמשה עשר באב חמשת אלפים ושש מאות ושתים וארבעים שנה למנין בני ישראל, נוסדה ראשון-לציון לדור דורים״. [עד כאן דברי רבי זלמן דוד ליבונטין].

מזוין במכתבי מליצה מקרמנצ׳וג ומחרקוב שם הציר השלוח זלמן דוד ליבונטין את פעמיו לארץ-ישראל. גמא ארצות וימים: אודיסה, ים השחור, קונסטנטינופול וכו׳ איזמיר וכו׳, – והלאה בים התיכון לאלכסנדריה. ובשבעה עשר לחדש אדר [5], דרכו רגליו על אדמת השער של ארץ ישראל. עלה על אדמת יפו העיר.

כאן נועדו ובאו יהודים מרוסיה ומרומניה; וכן הכיר פה ליבונטין ארץ ישראליים אחדים ויאסוף מהם, כמנין אנשים ובכ״ח אדר התרמ״ב יסד עם חבריו את „ועד חלוצי יסוד המעלה״, כעין „מוסד הכנה״ ליסוד מושבות בארץ.

באותו יום נפתח בהועד הזה „ספר זכרון״, בו יבואו פרטי–כל הדברים, שיחליטו עליהם באספות חברי „ועד חלוצי יסוד המעלה״, ועל השער של אותו פנקס בולט מוטו של ירמיהו הנביא:

„וְיָשְׁבוּ בָהּ יְהוּדָה וְכָל עָרָיו יַחְדָּיו, אִכָּרִים וְנָסְעוּ בָּעֵדֶר״. (ראה ציור 7, דף 29).

אנשי מעשה הם מיסדי ראשון-לציון מן הרגע הראשון, ואפילו במציאת אפיגרפים; ומכל מליצות ירמיהו באותו פרק ל״א המלא והגדיש, בחרו להם את הפסוק על ישוב כרכים, עירוניים, איכרים ורועים יחדו.

בכ״ט אדר חנכו את ספר הפרוטיכלים בזכרון-דברים ראשון, ונקרא „א״.

„לנשיא הועד נבחר זלמן דוד ליבונטין״. – „מקום הועד ביפו״.

בי״ב ניסן התרמ״ב נכנס „ועד חלוצי יסוד המעלה״ לישיבה ג׳. (ראר ציור 8, דף 30).

ובזכרון דברים זה אנו קוראים שלש החלטות מענינות של „סוף מעשה במחשבה תחלה״:

בסעיף א. נאמר: „נמנו וגמרו לכונן באה״ק מושב עבור אחינו בני ישראל לעבודת אדמה ולקרוא לו בשם: ראשון-לציון.

נולד איפוא השם „ראשון-לציון״ בחודש ניסן, כלומר חמשה חדשים לפני קנית הקרקע שבשבילה הכינו את שם היפה הזה; [6] ובכונה תחלה, שהיא, „ראשונה״ תהיה [7];

סעיף ב. קובע את סוג האכרים או המתישבים, שיקובלו, לאותה ראשון-לציון שעדיין היא בעולם המחשבה.

א) מי שיש לו ההון הנחוץ, לקנית קרקע, לבנין בית, ולשכלול משק וכו׳;

ב) מי שאין לו משלו אלא שיש לו חברה שלוקחת עליה האחריות לשכלולו, ולהביאו אל המנוחה ואל הנחלה.

סעיף ג. לכשתתיסד ראשון-לציון, חיבים לאשר אותה. בהממשלה, בתורת „גוף יורידי״.

מלמטה ל„זכרון דברים״ מספר ג׳ זה, חתומים החברים הללו:

---

5) עיין „ארץ-אבותינו״ של ז. ד. ליבונטין חלק א׳ דף 19.

6) עפ״י הצעת ר׳ זלמן דוד ליבונטין כך מקובלני מפיו עצמו.

7) להיות המושבה הראשונה להתחיה, נועדה אמנם פתח-תקוה, שנקנתה בשנת התרל״ט, כלומר שלש שנים קודם לראשון-לציון, אך הגורל רצה ולא זכתה להבנות; ובעת קנית ראשון-לציון היתה פתח-תקוה שוב „לאמלבש״ חרבה ושוממה, מאין יושב בה. ואחרי יסוד ראשון-לציון שבה פתח-תקוה לתחיה, וזכתה להתפתחות רבה, עד שהגיעה למדרגה של עירה.

זלמן דוד לעוואנטין [קרי: ליבונטין] 8).
נפתלי אברהם הלל 9).
יוסף הר־תפארת 10) מסימפאראפאל. [מַסִימְפֶרוֹפּוֹל]
מרדכי לנדוי 11).
יוסף יאראווסקי 12) [יורובסקי].

ב. מִמַּחֲשָׁבָה לְמַעֲשֶׂה

1. נקנתה אדמת ראשון־לְציון

בי״ב תמוז התרמ״ב קמה למקנה אדמת ,,עין הקורא״, שנקנתה מאת האחים מוסטפה ומוסה אלדג׳ני, על פי שטר המקנה מספר 7 מיום י״ב תמוז 1298 ומספר 15 (בפברואר) 1299, תאריך חג׳ירי, על שם חיים אמזלג, סגן קונסול בריטניה ביפו, בשביל עשרת המיסדים 13) עפ״י א״ב:

אברמוביץ זאב	מפטרבורג
איזנבנד לוי הכהן	מניקולאיב
היסמן שרגא פייויל	מניקולאיב
חנקין יהודה ליב	מקרמנצ׳וג
יודילֶביץ ראובן	מקרמנצ׳וג
ליבונטין זלמן דוד הכהן	מקרמנצ׳וג
ליבונטין צבי הכהן	מניקולאיב
פינברג יוסף	מסימפרופול
פרימן אהרן מרדכי	מורשה
פרימן יעקב פרץ	מורשה

האדמה הקנויה נמדדה, ומדתה היתה שלשת אלפים שלש מאות וארבעים דונם. [3340]. תשעה מהמיסדים הפרישו לעצמם אלף שש מאות וחמשים דונם. [1650].

והבנקאי של החבורה, צבי ליבונטין, השאיר לעצמו את השאר, אלף שש מאות ותשעים דונם. [1690].

מקרב הדונמים האלה, החליט צבי ליבונטין למכור בלי ריוח חלקים חלקים ליחידים הגונים המתאימים לרוח ,,זכרון דברים״, ג׳ מי״ג ניסן התרמ״ב, המובא לעיל באורגינל ציור 8; ושירצו להסתפח להמושבה החדשה.

ואם יחשך אדם לראות בעשרת הראשונים הללו, וביחוד בליבונטין, את בעלי הנצחון הצֶזרי הקל, שרק ,,בא, ראה ונצח״. — אף אתה אמור לו כי לא מעצמו צמח הכל, ולא במעגל קסם, ולא במטה משה נטה ליבונטין על הים.

כמה פעמים קנו ונאנסו לבטל הקניה, החלו באבושושה שעל דרך ירושלים ובטלו, קרוב לעזה ובטלו, כפרוריה [כפר אוריה] ובטלו, עַרַד מקלאבא ובטלו.

קטנה היתה אז העדה של יפו; מהגרים נהרו אליה מן הגולה. ובהם קצת מסכסכים, קצת סרסורים, קצת קנטרנים. בעד עשרים הפרנק שהכניסו לועד חלוצי יסוד המעלה בתורת דמי קדימה, להוצאות יסוד המושבה, חפצו תיכף ומיד ,,קולוניה״ על שם כל אחד ואחד. רובם היו מרי נפש, שברחו מן אש הפרעות, והיה קשה לדבר אתם בהגיון, בדברי חכמים, שנשמעים רק בנחת. — בחוצות יפו יכולת לשמוע דברי קנטור על ,,ועד חלוצי יסוד המעלה״: האדמה שקונים או שקנו — אדמת חול היא! אינה שוה פרוטה! ועוד כנויים ותוארים ושמות לואי נחמדים.

אבל מיסדי ראשון־לציון, וזלמן דוד ליבונטין בראשם, לא נרתעו אחור, לא רוח מציוה ולא רוח שאינה מציוה יכלו להזיז את שרשי פעולתם ליסוד המפעל הגדול והנשגב אשר שמו להם למטרה...

הם הנהיגו טיהור וביעור, והוציאו מקרב הועד את החמרים והיסודות המזיקים, השיבו להם את דמי הקדימות, הערבונות שהכניסו לקופת הועד; בגו ישר צעדו המיסדים וכאוטומטים, נשמתין דאזלין מדנפשן ושָׂחקו תחת רגליהם כל אבני הנגף לאבק פורח...

לפני עיניהם של ליבונטין וחבריו, עיני רוח וחזון, נצבו וקמו בלב המדבר על הרי החולות של המושבה הראשונה

---

8) כל מוסגר כזה: [ ] מראה על תקון.

9) השתקע בראשון־לציון בתורת אכר, בין שש המשפחות שנספחו אל המיסדים.

10) הוא יוסף פינברג, ציר ראשון־לציון, אשר כבש את לבו של ,,הנדיב הידוע״ מיד אחר יסוד המושבה, והשפיע עליו לקחת את הישוב תחת מחסהו. ומענין מאד, כי פינברג בהתלהמותו*) הרגיש צורך לעבר את שמו פינברג ל,,הר תפארת״ לפני חמשים וחמש שנים (בתרמ״ב). גם זכה להיות מיסד. עיין בתולדותיו בפרק ה,,מיסדים״.

11) הועד ,,חלוצי יסוד המעלה״ הוציא אותו ממספר חבריו, על פי פרטי כל כ״ט, בי״א תמוז התרמ״ב; הוא, לנדוי, נהיה אחר כך לסוכן ממשלתי על מונופול הטבק בארץ־ישראל כלה. עיין «לארץ אבותינו» ז. ד. ליבונטין חלק א׳ דף 130.

12) בנו אריה יורובסקי הגיע לאכרות בראשון־לציון לאחר עבור ארבעים שנה.

13) ספר היובל ח״א א. מ. פרימן תרס״ז עמוד 1.

*) משרש לַהַם (Inspiration) עיין משלי: ,,דברים כמתלהמים״.

ה ע ת י ד ה: בתים בנויים, בארות מים חפורות, שדי תבואות, כרמים, גפן, זית, תאנה ורמון, כל שבעת המינים תרבות, חנוך לאומי, ילדים וילדות, דור חדש אשר ידבר את אויבינו בשער. ההמון הוסת אמנם; העבירו קול שיש להועד כספים לחלק לעניים; הוקם שאון; העניים מבין העולים החדשים דרשו מהועד ל ח ם, ובמקצת גם חלקו לחם עד כמה שהיה ביכלתו של הועד, (כאלו הוא ועד של קופת צדקה); הדבר שלא היה כלל בתכנית תעודתם.

שבת אור לי״ג בניסן התרמ״ב, והכינו לה את השם הנחמד: ר א ש ו ן - ל צ י ו ן,

זלמן דוד ליבונטין וחבריו נשאו למרום ידיהם קודש, כאלו דברו אל חלקת השמים המכוונת ממש, לחלקת האדמה, אשר אמרו לה: „לי את״, כדברי המשורר.

הניחו המיסדים את אבן הפנה לגאולת ארצנו ולבנין עתידת האומה.

ותוך כדי חשבון הנפש הגדול, לא שכחו גם את

ס פ ר ז כ ר ו ן

ו ע ד

ח ל ו צ י י ס ו ד ה מ ע ל ה

בו יבאו פרטי־כל ההסכמות והתקנות אשר יחליטו חברי הועד בהתועדם בנוגע להתייסדות הקולוניה מעבודת האדמה בארץ הקדושה בשביל אחינו בני ישראל

ויאמר כה יהוה וכל עריו יחדו אכרים ונקשי כפרך !
ירמיה · נ׳׳א כ״ו־

בחדש

א ד ר תר״מב

ציור 7. צלום שער ספר הזכרון.

„ספר הזכרון״ הזה, נמצא בארכיון של רבי זלמן דוד ליבונטין בכריכה קלה; מדתו 33X24 ס״מ.

הקניה של הקרקע שעשעה את נפשם של המיסדים, וגמלה לרוחם, תמורה מספקת, חלף כל הצער ועגמת הנפש שסבלו. הם נתנו לעצמם דין וחשבון, על כל ההרפתקאות שעברו עליהם במשך חמשת חדשי הגשוש והמשוש והחפוש עד שזכו להתיצב על אותה חלקת קרקע ארץ ישראלית, אשר אליה התכונו עוד בכמה חדשים קודם באותם מוצאי חובתם לחבריהם בינם לבין עצמם, ויערכו „חשבון ההכנסה וההוצאה״ של „ועד חלוצי יסוד המעלה״ שלהם, מר״ח ניסן עד ר״ח אב התרמ״ב. וזו צורת החשבון המענין הזה. (ראה ציור 9).

ואני מרים, נקודות אחדות, המענינות ביחוד, בחשבון הזה, בהנחת ה י ס ו ד לישוב החדש לפני 55 שנים (בתרמ״ב).

א) שלחו לעיר הבירה קונסטנטינופול, ציר מיוחד,

והוא סגן קונסול בריטניה ביפו, (חיים אמזאלג) ויוציאו ע"ז 974 פרנק! כלומר שלשים ותשע לירות, בסך הכל, לשתדלנות בבירת השולטן.

ב) אגב, נהיה הציר, הקונסול, למלוה בלי רבית, מכיסו, כי בקופה לא היתה פרוטה, להוצאות הדרך, והנסיעה הכרחית.

ג) וגם הנשיא לא מקטלי קניא היה, כי הוכרח גם הוא להלוות מכיסו 1635.90 פרנק, אלף שש מאות שלשים וחמשה פרנק ותשעים סנטים, כי בלעדי זה היה הכל כותל רעוע.

ד) ובמשך כל הקיץ, אחרי כל התעמולה הגדולה „לישוב ארץ־ישראל" בכל עתוני רוסיה, ובמקצת גם ב„הלבנון" ו„בהמגיד" נאספו במערכת הַרְסָוִיט 125 פרנק (5 לא"י), במערכת „רוסקי יעוורעי" [עברי] 155 פרנק, ועוד ב„רסויט" 77.50 פרנק לתכלית קנית מושבה לעניים ולשכללם, בסך הכל 357.50 פרנק, סכום, קימא לן, של $14\frac{1}{4}$ לא"י!

ה) ואחרון אחרון חשוב: ההלואה של אמזלג וההלואה של ליבונטין, הוחזרו להם ע"י המתאחזים עד פרוטה אחת, מיד לכשנקנתה אדמת ראשון־לציון ועלו עליה ביום חמשה עשר באב התרמ"ב. — ואחר, פרקו את ועד חלוצי יסוד המעלה[14]. וביום י"ב אב התרמ"ב כבר חתמו על זכ"ד האחרון רק עשרת מיסדי ראשון־לציון לבדם [חסר אחד: זאב אברמוביץ]. (ראה ציור 10, דף 32).

וגם פה נראה סמפטום יפה של תחיה: אחד המיסדים אהרן מרדכי פרימן, החליף את שמו הגלותי לעברית, מפרימן לדרור. וזכה כי בחייו נקרא בראשון־לציון הרחוב היותר ארוך, שבין בית דגון ובין נס־ציונה מדרום: „רחוב דרור".

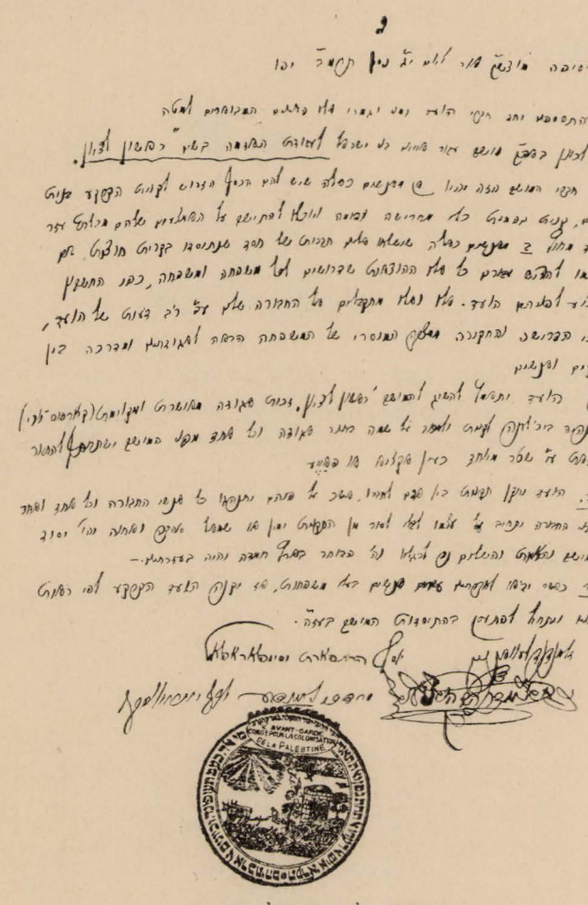

ציור 8. צלום פרוטוכול מספר ג.

II. אחוזת המיסדים

נגאלה איפוא „עין הקורא"[15] שהוחלפה ל„ראשון־לציון", היא מושבת הבכורה, על ידי עשרת המיסדים.

שטח האדמה נמצא מוקף באדמת בית דגון מצפון; באדמת ספיריה ממזרחית דרומית; באדמת סרפנד אל עמר מנגב; ובהדרך לחברון ממערב.

שלשת אלפים ושלש מאות וארבעים הדונם, מה הם כלפי החזון הגדול, שהמיסדים נושאים בחובם? נקודה קטנה!

השטח בתה ושממה, קרקע ציה, חרבה ויבשה. מדבר חול, לא סוכה בו, אף מלונה במקשה אין, לא עץ וכל שכן — אדם. רק קוץ ודרדר צומחים מסביב, ומרובים השועלים המשמיעים את קולות יללותיהם[16]. והאריאליים הללו, המיסדים, חבקו את הנקודה הצמוקה הזאת כאת אם רחמניה, ולחשו לה: „לי את! מתהום ארעא ועד רום רקיע".

וראשון־לציון זו בחמשים וחמש שנותיה זכתה לתפיסת מקום בעולם. — חושב אני שאין היום יהודי בעולם שלא שמע את השם: „ראשון־לציון". — ומתגאים הם בני ראשון־לציון במושבתם — עירתם זו. בולט השם ראשון־לציון

14) עיין ארץ אבותינו, זלמן דוד ליבונטין ספר ראשון מהדורת תרפ"ד.

15) ועד היום, אין בפי הערבים שם אחר לראשון־לציון אלא «עיון־קרא».

16) לארץ אבותינו ז. ד. ליבונטין ת"א, מהדורת תרפ"ד עמוד 59.

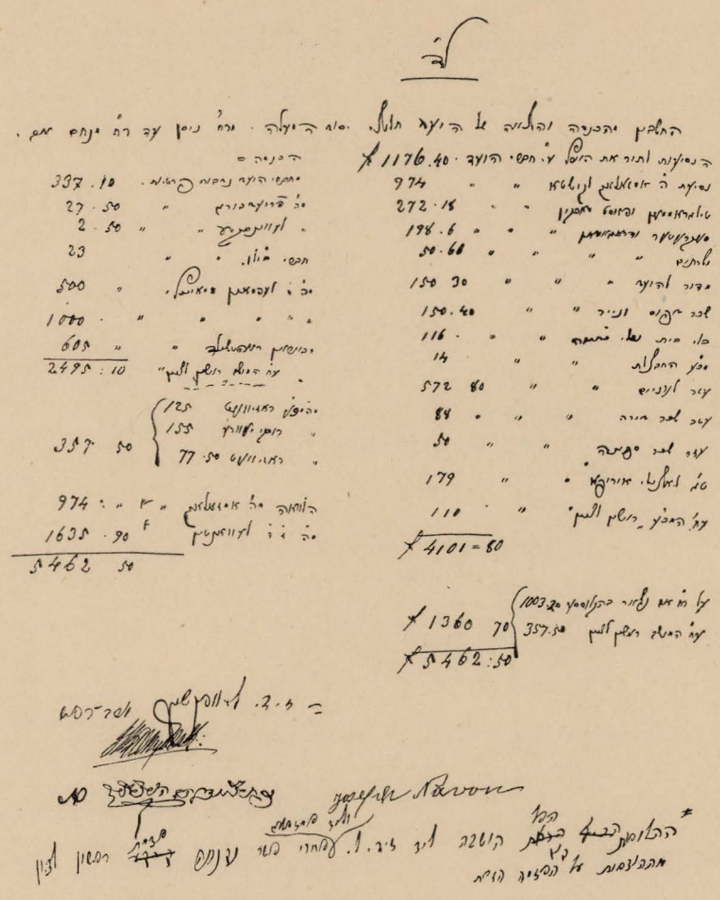

ציור 9. „זכרון דברים" מספר ל"ד; חשבון „ועד חלוצי יסוד המעלה" 17)

בעולם הגדול ופרי הגפן וכו', שאדמתה, בת הקוצים והדרדרים מלפנים, מצמיחה לה היום.

וראשון־לציון, על שטחה הקטן, שמשה גם לעוד מטרה: לבטל, ולהחזיר לתוהו את העלילה של צוררי ישראל: שהיהודים אינם מוצלחים לעבודת האדמה; הכל הפך על ידי הצלחת ראשון־לציון לדברי שוא. ומחוור היום שהיהודי מסוגל גם לחקלאות וגם לעבודת הרוח, לא פחות מיתר בני עמי התבל. ראשון־לציון במשך חמשים וחמש שנותיה, לא נתנה אף אַנְאַלְפַאבֵּיתי אחד. ומאידך גיסא נתנה ראשון־לציון מקרב בניה, מלבד חקלאים נפלאים, גם אנשי רוח, סופרים ואמנים בעלי תואר מוסמכים, לעולם הגדול. ובלי יוהרא נוכל לקבוע לגבי ראשון־לציון את הפתגם הרומי: Urbi et Orbi „פה בעיר ובעולם כלו" — ואותו שטח הקטן של התרמ"ב, גדול נהיה! —

כאמור, רק שטח של שלשת אלפים שלש מאות וארבעים דונם קנו להם עשרת המיסדים — ברם היום מונה שטח ראשון־לציון כשלשים ושבעה אלף שלש מאות ועשרה דונמים[18].

---

17) חתמו היו"ר ז. ד. ליבונטין, חיים אמזלג [קונסול אנגליה] יוסף נבון [הוא אשר השיג פירמן מהשולטן לבנות מסלת הברזל יפו—ירושלים — וגם יסד חברה פיננסיה לתכלית זו בפריז] ונפתלי אברהם ב"ר הלל [אחד מן שש המשפחות, שנספחו להמיסדים].

18) בל נא יקפיד הקורא אם ימצא לפעמים «ורמינהו» בהסך הכל של שטח ראשון־לציון. דבר זה בא, מפני שבמקום אחד נזכרים מספר הדונמים הפרימיטיביים שבימי התורכים, ובמקום שני הדונמים החדשים, המטריים.

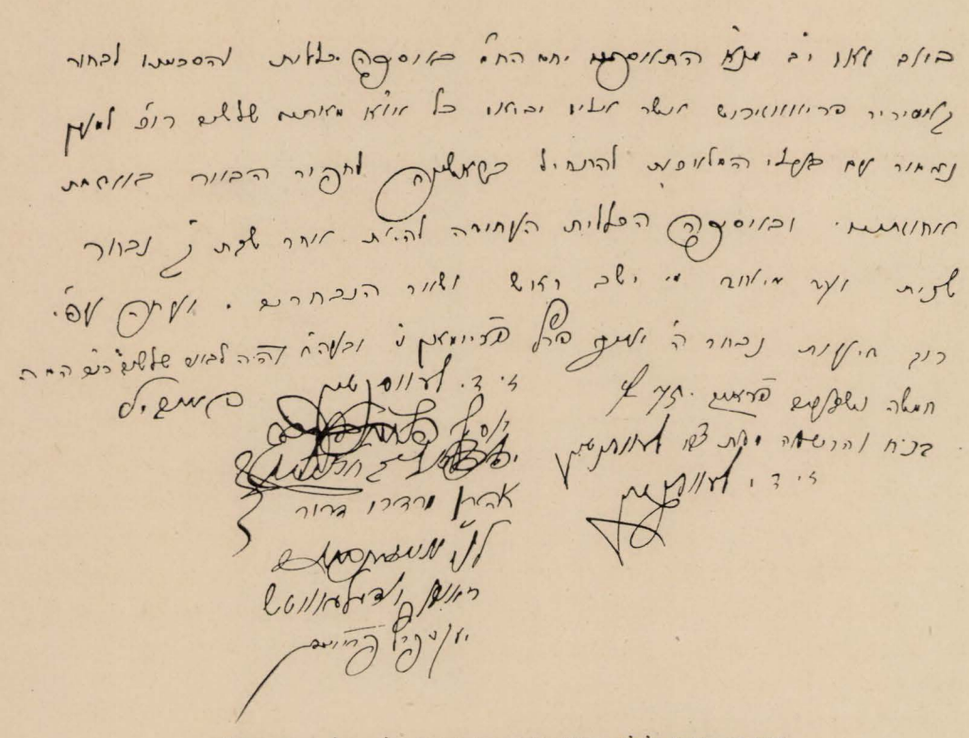

ציור 10. פרטי כל לה: זכרון דברים ה א ח ר ו ן „לועד חלוצי יסוד המעלה".

ואלא תולדות עשרת המיסדים: מסודר על פי א"ב:

		עלה	מדת אחוזתו
1.	אברמוביץ זאב בן אברהם	מפטרבורג	100 דונם
2.	איזנבנד לוי יצחק	מניקולאיב	200 „
3.	היסמן שרגה פיויל בן יצחק	מניקולאיב	300 „
4.	חנקין יהודה ליב	מקרמנצ'וג	130 „
5.	יודילֶביץ ראובן בן יהודה	מקרמנצ'וג	120 „
6.	ליבונטין זלמן דוד בן יהודה ליב	מאוֶרשָה	100 „
7.	ליבונטין צבי הכהן	מניקולאיב	1690 „
8.	פינברג יוסף	מסימפרופול	300 „
9.	פרימן אהרן מרדכי בן יוסף צבי	מורשה	400 „
10.	פרימן יעקב פרץ בן יוסף צבי	מורשה	
	בס"ה		3340 דונם

המיסד

זְאֵב אַבְּרָמוֹבִיץ

ציור 11.
נולד התר"ג — נפטר כ"ט טבת התרע"ה

נולד בשנת התר"ג, התיחס על משפחת הרב המפורסם ש. גינצבורג מקידן. היה בעל בית חרשת לסריגה בפטר־בורג. עשיר וסוחר נכבד ומכובד על קהל עדת ישראל שמה. בשנת התרמ"ב, עזב את עיר הבירה הרוסית ויעל בגפו אל הארץ. נספח כחבר אל אגודת „חלוצי יסוד המעלה" שקנתה את אדמת „עין הקורא" ויסדה עליה את המושבה

ראשון־לציון, הוא רכש לו בכספו חלקת אדמה ויטע כרם. היה מן הראשונים שבנו להם בתים במושבה. עם גמר בנין ביתו הביא מחוץ לארץ את אשתו חיה שרה ואת בניו ובנותיו[19]. כבעל בית חרשת לסריגה, מומחה במקצועו ובקי בעניני המסחר, עשה נסיון ליסד גם פה בית חרשת כזה. מפני סבות שונות, ובעיקר מפני אי התאמת המקום לכך, לא הצליח. הוא פנה אל פקידות הברון בתזכיר מפורט על יסוד בית חרשת לסריגה בארץ, בשביל המזרח כלו. בתזכירו הציע את הענין לפרטיו, דבר על הצרך שיש לבית חרשת גדול כזה, בשביל ארצות הקדם, אולם לתזכירו לא היתת תשומת הלב הראויה, והוא התיאש מרעיון לבו ויזניחהו. התמסר כלו לעבוד כרמיו, ונחשב בין הכורמים הטובים. כרמיו היו למופת. לקח חלק פעיל בעבודת הצבור בראשון־לציון, נשא בעול תלאותיה וצרותיה בשנותיה הראשונות, ונבחר פעמים רבות לחבר ועד המושבה, ויהי גזברה הנאמן במשך שנים.

נפטר בן 72 בשנת התרע״ה ערב ראש חדש שבט.

המיסד

לֵוִי יִצְחָק אֵיזֶנְבֶּנְד

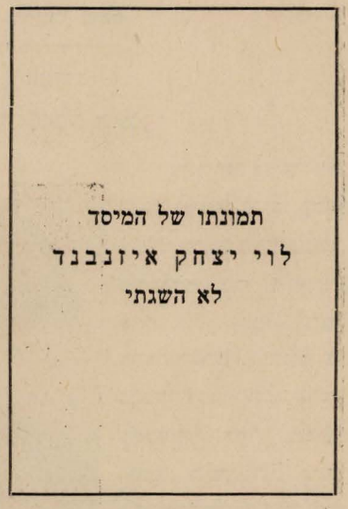

תמונתו של המיסד
לוי יצחק איזנבנד
לא השגתי

במקום ציור 12.
נולד... נפטר אדר התרמ״ט

יליד ניקולייב. עלה אל הארץ בשנת התרמ״ב. נתקבל חבר לועד „חלוצי יסוד המעלה״ ויהי לאחד ממיסדי ראשון־לציון, מעשרה הראשונים שעלו על אדמת עין־הקורא, מהראשונים שנטע כרם בראשון־לציון, ואחד מבוני הבתים הראשונים בה. הוא הקדים את חבריו בגמר בנין ביתו, ויהי הראשון בין חוגגי חנכת הבית במושבה. מפאת חסר בנינים בראשון־לציון היה בית איזנבנד בית ועד לחברי המושבה ופתוח תמיד לאורחים ולמתישבים ללינה ולמנוחה. הוא שקד על טובת חבריו בכל כוחו להקל עליהם השגת הצרכים החיוניים. בנה בכספו תנור גדול לאפית לחם. בתנור הזה השתמש כל דצריך וכל דכפין. ביתו שמש גם בית תפלה לבני המושבה, את כרמו אשר נטע אהב בכל לבו ונפשו, ויהי מסור לגפניו ויטפל בהן כאב המטפל בילד שעשועיו. על ידו עזרה אשתו מינדל. היא היתה האשה הראשונה במושבה שיצאה לעבוד בכרם, לעזור לאישה ולהיות למופת לחברותיה. איזנבנד נשא וסבל את כל סבל התלאות, ויסורי ההתישבות כחבריו. העמל והתלאה מצד אחד, והעלבונות ויסורי הנפש מצד הפקידות, פעלו לרעה על גופו ועל נפשו. אולם הוא נשא וסבל בדומיה ויחונן בזיעתו ובדמו את עפר ראשון־לציון היקרה והאהובה לו. בעקב סכסוך האכרים עם הפקיד אסובוצקי, שהוכרח לעזוב את המושבה, באה פקודה מפריז שכל אכר מוכרח לחתום תנאים ידועים, אשר לא כלם התרצו לחתום עליהם. איזנבנד לא חתם, והפקידות הביטה עליו בעין רעה.

כשפקעה סבלנותו מכר איזנבנד את נכסיו עזב את ראשון־לציון ושב לרוסיה. שנוי מזג האויר פעל עליו לרעה. הוא הצטנן ולקה בשחפת, שב לארץ ישראל ונפטר בחיפה בחודש אדר התרמ״ט אשתו וילדיו הלכו לחו״ל ויתישבו בפריז עד היום הזה[20].

המיסד

חַיִּים אַמְזָלַג

נולד בְּגִיבְּרַלְטָר בשנת התקפ״ד — 1824[21]
בהיותו בן שש, בשנת התק״צ — 1830, עלו אבותיו

19) בנו הבכור שמעון [סימין] בֶּנְזָאב, העתיד להיות בתחלה חקלאי טוב וברבות הימים, המפיק את „ינות ראשון־לציון, בתורת «נוסע» בשם חברת «כרמל מזרחי» בארץ ומחוצה לה, בכשרון מיוחד. — נפטר בראשון־לציון בעשירי באייר התרפ״ד; — בנו השני אליעזר [לזר] החל בעבודת אדמה ואח״כ למד רפואה, ונהיה לרופא ידוע במצרים התחתונה [הוא ד״ר בנזאב במנסורה]; — בנו השלישי אברהם, ממשיך את תעודתו החקלאית במקום אביו, והנהו אחד מהכורמים הטובים, העמל בעבודה עצמית בראשון־לציון מושבתנו; — חתנו לוקח בנותיו [בזו אחר זו]: פאני, שנפטרה כ״א תשרי תרנ״ד. ומרים תחי׳; הוא הבילויי רבי מנשה מאירוביץ.

20) וצריך להודות כי בבית האיזנבנדים בפריז נמשכה מסורת חבת ציון גם לחבא, וכל ותיקי הישוב החדש בא״י לכשעברו את פריז, מצאו בבית אמא איזנבנד «חתיכת ראשון־לציון», כל הבנים והבנות: נחום, שמאי, בטי, ברל, בנציון, ברכה ורחל טפלו תמיד בהאורחים הארצישראליים ברכות ועדינות.

21) חקרתי מפי בנו ר׳ יוסף אמזלג הסוכן ביפו ותל־אביב לחברת האחריות „לויד לונדון״, על דבר פרטי יום וחדש מולד של אביו ז״ל, ולא מצא רשום אצלו.

לארץ־ישראל, עם כל בני ביתם, ובכללם גם הילד חיים אמזלג.

בשנת התרל"ב — 1872, נתמנה מאת ממשלת בריטניה לסגן קונסול אנגליה בעיר החוף יפו.

ציור 13.
נולד התקפ"ד—1824 — נפטר התרע"ו—1916

ובעלות בתרמ"ב — 1882 החלוצים הראשונים העתידים להיות ממיסדי ראשון־לציון בארץ־ישראל, התודעו ביפו לקונסול אמזלג. — באותו יום הוכרז מצד ממשלת תורכיה אסור חמור, לבל ימכרו אף שעל אדמה ליהודים מרוסיה.

נמלכו ליבונטין וחבריו עם חיים אמזלג. אשר אימת הפחה התורכי לא כַעֲתָתו, כי נשען הוא על כח קונסוליותו, ויחליטו, כי הוא (אמזלג) בתוקף משרתו של קונסול בריטניה יתור בסביבה, ויחזור אחרי כברת ארץ טובה, לקנות אותה בשבילם, וירשמה בערכאות על שמו בנתינות אנגלית, ולכל אחד מהם יתן כעין שטר מכירה מצדו, על חלק נחלתו, שתפול בחבלו. — וכך עשה, עם קנית מדבר עין הקורא, שנהפך לראשון־לציון.

לכשהחליטו המיסדים להתחיל בבנין בתים, נתעוררה שאלת השגת רשיון הממשלה לבניה. ודבר זה היה בבחינת non possumus מכיון שכל ענין ההתישבות נאסרה. ויודיע להם אמזלג שיבנו, והוא לוקח על עצמו את האחריות להשיג מהממשלה את הרשיונות. ולמרות שאמזלג רק קנה שטח קרקע ולא התאחז בין עשרת המיסדים בראשון־לציון, נִתַן לו בכל זאת מקום כבוד בין מיסדי ראשון־לציון.

סח לי רבי זלמן דוד ליבונטין שנפגש באותו פרק זמן, עם אחד מגדולי המדינאים באנגליה, סיר לורנץ אוליפנט, מחבר הספר Haifa and anviron שהתענין בישוב הארץ על ידי היהודים, ושהלך בקיץ התרמ"בל קונסטנטינופול, והבטיח לו לליבונטין, שיתיצב לפני השולטן עבד־אל חמיד, להשתדל בדבר הזה. ולתכלית זו נחוץ, שישלח אליו לקושטא אדם מסוגל לזה שיבאר לו שם באר היטב, את טיב ענין הישוב, ופרטי השאיפה ועבודה של החלוצים הראשונים, ומה שאלתם ובקשתם. —

ויבחר ליבונטין בחיים אמזלג, והוא נסע בשם „ועד חלוצי יסוד המעלה", לאוליפנט.

אולם אין מזל לישראל. עד שפנו אמזלג ואוליפנט כה וכה, והנה הרעיש צי אנגליה בתותחיו את אלכסנדריה, ואוליפנט הוכרח להעקר מקושטא, ואמזלג שב ליפו, בלא הצלחה שלא באשמתו.

בתרמ"ה — 1885 נתמנה אמזלג גם לקונסול פורטוגל בירושלים; ובהיות שהיה תושב יפו מנה את יוסף נבון בהסכם ממשלת פורטוגל לממלא מקומו בירושלים, והוא נשאר ביפו. —

בפרץ מלחמת העולם בתרע"ד — 1914, לחצה הממשלה התורכית ביפו על חיים אמזלג שימיר את נתינותו הבריטית ולהיות לעותומני, ואז יוכל להשאר בארץ. סרב אמזלג, ויעלה עם כל בני ביתו, בנים ובני בנים, על אחת האניות האמריקניות, בין שאר גולי ארץ־ישראל, ובא לאלכסנדריה של מצרים. — ובאמצע ימות המלחמה בשנת 1916 נפטר חיים אמזלג באלכסנדריה, ביום ז' אדר התרע"ו ונקבר בבית הקברות הישן של העדה, בשַטְבי שמה.

המיסד

שְׂרַגָּה פֵּיבֶל הַיְסְמַן

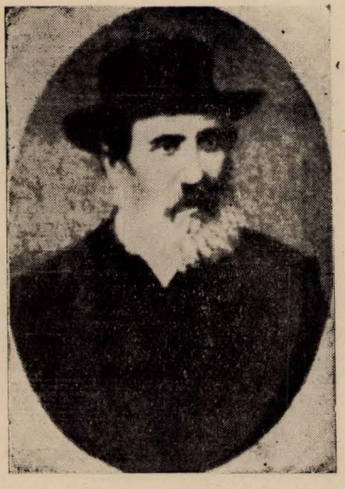

ציור 14.

היה סוחר בניקולייב, נכבד ונשוא פנים, עסקן צבורי חשוב בעיר מגורו. בהשפעת צבי ליבונטין פרק את עסקיו ויעל ארצה־ישראל. רכש לו בכספו חלקת אדמה באמצעות ועד „חלוצי יסוד המעלה" ויהי מהראשונים שתקעו להם יתד באדמת ראשון לציון. נטע כרם ובנה בית, ויהי בין הסובלים חבלי יצירה, וישא בעול התלאות יחד עם חבריו, בסבלנות

יוצאת מהכלל ובמסירות אל המושבה. בזמן הסכסוך עם הפקידות של הברון, כשנגזרה גזירה על יוסף פינברג חברו לעזוב את המושבה, לא יכול נשוא את העלבון ויעזב גם הוא את המושבה, מכר את נחלתו, את כרמיו, ואת ביתו, ויעבר לירושלים. שם חי חיי פרישות מן הצבור ומן העולם כלו. התמכר לעבודת הבורא, לבש בגדים ארוכים חגר אבנט וחבש שטרימל לראשו, נפטר בירושלים בזקנה מופלגת[22].

המיסד

יְהוּדָה לֵיב חַנְקִין

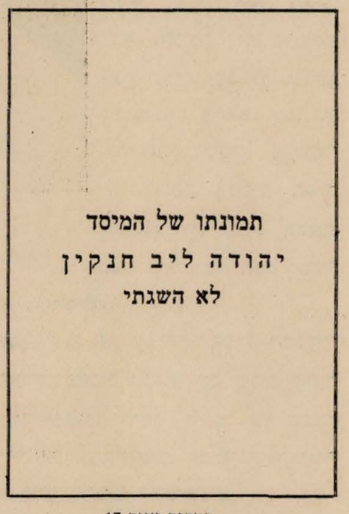

תמונתו של המיסד
יהודה ליב חנקין
לא השגתי

במקום ציור 15.
נולד התר״ב — נפטר י״ה כסלו התרנ״ד

יהודה ליב חנקין נולד בתר״ב בליטא בא עם קבוצת חברים אמידים שעלו אתו מרוסיה, הם ומשפחותיהם, על מנת ליסד את בכורת המושבות העבריות בארץ־ישראל.

ביפו בא בדברים עם ז. ד. ליבונטין ויוסף פינברג שהגיעו לארץ חדשים מספר לפניו, ולעיניהם מטרה דומה. הבקיאים שבהם, החלו לתור אחרי חלקת אדמה שממנה יוכלו להתכלכל כ־20 או 30 משפחה.

האב ובנו יהושע היו בין מניחי היסוד להישוב החקלאי.

על יהודה ליב וחבריו הוטל יעוד גדול ומלאכה רבה: יסודה של ראשון־לציון! והם מלאו את תפקידם מתוך הרבה תלאות, פגעים ומכשולים.

באחד מימי אב הלוהטים החליטן החלוצים הראשונים לצאת להתנחל על אדמתם, על עגלה רתומה לשני סוסים הטעינו קרשים, מוטות עץ, מחצלות כדי להתקין מהם אהלים לשם ישיבת ארעי עד שיקימו לעצמם בתים. הם גם קנו את הרהיטים הדרושים ביותר למשק בית, כגון מטות, כסאות, שלחנות, כלי בשול שונים, פחמים, לחם, ירקות, תבן ומספוא לבהמתם. ידי כלם היו עמוסות עבודה מעלות השחר עד שקיעת החמה, העמיסו את כלי משקם גם על הגמלים ששכרו.

בשעה ההיא הוצגה שאלה חמורה: מי ישב בעגלה וינהג בסוסים?

יהודה ליב חנקין הכריז שהוא תורם עשרה רובלים בעד הכבוד הרב לנהוג הראשון בסוסי המושבה העברית הראשונה בארץ־ישראל. והכבוד הרב הזה חולק לו בהסכמת כלם. בחרדת קודש ממש ובשמחה נפש יצאו יהודה ליב חנקין וחבריו את גבולות העיר יפו ופניהם מועדות לאחוזתם על מנת ליסד עליה את המושבה הראשונה לציון.

זה היה ביום ב׳ חמשה עשר באב התרמ״ב, לפני חמש וחמשים שנה וביום ההוא ירו את אבן הפנה להתישבות העברית בארץ־ישראל.

המוציא והמביא בסדור המשקים היה יהודה ליב חנקין, שעל פיו התנהלה כל העבודה. חנקין היה ברוסיה בעל אחוזה ודרכי החקלאות היו נהירות לו, לפיכך נעשה למורם הראשון של האכרים העברים הראשונים, שהיו טירונים גמורים בחקלאות. הוא נהג ביד רמה את העדה הקטנה, רגיל היה להתרגז, לדבר קשות כאכר מבטן ומלידה ודוקא ברוסית. אבל האכרים אהבוהו מאד בגלל יושר לבו וכנוהו בשם „דיאדקה״ (הדוד). ולזכותו ההתישבותית תצטרף גם עובדה זו: את הבית הראשון במושבה העברית הראשונה הקים חנקין בכספו המלא.

והנה מה שמספר עליו אחד מבוני ראשון־לציון:

„עדת המתישבים היתה מרובת פנים, חומר מגוון מאד: בהם סוחרים, קבלנים, חימאים, ותכנאים, תלמידי בתי ספר תיכונים ועליונים, וכלם היו טירונים בעבודת האדמה. חומר זה היה זקוק למדריך שיורהו ראשי פרקים בחקלאות. והנה נמצא ביניהם יהודה ליב חנקין, שהיה בקיא קצת בענין זה. זמן רב התגורר במושבות הגרמנים אשר בדרום רוסיה והיה חוכר מהם אחוזות. יהודה חנקין נעשה למורה דרך ולמנצח על העבודה. הכניסו אמנם אל המושבה גם מומחים אחדים מתלמידי מקוה־ישראל: וולף ליב גרינשטין, שאול הילזנר ויהודה ראב, אבל השפעתו של חנקין היתה ניכרת ביותר, כי היה האיש אוהב אדמה ואוהב עבודה, בעל מרץ רב ופניו מפיקים עוז, ובגלל החבה אשר רחשו אליו האכרים, גם כנוהו בשם „הדוד ליובקה״.

22) התחתן עם חברו יהודה ליב חנקין ממיסדי המושבה, בתו חוה נשאת ליעקב בן יהודה ליב חנקין.

„הדוד ליובקה" היה מפליא לעשות ולהמציא אמצאות שונות בשעת הצורך. אחת מאמצאותיו הללו היתה — לרתום את ספינת המדבר, הגמל, בעגלה ולנסוע ליפו... בימים ההם היה קרון פשוט נחשב ביפו לאחד מפלאי תבל; פרחחי הרחוב היו יוצאים לקראתו בהתפעלות ובשריקות, והעגלון צריך היה להיות מומחה וזריז, כדי לצאת בשלום מהכנופיה הזאת, שלא יסתבך מי ממנה בגלגלים ולא ישבור יד או רגל. אפשר לשער עד כמה גדולה היתה ההפתעה בהופיע עגלה מלאה אנשים מוזרים „פרנג'ים", והיא רתומה לשני גמלים נטויי גרון שבעטו במעשי אבות, ושנו סדרי בראשית ומושכים בעול עגלה. מיד התאספה חֶבְרָיָה של מאות יפואיים סקרנים, ונטפלו לאותה עגלה ועשו לה לויה גדולה, ספקו כף, שרקו וקראו „חדידו, חדידו!" (קריאה קונדיסית לזרים[23]), הגמלים נבהלו, השתוללו ורמסו על ימין ועל שמאל ותהום כל העיר[24].

כך עמד יהודה חנקין על משמר העבודה עד התקוממות האכרים נגד המנהל יהושע אסובצקי בשנת תרמ"ז. ומפני דרכי שלום הוכרח חנקין על ידי השפעת פינסקר וליליינבלום לעזוב את המושבה. אחרי שעזב את המושבה התישבו הוא ובנו יהושע ביפו. הוא פתח לו חנות למנופקטורה; ובנו יהושע התחיל לטפל בקנית קרקעות ובין קניותיו החשובות הראשונות קנה בתחילה את רחובות ואת חדרה ואחר כך את עמק יזרעאל ועוד ועוד. (עיין למטה בהערה 25).

בשנת התרנ"ד בי"ה כסלו נפטר יהודה ליב חנקין ביפו, ובזמן מלחמת העולם העבירו בניו[25] את עצמותיו מיפו לראשון־לציון.

---

23) שבוש המבטא האנגלי: How do you do. ששמעו מפי התירים כשנפגשים זה עם זה. זוהי גם דעת ישראל בלקינד.

24) דוב חביב לובמן בספרו „ראשון־לציון" בהוצאת „לנוער" עמ' 17.

25) ואלו הם בני יהודה ליב ואשתו שרה—חנקין:

הבנים: יעקב, יהושע, מנדל ותנחום.

הבנות: רבקה, טייבל, חיה רוזה וחנה.

כמעט כלם תפסו מקומות חשובים בישוב החקלאי, ובראש כלם — בחיר הישוב, אשר קנה לו שם עולם כדברי ימי תחיתנו — הוא בנו יהושע חנקין עם אשתו אולגה בלקינד שנישאה לו בכ"ג אדר שני התרמ"ח.

יהושע זכה להקרא בשם „גואל" לאדמת אבותינו. הוא יהושע אשר גאל את רחבות תחלה ואחר את חדרה; ליהושע חיב עם ישראל את גאולת העמק (יזרעאל) ואת עמק חפר. והרבה מאות אלפים דונמים הרכיש יהושע לקרן הקימת לישראל; ולא בשורותים הללו אפשר לתאר את גדלו של יהושע בן יהודה ליב חנקין. רק זאת נתן להאמר:

מיהושע [המנחיל מלפני 2000 שנה] ועד יהושע (המנחיל בזמננו) לא קם כיהושע.—

ואחד מחתניו של יהודה ליב חנקין שנשא את בתו חיה, הוא רבי אליהו קרויזה מנהל המכון החקלאי „מקוה ישראל" שהפך בו את רוח הצרפתי לרוח עברי טהור. ובסס את מקוה ישראל ושכללו לבית מדרש חקלאי ממדרגה ראשונה בארץ־ישראל.

והחקלאי רבי שלמה צוקרמן מראשוני הבלו"יים מגדרה. נשא את רבקה בת יהודה ליב חנקין.

26) ראה ישראל בלקינד «הצעדים הראשונים» ח"ב דף 36.

המיסד

ראובן יודֶילֶביץ

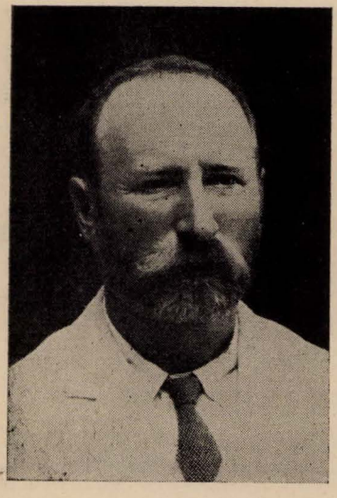

ציור 16.
נולד בתרכ"ב — נפטר בתרצ"ד

נולד בשנת התרכ"ב בקרמנצ'וג, היה פקיד בבית מסחר. הצטין בישרו ובאמונת לבבו. הוא ורעהו, פקיד אותו בית מסחר. קנו בשותפות שטר גורל, את חלקו הוא שלם, אבל חברו לא השיגה ידו לשלם את חלקו, על כן הודיע לראובן שהוא מסתלק מזכותו בשטר. והשטר הזה זכה בסכום הגון. ראובן יודילביץ הראה את גדל לבו ואת ישרו ויתן לחברו את חלקו משלם.

בהיות בכיסו סכום כסף, עזב את עבודתו בבית המסחר ובשנת התרמ"ב עלה אל הארץ. באניה הזדמן עם שנים עשר חברי בילו"ו שנסעו מקונסטנטינופול ליפו. הונם של חברי בילו"ו אלה, עלה לתשעים דולר אמריקאים. הכסף הזה נועד לסדורם בארץ־ישראל ולפרנסתם בימים הראשונים.

כשהפליגה האניה מחוף קונסטנטינופול, משש גזבר בילו"ו, שהיה ישראל בלקינד, בכיסו, והנה הכסף איננו. בשעת הפריקה והטעינה בחוף גֶנב הכסף מהגזבר הבר־מזל, ליגונם ולצערם של החברים, שהיו כמיואשים. התרגש ראובן יודילביץ בראותו צרתם ונתן להם מאה רובל למלא המחסור, וינחמם וירגיע את רוחם[26].

ביפו נכנס ראובן בתורת חבר לועד „חלוצי יסוד המעלה" ויהי אחד ממיסדי ראשון־לציון, מהראשונים שעלו על אדמת עין הקורא. הוא קנה מאת צבי ליבונטין חלקת שדה, נטע כרם, בנה בית, ויהי לאכר בין אכרי ראשון־לציון וחבר פעיל במושבה. היה ממונה על סדרי המושבה החצוניים, והיה מפקח בקפדנות על שפור רחובותיה ודאג לנוחיות יושביה. הוא אהב את המוסיקה, ביתו היה בית ועד לחובבי נגינה, שירה וזמרה [27].

ראובן יודילביץ היה גם אחד מבוניה הראשונים של תל־אביב.

ארבעים וחמש שנה ישב בראשון־לציון. באחרית ימיו מכר את כרמיו ואת ביתו ויעבור לתל־אביב. ושם נפטר בשנת התרצ"ג ביום כ"ד אדר והוא בן שבעים ושתים שנה. הובא לקברות בראשון־לציון.

המיסד

זַלְמָן דָּוִד לֵיבּוֹנְטִין

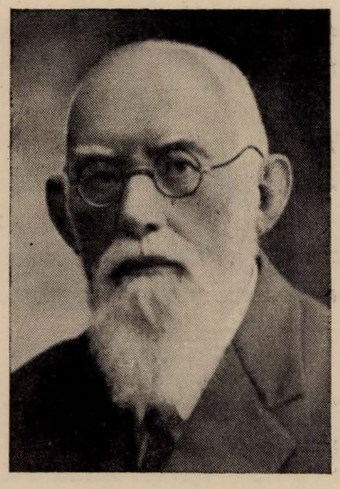

ציור 17.
נולד י"ה אייר התרט"ז — 1856

זלמן דוד ליבונטין נולד בט"ו לחדש אייר שנת התרט"ז, בעיר אורשה פלך מוהילב, למשפחת חסידי חב"ד. אבות אבותיו היו רבנים מפורסמים בליאון אשר בצרפת ועל שם העיר נקראה המשפחה ליאונטין. ולכשהשתקעו ברוסיה קראו להם ליבונטין.

בהיות הנער זלמן דוד בן שמונה עשרה בשנת התרל"ד (1874), נשא לאשה את צפורה פייגה בת הלל הכהן, הוא מנסה את מזלו במסחר ואינו מצליה. ומכל הנדוניא שקבל נשאר אך מעט. בזמן ההוא נמצא ליבונטין במוסקבה ורכש לו שם ידיעות בהנהלת ספרים.

בשנת התר"מ נתקבל לעבוד בקומרץ־בנק, אשר בעיר ניקולייב. כעבור זמן מה עבר לעבוד באותו הבנק בעיר קרמנצ'וג. ככה נודד הוא מעיר לעיר ואינו מוצא לו מנוחה כי רעיון ישוב ארץ־ישראל התחיל מנצנץ במוחו. הוא אחד הראשונים, שיצאו בשנת 1880 להטיף בעתונים על רעיון ישוב ארץ־ישראל.

ובחמשה עשר לאפריל שנת 1881, אחרי פרוץ הפרעות הראשונות ברוסיה מחליט הוא לגשם את חלומו. הציע ליסד חברה לישוב ארץ־ישראל, לעת עתה מחמשים משפחות, אשר הונם בידם ויש בחפצם לצאת לארץ הקודש, וליסד מושבה לעבודת האדמה, אך כל קריאותיו היו ללא תוצאות.

רעיון ישוב ארץ־ישראל, כבר לא נתן לו מנוחה, לא ביום ולא בלילה. ויחליט לעלות לארץ־ישראל, ולהוציא לפועל את מחשבתו על יסוד מושבה לעבודת האדמה.

אז יסד בעיר מושבו קרמנצ'וג אגודה של חמש עשרה משפחות אשר הסכימו לצאת לארץ. ובחרו בו למצוא כברת ארץ מתאימה לעבודת אדמה, ויתנו לו מכתב מליצה לארץ־ישראל [28].

וככה היה גם בעיר חרקוב, גם שם נוסד ועד למען ישוב ארץ־ישראל ופעולתם הראשונה היתה מכתב לזלמן דוד ליבונטין למצוא בשבילם שטח קרקע מתאים לעבודת האדמה [29].

בלי לבקש חשבונות רבים עזב ליבונטין את קרמנצ'וג בתשעה עשר בחדש שבט התרמ"ב, והלך לארץ־ישראל.

בדרכו לארץ־ישראל נפגש עם ראשי חובבי ציון, וקבל מהם כמה ידיעות לעבודתו. באלכסנדריה עלה בידו גם כן לארגן חברה לתכליה זו, והבטיחו לו שם את עזרתם.

בי"ז לחדש אדר בא ליבונטין ליפו, בבואו ליפו מצא, כי הנהו היחידי בשדה הקרב... מכל אלה שהבטיחו לו לבוא לארץ־ישראל לא מצא מהם אף אחד.

אך ליבונטין לא נפל ברוחו. מיפו נסע לירושלים. אחר כך תר בדרומה של יהודה, וחזר ליפו.

ביפו נפגש עם מיסדי פתח־תקוה, אשר מסבות שונות נעזבה מתושביה.

---

27) ואלה בני ראובן ובתיה יודילביץ: משה, יוסף, אברהם, יעקב, אבשלום, רחל, הדסה, מרים ודבורה.

הבן הבכור מ ש ה היה לרופא מפורסם, וממשלת אנגליה שלחתו לפרס למחקר בקטריולוגי במחלות מגפות הדבר. והצליח מאד. שמו היום ד"ר י ו נ ג.

28) עיין עמוד 24, גליפת המכתב הזה.

29) עיין עמוד 25, גליפת המכתב הזה.

באספה אשר נערכה בביתו של חיים שמרלינג החלט על יסוד ועד אשר מטרתו תהיה להורות להחדשים הבאים את הדרך ילכו בה, ולא יתעו בארץ הזרה, ולא יבנה כל אחד במה לעצמו. שם הארגון: „ועד חלוצי יסוד המעלה".

בעשרים ושמונה לחדש אדר בחרו החברים בחיים א מ ז ל ג, סגן קונסול בריטניה, לנשיא הכבוד של הועד, ואת ליבונטין לנשיא בפועל. ליבונטין לקח על עצמו לנהל את עסקי הועד, ולכלכל מכספו הפרטי את כל צרכי הועד.

עם בואו של יוסף פינברג בימים ההם לארץ־ישראל, החליטו ליבונטין ופינברג, למצוא נחלה בדרום הארץ. ואחר שמצאו מקומות מתאימים למושבות הראשונות, וגמרו לקנותם, קבלו ידיעה מיפו כי החבורה התפוררה, ואין עוד ברצון החברים לקנות אדמה, והם דורשים את כספם בחזרה, כדי לשוב לארץ הגלות שלהם. לרוגזו ולצערו של ליבונטין לא היה גבול בשמעו את הדברים האלה.

ובחדש סיון התרמ"ב, עלה צבי ליבונטין, קרובו של זלמן דוד ליבונטין שהביא עמדו כעשרת אלפים רובלים במזומנים, לארץ־ישראל. צבי ליבונטין החליט לקנות חלקת אדמה, ולמכור ממנה חלקים חלקים בלי ריוח. הוחלט איפוא ביניהם לקנות את האדמה בקרבת יפו.

יצאו ליבונטין, פינברג וחנקין ומצאו אחוזה מתאימה, היא אדמת „עין הקורא" האדמה מצאה חן בעיניהם וקנוה, בשטח של שלשת אלפים ושלש מאות וארבעים דונם.

את האדמה חלקו לשנים. את החלק האחד קבל צבי ליבונטין, והחלק השני חלקו ביניהם החברים הללו: זאב אברמוביץ, לוי הכהן אייזנבנד. פייוול הייסמאן, חנקין יהודה ליב, יודילביץ ראובן, ליבונטין זלמן דוד, פינברג יוסף, פרימן אהרן מרדכי ואחיו יעקב פרץ פרימן.

בט"ו באב שנת התרמ"ב עלו על האדמה ומדדוה וחלקוה וקבעו את מקום הבאר וקראו לה „ראשון־לציון".

אחרי עמל רב ואחרי בזבוז כל הונו, אשר הביא עמו מהגולה עלה בידי זלמן דוד ליבונטין להניח את יסודה של המושבה. נבנו הבתים הראשונים, לאחר שקבל אשור על הבניה מהממשלה הטורקית. הוא שמר על השלום שיהיה קיים בין המושבה לשכניה. הוא דאג גם לשטח התרבותי במושבה, ונוסדה בעזרתו ספריה קטנה.

ובשנת התרמ"ג נאלץ ליבונטין לעזוב את הארץ ולשוב לרוסיה מטעמים חמריים.

מצבו ברוסיה גם כן היה רע מאד, כי כל עסקיו הוזנחו בזמן העדרו, כל רכושו היחידי היתה האדמה בראשון לציון. ובאין בידו ברירה אחרת, בכדי לפתוח שוב במסחר, נאלץ למכור את אדמתו.

בשנת התרמ"ד 1884, נסע ליבונטין לפריז, אל הברון, ויציע לו לקנות ממנו את נחלתו. הברון, אשר התענין בחלוץ הראשון, קבל אותו בשמחה רבה. ליבונטין גם פזר את ספקותיו של הברון בנוגע לראשון־לציון. דברי ליבונטין פעלו על הברון וקנה את חלקתו ושלם לו 5000 פרנק בעד חלקת אדמתו.

וכששב ליבונטין לרוסיה, פתח שוב במסחר, בכסף שקבל מהברון, ושוב ללא הצלחה. אז קבל משרה בבנק והצליח בעבודתו הבנקאית, ותפס כמה משרות חשובות.

כל זמן היותו שוב ברוסיה לא חדל מלחשוב על ארץ־ישראל. הוא כתב מאמרים בעתונים וטפל בכל השאלות החשובות העומדות על הפרק. באותה שנה הוציא לאור ספרו „לארץ אבותינו".

הוא בא בהצעות שונות לפתוח משקים בארץ ישראל, ליסוד בנקים, קנין קרקעות, נוסע לפריז בענין קנית המניות לבנין מסילת הברזל. אך מפני סבות שונות אין הצעותיו יוצאות לפועל.

ובשנת התרס"א (1901) כשהקונגרס הציוני הכריז על יסוד הבנק העברי „בית אוצר התישבות היהודים" נתקבל ז. ד. ליבונטין למנהל הבנק.

ויעזב את הנהלת „הבנק המינסקאי למסחר" והתישב בלונדון. במשך שבתו בלונדון התקשר ליבונטין ביחסי ידידות עם ד"ר הרצל ונעשה לעוזרו ויועצו בכמה צעדים מדיניים ומעשיים.

בשביל העבודה בארץ־ישראל יסד ליבונטין חברה מיוחדת בשם „חברת אנגליא פלשתינה". החברה הזאת רכשה לה את מספר המניות של ה„יודישה קולוניאל בנק" שעוד לא נמכרו. ועל ידי הקומבינציה הזאת הוכשר היק"ב (ר"ת יודישה קולוניאל בנק) לפתיחת עבודתו ונבראה חברה מיוחדת לעבודה בארץ ישראל.

ואחרי עבודה של יותר משנתים בלונדון, עלה בידו לפתוח את הבנק אפ"ק בארץ־ישראל (אפ"ק ר"ת: אנגלו פלשתין קומפני).

בשנת התרס"ג ביום ג' ה' תמוז דרך ליבונטין בפעם

השניה על אדמת ארץ ישראל, ואחרי בקור קצר ביפו הוא נוסע לראשון־לציון. מצא את ראשון־לציון מכוסה בגנים ובכרמים ובתי המושבה נראו לו מרחוק. ערכו לכבודו קבלת פנים נהדרה. התזמורת נגנה לכבודו, ובני המושבה הגישו לו מכתב ברכה לזכר בואו בפעם השניה לארץ־ישראל. בקר גם בבית הכנסת אשר הוא קבע לפנים את מקומו; בבית העם, בגן הצבורי ובהיקב. והטה אזנו לשפה העברית המדוברת בפיות הילדים.

ליבונטין התמסר אזי כולו לעבודת הבנק ביפו. הוא פוגש בדרכו כל מיני מכשולים מפקידי הממשלה המקומית, אך הוא מתגבר על הכל. עניני הבנק הלכו והתפתחו יפה [30].

בפרוץ מלחמת העולם, הוא מסכן את חייו ונוסע ללונדון, לפריז, לשם רכישת כספים לאפ"ק, בכדי שיוכל להחזיק מעמד בשעת המשבר.

בדרכו חזרה לארץ בדצמבר 1914, פגש באלכסנדריה את המון הפליטים ששולחו מהארץ, ולא יכל כבר לחזור לארץ־ישראל ונשאר באלכסנדריה. כמנהל אפ"ק עשה שם לטובת הפליטים הרבה מאד בכספי הבנק.

ליבונטין היה בין אלה שלא נתנו אמון להבטחותיה של הממשלה הטורקית ונתן את ידו ליצירת הגדוד העברי הראשון מיסודו של זאב ז'בוטינסקי; ועבד שכם אחד עם מארגני הגדוד העברי במצרים.

בעשרים למרץ בשנת התרע"ח (1918) שב ליבונטין עם חבר ועד הצירים לארץ.

הוא התמסר להקמת אפ"ק מהריסותיו מזמן המלחמה.

במשך השנים האחרונות התמסר ליבונטין לבנין בית הכנסת הגדול בתל־אביב.

ובראשון־לציון בנה „ספריה צבורית" גדולה ויפה, להמושבה האהובה עליו, אשר יסד אותה לפני חמשים שנים, בהתרמ"ב.

ציור 18. הנחת אבן הפנה לחספריה כ"א חשון התרצ"ב

30) ורבי זלמן ליבונטין מוצא לו ספוק רב, בהתאזרחותו שוב „בארץ־אבותינו" שלו, וחושב לו לזכות גדולה, כי עמלו בעבודת התחיה לא כחש לו, ולא אוכזב לו; והיא מתגאה:

א) כי מאתים מיליון פונד צבוריים עברו דרך־ידו, שהעבירם מחו"ל לארץ־ישראל, ונהג בצדק וביושר.

ב) כל יוצאי חלציו שבו לאט לאט מהגולה והשתקעו כלם בארץ־ישראל.

במלאת לו גבורות [שמונים] חלקו לו כבוד בראשון־לציון וקראו רחוב על שמו. וגם בתל־אביב בחרה בו העיריה לאזרח כבוד. ומועצת ראשון־לציון הגישה לו לאות כבוד את התעודה הבאה לקמן:

הַמְּגִלָּה
הַזֹּאת מוּגֶשֶׁת מֵאֵת
הַמּוֹעֲצָה הַמְּקוֹמִית רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן
לְרַבִּי זַלְמָן דָּוִד לֵיבּוֹנְטִין
לְהַכְתָּרָתוֹ בְּתוֹאַר
„אֶזְרָח כָּבוֹד"
בְּמוֹשָׁבָה רִאשׁוֹן לְצִיּוֹן

לְאוֹת הוֹקָרַת פְּעוּלוֹתֶיךָ בְּבִנְיַן הָאָרֶץ וּבְיִסּוּד רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן:
צִיר שִׁלּוּחַ עֲלִיַּת מִן הַגּוֹלָה מֵחַרְקוֹב וּמִקְרֶמֶנְצוּג לְאֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל בִּשְׁנַת חֲמִשֶּׁת אֲלָפִים וְשֵׁשׁ מֵאוֹת וּשְׁתִּים וְאַרְבָּעִים לִיצִירָה בַּחֲמִשָּׁה עָשָׂר בְּאָב צָעַדְתָּ עִם חַבְרֶיךָ הַמְיַסְּדִים עַל אַדְמַת עֵין הַקּוֹרֵא וְתִקְרָא לָהּ רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן: לְפָנֶיךָ שָׁאַר אַחֶיךָ שָׂמְתָ מִשְׁכָּנְךָ בְּסֻכַּת קְרָשִׁים וְחַתַּת הַמִּדְבָּר לֹא בִּעַתְתָךְ: הִתְיַצַּבְתָּ לִימִינָם מְנַהֵיגָנוּ הֶרְצֶל לְשֵׁם יְצִירַת הַבַּנְקִים הַלְאוּמִיִּים בְּלוֹנְדוֹן וּבְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל: וְעַל מִשְׁמֶרֶת הַבַּיִת הַזֶּה עָמַדְתָּ בְּמִסִּירוּת וּבְהַצְלָחָה רַבּוֹת בָּשָׁנִים: הַקְּנָה שֶׁנִּצַּרְתָּ בִּימֵי הַחוֹלוֹת רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן הָעֲלָה שֵׁרְטוֹן נָזֶה־שָׁאֵנָן: וִיהִי לְאֶבֶן פִּנָּה כְּהֵיכָל אוּמָּתֵנוּ: גַּם לִקְנִיָּנֵי הַתַּרְבּוּת וְהָרוּחַ שָׂמוּתָ לֵבָב וְתִבֵּן סְפָרִיָּה לְתִפְאֶרֶת בְּמוֹשָׁבָתֵנוּ:
וִיהִי נָא שִׁמְךָ מְבוֹרָךְ לְדוֹרוֹת בְּתוֹאַר אֶזְרָח כָּבוֹד שֶׁל רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן: רִאשׁוֹן לְצִיּוֹן הִנֵּה הִגַּם וִירוּשָׁלַיִם וְלַגּוֹלָה מְבַשֵּׂר הָיִיתָ: וּרְחוֹב בְּמוֹשָׁבָה רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן יִשָּׂא אֶת שִׁמְךָ לְעוֹלָמִים:

רְחוֹב זַלְמָן דָּוִד לֵיבּוֹנְטִין.

בְּהַעֲרָצָה וּבְהוֹקָרָה
מִיכָאֵל לֵוִין
רֹאשׁ הַמּוֹעֲצָה הַמְּקוֹמִית
רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

ראשון־לציון
תרפ"ג - מ.ב.ג. - א אש 626

ציור 19. מגלת כבוד מראשון־לציון לז. ד. ליבונטין

ששה בנים משה, משולם, מרדכי, אליהו, הלל, ואחד נפטר נחמיה ז"ל ושתי בנותיו שושנה שנשאה לזלמן יקובסון מרחובות ופנינה שנשאה לאבינעם הורביץ בן הבילו"יי צבי הורביץ מגדרה.

כלם תופסים מקומות חשובים בישוב: בנקאים הם, מהנדסים וסוחרים בבנק אפ"ק, בבנק בני־בנימין, בהדסה, באקספורט פרי־הדר וכו'. אחד יושב ארעי במצרים, ולבו והונו בארץ־ישראל.

המיסד

צְבִי הַכֹּהֵן לִיבּוֹנְטִין

ציור 20.
נולד התקצ״ב — נפטר י׳ טבת התרנ״ח

נולד בשנת התקצ״ב. בעיר [31]... התיחס על משפחה רמה בישראל, משפחת רבנו יהודה ליאונטין מבעלי „התוספות״. היה סוחר נכבד בעיר ניקולייב, עשיר ובעלי נכסים. בא אל הארץ בשנת התרמ״ב על פי קריאתו של שארו זלמן דוד ליבונטין, שנמצא אז בארץ וטפל ברכישת אדמה ליסוד מושבה, יחד עם חבריו, חברי ועד „חלוצי יסוד המעלה״. זלמן דוד החליף מכתבים עם דודו צבי שהיה חשוך בנים, וידבר על לבו להקים לו שם וזכר בארץ־ישראל. הונם של כל החברים שהחליטו להתישב לא הגיע לסכום הדרוש לקנית הקרקע. מהר זלמן דוד ויודיע לקרובו שהזמין לו הקב״ה דבר טוב למען הציב לו, לצבי, שם ושארית בארץ. צבי ליבונטין נענה לקריאה ויעל אל הארץ וצרור הכסף בידו. הקרקע נקנה ועליו נבנתה המושבה ראשון־לציון. מחציתו מכר צבי לחברי „חלוצי יסוד המעלה״. במחיר שעלה לו, בלי כל ריוח, ומחציתה השניה השאיר לעצמו, וממנה הפריש שטח 360 דונם לשש משפחות בלי אמצעים, לערך ששים דונם למשפחה, בתנאי תשלומין לשעורין במשך חמש שנים; ואת התמורה, שעלתה לחמשת אלפים פרנק, הקדיש לבנין בית־הכנסת במושבה. ועד „חלוצי יסוד המעלה״ הכיר לטוב את נדיבות לבו של צבי ליבונטין, ובאסיפת יום ג׳ תמוז התרמ״ב כבדוהו בתואר „חבר נכבד״ של הועד, ויגישו לו את התעודה המביעה לו הוקרה והכרה בעד החסד שעשה לשש המשפחות בתתו להן האפשרות לעמוד על הקרקע ולהתישב בראשון־לציון.

וכך נתגלגלה זכות על ידי זכאי. לולא חש צבי ליבונטין לקריאת ז. ד. ליבונטין לא היתה ראשון־לציון בעולם.

אחרי אשר עלו המתישבים הראשונים על הקרקע, הלך צבי ליבונטין לרוסיה לחסל את עסקיו. ואחרי זמן קצר שב אל הארץ ואל ראשון־לציון.

כשעברה ראשון־לציון לרשותו של הברון, והפקידות הראתה את קושי סדריה, מצא צבי ליבונטין שאין הוא והיא יכולים לדור בכפיפה אחת, מכר את רכושו להברון.

צבי ליבונטין ישב בראשון־לציון עם אשתו לאה עד יומו האחרון נפטר בעשרה בטבת שנת תרנ״ח. ונקבר בראשון־לציון. את עזבון רכושו השאיר למוסדות צבוריים.

המיסד

יוֹסֵף פַּיְנְבֶּרְג

ציור 21.
נולד בי״כ התרי״ה — נפטר י״ה אדר תדס״ב

נולד בסבסטופול, יש אומרים בצ׳רקסיה ביום כפורים התרט״ז — 1856 לדורים עשירים ולמשפחה כבודה. למד בגימנסיה בעיר מולדתו, ואחר כך הלך לחו״ל ולמד כימיה בהידלבורג ובמינכן[32]. בגמרו את חק למודיו באוניברסיטה שב לרוסיה, ויעבד ככימאי בבית החרשת לסוכר של זיצוב בעיר קיוב. בימים ההם פרצו הפרעות הידועות ביהודים ברוסיה, ויוסף פינבורג היה עד ראיה למעשי השוד והחמס שנעשו לאחיו בקיוב, ולהשתוללות ההמון הפרוע בחסות המשטרה, בעבור הגנירל גוברנטור בחוצות העיר כשהוא רכוב על סוסו והפורעים מקבלים את פניו בתרועת שמחה.

31) ניקולאיב או אורשה לא יכלתי לברר.

32) פלוגתא בין הסופרים: ז. ד. ליבונטין, בספרו: «לארץ אבותינו» ח״א דף 64, הוצאת תרפ״ד אומר: שפינברג למד באוניברסיטה בהידלברג, וישראל בלקינד בספרו: «הצעדים הראשונים של הישוב» ח״א דף 49 גורס: שפינברג למד במינכן. ונראין דברי שניהם, כי למד זמן מה פה וזמן מה שם.

לב יוסף פינברג נשבר בקרבו. כרבים מבני גילו, נוכח שטעה בדרך חייו, כי השכלת ההתבוללות האירופית היא משענת קנה רצוץ לישראל בארצות פזוריו, הוא הרגיש כי הקרקע מתמוטט מתחת רגליו ותחת רגלי אָחיו, וגם מלבו הפצוע התפרצה הקריאה: „קומה נלכה"!

תנועת חבת ציון שהתחוללה בימים ההם, ועוררה מהפכה בהלך מחשבות צעירי ישראל, משכה אליה את לב פינברג, שהחליט לעלות אל הארץ, לשאת כל יד עמל ותלאה, בכדי להשיב לעם ישראל את כבודו, להיות למופת לחבריו ולרעיו, לעבוד את אדמת הקדש, להחיות את הארץ הנשמה. הוא פונה אל לילֶינבלום, שהיה אז התל שכל הצעירים הלאומיים פנו אליו, בבקשה להורות לפניו את הדרך ציונה. לילינבלום נתן לידו מכתב אל זלמן דוד ליבונטין, שנמצא אז בארץ, והתהלך בה לתור אחרי כברת ארץ ליסוד מושבה לחבר יהודים רוסים.

ליבונטין מצא בפינברג איש כלבבו, מסור בלב ונפש אל הרעיון לישוב ארץ ישראל. ולא זזה ידו של האחד מתוך ידו של השני. שניהם תרו את הארץ, חקרו ודרשו אחרי חלקת שדה מתאימה לתכליתם, שניהם יסדו את הועד „חלוצי יסוד המעלה" ושניהם טפלו ברכישת אדמת „עין הקורא"; ויוסף פינברג היה בין מנין העשרה שעלו על האדמה הזאת ויסדו את המושבה ראשון־לציון.

כחבריו לעליה על הקרקע נשא וסבל את משא התלאות והצרות, בסבלנות עקשנית. הפרוטה כלתה מהכיס, כרֵית הבאר נפסקה באמצע, מחוסר אמצעים, המתישבים עמדו לפני שוקת שבורה, הידים רפו, טכסו המתיאשים עצה, נמנו וגמרו לשלוח אחד החברים לחוץ לארץ, לבקש מנדיבי עם השתתפות בצרה, להציל את המושבה הצעירה ואת מתישביה על ידי הלוואה הגונה והחברים נתנו עיניהם ביוסף פינברג, שהיה בעל השכלה גבוהה, ידע שפות אחדות, בעל נמוסים טובים ויפים, אירופי במלוא מובנה של המלה הזאת, וגם איש תואר, בעל צורה. קשה היתה על יוסף פינברג הפרידה מחבריו הנתונים בצרה, ומאשתו הצעירה, אבל הצלת המצב התגברה על הכל, וחברתו בחייו ברטה הצעירה עודדה את רוחו והוא הלך לחוץ לארץ לרכוש נפשות להציל את קיום ראשון־לציון.

התיצב יוסף פינברג לפני הברון אדמונד די רוטשילד בפריז. ובעזרת הרב צדוק כהן ומ. ארלנגר הצליח להטות את לבו לישוב ארץ ישראל, הוא קצב את עזרתו בפעם הראשונה, שלשים אלף פרנק[33] לטובת המושבה ראשון־לציון „והבטיח להוסיף עוד לימים יבואו, אם תהיה דרושה העזרה, בתנאי כי יקבלו עוד כעשר, חמש עשרה משפחות אל המושב הזה, כי לא יבקשו עזרה מאחרים וכי לא יגלו את שמו ברבים"[34].

גמול הצלחתו אצל הברון היו היסורים, שהשביעוהו אחר כך במושבה בקשר עם השמוש בכספי העזרה; ופינברג התפטר מועד המושבה. והתקוממותם של המתישבים בימי הפקיד יהושע אוסובצקי גרמה לו לפינברג גם לעזוב את המושבה לחלוטין.

„כבוא הנדיב בפעם הראשונה לראשון־לציון [בעצם ימי ההתקוממות נגד אוסובצקי] פנה לפינברג ואמר:

„אתה הכנסת אותי לתוך עסק ביש זה, וכאיש משכיל היה עליך לשמור כי לא תגיע המריבה לידי מדרגה כזו. מכור נחלתך וצא מפה. פינברג השיב לו על זה:

— „אדוני הברון, לדבר כזה לא יספיקו המיליונים שלך.

— „אם כן אתה נחשב בעיני כמת.

„וילך פינברג לביתו ויכתב מכתב לברון לאמר: כי הוא חשב את עצמו למת ויבוא אל עולם האמת, ולא נתנו לו להכנס לשם, באמרם כי הוא חי. וכאשר אמר לבית דין של מעלה, כי הברון רוטשילד אמר לו כי הוא מת, השיבו לו, כי אין כחו של האיש הזה יפה לגזור על החיים והמתים".

„מליצה זו מצאה חן בעיני הברון והברונית, אולם במצב כזה לא יכל פינברג עוד להשאר בראשון־לציון",[35] ולהכנע לקפריזים של פקידים בעת שהוא עמד ברשות עצמו וגם את האדמה רכש לו באמצעיו שלו, בשבילו ובשביל שני אחיו ישראל (לוליק) ובוריס.

פינברג מכר את נחלתו בראשון־לציון היקרה לו, אשר הוא היה בין מיסדיה והקריב לה את מבחר ימי חייו, עזב את המושבה והתישב בלוד. שם קנה את בית הבד שהיה שייך לישראל נימצוביץ; שמה אבד את שארית רכושו; אחרי הרפתקאות שונות דעדו עליו, עבר ליפו. חלה מחלת לב וימת בירחו בט"ו אדר ב' התרס"ב. והובא לקברות בירושלים.

---

33) ההמחאה הראשונה היתה על 25.000 פרנק והשאר בא אח"כ.

34) ז. ד. ליבונטין, «בארץ אבותינו» ת"א עמוד 67.

35) עיין ז. ד. ליבונטין, «לארץ אבותינו» ת"א עמוד 91.

בתוך הדברים על החלוץ הגדול יוסף פינברג, חיבים אנו להזכיר את אשתו החלוצה ברתה שהודות לה יכול פינברג לפעול מה שפעל, והרי פה תמצית מדברי ר' מנשה מאירוביץ:

בֶּרְתָּה אשת יוסף פינברג

מאת מנשה מאירוביץ

מתוך קטעים מספרו מ„השביל אל הדרך" דף 120 ואילך:

ברתה פינברג באה לארץ־ישראל כבת עשרים־וחמש, ממשפחת משכילים. גמרה גימנסיה באודיסה, צעירה ומלאת־חן וחיים, נגשה עם בעלה יוסף ויתר החברים וחברות החלוצים לעבודת היסוד של ראשון־לציון.

כל הסביבה מזרחה ליפו עד ירושלים דרומה לה עד עזה, וצפונה עד חיפה, היתה כמעט מדבר שממה; ברתה לא פחדה מהשממה ולא נרתעה אחור מחוסר כל סימני נוחיות, ותחליט בלבה לעזור לבעלה בעבודתו, ולסבול יחד עם יתר הבונים החלוצים הראשונים.

המושבה ראשון־לציון, עומדת לפני חרבן, התאוששו המיסדים והחליטו לבקש עזרה וסיוע, בשביל המשפחות האחדות, שנשארו בלי כל אמצעים למחיה, והוטל התפקיד על יוסף פינברג לנסוע לאירופה, ולהמציא תמיכה להזקוקים, והאמצעים לכרית הבארות. קשה היה ליוסף לעזוב את אשתו עם שני ילדיהם הרכים במעמד כה רציני וחמור. אבל ברתה דרשה ממנו בכל תוקף שיסע וכה אמצה את לבו:

„אין דבר, אינני יחידה הסובלת על אדמת „ראשון" שלנו. גורלם של כל חברי יהיה גם גורלי וגורל ילדינו. סע! אפשר שיעלה בידך להציל את המושבה היקרה".

בסוף חודש אב התרמ"ב עזב יוסף פינברג את ראשון־לציון. מעמד בני המושבה הלך הלוך וקשה מיום ליום, וקשה מזה היה מצבה של ברתה. שני ילדיה חלו בקדחת. בקול רועד היו שומעים מלמטה לחלונה את קולה, כצלצול הכסף, בלילה אצל מטת הילדים, ושרה להם ברוסית שיר שחבר אז אחד מהחלוצים הראשונים, לב־אש[36]:

השיר ברוסית:

Встань мой младенецъ ужъ дѣти всѣ встали
И повѣсти внемлютъ оии:
Какъ Ришонъ-л-Ціонъ отцы основали
Въ пустынной безводной степи
Какъ жили безъ хлѣба и веселн были:
Духъ бодрый и крѣпкій въ нихъ жилъ.
Какъ между врагами „шайтанами" слыли
За храбрость и воинскій пылъ.
Какъ лютую жажду тамъ грязью тушили,
Не знали ни дней, ни ночей,
И путь къ свободѣ они проложили. —
Встань, мой младенецъ, встань поскорѣй!

התרגום בעברית[37]:

הִתְעוֹרֵר, בֵּן יַקִּיר, הַיְלָדִים כְּבָר עֵרִים
וְשׁוֹמְעִים הֵם סִפּוּר סִפּוּג—גָּאוֹן,
אֵיךְ אָבוֹת עַל סְלָעִים חוֹל־מִדְבָּר וְהָרִים
אָז יִסְּדוּ אֶת רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן.

אֵיךְ שָׂמְחוּ הָעֲלִיּוֹת עַל קִיבָּה רְעֵבָה,
רוּחַ עוֹז וּגְבוּרָה בָּם דּוֹבֵב;
כְּ«בְנֵי־שָׂטָן» נִחְפַּרְסֵם שָׁמָם בַּסְּבִיבָה
כִּי בְנֵי חַיִל הָיוּ, עַזֵּי־לֵב...

אֵיךְ בְּמֵי־רֶפֶשׁ וּבוֹץ שִׁבְּרוּ צְמָאוֹנָם,
עָמְלוּ וְקָדְחוּ לֵילוֹת וְיָמִים,
וְאֶת הַדֶּרֶךְ לַחוֹשֶׁךְ סָלְלוּ בְאוֹנָם...
עוּרָה, קוּם חִישׁ, יַלְדִי הַתְּמִים! —

פינברג חזר לראשון־לציון בסוף כסלו ובשר נצחונו: כבש לב של, ברון אדמונד די רוטשילד. ובית פינברג שנבנה כמעט מחוץ לגבול מגרשי הישוב שבמושבה (בעת ההיא), נהיה הבית היותר עליז במושבה. ברתה מנגנת על הפסנתר, וכל צעירי המושבה מוצאים את עצמם בבית ברתה ויוסף, כבביתם הם. ועל כוס תה מרבים שיחה, על מצב המושבה, על האמצעים להתפתחותה ותקונה, ועל חדשות העולם ומלואו.

כדי לפרנס את משפחתו, החליט פינברג לסדר מחלבה, וברתה שנתחנכה רכה ועדינה, היתה לעוזרת הראשית על ידו, ועסקה ימים וחלק מהלילה בתעשית חמאה, גבינה, וביתר עבודות המחלבה והאורוה, כך עברו כארבע שנים עד שנת התרמ"ו.

וכשהתחדד היחס בין בני המושבה ובין פקידו של

36) ליין שוארץ.

37) תרגם צבי גורדון.

הברון, ובבוקר לא עבות אחד יצאה פקודה, ששללה את חופש התנועה מאכרי ראשון־לציון חרדו בני המושבה חרדה גדולה, ואחרי וכוחים חריפים וארוכים במשך לילה שלם בבית הפינברגים גזרו הנאספים גרוש על הפקיד. החלטה זו שהיתה כעין הכרזת מלחמה על האפטרופסות של פקידות הברון נתקבלה, בהשפעתה המכריעה של ברתה פינברג, וכה הלהיבה את הנאספים:

הברון בעצמו וכל העולם כלו צריכים לדעת שבאנו לבנות את ראשון־לציון היקרה לנו, ולהיות לעם חפשי בארצנו. — והיא נצחה.

אבל הנצחון הזה היה גם טרגי בשביל הפינברגים. הסתיר הברון את פניו מפינברג ויצוהו לפנות את מקומו. חלק גדול מבני המושבה רצו לעכב את פינברג במושבה, שישאר. ותקם ברתה ותכריע את הכף:

— אמנם יודעת אני את ערך הקרבן שנקריב בשביל ראשון־לציון בעזבנו המושבה, אבל אין לדעת איך יתיחס הברון לחברינו, אם נשאר במושבה. ואפשר מאד שעל ידי זה יפנה הברון עורף למושבתנו, ואולי גם יחדול להתענין בארץ־ישראלנו כלל. אין אני רוצה לשאת באחריות הכבדה הזאת.

הדברים קלעו אל המטרה, והשפיעו — גם על יוסף בעלה. ובסוף התרמ״ו עזבה כל משפחת פינברג את המושבה ראשון־לציון.

בשנים האחרונות גרה ברתה בירושלים בבית דורה בתה הצעירה וביום כ״ב תשרי התרצ״ה נפטרה לחיי הנצח בדברי ימי התחיה, ונקברה על יד קבר בעלה על הר הזיתים.

(עד כאן דברי מ. מאירוביץ).

שליחת יוסף פינברג לאירופה

על הבאר הראשונה שחפרו מיסדי ראשון־לציון בעצת מורי דרך טובים... בראש הגבעה, נסתם הגולל, והחלו לחפור באר חדשה לרגלי הגבעה; וחשבו עוד על באר שלישית ובינתים הורקו כיסי המיסדים (שמור היה עוד בכיסיהם רק הכסף הנחוץ לכל אחד ואחד לבנות לו בית); וכיסי שש המשפחות היו נקובים וחלולים עוד מהפרעות שפרעו בהם בגלות, ובאו הנה בחוסר כל[38]. ויחליטו לשלוח אחד מהמיסדים, את יוסף פינברג לאירופה, למצוא איזה גואל לבעית המים. ולבנין בתים לשש המשפחות. — והגון וראוי היה יוסף פינברג לשליחות זו, היה אדם משכיל, למד כימיה במכללת מינכן, שלט יפה בלשון גרמנית, היה נואם מצוין ובעל הדרת פנים.

הפליג פינברג מיפו באניה ביום השלשים לחודש אב התרמ״ב[39]. בקר במדינות אחדות והעלה חרס בידו, עד שהתגלגל לפריז; ויזכירו אותו פה לטובה הרב הראשי צדוק הכהן, והעסקן מיכאל ארלנגר, שהציגו אותו לפני הברון אדמונד די רוטשילד, אשר קבל אותו בארמונו בסֶנט הונורֶי, ויקשב בתשומת לב מיוחדה לכל הגה היוצא מפיו; את כל פרשת האידיאולוגיה של תחית ישראל על אדמת אבותיו, את כל דבר התכנית הישובית של מיסדי ראשון־לציון, ואת אשר המה אומרים לעשות לעמם ולארצם; ואת אשר הגיע להם תיכף בצעדים הראשונים, על ידי זה שאין להם תומכים וסעדים בחומר וברוח. —

שמע אדמונד די רוטשילד בדממת קודש, והאזין ללהבות אש שיצאו מפי ציר ראשון־לציון, הצעיר יוסף פינברג; יצאה השלהבת מהלב של הנואם בחסד עליון, ונכנסה לתוך הלב של אותו מלאך העתיד להיות בתחילתו „הנדיב הידוע״ ובסופו „אבי הישוב״. מניה וביה שקל הברון עשרים וחמשה אלף הפרנק הראשונים להישוב החדש הראשון, על מנת שה„המשך יבוא״!

בשעה ההיא, באותו היכל שבו נפגשו העשיר היותר גדול שבאירופה והרש הארצישראלי, נסתים פרק בגלות ישראל, והחל, אחרי אלף שמונה מאות ושתים עשרה שנה לחרבן ארצנו, פרק חדש בתחית ישראל וארצו.

פתח אדמונד די רוטשילד את לבו ואת כיסו לתחית ישראל וארצו באלול התרמ״ב בסך עשרים וחמשה אלף פרנק ראשונים, ולא נח יותר, ולא שקט יותר, ולא נתקררה עליו דעתו, ולא עיף ולא נלאה יותר עד שהכפיל את סכומו הראשון הזה עשרת אלפים מונים כלומר: שהוציא על ארץ־ישראל, בסך הכל מאתים וחמשים מיליון פרנק זהב. וזהו ביודעים, לפי ספרי חשבון, בארץ ישראל ובפריז. ומי יודע כמה עוד מיליונים הוציא על ארץ־ישראל, בלא שאנו יודעים.

ובכסלו התרמ״ג שב יוסף פינברג „ממסע הנצחון״ שלו, וכה ספר לחבריו:

---

38) הכריז על זה ז. ד. ליבונטין כרוז מיוחד להגולה. טופס נדפס אחד. נמצא בארכיון שלי.

39) עיין ספר היובל ח״א לאהרן מרדכי פרימן עמוד 20

לשוא כתת את רגליו לעשירי וינה, מיינץ, פרנקפורט דמיין, איש לא רצה לעשות דבר מה לטובת מושבה של אכרים בארץ־ישראל, לחפירת בארות, לבנין ששה בתים לשש המשפחות, כלום! תומכים הם די במוסדות צדקה ב„ארבע הארצות": ירושלים, חברון, צפת וטבריה, ובזה יוצאים הם ידי חובתם לארץ הקדושה. ואת דבריו של פינברג על דבר בנין הארץ, תחית העם, עתיד של בני חורין, לישראל, חיים יהודיים לאומיים עצמיים. לא היתה אזנם מסוגלת לקלוט.

ורק אחד יחיד ומיוחד מצא בפריז, אשר תפס מיד את כל גודל היקפו של ההצעה. ולא בלבד שהסכים תיכף לשלוח לראשון־לציון את הכסף המבוקש, אלא שעוד התנה תנאי עם פינברג ששמו לא יפורסם, כי הוא רוצה להמשיך בעבודה ולהשאר „יושב בסתר".

ומיסדי ראשון־לציון, הכתירו את ברון בנימין בן יעקב, הוא אדמונד די רוטשילד בשם: „הנדיב הידוע" עד היום הזה.

ופינברג „את כרמו שלו לא יכול לנטור". לא שחק לו מזלו. שמשו שקעה.

לא מספיק שבמשגה ובעטיו של פקיד שלא הבין תפקידו, יצאה על פינברג, לאחר חמש שנים, גזירה מפי הברון לעזוב את המושבה.

לא מספיק שסבל, והיה אחרי עזבו את ראשון־לציון, נע ונד בארץ־ישראל: בלוד, ביפו, ועד יריחו הגיע.

לא מספיק שקדמהו המות ביריחו בודד בין הערבים, רחוק מכל בני ביתו.

אלא שגם את הזכות הזאת שקנה לו בדם לבבו: שהצליח לקשר קשר עולמים בין ארץ־ישראל ובין בית בנימין בן יעקב, ברון אדמונד רוטשילד, נמצאים עוד אנשים שונים המשתדלים לשלול ממנו (מפינברג) גם את מפעלו הנצחי הזה. ומעשה שהיה כך היה:

בתחלת שנת התרמ"ג, מצא גם הרב שמואל מוהילבר את הדרך, להברון אדמונד בפריז. בענין יסוד מושבת עקרון, ובהשתדלותו יסד הברון את עקרון, שקרא לה אחרי חמש שנים על שם אמו בתיה: „מזכרת בתיה". —

להרב מוהילבר היו כמובן די אוהבים, מכבדים, ידידים וגם חסידים נלהבים.

ויולידו חסידי מוהילבר מימרא:

„לא פינברג, אלא הרב מוהילבר, השפיע על הברון, והכניסו לעבודה בארץ ישראל!"

ועל פזמון זה, החלו חסידי הרב לחזור ולחזור ולהפיצו בכל הזדמנות, ולהכריז עליו בכל העתונים, ובכל ספר שמדובר בו על ארץ־ישראל, ותחלתו של הישוב, במלה אחת:

הרבי שלנו, [וכבודו של הרב הגדול רבי שמואל מוהילבר במקומו מונח] הוא הוא שהביא את הגאולה והשפיע על הברון והכניסו לארץ הבחירה!

והאל הטוב נתן בלבו של הסופר דוד דרוק, לחבר ספר „תולדות הברון רוטשילד", ובו בספר, חזר המחבר הזה גם הוא על האגדה „המזרחית" שבעטיו של הרב מוהילבר נכנס הברון לארץ־ישראל. וכששלח המחבר את ספרו להברון עצמו, מצא הברון ביושר לבבו ובגודל רוחו לנחוץ לשים קץ להפזמון הנ"ל, ויערך על זה מכתב מפורש, ומבואר היטב וכה דבריו להמחבר במכתבו מן 6 יולי 1928 ובעצם חתימת ידו:

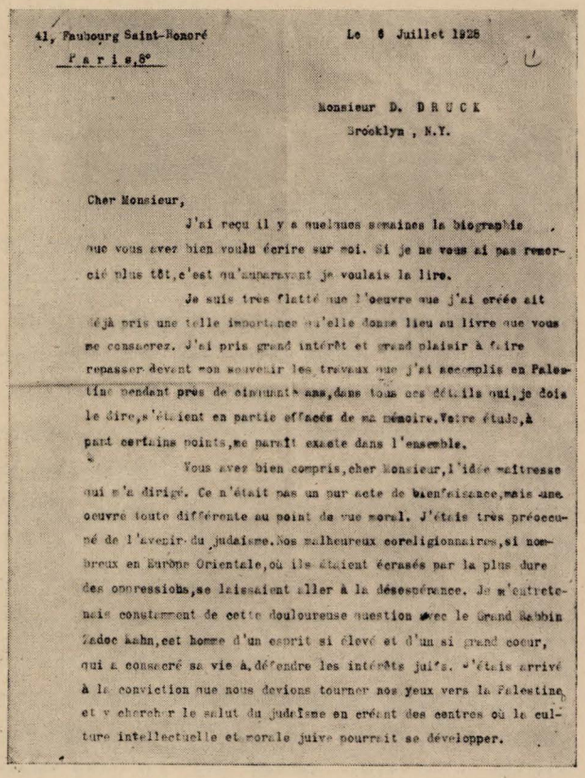

41, Faubourg Saint-Honoré
Paris,8e

Le 6 Juillet 1928

Monsieur D. DRUCK
Brooklyn , N.Y.

Cher Monsieur,

J'ai reçu il y a quelques semaines la biographie que vous avez bien voulu écrire sur moi. Si je ne vous ai pas remercié plus tôt, c'est qu'auparavant je voulais la lire.

Je suis très flatté que l'oeuvre que j'ai créée ait déjà pris une telle importance qu'elle donne lieu au livre que vous me consacrez. J'ai pris grand intérêt et grand plaisir à faire repasser devant mon souvenir les travaux que j'ai accomplis en Palestine pendant près de cinquante ans, dans tous ces détails qui, je dois le dire, s'étaient en partie effacés de ma mémoire. Votre étude, à part certains points, me paraît exacte dans l'ensemble.

Vous avez bien compris, cher Monsieur, l'idée maîtresse qui m'a dirigé. Ce n'était pas un pur acte de bienfaisance, mais une oeuvre toute différente au point de vue moral. J'étais très préoccupé de l'avenir du judaisme. Nos malheureux coreligionnaires, si nombreux en Europe Orientale, où ils étaient écrasés par la plus dure des oppressions, se laissaient aller à la désespérance. Je m'entretenais constamment de cette douloureuse question avec le Grand Rabbin Zadoc Kahn, cet homme d'un esprit si élevé et d'un si grand coeur, qui a consacré sa vie à défendre les intérêts juifs. J'étais arrivé à la conviction que nous devions tourner nos yeux vers la Palestine et y chercher le salut du judaïsme en créant des centres où la culture intellectuelle et morale juive pourrait se développer.

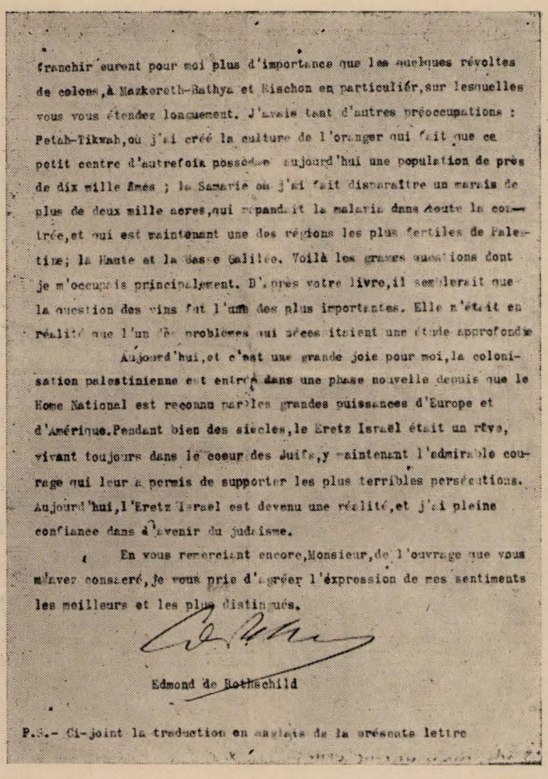

franchir eurent pour moi plus d'importance que les quelques révoltes de colons, à Mazkereth-Bathya et Rischon en particulier, sur lesquelles vous vous étendez longuement. J'avais tant d'autres préoccupations : Petah-Tikwah, où j'ai créé la culture de l'oranger qui fait que ce petit centre d'autrefois possède aujourd'hui une population de près de dix mille âmes ; la Samarie où j'ai fait disparaître un marais de plus de deux mille acres, qui répandait la malaria dans toute la contrée, et qui est maintenant une des régions les plus fertiles de Palestine; la Haute et la Basse Galilée. Voilà les graves questions dont je m'occupais principalement. D'après votre livre, il semblerait que la question des vins fut l'une des plus importantes. Elle n'était en réalité que l'un des problèmes qui nécessitaient une étude approfondie.

Aujourd'hui, et c'est une grande joie pour moi, la colonisation palestinienne est entrée dans une phase nouvelle depuis que le Home National est reconnu par les grandes puissances d'Europe et d'Amérique. Pendant bien des siècles, le Eretz Israël était un rêve, vivant toujours dans le coeur des Juifs, y maintenant l'admirable courage qui leur a permis de supporter les plus terribles persécutions. Aujourd'hui, l'Eretz Israel est devenu une réalité, et j'ai pleine confiance dans l'avenir du judaïsme.

En vous remerciant encore, Monsieur, de l'ouvrage que vous m'avez consacré, je vous prie d'agréer l'expression de mes sentiments les meilleurs et les plus distingués.

Edmond de Rothschild

P.S.- Ci-joint la traduction en anglais de la présente letire

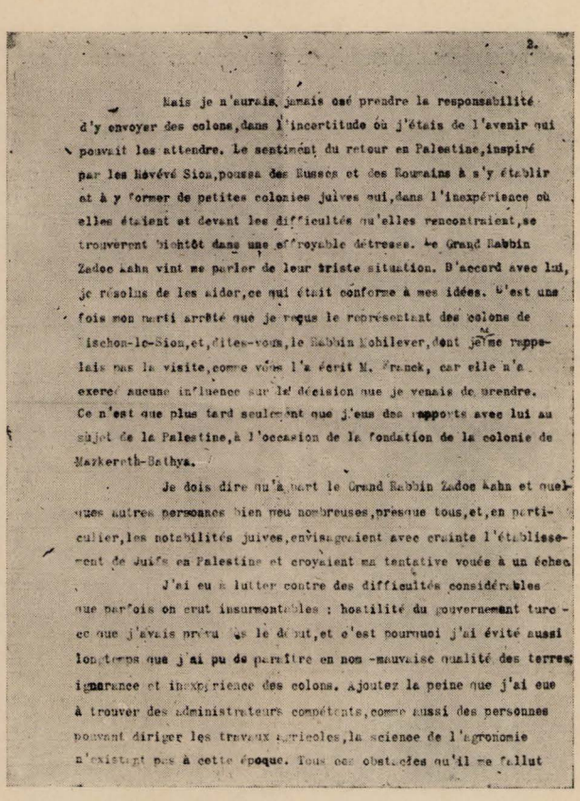

2.

Mais je n'aurais jamais osé prendre la responsabilité d'y envoyer des colons, dans l'incertitude où j'étais de l'avenir qui pouvait les attendre. Le sentiment du retour en Palestine, inspiré par les Hovévé Sion, poussa des Russes et des Roumains à s'y établir et à y former de petites colonies juives qui, dans l'inexpérience où elles étaient et devant les difficultés qu'elles rencontraient, se trouvèrent bientôt dans une effroyable détresse. Le Grand Rabbin Zadoc Kahn vint me parler de leur triste situation. D'accord avec lui, je résolus de les aider, ce qui était conforme à mes idées. C'est une fois mon parti arrêté que je reçus le représentant des colons de Rischon-le-Sion, et, dites-vous, le Rabbin Mohilever, dont je me rappelais ma visite, comme vous l'a écrit M. Franck, car elle n'a exercé aucune influence sur la décision que je venais de prendre. Ce n'est que plus tard seulement que j'eus des rapports avec lui au sujet de la Palestine, à l'occasion de la fondation de la colonie de Mazkereth-Bathya.

Je dois dire qu'à part le Grand Rabbin Zadoc Kahn et quelques autres personnes bien peu nombreuses, presque tous, et, en particulier, les notabilités juives, envisageaient avec crainte l'établissement de Juifs en Palestine et croyaient ma tentative vouée à un échec.

J'ai eu à lutter contre des difficultés considérables que parfois on crut insurmontables : hostilité du gouvernement turc - ce que j'avais prévu dès le début, et c'est pourquoi j'ai évité aussi longtemps que j'ai pu de paraître en non - mauvaise qualité des terres; ignorance et inexpérience des colons. Ajoutez la peine que j'ai eue à trouver des administrateurs compétents, comme aussi des personnes pouvant diriger les travaux agricoles, la science de l'agronomie n'existant pas à cette époque. Tous ces obstacles qu'il me fallut

ציור 22. מכתב הברון רוטשילד אל הסופר דוד דרוק.

והרי תרגומו בעברית:

„אדון יקר, לפני כמה שבועות קבלתי את הביאוגרפיה שלי, שהואלת לחבר ברוב טובך. לא הקדמתי להודות לך משום שרציתי לקרוא אותה תחילה.

„מרהיבני מאד, שהמפעל שחוללתי הגיע לכלל חשיבות כזו, שהוא מניח כבר מקום לספר, שאתה מקדיש לי. בהתעניינות גדולה ובענג רב העליתי על זכרי את העבודות שהוצאתי לפעולה בפלשתינא במשך חמשים שנה, על כל הפרטים שקצתם, אודה, טושטשו בזכרוני. מחקרך, פרט לנקודות מסוימות, נראה לי מדויק בכללו. הבינות יפה, אדון יקר, את עיקר הרעיון השליט המכריע אשר הדריכני. לא היה זה מַעַשׂ של פילנטרופיה גרידא, כי אם מפעל שונה לחלוטין מנקודת השקפה מוסרית. הייתי תמיד נתון מאד לעתידתה של היהדות. בני־דתנו האומללים, המרובים כל כך באירופה מזרחית שהיו שם נרמסים בידי הדכוי הכבד ביותר, צעדו לקראת יאוש. דנתי בשאלה הכאובה הרבה עם הרב הראשי צדוק כהן, איש בעל רוח נשגבה כל כך ולב גדול כל כך, שהקדיש את חייו להגנת עניני היהודים. באתי לכלל הכרה, שאנו מצווים לכוון ענינינו לארץ־ישראל ולבקש שם את הצלתה של היהדות על ידי יצירת מרכזים, שבהם תוכל להתפתח תרבות יהודית, אינטלקטואלית ומוסרית.

„אולם מעולם לא הייתי מעיז לקבל על עצמי את האחריות לשלוח מתישבים, מחוסר בטחון בנוגע לעתיד הצפוי להם. הרגש של שיבת ציון שנתעורר על ידי חובבי ציון, המריץ את הרוסים והרומנים להשתקע שם ולבנות מושבות יהודיות קטנות, ומשום חוסר נסיון והקשיים שנתקלו בהם, באו כעבור זמן קצר במצוקה איומה. הרב הראשי צדוק כהן בא אלי לדבר על מצבם העגום, ומתוך הסכמה עמו גמרתי בלבי לעזור להם, משום שהדבר הזה התאים לרעיונותי וכך קבלתי פעם אחת בתוקף החלטתי את בא כח המתיישבים בראשון־לציון (הפזור שלי ד. י.) ולדבריך גם את הרב מוהילבר, שאין אני זוכר בקורו, (הפזור שלי ד. י.) כפי שכתב לך מר פרנק, הואיל והבקור לא השפיע כל השפעה על ההחלטה שהחלטתי. רק כעבור זמן נקשרתי עמו

בענין פלשתינא לרגל יסוד המושבה „מזכרת בתיה".

„צריך אני לומר, כי מחוץ לרב הראשי צדוק כהן ואישים ספורים אחרים, הביטו כמעט כולם וביחוד היהודים הנכבדים (הנוטאבלים) בפחד על השתקעותם של יהודים בפלשתינא וחשבו שנסיוני צפוי לכשלון. צריך הייתי להלחם בקשיים גדולים שחשבו לפעמים, שאי אפשר להתגבר עליהם: האיבה של הממשלה התורכית — שצפיתי לה מראש, ושבגלל זה מנעתי עצמי זמן ממושך מלהופיע בשמי, — האיכות הרעה של הקרקעות, חוסר ידיעה ונסיון אצל המתישבים. יתר על כן הקשי שנתקלנו בו בהמצאת פקידים (אדמיניסטרטורים) מוסמכים בעלי נסיון, ובהמצאת אנשים שיוכלו לנהל עבודות חקלאיות, שהרי מדע האגרונומיה לא התקיים עוד בתקופה ההיא. כל אותם הקשיים, שצריך הייתי להתגבר עליהם, חשיבותם היתה בשבילי גדולה יותר, מאילו מרידות של המתישבים, ביחוד במזכרת־בתיה וראשון־לציון, שהרחבת עליהן את הדבור. היו לי גם הרבה דאגות אחרות. פתח־תקוה, שהכנסתי שם את תרבות ההדר, שגרמה לכך שהמרכז הזה שהיה קטן אז, יש בו עכשיו אוכלוסיה כמעט של עשרת אלפים נפש; שומרון, שהשמדתי שם ביצה בשטח בן אלפים אקר ומעלה, שהיה מפיץ את המלריה בכל הסביבה ועכשיו הוא מוחזק כאחד המחוזות הפוריים ביותר של פלשתינא; הגליל העליון והתחתון; הנה השאלות הקשות, שבהן היתה עיקר התעסקותי. מספרך נראה, ששאלת היינות היתה אחת השאלות העיקריות. באמת היתה זו רק אחת הדאגות, שדרשו חקירה מעמיקה.

„כיום, וזוהי שמחתי הגדולה, נכנסה ההתישבות הארץ־ישראלית לתקופה חדשה. לאחר שהבית הלאומי הוכר על ידי המועצות הגדולות באירופה ואמריקה, נכנסה ההתישבות הפלשתינאית לתקופה חדשה. דורות רבים היתה ארץ־ישראל חלום, שחי תמיד בלב היהודים והגביר בהם את כוח הנפש לעמוד בפני הרדיפות הנוראות ביותר. כיום נעשתה ארץ ישראל ממשות, ויש בי אמונה שלמה בעתידה של היהדות. מתוך שאני חוזר ומודה לך בעד החיבור שהקדשת לי אני מבקשך לקבל את הבעת רגשותי הטובים והמצוינים ביותר[40]". [החתום] אדמונד דה רוטשילד

40) חמכתב תורגם מצרפתית לעברית במוסף של «דבר» יום ו' כ"ו אב התרצ"ג № 2510.

הצביע לי עליו רבי הלל איסר ינובסקי.

המכתב הזה,[41] שיש בו מעין הודאת בעל־דין בנוגע להדחיפה הנפשית שהביאה את הברון לארץ־ישראל, מחוור את ההנחה על השפעתו האישית של יוסף פינברג על הברון.

המיסד

אַהֲרֹן מָרְדְּכַי דְּרוֹר (פְּרַיְמַן)[42]

ציור 23.
נולד התר"ו — נפטר ג' אלול התרפ"ד

אהרן מרדכי פרימן נולד בורשה בכ"א טבת שנת התר"ו לאביו יוסף צבי ולאמו צירקה (שרה). אביו היה מוכר ספרים עתיקים, יהודי בן דורו, אדוק, מקפיד גם על ערקתא דמסאנא ויחד עם זה נוטה להשכלה[43].

חנוכו של אהרן מרדכי היה כחנוך ילדי היהודים בימים ההם: „החדר", המלמדים. הרצועה, למודי כתבי הקדש, תלמוד וכו'. אבל הנער התאבק גם באבק הספרים שנמצאו בחנותו הדלה של אביו, הגה בהם ועל ידם התעוררה בו התשוקה למחקר ולמדע. ספרי גאוני הרוח של ישראל בימי הבינים השפיעו עליו השפעה גדולה והטביעו חותמם על מהלך מחשבותיו, ביחוד הושפע מדעותיו של ר' יהודה הלוי, הדתיות והלאומיות. מחשבותיו ודעותיו של אהרן מרדכי פרימן המובעות בשני מבואותיו לשני חלקי „ספר היובל לקורות המושבה ראשון־לציון", חותם „הכוזרי" טבוע עליהן. בהיותו בן עשר יצא מהחדר כשהוא מזוין ידיעה הגונה בתנ"ך ובגמרא.

אביו הכניסהו אל בית הספר הממשלתי להטעימו טעם

41) הכ"י הצרפתי בחתימת ידו של הברון נמצא במכללה העברית בירושלים באוסף ד"ר אברהם שבדרון, אשר הואיל בטובו להרשות לי לגלוף אותו לשם העתק בספר „ראשון־לציון".

42) המאמר הזה עַל המיסד אהרן מרדכי פרימן חבר רבי הלל איסר ינובסקי בשביל הספר „ראשון־לציון".

43) ספר היובל — כרך שני מאת א. מ. פרימן דף ד'.

השכלה כללית, למען יהיה, „יהודי באהלו ואדם בצאתו". בהיות תשוקתו ללמודים גדולה ותפיסתו מהירה, לא הסתפק בתורה שהוגשה לו בבית הספר בקצה המזלג, שלא ספקה את רוחו. הוא שאף להשכלה עברית, להרחיב את ידיעותיו בדברי ימי עמו ובחקר היהדות. על כן נכנס לבית המדרש לרבנים בורשה. (אין לערבב את בית מדרש זה עם שני בתי הטדרש לרבנים מטעם הממשלה, האחד בוילנה והשני בזיטומיר). זה היה מין סמינריון לגדל בחורי ישיבה, תופשי תורה ברוח ההשכלה לפי מושגי הימים ההם. אבל סמינריון זה או בית מדרש לרבנים זה, נסגר, ואהרן מרדכי, הבחור הלמדן, החוקר והמעמיק נשאר על פרשת דרכים מבלי מצוא ספוק לרוחו ולנפשו. אביו — קצרה ידו לתמך בבנו התאב להשכלה ולדעת. ושוב נסיון. הוא נכנס לבית ספר למסחר, ובהשלימו חוק למודיו השיג משרה באחד מבתי המסחר ויעבד בו שנים אחדות.

בן עשרים ושתים נכנס לחפה עם מרים אנגלשר.

את בית המסחר ששרת בו עזב, ויהי לסוחר עומד ברשות עצמו. עסקיו הצליחו. אף שם טוב קנה לו בין הסוחרים, אולם דוקא בטוב לו, התעורר בו רוחו השואף אל על.

באה עת צרה ליעקב. פרעות נוראות עשו שמות ביהודי רוסיה בראשית שנת השמונים למאה הי״ט, ורעיון ישוב א״י, שהיה במשך שנים רבות רעיון ערטילאי התחיל ללבוש צורה מעשית. טובי החובבים נדברו ביניהם והתחילו לגשת להוציא לפועל את חזונם שנשאו בלבם. בין אלה נמנה אהרן מרדכי פרימן שחסל את עסקיו בורשה, וה׳ אלהיו היה עמו, ויעל.

בחדש סיון שנת התרמ״ב עמדו רגליו על אדמת הקדש. ביפו מצא כבר את ועד „חלוצי יסוד המעלה" הצטרף אל הועד בתור חבר, ויהי בין עשרת מיסדי המושבה ראשון־לציון.

כסלע איתן עמד פרימן והרכין ראשו תחת כל גל וגל של צרות ועגויים של מתישב על אדמה שוממה, ובכח הרעיון הנעלה וקדושתו לבש עז. הוא עובד, פולח ובוקע בארץ, בונה בית, מתאזרח. ומיום הוסד המושבה, כמעט עד יומו האחרון, אין יום אחד עובר עליו בלי פעולה, בלי דאגה לתועלת המושבה, להתפתחותה ולתהלתה. הוא מסדר ומתקן את חיי המושבה בחמר וברוח, לוקח חלק ביסוד ועדים שונים, מארגן את „ועד בית הנבחרים" (ועד המושבה) ששנים רבות עמד ב„ראשו"; מיסד בית כנסת ובית מדרש, בית תלמוד תורה, גמילות־חסד וכו׳ וכו׳.

גם משפט השלום יסד במושבה, לבל יהי צרך להתדיין בערכאותיהם, והוא השופט, וכיודע דת ודין הוא מצליח לדון בצדק, ולהשכין שלום בין אדם לחברו. בריב שפרץ בין האכרים ובין הפקיד הידוע של הנדיב, לא התערב פרימן מפני שדרכו היה למנוע ממריבות. אך אל המושבה בא אז הבנקאי זיֶמל מברלין, ידידו של הברון רוטשילד בלוית הפקיד הירש, בהחלטה גמורה: שאם האכרים ימצאו אשמים, יסתלק הברון לגמרי מן הישוב בכללו. זימל והירש לא ירדו מן המרכבה והוכוח התחיל ברחובה של המושבה. האכרים הודיעו לאורחים את החלטתם ואת שבועתם בדבר אוסובצקי (שלא יתנוהו להכנס אל המושבה). והירש ענה, שזה לא יהיה בשום אופן, וכשהאכרים עמדו בכל תוקף על החלטתם, התמלא הירש חימה, התנשא ממקומו במרכבה, נופף ידו לצד ראשון־לציון וקרא על ראשון־לציון: „זו צפויה לכליה"! אז קפץ פרימן ממקומו שעמד כל הזמן כמסתכל, חמתו בערה בו, מעיניו כידודי אש התמלטו, ויקרא בקול:

„שקר! ראשון־לציון חיה תחיה, קול המון כקול שדי! הלאה מפה"!

ובקראו תפש ברסן הסוסים ויהפך את המרכבה לאחוריה, ואחריו החרו החזיקו כל בני המושבה: הלאה! הלאה! ואת פרימן נשאו על כפים ויקראו: יחי פרימן! תחי ראשון־לציון![44].

ופרימן רושם לו בפנקסו [ספר היובל] מכל המתרחש במושבה „דבר יום ביומו", כל דבר גדול וכל דבר קטן, כל מאורע חשוב בעיניו לתולדות ראשון־לציון. הרשימות הקצרות האלה מצטרפות אח״כ לספר בן שני כרכים; בהן משתקפים חיי המושבה מיום הוסדה עד מלאת לה שלשים שנה (התרע״ב), רואים אנו בהן ומרגישים את חבלי לדתה, את כל הרפתקאותיה, את התפתחותה, את גדולה ושגשוגה ממתי מעט, פחות משבעים נפש עד אוכלוסיה של אלפים, מאדמה שוממה ומעון תנים עד רחובות יפים ובתים נהדרים, בתי כנסיות ובתי מדרשות, ומוסדות שונים, שדות, כרמים ופרדסים וכו׳.

בצד רשימה של נטיעת כרם, של בנין בית, של מטעים שהצליחו ושלא הצליחו של עץ קורינאן, מלבק, סוטרן ואליקנט,

44) דוב חביב לובמן, בספרו לנוער ראשון־לציון דף 33.

מוצאים אנו רשימה של יסוד בית כנסת לתפלה, בית מדרש לתורה. בצד רשימה של מכירת היינות — רשימה על יסוד תלמוד תורה, בית ספר, גן ילדים, בית גמילות חסד וכדומה. כי איש הרוח היה אהרן מרדכי פרימן, וכשם שהצלחת המושבה בחמר היתה ראש מאוייו, כך דאג לחייה הרוחניים. וזהו חזונו בתרע״ב, על מה שיקרה באחרית הימים:

„מאמין אנכי שיבא יום אשר מעצמות התבל יכירו את מעמד הבינים (Neutralität) של ארצנו הקדושה בעד עם ישראל, בשביל למנוע סכנת מלחמת עולם אשר יכולה לפרץ בין העמים השונים, שיש להם שיכות רוחנית ודתית לארץ הזאת.

„אז תהיה ארץ אבותינו המרכז לעמנו ותרבותו. ומנהיגיו הרוחניים יהיו סנהדרין, אשר ישבו בדין בירושלים בתורת נבחרי ובאי כח הקהלות היהודיות הגדולות בכל העולם. בסנהדריה יהיו חכמים בכל מקצעות החכמה והמדע, האמנות, הספרות והלשונות של כל האנושיות, לכל המדעים, שיכנסו ויאספו בעיר הקדושה, ומשם יזרמו למלאות את „כל הארץ דעה כמים לים מכסים", כמו שכתוב, „כי מציון תצא תורה ודבר ה׳ מירושלים" ויכבד אז עם היהודים בתור עם חכם ונבון.

„הסתדרותו החברותית — מדינית — כלכלית, המיוסדת על אדני הצדק והיושר תהיה למופת ולדוגמא לכל גויי הארץ, והחלה אז התקופה המזהירה שנבאו עליה נביאינו הקדושים על עתידות ישראל בפרט, ועתידות החברה האנושית כלה״ [45].

הדברים האלה נכתבו בשנת התרע״ב, שנתים לפני מלחמת העולם וחמש שנים לפני הצהרת בלפור.

אהרן מרדכי פרימן זכה לבנים ובני בנים [46] בערך כששים נפש, ומת בשיבה טובה ביום ג׳ אלול התרפ״ד. וטמון בקבר משפחתו בבית העלמין בראשון־לציון.

(עד כאן דברי רבי הלל איסר ינובסקי).

---

45) מבוא לספרו של אהרן מרדכי פרימן: ספר היובל לקורות המושבה ראשון־לציון חלק ב׳ דף 12. ה. א. ינובסקי.

49) ואלא שמות בני אהרן מרדכי ומרים פרימן:

הבנים: שמואל (נשא את חנה בת הסופר היהודי, ישראל טלר, לאשה), יעקב (נשא את סוניה בת יוסף יורובסקי חבר „ועד חלוצי יסוד המעלה" לאשה) ויואל (נשא את מלכה בת מנדל מינו מקושטא; לאשה)

הבנות: פנינה (נשאה להביל״ויי שמשון בלקינד), צפורה (נשאה להביל״ויי דוד יודילוביץ), שרה נשאה ליצחק גינצבורג), בתשבע (נשאה לשור ז״ל ואחר לאהרן שוחט אדריכל) ורחל לאלכסנדר בר׳ שמעון רטנר. ח. א. ינובסקי

המיסד

יַעֲקֹב פְּרִימַן

ציור 24.
נולד התרי״א — נפטר בכ״א אדר התר״פ

נולד בורשה לאביו יוסף צבי, בשנת התרי״א ביום ה׳ שבט. — כאחיו הבכור אהרן מרדכי, קבל אף הוא חנוך חרדי כמנהג הימים ההם. אולם ההבדל של שש שנים, הראה את פעולתו על יחס בני הדור ההוא אל ההשכלה, עד כי יוסף צבי הכניס את בנו יעקב פרץ אל הגימנסיה הרוסית, אשר בורשה, שגמר אותה בהצלחה ונכנס אחר כך אל בית ספר גבוה למסחר.

גם הוא כאחיו הגדול ממנו התאבק באבק ספרים עבריים ישנים. בגמרו את בית הספר למסחר, היה יעקב פרץ לפנקסן בבית חרשת לצוקר, ואחר כך לסוחר בפני עצמו.

בשנת התרמ״ב עלה אל הארץ יחד עם אחיו אהרן מרדכי, גם הוא נספח אל „ועד חלוצי יסוד המעלה", ויהי בין עשרת הראשונים שעלו על אדמת „עין הקורא" ויסדו את המושבה ראשון־לציון. כעבור חדש וחצי יצא יעקב פרץ לחו״ל, לחסל שם את עסקיו. אחר עלה שוב אל הארץ ויעל עמו את אשתו שפרה ואת שלשת ילדיו, ואת אשת אחיו אהרן מרדכי ואת ששת ילדיה.

קשה היה ליעקב פרץ ולמשפחתו להתאקלם ולהשתקע בארץ. בסוף שנת התרמ״ג עזב שוב את הארץ ויחזר עם כל בני ביתו לורשה. בשנת התרנ״א נסה יעקב פרץ שוב את מזלו, אולי יעלה בידו סוף סוף להתאחז ולהתאזרח בארץ אבות, ויעל שוב אל הארץ, הוא וכל משפחתו, ויתישב ביפו, היה שם מנהל המחסן לצרכי רפואה של אפשטין הידוע, בעל הקרקע „סוריאני" אשר על גבול ראשון־לציון הדרומי.

אחרי עבור איזה זמן עבר לראשון־לציון, גם התנדב לקבל בביתו את הדואר התורכי בשביל המושבה; אולם מן השמים כנראה, נלחמו עם יעקב פרץ. אחרי נפתולים רבים

שנפתל עם גורלו, לא יכול לו,— ומפני סבות שונות נאלץ לעזב את הארץ. בשנת התרנ"ד חזר לורשה. בארץ נשארה בתו רבקה שנשאה לשלמה אבולעפיה מורה לצרפתית וערבית בראשון־לציון, ובנו דוד.

חתנו אבולעפיה ובנו דוד נפטרו בתל־אביב; בתו רבקה נמנתה בין מיסדי תל־אביב ובניה יושבים בתל־אביב, ובחוץ.

יעקב פרץ פרימן נפטר בורשא בכ"א אדר שנת התרפ" בן ששים ותשע היה במותו.

מרשם (מפה) אדמת ראשון־לציון בצורת חלוקתה הראשונה בין המיסדים בחמשה עשר באב התרמ"ב

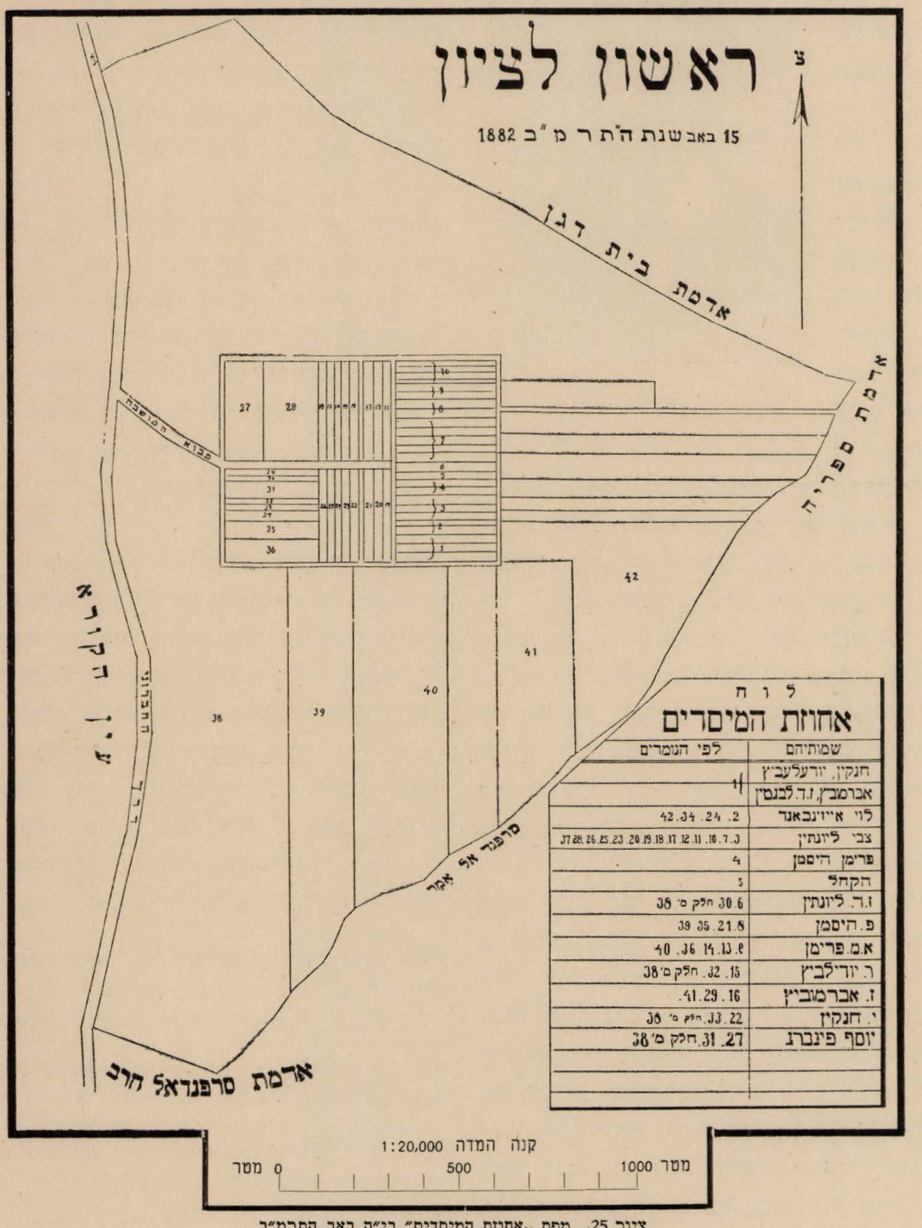

ציור 25. מפת „אחוזת המיסדים" בי"ה באב התרמ"ב

III. שש המשפחות שנוספו על המיסדים ועלו על הקרקע גם הם בהתרמ"ב.

בהיות שעשרת המיסדים, באו ארצה בגפם ולא לכלם היו משפחותיהם עמהם, ובהיות שנמצאו בסביבתם שש משפחות אשר חשקה נפשם גם הם להסתפח ולהאחז באחוזת המיסדים, ואחדים מהם היו גם חברים ב„ועד חלוצי יסוד המעלה" ביפו, אלא שידם לא השיגה לשלם בעד הקרקע, ויפריש זקן המיסדים צבי ליבונטין בשבילם שלש מאות ועשרים דונם משלו[47], ויחלקם בין שש המשפחות האלה, על פי סדר א"ב:

1. בוטושנסקי נח — עלה מבוטושאן (רומניה)
2. הורביץ ישעיהו — „ מירושלים
3. הלל נפתלי — „ מפודול־אילוי (רומניה)
4. כהן משה — „ מפולטבה
5. פין בנימין — „ מחרסון
6. רוזנובסקי מנחם מנדל — „ ?
7. שליט אליעזר אלחנן — „ מפולטבה

בתנאי שישלמו את מחיר הקרקע במשך חמש שנים לקופת העדה, ובזה תבנה לה בית כנסת על שמו של צבי ליבונטין.

IV. שנויים בשש המשפחות.

לאחר זמן קצר עזבו: נח בוטושנסקי, ישעיהו הורביץ ומנדל רוזנובסקי את נחלאותיהם, ובמקומם נאחזו:

טופורובסקי מיכל ובנו יצחק לייב — עלו מִיקָטֶרִינוֹסְלַב
פוסיצלסקי צבי (שמש גם רוקח במושבה) — עלה מדרום רוסיה
גֶרבּרג יצחק — עלה מחרסון

לבסוף מכר צבי ליבונטין את כל קרקעותיו להברון אדמונד (בנימין) די רוטשילד וביניהם מכר להברון גם את החוב של שלש מאות ועשרים הדונם האלה, והברון בנה אחר כך את בית הכנסת לתפארת ראשון־לציון, והבנין עלה כמובן הרבה יותר ממחיר הדונמים של שש המשפחות.

ואלה תולדות שש המשפחות; שנספחו להראשונות ושזכו גם הן לעלות על הקרקע בראשון־לציון בשנת התרמ"ב:

		מדת אחוזתו
1.	גרברג יצחק	70 דונם
2.	הלל נפתלי אברהם	60 „
3.	טופורובסקי מיכל ובנו יצחק לייב	30 „
4.	כהן משה (חצי נחלה)	20 „
5.	פין בנימין (חצי נחלה)	20 „
6.	פוסיצלסקי צבי	60 „
7.	שליט אליעזר אלחנן	60 „
		בס"ה 320 דונם

המיסד הנוסף

יִצְחָק גֶּרְבֶּרְג

תמונת המיסד הנוסף
יצחק גרברג
לא השגתי

במקום ציור 26.

על מיסד־נוסף זה, אין הרבה ידיעות; ורק זאת ידוע לי: יצחק גרברג עלה מחרסון לארץ־ישראל בשנת התרמ"ב הוא ואשתו ובת אתם. היה פֶּחח. נספח לשש המשפחות. קבל על עצמו לשלם בעד 70 דונם, בחמש שנים. עשה על נחלתו בראשון־לציון כשתי שנים, ובאפס סבלנות וקוצר רוח, חזר ומכר לפקידות הברון די רוטשילד את 70 הדונם שלו, ושב עם בני ביתו לחרסון לגלות רוסיה. ומאז לא שמענו דבר על אודותיו.

המיסד הנוסף

נַפְתָּלִי אַבְרָהָם הִלֵּל

נפתלי הלל נולד בשנת התר"ג ברומניה בעיירה קטנה פודול־אילוי, הסמוכה לעיר הבירה יאסי. — קבל חנוך אדוקי, חסידי, קיצוני בבית הוריו. היה „יודע ספר", ואת הצדיק, הרבי מבהוש אהב ואֵלָה עד כלות הנפש.

בגדלו ויהי לאברך נשא נפתלי הלל לאשה את רחל לאה בת דן מפודול־אילוי. עבר והתישב בעיר הבירה יאסי,

47) מתחלה היו נועדים לשש המשפחות 360 דונם, (עיין דף 41), ובהתגשמות החלוקה, נמדדו לכל אחד כפי יכולת קניתו והתחיבותו. ובסך הכל 320 דונם שנחלקו בין שש שהן ש ב ע משפחות.

ציור 27.
נולד בתר״ג — נפטר כ׳ תשרי התרס״ז

והחל במסחר. פתח חנות לתותון (עלי טבק תורכי) ונייר סיגרה. ואחר, עסק בגבית מסי הממשלה מהאכרים שהיה קונה אותם למפרע במקח קצוב (אוטקופ), כמנהג אפנדי בעל עושר בתורכיה.

באחד הימים בתרמ״ב קצה נפשו של נפתלי הלל בהרומנים ובכל הויתם; שם צרורותיו על שכמו, ויסע לארץ־ישראל, והקדים לבוא ליפו לפני זלמן דוד ליבונטין ובבוא ליבונטין ליפו, מצא בנפתלי אדם פעיל ואתו יחד, הגה את רעיון יסוד „ועד חלוצי יסוד המעלה״, ומן הפרוטיכל הראשון ועד האחרון מוצאים בין החתומים את שמו של נפתל הלל מלווה לשמו של ז. ד. ליבונטין.

בחמשה עשר באב התרמ״ב, היה גם נפתלי בין העולים הראשונים על קרקע ראשון־לציון, בתורת אחד מן ששת המשפחות מחוסרות האמצעים שנוספו לעשרת המיסדים.

ברבות הימים נבנה בשבילו בית בראשון־לציון מצד פקידות הברון רוטשילד. פה התפתח יפה באכרות, ויהי לבעל משק חשוב. הוא ואשתו, ובעזרת ילדיהם[48] ניהלו ביחד, את עבודת החקלאות.

נפתלי היה תמיד לוקח חלק בעבודות צבוריות במושבה; גם הגיע ברבות הזמן להיות לנבחר בועד המושבה, ועד שזכה פעם לעלות למעלת ראש הועד.

כטיפוס יהודי מבודד היה נפתלי מתהלך בקרב מושבתנו. התנהג תמיד בחסידות, לבש קפטן ארוך, ובשבת היה חובש „שטרימל״ לראשו. ולא איכפת לו ששטרימ׳לו הוא יחיד במושבה. כמו שעמד על דעתו גם לפני הרבי ר׳ איצלי, שהוכיחו על פניו, על אשר התישב בארץ־ישראל.

מפרק לפרק היה נפתלי נוסע מראשון־לציון לבָּהוש, לרומניה. זה היה מין „עולה לרגל״. וחבה יתרה היתה נודעת לנפתלי מהרבי ר׳ איצלה. ועד כדי כך, שהרבי נתן לו פעם, לנפתלי, במתנה, גלימה אחת מגלימות השבת שלו. זו היתה איצטלת משי עליונה בפסים צבועים: חום, אדמדם ולבן; ובאצטלה דצדיק זו, היה נפתלי מתעטף רק ביומא דפגרא חשוב, במועד או בשבת ראש־חדש, ואור פניו קרנו.

ולכשנפטר הרבי מבהוש, ושלשלת הרבֵּיות עברה בירושה לשלשת יורשי העצר: באופן שהבכור משה ליבלי יסד את בירתו בעיר פשקני, ר׳ אברמילה באדשזוט והצעיר שבכלם ר׳ ישראל״צי נשאר למלוך על כסא אביו בבהוש, בחר נפתלי דנן בדרך הממוצע כעצת הרמב״ם, ודבק באברמ׳לה שבאדשזוט, ואליו נסע בשלהי קיטא בשנת התרס״ו.

ושם אצל הרבי חלה מחלה אנושה. ונפטר בז׳ תשרי התרס״ז, ונקבר נפתלי הלל „מיסד נוסף מראשון־לציון״, בעירו של הרבי באדשזוט. לא בארץ אלא בחוץ־לארץ.

המיסד הנוסף

יִצְחָק לֵייב טוֹפּוֹרוֹבְּסְקִי.

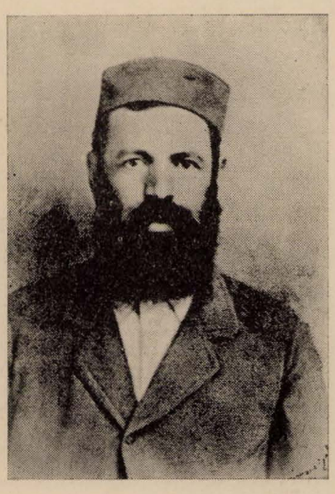

ציור 28.
נולד בשנת התרי״ח

נולד ביקטרינוסלב בשנת התרי״ח. העלה אתו לארץ־ישראל בתרמ״ב את אביו אברהם מיכל טופורובסקי ואחיו יעקב וארבעת אחיותיו, אלטה, רבקה, בילה ומרים. וַיִּוָּסֵף על המיסדים, בקרב ששת המשפחות, ויעלו על אדמת ראשון־לציון גם המה בשנת היסוד בהתרמ״ב.

כל עבודות הנפחות והמסגרות הראשונות, נעשו בידי יצחק לייב. את קדיחת באר המושבה הראשונה שלמטה מההר קדח הוא, בעת מקרה שבירת הרגל להבילו״י צלליכין בחלל הבאר נתן הוא העזרה הראשונה.

בעיני יצחק לייב לא מצא חן הדרבן, או יותר נכון המסמר, שבו חורש הפלח הערבי, בתורת מחרשה, את אדמתו.

---

48) ואלה שמות בניהם: יצחק הבכור. הלל בן שני. ובתם חיה בלומה שנשאה בתרמ״ה לשלמה וינצויג מורה צרפתית בימות „החדר״ בראשון־לציון.

וישכלל את הדרבן, וישנהו ויתן לו צורה אירופית ונתקבל בכל המושבות ובסביבה אצל הפלחים הערבים עד היום הזה.

אביו אברהם מיכל טופורובסקי נולד בשנת התק"ע. בעלותו עם בניו ארצה היה כבן שבעים.

מיד כשנסדר בית הכנסת העמיד אבא מיכל טופורובסקי את עצמו לחזן, לעבור לפני התיבה שלא על מנת לקבל פרס, והתנדבותו זו התקימה כארבע שנים.

הזקן מיכל טופורובסקי חי אתנו קרוב לשלשים שנה, ונפטר זקן ושבע ימים, לערך כבן מאה שנים, ביום כ"ט אלול התרע"ו, ונקבר בבית הקברות בראשון־לציון.

יצחק לייב טופורובסקי חי כל ימיו בראשון־לציון ואשתו עֲטרה (קרוינה) עזרה על ידו. חי חיי עמל ועובד. עד היום נחשב לאחד החקלאים הטובים. — גדל בנים ובנות[49]. אוהב לעשות טוב לזולתו בכל אשר יכול.—

המיסד הנוסף

מֹשֶׁה כֹּהֵן

ציור 29.
נולד התר"ט — נפטר התרפ"ט

נולד בפולטבה בערך בשנת חתרי"ט.

בהמצאו ביפו בשעת קנית „עין הקורא", קבלו המיסדים גם אותו בין ששת המשפטות שהן שבע; כי צרפו אותו לבנימין פין, ושניהם קבלו חלקה אחת של 40 דונם יחדיו.

וביום העליה, עלה גם מיסד־נוסף זה על הקרקע. חי כל ימיו עם משפחתו בראשון־לציון חיי מחסור. המשפה[50] גדלה, ההכנסה היתה זעומה. —

חסידותו של נפתלי הלל, השפיעה על משה כהן, ועוד הגדישה במקצת. הוא הקפיד על כל „קלה כבחמורה". בשבת לא דבר שום דברי חול. והכל היה רק „בלשון הקודש" — וכי האי גונא.

כשלשים שנה נשא בעול ההתישבות, עד כי כרע תחת המחסור והחובות. בתרע"א החליט, לנסות את מזלו בשנוי מקום. עזב את הארץ, וירחיק נדוד לאוסטרליה, ומשם חזרה לאירופה. ברם ההצלחה סרבה להאיר לו פנים. בכל מקום שהחל במסחר ה„ביזנס" השונים, לא שחקה לו השעה.

ובכ"ט אדר א' בשנת התרפ"ט נפטר בפריז כבן שבעים שנה. ונקבר לא בארץ־ישראל אלא בחוץ־לארץ.

המיסד הנוסף

בִּנְיָמִין פַּיִן

ציור 30.
נולד בהתרכ"ד — נפטר ג' סיון התרפ"ח

נולד בשנת התרכ"ד באוקרינדא, נרתחנך באודיסה. בהתרמ"ב עלה מן אודיסה. היה אדם חרוץ ושוקד על עבודתו החקלאית כיוצא מן הכלל.

אדם בעל נמוסים יפים. הכניס במשק שלו רכוש רב, כשלא היה לו משלו, לוה, והתחיב, והסתבך.

נטע כרמים, שקדים, עצי פרי, ויהי לחלוץ „האתרוגים" במושבות מן האתרוגים קוה להבנות. אתרוגים שהם כשרים, בלתי מורכבים הצומחים וגדלים במושבה עברית הראשונה לציון, ודאי יזדרזו כל היהודים בכל התפוצות לבכר את פרי עצי—אתרוג ראשון־לציון על פני הקורפואים, ועל סמך קולטורה בטוחה כזאת ודאי יכולים להשקיע כסף הלואות, והפרי יכסה הכל, גם הקרן וגם הרבית.— כך חזה חשבונו.

כל מרצו השקיע באתרוגיו. בא בקשרים עם סוחרי הארץ, וסוחרי חוץ־לארץ, השתדל לתת מהלכים לסחורתו

---

49) 2 בנים אהרן ז"ל והשני משה, ושבע בנות: רחל, רבקה, זהבה, חוה, מרים, אסתר ובתשבע.

50) אשתו פנינה, בניו: שמואל דוב, לוי יצחק ז"ל, יאיר וגדליהו; בנותיו: שרה, דבורה ומרים.

ה י פ ה, וביחוד הַכְּשָׁרָה, בכל הגולה. בנגוד לאתרוגי היונים ה מ ר כ ב י ם; יזמתו מצאה הד גם בלב הרב קוק — ויעזור גם הוא, למשוך תשומת לב הגולה לאתרוגי ב נ י מ י ן פ י ן, אך כל העבודה לא הוכתרה בהצלחה.

בנימין פין התאשר מאד בבחירת אשה ממשפחת אצילה: פַּנְיָה לפידות. עדינה, רצינה, שמשה מילדת במושבה, אך נקטפה בלא עתה, ובנימין נשאר שכול מאשתו, ועל שכמו 2 ילדיו בן ובת [51]. נלחם נלחם פין על חייו, ועל חיי האתרוגים, שהיו לו יותר יקרים מחיי עצמו, שנים אחדות; והנה נזדמן לו להתחתן פעם שנית עם אשה אשר הציקה לו מאד מאד; החובות האיומות מצד אחד, מרירות החיים על ידי האשה השניה מצד שני, שמו קץ לחייו. ותחת עץ אתרוג בלב פרדסו, גמר את חשבון חייו ביריה אחת ביום ג׳ לחודש סיון שנת התרס״ט. ונקבר בבית העלמין בראשון־לציון [52].

המיסד הנוסף

צְבִי פּוֹסִיצֶלְסְקִי

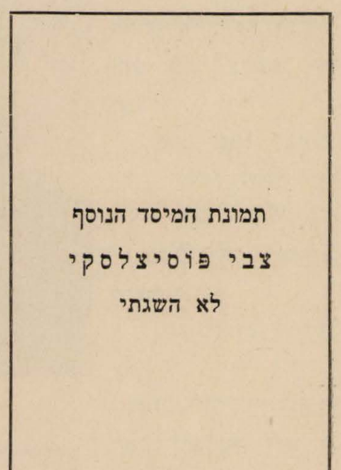

במקום ציור 31.

תמונת המיסד הנוסף
צבי פוסיצלסקי
לא השגתי

על מיסד נוסף זה, לא השגתי שום פרטים.

זכורני רק זאת: הוא נתקבל בין ששת המשפחות. ולידו, שהיה רוקח מדופלם, מסרה המושבה את הנהלת בית המרקחת שיסד הברון רוטשילד במושבה.

כשש שנים ניהל את בית המרקחת, ואחר מכר את נחלתו להפקידות [53], ונסע לחוץ לארץ. חי בפריז זמן מה ובקהירו של מצרים, ומת שם.

---

51) האשה פאני לפידות. הבת שולמית; הבן אבשלום.

52) עיין בספר „ביהודה החדשה" מאת נחמה פוחצבסקי: הפרק „תחת האתרוג" דף 12 המוקדש לבנימין פין.

53) עיין ספר היובל ח״א לא. מ. פרימן, עמ׳ 22.

המיסד הנוסף

אֶלִיעֶזֶר אֶלְחָנָן שַׁלִּיט.

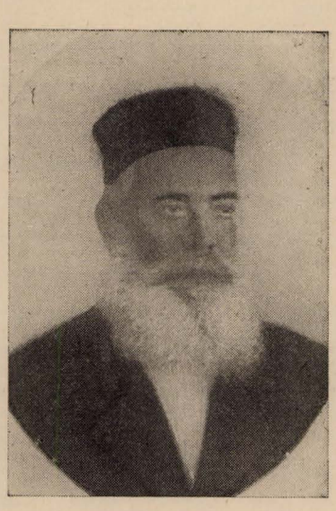

ציור 32.
נולד יד אדר התר״ו, נפטר יד כסלו התרע״ד

נולד בעיר פוניוז פלך קוֹבְנה שבליטה, בי״ד אדר התר״ו.

נתחנך על ברכי הורים אדוקים, מלא את כרסו בגפ״ת [גמרא, פוסקים, תנך].

בגדלו עבר לפולטבה עיר הפלך באוקרינה אשר ברוסיה שם נשא את אשתו ש ר ה, ויתעסק במסחר התבואה. החל להתפתח, ולצבור קצת רכוש והנה פרצו הפרעות הראשונות ובין רבים הוצג גם אליעזר שליט ככלי ריק, ויחליט לעזוב את ארץ הדמים, ויעל בתרמ״ב לארץ־ישראל. היה אז בן 36 שנים.

ביפו הכיר את מיסדי ראשון־לציון, ונספח לשש המשפחות ובין המיסדים הנוספים הראשונים לציון שבתרמ״ב נמנה גם שליט.

אליעזר אלחנן שליט חונן בכשרון הומוריסטי מיוחד. היה בעל זכרון מצוין. בכל חבר ידידים שנמצא היה מַשרה על סביביו רוח עליזה, ועליצות הנפש. אמרותיו היו מלא הומור ושעשוע. — גדל דור דעה, כל ילדיו אנשי רוח הם: רופאים, אגרונומים וכו׳. בנותיו נשאו לרופאים, לעורך־דין, למהנדס, לסוחר ואחת לחקלאי [54].

ועם רוח השירה שהתנוססה בקרב שליטנו זה, ועם

---

54) ארבעה בנים. בני הבכיר אריה יום טוב ליפמן שליט אגרונום. הוא שחבר בתחלה ימי ראשון־לציון את השיר: „ראשון־לציון זה שמה וזה שמנו", והשיר „אליך אבינו נפרוש את כפינו". — נפטר בפריז. בנו השני משה אהרן שליט רופא באוסטרליה. בן שלישי אליהו ליב שליט גגן באמריקה ובן רביעי ישראל מרדכי רופא בלונדון; וחמש בנות: חיה נשאה לד״ר אהרנהיים היום באמריקה. שפרה נשאה לסוחר סמי קרסו בצרפת; רחל נשאה לבורם־פרדסן מנחם גורדון ברחובות. מלכה לעורך דין ד״ר וינברג בתל־אביב; ולאה למהנדס ד״ר אסף ציפרין בחיפה.

רוח הרחיפה השטחית וההתלוצצות, היה זה אדם עמקן, יקר המציאות, בתורת עבודת האדמה. בכל אשר נגעה ידו, הויה בה ברכת אלהים; הכרמים שלו, היו פוריים, יוצאים מן הכלל, תחת הזיתים שלו היינו מטילים כבתוך אולם מרופד, על שטח קרקע חום, שלא נמצא בו אף גרגר של אבן, ולא זכר של שמיר או שית. בעצם ידיו ממש, עבד את כרמיו יום יום בלי הזנחה.

אליעזר שליט היה המומחה שבמומחי המושבה לחקלאות. אליו פנו כלם בשאלות, ובעצותיו הלכו. ואין חקר לפשטות הבאור וההגיון שהיו בתשובותיו לכל שואל במקצוע זה או אחר. ובפשטות נהג גם את חייו.

משעשע לקרוא תאור אחד מראשוני ראשון־לציון על שליט בדברים המענינים האלה:[55]

„בתשע בבקר נכנסתי לראשון־לציון; ברחוב על גבעת טרשין, עמדה במעגל כנופיה של אנשים, בני גילים שונים, ובתוכם איש גבה קומה, בעל כתפים רחבות, רוקע ברגליו, מנענע בידיו ומבדח את הנאספים, בהלצות ובבדיחות. שארי מרדכי לובמן הציג אותי לפניהם.

„זה שהצחיק את החבריה פשט לי ידו המיובלת, הכבדה לחץ את ידי עד כדי כאב ואמר:

„— ברוך הבא עלם נחמד, ראשית כל עליך לקים את החוק המקובל אצלנו: כל חדש הנכנס אל המושבה צריך לצאת אתי במחול ברקוד קוזקי, ואם הוא עומד בבחינה, הריהו מתקבל בחברתנו כאחד מאתנו, ורק אז מחזירים לו שלום. גזרה היא, ואין להשיבנה. רד, חביבי, מהעגלה והרם רגלך לעומת בן זוגך לרקוד.

„משך אותי בחזקה והעמידני על הקרקע. לא סרבתי. קבלתי את ההלצה בתמימות מעושה, ועמדתי נגדו בעמדת צפיה. הוא התחיל להסתובב, לפזז ולכרכר ולתקתק במגפיו בסלעי הרחוב. אף אני עשיתי סבוב מוצלח וכרכור בעמידה ובישיבה [קוזקית] מראה גבורות ברגלי ומפליא לעשות. ההתפעלות היתה עצומה. זכיתי ל„הדרן" ולמחיאת כפים ממושכות. החבר לרקוד חבק אותי, והכריז בפתוס:

— !лобъ[56]) שמי: אליעזר שליט".

על הספסל הארוך שבתוך הסורג אשר על יד פתח ביתו, היה יושב לו שליט, יום יום אחרי העבודה, ביחוד בשבת אחר צהרים, ובעבור אחד מאנ"ש, היה קורא לו בהנפת יד, וכמובן שנגשו אליו בעונג נפש; כי בחברתו של שליט היה תמיד לא־עצוב. בדרך הלצה היה מעביר לפניך את באי עולם הכל לפי מאורעות אותו יום: פקיד המושבה, מנהל הבנק, רופא הסביבה, המורה, הצבור הראשון־לציוני, ארץ־ישראל כלה, העולם הזה והעולם הבא. הכל היה עובר כבני מרון, ומקבל חלקו, והשומע היה מחזיק בבטנו שלא יתפקע מצחוק.

ספר שלם יכולים למלאות בבדיחות שליט ואולי עוד נשוב לדבר עליו בפרק אחר.

ככה חי לו האיש אתנו בדוחק ובעליזות כאחד, שלשים ושתים שנה — והנה תקפתו מחלה אנושה, נסע לברלין, עשו לו נתוח, ללא הצלחה, וביום י"ד כסליו התרע"ה השיב האיש החשוב הזה, רוחו אל עָלָ, ונקבר על אדמת נכר בברלין.

V. העליה על הקרקע בחמשה עשר באב התרמ"ב.

ביום ב' בשבוע בחמשה עשר באב התרמ"ב, יצאה מיפו שיירה מהמיסדים, והנוספים להמיסדים.

בראשם עובר חלוץ, יהודה ליב חנקין. הגיע עם הכבודה הרבה אל גבעה אחת שהתנשאה בטבור נחלתם.

זלמן דוד ליבונטין והמתורגמן שלו, מילידי ירושלים, נתעכבו עוד ביפו, לסדר ענינים. לפנות ערב שכר ליבונטין מרכבה רתומה לשני סוסים. ויסעו שניהם אל הנחלה כי סבור היה שעד שיגיע אל המקום המסומן כבר ימצא שם את חנקין ונפתלי הלל וכו' תוקעים את אהליהם. ומה גדל היה תמהונו שבהגיעו אל המקום המיועד. לא מצא אף אחד מהם.

ליבונטין ותורגמנו חשבו, כי בגלל המשא הכבד נתמהמהו בדרך, ועוד מעט יופיעו. צוה ליבונטין, שהמרכבה תחזור ליפו, והוא עם מתורגמנו נשארו להמתין עד בוא החברים.

מדבר השממה מסביב הטיל אימה. אף סוכה או מלונה לא התנוסס במקום, כל עץ או אדם לא נראה. רק חולות וקוצים ודרדרים למכביר הצמיחה האדמה על כל צעד ושעל. השועלים התרוצצו, בישימון זה השמיעו את קולות יללותיהם; ליבונטין ירה כמה פעמים באויר מרובהו כדי להחריד את השועלים.— פשט את אדרתו ופרשה על הקרקע וישב עליה

---

55) עיין דוב חביב—לובמן „מספורי הראשונים לציון" עמ' 27.

56) „מסוגל" קריאה של הסכמה, בקבלת טירוני הגיוס לצבא. ברוסיה של הימים ההם.

להנפש ער בוא החברים. סמך ראשו על כתף המתורגמן ושניהן נרדמו עד שהעיר הבקר[57].

חנקין וחבריו עלו על גבעה אחרת וילינו שם.—

ונפתלי וישעיהו עם חמוריהם קנו להם שביתה בפינה אחרת על הקרקע. וככה נפרדה החבילה ולא קרב זה אל זה כל הלילה.

עם עלות השחר הסתכלו באופק ויכירו איש את רעהו מראשי הגבעות.

ליבונטין הזעיק את כל המחנה אל הגבעה שהוא שכן עליה. ובשיר ובזמרה תקעו יתדות ונטו על אותו הר, שנים שלשה אהלים הראשונים, היא הגבעה אשר עליה נבנה, לאחר זמן, בית הכנסת הגדול; ליבונטין הזכיר את דבר הצעתו; ההחלטה של י״ג ניסן התרמ״ב, וכל הכבודה הכריזו חגיגית, ויקראו שם המקום:

ר א ש ו ן - ל צ י ו ן

ג. מָיִם.

אנשים, קרקע ומים. אלו הם יסודות ההתישבות.
והנה: יש האנשים, יש קרקע, ומים — אין.

I. חסרון מי צפרנים.

באותו לילה, אור לחמשה עשר באב, נפוצו המיסדים, כאמור, מי על גבעה אחת, מי על שניה ומי בהמורד.

יושבים להם שנים עם המשא שהביאו, ומביטים ברגש גאוה, על פני האופק שבסביבם:

— פה נשתדל להקים מקום מופת לאחינו שבגולה — בטא האחד בדמעות גיל בעיניו.—

— עוד מעט ובא השמש, ומשה וישעיה עם האוהל עוד לא נראים. כנראה יהי עלינו ללון פה הלילה, תחת כפת השמים, אף כי מי יודע איזה חיות רעות שולטות בככר השמם הזה.—

ונפתלי יושב לו ומעמיק במחשבות.

— ומה לך נפתלי כי כה השקעת ראשך ורובך במחשבות? האמנם נפל עליך פחד הישימון, או דואג אתה כל כך לחברינו אשר בודאי תעו קצת מדרכם?

ונפתלי איש אשר נזהר במצוה קלה כבחמורה, גם הסרת כובע הזנבות, השטרימל, סמל הגלות, עוון גדול בעיניו, ואי־אפשר להיות יהודי אמתי בלי שמירת כל הדקדוקים האלה. עומד הוא, האיש על דעתו, בעקיבות נפלאה, בכל משך ימי חייו, ומעלה יתרה לו, שאינו קנאי כלל לגבי אחרים. ובמלי דעלמא חכם האיש ונבון; וטבעו טבע האנשים אשר לא בנקל יבואו במבוכה. והנה נראה על פניו עתה, כעין רגש של מצוקת נפש חזקה, שאי־אפשר במעמד שכזה להתמרמר עליה, ואי־אפשר לעבור עליה בשתיקה.

— ובכל זאת, תגיד נא לי, מה דאגתך נפתלי?

— אין דבר ישעיהו. אין דבר. יש לי קצת צער. אם רק אפשר צריך למצוא לזה תרופה.

— ומה הצער?

— שכחת אחי, שכחת. דבר דברת על אודות ש י נ ה, ושכחת אודות מ י — צ פ ר נ י ם, שלאחר השינה. — הכדאי הדבר, לבלות מ י ד, את היום הראשון על אדמתנו הקדושה, ושתהיה רוח ט ו מ א ה שוררת עלינו?

וישעיהו גם הוא חסיד אדוק, אך הוא מתושבי ארץ־ישראל שנים רבות. הוא כבר בקיא בלשון ערבית כבן הארץ, והוא ממין האנשים שיודעים להושע „מניה וביה״, בכל דבר שמגיע לידם ראשונה, ובמוחו הבריק מיד, רעיון של עזרה למחסור המים הזה, וכה אמר:

— הרגע נפתלי; במדבר הזה צמא גם שמשון למים, ומאלהים לא נבצר לבקוע מכתש לפניו, להשיב רוחו, וגם מאתנו לא ימנע חסדו. הנה שם „אהלי קדר״ לא רחוק מגבעתנו, ולהם מקשה אבטיחים, ובקשנו מהם אבטיח, והיו לנו מ י ם.

ועם חשכה חשו האנשים אל המקשה ויבקעו שני אבטיחים גדולים; האחד היה להם למאכל, ואת לב האבטיח השני סחטו בידיהם, ובתוך שקערורית הקליפה שמרו את המיץ, ובקומם בבקר, היה להם — „מי צפרנים״[58].

II. חסרון מי שתיה

עברה התקופה החטופה הראשונה „לחסרון המים״ בראשון־לציון, והחלה הדאגה למי ש ת י ה.

57) עיין זלמן דוד ליבונטין „לארץ אבותינו״ ח״א תרפ״ד עמ׳ 61.

58) עיין מאמרי בשדות השרון והשפלה: „הצבי״ שנה י״ד גליון ט״ז יב שבט וגליון י״ז, יט שבט אתתכ״ט לחרבן וכן „השקפה״ שנה ב׳ גליון יב וגליון יג באותה שנה.

הקהלה הקטנה בת זוג נפשות, גדלה במשך ימים מספר, ותהי לישוב קטן בן משפחות אחדות. ועם מספר הנפשות גדלה גם דאגת המים לשתיה ולבשול. —

אמנם דבר מושה אֶלְבָּש מבית דג'ן על לב אחדים, לגשת במערב המושבה לרגלי הררי החול, ושם יש „מעין" מקור של מים, אך הם לא הבינו את לשונו. דברו אתו רק ברמיזה. הלך הלכו האנשים פעמים אחדות לכפר בית דגון מרחק של שעתים בחמור (הליכה, שאיבה וחזרה) והיה לא נעים לקבל במקום הזה חסדים, וסוף סוף נתגלה להם אחרי ימים מספר „מעין שמשון" אשר בעֵיון וגם כן במרחק יותר משעה הליכה וחזרה. וגם פה לא התאים הדבר.

אחרי נסיון של ימים אחדים לשתית מי עיון נוכחו האנשים לדעת, שאם גם יצליחו לסנן את המים ולנקותם מן הבוץ, התולעים והשרצים וביחוד מהעלוקות שבתוכם, אך את הקדחת לא יסננו מקרבם בשום אופן, ויחליטו להביא מים מבית הספר החקלאי מקוה ישראל, אשר לחברת כי"ח [כל ישראל חברים].

ברם, להביא מים ממקוה ישראל, כבר צריכים לעגלה ולחבית, וגם לאיזה חיה או בהמה למשוך את העגלה.

האנשים היו טירונים, וימצאו שהחיה המסוגלת ביותר לעבודה זו, הוא — הגמל!

ומי שלא ראה את התרגשות הנפשות על המקום הזה, ביום הששי לפנות ערב, לא ראה מחזה תוגה מימיו.—

— מים!... מים! מים!— יללו ילדים קטנים, במשכם סינור אמם המסתירה את פניה החורים ועיניה המלאות דמע.

— הוי מעט מים, להשיב הנפש, התחננה אשה רפת כח שוכבת בקדחת, לבעלה השוכב בכאב עינים, ולב השומע נקרא לגזרים,

— אם לא תמצא לי לפחות כד אחד מים, לא יהיה לך דבר לאפול בשבת! צעקה רגזנית על בעלה אמיץ הלב, השומע דברי קצף, ועל שפתיו עובר גחוך קל.

— כן, כן, הם יביאו את המים אחר קבלת שבת, ואחר כך עוד נהיה מוכרחים לשתות מים שהובאו מחוץ לתחום, התמרמר ונאנח מרה איש אדוק בצער והתרגשות עזה.

חר... חר... חר... נשמע מרחוק קול חרחור הגמלים, האסורים בעגלה ומושכים אותה עם חבית המים, ופלחים ערבים רצים אחריהם ומרננים בצחוק אדיר עד לב השמים את ה„חדידו", המסורתי.

ואין לשער ואין בכח עטי לתאר את מעמד הנפש של הקהלה הזאת ברגע שהיה צריך להבריך את הגמל, בעת שהילדים והנשים והאנשים סבבום, איש איש וכלי שאיבתו בידו. זה בכדו, וזה בבקבוקו, וזה בנטילו, וזה בג'רתו, וכלם כאחד בפחד אחד, פן בו ברגע שהגמלים הפראים יבריכו ברכיהם, והפכו חלילה את העגלה עם חבית המים,

להרויח רבע מג'ידי ליום, זה היה בימים ההם מטבע חשובה מאד; ויקר המקרה כי אחד האכרים השכיר עצמו לחברו במחיר רבע מג'ידי [לערך שילינג] בעבודה לכל יום הששי; והנה לפנות ערב חסרו מים בביתו, ואשתו וילדיו צועקים למים, ואחד הערבים מבית דג'ן הופיע באותו הרגע כמלאך מושיע בג'ארה מים על כתפו, ויחיש האיש לקנותה, ויהי אנוס לשלם בעדה את כל שכר עבודתו הקשה של יום תמים — את רבע המג'ידי.

ובמוצאי שבת הוכרחו לנסוע דרך החול בלילה חשך, להביא מים ממקוה ישראל. זוהי הדרך המסוכנת, אשר הסופרים כבר פרסמו עליה אגדות, על דבר הפחד והמגור שהיה אז לעבור בה אחרי שקיעת החמה.

ובאותו הזמן נגשו בני העדה לחפר באר.

ומה שאירע להישוב כלו בנסיונות מהלכו, ומה שאירע ליד המשקל והאמה וחסרסרות כשנסתה להפך ליד עובדת אדמה, אירע גם להנסיונות של חפירת באר.

עשיה, קלקול, למוד הנסיון, תקון והשלמה.

זה היה מהלך הענין בכלל, וכך היה עם הבאר.

חפר חפרו את הבאר, ומובן מבלי בנית דפנות.

ואת הבאר חפרו דוקא בראש ההר, אשר עליו עומד עכשיו בית הכנסת[59].

חפרו שמנה עשר מטר בעמק ועוד לא מצאו מים, וישתוממו, וידוע לא ידעו כי גם אם יחפרו חמש פעמים שמנה עשר, בראש ההר הזה, אולי גם אז לא ימצאו מים. אך פה יד המקרה שחקה להם, וברגע אחד נתקן הכל.

באחד הימים, קרה לנו נס גדול, כשעה אחרי עלות החופרים מפנים הבאר החוצה, נפל כל קיר הבאר תחתיו,

---

59) ב„מבשרת ציון" עתון ראשון של בן-יהודה (חדשי) בהתרמ"ד עמ' נון כותב מנשה מאירוביץ: „שהגרמנים יעצו לחפור הבאר בראש הגבעה"—, וז. ד-ליבונטין ב„ארץ אבותינו" חלק א' דף 78 כותב: „החלונו לחפור באר על הגבעה באמצע הרחוב, כי שמענו לעצת האשכנזים תושבי הארץ ואחדים מהערבים שאמרו לנו שבעומק 20—30 מטר נמצא מים על הגבעה הזאת".

ועומק שמונה עשר המטר, כסו בגל אדמה, וחוליתו של הבור נתמלאה.

ולבאר שחפרו עכשיו לרגלי ההר, כבר עשו בנין סביב בית החוליה. האנשים בעצם ידיהם חפרו בהבאר עד הגיעם לארבעים ושש מטר בעמק, וימצאו — סלע.

ויעבדו החרוצים הזריזים, באפד ועזמה שנים עשר יום, על נקיק הסלע הקשה הזה. שנים עשר הימים האלה ארכו להם כשתים־עשרה שנה. וכל עביו של הסלע לא היה יותר מכשני מטר, ופתאם הרגישו החופרים כי המקדח טובע במצולה!

— מים!

— וַסֶר! צעק האחד בז׳רגון מבטן האדמה, בקול אדיר ונורא, לבשר לאחיו, תורידו סלם עם חבל כי נעלה יחד במהרה.

— Вода! צעק השני בהתרגשות ברוסית השגורה על פיו.

— מיא! נשמע בין הערבים שהיו אז במושבה.

החופרים שבבטן האדמה הביטו למעלה, ויראו כי מסביב לפה הבאר שחור. אנשים נשים וטף רצו ובאו מכל פינות המושבה למקום המחזה להבאר. וחלל האויר לא שמע אחרת כי אם קול מלת חדוה אחת מעורבת בדמעות של גיל:

— מים:

זקן המיסדים צבי ליבונטין, מהר שמא יקדמנו אחר, וינדב ארבעים פרנק בעד כוס מים הראשונה.

זוהי תקופת המים השניה אשר עברה על התחלת הישוב במקום הזה.

III. חסרון מי יקבים וגתות.

למורת רוח נפש הסופר, עני הוא הפרק הזה בשירה ובמליצה.

כי הרבה יתר קל, כבר היתה התקופה השלישית. תקופת חסרון מי „יקבים וגתות".

פה כבר היתה יד נדיבה, יד רוטשילדית, פה כבר עמדו רגלי הישוב על כר נרחב. פה אך דבור אחד והכל נברא.

אמר הנדיב ויהי.

במשך זמן קצר, נבנתה באר חדשה, נוספה על באר העמל, באר העוני הראשונה, ולעומק יתר עמוק. משאבות ומכונות מוציאות מבטנה פרץ מים רבים ומספיקים להמרתפים כל הצריך. והננו נגשים עתה כמו שאמרנו למעלה לתקופה רביעית בדברי ימי חסרון המים במושבות השרון והשפלה בכלל והמושבה הזאת בפרט, היא תקופת „חסרון מים להשקות פרי הדר".

IV. הבאר השלישית

ושתי הבארות, אחת שקראו לה „באר המושבה", ואחת „באר היקב" הספיקו מים להמושבה ולהיקב איזה עשרות בשנים. המים, היו אמנם, בצמצום אבל היו מצוינים. מים שאין דוגמתם בכל ארץ השרון והשפלה, לא בטיבם ולא בטעמם ולא בתרכבתם; אין דוגמתם לא ביפו וסביבותיה, ואף לא בחיפה וסביבותיה. — אבל כלם „שתו מים במשורה", ואי־אפשר היה לסדר גינה של פרחים או של ירקות סביב הבתים. ואורחים שהיו באים מחוץ לארץ, וביחוד „חובבי־ציון" שחלמו בחוץ לארץ למצוא אצל כל אכר שושנים פזורים לרגליו, וביתו מוקף גן פרחים, היו מאוכזבים מאד, והיו מעקמים חוטמם על ה„שלומיאליות" של האכרים הראשון־לציוניים (או הראשונים לציון) אשר לפני חזית ביתם אדמה צחוחה, יבשה וחרבה משרב ואין פרחים, ולא היו חוסכים את שבט מוסרם גם בעתונים.

את המים היו מעלים במשאבה ונאצרו דרך צנור לתוך 3 בריכות גדולות, שבקרבת פי הבאר. האחת גדולה פתוחה וחברתה גבוהה והשלישית נמוכה וסגורה. הברכה הפתוחה שמשה הספקה לשוקת הבהמות, וגם לאגם שחיה ומרחץ לבני הנעורים בקיץ, והבריכה הגבוהה שמשה למי שתיה, והשלישית למלוא חביות.

ויהי כל אכר בא אל הבריכה בעגלתו טעונה חבית ריקה, נצבת על שוליה מעבר אחד ופתוחה מעברה השני. פותח האכר את ברז הברכה השלישית ומזיל מהצנור לתוך החבית ומביאה הביתה. שם מוכנים כדים של חרס שקוראים ג׳רה. הג׳רות מתמלאות והחבית מתרוקנת, וחוזר חלילה. איש לא העיז לחשוב על התקנת „ניאגרה" בשביל בית הכבוד, או על סדור אמבט עם חדר מרחץ. ועל אחת כמה וכמה, שלא עלה על דעת אדם למשוך צנורות מן בריכת הבאר ועד לביתו להתקין לו מים לפחות בבית התבשיל.

וקרה פעם, לכשבא ציר הנדיב לבקר את המושבה בשם הברון, כמנהגו שנה בשנה, ונמצאו בעלי דמיון עז

שהתיצבו לפניו, והציעו לו להקציב להעדה הלואה סכום מסוים, כדי להתקין במושבה תעול במדה צנועה, על ידי צנורות דקים בני צול וחצי, בתורת צנור כללי, ומהם כבר ימשוך לו כל אכר צנור פרטי דק לתוך ביתו. השתומם הציר לשמוע הצעת לוקס כזו, מפי אכרים.

ובבוא הברון לאחר זמן לבקר את המושבה, וכדרכו היה מוכיח את האכרים, והטיף להם מוסר, הבליט בתוך דבריו על המותרות, ועל הלוקס המכלה את ממונם של ישראל, והתל בהם קצת בשנינה:

„כן, כן, כבר החילותם לבנות בתים של שתי קומות [המיסד אהרן מרדכי פרימן בנה לו בשנה ההיא בית, בכספו שלו, בשתי קומות ושקל למטרפסיה] ובודאי תדרשו כבר להמשיך צנורות של מים עד למעלה, לדיוטה השניה".

וככה עברו על בני ראשון־לציון, כארבעים וארבע שנים. — אמנם החלו פעם לכרות עוד באר שלישית במושבה, אולם הוכרחו להפסיק באמצע מפני חוסר אמצעים. וסוף סוף בשנת התרפ"ז, החכירו את הבאר הבלתי גמורה לפירמה „וינברג—רפפורט", היא חברת „אביבה", והם המשיכו: חפרו ומצאו מים בעומק ארבעים ושנים מטר, וישכללו את הבאר בשאיבה חשמלית, ויתקינו בריכה חדשה גדולה בראש גבעה, וצנורות נמתחו לאורך ולרוחב כל הרחובות, לכל עברי המושבה; לדרי מטה ולכל דרי מעלה; ויש מים בשפע ברכה והצלחה; ואחדים שָׂתלו להם גם פרדסים קטנים בחצרות בתיהם, ואין עוד מחסור במים.

V. בארות, בארות, לפרדסנות.

באר—פרדס הראשונה והבאות אחריה:

וצריך פה להזכיר את הראשון שנטע פרדס בראשון־לציון; הוא הכורם אשר לוין. הדבר היה לפני כארבעים ושש שנים, בתרנ"ב גאל אשר לוין ביחד עם חבריו שמואל אוסטשינסקי ויצחק ליב טופורובסקי (מידי המופתי ממחוז יפו), חלקת אדמה בצפונית מערבית המושבה, הוא מעין שמשון, ויטע עליה פרדס.

את הפרדס נטע על יד „מעין שמשון" בהכרה ברורה, כי פה במקום הזה, לא יזדקק לבאר. כי באמת איך יעלה על דעת בן אדם, שהוא לבדו בכחות עצמו יכרה לו באר בשביל פרדסו! לזה צריך עיריה, או מוסד צבורי אחר, אבל לא איש יחיד. המחשבה עצמה של כרית באר, היתה קשה אז לאדם לעכל אותה; קשה כקריעת ים סוף.

והסתפק רבי אשר דנן בשביל פרדסו במי המעין. דלה דלה בדליים והשקה בידים. במשך שנתיים ימים טפל בבור, ובבת—בור, ובגבים, וככה צמח הפרדס וגדל, ובהיותו לבן שנתים לא עצרו עוד מי המעין כח יותר לרוות את צמאונו של הפרדס, וכרית באר נעשתה להפרדס דבר שבהכרה. ובהיות אשר לוין מחונן בכשרון מיוחד של אפד ויזמה, אומר ועושה, וחפר לו באר, ובעומק 22 מטר מצא מים, וישק את פרדסו ימים רבים, ויהי לפרדסן עצמאי בבארו, עד שנפוץ הרעיון ובולמוס הפרדסנות אחז את כל בני ראשון־לציון, במיוחד משנת תרפ"ה והלאה.

ואם במשך יותר מארבעים שנה חיתה ראשון־לציון על שתים—שלש בארות, הרי מספר הבארות גדל במשך שתים עשרה השנים האחרונות, על שטח אדמת ראשון־לציון, והגיע למספר שמונים ושלש. — של יחידים וגם של קבוצות.

VI. ואלה שמות

בעלי הבארות בראשון־לציון [ע"פי א"ב]

1) אברבאיה יהושע
2) אברמוביץ מרדכי (שכונת אברמוביץ)
3) אברמוביץ מרדכי
4) אוסטשינסקי שמואל ובניו: דוד, הרצל וירוחם.
5) אלסטר נפתלי ומרים
6) באר המושבה (מרחץ)
7) באר המושבה (וינברג—רפפורט)
8) בית חרשת לבירה
9) בן כהן צבי ושותפיו: בן עמי אריה, גלזר משה, זילברמן לואיס, זמורסקי פנחס, סגל מרדכי, סימנובסקי משה, פלישנר איגנץ.
10) בצראוי יוסף
11) בקר משה וריבנר אליעזר וולף
12) ברניצקי מרדכי
13) ברנשטין אליעזר
14) גורלסקי גדליהו וחנה ושות': בן־סניור דוד, זמל הרצל, זמל זרובבל, לובמן משה, מורבין משה.
15) גיא ברכה א': אריה ג. רפאל, אריה רפאל בן שמואל, בן צבי שמואל, בקר אליעזר, גולדנברג בנימין, דוידזון יואב, הירשפלד מאיר, כהן ירמיהו.

16) גיא ברכה ב׳: ברניצקי צבי, כהן יאיר, כזושנר אהרן, לוקשין דב, מרקוביץ יהודה, פריאלניק יעקב, קפלן יעקב, רוזין הימן.
17) גיא ברכה ג׳: בן זאב שמואל, ברישבסקי שמחה, דרובין חיה, חביב זרובבל, כצלר נחום, מאירוביץ עזרא, סגל יהודה, פנחסביץ מתתיהו.
18) גינזבורג נח
19) היימן יצחק
20) הירשפלד ברכה ושות׳: ברניצקי אבא, ברניצקי בנימין, ברניצקי שמעון, ויניק מאיר.
21) הלל יצחק, הלל נפתלי, טומשפולסקי פניה.
22) הלל ישעיהו, הלל ירמיהו
23) הלר אחים
24) הלר אחים
25) הנוטע א׳
26) הנוטע ב׳
27) הנוטע ג׳
28) ורדי חיים ד״ר ומטלון משה
29) ויגודסקי אליהו ושות׳: ברקוביץ ישראל, דודזון אבישי, דודזון יואב.
30) ויגודסקי אליהו ושות׳: דוידסון אבנר, וכסלר אהרן, וייס אלישיב, ים־שחור אברהם, כהן מנחם, מניס חנוך, לנדוי שמואל, סדובסקי נחום ד״ר.
31) ויגודסקי אליהו ושות׳: בלבן אליעזר, בן ברוך צבי, וכסלר אהרן, סנטו אסה, פרשקובסקי בנימין.
32) וינברג רפפורט („אביבה״)
33) וינברג נחום
34) וינדמן זאב ושות: ברויטמן חיים, אדזי יוסף, וקסלר פישל, פרשקובסקי עזריהו, צלאליכין יהודה, קויפמן זליג, רבינוביץ אברהם.
35) וינדמן זאב ושות׳: גיסין בנימין, גיסין דב, טופורובסקי יצחק ליב, צרנוב יש., צרנוב מתתיה צרנוב צבי.
36) ויסמן יהודה ושנידר זאב
37) זיגר אריה
38) זיגר אריה
39) חיון אליהו
40) טוליפמן דוד, בלוך אריה ליב
41) טוליפמן זוסיה אלכסנדר ושות׳: אברמוביץ נחמיה, חודרובסקי נחום, טוליפמן דוד.
42) טרובוביץ יצחק וסנדלר שלמה
43) טרכטגברג יחיאל
44) טרכטנברג עזרא
45) יזרעלית שמעון
46) ילובסקי בנימין
47) יעקבזון זלמן
48) יקב ראשון־לציון
49) יורובסקי ליב ושות׳: גורדון יוסף, צליכין יצחק, רפפורט משה, שפירה צבי ולאה.
50) כגן ליאון ד״ר
51) כהן ירמיהו ושות׳: אריה רפאל שמואל, בקר אליעזר, ברניצקי צבי, הימן רוזין, הירשפלד מאיר, כצלר נחום, מאירוביץ עזרא, פריאלניק יעקב, שמואל בן צבי.
52) לובמן זרובבל ושות׳: הורביץ דוד וגרטלה, ויזלטיר זאב, זוסמן דב, לילינבלום משה, צרנוב ישעיהו, צרנוב משה, צרנוב צבי, שטינברג שלמה.
53) לוין אחים
54) לוין אשר
55) לוין אשר ובניו
56) ליפשיץ אברהם
57) מאירוביץ מנשה (באר היובל) ושות׳: מאירוביץ דבורה, מאירוביץ נחמיה, מרקוביץ משה.
58) מס נחום
59) מרקוביץ יהודה (באר שבע) ויוסף איזין
60) נחלת יהודה א׳
61) נחלת יהודה ב׳
62) נחלת יהודה ג׳
63) סגל זליג
64) סגל ראובן ושות׳: אריה שמואל, בכר דוד, שורץ אליהו.
65) סיליקט [נחלת יהודה]
66) סמוליצנסקי יורשים
67) פולק אברהם יונה
68) פובומברובסקי זיסקינד, אלכסנדר ורינהרד דוד
69) פובומבר. ש. גולדשטין ש. גיסין ד. דרובין חנ. דרובין אל.
70) פורמן אליעזר (סוריאני)
71) צלליכין יצחק ושות׳ בבאר „עין שפע״: גולדנברג

בנימין, דוידזון יואב, ויס שכנא, מרקוביץ יהודה, סגל יהודה, פרוס יהודה, קליביצקי זאב, אריה גבריאל.

72) יעבץ שמעון [„אגרובנק"]
73) קיפניס ישראל
74) ריבקין יצחק
75) רזניקוב יהודה דב
76) רחלין יצחק
77) רפפורט כתריאל ושות׳: רפפורט אברהם, רפפורט דוד.
78) שיבת ציון
79) שילוני ד"ר אברהם ושות׳: אורבך מנחם, בלומברג אריה ודוב, לוקשין אברהם, לינדין יעקב, מרקוביץ יעקב, מרקוביץ מנחם, פלדמן חיה, קרוין אברהם.
80) שילר יצחק
81) שמוטקין יוסף, וולוולסקי ישראל
82) שמרלינג שלמה
83) שר יצחק ומנואלי ברוך [ברנרד]

הרבה מאד ע מ ל ת י על דיוק רשימה זו, ואם בכל זאת תמצא בה ט ע ו ת, אזי תתוקן במהדורה שניה.

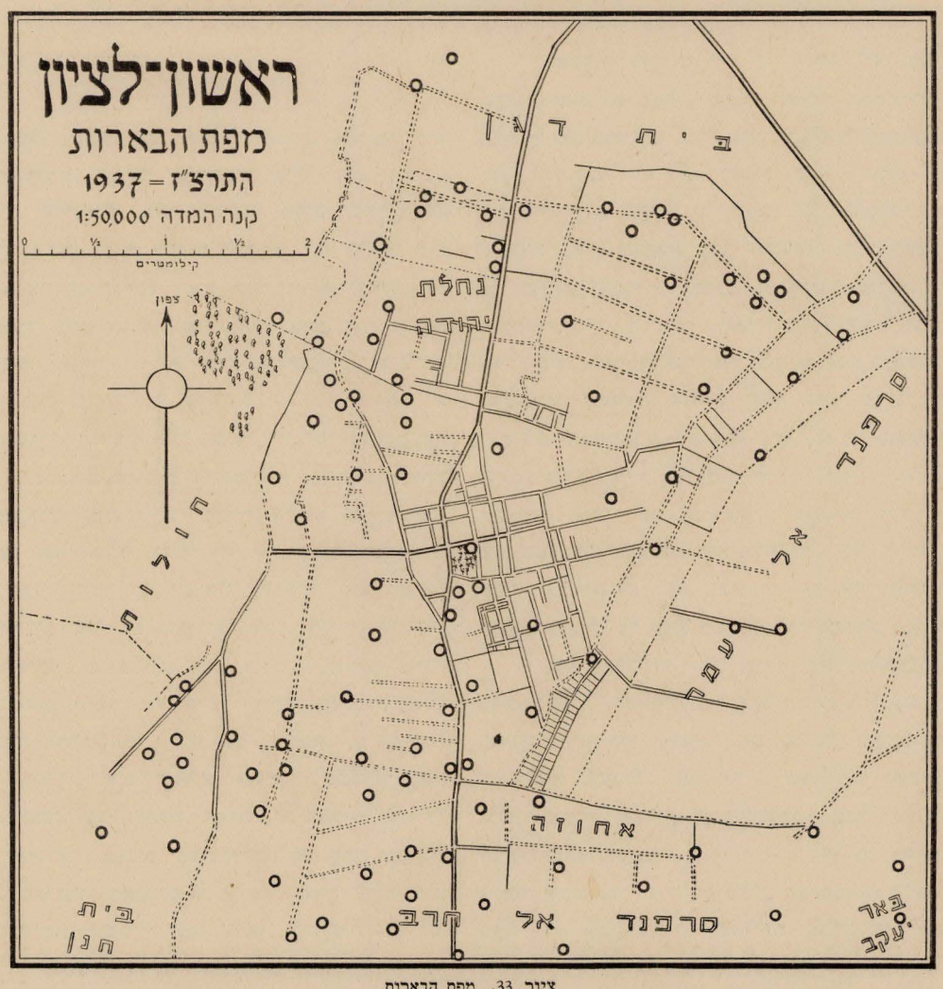

ציור 33. מפת הבארות

לקים מה שנאמר בהערתי ג׳ בעמוד 16 מספרנו זה, הרני מפסיק את מאמרי, ונותן פה מקום לדברי ה ג י א ו ל ו ג ד"ר מ. א ב נ י מ ל ך על אודות קדיחת בארות ראשון־לציון.

עַל הַקְּדִיחוֹת וְעַל הַמִּבְנֶה הַגֵּיאוֹלוֹגִי

של

רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן וּסְבִיבוֹתֶיהָ

מאת ד"ר מ. אַבְנִימֶלֶך

שתי הקדיחות הנתונות בזה הן טפוסיות לסביבות ראשון־לציון ולסבה זאת יכולות לשמש כיסוד להסברת המבנה הגיאולוגי של שטח זה.

*

קדיחה אחת נמצאת על אדמתו של נ. אֶלְסְטֶר, כ־2 ק"מ צפונית–מזרחית ממרכז המושבה וכ־9 ק"מ רחוקה מחוף הים. לפי הידיעות אשר קבלתי, מקום הבאר נישא 44.5 מ' מעל לפני הים ועמק הבאר הוא 109 מ', כלומר הוא מגיע עד ל־64.5 מ' מתחת לפני הים. השכבות המתגלות כאן הן הרגילות באזור עמק החוף: חול בהיר, צהב, חום ואדום, חפשי או מוקשה („קורקר"). כל אלה הן תצורות הנוצרות על פני היבשה ועל כן קרויות הן תצורות יַבָּשְׁתִיות או קוֹנְטִינֶנְטָלִיוֹת. בין אלה אפשר להבדיל סוגי־משנה שונים בהתאם לתרכבת המינרלית והכימית ובהתאם לצורת הלכוד של הגרגרים המינרליים. נבדיל איפוא כאן תצורה אֲאוֹלִית, כגון חול אשר הובא על ידי רוחות ושקע על פני הקרקע. מין מיוחד של תצורה אאולית היא תצורה אֲאוֹלִית–אִילוּבִיאַלִית, כגון חול אשר גרגיריו התלכדו יחדיו בעזרת תמיסות מינרליות (תמיסות גיר, תחמצת ברזל ועוד); באקלים החם והיבש של ארצנו עולות תמיסות כאלה משכבות תחתונות ומתרכזות סמוך לפני השטח. יש תצורות נְהָרִיוֹת או פְלוּבְיאַטִילִיוֹת, כלומר שכבות אשר נוצרו בנחל או נהר ועל גדותיו, ואשר נקל להכירן על ידי מציאותם של צרורות אבנים מגולגלות. יש עוד תצורות לַגוּנָריות, כלומר הנוצרות באגמים או בביצות סמוך לחוף הים.

מלבד תצורות יבשתיות נכיר כאן, בתחתית הקדיחה תצורה יַמִית (או מַרִינִית) המצטינת במציאות שרידי חיות–ים (קונכיות של שבלולים וצדפים ושל חיות–ים מיקרוסקופיות הקרויות פוֹרַמִינִיפֶרים וכד').

מתוך בדיקה של קדיחת באר אלסטר מתבררות עובדות חשובות אלה:

בעמק 49.5– מ' (94 מ' מתחת לפני הקרקע) נמצאת תצורה ימית ומלמעלה ממנה תצורה יבשתית. כלומר, לפני תקופת זמן מסוימת היה שטח ראשון־לציון מכוסה בגלי ים. זמן זה הננו רגילים לכנות בשם תקופת פְּלִיסְטוֹקֶן התחתון או תקופת דילוביון התחתון. וכאן נשאלת שאלה: מדוע נמצאים עקבות תצורה ימית בעמק רב כל כך? או במלים אחרות: מדוע חודרות תצורות יבשתיות עד קרוב ל־50 מ' מתחת לפני הים הנוכחי? הרי לא יתכן – מבלי אשר נשתנה גבה פני הים או גבה היבשה, – שתצורות יבשתיות תוצרנה מתחת לפני הים. ברור איפוא, כי כל השכבות עד לעמק 49.5– מ' (94 מ' מתחת לפני הקרקע) מוכרחות היו להָנָצר מעל לפני הים. יוצא מכאן שבמשך הזמן, מן הפליסטוקן התחתון ועד היום, השתפלו פני האדמה בסביבות ראשון־לציון לא פחות מאשר 50 מ' בערך. למרות זה, לא כסו גלי הים את שטח זה, כי באותו הזמן הצטברו על פניו שכבות חול חדשות ועצומות מאד.

בדיקת קדיחה זאת מגלה עוד כמה פרטים מענינים: כאשר אחרי תקופת הפליסטוקן התחתון עזב הים את שטח ראשון־לציון, היו קימים כאן במשך זמן מה אגמים שפלים או ביצות (לַגונות), כמו היום במקומות שונים לארך החוף (כגון ביצות עתלית וזכרון־יעקב). אחרי התיבשות הלגונות הגיעו לכאן (בעמק 41.5– מ' – 17.5– מ') נחלים עשירי מים, נושאי אבני צור וגיר מעוגלים. הם הם אשר יצרו כאן שכבה בעבי 25 מ', המכילה צרורות מגולגלים לרב. עדות היא לתקופה עשירת גשמים, כי בזמננו אין הנחלים עוצרים כח עד כדי גריפת צרורות כה רחוק מערבה. אחרי „התקופה הנהרית" החלה התקופה הגיאולוגית הנוכחית.

*

הקדיחה השניה, קדיחת באר ש. י ע ב ץ; נמצאת כ־3 ק"מ צפונית—מערבית ממרכז המושבה והיא רחוקה רק כ־6 ק"מ מחוף הים, וכ־3.7 ק"מ מן הקדיחה הקודמת. גבהה, לפי הנמסר לי, הוא 54 מ' מעל לפני הים ועמקה 127.5 מ', כלומר היא חודרת עד ל־73.5 מ' (מתחת לפני הים). אופי השכבות המתגלות כאן איננו שונה בהרבה מאופי השכבות בקדיחה הקודמת: גם כאן מופיע חול חפשי וחול מוקשה מכל מיני גונים וכולו' עד עמק 54.5— מ' (108.5 מ' מתחת לפני הקרקע) ממוצא יבשתי. תחתיו נמצאת אבן—חול עשירה בשרידי חיות—ים שונות המעידות על מוצא הימי של שכבה זאת. והננו רואים כי גם בקדיחה זאת נמצאת השכבה הימית לא למעלה מ־50— מ'. כלומר, גם לפי קדיחה זאת יש להסיק כי בתקופת הזמן, מן הפליסטוקן התחתון, השתפלה סביבה זאת ב־50 מ' ויותר. ראוי לציין כי בקדיחה הזאת נראים עקבות של תצורה נהרית, בעמק 44.45— מ' ועד עמק 47.95— מ'.

לפני זמן קצר נתפרסם באחד הפרסומים של המחלקה הגיאולוגית של האוניברסיטה העברית [1] פירוט של קדיחת ועד המושבה ראשון־לציון. הקדיחה נמצאת בדרום המושבה, סמוך למרכזו. הנתונים המספריים אינם מדויקים די צרכם, אולם יצא מהם בבטחון, כי גם כאן התצורה הימית מתחילה סמוך ל־40— מ'. גם קדיחה זאת מאשרת איפוא את הנחתנו על השתפלות סביבות ראשון־לציון במשך התקופה האחרונה בחמשים מ' לפחות.

אין סביבת ראשון־לציון יחידה במינה ביחס להופעה זאת: רבים הם הסימנים כי עמק החוף כולו ואתו, כפי הנראה, כל ארץ־ישראל, הולכת ומשתפלת, במשך התקופה הגיאולוגית האחרונה. השתפלות זאת אטית היא עד כי אין להרגיש בה במשך דור אחד או דורות מעטים, אולם די רבה היא למען היותה מורגשת במשך תקופה היסטורית של אלפים וגם אלף שנים. אמנם— בדרך כלל אין עמק החוף מפסיד משטחו על ידי השתפלות זאת, כי כמויות ענקיות של חול המובאות על ידי הים והנשואות אחר כך על ידי הרוח, ממלאות את ההפסד ואף לעתים קרובות מכריחות את הים לנסיגה אחורנית. ידועים אמנם פרקי זמן במשך אותה תקופת ההשתפלות, כאשר ירידת פני היבשה (או עליית פני הים) היתה כה חזקה עד כי רצועה רחבה כדי 3—2 ק"מ מעמק החוף צללה במצולות הים ונהרסה על ידו. שרידי רצועת יבשה זאת מתרוממים עוד היום פה ושם (כגון ביפו) בצורת צוקי סלעים ושנוניות. ועל זה עמדתי ביתר פרטים בעבודה על סביבות נתניה [2].

פֵּירוּט הַקְּדִיחוֹת

א. באר נ. א ל ס ט ר, כ־2 ק"מ צפונית—מזרחית ממרכז המושבה; גבה המקום—44.5 מ' (מעל לפני הים); עמק הבאר מפני הקרקע—109 מ' ומפני הים 64.5 מ'. הבאר נקדחה בסוף שנת 1936 על ידי הקבוצה לקדוחים: „השדה".

	עמק השכבה	תאור	אופי
א. 1)	4.5 — 44.5	חול צהוב—חום	תצורה אֵאוֹלִית
2)	0.5 — 4.5	חול צהב	
3)	5— — 0.5	חול צהב—בהיר	
ב. 4)	9.5— — 5—	חול חום אדום (גרגיריו עטופים בתחמצת ברזל)	תצורה אֵאוֹלִית אֵילוּבִיאֵלִית
5)	17.5— — 9.5—	חול חום מוקשה אשר גרגיריו מתחברים בעזרת תחמצת ברזל ותחמצת חמרן; מכיל צרורות צור קטנים מגולגלים על ידי מים זורמים.	

1) L. Picard & M. Avnimelech — on the Geology of the Central Coastal Plain. Journ. Pal. Orient. Soc. XVII, 1937, p. 268 & 293; and Geol. Dep.; Hebr. Un., Bull. 4.

2) מ. אבנימלך — הסתכלויות גיאולוגיות בחופה של נתניה. בספר היובל לכבוד הד"ר מגנס. ירושלים, 1938.

		עמק השכבה	תאור	אופי
ג.	6)	−17.5 — −29	חול צהב–חום עם קצת חַרְסִית (תחמצת חמרן) ועם צרורות צור קטנים, מעוגלים.	תצורה נַהַרִית עם השפעות אִילוּבִיאַלִיוֹת חזקות בחלק העליון
	7)	−29 — −32.5	חול חום בהיר עם פקעות חרסית ירוקה ועם צרורות צור מעוגלים.	
	8)	−32.5 — −35.5	חול חום–אדמדם עם קצת חרסית.	
	9)	−35.5 — −41.5	חול בהיר, דק עם צרורות צור מעוגלים לרב.	
ד.	10)	−41.5 — −42.5	אבן–חול גירית לבנה, בלה מאד (ע"י תהליכים כימיים פנימיים), בעלת גרגרים דקים מאד.	תצורה לַגוּנַרִית
	11)	−42.5 — −48.5	אבן–חול אפורה–בהירה עם פורמיניפרים ואצות–ים Lithothamnium	
	12)	−48.5 — −49.5	אבן–חול גירית–חרסיתית אשר נוצרה בלגונות.	
ה.	13)	−49.5 — −52	אבן–חול ימית עם צדפים, שבלולים ופורמיניפרים ועם קצת צרורות צור; בין הצדפים בעיקר Glycymeris (-Pectunculus)	תצורה יַמִית–חוֹפִית
	14)	−52 — −60.5	אבן–חול צהובה–אפורה, סמיכה ומוצקה.	
	15)	−60.5 — −64.5	אבן–חול עם שברי צדפים ועם פורמיניפרים.	

ב. באר ש. י ע ב ק, כ־3 ק"מ צפונית מערבית ממרכז המושבה; גבה המקום—54 מ' (מעל לפני הים); עמק הבאר מפני הקרקע—127.5 מ' ומפני הים 73.5 מ'. נקדחה ע"י קבוצת „השדה".

א.	1)	50.5 — 54	קרקע אפורה–כהה עשירת חול וגיר.	תצורה אֵאוֹלִית–אילוּבִיאַלִית
	2)	48 — 50.5	חול–טיט חום עם גיר.	
	3)	46 — 48	חול–טיט חום–אדמדם עשיר בברזל.	
	4)	43.2 — 46	חול צהב–חום.	
	5)	42.8 — 43.2	חול גס עם תרכיזי אבן–חול, עם שרידי צדפים וכד'.	
	6)	38.2 — 42.8	אבן–חול גירית בלה מאד.	
	7)	33.8 — 38.2	תרכיזי אבן–חול עם חול אדום.	
	8)	31.6 — 33.8	חול תפוזי (אורנג').	
	9)	31.3 — 31.6	חול חום–כהה, מוקשה, המכיל טיט וברזל ותרכיזים גיריים.	
	10)	13.3 — 26.8	אבן–חול סמיכה וקשה, בלה עם חול חום–כהה.	
ב.	11)	21 — 26.8	דוגמאות חסרות — יש לשער אבן–חול סמיכה, קשה.	תצורה חוֹפִית–אֵאוֹלִית
	12)	20 — 21	אבן–חול דקת–גרעין, בלה מאד.	
	13)	18 — 20	אבן־חול גירית עשירה מאד באצות–ים Lithothamnium והמכילה פורמיניפרים ושרידי חיות–ים אחרות.	
	14)	14 — 18	אבן–חול עם פורמיניפרים וכד'.	
	15)	12 — 14	אבן–חול גירית, בנויה משברי קליפות צדפים, עשירה בפורמיניפרים.	

		עמק השכבה	תאור	אופי
ג.	16)	7 — 12	אבן־חול צהובה־מַוְרִידָה, דקת־גרגר, בלה, עם צפוי קַלְצִיטִי בסדקים.	תצורה אֵאוֹלִית־אִילוּבִיאַלִית
	17)	5.5 — 7	כנ"ל.	
	18)	3 — 5.5	אבן־חול גסה.	
ד.	19)	2.8− — 3	אבן־חול גסה עשירה בשברי צדפים ובפורמיניפרים.	תצורה יבשתית־חופית
	20)	6.3− — 2.8−	חול וחתיכות אבן־חול אשר נוצרו מחורבן השכבה אשר מתחת.	
	21)	10.8− — 6.3−	אבן־חול חופית (לִיטוֹרָלִית) גסה, הרוסה.	
	22)	26.3− — 10.8−	חול ותרכיזי אבן־חול, עשירים במינרלים שחורים (אִילְמֶנִיט, טוּרְמָלִין, וכד').	
ה.	23)	29− — 26.3−	אבן־חול גירית לבנה־מַוְרִידָה, סמיכה ומוצקה	תצורה אאולית־אילוביאלית
	24)	35.36− — 29−	כנ"ל.	
	25)	38.75− — 35.36−	חול עם תרכיזי אבן־חול.	
	26)	39.25− — 38.75−	אבן־חול גירית־אפרורית, עשירה במינרלים שחורים, סמיכה ומוצקה.	
	27)	39.65− — 39.25−	חול דק מעורב בטיט בצבע שוקולד בהיר.	
ו.	28)	42.6− — 39.65−	אבן־חול לבנה, סמיכה־מוצקה, בלה.	תצורה חופית־יבשתית
	29)	44.45− — 42.6−	אבן־חול גירית גסה עם אצות־ים ועם פורמיניפרים.	
ז.	30)	47.95− — 44.45−	חול צהב עם תרכיזי אבן־חול ועם קצת צרורות־צור.	תצורה נהרית
ח.	31)	51.6− — 47.95−	חול חום־בהיר, עשיר בטיט ובגיר.	תצורה אאולית־אילוביאלית
	32)	54.5− — 51.6−	חול־טיט חום־בהיר, מוקשה.	
ט.	33)	63.8− — 54.5−	אבן־חול אפרורית, חלולה וחרוצה.	תצורה ימית־חופית
	34)	65− — 63.8−	אבן־חול בהירה־מַוְרִידה עם קצת פורמיניפרים.	
	35)	68.8− — 65−	אבן־חול גירית עם הרבה קליפות של Glycymeris (Pectunculus) ועם הרבה מאד פורמיניפרים: (Robulus, Miliolinae etc.)	
	36)	70− — 68.8−	אבן־חול גירית גסה, חלולה וחרוצה! ואבן־חול מרובדת רבָדים דקים, עשירה בפורמיניפרים, באצות־ים ודרבנות קפודי־ים.	
	37)	73.5− — 70−	אבן־חול גירית הרוסה עם שרידי צדפים, עם פורמיניפרים וכד'.	

„ראשון־לציון" בעריכת ד. יודילוביץ. גל. 6.

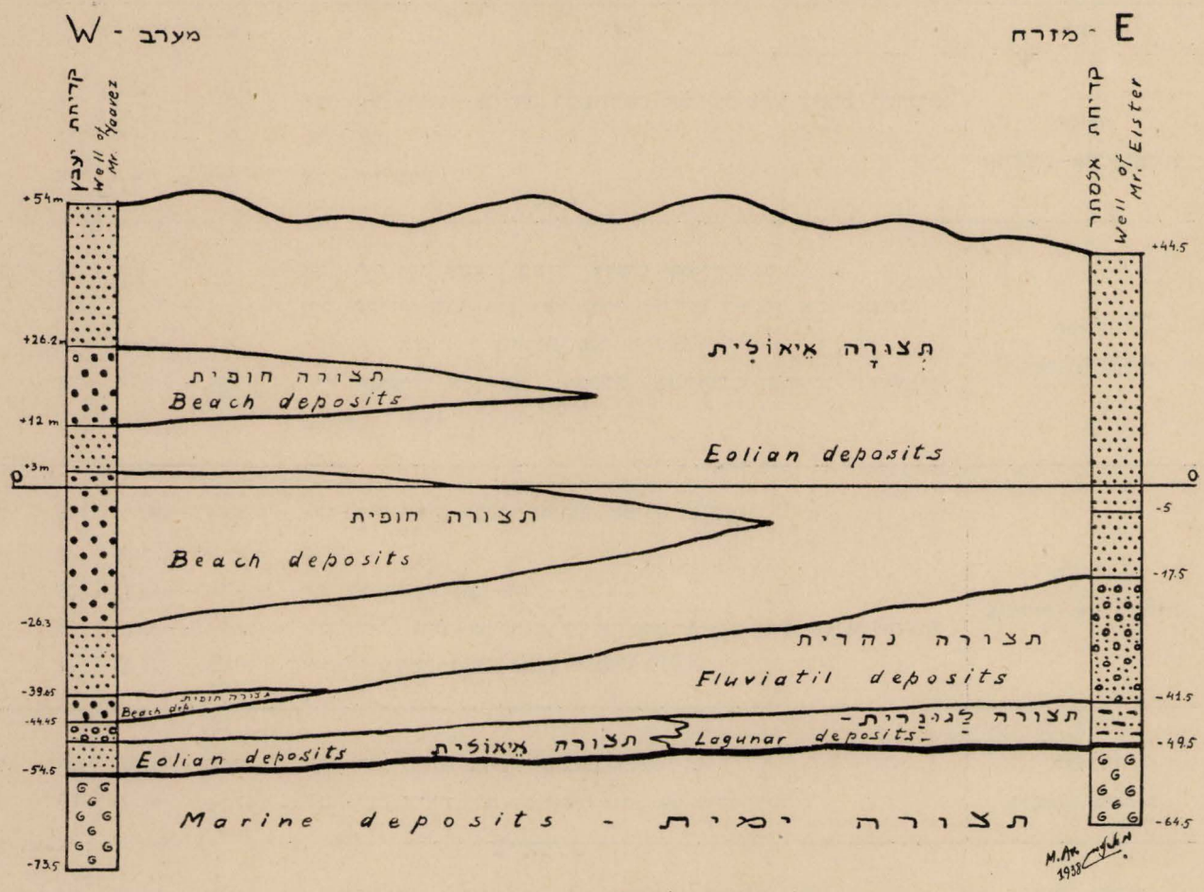

ציור 34.

מפת הקדיחות והמבנה הגיאולוגי של ראשון־לציון וסביבותיה

צויר בידי ד"ר מ. אבנימלך.

בהגליונות שנדפסו עד עתה, נפלו שגיאות אחדות שאי אפשר לעבור עליהן ולחכות עד רשימת „לוח השגיאות".

א) ב ע מ ו ד 36 בהערה 25, לביוגרפיה ח נ ק י ן:

במקום: יהושע המנחיל מלפני 2000 שנים; קרא: יהושע המנחיל מלפני 3200 שנה.

ב) בדף 41 בביוגרפיה יוסף פינברג:

במקום נולד בסבסטופול; קרא: בסימפרופול וכן נשמטו שמות ילדיו של פינברג שהשאיר לברטה אלמנתו אחריו, ואלו הם:

ה ב נ י ם מרקוס, אליהו ועמנואל; ה ב נ ו ת, סופיה, אידה ורבורה.

ג) בדף 60 בשמות השותפים של באר 35 להוסיף עוד שותף י ח י א ל כ ה ן. שמות כל השותפים, בר"ת; טוגכ"ן.

ד) בדף 61, באר 74 במקום ריבקין יצחק, קרא: ר י ב ק י נ ד ד ו ד.

ה) בדף 61 בשמות ה ש ו ת פ י ם של באר 77, במקום: רפפורט דוד; קרא: פ ָ ר ָ י ס מ ר י ם.

ואני שב להמשך מאמרי על תולדות ראשון־לציון:

VII. הופעה ראשונה של הברון בכתב ידו על ראשון־לציון.

שאלת המים כיום בארצנו, היא שאלה רגילה; הכל יודעים שאם אין מים בעומק של עשרים מטר, יהיו מים בארבעים, ואם אין ב־40 אזי ירדו עד 100, ולא נרתעים היום אחורנית מלקדוח אפילו עד שלש מאות מטר. השאלה היא רק שאלה רכושנית, ולא שאלת הנפש. ברם, לא כן היה בימי „בראשית" ההם.

כשמצאו מים בשלשים או בארבעים מטר, חשבו שזה כבר התהום האחרון. ובהיות שמדת המים היתה זעומה מאד, איזו עשרות מעוקבים לשעה, והישוב בן 10—16 המשפחות נועד להתפשטות, להגדלה ולהרחבה, ואיך יוכלו להתפתח ולהיות לישוב הראוי לשמו, במעט מים של באר אחת. על כן דרשו מפינברג שידבר באירופה על שלש בארות, ומה שישיג ישיג. ובהיות שלא השיג מהברון רק לבאר אחת, חזרו האכרים בבוא ויניציאני לא״י. לבקש ממנו שידבר שוב עם הברון, על עוד שתי בארות. ודרישה זו הולידה מכתב פולמוס יפה, מהברון אדמונד די רוטשילד להירש מנהל מקוה ישראל. שמקומו פה בסוף „המים" בראשון־לציון, וכן לפני פרק הביל״ויים, שגם עליהם מדבר הברון בזה[60]:

Paris le 22 Juin 1883
reçue le 3 juillet 1883

Monsieur le Directeur,

J'ai le grand Rabbin Jadoc Kahn me communiqué une lettre que il a reçue de M. Veniziani au sujet de la colonie de Rischon le grand et je vous adresse ce que j'ai été fort peu satisfait des informations qu'elle contient et particulièrement des réclamations que lui ont été adressées par lettre par différents colons qui lui disent que le peu que j'ai fait pour eux est peu de chose suffisant qu'il serait nécessaire de leur accorder encore deux autres et que dernièrement j'ai eu leur fait des avances de manière à pouvoir établir quelques petites industries pour ajouter aux moyens d'existence que la première distribution de semences et engrais et de la somme que j'ai mise à leur disposition est je crois le double de ce que j'ai fait pour tout autre chose que de l'agriculture et je regrette être que découragé de tous les sacrifices que j'ai faits et qui pourraient aboutir à un meilleur résultat je voudrais que M. déclarais à ces colons que je n'entends pas qu'ils s'occupent d'autre chose que d'agriculture et qu'ils ne peuvent compter de ma part sur aucune aide pour créer les industries qu'ils veulent établir, et vous prie faire connaître à ces colons que je leur fais moi même cette déclaration par une lettre officielle dont vous m'avez prié de vous faire remettre. Et j'ai consenti à mettre moi même à cette disposition la somme de 1000 fr que vous m'avez fait demander par le Grand Rabbin Jadoc Kahn à condition que le fait d'embaucher un peu plus d'ouvriers ne

---

60) את גוף המכתב הואיל רבי אליהו קרויזה מנהל מקוה־ישראל ברוב אדיבותו להשאיל לי, להגליף אותו. ונמצא עכשיו שוב ברשותו של בעליו, בארכיון מקוה־ישראל.

Dans la mauvaise volonté qu'ils manifestent à leur opposer de la résistance, je n'hésiterais pas à leur retirer ma protection et à les abandonner à eux mêmes

Je ne vois pas de changement à apporter à ce que vous prescrivez dans votre télégramme, et c'est la cas ; j'désirerais que vous puissiez le renseigner sur la situation des colonies de sorte que l'on sache à quoi s'en tenir. D'après certaines personnes les choses y marchent aussi bien que possible d'après d'autres au contraire on y trouverait pour tout et tout une pénibilité. Enfin je vous prierais d'examiner avec M. Erlanger la question des étudiants de sorte qu'une solution pourrait y être donnée de manière à ce que ceux qui désirent se marier puissent le faire. Il me semble qu'il serait préférable de les attacher plutôt à la colonie des Rothschild que à celle de Richon mais je me réfère à M. Erlanger pour prendre d'après les propositions ses décision à cet égard

Parmi les réclamations adressées à M.

Dites lui bien. Ainsi que je vous l'ai télégraphié maintenant que vous êtes en possession des titres de propriété vous devez procéder au partage des terres entre les colons le mauvais à augmenter leurs propriétaires ils seront encouragés à travailler avec plus d'activité puisque le bénéfice de leur travail leur sera assuré Toutefois vous aurez soin de prendre sur ces terres des hypothèques conservatoires au nom de M. Erlanger afin que ceux à qui elles seront attribuées ne puissent pas les vendre et disparaître ensuite et qu'elles puissent passer à de plus dignes dans le cas où ils ne travaillent pas en bon père de famille. Enfin je désire avoir que le jardinier dangereux qui semble à un haut degré toutes les conditions d'aptitude. Mais capacités toutes exceptionnelles comme le chef de la colonie et que tout le monde à Richon le fuit se soumettre à sa direction. A. les colons devaient persister

התרגום בעברית של מכתב הברון על ראשון־לציון.

פריז 22 יוני 1883.

אדוני המנהל,[61]

כבוד הרב הגדול צדוק הכהן מסר לי מכתב שקבל מהאדון וניציאני בנוגע למושבה ראשון־לציון, ועלי להתודות לפניך שהייתי מעט מאד מרוצה מהידיעות הנמצאות בו, ובפרט מהדרישות שהוגשו לו על ידי אכרים שונים, האומרים שהבאר אשר חפרנו לא מספיקה, ושטוב לחפור עוד שתי

61) הכונה לשמואל הירש מנהל מקוה ישראל בימים ההם.

בארות[62], ויש אחרים שמבקשים הלואות להקדים להם לסדר

62) יחיאל ברי״ל, שמרירות נפשו הביאה אותו לפעמים לעפר בעפר לעומת נציגי—הישוב הראשונים, מלגלג על הכרוז שפרסם יוסף פינברג ליהודי גרמניה שיקומו ויעזרו בהלואה למתישבי ראשון־לציון: ,,לקנות להם מניע, משאבה (מוטור) — כדי להעלות בו המים מן ש ל ש בארות בראשון־לציון". והוא מוסיף שם הערה מפולפלת זו: ,,במחילה מכבודו של ה׳ פינברג שדבר לא אמת ,,במלתא דעבידא לגלויי", ואיגלוי מלתא, כי בעת ההיא לא היה (?) אף באר—מים אחת בראשון־לציון, רק בור עמוק 22 מטר והבור ריק אין בו מים. ואך בערב הפסח החלו לשאוב מים בשפון מן הבאר אשר חפרוה ובנוה כתשעה חדשים, ועמקה 45 מטר. ובספר ,,מאה שנה" לטריוואקס ושטינמן נשנו הדברים בעמ׳ 464 והנה מ ע י ד מכתב הברון שפינברג ל א דבר שקר — האכרים דרשו מלכתחלה ש ל ש בארות.

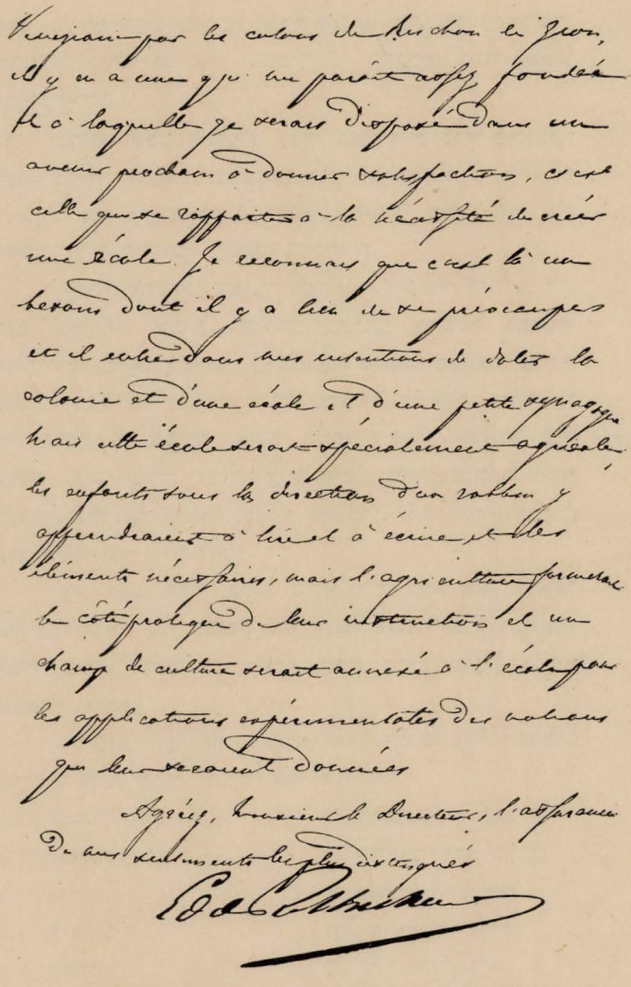

ציור 35. מכתב ראשון של הברון די רוטשילד על ראשון־לציון.

בתי מלאכה קטנים באופן להוסיף לאמצעי המחיה שהם יכולים להוציא מניצול אדמותיהם[63].

הרושם של הא׳ וניציאני הוא כי רצונם לעשות אחרת מאשר חקלאות. וזאת מרפה את ידי בראותי שכל הקרבנות שהבאתי עד עתה לא הביאו לידי תוצאות יותר טובות. אבקשך להודיע להאכרים האלה שאין אני רוצה שיתעסקו בדבר אחר מאשר בחקלאות; ושלא יקוו לשום עזרה מצדי בשביל יצירת חרשת (אינדוסטריה) שרוצים להקים.

אם אתה חושב לנחוץ שאודיע להם זאת בעצמי על ידי מכתב רשמי אין לך כי אם להודיע לי זאת.

אם אני הסכמתי למסור לרשותך עוד 12.000 הפרנק שבקשת ממני ע״י הרב הגדול צדוק כהן, זהו במטרה להכניס מעט יותר סדר בראשון־לציון.

כמו שהברקתי לך, עכשיו שנמצאים בידך שטרי המקנה (הקושאנים) של בעלות, אתה צריך לסדר את חלוקת האדמה בין האכרים. ובהרגישם שהם בעלי הקרקע, יתעודדו ויתאמצו לעבוד ביתר מרץ. מכיון שיהיו בטוחים בתועלת עבודתם ורווחיהם.

בכל אופן תשים לב לסדר משכנתאות על האדמות הללו, על שם הא׳ ארלנגר בכדי שלא יוכלו למכור אותם, ולהעלם. וגם שתוכלנה לעבור לידים יותר הגונות אם הם לא יודעים להפיק תועלת מזה. אדיר חפצי הוא שהגנן דיגור הממלא תפקידו בשלמות ובדרגא גבוהה בכל מעלות החריצות והכשרון, שיכירוהו האכרים בתורת ראש המושבה ושכל התושבים בראשון־לציון יצייתו לפקודותיו וישמעו לדבריו. אם המתישבים ימשיכו ברצונם הרע להתנגד, לא אפקפק אף רגע ואסתיר פני מהם, ואת חסותי אבטל ואעזבם לנפשם.

אינני יודע אם הא׳ ארלנגר יהיה עדיין על ידך בשעת קבלך מכתבי זה. אם כך הדבר, הייתי רוצה שתשתדל למסור לו הידיעות על מעמד מושבות הצפון כדי שיוכל לתת לי דין וחשבון עליהן. לפי דברי אנשים ידועים הולכים הדברים עד כמה שאפשר, בטוב; ולפי דברי אחרים לא עובדים לגמרי, והכל נמצא בסכנה.

בסוף דבר אבקשך לבחון יחד עם הא׳ ארלנגר את שאלת הסטודנטים[64] ולראות איזה פתרון אפשר לתת באופן שכל אלה שירצו להתחתן שיוכלו לעשות זאת, נדמה לי שיהיה יותר טוב לקשר אותם אל המושבה בני רדום[65] מאשר לראשון־לציון. אבל אני משאיר שאלה זו עד שובו של הא׳ ארלנגר ולפי מסקנותיו אחליט בדבר הזה.

בין הדרישות שנמסרו להא׳ וניציאני על ידי אכרי ראשון־לציון, יש אחת שנדמה לי די יסודית, ואשר אני מוכן בעתיד הקרוב למלאותה, וזו היא יצירת ב י ת־ס פ ר.

---

63) עיין במאמרי זה עמוד 33 בביוגרפיה של ז א ב א ב ר מ ו ב י ץ, בנוגע לתזכיר שהגיש להירש ולוניציאני על יסוד בית חרשת לסריגה.

64) הכונה לבילויים.

65) הכונה לבני עקרון, שקראו להם בימים ההם בפריז בני רדום, מפני שהרב מוהילבר שהשתדל בעדם היה מרדום.

הנני מכיר כי דרישה זו היא הכרחית ושצריך לטפל בה, ואני מתכונן לפסוק למושבה: בית־ספר ובית־כנסת קטן אבל בית־ספר זה יהיה בעיקר חקלאי, הילדים ילמדו שם תחת הנהלתו של מורה: קריאה, כתיבה ויסודי מדע אבל החקלאות תהיה הצד המעשי של למודם, ושטח עבודה יֻסַף לבית־חספר בשביל להוציא לפועל בנסיונות, את המושגים שהם יקבלו, בבית־הספר.

קבל נא, אדוני המנהל, את הבעת רגשי הכבוד וכו'.

(חתום) אד. די רוטשילד

ד. ביל"ו.

1. הופעת הנל"ויים בארץ־ישראל.

באותה תקופה עצמה אשר קרמנצוג וחרקוב שלחו ציר לארץ־ישראל, נוסדה ביום העשירי בשבט התרמ"ב בחרקוב חברת סטודנטים בשם: „דַּבֵּי"ו, ראשי תיבות „דבר אל בני ישראל ויסעו"; ואחר כך שנו את שם החברה לר"ת של פסוק אחר: „ביל"ו"; „בית יעקב לכו ונלכה"; ובראש החברה ישראל בן מאיר בלקינד, הוא שהיה גם בין החתומים על כתב־המנוי של הציר זלמן דוד ליבונטין לארץ־ישראל[66]).

חדשים אחדים עבדו בתעמולה. ובאותו זמן נוסדו קבוצות ביל"ויות גם בפטרבורג, מוסקבה, מינסק, אודיסה, ניקוליב ועוד.

בחמשה בתמוז התרמ"ב עזבו הביל"ויים הראשונים את רוסיה ויצאו לקונסטנטינופול. שם סדרו משרד ביל"ויי, ושני חברים, משה מינץ ויהודה סנדמירסקי נשארו שם לנהל מו"מ עם אוליפנט האנגלי ועוסמן פשה גבור פָּלֶבנה, בדבר יסוד בארץ־ישראל מושבת ביל"ו על אדמת הממשלה.

ארבעה עשר חברים ובראשם ישראל בלקינד יצאו באניה „צָרָפַת" לארץ־ישראל בי"ב תמוז, וביניהם גם בילו"יה אחת: דבורה סירוט.

בי"ט תמוז הגיעה הקבוצה ליפו, ונתקבלו הביל"ויים באחוה על ידי זלמן דוד ליבונטין במשרד, „ועד חלוצי יסוד המעלה".

בתחילה היו הביל"ויים עובדים ב„מקוה ישראל" במחיר חמשה גרוש ליום. דירה שכרו להם בבית ערבי אחד, אנטון אַיוּב, בין הפרדסים אשר על הדרך בין יפו ובין „מקוה־ישראל", דירה של 2 חדרים, אחד בשביל 13 החברים ושני בשביל דבורה סירוט.

בחודש שבט התרמ"ג עברו הביל"ויים לגור בראשון־לציון בתורת פועלים בהשגחת הגנן הצרפתי דיגור אשר המנהל של מקוה־ישראל שמואל הירש, מנה אותו על ראשון־לציון, להדרכת יושביה בחקלאות.

והודות למחשבה הטובה אשר קרל נטר הגה לביל"ו לפני פטירתו, שכתב לטובתם במכתב להברון, נתקבלו הביל"ויים בראשון־לציון, בראשונה בתורת פועלים במחיר פרנק אחד ליום; וביניהם כבר נמצאו ביל"ויות שלש, כי אל הראשונה, דבורה סירוט נוספו ובאו מרוסיה עוד שתים; פאני פְּרִיזֶר, ארוסת חיים חיסין, ופאני בלקינד אחות ישראל, אחר כך נשאה ללוליק פיינברג. אחי יוסף פיינברג, הגבור, שידובר עליו להלן.

על ראש ההר, בתוך צריף גדול, ממש במקום אשר שם בנוי היום בית הכנסת הגדול של ראשון־לציון, שם גרו חברי ביל"ו הראשונים, מאלה שהיו קודם ביפו ואחדים שנוספו עליהם.

כל מספר הביל"ויים שבאו לארץ־ישראל עלה לחמשים ושלשה, ואלה שמותיהם לפי סדר אלף־בית:

1. אבגוסטובסקי	18. הרצנשטין יעקב
2. אוסישקין מנחם	19. חזנוב יעקב שלמה
3. אורלוב	20. חיסין חיים ד"ר
4. איצקוביץ	21. חיסין—פריזר פני
5. אפשטין	22. יודילוביץ דוד
6. אשכנזי	23. יפה שלמה
7. בורוכוביץ מ.	24. כהן אברהם
8. בלקינד ישראל	25. ליבוביץ דוב
9. בלקינד פני	26. ליבונטין זלמן דוד
10. בלקינד שמשון	27. ליס יוסף ליב
11. ברודני	28. ליפשיץ עוזר דוב
12. ברליאוסקי יעקב	29. ליפשיץ פרינץ
13. דובנוב זאב	30. מאירוביץ מנשה
14. דרובין יואל	31. מוגילנסקי יעקב
15. הורביץ	32. מוהילוסקי
16. הורביץ צבי	33. מינץ הלל
17. הרכבי אלכסנדר	34. מינץ משה

66) עיין במאמרי זה, הערה 3 עמוד 25.

35. סולומיאק אברהם
36. סַוֶרדלוב אליהו
37. סירוט דבורה
38. סנדמירסקי יהודה
39. ספקטור
40. פוקס בנימין
41. צוקרמן שלמה
42. צלליכין־בנינסון חסיה
43. צלליכין יהודה
44. צלינוב יחיאל
45. קושניר
46. קנטור
47. קרנץ
48. רובַּנוביץ
49. רוזובסקי נחמן
50. רסטובסקי
51. שורץ ליון
52. שטין מרק ד"ר
53. שרתוק יעקב

(חסרים לי הרבה שמות פרטיים).

לא כל החמשים ושלשה נשארו בארץ־ישראל. חלק, פזיזים, מחוסרי סבלנות, שבו להגולה והתפזרו בתפוצות שונות. והביל"ויים אשר השתקעו במקום, נחצו לשתי מחנות:

חלק הלכו לירושלים, וייסדו להם שם מפלגה מיוחדת לביל"ו בשם „שיבת החרש והמסגר"; ר"ת: „שהו". בראשות יחיאל מיכל פינס בעל „ילדי רוחי", תחת כנפי החברה „תחית ישראל" אשר יצרו אליעזר בן יהודה ויחיאל מיכל פינס בשנת התרמ"ב.

וכך כתוב בספר הזכרונות לחברת „תחית ישראל", בדין וחשבון שלהם בסוף שנה פעולתם: בדף 23:

„.....והדבר הראשון אשר עלינו לעשות בארץ הזאת הוא לעמול להשיב להעבודה והמלאכה את כבודן אשר היו להן לפנים בתוך היהודים ואשר ירדו פלאים באלפי שני גלותנו בארצות זרות. ועל כן החליטה החברה לתמוך בידי נערים נבונים אשר קנו להם תורה ודעת, אשר יחפצו ללמוד בארץ הזאת כל מלאכה וחרשת כל מעשה, ותהי ראשית מעשינו בזה, לקחת ששה נערים ונמציא לאחד מהם כלי מלאכת־ברזל, במחיר חמש מאות פרנקים (ע"מ לשלמם מעט מעט) ונתן את הארבעה לחרשים (שנים לחרשי עץ ושנים לחרטים) ללמוד את המלאכות האלה הדרושות פה בארץ, ואת הששי הבאנו לחרש סכינים, ונקח להם בית לשבתם, והיה להם היום לעבודה והלילה לדרישה וחקירה בדברי ימי האומה וספרותה וכו'[67].

פלוגת שה"ו נתפזרה אחרי כשנתים, חלק מחבריה שבו לגולה, וחלק לראשון־לציון.

67) חרש הברזל: הלל מינץ; חרשי העץ: זאב (ולדימיר) דובנוב ושמשון בלקינד; החרטים: נחמן רוזובסקי ויעקב שרטוק [־יהודי] חרש הסכינים: דוד יודילוביץ.

II. הביל"ויים שנתאחזו בראשון־לציון.

הביל"ויים אשר בראשון־לציון נשארו על מקומם על פי עצת מנהל מקוה־ישראל שמואל הירש שהבטיח להם בשם פריז שיקבלו אחוזת קרקע כיתר האכרים.

וחלק נתאחזו לאחר זמן בראשותו של י. מ. פינס במושבה גדרה אשר נתיסדה בשבילם ע"י „חובבי ציון".

ואלה שמות הביל"ויים שהתאחזו בראשון־לציון, מי במוקדם ומי במאוחר, לפי א"ב:

1. אבגוסטובסקי
2. בלקינד ישראל
3. בלקינד פאני
4. בלקינד שמשון
5. דרובין יואל
6. הרכבי אלכסנדר
7. חיסין חיים
8. חיסין–פריזר פאני
9. יודילוביץ דוד
10. מאירוביץ מנשה
11. צלליכין־בנינסון חסיה
12. צלליכין יהודה
13. שטין מרק ד"ר

III. מגלת התקנות של חברת ביל"ו[68]

והנה מגלת „התקנות של ביל"ו", תעודה הסטורית על הרוח שהיתה מנשבת בקרב חבר הצעירים, שאמרו להקדיש את כל חייהם לתחית העם והמולדת העתיקה:

„לַהֲפוֹךְ רוּחַ אֶחָד לְכָל הָעוֹבְדִים אַדְמַת הַקֹּדֶשׁ

„מטרת חברת ביל"ו[69]. א) להושיע ולהתאמץ להשיב את ישראל אל ארץ נחלת אבותיהם, לטעת אותם כאזרח רענן, לתמכם בל יפולו, לעזרם בל יכשלו, להפיח רוח חיים בעצמותיהם, להיות לאור מאיר את הדרך באישון לילה, לשאת את דגל הלאומית (!) ולמצוא לו מסלה בלבב כל איש אשר בשם עברי יכונה.

„במה עצם כחם? ב) כל אחד הבא להסתפח אל החברה הזאת יקבל ע"ע לעבוד בלב ובנפש לטובת הענין הנשגב, ואת אשר יזרעו בזיעת אפם וביגיע כפיהם יקצרו ברנה.

„מפלגותיהם. ג) חברי החברה יתפרדו והי' לראשים שונים אשר כ"א תקח לה (!) ארחות דרכה, ילכו ישוטו במרוצתם וישובו יהלכו אל נחל אחד, אל המרכז אשר יכונן.

68) את גוף כתב־היד קבלתי מידי ר' עשהאל צוקרמן מגדרה, ותודתי מוגשה לו בזה. — עיין גם „מימים ראשונים" לא. דרויאנוב, שנה א' חוברת ד'. — מפני חשיבות המסמך, לא שניתי כלום מן ה„עברית" שכתבו בתרמ"ב — על כל פגימותיה.

69) בכל מקום כב"י «בילו» בלי תגים (גרשיים) מלמעלה לסימן נוטריקון.

ד) המפלגה הראשונה היא מכל האנשים העובדים עבודתם לטובת חברת בילו ברב או במעט בשבתם בארצות אחרות או גם בשבתם בארץ הצבי. אולם, מלבד העבודה הזאת להם גם עסקים אחרים, ולא הקריבו את עצמם כליל להפעולה הזאת. אופן מעשה האנשים האלה יבואר בספר החוקים לעבודת בילו חוצה[70].

ה) המפלגה השניה היא: האנשים אשר כתבו את ידם אל בילו, באו בסוד חברתה, גמרו אומר להקריב את כל כחותיהם, שנות ימי חלדם ועתותיהם לטובת החברה הזאת וינזרו מכל מחמדיהם בימי קדם. האנשים האלה נקראים נושאי דגל בילו באמת והמה מבני המפלגה השנייה.

ו) המפלגה השלישית היא: האנשים מחברי החברה אשר כבר השיגו למו כברת ארץ לעבדה ולשמרה ובמספר אנשים מאשר באו בסוד החברה יסדו למו מושב בא״ה (=בארץ הקודש). האנשים האלה המה מבעלי המפלגה השלישית.

תעודת בעלי המפלגה הראשונה מבוארת באר היטב בספר התקנות למעשי בילו חוץ לאה״ק. תעודת בעלי המדרגה (!) השנייה:

א) ישתמשו באמצעים שונים להודיע לאחיהם הנמצאים בארצות גלותם כפעם בפעם מכל הנעשה והנשמע בשדמות עיר ציון וירושלים. להעיר ולעורר אל הדבר הזה את המוכשרים לזה ולהתאמץ לעצור בעד הבלתי מסוגלים, למען לא יבואו ויבאישו שמן רוקח. החוב מוטל עליהם לענות לאיש ואיש כשאלתו ובקשתו וגם להדרש ללא שאלום אם ידרוש כזאת דבר יא״י (=ישוב ארץ ישראל). גם לשלוח שלוחים להמקומות אשר הרעיון הקדוש עוד לא שלח את נטישותיו, לדבר על לב אחיהם למען ישובו אל ארץ אבותם.

ב) להוציא לאור כתבים וספרים שונים אשר מטרתם לברר וללבן את האצור בבטן אדמת הקודש, האדמה העומדת להמכר, ערכה ושויה, בידי מי היא נמצאת, מעלותיה וחסרונותיה, במה תוכל האדמה להרפא מפצעיה וכו׳ כאשר ג״כ לכלכל את דבר מחקרי הארץ, דבר דבר על אופנו, למען ידעו כל יושבי תבל את אשר בארץ סגולתנו ומחמדינו מימי קדם.

ג) החברה תמצא אנשים היודעים היטב את שפת הארץ וע״י (=ועל ידם) תתאמץ תמיד להרגיע את לבב יושבי המקום, למען לא יביטו בעברה וזעם על אלה האנשים הבאים להתישב בארץ הצבי, ולא יהי׳ למכשול על דרכם.

ד) נושאי דגל בילו צריכים להיות נושאי דגל הלאומית (!), להעיר ולעורר בקרב אחיהם רגשות טהורות ואהבה נאמנה אל שפתם עתיקת יומין ומחוללת גדולות, דתם דת־אש אשר אליו (!) יביטו רבים, ינהרו [אל] חוקי מחוקקיהם אשר טעמם עמד בם וכנס להתנוסס המה בכרם היהדות. לתכלית זו יסכינו את עצמם לאט לאט לעלות במעלות השפה עדי תהי׳ שגורה על לשונם ותהי לשפה מדוברת אצלם, לחשוב ולדבר ככל העולה על רוחם.

ד)[71] לכלכל את המושבות הנוסדות מאחינו בהאנשים הנחוצים להם: רופאים, יודעי עבודת האדמה, מודדי אדמה, רופאי חיות, חרשי ברזל ועץ, מהנדסים ומורים לבתי הספר אשר יבנו במקומות מושבותיהם.

ה) אחר כי רוב המושבות נוסדים ע״י אחינו הבאים בימים אשר לא הסכינו לעבודת האדמה וגם קשה להם עד מאד להפוך את אופן חייהם, ואם לא יתמכו אותם בכחות גשמיות (!) ח״ו לא יהי׳ (!) תקוה לעמלם, החוב מוטל על חברת בילו להושיב בהמושבות האלה על זמן מה מתי מספר מחבריה אשר ברוחם הכביר, בחריצות ידיהם וישרת לבבם יהי׳ לברכה בקרב המושב, למען יאחז דרכו קדימה. אם תמצא החברה כי איזו מושב בל יסכון לבדו ונחוצה לו חברת אנשים בעלי כשרון, בעלי חכמה ודעת אשר בלעדם לא יצלח, אז תבוא החברה בדברים את בעלי המושב ותראה להביא אל המנוחה ואל הנחלה אחדים מחבריה בהמושב הזה, אשר שמה ישארו תמיד אלה האנשים, למען המושב ישגשג פארותיו ויפרח כחבצלת השרון.

ו) על בעלי המושבות האלה לשלם לאיש ואיש כפי משכורתו ליום. אך אם יש ביד החברה והחברה תמצא את בעלי המושב לאנשים כנים וישרים אך אין כסף אתם, תוכל החברה לשלם מאוצרה את הדרוש וחבריה חנם יעבודו.

---

70) היא מגי׳ת התקנות שנדפסה בספר ה„כחבים״ לדרויאנוב כרך א׳ סימן 30 עמוד 69—74, ב ג ר מ נ י ת. ודרויאנוב חשב כי זהו אקסמפלר חיצוני י ח י ד בעולם ב ג ר מ נ י ת. והנה יש בידי בכתב־יד ממש כזה, בלשון צ ר פ ת י ת, בחותם «מגן הדוידי» של „בילו״ כמו הגרמני הזה.

71) הכותב טעה וכתב שנית „ד״.

(ז)[72] אם יצטרך איזו מושב לעזרת בילו ישלחו להועד הראשי כתב מפורש חתום בידי כל חברי המושב או ראשיו ויכתבו את כל הדרוש לחפצם, מספר האנשים הנחוצים להם, האופנים והתנאים אשר ע״פ (=על־פיהם) יוכלו לספחם אליהם, והוה״ר (=הועד הראשי) יראה למלא את חפץ שואליו ומבקשיו ככל אשר תהי׳ לאל ידו.

ח) אם יצטרך איזו מושב לבית הספר יבוא ג״כ בכתב מפורש אל הוה״ר. ואם יקרה כזה, בעלי המושב יתחיבו א״ע לתת את הבית לביה״ס. שכר המורה, הספרים ושארי דברים נחוצים הוה״ר, אם יוכל, יקח את זאת על חשבונו.

ט) ככלות העבודה באיזה מושב, אשר לא ימצאו לנחוץ להשאיר שם את האנשים האלה, אז בעלי המושב ישלחו אל הוה״ר של חברת בילו מכתב מעיד על ישרת לבם וכו׳ של האנשים אשר ישבו בקרבם ותועלתם אשר הביאו להמושב. המכתב הזה יהי׳ מונח למשמרת ביד הוה״ר). נחוץ להעיר על עוד סעיף אחד להודיע תמיד להוה״ר אודות הלוך העבודה של בילו בהמושבות.

י) להפיץ בקרב היהודים בא״י חרושת המעשה במעשי כל עץ, כל ברזל, כסף ונחושת, את כל אשר יעשה האדם, יעבוד בזיעת אפו ויגיע כפיו וימצא מחיתו לנפשו ולנפש ביתו מבלי דרוש עזרת אחרים. להמטרה הזאת תיסד החברה במקומות שונים באה״ק ע״י חבריה היודעים את המלאכות האלה מחלקות ומפלגות להתעסק בזה בשם ולשם החברה.

יא) החברה תתאמץ להפיץ את המסחר אשר קרוב הוא אל עבודת האדמה ובלעדו העובד העברי יהי׳ טרף לשני אוכלי אדם אשר יפשיטו את עורו מעליו. לכן תוסד מחלקת החברה מאנשים אחדים המסוגלים לזה אשר יסחרו את סחר הארץ.

יב) הריוח אשר יעלה מכל אלה לכל החברה הוא אשר תעמול בעד הכסף הזה ליסד עוד מושבות ולפנות דרך להדבר הנשגב והקדוש.

יג) לא פחות ממחצית חברי החברה מחויבים תמיד להתעסק רק בעבודת האדמה, לפתח ולשדד תלמיה.

יד) על כל הדברים האלה תפקח החברה בעין פקוחה, היא אשר תשפוט לשבט או לחסד והחיים או המות בלשונה, היא אשר תאמר לעבודת מפלגה „הרף!״ וחדלה העבודה, תאמר „עשו!״ ויצאו אל המעשה ואל העבודה. החברה תבור מתוכה אחד או שנים אשר על פיהו יצא ויבוא דבר החברה, הוא יכתוב על הגליון את כל הנמצא שם וכו׳, את אשר יעלה בידם מכסף הריוח, וכלו קודש הוא להחברה אשר תשלם לכ״א מהעובדים כפי ערך אשר יקבלו חבריהם.

טו) החברה תקח לה באריסות אדמה מאת אשר תוכל ותחפוץ, תזרע שדות, תטע כרמים, תעשה עצי פרי. אחרי כי תועלת רבה תצא להמושל בהאדמה אם יהפכו מדבר לגן מלא טוב, לכן על החברה לתת את משפט הבכורה לחכירת האדמה להמושבות הנבנות מיהודים. האדמה הזאת תעבד רק ע״י חברי חברת בילו מבלי עזרת נכרים מהערביים יושבי המקום.

טז) החברה תתאמץ בכל כחותיה להשיג כברת ארץ אשר לה תהי׳ ואין לזרים חלק בה. על האדמה הזאת תחפוץ ליסד מושב מרכזי אשר הוא יהי׳ המרכז לכל עבודת בילו, העובדת עבודתה לטובת עם ישראל בכל כחה ואונה וכל אחד מחבריה נושא על שכמו משרה גבוהה ונעלה. על המקום הזה יבנה ביה״ס לבני ישורון אשר בו ילמדו לקח וילמדו להתהלך את הדבר הגדול אשר לפניהם. בביה״ס הזה יקובלו אנשים אשר יוכלו בקרב הימים לקנות כברת ארץ בע״ע (=בעד עצמם) ולהכין את כל הדרוש לחפצם. אליהם יספחו עוד מתי מספר מאנשים אשר אין ידם משגת לזה, והחובה על הנשארים להביא אל המנוחה ואל הנחלה את חבריהם האלה, כאשר ג״כ החברה תשחד מכחה בעדם. ביה״ס הזה יראה להשכין את הצעירים לימים מאחינו אשר ילמדו את דבר ע״ה (=עבודת האדמה) על בורי׳, ידעו את המלאכה והעבודה הזאת לכל פרטיה ככל אשר יורום מורים מפקחים אנשים אשר כלו חוק לימודם בביהס״ה (=בית־הספר הגבוה), ילמדו את השפה המתהלכת בארץ, יכירו וידעו את העם היושב בה. אנשיה לכל תכונות רוחם גום ונפשם, למען ידעו איך לחיות ולא ללחום עמהם. בשוותם תמיד לנגד עיניהם את רעיהם אשר גם המה עוד לא אבד עליהם כלח, ילמדו להוקיר ולהעריך את הרעיון הנשגב בכל כבודו והדרו. דרך החיים אשר בו יתחנכו בארץ אשר כל שעל ושעל, כל חופן אדמה יזכירנו גדולות ונצורות מימי חיי אבותינו בימי

---

72) הסוגרים המתחילים כאן ומסתימים להלן, לפני סוף סעיף ט׳, הם מגוף כתב־היד. יש לשער, שזה רק ה צ ע ה של תקנות. וראיה לכך הוא גם מה שהוסיף הכותב בסוף סעיף ט׳ ואמר: „נחוץ להעיר וכו׳.״

קדומים, זאת תועיל הרבה להפיח רוח חיים אמתי בקרבם להאיר בקרבם ולהצית את להבת שלהבת־יה אשר יתן לרוחם העוז והמשרה וללבם החפץ לעבוד עבודה נאמנה על הררי ציון. גם ללמוד את בני יהודה קשת! שמה ילמדו ויסכינו א״ע לירות בחצים ולדרוך קשת, דברים הנחוצים מאד ליושבי ארץ הקדם. בכל כח ועוז נתאמץ להביא את הדבר הזה אל תכלית השלמות אשר יהי׳ באמת לאור מאיר ומשלח סביבו קרני שמש בין ערפלי חושך ותוהו יליל ישימון. המושב הזה שהוא נחלת כל החברה כ״א יוכל לומר כי שלו הוא, וכ״א לא יוכל לומר כי לו שם אף כברת ארץ קטנה ככף איש. כל חברי החברה יעבדו את אדמתה, וכן כל שארי עבודות הנחוצות במושב. אולם המושב כללי הוא ורק להמטרה הזאת (למושב מרכזי) לקחוהו, וזאת היא משרתו.

המושב הזה צריך להיות במקום נראה על אם הדרך, למען יביא עונג נפש לאחיו הרואים אותו מרחוק, ומקום אדמתו תהי׳ טובה, שמנה, דשנה ופוריה וכל מיני זריעה ונטיעה ימצאו מקום בה.

יז) ברבות חברי החברה, בעת כבר החברה תשלח — —[73], תעשה פארותיה, תשלח נטישותיה, עת חברי החברה ילמדו לדעת את כל הדברים הנחוצים לזה, עת דברים שונים אשר יעשו ויקרו פה במרכז ארץ הצבי יתנו הרשיון לזה, אז החברה תשים עינה על המקומות אשר כעדן גן־יה היו לישראל בעת מלוך מלך ביהודה ומתנובותיהם האכילו והשקו את כל הארץ הברוכה, ואשר עתה יהל שם ערבי ובל תראה על פני כל השטח רגל איש יהודי.....

יח) לחבר החברה יסופח רק איש צעיר לימים—לא יותר מחמש ועשרים שנה—איש פנוי, חפשי ממשא אשה ובנים, איש אשר נכון הוא לעבוד עבודתו בלב תמים לטובת ישראל, איש אשר די חכמה ודעת רכש לו ויוכל להבין מה העת דורשת מאתו ומה דורש מאתו הרעיון הנשגב והקדוש.

יט) בבואו להמנות בין חברי החברה יכתוב את ידו לאות כי במשך... אין לו שום דבר אשר יאמר עליו כי קנין עצמי הוא, גם אסור לו לחתור להמטרה הזאת, כי אם כל כחותיו, אינו ועזוזו יקריב לטובת החברה.

כ) אסור לו ליקח אשה במשך כל הזמן הזה עד אשר יעברו עליו... ויעשה לבעל כברת ארץ הוא בעצמו.

כא) אוצר אחד לכל החברה. אין לכל איש דבר העומד ברשות עצמו. גם חפציו, בגדיו וכל אשר הוא מביא אתו מביתו או יקבל במשלוח משם קנין כל החברה הוא. לתכלית זה ייסדו בית האוסף לכל השייך להחברים ביחוד, ואחד נבחר יפקח על כל אלה, למלא את חפץ כל איש ואיש[74].

כב) אם יפול למנה לאיש סכום כסף, אז הכסף עד[75]... ילך לאוצר החברה ורשות לה להוציא את הכסף להדברים הנחוצים להחברה ככל אשר תחפוץ. הכסף יותר מהסכום הזה יהי׳ מונח למשמרת ביד החברה, ובבוא עת החבר בעל הכסף הזה להבנות תקח בעדו החברה על הכסף הזה אדמה ובית ושארי הדברים הנחוצים.

כג) כל חברי החברה מחויבים להתנהל ע״פ חוקי תורתנו ודתנו למלאות את כל הדברים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם בכל מקום אשר ימצא ויתאחד את האנשים אשר יקרה להם שפתם, דתם וארץ נחלת אבותם.

כד) החברה תבחר מקרבה אנשים אחדים (שלשה־ארבעה) אשר המה ינהלו את כל דבר החברה ועל פיהם יצא כל דבר. אין רשות לשום איש להתערב בדבריהם ולצוות עליהם במפגיע.

כה) האנשים האלה יוכלו להחלף רק בעבור זמן משך שלשה חדשים מן העת אשר נבחרו לשאת על שכמם את משרתם. מהם יהי׳ ג״כ סוכן ומפקח על הענינים הפנימיים. כן גם מפקח על העבודה.

כו) נבחרי החברה יהי׳ לאנשי הבינים בין החברה והוה״ר. הוה״ר יודיעם את כל אשר יעשה ביחוס להחברה והמה יוכלו להכחיד או לדבר את אשר ימצאו לנכון באסיפת כל החברה.

כז) אין הרשות לאחד מהחברים לשכור לו מדור בפ״ע, לקבל את שכר עבודתו בלעדי המפקח על העבודה, גם ללכת לעבוד במקום אחר בלי הסכמת רוב החברים. אם כאלה יעשה, חלק אין לו בחברה.

כח) כל המאמרים להמ״ע וכדומה יצאו מהוה״ר אשר רק לו [הרשות] לדבר ולכתוב בשם כל החברה.

(עד כאן כתב היד שלפני, והסוף של התקנות חסר)

---

73) כאן מלה מטושטשת ואי אפשר לקראה.

74) הסעיפים כ״ף וכ״א לאחר שנכתבו הועבר עליהם בקולמוס לסימן מחיקה. את חמשת ההערות האחרונות 69, 71, 72, 73, 74 העיר א. דרויאנוב ז״ל כשנתתי לו הכתב־יד לבחינה ולבדיקה.

75) לא הספיקו לקצוב את הסכום.

IV. הארה למגלת תקנות בילו.

אמנם לא כל ההתחיבויות נתמלאו אח"כ, למשל:

„בילויי" לא ישא אשה, כי קדושים המה חייו לאומה ולארץ;

„בילויי" יבצר לו מושב מרכזי בארץ־ישראל, אשר אין לזרים [כלומר: לא ביל"ויים] חלק בו;

וכן התקנה על חיים משותפים.

אבל כך דרכם של רעיונות פרוגרמטיים, כשהם מתנגשים במציאות.

V. דברי ימי הבילו"יים שבראשון־לציון.

הביל"ויי

אַבְּגוּסְטוֹבְסְקִי

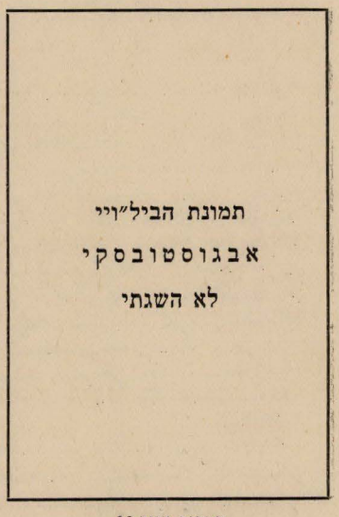

תמונת הביל"ויי
א ב ג ו ס ט ו ב ס ק י
לא השגתי

במקום ציור 36.

על חיי הביל"ויי אבגוסטובסקי לא נשארו בידי שום רשומות; זוכר אני רק שהיה ממוסקבה. היה אדם אמיץ ובעל אגרוף כבד. גם שמו הפרטי נעלם ממני.

אפיזודה קטנה ויפה נשארה לי בזכרוני עליו: ישבנו פעם על כוס טה של חמין—שבת, שכבדנו בה בעל המלון קמיניץ ליפא [קמיניץ] בירושלים. והנה אנו שומעים פתאם מאחד החדרים צריחה של אשה:

— הצילו! הוא אומר לירות אותי.

אבגוסטובסקי קפץ ראשון ופרץ אל החדר וכלנו אחריו. אשה צעירה חורת פנים, מאימה ופחד, שוכבת במטה, לידה עומד בעלה ובידו אקדח שלוח אליה. והיא פורשת כפיה ומבקשת רחמים על נפשה.

— צאו מכאן! — רעם קולו של הבעל. — אני שֻׁוִיצַרי.

עוד הדבור בפיו ואגרופו הקשה של אבגוסטובסקי המוסקבאי ירד על כתפו, עד כי צנח האיש לקרקע, ואקדחו עף מידו לידי אבגוסטובסקי. כהרף־עין הריק אבגוסטובסקי את הכדורים מתוך האקדח והורידם לתוך כיסו, ואת האקדח הריק נתן בידי האשה ואמר לה:

— אל נא תפחדי. הוא לא יעשה לך כל רעה. אנחנו פה.

והנה צרחה האשה שנית:

— הצילו! הורגים את בעלי...

רקק אבגוסטובסקי שלש פעמים — ונסתלקנו כלנו. ואחד מן החבורה שלא ידע לבטא שין ימנית, הפליט מפיו: „עלובה הָאִסָּה!"

ואותו האיש קם על רגליו ורץ לקונסול הצרפתי—השויצרי והביא קַוָס לאסור אותנו. התעקש אבגוסטובסקי ואמר, שהוא נתין רוסי ובלי קוס רוסי לא יזוז ממקומו. רץ בעל—דיננו שנית, הוא והקוס השויצרי עמו, והביא קום רוסי — ולא מצא כבר את אבגוסטובסקי בבית. בקשו לאסור את אשכנזי והתעקש גם הוא ואמר, שהוא עותומני ובלי זקיף תורכי לא יזוז ממקומו. וכשבא גם זקיף תורכי יצא רבי ליפא קמיניץ בכבודו ובעצמו ואמר לקוסים, שהוא אנגלי ומלונו אנגלי ואוסר עליהם לדרוך „על אדמת בריטניה". וכשבא גם קוס אנגלי קמתי אני עבדכם ואמרתי:

— שבת היום ואי־אפשר לנו ללכת העירה לסראיה, משום שאסור ללכת בשבת יותר מתחום, ואין תקנה אלא שהחכם—באשי ישלח לנו היתר על ידי הקוס שלו. ובכלל חפזון זה למה? מחר נבוא לסראיה ונבאר הכל.

הקוס האנגלי מצא דברי נכונים. נמלך הקוס השויצרי בדעתו ושאל את רבי ליפא, אם הוא אחראי לנו, שלא נברח מכאן עד מחר[76].

* * *

מכיון שאין לי פרטים אחרים על חיי אבגוסטובקי, הריני מסתפק לפחות לעמוד על אפיו של הביל"ויי הזה, המשתקף בבהירות מתוך האפיזודה הזאת.

---

76) ראה „מימים ראשונים" לא. דרויאנוב שנה א' חברת ה' במאמרי „בי"ו שבירושלים" עמוד 113—112.

הביל״ויי

יִשְׂרָאֵל בֶּלְקִינְד
(בתרמ״ב)

נולד בעיירה לַהוֹיסְק, בר״ח אייר התרכ״א[77]. עד היותו בן תשע למד תורה מאביו, המורה הידוע מאיר בלקינד, שהרביץ תורה בישרל לתלמידים במשך חמשים שנה, בפלכי מוהילב־דניאפר ומינסק. ואחר עבר ישראל לגימנסיה במוהילב, ומהגמנסיה נכנס למכללה בחרקוב.

ציור 37.
נולד בר״ח אייר התרכ״א
מת ביום כ״ג אלול התרפ״ט.

בפרוץ הרוסים פרעות בישראל בשנות התרמ״א התרמ״ב התעורר ישראל בלקינד, ויזעק בביתו בחרקוב ביום צום שהכריזו יהודי רוסיה בעשירי בשבט התרמ״ב, רבים מחבריו מתלמידי האוניברסיטה; ובנאום נלהב פיתח ובאר את נחיצות שיבת ישראל לארצו, ויעורר לעזוב את ארץ הדמים וייסד על המקום חברה בשם „דאב״יו״ (ר״ת: דבר אל בני ישראל ויסעו), ואחרי שהרעיון החל ללבוש קרום וגידים, ונגש להגשמה, החליט ישראל בלקינד להחליף את השם ל„ביל״ו״ (ר״ת: בית יעקב לכו ונלכה[78]) וקים את ההגשמה בנפש עצמו והופיע בי״ט תמוז התרמ״ב עם חבר של 13 חברים בחוף יפו. יחדו 14 חברים.

מתחלה עבד במקוה־ישראל, ואחר עבר כפועל עם חלק מחבריו לראשון־לציון ובסוף נתקבל כאכר במושבה יחד עם אחיו ואחותו.

בתורת אדם בעל שאר רוח ונושא באחריות אידיאל שהפיץ ברבים, לא יכול בנקל לבלוע את יחס הפקיד הצרפתי דיגור, והתריז נגדו, וגם חבר מכתב בשם המושבה לפריז, ובו היו תלונות על המנהל הירש, בחתימת כל המושבה. כעס עליו הפקיד העליון שמואל הירש, וכתב נגדו לפריז, ומשם בא מברק בראשון לינואר 1884: „לחדש את התמיכה לבני ראשון־לציון בתנאי לגרש את הסטודנט בלקינד מהמושבה״.

בבוא אליהו שייד ציר הנדיב, בפברואר 1884, לחיפה כתב אל מנהל הירש למקוה־ישראל „שאם בלקינד המיוחד במינו (le fameux E[B]lkind) עדיין לא גורש מראשון־לציון, אזי ישמור (הירש) את דבר בואו (של שייד) בסוד״. (עיין גליפת מכתב שייד בזה):

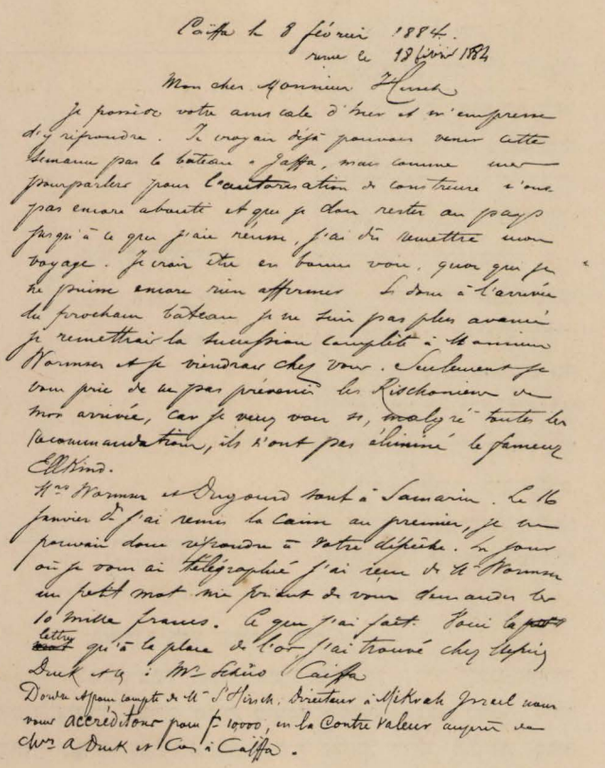

77) עיין ספר כ. מאירוביץ: „מהשביל אל הדרך״ עמוד 118.

78) עיין ישראל בלקינד „הצעדים הראשונים (בזשרגון) ח״א 143—131.

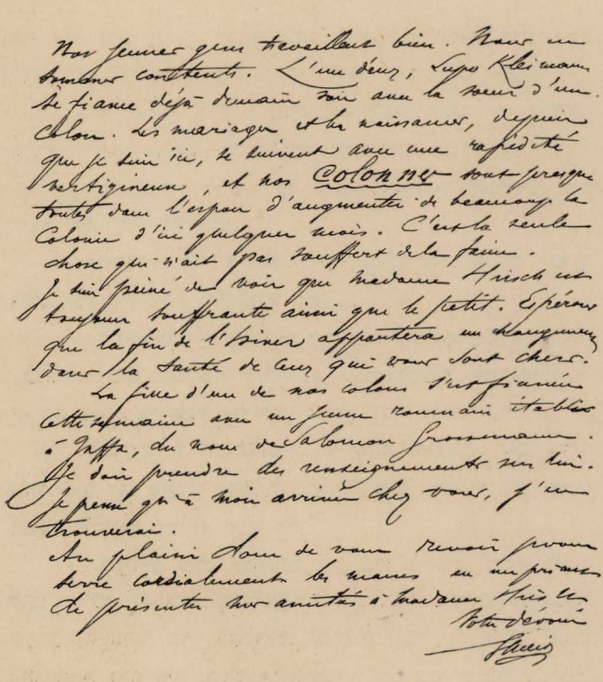

En vous priant de leur faciliter le payement autant que possible, nous vs présentons, Monsieur, nos amitiés empressés

Breisch et Cie

Ka Wichte banquier. — Mr Druk et Cie m'ont dit que momentanément ils n'avaient pas de fonds, que dans le courant de la semaine pm ils verront à disposer sur Beyrouth, et que peu à peu ils me remettront cette somme. Je leur ai laissé 5–6 jours pour le retourner, leur disant que moi je n'avais pas besoin de fonds, mais que mercredi ou jeudi Mr Wormser reviendra de Samarie, et alors il voudra probablement cet argent.

Comme suit ma proposition, et d'après la prière de Mr Frank, j'ai fait ouvrir à Mr Wormser un crédit de 30000 f chez lui par Mr le baron, nous pourrons disposer sur Beyrouth, dans le cas où Mr Druk ne seront pas exacts.

La dernière fois je vous ai écrit une lettre lamentable. Dieu merci la médaille a retourné depuis. J'ai reçu 4 défrêches successives où l'on me dit: Très satisfait des rapports, des lettres et de la gestion. — Il était temps car je commençais à perdre courage.

Il me tarde de partir, car ma famille trouve le temps joliment long. Et je le crois bien. Etre parti pour deux mois et ne rentrer qu'au bout de cinq, ce n'est pas une petite affaire.

Nos jeunes gens travaillent bien. Nous en sommes contents. L'un d'eux, Lupo Kleimann se fiance déjà demain soir avec la soeur d'un colon. Les mariages et les naissances, depuis que je suis ici, se suivent avec une rapidité vertigineuse, et nos Colonnes sont presque toutes dans l'espoir d'augmenter de beaucoup la colonie d'ici quelques mois. C'est la seule chose qui n'ait pas souffert de la faim.

Je suis peiné de voir que Madame Hirsch est toujours souffrante ainsi que le petit. Espérons que la fin de l'hiver apportera un changement dans la santé de ceux qui vous sont chers.

La fille d'un de nos colons s'est fiancée cette semaine avec un jeune roumain établi à Jaffa, du nom de Salomon Grossmann. Je dois prendre des renseignements sur lui. Je pense qu'à moi arrivée chez vous, j'en trouverai.

Au plaisir donc de vous revoir je vous serre cordialement les mains en me priant de présenter mes amitiés à Madame Hirsch.

Votre dévoué

Breisch

ציור 38.

מכתב אליהו שייד לשמואל הירש.

והרי התרגום בעברית:

„חיפה, 8 פברואר 1884

„האדון הירש, יקירי,

„בידי מכתבך מאתמול והנני ממהר לענות לך. חשבתי שאוכל כבר השבוע לבוא באניה ליפו, אך מכיון שהמשא והמתן שלי בשביל רשיונות לבנות עוד לא נגמרו, ומוכרח אני להשאר בארץ עד שאצליח, הוכרחתי לדחות את נסיעתי. חושבני שהנני בדרך טובה, אף על פי ששום דבר עדיין לא ברור. במקרה שלא אראה שום התקדמות, אשאיר הכל להא׳ וורמסר ואבוא אליך. ברם אבקשך לבלתי הודיע לבני ראשון־לציון על דבר בואי, כי רוצה אני לראות אם למרות כל פקודותי, לא הרחיקו את א ל ק י נ ד [בלקינד] המיוחד במינו — המפורסם le fameux.

„האדונים וורמסר ודיגור נמצאים בסמרין. ב־16 ליאנואר האחרון מסרתי את הקופה ליד הראשון, לכן לא יכולתי לענות על המברק שלך. ביום שהברקתי לך קבלתי מהא׳ וורמסר דבור קצר לבקש ממך את 10.000 הפרנקים. וכן עשיתי. והרי לך המכתב הקטן אשר, מצאתי אצל הא׳ דיק ושות׳ במקום הזהב:

„הא׳ שיד חיפה.

„לפקודת ולחשבון הא׳ ש. הירש, מנהל מקוה־ישראל אנו מזכים את חשבונכם ב־10.000 פר. בערך שוה אצל הא׳ דיק ושות. בחיפה, ומבקשים מכם להקל את התשלום הזה, עד כמה שאפשר, הננו וכו׳

בידידות ורגשי כבוד ברישׁ & קומפני

„קָה וִיכְטֶה בנקאים[79]. הא׳ דיק ושות׳ אמרו לי שברגע זה אין הכספים בידם ובמשך השבוע הבא הם ישתדלו למשוך על בירות, לאט לאט ימסור לי את הסכום. נתתי להם ארוכה חמשה־ששה ימים כדי שימצאו להם דרכם, באמרי להם כי

79) אין אני יודע בדיוק פרושו של: Ka Wichte Banquier — כנראה זהו מבטא ה ת ו ל י הרוצה לומר: „הבנקאים פחותי־ערך הללו".

אין אני זקוק כל כך לכסף. אבל ביום רביעי או חמישי הבא יבוא הא׳ וורמסר מסמרין והוא בודאי ידרוש את הכסף.

„לפי הצעתי ולפי בקשת הא׳ פרנק, (בבירוט) פתחתי אשראי להא׳ וורמסר על שלשים אלף פרנק אצלו, על חשבון הברון; כדי שיוכל למשוך על בירות, במקרה שאדונים דיק ושות׳ לא יהיו מדויקים.

„בפעם האחרונה כתבתי לך מכתב מלא קינות. ברוך השם המדליה שבה והתהפכה מאז.

„קבלתי ארבעה מברקים בזה אחר זה שבהם אומרים לי: „שהם מרוצים מאד מהדין והחשבון, מהמכתבים ומההנהלה״.— זה בא בזמן, כי אמץ את לבי, שכבר החל להתרופף.

„הנסיעה שלי מתאחרת. משפחתי מוצאת הזמן ארוך מאד. וגם אגי מאמין להם. לנסוע לחדשים ולחזור רק אחרי חמשה חדשים, זה לא ענין קל.

„הצעירים שלנו עובדים יפה. אנו מרוצים מהם. האחד לופּו קלימן (כנראה רצה לאמר נימן. ד. י.) מתארס כבר מחר בערב עם אחות אחד האכרים. החתונות והלידות מזמן שאני פה, באות בזו אחר זו במהירות סהרורית, והקולוניסתות שלנו, הן כמעט כלן בתקוה להגדיל בהרבה את מספר בני המושבה בחדשים הקרובים. זהו הדבר האחד אשר לא סבל מהרעב.

„מצער אותי לראות שהגב׳ הירש סובלת וכן גם הילד. נקוה כי סוף החרף יביא שינוי בבריאות אלה אשר יקרים לך.

„בתו של אחד האכרים התארסה השבוע עם רומני צעיר הגר ביפו, בשם סלומון גרוסמן, אני צריך לקבל ידיעות עליו. אני חושב שבבואי אליך אמצא פרטים בנוגע לזה.

בתקוה נעימה להתראות הנני לוחץ את ידך בידידות וכו׳ המסור לך״

(חתום) א. שיד

[עד כאן התרגום]

מקצת אור:

לכאורה יש במכתב זה בשביל דברי ימי ראשון־לציון ובשביל ישראל בלקינד אך שורות אחדות, וכל השאר נדמה: שאינו נוגע. בכל זאת יש הרבה מה ללמוד ממכתב ראשון זה, הכתוב בידי ציר הברון אדמונד די רוטשילד בבואו בפעם הראשונה בשמו לארצנו; בהרפורטים הראשונים שלו, ובהשקפתו של הציר שיד על עולמנו המתהווה (בתרמ״ג — תרמ״ד) ובמשפט על צעדי הישוב הראשונים, אשר היו צריכים להיות להברון לנתיב אשר לאורו ילך, ושישאב מהם השפעה עליונה, ולעלות למדרגת אבי־הישוב לנצח נצחים, בכל אלה יש חשיבות גדולה ורבה:

א) מענין התמימות של הפקידות הגבוהה, הירש ודיגור ושיד, שנבהלו במוגת־לב מופרזת כזו מאדם שקט עליז ובעל מזג אופטימי מיוחד, כישראל בלקינד. כאילו היה ענק אוכל אדם. וכאלו כל קיום ראשון־לציון היה תלוי ב„לינת בלקינד לילה בראשון־לציון״ או „בהרחקו מפה״.

ב) מובלט יפה המעמד הפיננסי של ארצנו כלה, בימים ההם, כי אחרי עשרת אלפים פרנק (כלומר 400 לא״י) היו צריכים לחזור אצל בנקירי ארץ־ישראל הגרמנים ברייש את קומפ. ביפו, דיק את קומפ. בחיפה, ועד פרנק סוחר אדיר בבירות הגיעו, ובקשו ארוכה לפחות לשבוע ימים עד שיתכנסו סכומים עצומים כאלו 10.000 פרנקים =400 לא״י!

ג) עד כמה שאישיות האכר, לא היתה לה ערך, שאדם אירופי בעל נמוסים עליונים פריזיים כאליהו שייד, לא שם לבו לדייק ולקרוא את בלקינד — אלקינד, נימן — קלימן, וכו׳. —

ד) אם בת אכר מזכרון־יעקב (כפי שאני זוכר, היתה זו בת בלום — יפהפיה עד מאד; והערבים היו קוראים לה „חֲדַוַה״, על שם האניה היותר יפה שהיתה מבקרת את יפו) נתארשה לסוחר גרוסמן מיפו, וציר הנדיב שאין לו זמן, וששואף לחזור לצרפת, מרגיש לו לחובה: Je dois prendre des renseignements sur lui

מין אבהות היתה בזה!

מה שהבחורות דהאידנא, אינן נותנות רשות ע״ז אף לאביהן. —

ה) ועוד ועוד — מענין מאד!

ישראל בלקינד צוייר כנראה בפריז, כעין מפלצת, ניהיליסט, אנרכיסט וכדומה, מסוכן!

האכרים לא רצו לשמוע על דבר גרוש בלקיגד, והיו מוכנים לסבול ולא להוציא לפועל את הפקודה. אבל ישראל בלקינד לא רצה להיות לסבה שבשבילו יסבלו האכרים וירעבו ללחם, הלך לבנשימול המנהל, ובשר לו שהוא מרצונו עצמו עוזב את המושבה.

ירדה אבן מלבו של בנשימול המנהל, ואמר לו בניחותא: טוב עשית שלא נתת שתתפתח התנגחות. ואני מבטיח לך, כי עזבך את ראשון־לציון, לא תהיה סבה להשפיע

לרעה על יחסנו לאחיך ולאחותך. (שניהם היו בילו"ויים אכרים בראשון־לציון).

ישראל בלקינד הבין את דבר עזיבתו את ראשון־לציון, שזה רוצה לומר שאבד את זכויותיו לקבל אדמה, בית, תמיכה, או עבודה. אך לגור בראשון־לציון ידאי מותר לו. כלמשל בבית אחיו שמשון או בבית אחר. אבל טעות גדולה טעה. אחר יומים הודיע בנשימול לבני המושבה, כי מי מראשון־לציון שיאכסן לילה אחד, את ישראל בלקינד, ישלם קנס 15 פרנק.

בשעה 9 באותו לילה עזב ישראל את בית אחיו שמשון ופאני, וסר ליוסף פינברג. לן אצלו אותו לילה, ובבוקר בשעה 6 שם פעמיו רגלי ליפו. שם נדד ימים רבים רעב וצמא ובלי גג ללון תחתיו.

לפעמים לכשהחשיך היה הולך רגלי לראשון־לציון (שלש שעות), ולפנות בקר יצא שוב רגלי ליפו. ראשון־לציון היתה אז „כל העולם". שום מושבה אחרת לא היתה ביהודה. הרבה סבל עד שחברת „חובבי ציון" מאודיסה, וויסוצקי ממוסקבה עזרו לו לקנות לו חלק קרקע על שמו, ולסדר לו משק.

קנה לו ישראל חלק אדמה בגדרה בין הבילו"ויים, ויסדר לו משק שמה.

ברם צריך להודות כי ישראל בלקינד לא נולד לאכרות. בתרמ"ו אחרי שהיה זמן מה איכר בגדרה, נבחר לחבר ב„ועד חובבי ציון" שנוסד ביפו, ושהמנהל הירש היה היו"ר בו. ודרש כי הגדרתיים יבחרו דוקא בבלקינד זה. ומהת־מסרותו של בלקינד לועד חו"צ סבל כמובן המשק שלו בגדרה.

בתרמ"ט יסד ישראל בלקינד בית ספר ביפו שהתקיים בקושי מאד כשנתים וחצי, עזרו לו בכחותיהם הרוחניים אביו המורה המובהק מאיר בלקינד, ואחותו סוניה (היום ד"ר סוניה בלקינד) וגם יהודה גרזובסקי. אבל כחות חמריים חסרו מן הספר, או יותר נכון חסרו בבית הספר העברי השני, אחרי בית ספר העברי, הראשון, בראשון־לציון, אשר שם לא חסר כלום. ממכירת שארית משקו בגדרה שלם ישראל את חובות בית ספרו, ויסגור אותו לנצח.

בתרנ"ב עבר לירושלים ונכנס לביה"ס ניסים בכר (חכי"ח) בתורת מורה עברי. עשה שם כשנתים, ויצא, ושב ליפו.

בתרנ"ד נוסד ביפו על ידי חו"צ בעת ההיא בית ספר עברי[80].

בתרנ"ד עזב ישראל בלקינד את בי"ס בכר (חכי"ח) ואת ירושלים כלו, שם צרורו על שכמו, ונעלם, מבלי להודיע לאיש דבר. כעבור כשבוע קבלנו פתקא קטנה מעבר הירדן, שלא ידאגו לו, הוא פוסע ברגל על פני ארץ־ישראל משני עברי הירדן ללמוד את „מדע הארץ" לארכה ולרחבה. ותוצאות הנסיעה היתה באמת יצירת ספר גדול על ארץ־ישראל שנדפס ברוסית. אינני זוכר אם נדפס גם בעברית.

בתרנ"ה בהשפעת ראשי חו"צ ביפו ועסקני העיר, נתקבל ישראל בלקינד למורה מדעים בעברית בביה"ס הזה. ועד שתי שנים נהפך ביה"ס באמת לבית ספר עברי.

בראשית למד מתוך כתבי יד שלו, ואח"כ הדפיס לפי גזרה לילדים: ספר גיוגרפיה; אספת שאלות חשבון; ספר דברי ימי העמים, ועוד. אבל לא נתקים בית ספר עברי זה ימים רבים, כי בלקינד יצא ממנו, וביה"ס שב להיות בי"ס אליאנס שלשון הלמודים חזרה להיות צרפתית.

באדר התרנ"ה, במלאת 25 שנים ליסוד מקוה־שראל ע"י קרל נטר הטיל ישראל הצעה במחננו ליסד „קופת נטר" שמטרתה לצבור קרן לקנית קרקע, ולהושיב עליה את גומרי מקוה־ישראל, לבל יאנסו לעזוב את הארץ[81].

בראשית התר"ס כשהברון משך את ידו מכל מוסדות הצבוריים בראשון־לציון וביניהם גם מבית הספר, וימסור הכל להנהגה והכלכלה העצמית של המושבה, הלכו האכרים ופטרו מטעמים מובנים את כל הפקידים הקודמים של המוסדים. וביניהם גם את כל השטאב של בית הספר, ואני עבדכם בתוכם. — אזי נקרא בלקינד עפ"י עצתי, להתיצב בראש הנהלת בית הספר על מקומי. —

שנה אחת עשה פה ישראל בבית הספר, ורוחו נשאו אל על, ויעזוב את ראשון־לציון אחרי שנה, ובתרס"א החל בתעמולה ליסוד בית ספר חקלאי עברי בהקבלה למקוה־

80) קראו לו בשם (עברי) אף כי מדעים למדו שם בצרפתית (עיין בלקינד צעדים ראשונים ח"ב עמוד 183) כי המנהל חשב שאי־אפשר ללמוד מדעים בעברית, אף כי בית ספר ראשון־לציון כבר היה דוגמא חיה, שכן יכולים ללמוד הכל בעברית וגם כבר החלו מורי ראשון־לציון להדפיס ספרי למוד למטרה זו בתרנ"ב ובאספות המורים שהיו מתקימות בראשון־לציון, החלט עוד בתרנ"ב החלטה גמורה ומפורשת: „מדעים" בעברית; בנוכחות כל מורי מושבות יהודה שנתכנסו אז: מרדכי לובמן, ישראל בלקינד, דוד יודילוביץ, יהודה גרזובסקי, אריה הורביץ, ברוך חומה, אריה גירדון, ש. פ. רוזין, אליהו ספיר. עיין „כתובים" לדרואינוב כרך ג' זכ"ד ד' משנת התרנ"ג [אתתכ"ג לחרבן] „לאספות המורים" מסמך 1351 עמוד 967. והלאה.

81) עיין „הצבי" גליון י', י"א וי"ב שנה אחת עשרה אתתכ"ו לגלותנו, הוא קרא לזה: „מוסד יעקב נטר". נצברו אמנם כספים אך המטרה לא הושגה.

ישראל, שהיתה אז צרפתית; ויכריז על יסוד „קרית ספר". גם יסד הירחון „המאיר". נסע לאירופה.

הסגולה (הפקולטט) הארץ־ישראלית שלו לא נתנה לו מנוח...

בתרס"ג. קרה לעמנו אסון לאומי גדול. הפוגרומים בקישנוב. — ישראל בלקינד שנשא בחובו רעיון יסוד בי"ס החקלאי העברי־עברי בשם „קרית ספר", שנס את מתניו ועבר לקישנוב ואסף לערך כמאה יתומים ויביאם לארץ־ישראל ויחנכם בחנוך עברי מחלט. הרבה נלחם על קיום בי"ס זה. הרבה שטמוהו ויריבוהו בעלי חצים ויטלטלוהו עם מוסדו קרית ספר לזכרון־יעקב, לשפיה כפר ילדים וכו', וילחמו בו, עד שנהרס המוסד כליל. ושוב ישראל בלקינד בין השמים ובין הארץ.

אך לא איש יאוש הוא ישראל בלקינד:

נכנס אלי פעם בילקוטו על שכמו, עיף ויגע. בא ברגל מיפו. — ישב לנוח לגם כוס טה ופרפרת, והשיחה מתחילה על הכלל ועל הפרט, והנה אני אומר לו:

— שמע נא ישראל! צריך שיהיה קץ לנדודיך. שמע לעצתי: לך ושוב לחרקוב למכללה שלך או לשויצריה לאחת המכללות וגמור את אשר החלות. עדיין כח במתניך, להיות תלמיד, תשלים את הפקולטט שלך, והיה כלי זיין בידיך לפרנסה תמידית בארץ־ישראל; תהיה מהנדס, רופא, כימאי או מה שהוא, ולא תהיה תלוי בדעת אחרים.

— אין אני צריך לפקולטטים אחרים — החזיר לי ישראל — מאשר „ארץ־ישראל לישראל" זהו הפקולטט שלי. ושלהבת התחיה מתרמ"ב כלה מהבהבת בלבי; וכחה עתה, ככחה אז, לא נשתנה הטמפרטורה בקרבי. קם ישראל בלקינד מכסאו ועשה סבוב קטן בחדר, ובקפיצה רקודית, החל לשיר את שיר הסטודנטים הישן נושן שמקורו במאה השלש עשרה, ששם המחבר בלתי ידוע Gaudeamus igitur, כאחד הבחורים בן חמש עשרה. נתבטלתי כעפרא דארעא מפניו, מפני תופעת החדוה שלו; ותפשתי מיד עמדה, לבל תורגש התבטלותי, ואמרתי לו:

— שב תיכף, ותרגם לי השיר הרומי היפה הזה לעברית.

רגע כמימרא, וישראל יושב וכותב לי תיכף בכתב ידו השאנן והמיושב, באותיות ספורות כמרגליות, בתחלה את הרומית, ומיד למטה הוא מתרגם בעברית. הכל סָפור ומָדוד במדה ובמשקל. שיתאים לתוים והכל בדקים אחדים.

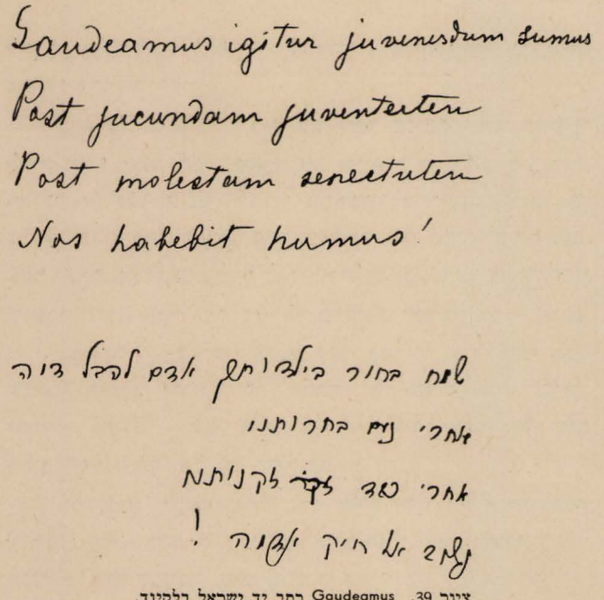

ציור 39. Gaudeamus כתב יד ישראל בלקינד.

שמתי לי גליון הניר למשמרת בארכיוני, והנה העברית מתאימה ממש לתנועת התוים:

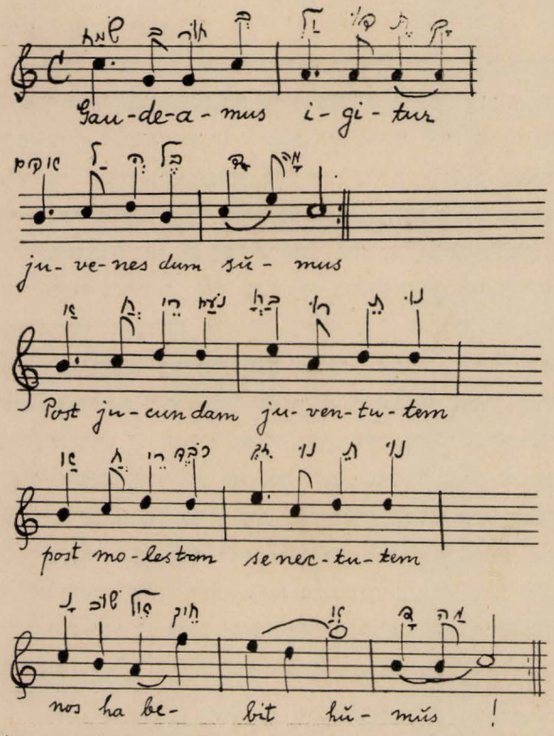

ציור 40. התוים של Gaudeamus. כתבה אותם לי חשובה יודילוביץ־פרנקל.

הבאתי אפיזודה זו, לעמוד על אפיו ונפשו הרחבה. אדם שסבל תמיד, בחוסר־כל תדיר, בשבילו עצמו, ובשביל מוסדים שהתנדב להיות אחראי להם. ועליזותו לא עזבתו אף יום אחד. – בלקינד לא היה משורר, ולא זמר, אבל היה מחונן בכשרון מיוחד ללַמד זמרה לאחרים. וברקודין היה אמן להפליא מן הפוליאקית ועד הקוזאקית, ועד התנגו, הפוקסטרוט הקַריוֹקוֹ, והסטֶפּ. שום איש ואשה לא יכלו להתחרות אתו, כל השבילין האלה היו נהירין לו, ע"פי מדרגה ראשונה.

במקום שנמצא ישראל בלקינד הושרו עליזות וחדוה על כל הנוכחים.

בשנת התרס"ד י"ב אב נשא ישראל בלקינד בקונסטנטינופול את דובה בת יעקב קריינין לאשה. הם באו מבאקו שעל חוף ים הכספי, והוא מיפו. דובה ילדה לו את עכסה בתם. זה היה בתקופה שרדפו את „קרית ספר" שלו, ולזכר התקופה קרא לבתו עכסה.

ישראל בלקינד האופטימי הרגיש עצמו בביתו שלו בכל מקום ומקום בארץ. יהי בגדרה, יהי בירושלים, יהיה ביפו (תל־אביב טרם נולדה) או בחיפה וכו'. אבל „הבית־הלאומי" שלו היה ראשון־לציון. אפילו כשנתאחז בגדרה. היה בא כפעם בפעם לראשון־לציון שלו, אשר יקרה לו כ„בית לאומי" שלו ממש.

„סוף דבר הכל נשלם" וקוים בו המקרא שבאַדַיאמוס: „שב אל חיק האדמה" – בברלין כרע ונפל; שמה על אדמת נכר באמצע עבודתו בכל חום לבו: לעמו לארצו וללשונו, שמה נפטר ביום כ"ג אלול התרפ"ט וארונו הועל לארץ־ישראל שלו, ביום ה', ד' חשון התר"צ, ונקבר בקבר המשפחה בבית העלמין תחת האילן בראשון־לציון.

בהספדו, על ישראל בלקינד באותו יום הקבורה המר, קרא עליו מנהל בי"ס ראשון־לציון אהרן קרון: זה המונח פה בארון היה לא רק מורה גדול, הוא היה: מורה המורים.

„ראשון־לציון" בעריכת ד. יודילוביץ. גל. 7.

הבילויה

פַּאנִי בֶּלְקִינְד.

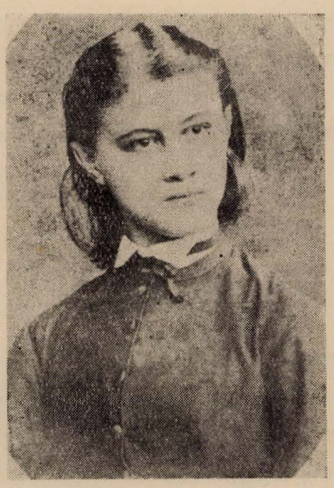

ציור 41.
פאני בשנת התרמ"ג
נולדה בר"ח שבט התר"כ.

נולדה בעירה לַהויסק אשר בפלך מינסק, ביום ר"ח שבט התרכ'=1860. אביה למדה עברית. בעיר בוריסוב גמרה בית ספר לבנות.

נסעדה לפטרבורג להמשיך בלימודיה. הדביקה אותה תקופת בילויו בתרמ"ב ותעזוב את הכל, וביום כ"ט אלול התרמ"ב = ערב ראש השנה הרתרמ"ג [82] הופיעה בחוף יפו, וירדה ישר לקן הבילויים בבית אנטון איוב, והתישבה בחדר עם דבורה סירוט יחדו.

בי"ב אדר התרמ"ה נשאה לגבור הידוע לוליק (ישראל) פינברג [83], (אחי מיסד ראשון־לציון יוסף פינברג), אשר עליו נדבר בפרק מיוחד.

בכל מקום שישבה פאני, יהי בראשון־לציון עם אחֶיה, יהי בגדרה, יהי בחדרה, היה ביתה פתוח לרוחה, לכל מיני אורחים שבאו להמושבה, כמעט שלא ישבה מעולם לשלחן בלי אורח או אורחים. ויש צעירים וצעירות (של הימים ההם) שיכולים לאמר, כי גדלו בבית פאני ואחיה ישראל ושמשון, גם בחומר וגם ברוח במשך חדשים רבים, אולי גם במשך שנים, והם היום אנשים חשובים בחברה האנושית.

---

82) עיין ישראל בלקינד «די ערשטע שריטטע» ח"א עמודים 30 וגם 158.

83) לפאני ולוליק (ישראל) נולדו שתי בנות ובן יחיד. הבנות: שושנה שנשאה בכ"ג אב התרס"ו למהנדס נחום וילבושביץ. וצלה שנשאה בר"ח סיון התרע"ט לעורך דין זאב פינקלשטין (שוהם); היום בחיפה.

חבן היחיד: אבשלום גדל בבית אביו ואמו באוירה לאומית נלהבת. גבור הרוח, וגבור הגוף נלחמו זה בזה תמיד בלבבו של הצעיר אבשלום. יש שנסה את ידו בשירים, יש שיצא בחרב לקרב.

פאני בלקינד—פינברג נשאה בחֲבה רבות בשנים את אסוניה על אבדן שני גבוריה, בעלה ובנה, ועוד נושאת עד היום בסבלנות שקטה, בגבורה, והתאפקות לאומית; ביחוד מתאבלת היא על מות בנה היחיד, על מזבח אהבת עמו וגאולת ארץ־ישראל. ופאני מחכה ומקוה לזכות לראות עוד בגאולת ישראל השלמה ב„מדינת היהודים", אשר בנה אבשלום היה אחד מבחירי מהנדסיה ומתכניה... ונתן את נפשו עליה.

פאני חיה היום במשק שלה בחדרה, ועל פי רוב אצל בנותיה שושנה וצילה בחיפה.

הביל"ויי

שִׁמְשׁוֹן בֶּלְקִינְד.

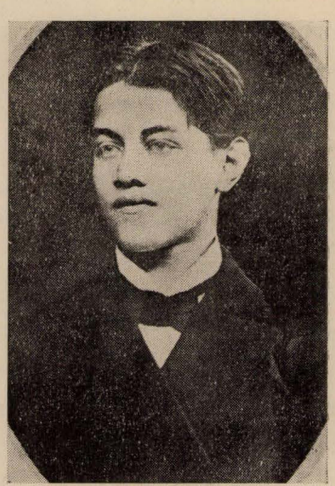

ציור 42.
שמשון בשנת תרמ"ב
גולד ר"ח אייר התרכ"ח — מת י"ד ניסן התרצ"ז

נולד־בַּלַהוּיסק פלך מינסק בר"ח אייר התרכ"ח.

אביו חנכו ברוח השכלה עברית, עד שגדל ונכנס לגימנסיה במוהילב־דניאפר, גמר 6 מחלקות, ונסע לפטרבורג להמשיך בלמודים.

אחותו דבכירה אולגה, שישבה בעת ההיא בפטרבורג הצליחה ע"י המלצות, להכניס את אחיה שמשון, בתורת שוליא בבית המרקחת של חצר המלכות.

והנה נתפס לביל"ויות ויחד עם אחותו פאני עזב את פטרבורג, והופיע ביפו גם הוא ביום ערב ראש שנת התרמ"ג (1882) ונספח אל חבריו במחנה בית אנטון איוב. ונתאחז אחר כך בראשון־לציון.

שמשון נשא לאשה את פנינה בת המיסד אהרן מרדכי פרימן בר"ח ניסן התרמ"ח.

פרשת חייו של שמשון ואשתו פנינה, היא פרשה עגומה מצד אחד, ונעלה ונשגבה מצד שני.

כל ימיהם עבדו וסבלו, ותמיד במחסור, וחנכו את בניהם להיות בנים נאמנים לעמם ולארצם.

האבות שמשון ופנינה בלקינד נשאו בגבורה סְטוֹאִית את אסוניהם, כאלו אמרו: „וכי בשביל מה גדלנו ילדים, אם לא לשם לנפול בשעת הצורך על שדה הקרב לעמם?"[84]

שמשון בלקינד מת בי"ד ניסן התרצ"ז, בלב שקט ובטוח, כי עשה לעמו בחייו את המוטל עליו.

באחד הימים באמצע ימי המלחמה ב־1916=התרע"ו, הופיע אבשלום בביתי באלכסנדריה של מצרים דרך קישטא וקפריסין: נבהלתי והחילותי בשאלות: איך יצא מיפו? הלא יש בלוקאדה!...

— אל תשאל הרבה — הפסיקני — ואל תחקור במופלא ממך. אין זמן; העבודה רבה. באתי אליך, ועלי לשוב — ליפו. פתח מזודתו (תבת עץ פשוטה מצובעת שחור) שבר הדפנות, וקרקע התבה היה מרכב משני דפנות כפולות. הפריד הדפנות, והוציא הרבה עשרות גליונות יותר ממאה, כתובים פנים ואחור, ואמר בחפזה: — מהר ושלח הכתיבה הזאת, אבל תיכף ומיד, לאמריקה: לסולד מיסדת „הדסה", ולפלז, בעל הסינגל טֶקס. שם היה רפורט שלם וגדול על כל המעמד בארץ, ותכנית לעבודה בעתיד, וגם שירים לאחסרו. ספר לי בסוד על יסדו אגדת „הגדעונים" „נילי" ועיד; אחרי איזה ימים שהתאכסן אצלי — נעלם.

אחרי עבור חדשים אחדים, קבלתי ידיעה ממנו, מראשון־לציון כי בוא יבוא אלי דרך מדבר צין, פארן וסיני, בהרבה ידיעות חשובות...

אבשלום הבן היחיד של פאני, לא שב עוד אלי. ומצא באמצע גבורותיו לעמו ולארצו, את מותו הטרגי במדבר צין או סיני. לערך בכ"ז טבת התרע"ז =לערך 21.1.17.

פרטים נוספים עוד יבואו על אבשלום דנן בפרק מיוחד.

84) נולדו להם 4 בנים: נעמן, ישי, איתן ומאיר, שלש בנות: ימימה, מאירה ושפרה.

נעמן התגיס לצבא התורכים, בארץ־ישראל. ומצא את מותו ביום 16.12.1917 ג' טבת התרע"ח בדמשק, בהיותו בן 26 בתורת הרוג מלכות. והשאיר אחריו אלמנה צעירה עדינה גינזבורג—בקינד ובנם עוזי. — ישי התגיס בצבא האוסטרי שנשלח לארץ־ישראל, אחר ששוחרר מהצבא. התאחז בראשון־לציון עד היום הזה. — איתן נשלח לקונסטנטינופול לבית ספר צבאי, ובהיותו בן 16 קבל תואר קצין, ונשלח בתור שכזה בפרוץ מלחמת העולם, בראש גדוד תורכי לחזית ארץ־ישראלית. ואחר שבתו שנה מלאה, בכלא־צבאי, בעוון שאיפה לשחרר עם ישראל נידון למות; ניצל בדרך נס, ושב אחר המלחמה לראשון־לציון. מאיר התגיס למשטרה המעולה ולבסוף נרצח בידי כנופית מרצחים ערבים ביום ג' אלול התרצ"ו ב„משק האוצר" אצל כפר סבא, ליד קלקליה. והשאיר אחריו אלמנה צעירה לאה (לילקה) ובתם מרים. ימימה נשאה למשה לובין בחדרה; חיים חיי אכרים בעלי משק חשוב מאד. מאירה יושבת בראשון־לציון ומטפלת הרבה בעסקנות צבורית. שפרה נשאה לאברהם (אלברט) מרקוביץ.

הבילֿויי

יוֹאֵל דְרוּבִּין

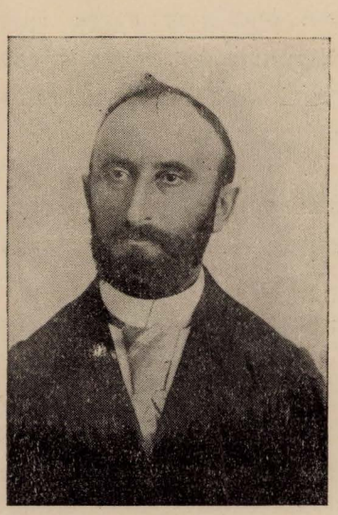

ציור 43.
דרובין בשנת התרמ"ח לערך.
נולד בכ"א אלול התרי"ז – מת בי' תמוז התרפ"ג

יואל בן אליעזר דרובין נולד בקרֶטינגן פלך קובנה בכ"א אלול התרי"ז. חנוכו היה דתי. למד בעירו ואחר כך גם בגרמניה. בשנת התרמ"ב בי"ט תמוז, עלה עם הבילֿויים על יבשת ארץ־ישראל ביפו.

בתחלה עבד בתורת פועל „במקוה־ישראל" ואחר כך נתקבל לאכר עם שאר הבילֿויים הראשונים ע"י פקידות הברון בראשון־לציון.

בכ"ה כסלו התרמ"ה נשא לאשה את חנה (יוהנה) ילידת שְקוּד אשר בליטה שנתחנכה בליבוי.

ביום ב' חמשה עשר באייר תרמ"ז, התיצבה חנה דרובין בראש משלחת הנשים לפני הברונית אדלהידה די רוטשילד (בענין הסכסוך בין הפקיד אוסובצקי ובין בני המושבה), להשפיע על הברונית שתשכך את חמתו של הברון ותשיב את לבו להישוב ולראשון־לציון. והמשלחת הצליחה בתעודתה, להשיב את לב הברון אל ראשון־לציון ולהישוב.

דרובין היה אכר למופת ואהב עבודה עצמית, חי חיי אכר פשוט לקח חלק בעבודה צבורית בעדת ראשון־לציון[85], היה נבחר כפעם בפעם בועדים שונים, ובמועצת היקבים ראשון־לציון וזכרון־יעקב.

בראשית שנת התרע"ב באוקטובר 1911 נבחר יואל דרובין עם עוד ארבעה חברים[86] למשלחת לפריז, לחדש עם פיק"א את החוזה, שבין הברון בנימין (אדמונד) די רוטשילד ובין כורמי המושבות לענין סחר היין ויקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב לעוד 33 שנים.

בתרפ"ג חלה דרובין מחלה אנושה ונותח בירושלים, ומת תחת האיזמל של הרופא לצער בני המשפחה וכל בני המושבה.

הובא לקברות בראשון־לציון, בעשרה בתמוז התרפ"ג[87].

85) עיין «מהשביל אֹ הדרך» למנשה מאירוביץ עמוד 116.

86) המשלחת היתה מרכבת מהחברים האלה: אהרן איזנברג, יואֹ דרובין, ישראל ניידרמן ויעקב שמולינסקי; ובראשם זאב גלוסקין מנהל היקב.

הבילֿויי

אַלֶכְּסַנְדֶר הָרַכְּבִי

מאודיסה בא אלינו אלכסנדר הרכבי. וכנהוג היה בתחלה פועל, ובסוף אכר בראשון־לציון.

ברם, מהעיר בא ולהעיר שב. נכנס בתורת פקיד לעסקי הבילֿויי יעקב הרצנשטין הסוחר הבנקיר ביפו.

ד"ר הרצנשטין מנה אותו ביחוד על עסקי האקספורט של צמוקים שהיה קונה בכרמי חברון, ובהערבה, משני עברי הירדן, וביחוד מסביב ליריחו במערב הירדן ואס־צַלְתְּ בעבר הירדן מזרחה.

תמונת הבילֿויי
אלכסנדר הרכבי
לא השגתי

במקום ציור 44.

הרכבי היה נוסע לאס־צלת בשם הרצנשטין בתרמ"ה־ובתרמ"ו, היה קונה מהכרמים הערביים: אלפי שקים צמוקים, ושולח אותם לאירופה.

סוף סוף מכר הרכבי את הכרם שנטע בראשון־לציון, עזב את הארץ ונעלם מן האופק.

פרטים אחרים על הרכבי אינני זוכר.

87) אשתו חנה (יוהנה) דרובין ילדה לו: בנים: רפאל ז"ל; חנגאל ז"ל; יוסף ז"ל; השאיר אלמנה צעירה: חיה אושרוב־דרובין וילד קטן. אליעזר לאורך ימים. בנות: לאה ז"ל; וברֻתָה לאורך ימים.

הבילו״ויי

ד״ר חַיִים חִיסִין.

ציור 45.
נולד ה׳ טבת התרכ״ה — מת כ״ד אלול התרצ״ב

נולד ביום 3.1.1865 ה׳ טבת התרכ״ה בעירה מ י ר פלך מינסק. במיר קבל חנוך דתי בחדר.

בשנת 1881 גמר גימנסיה במוסקבה הסתפח לבילו״ויים, הלך לארץ־ישראל בפלוגה המוסקבאית בסוף 1882.

בתמוז עלה באודיסה על האניה „רוסיה״ לקושטא, מקושטא בא באניה „לזרוב״ לארץ־ישראל, 13 באב=29 יולי 1882 ונכנס לבית אנטון אַיוב.

16.10.82 עזב חיסין בית אנטון איוב ועבר לדירה חדשה, ובילו״ו נחצה לשני מחנות.

7.11.82=ט״ז חשון התרמ״ג אחרי חצות לילה, יצא חיסין עם חבריו לראשון־לציון על פי רשיונו של מנהל מקוה־ישראל, שמואל הירש, להיות פה לאכרים.

בתחלת 1883 התחתן חיסין עם ארוסתו הבילו״ויה פאני פריזר.

חיסין מספר על עצמו „ביומן אחד הבילו״ויים״ שלו. ח׳ מרץ 1884 אפיזודה מענינת זו, בעמוד 45:

„פעם קפדתי כמעט את חיי. נסעתי עם אכרים אחדים ליפו. קניתי שם 40 פוד חטה, ונחזור לדרכנו. אני הייתי הרכב; המושכות לא היו קשורות, ואחת מהן נפלה מידי, עמדתי על היָצול (עמוד [מוט] העגלה) כדי להרים את המושכה, ומבלי משים נגעתי באחד הסוסים. הסוס החל לרוץ, ואני לא החזקתי מעמד — ונשמטתי. כהרף עין התחילו הסוסים נשאים בכל שטפם. מצבי ליד היצול בין הסוסים המשתוללים היה נואש; תפשתי אחד מהם בסמלונו [קשת העול], והתכוננתי לקפוץ עליו, אך הדבר לא עלה בידי, ואני נפלתי. באותו רגע הרגשתי חבטה מדהימה בעורף, משהו חתך בגופי, מעך עסה והפך אותי, הגלגלים עברו על רגלי, נדמה לי שנפלתי בין אבני ריחים. כל המעשה הזה ארך דקים אחדים. תנועתי הראשונה אחרי שהכל נגמר, היתה לקום על רגלי, בכדי להוכח אם לא נשברו. בקושי גדול התרוממתי, נגשתי אל העגלה, אשר הספיקו כבר לעצור וישבתי; הרגלים היו פצועות, אך שלימות, למרות שעבר עליהן משא שכזה. ימים אחדים שכבתי במטה, אך הייתי מאושר שנצלתי מידי המות, הודאי כמעט״.

חיסין חפר בידיו עצמו בבאר הידועה, ואחר כמה הרפתקאות שחק לו המזל, להיות הראשון שהרגיש שהמקדה הגיע למים, ומתהום הבאר החל לצעוק: „מים״.—

מענינים דברי חיסין על חיי השותפות שלו עם יתר חברי בילו״ו בדף 55—54:

„נוספו על קבוצתנו הרבה חברים חדשים. על אלה עוד לא נמאסו הוכוחים ונבובי הדברים... לרבים מאתנו נעשו החיים הקסרקטיים קשים מנשוא. ההכרח לאכול, לשתות ולישון יחד עם אחרים, שאינם נותנים לך להתרכז ולהיות עם עצמך. נמאסה הקרבה היתרה והאינטימיות, שהגיע כבר לידי גסות; אתה מחויב לסבול הקפריזות ואת הזרויות של אחרים. — — —

„על פני רבים מאתנו נכרת עיפות, מלנכוליות. לרגלי הוכוחים הבלתי פוסקים, על הסדור „במושבה [בילויית] מיוחדת״, התחילו מ פ ג ר י ם ב ע ב ו ד ה. מתלהבים, צועקים. זה הרגיז מאד את דיגור, אשר לא יכול לעמוד, כמובן, על מצבנו; כלנו היינו ל ע צ ל נ י ם בעיניו; הוא התחיל מחיסס אלינו באיבה, ומטיל עלינו עונשים תכופים; שמָנו, שֵם פועלים מצוינים, נכתם״.

דיגור היה ממלא איך שהוא אחרי הפקודות הבאות מפריז, אך המושבה ראשון־לציון היתה לו לגמרי למורת רוח. אי—האמון וחוסר—החבה שלו לאכרים עברו כל גבול; הכל היו בעיניו עצלנים.

— — —

„אני חליתי פעם שבועות אחדים במחלת הטיפוס. וירדתי כמובן מהמטה, חלש ורזה, התהלכתי כצל. בכל זאת יצאתי אחר זמן קצר לנקות את האורוה הצבורית. אך שרירי היו לגמרי רפים, ולא נשמעו לי. עיף, כמעט שיכולתי לעמוד על רגלי, שרכתי ארחי הביתה.

— „יום טוב עשה לו״. — נהם דיגור בפגשו אותי,

והביט עלי באיבה: — „העבודה מרובה, וזה מטיל לו; הנה אכר"!

„אי היושר האכזרי הזה נגע עד לבי. הן היה ידוע לו היטב, כי רק זה עתה נצלתי ממחלה קשה, גם פני העידו על חולשתי.

„במצאו את מי—שהוא בבית, הריהו מעניש מיד, מבלי חקור ומבלי שים לב לדבר, שהלה היה עסוק באחת העבודות המרובות שבבית.

„אחרי עבודה של שעות רצופות אחדות, ישבתי פעם מתוך עיפות לנוח, ופתאום הביא הרוח את דיגור, ששפך עלי חרפות והטיל עלי עונש.

„הכל מתמרמרים, שצריך לעבוד מתוך אימת השוט. שום אכר אינו שונא את עצמו ועושה את הדרוש לפי כחו; ומנין לו לדיגור הזכות הזו לרדף על הצואר? מי שמהו לשופט? תפקידו לעשות בכסף לפי ראות עיניו וללמד אותנו עבודה, אך חייו החברתיים והפרטיים של האכר הם „בבל—תגע". סדור עניניהם הפנימיים נתון בידם הם, ואין רשות לזר להתערב בהם. רוב האכרים תפסו בארץ מולדתם מקום נכבד בחברה, רואה את העזרה הנתנת להם כ ה ל ו א ה, ולא כנדבה, ואינם עלולים למכור את נפשם בכסף ולהרשות למי שהוא, שיתערב בחייהם שבבית".

— — — — חיסין מספר על הלך רוחם של האכרים שסבלו מזה שאחרה הפקידות בהספקת הבהמות והמכשירים לעבודה. והם מאשימים את פקידי הברון, ואלה דבריו בדף 55—56:

„הולכת וקרבה עת הגשמים, ודיגור מבלי שים לב לבקשות האכרים לקנות בעוד מועד סוסים ומכשירי עבודה. אינו ממלא את אשר צוה עליו ארלנגר, עוד בימי האביב. הגיעו ימות הגשמים, הערבים כבר יצאו לשדה. ואנחנו יושבים בבית. ההתמרמרות הכללית עלתה למרום קצה ובאחד הערבים התכנסו האכרים לאסיפה.

פתח אחד:

„אנחנו כבר איננו עוד בעלי המושבה, שהשקינו בזעתנו ובדמנו. הופיע אדון אשר מבלי שנרגיש בכך הטיל עלינו את ידו. הרואה בנו את עבדיו, עלינו קפצה זקנה, נשינו חולות ממחסור, האמנם אחרי כל הסבל שעבר עלינו נתן לרמס אותנו ברגלים? האומנם באנו לכאן על מנת להעשות לעבדים? בכל, אשמים הפקידים — — —

„אין גם להעלות על הדעת, שהברון, המסור בכל נפשו לרעיון הישוב, ירצה לשעבד את נפשנו".

מה שהרגישו חיסין ויתר חבריו מאופן התמיכה שנתנה להאכרים, הוא נותן בטוי יפה. בעמוד 63—62:

„ביחוד מדכאים תנאי החיים שלנו את נפש הצעירים האינטלגנטיים — — — הם אינם מוכשרים לקבל „נתינות". [הכנעה] השתדלו לקבל עזרה, על מנת להחזיר הכל, אחר כך בשלמות. אינם יכולים להתרפס בגלל פת לחם ולנשק את ידי מטיבם, בהיותם רגילים להוקיר מכל יקר את העמידה ברשות עצמם, ולסבול עד עומק נפשם מהיחס הגס של הפקידות.

— — — — — „עתה עוד נושאים הכל בלי תלונה לשם איזה דבר נעלה. אך לבי מנבא לי מתוך חרדה ש„נעלה" זה יעלם מהר, ואנחנו נתקלקל עד התכלית. איך תוכל לשמור שאיפות טהורות ונפש זכה, לבלי נפול, ולהשאר אדם ישר, בהיותך מוכרח לעשות תמיד שקר בנפשך, לחנוף לפשוט יד? הוי, אותה פשיטת היד הנמבזה! כמה יסורים וענויים מוסריים אני נושא בלבי עת בוא ה„ראשון" [לחדש] עת צריך ללכת לקבל את התמיכה. כעשר פעמים אני נגש אל דלתות הפקידות, וחוזר מתוך הרגשת גועל.

— — — — — „לוא עוד היתה האדמה טובה, היה הכל נוטה בכוון אחר, היינו יכולים לקוות שלא תמיד נצטרך לפנות לעזרה ושבעוד זמן קצר נהיה בלתי תלויים, וגם נתחיל לפרוע את החוב. אז היינו רואים את מצבנו הקשה כמצב עובר, ארעי, אך עתה, הנה זמן עמדתנו ברשות עצמנו רחוק מאד, התמיכה נעשית מטרה, ולאט לאט היא הולכת ומקבלת צורה של נדבה גמורה. שאליה נהיה זקוקים במשך שנים רבות. כשבאו למסקנה כזאת, התחילו הרבה צעירים חושבים על יציאה מהארץ, גם אני החלטתי שבראשון־לציון לא אשאר, אך לעת עתה אינני יודע מה אבחר לי".

— — — — — אחרי אינצידנט שהיה לחיסין עם אוסובצקי עזב חיסין את המושבה מתוך שלא רצה להכנע לו ולבקש סליחתו ואז על פי הצעת חבריו הבילויים, החליט להצטרף אליהם וליסד את המושבה גדרה. וכה מספר חיסין בדף 48 על המאורע הזה:

„מחצית חברי בילו שבו לעבוד במקוה־ישראל. הם

הציעו למר פינס, שיהיה נשיא האגודה, — — — הסוערים ביותר נסעו להם לאט לאט. נשארו — — — הכי חרוצים בעבודה והכי נאמנים. מ. פינס קנה, לשם יסוד מושבה, 2.500 דונם אדמה, במרחק לערך 30 וירסטאות [לערך 40 קילומטר] מיפו, מצד דרומית מזרחית.

— — — — שליח של פינס ברוסיה נהל תעמולה שאגודות ציון תרכשנה חלקות בשביל הביל״ויים. האדמה נקנתה מהר, על ידי אנשים פרטיים וע״י חברות, והאחרונות מלאו את ידי פינס למסור את חלקותיהם לביל״ויים בתשלומים לשעורין.

— — — — — „בחדש נובמבר [כ״ו כסלו התרמ״ה] [1884] עלו תשעה ביל״ויים על אדמתם, ובזה הונח יסוד למושבה חדשה שנקראה בשם: „גדרה". — — —

„ביסוד המושבה הזאת הונחו אותם הפרינציפים שדגלו בהם הביל״ויים, ופינס עומד על ידם לעזור שישיגו את מבוקשם".

— — — — בכ״ב פברואר 1885 נוסע חיסין לגדרה למען הודע על תנאי החיים שם, ולאפשרויותיו להשתקע שם בין חבריו.

ובדף 72 הוא מספר לנו על מאורע זה:

„בערב אחרי סעודה של טה ולחם, היתה מועצה שלפניה הצעתי את מבוקשי לקבל אותי לגדרה בתנאי שאם יקנו בשביל הביל״ויים יותר מתשע חלקות, תנתן לי החלקה ה ע ש י ר י ת.

— „ברצון רב אנו מסכימים לקבל אותך למושבה — ענו — אך חלקת הביל״ויים הרי תנתן רק לחבר ביל״וי, ואתה אינך נמנה על אגודתנו באופן רשמי.

— אם כן אני מבקש לספח אותי קודם כל לביל״ויי. כלם היו מרוצים מאד משיבתי לחיק הביל״ויות. בקשתי נתמלאה; נתנו לי מכתב בחתימת כל החברים לפינס.

— — — — — חיסין נוסע לפינס ירושלימה ומוסר לו את מכתב הביל״ויים. פינס דוחה את הבקשה וככה הוא מספר על דחיה זאת בדף 72:

„מה גדלה השתוממותי, שבקראו את מכתב הביל״ויים, דחה תיכף ומיד את בקשתי והודיע שאדמה מיותרת אין, ואין גם לקוות שתהיה להם, ושעם כל היותו משתתף בגורלי, אינו יכול לעזור לי. אך אני ראיתי ברור שחוסר אדמה היא רק אמתלא ושיש גורם אחר להדחיה. רק ביום השלישי גילה לי פינס: כי רצונו איתן, שגדרה תהיה מושבה עברית כהלכה. שישמרו בה את כל חוקי תורתנו.

— „יודע אני — המשיך פינס — שהביל״ויים עוד מרמים אותי במקצת בנידון זה, אך אין בכך כלום. לאט לאט יתרגלו, וקיום המצוות הגמור לא יהיה להם עוד למשא. רוצה הייתי שתהיה אכר בגדרה; אך ידוע לי שאתה מתנגד מתוך הכרה, לכל דתיות שהיא, לפיכך אנוס אני לדחות את בקשתך.

— „לחנם תחשוב אותי למתנגד מ ת ו ך ה כ ר ה לדתיות; אני לא חשבתי די עליה, אפשר מאד שהיא נחוצה לטובת ענין חשוב, לכן אבקש שתתן לי זמן לשקול בדעתי את הדבר ולברר עם זה לנפשי, היהיה בכחי לשנות שנוי עמוק את דרך חיי.

— „אם רק אקבל ממך הסכמתך, תהיה לך אדמה בגדרה".

— — — — — חיסין נתקבל בגדרה. חי את חיי חבריו בכל הקושיים וההתלבטויות של מתישבים ראשונים; מצד הממשלה במה שנוגע לאסור הבנין, ולעבודה קשה, ולמחלות, ומצד השכנים הערבים שעלו על אדמת המושבה בעדריהם וכו׳. — וכה דבריו בדף 80 ע״ד סבל המחלות:

„אנחנו הרגילים במאכלים טובים ומזינים, צריכים למלאות את הקיבה אחרי עבודה קשה בכמות גדולה של מאכלים הקשים לעכול, בעוד שבעבודה התאבון מתגבר כל כך. מכאן קלקול קיבה קשה, ומחלות הסדחת, שסבלתי הרבה, וראיתי, שהיא נמצאת בקשר ישר עם מצב עכול המזון, אכילה שלא בזמנה, „בליעה" מיותרת בצהרים, מנה שאינך רגיל בה. — — —

„נסיתי שלא להביא אוכל אל פי במשך מעת לעת ולא הרגשתי רעב. אך עתה כבר התאקלמתי במדה נכרת כבר לא קדחתי כשנה, ותאבון יש, והגון עד מאד. — הרבה יותר מקדחת נפוצות פה מחלת העינים, שאינן נעימות, ביחוד מפני התדבקותן החזקה, ילדי הפלחים, רובם ככולם, חולים בעינים ובכל זאת רְאֵיָתָם של הפלחים הגדולים חדה משלנו".

— — — — חיסין וחבריו רוצים לתת לקח להערבים שעולים על קרקע המושבה והוא מספר את דבר הלקח הזה בדף 109, 110:

„לפני זמן לא רב, שב אחד מאתנו מהשדה כשהוא מוכה מכות אכזריות. הוא רצה לגרש את המקנה ששלחו הערבים

העובדים על גבולנו, בחטה שלנו, והפלחים כמעט שהרגו אותו באלותיהם. — — — לבסוף החלטנו לאחוז באמצעי נואש, לצאת בבקר לשדה, שבו יעבדו עוד אותם הפלחים, ולתגר מלחמה בהם. ידענו היטב עד כמה גדולה הסכנה אך אמרנו: אדרבא, יפול נא דבר של ממש, יוצא מגדר הרגיל — — — שלשה אנשים בסך הכל, יצאנו נגד האויב. נשק לא לקחנו אתנו — כי מה יועיל לנו? בשוטים בידינו הלכנו אחרי חברנו המוכה, שבקושי עמד על רגליו מהמכות. הוא הלך להראות לנו את המכים, אך אלה שהיו במספר ששה אנשים, לא חכו עד שנגיע אליהם. הם עזבו מיד את המחרשות. תפשו בידיהם אלות ארוכות וכשהם מסובבים אותם באויר מעל לראשיהם, פרצו להתנפל עלינו. לא היה עוד מקום לשקול הדעת; אחת משתי אלה: או לברוח או להתנפל — — — משקלתי בדעתי את הדבר הזה, מהרתי מיד ואתנפל ברגע הכושר על הערבי הראשון, כי הבינותי שאם אקבל מכה, מוטב שאהיה קרוב יותר על יד המכה. תפשתי את הערבי בגרונו והתחלתי להוציא מידו את האלה. חברי גם כן קפצו אחרי. וכהרף עין היה הערבי מגואל בדמו — — — מראה הדם הביא את הערבים לידי שגעון. המלחמה היתה אכזרית, ביחוד שמר את צעדי, הערבי הראשון שהתנפלתי עליו — — —

אם כי מספר הפלחים היה פי שנים ממספרנו, היתה בכל זאת ידנו על העליונה — אלמלא לא פרץ מן הכפר המון רב של פלחים עם נשיהם וילדיהם, ואף כי גם אלינו הספיקו לבוא לעזרה עוד ארבעה אנשים, בכל זאת דָכאנו מהר. הנשים זרקו בנו מתוך יבבות, אבנים ורגבי אדמה. הערבים הכו אותנו באשר רק הגיעה ידם. מבלי לקוות לצאת חיים מהתגרה האכזרית הזאת, הוספנו לעמוד על נפשנו. ברגע מכריע זה באו נבהלים השיכים [זקני הכפר]. הם הבינו היטב את הצפוי לערבים הסוערים בעד המעשה הזה והחלו לעצור בהם בכל כוחם ולקרוא אלינו שנמלט על נפשנו. התערבותם התקיפה של השיכים באה בזמנה, אנחנו החילונו להתרחק לאט לאט. בדרך לבית, נדלדלה ידי האחת ותלתה בלי תנועה, רגלי כשלו כל גופי כאב, וזה התמיהני מאד. כי כל הזמן נדמה לי שלא הוכיתי גם מכה אחת. וגם בגוף חברי נשארו עקבות כתמים כחולים."

— — — — האכרים רעבים ממש ללחם:

„זולת כל הפגעים האלה, רעבנו ממש. כל הזמן ניזונו על לחם יבש לבד ואף זה לא היה תמיד במדה מספיקה, על תה ותבשיל חם אין מה לדבר — מותרות כאלה היינו מרשים לנו לעתים רחוקות מאד. עוד טוב שה' הרצנשטין נדיב הלב מיפו, מי שהיה גזברם של חובבי ציון ושעד היום הם חיבים לו 2000 פרנק, נותן לנו כסף לכלכלת הסוסים ותומך בנו עד כמה שאפשר. זהו האדם היחיד העומד לנו בשעת דחקנו: אנוסים על פי הרעב היינו הולכים לחפש פרנסה מהצד, מה שגרם נזק לעבודתנו; אני החלטתי לעסוק בעגלונות והובלת נוסעים מיפו לירושלים".—

וחיסין במלאכתו „כבעל עגלה" מתאר את נסיעתו הראשונה ירושלימה, בדף 111:

„לפני חג הפסח יש כאן תמיד זרם גדול של צילנים ותירים מכל ארצות התבל, וביחוד מרוסיה, אנגליה וצרפת. הדיליזנסים אינם מספיקים לכלם, ורבים מן האכרים הגרמנים שולחים את עגלותיהם בדרך לירושלים. בעוד שתמיד [בכל ימות השנה] משלמים בעד נסיעה מיפו עד ירושלים כ־$1^1/_2$ רו"כ [15 גרוש לערך] עולה לפני הפסח מחיר הנסיעה עד שמונה רו"כ [=80 גרוש] ויותר. מכיון שעגלתי פשוטה, ואנשים הגונים לא יסעו בה, הכשרתי אותה להובלת עניי אדם. קבעתי בצלעי עגלתי שני קרשים והיא נעשתה כמין ארגז גדול, נתתי גם להתקין בה בָּלָם, שבלעדיו אי אפשר לנסוע בהרים. מרכבתי, המיוחדה במינה, הוכנה. והופיעה השאלה: ומאין ואיפוא, אקח לי נוסעים? לא הרביתי לחשוב ובאתי מיד במשא—ומתן עם סרסור זקן סולידי ועב—כרס, שלפנים היה עוסק בגניבת סוסים ועתה הוא עושה כבר כמה ימים את מעשיו החשודים במסוה חשיבות שלֵוָה ונדיבות לב. כשפתחתי בשיחה אתו, נתן בי מיד עינים של פטרון, הודיע שכבר ראה את מרכבתי, והבטיח למצוא לי למחר נוסעים מתאימים. באותו היום, לא אדע איך היה הדבר הספיקו כל העגלונים והסרסורים להתודע אלי: הם כבר לא נהגו בי נמוסיות יתרה ולחצו את ידי כידידים משכבר, אחדים התחילו גם פונים אלי בלשון „אתה" והזמינוני לשתות יין, על חשבוני כמובן". — — —

והנה במה שנוגע לסכנת הדרך יפו—ירושלים בדף 112:

„בא אז ליפו איש עשיר. שכר לו חמשים חילים, ויצא בדרך לירושלים. באחד העמקים הוקפו [בני השירה] פתאם על ידי המון בדואים. אחרי מלחמה ארוכה היה חלק מן החילים מוכה, והשאר פרוקי נשק ואסורים, מבלי יכלת

לנוע וללכת להודיע מיד על המקרה. הבדואים שדדו את הסוסים, פשטו את כל הנוסעים ערומים, לקחו אתם הכל והסתתרו. הממשלה אחזה כמובן בכל האמצעים לגלות את עקבות השודדים, אך הם — כאלו צללו במים. — — —

„בשעה מאוחרת הגעתי לבאב־אל־ואד. הנמצא לרגלי הרי יהודה. החלטתי ללון שם. הצילנים היו מאד בלתי מרוצים מזה: אחדים המטירו עלי „מברכותיהם" החריפות ביותר, שזה כמה לא שמעתין; אחדים הבטיחו לי דמי טה אך אני לא העזתי לצאת בלילה להרים. לפני עוד החלק המסוכן ביותר של הדרך, ואני אינני יכול להשען בודאות על סוסי, ולא על טיב עגלתי, ולא על הנסיון שלי. הייתי אמנם, כבר לא פעם בירושלים אך בתורת עגלון עוד לא נסעתי. יום המחרת הוכיח שזהירותי זו היא שהצילה אותנו.

„עם שחר יצאתי לדרך. במעלה הר תלול, היו הצילנים יורדים ברצון מהעגלה, חוץ מהערביה [שבין הנוסעים] שלא זזה ממקומה. אך סוסי משכו את משאם שכם אחד, עד שבאו בשלום למקום שנמצא במרחק שעה מירושלים, ששם מתחילה הדרך להתפתל כנחש בהמון זגזגים, ונוטה כמתהפכת לגיא עמוק, שעל קרקעו עומד המושב קולוניה [מוצא]. כל הנוסעים, חוץ מהערביה, יצאו ללכת רגלי, אני כוננתי את הבלם, והחילותי לרדת. הרגשתי שהאופנים מתגלגלים באופן חפשי; החילותי להבריג את הברג בכל כוחי, אך הכל לשוא; הבלם לא עבד. לרעיון הזה הזדעזעתי! העגלה נשענה בכל כובד משאה על הסוסים, שהתחזקו נואשים ברגליהם כדי לעכבה. קראתי להערביה שתרד לארץ. והיא ישבה כגולם מבלי נוע. הסמלונים נשמטו וירדו על ראשי הסוסים. יראתי שמא יכלה כוחם, ולא יוכלו לעמוד זמן רב בפני המשא המעיק עליהם, ויתחילו לרוץ בטיסה — ואז אבדתי, כי מזה התנשא הר זקוף, ומזה — תהום נורא, כבר לא קויתי להציל את הסוסים והעגלה, ודאגתי רק לחיי הערביה; מבלי שים לב לסכנה הנוראה ולא לבקשותי הוסיפה הערביה לשבת על מקומה. מלא זעם הניפותי עליה את ה ש ו ט — זה הועיל; והנוסעת שלי קפצה וירדה על הארץ. היה אתי חבל עבה ויכולתי לסובב מהר את האופן האחרון, אך אסור היה להוציא רגע את המושכות מן היד, והנוסעים היו נבוכים לגמרי, ולא יכלו לעזור לי. לבסוף תפשתי מטה עבה של אחד הצילנים ותקעתיו בין יתדות אחד האופנים. זה עמד לי, וירדתי לאט לאט בשלום לבקעה. בירושלים תקנתי את הבלם, והנסיעות הבאות עברו בלי הרפתקאות".

— — — — בידי חיסין לא עלה למצוא איזה עבודה, שתפרנס אותו. ולחיות על חסדי אנשים לא רצה. תמיד הרגיש גועל נפש לקבל תמיכה ולא לשם זה הקריב את מיטב שנותיו וכוחותיו בארץ־ישראל והוא מסים את יומנו ב״ד אוקטובר 1887 בהרהורים אלה, בדף 119:

„אך עתה אין עוד צורך באכרים חלוצים, ולשם סדור חיי הפרטיים, איני יכול ואיני רוצה, להיות תלוי בעזרת נדבות. אני נוסע מכאן. ורק אז אשוב, שאוכל בעצמי להסתדר. אין אני מצטער על חמשת השנים שבליתי כאן; הרבה הפסדתי במשך השנים האלה אך עוד יותר מזה הרוחתי, — אני יוצא מלא אמונה, שלעמנו יש מטרה נשגבה, אני מתגאה בשנות ישיבתי בארץ־הקדושה, ויהי רצון שגם בשנים הבאות אהיה מועיל כמו בחמש השנים היפות האלה".

בתרמ״ז שב חיים חיסין עם משפחתו לרוסיה. המשיך בלמודיו. קבל בהתר״ן בחרקוב, תואר פרוביזור. שמש בתואר זה לפרנסתו בערים שונות בדרום רוסיה; בתרנ״ז כהן בנובופבלובקה בתורת „רב מטעם". בתרנ״ח נסע לבֶּרן בשויצריה, שם גמר רפואה, והוכתר בתואר ד״ר מדיצינה.

בין השנים התרמ״ז — התרנ״ח בקר חיסין כמה פעמים בארץ־ישראל, בתורת עתונאי. — בסוף 1905 שבה כל משפחת חיסין לארצנו, ולא עזבוה יותר. — חיסין היה בארץ בא כחו של ועד „חובבי ציון" שנים רבות, ונתפרסם בתורת רופא מצוין, ביתו בתל־אביב היה תמיד פתוח לחבריו הבילויים, והיה להם רופא הגוף ורופא הנפש. עזר הרבה להתפתחות תל־אביב. נפטר ביום כ״ו אלול התרצ״ב 25.9.32 ונקבר בבית העלמין בתל־אביב.

עירית תל־אביב ידעה להוקיר זכרו של בנה הנאמן הגדול, וקראה לאחד מרחובותיה היפים בשם חיים חיסין.

הבילויה

פַּאנִי פְּרִיזֶר – חִיסִין

ציור 46.
נולדה י״ד אב התרכ״ב – מתה בכ״ד אלול התר״פ

נולדה 10.8.1862 י״ד אב התרכ״ב, בעיר קֶרטש אשר בקרים.

בגדלה למדה בגימנסיה במוסקבה, שם הכירה את הסטודנט חיים חיסין; נספחה לאגודת בילויו. ויחד עם ארושה הבילוויי נסעה עם הפלוגה המוסקבאית הראשונה לארץ־ישראל בסוף 1882.

בתרמ״ג התחתנו חיים ופאני פריזר בראשון־לציון. טקס החופה הוחג על ההר אשר בו השקמה הזקנה הידועה, בת מאות רבות בשנים[88].

פאני ובעלה הקימו דור ישרים. ביתה של פאני היה פתוח לכל הבילויים, ביתה – ביתם, וביחוד בבוא בילויי לתל־אביב, מצא את עצמו בבית החיסינים, בגדרה שניה – גדרה שבתל־אביב[89].

פאני נפטרה בתל־אביב בכ״ד אלול התר״פ 7.9.1920 בת חמשים ושמנה שנים.

הבילויי

מְנַשֶּׁה מֵאִירוֹבִיץ[90].

ציור 47.
מאירוביץ בשנת התרמ״ב.
נולד א׳ תמוז התר״כ

מנשה בן צבי מאירוביץ נולד בעיר ניקוליב ביום א׳ תמוז בשנת התר״כ=1860.

ראשית חנוכו היה חנוך משפחת יהודי רגיל, ורק בהיותו בן שמונה, החל הילד מנשה, לטעום טעם לשון עברית. הוריו עברו לגור באודיסה, וימסרו אותו ללמוד תורה בחדר, שיסד משה ליב לילינבלום. חדר מתוקן זה לא התקים ימים רבים. הוא נסגר אחרי כשנתים ותלמידיו התפזרו לכל רוח.

בהיות מנשה בן עשר, הכניסהו אביו אל ביה״ס הריאלי באודיסה. וספג מאירוביץ אל תוכו לא רק את התורה שלמדוהו מוריו, אלא גם את הידיעות הליברליות שנפוצו בימים ההם בקרב הנאורים הרוסים. הוא התחנך על ספריהם ודעותיהם של המבקרים הרוסים פיסרוב, דוברוליובוב, צרנישבסקי ואחרים. ויחלם חלום תקות העם הרוסי. בגמרו את למודיו בבית הספר הריאלי, בהיותו בן תשע־עשרה, התקבל אל בית הספר הגבוה לחקלאות אשר בפוֹלְבה [נובו־אלכסנדריה] הסמוכה לורשה. לעתים קרובות היה מבקר בעיר היהודית הגדולה הזאת, עיר של חכמים וסופרים יהודים, הוגי דעות אחרות לגמרי מאלה שהוא חונך עליהן. בורשה התרועע עם הד״ר זמנהוף (ממציא השפה הבין־לאומית אספרנטו), שעמד אז בראש חבורת סטודנטים יהודים לאומיים, ועם שאול פנחס רבינוביץ (שפ״ר) שהיה הרוח החיה באופני תנועת חיבת ציון שהתעוררה אז ברוסיה.

---

88) ההר הזה נהפך היום לבית עלמין, ובצלה של השקמה העתיקה הזאת חוטות עצמות מיסדי ראשון־לציון והבאים אחריהם, אשר מצאו פה את מנוחתם האחרונה.

89) לפאני ולבעלה נולדו הילדים האלה: שרה בראשון־לציון, יהודית בגדרה, אלכסנדר הבן, והבנות עדה ואסתר (תאומים) ודבורה נולדו ברוסיה. תעודת הלידה של זו האחרונה נתנה ע״י אביה חיים חיסין בחתימת ידו עצמו, בתורת רב מטעם הממשלה, באותו העירה ,,נובופבלובקה״.

יד המקרה: אותה הגבעה שחגגו עליה פאני וחיים חיסין את טקס החופה שלהם, ושהוקצעה אחר־כך לבית עלמין למושבה, כרו בה החיסינים את הקבר הראשון לבתם הראשונה שרה בשנת התרמ״ד (עיין ספר היובל לא. מ. פרימן חלק א׳, עמוד 16).

על הבילויי **דוד יודילוביץ** ידובר בפעם אחרת.

90) את המאמר הזה חבר רבי הלל איסר ינובסקי.

הפרעות ביהודים בראשית שנות השמונים למאה שעברה, חוללו מהפכה בהלך רוחו של מנשה מאירוביץ. הוא ראה בעיניו בפרוץ המון פרוע פרעות ביהודים בורשה, ראה יהודים מוכים בידי פראי אדם, שמשות מנופצות, רהיטים שבורים, וה„אינטליגנציה" הרוסית מביטה בקור רוח על מעשי חיתו אדם, ולא הביעה את מחאתה נגד המעשים היפים האלה ולא השתתפה בצערם של היהודים המוכים והמעונים. הפרעות האלה דכאו את רוחו ואת נפשו. נפקחו עיניו ויוכח, שצר המקום ליהודים ברוסיה, ואין תקוה לאחיו אפילו באותן הארצות שהושוו בזכויותיהם לעם הארץ. יש לברוח מתופת זו. הדעות הליברליות פגו בבת אחת, הדאגה לעם הרוסי נעלמה, ובמקומה באה אחרת, הדאגה לאחים נענים הנתונים למשיסה. הופיעו דעות אחרות קדושות נעלות מקודשות לעם ולאחים. מוחו וכוחו נעשו קדש להם, ומחשבה התחילה כוססת את הלב כיצד להחיש עזרה ופדות. הוא לא התחבר אל אגודת הצעירים „עם עולם" שעיקר מטרתם היתה לנסוע ולברוח מארץ עקובה מדם יהודים. ושהשאלה „לאן"? נפתרה אצלם על נקלה: לאמריקה!

לא לצעירים אלה התחבר מאירוביץ, אלא לאגדה אחת סטודנטים תלמידי אוניברסיטאות שונות ברוסיה, אשר על דגלם היה חרות „ביל"ו" (בית יעקב לכו ונלכה) גם אלה מצאו שאין ליהודים מקום מנוחה ברוסיה. אולם לא על גדות המיסיסיפי ימצא ישראל מנוחה ומרגוע אלא על גדות הירדן. שם „תמצא היונה מנוח לכף רגלה".

מנשה מאירוביץ נספח איפוא אל ביל"ו, ויהי בין ראשוני החברים שעלו אל הארץ בראשית שנת התרמ"ג.— בעברו דרך קושטא עכבוהו חברי המשרד המרכזי שיעבוד אתם יחד ולהשתדל בשער העליון להשיג אדמה בשביל מאתים ביל"ויים. ישב שם זמן מה, וכשהרגיש שאין תקוה לחצלחה, ויעל ארצה ישראל.

יחד עם חבריו בני ביל"ו התענה מאירוביץ באשר התענו הם. יחד אתם גר בצריף שהוקם בשבילם בראשון־לציון על הגבעה (עכשיו מתנוסס על המקום הזה בית הכנסת הגדול של המושבה), שנחלק לשנים. מחציתו האחת מדור לביל"ויים, ומחציתו השניה אורוה לסוסים, לסוסי העבודה. יחד אתם מלא את כרסו מאכלי תאוה של שעועית עם מעט צחצוחי שמן שומשין, ערב ובקר פעמים בכל יום, יחד אתם טעם חבלי עבודת אדמה קשה, שלא הורגל בה. יחד אתם סבל ענויי נפש ושפלות הרוח בעטיו של הגנן הצרפתי דיגור. כחבריו נשא בשרו בשניו התגבר על כל אלה. כלם יחד נשאו, סבלו בדומיה; בהיות לנגד עיניהם תכלית קדושה ונעלה, ותקוה לראות בקרוב בין שורותיהם אלפים ורבבות אחים, שבי גולה, נוהרים מכל תפוצות הגולה במטרה להחיות את הארץ ולהרים את קרן ישראל ע"י עבודת האדמה. עבודתם הקשה נעמה להם. הגב הכפוף הכואב והידים המיובלות השותתות דם, לא הפריעו את חדות היצירה שהם מסורים אליה לשם מטרה נעלה ונשגבה.

מאירוביץ שהבטיח לחו"צ ברוסיה, בהפרדו מהם, לפרסם מזמן לזמן ידיעות נכונות מהנעשה בישוב הצעיר והרך, קים את דברו. לעתים קרובות שלח את דבריו לעתונים הרוסים—עבריים. במאמריו הפיץ אור בהיר על מצב הישוב, ועל כל המעשים הנעשים בארץ, הן על מעשים של פקידי הברון והן על מעשיהם של החלוצים הראשונים, דבריו היו נמרצים, לא כסה על מעשים שלא יעשו משני הצדדים, הראה על השגגות של הפקידות, ועל התקונים הדרושים להשבחת המצב, לתקונם של האכרים הראשונים וכו'. השקפתו היתה בהירה ודבריו נכנסו אל הלבבות. חשוב מאד היה, בימים הראשונים של ההתישבות החדשה. מאמרו „להרים מכשול מדרך עמי", שנדפס במאסף „כנסת ישראל" של שפ"ר שנה התרמ"ז. בו גלה את מקור הרעות בנסיונות הראשונים, ומדבר הוא על טבע אדמת ארץ ישראל. על אוירה, ועוד, ומציע לפני חובבי ציון סעיפים אחדים לתקנת הישוב. במאמר זה הוא נושא דעו למרחוק על התעשיה וחרשת המעשה בארץ ישראל, ועל סכוייה בעתיד. במשך שנים רבות הופיע מאירוביץ במאמרים על הישוב בעתונים „רוסקי יֶברי", „רזסויט", „ייברייסקי זשיזן". ו„וסחוד" ועוד, בחתימת „סָטָרי פלסטינץ".

גם בעתונים „זלבסט־אמנציפציון", „די ולט", ב„יוד" של ד"ר לוריה בורשו", השתתף מאירוביץ מעת לעת במאמרים על הישוב.

בארץ השתתף מאירוביץ (ומשתתף גם עכשיו) בכל העתונים ובהוצאות הפריודיות, כאן יהד את הפסודונים שלו; „סטארי פלסטינץ" נעשה „מזקני הישוב". הוא השתתף עם בן־יהודה בהוצאת הוספה שבועית לעתון „חבצלת" בשם

„מבשרת ציון" הוא פרסם שם גם מאמריו בשנת קיומה. השתתף גם עם לונץ בהוצאת העתון הפריודי השרגוני „דער קאלאניסט" שנהפך אחר כך לעתון עברי חקלאי הראשון בעולם בעברית בשם „האכר", ואח"כ בשם „האכר היהודי". הוא אסף אליו חבר אגרונומים מומחים, ויחד אתם טפל בשאלות אגרונומיות. מומחיותו במקצועו זה היתה לעינים לחבריו האכרים ועזרה הרבה לשפור עבודת האדמה, ולנסיונות רבים ביחס לנטיעות. לפי בקשת „חובבי ציון" הוציא לאור ספר מיוחד על המושבות העבריות בארץ־ישראל לחצי היובל של ועד חובבי ציון בשנת 1900. הספר הראשון שבו תאר את מצב כל המושבות שנוסדו: „אופיטאני איברייסקי קאלאני פלשתינה" [תאור המושבות העבריות בארץ ישראל]. אח"כ „גדול תולעת המשי [בתרגומו העברי של ש. פ. רוזין], כמו כן הוציא קובץ „שירי עם ציון": אספת שירים עברים עממיים. ובזמן המלחמה הוציא ספר בשם „המושבות העבריות בארץ־ישראל", וגם מחברת לשאלות הישוב החקלאי.

בשנת התרס"ו נבחר מאירוביץ לחבר למועצת היקבים הראשונה ליקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב.

בארגון הראשון של מושבות יהודה בשם „התאחדות המושבות ביהודה" היה מנשה מאירוביץ הפעיל ביותר ועמד בראשו יחד עם חבריו אהרן איזנברג ודוב לובמן, במשך כל זמן מלחמת העולם, וכן גם בשנים הראשונות אחרי הכבוש.

בעד עבודתו לטובת הארץ, קבל מאירוביץ, בימי הנציב העליון הראשון הרברט סמואל, בשנת 1921, אות הצטינות של קצין האורדן המצוין M. B. E.

מאירוביץ נבחר לחבר „ועד הזמני" שנוסד בארץ־ישראל אחרי המלחמה; והיה חבר ב„אספת הנבחרים" הראשונה.

מאירוביץ השתתף בשלש מלאכויות אל הברון: בתרס"א 1901 היה חבר מלאכות לפריז מארץ־ישראל ומהגולה[91] בענין העמדת מושבות הברון ברשות עצמן.

בתרס"ב 1902 היה חבר במשלחת כורמי ארץ־ישראל לפריז לענין סדור עניני הכורמים והיקב[92].

בתרפ"ד 1924 השתתף במלאכות הישוב מארץ־ישראל לקהירו יחד עם אכרי יהודה והגליל[93], למען הביא את ברכת הישוב להברון שהיה חולה בקהירו. היה שנים רבות חבר ועד המושבה וראשו, חבר לועד הלאומי. — בכל עניני הצבור גלה פעילות רבה, והקדיש להם מרץ יוצא מהכלל.

במשך מלחמת העולם לקח מאירוביץ חלק פעיל מאד בתור יושב ראש התאחדות המושבות בכל השאלות שבין המושבות והממשלה. ובהעדר המנהל הראשי של אגודת הכורמים זאב גלוסקין מארץ־ישראל, היה מאירוביץ מופיע בתור בא־כח הכורמים בפני הממשלה. ולעניני פנים היו מאירוביץ ומרדכי סגל ממלאי מקום גלוסקין. ולא היה קל בימים הטרופים ההם להתעסק בעניינים צבורים באמונה. זה היה כרוך לעתים קרובות בסכנת נפשות ממש. בסבת עלילות על הישוב גורש בשנת התרע"ה יחד עם עוד עסקנים לטבריה לחודש ימים, וכן הושם ב־10 אקטובר 1917, יחד עם רבים מעסקני הישוב, במאסר בירושלים למשך 30 יום.

במלאת שבעים שנה למאירוביץ הוציאו חבריו ומכבדיו ספר „חבלי תחיה" בעריכת אבינרי. בו נתקבצו חלק ממאמריו הפזורים בעתונים, ובמאספים שונים. לאחר שלש שנים הוציאה חברת שטיבל את ספרו „מהשביל אל הדרך", בעריכת א. חרמוני בו באו עוד ממאמריו הדנים בשאלות ישוביות שונות.

מאירוביץ יושב ופועל בכפר, במושבה ראשון־לציון זה חמשים וחמש שנים (התרמ"ג—התרצ"ח). הכשרון המיוחד, שאינו רגיל אצל עסקנים, הוא, לדעת כיצד להיות „נביא בעירו". ואת הסוד הזה ידע מאירוביץ במשך כל שנות פעולתו בעדתו, בקרב אחיו בני ראשון־לציון, באופן יוצא מן הכלל.

כלי—המלחמה של מאירוביץ הם: הסבלנות כלפי מתנגדיו. בכלי זיין זה, היה תמיד מנצח. הנה הוא נבחר, נהל את התקופה שלו, עשה את כל התקונים הנחוצים בעדה — ובאו הבחירות החדשות והוא „נפל". מאירוביץ אינו מתרגז, אינו מתמרמר. הוא מברך את היו"ר החדש ודורש

---

91) במלאכות זו היו: מצד חובבי ציון מנחם אוסישקין, כהן ברנשטין, א. ברבש, אשר גינזבורג (אחד העם), זאב גלוסקין, אברהם גרינברג (יו"ר חובבי ציון ברוסיה), יחיאל צלינוב ועוד. ומצד הישוב הארצי־ישראלי: זלמן גיסין, מנשה מאירוביץ, משה סמילנסקי, מרדכי קרניאל, יהודה ראב, דוד שוב ועוד.

92) חברי משלחת זו היו: איזנברג אהרן, גיסין ליב, גינצבורג יעקב דרובין יואל, לובמן דב, מאירוביץ מנשה, נידרמן ישראל, ובראשם זאב גלוסקין.

93) חברי המשלחת היו: צבי בוטקובסקי, זלמן גיסין, ישראל לרנר, מאירוביץ מנשה, משה סמילנסקי ושלשה באי־כח בני־בנימין ועוד.

רק דבר אחד: „המשיכו"! אל קפאון! אך קדימה! — ולא זו בלבד שאינו מראה כעס וקצף, אלא גם עוזר הוא לנבחר החדש בעצה ובפעל עד שבא תורו ושוב הוא נבחר, ועומד בראש ועד העיר, וחוזר חלילה. ויש אשר עוד באמצע שנות כהונתו של הועד החדש נקרא מאירוביץ לקחת את ה„מושכות" בידו ולעזור בהמשכת ההנהגה.

והוא על משמרתו עומד. עובד חרוץ, מלא מרץ, ויוזם תמיד איזה דבר חדש.

בימי כהונתו האחרונים — התר"ץ, התרצ"א, התרצ"ב — הצליח מאד, בתור ראש הועד, לשפר את החיים הצבוריים במושבתו ראשון־לציון, ברוח וגם בחומר:

כביש מצוין נסלל בימי שלטונו במושבה ברחוב הראשי (רוטשילד), אשר בין בית הכנסת ובין הכביש הממשלתי יפו — עזה.

נוסדה „ספרית ז. ד. ליבונטין" (נדבת ליבונטין — בנין מפואר ואלפי ספרים). ועזרו לגשום המפעל החשוב הזה — מנשה מאירוביץ ודוב אלוני.

וגם היום הוא נפש החיה בועדת התרבות והוא יו"ר המועצה החקלאית בראשון־לציון.

ב„בני ברית", בלשכה המקומית הוא הנשיא, וכן הנהו יו"ר ב„ועדת מוזיאון רוטשילד", בראשון־לציון[94].

הלל איסר יגובסקי

94) מאירוביץ נשא את פאני בת זאב אברמוביץ ממיסדי ראשון־לציון ב־27 ספטמבר 1883 — כ"ה אלול התרמ"ג.

פאני ילדה לו בן אחד ושתי בנות:

הבן: אברהם הבכור, הוא גם הבכור של ראשון־לציון, כלומר: בן זכר הראשון במושבה, אברהם מת בדמי ימיו ט' טבת התרצ", המושבה הנציחה את זכר בנה הבכור אברהם מאירוביץ בסדרה על שמו „מגרש שעשועים" לילדי המושבה.

הבנות: לאה נשאה לבן ציון אידלנד, בחיפה, ברורה נשאה לשמואל בן צבי בראשון־לציון.

פאני נפטרה בדמי עלומיה בכ"א תשרי התרנ"ד — אחר שנת האבל נשא מאירוביץ בר"ח ניסן התרנ"ה את מרים אחות פאני ז"ל, להיות אם להיתומים. — מרים ילדה לו: שבעה בנים ושתי בנות.

הבנים: בר כוכבא נשא את רחל בת אשר לוין בראשון־לציון, הוא היום אחד המנהלים בחברת „מפעלי־ים", (מצד הסוכנות) עזרא נשא את שרה ברד בראשון־לציון, נחמיה נשא את חנה בתל־אביב, הוא בהנהלת משרד העליה בממשלת א"י, עקיבא ז"ל נפטר באביב ימיו ד' שבט התרפ"ח, זאב, עמי־זכאי, נתנאל בראשון־לציון.

הבנות: חנה נשאה לצבי אניספלד, גרים בראשון־לציון, יהודית נשאה לאברהם דויטש בעקרון.

הבילויי

יְהוּדָה אִידֶל צַלָאלִיכִין

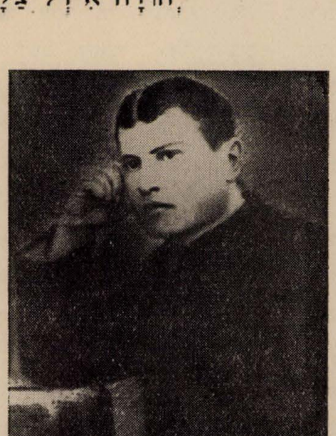

ציור 48.
צלאליכין לערך בתרמ"א
נולד בג' תשרי התרכ"ב.

יהודה אידל צלאליכין נולד בעיר שקלוב ביום צום גדליה שנת התרכ"ב. בתור בן דיין ממשפחת רבנים, למד יהודה בחדר ואחר כך בישיבה, עד צאתו למוסקבה, ומשם לארץ־ישראל.

בשנת ה־תרמ"ב הצטרף אל הבילויים ועלה יחד עם קבוצת הבילויים הראשונה ממוסקבה לארץ־ישראל. ומענינת ביחוד פרשת כניסתו לארץ:

התזכרה (מין פספורט מקושטא) של יהודה, לא היתה בסדר ועל כן שלח לו ישראל בלקינד מיפו להאניה „נפוס" (תעודת לידה תורקית). על ידי שליח. השליח למד לו לצלאליכין לאמור: שכאשר פקידי הנמל ישאלוהו על הפספורט יענה: „אֲנָא מִן הוֹן" רוצה לאמור בערבית: „אני מפה"[95]. וכך הווה: על כל מה ששאלוהו היתה תשובה אחת: „אנא מן הון".

— איפה הפספורט שלך?

— אנא מן הון.

— מה שמך?

— אנא מן הון.

וכך דחפוהו חבריו (שכבר היו מקודם פה), לאט לאט עד עברו בית המכס; ועד היותו לאכר בראשון־לציון ועד היותו לגבאי בבית הכנסת, ואפילו עד היותו לנושא משרה ממשלתית תורכית, כלומר מין „רב מטעם" של ראשון־לציון, מין פרופורמה שבימים ההם.— ועוד ימים רבים אח"כ היו חבריו מכנים אותו בשעת חדוה: האדון „אנא מן הון".

95) עיין הצעדים הראשונים לישראל בלקינד ח"א עמוד 31.

בזמן הראשון לבואו לארץ־ישראל, עבד יהודה צלאליכין במקוה־ישראל, וגר יחד עם חבריו הביל״ויים בבית אנטון איוב.

ביום ז׳ שבט התרמ״ד נשא לו לאשה את הביל״ויה חסיה בנינסון.

בזמן עבודתו במקוה־ישראל, חלה צלאליכין במחלת השגרון (רומטיזם). חבריו שלחוהו לטבריה להתרחץ בחמֶיה. בשובו כבר נמצאו החברים בראשון־לציון ויהי למפקח על הפרדות של ביל״ו, והיה משכים ומעריב יום יום אל הבאר להשקותן. את המים היו שואבים אז מן הבאר באופן קדמוני (פרימיטיבי). שני עמודים נצבים באלכסון קשורים למעלה זה לזה, וחבל ארוך כרוך עליהם. בקצה החבל דלי שיורד לבאר ועולה מן הבאר, יורד ריקן ועולה מלא. ע״י משיכת החבל.

באחד הימים בעשותו מלאכת השקאת בהמותיו, במשכו מן הבאר את הדלי המלא, נמתח הקשר המקשר ומהדק את שני העמודים למעלה ונפתח. הדלי המלא סחב אתו את החבל אל הבאר. בחפצו לעצר בעד הדלי המלא, נמשך צלאליכין גם הוא אחרי החבל אשר בידו, ויפל על ערמת האבנים שהיתה על יד פי הבאר, ובהסחבו נשברה רגלו. ערמת האבנים הצילתהו מלנפול אל תוך הבאר העמוקה כחמשים מטר. — ונשאר צולע על רגלו עד היום הזה.

צלאליכין נסה גם במסחר את מזלו, פתח חנות מנופקטורה לאיזה זמן וכבלעה כך פלטה. כאשר נפתחה כך נסגרה אחרי זמן מה.

יהודה צלאליכין היה מן הראשונים שקבלו עליהם את הנתינות התורכית, ובתור שכזה נקנו על שמו הרבה אדמות כגון אדמת בן־שמן, רוחמה, נחלת־יהודה ועוד.

הוא היה גם בין הראשונים שרכשו חלקים ועזרו בעת קנית אדמת רחובות על ידי יהושע חנקין ואהרן איזנברג.

צלאליכין היה מראשוני המיסדים של „קופת חקלאית״ בראשון־לציון ויושב־ראש הראשון שלה, כמו כן יושב ראש הראשון של „קופה הדדית לביטוח בהמות״ במקום.

אגב זכה צלאליכין לעוד ראשוניות אחת:

הוא הביא את זוג החתולים הראשון לראשון־לציון מבית אנטון איוב מיפו.

ואל נא יהיה הדבר הפעוט הזה קל בעיניך: הנך נמצא במדבר, בישימון, אשר מלבד השועלים ויללותיהם ועשבי בר, אין כלום במקום הזה, והמבטא „כלום״ לא נכון, יש עוד דבר חי וזהו: עכברי שדה, נכדיהם וניניהם של אותם עכברי סרני הפלשתים שמלפני שלשת אלפים שנה, ששלטו פה ממשלה בלתי מגבלת עוד מימות שמואל א׳ פרק ו׳, ועד ימות ליבונטין, פרימן ופישלזון[96]. והספקת חתולים היתה בעתו.

צלאליכין חי כל ימיו בראשון־לציון. אכר מצוין. משק בית חשוב. ומטופל בכרמים ובפרדסים בראשון־לציון, ברחובות ובגדדה. כל ילדיו ונכדיו נמצאים בסביבותיו.

הביל״ויה

חַסְיָה בַּנִינְסוֹן צַלָאלִיכִין.

ציור 49.
חסיה בשנת התרמ״א
נולדה בשבט התרכ״ב

חסיה נולדה בחדש שבט התרכ״ב. בעיר בוריסוב.

התחנכה בבית אחיה יהושע בנינסון, במינסק. שם גדלה עד צאתה לארץ־ישראל.

בבואה לארץ, נלותה גם היא לחדר הנשים של הביל״ויות דבורה סירוט, פאני בלקינד ופאני פריזר, שבפרדס אנטון איוב. ובעבור יהודה צלאליכין לראשון־לציון עברה גם ארושתו חסיה אתו.

חסיה התחתנה איפוא עם הביל״ויי יהודה צלאליכין ביום ז׳ שבט התרמ״ד

96) הערה מאירת עינים מאת נוסעת אחת: איטה פינס—ילין, היום היא „קצין מחוז ירושלים״, אשת פרופיסור ד״ר דוד ילין, אשר לנה בראשון־לציון בראשית התהוותה, וכה דבריה:

„בהתחלת ההתישבות בראשון־לציון נסע אבי [יחיאל מיכל פינס] לשמה, כפעם בפעם, ופעם אחת נסעתי גם אנכי אתו. מלון לא היה, ויקבלו אותנו בסבר פנים יפות בבית פישלזון, הכינו לנו מקום לשכיבה על ספות עץ ומזרוני קש, וסדינים וכרים וכסתות לבנים כשלג. כמה שמחנו על המנוחה, שהיתה לנו אחרי נסיעתנו כשתים־עשרה שעה מירושלים לראשון־לציון. והנה לפנינו פתאום מחזה נורא:

בראשון־לציון. ונולדו להם שלש בנות ובן אחד[97]. חסיה חיה כל ימי חייה בהסתפקות אכרית, התעסקה במשק ובבית ובחנוך ילדיה. הבית והמשפחה המה היכל הקדש שלה.

הבילי"ויי

ד"ר מְנַחֵם שְׁטַיְן.

נולד בביאליסטוק בשנת 1855. גמר שם גמנסיה, השתלם במכללה בליפציג, וקבל תעודת רופא. בא לארץ בסוף 1882 [98].

צעיר רענן כבן עשרים ושבע, בעל מצח מקומט, תמיד הוגה, תדיר חושב, ספר לא מש מידו ומעיניו. וסר גם הוא לאותו מעון הבילי"ויי שבפרדס איוב. ורצה לצאת אתם למקוה־ישראל לעדור במעדר את האדמה, ובפרנק ליום כנהוג. התנגדו לו הבילי"ויים וככה נמקו התנגדותם: אתה הוכתרת לרופא, ובתורת דוקטור ביפו תוכל להביא תועלת גם במובן החמרי, וגם במובן המוסרי והלאומי. קהלת יפו זקוקה לרופא יהודי, כי אין. תקשור קשרים ויחסים טובים עם משפחות שכנינו הערבים. תסדר לך מעון לקבלת חולים. וגם לנו תהי תועלת, שתהיה לנו רופא הגוף וגם רופא הנפש.

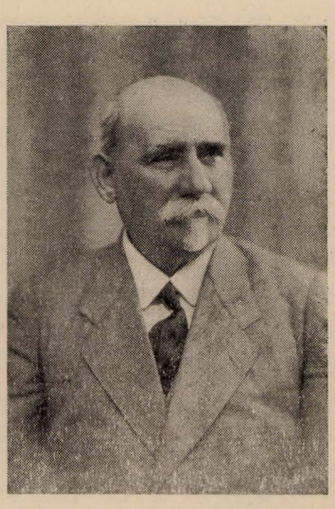

ציור 51.
הבילי"ויי ד"ר מנחם שטין
נולד התרי"ה — מת התרע"ו

סרב ד"ר שטין ואמר:
— באשר תלינו אלין, ובאשר תעבדו אעבוד. וגורל אחד לכלנו. גזרו עליו חבריו הגזרה:
— ליפו!

האחד הציע לו מעיל של שבת שלו, והשני הקדיש לו את כובעו החדש שקנה באודיסה, וידחפוהו בעל כרחו ללכת להיות לעירוני, ולמורת רוחו התישב ביפו.

הוא התפרסם תיכף לרופא מצוין, ובעבור הבילי"ום לראשון־לציון, והאוכלוסיה החלה להתרבות, נתקבל ד"ר שטין מטעם פקידות הברון בתרמ"ד לרופא המושבה. ראשון־לציון וכן גם לעקרון.

ד"ר שטין סבל הרבה בימים הראשונים, עד שהצליח לסדר לו קליניקה קטנה ביפו. מסור היה בלבו ונפשו להמתישבים הראשונים. על סוסו היה עובר עם תורתו בתוך מעיו, לראשון־לציון, מראשון לעקרון, מיפו לפתח־תקוה, ושב לבית־החולים „שער ציון" ביפו, וחוזר חלילה; יהודי נלהב היה, לבצע כסף לא השתוקק, טוב לבב היה ד"ר שטין, לכל מפעל טוב נתן את ידו. אהב מחקר הרפואה, וספרות יקרה לו מכל.

אשיות מרכזית היה לעסקנות צבורית עֵרה, לכל מקצועותיה. היה ממיסדי „בני ברית" ביפו; לקח חלק ביסוד בית חולים „שער ציון" ביפו.

השתתף אתנו ביסוד „ועד „להוצאת" המלון הגדול לאליעזר בן־יהודה", ויקדיש לזה הרבה מזמנו. קבל על עצמו נשיאות הועד, ויטפל בההוצאה לאור של החוברות הראשונות של המלון הגדול, בטרם שקבל עליו לַנגנשַיד מברלין את ההוצאה לאור.

בילי"ויי נאמן נשאר עד רגעו האחרון — חלה בהיותו רופא הצבא בתרע"ו במגפת טיפוס הבהרת, ומת בירושלים [99].

עכברי שדה תפסו מקומותינו על המטות. והתהלכו להם בשקט צבע העכברים בָּלַט לעין, בהיותם על הסדינים הלבנים של המטה. פחד ורעד אחזוני, לשכב על המצע הזה, מפני הבריאים האלה. נשארתי כל הלילה עֵרה באי—סבלנות וחכיתי עד עלות השחר, לצאת החוצה ולשאוף אויר צח, ולשכח את כל נדודי השנה, רצוני היה רק לשוב הביתה.

אז לא חשבתי על הקרבן הגדול שהקריבו האכרים שתקעו יתד במקום ציה זה, המכוסה חול עמוק, ועכברי שדה לרוב, אשר רק לילה אחד גזלו ממני את תנומתי, וכבר כשל כח סבלי. לא תארתי לי איך אפשר להתרגל לחיים כאלה, ולהיות מאושרים בחיים. (עיין ספר: „לצאצאי, זכרונותי" מאת איטה ילין; עמוד 73—72. דפוס ירושלים, התרצ"ח).

97) בתם רוחמה נשאה ליעקב בסקינד שנהרג מנפילה בעבודה. באחת הבארות, ואחרי האסון נפטרה גם רוחמה, האשה המצוינה.

בתם אלישבע נשאה לאברהם גרשברג, שבא ארצה מאנגליה בימי מלחמת העולם עם הגדוד העברי, בו שמש בתור ראש סגני הקצינים [סרג'נט מיג'ור].

בתם אסתר נשאה לעורך—דין צבי לאונר, שבא ארצה מאמריקה, גם הוא התניס לגדוד העברי דשם.

בנם יצחק נשא לאשה את שושנה לבית ויגודסקי, ילידת ורשה.

יצחק צלאליכין, עתים הוא נבחר לועד החקלאי במושבה, עתים הוא נבחר לְמועצה המקומית בראשון־לציון. אוהב עסקנות צבורית. כיום הוא מנהל משקי אביו ושלו עצמו. יצחק נחשב בין הפרדסנים המומחים במושבה.

98) עיין ספר מ. מאירוביץ „מהשביל אל הדרך" עמוד 115.

99) אשתו שרלוט ילדה לו בן אחד ישראל מהנדס לפי מקצועו ובת אחת רחל, שנשאה להפרדסן גלמן בפתח־תקוה.—

ציור 52. – אספת חלק מבני ומבנות ביל"ו בכ"ו כסלו התרע" בחצי היובל, 25 שנה, לגדרה. – מימין לשמאל: י ו ש ב י ם: דוב ליבוביץ, יהודה אידל צלאליכין, חסיה בנינסון–צלאליכין, חיים חיסין, פאני פריזר–חיסין, פאני בלקינד–פינברג, זלמן דוד ליבונטין, ישראל בלקינד, מנשה מאירוביץ. – ע ו מ ד י ם: יעקב שלמה חזנוב, אברהם סולומיאק, אליהו סורדלוב, בנימין פוקס, שלמה צוקרמן, יואל דרובין, צבי הורביץ, שמשון בלקינד, ד"ר מנחם שטין.

ציור 53.

חלק משרידי הביל"ויים בתרצ"ג במולד השבעים למנחם אוסישקין, במכללה בירושלים. – באמצע: מנחם אוסישקין. מימינו: דוב ליבוביץ, יהודה צלאליכין. משמאלו: מנשה מאירוביץ, דוד יודילוביץ.

VI. נחלת הביל"ויים בראשון־לציון

בתקופת היסוד.

	מדת אחוזתו	
בלקינד שמשון עם אחיו ואחותו	120	דונם
דרובין יואל	127	„
הרכבי אלכסנדר	100	„
מאירוביץ מנשה	70	„
צלאליכין יהודה וחסיה	125	„
	542	דונם

אבגוסטובסקי וחיסין סרבו להתנחל.

ד"ר שטין נשאר לעבוד ביפו.

יודילוביץ נשאר לעבוד בירושלים.

ה. הַמְּצוּרָפִים הָאַחֲרוֹנִים לִתְקוּפַת הַיְּסוֹד.

(התרמ"ב—מ"ג)

I. נחלת המצורפים.

	מדת אחוזתו	
ברד אברהם	100	דונם
ליבונטין יהודה ליב הכהן	300	„
פישלזון יעקב דוב	123	„
צרנוף יצחק	102	„
רפפורט שו"ב הרב חיים טוביה	50	„
בעלי מלאכה:		
כרצוסקי מאיר נגר	6	„
נגר דוב בֶּרל	6	„
	687	דונם

פועלים מומחים בחקלאות:

אלזנר שאול

וולף ליב גרינשטין

ראב יהודה

II. דברי ימי המצורפים לתקופת היסוד.

המצורף

אַבְרָהָם בֶּרֶד.

בא הנה בתרמ"ב מיאסי רומניה, כבן ארבעים וחמש.

תמונת

המצורף לתקופת היסוד

אברהם ברד

לא השגתי

במקום ציור 53*).

לקח חלק בקניה הראשונה של ראשון־לציון.

חלקו היה 100 דונם.

עשה כשנתים בראשון־לציון, אביו שהיה עמו נתקבל ללמד למודי הדת לתלמידים בה„חדר" שנוסד בימים הראשונים ההם במושבה.

ובאחד הימים מכר אברהם ברד לפקידות הברון את כל אשר לו בראשון־לציון, והוא ומשפחתו, נעלמו מן אפקנו, ולא שמענו דבר עליהם עד היום הזה.

המצורף

יְהוּדָה לֵיב לִיבוֹנְטִין.

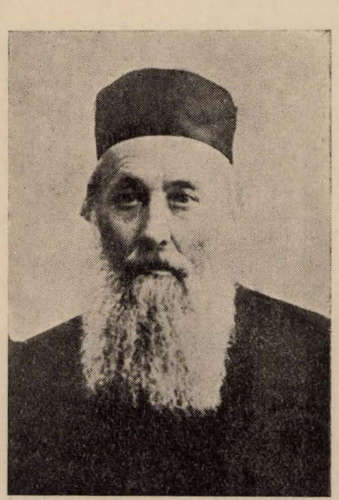

ציור 54.

יהודה ליב ליבונטין נולד בעיר אורשה (פלך מוהילב) ברוסיה על ברכי הורים חסידים. כרוב ילדי ישראל בימים ההם התחנך על הגמרא והפוסקים ויצא לו שם של חריף ולמדן.

בהיותו בן חמש עשרה שנה השיא אותו אביו לאשה ילידת אורשה בת למשפחת זוסמן אפשטין ושמה קרינא לאה, היא היתה בת ישראל צנועה וטובת לב.

השתקע יהודה ליב ליבונטין במוסקבה ויהי לסוחר

*) במקום מס׳ 51 שמלמטה לתמונת ד"ר שטין — קרא: 50. ובמקום 52—53 שמלמטה לתמונות הביל"ויים — קרא: 51—52.

עצים וקבלן בבנין מסילות ברזל ממשלתיות.

בשנת התרמ"ג סוף 1882 נסע לארץ־ישראל על מנת לראות את הארץ ולחקור על אפשרויות התישבות בה. ורכש לו בראשון־לציון 300 דונם קרקע.

בשנת 1904 השתקע ביפו בקרבת בנו זלמן דוד. וחי על הכנסות רכושו עצמו, במספר נדבותיו ידועה לנו נדבתו לטובת בית מושב זקנים בירושלים בסך 2500 פרנק.

גם השאיר עזבון לטובת תלמוד־התורה בראשון־לציון. הקרן היתה מונחת עד עכשיו (התרצ"ח) אצל האפוטרופסים, ועתה בונים חדר בשביל תלמוד התורה בראשון־לציון על שמו.

ליהודה ליב ליבונטין נולדו 4 בנים ובת אחת[100]. נפטר בשיבה טובה בתל־אביב והובא לקבורה בירושלים מקום שם גם קבורת אשתו.

המצורף

יַעֲקֹב דּוֹב פִּישֶׁלְזוֹן

תמונת
המצורף לתקופת היסוד
יעקב דוב פישלזון
לא השגתי

במקום ציור 55.

יעקב דוב בן שמואל מרדכי פישלזון נולד בעיר סמיליאן, פלך מוהילב בשנת התקצ"ב. אביו חנכו בשיטה חרדית: חניך ה„ישיבה", למדן, ירא שמים, ולכשגדל השיא לו בת עשירים, את דבורה בת מרדכי הכהן ליבונטין מאורשה, פלך מוהילב, [הוא אבי אביו של מיודענו זלמן דוד ליבונטין, ממיסדי ראשון־לציון], והיא דבורה אשת פישלזון, היתה אחות להמצורף למיסדים: יהודה הכהן ליבונטין, אבי זלמן דוד.

נולד בהתקצ"ג — נפטר בהתר"ש.

100) הבנים: הבכור זלמן דוד ליבונטין, ממיסדי ראשון־לציון, ויוצר המנגנון הבנקאי הלאומי שלנו (עיין עמוד 38 במאמרי זה), יחיאל יוסף מקצועו מהנדס וידוע בספרות בשם חושי הארכי, כתב רומנים ומאמרים על התפתחות הישוב והחקלאות. חי בימיו האחרונים בתל־אביב. ומקום קבורתו וקבורת אשתו פשה ובתם היחידה אלכסנדרה בבית העלמין בראשון־לציון. דוב בר מקצועו אגרונום (בתו נשואה לאליהו [בנו של ז. ד. ליבונטין] מנהל אפ"ק בתל־אביב). היה פרופיסור באוניברסיטה. ציוני פעיל אחרי הקונפרנציה הציונית ברוסיה. בימי הבולשביקים נאסר יחד עם כל המשתתפים וחלה בבית האסורים שוחרר ומת. היה 3 פעמים בארץ־ישראל. מרדכי מקצועו רופא, נשאר ברוסיה. פשה בתו נשואה לישעיהו קלמנובסקי, חי בארץ־ישראל מן 1924 עד 1930.

האברך יעקב דוב חלק את חייו לחצאין: חציו לעבודת הבורא וחציו לעולם הזה, עסק בפרקמטיה יחד עם חותנו מרדכי ליבונטין, במסחר כלי כסף ותכשיטין וביחוד במרגליות; וככה חי לו חיים שלוים ושקטים בגלות רוסיה עד הגיעו ל„גיל העצה"—בן חמשים; והנה הקיפה את מחנה ישראל תנועת חיבת ציון, תנועת יסוד ראשון־לציון, תנועת בילו"ו; ובבקר לא עבות אחד קם יעקב דוב פישלזון וצרר את צרורותיו, ויקח את דבורה אשתו ואת בן הזקונים מן השלשה שהיו לו, ויעל לארץ מכורתו—ארץ־ישראל, נצטרף אל המיסדים בהתרמ"ב, קנה מאה (100) דונם אדמה, ויהי לחתיכת מיסד גם הוא.

ולמרות שהיה כבר בשנות העמידה, נעשה לאכר טוב, קבע לו גם פה עתים לתורה, וחלק מן היום עסק במסחר. פתח בית מכלת, ויאסוף לחנותו דברים שאין הצבור יכול לעמוד בלעדם. היה שם קצת ב„כל מכל כל". גם קהוה גם צוקר, גם מחטים, גם דג־מלוח, גם עפרונים, ניר ובד לשקים, דיו, חוטים לתפירה, כלי זכוכית, מנורות לנפט ועוד.

אדם נבון ומבדח היה פישלזון, וימשוך אליו את לב הנוער; בחנות שלו מצאו תמיד גם את דבורה אשתו, שהיתה אהודה על הכל, בבקרה בגלוי לב את כל צדדי החיים הפרימיטיביים ההם, עד שכנוה כלם בפה אחד: ה„דודה", ובהקטנה ה„דודיה" (די מומקה).

הפישלזונים, כמיסדי החנות הראשונה בהמושבה הראשונה לציון, לא היו קפדנים ביותר בענין הארץ־ישראי, הביטו בעין טובה על הלקוחות, והפנקס היה פתוח וכל דכפין בא ולקח, היה מי ששלם לחצאין, מי לשליש, ומי לרביע, והשאר ל„כשירחב" וזה הקל מאד על החיים בימים המרים ההם במקום השמם, אשר לא היה למצוא בו כלום ובשביל כל דבר קטן היו צריכים לנסוע ליפו. — הפישלזונים נטעו כרמים יפים עד שהקיף המחסור גם אותם והסתובבו כפי שיכלו.—

„ראשון־לציון" בעריכת ד. יודילוביץ. גל. 8.

בשנת התר״ע חלה הזקן בן שבעים ושבע, עלה על מטתו שלא ירד עוד ממנה. — ואחרי שנים אחדות נפטרה הדודה דבורה פישלזון ושניהם ישנים שנתם הנצחית בבית העלמין, תחת צל השקמה בראשון־לציון[101].

המצורף

יִצְחָק צֶ׳רְנוֹב

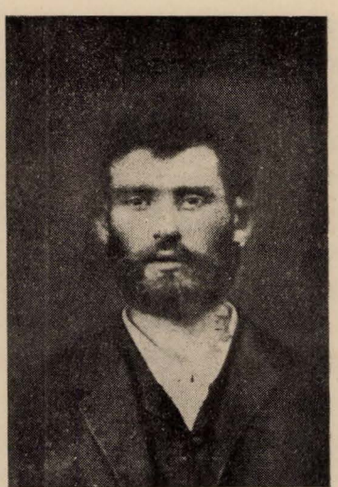

ציור 56.
צ׳רנוב בתרמ״ח בערך

נולד בעיר חרקוב, ברוסיה, ביום י״ד ניסן התרכ״א = 1861, נתחנך ברוח היהדות, גמר גימנסיה בעירו והנה החלה תקופה של תנועת חבת ציון. ויפסוק את למודיו והלך לקונסטנטי־נופול במחשבה תחילה לעלות משם לארץ־ישראל.

כשעברה שיירת הביל״ויים הראשונה, דרך קונסטנטינופול, עלה גם הוא על אותה האניה, והגיע ליפו בי״ט תמוז התרמ״ב.

נולד י״ד ניסן תרכ״א — נפטר כ״ט חשון תרצ״ו.

בלכת הביל״ויים לעבוד במקוה־ישראל הלך גם הוא וקבל עבודה שמה. ואח״כ עבר לעבוד בראשון־לציון, המושבה החדשה. ברבות הזמן השיג מאה ושנים דונם קרקע ונהיה לאכר בראשון־לציון לכל ימי חייו.

נשא לאשה את גולדה לבית שינברג מיפו (בת אחות מוריץ שינברג) אשה מצוינת במדות תרומיות בחנוך אצילי נעלה. והיא ילדה לו שלשה עשר ילדים[102].

נפטר בן שבעים וארבע שנים, ביום כ״ט חשון התרצ״ו 25.11.35, והובא לקברות בבית העלמין בראשון־לציון.

---

101) השאירו שלשה בנים: ליב, יחזקאל ויצחק. השנים הראשונים נשארו ברוסיה, ויצחק עלה ארצה. התאכר גם הוא ברבות הימים, ויהי לכורם ולפרדסן, — עליו ידובר בפרק אחר.

102) גולדה שינברג—צרנוב ילדה: בנים שמונה: יוסף, נשא את מרגרית זידלר; אריה, נשא את דורה גולדשטין; אברהם ז״ל; יואל ז״ל השאיר אחריו אלמנה דבורה טירקניץ; ישעיהו, נשא את בלומה בירנבוים; צבי, נשא את חיה שוטניצקי; מתתיהו; משה; בנות: חמש: תמר ויהודית (תאומות); תמר, נשאה לסולומון פילבר; ויהודית, ליוסף בירנבוים; רבקה (נולדה תאומים עם אחיה משה); שושנה ורחל (תאומות); שישנה, נשאה ליאון אלמליח; ורחל, נשאה לבנימין בן בסט.—

המצורף

הש״וב הָרַב חַיִים טוֹבְיָה רַפָּפּוֹרְט.

ציור 57.
נולד בשבת התקצ״ז — נפטר ב״ה אדר התרס״ז

נולד בסלובודקה בשנת התקצ״ז לאביו הרב כתריאל מוילקומיר. חיים טוביה נתחנך על ברכי התורה והדת; הנער הראה כשרונות בלמודים, והראה בקיאות בש״ס ופוסקים. אחד מחבריו בלמודי ההלכה, היה ר׳ אליהו דוד רבינוביץ תאומים שכהן אחר כך רב בפוניוֶז ובסוף בירושלים, אח״כ היו מחליפים ביניהם אגרות חברים.

הרב חיים טוביה עלה עם בני ביתו לארץ־ישראל ביום י״ב אב התר״מ. ובאחד מימי אלול התרמ״ב, הובא על ידי המיסדים בתורת שו״ב לראשון־לציון.

הרב חיים טוביה רפפורט היה בקיא בתלמוד ופוסקים סים את הש״ס פעמים אחדות. וישמש גם לרב להקהלה הקטנה החדשה ראשון־לציון עם כל היותו אדוק ודבוק באמונה ודת, היו בו ממדות בית הלל, והיה נוהג תמיד לזכות, להקל ולא להחמיר, כי חס היה על ממונם של עניי ישראל, וברוב השאלות היה מכשירן. חבב מאד את האדמה ועובדיה.—

ולמרות שמשכורתו היתה זעומה, והוא בעל משפחה, והרגיש במחסור תמיד, ראה בכל זאת את העולם במשקפים ורודים. תמיד אותות חדוה על פניו, ובדיחה בפיו.

היה זה טפוס מיוחד. אהב התורה, אהב את ירושלים,

ואהב ביחוד להמצא על יד עובדי אדמה. — בעיניו יהודי שלם, הוא רק אותו יהודי שעובד אדמת ארץ־ישראל, כי עי"ז יכול לקים את כל תרי"ג המצוות, לרבות המצוות התלויות בארץ, מה שאין כן יהודי עירוני.

„עונג שבת" מיוחד יצר לו הרב השו"ב הזה: בכל שבת, אחרי הסעודה, היה עובר סובב בחצרות המושבה, ומתבונן: מאי נבנה השבוע מחדש. והיה נהנה הנאה משונה מכל נדבך חדש: הנה עוד בית, היה מרטן בין שפתיו, הנה עוד רפת, הנה לול! הנה שובך ולשמחתו אין גבול. הכל בעיניו יפה, עולם שכלו טוב.

את רובי תורתו היה מקנה לראשוני התלמידים במושבה. בית הספר שלו, כביכול, היה צריף של מחצלאות גדול, שהקציע לו אחד המיסדים (פרימן) בתורת „חדר".

וכדאי להזכיר בזה את ראשוני התלמידים שלו ב„חדר" ראשון־לציון:

אריה ליפה שליט [מחבר שירי ראשון־לציון, אחר כך], ואחיו משה אהרן [היום ד"ר שליט] לאזאר אברמוביץ [היום ד"ר בן־זאב]. מרקוס פינברג [היום ד"ר פינברג], תנחום חנקין [היום פרדסן ממדרגה ראשונה] שמואל ואחיו יעקב פרימן [ראש המועצה האחרונה בראשון־לציון], נחום ואחיו שמאי איזנבנד [היום בעלי חרשת]. כתריאל ואחיו שמעיה רספורט [הראשון היום מחשובי החקלאים פרדסן גדול, והשני היה רב בצרפת ונפטר בהתרצ"ח].

תכנית למודיו ב„חדר" המחצלתי של המורה חיים טוביה דנן, היתה התכנית הידועה של מורשת קדומים, כדרך אבותינו ואבות אבותינו: דרדקי, חמ"ס (חומש, מחזור, סדור) וגפ"ת. (גמרא, פרש"י, תנך).

אחרי עבור עליו שש שנים בשחיטה בבית המטבחים באה עליו, ועל חדותו, שואה: קם ערעור על שחיטתו! פה התחילה לו פרשת נדודים: לבדוק סכינים בפני הרב מיפו [אז כהן הרב נפתלי הרץ, וקצת מחמיר היה]. פעם פגימה, פעם אוגרת וכו' וכו'. — כתת רגליו ירושלימה, עמד לפני הבד"ץ של הרב שמואל סלנט, ולפני ועדת שוחטים, אשר נסוהו ובדקוהו, והעידו על כשרות שחיטתו בתעודותיהם. כולם כתבו וחתמו, זכרון דברים, להרב מיפו, והעידו שהכל כשורה. אך הרב עמד בסרובו.

באחד מימי אלול התרמ"ח, והשו"ב חיים טוביה שב מנדודיו וטלטוליו להרב מיפו, בשעה מאוחרת בליל חושך ואפלה, ונלוה אליו גם השו"ב מואדי־חנין [היום נס־ציונה]. וכמובן ששניהם בימים ההם הלכו רגלי מיפו לראשון־לציון, וגם זה לא מפני רוב עשרם. ויהי בהיותם בדרך „ראשונה", ויתנפלו עליהם שלשה ערבים, ויפשיטו אותם, ויציגום ערומים כיום הולדם, וגם כבדו אותם, במכות אכזריות; — השו"ב הואדי חניני נמלט לרמלה, ויודיע שם על האסון, ומשם לראשון־לציון. פרשים יצאו מזוינים, וימצאו—את השו"ב מוכה ופצוע מתבוסס בדמו, בליל קר ואופל. מעקבות השודדים אין קול ואין קשב. הביאו את הפצוע לראשון־לציון ולמזלו של הבר—מזל שלנו, נעדר אותו לילה הרופא [דרבילה] מהמושבה ויטלטלו את המסכן ליפו. לאחר זמן רב בבה"ח הבריא ושב לביתו. בהגיע תור השמיטה הראשונה (התרמ"ט) לבני ראשון, טפל הרב חיים טוביה בהמצאות תקון להיתר העבודה בשביעית, כגון ע"י מכירת הנכסים לנכרי מעין מכירת חמץ בפסח וכו'. אך — לשוא כתת רגליו ירושלימה, להרבנים דיסקין וסלנט. איש לא אבה שמוע לו. עד שקם הרב יעקב מרדכי הירשנזון, ואחריו בנו הרב חיים הירשנזון והרב אלישר הספרדי ואחריהם רבני חוץ: מוהליבר, אלשונגר, ספקטור ויהושע מקוטנא וזנויל מורשוי, חקרו ודנו בשאלה, ויפרסמו ברבים את פרטי ההיתר הידוע שלהם, לעבודה בשביעית.—

בנו הנאמן כתריאל רספורט שחרר את אביו מדאגת פרנסה, ויטיל על עצמו לפרנס את בית אביו לכל ימי חייו.

ובהיות האב חפשי מדאגות, שבה אליו חדותו, והתמכר להנות בתורה, בעמידה עד שמנה ועשר שעות ביום. כל אלה שהכירוהו כבדוהו ואהדוהו.

את בניו גדל להיותם עובדי אדמה. והיה חוזר על פסוק: למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה...[103]

נפטר ביום ה' אדר התרס"ז. והובא למנוחת עולמים, בבית העלמין בראשון־לציון.

---

103) השאיר לאשתו רחל בלה ארבעה בנים (אחרי הילדים, בנים ובנות שמתו עליהם בחוץ־לארץ) שלמה יצחק חקלאי במלוא מובן המלה, וכרוך מאד אחרי גדול עופות; כתריאל, אדם נאור שהפתגם האנגלי: Self made man נאוה לו: הוא כורם ופרדסן חשוב. עסקי צבורי. היה גם ראש עירית ראשון־לציון בימות המלחמה והכבוש. — עליו ידובר בפרק אחר. — שמעיה רספורט כהן בתורת רב בצרפת, ואחר בקהלת ברומט אצל שטרסבורג; נפטר ביום י"ח שבט התרצ"ח.

המצורף

מֵאִיר כַּרְצֶ׳בְסְקִי.

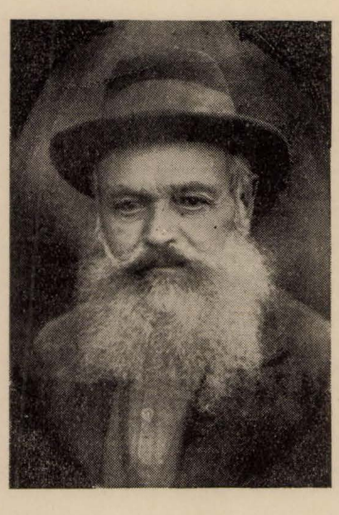

ציור 58.
נולד בהתר״ז — מת בי״ב אב בתרפ״ט.

מאיר כרצ׳בסקי הנגר נולד בשנת התר״ז 1847, בקיוב. (רוסיה). עלה לארץ עם משפחתו בשנת התרמ״א. התישב ביפו. לכשקנו מיסדי ראשון־לציון את אחוזתם נצטרף גם הוא אליהם, קנה ששה דונם אדמה, להקים לו עליה בית מלאכת לנגרות ולדירה.

אשתו רחל היתה נדיבת לב. למרות שהמשפחה דיירה מטופלת בבנים, התנדבה רחל לאפות לחם בתנור שהתקינה בחצרה, בשביל הצעירים הביל״ויים שלא על מנת לקבל שכר טרחתה.

מאיר כרצבסקי היה נגר קבלן. הוא עשה הנגרות יחד עם חברו ברל נגר בהבתים הראשונים של שש משפחות. גם להבית שה״ה מוכן בשביל פקיד הברון. והכין בית קטן גם למשפחתו עצמו. וכשהחלו לבנות את בית הכנסת הגדול, קבל על עצמו לעשות את מלאכת הנגרות גם בבית הכנסת. יש שהפקיד אוסוביצקי שלח אותו לעשות הנגרות גם להבתים שבנו בעקרון וגם לגדרה נשלח.

והנה קרה בשנת התרמ״ח—מ״ט, כשנוסדה המושבה באר טוביה [קסטיניה] בשביל יהודי בסרביה. והיה צריך לבנות להם בתים; ורשיונות אחרו לבוא. ויחליט הפקיד בלוך, להכין בשבילם לפי שעה צריפי עץ. קרא את מאיר נגר, ויצוה לו, לפי תכנית מוכנה, להכין לו שלשה עשר צריפים, במקח שהוחלט ביניהם.

הכל הותקן בראשון־לציון על המגרש הריק, שהיה מול אורוות הברון (היום רחוב מוהליבר). היה זה הסכם בעל פה. כי מי זה יכול להעיז לדרוש מפקיד הברון, וביחוד מבלוך, חוזים וחתימות?

אחרי שהכל היה מוכן בראשון־לציון, צוה בלוך על מאיר נגר להעביר בין לילה את הצריפים לקסטינה. תמה הלה והחזיר להפקיד: 1) הדרכים מראשון־לציון עד קסטיניה רעים מאד. והכל יהרס ויחרב בדרך; 2) סכום ההוצאות של העברה, הלא הוא חשוב מאד, ועל זה ל א נ ד ב ר בשעת ההסכם כלל וכלל.

בלוך שמטבעו היה קפדן, והביט על כל בני המושבה מלמעלה למטה, ועל ב ע ל־מ ל א כ ה לא כל שכן. צוה במפגיע על הנגר להעביר הכל, תיכף ומיד, ולהביאם לקסטיניה (באר טוביה) על אחריותו בשלימות. ועל דבר חשבונות ידובר אחר כך[104].—

הסוף היה שהפקיד בלוך נשאר חיב לבעל־המלאכה כמאה וחמשים נפוליון זהב (120 לא״י) וסירב לשלם אותם לו. — הציע בעל־המלאכה להגיש הדבר לבוררים או להרב; נתקצף הפקיד, ויען:

— תוכל לפנות למי שתרצה. אני השופט, אני הרב, ואני הממשלה במקום הזה. ולא אשעה לשום צדדים.

שנים עברו וכרצבסקי היה חוזר על תביעתו, ובלוך— על סירובו. ויהי היום ויגיש כרצבסקי את עצומותיו להרב נפתלי הרץ ביפו, והלה הזמין את בלוך לענות להתביעה. כמובן שכרצבסקי שָׁאול חטא בזה, ובלוך יצא מן הכלים. וגזרה יצאה מלפניו:

1) אסור להרופא ולבית המרקחת, להגיש מרפא למשפחה זו.
2) בית הספר קבל פקודה לשלח את ילדי כרצבסקי מבית הספר.
3) אסור להגבאי ולהשמש בבית הכנסת, להעלות את כרצבסקי לתורה.
4) המילדת לא תענה ליולדת.
5) בשום מוסד צבורי אין לתת עבודה לכרצבסקי.
6) השוחט בל ישחט לו עוף.
7) מי שישכור דירה אצל מאיר נגר, הפקידות תסתיר פניה ממנו וכו׳ וכו׳.

---

104) סבת דבר העברה היתה: כי בימים ה ה ם כשהגישו בקשה להממשלה התורכית לרשיון בנית בית, עברו ימים רבים עד שקבלו תשובה מהתורכים. ואם התחילו לבנות, בטרם שקבלו הרשיון, היה בא שוטר והפריע את העבודה, ואים בהריסה, ורק על ידי סגולה מיוחדת יכלו להמשיך את הבנין. ברם כשגמרו עם השוטר והלך בא גובה המסים, וכשנתפטרו ממנו, בא סתם

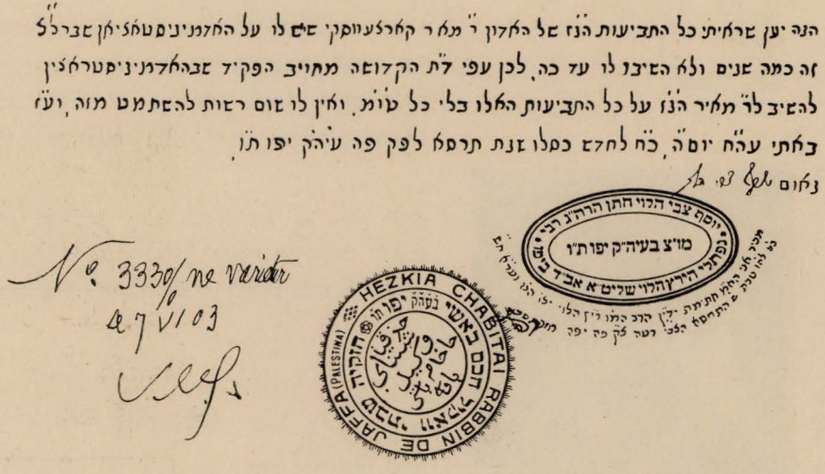

ציור 59. פסק דין בענין מאיר כרצבסקי נגד הפקידות.

הגזרות נתמלאו, ויכולים לשער את „דרך היסורים" של משפחת עובד זו, בחייה המרים במשך כמה שנים.

כמובן שבלוך לא שעה להזמנת הרב, וכאשר כרצבסקי לחץ על בית דינו של הרב, שיוציאו פסק דין שלא בפני בלוך, קבל כרצבסקי מבית הדין את האגרת המענינת הזאת:

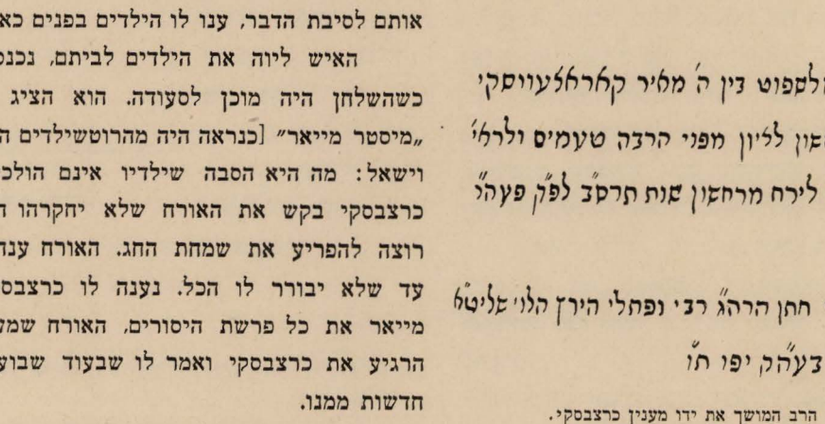

ציור 60. מכתב הרב המושך את ידו מענין כרצבסקי.

האפיזודה הזאת בחיי כרצבסקי נגמרה באופן בלתי צפוי; כפי המסופר מפי בניו:

היה זה בחג הפורים, ילדי כרצבסקי, לבושי מסכות בין יתר בני המושבה, שבו הביתה. ברחוב בא לקראתם אדם זר ועצרם. שאל אותם אם התפללו היום ואם הם הולכים לבית הספר. הילדים ענו לשאלה השניה בשלילה. הזר שאל אותם לסיבת הדבר, ענו לו הילדים בפנים כאובים: אבא יודע.

האיש ליוה את הילדים לביתם, נכנס לבית כרצבסקי כשהשלחן היה מוכן לסעודה. הוא הציג את עצמו בשם „מיסטר מייאר" [כנראה היה מהרוטשילדים הקרויים „מייאר"] וישאל: מה היא הסבה שילדיו אינם הולכים לבית־הספר? כרצבסקי בקש את האורח שלא יחקרהו היום, היות שאינו רוצה להפריע את שמחת החג. האורח ענה שלא יזוז מכאן עד שלא יבורר לו הכל. נענה לו כרצבסקי וספר למיסטר מייאר את כל פרשת היסורים. האורח שמע בהקשבה רבה; הרגיע את כרצבסקי ואמר לו שבעוד שבועות מספר, ישמע חדשות ממנו.

כעבור שלשה שבועות, הודיעה הפקידות לכרצבסקי,

פקיד ממשלתי להחליב את הפרה. ולעומת זה היה חוק שעל בית אשר גגו כבר רכוב עליו, אין להם שליטה ואסור להרוס אותו. וע"כ נבנו הצריפים קודם, בראשון־לציון, ובין לילה הוקמו בקסטיניה, והגג הורכב וכוסה. והרשיון יכול היה כבר להדחות לכל עת שיבוא.—

תקון השמטה:

בביוגרפיה של ר' יהודה צ ל א ל י כ י ן, בדף 92 טור ב' שורה 30, נשמטו מלים אחדות וצריך לקרות ככה:

ואפילו עד היותו, אחרי שקבל על עצמו רשמית נתינות עותומנית, לנושא משרה ממשלתית, וכו'.

שילדיו יכולים לחזור לבית הספר וכן בוטלו שאר הגזירות.

ויהודי עקשן זה, לא עזב את המושבה, הרויח את לחמו בכבוד מאצל יחידים במושבה עצמה ובהמושבות הסמוכות שנוסדו: רחובות וכו׳ ורוב ילדיו מושרשים במושבה.—

מאיר ורחל כרצבסקי זכו לבנים ובני בנים[105] והוא הגיע לשיבה, ונפטר בראשון־לציון בשנת השמונים ושתים לחייו, ב״ד אב התרפ״ט, ונקבר בבית החיים בראשון־לציון.

המצורף

דוב בֶּרל נַגָּר

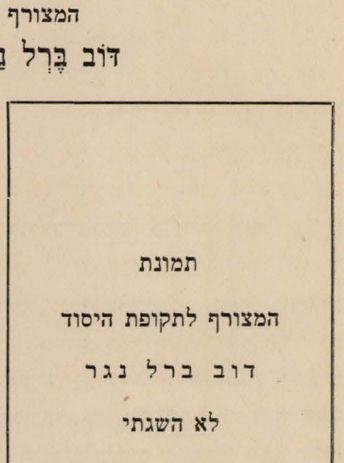

במקום ציור 61.
נפטר בשנת התרמ״ט.

ברל נגר היה יליד ירושלים. בא הנה בתחלת בנין המושבה, בתורת נגר וקבלן לנגרות; עבד יחד עם מאיר כרצבסקי הנגר, בבנין בתי שש המש־פחות, ובבית הפקידות הראשון, הוא הבית הנמצא היום בפינת רחובות רוטשילד—מוהילבר.

וגם בנגרות בית־הכנסת הגדול עבד, היה אדם חרוץ, פקח; וגם חרש מצוין היה. מת בשנת התרמ״ט.

המצורף

שָׁאוּל אֶלְזָנֶר

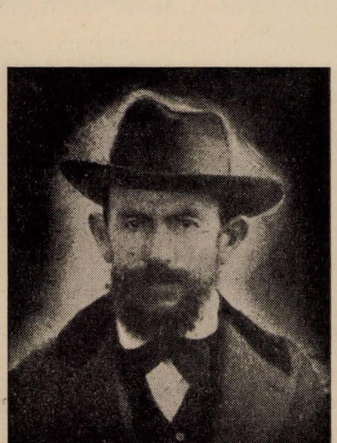

ציור 62.
נולד בהתרי״ו — מת באב התרצ״ד

נולד בסבסטופול אשר בקרים, ברוסיה בשנת התרי״ו 1856. הוריו חנכוהו ברוח ישראל סבא. כשגדל השתלם ב„ישיבה״.

בא לארץ־ישראל בהתרל״ד 1874. נכנס בין התלמידים הראשונים במקוה־ישראל, בראשית התיסדותה. אחרי גמרו את מקוה־ישראל, עבד זמן מה בתורת עגלון, על דרך יפו—ירושלים. בירושלים התחתן עם יעל (שיינה הינדה) מביאליסטוק.

כשיסדו את ראשון־לציון התרמ״ב 1882, הזמינוהו המיסדים בתורת פועל חקלאי מומחה, ויתישב בראשון־לציון. והיה מועיל מאד בהוראותיו בחקלאות להראשונים.

בהתיסד מושבת עקרון בהתרמ״ג 1883, ואלזנר כבר נתפרסם בהפקידות של הברון בראשון־לציון למומחה בחקלאות, העבירה אותו הפקידות מראשון־לציון לעקרון, ויהי גם הוא בין האכרים הראשונים לאחד ממיסדי עקרון.

שאול אלזנר אהב עסקנות צבורית, ובאחד הימים בחרו בו בני המושבה למוכתר, בין הממשלה ובין האכרים. וכך עלה בידו גם להבחר לראש הועד במושבתו בעקרון.

בבוא הברון, בימי בקוריו בארץ, לעקרון, היה הוא (אלזנר) המֶלִיץ (בצרפתית) בין העקרונים ובין הברון. וברוב הגיונו השפיע תמיד על הברון לטובה, שיסכים לדרישות בני עדתו.

חי כל ימיו בעקרון, אכר מצוין. חנך דור ישרים, בנים ובנות[106], ומת בשיבה טובה, באב התרצ״ד 1934, ונקבר בבית העלמין בעקרון.

---

105) היו להם שמונה ילדים. הבנות: גנסיה, נשאה לאריה פרשקובסקי חנה, נשאה למשה ברגר, רבקה, נשאה ליצחק נימן, אסתר, נשאה לזאב וינדמן. הבנים: יצחק, נשא את הלנה כהן, הוא היה ממיסדי התזמורת הראשונה בראשון לציון ושנים רבות היה (אחרי בוריס אוסובצקי) המנצח על התזמורת. — וגם היום שב להיות המנצח על התזמרת — יעקב, נשא את שרה אהרונוב, דוד, את זינה, ובן־ציון, נשא את גרציה

106) הבנים: נח, חי היום באמריקה; ישראל צבי, אכר ממשיך משק אביו בעקרון, היא מזכרת בתיה. הבנות: רחל, חיה בפריז; אסתר, מתה בעקרון; זהבה, נשואה לאברהם ג׳זמר, גזבר בבנק אנגלו פלשתינה בחיפה.

המצורף

זְאֵב אַרְיֵה (וולף ליב) גְּרִינְשְׁטֵין[107].

ציור 63.
נולד התרי״ד — מת ד׳ חשון התרצ״ג.

נולד בירושלים בשנת התרי״ד 1854. נתחנך בתלמוד התורה אשר בחורבת ר׳ יהודה החסיד, על ברכי התורה והיראה.

כשיסד קרל נטר את מקוה ישראל, נרשם וולף ליב לבית הספר החקלאי ויהי בין חמשת התלמידים הראשונים.

באחד הבתים על שפת ים יפו היה גר קרל נטר עם חמשת תלמידיו, ויום יום היו משכימים בבוקר והולכים שֶׁשְׁתָּם יחד רגלי, אל השטח העתיד להיות מקוה ישראל[108].

אביו של וולף ליב, יהודי אדוק, מאיר גרינשטין, לא היה מרוצה מכניסת בנו למוסד חילוני כזה של עבודת אדמה; חשש שמא תחמץ שם יראתו ויהדותו, הלך וקדם את פני הרעה, והשיא לו אשה, בעודו תלמיד המכון וזה היה בנגוד לחוקי בית הספר: ורק מפני שהנער היה חרוץ מאד, ויד ימינו של המנהל, העלימה ההנהלה עינה מעברינותו זאת, ויניחוהו להשאר בהמכון גם להבא.

אשת וולף ליב, אסתר לבית רבינוביץ מפתח־תקוה, נתפרסמה כגבורה ואשת חיל, גם היא כמו בעלה.

כשגמר וולף ליב את מקוה־ישראל, נשאר עוד זמן רב בהמכון, כאחד המומחים בחקלאות.

בתרל״ח 1878 עזב את מקוה־ישראל, והשתתף ביסוד פתח־תקוה, באמלבש. ואחרי מלחמה קשה עם האקלים ובהשכנים הבדויים, והכל נעזב, ונחרב, ורבים מתו, עזבו גרינשטין ואשתו את המקום.

107) את הביוגרפיה הזאת שאבתי מן החוברת „לזכרון מר זאב אריה גרינשטין״ מאת הרב חיים מיכלין, הוצאת פנחס גראיבסקי ירושלים תרצ״ג.

108) שם עמוד ג׳.

ויהי בשנת התרמ״ב, כשמיסדי ראשון־לציון עלו על הקרקע, נקרא וולף ליב להמיסד אהרן מרדכי פרימן בתורת מומחה לנהל את הפלחה שלו, ולנטוע לו כרם ענבים, וזה היה הכרם הראשון בראשון־לציון.

כשבני פתח־תקוה התישבו ב„יהודיה״, עבר וולף ליב לשמה, לנהל את הפלחה של שטיל (חותנו של אליהו ספיר); וולף ליב נחשב בין גבורי פתח־תקוה.

ואף גבורת אסתר אשתו היתה למשל בהסביבה. עליה מספרים בין ספורים רבים גם את זה:

עברה פעם שיירה ערבית מבני הכפר „יהודיה״ שהוליכה כַּלה רוכבת על גמל, מקושטת בתכשיטים רבים, על פני שדה זרוע חטים, והמון חוגג מלוה את הכלה בריקודים, בצווחות וצריחות מרעישות, מחיאות כפים בששון ובשמחה, ובינתים רומסים התבואה, ומשחיתים את כל החלקה הטובה. יצאו היהודים לגרשם משדה התבואה, בתגרה נפלו פצועים משני הצדדים. והדבר נודע לאסתר. ותופיע בקרב, כמו חץ פתאום, ובאָלה ביד שידעה להשתמש בה כמו בדואי ממש, חלקה מנות להמתנפלים עליה, ותגזור על ימין ועל שמאל; את הכלה הפילה מעל הגמל, לקחה שלל את כל התכשיטים שהכלה היתה ענודה בהם, באמרה: „זהו תמורת הנזק בתבואה״, וברחה עם כל עדי העדיים ביד, להמושבה. הערבים התפלאו למעשי הַגְּבוֹרָה אסתר; התרפסו, ערכו ארוחת שלום ליהודים, ולא נגשו לסעודה עד אשר תואיל גם ה„סיט אסתר״ לבוא לסעוד עמהם, וכך נכרת ברית שלום אמת, בין פתח־תקוה ויהודיה[109].

וספורים ממין זה מתהלכים על חשבון זרוע עוזה של אסתר זו, למרבה.

וולף ליב עשה בראשון־לציון כשנתים, הביא הרבה תועלת להתפתחות הראשונה של הנטיעות והזריעות במושבה ראשון־לציון.

ובהתנער פתח־תקוה מחרבן הנסיון הראשון שלה, ושבה לתחיה, ותהי באמת למושבה, שבו אליה וולף ליב גרינשטין ואשתו בהתרמ״ד, וישתקעו בה לכל ימי חייהם.

בז׳ חשון התרצ״ג גוע וולף ליב גרינשטין ויאסף אל עמיו; כבן שמונים היה במותו, ונקבר בפתח־תקוה[110].—

109) שם עמוד ה׳.

110) אשתו הגבורה אסתר מתה עליו לערך בהתרנ״ג, בהשאירה לו בן יחיד חיים צבי הגבור הידוע בפתח־תקוה, כאביו וכאמו; והוא נפל

המצורף

יְהוּדָה רַאבּ (בן־עזר).

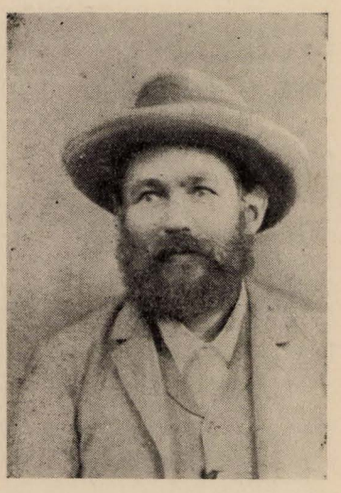

ציור 64.
נולד בשנת התרי״ח.

יהודה ראב נולד בשנת התרי״ח בכפר סנט אישטבן אשר בהונגריה. היה עוזר לאביו בעבודת אדמה וגם היה רועה את צאן אביו.

את החנוך הרך הראשון קבל על ידי קרובו יהושע שטמפר. בהיותו עוד קטן כבר הגה באהבה לארץ־ישראל.

כבן שמונה עשרה עלה לארץ־ישראל (בתרל״ה) ביחד עם אביו. מיד בבואו ליפו, עלה יחידי ירושלימה ברגל, מה שנחשב בזמן ההוא לגבורה; בירושלים עסק עם אביו בתעשית גבינה ומכירתה.

כשמיסדי פתח־תקוה, סלומון, גוטמן ושטמפר, גמרו את קנית השטח הראשון, נצטרף יהודה ראב אליהם בתורת חלוץ הישוב החקלאי.

הוא למד את עבודת האדמה, ונהל את ההגנה כנגד הליסטים הערבים.

כשנוסדה ראשון־לציון, הזמין זלמן דוד ליבונטין את יהודה ראב, לנהל את עבודת המשק שלו. ויחד עם המיסדים התענה באשר התענו הם.

מפה אל פה, שמסר לנו יהודה ראב על ידי יואל פרימן על ימי ראשון־לציון הראשונים, אנו מביאים פה בשמו:

„יצאתי משדות פתח־תקוה לעבר דרומה, לשטח שקראו ראשון־לציון. וכיצד מוצאים את ראשון־לציון, שעדיין לא בנויה? נמסר לי לסימן שאחפש אחרי שקמה עתיקת יומין שנמצאת בגבול שטח הנחלה, המזרחי. – בכוון זה הדרכתי את סוסי, והגעתי אל שקמה זקנה הנצבת זקופה, על ראש גבעה גבוהה, ושהערבים קוראים לה „ג׳וּמֶּת אל עיון״. – הבנתי כי זו היא ראשון־לציון. עליתי על ראש הגבעה להשקיף על הסביבה, והנה על גבעה מערבית אחת, נטיו אהלים אחדים, בעוד דקים אחדים הייתי עם סוסי אצל הגבעה הזאת.

הגבעה (היום בנוי עליה בית הכנסת הגדול והיא היום רחוב ברון די רוטשילד) היתה מכוסה קוצים וחרולים, ושיחי־מדבר צפופים וגבוהים, שהיה אי אפשר לעבור ביניהם. כחמשה עשר מטר ברוחב ההר היה השטח מנוקה ועליו שני אהלים; באחד יושבים בני משפחת היסמן, ובשני איזנבנד. ועוד קצת מן הצד סוכה ארעית ובה משפחת פישלזון, שהכירו אותי, והכניסוני כאורח הגון. אצל סוכה זו עמדה עוד סוכה עלובה, ובה מחמד צלח (הידוע לנו אח״כ כנושא כליו של הפקיד בלוך).–

„התבוננתי שלמטה מן הגבעה מתרחשת איזה תנועה: ערביות נושאות סלים על ראשיהן טעונות אדמה, ושופכות אותן אל מורד הגבעה קדמה, ויהודי אחד עומד ומנצח על העבודה. דרשתי בשלומו, ושאלתיו: מה הוא המעשה שאתם עושים?

– „אנחנו עושים סכר, לעצור בעד מי הגשמים בחורף, למען נשתמש בהם לצרכינו.

„המשגיח הזה היה – כפי שנודע לי אח״כ – אחד ממיסדי המושבה, יהודה ליב חנקין. לא העירותי לו כלום. לנתי שמה. למחרת בא ז. ד. ליבונטין; התיעצנו על דבר המשק ומה שיש לעשות תיכף: – העמדנו צריף, שנחלק לשלשה תאים: 1) לארוה; 2) למחסן; 3) לבית דירה. זה היה הצריף הראשון בראשון־לציון.

„באותו פרק זמן נתפרק המשק השתופי, הקומונה, שהיתה בראשון־לציון, ואני החזרתי להצבור את הבהמות המשותפות והמכשירים, שהיו כלם שמורים בידי ליבונטין.

„והנה העירותי את אזני ליבונטין על דבר הסכר שעושים לרגלי הגבעה, והבעתי דעתי: ראשית, יש ספק אם יקוו המים במשקע כזה; ואם גם ירבו המים בהסכר, אזי יפרו וירבו יתושים ומחלות במושבה, ושום תקנה לא יהיה בסכר מלבד להרסו.

„חנקין מצדו שראה במפעל־מים זה גאולה שלימה

חלל במאורעות מאי 1921–תרפ״א בין יתר הגבורים וקבור בפתח־תקוה. ומאשתו השניה נשארו בן אחד מיכאל ושש בנות.–

למושבה, מצא בדברי הרס וחרבן לכל מגדליו, ויתנגד בחזקה לדברי.—

„ויוסף פינברג עמד לצדי; ודבר זה עורר חמתו של יהודה חנקין. וכמעט שפרצה מחלוקת באספה הלזו שדנה בשאלה. אז הצעתי לפינברג, שהיה דר במושבה הגרמנית, הסמוכה ליפו, להזמין את הברון אוסטינוב, ואת לֶמֶלֶה, ראש המושבה שרונה, שיגידו הם את דעתם בתורת מומחים לדבר. ואני ערבתי כי בוא יבואו, יען כי עבדתי אצלם והכרתים. הצעתי נתקבלה. הוזמנו ברון אוסטינוב ולמלה ובאו, ודעתם התאימה לדעתי, וענין הסכר בוטל".—

ראב מספר: שבחוהמ"פ יצא לטיל על סוסו עם יעקב טופורובסקי ולוליק פיינברג מראשון־לציון לואדי חנין ונבי רובין; בדרך יש בצה שקוראים בערבית „בֻּסַת־רובין". והנה דבר תמוה לעיניו: האדמה מכוסה עשבים ירוקים נפלאים, בגובה למעלה מן הברכים. ויכיר בהצמח הגדל פרא את התלתן הידוע, היא הבקיה או טריפוליו, הכל רענן וטרי. וקשה לראות איך נותנים לרכוש יקר כזה שילך לאבוד. כששבו הביתה, ספר את הדבר לליבונטין, ויבקש ממנו לקנות לו מגָלים אחדים, והוא יצא לקצור את השחת. שמע ליבונטין לעצתו והביא מיפו את המגלים — ראב לקח אתו אחדים מן הבילויים, אשר אך באו למושבה, ויצאו לקצור בתלתן. — ארבעה ימים רצופים קצרו, ואין פוצה פה ומוחה, כנראה שאיש מן הערבים לא הבין את הטוב הצפון במספוא הנעשה מן עשבי בר ההפקר האלה.

ראב לימד והורה לצעירי המושבה, את רתום העגלות, את מעלות הסוסים, ומגרעותיהם; כל המתישבים פנו אליו והשתמשו בידיעותיו בתורת מומחה לקנית סוסים, פרות, עגלות וכלי עבודה. — וכל זה עשה שלא על מנת לקבל פרס. והוא מתגאה בזה. — את משכורתו קבל מליבונטין בתורת פקיד שלו. והוא השתדל להיות לתועלת במושבה לכלם[111].—

יהודה ראב הוא כיום בן שמונים (עד מאה ועשרים) רענן וחי, ושמח שזכה לראות בהתרחבות כפרו פתח־תקוה, שנהייתה לעיר ואם בישראל.—

111) יהודה ראב התחתן בירושלים עם לאה לבית שינברג ילידת אונגריה. היא ילדה לו 3 בנים ובת אחת. — הבנים: ברוך, נשא את רבקה שלנק; אליעזר, נשא את בלה שריבמן; בנימין, נשא את דבורה ליפסקי. — הבת: אסתר נתאלמנה מבעלה יצחק גרין ז"ל.

ו. סיום תקופת היסוד.

נסתיימה במלואה „תקופת יסוד ראשון־לציון". עברו פה כל הדיוקנאות, כל הדמויות שהסתובבו ב־1882 על ההר השמם הזה, שהיה מלא שמיר ושית ועשבי בר וקוצים בני מאות רבות בשנים, ושקדשו אותו בשם „ראשון־לציון".

משפחת ראשון־לציון זו, מנתה אז ארבעים בתי אבות:

מיסדים	10
נוספים למיסדים	7
בילויים	13
ומצורפים	10

בס"ה 40 לערך מאה וחמשים נפש.—

שונים הפרצופים, שונים נמוסיהם, מגוון היה אָפְיָם של אלו, שיצאו מכל שדרות העם, ממדינות שונות ש„בגלות אדום" שלנו. ואף על פי כן בשעה שהסתובבו על ההר השמם הזה, כלם יחדו לא נתכוונו אלא לדבר אחד: ליצור על האדמה הזאת ישוב, לדוגמא ולמופת של חיי ישראל חדשים, של עם בן חורין, ששולל את גלות האלפַּיִם, ומבטיח תחיה לאומת יהודה. וההשגחה עזרה והזמינה להם צדיק נסתר בצורת ברון אדמונד להשתתף בכח־איתן שלו בתחיה.

וההר השמם הזה זכה שברבות השנים קראו לו בני ראשון־לציון:

„רחוב בנימין די רוטשילד"

על שם אותו שליח, שראשון־לציון משכה אותו אליה וממנה התפשטה פעולתו על פני כל ארץ־ישראל, עד שנהיה בפי כלנו:

אבי הישוב.

ועליו יבואו עכשיו דברינו:

ציור 65.

נולד ביום ג׳ 16 באב התר״ה=19.8.1845 — נשא את אדלאידה די רוטשילד ביום ד׳ 17 חשון התרל״ח=24.10.1877 — נסתלק ביום ו׳ 24 חשון התרצ״ה=2.11.1934

ציור 66.

נולדה ביום ו׳ 15 באב התרי״ג=19.8.1853 — נשאה לאדמונד די רוטשילד ביום ד׳ 17 חשון התרל״ח=24.10.1877 — נפטרה בשבת כ״א סיון חתרצ״ה=22.6.1935

הנדיב הידוע

בָּרוֹן בִּנְיָמִין (אֶדְמוֹנְד) דֵי רוֹטְשִׁילְד.

ברון בנימין־אדמונד, בן יעקב (ג׳מס) די רוטשילד בן־הזקונים למאיר אנשל, הראשון לכל הרוטשילדים, נולד לאביו ולאמו בתיה ביום י״ו תמוז התר״ה=19.8.1845 בבולון אשר על נהר סין.

בבחרותו קבל חנוך חרדי מאת מורים מומחים שבחרה לו אמו האדוקה. מוריו חנכוהו ביהדות ובמדעים כללים. ביחוד השפיע עליו מורו אלברט כהן שהיה חברו של שד״ל.

ובגדלו, נטה ברון אדמונד מן הדרך הרגילה של בני עשירים המליונרים, ונמשך ושם כל מעיניו בשני דברים שעשה אותם לעקרים שבהם תלויה כל מטרת חייו:

א) באמנות, בעתיקות סין, בבל, מצרים, פרס, יון, יפון, רומה; מראשית ימות עולם ועד היום, ביקרי מציאות, ביקרי ערך, כל יופי, כל מלאכת מחשבת; ציורי הטבע, הנוף, השדה, פתוחים בעץ, באבן, במתכת נחשת, כסף, זהב, בזכוכית, בחרסינה, בשטיחים במרבדים, בשן־פיל ובפיסול, בספרים וכתבי־יד נדירים, בכלי שרת דתיים: חֲנֻכִּיּוֹת, הגדות מצוירות, כוסות, גביעים, צלחות־ששר לסדר של פסח, פמוטים לברכת נרות, הדסים לבשמים, של כסף וזהב: במלה אחת כל הנוגע לפְּאֵר, למשכית הרי זה ענינו הוא. ובמדע האוסף האמנותי הזה התמחה, ויהגה בו תמיד.

ב) עמו ישראל וארץ־ישראל – וכל התלוי בזה.

ובדבר היותו אדיר בנקירי אירופה. ענק הפיננסים בצרפת, זה כאילו נעשה רק דרך אגב.

ופוסח אני על העיקרון הראשון שבחייו: האמנות. אדמונד די רוטשילד נתפרסם לידען גדול ומומחה למקצוע, בקי בהיסטוריה שלהם; ממשלת צרפת גמלה לו תארים אמנותיים ואקדמיים, על זה יכתבו בעלי מקצוע, ואני פונה ישר לעיקרון השני שבחייו – חייו הארץ ישראליים – אשר הגה בו יומם ולילה, והוציא עליו ביודעים 250.000.000 מאתים וחמשים מיליון[112].

בדורנו זה, היה אדמונד די רוטשילד באמת לא רק „חד בדרא״ בימינו אנו, אלא גם „חד בגלותא״, יחיד בכל אלפים שנות גלותנו.

וצריך פה להבליט, כי דורנו זה זכה לעוד „חד בדרא״ אחד, שיכולים גם עליו לקרוא אותן המלים „חד בגלותא״ שני: תיאודור הרצל! יחיד גם הוא.

ויש האוהבים לדרוש „סמוכין״ ו„גזירות שוות״ לדמות האחד לשני:

גם „סמלי״ עשו את הדבר: שמותיהם של שניהם: בנימין בן יעקב, ושניהם שמו את

112) עיין עמוד 44 במאמרי זה.

תחית האומה למטרת חייהם; זה הוכתר בשם אבי הישוב וזה הוכתר בשם יוצר הציונות וכו'.

לוא היו עכשיו שניהם בחיים, והיו שומעים אותך מכריז הַקְהָלָה והשואה כי אז היו שניהם מתרעמים: — האחד „הראשון" היה אומר לחברו:

— אתה הנך „חושב לעשות". והמחשבה שלך, היא נעשית בקול רם, בפומביות, באספות ובקונגרסים וכו'. ואני בלחש הולך ועושה ישוב בארץ אבותינו. — והאחד „השני" היה אומר:

— „אתה האדם שיש לך האמצעים לשפוך זרם ענקי ועצום של אושר על האנושיות לוא אחרי הלכת, לפי שטתי אני". (הרצל ביומנו בגרמנית, עמוד 103 חלק א' 12.6.95 במחשבתו על הברון).

באה הכרזת בלפור, והחיתה את שניהם לנצח נצחים.

חבל שהרצל לא זכה לשמוע קול שופר משיחי זה.

ולברון אדמונד נתנה הזכות, לחבק את הציונות ולנטות קו־חבור בין פעולותיו הוא, ובין פעולות הרצל; והכריז סוף סוף:

„אתם ואני חופרים בְּנְקֻדָּה (מנהרה). התחלנו משתי קצוות מרוחקים זה מזה מן ההכרח שנפגש פעם בדרך יחדו" (ברון אדמונד לד"ר יעקבזון).

התחנך איפוא וגדל ברון אדמונד.

הזמינה לו ההשגחה ידיד גוי אחד, — בשם אלכסנדר דומה־בן — וילחש באזניו אהבה ממשית לתחית עמו ישראל, נוסף על האהבה הפלטונית הרוחנית של הפרופסורים שלו אלברט כהן, צבי גרץ וכו' שעוממו תחת רמץ החם שבפנים לבבו, לעמו ולקדשיו.

נוסף קרל נטר היהודי, החובב ציון הגדול, ויעדור גם הוא על תלמי הלב הטהור ששכן בקרב נשמתו של הברון הצעיר.

והרב צדוק הכהן עשה את שלו ללבב את האש הקודש בהמיליונר אדמונד[113]).

והיה צריך רק דחיפה קלה להניע אותו כדי שיתחיל בפעולה, והדחיפה ההיסטורית באה בצורת שליח מראשון־לציון.

וליוסף פינברג בשם מיסדי ראשון־לציון נתנה מאת ההשגחה התעודה הזאת[114])...

בתחילת תשרי התרמ"ג קרה המאורע הגדול בחיי אדמונד די רוטשילד, כי בא אליו שליח ראשון־לציון זה, ושפך את רשפי שלהבת יה. בשם אחיו בני ראשון־לציון שבארץ־ישראל, לתוך לבו של הברון, לתוך אותה המזיגה הרוחנית של אלברט כהן, אלכסנדר דומה, צבי גרץ צדוק הכהן ומיכאל ארלנגר, והכל יחד יצר את אותו „נדיב ידוע" שנועד היה להביא מפנה בחיי האומה הישראלית ובהגלות שלה.

113) עיין מכתב הברון לדוד דרוק בעמוד 45—46 במאמרי זה. 114) עיין שם.

בשנת 1882 כלומר בתשרי התרמ"ג, רתם הברון את עצמו ב־25.000 הפרנק הראשונים שלו לטובת חפירת באר בראשון־לציון. פתח את הלב ואת קופת הזהב גם יחד.

אחרי ראשון־לציון, באו לידי הברון בסדר זה: זכרון־יעקב, ראש־פינה, מזכרת בתיה היא עקרון, ואדי־חנין [נחלת ראובן — היום נס־ציונה] וכל השאר.

שני יועצים נאמנים היו לאדמונד די רוטשילד ולפעולותיו בארץ ישראל, והללו שמשו לו כמשפט ה„אורים ותומים", והם: מיכאל ארלנגר והרב צדוק הכהן. על פיהם יצא ועל פיהם בא. וביחוד היה ארלנגר היד הימנית של הברון, והוא ירד תמיד לעמקן של השאלות ובא בעצמו לארץ־ישראל כמה פעמים.

וצריך פה לציין שבזמן הראשון היה שמואל הירש, מנהל מקוה־ישראל. גורם חשוב מאד בהתפתחות עבודתו של הברון בארץ־ישראל.

והרי פה צרור של חלוף אגרות בין איזידור לב (חכי"ח) והירש, ובין מיכאל ארלנגר (בשם הברון) ובין המנהל הירש, מימות יסוד ראשון־לציון 84־83־1882.

ובולט מזה יפה יפה התפקיד החשוב שמלאה מקוה־ישראל בהברית שנכרת בין הברון ובין ארץ־ישראל. וגם מתגלים בהם כמה רשמים פסיכולוגיים שהתרוצצו בבתי נפשו של הברון שפשטו צורה ולבשו צורה; ולבו ומוחו, הרגש והשכל, ערכו גם קרבות ביניהם.

ובהיותו לא על המקום (בארץ), היה תלוי בהפקידים והרפורטים שלהם, והם לא תמיד ידעו לבחור בטוב ולמאוס ברע. ויהי איפוא הברון כמה וכמה פעמים עומד על פרשת דרכים, בין הפטיש ובין הסדן כנקלע בתוך כף הקלע: פעם בעד אינודסטריה פעם נגד. פעם בעד ענבי הודו, ופעם נגד, וכו' וכו'.

לשוא ישמשו לי הציורים ורקמות אגדתיות ושפורי מליצות לעומת עובדות קימות עצמן; המציאות הערומה כמות שהיא. היא די עשירה, ועתירת נכסי רגש לעורר בקרב האדם התפעלות נלהבה, למצוא בה את כל הנשגב והמרחב האין סופי.

והנני מביא פה 38 מכתבים „ראשונים" שמתוכם נשקף, בבהירות וטבעיות, מהלך „ימי בראשית" של אותו „הנדיב הידוע", במפעלו הנצחי בהקמת חומות ראשון־לציון ושאר המושבות שלאחריה.

המכתבים האלה מסַפרים להדור, את המציאות הפשוטה כמו שהתהווה וכמו כן שגיבות ורוממותה של נפש הברון די רוטשילד „בלא כחל בלא סרק ובלא פרכוסים"[115].

---

115) אוצר גנוז זה, שמור הוא בידי רבי אליהו קרויזה מנהל מקוה־ישראל, בארכיון דשם. והורשה לי להעתיק אותם בספר „ראשון־לציון", ותודתי נתונה לו בזה.

הַבָּרוֹנִית אַדֶלָאִידָה דֵי רוֹטְשִׁילְד[116]).

נולדה 15 באב התרי"ג=19.8.1853 – נשאה לברון אדמונד ב־17 חשון התרל"ח=24.10.1877.–

לברון קראנו בתחילת מפעלו הארצישראלי בשם „הנדיב הידוע", יען כי היה צורך להסתיר את שמו, וממילא מובן כי התואר „הידוע" לא היה מתאים כלל עם „הנדיב הנסתר", שבקשו לשמור עליו מפרסום. ואולם הנדיבה אדלאידה אשתו, בת לויתו בחייו ובמותו, היתה צדקת נסתרה, ונסתרה נשארה עד יומה האחרון. וכל פעולותיה הגדולות גנוזות לפני „כסא הכבוד" בערפלי סתר.– הברונית אדלאידה נפטרה בשבת כ"א סיון התרצ"ה=22.6.1935

ולו היה הברון אדמונד חי היום, ולוא בקש לספוד לה ולבכותה, כי עתה היה קם ואומר לישוב ולעם כולו:

– שלי ושלכם שלה הם!

אדלאידה די רוטשילד היתה תמיד כח–הדוחף לפעולות הברון אדמונד.

מטבעו היה טוב לבב אבל נוח לכעוס, נוה להתרגש. ומי יודע אם לא היה כורע תחת נטל כבדו וצערו של המפעל ההסטורי אשר העמיס על שכמו, לולא אדלאידה אשתו שעמדה לימינו בשלות–רוחה ובאהבתה הגדולה לחזון חייו.

הברון הצעיר, הנלהב, היה בעיני אָחיו–שותפיו, גוסטב ואלפונס, חוזה ובעל דמיונות. ואף בעיני חותנו, הברון שמעון וולף די רוטשילד מפרנקפורט, שקראו לו „הצדיק" – נחשב כחולם חלומות, ויהי מלגלג עליו לאמור: „בונה מגדל גבוה על הר של חול"... נוסף לכך, לא תמיד מצא הברון אדמונד את הפקידים הראויים למפעלו הגדול. האנשים היו קטנים, והעם היה טירון, חסר–נסיון, ואדמונד די רוטשילד, בעל המזג הָרגיש והסוער, היה סובל נוראות מכל אלה יחדיו.

ואדלאידה, הנדיבה הנסתרת, היא היא שידעה את הסוד לישר את ההדורים. היא אמצה את לבו, היא כבשה וגבשה את רצונו, והיא גם אשר לחשה לו ברכה, ברכת הצלחה במעשיו.

ודרכה לא היתה סוגה בשושנים.

כפעם בפעם היתה באה אל הוריה בפרנקפורט, ואזניה שמעו לא פעם אחת – בקורת קשה על בעלה: „שוב בונה מגדל על חול". ושוב „מבזבז אוצרות קורח על חלומות ודברים בטלים", ואף גם – „פזור הרכוש יגרור אחריו את רכוש השותפות"; וכל זה למה? „לרעיוני–רוח שאין להם אחיזה בחיים".... כך היו מרפים את ידיה, מעכרים את רוחה, ומעוררים אותה להחזיר את אדמונד לטוב.

ואדלאידה, שכבדה את אבותיה בכבוד אלהים, החרישה. ובשובה הביתה לפריז התאזרה בגבורה ובשאר–רוח, ותחתול בערפל את כל השפעת פרנקפורט, ותוסף לאמץ את רוח בעלה, המרומם, שיוסיף לעשות ולפעול, ויבצע את הבנין הגדול שהחל לגאולת עמו.

ולרוחב טוב–לבבה אין חקר. היא היתה מן האסכולה של „חובת החמלה" – ובאהבת הצדקה והרחמים מצאה את אושר נפשה. היא טפלה ביולדות עניות, וחינוך ילדי עניים, במוהר הבתולות, בביקור חולים עניים. אך בפעולות בעלה לבנין הישוב הארצישראלי ראתה אדלאידה מפעל עילאי. וכל סכסוך, כל קטרוג, כל רוגז, שנתהוה בין הברון ובין מפעליו, מהרה היא לישב ולהשביח ותצא תמיד מנצחת, כמלאך השלום...

* * *

התרמ"ז, נכשל הברון בפקיד שאינו מהוגן, שהרכיבו אלוף לראשון־לציון. בני ראשון־לציון גרשו את הפקיד.

---

116) עיין מאמר שלי „בבוסתנאי" שנה ז' גליון י"ב ב' תמוז התרצ"ה.

ובאותו זמן הופיע הברון (ביום ח׳ אייר) בירושלים, ומשם הלך לבקר במושבותיו. בא לראשון־לציון ויכלה באכרים את כל חמתו על אודות אותו פקיד.

משלחת נשים עלתה אל הנדיבה היושבת „בסתר", ספרו לה על תעלולי אותו פקיד, שאי אפשר היה לברֵרם לפני הברון הסוער; ואדלאידה הרגיעה את רוחו, וכאם רחמניה ידעה לכבוש את כעסו של בעלה. היא בארה לו בנחת, שאם צבור מתפרץ כנגד יחיד, הרי יש דברים בגו; „אם פגעו בפקידך, הרי לא בך פגעו". וכו׳ וכו׳ והברון הנסער נרגע לבו. והוא שב והגדיל מעשיו מבראשונה. וכך היה נוהג תמיד להָמָלך בה בטרם יחליט על מפעל חשוב, ועצתה היתה קדושה בעיניו.

ראינוה אז במחננו, ופניה מזהירים. היתה לבושה שמלה פשוטה, עשויה פלוסין, צבע אפר בהיר. על ראשה כובע־פקק אנגלי. צמה עבה ארוכה ירדה לה על כתפיה. עורה הלבן שקוף־שקוף.

* * *

עולה לפני זכרון אחד מקהיר. באתי אל הברון לסַווי־הוטל. לפני עלותי על המדרגות, נגש אלי באולם למטה, איש אחד ערום] למחצה, לבוש עביה, על רגליו סנדלים קלועים, שערות ראשו קווצות שחורות סרוקות אל על. קלסתר יפה מאד. חשבתי: אחד נזיר וקדוש עומד לפני. — מה יש?, שאלתי בתמיהה. והוא החזיר לי בז׳רגון: — רוצה אני להתיצב לפני הברון ולבאר לו את שיטת החיים החדשים, שלפי דעתי חובה להנהיגה בישוב הארצישראלי.

— ושיטה זו מהי? — שאלתיו.

— חזרה אל הטבע! — ענני — הלאה כל הסחבות האירופיות, שאנחנו מסורבלים בהן! עביה אחת מספיקה, גם לגבר וגם לאשה. הלא הברון דרש משכבר, כי האכרים ילבשו כאנשי המזרח. אבל גם זה הוא יותר מדי. הברון ישמח מאד להכיר את דעותי ואת השיטה שלי. אקוה, כי תמצא חן בעיניו.

— טוב, — אמרתי, — ארבר אל הברון. ומה שמך? ויען: — קמינצקי אליעזר.

בחדר שקבלני הברון ישבה הברונית אדלאידה בפינה, אל שלחן־כתיבה, וסרגה מתוך פקעת של צמר מטפחת כחולה. בין שאר הדברים ספרתי לברון על דבר קמינצקי הממתין למטה ורוצה להתיצב לפניו. בארתי לו בקצרה את „שיטת" האיש־חזרה אל הטבע.

— את שומעת? — פנה להברונית — מספיק ללבוש עביה, ודי!

אמרתי: — אין זה ענין המלבושים בלבד, השיטה משתרעת בודאי גם על יתר שטחי החיים — במאכל ובמשתה, בחיים החברותיים. סבורני שאם יפרש קמינצקי את כל הפרטים בעצמו, יעניגו הדברים את כבודו.

והברונית ענתה מפינתה בנחת:

— ואני חושבת כי אין ב„חזרה אל הטבע" אלא „ראקציון", נסיגה אחורנית. אינני חסידה גדולה של אדם וחוה בטרם יאכלו מעץ הדעת. לא: לשוב ולהתהלך ערום ועריה, היום — זהו חורבן כל התעשיה, כל המסחר, כל האסתיטיקה, כל העבודה העצומה שעשתה האנושיות. אין שבים לאחור.

והברון לא חשב הרבה ויאמר לי: כי עיף הוא ואינו יכול לקבל את קמינצקי.

אבל הברונית אמרה:

— אולי נמצא האיש במצב קשה. אולי נצרך הוא לכסף. אינני סבורה שהוא יקבל. נכר שהוא אדם א י ד י א ל י ס ט י..... נסה, אולי יקבל; אבל עשה בתבונה, שלא תעליב אותו.—

הנדיבה הנסתרת!

והרי פה 38 המכתבים בתרגום עברי[117]

I.

חברת כל ישראל חברים
Rue de Trévise 35
№ 5774

פריז, 4 אוקטובר 1882.

אדון יקר.

המושבה היהודית ראשון־לציון שנוסדה אצל יפו שלחה ציר נבחר אחד, יוסף פינברג, לקהלות שונות בגרמניה, כדי לאסוף כספים לתמיכה [לכרית בארות]. הקהלות הללו פונות אלינו לקבל ידיעות על מעמדה החמרי של מושבה זו, על עתידה, ועל אפשרויות הצלחתה. נָטָר המסכן שלנו כבר כתב לנו עליה מלים אחדות; הוא הבטיח לתת לנו בקרוב ידיעות מפורטות בשלמותן. נודה לך מאד אם תואיל להגיד לנו את דעתך בנוגע לעתיד מושבה זו ואמצעי פעולותיה, ועל המתישבים באופן מיוחד, וכו'...

קבל נא, אדון יקר, את מיטב רגשותינו.

בשם הועד המרכזי
בשם המזכיר הנעדר
בידידות (חתום) י. ביגר

להאדון הירש מנהל בית־ספר החקלאי מקוה־ישראל יפו.

II.

חברת כל ישראל חברים

מכתב מס' 5857

פריז, 13 אוקטובר 1982.

אדוני,

בהמשך למכתבנו מיום 4 אוקטובר אנו מתכבדים

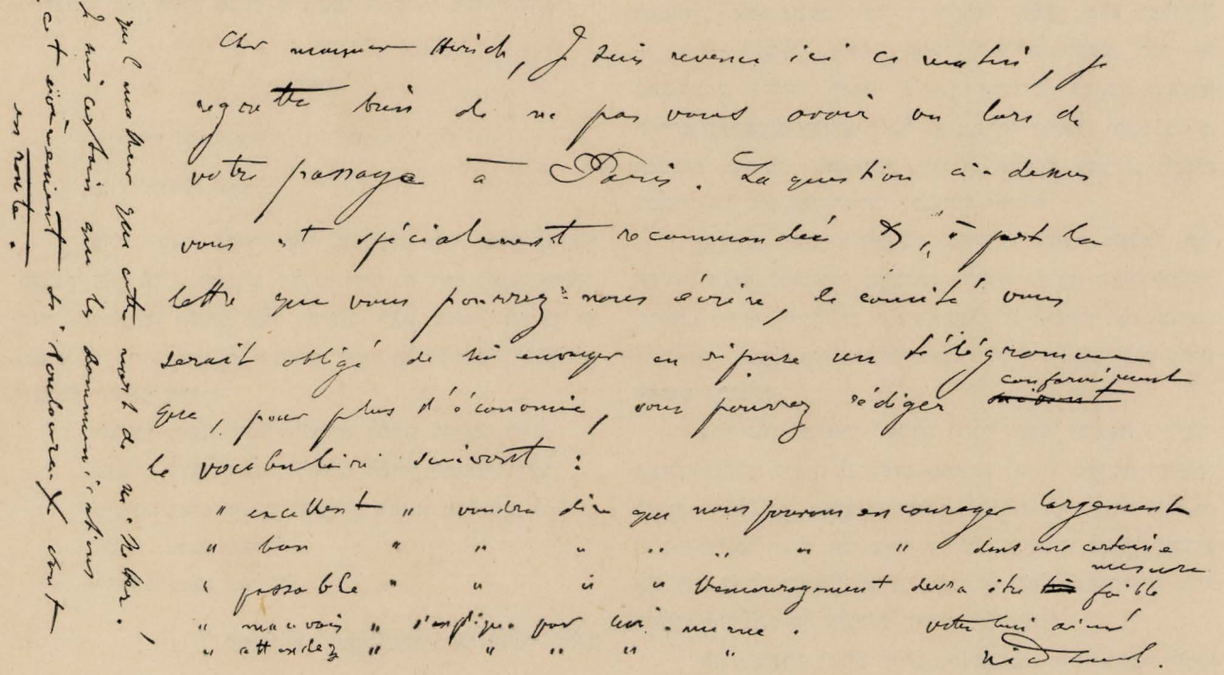

ציור 67. תיספת למכתב מס. II בכתב ידו של איזידור לאב לש. הירש

---

117) את 38 המכתבים תרגם מצרפתית לעברית חובב יודילוביץ—בן־עמי.

לשלוח לך, רצוף בזה, העתקה מהבקשה שהומצאה לנו על ידי צירה של חברת ראשון־לציון, הא׳ יוסף פינברג.

הועד המרכזי נוטה להושיט עזרה כספית להאנשים המסכנים האלה שהיתה להם הזכות, ואומץ הלב להתישב ולקבל על עצמם לבצע מפעל מבלי לבקש שום דבר משום ועד (הפזור שלי ד. י.). בפרט כיון שמושבתם היא לגמרי בלתי תלויה במקוה־ישראל ובאליאנס, לא נהיה אחראים לעולם, במקרה של אי־הצלחתם, נודה לך אם תטיב לבחון שאלה זו, ולראות אם המושבה ראשון־לציון יש לה איזה סיכויים להצלחה, אם החומר האנושי הוא פעיל, חרוץ וראוי לאֵמוּן, ואם מאמין אתה שיכול הוא להתהוות למוסד בר קימא.—

קבל, נא אדוני את מיטב רגשותינו.

בשם הועד המרכזי

המזכיר (חתום) **איזידור לֶאב**

לכבוד הא׳ הירש מנהל בית־ספר החקלאי מקוה־ישראל.

תוספת:

(תרגום לעברית הגליפה מס׳ 67 שבעמוד הקודם 113.)

האדון הירש היקר

חזרתי הנה הבקר, אני מצטער מאד שלא ראיתיך בעברך דרך פריז. להענין דלעיל שים נא לבך באופן מיוחד, וחוץ מהמכתב שאתה יכול לכתוב לנו, הועד יודה לך אם תשלח לי בתור תשובה, מ ב ר ק. ליתר קימוץ תוכל לנסח לפי רשימת המלים הללו:

„מצוין״ רוצה לומר: יכולים לסייע ברחבת הלב.
„טוב״ רוצה לומר: יכולים לסייע במידה ידועה.
„בינוני״ שהסיוע מצדנו צריך להיות מצומצם.
„רע״ מובן מאליו.
„לחכות״ מובן מאליו.

המסור לך מאד (חתום) **איזידור לאב**

איזה אסון בפטירת האדון נטר! בטוח אני כי הפרטים על המאורע המדאיב הזה הם בדרך.—

(העתקת המכתב של יוסף פינברג לועד המרכזי של חכי״ח).

(תרגום מגרמנית)

לכבוד הועד המרכזי של חברת כל ישראל חברים בפריז.

החתום מטה, ציר קהלת „ראשון־לציון״ בארץ־ישראל, מרשה לעצמו למסור את הבקשה הזאת להועד הנכבד, בנוגע לאשור מתן סיוע לקהלה הנ״ל.

קהלת ראשון־לציון מונה [כיום] עשרים ושתים משפחות; וחברי הקהלה הביאו כבר קרבנות גדולים בשביל יסוד מושבה חקלאית. האדמה שנקנתה נמצאת במרחק של שעה ועשרים דק מעיר החוף יפו, וגובלת כמעט בבית־הספר החקלאי מקוה־ישראל. השטח של הקרקע הוא בן 3340 שלשת אלפים ושלש מאות וארבעים דונם, ועולה 45.000 פר. וסולק במזומנים על ידי חברי הקהלה.

הבתים הולכים ונבנים עכשיו, הבאר נחפרה ב י ד י המתישבים ע צ מ ם, והוכנה דרך לנסיעה בעגלות, שארכה מהלך חצי שעה. הקרקע נקנתה על שם הקונסול האנגלי ביפו. בין 22 המשפחות ישנן שש משפחות שחסרות אמצעים להסתדר. אלה נתקבלו על ידי הקהלה למען שלא יפלו[118] — — — וקבלו מאת חברי הקהלה קרקע חנם או בתשלומים נוחים, לזמני פרעון ארוכים. לקהלה ע צ מ ה חסרים האמצעים הנחוצים כל כך בארץ־ישראל; והם: מ י ם, ומכונות שאיבה, להעלותם לגובה הקרקע וכן גם לקנות מכונות חדישים (מודרניים) לעבודת האדמה.

החתום מטה משתעשע בתקוה שהועד הנכבד של חכי״ח ימציא למוכשרי העבודה ולבעלי הרצון הטוב שבגלל רדיפות גורשו ממולדתם, את האפשרויות להכשיר את האדמה ולבנותה, למען הוריד לאפס את העלילות שמעלילים עלינו לעתים קרובות.

בגרמניה מצאתי אהדה רבה כלפי בקשתי; וועדי העזרה ליהודי רוסיה הנרדפים, מוכנים לתמוך בקהלת ראשון־לציון. אבל הם מוצאים לנחוץ בנידון זה לקבל המלצת חכי״ח ולתכלית זו אני פונה אליכם בבקשתי לבחון ולבדוק את ענין קהלת ראשון־לציון, מפני שבתשובתכם תלויה גורל החמרי והרוחני של עשרים ושתים המשפחות.

אנו מוכנים לשלם חזרה את הכספים אשר נקבל לזמני

---

118) בכל מקום שיש סימן כזה: — — — (3 קוים) רוצה לומר שהשמטתי מ ל י ם אחדות. וסימן כזה: — — — — — (5 קוים) מראה על השמטת ש ו ר ו ת.

פרעון ארוכים. אנחנו הוגים תקוה שלא נהיה נאלצים לפנות להועד הנוצרי בלונדון מפני שהם שואפים למטרות של המיסיון. וחברי המושבה מוכנים לשאת ולסבול הכל לבלתי חלל את שם היהדות.

אנחנו נמצאים בקרבת מקוה־ישראל. אולי הגיע כעת הזמן לממש בחיים את הרעיון הגדול שהיה ביסודה של „מקוה־ישראל" להיותה באמת לקבוץ גליות; שאיפתו האחרונה של הלוחם הגדול והפטריוט הנעלה הא׳ כָּרֶל נטר, שנפטר לדאבוננו באפן כה פתאומי; לסדר במושבות [ארץ־ישראל][119] את גולי יהודי רוסיה המוכשרים לעבודה.

נשען על יפוי—הכה שנמסר לי, הרצוף לזה, אני מרשה לי להציע: להעביר את הקרקע על השם, שתבחר בו חכי״ח*), וללכת יד ביד עם בית ספר החקלאי „מקוה־ישראל", ואז יוכלו גם ילדינו להנות מהחינוך הנתן במוסד זה, וכלנו נהנה מחסות חכי״ח.

אנחנו מקוים כי יהודי ירושלים שתלויים רק ב„חלוקה", יבואו סוף סוף גם הם לידי הוכחה, שיותר טוב להרויח את לחמם בזיעת אפס, מאשר לבקש נדבות. התקנות שלנו עובדו לפי המסקנות האחרונות של המדע וגם לפי רוח הדת היהודית, ובאופן כזה אנו מקוים להיות לה [לירושלים] למופת. [הפזור שלי ד. י.].

אני מצרף בזה שתי כו״ה**) של קהלת ראשון־לציון, וכרוז אחד נדפס אל היהדות, כמו כן המלצה אחת של הרב ד״ר להמן, וגם המלצה מהרב ד״ר הירש בפרנקפורט, ומכתב מהאדון נ. רבינוביץ להוד מעלת הרב הראשי איזידור, ובאורי בעל פה אגיש לכבוד הא׳ ארלנגר.

אני פונה בבקשתי זו לחברת כי״ח שתתן לי אפשרות לבאר בעצמי ולפתח לפניה את הענין ולהגן עליו.

אני מקוה לקבל תשובה חיובית ונשאר בכבוד רב

ציר עדת ראשון־לציון

(חתום) יוסף פינברג

---

119) מוסגר מרובע כזה [ ] מראה על הוספה מצדי בשביל באור.

*) ר״ת „חברת כל ישראל חברים".

**) ר״ת כח והרשאה.

III.

חברת כל ישראל חברים

מכתב מס׳ 5970

פריז, 20 אוקטובר 1882.

אדוני המנהל

נתכבר להודיעך שהברון אדמונד די רוטשילד בקש ממני להחליף אגרות אתך בנוגע למושבה החקלאית „ראשון־לציון", אשר הא׳ פינברג עומד בראשה, ואשר אודותיה כבר כתבנו לך פעמים. אם הא׳ די רוטשילד יכתב לך, אם בשביל להתיעץ אתך בשאלות הנוגעות למושבה זו או לבקשך לפקח עליה או לבקר אותה ושתוכל למלאות מבלי שזה יפריע לתפקידך בתורת מנהל בית־הספר החקלאי מקוה־ישראל, אזי נכיר לך טובה אם תואיל להושיט לו את עזרתך. ואנו מרשים לך בזה להחליף אתו מכתבים לתכלית זו.

קבל נא, אדוני המנהל, את מיטב רגשותינו.

בשם הועד המרכזי

המזכיר (חתום) איזידור לאב

להאדון הירש יפו.

IV.

חברת כל ישראל חברים

מכתב מס׳ 6242.

תשובה למס׳ 4454.

פריז, 7 נובמבר 1882.

אדוני המנהל

ילדים רוסים. קבלנו את מכתביך מ־25 אוקטובר בקשר עם משלוח הילד הרוסי, ישעיה זילברמן לאמריקה. הנימוקים שאתה נותן כדי שהאליאנס יטפל עדיין בילד הזה עד הרגע שהוא ישתלם בלמודיו, הם נכונים מאד; כי חבל אם ההוצאות וההתאמצויות שעשינו בשבילם תהיינה לבטלה. בכל זאת אין אנו יכולים, בלי החלטה מאת הועד המרכזי, לכלכל את הילד הזה, אנו נברר את זאת בישיבה הבאה.

ראשון־לציון. — שוב פעם אנו מודים לך על הרפורט בנוגע לראשון־לציון והידיעות הנוספות שאתה מוסר לנו ביחס למושבה זו. לא הקצבנו עדין שום תקציב למושבה

זו ואין אנו יודעים מה יעשה הא׳ די רוטשילד שמתענין במפעל זה.– – – – –

קבל נא, אדוני המנהל, את מיטב רגשותינו.

בשם הועד המרכזי

המזכיר (חתום) **איזידור לאב**

האדון הירש, מנהל בית־הספר החקלאי מקוה־ישראה ליד יפו.

V.

חברת כל ישראל חברים

מכתב מס׳ 6923 bis.

תשובה למכתב 85־4784.

פריז, 8 דצמבר 1882.

אדוני המנהל

אנו עונים על מכתביך מ־12 נובמבר.

– – – – –

חברת ראשון־לציון. – אנו שמחים מאד כי הנך יותר מרוצה מחברי אגודה זו. אנו מוסרים להא׳ די רוטשילד ולועד פרנקפורט תמצית מכתבך, וחושבים אנו כי תוכן הודעותיך עלול לסייע להם.–

בני רדום[120]. בנוגע להם שלחנו לך בשבוע זה את המברק הבא: „הרדומאים יגיעו באניה אוסטרית בעשרה דצמבר. להקל ירידה״.

מחוץ לזה מסרנו להא׳ די רוטשילד תמצית ממכתבך בנוגע לירידתם. בודאי עשה את הנחוץ.

– – – – –

קבר נטר. חן חן בעד המחקר המענין שלך והשרטוטים המצוינים. אנו נמסרם להאדריכל לתשומת לבו.

קבל נא, אדון המנהל, את מיטב רגשותינו.

בשם הועד המרכזי

המזכיר (חתום) **איזידור לאב**

להאדון הירש, מנהל מקוה־ישראל.

---

120) בני רדום. רוצה לומר: בני עקרון.

VI.

חברת כל ישראל חברים

מכתב מס׳ 7006.

תשובה למס׳ 4893.

פריז, 14 דצמבר 1882.

אדוני המנהל

קבלנו מכתבך מיום 29 נובמבר.

מושבה ראשון־לציון, – קבלנו את הדין וחשבון של הא׳ דיגור ומודים לך. אנו נכתב לך על זה בקרוב.

הרוסים מרדום [עקרון]. – כמובן שתעשה באופן היתר טוב בשבילם; אנו בטוחים בזאת. אין אנו יודעים אם הא׳ די רוטשילד עשה דבר מה בנוגע לירידתם.

– – – – –

קבל נא, אדוני המנהל, את מיטב רגשותינו.

בשם הועד המרכזי

המזכיר (חתום) **איזידור לאב**

להאדון הירש, מנהל בית־הספר החקלאי מקוה־ישראל אצל יפו.

VII.

חברת כל ישראל חברים

מכתב מס׳ 267.

תשובה למס׳ 230, 218.

פריז, 13 יאנואר 1883.

אדוני

קבלנו מכתביך מן 29, 30 נובמבר 5, 9 דצמבר.

– – – – –

מושבות. – נהיה מאושרים לראותך פטור מדאגות הנהלת המושבות. היות שהא׳ בנשימול חזר וקבל עליו את הנהלת ראשון־לציון, תוכל כבר, כפי הנראה, להשתחרר מלהתעסק עוד במפעל זה, אשר עשית בשבילו שרויות כה חשובות.

– – – – –

קבל נא, אדוני, את מיטב רגשותינו.

המזכיר (חתום) **איזידור לאב**

להאדון הירש, מנהל מקוה־ישראל.

VIII.

חברת כל ישראל חברים

מכתב מס׳ 7433.

פריז, 2 פברואר 1883.

אדוני

במכתבך מן 10 ינואר, שלחת לנו תמצית החשבון של המושבה ראשון־לציון, העולה ל־5046.60 פר. אנו משערים שאתה מסרת לנו את החשבון הזה אך ורק לשם ידיעה (אינפורמציה), ושזה לא מענין בשום אופן את החשבונות או הכספים שלנו. אנו מבקשים ממך לאשר לנו השערתנו זו.

— — — — —

קבל נא, אדוני, את מיטב רגשותינו.

בשם הועד המרכזי

המזכיר (חתום) **איזידור לאב**

להאדון הירש, מנהל מקוה־ישראל.

IX.

חברת כל ישראל חברים

מכתב מס׳ 3012.

תשובה למס׳ 5824.

פריז, 16 מרץ 1883.

אדוני

קבלנו את מכתבך מיום 20 פברואר עם התעודות הרצופות.

— — — — —

ראשון־לציון. — אנו מרוצים שמצאתם מ י ם. רשמנו את ה־1600 פר. שחיב לנו הא׳ די רוטשילד, עבור ההוצאה מ־14 עד ה־28 פברואר. מספיק כפי הצעתך, לשלוח לנו חשבון ראשון־לציון בסוף כל חדש. כמו שכתבנו לך גם אנו ב־2 מרץ.

מכתבך זה מוכיח לך שאנו משתוים אתך בדעותינו על כללי הנהלת החשבונות, ואין לך אלא להתנהג לפי זאת בשביל נוחיות עבודתך. הנהלת חשבונות זו יש בה קצת קשיים, אבל בהמשך העבודה הכל יהיה קל.

קבל נא, אדון המנהל, את מיטב רגשותינו.

בשם הועד המרכזי

המזכיר (חתום) **איזידור לאב**

להאדון הירש מנהל מקוה־ישראל.

XI. (121

חברת כל ישראל חברים

מכתב מס׳ 99.

תשובה למס׳ 7493.

פריז, 14 ספטמבר 1883.

אדוני

קבלנו את מכתביך מ־24, 26 ו־29 אוגוסט.

— — — — —

בנוגע להוצאות ראשון־לציון, שוחחנו עם הא׳ הברון די רוטשילד שאמר לנו שהוא יפתח לך אשראי על 10.000 פר. אצל הא׳ וַלֵיְרוֹ מירושלים, וכשהוצאת סכום זה או לכשסופו יהיה קרוב להוצאה, תכתב להא׳ די רוטשילד, כדי שיחדש את האשראי הזה. הוא מתמרמר שאין לו מושג מהסכומים שיהיו עוד נחוצים למען ראשון־לציון. אין אנו יודעים מה הסבה.

— — — — —

פ ל י ט י ם. — כמו כן נשאל את הועד אם הוא מוכן להמציא סכומים נוספים לרשותך עבור הפליטים הרוסים הבאים לבקש תמיכה.

מ ו ש ב ו ת. — מסרנו להא׳ די רוטשילד העתקה מהמכתב ששלחו לך מתישבי ראש־פנה.

— — — — —

קבל נא, אדון המנהל, את מיטב רגשותינו.

בשם הועד המרכזי

המזכיר (חתום) **איזידור לאב**

האדון הירש מנהל מקוה־ישראל.

---

121) גליפת המכתב מספר X החתום אדמונד די רוטשילד מיום 22.6.1883 והתרגום העברי כבר נדפסו במאמרי זה בעמודים: 69—67.

XII.

א. פ. וֶניציאַני

פריז, 27 ספטמבר 1883.

האדון הירש היקר

ידוע לך שבחזרי לפריז, מצאתי אצל האדון אדמונד די רוטשילד את התשוקה לקחת ביד את מפעל ההתישבות בארץ־ישראל בכללו. הוא התיעץ אתי, שוחח אתי כמה פעמים, התעניינותו נתונה לסמרין ולראש־פינה, הוא מוכן לעשות קרבנות חשובים כדי לבוא לעזרת האנשים המסכנים האלה. היום נעים לי להודיעך כי כתוצאות שיחתנו, הוא בחר ומנה ציר שיהיה מוכן לנסוע לארץ־ישראל בעוד ימים מספר בתעודה נאמנה, ובידיו הוראות לבחון את הענינים במקום ולדאוג באופן זמני למושבות אלה. זה הוא האדון ש׳ ד, אלזסי, המזכיר הכללי של חברת „גמילות חסד" בפריז. הוא יעשה את דרכו דרך סמירנה וחופי סוריה כדי להמנע מהקרנטינה וירד ביפו. כמדומני, ימים אחדים אחרי קבלך מכתב זה, למותר הוא לבקשך שתקבלו בסבר פנים יפות, כי יודע אתה יפה לקבל פני אנשים מבלי שאצטרך לעמוד על זה. האדון שיד לא היה מעולם במזרח, את צעדיו הראשונים בארץ יעשה במקוה־ישראל וראשון־לציון ושם ילמד לדעת את האנשים ואת הארץ. הוא לא ימצא בראשית בואו מדריך יותר טוב ויועץ יותר חביב מאשר אותך, ידידי היקר.

הוא ימצא אצלך גם את האדון דיגור המצוין. אני מנצל הזדמנות זו כדי לשלוח לו את מחמאותי בקשר עם הרפורטים האחרונים ששלח להברון אדמונד ואשר קראתים; זה עשוי בהכרה פנימית ובטעם. הוא לא חשש לכתוב להברון בגלוי לב ובלי עקיפין. הנמוסים המיותרים מפריעים לראות את הדברים להויתם המדויקת. נוצריותו אינה מפריעה אותו לדבר דברים כבושים כשהוא מוכרח לנזוף באכרים ידועים, (הבילויים, למשל, עצלים ואדישים;). כאן יודעים להעריך את יזמתו ומרצו.

— — — — —

(חתום) **ויניציאני.**

האדון ש. הירש, מקוה־ישראל.

XIII.

א. פ. ויניציאני

פריז, 1 אקטובר 1883.

אדון יקר

נושא המלצה זו, הוא הא׳ ש׳ ד, מזכיר כללי לחברת „גמילות חסד" של היהודים בפריז, אשר נבחר על ידי הא׳ הברון רוטשילד, לשם נסיעה לארץ־ישראל, ושהעמיס על שכמו השליחות הנאמנה בשביל ההתישבות היהודית בארץ זו.

מאד נעים לי להמליץ עליו באופן מיוחד: לקבלו בסבר פנים יפות, ואני בטוח בגודל טובך שתהיה לו לעינים ותעמוד לימינו. הודות למעמדך ולאפיך לידיעתך את הארץ, תוכל להיות לו לעזר רב כדי להביא לתוצאה טובה את החובה האנושית שהוטלה עליו. ומכיר אני די את מזגך המצוין כדי להרשות לעצמי לפנות אליך, כאילו בשביל עצמי.

קבל נא, אדוני היקר, את רגשי תודתי ומיטב ברכותי.

(חתום) **ויניציאני.**

להאדון ש. הירש: במקוה־ישראל.

XIV.

חברת כל ישראל חברים

מכתב מס׳ 101.

תשובה למס׳ 111.

פריז, 7 דצמבר 1883.

אדוני

קבלנו מכתבך מן 16 נובמבר

— — — — —

האדון בנשימול. — כפי שהודענו לך ב־30 לנובמבר, לא ידע הועד המרכזי על דבר מנויו של הא׳ בנשימול בתור מנהל המושבה ראשון־לציון; השאלה עמדה לויכוח רק בישיבה מ־5 דצמבר, החלט שהא׳ בנשימול יקבל חופש ארעי לזמן בלתי מגבל. אשר תרשה לו להתמסר במשך תקופה ידועה למושבה הרוסית ולחזור אחר כך למסגרת חבר הפקידים שלנו. אנו העירונו למחוללי צעד זה שנראה לנו שבית־הספר החקלאי לא יוכל להסתפק בלעדו אבל הם

הבטיחו לנו, כי הם עושים זאת בהסכמתך. אנו מקוים בכל אופן, שהא׳ בנשימול יחזור תיכף, לכשלא תהיה יותר נחיצות בו בראשון־לציון. נודה לך אם תמסור לו דברינו אלה.

תסדר בעצמך את ענין המשכורת אתו, ותראה עד איזה תאריך יצטרך לשלם לו.

קבל נא, אדוני, את מיטב רגשותינו.

— — — — —

המזכיר (חתום) **איזידור לאב**

להאדון הירש, מנהל מקוה־ישראל.

XV.

מ. ארלנגר
9 Place des Vosges 9

פריז, 18 יאנואר 1884.

יקירי הא׳ הירש

כותב אני לך שוב פעם בחפזון רב.

בכלל משולל אני ידיעות מאתך מזמן הדאר האחרון. הא׳ די רוטשילד מסר לי לקריאה את מכתבו האחרון של הא׳ בנשימול, שבו הוא מציע לו הצעות שונות שבנוגע אליהן הוא עונה לו באופן ישר. הענין של הא׳ בנשימול יסודר כפי הצעתך. הא׳ די רוטשילד חשב שהא׳ בנשימול יוכל לנהל באותו זמן את ראשון־לציון וגם את עקיר [עקרון]. הוא עדיין מאמין שהוא יוכל לנהל את ראשון־לציון ובאותו זמן גם את בית־הספר [מקוה־ישראל]. בארתי לו עד כמה יהיה קשה דבר זה וכמה תסבל ההנהלה מסדור זה. אבל הוא מאמין שזה מעשי, והוא עומד על דעתו. צריך אם כן לנסות ולעשות על הצד היותר טוב. דברתי עם הא׳ די רוטשילד גם בדבר בית־הכנסת וכן בדבר אולם ב י ת־ס פ ר שנחוץ לבנות, לפי הסכמה או כעין הסכמה שעשינו עם הא׳ ליבונטין הדוד, תמורת מספר ידוע של דונמים מאדמתו. — אני מקבל עדיין מכתבים מהליבונטינים, אחרי שרבו ביניהם זמן רב השלימו עתה (אם זה שלום אמת? או רק הפסקה?) ושוב דורשים שיקבלו את אדמתם; אבל האדון די רוטשילד איננו רוצה לשלם יותר מ־15, 18 פר. לדונם. צריך בכל זאת להגיע לבנין בית־הכנסת ובפרט בית־ה ס פ ר. הא׳ די רוטשילד דורש שהילדים יטפלו בגננות בחלקו הגדול של היום, ושימצאו בבית־הספר אך לשעתים ליום, אבל אני חושב שהוא התכון לשעתים בבקר ושעתים אחרי הצהרים.

המשאבה והמניע (לוקומוביל) האם כבר הגיעו?

מה נעשה בענין בניני פתח־תקוה שנידונו להריסה? אין אני מאמין שממשלת תורכיה תרשה לעצמה להרוס את אשר כבר בנוי, ומאד אפשר שאין לה רשות לשלול רשות בנין לבעל אחוזה, אם הבנין אינו מפריע לשום שכן.

— — — — —

כמה בילויים נמצאים עדין אצלך במקוה־ישראל? רוצה לאמר מאלה אשר הוספת להם תמיכה של 1 פרנק לעבודתם הנערכת 0.50 פר. טפלנו בזאת בישיבתנו האחרונה, המזכיר יכתב לך בנוגע לזה, מוכרח אני להפסיק.

שלך (חתום) **מ. ארלנגר**

XVI.

מ. ארלנגר

פריז, 25 יאנואר 1884.

אדון הירש, יקירי

אין אני מספיק לכתוב לך היום. אני כותב לך המלים האלה כדי להודיעך על בואו של הא׳ אוסובצקי שעשה נסיעה ארוכה וקשה בכל המובנים. אני כותב לך כדי להרגיעך בנוגע אליו, מראהו טוב, ועושה רושם טוב; נעשה כל אשר לאל ידינו כדי שימצא משרה בארץ־ישראל, או במקום אחר, צריך אני להציגהו בימים האלה לפני האדון הברון די רוטשילד.

בבקשה לדבר במכתבך הבא להא׳ די רוטשילד על אדות הבאר, שעדין איננה ארטיזיאנית.

מה בדבר המשאבה והמניע? ההגיעו בשלמות? האם כבר מרכיבים ומתקינים אותם?

— — — — —

בחפזון שלך (חתום) **מ. ארלנגר**

XVII.

יהושע אוסובצקי[122]

פריז, 30 יאנואר 1884.

האדון הירש היקר

אני נמצא בפריז זה איזה ימים; מיד אחרי הגיעי הנה הלכתי לבקר את הא׳ ארלנגר שקבלני ברצון.

— — — — —

מסרתי לו את המכתב שנתת על ידי והוא אמר לי כי בימים אלה הוא יציג אותי לפני הא׳ די רוטשילד.

למחרת הלכתי למשרד האליאנס; הא׳ קון והא׳ לאב שאלוני מדוע לא נשארתי ביפו, ומשם, אחרי השתלמות בשפה הצרפתית, הייתי יכול לנסוע לרוסיה כדי להתמסר להוראה. הסברתי להם שבשכר הפעוט שקבלתי, לא יכלתי לפרנס את משפחתי ברוסיה, וגם לא להביאנה למקוה הלא אי אפשר לי להשאר לעולמים נפרד ממשפחתי.

ובמה נוכל לעזור לך כאן? — שאלני הא׳ קון. מסרתי להם את הצעתך להא׳ הברון ואמרתי להם כי במקרה שלא אקבל משרה מהא׳ די רוטשילד, הנני מבקש להשאר בפריז שנה, כדי להשתלם ולהתכונן לבחינות, במקום לאבד את זמני בלימוד ההסטוריה וגיאוגרפיה של צרפת, אשר מעולם לא מלמדים זאת בבתי־הספר של האליאנס, אוכל להשתלם בצרפתית, בפיזיקה וכמיה.

זאת היא ההצעה שאעשה לאליאנס במקרה שלא אקבל משרה אצל הא׳ די רוטשילד. הא׳ קון עוד לא הבטיח לי שום דבר, אבל חושבני כי רכשתי את אהדתו. הוא פקד למסור לי 150 פר. כדי שאקנה בגדים חדשים, בגדי לא מצאו חן בעיניו.

ראיתי את הא׳ צדוק כהן והא׳ ויניציאני; הראשון הבטיח לי את תמיכתו. ומהשני לא בקשתי כלום מפחד פן ישכח עד הישיבה הבאה את אשר יבטיח לי (?) מה שאני דורש איננו כל כך קשה להגשים; זה עתה נודע לי כי ישנם כאן בפריז יותר משלשים אנשים צעירים רוסים, שמתימרים להיות סטודנטים ושרובם הם ריקים ופוחזים (?) ומקבלים — 80 פרנק לחדש כל אחד. אמת שעם ה־80 פר. שהם מקבלים הם מתהלכים כמעט יחפים ורעבים, אבל מכיון שלהם נתון הכל (?). חושבני שיכולים להעניק לי קצת יותר כדי שאוכל להתקיים בפריז (?).

מחר אלך לבקר את הא׳ גולדשמידט, הא׳ ארלנגר ימסור לי איזה מלים אליו.

קראתי ב„המליץ" קטע ממאמר שהא׳ צדוק כהן הדפיס ב„המגיד", אני חושב למיותר לדבר לך אודותו, אתה בודאי קראת אותו.

הא׳ בריל נמצא כעת בפטרבורג, כדי להעשות כנראה לסוכן הסקציה השלישית (?) כמו החבר הנכבד שלו, הא׳ צדרבוים, עורך „המליץ"(!).

בזמן האחרון הוא הדפיס מאמר המכוון נגדך. איזה שקרן מחוצף! הוא מהלל את הטוב שהא׳ שיד השפיע על ארץ־ישראל, הוא אומר כי ה׳ שיד הוא שקנה לאכרי ראשון־לציון את מכשירי החקלאות והבהמות, ואלו הא׳ שייד לא היה בא לארץ־ישראל היתה מושבת ראשון־לציון גוועת. איזה שקר (!) אמרתי לא׳ ארלנגר ולהא׳ ויניציאני שהא׳ שיד לא שהה בראשון אלא שתי שעות, ושאני לויתי אותו שמה ושלא עשה שם כלום (?). הודות להא׳ בריל יזכר לתהלה שמו של הא׳ שיד בתולדות ההתישבות בארץ־ישראל וראשון־לציון. הוא מכנה אותו המושיע של הישוב. הנה לך משיח חדש.

— — — — —

המסור לך י. אוסובצקי

XVIII.

מ. ארלנגר

פריז, 1 פברואר 1884.

יקירי האדון הירש

מיום שכתבתי לך את השורות האחדות מ־25 יאנואר האחרון, קבלתי את מברקך שקראתי ככה: [בעברית]

„אכזי פתח־תקוה מבקשים לבטל בירושלים גזירת בית־דין יפו[123] חמש־עשרה מאות פרנקים ידרש לעשות יין" (המלים כתובות עברית)

מהרתי להא׳ די רוטשילד למען הגיש לו את המברק. ולא מצאתיו בביתו ואמסור אותו להרב הראשי והוא מצא

122) בהיות הפקיד יהושע אוסובצקי עתיד להיות אחד ממנהיגי הישוב הבָּרוֹנִי; תחלה ביהודה ואח״כ בגליל העליון, ולא במעט התלבטויות, התעותויות והתכשלויות, ע״כ רואה אני נחיצות להדפיס מכתב ראשון שלו מתקופת הגשוש והמשוש שלו אחרי הפרנסה־המשרה; כדי לעמוד על אפיו מראשיתו.

123) בדבר הריסת בתים בפתח־תקוה.

אחר כך את הברון והביא לי את התשובה. ולפי תשובת הא׳ די רוטשילד הברקתי לך:

„הגזרה תבטל השתדלו לקח ושיון לבנות". (6 המלים כתובות בעברית).

„החכם עיניו בראשו" (כתוב בעברית). אתה הבינות את הכונה של מברקי. נא למסור לנו בדיוק מכל מה שיֵעשה בכוון זה בפתח־תקוה.

בקשתיך במכתבי האחרון ידיעות בדבר הבאר הארטיזי. היום זה כבר מיותר; ראיתי את הא׳ ליפמן אשר מסר לי מצב הדברים.

עדיין לא נעשה כלום בנוגע לאוסובצקי; לא יכולתי לראות את הא׳ די רוטשילד במשך כל השבוע, ומודה אני לך שאין ברצוני להפציר בו; מבכר אני שהוא ידרש מבלי שאני אציע.

אוסובצקי נראה לי לאדם המוכשר לנהל את אנשי עקרון, שהוא מדבר עליהם הרבה טובות, ואוהד אותם.

– – – – –

שלך (חתום) **מ. ארלנגר**

XX. (124

פריז, 8 פברואר 1884.

האדון הירש היקר

– – – – –

אתמול מסר לי הא׳ ארלנגר את החלטת האליאנס בנוגע אלי בישיבה שהיתה להם תמול־שלשום. וזו לשונה:

במקרה שהא׳ די רוטשילד לא יסדר אותי באחת המושבות שעומדות תחת חסותו אשאר בפריז שנה אחת כדי להשתלם בלשון הצרפתית ובעוד ענפים הנחוצים למורה.

היום בשעה אחת וחצי הציגני הא׳ ארלנגר לפני הא׳ די רוטשילד. הוא שאלני על ארץ־ישראל בכלל ועל ראשון ועקרון בפרט. באחרונה אמר לי כי ישוב לראותי, כפי הנראה, בימים אלה, אך הוא לא יקבל שום החלטה בנוגע אלי טרם יחזור הא׳ שיד, שישוב אולי בעוד שנים שלשה שבועות.

– – – – –

הא׳ די רוטשילד בקש מהא׳ ארלנגר להודות לך בשמו בעד החלק הפעיל שאתה לוקח בגורל בני רדום. הא׳ בנשימול כתב לו שאתה עושה צעדים אצל הרשות התורכית כדי להשיג רשיון לבניה.

הא׳ די רוטשילד היה כותב לך בעצמו כדי להודות לך, אבל היות והוא עסוק מאד כדי לעשות זאת בעצמו, הוא מבקש מהא׳ ארלנגר לכתוב לך בשמו.

– – – – –

שלום וכו׳ (חתום) **י. אוסובצקי**

– – – – –

XXI.

מ. ארלנגר

פריז, 8 פברואר 1884.

יקירי הא׳ הירש

קבלתי את מכתבך הטוב מ־11 יאנואר, שעות אחדות אחרי שלוח מכתבי מן א׳ לח״ז אליך. אין אני לוקח על עצמי לענות לך עכשיו, כי יש ברשותי אך דקים מעטים. בליתי חלק גדול של אחר־הצהרים עם הא׳ אוסובצקי לבקר את הא׳ די רוטשילד. וזה האחרון בקשני לכתוב לך היות שאין הוא יכול לעשות זאת היום בעצמו. הוא רצה לכתוב לך כדי להודות בעד הטרחה הרבה שאתה טורח ובעד הטרדות הרבות שהיו לך. הוא רוצה לבקשך להמשיך את שרויותיך המצוינות לקבלת רשיונות בנין בעקרון, וכן לעשות בעצמך את כל המשיכות שיהיה נחוץ לעשותן, הוא יפרוט לך בעצמו את מאוייו ושאיפותיו. הוא גם אמר לי כי יכתב לך בארכיות בדאר הבא. עד אותו זמן הוא ימסור לי לקריאה את המכתבים שהוא קבל ממך ומבנשימול ושהוא מרוצה מאד מתוכנם. לא רציתי לגרוע מזמן בקורנו אצלו למען לשוחח בענינים הללו; היות ומטרת הבקור היה להציג לפניו את הא׳ אוסובצקי.

שמחתי לראות שהאיש הזה עשה עליו רושם טוב מאד, ומובטחני כי הוא יקשר אותו אליו. ואולם אם יקרה אחרת תעשה האליאנס את הנחוץ. כדי להשלים את למודיו

---

124) המכתב XIX № בחתימת א. ש י ד כבר הוגלף ונדפס במאמרי זה וכן גם תרגומו העברי בעמודים 77—76.

ולהעסיקהו. הוא עשה רושם טוב על כל האדונים האלה אשר הוא בקר. הוא כותב לך בעצמו כדי למסור לך דין וחשבון משיחתו עם הא׳ די רוטשילד.

תרשה נא לי לעבור עתה בחפזון על מכתביך ולענות על העניינים היותר נחוצים.

קראתי את מכתביך על הדינים–והחשבונות לחכי״ח, זו היא עבודה ענקית. החליטו להועיד ישיבה מיוחדת כדי להגיע להחלטות בנוגע להצעותיך. בהיותו מרוצה מאד [enchanté] מאכרי ראשון (ואפילו אם באופן שטחי), נקוה כי בנשימול יגיע לידי גמר אתם. הא׳ די רוטשילד שבע רצון מאד ממכתביו האחרונים של בנשימול. הוא מבקש רק שיכתוב לו בכל דואר.

מסכים אני למה שאתה אומר לי בנוגע לבני רדום.

המאמין אתה כי אפשר לסמוך על מה שאומר הא׳ מויאל. אני אומר להא׳ די רוטשילד שיכתוב לו מלים אחדות כדי להודות לו על התמסרותו בלי פניה פרטית. האם זה אדם שאפשר לסמוך עליו? או שהנהו טוב רק מפני שבשכנותו ישנו אחד אמזלג ואחד כף, שהם אנשים לא טובים?

השתדל נא ביחוד להשיג בשביל עקרון, רשיון לבניה. כנראה שפינס (או פיליברט) השיג. חושבני שאנו לא שוים פחות מהרוסים. נדמה שקושטא יותר נוחה, וכנראה שאיזה ראוף הוא הנהו הושע [המלה האחרונה כתב בעברית]. – – –

בענין המברק ובשביל נוחיות השמוש בעברית, נסכים בינינו כי „ש״ נשתמש ב-SH (אנגלית) ובתור „ח״ או „כ״ ב-CH ובנוגע לברון די רוטשילד, נקרא לו תמיד BER ברון אדמונד רוטשילד בר״ת) או REB – לבסוף אני חושב כי נסיעתך לירושלים תביא לידי תוצאה טובה.

– – – – –

בריל [יחיאל] ומרעיו. נחוץ בלי כל ספק להתיחס אליהם בשאט נפש, אבל האדון צדוק כהן לא היה יכול, ולא היה צריך להרשות להא׳ בריל להזמינו בתורת עד. צעיר אחד, [בשם] רם, תושב פריז ומכיר את ערך הברילים, ה„מגיד״ים וה„מליץ״ים כתב מאמר יפה בה„צפירה״. אולם מאמר זה הוא לגמרי בלתי תלוי ואין אחריותו חלה עלינו.

אדון עולם[125]! ידעתי את ה„משל״ אבל לא חשבתי עליו.

125) מכאן לא ברור למה התכון הכותב. יש לחפש ולמצוא את מכתבו של הירש.

– – – – –

מצבות. – המודלים של פפו הגיעו אלי, הכל בידי. אני אתן לך בלי דחיה את תאריכי הלידה (אזרחים ודתים) במכתבי הבא.

אמת ש„קשה לתת ספוק לכל העולם וגם לאביו״, בפרט כשישנם „ראשוניים״ באמצע, אבל אוכל להבטיחך כי הא׳ די רוטשילד הנו שבע רצון מאד, הוא מתחיל להבין את הקושיים שפוגשים על המקום. בזמן האחרון הצעתי לו ללכת לראות בעיניו, בעצמו ובכבודו [את הארץ]. הוא [בנשימול] ירכוש בקרוב את כל האמון של הא׳ די רוטשילד, ואז תתפטר מהחתימה. לעת עתה תמשיך עדיין עוד זמן קצר.

– – – – –

שלך (חתום) מ. ארלנגר

XXII.

קונסטנטינופול, 17 פברואר 1884.

אדוני המזכיר

התישבות בארץ־ישראל. – לסגן נשיאנו היתה פגישה עם הוד מעלתו וזיר הפנים. זה האחרון מסר לו מכתב שנתקבל מאת מושל יפו. פקיד זה אומר שמהגרים עולים באו להתישב בארץ־ישראל בלי שום רשיון להתאחז, ונוסף לזה בנו בתים ומוסדות. ובהתאם לפקודות הממשלה הוא היה מוכרח לפנות אל בתי המשפט, שהוציאו פסק־דין להריסת הבנינים.

„הדבר מעציב מאד, הוסיף הויזיר, שהיו מוכרחים להגיע למדה קיצונית זו; אך לא הממשלה אשמה בזה, האחריות כלה על אלה שנואלו לאמץ לב אנשים מסכנים כאלה ללכת ולהתישב בסוריה וארץ־ישראל, חרף מה שידוע להם שיש איסור מחלט להתישב במחוזות אלה. וכי למהגרים היתה רשות כניסה חפשית בכל שאר המחוזות של הקיסרות העותומנית הרחבה״.

הנני מביא מלה במלה את השיחה הזאת, כדי שתחדרו לרגשות הממשלה ולהבין את האי אפשרות שאנו נמצאים בה לעשות צעדים נוספים.

סגן הנשיא (חתום) ס. פֶּרֶנֶנְדֶז המזכיר (חתום) פ. בלוך

XXIII.

מ. ארלנגר

פריז, 20 יוני 1884.

יקירי האדון הירש

כתבתי לך לפני 8 ימים (13 לחדש) ומאז הנני בלי ידיעותיך הטובות. נעים היה לי להוָדע על ידי האגרת הקטנה שכתבת להא׳ די רוטשילד שמצאתם סוף סוף מים בעקרון (כמדומני בעומק של 29 מטרים).

יהיה דבר חשוב מאד אם יגיעו להחליף את הבארות בעלות קוטר רחב ובנין, בקדיחה וצנורות שמניחים במהירות יותר גדולה ועולות בזול יותר. באותו רגע שאפשר יהיה לחבר את המשאבה, תהיה שאיבת המים מספקת. ונעים יהיה לי לדעת את התוצאות. — — — — —

כנראה שהכל הולך בטוב מאד בראשון ובעקרון, ורק בסמרין ישנם קושיים מצד השלטונות. — — — — —

כותב אני לך את המלים האלו בחפזון ולוחץ את ידך בחיבה רבה.

(חתום) **מ. ארלנגר**

M. ERLANGER
9, PLACE DES VOSGES, 9

Adresse Télégraphique
ERLANGER - VOSGES - PARIS

Paris, le 17 Juin 1884
reçue le 6 juillet 1884

Mon cher Monsieur Hirsch

Depuis ma dernière lettre je n'ai reçu aucune nouvelle de Mr Cattaui, mais j'espère avoir prochainement de ses nouvelles. Je vais bientôt voir Mr Abramovitch. J'ai vu par une lettre de Mr Brawerstein qu'on a fait une grande hypothèque sur la propriété de Rishon, à cause de difficultés à la liquidation musulmane par rapport aux petits hypothèques. Cela augmente probablement les frais. Quand j'examinerai Mr de R. je tâcherai de lui faire comprendre que je ne peux rien faire pour lui.

Il est très bon que la Commission soit en faveur pour le déboisement, mais il faut que cette soit accompagnée d'une surveillance sévère. Grandir les bois est facile, mais Rishon sera toujours exposé à des dangers, car cela gênera d'une façon grande les habitudes qui se sont acquises et causera mécontentement.

Pourvu que l'affaire réussisse avec le puits d'Ekron.

J'espère de télégraphier pour la Commission de leur donner un avis définitif. Cordialement vôtre, mes bien meilleures salutations à tous les amis. Recevez l'expression [illegible]

Cordialement vôtre [illegible]

Quand un fils de Mr Brawerstein

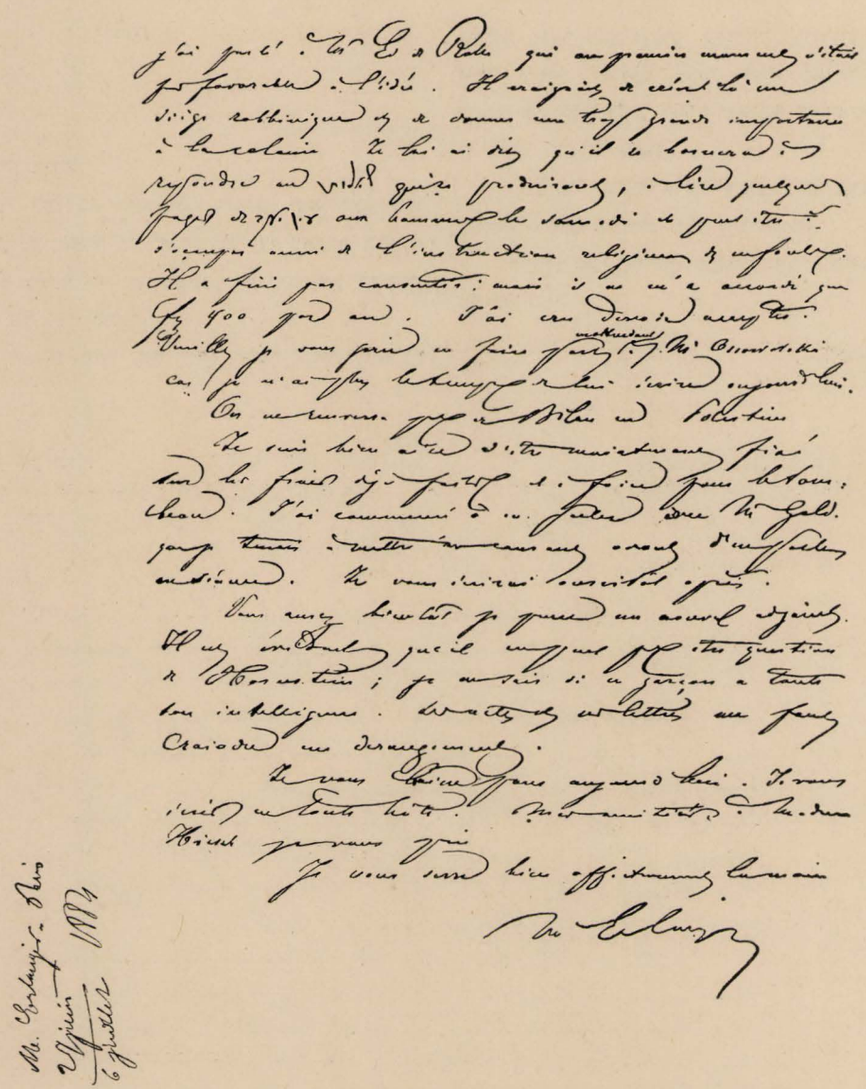

ציור 68. מכתב מס. 24 בכתב ידו של מ. ארלנגר לש. הירש.

XXIV.

מ. ארלנגר

פריז, 27 יוני 1884.

יקירי האדון הירש

מיום כתבי לך ב־20, קבלתי בינתים את מכתבך מ־11 לח"ז. מכתבך משיב על חלק גדול ממכתבי.

אני מסכים להעובדה אברמוביץ. ראיתי במכתב הא' אוסובצקי כי במקום הלואה במשכנתא, הוא עשה מכירה על מנת לפדותה; מפני הקושיים של החוק המושלמי בנוגע להלואות במשכנתאות. זה יגדיל כנראה את ההוצאות.

בנוגע להיסמן אין הא' די רוטשילד רוצה לאכוף עליו שיבוא לידי הכרח להתחיב כנגדו. אין אנו מבקשים יותר מאשר לא לטפל בו.

טוב שהסבלנות המשמשת בעניני העליה ליבשה, לא תודע בקהל, ושתהיה מלווה בחומרה מְעוּשָׁה. תקיפות על הניר אבל סבלנות ל מ ע ש ה, זה כנראה מה שמתאים

ביותר; טובה הגנה מפני עליה בהמון, שתוכל להביא בכנפיה דלות איומה.

הלואי שֶׁפִּפּוֹ יצליח בבאר בעקרון.

ענין המברק לעקרונים ואופן נסיעתם כבר נגמר. הכל צריך ללכת עכשיו לפי רצונם וצריך לקוות, כי בקרוב הם יהיו אנשים מאושרים: איש תחת תאנתו ואיש תחת גפנו [6 המלים בגוף המכתב כתובות בעברית].

יותר טוב אם אחד משלהם יוכל להיות שוחט [עברית].

בנוגע לאביו של אוסובצקי דברתי עם האדון די רוטשילד. – ברגע הראשון לא נראה לו הרעיון. הוא אינו רוצה שיָצר שם כסא ר ב נ ו ת; יען כי זה יוכל לתפוס מקום יותר מדי גדול בשביל מושבה. אמרתי לו כי הוא יסתפק לענות על שאלות [„שאלות" כתוב בעברית] ויקרא דפים מ„עין יעקב" לאנשים בשבת, ואפשר יטפל בלמוד הדת לילדים. לבסוף הסכים; אבל אינו מקציב אלא 400 פר. לשנה. חשבתי כי עלי להסכים. תיטיב נא למסור זאת לעת עתה להא' אוסובצקי כי לא נשאר לי זמן יותר לכתוב לו היום.

– – – – –

הנני לוחץ את ידך בחיבה רבה.

(חתום) מ. ארלנגר

XXV.

מ. ארלנגר

פריז, 12 יולי 1884.

האדון הירש יקירי

אינני מספיק לענות על מכתביך. אני נוסע מחר בערב.

– – – – –

אך שתי מלים. הא' אדמונד די רוטשילד איננו עתה בפריז, הוא נעדר לזמן ארוך. – בקרתי את הרב הראשי. ביכלת שנינו יחד להחליט חצאי החלטות. יהי לך ברור שצריך לאשר את 2.500 הפרנקים לתושבי „פתח־תקוה". מאמין אני שהא' די רוטשילד יוסיף דבר מה אם יהא צורך. אבל אין אני מאמין שעתה הוא הרגע הרצוי. הא' צדוק בודאי כתב לך בענין זה.

– – – – –

צדקת בנוגע להא' מויאל, הדבר יֵעָשֶׂה. וגם בנוגע להפחה. הנני מצטער על אשר ראוף פחה חוזר.

בלי ספק צריך להמשיך ולגמור את המצבה [של נטר]. באופן זה או אחר, הכספים יושגו.–

אתה יכול לאמר לאוסובצקי שאפשר לקבל ה־25 לירות שמונטפיורי שלח לראשון, שישתמשו בהם לטובת הכלל, עד כמה שאפשר; אך אני חושב שלטובת שש המשפחות שלח זאת.

מוכרח אני לעזבך.

שלך (חתום) מ. ארלנגר

XXVI.

מ. ארלנגר

פריז, 8 אוגוסט 1885.

יקירי האדון הירש

לא אספיק גם היום לכתוב לך כמו שהייתי רוצה. זה שבוע ימים שחזרתי לפריז.

– – – – –

לפני נסיעתו, אמר האדון אדמונד די רוטשילד שהוא חושב לחזור בסוף אוגוסט. אתמול נודע לי במקרה שהוא חזר זה כבר לפני 5 או 6 ימים. מהרתי ללכת לראותו היום; אך הוא עכבני כמעט כל אחרי־הצהרים, וחזרתי רק בשעה 5 ולכן נשאר לי רק שעה וחצי בשביל הדאר שלי.

קראתי את כל המכתבים שהגיעו בזמן העדרו. ראיתי גם את מכתבו של אוסובצקי המבקש הרשאה לקנית עגלות להובלת זבל בשביל ראשון, כי אדמתה היא עניה מאד. הוא [הברון] בקשני לטלגרף לך מיד ולהודיעך שתיפה את כחו של אוסובצקי לקנות את החמרים הנחוצים. הברקתי לך תיכף: „פקד על אוסובצקי לקנות עגלות", אתה ודאי הבינות.

– – – – –

ענין פתח־תקוה מכביד על לבי מפני יצירת התקדים. נחוץ להגיש ערעור; ישתדלו לפעול לטובתם בקושטא. יכול היות כי ישפטו אותם לתשלום קנס על אשר בנו בלי רשיונות. זה ענין שימשך. פעם ימצא פתרון, כשהפתרון יהיה בדרך אזי הוא יבוא ברצון לעזרתם.

מהו מצבו של בכור הצעיר (מלפנים תלמיד במקוה),

שאמו בעלת אחוזה בפתח־תקוה? האם ישנו בנין על אדמתה? היוכל הוא להתישב עליה אם הא׳ די רוטשילד יקדים לו 2000 פרנק?

הנני לוחץ את ידך

– – – – –

(חתום) מ. ארלנגר

XXVII.

מ. ארלנגר

פריז, 29 אוגוסט 1884.

אדון הירש יקירי

מיום כתבי לך בפעם האחרונה ב־11 לחדש זה, אין לי חדשות ממך. אני מצדי יש לי מעט מאד להגיד לך, כי כל הדברים המחכים לפתרון הנם תלויים ועומדים. הא׳ גולדשמיד והא׳ קון נסעו מזה. הא׳ צדוק כהן הוא על שפת הים וכן הא׳ לאב [איזידור].

חושבני שגם הא׳ ויניציאני לא נמצא כאן. הלכתי לראות זה עתה את הברון אדמונד, שחזר; אבל הוא עסוק היום. היה לי למסור לו כמה הצעות בשביל ראשון, מצד אוסובצקי. אקוה ליותר הצלחה בשבוע הבא.

הנני לוחץ את ידך בלבביות יתרה.

– – – – –

(חתום) מ. ארלנגר

XXVIII.

מ. ארלנגר

פריז, 5 ספטמבר 1884.

יקירי האדון הירש

– – – – –

חבל מאד אם הא׳ בנשימול יתעקש בהתפטרותו. בקושי גדול ימצא האדון די רוטשילד אדם שימלא את מקומו. לא נעלם ממך, שלא נקל למצוא אנשים מוכשרים. רצינים וישרים אשר יחליטו לעזוב דבר מה קבוע, על מנת ללכת לארץ־ישראל. ולראיה: האדון די רוטשילד היה מוכרח להסתפק בהאדון ו ו ר מ ס ר; שאיננו נ ש ר, בשביל סאמארין וראש־פינה; הוא לא יכול למצוא יותר טוב. מצער אותי מאד מה שאתה אומר לי בנוגע לאוסובצקי. אם הוא פזיז, נמהר ואיש מדנים, אזי נצטרך לשלחהו, כי הענינים שיש לו לנהל ולפקח עליהם הם חשובים מאד, ואין אני רוצה להביאם בסכנה על ידי רשלנות וקלות דעת של הא׳ אוסובצקי.

זה האחרון כותב לי מכתב ארוך אשר בו הוא מתאונן הרבה שהא׳ די רוטשילד לא עונה מעולם למכתביו, ולא להצעותיו. והנה האדון די רוטשילד אומר, ובצדק, שחובת הא׳ אוסובצקי היא לכתוב ל ו, ולמסור לו דין וחשבון, בלי שהוא, רוטשילד, יהיה מוכרח לענות לו על מכתביו.

הרשיתי לי להעיר להא׳ די רוטשילד שהוא צדק בנוגע ל מ כ ת ב י ם, אבל הוא אינו צדק בנוגע להצעותיו של מנהל מוסד, בפרט כשהן ת כ ו פ ו ת והבאתי משל בענין העגלות להובלת הזבל.

האדון די רוטשילד מבקש ממני להעביר לו את מכתבי אוסובצקי ואושרי; אני מהסס בנוגע לאלה של אוסובצקי. תקרא את מכתבי לאוסובצקי בטרם שתשלחו אליו למען תדע את אשר הוא מציע ואת אשר הורשה לו. במצב כזה נחוץ שהאדון בנשימול יסבול עוד מעט. אקלים עקרון ירפא ויתהווה למקום יותר בריא, עכשיו, שיש שם מים למכביר כעת ימהרו לנטוע את עצי האקליפטוס ומקוה אני שהאכרים וכן המנהלים לא ידאגו יותר.

איך אתה עושה עכשיו בענין חשבונות אוסובצקי? והא׳ בנשימול המשגיח הוא ומבקר? ברור הדבר שמשאבת קיטור תעלה ביוקר בשביל עקרון, לוא אפשר היה להמציא לעקרון דֶלק אחר, מאשר פחמים. אבל אינני רואה חומר דלק אחר בארץ־ישראל. אולי אפשר למצוא משאבה ביפו או באלכסנדריה מוכנה ומזומנה? כי צריך להמנע מאבוד זמן רב שהאנשים לא יהיו מוכרחים לשאוב עוד ימים רבים את המים בידים.

מה שלום המשאבה בראשון־לציון? האם יש די מים בבאר כדי שהמשאבה תוכל לפעול בתמידות?

מצב הבריאות בארץ הוא באמת עלוב; זה מדאיג מאד, אבל אני מקוה כשהמושבות תהיינה נטועות ומעובדות, יהיה יותר טוב, ואז גם הן תהנינה מהבריאות והחסון כאשר נהנות מהן מקוה־ישראל ושרונה היום.

אני מסכים לענין אברמוביץ שהנו בסדר. ובנוגע להיסמן אין אני מאמין שיש מקום עוד לדבר בנוגע לזה

מחדש עם הא׳ די רוטשילד. אם באמת נמצאים בידו מספר יותר גדול של דונמים מאשר לאברמוביץ (הוא אומר שיש לו 240 דונם, בעת שלאברמוביץ יש רק 100) תוכל לסדר 6000 פר. במקום 5000 פר. תמיד במשכנתא רגילה על אדמתו וביתו, כמו שעשית בשביל אברמוביץ.

האדון אוסובצקי בקש ממני אותו דבר בשביל פרימן; הלואה של 5000 פר. על 200 דונמים אדמה, בית ואורוה, האדון די רוטשילד יתן גם הלואה זו במשכנתא; אם אפשר לעשות זאת באופן רגיל, והנני מוסיף: אם תמצא אתה שכדאי לעשותו; יען כי אחרי מה שאמרת לי בנוגע לאוסובצקי אני רוצה שכל הצעותיו תאושרנה על ידיך.

אני חושב שכדאי שהאדון די רוטשילד יהיה „בעל־הבית״ היחיד של מקוה־ישראל (?) (126)

מובן שתקבע איזה תאריך סופי, שבו תשתיך האדמה להאדון די רוטשילד במקרה של אי־פרעון. אין בזה כונה להפקעת נכסי בעלי החוב, אלא שיהיה יותר אחוד בבעלנות.

בין שאר הצעותיו של האדון אוסובצקי והתשובות שהוא מקבל, תקרא את מכתבי הרצוף לזה בטרם שתמציאו לידו. — — — — —

האדון די רוטשילד פקד לחפש אחרי ספר יקר ערך ובעל רושם על תורכיה (בשביל ראוף פחה) וגם אני חפשתי ולא יכלנו למצוא שום דבר בעל ערך. אי אפשר לשלוח יצירה פשוטה.

— — — — —

משפחת בכר בפתח־תקוה. — הא׳ די רוטשילד מסכים בחפץ לב להקדים ה־2000 פר. שדרשת בשבילה. הוא מקוה כי צעיר זה שלמד וכמעט התמחה באומנותו והתרגל בעבודה, ישפיע על אחרים שהם פחות מנוסים. מצד אחר אשמח מאד שבכר יצליח; כי נוכל לקוות שהאדון די רוטשילד יושיב בין המתישבים החדשים כמה תלמידים ותיקים של מקוה־ישראל ויקדים להם את האמצעים להסתדר. דבר זה יביא תועלת רבה למושבות החדשות ולתלמידים הגומרים את מקוה־ישראל. הבה נשמור תקוה זו בלבנו ובינינו.

בענין 8 המשפחות ביהודיה. — אתה מבקש עזרה של 10 פר. לשבוע, בתקופה של־3 חדשים (ס״ה 1000 פר. בערך). — האדון די רוטשילד מסכים לעזרה זו. המאמין אתה כי בסוף 3 חדשים האלה, ישיגו עבודה אצל אחרים?

בענין 15 המשפחות של פתח־תקוה. — המבקשים דמי קדימה של 10 פר. בעד דונם אדמה. האדון די רוטשילד היה פחות נח. הוא יודע כי מחיר הקרקה היה 7 פרנק בערך לדונם. הוא מוצא שאי אפשר להקדים במשכנתא על קרקע 40 או 50 אחוז יותר ממה שהוא שוה. הוא היה גם רוצה לדעת לאן זה יוליכהו. ולא רמזת על המספר הכללי של האדמה הנמצאת ברשות 15 המשפחות שלך. האפשר לחשב 80 דונם בתור מספר בינוני ולחשב שיש בס״ה 1200 דונם? להתחיב בהתאם לכך בסך 12.000 פר. בתור דמי קדימה? לא יכלתי להגיד זאת. מתוך ספק, הוא אמר לי, כי הוא בוחר להמציא להם עזרה כמו ל־8 המשפחות אשר דברתי עליהן לעיל. מובן שדבר זה לא יוליכם להמטרה ולא יעשה אותה שרות, כמו לאותם שהנם פועלים, המחכים לעבודה, ולא בעלי אחוזה. אני אשתדל לשוב להענין הזה.

בולקינד רחיצת הצמר. — האדון די רוטשילד לא היה כל כך נוטה לזה. נתתי לי להבין כי בארץ־ישראל, כל תעשיה, אף הקטנה ביותר, שאפשר להחדירה היא ברכה גדולה. הזכרתי לו את שֶרצֶר אשר כבר חנך מספר קטן של חניכים (שוליות) המתחילים להרויח, ושהוא ממשיך לחנך עוד כאלה. הוא אמר לי כי יהיה מוכן להסכים לעשות דבר מה לו היה זה בנוגע לשמוש בצמר לתעשית מרבדים או דבר כעין זה; הוא היה רוצה שימצאו איזו התעסקות לנשי המתישבים שעבודות הבית אינן מעסיקות אותן כל כך, בפרט לאלו אשר בנותיהן כבר בגרו. הוא דבר אלי ויחד נדברנו על הרבה דברים בנוגע לנושא זה, ואשר יארך מאד לחזור עליהם כאן. אבל לבסוף: אם בולקינד זה (שאין אני מחליף אותו באחר) ראוי לסיוע ואם אתה מאמין בהצלחת תעשיה זו, הוא מרשה לך להקדים לו 1500 פר. (חמש־עשרה מאות פר.) הבטחון הוא חלש קצת; 1.500 פר. על 80 דונם, בערך 19 פר. לדונם.— אתה בודאי מוצא שאני מטפל בענינים האלה באופן מסחרי בשעה שהם נמצאים יותר בתחום הצדקה. אך זוהי חובתי להיות בדברים כאלה קצת בא־כחו של התומך כדי שנוכל עוד פעם לפנות אליו בענינים אחרים.

אין לנזוף בך בעד ההוצאות למצבת נטר. אתה נשארת בגבולות הסכום שהוחלט ברוב דעות ואשר לא ידעת כי תקציב התכנית עבר על גדותיו. אם יש לנזוף במי שהוא,

126) נדמה כי יש פה טעות. ארלנגר רצה לכתוב „ראשון־לציון״ וטעה וכתב „מקוה־ישראל״.

הרי האשמה היא רק בי ומזכיר חברת כי"ח, בהזניחנו למסור לך את החלטת הועד. תכף בשוב האדון גולדשמידט, הכל יבוא על מקומו בשלום.

האם היין שלך יהיה טוב השנה? האפשר לחשוב על מכירתו בצרפת? הכדאי לשלחו לחוץ?

הנה עניתי כמעט לכל מכתביך. נשאר לי עוד לשאלך דבר אחד. קבלתי מכתב מאושרי, מכתב די מיואש. וורמסר ודיגור מתנגדים לו ואחרי שנודע לי תוכן המכתבים של וורמסר ודיגור, נראה לי כי שני אלה רחוקים הם מצדק. וורמסר חושב שצריך להיות רע בכדי שיצייתו לו ושיהיה בעל השפעה. ודיגור, מאותו יום שראיתי מכתבים שלו להא׳ לְרוֹאַ אבד אצלי הרבה מערכו; זהו ושע כתוב [עברית]

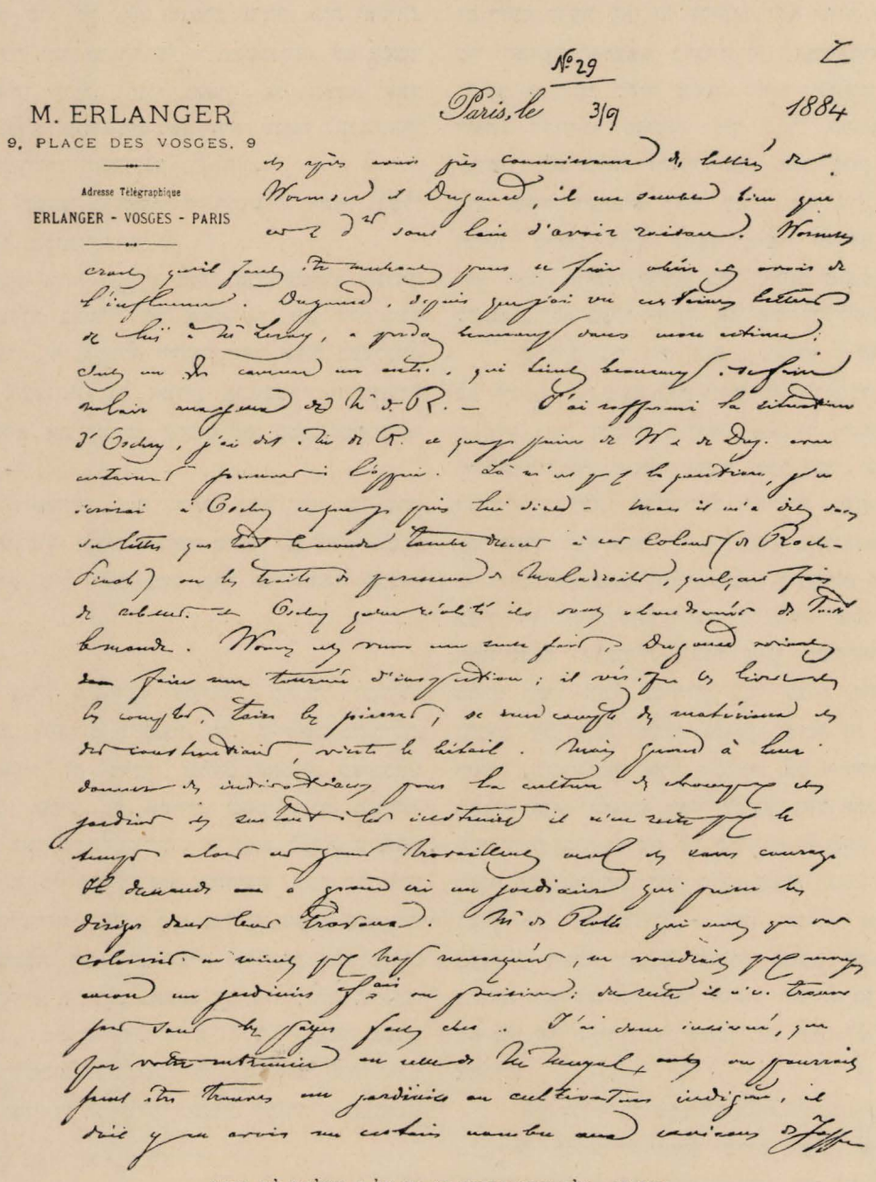
M. ERLANGER
9, PLACE DES VOSGES, 9
Adresse Télégraphique
ERLANGER - VOSGES - PARIS
№ 29
Paris, le 3/9 1884

ציור 69. חלק חשוב ממכתב מס. 28 של מ. ארלנגר לש. הירש.

*) ככל „רשע" אחר, הרוצה מאד לעלות בערכו בעיני האדון די רוטשילד. אני חזקתי את מעמדו של אושרי, אני אמרתי להאדון די רוטשילד מה שאני חושב על וורמסר ודיגור עם הוכחות ביד. לא זו היא השאלה, אני אכתב לאושרי את אשר אוכל לומר לו. — אך הוא אמר לי במכתבו שכלם מתנפלים על המתישבים האלה (של ראש־פינה), ומכנים אותם בשם עצלים ושלומיאליים, לפעמים גם בתור מורדים; ואושרי אומר כי האמת היא שהם עזובים מכלם. וורמסר בא רק פעם אחת, ודיגור בא לעשות סבוב של פקוח; בודק את הספרים והחשבונות, מסתכל באבנים, מבקר את החמרים והבנינים, מבקר את משק הבהמות. ובשעה שצריך לתת להאכרים הוראות לעיבוד השדות והגנים, ובכלל להורות להם, לא נשאר יותר זמן, ואז עובדים הצעירים האלה באופן רע ובלי חשק ואמץ־לב. הוא מכריז בקולי קולות שצריך גנן אשר יוכל להדריכם בעבודותיהם. האדון די רוטשילד הרוצה שמושבותיו לא תתבלטנה יותר מדי, אין ברצונו לשלוח עוד גנן צרפתי או פריזי, ובכלל אינם בנמצא בלי משכורת גבוהה. לחשתי לו כי על ידך או בעזרת האדון מויאל אפשר יהיה להשיג גנן או פלח מקומי; צריכים להמצא כאלה מספר ידוע בסביבת יפו, אשר מבלי לשלם להם שכירות גבוהה כלהגננים הצרפתים דיגור, בונדי וְקַוֶלַן, יוכלו ללמד להאנשים האלה, את אופן העבודה. ודיגור בשעת סיוריו יוכל לתת הוראות ובמקום ימצא מי שיוציאם לפועל; אחרת לא יגיעו לכלום.— הישנה דרך להשיג זאת?

שמחתי מאד לדעת שנמלאה בקשתו של הלל לוסטגַרתן. הוא צריך להודות לאחיו שהיה לו העוז להגיד להאדון גולדשמיד שאין הוא רוצה להשאר יותר אצלו. ומיד אמר האדון גולדשמיד שצעירים אלה הם יותר בעלי מרץ מאשר חשב קודם, ובזאת פעל שישימו לב גם לאחיו השני.

שכחתי לאמר לך, כי דברתי עם האדון איזידור, הרב הראשי, בנוגע לסיוע בשביל הבנות.

הוא נתן לי יפוי כח לשלח לך בשמו מאה פרנק 100
ואשר לסכום זה הנני מצרף מצדי „ 100
יהי בס"ה „ 200

ואשר אני עושה אותך על ידי זה כנושה לי. אין אני יודע אם יש דבר מה בשביל ארץ־ישראל בחברת כי"ח. אני אשאל.

אבל הגיע הזמן להפסיק. הרשה נא לי בטרם שאני מסיים לשלח לך את מבחר ברכותי לשנה טונה כוח"ט [כתוב בעברית] (בהגיע מכתבי זה לא נהיה רחוקים מר"ה). הנני מאחל לך בפרט, שהג' הירש תבריא לגמרי ושגם אתה תשמור את בריאותך, והנני לוחץ את ידך בלב שלם.

שלך (חתום) **מ. ארלנגר**

(גליפת מכתב 29, מהברון להירש)

Paris, 15 Septembre 1884
reçue le 30 7bre 84

Mon cher Monsieur Hirsch,
Je reçois votre lettre du 3 Septembre et j'y réponds immédiatement ces quelques lignes
Pourquoi Monsieur Benschmol est-il donc si découragé par les difficultés qu'il rencontre? Ce sont celles qui sont inhérentes à une semblable organisation. Il n'a pas à lutter à Ekron avec des difficultés diplomatiques et le mauvais vouloir des colons, comme nous avons trouvé dans tant d'endroits. Je vous en prie, remontez lui le moral
Au point de vue des maladies, je lui ai écrit une longue lettre, au sujet de laquelle je lui ai dit de vous

*) בשורה האחרונה שבעמוד הקודם, צריך למחוק המלה: „כתוב".

consulter. Du reste, les plantations d'Eucalyptus assainiront le terrain.

Monsieur Erlanger a dû vous écrire au sujet des secours que vous m'avez demandés pour les malheureux de Petah-Tikiva. Quelle est la valeur morale de ces colons? Quelle est la qualité des terres? Comme je le disais à Mr Erlanger, je ne demande pas mieux de donner quelques petits secours à cette colonie, mais je ne veux à aucun prix m'engager pour une somme aussi considérable que celle dont vous me parlez, étant donné surtout que vous ne pouvez pas garantir, me dites-vous, l'avenir de cette colonie. Je ne veux donc nullement assumer la responsabilité de cette affaire

Quant au puits artésien, je vous ai

XXIX.

(תרגומה העברי של הגליפה מס׳ 70)

פריז, 15 ספטמבר 1884.

יקירי האדון הירש,

קבלתי את מכתבך מיום 3 ספטמבר ועונה תכף ומיד את השורות האחדות האלו:

מדוע האדון בנשימול הנהו כה מיואש מסיבת הקושיים שהוא פוגש בדרכו? הלא אלו הם דברים הטבועים בתוך תוכו של פעולות ארגון שכזה. הלא אין בעקרון מלחמה בקושיים דיפלומטיים וברצון רע של מתישבים כמו שפגשנו בכמה מקומות אחרים. תיטיב נא לאמץ את רוחו.

remontez lui le moral.

écrit, dans le temps, de ne pas continuer les travaux. Je crois que le moment n'est pas propice, étant donné l'excitation en haut lieu. Il faut donc seulement faire quelques dépenses d'entretien pour maintenir les travaux en état, de manière à ce qu'ils ne se dégradent pas.

Agréez, mon cher Monsieur Hirsch, l'assurance de mes meilleurs sentiments

Cor Rothschild

ציור 70. מכתב מס׳ 29 בחתימת ידו של הברון אדמונד די רוטשילד לש. הירש

ואשר למחלות, כתבתי לו מכתב ארוך, שם אמרתי לו להתיעץ אתך. סוף סוף נטיעת האקליפטוסים תבריא את הקרקעות.—

האדון ארלנגר בודאי כתב לך בנוגע לעזרה שבקשת להושיט לאומללים של פתח־תקוה. מה הוא ערכם המוסרי של המתישבים האלה? מה טיבם של הקרקעות? כמו שאמרתי להא׳ ארלנגר, מוכן אני ברצון רב להושיט עזרה מועטה למושבה זו, אבל איני רוצה בשום מחיר להתחיב בסכום כזה שאתה מדבר עליו, ובפרט שאין אתה בטוח, כפי שאתה אומר לי, בעתיד מושבה זו. לכן אין אני רוצה לחלוטין לקבל על אחריותי את הענין הזה.

ובנוגע להבאר הארטיזית, כתבתי לך, בזמנו, לא להמשיך את העבודות. חושבני כי לא רצוי הוא רגע זה, היות וישנה התרגשות בספירות העליונות. צריך רק לעשות ההוצאות הדרושות להחזקת העבודות במצב טוב, באופן שלא תתמוטטנה.

קבל נא יקירי האדון הירש, את מיטב אחולי

(חתום) אדמונד די רוטשילד.

XXX.

מ. ארלנגר

פריז, 19 ספטמבר 1884.

יקירי האדון הירש,

מיום שלחי לך את מכתבי האחרון, הנני חסר חדשות ממך. אקצר היום, יש לי קורספונדנץ גדולה והיום קצר.— היתה לנו סוף סוף ישיבה בועד המרכזי, והחלט, כי הרי לא יכול היה להיות אחרת, שישלמו בעד המצבה את אשר תעלה, אף אם בתחלה היתה הסכמה רק ל־3.000 פר. — אני מצטער שזה הסב לך כל כך הרבה תלאה ובלבול. אבל מצֵבה זו תהיה יפה. הייתי רוצה מאד לראותה.

ראיתי היום את האדון הברון, הוא הראה לי את מכתבך האחרון, אשר בו אתה מדבר על פתח־תקוה ומצבם העלוב, ואשר בו אתה מציע לו להקדים לכל הפחות 50.000 פרנק כדי למנע אותם מהתמוטט. הוא כבר ענה בשלילה. אבל יכול להיות שעוד יבואו לעזרתם.

הגיע לפריז שליח מאֶנודים רוסים שונים שרצו ליצור הסכם עם האדון די רוטשילד, או אתי, כדי שנקבל את כספם ונשתמש בהם כפי ראות עינינו בעתו. מובן מאליו שהאדון די רוטשילד התנגד וכן גם אני.

הודעתי לו [להשליח] בשם האדון די רוטשילד על דבר תוכן מכתבך או יותר נכון מקצה מכתבך בנוגע לפתח־תקוה, ואמרתי להם כי אין אני רוצה לפתוח אצלנו חשבון מיוחד, אבל אם הם ישלחו לי כסף למטרה מיוחדת אקח על עצמי לסדר שהכסף ימסר לתעודתו: בהתאם לזה, אם יש להם כסף במזומן ורוצים הם להועיד אותם לפתח־תקוה, אקח על עצמי ברצון רב להעביר אותם להאדון הירש ביפו במברק, והוא מצדו ישתמש בם לטובת המתישבים בפתח־תקוה, ויתחיל בהיותר נצרכים. אם תקבל באחד מימים האלה מברק בהמלים: פ ת ח, ונוסף לזה אחד מספר,: ע ש ר י ם ו ח מ ש או ש ל ו ש י ם, תבין שאתה יכול למסור למתישבים אלה 25 או 30.000 פרנק ותמשוך עלי תיכף בסכום דומה לזה, כדי לכסות את עצמך.

זה עתה קבלתי מכתב מסלים מקושטא, אשר בה הוא אומר לי כי השיג סוף סוף את חתימת שיך־אל־איסלם. אם כך הוא הדבר חושב אני כי כל המעצורים יורחקו. שום אדם לא יתנגד לשיך־אל־איסלם.

בזמן האחרון, בבואי אל האדון די רוטשילד מצאתיו זועף מאד על אושרי (אשר לפי דעתי הנהו בחור ישר ופקח) מפני מכתבים שקבל מוורמסר ודיגור. בקשתיו למסור לי את המכתבים האלה ונדמה לי כי האדונים האלה חטאו כנגד אושרי... לא קשה היה לי לפעול על האדון די רוטשילד שיכתוב כדי לבטל את אשר הוא פקד עקב מכתבו של וורמסר (כנראה שזה היה בחזקת סכנה); ועוד הצלחתי לקבל בשבילו חפש פעולה עוד יותר גדולה. השיטה של אושרי היא לגמרי אחרת מאשר זו של וורמסר, אני דרשתי שיעזבו את אושרי לנסות את שיטתו, שכנראה היא פחות ע ר י צ ה מאשר זו של וורמסר, בשעה שזה האחרון יעשה לפי דרכו. נראה מי ייטיב להצליח.

אבל האדון די רוטשילד רצה שאושרי ישאר בכל זאת תחת פיקוחו הכספי של וורמסר כמו שהוא עומד על זה שבנשימול ואוסובצקי ישארו תחת פקוחך. הוא אומר לי (הא׳ די רוטשילד) כי הוא יתן לו חפש גמור אם אוכל לערב בעדו או לאמור בבטחון שהוא ישר ונכון. אני מאמין ברצינות כי הוא אדם ישר ומסור מאד, אבל ראיתיו רק ימים מעטים, מה דעתך אתה, אשר תחת ידך הוא נמצא במשך שנתים?— — —

שלך (חתום) מ. ארלנגר

החושב אתה כי תמצא את הגנן הערבי או איזה דבר אחר בשביל ראש־פינה?

XXXI.

מ. ארלנגר

פריז, 24 ספטמבר 1884.

יקירי האדון הירש

אחרי שלחי את מכתבי האחרון קבלתי את מכתבך הטוב מיום 12 האחרון. מבין אני כי טרדותיך הרבות שהצטברו עם כל הענינים קצרו את זמנך. הנני רק מתפלא שיש עוד ביכלתך לכתוב. עם כל זה הלכת לירושלים לחקור בענין נסים־קלמי...

המבורג־אברהם בכור.— מכיון שזה האחרון קבל את המפרעה אין יותר צורך לטפל בהצעות אחרות. ומי יתן שההצלחה תאיר לו פנים בפתח־תקוה.

— — — — —

מ ת י ש ב י ם.– אין אני חושב שהנוחיות מצד הממשלה התורכית לגבי המהגרים היהודים, תביא מספר גדול מהם. הם התפכחו והעתונים אין דוחפים אותם יותר לארץ, אשר אומללים אלה היו מתים בה ברעב בלי התערבות האדון די רוטשילד, זה האחרון מתנגד, אפשר מפני זאת, לכל סיוע בשביל פתח־תקוה, כדי שלא יתארו להם ברוסיה וברומניה שהוא מוכן תמיד להוציא מן המיצר כל אלה שעשו או יעשו שטויות. הברון היה מאד רוצה שהחברות הרוסיות „חובבי־ציון", אשר אספו, לפי דבריהם, כסף, ישתמשו בו לחזק את עמדת פתח־תקוה מאשר ליסד דבר חדש. מאד מצער אותי קלות הראש של אוסובצקי; אם הוא לא יהיה רציני סופו יהיה שיפוטר ואז מה יהיה עליו ואשתו וילדיו? בכל זאת נדמה לי כי יש לו רצון טוב.

– – – – –

הנני לוחץ את ידך בחיבה רבה

(חתום) **מ. ארלנגר**

זה עתה קבלתי עוד פעם מכתב מ„משגב לדך", החברה מירושלים. מעולם לא יכלת להגיד לי אם חברה זו היא רצינית או זו היא אחיזת עינים.

– – – – –

הרי העתקת מכתבי ששלחתי להאדון הירש ליבונטין:

בתשובה למברק שלך מ־8 לחדש זה, הגשתי, בקבלי את מכתבך הקודמי, את בקשתך ותמכתי בה. אפס מפאת הקושיים שנתקלו בהם אין הם רוצים לעשות רכישות חדשות. ובנוגע לתעודות אשר אתה דורש, אין לי אף אחת מהן פה. אלה השייכים לך, צריכים להמצא בידי האדון הירש במקוה־ישראל שהנהו המורשה הכללי שלי.

קבל נא וכו'.

XXXII.

(מכתב ברון אדמונד לש. הירש)

פריז, 21 אוקטובר 1884.

יקירי האדון הירש,

חן חן בעד מכתבך וממהר אני לענות לך.

רואה אני בצער כי האדון בנשימול הוא חולה וכי הוא צריך להחליף האויר. אתה יכול יותר טוב לשפוט על הענין מאשר אני. אתה מדבר על ראשון־לציון האם האויר של ראשון הוא די טוב כדי שיבריא?

בשל המלצתך, ולפי בקשת האדון ארלנגר, לקחתי לשרותי את אוֹשֶׁרִי, המנהל עתה את ראש־פינה.

מאד אין אני מרוצה מהרפורטים אודותו. יש בטבעו אותו החסרון שיש להרבה רוסים, זהו הבטחון המופרז באישיותו שלו. הוא מצא את האפשרות להיות בריב עם כל אותם האנשים הנמצאים במעמד יותר עליון משל האכרים; בראשונה עם האדון וורמסר ודיגור ועכשיו עם הרופא.– על פי בקשת האדון ארלנגר מניתי רופא ללכת לצפת כדי לטפל באנשי ראש־פינה בעד שכירות שאני משלם לו. אין לי ספק שרופא זה התנהג שלא בנמוס, אבל אושרי התנהג באופן טפשי מאד כנגדו.

בעוד איזה זמן יסע האדון שיד לבקר את המושבות הללו בשמי, לפני שובו לאירופה ימסור לי דין וחשבון מהמתרחש שם.

מכיון שהאדון בנשימול הוא חולה, ואם הנך חושב כי האויר של ראשון גם כן אינו טוב בשבילו, אפשר כדאי שילך לנהל את המושבה ראש־פינה בצפת, שלפי מחשבתי אקלים אוירה מצוין? אתה יכול לשפוט על שאלה זו יותר טוב ממני. אזי יכול אושרי ללכת לראשון, לעזור לאוסובצקי, ומובן מאליו תחת הנהלתו והשגחתך. נדמה לי, כי אין הוא יכול להיות פקיד ראשון במעלה. בזמן יותר מאוחר, אושרי יוכל לחזור לראש־פינה, הוא יקבל הכשרה במחיצתך, ויתרגל להזהר מעצמו, ולא להבליט את אשיותו.

קבלתי את מכתב האדון אוסובצקי. הוא מציע לי לחלק את אדמת ראשון. אין אני מסכים לשיטתו במהלך החלוקה. הוא רוצה לתת לכל אכר חלק מכל מין קרקע. עצתי, להפך, למסור כל מין קרקע לקבוצת אכרים. למשל, בנוגע לענבים הייתי רוצה שיבחרו את שני האכרים הכי מוכשרים אשר יחלקו ביניהם את כל שטח קרקע הגפנים. באופן כזה תתקבל התוצאה הכי טובה שרק אפשר, במקום לחלק מעט גפנים לכל אחד. אפשר יהיה, מובן מאליו, לתת סיוע להאחרים, אשר, כמו בעלי הגפנים, יצטרכו גם הם לחכות שנים רבות לתוצאות היבול. אני מדבר בעיקר בגפנים; בנוגע לשאר העבודות לא נחוץ יהיה לעשות אותו דבר בדיוק.

ובנוגע לפתח־תקוה, אין אני רוצה, לפי עצתך ולפי

הרגשתי, לקבל על עצמי היקף עבודה כה גדול ורחב כמו זה של ראשון. חושבני כי הדבר היותר טוב לעשותו ואשר ברצון אעשה אותו, הוא לסייע להיותר נצרכים ולהושיט להם עזרה כספית שאני מרשה לך לתת להם, כפי שבקשני האדון ארלנגר שכבר כתב לך בענין זה. ובנוגע לבנין בתים, אין אני רואה נחיצות לעשות בתים גדולים ויפים. עד שהמתישבים ירויחו די כסף לבנינים, הם יכולים להקים להם, לפי שעה, צריפים כמו אלו של הערבים. אפשר אוכל לעזור להם בהספקת כלי חקלאות; תוכל לקנות להם את הדברים היותר נחוצים. כתוב לי דעתך בנוגע לענין זה. וכמה זה יעלה.

קבל נא, אדון הירש, את מיטב רגשותי

(חתום) **אדמונד די רוטשילד**

XXXIII.

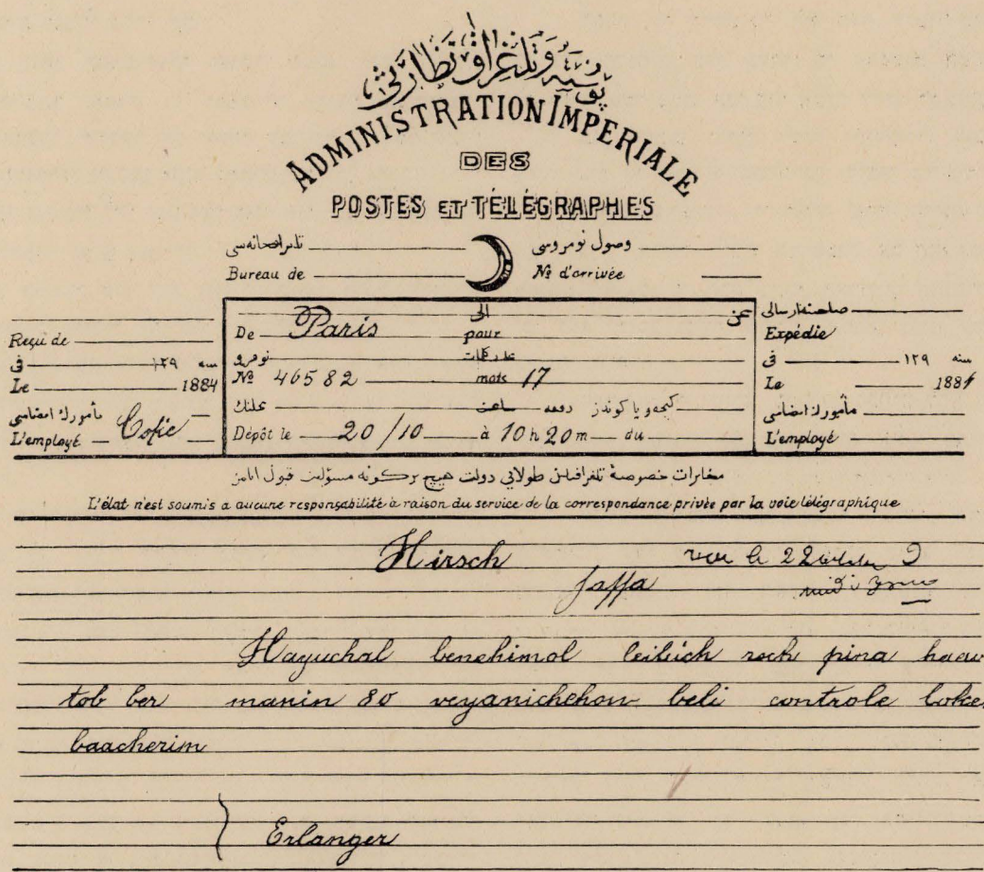

ציור 71. תלגרם ארלנגר לש. הירש בלשון עברית באותיות לטיניות. 20.10.1884.

XXXIV.

מ. ארלנגר

יקירי האדון הירש

פריז, 24 אוקטובר 1884.

קבלתי את שני מכתביך הטובים מ־10 ומ־18 לחדש זה, והנני עונה עליהם:

ב נ ש י מ ו ל.— הרבה צער גרמו לי דבריך על בריאותו הרעועה. צריך לקוות כי הנסיעה לבירות, שנוי האויר

השפיעו עליו לטובה. בשוחחי עם האדון די רוטשילד על בריאותו של בנשימול ונחיצותו בשנוי האויר, שאלני: הכדאי יהיה לשלוח את בנשימול לצפת, כדי לנהל שם את ראש־פינה; האויר שם טוב והאקלים נוח. הוא ישאיר ברצון את בנשימול שם בלי כל בקורת; לא כן כלפי אושרי ואוסובצקי שהם יותר צעירים, יותר פזיזים, פחות מנוסים, ואשר אין אתה רוצה להיות אחראי להם, כמו בשביל הא׳ בנשימול. הרי האדון די רוטשילד יתרצה מאד למסור לבנשימול את הנהלת ראש־פינה, בלי שום התערבות מצד האדון וורמסר; בנשימול יהיה לגמרי בלתי תלוי.

הוא חושב שאוסובצקי ואושרי יביאו יותר תועלת בהיותם בקרבתך (האדון די רוטשילד מרוצה מאוסובצקי אך לא מאושרי שקלקל את יחסיו עם וורמסר, עם דיגור ועם הד״ר המבורג). זה נתן מקום למברק שלי [מן 20.10.1884]: „היוכל בנשימול לילך ראש־פינה האויר טוב. באר[127]) מאמין בו ויניחהו בלי קונטרול לא כן באחרים״. ארלנגר.

האם המברק שלי היה נוח לקריאה? היכלת להבין? החושב אתה כי סידור זה הנהו מעשי?

ע ק ר ו ן.— מה שהנך מספר לי ממושבה זו אינו משמח ביותר. הרבה מחלות, וגם משוגע נוסף לזאת. מעמד הבריאות כנראה בכל זאת משתבח. רק נטיעת האקליפטוסים תרפא את האדמות.

קשה לי להאמין שתמצא משאבות מוכנות באלכסנדריה כפי שדרוש לך. תוכל להוָדע בנוגע לזה וגם לנסוע לשם אם זה נמצא שם, ואם לא אז תזמין מפה.

ר א ש ו ן.— אתה חפשי לעשות בשביל דמי הקדימה לפרימן והיסמן כפי שתשפוט. מקוה אני שאוסובצקי ידע להחזיק את עצמו מעל להנרגנות של נשואי הפנים במקום. כנראה הוא מראה התענינות בגורלו של ליבונטין, באמרו: כי הוא אומלל וצריכים לחמול עליו והיה רוצה שהאדון די רוטשילד ישלם לו בעד 330 הדונם אשר נתן במתנה למושבה בצורת בית כנסת או בית־ספר, מכיון שהאדון די רוטשילד לא רצה לשמוע כלום. אני מקוה כי אתה התענינת לראות מה ערכן של התביעות הללו.

פ ת ח־ת ק ו ה.— הנה אנשים שנדמה לי שהם ראויים מאד לרחמים. האדון די רוטשילד שבפניו למדתי זכות עליהם, לא רצה עדין לשמוע שום דבר. ציר שלוח של האגודה הידועה „חובבי ציון״ [כתוב בעברית] בא לפריז להציע כסף להאדון די רוטשילד (אל נא תצחק) כדי להשתתף ביצירת המושבות. הם היו בודאי זורקים מטבע בת 50 סנטים בתוך שק של 1000 פר. למען יאמרו אחר כך: „הנה מה שעשינו יחד עם האדון די רוטשילד״. אבל זה האחרון הסתפק בזה שהציע להם לעזור לפתח־תקוה שהולכת ונחרבת מאין עזרה, שבודאי יקחנה על עצמו, מכיון שהתקוה היא קטנה שהם ישמעו לעצתו, [ובינתים] האומללים אלה נשארים במצבם העלוב.

האדון די רוטשילד לא רצה לגמור בנפשו להוציא 52 אלף פרנקים בלי בטחון כי האנשים המסכנים האלה לא יושעו בכל אלה. אני עוד אשוב לדבר לו בנוגע לענין זה.

אני מסכים בנוגע לבכר ובולקינד. הנני שואל את עצמי, איך זה האחרון יסתדר כדי ליצור מ ר ב ד י ם?

ר א ש־פ י נ ה.— זו תהיה שָׁרוּת חדשה וחשובה מאד מצד האדון מויאל ליסוד המושבות, אם הוא ישיג גנן ערבי מתאים למושבה זו. תכף בקום האדון די רוטשילד על רגליו (כי הוא שוכב חולה מחדש) אבקש ממנו מכתב ומתנה בשביל מויאל.

האדון די רוטשילד כתב או הכתיב להא׳ דיגור להיות יותר זהיר בסגנונו ובמבטאו. אם איננו בתוך תוכו כה „ושע״ [כתוב בעברית] אזי ישמע לעצותיו אלו.

בנוגע לאושרי אנחנו כבר דברנו; אחרי המריבה הראשונה שלו עם וורמסר השגתי שיתנו לו יותר חפש במעשיו, שתהיה לנו האפשרות להשוות את התוצאות שנתקבלו על ידי אושרי ושיטתו, אל תוצאות השיטה שישיג האדון וורמסר בקפדנותו. אבל האדון אושרי אינו נראה לי אדם העלול לנהל דבר מה ברצינות. אני מאמין כי הוא אדם ישר, אבל הוא חסר נמוסין, מכיון שכלם כועסים עליו. כלם כותבים נגדו, והוא איננו משתדל לכתב לא להאדון די רוטשילד ולא לי, כדי לבאר את אשר נעשה שם. ואולם נדמה שראש־פינה היא מושבה שנועדה להתקדם. אני כותב לאושרי באותו דאר. לא ידעתי כי הוא עצלן. זהו חסרון גדול בהנהלת מושבה.

טוב מאד שהאדון שיד הצליח להעביר את בעלות סמרין על שם לֶאבֶל. נשאר עדין לסדר את המצב. ינעם לי מאד אם אוכל להיות לעזרה לאמיל פרנק ולהחזיר לו את הוצאותיו; אבל האדון די רוטשילד אינו יודע כלום מזה

---

127) ב א ר; ר״ת: ברון אדמונד רוטשילד.

והדבר לא יוכתר בהצלחה אלא כשיחזור האדון שיד. האם היה איזה שנוי במצבו של פרנק? האם סבל נזקים? הוא כתב לי מכתב קצת מוזר, שאני מפרש אותו לעצמי קצת בקושי, מטרתו להגיד לי שהוא יהיה מרוצה מאד שתהיה לו על יד עסקיו, גם משרה של מפקח על המושבות השונות בארץ־ישראל וכו׳. (כל זה בינינו, אל תאמר לו כלום על זה).

— — — — —

שמחתי מאד לדעת על התוצאה היפה בבצירכם; אבל ברור שיין זה צריך להמכר על המקום או במצרים. אי אפשר יהיה לשלוח אותו לצרפת בלבד לכשיהיה ישן וערכו יוכפל.—

— — — — —

תפוחי הזהב, אחרי העבוד, מיזן, אריזה ושאר הוצאות לא השאירו בסוף אלא סכום של פר. 8.60 ששכחתי לזַפותך. תפוחי הזהב אשר יגיעו במצב טוב יתנו תוצאות טובות.

— — — — —

אני כותב לך בחפזון ולוחץ את ידך בחיבה

(חתום) מ. ארלנגר

XXXV.

מ. ארלנגר

פריז, 14 נובמבר 1884.

יקירי האדון הירש

עבר זמן מיום כתבי לך; אמת שמכתבי האחרון היה די ארוך ומדובר בו על הכל ומכל. מצד אחר חסרות לי גם כן מידיעותיך הטובות.

הסבה היחידה אשר בשבילה אני כותב לך היא להגיד לך את דעתו של האדון די רוטשילד בנוגע להבאר הארטיזית. אמרתי לו כי הפחה של ירושלים מראה התענינות רבה בעבודת הבאר, וכי הוא מתחקה על התקדמותה. על זאת מסר לי האדון די רוטשילד לאמור לך כי הוא איננו בהול לגמרי להצליח, וכי הוא מעדיף להאיט את ההתקדמות או בכלל לא להתקדם, אם ישנה הרגשה כי הנם בערב מציאת מים. האפשרות למציאת מים פורצים תתן תועלת לכל העולם רק לא בשבילו הוא, המוציא את כל ההוצאות לתגליתו.

הממשלה שמה מכשולים שונים כדי להפריע לאירופים (מובן מאליו לבאי־כח של האדון די רוטשילד) לרכוש שטחי אדמה או לעבד את אלה שכבר נרכשו. האדון די רוטשילד אינו יכול לרכוש לעצמו אחוזה די רחבה כדי לכונן איזה מושבות רציניות. הוא מוכרח לחכות לזמנים יותר טובים על מנת לקנות: א״כ הוא איננו מעונין להעלות בעזרת באר ארטיזית לערך פי שנים או שלשה את הקרקעות אשר הוא חושב לקנות יותר במאוחר. בשביל זאת הוא מחיב אותך לא למצוא עדין מים, אם באמת אפשר למצאם. פפו גם כן כתב לי בנוגע לבאר שלו, ובפרט על אחיו אשר כנראה סר מן הדרך הישרה פה. הודעתי לו שיבוא לבקרני אענה לפפו אחרי שאשוחח עם אחיו.

פפו היה רוצה בקָטֶר כדי להמשיך בעבודותיו. לפי מה שאמרתי לך למעלה אין מקום כעת, לדרישה זו.

הנני כותב לך בחפזון רב ולוחץ את ידך בחיבה רבה

(חתום) מ. ארלנגר

תמסור נא בבקשה את דרישת שלומי להגב׳ הירש. האדון די רוטשילד אשר ראיתיו זה עתה מתאונן על אשר אינו מקבל מכתבים משום אדם. בנשימול בטח נעדר, אבל אוסובצקי ואושרי יכולים לכתוב לו. תשתדל לעודדם לכך.

(מכתב) XXXVII. — XXXVI. (תלגרם)

מ. ארלנגר

פריז, 21 נובמבר 1884.

יקירי האדון הירש

מאשר אני מכתבי האחרון מ־14 לחדש זה שבו הבעתי לך את דעתו של האדון אדמונד די רוטשילד בשאלת הבאר הארטיזית. כשקבלתי את מכתבך מ־29 שעבר הצטערתי מאד על ההעתקה המשובשת של המברק שלי שעשוהו לחידה סתומה סינית. לאשרנו לא הביאה שום נזק, מכיון שהקומבינציה לא יכלה לצאת לפועל. למסור במקום 60־בו, את המספר 80 זה יותר מדי; MANIN במקום MAAMIN זה גם כן קצת רחוק. בסוף מסר לך מכתבי את הבאור הנכון.

אני מצטער על שמצב בריאותו של בנשימול נמצא תמיד כל כך רע, ואין אני רוצה לעשות לו כל הצעה שתוכל להזיק לבריאותו. אתה בודאי הבינות את מברקי, על

XXXVI.

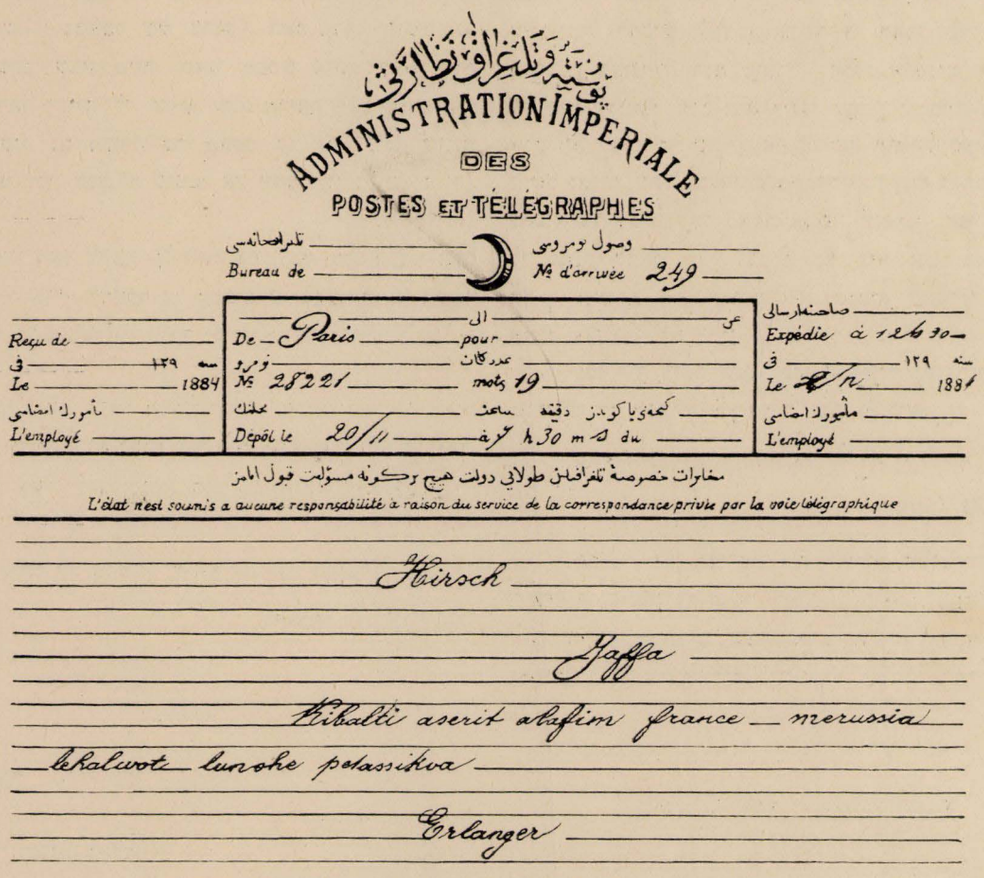
پوسته و تلغراف نظارتی
ADMINISTRATION IMPERIALE
DES
POSTES ET TÉLÉGRAPHES

تلغرافخانه‌سی
Bureau de
وصول نومروسی
№ d'arrivée 249

Reçu de
في سنه ١٢٩
Le 1884
مأمورك امضاسی
L'employé

De Paris pour
نومرو عدد كلمات
№ 28221 mots 19
محلنك كيجه‌ی يا كوندز دقيقه ساعت
Dépôt le 20/11 à 7 h 30 m s du

صاحبنه ارسالی
Expédie à 12 h 30
في سنه ١٢٩
Le 20/11 1884
مأمورك امضاسی
L'employé

مخابرات خصوصهٔ تلغرافيان طولايی دولت هيچ بركونه مسؤليت قبول ايتمز
L'état n'est soumis à aucune responsabilité à raison du service de la correspondance privée par la voie télégraphique

Hirsch

Jaffa

Kibalti aserit alafim france merussia

lehalwot lunohe petassikva

Erlanger

ציור 72. תלגרם ארלנגר לש. הירש בלשון עברית באותיות לטיניות .20.11.1884

ידי המלים „לא כן באחוים" [בעברית] רציתי לאמור שהאדון די רוטשילד יש לו אמונה שלימה בבנשימול וימסור לו ההנהלה בלי שום בקורת ולא כן לגבי שני המנהלים היותר צעירים אושרי ואוסובצקי.— במלה ב׳א׳ר׳ (BER) הסכם בינינו שהיא מצינת את הברון אדמונד די רוטשילד וזה בשביל הקצור. ההצלחה הרעה של מִבְרָק עברי זה, לא הפריע אותי מלהשתמש עוד הפעם בשפה זו בשביל מברק שאני מדבר לך אודותיו להלן.

בנוגע לליבונטין צדקת אלף פעם, הכי נכון לא לענות לו. הרעיון להגריל את הקרקע (אשר ברובו הגדול איננו יותר ברשותו) הוא לא רע. זהו מין מנהג ירושלים.

— — — — —

כשבנשימול ישוב תמנה את אוסובצקי תחת הנהלתו והשגחתו, הלא זה היה רעיונו הראשון של האדון די רוטשילד. אבל תיעץ לו היטב לאוסובצקי להיות רציני. אני מאמין כי בפנימיותו הוא אדם טוב והאדון די רוטשילד מרוצה כנראה ממנו.

— — — — —

אני התיעצתי עם האדון גולדשמיד בענין בחירתו של חיים לוסטגרטן בתורת גנן לראש־פינה. הוא אינו מוצא בו את הרצינות והנסיון הנחוצים. איש ערבי יהיה יותר רצוי.

— — — — —

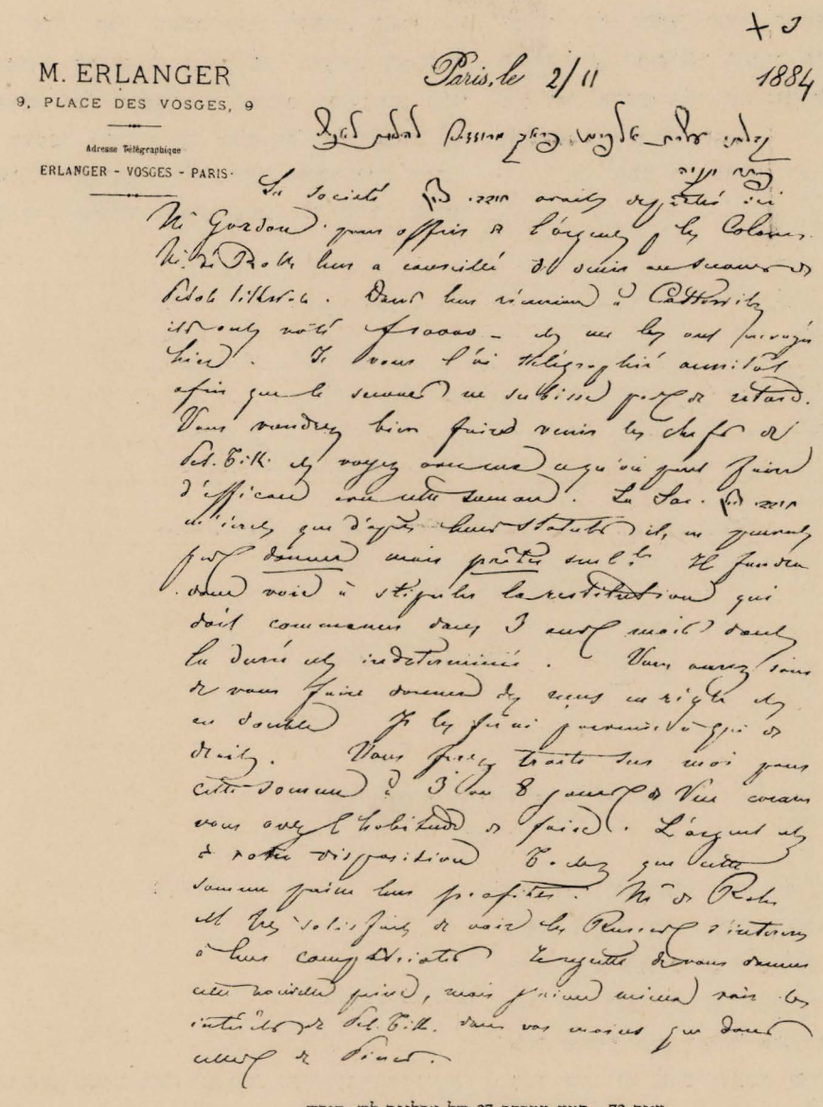
M. ERLANGER
9, PLACE DES VOSGES, 9
Adresse Télégraphique
ERLANGER - VOSGES - PARIS

ציור 73. קטע ממכתב 37 של ארלנגר לש. הירש.

ועתה למברקי מאתמול. כך היה כתוב:

„קבלתי עשות אלפים פרנק מרוסיה להלוות לאנשי פתח־תקוה" [בעברית] החברה „חובבי ציון" [בעברית] שלחה הנה את הא׳ גורדון להציע כסף עבור המתישבים. האדון די רוטשילד יעץ להם ש ה ם יעזרו למתישבי פתח־תקוה. באספתם בקטוביץ חתמו על 10.000 פר. ושלחו לי אותם תמול. אני הודעתי לך זאת תיכף במברק כדי שהעזרה לא תסבול אֵחור. תקרא נא בטובך את זקני פתח־תקוה ויחד אתם תתיעץ מה שאפשר לעשות דבר ממשי בסכום זה. החברה „חובבי ציון כותבת לי כי לפי התקנות שלהם אין הם יכולים ל ת ת אלא רק ל ה ל ו ו ת. צריך יהיה לפרש את אופן התשלום בחזרה שזמן פרעונו אחרי שלש שנים, ואשר זמנו הוא בלתי מוגבל. תדאג שימסרו לך קבלות כפולות כחק. אני אמסרם לבעליהם. אתה תמשוך עלי, על שמי, הסכום הזה משלשה עד שמנה

ימים אחרי ראות, כמו שאתה רגיל לעשות. הכסף הוא לרשותך. תשתדל שסכום זה יביא להם תועלת. האדון די רוטשילד מרוצה מאד לראות כי הרוסים מתעניינים בבני ארצם. אני מצטער להוסיף לך טורח זה. אבל אוהב אני לראות את עניני פתח־תקוה יותר בידיך, מאשר בידי פינס.

האדון די רוטשילד, שאינו כותב לך היום, בקשני למסור לך ליעץ לבני המושבות שבשעת מחלת החולירע ירתיחו תמיד את המים. [הפזור שלי ד.י.] את זאת עושים עתה פה. אל תדאג למגפה בפריז, אין לה חשיבות והיא בשקיעתה.

אני כותב לך בחפזון רב ולוחץ את ידך בחיבה רבה

(חתום) **מ. ארלנגר**

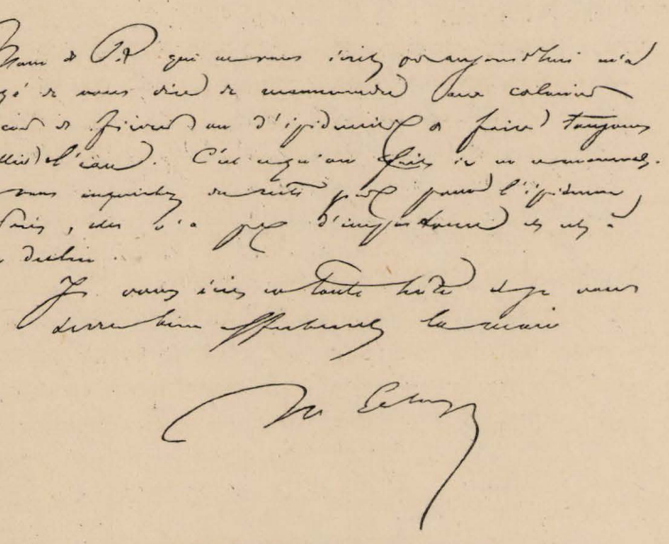

ציור 74. סוף ממכתב 37 של ארלנגר לש. הירש.

XXXVIII.

מ. ארלנגר

פריז, 5 דצמבר 1884.

יקירי האדון הירש

בידי מכתבך הטוב מ־17 נובמבר. זה תמיד שאלת מזל, כששולחים מברקים בעברית; מגיעים הם לפעמים משובשים. מה מזלו של זה מה־20 בנובמבר בקשר עם 10.000 הפר׳ לטובת פתח־תקוה? מוסכם איפוא כי BER יהיה פירושו תמיד: ברון אדמונד רוטשילד.

יש לי הרבה צער ממצב בריאותו הרופפת של האדון בנשימול; קודם כל לטובת עצמו, אני מאחל לו החלמה שלמה; אחר כך בשביל מפעל המושבות אשר להן הוא דואג בשכל והתמסרות. מקוה אני כי הוא יבריא לאט לאט. האדון די רוטשילד לא ויתר עדיין על מחשבתו לשלוח את האדון בנשימול (אם הוא יסכים) לראש־פינה. אושרי נראה לגמרי בלתי מספיק, וראש־פינה היא רחוקה מכל מרכז. צריך למנות שם אדם פקח, פעיל ונאמן. שום אדם לא יקח על עצמו להיות מבקר הנהלת מושבה הנמצאת ליד צפת. אושרי יכול להיות אדם ישר, אבל הוא עצלן ואומרים עליו כי הוא אדם שאינו שומר נקיון. דיגור היה צריך ללכת לראש־פינה, אך הוא סרב, באמרו שאינו יכול לגור אצל אושרי. אפשר זה האחרון יוכל לשרת תחת פקודת איש אחר אשר ינהלהו בעצתו וישגיח עליו. האדון די רוטשילד מסרב לעזבהו לנפשו בראש הנהלה. הוא נראה להפך מרוצה מאד מאוסובצקי, שכותב לו ומוסר לו את כל הפרטים שהוא מבקש. אני זוכר היטב כי בבואם לא היית מרוצה לא מהאחד ולא מהשני, ורצית להפטר מהם: ולאחר שהתרגלת אליהם, והם הטיבו דרכם, התענינת בהם וגם הגינות עליהם. שום אחריות לא חלה עליך אם ההשבחה לא נמשכה ואושרי,

בהיותו מוזנח לעצמו, אינו יכול למלא את השרויות שקוו ממנו. אמרתי זאת להא׳ די רוטשילד בשמך ובשמי.

עקרון.— אני חושב כמוך, כי אפשר ביותר קלות להבריא את המושבה בעזרת נטיעת אקליפטוסים מאשר לקבל על עצמנו ליבש ביצות או לעשות תעלות למי הגשמים.

ומה שנוגע לקושים שאתה אומר לי, שרוצים לעורר בעקרון מחדש את ענין הבנינים, זה הרבה יותר רציני. זוכר אני שקבלת רשיון חוקי, אם לא דוקא לענין בנינים בודדים, לפחות להקמת בנין לאחוזת משק מין מחסה ממטר ומשמש להאכרים ולבהמות, ולפי ידיעתי בנינים כאלה עשויים ככה: שני אגפים המתחברים ע״י בנין אמצעי. זה מעציב מאד, זהו סימן המראה על פְּנִיָּה רעה. אין אני חושב כי ירשו לעצמם לדבר על הריסה, כמו שעשו בפתח־תקוה. יענו להם כי מעולם לא הרסו בתים שבנו בצרפת או על קרקע צרפתי בידי נתינים טורקים, וכי מעולם לא דחו את הרשיונות לבנינים; גם לנו הצרפתים הרשות לדרוש קצת יחס של גומלין. אתה יודע כי בסמרין קבלו את כל הרשיונות שהיו נחוצים. הם לא יכולים להכריחנו להאמין שיש להם חוקים שונים באותו מחוז. יודע אני כי כך הוא הדבר וכי כל פחה, וכל קָאיְמַקם יכול לעשות כעולה על רוחו: אבל אני חושב כי הם יתבישו להודות זאת לפני קונסול.

— — — — —

עמוד על המשמר ותודע את אשר יעשה בנוגע לבנינים.

פתח־תקוה.— אחרי שלחי את מכתבי האחרון קבלתי מלים אחדות משטמפר, שהגיע זה עתה לפריז, ושאלני אימתי יכול הוא לבוא לראותי. עניתי לו שתיכף ומיד. ולמחרתו הוא בא לבקרני. כבר דברתי בהזדמנויות שונות עם האדון די רוטשילד על המצב של מושבה זו. האדון די רוטשילד איננו אדיש לגבי מצבם; אבל אינו רוצה בעד כל מחיר, לשאת עוד מושבה על זרועותיו. הוא בכל זאת הסכים לקבל את פני שטמפר ולהגיד לו בעצם פיו מדוע אין הוא יכול לשאת יותר בעול המושבות; כל המושבות האלו נתנו לו, וכן לכל אלה אשר עוזרים על ידו, הרבה טרחה ואי נעימויות, ולעומת זה כמעט שום ספוק של נחת רוח; שרוב האדונים האלה שקוראים לעצמם מתישבים נוטים יותר למדנים מאשר לעבודה, ושהוא מצטער וכו׳ וכו׳.

בכל זאת שאל ממנו על צרכי המושבה, על המצב וכו׳. ראיתיו אחרי פגישה זו והוא אמר לי כי הוא יעשה דבר מה בשבילם, אין הוא רוצה להסתבך בדבר הנעלם מן העין. צריך אני לראות מחדש את שטמפר, לברר את המצב ולמסור לאדון די רוטשילד את הענינים היותר תכופים.

זכרון־יעקב.— קלייסטר הוא כנראה אכר איש מדון ממדרגה ראשונה, ובאותו זמן חצוף גדול. האדון די רוטשילד שמוצא לנחוץ לתת שיעור לאחרים כתב לוורמסר לגרשהו מהמושבה.

דיגור מתאונן כמעט על הכל ועל כל. [הפזור שלי]

הוא גם כתב לאדון הברון (או לְלֶרוֹאַ שמביא לו את כל המכתבים שהוא מקבל מדיגור) תלונות על וורמסר שדבר כנראה רעות עליו, בפני האכרים, או שזמם לבזות אותו. אבל כשהביאו במיצר לא יכול היה להוכיח אלא עוולות לגמרי בלי ערך, וזאת בלי שום יסוד. אך לבסוף צריך לקבלהו כמו שהוא. אתה עושה טוב מאד בעזבך את שיד לדאוג בעצמו לטפל בסמרין. יש לך די לטפל עם המושבות שבסביבתך. ראשון, עקרון ופתח־תקוה הם מעמסה די כבדה.

אמיל פרנק.— יש לי הרבה צער מזה שאתה מספר לי אודות מצבו הנוכחי; כי הוא אהוב עלי מאד וכדאי להתענין בו.

— — — — —

ליבונטין.— כתב לי ומאיים עלי בביקור אם לא אעשה דין צדק. ומכיון שזה אדם מסוכן שמוצא במכתבים מה שלא נאמר בהם, מתאפק אני מלענות לו. ומכיון שהאדון אוסובצקי דבר לי גם כן אודותו, אצוה עליו לענות לו שאם הוא חומד לעשות נסיעה לפריז, שום אדם לא יעצור בו; אלא שיש אפשרות גדולה שלא יתקבל לא על ידי הברון ולא על ידי.

החשבונות, מכיון שחשבונות ישנם, לא יוכלו למצוא פתרון אלא על המקום אצלכם. לא אשתדל בשבילו כאשר השתדלתי בשביל בן־אחיו, שבודאי חלקו ביניהם מכיון שנתן לו יד חפשיה.

תפוחי־זהב.— יפו מוכרת טוב מאד את תפוחי־הזהב שלה במרשיליה, בהתחרות עם אלו של ספרד. ההוצאות

אינן כה רבות כבשנה שעברה. כמדומני כי שלחתי לך רשימה עם הוראות לאריזה ולמשלח תפוחי זהב כדי להגיע לתוצאה מעשית ומסחרית. תקבל רצוף כאן ידיעות על פוּרְנָרי; לא מוצאים סוכני השוק כפי שרוצים וכל ההמלצות אשר הוא נתן לי הם בשביל סוכנים.—

— — — — —

נשאר לי עוד לדבר אתך אודות בקשה שפנה אלי אוסובצקי כדי להעבירה לאדון הברון. הוא הורשה להביא את אביו שנספח כנראה למושבת ראשון־לציון בתור רב, ואפשר גם בתור מורה ללימוד הדת ועברית לילדי המושבה. הוא מקבל ממנו 400 פר. לשנה. אוסובצקי היה רוצה להביא את משפחתו; אבל 400 הפר. לא מספיקים כדי לפרנס את כל בני המשפחה. הוא היה רוצה שימסרו לרשותו 75 דונמים אדמה שהאב יעבדם על ידי ערבים, זה יכניס איזה מאות פרנקים ובעזרת משכרתו אפשר יהיה להחיות המשפחה. האדון די רוטשילד לא רואה בזה כל רע, בכל זאת שכנעתי אותו למסור את הענין לך. אני מפחד שזו תהיה דוגמא בלתי הוגנת, אם יעבידו את חלקותיהם בידי שלישים; ולוא השלישים אלה עוד היו יהודים, אשר אם יעסיקו אותם בעבודה, ימנעו מהם מלחפש עבודה אצל המסיונרים. יוכל להיות כי ישנם עוד מסיבות שאתה תראה אותם על המקום ואנו לא נכירם מכאן. בכל אופן יותר טוב שהדבר יעשה על ידך. אם זהו יתרון בשביל אוסובצקי, מוטב שיהיה אסיר תודה לך מאשר לי.

הנני עונה לאוסובצקי שמסרתי את בקשתו לאדון הברון, שלא רצה להחליט לעצמו, אלא בקשני לסמוך עליך, היות שהוא מפחד כי שיטה זו להיות בעל קרקע כדי לעבדה על ידי אחרים יעשה כנראה רושם רע.

כבר הגיע הזמן להפסיק. נשאר לי עוד די לכתוב.

— — — — —

שלך (חתום) **מ. ארלנגר**

פורנרי.— הוא ידוע לאדם נכבד, אבל אין לו כל רכוש פרטי. הוא בא כה אביו שיש לו בית מסחר לתפוחי־זהב בנַפולי. אפשר לעשות עמו עסקים, מבלי לפתוח לו אשראי גדול. אתה יכול תמיד לנסות.

ועוד שְׁנֵי מִכְתָּבִים.

נתגלו לי עוד 2 מכתבים[128] בחתימת אבי הישוב עצמו ברון אדמונד, מימות „בראשית" של ראשון־לציון; והמה קודמים ל־38 המכתבים שהובאו עד עתה, אלא שנתגלו רק עכשיו:

אחד מיום 6 אפריל 1883: 14 עמודים; ואחד מיום 17 אוגוסט 1883 9 עמודים.

ומתוך שני המכתבים החשובים הללו אנו לָמְדִים: שלא כפילנטרופ גרידה בא אדמונד די רוטשילד לארץ־ישראל, אלא כחוזה מרחוק את עתידת עמו וארצו בהתנועה. ושהוא הקיף מבראשונה את כל שדה הפעולה, ויחשיב בהתנועה את כל זיז, וכל מגע וכל עובדה, לגורם עיקרי לקדושת המפעל, אשר בהם תלויה הצלחת המטרה או אָבְדָנָה!

הוא מבטא את בטחונו: בהצלחת ראשון־לציון, אשר תשנה לגמרי את פני המעמד של כל היהדות במזרח אירופה.

הוא מקוה כי עבודותינו בארצנו תשמשנה גרעין לזה שֶׁיֵּעָשֶׂה פה בעתיד.

הוא מתכן תכניות להקמת בתים לשיכון.

הוא (הבנקיר) קובל מר על תביעות של רבית קצוצה ע"י מלוים ידועים.

הוא מתכן תכניות להקמת בתים, לקנית בהמות לחרישה, מכשירי עבודה וכו'.

הוא דורש במפגיע: עבודה! דורש שימשכו לעבודה גם את בני ירושלים, לגמול אותם מהחלוקה.

הוא מתגעגע לפקידים נאמנים, ומתחנן להנאמן לו, לבל יסרב ושישאר על מקומו.

הוא מיעץ באיזה אופן לחלק להרדומאיים את כמות חלקות אדמותיהם שקנה בשבילם.

הוא חושש לבל נלכד ברשת המיסיון האנגלית, שבדמיונו, כאלו פרשוה כבר לרגלינו.

הוא שמח על מפעל הטחנה בעזה שעברה ליהודים[129], ומבטיח את קיומה.

הוא מתענין בהקמת מושבה ליהודי רומניה בראש־פינה.

הוא שואף לראות את כלם עובדים, ומאים בגרוש על אלה שלא יעבדו.

הוא יורד לעומקה של ההלכה בדבר כרית באר ארטיזיה, עד לקריאת שעור בהלכות חפירה, ונותן הסימנים איך להכיר את הפרוזדור של תהום הארטיזיה, ולא נותן רשות לרדת לטרקלין של תהום בלי פקודתו. וכמובן יש בזה כונת זהירות מיוחדת — לטובת העתיד של הישוב (כאשר באר ארלנגר במכתבו מס' 35 דף 125) והוא גומר בחן חן רב להמנהל הירש על עמדו לימינו בשאלה **המענינת את היהדות כלה.**

וכל זה הוא חוזה בעיני רוח בארמונו בפריז לפני חמשים וחמש שנים, בשנת התרמ"ג—1883, בעת שמיליוני היהודים, ואפילו העניים והאביונים שבהם, ישבו להם שקטים בארבע פינות העולם ורק בפינה חשכה אחת נשמעו לפעמים מצהלות פורעים, והעִנּוּיים טרם עָמְמוּ את משכנות השאננים.—

XXXIX.

(מכתב הברון אדמונד די רוטשילד לשמואל הירש במקוה ישראל[130])

פריז, 6 אפריל 1883.

אדוני המנהל,

נתכבדתי לקבל את מכתבך, שהואלת לשלוח לי ביום 2 לחדש זה ואשר בו אתה מתאר בסדר את הנקודות השונות הנוגעות למצב הגולים בארץ־ישראל.

בנוגע לטחנת הקיטור אשר בעזה, ודאי הבריק לך הרב הגדול [הכונה לצדוק הכהן] כי אני מסכים ברצון רב לחלץ את האמללים האלה אשר כוננו את הטחנה הזו, מהמצב הקשה שנכנסו בו, בהקדימי להם, כנגד ערבות שטרי המכירה, סך 5000 פרנק המיועדים לתכלית תשלום המפרעה

---

128) הודות לרבי אליהו קרויזה מנהל „מקוה־ישראל".

129) שיסדו שטופמן, גליקברג, ליטוינסקי וליבוביץ בשעתם, בתחלת ימי הישוב, בהתרמ"ב—מ"ג.

130) תרגום מצרפתית לעברית, חובב בן־עמי־יודילוביץ.

שקבלו מקודם. חושבני כי למותר הוא להזהירך שלא תמסור שום כספים רק כנגד הבטחונות האפשריים, ואין אני מוצא שום התנגדות שזכות פדיון המכירה של חמרי הטחנה תעשה אחר כך בשם הא׳ ארלנגר.

מאד מצער אותי להכיר בהזדמנות זו את התפקיד העלוב אשר ממלאים הרבה מבני עמנו, אשר אין בהם שום רגש של יושר, ומדכאים הם את האומללים על ידי קבלת רבית גבוהה בעד הלואותיהם.

בדרך כלל, בנוגע לכל מה שאני עושה בארץ־ישראל, רוצה אני עד כמה שאפשר שסכומי הכסף שאני שם לרשותך, יחשבו בתור הלואות ולא כמתנות, באופן שבמשך הזמן, כאשר אחדים מהגולים יגיעו למצב שיאפשר להם להחזיר את כל הכספים או אפילו חלק מהכספים אלה שהם מקבלים עכשיו בתורת הלואה. שיחזירום, ואז נוכל להשתמש בהם לעזור למתישבים חדשים.

ובנוגע לגולים שבירושלים, נדמה לי כי חלק מהם, במקום להתמסר לקבוץ נדבות, יוכלו לעבוד. אבקשך לברר אם אפשר יהיה לצרף מהם לגולי רדום, להוכח למה הם מוכשרים, ובמקרה שהנסיון יתן תוצאות טובות, למסור להם קרקעות מאלו אשר נשארו, אחרי החלוקה שתעשה בין בני רדום. אפשר יהיה לפעול למענם כמו בשביל הסטודנטים [הביל״ויים] של ראשון־לציון.

קבלתי מהא׳ פרנק [אמיל פרנק מבירות] את הידיעות הנוגעות למושבה הרומנית של ראש־פינה, אקוה לחזור על ענין זה בפעם הבא.

שתי השאלות הגדולות המטרידות אותי כעת הן המושבות: ראשון־לציון ורדום.

לפי דעתי, ישנה חשיבות גדולה להצלחת הנסיון שאנו עושים בראשון־לציון; ואם ההצלחה תאיר את פניה אלינו, ואני מאמין בזה, אז ישתנה מצב יהודי המזרח [רוסיה] מן הקצה אל הקצה.

אין אני מהסס מלהביא קרבנות חדשים בכדי להבטיח את התפתחותה המוצלחת של מושבה זו, והנני מעלה עד חמשים אלף פרנק את סכום הכסף אשר אתה יכול להשתמש בו לטובתה [של ראשון־לציון], ומובטחני שאתה תשתמש בו בזהירות רבה בשעת עשית ההוצאות.

מכיון ששאלת המושבה ראשון־לציון נתבהרה, ושהנך בקי בצרכי כל משפחה ומשפחה, בכל העבודות שיש להוציא לפועל, ההוצאות לבנין הבתים, כמות בהמות החרישה, החמרים וכו׳, אשר צריך לטפל ברכישתם, אבקשך למלאות על ידי דיגור, תחת הנהלתך, תקציב סופי שיש לעשות כדי להביא את המושבה למצב משלם. וכן תוסיף נא בטובך את הסכום להוצאות הנחוצות לעזרת משפחות כאלה אשר אין באפשרותן לעבוד.

אינני יכול להענות להאדון איזנבנד ולהקדים לו 5000 פרנק; אבל הנני מרשה לך ברצון, לפי בקשתך, למסור לפינברג, הסובל כל כך, את אחד הבתים הנבנים בשביל הזקוקים; ולשלם לו בחזרה את אשר המושבה עוד חייבת לו בעד הוצאות נסיעותיו לאירופה.

אתה מדבר לי על הלואה שנעשתה להמושבה על ידי סניף הבנק עותומן בירושלים, ואשר יש לו בתורת בטחון, שטר המכירה של הקרקעות, שמפני טעמים שונים נעשה על שמו של האדון אמזלג, בא־כח הצירות האנגלית ביפו, ואתה מוסיף שהאכרים אשר שלמו במזומנים בעד קרקעותיהם, מבקשים מהא׳ אמזלג זה, אשר התחיב עוד מקודם, שטר מכירה לכל אחד מהם, שיקיים ויעביר הכל על שמם.

לפי דבריך, מוכן כנראה הא׳ אמזלג להענות לבקשה זו, בתנאי שישלמו את כל סכום ההלואה לבנק עותומן, את הקרן והרבית.

הנני חושב, כי כדי להביא את הענין לגמירה, מוטב לבוא במגע ומשא ישר עם בנק עותומן שבירושלים מבלי להשתמש בהא׳ אמזלג. אינני תופס מדוע הבנק העותומני, שנתן הלואה על משכנתא לאמזלג, לא יסכים להשאיר את ההלואה בלי מתווך. בכל אופן, אם המשא והמתן עם הסניף שבירושלים לא יביא תוצאות חיוביות, תוכל לפנות ישר למנהל הכללי בקונסטנטינופול, ותבקש ממנהל חכי״ח של העיר הזאת לעזור בדבר, אשר בודאי לא ימנע כזאת ממך. מובן כי שמי לא יזכר ולא יעורב בשום אופן במשא ומתן זה.

עכשיו, אחרי שסדרת את קנית הקרקע בשביל הגולים מרדום, כפי שהודעת לי על ידי מברק מלפני תאריך מכתבך, אהיה לך אסיר תודה שתסדר לי על ידי דיגור, תקציב ההוצאות שנחוץ בשביל להבטיח את התקדמות המושבה.

תיטיב נא למסור לי איזה פרטים על הקרקעות שהיה בדעתך לרכוש אותם, והנני מודה לך בעד כל העמל שטרחת בענין זה.

בכל אופן, היות והקרקע שקנית היא בעלת שטח של 850 הקטאר, וכל אלה שאתה מדבר לי אודותם, הם בעלי שטח קטן, הנני מסיק מזה, שרכשת קרקע אשר לא חשבת עליו מקודם.

לא הייתי רוצה שאחת עשרה המשפחות תהנינה לבדן מכל שמונה מאות וחמשים הקטר הקרקע שנקנה. תגיד נא לי כמה שטח נחוץ לתת לכל משפחה, ובנוגע להשארית, נשאיר אותה לעת עתה לעבוד־משותף עד אשר המושבה תסודר במלואה, ואחר כך יהנו ממנה מהגרים חדשים.

אתה מצטער על אשר היתה במחשבה לשלוח לארץ־ישראל את החקלאים מרדום בשביל נסיונות להתישבות, בטרם שמצאו בשבילם קרקע מתאים כדי לישבם.

הנני בזה בדעה אחת אתך, ואני רוצה שתדע את כל הפרטים. ואיך שהשתלשלו הדברים:

עם המנוח הא' נטר נדברתי פה באריכות לפני נסיעתו לארץ־ישראל על התישבות בני עמנו בארץ־ישראל, ושנינו לא היינו מרוצים שמעוררים תנועה ברוסיה כדי לדחוף את היהודים ללכת לארץ־ישראל.

חושש אני שתנועה זו היא תוצאה של תעמולה מצד האנגלים היודעים היטב כי בבוא האנשים האלה לארץ־ישראל, יסבלו מחסור, יגועו ברעב, ואזי יפלו בנקל ברשת המסיתים.

ראשית מחשבתנו היתה שצריך לדכא תכף תנועה זו, אך באותו זמן חשבנו שטוב יהיה להכניס לארץ־ישראל חמר רציני אשר יהיה למופת ולגרעין בשביל המעשים אשר חשבנו אודותם למען העתיד[131]).

בינתים בא הנה הרב של רדום כדי לבוא אתי לידי הסכם לסידורים שצריך בשביל לשלוח לארץ־ישראל המון אומללים.

אמרתי לו כי מוכן אני לקחת על עצמי עשרה אנשים, בתנאי שהם יהיו חרוצים וישרים, ויהיו בעלי מקצוע לחקלאות.

וגם בקשתיו, שבטרם שישלח את מי שהוא, ימתין עד שאבוא לידי הסכם עם הא' נטר ז"ל שבינתים כבר היה ביפו, ותכף כתבתי לו.

בלי לשים לב להוראות אלה, ומבלי להודיע לי דבר, הסיע הרב מרדום תכף את האומללים האלה. ודבר נסיעתם נודע לי בשעה שכבר היו בדרך ולא היה כבר ביכלתי להתנגד.

אתה כותב לי בענין ההוצאות בקירוב של המושבה [עקרון] שתעלינה לסכום של 5000 פרנק למשפחה, כלומר: בתים, בהמות לחרישה, חמרים, מכשירי חקלאות, וכן הוצאות למחיה עד היבול הבא וכו'. וזהו באמת בערך הסכום שעליו חשבתי, לכל היותר.

בשביל למלאות את הבקשה שהגשת לי, פקדתי לשלוח להרב מרדום, סכום של 2000 פרנק לחלק בין משפחות בני רדום; אבקשך להגיד להם זאת בשמי.

ואשר בנוגע לבאר של מקוה־ישראל, לא נעלם ממך שאני מסדר את העבודה הזאת במטרה להודע אם ישנם מים תהומיים, שאפשר יהיה להשתמש בהם לקרקעות צחיחות שאין ערך להם.

אין אני דורש יותר אלא לעשות את ההוצאות הדרושות לעבודות הללו, ובכוון זה; והריני מרשה לך לתת לפפו, כל זמן החפירה, מאה פרנק לחדש, ואבקשך לשמור על העבודות הללו בסוד.

הא' ליפמן אמר לי כי ישנו אופן לדעת אם ישנם מעינות נובעים (פורצים).

כאשר חופרים באר וצריכים לפגוש במי תהום הפורצים באמת למעלה, אזי המים הראשונים של השכבה שלפני שכבת התהום עולים רק מתרים אחדים מבלי להגיע אל פי הבאר, ואם ממשיכים לחפור אז מוצאים את שכבת מי־התהום הנובעים ופורצים.

בהסתייעות זו, כאשר תפגשו במים ראשונים בעלי כח איזו זרימה שהיא, תיטיבו נא להפסיק את העבודות ולהודיעני.—

קבל נא, אדוני המנהל, את מיטב רגשותי.

(חתום) אדמונד די רוטשילד

131) ככה חשב, לאחר שנים, גם „אחד העם".

XL.

(מכתב הברון אדמונד די רוטשילד לש. הירש 17.8.1883)

פריז, 17 אוגוסט 1883.

אדוני המנהל,

זה זמן רב שלא כתבתי לך ולא עניתי על מכתביך כי

חכיתי לבקורו של הא׳ ארלנגר אשר לא יכלתי לראותו יען כי הייתי במרחצאות. רציתי לדעת על ידו את כל ההצעות שאתה מציע לי בשביל סידור ראשון־לציון ובאותו זמן גם של שאר המושבות שאני מתענין בהן. הייתי במבוכה והיא עוד לא פגה ממני. אודה לפניך בגלוי לב את דבר הסבה: אתה אומר לי, ואני מבין זאת, שחסר לך הזמן להתעסק בפרטים של המושבות האלו. ראשון־לציון הלא נמצאת סוף סוף בקרבת מקום למקוה־ישראל, ורק האחרות הן רחוקות. היודע אתה, אדוני המנהל, יש לי בך אמון גדול ורב. הנני איפוא בידים נאמנות. הקושי בשבילי הוא למסור בידים אחרות סכומים כה עצומים, להוציאם בלי בקורת מספקת. הנה איך הייתי רוצה לסדר את הדבר. אין אני מוסיף עוד לדבר לך על מושבות הצפון, יען כי אני מחפש אדם ואין אני מכיר כלום בארגון שלהם, בטרם שלא אמצא את האדם המיועד לזה. ובנוגע לראשון־לציון, הצעת לי על ידי הא׳ ארלנגר לשים בראש את אחד מעוזריך ממקוה, את בנשימול; ואני מקבל הצעה זו בתנאי אחד, והוא: שאתה תמשיך, לאו דוקא לנהל, אלא להשגיח על המושבה, לאשר את ההוצאות כדי שזה ישמש לי לבקורת בטוחה. — באותו זמן, יקבל דיגור על עצמו את אחריות כל השאלות הטכניות, וכן לסידור העבודה במושבה, ויבוא לידי הסכם בענינים האלה עם בנשימול: כי רצוי הוא שבאותו זמן יוכל לנהל באופן כללי את העבודות החקלאיות, שתחולנה על כל המושבות, ובנשימול, יהיה בא־כח השלטון [כלומר ההנהגה העליונה] כנגד המושבות, כדי לנהלן בתקיפות רבה, וישגיח שיעבדו במרץ.

אני עובר על הפרטים. הייתי רוצה טרם כל, שתוכל לבחון את חלוקת הקרקע בין האכרים. עד עתה היו שני סוגים: לחֶלק מהם היה כסף ולאחרים לא היה; לאלה אשר להם כסף, היה ברשותם יותר קרקעות מאשר לאחרים. היום שכלם אומללים, האחד כמו השני, אני משלם לכלם; לכן אין אני רואה שום תואנה כדי ליצור סוגים שונים, לקחת לעצמם יותר קרקעות מאשר לאחרים, בכל זאת אני משאיר לך כר נרחב לבדוק את השאלה, אבל שאיפתי היא שהקרקעות יחולקו באמת ביניהם, ושלא ישארו יותר בשותפות.

ואני נותן לך חפש גמור לסדר את האדמות של הא׳ ליבונטין ורק אבקש ממך לבאר לי את פרטי החשבון. לפי רצונך עשיתי הוצאה של 12000 פרנק בקירוב כדי לפדות את האדמות. הא׳ ליבונטין יקבל על חלקו רק השליש. ואבקשך להודיעני, בדיוק נמרץ, את דבר החלוקה שתעשה באופן כזה: שבשעת פדיון הקרקע יעבור הכל לרשותי בזכות הכסף שאני מוציא, ומבלי שהא׳ ליבונטין יהנה מזה. הנני מסכים להצעותיך לבנות את הבנינים ולסדר משאבה, בריכה ותנור שיתופי. אני חושב כי אפשר לחכות לעת עתה עד אשר יתחילו בקדיחת באר שניה.

מסכים אני באופן כללי ליתר הצעותיך השונות, ומבקשך לקמץ עד כמה שאפשר.

באתי לידי הסכם עם חכי״ח שבנשימול ימשיך להמנות ברשימת פקידי האליאנס כדי שיוכל תמיד לחזור לשם, אם המצב הנוכחי לא יוכל להמשך. רק אבקשך לראות שכלם יעבדו. תאסוף את כל האכרים ותצהיר בפניהם כי אלה אשר לא ירצו לעבוד, יגורשו. תתבונן מה שיש לעשות עם הביל״ויים, ואל תפחד להבליט דוגמה מבין הסטודנטים, בגרשך את אלה אשר לא ירצו לעשות כלום[132].

כפי שכבר אמרתי לך, אדוני המנהל, טרם כל אני סומך על השגחתך בנוגע להוצאות. ובבקשה לְאַשֵּׁר אותן בטרם שאתה מציגן לי.

קבלתי מדיגור רפורט, עשוי בטוב מאד על שאר המושבות. זה עתה הגיע וצריך אני לבחון אותו.

ואשר לבני רדום, הסכמתי לקנית הקרקעות אצל צפת [? ד.י.]. אין לי תשובה ממך בענין זה. האדון הרב [כנראה צדוק כהן] קבל מברק המבקש כסף בשביל המשפחות; אני שולח להם 1600 פרנק על ידי הרב מרדום. לא הבינותי את המברק שנשלח להרב, ואשר בו הוא מבקש שלא יחזירום לרוסיה.

אבקשך, אדוני המנהל, בקבלך את מכתבי זה, תשלח לי מברק באמצעות הרב הגדול, כדי להודיע לי אם אתה מסכים אתי על כל הנקודות.

---

132) מתוך חלופי האגרות ארלנגר—הירש, וכן מתוך דברי ד״ר חיים חיסין שבספרנו זה, וכן מדברי ישראל בלקינד בספרו „הצעדים הראשונים״ מתחור, כי הגנן דיגור, העליל לפני הברון אדמונד על האכרים ועל הביל״ויים, עלילות ודבות שוא, והברון בתום לבבו, נתן אמון לדבריו, ולאחר זמן רב (עיין מכתב ארלנגר מס׳ 34 מן 24.10.1884 דף 333 בספרנו זה) הרגיש גם הברון עצמו כי „לא הכל בסדר״ אצל דיגור, ויגער בו: „להיות יותר זהיר בסגנונו, ובמבטאיו״ — וזהו מופת חותך מספיק.....

כאשר אגמור בנוגע למושבות הצפון, אני עוד אכתוב לך.
חן חן לך, אדוני המנהל, בעד הסיוע הטוב שאתה מגיש לי בטובך, בשאלה המעניינת את כל היהדות.
קבל נא את מיטב רגשותי.
(חתום) אדמונד די רוטשילד

ת–א. אחרי הביאורים שנתן לי הא׳ ארלנגר, הריני מרשה לך לכלול גם את נחלאותיהם של הא׳ ליבונטין (הצעיר) ופישלזון, ולשלם להם את דמי הנזק שהוציאו בשביל לרכוש אותן. ובנוגע לאיזנבנד ובַרַד, הענין שלהם יסתדר כאן, על ידי הא׳ ארלנגר.

ז. מַסָּעוֹת הַבָּרוֹן בִּנְיָמִין־אֶדְמוֹנְד דִּי רוֹטְשִׁילְד לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל.

ש ש פעמים נסע הברון בנימין־אדמונד די רוטשילד לארץ־ישראל.
ח מ ש פעמים נכנס לארץ, בקר הכל, התבונן לכל, וישבית, ויגדיל את המפעל עד כמה שהתנאים הרשו בימים ההם.
ופעם ש ש י ת הגיע עד לשערי הארץ, ובריאותו לא הרשתה לו לנסוע הלאה, וישאר במצרים, ושליחי הישוב הלכו אליו לקהיר, למסור לו את ברכת הישוב ואת המעמד בארץ־ישראל.

מסע א׳: עלה על יבשת יפו (ביום א׳) ז׳ אייר התרמ״ז – 22.4.1887
מסע ב׳: עלה על יבשת חיפה (ביום ד׳) י״ג אייר התרנ״ג – 29.4.1893
מסע ג׳: עלה על יבשת טנטורה (ביום ב׳) י״ט שבט התרנ״ט – 30.1.1899
מסע ד׳: עלה על יבשת יפו (ביום א׳) י״ט שבט התרע״ד – 15.2.1914
מסע ה׳: עלה על יבשת טנטורה (ביום א׳) י״ו אייר התרפ״ה – 10.5.1925
מסע ו׳: הגיע לקהיר (ולא עלה ארצה) בי״ב אדר התרפ״ד – 18.3.1924

ס ד ר נ א ה בחייו הברון נשקף בסדור מסעותיו לארץ־ישראל:
במסע ראשון, בהתרמ״ז, עלה ביום ז׳ אייר
אחרי שש שנים – במסע שני, בהתרנ״ג, עלה ביום י״ג אייר כמעט באותו תאריך
אחרי שש שנים – במסע שלישי, בהתרנ״ט, עלה ביום י״ט שבט
אחרי 15 שנים – במסע רביעי, בהתרע״ד, עלה ביום י״ט שבט באותו תאריך ממש
אחרי 11 שנים – במסע חמישי, בהתרפ״ה, עלה ביום י״ו אייר כמעט כבראשונה

הרבה הרבה יש לספר על פרטי חמשה, שהם ששה, מסעותיו לארץ־ישראל, ואת כל פרשת מעשי גבורת רוחו והתמסרותו ולבטיו והרפתקאותיו בבנין הארץ והעבודה הענקית שנוצרה על ידו. וזאת נעשה בפרק מיוחד בספרנו זה.

„ראשון־לציון" בעריכת ד. יודילוביץ. גל. 11.

ח. יוֹעֲצֵי הַבָּרוֹן אֶדְמוֹנְד דִי רוֹטְשִׁילְד.

אדמונד די רוטשילד הקיף עצמו ביועצים לשם עבודתו בארץ־ישראל.

בתוך שני המכתבים הראשונים של הברון, שנדפסו פה בהדפים האחרונים 144–143, הוא מזכיר ארבעה מהיועצים האלה: ארלנגר, הירש, הרב צדוק כהן, וכרל נטר.

כל האנשים האלה, וכן החמשי: איזידור לאב, לא היו „פקידים" של הברון, אלא שמשו את הברון בעצותיהם לתחית הארץ והעם, שלא על מנת לקבל פרס. ואלו הם עפ"י סדר אלף בית:

מיכאל ארלנגר, היה אדם מלומד סוחר גדול ובנקיר פריזאי, חובב ציון מבית המדרש הישן; ועד כמה שהישוב בימיו הראשונים היה תלוי בהברון, היה לא פחות תלוי בארלנגר, שבלעדו לא הניע הנדיב הידוע, יד ורגל עד יומו האחרון של ארלנגר.

שמואל הירש, היה מנהל, בשם חברת „כל ישראל חברים", את בית ספר החקלאי שלהם בארץ־ישראל, „מקוה־ישראל"; ישב על שער ארץ־ישראל ביפו; הרָשות התחשבה הרבה אתו בכל העניינים שהיו נוגעים ליהודי הארץ; ובשנים הראשונות להישוב, היה יד ימינו של הברון למפעל הישוב בארץ.

הרב צדוק כהן, בתחלה היה רבה של עיר הבירה פריז, ואחר כך ראש כל רבני צרפת. סופר גדול בחכמת ישראל, והשפעתו היתה בכל ימיו רבה מאד על הברון אדמונד; ועל כל מה שנוגע לעבודה בארץ־ישראל, היה הברון נמלך תמיד עם הרב צדוק, כמו שראינו בארבעים המכתבים, שנדפסו על ידינו פה בספרנו.

איזידור לֶאב, מגדולי חכמי ישראל בצרפת. בראשונה רב גדול, ואחר כך מזכיר לחברת „כל ישראל חברים". שנים רבות ישב על קתדרת בית מדרש לרבנים בפריז, היה ספרא רבה, כתב לערך ששה עשר ספרים במחקר ועיון בתולדות עמנו וספרותנו. ומתוך מכתביו להירש, מנהל מקוה־ישראל, מתבלט יפה, איך שהיה בזמנו, בראשית הישוב, קו החבור בין הברון אדמונד ובין ראשון־לציון, ויתר המושבות בתחלת העבודה, בהתרמ"ב – התרמ"ג, ועזר להתבססותנו ההיסטורית.

כרל נטר, יהודי מאלזס, עשיר לונדוני, תושב פריזאי, ממיסדי חברת „כל ישראל חברים", תבע זכיות ישראל מעמי העולם בקונגרסים וקונפרנצים רשמיים בברלין, במדריד וכו' וכו'; הגה רעיון הפצת עבודת אדמה בין יהודי ארץ ישראל וייסד, באמצעות חכי"ח, בית הספר לחקלאות „מקוה־ישראל", לתועלת הדור החדש. חמש פעמים נסע לארץ־ישראל. רכש מהשולטן לחכי"ח אלפים ושש מאות דונם לבית־ספר החקלאי. בנה את מקוה־ישראל, דאג בברודי בהתרמ"ב לגולי רוסיה, כתב טובות על מיסדי ראשון־לציון ועל מפעלם, ובבוא הביל"ויים עבר תיכף לצדם, ומיד כתב לחכי"ח ולהברון, דאג להתישבות הביל"ויים בראשון־לציון, ובאמצע עבודתו הפוריה קרה האסון: נטר מצא את מותו במקוה־ישראל, האהובה עליו, ויקבר באדמתה בראשית התרמ"ג.

יוֹעֲצֵי הַבָּרוֹן

(בתחלת ימי הישוב)

הָרַב הַגָּדוֹל צָדוֹק כַּהַן

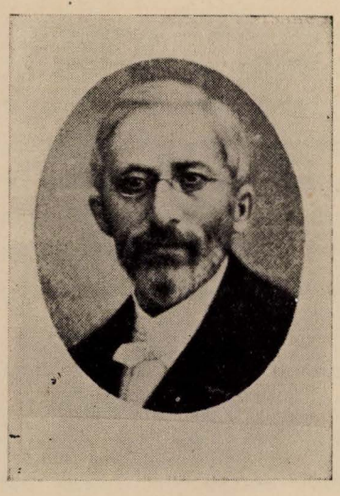

ציור 76.
נולד בד׳ אדר התקצ״ט—18.2.1839
נפטר ביום כסלו התרס״ו—8.12. 1905

כַּרְל נֶטֶר

ציור 77.
נולד בי״ב אלול התקפ״ו—14.9.1826
נפטר בי״ט תשרי התרמ״ג—2.10.1882

מִיכַאֵל אֶרְלַנְגֶ׳ר

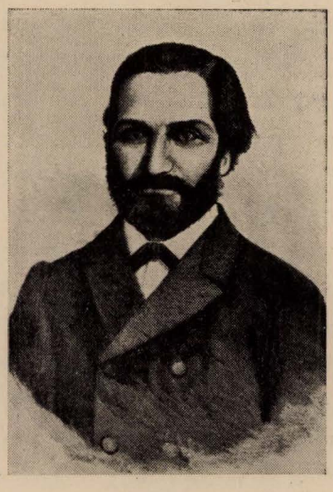

ציור 75.
נולד בתחלת התקפ״ח — סוף 1827
נפטר ביום הכפורים התרנ״ג — 15 אקט. 1892

אִיזִידוֹר לֶאבּ

ציור 78.
נולד בכ״ד חשון הת״ר—1 נובמבר 1839
נפטר בח׳ סיון התרנ״ב—3 יוני 1892

שְׁמוּאֵל הִירְשׁ

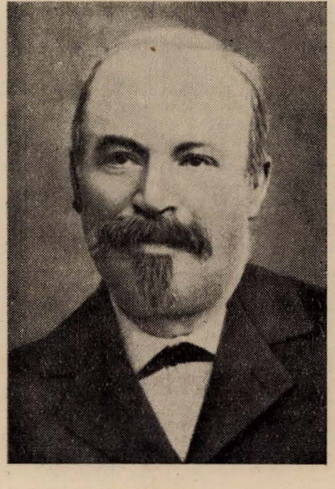

ציור 79.
נולד בשנת התר״ה—1845
נפטר בשנת התרפ״ה—1925

יועץ הברון די רוטשילד

מִיכָאֶל אֶרְלַנְגֶ׳ר[133]

מיכאל ארלנגר נולד בהתקפ״ח–סוף 1827, לאביו הרב אליעזר זוסיל בעיר ויסנבורג (אלזס). חונך על התורה, חכמת ישראל, לשון עברית על בוריה, השכלה אירופית, כתב ודבר בהרבה לשונות, מערביות ומזרחיות.

בן שבע עשרה עזב את ויסנבורג, וישם פניו לבירת צרפת–פריז. נכנס למסחר, הצליח לכלכל את עצמו וגם לתמוך את אביו לעת זקנותו. בימי מהפכת 1848, נהרס בית המסחר שהצעיר ארלנגר שרת בו, ויפן המלומד הצעיר להוראה, ומשרת מורה כלכלתהו, אותו ואת אביו, ובינתים נרפא הפטרון שלו משבר מסחרו, ויזמין שוב, את ארלנגר למקומו הקודם, וישימהו למנהל עסקיו, וגם שלח אותו לאלכסנדריה של מצרים, להשריש שמה בית מסחר גדול, ושמו של ארלנגר הלך הלוך וגדול בעולם המסחר. ובהיותו קרוב לארץ־ישראל הלך, לסיר את הארץ. בארץ־ישראל נפגש עם הד״ר אלברט כהן, חברו של שד״ל ומורו של הברון אדמונד די רוטשילד; ותדבק נפשו בארץ אבותינו, ומאז היתה ארץ אבותינו למשאת נפשו, עד יומו האחרון.

כששב ארלנגר לפריז, כבר הלך שמו לפניו, יסד לו בית מסחר ש ל ו, וסניף באלכסנדריה; עד שנהיה ביתו כעין בנק פרטי. – ותקופה חדשה החלה בחיי ארלנגר:

בעת ההיא יסדו כרמיה, נטר וחבריהם את חברת „כל ישראל חברים״ בשנת 1860. נכנס הצעיר ארלנגר בתורת חבר לחכי״ח, ויהי לאחד מהיותר פעילים בה. במות הד״ר אלברט כהן, נתקבל ארלנגר על מקומו בבית רוטשילד לנהל עניני הצדקה שלהם, ויהי לאיש עצתם בכל עניני כלל ישראל, וגם בעניני הבנק שלהם, ומפעליהם הכבירים בעולם המעשה.

ויהי חבר לקונסיסטוריום [מועצת הקהלה] היהודי בפריז;
ויהי לסגן נשיא בחכי״ח, ואח״כ גם בקונסיסטוריום.
ויהי לסגן הנשיא בסוד הדירקטוריום לבית מדרש הרבנים בפריז.

ויהי לגזבר ב־1880 לחברה ל„מחקר חכמת ישראל״, בכל ימי חייו.

באותו זמן הופיעו בפריז הרב ישראל סלנטר ונוסדה שמה עדת רוסיה–פולין, ויהי להם ארלנגר למחסה ולמגן, יסד לילדיהם בתי־ספר, שם לב אל המהגרים, כונן להם שיכון בתים בזול, יסד בית חרשת לניר סיגרה, ויעסיק בו מאות פועלים בני רוסיה.

והנה באה התרמ״ב, והחלוצים בני ראשון־לציון שלחו לפריז את הציר פינברג שלהם, אשר בגרמניה לא מצא אזנים קשובות, והרב צדוק כהן ומיכאל ארלנגר הביאו אותו לפני הברון אדמונד די רוטשילד, אשר לקח תחת מחסהו את חפירת הבאר הראשונה, ואח״כ את כל ראשון־לציון; ובבוא הרב מוהילבר, הביאו, הרב צדוק וארלנגר גם אותו לפני הברון, וייסד את עקרון, היא מזכרת־בתיה. לאט לאט עברו להברון כל יתר המושבות בארץ־ישראל, והכל בהשפעת ארלנגר.

אחר האספה בקטוביץ, נמנה ארלנגר בפריז לגזבר „חובבי ציון״ שברוסיה. וינהל את הקשרים שביניהם ובין הברון אדמונד. ארלנג׳ר זה אשר בעלי מסחר וחרשת מעשה, ופינאנציסתים וחכמי מדינה וכלכלה דרשו בעצותיו, הזניח הכל, ויתמכר לעמו ישראל ולהקלת צרותיו.

נוהג היה ארלנגר לקבל בשבת אחרי צהרים סופרים עברים בביתו, מין „עונג שבת״ שלו, ועל כוס טה, היה משוחח אתם גם שיחות תלמידי חכמים וגם שיחות חולין, ועיקר העיקרים על ארץ־ישראל.– וזכיתי להמנות בין אלה, במשך שבתות רבות בימי שבתי בפריז בשנות השמונים להמאה שעברה. שם הייתי מוצא את שאול פנחס רבינוביץ, את מרדכי מיוחס (אדלמן), את יאפ״ז (ישראל איסר גולדבלום) את פרופ. גציל זליקוביץ, ועוד ועוד.– מהאגרות אשר הואיל מיכאל ארלנגר להחליף אתי, זמן רב, מורגש הלב החם, הנדיב, האוהב עמו, ארצו ולשון העברית. דבריו היו תמיד בנחת, פניו הפיקו תם ויושר וענוה, ועשה טוב עם כל הבריות, והושיט עזרתו גם ללא יהודים. ועיקר העקרים היתה עבודתו הגדולה ורבת ערך בלי לאות לחבת ציון, לארץ־ישראל, לתחיתנו.–

מות אשתו אשר אהב, ועבודת הצבור הגדולה בלי הפסק ובלי הרף, בכל ימי חייו, הרסו את בריאותו, וביום הכפורים בהתרנ״ג גוע רבי מיכאל ארלנגר, ויאסף אל עמיו.

אלפי המכתבים שכתב בעצם כתב ידו לכל מי שבא אתו במגע ומשא בעניני עמו ארצו ולשונו, ואשר

133) עיין מאמר שאול פנחס רבינוביץ בעמודים 241–234 ב„לוח אחיאסף״ התרנ״ד.

מקצת שבמקצת מהם, שאני מוציא היום מבית גנזיו של האדון קרויזה, מנהל מקוה־ישראל, ישמש למצבה נצחית לגודל רוחו ונשמתו של האיש, של היהודי הלאומי הגדול, ארלנגר הטוב.

יועץ הברון די רוטשילד

שְׁמוּאֵל הִירְשׁ.

הירש נולד בעיר דיאֶז אשר באלזס בשנת התר"ה 1845. התחנך בבית הורים אדוקים, וגמר בית־ספר למורים אשר בעיר פּוֹלְמָר.

בשנת התרכ"ז–1867 נכנס בשרות חברת „כל ישראל חברים".

משנת התרכ"ז–1867 עד התרכ"ט–1869 ניהל את בית־ספר חכי"ח בעיר בּוֹלוֹס אשר ביון.

משנת התרכ"ט–1869 עד התרל"ג–1873 ניהל את בית־ספר חכי"ח בתנג'ר אשר במרוקו.

משנת התרל"ג–1773 עד התרל"ט–1879 היה מפקח על בתי־ספר האליאנס.

משנת התרל"ט–1879 עד התרנ"א–1891 ניהל את בית־ספר החקלאי „מקוה־ישראל" בארץ־ישראל.

משנת התרנ"א–1891 ועד התרנ"ג–1893 ניהל את בית מחסה של פְּלֶסִיס־פִּיקֶט אשר אצל פריז.

מן התרנ"ג–1893 עד התרס"ט–1909 ניהל בשם הברון די הירש את מפעלי יק"א בארגנטינה; וייסד שמה בשמו של הברון הירש הרבה מושבות.

בהתרס"ט–1909 שב לצרפת, ונקשר למזכירות חברת כי"ח.

בכל מדינה שהירש היה נמצא, היה מגין כלפי הממשלה על עניני היהודים שביניהם הוא חי, כמו שהיה נהוג עפ"י רוב אצל מנהלי האליאנס, שהממשלות היו מביטות עליהם כעל נציבות כללית חשובה של היהדות העולמית – כי השם Alliance Isr. Universelle היה לו רוני sonorité וצלצול מיוחד בימים ההם בכל הארצות שחכי"ח יסדה שמה בתי־ספר.

כך היה ניסים בכר בירושלים ואלברט ענטבי אחריו וכו'.

מתוך חלוף האגרות שבין שמואל הירש ובין איזידור לאב וכן בינו ובין מיכאל ארלנגר, ביחוד בינו ובין הברון אדמונד. ניכר כי הירש לקח חלק חשוב ביסוד ראשון־לציון, וסדור הביל"ויים בה, וכן ביסוד עקרון וכו'. ובו במקום שאנו מספרים בשבחו של הירש, חובה עלינו לא להעלים עין גם מתלונות שהיו עליו בשעתו. וזה למען מנוע ורמינהו (סתירה=דיסהרמוניה) היסטורית:

במכתב שנדפס „בכתבים" של א. דרוינוב חלק ראשון מכתב מס' 101 דף 190 כותב הביל"ויי עוזר דב לִיפְשִׁיץ מירושלים לד"ר פינסקר (בלי תאריך – כנראה בתרמ"ד) כדברים האלה:

– והנה רוסיה [כלומר יהודי רוסיה] שכחתנו ויופיע קרלוס נעטער, ויחל לבנות בית למעננו, ויהי לנו כברק נוגה בין ערפלי חושך. וימת קרלוס נעטער וירדו אתו יחד שאולה כל תקוותינו. ויבואו הנה שלוחי השרים וועניציאני וערלנגער ויחזקו גם הם את רוחנו ויבטיחונו כי יושיעונו..... ותקותנו נשארה מעל. ונט שכמנו לסבול ולעבוד מן הבוקר ועד הערב..... והדירקטור התהלך אתנו כאשר התהלכו את אבותינו במצרים. ואנחנו לא הרפנו ממלאכתנו.....

ויהי למועד חג הפסח, ובני ביל"ו מעונים ומדוכאים, עיפים בחומרי ועוד יותר ברוחני, עד כי כמעט כשל כח הסבל, הואילו ללכת ירושלימה לחוג שמה את החג בסוד אנשים לאומיים באמת, ולשאוף רוח חיים חדשים וכו'. ויתאספו יחד בהר הקדש בירושלים ויחוגו את הפסח כמשפטו וישובו למקוה־ישראל.

והנה כלה ונחרצה מאת הדירקטור [הירש] לבלי תת יותר לאיש עברי לעבוד שם ויגרש אותם מהעבודה; ובין המגורשים היו אנשים אשר עבדו שתי שנים רצופות בהמושבה הזאת – כל הביל"ויים התפזרו למשקים פרטים לעבוד בשכר עבודה נמוך. וגרים לחוד רחוק אחד מהשני".

וגם מנשה מאירוביץ מתאר את הרגע הקשה ההוא במכתבו למרכז [„חובבי ציון"] בורשוי מי"ז טבת התרמ"ה. שנדפס „בכתבים" של דרויאנוב חלק ראשון, מכתב מס' 172 בלשון רוסית בעמוד 368:

„שדות יהודים, המתכלכלים בכספי יהודים כמו „מקוה ישראל" מוסרים לערבים לעבדם, ועכשיו מוסרים אותם לגרמנים אנטישמים, ובאותו זמן לא מרשים לפועלים יהודים [הביל"ויים] הרעבים ללחם, אפילו לגשת לתחומי השדות הללו וכו'."

וכן גם ישראל בלקינד מאשים את הירש.

ברם אי אפשר עכשיו אחרי 50 שנה לשפוט את הנאשם מכיון שהוא נעדר, ואין אנו יודעים מה בפיו. מדוע ולמה התנהג ככה?

חיסין שנותן לנו כמה פרטים ביומנו, לא מזכיר את האינצידנט הזה כלל.

ואנו מוצאים מישראל בלקינד המאשים עצמו, שמספר לנו בספרו „הצעדים הראשונים" ח"א דף 80:

„במות מויאל [20.12.1885], מסר ועד חובבי ציון" שברוסיה את הנהלת המושבות פתח־תקוה, גדרה, ואדי־חנין, וכל ענייני „חובבי־ציון" לידי מנהל מקוה־ישראל שמואל הירש; והוא דרש בפרוש מגדרה: שבתורת חבר הועד שהוא יסד לתכלית זו, ישלחו מגדרה דוקא אותי [וישראל בלקינד]. השנאה הישנה שהיתה בינינו נעלמה לגמרי; ומן הישיבה הראשונה ועד האחרונה, בשתי השנים שעבדנו יחד, שמעתי מפיו דברים כאלה ודעות כאלו, [בעניני ישוב ארץ־ישראל] שלא יכולתי מעולם לתאר לי, שזהו אותו הירש שנלחמו בו הביל"ויים".

הירש היה, (לפי ארבעים המכתבים שהדפסנו) מיום הראשון לקשרי הברון לראשון־לציון, קו־החבור בין הברון ובין הישוב.

את הביל"ויים הכיר הירש בראשון־לציון.

וחיסין מספר בספרו „מיומן אחד הביל"ויים" עמוד 35: כי הירש בא אליהם [להביל"ויים] ויציע להם לעבור לראשון־לציון, ואמר להם:

„האכרים יתנו לכם עבודה, אני אבנה לכם בתים, אם אתם מסכימים לכך תוכלו לעבור לשם".

ובעמוד 43: „בשביעי לנובמבר [י"ו חשון תרמ"ג] יצאנו לראשון־לציון – לתקופת החיים החדשים שבאים עלינו" [להיות לאכרים].

וככה נתאכרו הביל"ויים בראשון־לציון ע"י שתדלנותו של הירש. – וכן קנה הירש בתרמ"ג את אדמת עקר להרוז'ינואים (העקרונים) ומתוך חלופי האגרות שבין הירש והברון אדמונד ניכרת שירותו של הירש להישוב בראשיתו, באופן בולט; וראוי הוא להזכר לטובה ולברכה במקום הזה.

שמואל הירש נפטר בפריז זקן ושבע ימים בחודש חשון התרפ"ו–1925. בן שמונים שנה היה במותו.

יוצץ הברון אדמונד די רוטשילד

הָרַב צָדוֹק כַּהַן[134]).

הרב צדוק כהן נולד בעיר מַמוּהַים באלזס, ברביעי באדר התקצ"ט–18.2.1839. למד בבית מדרש הרבנים בבאיון. שם הכיר את האברך איזידור לאב. יחדו התפתחו בתורה וחכמה ודעת כשש שנים.

בהתרכ"ב גמר צדוק בית מדרש הרבנים בפריז. בתרכ"ט נמנה לרב לקהילה היהודית בבירת צרפת, פריז; לאחר זמן מה, נתמנה לראש רבני צרפת במקום הרב הגדול איזידור.

להרב צדוק היה לב רחב, לדאוג לכל יהודי מדינתו בלא הפליה בין יהודי צרפתי ובין יהודי רוסי או פולני או גרמני. כלם בני עדתו היו; ובשביל כך אהבוהו כלם אהבת בנים לאביהם הרוחני; והוא הופיע לפני כלם כמלאך מושיע לכל משאלותיהם הגשמיות והרוחניות.

בהתעורר תנועת ישוב ארץ־ישראל, לקח הרב צדוק כהן, מיד עֲמדה חיובית להרעיון. הלך והציג את ציר ראשון־לציון פינברג לפני הברון אדמונד, בענין ראשון־לציון. אחריו בא הרב מוהילבר מרוסיה לפריז, הציג הרב צדוק גם אותו לפני הברון, ונתיסדה עקרון. את הפעולות האלה עשה הרב בצותא חדא עם מיכאל ארלנגר, כנשקף מתוך ארבעים המכתבים שנדפסו פה. ועליהם, השנים, היה הדור אומר: „תרי צנתרא דדהבא" (כנסת ישראל א' עמוד 44).

הרב צדוק היה מחונן בכשרון סופר חשוב רב ערך, ונואם בחסד עליון. דרישותיו שזכיתי בימי נעורי לשמוע כפעם בפעם, בבית הכנסת המפואר ברחוב די לה ויקטואר, היו מלאות רגשי קודש ויראת הרוממות. היה מרים את ערכי היהדות לפני שומעיו וביחוד השפיעו דבריו על הנוער בצחות לשונו וסגנונו החודר לתוך הלבבות; ומקרב תלמידיו שומעי לקחי תורותיו קם דור נאה, מוסרי, אוהב חכמה ודעת, מוקירי המאור שבתורה ומוסר אנושי נעלה.

הרב הגה הרעיון ליסד חברה ל„חקר היהדות" והגשימו בעזרת חברים מלומדים ויהי לנשיא החברה; גם יסד „רבעון למדעי היהדות" בעריכת חתנו הרב ישראל לוי שהוא היום ראש רבני צרפת. (ושמאורו של רבי זה, זכיתי גם אני

134) שאבתי מ„כנסת ישראל" התרמ"ז, לשאול פנחס רבינוביץ; אנציקלופדיה מסדה; אחיאסף לוח־עם התרנ"ד וכו'.

עבדכם להנות במשנה ובהיסטוריה ישראלית, בסורבון אשר בפריז. הוא גם חבר לחבר הנאמנים של המכון למדעי היהדות במכללה העברית בירושלים). מכון מדעי להיהדות שהביא עושר רוחני כביר וברכה רבה להפצת חכמת ישראל והמאור שבתורת ישראל בין כל קוראי לשון צרפתית בעולם.

הרב צדוק היה מעסקני חכי״ח ויק״א ופיק״א, היה פעיל מאד במשפט דריפוס. תרגם את התנ״ך לצרפתית. חבר כמה ספרים יקרי ערך: „העבדות על פי התורה שבכתב ושבעל פה״, „טיטוס לפי התלמוד וההיסטוריה״, „המהפכה הצרפתית והיהודים״, „אוסף״ דרשות שהטיף להעם, „מחקר על ספר יוסף הקנאי״ (le Zelateur); וכו׳.

ועד כמה היתה עבודתו והשפעתו של צדוק כהן חשובה על הברון אדמונד, בעניני ארץ־ישראל, רואים אנו בבליטה יתרה בדברי ארלנגר להירש במכתב 25 מן 12 יולי 1884 (דף 125 בספרנו זה) ארלנגר כותב: „אדמונד די רוטשילד איננו עתה בפריז אך ביכולת שנינו יחד [הרב צדוק וארלנגר] להחליט חצאי החלטות, ויהי לך ברור שצריך לאשר את 2500 פרנק לפתח־תקוה ואני מאמין שהא׳ די רוטשילד (כשישוב) יוסיף דבר מה אם יהיה צורך״.

וככה היתה עצת הרב צדוק בעניני ארץ־ישראל בתחלת ימות ראשון־לציון, רבת תועלת להתפתחותה, ולהתפתחות הישוב כלו.

בתשרי התרס״ו תקפה את הרב הגדול מחלה אנושה, ובעשרים בכסלו התרס״ו—8.12.1905 שבה רוחו אל על.

יועץ הברון אדמונד די רוטשילד

אִיזִידוֹר לֶאב[135]).

נולד ב־1 נובמבר 1839=י״ד חשון התקצ״ח בעיר זולצמט בעמק הוג׳ אשר באלזס עליונה.

אביו שהיה רב בזולצמט, למד בעצמו לבנו תורה ותלמוד, ואחרי שאיזידור קלט מאביו מנה יפה של אהבה לעמו ולתורתו, הוכנס לבית־ספר עממי, ואח״כ לבינוני; יחד עם ההשכלה הכללית, למד איזידור לאב גם בבית־ספר הרבנים מפי הרב שבעיר פּוֹלְמָר, שלמה קליין. ואח״כ למד בבית מדרש הרבנים בבאיון; שמה מצא חבר טוב אחד צדוק הכהן, שעתיד היה לכהן: ראש רבני צרפת, ושני הצעירים כרתו ברית אחוה ביניהם. שש שנים רצופות לא זזה יד האחד ממשנהו.

והרבה כתב הרב הגדול צדוק כהן על ידיד נעוריו איזידור לאב זה, ועל חכמתו ותורתו. — כמו הרב צדוק, קבל גם איזידור לאב סמיכה לרבנות. ויקבל משרת רב בסנט־אֶטיאֶן, בה הקדיש כל כחותיו להפרחת המצב המוסרי והגשמי של הקהלה, הגה בתלמוד בשקידה יתרה, ועל הגליונות רשם הגהות והערות, והכין חומר לספריו לימים הבאים.

בעתון היומי בסנט־אטיאן, לקח איזידור לאב חלק בעריכתו. כתב פואמה על גורל הפועלים שנגע עד לבו, בשם: „שיר החופר במעבה האדמה״.

בשנת 1869 בכ״א יוני, נקרא איזידור לאב לחברת „כל ישראל חברים״ בפריז לקבל עליו משרת מזכיר. — לאב שם כל מעינו ביסוד בתי־ספר במזרח. על בתי־הספר האלה, נוכל לערער הרבה שלא היו, ושאינם, במקומות ידועים גם היום, לפי רוחנו, רוח הלאום והיהדות. אך לא על ראש לאב תחול אשמה זו, אלא על ראש התקופה שחי בה לאב ואנשי חבורתו.

איזידור לאב כתב ספרים על מצב היהודים בתורכיה, רומניה ורוסיה.

בשנת 1876 חבר לאב ספר זכרון על תנאי החיים בחצי האי הבלקני, והספר הזה הוצע לפני אספת רוזני ארץ בקונסטנטינופול. בשנת 1880 חבר לאב ספר זכרון על דבר הטבת מצב היהודים במרוקו, והוצע לקונגרס העמים בעיר מדריד. לאב ידע יפה־יפה גרמנית, צרפתית, אנגלית, איטלקית, ספרדית, הולנדית. ידע גם רומנית, גם החל ללמוד רוסית. ועל כלן ידע לשון עברית. ויהי לאחד מגדולי חכמי ישראל בצרפת.

בהיותו רב, היה רב מצוין; בהיותו מזכיר חכי״ח היה מזכיר—מנהיג מצוין, אך יותר מבכלם, היתה גדלו והצטינותו בחקר חכמת ישראל; וגרץ הודה בגלוי כי חקירות לאב המקוריות אלצו אותו לתקן הרבה דברים בספריו „תולדות ישראל״ כי חקירות לאב היו שאובים ממקורות ראשונים, מכתבי יד, וכו׳.

בבית המדרש לרבנים בפריז נתקבל איזידור לאב

135) שאבתי מדברי א. לודביפול — ששאב מדברי הרב צדוק כהן (עין „לוח אחיאסף״ תרנ״ד 242—252).

אחרי שחלה רבו המורה אלברט כהן, למורה בבית החשוב הזה. וישב על קתדרתו זו כשתים־עשרה שנה, ויטע בלב תלמידיו את האהבה לחכמת ישראל, לדברי ימי ישראל, ועורר בהם אהבה וכבוד לעמו ותשוקה למחקר בספרותנו.

הרב צדוק כהן מנה לערך ששה־עשר ספרים ומחברות מפרי עטו של איזידור לאב בתולדות החכמה והמדע בישראל ודברי ימינו; ומלבד ספריו כתב ערכים רבים על חכמת ישראל והיהדות כמעט בכל המלונים הגדולים והאנציקלופדיות שיצאו לאור בימיו: במלון הגדול בגאוגרפיה של ויויאן די סן־מרטין כתב את הערך „יהודים"; באנציקלופדיה הגדולה ערך כשבעים ערכים; בביבליוטיקה של „בית המדרש למדעים רמים" כתב על „שלשלת המסורה בפרק א' מפרקי אבות"; במאסף ל„חכמת ישראל", כתב לאב הרבה מאד; בספר הזכרון למלאת שבעים שנה לגרץ, כתב לאב על „גרוש היהודים מצרפת במאה השש־עשרה" וכו' וכו'. וחומר רב מאד השאיר אחריו איזידור לאב בשאלת עלילת דם ותולדותיה, יחס ראשי הכנסיה הקטולית לשאלה זו, ולשאלת היהודים בכלל; הרבה מדבר על כתיבתו הרב צדוק הכהן.

ברעיון חבת ציון — צריך להודות — לא היה איזידור לאב חוזה מרחוק.

הוא לא האמין באידאל זה. הוא נשאר בן זמנו. אך בתורת איש ישר וטוב לבב, ואוהב עמו, עזר הרבה בימים הראשונים, בשמשו קו־החבור בין חכי"ח, בין הברון אדמונד ובין ראשון־לציון ועקרון, המושבות הראשונות, להדוק וחזוק וקשור פעולות הברון בארצנו.

איזידור לאב מת בדמי ימיו בהתרנ"ב—1892. בן שלש וחמשים שנה היה במותו.

יועץ הברון אדמונד די רוטשילד

כַּרְל נֶטֶר[136].

נולד י"ב אלול התקפ"ו—14.9.1826. בשטרסבורג, לאביו הרב מאיר נטר.

תורת היהדות למד מאביו ואח"כ השתלם בבימ"ד למדעים בשטרסבורג ובבלפורט. היה לסוחר בלונדון והתעשר ועבר לפריז.

פיטני ומעשי כאחד היה כרל נטר.

הגה פתאם רעיון לסדר ולארגן חברה גדולה עולמית, להגן על היהודים בכל ארצות פזוריהם, ולשאת את שם היהודי ברמה. והחל בהגשמות רעיונו:

אחד מן שבעת חברי הועד שנבחרו לעבד את תקנות החברה היה כרל נטר. ובחודש מאי 1860 נוסדה החברה בשם: Alliance Israelite Universelle, חברת „כל ישראל חברים". והוא נבחר למזכירה הכללי, — כעשרים שנה היה נטר בחכי"ח רוח החיים, ויעבוד להרחבתה ולהגשמתה בחיים את מטרתה:

1) לפעול בכל הארצות לשווי זכויות היהודים ולקדמתם המוסרית.
2) לעזור עזרה ממשית לכל הסובלים בעד יהדותם.
3) לאמץ את ידי כל חבר, העובד להשגת המטרה הזאת.

מכתבי בקשה לעזרה החלו לעוף מכל קצוי ארץ בזעקות יאוש, ועל נטר היה להקיף את צרות ישראל בסלוניק, טהרן, מוגדור, גלץ, רוסטשוק, דמשק, סרטוב, אודיסה, ולפעמים גם ברלין מינכן וכו'. והמזכיר נטר מתמכר לעבודת העזרה בכל לבו ונפשו. נוסע לרומניה, סרביה וכו', ביום א' ינואר 1877 הגיע לקושטא, משם לברלין להקונגרס הברליני (בו חתמו ב־13 יולי 1877 את השלום העולמי). שם נכנסו ובאו באי־כח כל הממלכות האדירות, וצריך היה להזכיר להם, לבל ישכחו, כי ישנם יהודים סובלים ברומניה בסרביה ובבולגריה, ונרסיס לוין בספרו „חמשים שנות היסטוריה" מספר על כרל נטר:

„כי בו, בנטר, בחרו לנסוע לקושטא ומשם להקונגרס, יען כי:

„תכונתו הישרה, רוחו הנבונה, ידיעתו העמוקה, בשאלת היהדות ציינה אותו כראוי למשלחת זו".

עד כמה שהתחשבו צירי המדינות אתו, ניכר מזה: שציר רומניה קוגוליצ'נו בקש מנטר, שישפיע על הקונגרס שיתנו לרומניה עוד ערים ידועות אחדות, להרחיב שטח אדמתה. ושחכי"ח תשפיע על רוסיה, להוציא מרומניה את צבאותיה, שעדין מחזיקה בה מאחרי מלחמת פְּלֶבנה.

וציר סרביה, אשר נטר עמד עמו במשא ומתן ע"ד

---

136) ראה יהודה גרזובסקי — לוח אחיאסף, התרנ"ד; ש. הללס ויערי פולסקין חוברה יעקב נטר התרפ"ו; אנציקלופדיה מסדה, ועוד.

היהודים בארצו, אמר לו, כמשיח לפי תומו: „אני מאחל לך שהעם העברי ישוב לממלכת ישראל בפלשתינה". ולא הבין הגוי התם הזה למה צריכים להשתדל בקונגרס עולמי זה, לזכיות יהודים במדינות זרות, הלא יכולים בזמן זה לדרוש בשביל היהודים את ארצם ואדמתם הקדומה. ונטר הבין את הדברים יפה יפה.

ב־3 דצמבר 1868 החלט בישיבת חכי"ח תחת נשיאות כרמיה, לעזור ליהודי ארץ־ישראל כפי דרישת נטר, בעבודת אדמה, ויסוד בתי ספר.

נרסיס לוין כותב: —

„ביום ב' 3 אוגוסט 1868 עמד כרל נטר על מרומי הר ציון בירושלים בתוך המון רב, והתחיב בחגיגיות מרובה להתמסר בלב ובנפש. להרמת מצב היהודים בארץ־ישראל על ידי עבודה חקלאית. נטר מספר: —

„בעלותי על גג בית „הכנסת אורחים", בירושלים, נפעם לבי בקרבי למראה המון אומללים, והודעתים: —

„האליאנס רוצה לדעת, אם ישנם באמת אנשים המוכנים לעזוב את החלוקה, ולחיות על יגיע כפם; וכו' וכו', הרבה זמן והרבה כסף ואומץ לב וסבלנות נחוצים להגשמת המפעל. אחים! לפני האלהים, השומע אותנו, הנני נשבע, כי היום הזה לא ישכח מלבי לנצח; בעוד זמן מה, כשיהיה הדבר אפשרי, תבוא לכם תקופה חדשה — — —".

„אנשים זקנים, צעירים וישישים, בכו בדמעות גיל, וינשקו את ידי, ויקראו: — „יהי רצון, שאלהים ישמע את דבריך ויעזרך".

אז היו בארץ־ישראל שלשה־עשר אלף יהודים.

ונטר הגיש לחברת כל ישראל חברים הצעה ליסד מוסד שבו יחונך הדור הצעיר בעבודת אדמה באופן שיטתי; והוא כותב בהרצאתו: —

„טובה רבה תביאו לשאלה אשר לשמה אתם עובדים, הבלט תבליטו בזה שיהודי יכול להיות עובד אדמה בכל מקום מוכשר לזה. לחם וחיים תתנו בזה לחלק חשוב של המשפחה היהודית".

בשנת התרכ"ח, עזב איפוא נטר איש המעשי, את כל עסקיו בלונדון ובפריז, וילך במלאכות חכי"ח לארץ־ישראל, להתבונן אל מצב היושבים בו, ולבקש אמצעים להטיבו; ויתור את הארץ לארכה ולרחבה, ויחקור וידרוש, ואת הכל רשם בזכרונותיו.

ברפורט שמסר אחר־כך לפני אספת חברת כי"ח, אחרי תארו באר היטב את מצב המסחר בארץ ועוסקיו, המלאכות ועושיהן, החלוקה וממוניה, הצדקה ומחלקיה, הוא אומר בין שאר דבריו: —

„הרעבים מבקשים לחם לאכול ובגד ללבוש, בשכר עבודתם, ולא במתנה. בכל עת שבתי בירושלים, לא בא אף עני אחד מהאנשים הבריאים לבקש ממני מתנת חנם. וכל אלה אשר הרבו לדפוק על דלתותי יום יום, בקשו אך מלאכת עבודה."

„— — — אני נותן לפניכם היום תכנית מוסד חדש אשר תוכלו לחנך בתוכו את הדור החדש לעבודת האדמה; — — — על ידו תכינו מקום מחסה ומקלט לאחינו, אשר היום או מחר יברחו עם רב מהם ממקומות מושבותיהם, משנאת הגויים שכניהם אליהם; תישבו מעט מעט את הארץ הקדושה, אשר עיני כל ישראל נשואות אליה תמיד, את הארץ אשר אבותינו קראו בה אל אֶל אחד עליון, בשבתם איש תחת גפנו ותחת תאנתו, בעת שכל העמים עוד עבדו את אלילי כספם וזהבם — — —. „אם אך תשמיעו קול שופר גדול לכל ישראל המפוזרים על פני כל האדמה, ונוכחתם לדעת כי את אשר אנחנו חולמים היום יתגשם מחר, ונראה את הפתרון. הקדישו נא את כל כחותיכם והתאמצויותיכם למפעל הזה. ובנוגע אלי, לא אחשוב את תפקידי גמור, אלא ביום שבו אראה את מפעלי מצליח, והבטחתי לציון מתגשמת".

כה דבר יהודי אלזסי עשיר לפני חבריו העשירים בפריז בשנת התרכ"ח כלומר לפני 70 שנה.

נרסיס לוין כותב בספרו: —

„למפעל החקלאות [בארץ־ישראל] של חברת כי"ח, הקדיש נטר הרבה שנים מחייו, חלק מהונו, וגם עצמותיו נחות במקוה־ישראל, בתורת זכרון נצחי שהבטחתו אשר הבטיח על מרומי הר ציון. הוא קיים: — לתחית ארץ־ישראל על ידי עבודת אדמה".

בהשפעתו הכבירה, השיג נטר את הסכמת כל חברי הועד, וכרמיה בראשם; כלם נתלהבו מהמשא אשר נשא נטר לפניהם על יהודה וירושלים בקראו מקרב הלב: —

„עלינו ליסד בארץ הקדושה בית־ספר לחנך בו את ילדי העברים בעבודת האדמה. — — — ואם תתרבה באמת עבודת האדמה בארץ, ורבו אחינו לבוא אליה מכל ארצות

פזוריהם והתישבו בה ואז נראה בעינינו ירושלים חדשה"...

האספה הגדולה הסכימה לקיים ולמלאות את הצעת נטר. ונטר אומר ועושה; ומיד נסע לקונסטנטינופול, ולא יצא משם עד אשר השיג „מאמר" מהשולטן, כי הוא נעתר לבקשת נתין צרפת, כרל נטר, והאדמה אשר בחר לנחלה לבית־ספר לעבודת אדמה, תקום לחברת „כל ישראל חברים".

שב יעקב נטר לארץ־ישראל, ויבן את מקוה־ישראל בשנת התר"ל, ויאסוף אליו בחורים אחדים אמיצי לב, ויתחיל לחנכם בעבודת אדמה, ויאכל יחד עמהם, ויעבוד יחד עמהם חדשים רבים. להוצאות הראשונות נדב מכיסו עשרים וחמשה אלף פרנק ראשונים, וכזאת השיג גם מידידו גולדשמיד, ראש החברה, ואחר־כך גם מאחרים.

לגבעות מקוה־ישראל ולעמקיה קרא נטר בשמות עברים: –

הר אברהם, הר שרה, אלון משה, בקעת רבקה וכו'.

חמש פעמים עלה נטר לארץ־ישראל: –

מסע ראשון בשנת התרכ"ח–1868.

מסע שני בשנת התר"ל–1870, והחזיק בקרקע ויבן את מקוה־ישראל ושהה בה ארבע שנים. בתורת מנהלה ומשכללה.

מסע שלישי, בשנת התרל"ז–1877.

מסע רביעי, בשנת התרמ"א–1881.

מסע חמישי, והוא האחרון, בשנת התרמ"ב 15 אלול 30 אוגוסט 1882.

לפני נסיעתו זו, התיעץ אתו הברון [ראה מכתבו מס' 39 דף 143 בספרנו זה] על אודות עבודה רבת ערך והיקף גדול בארץ־ישראל. –

מעשה פלאי! יהודי צרפתי, חובב ציון נלהב בשנות ה ש ש י ם למאה שעברה.–

בבואו לארץ, נפגש מיד את תנועת חבת־ציון, הכיר את מ י ס ד י ר א ש ו ן־ל צ י ו ן הכיר את ה ב י ל"ו י י ם היה מאושר לראות בהם את חלומו מתחיל מתגשם, כתב תיכף עליהם לפריז; ובמכתבו הראשון מן 38 המכתבים שהדפסנו פה, מספר איזידור לאב (דף 113 בספר הנוכחי): „נטר כבר כתב לנו עליה [על ראשון־לציון]. – – – הבטיח לתת לנו ידיעות מפורטות ב ש ל מ ו ת ן – – –".

אלא שלא זכינו. – כמאמר המשורר:

„עוֹד שִׁיר מִזְמוֹר אֶחָד הָיָה לוֹ
וְהִנֵּה אָבַד הַמִּזְמוֹר לָעַד!"

אלמלא לא ניתק פתיל חייו, בדמי עלומיו, בן חמשים ושש, כי עתה אין ספק שהיתה היום צורה אחרת לארץ ישראל. א ח ר ת היתה משמשת את הישוב פקידות הברון ופקידיה; יחסים א ח ר י ם היו בין קונסטנטינופול והעליה, והפתקאות האדומות; יחסים אחרים בין חברת כי"ח וחבת ציון, והציונות ומנהיגיה, ובתי־ספר האליאנס והלשון העברית והתפתחות התחיה; ואין ספק שאלה ה„פרוזדורים", ה„מובלעים" יפו–ירושלים–חיפה–טבריה היו היום מיושבים לכל אורך כבישיהם בישובים, חוות, כפרים ועיירות עבריות, וכן ברוחב כמה וכמה קילומטרים צפונה ונגבה בירכתי הכבישים האלה. – חבל.

כרל נטר נפטר בי"ט תשרי התרמ"ג–2 אוקטובר 1882, ועפר קברו במקוה־ישראל, ילד טפוחיו, כסה על גופו, על החומר, אך לא על שאיפותיו הגדולות לעמו ולארצו – כל חזיונו הולך ומתגשם.

ט. עֲדַת רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן.

ו. השתפנית (קומונה).

המיסדים קנו להם שביתה על הגבעה השוממה, נקו אותה מהקוצים והחרולים ועשבי הבר המכסים אותה זה כמה מאות בשנים; התישבו, מי בצריף ומי באהל; ההחלטה הראשונה היתה: האדמה ל א ת ח ל ק, והיא תעבד על ידי המתנחלים שנחשבים כ ש ו ת פ י ם.

כל אחד מהשותפים, מכניס לקפת העדה שלשה פרנק בעד כל דונם שקנה, ואלה ישמשו להוצאות המושבה השתפנית: לקנית זריעה, בהמות, סוסים, כלי חרישה, בנין באר, והוצאות צבוריות שונות.

נבחר ועד מוציא לפועל בן חמשה חברים: זלמן דוד ל י ב ו נ ט י ן – יושב ראש, יוסף פ י נ ב ר ג – סגן, אהרן מרדכי פ ר י מ ן – גזבר, שרגא פיויל ה י ס מ ן, יהודה ליב ח נ ק י ן יועצים.

נכנסו בני הקומונה, בכורת המושבות ראשון־לציון, לישיבה מיוחדת ויתקנו להם תקנות[137] וכה נסחו אותן:

---

137) ראה ספר היובל לאהרן מרדכי פרימן חלק א' מעמוד 5 והלאה. התרס"ז, דפוס ירושלים.

II. התקנות.

ואלו התקנות אשר תקנה לה עדת ישראל החדשה על אדמת אבותיה:

„בשם צור ישראל וגואלו"

ספר התקנות להמושבה „ראשון־לציון" נוסד [נתחבר] על ידי חלוצי יסוד המעלה, בשנת תרמ"ב[138]

א. מטרה.

א) מטרת מיסדי המושבה להיטיב המצב החומרי והמוסרי של בני העדה, והיו למופת לאחינו בני ישראל הבאים להאחז באה"ק, לעורר לבות עמנו לישוב א"י ובנין הריסת הלאום, ולעזור בכל יכלתם למיסדי מושבות אחרות בעצה ובפועל.

ב. תקנות אשר לא יוכלו לשנות;

ב) חברי המושבה מחויבים לעבוד בכל לבבם ובכל נפשם, לטובת רעיון ישוב א"י, ולהתהלך לרוח תורתנו ולאום ישראל.

ג) עליהם לעשות כל אשר ביכלתם לטובת המושבה ולהשתדל ליסדה על יסודות חזקים ונאמנים, להפריח אשרה ולדאג לקיומה ולמלא המטרה אשר הציגו למו.

ג. העדה.

ד) בני העדה מתחלקים לאזרחים ולתושבים. האזרחים המה: א. המיסדים הראשונים אשר יש להם קרקע ויתעסקו בעבודת האדמה. ב. אלה אשר נוספו אל המושבה ויקנו להם אחוזת שדה להתעסק בעבודת האדמה טרם נאספה האספה הראשונה ונבחר הועד הראשון. התושבים המה: א. אשר יבואו אל המושבה אחרי האספה הראשונה, עד עבר שלש שנים לימי ישיבתם. ב. אשר יתעסקו בעבודת הקודש, במלאכה או במסחר. ג. אשר יקבלו כברת ארץ מהועד של המושבה או מועד חלוצי יסוד המעלה או מאיזה איש פרטי, עד אשר ישלמו המגיע להם.

ה ע ר ה: האספה הכללית במצאה בין התושבים אנשי חיל וישרי לב תוכל לכבדם בתור אזרח גם טרם זכו לזה עפ"י הסעיף שלמעלה.

ה) האזרחים יבואו אל האספה הכללית ויש להם הזכות לחוות דעתם בכל הענינים המבוארים הלאה בסעיף ז'.

ו) העדה תתנהג על פי אספה הכללית ועפ"י בית ועד נבחר ממנה [מקרבה].

ד. האספה הכללית.

ז) תעודת האספה הכללית מתחלקת לארבעה: א. ליסד בית ועד נבחרים; ב. לקבל דין וחשבון מאת הנבחרים; ג. לתקן תקנות חדשות ביחד עם ועד הנבחרים (סעיף י"ז); ד. למצוא מקום מוצא לכסף להוצאות שונות הדרושות לצרכי צבור, וג"כ יחד עם הנבחרים.

ח) בהאספה הכללית הראשונה, על החברים לבחור להם ראש ומנהל האספה על [למשך] שלש שנים.

ט) זמן קבוע להאספה הכללית הוא אך פעמים בשנה, אבל מחויב ראש האספה הכללית לקרוא את החברים לאספה גם שלא בזמנה על פי הצעת בית ועד הנבחרים, לכשימצאו איזה ענין שאינו בא לתוך גבולם (סימן ז' סעיף ג' ד') ונחוץ לעיין בו.

י) האזרחים נקראים אל האספה ע"י שתי מודעות, האחת שולח ראש האספה אל החברים והמה חותמים בידם עליה, והשנית תלויה בבית הועד.

יא) אין כח האספה הכללית יפה לפסוק הלכה למעשה, אלא אם כן נכנסו אליה שני שלישי האזרחים ועפ"י רוב דעות יקום דבר. — אם לא באו שני שלישי החברה אל האספה בפעם הראשונה, קורא להם פעם שניה, וכן פעם שלישית. אך הפעם הזאת פוסקים הלכה למעשה עם החברים שבאו.

יב) אם יעוות הועד הישרה לאחד מבני העדה, תוכל האספה הכללית בהסכם כל האזרחים (לבד הנבחרים) לבטל בית־ועד־הנבחרים, ולבחר אחרים אפילו בתוך הזמן.

יג) אם איזה חבר לא יכול לבוא אל האספה מפני אונס, יכול לשלוח דעתו בכתב. במה דברים אמורים בבחירת הנבחרים, אבל לא בענינים אחרים, אלא א"כ נכנס אל האספה ושמע דברי חבריו.

יד) תוכן דברי האספה ופסק דינם נכתבים בפרָשת הדברים (פרטיכל).

---

138) לא עשיתי שום שנויים לא בסגנון הלשון ולא בדקדוקה — כך כתבו עברית בימים ההם. —

ה. בית ועד הנבחרים.

טו) חברי הועד יהיו חמשה, ונבחרים אחת לשלש שנים באספה כללית ומהם יבחרו: ראש, משנה, סוכן האוצר, מזכיר, ורואה חשבון.

טז) הועד מפקח על כל צרכי העדה והוא ממלא מקומה בכל הדברים הנוגעים להתיחסות העדה אל הממשלה, ועליו או על אחד אשר יבחרו בני הועד מאתם — להיות המליץ בין העדה ובין הממשלה, להגן על כל יחיד מחברי המושב ולהגיש כל דבר משפט אשר יהיה לו בדבר האחוזה או ענייני עצמו אל הממשלה, ולהוציא לאור ענינו, אם על הוצאות העדה או על הוצאות היחיד, כפי ראות עיני הועד; כן גם לגבות מסי הממשלה מכל אחד ואחד ולשלמם לה בפעם אחת.

יז) על הועד ליסד בית כנסת לתפילה, בית תלמוד תורה ומדע, בית הכנסת אורחים, בית מרחץ עם מקוה עפ״י הדת. בית אוצר לשנות היוקר, לחפור בארות מים בהמושבה, לשתול אילנות להטבת האויר, לתקן הדרכים, להעמיד מלמדים ושוחטים, להשגיח עליהם, או להעמיד משגיחים ולקבוע להם שכר כפי ראות עיניהם. כן גם ליסד בית מסחר כללי אשר בו יקנו בני המושבה צרכי הבית וצרכי השדה, וכן ימסרו הם לבית המסחר ההוא כל יבולם להמכר. כן עליו לבקש את אחד מהרבנים באה״ק, כי יקבל עליו משרת יועץ נכבד בהועד ואליו יפנו בכל הדברים הנוגעים לענייני אמונה ודת.

יח) על הועד לתת דין וחשבון על מעשיו לבוחריו פעמים בשנה בעת האספה הקבועה ובכל עת אשר ידרוש ראש האספה ע״פ הצעת שלשה חברים.

יט) הנבחרים יכולים לדרוש מאת ראש האספה הכללית לקרוא לאספה אף שלא בזמנה בכל עת אשר להם דבר להועץ את בני העדה בענינים נכבדים, אבל יכולים הם גם לעשות המעשים הנכנסים לגבולם מבלתי הסכם האספה הכללית.

כ) הועד במכסת כל חבריו יאסף פעם בשבוע וגם יותר אם ידרש לטובת המושבה ואין כחם יפה לפסוק הלכה למעשה אלא א״כ באו אל האספה ראש־הועד או משנהו ועוד שני חברים עמו.

כא) הנבחרים מחלקים ביניהם המשמר ליום או לשבוע, וכל יום ויום אחד מהם ישיבתו קבוע בבית הועד שתי שעות.

כב) פנקס מונח בבית הועד וכל אחד מבני המושבה יוכל לדרוש אותו מאת בעל המשמרת ולכתוב בו דעת [?] או עצה בנוגע להנהגת העדה, או אם יש לו טענה על מעשי הנבחרים, ובכל אספה ואספה המזכיר קורא לפני הנאספים את כל הנכתב בהפנקס, והנבחרים דנים על הדבר וכותבים תשובתם ופסק־דינם ושולחים העתקה להחבר ההוא.

כג) ראש הועד אחראי להנהגת הועד כלו ועליו לכלכל סדריו וסדרי כל הבתים והענינים הנקובים בסעיף י״ז והחובה הזאת מוטלת על משנהו בעת אשר יפקד מושבו בהועד, רק להקל המלאכה וחלוקת העבודה בין כל החברים.

כד) אל סוכן הועד יביאו כל הכנסות הצבור להיות להוצאות העדה על פי פתקאות של הועד, אשר עליהם יהיו חתומים ראש הועד ושנים מחבריו אתו ומקימים בחותם הועד.

כה) על המזכיר לסדר את הענינים הנחוצים להנָעץ עליהם בכל אספה ואספה, ולקרוא אותם לפני הנאספים בבית הועד, כן הוא מחויב לנהל את הפנקסים וכתבי החשבונות של הועד.

כו) רואה החשבון משגיח כי יתנהלו הפנקסים בסדר ומשטר נכון.

כז) ברוב דעות יקומו כל דברי הצעותיהם ותוכן כל דבריהם ומשפטיהם יבוא (?) בספר פרשת־הדברים.

ו. חובת בני המושבה להעדה ואיש לרעהו.

כח) כל פקודות הועד ותקנותיו חקים הם, וכל בני המושבה מחויבים למלא אותם לכל פרטיהם, אבל הרשות נתונה לבני המושבה במצאם כי הועד מעות את הישרה, להגיש עצמותיהם לאספה הכללית (סעיף ה׳).

ה ע ר ה: עד אשר יצא פסק דין מחויבים החברים לקים דברי הועד.

כט) על פי בית ועד הנבחרים תחלק האדמה לגבולין וכל א׳ יקבל החלק לפי ספר־המקנה שלו, חלק בעדיות, וחלק בזבורית, והחלוקה תהיה על פי גורל.

ל) אדמת התבואות תעובד בשותפות, כל אחד מחברי המושבה מחויב להעמיד על חלק הקרקע שלו בהמות וכלי מחרישה לפי הערכת בית ועד הנבחרים. הריוח יקבל כל א׳ לפי חלק האדמה שלו, ושכר העבודה יקבל כל אחד לפי עבודתו עפ״י אמדנא של הנבחרים.

לא) אין איש מחברי המושבה יוכל לקחת לו שותף בחלקו ואף לא למכור כלו או מקצתו לאחר אשר איננו חבר, בלתי הסכם הועד, ואם הועד יראה כי נאלץ הוא למכור אחוזתו והקונה איננו כשר בעיניו, על הועד לקנות אותה בשויה.

לב) כל דבר מסחר או מלאכה המיוחד כלו או רובו לבני המושבה לא יוכל להעשות על ידי אחד מחבריו, ומכ״ש ע״י איש זר בלתי הסכמת הועד. בכלל על הועד להשגיח, כי כל המסחרים ובתי המלאכה יוסדו על יסודות חברותיות, למען אשר יהנו מהם כל בני המושבה ולא יאכל איש על חשבון רעהו. והיה בבוא איש אחד אל המושבה וחפצו לעשות איזה בית מלאכה, או איזה בית מסחר שכל בני המושבה צריכים להם, ואך מהם פרנסתו תמצא, לא יוכל הועד לתת הסכם על זה מבלי שאול מתחילה את פי העדה באספה כללית, פן ירצו אחרים מבני המושבה להשתתף בהעסק הזה, אבל אם יבוא אחד החפץ ליסד בית חרשת המעשה, אשר מרכולתו תצא מחוץ למושבה; לא יוכל הועד לעצור בעדו ורק יטיל עליו מס שנתי לצרכי העדה כאשר תחזינה עיניו.

לג) בית מלאכת עבוד עורות ודברים כאלה המזיקים להמושבה באוירו או במימיו לא יעשה כלל.

לד) על כל אחד מבני המושבה לשאת בעול הצבור בכל דבר הדרוש להמושבה גם אם דרוש לעצמו, וכן לא יוכל להפרד מהקהל בכל הענינים החמריים והמוסריים וביתר הדברים הנזכרים בסעיף י״ז, בלתי הסכם הועד.

לה) בני המושבה מחויבים להשתדל בכל יכלתם להרחיק את בגדי המשי, וכל מיני התכשיטים אפילו בימי שבתות וימים טובים, וכל הלוקסוס והמותרות המכלים ממונם של ישראל.

לו) בני המושבה מחויבים לקים כל המצוות התלויות בארץ, אם לא בהיתר הרבנים וגאוני הדור.

לז) כל סכסוך דברים אשר יפרץ בין בני העדה, עד הועד יבוא והמה יפשרו ביניהם ע״פ דין תורה או פשרה, והדבר הקשה יגישו אל האספה הכללית, ובהסכמתה לרבני ירושלים תובב״א.

לח) בהעדר ח״ו אחד מבני המושבה, על העדה להשגיח על אלמנתו ויתומיו ולסמכם בכל יכלתם. ואם יהיה הנעדר אחד מאלה אשר עבדו בידיהם את אדמתם, על כל בני העדה לעבדה ולשמרה, ואם ע״י פועלים נעבדה אדמתו, תעבד גם הלאה ע״י הפועלים על הוצאות האלמנה, ומשגיח יעמד עליהם מאת הועד כל זמן אשר ימצא הועד לנחוץ.

לט) כל אחד מבני העדה מחויב להביא אל בית האוצר אשר יבנה הועד, אחד למאה מכל התבואות והזרעונים ופירות האילן המתקימים והיו לפקדון לשנות בצורת ובכל שנה ושנה מחויב כל אחד להמיר הישן בחדש.

ה ע ר ה: עזר מבית האוצר ינתן על פי פסק דין של הועד.

מ) על כל אחד מאזרחי המושבה להביא תכף אחרי הוסד הועד אל סוכן האוצר פרנק אחד לכל דונם, והיה הכסף הזה לצרכי העדה. ואם לא יספיק הסך הזה והועד ימצא לנכון להוסיף על המס הזה והאספה הכללית תסכים להצעתו, על בני העדה לקים את אשר יוטל עליהם.

מא) על התושבים גם הם לשאת בעול הצבור ולהביא אל סוכן האוצר המס אשר יוטל עליהם מאת הועד בהסכם האספה הכללית.

מב) משפחות אחדות מבני המושבה יכולות לעשות ביניהן תקנות מיוחדות בנוגע לשלטון האחוזות, ואין רשות להועד להפריע אותן. אבל התקנות המבוארות בספר התקנות הזה חוקים המה גם להם, ואינם יכולים לסור מהם.

מג) כל מעשי האספה הכללית ושל ועד הנבחרים וכל פסקי דיניהם צריכים להיות לשם שמים בלא פניה צדדית, בלא קנטור ובלי משוא פנים. אמנם הם דברים הנמסרים ללב, אך עליהם נאמר: ויראת מאלהיך. בעת האספה, בעת המשא והמתן אין אחד רשאי להכנס לתוך דברי חברו ואינו רשאי לאמר קבלו דעתי, וכל איש המוצא שלא נפסקה הלכה לפי דעתו בין שהיה בעת האספה ובין שלא היה, אין לו לכעס ולהתרעם ומכ״ש שלא יערער על כל מה שהורו וקבעו למעשה, כי לכך נאמר, אחרי רבים להטות. וחברי המושבה לא יהרהרו אחרי פסק־דין של הועד ולא יזלזלו בם, והעושה כן הרי הוא מצער את הצבור, וגורם לשכינה שתסתלק מישראל. אבל כל המחזיק בתקנות הצבור ומסיע על ידו, הרי זה רודף שלום ויזכה לראות בשוב ה׳ שיבת ציון.

מד) אם המצא ימצא בין חברי המושבא איש נרגן, מחרחר ריב ואשר יהיה למרות רוח העדה בתהלוכותיו, יתרה בו הועד שלש פעמים ואחרי כן תוכל האספה הכללית ע״פ רוב דעות להרחיקו מעל נחלתו ולשלם לו בעד אחוזתו

הכסף כפי אשר יעריכו ביושר לבבם ואפי׳ לקחת מאתו את אחוזתו בלא כסף.

מה) כל התקנות האלו קבועות וקימות, ודבר אחד מהם לא יפול ארצה. רק בידי האספה הכללית הרשות על פי הסכמת שני שלישי המושבה להוסיף ולגרוע או גם לתקן תקנות חדשות.

על החתום חברי המושבה:

צבי הכהן ליבונטין	ראובן יודילביץ
פיול היסמן	ישעיהו הורביץ[139]
יהודה ליב חנקין	מנדיל רוזנובסקי[139]
לוי איזנבנד	נח בוטושנסקי[139]
אליעזר אלחנן שליט	יוסף פינברג
משה כהן	יעקב פרץ פרימן
ז. ד. ליבונטין	יעקב [זאב] אברמוביץ
אהרן מרדכי פרימן	נפתלי הילל

יצחק גרברג

III. חלוקת השטח בין המיסדים. הבנינים הראשונים.

מן השטח שלשת אלפים שלש מאות וארבעים הדונם, נחלקו אלף שש מאות וחמישים (1650) דונם לתשע ידות בין תשעת המיסדים, ושאר 1600 הדונם קמו למקנה לצבי ליבונטין לבדו, אשר מהם קבלו שש המשפחות (שהן שבע) שלש מאות ועשרים דונם והשאר הועיד צבי ליבונטין למכירה למתאחזים נוספים.

בחשק גדול יצאו שבעה עשר הראשונים לעבודה בשדה. ושאלת בנין בתים החלה לנקר במוח. כי החרף הלך ובא, והאהלים לאנשי קרנמצוג, חרקוב, פולטבה ופודולוי, לא היו מתאימים כלל לימי הגשם, ואפילו בהצריפין לא יכלו צעירי אירופה המפונקים האלה להיות שמחים בחלקם.— בתים צריך לבנות!

והנה מתלאה...

שמועות זועה הגיעו ממצרים: בתשעה באב ירו האנגלים על אלכסנדריה.— וברחובות יפו הפריחו חדשות, שראשי צבא מצרים נצחו את האנגלים, ואומרים לעלות לכבוש את ארץ־ישראל, ועדת ראשון לציון נבוכה.

נתכנסו לאספה לעיין ולבדוק היטב את המעמד, אם כדאי להתחיל בבנין בתים, או יותר נוח וזהיר להמתין ולראות מה יעשו האנגלים במצרים, אם ינגפו או ינצחו.

ובאמת מה יעשו שבעה עשר אירופים באמצע המדבר בעת שפורצת מלחמה בתוך ים גדול ורחב ידים של כפרים ערבים נגד אירופים? — ומים אין במושבה. צריכים להביא אותם „מבית־דג׳ן", או מרמלה, או ממקוה־ישראל, או מבצת עין הקורא שבקרב אהלי הבדויים. ואיך יגשו עכשיו לבנין בתים? גברו הוכוחים.

— אם תפרצנה מהומות, והערבים יסגרו בעדנו את הדרך, לא נוכל גם לקרוא לעזרה את יהודי יפו, וגם לברוח ליפו לא נוכל. והאספה סואנת...

אז התפרץ נחשוני אחד, יהודה ליב חנקין, ויגזור בהחלטה גמורה וסופית:

— „אתם תוכלו להתפלסף פה כמה שתרצו; מחר בבקר אני יורה את אבן הפינה ומתחיל בבנין ביתי שלי.— אמר ועשה. ותיכף אחריו איזנבנד, ואחריהם הלכו ובנו כלם, כלומר כל מי שהיה היכולת בידו לבנות, בנה.

ולכשנכנס הברון רוטשילד בסיוע שלו צוה לבנות ארבעה בתים ועליות עליהם, וזה לשש [שבע] המשפחות ולהגנן שלו דיגור. — וסוף סוף נבנו בתים גם בשביל הביל״ויים, שנתאשרו על ידי פקידות הנדיב בתורת אכרים במושבה.

וכך השתרשה איפוא, הנקודה המיסדת הקטנה של שלשת אלפים וארבעים הדונם בשרשים עמוקים וזכתה להיות לאור המאיר הראשון לציון בנתיב־היסורים אשר נקנתה בו הארץ.

IV. מדבר עין הקורא סוב קצת להפך לשדה תבואות.

האכרים החדשים מצדם, עשו את שלהם: חרשו, נכשו, גם זרעו, מי שעורה, מי חטה ומי אבטיח. לזריעות הוציאו כמה שיכלו, בתים החלו לבנות, ולא כלם גמרו, גם בהמות, מכשירים וכלי עבודה חסרו לכמה מהמתישבים; והטבע המדברי עשה את שלו: גשמים לא באו בעתם, מקודם רוחות רעות, ואח״כ שרב ושדפון, קצת קדחת, השמים אשר ממעל,

139) עוד בטרם שהתאחזו שלשה אלה: בוטישנסקי, הורביץ ורוזנובסקי עזבו את נחלאותיהם ובמקומם נכנסו: גרברג יצחק, טופורובסקי אב ובנו, פוסיצ׳סקי צבי ופין בנימין. (עיין דף 51 בספרנו זה).

נחושת, והארץ אשר מתחת, ברזל, ולכשהגיע האביב היו בני המושבה, ביחוד מחוסרי האמצעים, בכל רע.

העדה החדשה הקטנה בת שבע עשרה המשפחות, שהיו ביניהן גם אמידות, וגם זקוקות לעזרה, החליטו באספה, להודיע את מצב הדברים להברון אדמונד די רוטשילד ובפרוש להזכיר, כי לא לכלם זקוקה העזרה, אך לחתום, יחתמו כלם, למען סולידריות ולתת חשיבות להבקשה, בשביל אלה שנזקקים. וכך הם אומרים במכתב:

„כלם במצב רע מלבד אנשים יחידים".

ויפה היה זה מצד בעלי הרכוש שבחבורה שהראו רחבת לבב וחתמו על הבקשה גם הם ולא פרשו מן הצבור.

וזהו עצם טופס המכתב הראשון מעדת ראשון־לציון להברון רוטשילד[140] באמצעות מיכאל ארלנג'ר.—

---

140) גוף המסמך קבלתי במתנה בהתרמ"ו מידי רבי מיכאל ארלנג'ר ז"ל. ושמור אתי עד היום בארכיון שלי.

ציור 80.

מכתב מיסדי ראשון־לציון למיכאל ארלנג׳ר מיום ז׳ סיון התרמ״ג בבואו להשתתח על קבר כרל נטר במקוה־ישראל.

ז. שטח ראשון־לציון מתמתח ועולה, צפונה,

ימה, גגבה וקדמה מעין ברכת: „ופרצת"

שארית אדמת צבי ליבונטין נמכרה להברון, והפקידות חלקה את האדמה בין הביל״ויים. בתשלומים לזמנים ארוכים, ולעוד אנשים אחרים; נוספו בנינים, נוטעו כרמים, והבאר הספיקה מים להאכרים, די צרכם. הקושנים (שטרי המקנה)

שהיו ע״ש הקונסול אמזלג ושעברו במשכנתא לבנק פרוטיגר בירושלים, נפדו, ועברו ע״ש מיכאל ארלנג׳ר. הברון לשיטתו הלך, ולא רצה להעבירם על שמו, והתמיד להשאר נדיב „נעלם".

וגם בשנה השניה לא הצליחו האכרים ביבול, האבטיחים, השעורה, והחטים והשמשמים.

הנסיון של שלשה מהמיסדים: הי ס מ ן פיויל, ל י ב ו נ ט י ן צבי, ו פ ר י מ ן אהרן מרדכי לנטוע ג פ נ י ם, משך אחריו את כל יתר בני ראשון־לציון, גם הישנים וגם החדשים, וכלם התמכרו לרעיון הנטיעות של כרמים. – מהתמיכה החדשית שקבלו, אלה שקבלו, קמצו ונטעו כרמים. ואלה שלא קבלו תמיכה, קמצו מעיסתם, ושטח ראשון־לציון כוסה ירקרק עלי גפן, כמים לים מכסים. אותה הגפן שהיא אחת משבעת המינים שבהם נשתבחה הארץ עוד בימי משה.

בעת הנטיעה חרד הלב: „מי יודע אם י ק ל ט ו. משנקלטו, פחדו: „מי יודע אם יתנו עלים". משהופיעו עלי הגפן, חששו: „מי יודע אם הענפים יתנו ענבים?" ולבסוף כאשר הכל כבר היה בסדר, החלה דאגה חדשה. דאגת בנין י ק ב: כי הענבים לא היו ענבי מאכל אלא לתעשית יין.

בינתים באו יהודים חדשים, ובקשו גם הם לקנות אדמה בכסף מלא; וגם שש–שבע המשפחות הבלתי אמידות התחילו להרגיש צמאון לקרקע. והברון שהתרגל לאט לאט להישוב החדש, הרגיש גם הוא צורך להגדילו.

י. שְׁנַיִם לַמֵּיסְדִים.

בשנת התרמ"ד ירדו מירושלים לראשון־לציון שתי משפחות מגולי רומניה: 1) מנחם מנדל אברמוביץ, 2) שלמה זיגר; שניהם מיאסי, ונתקבלו על ידי פקידות הברון לאכרים.

א ב ר מ ו ב י ץ מנדל רכש 135 דונמים.

ז י ג ר שלמה – 125 דונמים.

ובשנת התרמ"ה נתקבלו עוד ש נ י ם מתנחלים על ידי פקידות הברון, לאכרים בראשון־לציון והם: 1) אריה גבריאל מבולגריה, 2) לובמן מרדכי מחרקוב.

א ר י ה גבריאל – 133 דונם.

ל ו ב מ ן מרדכי – 45 דונם.

באותה שנה קנתה פקידות הברון על ידי הפקיד יהושע אוסובצקי מאת מ ו ס ה אפנדי סך שלשת אלפים וחמש מאות דונם אדמה, במחיר שבעה פרנק הדונם, במערב המושבה, זוהי „עין הקורא"; אשר בין הדרך הסלולה, דרך ראשון־לציון לעזה, ובין החולות המשתרעות עד ים התיכון. –

ובשנת התרמ"ו, עלתה ארצה העליה השניה מגלות רוסיה, ויבואו האנשים להתנחל בראשון־לציון, ופקידות הנדיב שבה ומכרה להם את האדמה במזומנים, באותו המחיר שקנתה היא, בלי שום רוחים. –

ויתנחלו בשנה ההיא עוד תשע־עשרה המשפחות הללו:

1)	אוסטשינסקי שמואל וזיברג דוד	100 דונם.
2)	ברלניצקי נתן	100 „
3)	גולדברג יצחק לב	120 „
4)	הירשפלד מאיר	200 „
5)	הרכבי אלכסנדר	200 „
6)	וקסלר משה	100 „
7)	יעבץ זאב	80 „
8)	כהן מאיר	100 „
9)	לזרוב אברהם	100 „
10)	מרקוביץ אברהם	100 „
11)	נימצוביץ ישראל	200 „
12–13)	סגל אחים: דוד וזאב	200 „
14–15)	פפירמיסטר אחים: אהרן וברוך	1000 „
16)	קרנר שמואל	100 „
17)	רפפורט כתריאל	44 „
18–19)	שמולציצנסקי אחים יעקב זאב ומשה ניסן	300 „

ובשנה זו, התרמ"ו, נוספו עוד שלשה־עשר מתנחלים חדשים, שקנו חלקים מהמתישבים הישנים; ואלו הם:

1)	אמציסלבסקי יהודה	135 דונם.
2)	גולדברג אברהם זאב	1 „
3)	וינצויג שלמה	10 „
4)	ויסמן דוד	28 „
5)	טרכטנברג יחיאל	22 „
6)	יעקבזון שמחה	1 „
7)	יצחקי יצחק	100 „
8)	כהן שמואל	22 „
9)	כנר יעקב	160 „
10)	לובמן דוב	24 „
11)	לוין אשר	40 „
12)	ליטוינסקי יעקב אלחנן	40 „
13)	א. שינפינקל	100 „

אחדים מאלה, כגון וינצויג, יצחקי, ליטוינסקי; חזרו ומכרו נחלאותיהם, ואחרים באו על מקומם. –

בשנת התרמ"ט בא לארץ־ישראל איש אמיד אחד ממשכילי רוסיה חיים א פ ש ט י ן, ויקנה מן סוריאני נחלה

„ראשון־לציון" בעריכת ד. יודילוביץ. גל. 12.

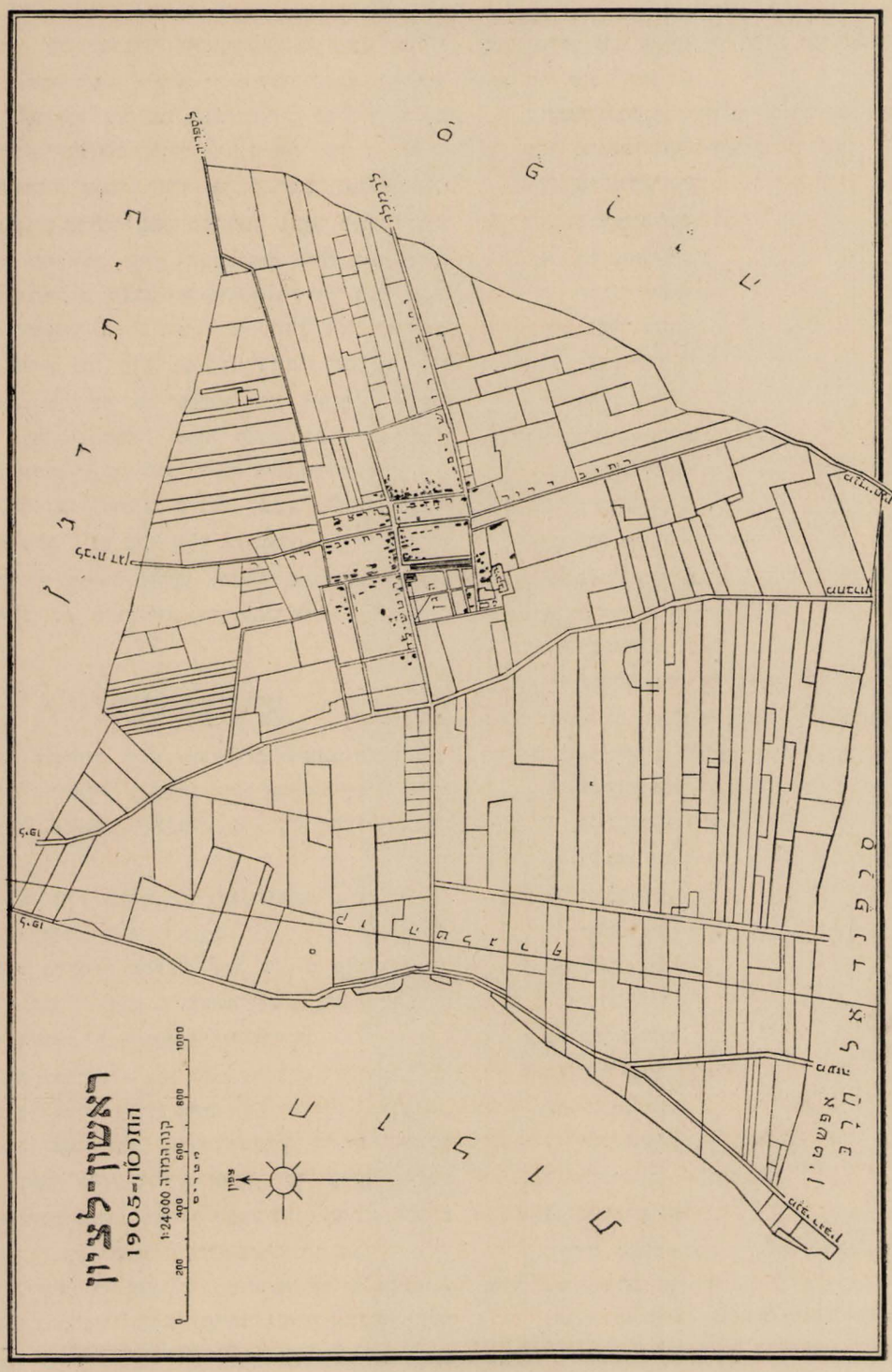

ציור 81. מפת ראשון-לציון בשנת תרס"ה—1905.

גדולה בדרום ראשון־לציון, קרוב לאלף דונם, שעברו ברבות הזמן לברלניצקי מרדכי, וממנו עברו כמה חלקים למתישבים חדשים.

ובשנת התרנ"א הוסיפו אחדים מבני ראשון־לציון, והם: אוסטשינסקי שמואל, לוין אשר, טופורובסקי יצחק ליב, וקנו כשלש מאות דונם בצפונית מערבית להמושבה, ולאחר זמן נקנו על ידם (בלי טופורובסקי) עוד מאה וששים דונם.

ובשנת התרס"ג קנה טרכטנברג יחיאל את ברכת חרן אשר בדרומית־מערבית לראשון־לציון.

וככה התרחבה והתפשטה ראשון־לציון, בצורת השטח שקבלה מושבתנו בשנת התרס"ה—1905:

צורת השטח ראה ציור 81 בדף הקודם 162.

הערה:

ראש התאחדות האכרים היום, עורך שבועון האכרים „בוסתנאי", משה סמילנסקי התישב מיד בבואו לארץ ישראל, בתחלת התרנ"א, בראשון־לציון; וישב פה, במשך זמן מסוים, כאחד מחלוצי הפועלים החקלאים; ומבחינה ידועה שייך הוא איפוא, לתקופה שניה זו של ראשון־לציון.

וממילא מובן שעינו הפקוחה, והרגשתו הדקה לא נמנעו אז מהתרשם, מראשוני־הראשונים במושבתנו.

ולכן הננו נותנים במקום הזה את רשמי זכרונותיו ההם, על חלק מהראשונים של אותה תקופה, אשר מסר לנו במיוחד בשביל הספר „ראשון־לציון".—

בְּצֵל הַשִּׁקְמָה

(נר לנשמת ראשונים)

מאת משֶׁה סְמִילַנְסְקִי

א. יוֹאֵל דְּרוּבִין*).

גבוה. דק. ישר כמקל. וכיושר גופו כן ישרה נפשו. שכל ישר, ללא עמקות יתרה וללא עקמומית. כמעט „גוי". רגש ישר. ללא הסתערות, ללא „אגרא רמא" וללא „בירא עמיקתא". מאוזן תמיד. בימים של גאות לא ימריא במרום, ובימים של שפל לא יאמר נואש. מאנשי בי"ו הראשונים היה. וכחבריו—לדעה הלך לקראת חזית של מהפכה, של מלחמה, של תקומת־עם בין יום־ולילה. וכשבא ונוכח לדעת, כי אין לפניו לא מהפכה ולא מלחמה ולא חזית ולא תקומת עם, כי אם חול־מדבר ושממון, ועבודה קטנה וקשה ומפרכת, ודאגות קטנות של לחם, של חוסר־לחם, ופקידות מתנכרת לכל משא־נפש, וחבריו שגם הם שקועים לפעמים בקטנות, — ולא נפל עליו לבו, כי אם התפשר עם המציאות, נרתם והלך בתלם ומשך בעולה הקשה — כל ימי חייו.

וכרוחו כן היו גם חייו מאוזנים. אחד האכרים המעטים, ששמרו על שווי־המשקל. בגדולות לא הלך ובסבך „חובות" לא נסתבך, וידע תמיד לשמור שמירה מעולה על משקו.

אחרי ההרפתקאות וההתנגשויות הצבוריות של השנים הראשונות, נסתגר בד' האמות של ביתו, ובעסקי צבור לא התערב. האושר של חיי משפחה האיר פניו אליו וייפה את חייו. ביתו נדמה לקן — זוג „יונים" ורפרוף „אפרוחים". קן סגור, מעולף סוד.

ופעם קרה מקרה מוזר. בלילה נפלה דלקה בביתו, והבית סגור ומסוגר ובני הבית ישנים. שני בחורים, אחד אכר צעיר ואחד פועל, שני חברים, עברו אותה שעה ברחוב, שברו את הדלת מבחוץ, נכנסו פנימה ובעמל רב כבו את האש... מאז התרועעו בעלי־הבית עם הנוער המושבתי, שהתנכרו לו עד כה. ובעד חלונות הבית התחילו נבקעים פעם בפעם קולות של וכוחים, של דין ודברים — לא עוד המית אהבה בלבד. בעל־הבית התיצב כקיר ברזל לנוער, והנוער סחפו והכניסו שוב בעסקי הצבור. וגם בעסקי צבור היה „ישר כמקל" וישמור על שווי המשקל — בלי התלהבות, אבל בנאמנות, במסירות ובדיקנות למופת.

ובעודנו בעצם כחו ופעולתו — חלה, נותח בירושלים נתוח שלא הצליח, ו„חזר" למושבתו בארון, למצוא את מנוחתו־נצח — בצל השקמה...

וקרוב, קרוב לשקמה היה כרם שקדיו, מן המפורסמים.

ב. נַפְתָּלִי הַלֵּל

גבה־קומה. צהוב־שער. זקן רחב, מגודל יפה, יורד על פי מדותיו. מהלך לאטו ובנחת יצעד. עיניו הכחולות והעמוקות, המפיקות תבונה ושכל טוב, מֵיָשִׁירוֹת להביט נְכָחָן. ארשת מחשבה מרחפת על הפנים. בידו הימנית, בין אגודל ואצבע, הוא מחזיק תמיד חתיכת־דונג קטנה ובלי הרף ימעכנה בין שתי אצבעותיו — כאילו קובע קצב למחשבתו שאינה פוסקת.

עם דמדומי הבוקר הראשונים היה יוצא את ביתו אשר במורד גבעת בית־הכנסת, וילקוט טליתו־ותפיליו תחת בית־שחיו, יוצא בשער הפונה מחצרו לרחוב, ופוסע את פסיעותיו המדודות אל עבר בית־הכנסת אשר בראש הגבעה, וידו הימנית אינה פוסקת ממלאכת המעוך... הגם בשעת תפלתו אינו מניח ידו מחתיכת־הדונג?... ובעמדו לפני שליטה של המושבה, לפני הפקיד הזועם, אין ידו פוסקת ממעוך — וגם כשהפקיד מרעים עליו בקולו...

עם צלצולו הראשון של פעמון הבוקר הוא יוצא שוב את ביתו, והפעם דרך הפשפש האחורי שבחצרו,

*) בניו: [בניו, כבר נזכרו לעיל בדף 83]. העורך.

המזמרה בידיו, ופסיעותיו האטיות מכוונות לעבר הכרם, לא הרחק מחצרו. כרם הענבים שלו – אחד מן המשובחים שבמושבה. מבעלי ארבעת הקנטרים לדונם. ולא במקרה. טפול רב וזבול רב ומסירות רבה ורצון טוב שקועים בחלקת השדה, הנטועה שורות־שורות ארוכות וישרות בכוון ממערב למזרח. הכרם זמור תמיד בזמנו (בשעת זמירה נשמטת ונופלת חתיכת־הדונג מידו...). „החזירים" מורחקים בזמנם, והעדור, והעשוב והגפור — הכל נעשה בזמנו הנכון. בלא אחור, והבציר נעשה בדיקנות. ועינו של „בוריס אוסובצקי" טובה בסלי הענבים שלו. אפילו בשלהי־הקיץ אין עשבי־בר בין גפניו, איש־רומניה היה, ואת נפש הכרם והגפנים ידע מנעוריו.

הוא תפס מקום בעבודה צבורית. אבל בעיקר היתה לו „פינתו" המיוחדה: בוררות. הוא היה בורר מובהק. בעל השגה יפה, בעל הסברה קצרה וברורה, בעל תפיסה עמוקה ומקיפה. בשעת המשא־ומתן דבריו ספורים, מלה בסלע, וכל מלה קולעת אל המטרה ומטילה מבוכה ב„צד שכנגד". ופסק־דינו ישר. ובימים ההם אין פונים לדין ומשפט של ערכאות בארץ, ומשפט־שלום עברי עוד אינו – ותהי הבוררות אבן־פנה בחיים הצבוריים.

שבע ימים הלך לעולמו, אך לא זכה לנוח בצל השקמה שבראשון־לציון, בעיר הרבי ר' אברמ'לה מאג'וד ברומניה, נפטר ונקבר שמה.

ג. יְחִיאֵל טַרְכְּטֶנְבֶּרְג

לפני חמשים וארבע שנים בא אל הארץ. משדותיה רחבי־הידים של בסרביה הברוכה – אל חולות החֳרֵרים ואל צחיחי ההרים העריריים של יהודה. ונפשו נחנקה בו. וילך צפונה, לבקש שם את הרחבות, את האדמה ואת המים. וימצאם. לרגלי מי־מרום ביסוד המעלה. את הנחלה בקש ומצא, אך לשוא בקש את הפעולה. שממה, הפקרות, בדידות – ונפשו שאפה מעש, פעולה תכופה. אדיר־חפצו: לבלתי הֵעזר במתנת בשר־ודם. ויחזור דרומה ויתישב בראשון־לציון, ויקן לו עשרים דונם קרקע ויטע כרם. כרמו לא לקח את כל זמנו – ויעבוד גם כפועל חקלאי שכיר־יום. היה אחד ממיסדיה של „אגודת הפועלים" – אגוד פועלים ראשון בראשל"צ. השתתף ב„מרד" על הפקיד, ויהי אחד מאלה ש„יעצוהו" לפע"ד לצאת מן המושבה. לגרש אותו מן המושבה לא יכלו – אדמה לו, הרשומה בערכאות על שמו.

הלך עם המעפילים הראשונים לחדרה, להיות להם בזמן הראשון למורה־דרך ולמדריך חקלאי. וחזר לראשון ובנה לו בית בה.

גבוה. רחב־כתפים. ידים לו מגושמות מרוב עבודה. פנים שזופים. הליכה כבדה. אכר. פשוטו כמשמעו. ובמלוא משמעו. אוהב אדמה, אוהב עבודת־האדמה ויודע אותה על בוריה. חקלאי בחסד עליון. רוחש אהבה נפשית עמוקה לכל צמח ולכל שיח ולכל עץ. ויודע את נפשם. הבנה עמוקה היתה לו, כמעט טבעית, בכל אשר בשם חקלאות יכונה. בזריעה, בנטיעה. בירק, בעוף, בבהמה ובכֻוָרת הדבורים. ידיו ידים חקלאיות, עינו עין חקלאית, וטעמו טעם חקלאי. ואיש־המשק עד להפליא. הוא הרגיש את המשקיות בכל רמ"ח אבריו, וידע את סודה שאינו נגלה אלא למעטים. אחד היחידים, הבודדים, בעולם החקלאי שיצרו יש מאין – בעשרים דונם החל ובמאות דונם פלה. מבלי העזר משום צד, מבלי „רוחים מן הצד". מימיו לא שלח ידו בעבודה מחוץ למשקו, ומימיו לא מכר אף דונם אחד מקרקעו לשם רֶוח. מעולם לא הוציא אפילו פרוטה אחת יותר משהרויח, ותמיד חסך משהו, אף בימים של מצוקה. וגם בשנים „התל־אביביות", בימי האוטומוביל, היה רוכב על החמור... הוא אהב את משקו לשמו ואת כאבו כאב תמיד. יחס רע אל עבודה גרם לו צער ויהי בעיניו כחלול הקודש. לא הפסדו של המשק הכאיבו בעיקר, כי אם עלבונו של המשק.

עתים, כשצרכי הצבור של מושבתו מסתבכים וקוראים לעזרתו הוא מתמסר לעבודה הצבורית בכל נפשו ומאדו. וגם כאן באים בעקבותיו סדר, שתיקה, קמוץ וחסכון, יושר עד לקפדנות, מבלי נטות לצדדין ובלי פשרנות ותַרנות ומשא־פנים.

מימיו לא ידע עיפות ולא חלה מימיו. כל מעשיו וסדרי חייו מחושבים היו מראש, ולא גרע מהם אפילו כקוצו של יוד. לא החסיר אפילו יום אחד מהתרחץ במים קרים, בקיץ ובחורף, עם עלות השחר, בטרם יצא לעבודתו; ולא החסיר אפילו יום אחד משעורו הקבוע בהתעמלות. ולא שנה אפילו פעם אחת מסדר עבודתו במשקו, ולא שנה מצורת ביתו הקטן, שעמד על תלו כחמשים שנה.

רק בסוף ימיו חלה, ובטרם ילך בדרך כל הארץ, רכב

על חמורו לסייר את נחלתו ולהפרד מעמה, ויקרא אל בניו ויצו עליהם לשמור על כל שעל אדמה של נחלתו לבל יגרע ממנה. ויצום על סדר הזבול בכרמים ובפרדסים, וילך למנוחתו האחרונה – בצל השקמה.

ד. שִׁפְרָה [142]).

בת תשע־עשרה. בכפר האוקראיני הקטן, בשדות אביה הנרחבים, ספגה אל תוכה חבה לאדמה, לנהר השוקק, לקמה ולאכר עובד־האדמה, אשר מבית הוריה, המלא כל טוב, היתה מתגנבת בחשאי אל מאורתו שבכפר, המטה לנפול, למען הביא לו ולבני ביתו מעט עזרה, מעט נחמה ואורה. וגם רוח־מרי נשבה עליה מן המרחב הקוזקי... עוד בימי נעוריה התפרצה „לפעול", ו„חבריה" מן העיר הקרובה כבר רמזו לה, קראו לה... ופתאום היתה עמה רוח אחרת. „חופש" אחר קרא לה. הבשורה שהביאו לכפרה פליטי ביל"ו, אשר באו זה־עתה מן ה„חזית", צודדה את נפשה. והיא „בגדה" בחבריה לוחמי־החופש באוקראינה ותלך לקול מלחמת־החופש, שהגיע אליה מארץ האבות העתיקה...

שדות, נהר, קמה, אכרים ו„קשר" של „מרד" נסתר או גלוי – את אלה לא מצאה בארץ האבות החרבה, ובימים הראשונים לבואה כאילו נתכוצה בה נפשה. אבל עד מהרה מצאה תנחומים בסוכה עשויה קרשים, מקורה מחצלות, בחדרה, אשר שמה הלכה עם חבר בחורים. דבר מה מיוחד במינו מצאה בשממה הזאת, בבדידות, בעבודה הקשה יומם תחת קרני השמש הלוהטות, וביללת השועלים ובתעלומת הצפירות, הבאות מן החול שעל שפת הים־לילה. מתוך חדות יצירה בשלה על הפח, אפתה לחם ב„תַּבּון" וכבסה את הלבנים בשביל ששת חבריה אשר עמה בסוכה.

...בערבים. מסביב לשולחן התה, בחוץ, יושבים עשרות צעירים, – מכל האהלים הם באים, ומיפו. שמחה, תקוה ואמונה. כל הסביבה, הרחבה לאין קץ, מלאה צללים – צללי קסם נפלא, הנוסך עליך שכרון. ושכרון נוסכים גם דברי הנערה האוקראינית, המדברת רתת על חופש האדם ועל חופש העם גם יחד, ועל פתרונה של בעית הרכוש והעבודה... כאן יורם דגל השויון לכל הברואים בצלם האדם!...

והקדחת והיורה מתגנבים על בהונות רגליהם אל שוכני האוהלים...

...לילה. הגשם יורד בסוכה כמעט כמו בחוץ. דָּרֶיהָ עומדים כלם מרעידים מקור ורטובים ממטר. בחצי הלילה אחזה הקדחת את עקרת הבית. השכיבוה במטה ועל המטה למעלה שמו קרשים, כסו מחצלות – גג עשו לה, לבל ירדו הגשמים עליה. והיא מתענה מאד, חומה הולך וגדול. היא מתהפכת מצד אל צד, מפרפרת לרגעים. וקולה נשמע מתוך חום, קול דק וחלש. היא קוראת לאמה, היא קוראת לאביה כי יבואו לבנות. לנטוע... ופתאום – שירה נכאה, קטעי שיר עממי אוקראיני...

ביחד עם בן ראשון־לציון, שבא להיות מדריך חקלאי לאנשי חדרה, הלכה לראשון, — ופה בנו להם בית. שנים מספר היה הבית הקטן חזה מרכז־מעט לצעירי המושבה, לצעירי אכריה ופועליה. מן הבית הזה היתה יוצאת בלילות שורה ארוכה של בחורים, שלובי־יד ושלובי־לב, עוברים בלב המושבה ושירה אדירה בפיהם, לעורר את השאננים שבבתי־הפקידות ואת הנרדמים שבבתי האכרים. בבית הזה טכסו עצה, תכנו תכניות „מהפכניות", ומתוכו היתה יוצאת פעם בפעם „כתבה" לאחד העתונים בחו"ל, והטילה „סערה" בישוב. ופעם בפעם במשך שנים, היתה בוקעת מן הבית הקטן הזה, בערבים, שירה אוקראינית־מלנכולית, שירת נכאים וגעגועי־נפש. בנפשה של „המהפכנית" נשבר דבר־מה. הרעל החדרתי הספיק להרוס את גופה של האשה הרכה, ללא תקנה עוד. הגזרה האיומה נגזרה. פתאום, בשנות השלשים לחייה, אחרי לדתה בת ובן, מתה האשה ושירת הנכאים נדמה בבית הקטן. כנוצה היתה גויתה של האשה הקטנה, שפרה סמילנסקי־טרכטנברג, בידי הבחורים החסונים, חבריה, אשר נשאוה למנוחתה האחרונה, מקום שאין בו לא מהפכה, ולא שירה ולא קדחת – בצל השקמה.

ה. נֶפֶ"ש *).

נערה ליטאית צעירה ורכה בשנים, אשר עם טל ילדותה ספגה בבית הוריה את חנה וחסדה של השפה העברית, שפת ישעיהו ו„אהבת ציון" – הוטלה ביד פלאית פתאום

---

142) היא שפרה סמילנסקי–טרכטנברג. העורך.

*) נפ"ש היא: נחמה פינשטין–פוחשבסקי.

לגמנסיה גויית בצריצין, על גדות הוולגה. ובהוָסף על שכבת טל־הילדות העברית עוד שכבה אחת של טל־נעורים ספוג־שירה, שירת־התוגה הרוסית העמוקה, – הוטלה שוב ביד פלאית אל... אחת העליות של „האורוה" הגדולה אשר לפקידות בראשון־לציון... ושם, מעל העליה, נגלו פעם בפעם לעוברים ושבים ברחוב המושבה פני עלמה צעירה לימים, שחרחורת ורבת־חן, פנים ענוגים מאד וחוט מיוחד של חן־נעורים משוך עליהם. והעינים השחורות, המבריקות ברק נפשי עמוק, מביטות ברצון ובחסד וברב־ענין אל ההולכים ל„בַּחַר" ומן ה„בחר", הלוך ושוב, ואל כל העולם הזה אשר ברא השוכן בציון בשביל בני עמו. היא אשתו של גנן־פקיד, הרוכב כל הימים על סוסו מכרם לכרם, ללמד את בני ישראל הלכות מעדר ומזמרה.

עוד בנערותה, בבית־הספר הרוסי, כשכל הגיגה מצא בטוי לו בשפה הנכריה, התחילה לנסות את ידה בשפת התנ"ך, לכתוב ולשפוך בה את המית נפשה... לא לחנם שמרה את „אהבת ציון" ואת ספר התנ"ך במלתחתה כל הימים.

ועל אדמת־הקודש התחילה להרגיל את לשונה בדבור העברי, מן היום הראשון לבואה. אחרי בית „המורה", היה ביתה הראשון ששפת דבורו עברית – עוד בימים ההם, כשרגילים היו לומר, כי „מָחֳיֵי השפה ממיתים את המחשבה"... ו„מכתבים" היתה שולחת ל„המליץ", שהשיבו על קוראיהם רוח חן וחבה של ארץ־מולדת. ואחרי „המכתבים" באו מאמרים וספורים. ציורים מחיי הארץ. עֵטה ידע לפעמים ליצור חמודות. היא לא ישבה ב„מזרח" הסופרים העברים, אך ארון־הקודש של מזרח הספרות העברית עמד בלבה תמיד. עטה היה לה מקדש־מעט, וברגעים של עלית־נשמה או מצוקת־נשמה היתה מושיטה אליו את ידיה.

והיא, נחמה פוחצ'בסקי־פינשטין, לא רק בקרנות המזבח של הספרות העברית החזיקה, כי אם גם בקרנות המזבח של החקלאות העברית. היא היתה א כ ר ה, אולי הראשונה מבנות־ישראל בארץ. היא היתה החלוצה של הרפת, של הלול, של גנת־הירק ושל ערוגת־הפרחים. ו„החצר" שלה, – לאחר שבעלה בנה להם בית לבד ויהי לאכר, תחת היות פקיד־גנן, – אותה „חצר" שלה היתה חצר למופת. וגם לחם טוב להפליא אפתה בתנורה. כל היום היתה עמלה כנמלה. ולא היה דבר אשר יתן לה קורת־רוח ואשר יאיר את פניה הכחושים והירקרקים באור שמחה – כמחמאה ל ל ח ם אשר לשו ואפו ידיה, ולתוצרת־החלב ולירקות ולפרחים שלה.

בשנים האחרונות לחייה נוסף לה „מזבח" חדש: עסקנות צבורית. לא ברעש, כי אם בקול דממה דקה: הדאגה לפרטים, לסובלים האלמים. לבה היה נתון תמיד גם לבעיה החמורה: ע ב ו ד ה ע ב ר י ת, – ושוב במעשה ולא בקול דברים.

כל מה שעשתה נפ"ש – מעומק נפשה עשתה, ובכל אשר עשתה האמינה אמונה שלמה. וחייה היו מלאים תמיד על כל גדותיהם.

אך גם בחייה המלאים היו רגעים של בדידות ועצבון ותוגה. ופעמים, בשבתה בין השמשות ובדמותה כי אין שומע תשיר לעצמה בלחש שיר רוסי שנחרת בלבה מימי נעוריה, שיר על אחד עלם, בעל לב סוער וסואן, בודד לנפשו ומשתעמם בתוך שאון קריה... ונימי שירתה רועדים בעצב חרישי, ביגון עמוק ונוקב...

ביחד עם שאיפותיה, עם מזבחותיה, עם שמחתה ותוגתה, היא חוסה עתה לנצח – בצל השקמה...

ו. מֹשֶׁה נִיסָן סְמוֹלְיַנְסְקִי.

מעולם מיוחד היה – לא מ„מזרח" בית הכנסת ולא מ„מערבו",כי אם מן... ה ב ו ר ס ה, מן העיר ההומיה אשר על שפת ים הבלטי, השולחת את תבואת מרחבי השדות הרוסים אל כל מרחבי הארץ. וגם הוא היה אחד מגדולי האכספורטרים של תבואה. ופתאום, ביום בהיר אחד, נכנסה מחשבה „מוזרה" במוחו: למה אשלח חטים של זרים על פני הים, ושדמות ארץ בת־עמי שוממות?... אקום ואלך שמה, אגדל חטים, ואשלח את חטתי על פני הים הגדול...

אמר ועשה. עמד וחסל את מסחרו הגדול ויעל לארץ עם התרחבותה הראשונה של ראשון־לציון, וירכוש לו חלקה גדולה באדמת „עיון", ועוד חלקה גדולה מזו באדמת גדרה – אחת לנטיעות ואחת לחטים. החטים „שלו". ושתיהן נהפכו לנטיעות: גפנים ושקדים. אחד מראשוני השקדנים בארץ. ואת הכל עשה ביד רחבה, יד „סוחר מן המדרגה הראשונה". וגם ברוח נדיבה – לא עמד על פרוטות. ובתים רחבי־ידים בנה ועצי־נוי נטע. וגם את שני אחיו העלה מן הגולה ארצה.

נטע כרמים והשקיע בהם את כל אונו והונו, ויקו לעשות ענבים — והנה באושים... באושי הממשלה הפראית והעם הפרימיטיבי, באושי הפקידות של הברון, השאננה והנרפה, באושי אדישותם של בני העם אשר לארצם דאג, כי תעשה: „חטים"... והוא לא ידע לקבל עליו לא מרותם של פקידים ולא רוע גורלם של החיים, ואף לא להלחם בהם... יפה — נפש הוא. ונפשו קצה בטרדות הקטנות וביסוריהן הקטנים, ותבהל מפני חזות קשה ראשונה של מחסור ולחץ... הוא בא לעזור לעמו, ונמצא פתאם חדל־אונים לעזור לעצמו... עוד יום, עוד ימים — והיה למעמסה על אחרים... קצה נפשו גם בחיי המושבה החברתיים ונפתוליהם, וקטנים מאד היו בעיניו... סלדה נפשו מהם ומהמונם. הבגללם שבר את חייו?

וביום קיץ מלא זוהר רחץ את בשרו, עשה את פניו למשעי, לבש את בגדי־חגו, הלך אל כרמו אשר במערב המושבה, מול ה ח ו ל ו ת המבדילים בינו ובין הים הגדול, שחלם לשלוח בו את „חטיו", וישב בצל אחת הגפנים הנהדרות, וישלח כדור־מות ברקתו.

איש שיראין היה, עשוי משי, כולו יום־טוב. לחיי החול, לחיי סבל לא צלח. וגם הוא — בצל השקמה מצא את מנוחתו האחרונה.

ז. בִּנְיָמִין פַּיְן.

לא מאנשי „המזרח" שבבית־הכנסת היה, כי אם מאנשי הספסלים אשר למערב ה„בימה". בין שורות ה„סדור" יתנהל לאטו. „עמך". ומחשבה ישובית־חקלאית אחת נתקעה כמסמר במוחו: — פ ר י־ ה ד ר נתן ל ע מ ך לברך עליו, להתבשם מריחו הדק והנעים, לקדש ולפאר בו את חג־האסיף, ולהעלות למראהו את זכר ה א ב ו ת ואת זכר חגיהם על אדמת הקודש... ופרי־הדר זה אנו הולכים לבקש בערב ימי־חגינו בגנים זרים, ובגנים שלנו לא יראה ולא ימצא... ידי החקלאים העברים שבארץ־האבות אינן מטפלות בעץ האתרוג. ושנים רבות שעשעה את נפשו המחשבה: לגדל אתרוגים במושבתו על חלקת אדמתו. מחשבת האתרוג נעשתה מחשבת־חייו. ויגמור אומר לקימה — ויהי מה. ואם נחשבה מושבתו בימים ההם לחדלת מים, ואם בארה, המספקת מים לשתיה, עומקה חמשים מטר, — מה אכפת לו? אין דבר שיעמוד בפני רצונו. והוא הולך אל פרדסי הערבים ביפו, המספיקים אתרוגים לסוחרי ירושלם היהודים, בעלי הפאות הארוכות, המתפללים מתוך „סדורים" עבים מאד, — ללמוד מן הערלים את הטפול בעץ האתרוג. עבד עמהם — ולמד.

ויעש לו משתלה, ויגדל בה שתילי לימונים מתוקים, רכים. וחלקת אדמה הכשיר לו בכרמו, בעמל רב ובדיקנות רבה, ואת האדמה הפך והעמיק, השמיד כל עשבי־בר רעים, ויגדרנה ויסמנה שורות־שורות ישרות, ובורות עמוקים עשה ויזבלם וימלאם אדמה תחוחה, ויטע את שתיליו. מים?... סוס ועגלה התקין לו. ועל העגלה שלש חביות — מבאר המושבה ימלאן ובפח ישקה את שתיליו... והוא שומר על כל טפת מים שלא תלך לאבוד, ומרבה בחרישה, לשמור על הרטיבות. ושתיליו גדלו יפה וירכיבם אתרוגים, ממבחר הרכב אשר מצא בפרדסי יפו, — כאשר יעשו הערבים מוריו. עברו ארבע שנות עבודת פרך יומם ולילה (היה משקה בלילות, כי ביום, הבאר עסוקה), ויקו לגנו כי יעשה אתרוגים, וגם עשה: צהובים, יפים, מהודרים, ופטמים להם מרהיבי עין... האתרוג העברי! — הושגה מטרת חייו...

וכשהושגה — כשל ונפל לבלי קום... הוא ידע את מחשבתו ואת עבודתו, ולא ידע כי מחוץ ל„סדור" שלו יש עוד „סדורים", ועל פי אלה: אתרוגיו פסולים... „מורכבים" — אין הרב נותן „הכשר", ובאין הכשר אין קונים... בעל ה„סדור" נפתע: והערבים של יפו? גויים הם — וגויים שָׁאנִי, להם מותר.

הוא ידע את עבודתו ולא ידע חשבון. הוא נשען בהוצאותיו על אחיו שביפו — המלוים ברבית... והקרן של החוב גדלה ונעשתה כפולת ארבע... הוא מבקש רחמים בשם „האתרוג העברי" — והם מתעללים בו וסוחבים לתפיסה... ובאחד הימים מצאוהו בראש מרוצץ בנשקו תחת אחד מעציו.

בצל השקמה ינוח. שם אין „הכשר" ואין „רבית" ואין „תפיסה". מנוחה...

ח. יוֹסֵף פִּינְבֶּרְג.

איש הדרום, בן קרים. גחלים להטה נפשו. למד באחד מבתי מדרש הגבוהים לטכניקה במערב אירופה, התחיל בעבודה מעשית בבית־חרושת גדול בקיוב, וקפץ עם הנחשונים הראשונים לימה של ארץ האבות.

בראשית שנת התרמ"ב היה „נאמן על הקופה של ועד חלוצי יסוד־המעלה" – הועד בראשותו של זלמן דוד ליבונטין, אשר גאל את אדמת ראשון־לציון. היה במנין הראשון שעלה לחונן את אדמת המושבה, בזורעי־החטים הראשונות, על אדמת החול של ראשון, ובחופרי הבאר הראשונה.

בשלושים לחודש אב התרמ"ב יצא יוסף פיינברג בשליחות אחיו, „היושבים על האבנים וכח אין ללדת", לבקש עזרה מן „המאסף" שבגולה.

באחד הימים הראשונים לחודש תשרי התרמ"ג התיצב יוסף פיינברג לפני אדמונד רוטשילד בארמונו שבפריז, וגולל לפניו את פרשת חזון עמו ותקותו. „ובאהבתו הגדולה לענין שעסק בו" ידע למצוא הד לדבריו בלב הברון.

„פיינברג הטה את לבבי לחבב את הישוב", – אמר הברון. והאות נתן: מפעלו הראשון של הנדיב הידוע.

הוא חזר למושבתו ועטרת־הנצחון על ראשו.

בימים ההם, וחלוצי ביל"ו כבר התענו בארץ. והוא עזר לביל"ו בכל אשר יכול, להכניסם למושבה.

מרד. מהפכה במושבה. חמת הפקידות נתכה דוקא על ראשו של זה, אשר גרם כי תוצר הקרקע לפעולתה. גזֵרה היא מלפניה. יוסף פיינברג יגורש! „זה אשר נתן את כל לבבו ונפשו ואת כל מאודו למושבה – יגורש מתוכה". הוא ממאן. חבריו ממאנים. המושבה מעכבת את הגרוש.

ובאחד מימי המרד, במוצאי יום־כפורים תרמ"ח, הביא ר' יהושע איזנשטט שני מכתבים, מאת מ. ל. לילנבלום ומאת הד"ר פינסקר, אל יוסף פיינברג לראשון־לציון. ומסרם לידו בנפש דואבת. ענה י. פ. ואמר: „יום סליחה היום. כיון שפינסקר ולילינבלוס אומרים, שכך דורשת טובת הישוב – הריני נכנע".

שבור ורצוץ עזב את המושבה לאחר עבודה והתנדבות במשך חמש שנים וחצי.

„הייתי בוחר לי להקבר חיים בארץ – לא לשמוע. איני רוצה לשמוע את קול החיים. להלחם בשם האידיאל והיושר – קשה: כלי־זין חלודים הם בעולם הזה..." הוגה נפשו נכאים במכתבו.

ובכל זאת התעורר שוב לחיים ולפעולה.

„גם על קבר ילדה יושבת האם ומשיחה עמו, כאילו הוא חי... והישוב לא ימות! „ושוב הוא מנסה את כחו:

מחלבה. שתים עשרה פרות. חמש מתו; שבע הנותרות „חולבות" אותו. יצא בשן ועין.

תעשיה. בית־הבד בלוד. יחידי בין ערבים.

– „יחיד, בודד, גלמוד אני מתגולל בלוד".

מצוקה. קריאה לעזרה. אין קול ואין עונה.

את בית־הבד לקח ערבי־נוצרי בעד חובו. י. פ. התענה עוד שלש עשרה שנה. נסה להיות „בעל־עגלה" וגם את עגלתו וסוסו בלעו חובותיו.

וימת בעוני ובחוסר־כל, בשנת התרס"ב בי"ח אדר בו ביום של „חי", מת...

הכל עזבוהו – את הראשון. שכחוהו! גם חלק מבניו התכחשו לו. הרחק הרחק הלכו ממנו, בדרך משם לא ישובו... נשארה נאמנה לו – רק „ברטיושה" שלו.

בשנות „נו"ן" עדין היה עובר לפעמים כצל במושבה „שלו". ואף איש לא שאל: „הזה שלמה?"

וגם לצל השקמה לא זכה, הוא מת בירחו יחיד, גלמוד, וגופו היה מוטל בחדרו, עד שנמצא. – ועל הר הזיתים – בירושלים נחצב לו קבר.

ט. בָּרוּךְ פַּפִּירְמַיְסְטֶר

קצר־קומה, דק־בשר. העינים פקוחות לרוחה, מַבָּטָן – מבט נשר. וחותמן – סערה. מהיר מחשבה, מהיר החלטה ומהיר פעולה. מיד פורץ קדימה. „מהפכני" מבטן ומלידה.

בעודנו צעיר לימים הפך את סדרי בית־הוריו המסרתי, הליטאי. לא בדרך הסלולה לא לַוַלוז'ין הלך, כי אם סלל לו דרך אל בית־ספר להנדסה בגרמניה. וכשהשלים את חוק למודיו, הלך לבו אחרי הרפתקאות הקוקז, ארץ המרידה המתמדת בימים ההם, לפני ששים שנה.

והנה לפתע עבר רוח מרד, מרד מיוחד במינו, גם על הסימטאות של עירות ליטא הנדחות והשוקטות, והמרד קורא להרים נס ודגל – ציונה. ועד לקוקז הגיעה בשורת המרד הליטאי, ותקח את לב המהנדס שבי ותצנוף את נפשו ותטלטלנו טלטלה־גבר – עד... לאדמת „עיון" שעל גבול ראשון־לציון, ויהי לאחד מגואליה הראשונים: אלף דונמים קנה בשבילו ובשביל אחיו, ואת מחירם שלם טבין ותקילין. ואל מפעלו נגש בלב רחב וביד רחבה, ויטע ארבע מאות דונם כרמים... ובית־אבנים הקים – ומשק־עופות. „הלול"

המודרני הראשון בארץ. התרנגולות הגזעיות הראשונות, לפני חמשים שנה ויותר! מארץ גרמניה, אשר אהבה מאד הביאן. וגם ממקצועו, הנדסה בנאית, לא משך את ידו. מאתו התכנית לבית־הכנסת בראשון־לציון ול„סָרֶיָה" ביפו...

והנה „מהפכה" במושבה. האכרים מתקוממים על פקידו של הברון, וידו, כמובן, עם המתקוממים. והוא אחד מן השנים ההולכים לפריז, להרצות לפני הנדיב את טענותיהם. המהפכה „הצליחה". הפקיד הודח ממשמרתו. ויקם פקיד חדש, גרוע מן הראשון, אשר לא ידע את „יוסף" ויתכחש לו עד־תכלית: לחרותו האישית, לחופש פעולתו הכלכלית — ויסתום ביד־ברזל את פיו.

הרבים נכנעו. אחדים שלא נכנעו — הורחקו מן המושבה או נתרחקו לרצונם. ברוך פפירמיסטר לא נכנע ולא נגרש, — כי על כן הוא בעל אדמתו, — אף לא עזב את המערכה. הוא המשיך בעבודתו והמשיך במלחמתו.

הברון בנה יקב גדול במושבה, ופקידו — בלוך — בקש לקבור תחת כובד בנינו את שרידי החרות שעדין נשתירו בחלומם של האכרים. על־פי דרישתו הוכתב „מכתב תודה" גדול לברון על בנין היקב, והחותמים התחייבו „בנקיטת חפץ" לותר על כל זכויותיהם בעבר, בהוה ובעתיד... מי שסרב לחתום — לא יתקבלו ענביו ליקב.

ב. פ. לא חתם וקפח את זכותו ביקב, וענביו נעשו „טרפה". והריהו מכין לו עגלות, מסדר עליהן חביות, ובחביות הוא מביא את ענביו לשרונה, המושבה הגרמנית, „למכרם" שם חנם אין כסף. שתים או שלש שנים עמד במריו; אבל, לא „כיס הברון" כיסו, והכרמים — לא לו לבדו, כי אם גם לאחיו ולכל המשפחה. והם מתכוננים כולם לבוא לארץ... ויכנע.

נכנע ולא נכפף — כי אם נשבר. אמנם, גם אחרי הנגפו בחזית הגדולה עוד עשה שנים־מספר מלחמה „פרטיזנית" — אבל ברוח נכאה. כונן אופוזיציה חשאית. תמך יתדותיו ב„ספריה" שנוסדה באחד מחדרי־ביתו, וחכה וקוה לדור הצעיר כי יבוא ויקח את מקומו. קוה כי סוף־סוף תזרח שמשו על היין, ונסו מפניה צללי הפקידות והשעבוד. חכה... ולראות את הקץ הנכסף לא זכה.

מיטב שנותיו רַוָּק היה. וכשהושבר רוחו, בקש תקון לעצמו בחיי־משפחה, בקש ולא מצא. כעשרים וחמש שנה עמד על משמרתו, עמד במערכה. ובסוף ימיו נסוג אחור — שבור, מיואש. את חייו, את מיטב שנות חייו, נתן לארץ — את עצמותיו היבשות מאן להשאיר בה. ולעת זקנה יצא לנוד למדינות־הים, ושם, מעבר לאוקינוס, מצא מנוחה באחד מבתי הקברות. — ובצל השקמה נעדר מקומו.

י. אַהֲרן פַּפִּירמַיְסטֶר

האח הבכור של ברוך — הפוכו, בגוף ובנפש. גבוה מן המדה הבינונית ורחב כתפים. ועיני יונים לו טובות ושקטות. ונפשו טובה ושקטה. כולו מנוחה. „מי השלח ההולכים לאט". חובב־ציון מיום שידע מאוס ברע ובחור בטוב. את הטוב הציוני שבו, לקח בילדותו מן החומש ובימי נעוריו — מ„אהבת ציון", אשר את מחברו זכה לראות פעם אחת בחייו פנים אל פנים. ואת הזכיה הזאת שמר בלבו כעושר רב, ורק לפני אנשים, אשר זכו מאד בעיניו, יגלה מעט מן האוצר הזה הגנוז בזכרונו. שני הספרים האלה היו עמודי התוך של השכלתו העברית. השכלתו הכללית — יסודה בספרי הרפואה הביתית, בלשון הגרמנית. וגם אותה שמר בקנאות רבה.

מיום שהתחיל רעיון שיבת־ציון לנסר בעולם היהודי נתמכר לו א. פ. בלב ונפש, ויגמור בלבו לקים את המצוה הגדולה הזאת, שהזמן גרמה, בכל נפשו ובכל מאדו. ואולם הוא עצמו — מימיו השוקטים, המפכים ממקור נפשו, לא היו מספיקים לעקרו מסביבתו ומחוג משפחתו אשר דבק בה מילדותו, לולא נספחו בגליו הסוערים של אחיו. תחלה שלח את הונו לפניו וישתתף בכל פעולות אחיו: ולבסוף בשנות נו"ן הראשונות, עלה לארץ והעלה עמו את ביתו, בנים ובנות לרב[143].

ושנים רבות נצב על משמרתו בביתו אשר במושבה, בית מסתתר בתוך חורשת אקליפטים, — נחבא אל כליו נחבא אל חובתו ואל עבודתו המסונפת: כרמי גפנים ושקדים, משק־חצר, וגם התחלה תעשינית ועניני רפואה... נחבא אל טרדותיו, אל הרפקאותיו ויסוריו, אשר לא גלה ברבים.

הוא לא פרץ ולא נדחק לעבודה הצבורית. אך לפעמים כשהעבודה הצבורית היתה פורצת לתוך ביתו, עשה עשה את חובתו — במסירות, בנאמנות ובטוב־שכל. ועל שקט רוחו אהבוהו הצעירים, שהתחילו מתרבים במושבה. וגם הוא דבקה

143) פרטים על בניו יבואו בפרק אחר. — העורך ד.י.

נפשו באותם הצעירים, אשר הנצוץ של חבת־ציון התנוצץ באישוני עיניהם. מספרם לא היה רב בימים ההם...

הוא היה גָּדול הכורמים שבמושבה. אבל הברכה לא היתה שרויה במאות הקנטרים של ענביו. וגם נסיונותיו בתעשיה, שבקש להם סמוכין בעבודת־חייו בלידא שבקרבת וילנא — תעשית הבירה — אף הם לא עלו בידו. וימים קשים הגיעו לו, וגם בביתו אין נחת... הוא — בהיותו במערב היה לבו במזרח; ובניו — יש מהם שהפכו את הסדר... והוא הסתיר את תלאותיו ואת יסוריו בחביון נפשו: רשותו הם, רשות היחיד, ולא רשות הרבים...

ונחבא אל כליו סיים את דרך חייו וילך למנוחתו האחרונה, במושבתו, — בצל השקמה.

יא. אֱלִיעֶזֶר שַׁלִּיט

בסערה ידבר דבריו וקולו נשמע ברמה. בסערה יעשה דרכו אל בית הכנסת, הבית השלישי מביתו, ואל כרמו אשר בדרך לבית־הקברות. ובסערה תעבוד מחשבתו העֵרה את עבודתה יום־יום. רחב־כתף, שחור עינים, שחור שערות שאינן נכנעות למסרק, בעל זקן מתפתל, — והוא כולו סואן וגועש. נפשו רוויה שירה, דבורו — שלהבת מליצה, ומחשבתו מגיבה על כל תופעות־החיים שבמושבתו ובישוב.

אף הוא לא חלק ולא נחלה לו בעבודה צבורית, ועם חברי „הועדים" לא ימנה. אבל הצבוריות רובצת לפתחו. בשבתו במרפסת־ביתו הזעירה, הפונה אל הרחוב הגדול, בתוך קהל־שומעיו שאינו פוסק לעולם, או בעמדו ביניהם באמצע הרחוב — הוא מעביר תחת שבט בקרתו את כל חזיונות החיים. וקהל שומעיו — כל העובר ברחוב לפני פתח ביתו: עסקני המושבה, פקידי הברון, עסקנים מן העיר, סתם אורח, או סתם אכר ופועל החוזרים מעבודתם. אף אחד מהם לא יעבור על פניו מבלי התעכב — לרצונו או בעל־כרחו. אליעזר שליט קורא — מי לא יענה לו? אליעזר שליט מדבר — מי לא ישמע לו?

„עתון" חי בפי שליט, בכל עת ובכל שעה. והעתון מבקר תמיד, מצליף תמיד, מעיר ומאיר ומלא ידיעות וחדשות אחרונות.

בר־אורין היה. וחבה יתרה נודעת מאתו לספרות ולשפה העברית. הוא מתלוצץ ב„שמנדריקים", המגריסים בחצץ את לשונם לדבר ע ב ר י ת. ולכשירצה — ופתח בשיחה עברית, וָרַם מפיו זֶרֶם שפה נשגבה ועשירת בטויים.

„ספרא" — וגם „סיפא".

יהודי זה, חנוני או רוכל או דַיָּן בעירתו הנדחת שבגולה, נעשה ח ק ל א י בחסד־עליון על אדמת מולדתו. מישהו פלאי העביר אליו את קול הצמח והעץ וילמדהו דעת סוד שיח־קדשם. רוצה אתה לראות כרם־גפנים למופת וללמוד הלכה למעשה את תורת הזמירה, את תורת הזבול, לדעת ולכוון בדיוק את זמן העדור, שלא להקדים ולאחר יום אחד. — לֵךְ־לְךָ אל כרמו של שליט, שם תלמד ומפיו תקח תורה. בהלכות „כַּרְבָּ" הוא בקי כפלח זקן ומנוסה. ואם אָבִיתָ לדעת עץ שקדים מהו, ועץ הזית מה דינו, — ובמושבות עדין אין עצי־שקדים ואין עצי־זיתים, — והלכת אל כרם שליט וקנית דעת. וגם „רֶכֶב" טוב ומובחר, שעמד בבדיקה ובנסיון, תמצא אצלו. הוא היה א ב י ע ץ־ה ז י ת במושבות.

„תחנת־נסיונות" הולכת על שתים.

חלה. נסע לבתו אשת רופא בברלין. שמה נותח ונרדם לנצח. שבע ימים הלך גם הוא למצוא את מנוחתו, אך בלי לזכות לנוח — בצל השקמה.

יב. „חַיִל אַלְמוֹנִי"

איש לא ידע את מספרם. ואת שמותיהם מי ידע? עם כל אניה ואניה היו באים. תחלה יחידים בודדים, אחר־כך חבורות חבורות. מן האניה ליפו. מיפו למושבות. זרם שאינו פוסק. ומן המושבות... קצתם חוזרים אל האניות, להתפזר בכל קצוי תבל. קצתם אל בתי־החולים ומשם לבתי־הקברות. וקצתם — והם המעטים — התאזרחו, הכו שרשים בארץ. תחלה כפועלים, אחר־כך כאכרים או כעירונים. רובם נהרו לראשון־לציון. למרות כל חומרותיו של „בלוך", קולט אותם ה„בחר" של הברון ושל היחידים — למאות. קולט ופולט. מעונות לא היו להם. רבים היו לנים בקיץ במלונות בכרמים ועל המדרגות הגדולות של בית־הכנסת. ובחורף — ארבע־חמשה בחדר, ובמרתפי־הבתים.

באחד הימים נראה עלם, כבן שש־עשרה, בשורה הארוכה של ה„בחר". דק וזקוף. פניו כפני נערה, רכים ושקופים, עוד לא שזפתם השמש. הרגיש במבטו של אדם מסתכל בו — הוריד עיניו ופניו נתאדמו. וכשאין משגיחים

בו – שתי עיניו הכחולות, התמימות, מתבוננות אל כל צד. ביחוד – אל הידים האוחזות במעדרים. הידים שלו נלחמו מלחמה כבדה עם מעדרו, להשתלט עליו.

בלילה היה בא, וחבילתו הקטנה תחת בית־שחיו, יושב דומם באחת מפנות המדרגות ומחכה עד שישכבו כל „אורחיהן" אורחי לילה, על „משכבותם" – אז יניח גם הוא את ראשו על חבילתו... האם בוש לשכב קודם, או חשש פן ישיג גבול?

אחד מחביריו ל„בחר", שהיה לו חדר באחד הבתים, מצאו באחד הערבים על „המדרגות"... „אתה לן פה?" – „כן". – „האין לך דירה?" – „אין". – „התלך עמי לישון בחדרי?" – „לא". — „מדוע? יש לי מקום בשבילך"... הוא לא ענה דבר. רק את עיניו העביר בלאט על כל יושבי המדרגות, לאמר: הם יישנו פה, ואני אל חדר אבוא? — „לא טובה לך הלינה פה; הטל יציק לך, תקדח". – „חובה היא ללון פה; הטל לא יזיק". חברו־לעבודה הרפה ממנו; ידע כי לא ילך אחריו. ושוב ראהו חברו במקום לינתו. „בגפך באת אל הארץ?" – „בגפי"? – „אתה חובב־ציון?" עיניו נפקחו לרווחה; הביט אל השואל כמוכה־תמהון... „כל ימי חלמתי" — — — נפסק קולו ופניו הסמיקו. „קשה העבודה ב„בחר" של המנוסים?"... (שני „בחרים" היו לפקידות: אחד לטירונים ואחד ל„מנוסים") ובקול הנער השואל – תמימות וקנאה... חברו מנחמו: „המשגיח מהלל אותך; תהיה פועל חרוץ"... על פני הנער הבהב זיק נחמה.

בוקר אחד לא בא אל ה„בחר". בערב בא חברו לבקשו על המדרגות, ולא מצאו. „איה הנער?" – שאל את השכנים. „אמש חלה, ועם בוסר נשלח ליפו". הלך חברו לבית־החולים שביפו ולא מצא אותו גם שם. הקדחת הצהובה לא נלחמה עמו הרבה... והוא הובל אל בית־העלמין הישן שביפו.

בימי המלחמה הרס ג'מל־פחה את בית־הקברות העברי שביפו. העצמות חוללו והושלכו החוצה.

למנוחה בצל השקמה – לא זכה העלם.

והנני שב להמשיך את תולדות ראשון־לציון:

והדור החדש בינתים התפתח; הצעירים הגיעו לפרקם, ושוב הורגש רעבון לקרקע, כי גדלה המשפחה וגדלו הצרכים. הצפיפות שמה מחנק, ושאלת הרחבת התחומים העסיקה את כלם.

מצד פקידי הנדיב הוצע להצעירים, להתפזר למושבות אחרות ששם יש להברון קרקעות פנויים, למשל בסביבות זכרון־יעקב, ובמתולה, מכיון שבראשון־לציון צר המקום, ושם תהיינה להם אדמות לזמן פרעון ארוכים, וגם יקדים להם הלואות לשכלולם.

אחרי אספות בני העדה והתיעצות אבות ובנים, קבלו כלם החלטה: „בל יצא איש ממקומו". „את מקומך אל תנח". יש די אדמה בסביבות ראשון־לציון, שאפשר לקנותה ולספחה לראשון־לציון ואין צורך להתפזר.

ובשנת התרע"ב–1912 נקנתה על ידי פקידי הברון אדמונד, אברהם בריל וא. שטרקמט כברת ארץ מבית־דגון שבצפון ראשון־לציון, כשלשת אלפים ושבע מאות דונם (3700). נמדדה האדמה ונמכרה לצעירי המושבה. וחלק גם להאבות ובמקצת גם למתישבים חדשים.

גם, אלה מצעירי המושבה, שעברו בזמן קנית מ ת ו ל ה, לגבול הצפוני של הארץ, שבו עכשיו הביתה. לא נקלטו שם: „זרוק חוטרא אוירא, אעיקרי קאי". נתקבלו פה בזרועות פתוחות, ויקחו גם הם חלק בקנית בית דגון.

מספר הנפשות גדל בראשון־לציון, וגם השטח התרחב:

חלק קטן מאדמת בית דגון כשלש מאות דונם נפל בחבל לחברת „חובבי ציון", וכשנה אחר כך נוספו לחלק זה עוד קרקע שרכשה לה „קרן הקימת" ויחדו היו חטיבה של אלף חמשים ושמונה (1058) דונם, ועליהם התישבו פועלים ומתאחזים חדשים ויקראו „חובבי ציון" לפרור ראשון־לציון זה: נ ח ל ת־י ה ו ד ה. על שם הד"ר י ה ו ד ה פ י נ ס ק ר ולזכרו[141].

141) נחלת־יהודה התבוללה ולא התמזגה עם ראשון־לציון לעדה אחת.

*) ובאי המספרים 142, 143, ב ט ע ו ת. — ואין להתחשב עמהם. בהערות אשר בדפים 170, 166 נשתרבבו בגליונות אחדים, במקום ככבים

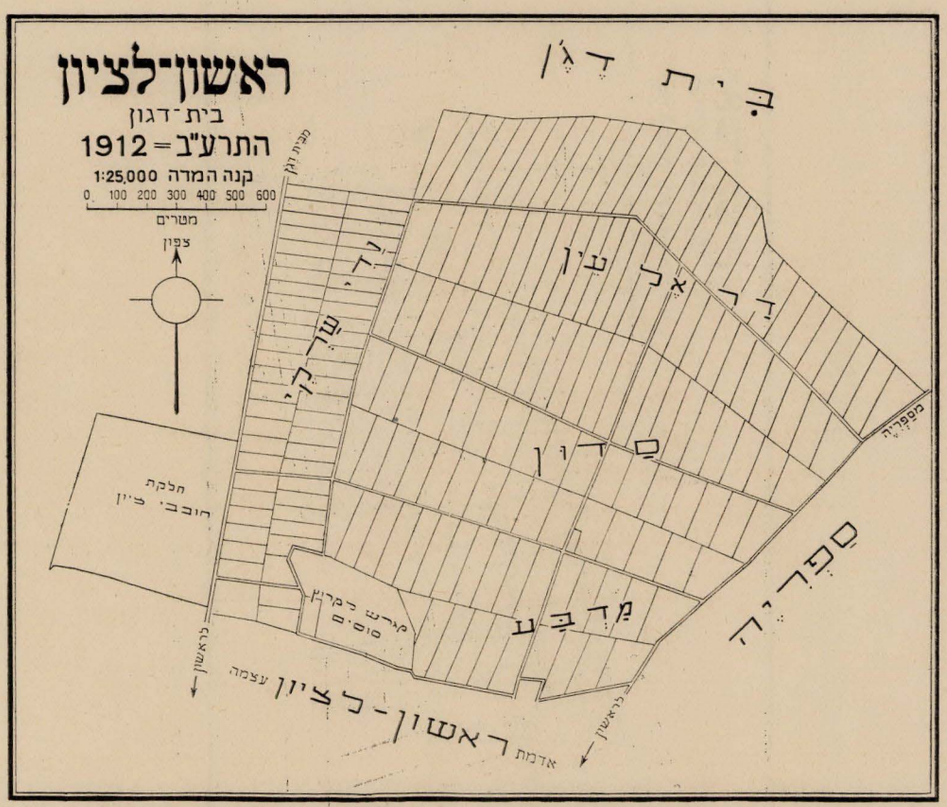

ציור 82. מפת בית דג'ן התרע"ב—1912.

באותו פרק זמן, נשאו ונתנו בני ראשון־לציון עם אפנדים של כפר סרפנד־אל־חרב, לקנות מהם שטח חרב ושמם הגובל עם ראשון־לציון, אבל באמצע המו"מ פרצה מלחמת העולם. וימשך המו"מ עד התרפ"ה—1925. וכאן נגמרה הקניה בת שלשת אלפים מאתים וחמשים דונם, וגבולות ראשון־לציון התרחבו שוב, וגם אוכלוסיה רבו.

בשנת התרפ"ט רכש לו אליעזר ברנשטין, יהודי מלונדון, יחד עם ארבעה שותפים מתל־אביב, שטח קרקע הגובל עם ראשון לציון בעברה המזרחי, ונוספו לראשון־לציון עוד אלף תשע מאות ששים ושבים — 1962 דונם.

ובבוא ג'מל פשה לראשון־לציון בימות מלחמת העולם, והתפעל ממראה נקודה חקלאית תרבותית אירופית זו. בין מאות כפרים בצורת ימות „בראשית", ויעל על ראש ההר אצל בית הכנסת הגדול, וישקף על השטח המשתרע מן גבול המושבה המערבי ועד חוף ים התיכון, והנה כלו ים של חולות, מדבר שמם מששת ימי בראשית ועד היום, שטח גדול של הרבה עשרות אלפים דונמים, ויכריז בהודעה חגיגית את השטח אשר ברוחב ראשון־לציון המערבי עד הים, לערך כששה וחצי קילומטר ארכו: מתנה מהממשלה להמושבה ראשון־לציון. וימסור להועד כתב מתנה זה:

(מפת אחוזה־פיק"א ראה ציור 83 מעבר לדף זה מס' 174)

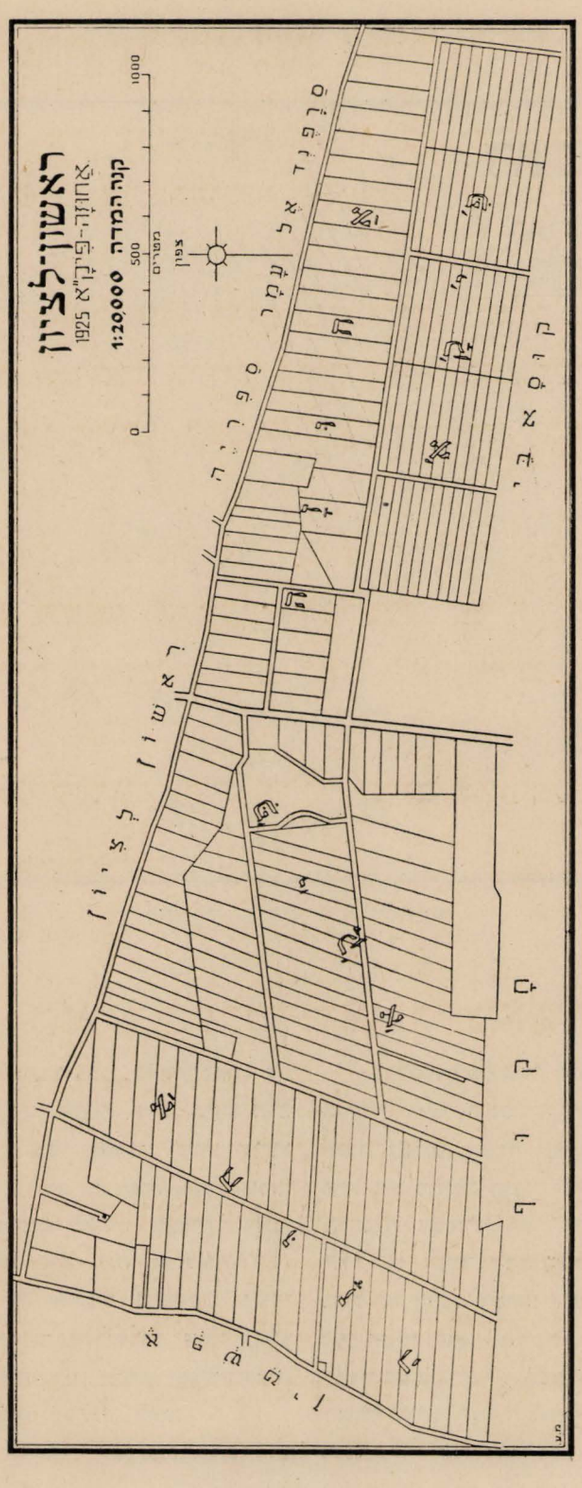

ציור 83. מפת אחוזה ופק"א

צַו גְּ׳מַל פֶּחָה עַל שַׁיְיכוּת הַחוֹלוֹת לְרִאשׁוֹן־לְצִיוֹן

בעצמי ראיתי את עבודת הנטיעות של שלשים שנה בראשון־לציון. והיות, שבטוח אני שגם את החולות שנמצאים על חוף הים יכולים להביא למדרגה כזאת.

מפקד אני להמשיך שני קוים מקבילים, האחד מהגבול הצפוני והשני מהגבול הדרומי של המושבה לרוחב החולות עד הים, ולתת את השטח הנמצא בין שני הגבולות הנזכרים, לאכרי ראשון־לציון לפי בקשתם על מנת לנטוע יער.

ומהגבול הצפוני, צפונה עד יפו, להרשות למופתי ולשאר הדורשים לנטוע יערות. ואת השטח שקבעתי למושבה, צריך למסור להם תיכף ומיד. ומהיום והלאה שיכת האדמה להם ואין לאף אדם זר הרשות לעלות על האדמה הזאת.

ובכן מפקד אני לגמור את הנירות ולסיים את הענין בהקדם הכי אפשרי.

אל מושל ירושלים

מחמד אחמד ג׳מל.

3/7/331 [הג״ר]

הַנְצִיב הָעֶלְיוֹן הָאַנְגְלִי מְאַשֵּׁר

Ex. F. m L. C. file Jaffa 32/923

הודעה לקהל

הודעה נתנת בזה שהנציב העליון אישר את המתנה לתושבי ראשון־לציון על שטח של גבעות חולות הגובלות לראשון־לציון שנעשתה ע״י המגילים אידרה מירושלים, לפי החלטה מתאריך 4 ליוני 1332. השטח הנזכר (המפורט ברשימה) נתנת בתור אדמת מטרוקה לטובת תושבי הכפר ראשון־לציון. — — —

25 אוגוסט 1921.

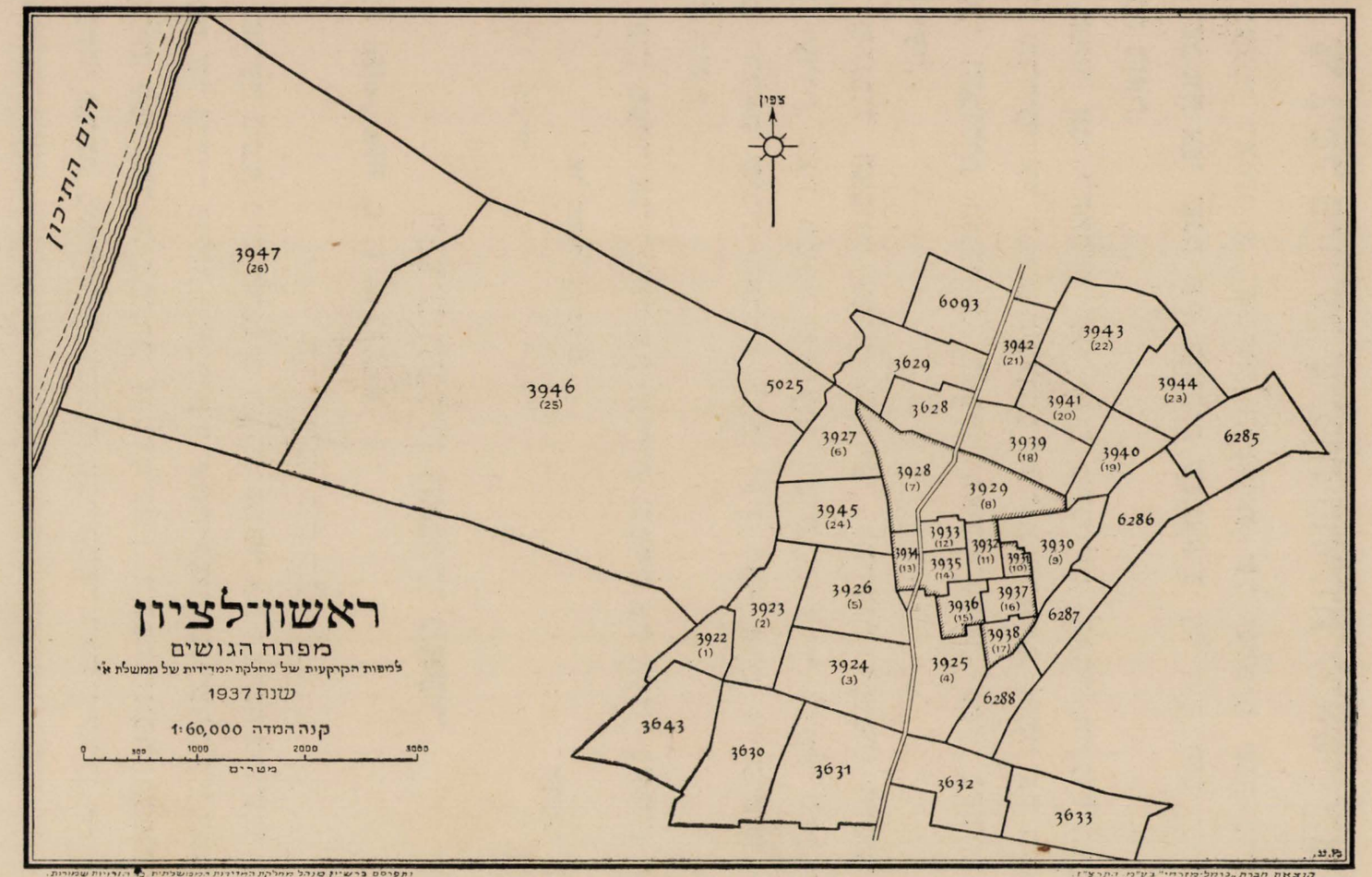

ציור 84. מפת הגושים

נתפרסם ברשיון מנהל מחלקת המדידות הממשלתית. כל הזכיות שמורות.

וארכה העברת המתנה מרשות הממשלה שנים רבות. מן שנת 1915 ועד 1936. נולדו סכסוכים ומשפטים ביפו, כי החולות גובלות בדרומה של יפו. ורק בשנת התרצ"ז (1937), רשמה הממשלה הארץ־ישראלית את שטח החולות לתוך מפת הגושים של ראשון־לציון, לערך עשרים אלף דונם. ואחרי כל ההרפתקאות עוד לא נגמרה פרשת הסדור הרשמי בשעה שהדברים האלה נכתבים. ובכל זאת הכניסה כבר הממשלה במפת הגושים את החולות בדרך ר ש מ י בתורת נכסי ראשון־לציון.

(ראה מפת הגושים ציור 84 בדף 176)

וכיום עולה סך הכל של קרקעות ראשון־לציון שרכשה לה בתשע פעמים:

1.	בשנת התרמ"ב—1882	אחוזת המיסדים	3340	דונם
2.	בשנת התרמ"ה—1885	עַיון	3500	„
3.	בשנת התרמ"ט—1889	אפשטין (סוריאני)	1000	„
4.	בשנת התרנ"ב—1892	מַעין שמשון (מופתי)	600	„
5.	בשנת התרע"ב—1912	„בית דגון"	3700	„
6.	בשנת התרע"ג—1913	נחלת יהודה	1058	„
7.	בשנת התרפ"ה—1925	קוסבי חקוף = „אחוזה"	3250	„
8.	בשנת התרפ"ט—1929	ואד־אל־קלע, ואד־אל־גמוסה, ואד־אל־בסול (קנית ברנשטין)	1962	„
9.	בשנת התרצ"ז—1937	אדמת החולות	20000	„
		בס"ה	38410	דונם

(ראה מפת ראשון־לציון ציור 85 בדף 178—179)

VI. ראשון־לציון והסביבה שלה.

ואגב יש להתבונן, שראשון־לציון שהיתה בהתרמ"ב, נקודה בודדה במדבר שמם, בין אהלי קדר, נמצאת עכשיו מוקפת כפרים עברים לעשרות. הגובלים אתה מצד אחד עם דרומיה, ומצד שני עם מקוה־ישראל ותל־אביב. באופן שכבר אפשר לחבר את תל־אביב עם ראשון־לציון דרך הנקודות העבריות האלה, בכביש ישר „תל־אביב־ראשון־לציון", והכביש כמעט כבר נסלל, חסר עוד שטח קצר מן „דרומיה" עד „נחלת־יהודה". והקו תל־אביב—ראשון־לציון יהי נגמר. והנסיעה מתל־אביב לראשון תהיה ישר על אדמה של עברים, בלי שום הפסק. —

(מפת ראשון־לציון והסביבה ציור 86 בדף 180)

„ראשון־לציון" בעריכת ד. יודילוביץ. גל. 13.

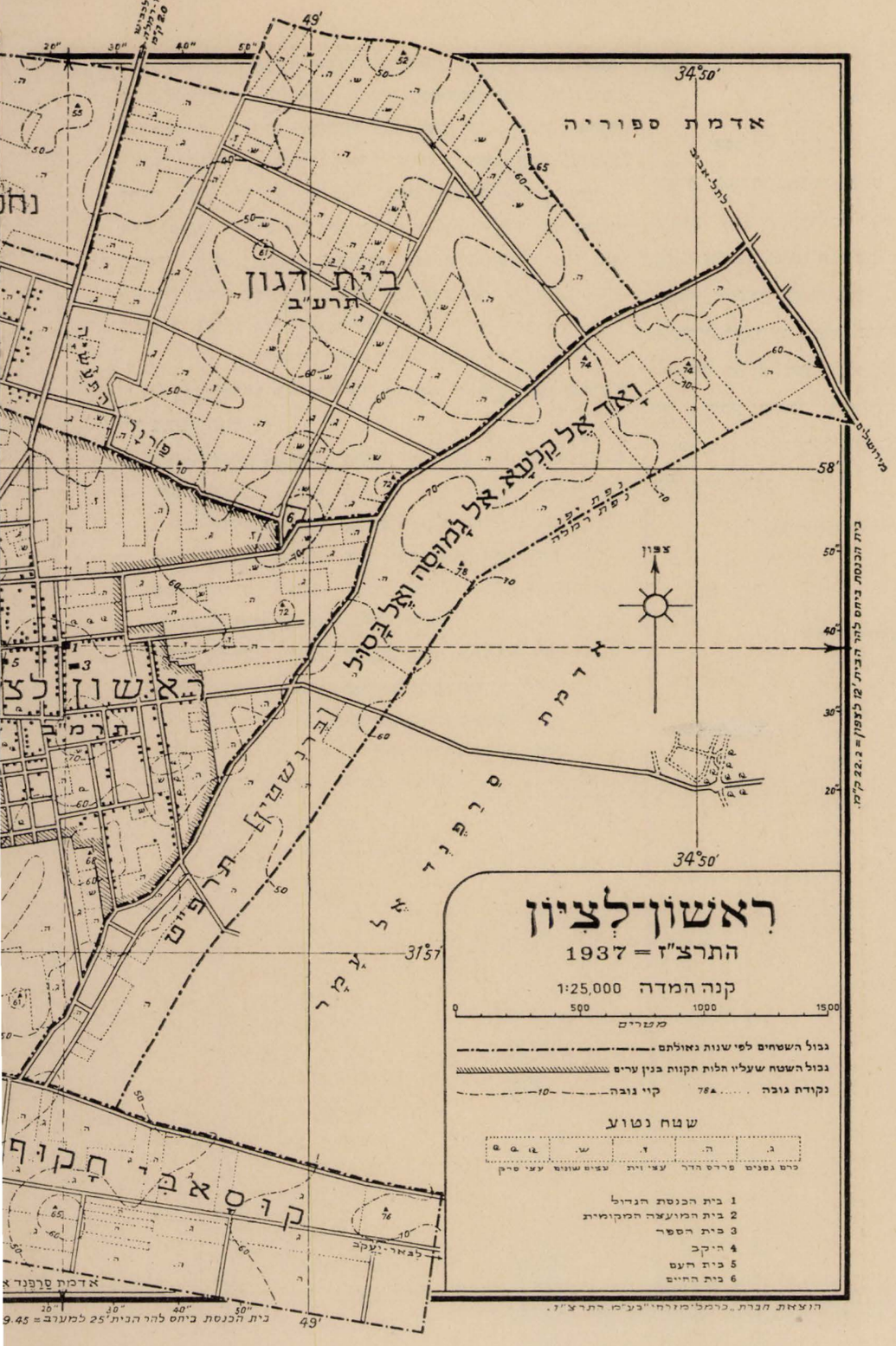

ציור 85. מפה כללית ש

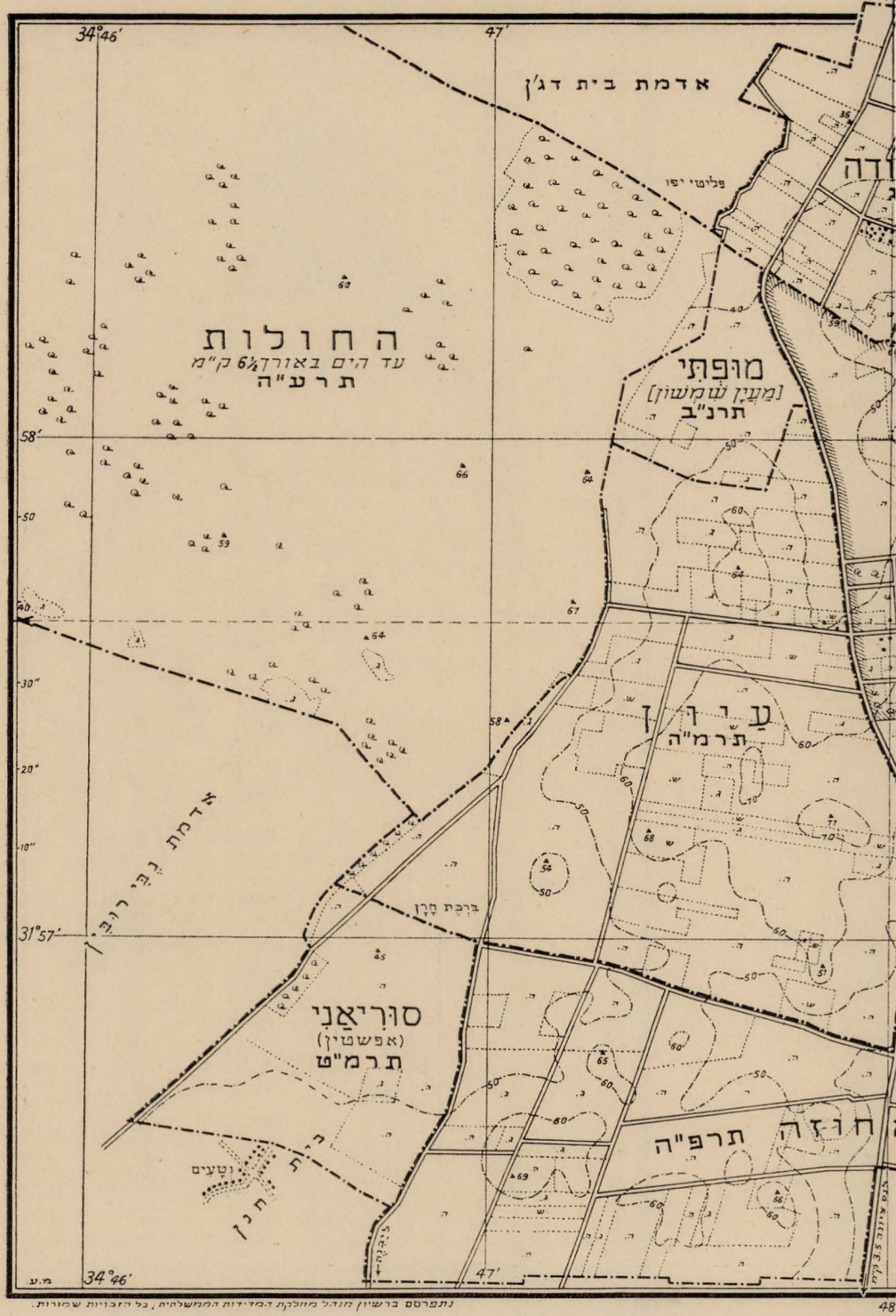

נתפרסם ברשיון מנה"ל מחלקת המדידות הממשלתית, כל הזכויות שמורות.

בשנת התרצ"ז — 1937.

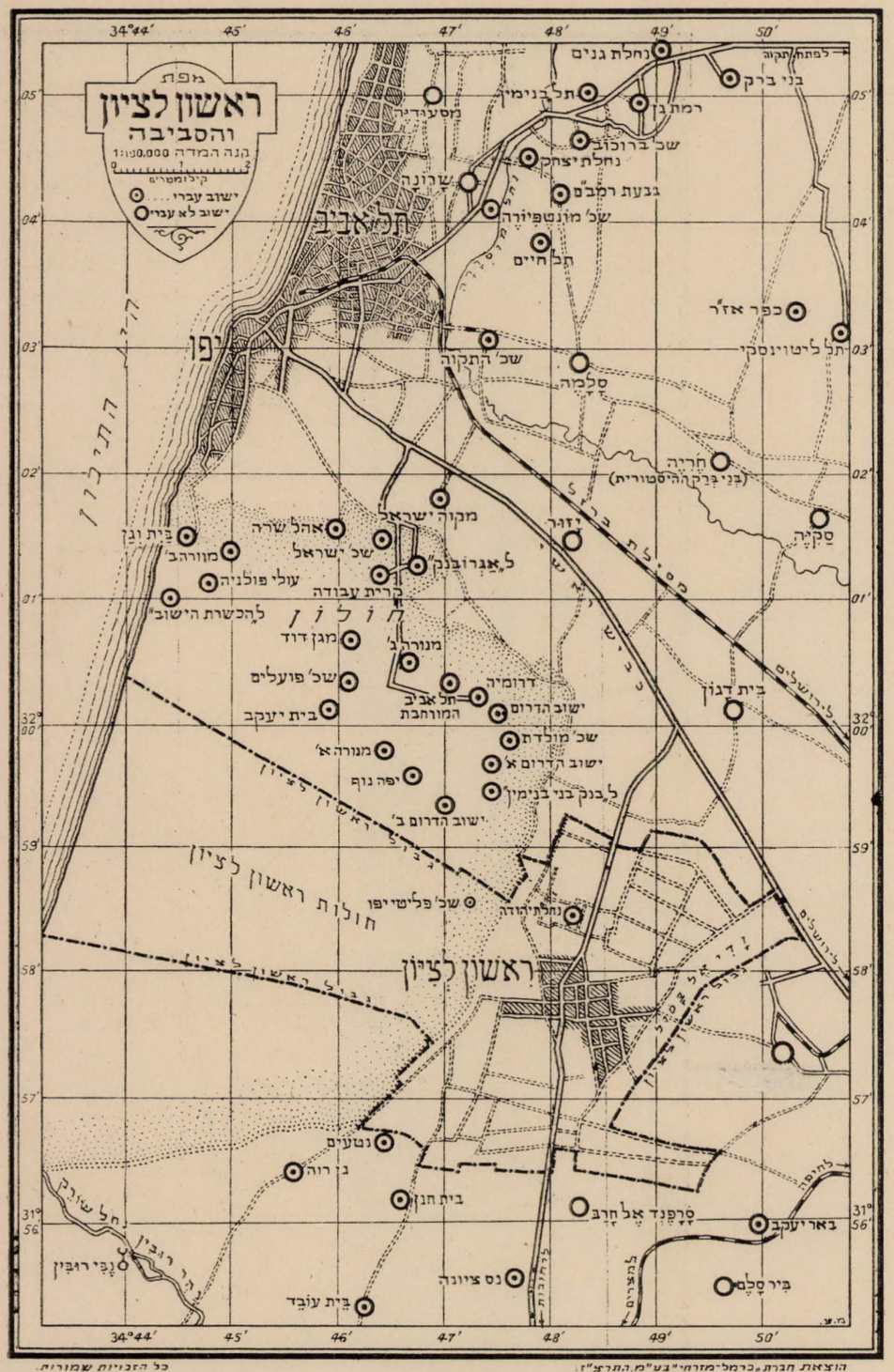

ציור 86. מפת ראשון־לציון והסביבה

VII. רחובות ראשון־לציון.

ראשון־לציון בשנת התרמ"ב נולדה בשני רחובות. האחד נמשך ממערב למזרח. מן החולות ועד ראש ההר, שעליו נבנה בית־הכנסת. ואחד מצפון לדרום משני עברי ראש ההר, בקו ישר בית־דגון—נס־ציונה.

ועם כל קניה חדשה, ומתאחזים חדשים, נמתחו קוי רחובות חדשים, ובנינים חדשים, וברבות מספר האזרחים, כלומר בעלי קרקע, ובעלי בתים, וכן ברבות מספר תושבים, כלומר בעלי מלאכה, פועלים, וסתם דַיירים, גדלה העיירה, והורגש כבר צורך לסמן את הרחובות בשמות מיוחדים. ואת זאת החלה עדת ראשון־לציון לעשות:

עוד לא הוכתרו כל הרחובות בשמות; עד שנת התרצ"ח נקראו בשם רק כעשרים רחובות; ואלו הם עפ"י סדר א"ב:

רחוב אמציסלבסקי	בין רחוב הגדוד העברי ובין רחוב פינסקר
רחוב בי"ל	בין רחוב ירושלים ובין שכונת שיבת ציון
רחוב בלפור	בין רחוב ירושלים ובין שכונת שיבת ציון
רחוב בצלאל	בין רחוב רוטשילד ובין רחוב הכרמל
רחוב גלוסקין זאב	בין רחוב הכרמל ובין „אביבה"
רחוב גדוד העברי	בין רחוב ירושלים ובין סימטא
רחוב דרך המלך	בין בית־דגון ובין נס־ציונה והלאה
רחוב דרור	בין דרך בית־דגון לבין (נס־ציונה) אחוזה
רחוב הרצל	בין רחוב רוטשילד ובין רחוב הכרמל
רחוב ויתקין	בין רחוב דרור ובין רחוב מוהילבר
רחוב ירושלים	בין רחוב הרצל ובין סרפנד
רחוב כרמל	בין רחוב הרצל ובין דרך המלך
רחוב ליבונטין ז.ד.	בין דרך המלך ובין שכונת אברמוביץ
רחוב ליבונטין צבי	בין רחוב ביליו ובין רחוב דרור
רחוב מוהילבר	בין רחוב רוטשילד ובין דרך המלך
רחוב עין הקורא	בין רחוב מוהילבר ובין דרך המלך
רחוב פוחצבסקי נחמה	מצפון בית הכנסת הגרול
רחוב פינברג יוסף	בין רחוב דרור ובין רחוב מוהילבר
רחוב פינסקר	המשך רחוב הרצל לצד צפון מבהכ"נ
רחוב רוטשילד	מן בהכ"נ הגדול ועד הים דרך החולות

והמתישבים והמתאחזים בצרו להם שכונות שכונות בשמות תאר: שכונה, קבוץ, פרור, אזור וכו' ואלו הן השכונות עפ"י א"ב:

שכונת אביבה	מהיקב ונגבה
שכונת אברמוביץ	עד גבול נחלת־יהודה
שכונת אורפלים	על דרך בואך צרפנד
שכונת גן הרצל	משמאל לרחוב רוטשילד בדרך לחולות
שכונת כרסון	בין הכביש ובין האקליפטוס
שכונת נוה ציון	תימני המערב
שכונת פועלים	מערבה לגן־הרצל
שכונת שיבת ציון	תימני המזרח

ואלו הם הקבוצים:

קבוץ השומר הצעיר	מימין רחוב רוטשילד בדרך לחולות
קבוץ השדה	על גבול צרפנד

הַפָּרָרִים:

פרור בן יהודה	[בקרקע דוד יודילוביץ] ברחוב ביל"ו
אזור התעשיה	מול „נחלת־יהודה" המכונה מַסְבָּע

(ראה ציור 87 מפת הרחובות בדף 182)

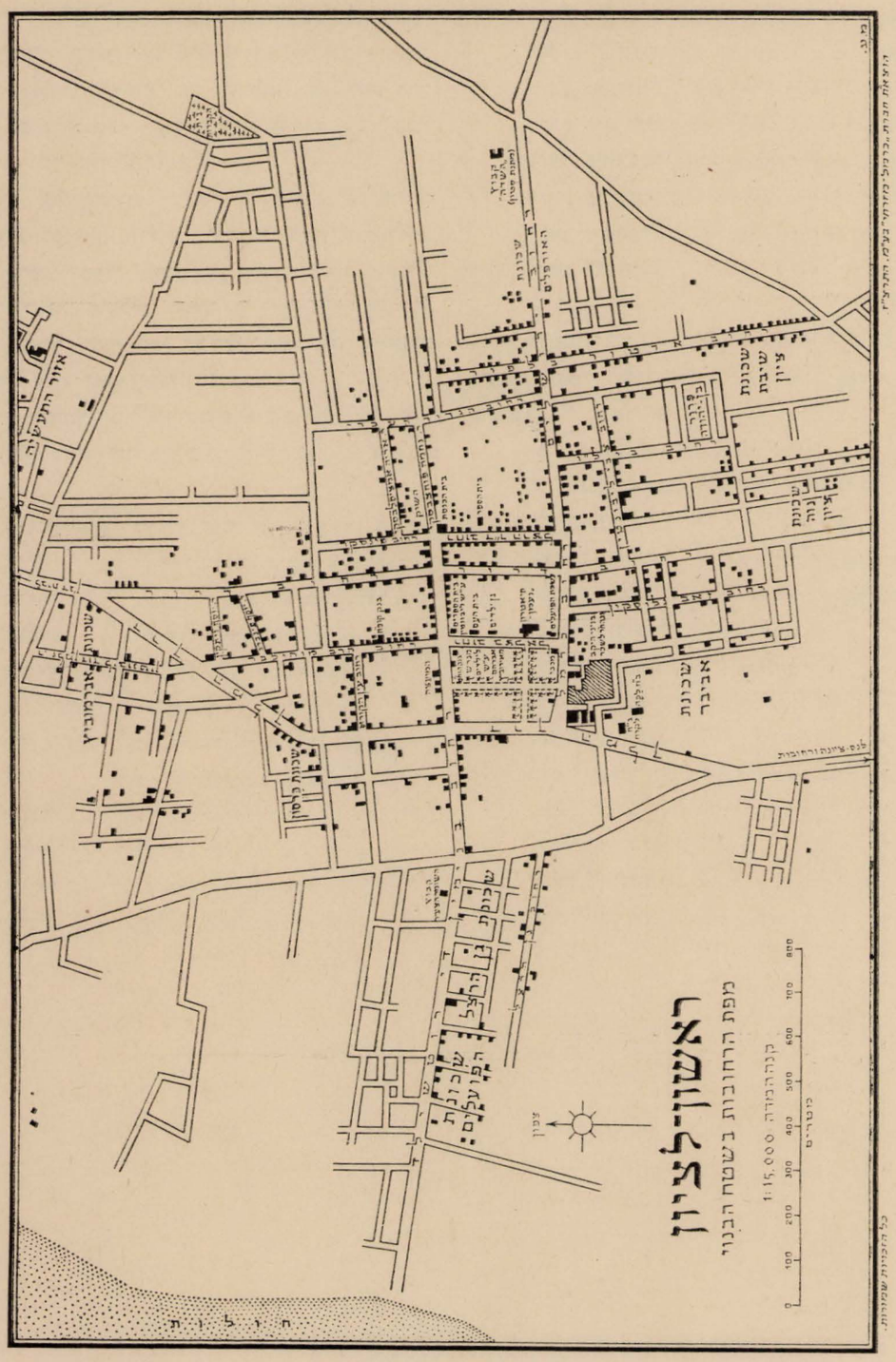

ציור 87. מפת הרחובות.

VIII. שאר המתנחלים בעליה השניה לראשון־לציון עד שנת השלשים ליסוד המושבה — התרע"ב.

מספר סדורי	תאריך	השם	דונמים
1	התרמ"ג—1883	טופורובסקי מיכאל	25
2	התרמ"ח—1888	דרבלה ד"ר יצחק	20
3	"	הירשפלד אליהו מאיר	27
4	"	פרנק יצחק	94
5	התרמ"ט—1889	אפשטין חיים	1000
6	התר"ן —1890	אוסובצקי יהושע	60
7	"	גינצבורג נח	94
8	"	הירשפלד מלכה	27
9	"	סגל משה	1
10	"	קזושנר אברהם	51
11	התרנ"א—1891	בן־אריאל יעקב	38
12	"	בביטש ליפא	18
13	"	גורדון זאב	72
14	"	יודילוביץ דוד	24
15	"	פפירמיסטר—כהן מינה	50
16	"	רפפורט שלמה יצחק	25
17	"	שפירא חיים ישראל	85
18	התרנ"ב—1892	פינשטין יונה	25
19	"	רפפורט יהושע	20
20	התרנ"ד—1894	אבולעפיה שלמה	9
21	"	זלצמן אברהם גר־צדק	47
22	"	מרקוביץ אליהו	52
23	"	מוגילבסקי מרדכי	4
24	התרנ"ה—1895	אברמוביץ מרדכי	70
25	התרנ"ט—1896	בולקין אלחנן	1
26	"	בן־זאב שמעון	62
27	"	בירגר גרשון	55
28	"	ברלניצקי אריה	56
29	"	גיסין אריה	64
30	"	הורביץ גרשון	60
31	"	הלל הלל	61
32	"	זיגר אריה	59
33	"	טוליפמן אלכסנדר זוסיה	54
34	"	סימנובסקי משה	62
35	"	פנחסביץ מרדכי	72
36	"	פפירמיסטר שלום	2
37	"	פריאלניק אפרים	50
38	"	פוחצ'בסקי מיכל	63
39	"	רוזין שרגא פיבל	58
40	התרנ"ח—1898	אברמוביץ—ברד צפורה	13
41	"	אברמוביץ אלחנן	2
42	"	אברמוביץ—גולדשטין דינה	10
43	"	בן־זאב ד"ר לזר	2
44	"	גינזבורג יצחק	2
45	"	גולדברג—פין	15
46	"	כצלר פיבל	52
47	"	מרקוביץ יצחק	47
48	"	מרקוס אברהם	3
49	"	סטון ליאון	17
50	"	פפירמיסטר—הורביץ רחל	50
51	"	פפירמיסטר גרשון	76
52	"	פפירמיסטר—פרס מרים	25
53	"	פרס ישעיהו	
54	"	שורץ שמעון	45
55	התרנ"ט—1899	אוסטשינסקי אליהו	42
56	"	חומה יוסף	37
57	התרס"א—1901	גינזבורג אהרן	30
58	התרס"ב—1902	סגל ראובן	60
59	התרס"ג—1903	לוין זלמן	50
60	"	מדליה אברהם יצחק	7
61	התרס"ד—1904	גולדשטין משה	72
62	"	כהן דובה	20
63	"	כהן מנחם	10
64	"	כצלר יצחק	1
65	"	קריצ'בסקי חיים יעקב	7
66	התרס"ה—1905	ברד אברהם	11
67	"	יעקובזון—גורדון	40
68	"	רבינוביץ יוסף	24
69	התרס"ו—1906	ברלניצקי אבא	20
70	"	ברלניצקי חיים	60

מספר סדורי	תאריך	השם	דונמים
71	"	ברלניצקי מרדכי	24
72	"	גינצבורג שניאור זלמן	95
73	"	גורדון זאב (מכונאי)	2
74	התרס"ז–1907	ברישבסקי שלמה	1
75	"	גלוסקין זאב	2
76	"	דודזון מנחם מנדל	70
77	"	שמוליצנסקי יוהנה	91
78	התרס"ח–1908	זילברמן יחיאל	2
79	"	רטנר שמעון יהודה	4
80	התרס"ט–1909	אריה שמואל	66
81	"	ברינשטין אברהם	7
82	"	גורדון מנחם	15
83	"	הכהן מרדכי בן־הלל	50
84	התרס"ט–1909	דודזון–ויגודסקי פסיה	28
85	"	ויגודסקי אליהו	
86	"	וכסלר אהרן	26
87	"	פופל מרדכי	2
88	"	קודריאנסקי יוסף	2
89	התר"ע–1910	גולדין אריה	2
90	"	היטל שניאור זלמן	1
91	"	ויס שכנא	2
92	"	זמסקי תנחום	2
93	"	טפר שלמה	2
94	"	מזובר מרדכי	2
95	"	מרחוביץ ישראל	2
96	"	סגל בת־שבע	1
97	"	פרבר זלמן	2
98	התרע"א–1911	גרינברג נחום	1
99	"	חבקין ברוך	1
100	"	לובמן משה	104
101	"	מיזל יעקב צבי והניה	27
102	"	מרקוביץ יעקב	46
103	"	סגל זליג	42
104	"	סגל שמואל	1
105	"	מרקוביץ–סטון אדלה	20
106	"	סניור דוד	1
107	"	קירשנר קדיש	1
108	"	רוזין זלמן לוי	31
109	"	רזניק יעקב ויתומיו	10
110	התרע"ב–1912	אברביה יהושע	40
111	"	אברמוביץ אברהם	50
112	"	בולקין רבקה	1
113	"	בולקין שלמה	20
114	"	בלקינד נעמן	40
115	"	דודזון חיה	40
116	"	דימנט דוב	2
117	"	הירשפלד צבי	30
118	"	הלל יצחק	40
119	"	ויסר מרדכי	2
120	"	ויצברד אליקום ד"ר	40
121	"	זיגר ישראל	100
122	"	מאירוביץ אברהם	40
123	"	מירנסקי פיבל	2
124	"	סגל מרדכי	40
125	"	פישלזון יצחק	20
126	"	פרימן יעקב	30
127	"	פרימן שמואל	20
128	"	פובומברובסקי שלמה	60
129	"	פוחצ'בסקי עשהאל	40
130	"	פין אבשלום	30
131	"	קזושנר פיגה	48
132	"	קזושנר אהרן	60
133	"	רבינוביץ שרה	2

* * *

כל מספרי הדונמים הרשומים בהדפים האלה, מראים רק את הרכישות הראשונות של 169 המתנחלים שבהעליה השניה לראשון־לציון (עיין דף 161–184 : 4+19+13+133=169) ואחר כך נשתנו, כמובן, המספרים. יש מי שהוסיף לרכוש עוד, ויש שהעבירו רכושם לידים אחרות, ויש שנסתלקו לגמרי מנחלאותיהם, ואחרים ירשו מקומם.

ונעים לנו להדגיש כאן, שגם בהעליה השניה שלה, זכתה ראשון־לציון למספר הגון של אישים מפורסמים בישראל כמו:

מרדכי בן הלל הכהן, מגדולי סופרי התחיה, מחבר ספרים הרבה ומיסד המוסדות הכספיים בארץ, כמו: הלואה וחסכון — ירושלים, ובנק זרבבל — תל־אביב.

חיים אפשטיין, מגדולי המלומדים בעברית ומדקדק, סוחר עשיר שזכה לשני שלחנות.

ד"ר דרבלה, רופא השולטן מזנזיבר, שלט בשתים עשרה לשון.

יעקב קריצבסקי, אבי שלשת הקריצבסקים ושלש הקריצבסקות: א. מרדכי אזרחי קריצבסקי, סופר מפורסם, מחבר ומתרגם כמה ספרים ועורך המדור „שפה לעם" ב„הארץ"; ב. המנוח ד"ר יצחק קריצבסקי, שהיה רופא בירושלים ובפתח־תקוה; ג. המנוח ד"ר משה קריצבסקי נשא אשה מבית פביוס מיזס; ד. צילה קריצבסקי, אשת אברהם עמיאל בירושלים; ה. אסתר קריצבסקי אשת האמן בריליאנט בירושלים ו. ברכה קריצבסקי אשת הכורם צבי הירשפלד בראשון־לציון.

ד"ר בן־זאב, רופא מפורסם במצרים התחתונה.

יוסף קודריאנסקי, מגדולי העשירים ברוסיה, מיסד „מושב זקנים" בתל־אביב.

מרדכי יעקבסון. אבי היעקבסונים אליעזר וזלמן ברחובות ובתל־אביב.

זאב גורדון. אבי יהושע גורדון מיסד התערוכות בא"י, מחבר מלון מסחרי־בנקאי ומנהל חברת האכספורט של הדרים „פלאוג", ואבי הגורדונים מנחם ויוסף.

אלחנן בולקין, מיסד חרשת הטויה והאריגה הראשונה ב„יהודיה" ע"י פתח־תקוה.

שרגא פיביל רוזין, שלט בכמה לשונות אירופיות נוסף לעברית. היה מורה בביה"ס בראשון־לציון, הוא אבי עמנואל ואדם רוזן, מיסדי Rosentours המקשר אמריקה וארץ־ישראל, ואבי כמה בנים ובנות וחתנים בא"י — ש. פ. רוזין. קבע לו מקום בספרות הא"י.

שלמה אבולעפיה, ממשפחת אבולעפיה העתיקה ההיסטורית, מורה מובהק ידע על בורין את השפות: עברית, ערבית וצרפתית, היה מורה לצרפתית וערבית בביה"ס בראשון־לציון, והעמיד תלמידים ידענים.

XI. המתנחלים שלא השגתי תמונותיהם.

מספר סדורי	תאריך	השם
1	התרמ"ה	ויסמן דוד
2	"	וינצויג שלמה
3	"	זיברג דוד
4	"	כהן מאיר
5	"	נמצוביץ ישראל
6	"	סגל דוד
7	"	סגל זאב
8	"	שמוליצנסקי משה ניסן
9	התרמ"ח	פרנק יצחק
10	התרמ"ט	אפשטין חיים
11	"	שינפינקל אליהו
12	התר"ן	גינזבורג נח
13	"	סגל משה
14	"	קזושנר אברהם
15	התרנ"א	בן־אריאל יעקב
16	"	שפירא חיים ישראל
17	התרנ"ב	רפפורט יהושע
18	התרנ"ד	מוגילבסקי מרדכי
19	התרס"ד	גולדשטין משה
20	התרס"ה	רבינוביץ יוסף
21	התרס"ז	שמוליצנסקי יוהנה
22	התרס"ח	זילברמן יחיאל
23	"	רטנר שמעון יהודה
24	התרס"ט	ברינשטין אברהם
25	"	הכהן מרדכי בן־הלל
26	התרע"א	גרינברג נחום
27	"	מיזיל יעקב, צבי והניה
28	"	רזניק יעקב ויתומיו
29	התרע"ב	דימנט דוב

X. תמונות המתנחלים בעליה השניה לראשון־לציון, לפי סדר השנה והא״ב (התרמ״ג—התרנ״ח).

ציור 88. מימין לשמאל: שורה א׳ (התרמ״ג) טופורובסקי מיכאל; (התרמ״ד) זיגר שלמה. — שורה ב׳: התרמ״ה) אמצטלבסקי ליון [אריה]; אריה גבריאל; ברלניצקי נחן; גולדברג אברהם זאב; הירשפלד שמואל; יעבץ זאב; יעקבזון שמחה. — שורה ג׳: יצחקי משה כהן שמואל; לזרוב אברהם; ליטוינסקי יעקב אלחנן; מרקוביץ אברחם; פפירמיסטר אהרן; קרנר שמואל. שורה ד׳: (התרמ״ח) הירשפלד אליהו מאיר. — שורה ה׳: (תת־ן) הירשפלד מלכה. — שורה ו׳ [בירידה אלכסונית] (התרנ״ו) בולקין אלחנן; (התרנ״ד) אבולעפיה שלמה; זלצמן אברהם גר־צדק; מרקוביץ אליהו; (התרנ״א) רפפורט שלמה יצחק. — שורה ז׳: (התרנ״א) בביטש ליפא; גורדון זאב; פפירמיסטר—כהן מינה; (התרנ״ח) אברמוביץ—ברד צפורה; (התרנ״ב) פינשטין יונה.

תמונות המתנחלים בעליה השניה לראשון־לציון, לפי סדר השנה והא"ב (התרנ"ו–התרס"ג)

ציור 89. מימין לשמאל: טור ראשון: [מלמעלה למטה] שורה א': (התרנ"ו) בירגר גרשון; בן־זאב שמעון. – שורה ב': הלל הלל; ברלניצקי אריה. – שורה ג': טוליפמן זוסיה; סימנובסקי משה; פינחסביץ מרדכי. – שורה ד': פפירמיסטר שלום; פריאלניק אפרים; רוזן שרגא פיבל. – טור שני: שורה א': (התרנ"ח) אברמוביץ אלחנן. שורה ב': בן־זאב ד"ר לזר; אברמוביץ–גולדשטין דינה; גינצבורג יצחק. – שורה ג': גולדברג–פין; כצלר פיבל; מרקוס אברהם. – שורה ד': סטון ליאון; פפירמיסטר–חורביץ רחל; פפירמיסטר גרשון. – שורה ה': פרס ישעיהו; פפירמיסטר–פרס מרים; שורץ שמעון. – שורה אחרונה: (התרנ"ט) אוסטשינסקי אליהו; תומה יוסף; (התרס"ב) סגל ראובן; (התרס"א) גינצבורג אהרן; (התרס"ג) לוין זלמן.

תמונות המתנחלים בעליה ה ש נ י ה לראשון־לציון, לפי סדר השנה והא״ב (התרס״ג—התר״ע)

ציור 90. מימין לשמאל: [החצי העליון] שורה א׳: (התרס״ג) מדליה אברהם יצחק; (התרס״ד) כהן דובה; כהן מנחם; כצלר יצחק איזיק; קריצ׳בסקי יעקב; (התרס״ה) בדלניצקי אבא; ברלניצקי חיים. — שורה ב׳: (התרס״ה) ברד אברהם; יעקבזון—גורדון; (התרס״ו) ברלניצקי מרדכי; גינזבורג שניאור זלמן; גורדון זאב מכונאי. [החצי התחתון]: טור א׳: שורה א׳ (התרס״ז) ברישבסקי שלמה; (התרס״ח) דודזון מנחם מנדל. — שורה ב׳: (התרס״ט) אריה שמואל; גורדון מנחם; דודזון—ויגודסקי פסיה שורה ג׳: וכסלר אהרן; (התרס״ח) פופל מרדכי; קודרינסקי יוסף. — טור ב׳: שורה א׳ (התר״ע) גולדין אריה. — שורה ב׳: ויסל שכנא; היטל שניאור זלמן. שורה ג׳: מזובר מרדכי; זמסקי תנחום; טפר שלמה. — שורה אחרונה: סגל בת־שבע; מרחוביץ ישראל.

תמונות המתנחלים בעליה השניה לראשון־לציון, לפי סדר השנה והא״ב (התר״ע—התרע״ב)

ציור 91. מימין לשמאל: טור א׳: שורה א׳ (התר״ע) פ־בר זלמן; (התרע״א) חבקין ברוך. — שורה ב׳: לובמן משה; מרקוביץ יעקב; סגל זליג. — שורה ג׳: סגל שמואל; מרקוביץ—סטון אדלה; סניור דוד. — שורה ד׳: קירשנר קדיש; רוזין זלמן לוי. — טור ב׳: (התרע״ב) שורה א׳: אברמוביץ אברהם. — שורה ב׳: בולקין רבקה; בולקין שלמה. — שורה ג׳: בלקינד נעמן; דוידזון חיה; הירשפלד צבי. — שורה ד׳: הלל יצחק; וויסר מרדכי; מאירוביץ אברהם. — שורה ה׳: מירנסקי שרגא פיבל; סגל מרדכי; פוֹבומבורוֹבסקי שלמה; פוחצ׳בסקי עשהאל. — שורה ו׳: קוושנר אהרן; קוושנר פיגה; רב־נוביץ שרה; פרימן שמואל; פין אבשלום.

יא. הַחִנּוּךְ בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן.

ו. החדר.

כשהראשונים הספיקו בתרמ"ב–תרמ"ג להתישב על הקרקע, כבר היו עמהם ילדים בגיל „תלמידים"; ושאלת למוד־תורה החלה לנקר את מוחם. מספר התלמידים היה קומץ קטן, וגם לא כלם בני כתה אחת, היו ביניהם בני דרדקי ובני מקרא, וגם בני גמרא. – ואיה בית האולפנא במדבר עין הקורא?

דאגת חנוך הילדים מלאה את לב המתנחלים כלם, במלא ההיקף; זו היתה דאגה יותר גדולה מדאגת השעורה והחטה, הקשואים והדלועים. מיד אחרי ראש השנה (התרמ"ג) הביטו האנשים סביבם, וראו את ילדיהם בלי תורה, ובלי דרך־ארץ, מתגוללים בעפר, ומי מהם שמצליח להיות לרוכב על גבי הכלבים. והכאב רב ועצום.

אחד המיסדים, אהרן מרדכי פרימן, הביא מירושלים, על חשבונו, מלמד חברוני אחד, והקים על שטח מאדמתו אהל של מחצלאות; החברוני היה מלמד הדרדקים, ושו"ב המושבה, הרב חיים טוביה רפפורט היה מלמד הכתה הגבוהה: תורה, משנה וגמרא.

– ספסלים לא היו, וישבו הילדים על הארץ סביב שלחן נמוך. ככה נמשך תלמוד התורה כשנה.

בתחלת התרמ"ד כבר שכרה הנהלת ה„חדר", דירה קטנה בבית המיסד שרגא פיבל היסמן, שהיה משמש גם בית־כנסת, וגם כעין בית ועד למועצה; וגם מקום לקבלת אורחים רשמיים, כגון את מנהל המושבה אוסובצקי; בית הפקידות טרם נבנה במושבה.

בתרמ"ה נוסף במושבה אזרח צעיר ושמו שלמה וינצויג, שנשא לאשה את בת נפתלי הלל. זה היה בחור שנולד ונתחנך בפריז ובאלזס. אביו היה אדוק וחרד, ועלה לארץ־ישראל והעלה אתו את כל בני ביתו – קראו לו „ברל פַּריזֶר" – ושלמה וינצויג נתקבל במושבה בתורת מורה לצרפתית.

מענינת אפיזודה קטנה שמסר לי וינצויג על מנויו למורח צרפתית בראשון־לציון.–

„ציר הנדיב אליהו שיד, בשובו בפעם ראשונה מבקורו בארץ־ישראל, מסר להברון דין וחשבון שלו. והברון הזמין את שיד לבוא אליו בפעם אחרת. בבואו הציע להברון למנות מורה לצרפתית להמושבה ראשון־לציון. בשמעו את המלה „מורה" Professeur, קפץ הברון ממקומו והתקצף:

– לא! לא מורה! אין צורך למושבה במורה.

אליהו שיד נאלם דום, ושמר את הדבר.

עברו איזה ימים ושיד נקרא שנית לבוא לפני הברון בענין ארץ־ישראל. והנה הוא מצא את הברון במצב רוח טוב, השתמש בשעת הכשר, ויחזור על השאלה הנ"ל באופן אחר, וישלב לתוך דבריו פסוק כזה: – הגנן כַּוֶלן מלמד לצעירי המושבה עבודת האדמה, אבל הם אינם מבינים את לשונו. – כדאי היה, אדוני הברון, למנות בראשון־לציון איזה „מלמד" Instituteur, היודע צרפתית, וללמדם את הלשון, למען יוכלו להבין את שעורי הגנן.–

כמובן שהברון כבר שכח את התנגדותו בפעם הראשונה לאותה הצעה עצמה; וההסברה ושנוי השם והנוסחה החדשה של שיד, בדבר „לימוד עבודת האדמה", דברה תיכף ללבו ולהגיונו, ויסכים מיד: – „זוהי מחשבה טובה. הלא הם יצטרכו להתפתח במקצוע זה, ולקרא ספרים מקצועיים בעבודת אדמה. תתור אחרי אדם מוכשר, ותמסור לו את התפקיד".–

וככה נתמנה שלמה וינצויג, למורה צרפתית הראשון במושבה. וביחד עם ה„מלמדים" הקודמים, החל ה„חדר" לקבל איזה צורה של בית חנוך. בנוסח הימים ההם. המורה לימד גם חשבון, ומקצת גיאוגרפיה והיסטוריה וכמובן שהיה נחשב כעין מנהל המוסד.–

גם הפקיד יהושע אוסובצקי לימד להילדים במקצת את הלשון הצרפתית ואביו הרב שמחה בונם לימד תורת היהדות. גם המתנחל אברהם ברֶד נכנס להחדר ללמד חומש ורש"י. בסוף התרמ"ה עזב וינצויג את משרתו. ובתחלת התרמ"ו נתמנה שלמה אבולעפיה לצרפתית.

באותו שנה, התרמ"ו, נתמנה מרדכי לובמן למורה המושבה וגם נמסרה לידו מצד הפקידות הנהלת בית האולפנא במטרה לשפר בו קצת את התכנית.

מרדכי לובמן, אדם מלומד בעל השכלה גבוהה, ערך תכנית של שעורי למוד יותר מסודרים, בית־הספר עבר מבית היסמן לבנין בית־הכנסת. ובהיות שביהכ"נ היה בלי גג, לא יכלו בחורף להתקים שם. וגם הבנות החלו לבקר את בית־הספר לצרפתית. נשכרו לתכלית זו שני בתים: א) בית אברהם מרקוביץ לבנים; ב) בית זאב אברמוביץ

לבנות; — לַבנות לימד אבולעפיה הכל בצרפתית, ולבנים לימד לובמן וחיים טוביה וברד, למודי היהדות.

כשתי שנים עבדו שני המורים הנאורים, לובמן ואבולעפיה; הראשון בלמודי היהדות תנך, משנה, גמרא, לשון עברית, וכל התלוי בהם, בתרגום זשרגוני, והשני לשון צרפתית, וכל המדעים האלמנטריים בלשון הצרפתית גופא. — ה„חדר" החל לשנות את צורתו ותכניתו, והוכנסה בו לאט לאט שטת „בית־ספר" במובן אירופי.

II. בית־ספר העברי הראשון בעולם.[142]

בתחלת שנת התרמ"ו נתקבל למורה בראשון־לציון גם כותב הדברים האלה: דוד יודילוביץ, שהיה שייך לקבוצת הביל"ויים, שהתישבו בירושלים מפלגת „שה"ץ" (שיבת החרש והמסגר): בלקינד שמשון, דובנוב זאב (ולדימיר), יודילוביץ דוד, סירוט דבורה, רוזובסקי נחמן, שרתוק יעקב. — חברי ביל"ו הללו, התחממו לאורו של אליעזר בן־יהודה, והיו חברים בחברה החשאית „תחית ישראל" שיסדו אליעזר בן־יהודה ויחיאל מיכל פינס, בהתרמ"ב.—

ההשפעה של אליעזר בן־יהודה, נביא תחית הלשון אפפה את כל הויתי, ובבוא לידי שדה־עבודה חשוב כזה, במושבה ראשון־לציון התמסרתי למלחמת תחית הלשון בפיות התלמידות (נמניתי ללמד גם לתלמידות) והתלמידים, בבית־הספר, ברחוב, ובבית האבות ובכל מקום.

וקשה היתה העבודה מכל הבחינות, ומכמה וכמה סבות:

1) הפעוטים וגם הגדולים כלם מדברים זשרגון אשכנזי. או ספרדי; רוסית או רומנית, בכל לשון הם מדברים, רק לא בעברית.

2) האבות היו כמובן מסוג „בני דורם"; ולא קל היה להם לעכל שטה חדשה. בלמוד ובחנוך ילדי טפוחיהם. — חדש בכלל אינם אוהבים.

3) הלשון שנועדה לשוב לתחיה, נמצאה בעת ההיא עניה ודלה. חסרו עדין אפילו המלים היום־יומיות כגון: מגבת, גרביים, שרוול, רצינות, צלחת (קערה ולא כיס), ממחטה, מענין, המחאה, אנכיות, סיור, קדמה, תאריך, סיכה, ראיון, גיוס, אדישות, וכאלה וכאלה למאות שנוצרו במשך 50 שנות התחיה חסרו אז. — חצאי אלמים היינו, מגמגמים היינו, דברנו בידים, ובעינים, ולפעמים נפלטה בהכרח מלה זשרגונית או לועזית מהפה, למען הסברה. — ואף על פי כן גזר המורה על התלמידים והתלמידות: —

«עברית»!

עברית בבית! עברית בחוץ! הן בבקעה, הן בהר, הן בשדה והן בכפר, עברית בכל מקום.

ובימים ההם אף לא חלמו עדיין, על גני ילדים, ונתחיל בשטת הסתכלות, שקראתי אז „שעורי־הגופים" — היא שיטת האֶם. —

ועברית, כמובן בהסברה בעברית! כמו שכבר היה נהוג בירושלים, ללמודי הקודש בבית־ספר ניסים בכר, חכי"ח. בראשונה על ידי בן־יהודה ואתו יחד, ואחריו, דוד ילין. — למודי חול לומדו שם, בבי"ס אליאנס, כמובן בצרפתית.—

4) והמורה החדש החליט; אין הבדל בחנוך ילדים עברים, בין למודי קדש ובין למודי חול. הכל, צריך להֶלָמד בעברית!—

ברם אבן נגף גדולה היתה בדרך:

השטה יֶשנה. הרצון גם כן ישנו. אבל היכן הם ספרי־הלמוד למדעים אלמנטריים?

כל הרכוש הפדגוגי העברי ללמודים אלמנטריים התקיים בעת ההיא, (עד כמה שמצאתי) והצטמצם בספר „יסודי חכמת השעור" לסלונימסקי; ספר „צפנת פענח" ליוסף שליפירז מהורודישץ, שניהם לחשבון; וספר „גלילות הארץ" להלל כהנא ו„מוסדי ארץ" לקלמן שולמן; שניהם לגיאוגרפיה; וספרי צבי הכהן רבינוביץ על האבן השואבת, ועל ההרכבה וההפרדה, ועל האש והמים; וכן ספרי תולדות הטבע לשלום יעקב אברמוביץ, כל אלה ספרי חכמה ומדע גדולים וחשובים, ואשר גם בוגרים משברים את שניהם בהם. בכל אופן אינם ספרים לקטנים, לתלמידי בית־ספר, והיכן להשיג? ספר קטן אחד השכיל אברהם מאפו לתכן בשביל קטנים, בשם „אמון פדגוג" אבל — בתרגום והסברה זשרגונית.—

III. ספרי לימוד לבית־הספר העברי הראשון.

המורה החדש התידד עם מרדכי לובמן שהיה המורה הראשי, ושניהם התיעצו כדת מה לעשות בדבר מלוא הפגימה

142. עיין בספר היובל של הסתדרות המורים בארץ־ישראל, דף 150, במאמרי: „בית־ספר העברי הראשון". ועיין ב„דאר היום" שנה י"ד גליון רפ"ד ט"ו אב תרצ"ב, במאמרי „תולדות החנוך בראשון־לציון".

הזאת של חסרון ספרי לימוד למדעים אלמנטריים. המורה החדש הביע את רצונו החזק כי הכל יהי נלמד מהיום והלאה רק בעברית.

לובמן נתמנה אותו יום על ידי הפקיד בלוך למשגיח ומפקח על כל שלשת בתי הספר של הברון שהיו קימים בעת ההיא: בראשון־לציון, פתח־תקוה ועקרון היא מזכרת בתיה. ויודילוביץ נקבע למנהל מקומי בבית־הספר ראשון־לציון.

מרדכי לובמן היה בעל מזג טוב, נוח לבריות, והרגיש באחריות גדולה כלפי פקידות הנדיב, שהיתה נוטה להפצת הלשון הצרפתית. הוא היה איש חלש, גוו רופף וחש בלבו; קשה היה עליו לערוך מלחמה רוחנית מכל הצדדים: עם האבות הז׳רגוניים, הפקידות הצרפתית, הרחוב, הדור הישן, כל אלה לא התאימו למהפכה ההולכת ומתחוללת על ראשנו. הפעוטים באים מבית הוריהם לבית־הספר וזשרגון בפיהם. מודה אני ולא אבוש כי עש הספק החל לאכול גם אותי, אחרי חליפת הדעות בינינו. לובמן חשב בתום לבבו כי זהו דבר בלתי אפשרי. ובדעה זו החזיק גם כעבור ארבע שנים: (בתרנ״ב) „שלקטנים במחלקות הראשונות מסבירים בתרגום (בז׳רגון) יען כי בראשונה עוד לא ידע הילד כל לשון אך ז׳רגון וכו׳ 143).

ברם אין לך דבר העומד בפני הרצון! שאלת הקטנים נשארה לעת עתה תלויה, ומסרוה לשקול דעתו של כל מורה, אבל בשביל הגדולים הלא אין שום פלוגתא. צריך להכין ספרי לימוד למדעים אלמנטריים.

ויסכים מרדכי לובמן לחבר ספר ל„ידיעות הטבע" לפי חתך תלמידי בית־ספר, בעקבות הסופר הרוסי אנטון זובוב. הספר שחבר נכנס לשמוש לבית־ספרנו.

דוד יודילוביץ חבר ספר ל„גיאוגרפיה", והכין שעורים יומיים לתולדות הטבע.

שרגא פיבל רוזין תרגם שעורים לדברי ימי העמים.

בן־יהודה בירושלים הואיל לחבר בשביל התלמידים ספר „דברי ימי ישראל".

וגרזובסקי, ציפרין ויודילוביץ השתתפו בחבור מערכת ספרים ראשונה בשם כללי: „בית־הספר"; „פרוזדור" (למתחילים); המדריך" (דקדוק); „שעורי הגופים" (הסתכלות), „המחשב" (חשבון); „שעשועים" (למקרא).

וכך נתחברו ספרי בית־הספר ונשלמו בראשון־לציון על ידי המורים שלנו.

כתבי היד היו מוכנים לדפוס. התעוררה השאלה: „ואיה מוצא לכסף להדפסה"?

ויקח עליו דוד יודילוביץ להמציא את הנחוץ. וישלח את כל כתבי היד לפריז אל מיכאל ארלנג׳ר בבארו לו: כי בית־הספר הארץ־ישראלי איננו דומה לבתי־הספר אשר הקימו להם יהודי הגולה גם בארץ וגם בחוץ־לארץ. בית־ספר העברי החדש הוא הגשר לתחית העם, לתחית הארץ ולתחית הרוח: לשון עברית מדוברת בפי הדור החדש, וכו׳ וכו׳. והציע שארלנג׳ר ידפיס את מערכת הספרים בפריז גופא.

וזאת היתה תשובת האיש המרומם הזה, בלשון העברית הצחה שלו:

„פריז כ׳ אלול התר״ן.

יקירי הא׳ יודילוביץ,

– – – – – ע״ד הספרים ששלחת לי בכתב יד, ספרי חנוך לילדים בבתי־הספר, היה לי להמתין עד שוב הנדיב מדרכו, ועתה הנה קבל עליו בסף״ר 144) את הוצאות הדפוס כי נפשו יודעת מאד כמונו שאין לך עם בלי שפה מיוחדת לו, ובפרט כשיש לנו שפה קדושה ועתיקה.

נראה לי שהיותר טוב להדפיס את הכל בירושלים תוב״ב. ע״כ שלחתי היום את הספרים ביד ב״ד [בית־דאר] על שם הא׳ הירש ממקוה־ישראל, כי לא ידעתי אם תלך כל פעם לב״ד לקבלת מכתבים. [הדאר היה ביפו, הירש במקוה־ישראל ואני בראשון־לציון].

„הנדיב שאל אותי בכמה תעלינה הוצאות הדפוס, ואומר לו – שלא תעלינה יותר מן חמש־שש מאות פרנק – האמת אתי"?

„קבלתי ספרך „המסחר וחרשת המעשה" ושמחתי מאד. כי נכונים דבריך. מסרתי אכזמפלר אחד להנדיב. אך חבל שאינו יודע לקרוא בו".

שלום וכו׳

(חתום) מיכאל ארלנג׳ר"

143) עיין ב־זכרון דברים" הרביעי לאספות המורים בי״ד שבט אתתכג לחרבן (התרנ״ב) נדפס בכתבים לתולדות חבת ציון וישוב ארץ־ישראל – א. דרוינוב (התרצ״ב) דף 977.

144) ר״ת בסף״ר: בסבר פנים יפות.

תקון השמטה בדף 185:

לצערי הרב, נשמטו, בתחלת הטור הראשון בין „חשובי האישים שהתנחלו בראשון־לציון" בשעת עלִיָתה השניה, שורותים הללו:

„זאב יעבץ, ההסטוריון העברי של ימינו, סופר וחוקר רב ערך בין חכמו ישראל שבדורנו".

וכשיצאו ספרי „בית־הספר" שלנו מן הדפוס, נתן מיכאל ארלנג'ר הוראות ע"י נשיא חכי"ח לכל בתי־ספר האליאנס בארצות הקדם שישתמשו בבתי־ספריהם בספרינו אלה, של מורי ראשון־לציון. קבלתי איפוא הזמנות מרשת בתי־ספר ההם לחלק גדול מהמהדורה הראשונה.

ובהיות שבאותה שנה הגיע בנו בכורו של ברון אדמונד, לשנת „בר־מצוה" בי"ח כסלו התרנ"ב 19.12.1891 הקדישו המחברים גרזובסקי, ציפרין ויודילוביץ את הספרים ל„בר־המצוה", העלם יעקב בן־בנימין, (הוא ז'מס די רוטשילד של ימינו), ועל שלחן הסעודה בבית הברון ביום חג בר־המצוה, הועלתה התשורה, ספרי „בית־הספר", על טס של זהב, לחתן היובל הי"ג. ותיכף כתב לדוד יודילוביץ בצרפתית כדברים האלה:

„חן־חן לך, אדוני, בעד ההקדשה של ספריכם. אני מרגיש תודה רבה בעד שימת לב זאת אלי, ואבקש למסור ברכתי גם ליתר חבריך בעבודה".

(חתום) ג'מס ארמנד די רוטשילד.

ציור 92. בי"ס הבנות בהתר"ן. המורים, מימין: שלמה אבולעפיה — משמאל: דוד יודילוביץ.

IV. אספות המורים.

עברו על בית־ספר ראשון־לציון ארבע שנות נסיון ראשונות ללמודים אלמנטריים בעברית. והמורים הראשונים, אלו שהאמינו בתחיה, נשמו לרוחה — חפצם הצליח בידם!

נתברר להם, כי ללמד דברי מדע בעברית—עברית, אפשר ואפשר.

ובראש השנה התרנ"ב, התידדו בראשון־לציון דוד יודילוביץ וחברו מעקרון, יהודה גרזובסקי, ויחליטו ליסד כמין ברית־מורים בין קומץ המורים העברים שנמצאו אז בכל ארץ־ישראל. מספרם היה לערך תשעה־עשר, ואלו שמותיהם בסדר א"ב: אפשטין יצחק (צפת), בלקינד ישראל, ובלקינד מאיר (יפו), גורדון אריה ליב (פתח־תקוה), גרזובסקי יהודה, הורביץ אריה ליב (עקרון) הורביץ משה (זכרון־יעקב),

„ראשון־לציון" בעריכת ד. יודילוביץ. גל. 14.

מ. צ. זפרן (פ"ת) זינגר מרדכי (ראשל"צ), חומה ברוך (עקרון), יודילוביץ דוד (ראשל"צ), ילין דוד (ירושלים), יעבץ זאב(זכרון־יעקב), לובמן מרדכי (ראשון־לציון), כהנא יצחק (יפו), מיוחס יוסף (ירושלים), ספיר אליהו (פתח־תקוה), רוזן שרגא פיבל (ראשון־לציון), שמרקין נ. (זכרון־יעקב).

לכל אלה נשלח, מצד מחוללי רעיון הסתדרות המורים (גרזובסקי–יודילוביץ) כרוז חם ונלהב, ובו הסבות שהניעו אותם להקים את מפעל „אספות המורים":

א) שהמורים יכירו בטוב איש את רעהו, שיתיעצו יחדו, שיחליפו דעות ביניהם, והיה מעשה החנוך שלם ותשועה ברוב יועץ.

ב) להשריש בתוך לבות החברים המורים את עומק ההרגשה של גודל האחריות שלקחו עליהם, ועד כמה שעליהם לפקוח עין, ולהכיר ולדעת לאן פניהם מועדות, ולהבין, שעל הדור הזה לתת דין וחשבון לדורות הבאים ולגשר לפניהם גשר.

כל המורים ענו בהתלהבות להצעה והסכימו להופיע מידי לקבלתם את ההזמנה, לאספה הראשונה, מלבד שלשה (ילין, יעבץ ומיוחס) שאפילו לא ענו לכרוז, משום מה, אם שהביטו עלינו מלמעלה למטה, או שהביטו על זה כעל מותרות וכו', על כל פנים הסתדרות מורים זו נתיסדה בראשון־לציון.

האספה הראשונה התקימה בי"ט חשון אתתכ"ג–התרנ"ב הישיבות נתקימו כסדרן כמעט תמיד בראשון־לציון, יותר מארבע שנים, עד י"ז טבת אתתכ"ז–התרנ"ו.–

נשאו ונתנו באספות הללו על כל השאלות, החנוכיות והפדגוגיות, לכל מקצועות החנוך הלאומי. גם חִבְּרו תכנית למודים אשר כל החברים קבלו עליהם להוציאה לפועל. צביון בית־הספר נשא אז אופי כפרי. כי גם יפו לא היתה יותר מאשר „עיירה" מתהווה.

בכל אספה ואספה דנו מצד אחד בכל השאלות הפדגוגיות ומהצד השני היה לקומץ המורים הזה לעמוד בקשרי מלחמה, עם שני הכחות האיתנים, שנצבו כנגדם, כחומות בצורות להפריע בעדם בעבודת הקודש, הלא הם: אנשי הדת מצד אחד, וה„משכילים" המתחסדים מצד שני.

חבר המורים שלנו היה מרכב מכל המינים ומכל הצבעים, חנוך ליטא, חנוך גליציה, חנוך ירושלים, חנוך רומניה, חנוך נגב רוסיה וכו' וכו' ועדיין לא כלם מסכימים למדעים בעברית. והוכוחים בשאלה זו, מרובים היו, עזים היו, וגם סוערים.

ציור 93. בית־ספר הבנות, ה' אלול התרנ"א. כתה ג' וד' עם מורם דוד יודילוביץ.

הנה לדוגמא חלק קטן מהוכוחים באספה הרביעית שהתקימה בי"ד שבט אתתכ"ג – התרנ"ב. אחרי שקראו את „תכנית הלמודים" שחברו בעלי האספה, קם המורה אריה ליב גורדון והעיר הערה גדולה[145].

145) עיין מאמרי בספר היובל של הסתדרות המורים באיי משנת התרפ"ט עמודים 153–151 — ועיין „בכתבים" לתולדות חבת ציון וישוב ארץ־ישראל לא. דרויאניב כרך שלישי עמודים 979–978.

„אריה ליב גורדון: – שני הלמודים, „תלמוד" ו„חכמות כלליות", אין להכניס בפרוגרמה שלנו. לפי דעתי, מי שירצה לַלמד את בנו גמרא, ילמדהו בביתו; כי זה אינו מתעודת בית־הספר. וגם חכמות כלליות, לא נוכל להכניס בבתי־הספר בלשון עברית כי אם בלשונות החיות, יען כי חסרים לנו שמות רבים לכל חכמות הכימיה והטבע ועוד; וגם עוד דבר, שהמורה בעצמו אינו מורגל בלשון עֵבר בדבור. ואם לא יספיק הדבור אשר בפיו לבאר לתלמידיו– בלשון רחבה, כל דבר חכמה וחכמה, אזי לא תבוא החכמה בלב התלמיד בשלמותה, כי אם ברעיונות מקוטעים, על כן עלינו, לפי דעתי, ללמד בעברית רק הלשון; אך לא החכמות. את המדעים נלמד באיזה לשון חיה שתהיה, אשר בה ספרים רבים לתכלית זו".

אחריו:

יהודה גרזובסקי: אם הילד ילמד את הידיעות בלשון אחרת לא בלשוננו, אזי לא ידע לדבר בלשוננו, כמו אנחנו, שלמדנו עברית היטב ולדבר בה לא ידענו, ועד היום קשה לנו. וזה כל חפצנו היום, לשים את דבור השפה, בפי הילדים ולהחיות את הלשון.

„ובנוגע לספרים ולהשמות הטכניים, אל נא נדאג יותר מדי, ואל נבטל בשביל זאת את מטרתנו; הצורך יברא לנו את כל הספרים האלה והשמות הנצרכים.

דוד יודילוביץ: הרעיון להחיות את הלשון העברית ולעשותה לשפה מדוברת. ראוי והגון עתה להתבונן אליו במקום הזה ביתר שאת; כיום הזה אין לישראל לא בתי משפט, בתי־עם ובתי ממשלה, לא שוק וברזה עברים, לא ארץ ולא מקום מיוחד לו על כדור הארץ, אשר נוכל להראות עליו, כי „שם" נשתמש בלשון שלנו, שנתפתח ונתמיד בדבור, בעברית לשוננו, למען נתרגל בה, שתהיה בפינו ללשון מדוברת. כל אלה אין לנו, ומקום להתנסות בלשוננו על פי הנסיון היומי אין לנו; ואך פינה קטנה אחת, מקום לא גדול אחד, נשאר לנו אשר בו התקוה, בו כל מבטחנו, שממנו תצא הלשון והיתה למדוברת בפיות בני ישראל ובנותיו, והם המה אשר יוכלו אחר כך לחביאה אל השוק, אל המסחר, אל בתי העם, ואל דרך החיים, והמקום הזה הוא בית־הספר... ואם גם בבית הזה נגביל זכויות הלשון, נבריח בעדה דלתות, נציב לה גבולים, את המדעים נרחיק ממנה, מפני הדבור נפחד, ונירא לדבר במהירות, פן חלילה תפליט שפתנו איזה שגיאות לשון. – אז לשוא כל עמלנו, וַהֲחֵיָה בל נחיה את לשוננו!

ברוך חומה: אם רק ישימו המורים לב, ובכל עוז ישתדלו להגיע לתכלית הדבר, לעשות את הלשון לשפה מדוברת אז ישתדלו גם־כן להמציא המלים והבטויים הנכונים להסביר לנער את כל הדברים בעברית. ולמופת לנו לימוד התלמוד בשפת ארמית אשר כמורה כתלמיד לא ידעו אותה, ואך ההרגל עושה את שלו, והכל מתבאר ונהיה מובן.

מרדכי לובמן: אין כל צרך לגור הרבה מפני קושי ההסברה. הן אנחנו מתחילים עם קטנים ללמד את תרגום הלשון בראשונה בז׳רגון, יען כי בראשונה עוד לא יודע הילד שום לשון, אך ז׳רגון. ואנחנו מצליחים להסביר באופן כזה את כונת כל ענין וענין, אשר אנו רוצים להכניס בלבו לכל פרטיו, ולאט לאט תהיה לו שפת עברית מובנה, וגם המורים בעצמם מתרגלים יותר ויותר, ומתחילים אחר־כך לבטא בלשון הזאת לפני הילד את מצפוני כונת כל ענין וענין, והוא מבין את הדבר על בוריו; ואם לקטנים כך, לגדולים על אחת כמה וכמה, תהיה ביכלתנו לבאר ולהסביר כל דבר כמשפט על בוריו, ואם באמת יחסר לנו איזה מבטא, אזי נשתמש בכל לשון שישמע הילד בכל גוניה הדקים; והמלה שעמל עליה המורה לקבוע אותה „שם" לאיזה עצם, ודאי ידע איך לבארה לפני תלמידו. הנסיון יביאנו אל המטרה.

א. ל. גורדון: בנוגע לדברי הא׳ לובמן האחרונים אעיר את אזנו כי אמנם בעת כתוב המורה המחבר את השמות, בִּיצרו את המלים החדשות, נקל לו להסבירם ברחבה, כי יש לו זמן להתבונן אליהם. ואם יאמר לבארם לאחרים על ידי מאמר כתוב גם־כן אפשר ונקל לו, אבל בעת דַּברנו, קשה עלינו מאד לעת עתה לבאר בלשון הזאת את הענין לכל דקותו, אם לא ימצאון בראשונה ספרים מחוברים אשר מתוכם ילמדו המורים לתלמידיהם מן המוכן הכתוב בלשון ברורה ומבוארה היטב.

ד. יודילוביץ: יפה הוא הרעיון וטוב מאד היה לו נוצרו הספרים בראשונה, אבל הנסיון של מהלך עניני התבל בכלל, ועם ישראל בפרט, הורנו כי בראשונה נוצר עם ישראל, ואחרי־כן נתנה להעם, על ידי אחד מבניו, התורה אשר תלמדהו ארחות חייו.....

א. ל. הורביץ: שלשה דברים חפצתי להעיר נגד דברי הא׳ גורדון, אבל בשנים כבר קדמוני המדברים הראשונים, והשלישי עוד נשאר לי, ועליו אעיר את אזני הנאספים. הא׳ גורדון מדבר לפי האפשר ודורש את היכלת לקיים, ולפי דעתו, אף כי ראויים המדעים הכלליים לְהִלָּמֵד בעברית, רק שאין יכולת ומן הנמנע הוא לפי דעתו להוציא זאת לפעולה. הנה אנחנו מורי ילדי ארץ־ישראל נוכל להעיד על פי הנסיונות שנסינו פה, כי הדבר הזה אפשר ואפשר. אנחנו מורי ארץ־ישראל מלמדים כתבי הקדש ומבארים בעברית, ואפילו תהלים, דברי שיר ומליצה, הננו מפרשים לילדים בעברית, ומובנים להם הדברים, והמה יודעים הכל לכל גווניו וצבעיו הדקים מן הדקים, ולכן ברור לנו כי גם החכמות וכל המדעים, כחשבון, דברי הימים, מדע הארצות, טבע, וכו׳ לא יִבָּצר מהם להבין הכל באר היטב.

י. גרזובסק: בכלל אין להסוג אחורנית מפני פחד חסרון הספרים. נלך ונלמד לעת עתה בספרים המוכנים עד המחלקות העליונות, ורק יתפתחו התלמידים בלשון הלאה, הלאה, יותר ויותר, אז יוכשרו להבין את הלמודים במחלקות העליונות בספרים אשר יוצרו לתכלית זו.

ד. יודילוביץ: שמח אני, שזכיתי לשמוע עתה את עצם הדברים האלה, אשר התוכחו עליהם ופקפקו בהם לפני ארבע שנים, בנוגע להלמודים במחלקות הנמוכות.

„ועתה כאשר עלה הדבר בידינו הנני שומע, מטילים ספק באפשרות הלמודים וההשכלה, והמדעים בעברית בהמחלקות התיכוניות, מי יתן כי בעבוד מורי בית־הספר התיכונים חמש–שש שנים, כאשר עבדנו אנחנו בהמחלקות הנמוכות, נזכה לשמוע גם מהם פלפולים כאלה בנוגע ללמודי האוניברסיטה או „שבת תחכמוני", אך בפחות פקפוקים ו„שפק".

ישראל בלקינד: „אנכי אחתום את הוכוחים בדברים מעטים. זכרו נא אחי, את מעמד שפת אשכנז [גרמנית] בימי פרידריך הגדול, אשר הלשון ההיא היתה אז במדרגה נמוכה מאד עד כי שפת המשכילים והמדעים היתה השפה הצרפתית, וגם ברוסיה הגדולה, בימי פטר הגדול, מה היתה לשון רוסיה אז, נגד מעמדה היום? כל ספרי הרוסים היו מלאים פראזות ומבטאים גרמנים ושמות לשונות שונות. ובכל זאת לא נסוגו אחור מורי הלשונות ההן, מפחד חסרון המלים והספרים, ומפני העבודה הקשה להבין לתלמידיהם חכמות ומדעים אשר נתחברו, או אך החלו להתחבר, בשפות הצעירות האלה שהבאתי לדוגמא. ועלה לא עלה על דעתם ללמד המדעים והחכמות בלשונות זרות, אשר בעת ההיא כבר התפתחו דַיָן. ועל כן עלה בידי כהני הלשונות ההן, כאשר עינינו רואות היום, לנקותן לאט לאט מכל השמות הזרים אשר נכנסו בהן בימי עניותן, ולהעמידן בשורה אחת עם יתר השפות החיות כיום הזה.

„ואנחנו נלך בעקבות החכמים המנוסים, המתוקנים ההם, והמוצלחים שהצליחו באמת, ונגיע סוף סוף להמטרה הרצויה, באופן היתר נעלה, והצלחנו גם אנו". – – – – –

ציור 94. בית ספר הבנים בראשון־לציון בשנת התרנ״ז. מימין לשמאל באמצע הציור, המורים: עומדים: אליהו גורג״י, דוד יודילוביץ; יושבים: משה בר ויס, הרב מרדכי זינגר, ישעיהו לוין.– מן הצד לימין עומד מולחמד דרויש חניך ביתי על טהרת לשון ע ב ר י ת, רק לכתוב למדתיו באותיות לטיניות. הערבי הראשון בימינו שדבר עברית.

ציור 95. התעמלות שלימד דוד יודילוביץ (העומד) עד כמה שיכול להיות מוכשר לזה. בהתרנ"ז. יושבים המורים: גורג'י ולוין

ההחלטה יצאה: הכל בעברית!

תנ"ך, דברי ימי ישראל, דברי ימי העמים, תולדות הטבע: החי הדומם והצומח; ידיעות הטבע: פיסיקה וכימיה; מדע הארצות: א) ארץ־ישראל, ב) כל מדינות התבל, ג) השמים וצבאם; — חשבון; ראשית כללי ההנדסה; דברי ימי ספרות ישראל וחכמיו; דקדוק הלשון; משנה ותלמוד וגם שלחן ערוך (לפי המחלקות). גם תפלות הבקר הונהגו בבית־הספר.

הדברים שהובאו לעיל (והרבה הרבה שלא הובאו, כי לא פה מקומם) נאמרו ונתבטאו ב„אספות המורים" בראשון־לציון, ונקבעו לדורות, להלכה, בשנת התרנ"ב, ולמעשה השתמש כבר בית־הספר בראשון־לציון בפועל בתכנית זו ב־4 שנים קודם. (מן התרמ"ח) לאמר לפני 51 שנה. והצמיחה את גרעינה הראשון.

* * *

ואין לתאר ואין לשער בתוך איזה לחץ חמרי ורוחני ומוסרי ונפשי, צמח הגרעין הראשון הזה.

אטמוספירה של מתאחזים רעבים, התחלת ימי התמיכה — הנדיבית בידי פקידיה האדישים; והנה מופיעה שנת השמיטה הראשונה (התרמ"ט); המלחמה נטושה לאיסור ולהיתר, רבנים, קנאים, ומשכילים מתחסדים ונוטים לשומרי שביעית.

והאבות — ירחם ד'! ושאיפות האבות לחנך את ילדיהם בדרך שיוכלו למצוא את פרנסתם בעולם הגדול. ובפרט שזו היתה הסיסמה של מנהלי בתי־הספר של חברת כי"ח, בכל ארצות הקדם, ושרוב פקידי המושבות היו מורי האליאנס שמלפנים, והמה חבבו ובכרו צרפתית, על פני העברית. ואפילו בפנים „אספות המורים" החל במקצת הרקב לחלחל.

את זכרונות הדברים של האספות היינו מפרסמים ב„הצבי" שיצא לאור בירושלים וב„המליץ" שהופיע בפטרבורג אשר ברוסיה. והנה קרה מקרה ואריה ליב גורדון שהיה נוטה לכאן ולכאן, ובבקורת שנשמעה באחת האספות שלנו, על דרכו של יעבץ בחנוך, ושיטת הלמודים שפירסם יעבץ במאמר ב„המליץ", התבטא גורדון כלפי יעבץ ושיטתו, לפי אותה הרוח ששררה בקרב יתר הנאספים, ובהסכמה לדעתם, השמיע גם גורדון דברים חריפים נגד יעבץ ודעותיו. כשנדפס זכרון הדברים ב„המליץ" גליון 15 שנת 1895, נקף לבו של גורדון (שהיה פוזל בעיניו גם לחרדות וגם

להתמשכלות), על שנטה נגד הרוח החרדי בפומבי. נמלך וערך הכחשה ל„המליץ" על הדברים שנאמרו בשמו באותו הפרטי־כל שנדפס, וההכחשה נתפרסמה ב„המליץ" גליון 54 לשנת תרנ"ה. ויצא כאלו המזכיר יודילוביץ בדה את הדברים מלבו.

בהאסף המורים לישיבה בי"ז ניסן התרנ"ה. דנו החברים בשיטת חיי חברות כזאת: לשבת במועצת חבר אנשים, להסכים עמהם ולדעותיהם, להתבטא ברתת במלים מפורשות לרעותא של ה„בר פלוגתא" וברגע אחד להפוך עורו ולפרסם להד"ם[146] ולתת יד להיריב...

ראש האספות מרדכי לובמן חיבר מחאה ל„המליץ" בנוסחה זו:

„באספת המורים אשר היתה ביום ב' דחוהמ"פ בראשון־לציון בבית־הספר, נדברו על דבר מחאת הא' א. ל. גרדון שנדפסה ב„המליץ" גליון 15 המטלת ספק בנאמנות הא' ד. יודילוביץ בזה; וימצאו לנחוץ לבקש את כבוד עורך „המליץ" להודיע, כי כל הדברים הנדפסים בשם „אספות המורים" המה מדויקים, והמזכיר הא' דוד יודילוביץ איננו מוסיף מדיליה אף מלה. אמנם חברנו הנכבד הא' גרדון בחוסו על כבוד ידידו הרב יעבץ, כתב את המחאה, אך אחרי־כן בקש בעצמו מבית המערכת בדפשה ששלח, לבלי הדפיס המחאה.

ראשון־לציון, ב' דחוהמ"פ, שנת אלף תתכ"ו לגלותנו [התרנ"ה] חתומים: ראש אספת המורים מרדכי לובמן, הסופר של האספות יהודה גרזובסקי, החברים: ש. פ. רוזין, אליהו הלוי ספיר, מרדכי צבי זפרן, אריה ליב הורביץ".

(נדפס בהמליץ כ"ה אייר התרנ"ה)

וסאתנו עוד לא נתמלאה:

ב„החבצלת" סיון תרנ"ה מתוארות אספות המורים שלנו בשם יפה:

„האספה בשאול"

השטן מספר באיזה אופן הביא כליה על ישראל ועל התורה ועל כל הקדשים על ידי „בתי־הספר", על ידי „ההשכלה", על ידי דיבור בלשון „הקדש", על ידי יסוד „שפה ברורה", על ידי שריצת „ספרי אגורה" [שהוציא בזמן ההוא בן־אביגדור] ושם עוברים כבמחזה בתי־הספר בראשון־לציון, ביפו, בעקרון, ישיבות אספות המורים, בן־יהודה, גרזובסקי, יודילוביץ, הורביץ, וכו' וכו' וגם אגדת „בני משה" לא נשכחה[147].

* * *

הרוב הגדול של המתאחזים במושבה קבל את רעיון תחית הלשון העברית לא רק בסבר פנים אלא גם בהתלהבות, בשמחה, ובתום לבב; אך למקצת מן ההמון הפשוט, וביחוד מן המהגרים החדשים שנתכנסו לגור במושבה, היה להם כל הענין וההתאמצות להביא את הלשון העברית למדרגת שפה מדוברת, שפת חולין בכל החיים היומיומיים, לזרא, למשא ולטורח. ומפני כמה טעמים: א) מפני שהביטו על זה כעל „הלכתא למשיחא" ולמה להוגיע בזה את מוחות הילדים שלהם. ב) מפני שהם עצמם לא ידעו את הלשון, את ערכה, ולא הבינו איך להוקירה. ג) היו שואלים בתמימות את העסקנים, וכי זה „ששתים פעמים שתים הם ארבע" לא קל יותר ללמד בו'רגון, (המלה המקודשת „אידיש" עוד לא נסרה בעולמנו) החי, מאשר בלשון מתה. ד) אם הילדים כבר ידעו עברית, כלום יוכלו להרויח בה, בשפה המתה, כדי פרנסתם? ה) והאדוקים שבהם הביטו על כל הענין כעל חילול הקדש, וכו'

המורה היה מוכן לפורעניות, לחצי לעג ולשנינה בעד זרותו, שאינו מדבר בלשון „בני אדם"; אלא ב„לוקשין קודש" בברכו את מי שהוא מהם בשבת בברכת „שבת שלום" היו לועגים לו ועונים בהרחבת הלב ברוסית: „סַבַּאטְשִי־לוּב"! לשון נופל על לשון, שפרושו „מצח של כלב"; גאליציזם צרפתי של „מצח נחושה".

בשביל מבוגרים ומבוגרות שלא ידעו עברית, סדרתי שעורי ערב, ובאין מקום אחר, קבעתי את השעורים בבית הספר לאחר שעה ארבע.

באחד הימים נקראתי להתיצב לפני הפקיד הזועם בלוך, ובזעם וזעף פנה אלי:

— ספרו לי, כי אתה מלמד בבית הספר לאחר שעות התכנית של הלמודים.

אנכי: נכון הדבר. רוצה אני שהנוער שכבר עבר את גיל בית הספר ילמד גם כן לדעת את לשוננו.

---

146) לא היו דברים מעולם.

147) עיין במאמרי ב„ספר היובל של הסתדרות המורים" התרפ"ט דף 154.

הוא: אבל אלה הן שעות נוספות להשעות הקבועות בפרוגרמה.

אני: אין אני דורש שום הוספה בעד השעות הללו.

הוא: (בזעם) אין זה שייך לתשלום או בלי תשלום. חוק הוא חוק. מורה צריך לעבוד בשעותיו הרשמיות, ואח"כ לסגור את בית הספר וללכת לנוח.

כמובן שסדרתי את השעורים בחדרי הפרטי.

קרה לפעמים, שבין התלמידים נמצא תלמיד בעל „ראש גוי", והוכרח להשאר לעוד שנה במחלקה, או שהמורה הושיבו בעד עצלותו, על הספסל האחרון, בין הנחשלים שבכתָּה; אוי ואבוי היה לו למורה בעברו ברחוב, ואז הרגיש את מאמר המשורר בדרך פרודיה:

„פגוש דוב שכול במורה, וְאַל אמו של „ראש גוי".

„—שחין שכמותו—צורחת לו למורה, הָאֵם, מתוך חלון ביתה — מרשה לו להעליב את חצקלי בן יקיר שלי, במדרגה שכזו!" — וכרוז זה מלווה ומתובל גם בקללות וחרופים.

ואין כל פלא בדבר. החיים הם חיי כפר. פה אינך כמו בעיר. פה אתה נפגש בכל רגע עם אבי הילד ואמו, ועם הילד והילדה עצמם, ברחוב, בבית, בבית־הכנסת, בחנות המפלת, באיטליז ובכל מקום.....

חיים שלוים ושקטים יכול לרכוש לו רק מורה אדיש, פסיבי. אותו, הם אוהבים, כמו שאוהבים את הדרך הסלולה, הדור דורית, החלקלקה, שהוא הולך בה; ובלבד שלא יחדש חדושים.

וחיבים לציין לזכות אזרחי ראשון־לציון כי חלק גדול מהם נמנו על אוהדי התחיה העברית. היו גם שקבלו עליהם לחובה לדבר ביניהם רק עברית ולקדם איש את פני רעהו „בשלום". (עיין „הצבי גליון כ"ה תמוז התרמ"ח).

וחברנו אריה ליב גורדון אם בתמימות או בהעמדת פנים הקשה עלינו והכביד את עול חיינו הרוחניים, בלי הפוגה, והרי בזה דוגמא קטנה אחת מן לחץ הנשימה שהיה מציק לנו עד ענויי הנפש.

מתוך אחד ממכתביו לגרזובסקי:

— — — „מה נקל היה להאורטודוכסים למתוח גם עלי משפט של גראזאווסקי ויודילוביץ לאמר: גם גארדון בקושרים על תוה"ק.

— — — „חפצי להתיחס לשיטת החנוך באה"ק כאיש חצוני ולא כאיש פנימי, לא סר ממני גם היום. אני, כרואה את הנולד, וכיודע מעמד הדברים בימים האלה, נוכחתי לדעת, כי מאד מאד נחוץ להמצא איש אורטודוקסי אשר יהיה תמיד מוכן ומזומן להעיד נגד הדבות אשר יוציאו מחרחרי ריב או אורטודוכסים נלהבים נגד המפעלים וההחלטות.

„האורטודוכסי הזה צריך לשמור את אורטודוכסותו כבבת עינו, לבל יפסל בעיני העם, לכן ידידי היקר, אם חפצים אתם באמת להוציא איזו תועלת מאורטודוכסותי, עליכם לשמרני מחשש רבב, לאמור: עליכם לבלתי הכניסני באמצע (הפזור שלו) חברתכם, כידוע ומפורסם מוחזקת בעיני העם האורטודוכסי לפסולה בתכלית הפסול; עליך ועל יודילוביץ כבר נמתה הדין כי פושעי ישראל אתם, מה שמותר לכם איננו מותר לי, ואולי צדק העם במשפטו זה, כי מי בקש מידכם להקיא מבטנכם כל אמת אמת (הפזור שלי), ולהתרחק בזה מן העם תכלית המרחק, ותחת אשר אנשים כמוכם החפצים להועיל לעם, היה לכם להתקרב אליו ולקנות אהבתו ואמונתו, הטלתם קוצים בעיניו, ותבטלו אותו, ותאמרו לא הוא, ועונותיכם סבלו גם כל מקורביכם; גם על התמימים עם קדשי ישראל הר"ר איזנשטאדט, הר"ר איזנברג, הר"ר לעווין עפשטיין נמתה דינכם; גם עליהם גזרה האורטודוכסיה גזרת האפקורסות, גם אותם תראה כאפקורסים צבועים בשביל היותם מקורבים עמכם. וכל כך למה בשביל שאתם קלי דעת ואינכם רואים את הנולד.

„המשל אומר, בהדרש הגנב יורידוהו מן העץ! ואתם לא כן עשיתם, תחת להוריד את הגנב תליתם את עצמכם, מרגלית אחת עודנה בידכם ואתם מבקשים לאבד גם אותה. גארדאן עודנו מוחזק לאורטודוקס, עוד לא הביא המקרה לפסול את אורטודוכסותו, אוכטודוכסותו יכולה להביא פרי נכבד לענין החנוך, ואף על פי שידידנו הר"ר א"ש[148] כבר פסל גם אותי בהצותנו יחדו פעם אחת, ויתנני למחלל שבת, אבל בעיני ההמון[!] עוד לא נפסלתי בעז"ה.

לכן עצתי הטובה לכם, שאם עשיתם בימיכם שטותים הרבה, אל תוסיפו שטות חדשה על הישנות, ואל תפסלו גם אותי, בפרסמכם במכה"ע[149] כי אני נתתי ידי לכם מכל וכל, ואומר קדוש קדוש, לכל אשר תאמרו אתם: קדוש. ובהדפיסכם

148) איזנשטאד (הוא יהושע ברזילי).

149) במכתבי העתים. — כך היו מכנים בימים ההם את העתונים.

עתה את הפראטאקאל [זכרון הדברים] של „אספות המורים[150] מחוני נא מספרכם אשר כתבתם, ואל תשימוני לבעל מחלוקת עם החכם המלומד יעבץ. למען הסית אותו ואת רעיו גם בי.

ידידי! הנני גוזר עליך — — — — שתמהר לכתב תומ״י להעקשן יודילוביץ כי בהדפיסו את הפרוטוקול אל יזכיר בתוכו שום שם משמות הנאספים [הפזור שלי. ובולט מזה בחינת ״גם לי לך לא יהיה״] כי לא השם עיקר אלא המעשה״. — — —

ידידך ומכבדך

(חתוב בר״ת) א. ל. ג.[151] [אריה ליב גורדון].

במכתב אחר הכתוב ישר ל„אספות המורים „הוא דן ככה:

— — — — — „ב) שכל חבר מחברי האספה יוכל לחוות דעתו בכל לשון [המצאה חדשה ונאה! ד. י.] שהוא רגיל בה יותר, וגם היהודית הפשוטה — — — — כי תכלית אספותינו איננה הצרמוניה, כי אם ההגעה אל התכלית, אל בירור המושגים והשאלות, לבקש עצה ותושיה במה לרפא את החולה, האנושי — —[152].

ובאטמוספרה נעימה כזו היינו רתומים בעגלת הצעדים הראשונים לתחית הלשון.

* * *

רבה היתה המלחמה, מלחמת וכוחים על דבר האפשרות והיכולת ללמד מדעים בעברית. וחרב דמוקלס שהמתנגדים החזיקו תלויה ממעל לראשינו היתה תמיד התואנה של חסרון מבטאים וניבים ומלים לשמושי החיים היום יומיים, ותחת חרב זו היו באמת חיינו תמיד תלויים לנו מנגד.

ואף על פי כן, ולמרות הכל, זכתה תרמ״ח של ראשון־לציון עם בית־ספר העברי הראשון שלה. לתרצ״ט של הישוב כלו. ללשון כלולה בהדרה שכמעט לא תחסר כל בה, ושפה מדוברת היא וחיה בפיות מאות אלפי עברים קטנים וגדולים, הרבה מאות מורים גדולים ומלומדים, חכמים, אנשי מדע, תורנים, מאורי אור עומדים על משמרותיהם, עם אלפי ספרי־למוד בידיהם, במפות עבריות, ובציורי כל דבר חכמה ומדע, בארמנות מפוארים בנויים על פי חוקי ההיגיינה היתר אחרונים, למן גני־הילדים, ועד בתי הספר בכפר ובעיר ועד הגמנסיות ועד המכללה (האוניברסיטה) — והלב מתרחב והנפש משתעשע, והעין מעיפה מבט אל חמשים ואחת שנים (התרמ״ח—התרצ״ט),

ציור 96. בי״ס הבנים בהתרנ״ח. מימין לשמאל: המורים דוד יודילוביץ, אליהו גורג״י אריה ליב הורביץ, משה בר ויס.

150) זה כבר, אחר הפרסומים הנזכרים לעיל.

151) גוף המכתב שמור בארכיון שלי.

152) גוף המכתב שמור בארכיוני.

אל תוך אותו חדר קטן, בהמחלקה שלי, אל אותה הקתדרה, אשר עליה עמד אתרוג או לימון מפוצל פצלות במקום מפת הכדור לבאר על ידו לילדים את ענין „כדור הארץ", שני הצירים וקוי האורך וקוי הרוחב וקוי המשוה; כשאני סוקר סקירה זו, אומר אני לנפשי: אשרי, שתרמ"ח ההיולית שלנו זכתה לתרצ"ט, המפותחה כל כך בחנוך!

ציור 97. התרנ"ט. כתות ג' וד' בביה"ס הבנות. המורות והמורים מימין לשמאל: נחמה גיסין, טוני ברסלבסקי, עלמה מושין, דוד יודילוביץ.

V. גן ילדים עברי, הראשון בעולם[153].

אשר יסדה ראשון-לציון.

ובימים ההם: החומר הילדותי, הרך, היושב לפני המורים בבתי-הספר העברים בארץ, דומה כמעט לחומר האנושי בימי בנין „מגדל בבל"...

ההורים שבו זה לא מכבר מן הגלות, מכל כנפות הארץ, ומלבד מה שנפלגו ללשונות, למבטאים שונים; לשאיפות-עולם שונות ומשונות – נפלגו גם במושגי-חנוך-הדור, וכל אחד צופה לעתידת-חיים אחרת. מושג התרבות של אב אחד שונה ממושג התרבות של אב שני. ורחוק ממנו כרחוק רומניה מגורג'יסטן, וכרחוק עדן וצנעא מיהופיץ ואיישישוק... ועליך להורות דעה אחת ולהסביר שמועה אחת לגמולי מחלב המשונים האלה.

הרבה נדבר בינינו איך לדבק חומר מפוזר זה לגוש אחד. והרבה נדבר בינינו על „שיטת ההסתכלות", שלא להלעיט את הילד בלמודים „בעל-פה", אלא לגרות בו את חשק הסתכלותו ולעורר בו מתחלת ילדותו את התשוקה להתבוננות, להתענינות; שעינו תהיה עין פקוחה; שרכוש המחשבה שלו יתפתח, יתרחב, ייף, יצמח ויגדל.

עלינו חובה: להכין „גן ילדים עברי"!

אבל לזה הרי צריך תקציב – ומה אנו ומה כחנו לגבי תקציב?

אמנם גבורים גדולים אנו לכשאנו מתאספים בינינו בין כתלי בית-הספר, מתוכחים על עשית התכנית של הלמודים, אם בתרגום ז'רגוני (בימים ההם)! או עברית בעברית; אם בהברת האשכנזים או בהברת הספרדים, אבל כל אלה אינם זקוקים לתקציב.

(ופה מקום להזכיר, כי בימים ההם עוד לא נתגלה לבני אדם שכמותינו סוד-התקציב; וגם את המלה „תקציב" עוד לא יצר היוצר העברי).

153) עיין במאמרי, בספר היובל של הסתדרות המורים בא"י דף 151-152.

ולבתי־הספר היה פטרון — הנדיב הידוע! ולפטרון היה ציר, אליהו שיד, שהיה בא לבקר את המושבות בארץ־ישראל מדי שנה בשנה.

והציר היה אדם בעל מזג רך וטוב, ביחוד בנוגע לתכניות הרוחניות של הישוב. לרבנים הסכים לותר להם על פי דרישותיהם[154]. למורים הצרפתים נתן לעשות כרצונם, ובמורים העברים לא כהה, כשמשכו את המדעים אל צדם. פחת ירושלים, למשל, רשיד פשה, העיר לו על נחיצות לשון ערבית מהיכא תיתו, ילַמדו ספיר ואבולעפיה וכו׳ לשון ערבית. שר ההשכלה בקושטא העיר לו על נחיצות לשון תורכית ומדוע לא? תיכף שלח את אליהו גורג׳י ושבתאי לוי מקושטא ללמד לשון תורכית בראשון־לציון ובפתח־תקוה.

וכל זה בבית־ספר של כפר...

ו„התקציב", כאמור, לא על מטפלי החנוך דאגתו.

והחנוך על הברון תקציבו.

והנה באחד הימים, ואחת מבנות זכרון־יעקב, מרים ל א ק ס ר, שבה מפריז (כסליו אתתכ״ג—תרנ״ב) ובשם הנדיב פתחה בית תרבות לילדים קטנים בשם Asile d'enfants בזכרון־יעקב, וכמובן בצרפתית.

ובקרב מחננו תסיסה. — חבל! אין מזל לישראל.

— בפריז יש לברון „בית יתומים", ובבית הזה נמצא סְטוק קטן של תלמידות ארץ־ישראליות אשר אליהו שייד בבואו לבקר המושבות היה בוחר מדי שנה בשנה אחת התלמידות המוכשרות, והיה לוקח אותה אתו, בנסעו חזרה לפריז להשלמת השכלתה, ובגמרן השיב אותן לארץ־ישראל בתור מורות בבתי ספרינו.

מרים לאקסר פתחה איפוא את ה־asile שלה בזכרון, בצרפתית ואנחנו מקנאים קנאת שאול, חורקים שן, ואין להועיל.

עברו שנים אחדות, והנה הופיע אליהו שייד בתרנ״ח בסבוב השנתי שלו בארץ־ישראל וכמובן יבא לבקר את בית־הספר שלנו, כנהוג. הכינותי עצמי לבקש ממנו יסוד „גן ילדים" על פי שטת פסטלוטצי ופרבל, בראשון־לציון, ב ע ב ר י ת.

שייד בא לבית־הספר; בתשובות על שאלותיו, כמובן בצרפתית, הצטיינה אסתר ש פ י ר א, ועוד בטרם שהספקתי לפתוח פי, כבר הכריז הציר, כי אסתר ת ל ק ח פ ר י ז ה.—

כחץ פלחה הבשורה את כליותי...

להתנגד לציר הנדיב? לשייד? מי יעיז? ובכלל הלא זה תלוי ברצון הילדה, וברצון הוריה. והיא הלא בודאי מאושרה לנסוע לפריז. ואולי גם הוריה מאושרים, כי בתם תשתלם על הוצאות הברון בפריז.

ושנית, הלא אנחנו שואפים להשיג ממנו „גן־ילדים", ואיך נתגר בו מלחמה? הוא יעד, ומי יפירנו?

ואסתר שפירא היתה לפרשת־השבוע!

וכל הבנות מתקנאות בה: „אסתר תסע פריזה"!

כבר שבו מפריז קויפמן ולקסר, בוקששתר, ברלוסקי, לובמן, גיסין וכו׳ ועכשו גם אסתר מאושרה, תלך — ותשוב פריזאית.

קנאה, חריקת שנים, וגם שנאה.

וגם אנחנו המורים חושבים על אסתר: אסתר מאושרה כי תסע פריזה, אבל אסתר הלא יכולה להיות לנו ל ג נ נ ת עבריה נפלאה!

והוחלט: אסתר שפירא תסכן לנו לנהל את גן־הילדים, ולא בלבד ששייד לא יקח אותה אלא הוא חייב לקבוע מסמרים ליסוד גן־ילדים פְרֶבֶּלי.

זו היתה „אידיאה פיכס" שלי, אבל החלטת שייד אין לשנותה.

בהוריה של אסתר נעשו הנסיונות הראשונים. — אנשים באים בימים היו; היו להם בנים בחוץ לארץ, ברוסיה, אבל בארץ־ישראל היתה אסתר להם י ח י ד ה. וההורים אנשים נבונים, ודברינו קלעו למטרה והשפיעו. ומלב אסתר הרכה, היה צריך ברק־פריז לפוג קצת. דמעות מעטות נעצרות. והכל מסודר. — והורי אסתר מבארים לציר הנדיב, שאי אפשר להם ל ה פ ר ד מבתם ה י ח י ד ה להם פה. זו כל נחמתם, ובלעדיה ישארו עירים. בסדור הדבר הזה עם ההורים, עזר לנו גם מנשה מאירוביץ.

אגדה היתה מתהלכת אז בעם, בנוגע ל„הפרוטקציה": שאם נמצא אדם בפריז, והנדיב רוצה לתמוך בו, הרי הוא מיסד קולוניה בארי ומושיבו בה בתור „דירקטור". באסטרטגיה זו השתמשנו:

רבונו של עולם — טענתי לפני הציר אליהו, — הלא „אך טוב לישראל" הנך דורש. את הבנות אתה מביא פריזה, למען תת להם חנוך שטתי, השכלה מבוססת ומודרגה, ולא אוֹקזיונלית; למען תשובנה אחר כך מורות טובות, להקים

154) כגון שפרעלי היקב לא יגלו את ראשם, אלא יכסום בירמולקה או במצנפת (קסקט).

פה דור דעה, אירופי, אינטליגנטי; וגם תכולנה אחר כך לתמוך בידי אבותיהן. — והנה קרה, שהבחירה באסתר לא עלתה יפה, כי האבות מתנגדים ובצדק; כי אי אפשר להם לזקנים להפרד מן יחידתם זו. אבל זאת לא תוכל להיות סבה שתמנע את הטוב מאסתר ומהוריה. אסתר היא תלמידתנו הטובה, תנתן נא לה היכולת, ללמוד פה בארצנו את תורת Asile d'enfants, ואתה תוסיף לנו לבית־הספר מחלקה קטנה אחת לילדי בני 5—7 שנים, והמטרה תושג. אסתר תהיה המורה לבית־תרבות־קטנים האלה במחלקה החדשה וגם תהיה למחיה לאבותיה" ובן־יהודה בירושלים עזר בדבר גם מצדו, ושייד התחשב הרבה בעצותיו של בן־יהודה. — והאכספורט של בנות ארץ־ישראל נפסק לגמרי.

שייד קצב תקציב נדיבותי לאסתר להשתלם בירושלים בבית־הספר אולינה די רוטשילד בגן הילדים האנגלי שבהנהלת פורטונה בכר, וגם נתן לנו היכלת להכין כל מיני מכשירים, כדורים, מעוקבים, משולשים, משושים (פריזמים), קשתות, פקועות צמר, מקלות, מחוגים, מנורים, אורגים, צנורים, זויות, חשוקים, מקבילים. כל מיני כלי גשישה (שקוראים היום התעמלות) מן המשקלת, החבלים, הטבעות, הסולמות ועד העמודים וכו', כל מיני גודל של נייר וכרתון מכל מיני גוונים וצבעים מספרים, טופסים של רקמות, ורשמים שונים, כל מיני צורות של עופות, חיות ובהמות — ומי שלא ראה את שמחת הילדים שלנו הקטנים עם הגדולים ועם המורים גם יחד, בהופיע התבות עם כל המכשירים המשעשעים האלה בחצר בית־הספר, לא ראה שמחה מימיו.

גן־ילדים־עברי — לכל משפטיו ולכל הלכותיו כאשר צוה פרֶבל, עם כל פרטיהם ודקדוקיהם. ואסתר שבה מירושלים מוכתרה בכתר „גננת", ואנחנו הוספנו לה שם לואי: „עברית" אריה ליב הורביץ עבר בעת ההיא מעקרון לראשון והיה שם לילות כימים לעזור לי בהכנת השעורים הפרבליים לאסתר, בעברית: פרוזה, שירים, משחקים, כל מה שהיה נחוץ; בלי שום עכוב.

ואסתר ידעה היטב את הסוד של „עבודת פרבל": — לעשות את עצמה קטנה, למען יבינוה הקטנים...

ציור 98. גן הילדים העברי הראשון בעולם בשנת התרנ"ח. הגננת הראשונה אסתר שפירא.

עונג, שעשוע, בושם, ריח־גן, גיל ושיר. בתוך כל אלו היתה הגננת טבולה עם כל הפמליא הקטנה שלה, כשלשים בנים ובנות — העברים הפעוטים הראשונים בגן־הילדים העברי הראשון בימינו.

ואם עשרות גני־הילדים העברים שבארצנו היום, כבר נעשו בעיני העם חולין, דבר הרגיל, המובן מאליו; אך בחיי הילדים בראשון־לציון וגם בחיי הגדולים בשנת התרנ"ח, היתה זאת אידיליה!

* * *

גן הילדים כיום הזה.

מאז, התפתח גן הילדים בראשון־לציון באופן היתר משוכלל. ובמקום גננת אחת שלפנים, הוא מונה כיום שש, תחת הנהלת לאה פולשטינסקי.

מספר ילדי הגן היום (בהתרצ"ט) הוא מאה ושש ושמונים: 95 בנים ו־91 בנות. המורות של הגן, נכללו בתוך רשימת המורים והגננות לפי סדר שנות הכנסן לכהונתן: לאה פולשטינסקי, נחמה בלקינד, רחל ברון, רבקה קופרמינץ, רחל לופינסקי ויהודית ויגודסקי.

בערך תשעים אחוז ממספר הילדים הם אשכנזים ועשרה אחוזים מעדות המזרח שבמושבה.

הגן נוסד בתחילה ע"פי שטת פרבל הגרמני תלמידו של פסטלוצי השוצרי, והיום ננהג גן הילדים בראשון־לציון עפ"י שטת מונטסורי האיטלקית שצותה: „חנוך עצמי פעיל בראשית גיל הילדות".

הגן נמצא ברחוב „בצלאל", בבנין יפה של שבעה חדרים שבנתה לה המועצה המקומית בשנת התרפ"ז. הלמודים וההנהגה משוכללים בו כיאות באמת לגן הילדים העברי הראשון בארץ, המוצפה כיום בהרבה עשרות גני־ילדים.—

VI. רשימת מורי ביה"ס והגן בראשון־לציון (התרמ"ג—התרצ"ט)

ואלה שמות המורים והמורות אשר הורו בבית־הספר בראשון־לציון במשך חמשים ושבע השנים האלה:

		נכנס	יצא	שהה שנים
1	ירושלמי מחברון	התרמ"ג	התרמ"ג	1
2	הרב חיים טוביה רפפורט	התרמ"ג	התרמ"ז	5
3	הרב שמחה בונים אוטובצקי	התרמ"ד	התרמ"ד	1
4	שלמה וינצויג	התרמ"ה	התרמ"ה	1
5	מרדכי לובמן	התרמ"ז	התרנ"ו	10
6	שלמה אבולעפיה	התרמ"ז	התרנ"ה	9
7	חנה דרובין	התרמ"ז	התרנ"ט	13
8	דוד יודילוביץ	התרמ"ח	התר"ס	13
9	יעקב מרדכי זינגר	התרמ"ט	התרס"א	13
10	שרגא פיביל רוזין	התרנ"א	התרנ"ה	5
11	שפרה גיסין	התרנ"ה	התר"ס	6
12	ישעיהו לוין	התרנ"ז	התרנ"ז	1
13	אליהו גורג'י	התרנ"ו	התר"ס	5
14	אסתר שפירא גן עברי ראשון	התרנ"ח	התרס"ג	6
15	אריה ליב הורביץ	התרנ"ח	התר"ס	3
16	נחמה גיסין	התרנ"ט	התר"ס	2
17	עלמה מושין	התרנ"ט	התר"ס	2
18	שמואל נכד סגל	התר"ס	התרס"ב	3
19	טוני ברסלבסקי	התרנ"ט	התר"ס	2
20	משר בר ויס	התרנ"ז	התר"ס	4
21	ישראל בלקינד	התרס"א	התרס"א	1
22	מ. אשבל	התרס"א	התרס"א	1
23	ש. י. שיריזלי	התרס"א	התרס"א	1
24	אידה לובמן	התרס"ג	התרס"ד	2
25	זלמן לוי רוזין	התרס"ב	התרצ"ה	34
26	יוסף ויתקין	התרס"ב	התרס"ג	2
27	יעקב שקרון	התרס"ב	התרס"ג	2
28	מנחם קלֶס	התרס"ב	התרס"ג	2
29	שפרה מילוסלבסקי	התרס"ג	התרס"ג	1
30	רבקה הורביץ	התרס"ג	התרס"ג	1
31	ברריינה אידלמן	התרס"ג	התרס"ד	2
32	נסים כרסנטי	התרס"ד	התרס"ו	3
33	א. אהרונוביץ	התרס"ד	התרס"ה	2
34	לאה קוצרסקי	התרס"ד	התרס"ה	1½
35	יהודה גולדמן	התרס"ד	התרס"ז	4
36	ד"ר מטמן־כהן	התרס"ה	התרס"ה	1
37	אסתר כרצוסקי	התרס"ה	התרס"ו	2
38	ישראל איתן	התרס"ו	התרס"ח	3
39	חיים צרור	התרס"ז	התרס"ז	1
40	יוסף ויתקין (שנית)	התרס"ו	התרס"ז	1½
41	לאה מאירוביץ	התרס"ו	התרס"ו	1
42	רבקה הורביץ	התרס"ז	התרס"ח	2
43	מרדכי עזרץ	התרמ"ז	התר"ע	4
44	נחמה קלֶס	התרס"ז	התר"ע	4
45	מלכה קזושנר	התרס"ז	התרס"ח	2
46	רחל מרחוביץ	התרס"ז	התרע"א	5
47	שלמה בן־דוד	התרס"ח	התרס"ח	1
48	גב' סמחון	התרס"ח	התרס"ח	1
49	משה בר ויס שנית	התרס"ח	התרס"ח	1
50	יוסף ממן	התרס"ח	התר"ע	3
51	שרה וילקנסקי	התרס"ט	התרע"ב	4

		נכנס	יצא	שהה שנים
52	יוסף ויתקין (שלישית)	התרס״ט	התר״עא	2½
53	מאיר ויניק (בהתנדבות)	התרס״ט	התרע״ט	10
54	ברריינה אידלמן (שנית)	התרס״ט	התרס״ט	1
55	ימימה בלקינד	התר״ע	התרע״ד	4½
56	שולמית פנחסביץ	התר״ע	התר״ע	1
57	יהודה פולני	התר״ע	התרע״א	1½
58	יצחק אלפיה[155]	התרע״ב	התרע״ד	3
59	יצחק קרישבסקי	התרע״א	התרע״א	¾
60	יצחק גוטמן	התרע״א	התרע״א	¼
61	שושנה סגל	התרע״ב	התרע״ג	2
62	יצחק גולני	התרע״ב	התר״פ	9
63	אברהם הלוי	התרע״ב	התר״פ	9
64	מאיר שיף	התרע״ג	התרע״ח	6
65	שולמית לוין	התרע״ד	התרע״ו	3
66	א. דהן	התרע״ד	התרע״ד	1
67	גב׳ חיותה	התרע״ד	התרע״ד	1
68	בתיה הלוית	התרע״ג	התרע״ג	1
69	זהבה טופורובסקי	התרע״ו	התרע״ט	4
70	טויבה גלין	התרע״ט	התרע״ט	1
71	זמירה סימנובסקי	התרע״ט	התרע״ט	1
72	חביב יקותיאלי	התרע״ט	התר״פ	2
73	א. כרמי זאב	התר״פ	התר״פ	1
74	א. חרש	התר״פ	התר״פ	1
75	פְּרחיה כרמית	התר״פ	התרפ״	1
76	גב׳ רוזנפלד	התר״פ	התר״פ	1
77	אהרן קרון	התרפ״א	ממשיך	19
78	צבי אמתי	התרפ״א	התרפ״ח	8
79	מרדכי טמקין	התרפ״א	התרפ״א	1
80	ימימה בלקינד (שנית)	התרפ״א	התרפ״א	1
81	אברהם קפלן	התרפ״א	התרפ״א	1

		נכנס	יצא	שהה שנים
82	צילה שכטר	התרפ״א	התרפ״א	1
83	רחל לוין	התרפ״א	התרפ״א	1
84	מאיר שיף (שנית)	התרפ״ב	התרפ״ז	6
85	אליהו זוטא	התרפ״ב	התרפ״ב	1
86	ציונה רבינוביץ	התרפ״ב	התרפ״ב	1
87	אברהם ציפורי	התרפ״ב	התרפ״ג	2
88	מרדכי דוברובסקי	התרפ״ב	התרפ״ד	3
89	מרים הורביץ	התרפ״ב	התרפ״ב	1
90	לאה חזן דוברובסקי	התרפ״ב	התרפ״ב	1
91	חנה אליאלית	התרפ״ג	התרפ״ד	2
92	שרה מאירוביץ־ברד	התרפ״ג	התרפ״ד	2
93	רבקה החנוכית	התרפ״ג	התרפ״ד	2
94	עטיה קויפמן	התרפ״ד	התרפ״ה	2
95	ידלין נפתלי	התרפ״ד	ממשיך	16
96	שרה ברלניצקי	התרפ״ד	התרפ״ז	4
97	בת־שבע ברישבסקי	התרפ״ה	התרפ״ח	4
98	אריה אהרוני	התרפ״ה	התרפ״ח	4
99	הרצל הורביץ	התרפ״ה	התרפ״ח	4
100	מרים כהן אהרוני	התרפ״ה	התרפ״ז	3
101	רינה מרדכי	התרפ״ו	התרפ״ו	1
102	שלמה ליפשיץ	התרפ״ז	התרפ״ז	½
103	נתן זוטא	התרפ״ח	התרפ״ח	1
104	חיים בנטובים	התרפ״ח	התרצ״ב	5
105	שרה גולדנברג	התרפ״ח	התרצ״ג	6
106	נחמה ברלניצקי	התרפ״ח	התרצ״ג	6
107	דוב אלוני	התרפ״ט	התרצ״ו	8
108	שרה דנין	התרפ״ט	התרצ״ב	4
109	אידה דכתר	התרפ״ט	התרצ״ו	8
110	מאיר שיף (שלישית)	התרפ״ט	התר״ץ	2
111	יצחק אהלי	התרפ״ט	התר״ץ	2
112	שולמית אוסטשינסקי	התר״ץ	התר״ץ	1
113	דינה סטמבולציק	התר״ץ	התרצ״ב	3
114	משה דפנה	התרצ״א	תחלת התרצ״ב	1
115	שמואל באס	התרצ״א	תחלת התרצ״ב	1
116	יהודה בורלא	התרצ״א	התרצ״א	¼
117	דוב יוסיפון	התרצ״א	התרצ״א	¾
118	סלומון אברהם	התרצ״ב	ממשיך	8

155) יצחק אלפיה, ספרדי, איש ירושלים, טפוס מיוחד במינו, סמל היושר. מעשה היה ועד המושבה פטרהו מעבודתו. קצבו לו סך מסוים בתורת פצויים. הסכום נשלח לו לירושלים. ויהי בקבלו את הכסף. תמה ואמר: הלא את משכרתי קבלתי בשלימות ובנדבה איני רוצה. לא שהה הרבה, נסע תיכף לראשון־לציון נכנס אל הועד והשיב את הכסף באמרו שאין לו כל תביעה אל הועד מאחר שקבל שכר עבודתו ובנדבה אינו רוצה. לא הועילה הסברת הועד שכך נוהגים לשלם פצויים. הוא באחת, ולא קבל את פצויו שהיו בעיניו כנדבה.

		נכנס	יצא	שהה שנים
119	יואל זכאי	התרצ"ב	התרצ"ב	3/4
120	יצחק אהלי (שנית)	התרצ"ב	התרצ"ב	1
121	דובניקוב	התרצ"ב	התרצ"ב	1/4
122	שרגא נפחא	התרצ"ג	התרצ"ה	3
123	משה זבוטינסקי	התרצ"ג	התרצ"ג	1
124	יוסף גפן	התרצ"ג	ממשיך	7
125	אליעזר שרשבסקי	התרצ"ג	ממשיך	7
126	אריה שנידר	התרצ"ג	התרצ"ג	1
127	לאה קוזובסקי	התרצ"ג	התרצ"ג	1
128	שרה גורינה	התרצ"ג	התרצ"ג	1
129	שרה הרצברג	התרצ"ד	התרצ"ו	3
130	יונה שטין	התרצ"ד	התרצ"ו	3
131	מתתיהו גולדשטין	התרצ"ד	התרצ"ו	3
132	אסתר זונדיר	התרצ"ד	התרצ"ה	2
133	רחל כץ	התרצ"ד	התרצ"ד	1
134	שולמית חוטורי	התרצ"ד	התרצ"ד	1
135	מרים פוליאק	התרצ"ד	התרצ"ו	3
136	שלמה הופמן	התרצ"ה	התרצ"ו	2
137	אליהו קפלנסקי	התרצ"ה	התרצ"ה	1/2
138	לאה פולשטינסקי	התרצ"ד	ממשיכה	6
139	נֶחה רבינוביץ	התרצ"ה	התרצ"ז	3
140	בתיה זבודניק	התרצ"ה	התרצ"ו	2
141	דוב יוסיפון (שנית)	התרצ"ו	ממשיך	4
142	נחמה בלקינד	התרצ"ה	ממשיכה	5
143	אפרים יואל	התרצ"ו	התרצ"ו	1
144	זאב אלפרין	התרצ"ו	ממשיך	4
145	אברהם גונדלמן	התרצ"ו	ממשיך	4
146	יעקב לוין	התרצ"ו	ממשיך	4
147	יונה עדיני	התרצ"ו	ממשיך	4
148	רחל הלבץ	התרצ"ו	התרצ"ז	2
149	רחל ברוין	התרצ"ו	ממשיכה	4
150	רבקה קופרמינץ	התרצ"ו	ממשיכה	4
151	שרה גוטפריד	התרצ"ז	ממשיכה	3
152	מרים לַינר	התרצ"ז	התרצ"ז	1
153	נחמה מרין	התרצ"ז	התרצ"ז	1
154	מרגרית קמינסקי	התרצ"ז	ממשיכה	3
155	חיה שליטא	התרצ"ז	ממשיכה	3
156	ישראל שליטא	התרצ"ז	ממשיך	3
157	משה מרגלית	התרצ"ז	ממשיך	3
158	מרים בן־עזר	התרצ"ח	התרצ"ח	1
159	רחל פינסוד	התרצ"ח	ממשיכה	2
160	חנה אברהמית	התרצ"ח	ממשיכה	2
161	דוד כספי	התרצ"ח	ממשיך	2
162	עפרה חומה	התרצ"ח	ממשיכה	2
163	רחל לופובסקי	התרצ"ט	ממשיכה	1
164	יהודית ויגודסקי	התרצ"ט	ממשיכה	1
165	תמר קרון	התרצ"ט	ממשיכה	1

* * *

על החנוך בראשון־לציון עברו איפוא ארבע תקופות:

א) תקופת החדר התרמ"ג–התרמ"ו 4 שנים

ב) תקופת בית־ספר הנדיב התרמ"ז–התר"ס 14 שנה

ג) תקופת בית־ספר העדה התרס"א–התר"פ 20 שנה

ד) תקופת מחלקת החנוך התרפ"א–התרצ"ט 19 שנה

מאז ועד היום חמשים ושבע שנים — 57 שנה

ב־4 שנות תקופת ה„חדר" הורו מלמדים ומורה צרפתית 4

ב־14 שנות תקופת „הברון" הורו מורים, מורות וגננות 16

ב־20 שנות תקופת „העדה" הורו מורים, מורות וגננות 56

ב־19 שנות תקופת „מחלקת החנוך" הורו מורים,

מורות וגננות 89

בסך הכל עבדו מורים תרמ"ג–תרצ"ט — 165

וכשאנו מסתכלים ברשימת מורים זו מתבלטת כבמראָה, כעין בבואה למחנה אבות־ההוראה בהמושבה שלנו, וחושבני שראוי לנתח את התופעה הזאת, יען כי מאלפת היא הרבה גם להורים, וגם למורים, החיים כיום אתנו, וכן גם לכל בני הדור הראשון, השני והשלישי אשר נתחנכו בבית־הספר בראשון־לציון במשך חמשים ושבע השנים הללו:

רואים אנו כי בארבע התקופות עברו 165 אבות־הוראה[156] וכמות מבורכה זו בבית־ספר כפרי, מעוררת מחשבה נוגה; זו תופעה מעציבה נוספת על כל הקושיים הנזכרים לעיל אשר הכבידו מאד על התקדמות בית־הספר, על התלמידים, על עצם החנוך, ועשו את מלחמת המורה

156) וצריך להעיר בזה, כי מן התרע"ד ועד התרע"ט (ימות המלחמה) לא מצאתי פרטים. לפי ההשערה יכולנו להוסיף לכל הפחות עוד 12 מורים, אלא שאין מביאים ראיה מן השערות.

לתחית הלשון והתפתחות הדור, שבעתים יותר קשה ממה שהיתה י כ ו ל ה להיות, בתנאים נורמליים.

הבה, אבאר דברי:

מצינו בדברי רבא (מסכת עבודה זרה י"ט): „גמרא, מרב א ח ד עדיף כי היכי דלא ליפלוג לישני"

ורש"י מפרש שם: „שלא יתחלקו הלשונות. דהאי גריס שמעתא בהאי לישנא, והאי גריס בלישנא אחרינא. וחדא מלתא היא, ומיהו תלמיד דגריס מתרוייהו (לישני) משתבש בגירסא משום דמבלבל לישני".

ושילר בשירו „האידיאלים" שלו. קורא למעמד כזה: «Die Ideale sind zerronnen» כלומר: משא הנפש, החזון, האידיאל, זב, ניגר, ונזל מתוך־תוכו.

וכי מלתא זוטרתא היא שבשש־שבע מחלקות (בית הספר והגן) נתחלפו במשך של שבעה מחזורים (7—8 שנה המחזור) 165 מורים! ואשר 40% מהם שמשו מן ר ב ע שנה עד א ח ת שנה, ש ל י מ ה!

בעת שעיקר העקרים בחנוך כפי שמבינים היום, הוא:

א. שהגדול, המפותח, בעל כח השפוט, כלומר המורה, ידריך את הנפש הפעוטה, יפתח בו את כח המחשבה שלו, להתהוות גם הוא, כמוהו, כהגדול.

ב. בתכנית מוכנה מראש שהיא היא מורה הדרך, על פי מטרה לאומית, דתית, מוסרית, יופי מדות, נמוסים וכו'.

ג. פתוח הכשרון, הרחבת ידיעות, תרבות, תורה, דרך־ארץ, אמנות, שהרוח של הפעוט ישגא, יגדל ויגבר כמו הגוף שלו, עד שיוכל להגיע, לעמידה ברשות עצמו, ולהיות רצוי לבריות וגם למה שקוראים „לשמים",— ולהבת יש עוד הוספה. להכשירה להיות צופיה הליכת בית, לארוג, לתפור, לבשל וכו'.

ד. יציקת דור חדש אשר מקרבו מוכרח להתנדף כהנדף עשן ה ג ל ו ת י ו ת שהושקענו בה והטפוסיות המשונה שהושרשה בקרב נפשנו פנימה, בהיותנו יוצאי קישינוף וסורוקה, גרנדה וסיביליה, יוצאי עדן ואלהבד, יוצאי גלץ וגלסגוב, בוטושן וויטשפל, יוצאי תהרן ופיליפופולי.

איזו התמזגות אכזריה צריכה להתהוות בקבוץ גלויות כזה!

עשרים מאות שנות תנודה, ממדינה למדינה אשר הטביעו על עמנו חותם חנוך של ערבוביה, חנוך מעוות, מקולקל, זחיל, דחיל, ספוג שבעה ושבעים מיני לאומיות, ואת כל זה גזרו החלוצים הראשונים להתאים ל מ ז י ג ה א ח ת, להשיב רוח עם מדולדל זה, לרוח קדשנו, לארצו וטהרתו ומדינתו ודרך איזה צנור? כמובן, דרך בית־הספר!

והרי לך מלבד כל המכשולים, התכניות עוד מכשול של רבוי ה ה ש פ ע ו ת, וההכבדה על ההתמזגות.

אין אנו עוסקים עכשיו בבקורת, אלא אנו מציינים הדברים כמו שהם:

דלתות בית־הספר תמיד פתוחות. ומורה בא, ובטרם שחמם את הקתדרא שלו, הרי הוא כבר מפנה את מקומו לאחר, והאוזן הרכה של הפעוט מוכרחה לקלוט כל מיני סברות, כל מיני שאיפות שונות, ומשאות נפש משונים, הכל לפי הזרם שהמורה נסחף אחריו.

אתמול שמע הילד תורה ממורה אדוק, היום ממורה חפשי, מחר ממלוכני, וכן מרפובליקני, משתפני, מציוני, מחסיד, ממתנגד, מרביזיוניסתי, מבן־יהודאי, מאחד־העמי, מז"בוטינסקאי; בכל שיטות־חיים האלו, אולי אין לבעוט; כוונות נושאיהן בודאי נעלות ונשגבות אבל אי אפשר שיבושלו כלן ב ק ד ר ה א ח ת, בתוך מוחו של תינוק רופס, הנועד להכשרה של ת ח י ת ארץ האבות, האומה, הלשון, וכל קניני קדשיהן!

ואין לשכוח כי יש גם „תלמוד תורה" בראשון־לציון ושם יש גם כן ש א י פ ה, — לחמשיך הגלות עד בוא גואל צדקנו.

כל זה בא לנו מחוסר נסיון. — קשה ואיום היה התפקיד של המורה. גששו, מששו וחטטו המורים הראשונים האלה, וצריך להודות כי יציבות המורה בבית ספרנו בשנים האחרונות התגבשה קצת ביתר תוקף, וכמעט שגברו על כל המכשולים והגיעו ל ת ח י ת ה ע ב ר י ת, כמעט במלואה, בכל ענפי החיים שלנו.

VII. בית־הספר בתקופת העזה.

בשנת התר"ס הודיע הברון אדמונד להאכרים, כי כל מוסדות הצבור שבמושבה, עוברים מעתה והלאה לידי האכרים, כגון: בית־הכנסת, שני בתי הספר, שרות המרפא, רבנות, שחיטה, בית המרחץ וכו', ועל „ועד המושבה" לכלכל אותם מאותו יום והלאה על חשבון האכרים.

חששו האכרים, להעביר על חשבונם את כל מחנה הפקידים הישנים של הברון, לבל תחול אח"כ על ראשם

חובת הענקת פצויים בעד כל השנים הקודמות של שרויותיהם תחת ידי פקידות הברון. כי על כן נמנו וגמרו לפטר את כלם, ולארגן את הכל מחדש. ובאותה שנה פטרו את כל „כלי הקדש" ואת כל „כלי החול", ובדרך אגב פוטרו גם כל המורים. והכל נתארגן מחדש.

למנהל בית־הספר לבנים, נמנה ישראל בלקינד ואתו עמו חבר מורים חדש.

ועל התקופה ההיא מוסר לנו המורה זלמן לוי רוזין שנכנס לבית־הספר בזמן ההוא ושהה בו שעה ארוכה (כשלשים וארבע שנים – התרס"ב–התרצ"ה) – היחידי בין כל המורים פה, שזכה לכגון דא. מאמר קטן מענין בטבעיותו הכרונולוגית, בלי חזיונות מליצה, כמו שאירעו בחיי בית הספר שלנו:

ואלה דברי המורה

זַלְמָן לֵוִי רוֹזִין.

בית־הספר בשנת התרס"א התנהל על ידי ישראל בלקינד ובפקוחו של ועד בית־הספר שנבחר על ידי הורי התלמידים וועד המושבה.

בית־הספר היה מחולק לשנים: לבית־ספר לבנים, שהתקיים בשלשה חדרים מלמטה לבית הכנסת ולבית־ספר לבנות שנמצא בבנין הבנוי לשם בית־ספר לבנות מטעם הנדיב.

חלוקת בית־הספר לשנים היתה ירושה מזמן שבתי הספר בראשון־לציון התכלכלו על ידי הנדיב במלוא תקציבו. מספר התלמידים והתלמידות יחד, הגיע בערך לששים. לבית־הספר היו מתקבלים תלמידות ותלמידים שבקרו קדם בגן הילדים במושבה עד גיל שבע־שמונה, עד שרכשו להם ראשית הקריאה והכתיבה ומעט חשבון. בית־הספר התקים על שכר למוד מהתלמידים ועל תמיכה דלה מהנדיב בסכום אלף וחמש מאות פרנק לשנה ומהתקציב הכללי של ועד המושבה בסכום אלף ומאה פרנק.

בידי ישראל בלקינד עלה להשפיע על חברי ועד בית־הספר וההורים לאחד את בתי־הספר לאחד; ואולם אנוס היה להסכים לדרישת ההורים להפריד בין הילדים והילדות בעלותם לכתה ד' ולעשותה לשתי כתות: כתה ד' לבנים, וכתה ד' לבנות. אם כי גיל תלמידי כתה ד' לא הגיע לשתים עשרה...

בלקינד השכיל ויקרא לכתה א' בשם „מכינה" בכדי שכתה ב' תקרא א' וכתה ד' תקרה כתה ג' ולא תחולק לשתי כתות, מאחר כי גזרת הפרוד היתה אך על כתה ד'... ערמה כשרה זו עמדה לו לבלקינד ומאז נשאר בית־הספר מאוחד בכל הכתות עד היום, (יהי זכרו ברוך) בסוף שנת התרס"א התפטר בלקינד מבית־הספר ואתו עזבו את בית הספר עוד שנים מהמורים בהסכם ועד בית־הספר.

בראשית התרס"ב נתקבלו למורים יוסף ויתקין וז. ל. רוזין לעברית, ושקרון, תלמיד שגמר חק למודו בבית־הספר מקוה־ישראל–למורה לצרפתית וערבית. מלבד אלה היה מורה לדת שעתים ביום, שו"ב המושבה הרב יעקב מרדכי זינגר.

חברי ועד בית־הספר בתרס"ב היו: נח גינזבורג, נפתלי הלל, דוב לובמן, מנשה מאירוביץ, שרגא פיבל רוזין.

תכנית הלמודים הוכנה על ידי ועד בית הספר ובהסכמת המורים. אמנם לא על הכל הסכימו המורים, כי דעתם היתה שאין ללמד שפות זרות בבית־ספר עממי המיוסד רק על ארבע־חמש שנות למוד, אך לא בידם היה הכח לשנות גזרה זו... הלמודים בבית־הספר אז היו: עברית, תורה עם פרוש רש"י נ"ך, דברי ימי ישראל, חשבון, כתיבת הארץ (גאוגרפיה), הסתכלות, תפלות קצרות, ברכות, צרפתית, ערבית ותפירה.

לעבודת גן התנדב רוזין לעבוד עם התלמידים שלש שעות בשבוע, אחרי כל הלמודים מחוץ למספר השעות שבתכנית. ספריה לא היתה אז בבית־הספר, והיה המורה רוזין מקבל מהספריה של יפו מספר ספרים בשביל התלמידים ומחזירם שבוע שבוע. בסוף תרס"ב עלה בידי הנ"ל ליסד ספריה לבית הספר מכספו עצמו, סך עשרים וחמש לירות צרפתיות שהלוה לבית־הספר ובאמצעות יהודה גרזובסקי סוכן „תושיה" בזמן ההוא קנה בהם מספר ספרים.

מקץ שלש שנים עלה בידו לקבל חזרה עשרים וחמש הנפולירן הנ"ל על ידי תשלומי התלמידים הקוראים, תשלום של קבק לשבוע שהוא בערך שני מיל א"י.

בסוף שנת התרס"ב התפטר השו"ב מבית הספר, ובמקומו בא מ. קלֶס שקראו לו „בעל התנך", כי ידע את התנך בעל־פה.

מספר תלמידי בית־הספר בשנה זו הגיע לששים וחמשה. כתשעים אחוז מהם היו מבני האכרים. – מהעדות המזרחיות כמעט שלא נראו בבית־הספר וכן גם במושבה בכלל.

בשנת התרס"ד נתקבל לבית־הספר מורה לצרפתית וערבית ויחד עם זה גם למנהל הוא נסים כרסנתי, חניך אליאנס שגמר חק למודו בצרפת והוא יליד הארץ.

ובכח השפעתו עלה בידו להשפיע על ועד בית־הספר לתת יותר מקום לשפה הצרפתית וללמד גם חשבון וטבע בצרפתית. גם הכניס לו, בהסכמת הועד, עוזרת ללמוד הצרפתית גם במחלקות הנמוכות למרות רצון חבריו המורים לעברית. אך כעבור שנה, עם בוא ד"ר מטמן כהן לכהן בתורת מורה ראשי לבית־הספר, עלה בידו להרים שוב את העברית למעלתה ואחרי שהתפטר ד"ר מַטמן כהן (בסוף השנה) מבית־הספר, התפטר לאחר זמן גם כרסנתי ומאז ירשה העברית את מקום הצרפתית בלמודי החשבון, ההסתכלות, הטבע; והצרפתית שוב נלמדה רק בתורת שפה בלבד.

בית־הספר בזמן ההוא עמד על ארבע כתות, וכן כתה חמישית שלמדו בה אך שתים־שלש שעות ביום ונקראה בשם כתת ההשתלמות.

אחרי שנים אחדות כשהגיע מספר התלמידים ליותר ממאה החלו להנהיג סדר של שמונה שנות למוד בארבע מחלקות, היינו: שנה אחת היו הכתות נקראות בשם: כתה א' שנה א' – כתה ב' שנה ב' וכן כתה ג' וד'. בשנה השניה היו נקראות הכתות בשם: כתה א' שנה ב', כתה ב' שנה ג' וכן כתה ג' וד'. תלמידי גן־הילדים היו מתקבלים פעם בשנתים, בני 6–7. את הקריאה והכתיבה החלו ללמד בבית־הספר ולא בגן־הילדים.

המורים היו מקבלים משכרתם מדי חדש בחדשו ואך לעתים רחוקות קרה שאחרו בתשלום המשכרת חדשים או שלשה. היו זמנים ששלמו למורים בעד ימי החפש למפרע.

משכרת המורים לפני המלחמה הגיעה עד שמונה נפוליון זהב ומשכרת המנהל לעשרה נפוליון. מלבד עודף המשכרת היו למנהל משלש עד חמש שעות פחות עבודה מחבריו המורים.

זמן הלמודים היה מר"ח חשון עד ר"ח ניסן ומר"ח אייר עד ט"ו באב, והיו זמנים שלמדו עד ר"ח אלול. הכל לפי החוזה והסכמת המורים עם ועד בית־הספר.

למכשול לבית־הספר עמדו תמיד שני דברים אלה:

א) בחירת ועד בית־הספר בתחילת השנה, בחוהמ"ס, בזמן שכל מורה כבר מצא לו מקום עבודה ואין להשיג מורה טוב באחור זמן.

ב) פטורי מורים כמעט שנה שנה; כי מזלו של המורה היה תלוי על פי רוב בדעתם של מספר הורים.

ציור 99. ביה"ס בהתרס"ח. באמצע: יושבים ששת המורים. מימין לשמאל: ברינה אידלמן, יוסף ממן, מרדכי עזרץ, יוסף ויתקין, מאיר ויניק, זלמן לוי רוזין.

„ראשון־לציון" בעריכת ד. יודילוביץ. גל. 15.

ציור 100. התרפ"ו. כתה ב' ומורה זלמן לוי רוזין באמצע.

גם בין המורים היו חכוכים לפעמים, על אופן הלמוד, סדר הלמוד וכדומה, כי מפקח ראשי, בר סמכא, לא היה, שאפשר לפנות אליו כאל מכריע בשאלה. ומורים בעלי תעודות אך מעטים היו בארץ. אך למרות כל המכשולים הלך בית־הספר וצעד קדימה עד שהגיע לזמן המלחמה.

בזמן המלחמה אם אמנם מצב המושבה בפרט ומצב הכלכלי בארץ בכלל היה רע, בכל זאת לא פגע המצב בהרבה בבית־הספר. למורים סלקו חמשים אחוז ממשכרתם בזהב, וחמשים אחוז הבטיחו לשלם להם אחרי המורטוריום, כחצי שנה אחרי המלחמה; ואך בשנה האחרונה למלחמה סבל בית־הספר מפאת הממשלה התורכית כי החרימה את בנין בית־הספר ותהפכהו לשטַבְּ הצבאי שלה, ובית־הספר על כתותיו היה מפוזר במקומות אחדים.

אחרי המלחמה כשנתרבו התלמידים בבית־הספר והגיעו קרוב למאתים, החלו לסדר קבלת תלמידים מגן־הילדים שנה שנה ולכון את מחלקות בית־הספר להגיע לשמונה כתות ושמונה שנות למוד. וכן עלה בית־הספר וגם סבל עד בוא „מחלקת החנוך" הארצי ישראלית. ותכניסהו תחת כנפיה ומאז בא סדר יותר טוב בענינים הפנימיים שבבית־הספר וגם בחיצוניים: תכנית למוד יותר עשירה, רהיטים יותר טובים, נקנו במקצת מכשירי למוד וחבר המורים יותר קבוע והנהלה מתאימה לרוח בית־ספר עברי.

(עד כאן דברי ז. ל. רוזין).

* * *

מקובל הוא ומוסכם בספרות הישוב, כי „פקידות הברון היתה חוטאת, בנוגע לחנוך בני המושבות. היא חפצה דוקא שיחנכו את הדור ברוח צרפתי וכו'." כיום הזה ב"ה אין עוד זכר לה, להפקידות; הפקידים אינם, והפטרון הגדול גם־כן כבר בעולם האמת; ואין היום לפני מי „לצאת ידי חובה", ולהיות לו „למליץ יושר".

אבל האמת לעולם עומדת:

והנה בראשון־לציון כל ימות הפקידות לא ידענו מכל החטא הזה ולא כלום. תכנית הלמודים, כאשר כבר הזכרתי לעיל „כי כאשר משכו המורים העברים את המדעים על צדם, לא כהה בם ציר הברון אליהו שיד". הכל היה תלוי בהמורים עצמם, ולא בהפקידות, עוד בהתרמ"ח ערכתי את תכנית בית־ספרנו בהסכם המשגיח על בתי־הספר ביהודה, מרדכי לובמן, ובתכנית הזאת

השתמשתי במשך 13 (שלש־עשרה) שנה (התרמ״ח–התר״ס), בלי שום הפרעה מצד הפקידות, למדעים בעברית.

והנה חוללו שנויים בבית־הספר. משנת התר״ס ועד התרס״ה הלך החנוך העברי הלוך וירוד. חדלו מדעים בעברית חדלו. הצרפתית גברה. ובשנת התרס״ה החלו קצת שנויים, ושיבה לתחית הלשון.

והריני נותן בזה מקום לדברים המאלפים של מנהל בית הספר ד״ר יהודה מטמן–כהן.

תַּחֲנָתִי הָרִאשׁוֹנָה בְּאֶרֶ״י – רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

מאת ד״ר יְהוּדָה מֵטְמַן–כֹּהֵן.

ראשון־לציון היתה זו שנתנה לי את האפשרות הראשונה לבא לארץ־ישראל. בעודני יושב במדינת שוֵצריה ומתכן תכניות – כיצד להגשים את חלומי וחלום חברי – ליסוד גמנסיה בארץ־ישראל, הגיעתני טלגרמה מאת ועד בית־הספר בראשון־לציון, לבא לשם, בתורת מורה–מנהל לבית ספרם. אחרי התיעצות רבה עם חברים שונים קבלתי את ההצעה שהיא תתן לי את היכולת להכיר את מצב בתי הספר בארץ־ישראל מקרוב, ותקרבני אל המטרה.

אחרי תלאות דרך מרובות, הגעתי עם משפחתי הקטנה בשמחת־תורה התרס״ה ליפו, ולמחרתו עמדו רגלינו בראשון־לציון.

מה עז היה הרושם שעשה עלינו מקום זה. חלומות של שנים רבות נעשו למציאות, הנני בארצנו ממש, ועוד במושבה עברית, ועוד בראשון־לציון.

ומה יפה נראתה לנו מושבה זו!

הן בדמיוני ראיתי זה כבר מושבות בא״י, לא פעם קראתי כבר גם בקרת זעומה על מושבות אלה. ידעו המבקרים החרוצים להוקיע את החסרונות והמגרעות במושבות ארץ־ישראל; אך הכל כאילו נשכח בבת אחת מזכרוני לעומת המציאות הנהדרה, שהופיעה לנגד עינינו. הן כפר כזה לא יתבייש אפילו בין כפרי שוצריה ואיטליה. הן כלו הוא טובע בים של ירק, בתכלת רקיע ובאויר צח, שקשה למצוא דוגמתו בחוץ־לארץ.

והיכן עוד בעולם הגדול יכולנו להרגיש את עצמנו, את עצמותנו, כמו כאן? הרי בכל מקום היינו רק טפה יהודית קטנה בים גדול של „גויות". כאן נעלם פתאם אותו רגש הבדידות, התוקף את היהודי בכל מקום בעולם. כאן אנו מאה אחוז של עצמותנו. ואם אמנם, בכל ארץ־ישראל אנו המעט, מה איכפת? הרגש הבלתי אמצעי ניזון מעולם קטן זה ששמו „ראשון־לציון", מבלי לצרף חשבונות של כל ארץ־ישראל. ורגש זה הוא הממלא את הלב ענג. שלא הרגשנוהו בשום מקום.

הודות ליחס הידידותי, שהראו לנו חברי ועד בית־הספר בקבלם את פנינו: משפחות יודילוביץ, לובמן, מאירוביץ, פוחצבסקי וחבריהם, נתהוו בינינו קשרי חברות חזקה, ורגש האזרחות שלנו היה מיד מלא וגדוש.

פחות שביעת רצון הנחילנו בית־הספר, שבו הוטל עלי לעבוד. ידעתי, שבראשון־לציון נוסד בית־ספר העברי הראשון וגן־ילדים העברי הראשון, שלפני שנים היו שם בבית־הספר מורים כמרדכי לובמן וחברו לחיים ארוכים דוד יודילוביץ. שחתרו בכל כחם ליצור כאן בית־ספר עברי אמתי, ולכן מה מופתעים היינו להוכח, שבית־הספר דהאידנא נמצא במצב של ירידה. צורתו העברית מטושטשה. אין תכנית מסוימה, אין שטת למודים, אדרבה, יש כעין שאיפה להלבישו מחלצות צרפתיות, שאינן הולמות אותו.

כמובן, שהמבינים מבין ההורים הצטערו על מצבו של בית־הספר ויחד אתנו שאפו להכניס בו התיקונים הדרושים.

לפני רחפה עוד צורת בית־הספר השויצרי על סדריו ושטתו, וכדוגמתו, בהתאמה לרוח הלאומי שלנו ולתנאי ארצנו, שאפנו להתאים לזה גם את בית־הספר העברי, ובאמת, נוכחנו לדעת במשך זמן קצר, שאין זו תקות שוא. כי אף על פי שתלמידינו נופלים הרבה בידיעותיהם מן התלמיד השויצרי, הם בכל זאת הרבה יותר מפותחים בשכלם מן האחרון. המורה שלנו יכול לבאר לתלמידינו למשל, עניני ספרות קשים, כמו פרקי תנ״ך וגמרא, ולהתענג על תפיסתם והבנתם את באוריו, מה שלא יעלה גם על דעתו

של המורה בארץ אחרת לעשות כזאת. אולם דוקא משום זה חבל מאד, שהמזון הרוחני המוגש לתלמידינו הוא כל כך קלוקל ופחות ערך, וידיעותיהם כל כך קלושות, והכל רק מחוסר שטה ותכנית. כי למרות חומר הלמודים הרב אצלנו יותר מאשר בבית־ספר של גויים בחו"ל, היו תלמידינו מספיקים הרבה, אילו היה סדר במשנתם, מפאת התפתחותם השכלית וכח תפיסתם העולים בהרבה על אלה של בני גילם אצל עמים אחרים. צריך, אמנם, להודות: שהתלמיד שלנו הוא מחוסר תרבות במקצת, אינו די מחונך לבלום את התרגשותו, אבל תחת זה הוא יותר ערני, יותר נוח לקבלת השפעת המחנך, היודע למצוא את הדרך לנשמתו, ולהראותו את יחסו הטוב בשיח ושיג אתו.

תפקידי העקרי היה איפוא להתמסר כֻלי לתיקון המצב בבית־הספר על ידי הכנסת תכנית עברית קבועה. אולם המורה לצרפתית, שהוא היה מלמד גם חשבון, היסטוריה וכו' בכתות העליונות לא רצה לשנות מהרגלו, באמתלה שאין ספרי למוד בעברית ללמודים אלה, ולכן המשיך ללמד בצרפתית. והיה חלק מן ההורים שהחזיקו בידו בטענם, שאם לא ילמדו גם למודים כלליים בצרפתית לא יצליחו לעולם בשפה זו, שעליהם לדעתה בתורת ילדי אירופיים. לא כן העברית, אותה הן לא צריך לדעת הרבה לשם שמוש, וכמה שיעלה בידם מלמודי התנ"ך והעברית – יספיק להם. לא עלה בידינו איפוא, אלא להכניס את העברית כשפת למוד רק לכתות הראשונות הנמוכות; מה שאין כן בכתות העליונות במקום שנשארו בידינו רק הלמודים העבריים, ושעות אחדות לשיחות בטבע וביאוגרפיה של ארץ־ישראל.

להשפיע על התלמידים על ידי קריאה גם כן היה קשה, מפני חוסר ספרי קריאה בימים ההם. גם הבית והרחוב לא יכלו לעזור בנידון זה כלום. ברוב הבתים דברו ז'רגון או עם הפועלים הערבים – ערבית, וברחוב? עוד פחות מזה. בהפגש צעירים, וביחוד צעירות, התחילו בשאילת שלום בצרפתית ועוד אילו קטעי משפטים השייכים לזה, ואחר, עברו לדבור הז'רגוני.

יצא לנו, שעל ידי התלמידים צריכים היינו להשפיע על הבית ועל הרחוב. לא יכולנו לפיכך, להצטמצם בד' אמות של הלמודים בלבד, אלא הוכרחנו לא רק להחיות את השפה בפי התלמידים כי אם גם ללמדם, כיצד להלחם בעד תחית השפה בכל מקום, גם בביתם וגם ברחוב. החנוך כידוע אינו נעשה על ידי פעולת בית־הספר גרידא; לבית־הספר צריכה לעזור גם הסביבה; התלמיד צריך לראות גם דוגמה חיה לכל מה שמלמדים אותו בבית־הספר.

עלינו היה מוטל איפוא לטפל גם בסביבה, למצוא בסביבת הצעירים עזרה בעבודתנו. בעזרת ידידינו נוסדה קבוצה של מתלמדים מתוך תלמידים שעזבו כבר את בית־הספר בין אלה היה הצעיר הנלבב נעמן בן שמשון בלקינד וחבריו – מטובי הצעירים והצעירות שבמושבה. להם נתן על ידי הגברת מטמן כהן ועל ידי, קורס להשתלמות בתנ"ך, בדברי הימים, במתמטיקה, טבע וכו', והכל בעברית, ובמקום ספרים באו רשימות נדפסות בהקטוגרף, שהתלמידים עצמם עסקו בהכנתם.

יחד עם קבוצה זו נוסדה אגודה בשם: „הצעיר העברי" תפקידה היה לחדש הפצת הדבור העברי בין הנוער, לסדר קריאות, הרצאות ונשפים, שיכניסו שוב התעוררות בין הנוער המקומי, בין אלה השתתפו גם פועלים, שהיו בראשון־לציון, שעבדו ביחוד ביקב. עבר כחדש ימים מיום בואי לראשון־לציון, וב„השקפה" שנה ו' גליון י"ז באה הידיעה דלקמן מראשון־לציון:

„במוצאי שבת כ' חשון נתחדשו ערבי הקריאה בבית־העם. הערב הראשון היה מוקדש לכבוד ד"ר הרצל ז"ל, שבו בערב הופיע בבית־העם בהיותו בארץ־ישראל.

סדר הערב:

א) נגינה — תזמורת.

ב) התחדשות ערבי הקריאה ומעמד הציונות בארץ — מ. מאירוביץ.

ג) העם והחנוך – ד"ר י"ל מטמן–כהן.

ד) עניני מדינות – דוד יודילוביץ.

ד) קריאת שירים לזכר הרצל ע"י בן־זאב.

הערב השני:

א) התזמורת.

ב) טיפוסים של ילדים – ע"י הגב' מטמן–כהן.

ג) מבוא לכימיה טכנולוגית – הכימאי קלימקר.

ד) שאלות ותשובות.

הקהל מרוצה מאד מערבי הקריאה ורבים הם הבאים לשמוע ולהתענג עונג רוחני.

בבית־הספר היו כ־120 תלמיד, ובגן, שגם הוא עמד תחת השגחתנו, היו כ־80 ילדים, וכל הגדוד הקטן הזה התחיל

להראות את כחו והשפעתו גם על הגדולים. ידעו לספר על ילדים, המתעקשים בביתם לבלי דבר גם עם הוריהם וקרוביהם בלשון אחרת מלבד עברית. התחילה התשוקה להתודע לתלמידים אחרים שבסביבה.

„ביום ג' כ"ח כסלו — כתוב ב„השקפה" של אותו הזמן — הלכו תלמידי בית־הספר וגן־הילדים שבראשון־לציון בלוית מוריהם לטיל, וישימו פניהם דרומה עד ודי־חנין, ונפגשו שם את תלמידי בית־הספר דשם ויבלו שם את כל היום בשמחות וגיל־הילדות, וישירו שירי ציון הנעימים, ובערב שבו לבתיהם בקול שירה".

בן־יהודה שמח מאד לכל נצחון של הלשון העברית; וגם של שירי ציון, תמיד עודד את רוחנו בעבודתנו. עתונו לא פסח אף על מקרה קל של התעוררות שנעשתה במקום ובמכתבים פרטיים עוררה משפחת בן־יהודה את ידידיהם במושבה לעבודת התחיה.

חג החנוכה הוחג ברוב פאר בבית־הספר ובבתים. נערכה תהלוכה בלפידים ברחובות המושבה. הושרו שירי ציון. השיר „ראשון־לציון" של אחד מצעירי ראשון־לציון יום־טוב לִיפמן שליט שנחשב כעין הימנון המושבה, ואשר בימי השפל של התנועה הציונית במושבה הוזנח וכמעט נשכח, נשמע שוב מפי צעירים בגאוה מקומית. השיר, בחרוזיו המרגשים.

אז הורגש גם הצרך לשנות מן הנוסח בשיר „התקוה" ולהחליף את החרוז במלים המתאימות יותר לענין:

„עוד לא אבדה תקותנו,
התקוה משנות אלפים,
לחיות עם חפשי בארצנו,
ארץ ציון וירושלים"!

כך עבר עלינו כמעט כל החרף בעבודת החנוך והתרבות. השפעת בית־הספר היתה נכרת בכל מקום גם המנגינות הפשוטות של שירי תפלה ומשחק, שהושרו בבית הספר, נשמעו בכל הבתים. דמינו, שנשכחו כל חלוקי הדעות בין הארציים ובין ציוני־ציון, שמקול מריבותיהם רעשה כל העתונות בחוץ־לארץ. גם כאשר נוסד בית „תלמוד־תורה" בראשון־לציון באותה שנה, מטעם „אגודת שומרי תורה" בירושלים, לא הרגשנו כמעט בהתחרותם, אף על פי „שבתלמוד־תורה" נתקבלו התלמידים לגמרי בחנם ובבית הספר עלה שכר הלמוד כמעט לחמשה פרנק לחדש, אלא, אדרבא, גם מחזיקי תלמוד־התורה הושפעו במובן ידוע מבית הספר והתחילו להתאמץ להנחיל לתלמידיהם ידיעת השפה העברית למרות ששפת הלמוד היה ז'רגון. ותלמידיהם שרו גם הם שלא ברשות מלמדיהם את השירים שהושרו בבית הספר.

גם במנהג של טיולים שחדשנו בבית־הספר אחזו מחזיקי התלמוד תורה, אלא שלא נתנו לצאן מרעיתם לתת בשיר קולם, כמו שהתנגדו גם ליסודות ההתעמלות שנתחדשו בבית־הספר.

סדרנו גם שעורי ערב בבית־העם ללמודי הספרות העברית ודברי הימים לכל החפץ ללמוד בלי כל תשלום.

כל ההתעוררות הזאת היתה, אמנם, למורת רוח למתאוננים התמידיים על ארץ־ישראל, שנמצאו בראשון־לציון. הם גם השתדלו להפריע בעד חגיגת חנוכה על ידי תהלוכה, ושלחו את מחאתם לועד המושבה, אלא שראש הועד בזמן ההוא דב לובמן, לא שם לב להם והרשה את התהלוכה, שהשתתפו בה אגב, אנשים נשים וטף וכל בני המושבה. התאוננות זו התפשטה גם על התזמרת וערבי הקריאה בכלל, כי כל העליזות הזאת לדעתם תמיט אסון על המושבה. אולם רוב בני המושבה שחקו ולעגו לחששות המתאוננים הללו, ולהיפך החליטו — „להשתדל גם בדבר חבורה משחקים — חובבים כדי לערוך מזמן לזמן מחזות קטנים".

גם במושבות השכנות התעוררו המשכילים ליסד ערבי קריאה וכו'.

בני אגודת „הצעיר העברי" סדרו מקהלה בלמוד טעמי זמרה בהנהלת יצחק כרצ'בסקי, והתחילו גם ללמוד עברית פעמים בשבוע בערב ורבים מהצעירים והצעירות ואחרים, ביניהם גם פועלים, עסקו בשקידה בלמוד השפה העברית.

גם בפתח־תקוה נוסד סניף לאגודת הצעירים לפי התכנית של אגודת „הצעיר העברי" בראשון־לציון, סניף זה שמש אחר כך התחלה ליסוד „הפועל הצעיר".

צריך להודות כי הסבה העקרית למצב הירוד היתה ההתפלגות בתנועה הציונית. שחלקה את הציונים לשני מחנות צוררים איש את אחיו: ורבים היו מרעלי מרה שחורה „המתאוננים" תמיד והביטו על התחיה והעברית כעל ענין של בטלנים, ויכנו את הכל בשם „שמנדריקיזם".

ונוסף עוד הטעם של „אל תתראו", בעת שאתם זקוקים עוד לעזרה. וכל אלה יחד יצר מצב רוח של התנגדות לכל דבר שיש בו מעין עליזות וגיל.

כאי שקט בתוך ים התרגשות והתרגזות העצבים, היתה לנו אספת המורים בסניף יפו באמצע אדר. שם שכחנו רוגז והתוכחנו על ערכים חינוכיים שונים. נשמעו הרצאות על למוד הדקדוק, בבית־הספר בארץ־ישראל. בקרת ספרי הלמוד וכו' ולבסוף גם הצעה על יסוד חברת חינוך גדולה בשם: „הרצליה" והחליטו לגשת מיד ליסוד החברה, שתדאג לספק את צרכי בית־הספר בארץ־ישראל[157]. ועוד דברים כגון אלה, שהשכיחונו למצער את המריבות והקטטות היום יומיות.

לחג הפסח נסעתי עם משפחתי לירושלים. זה היה בקורנו הראשון בבירת ארצנו. הוא נתן הרבה ל„מראה" עינינו, אך לא הוסיף על רגשותינו האזרחיות. אכן, הכל היה ידוע לנו מתוך קריאה מכבר.

מבין האורחים, שהיו אז בירושלים, אסף יהושע ברזלי (איזנשטד) אספה לדון בענינים ציונים שונים — בין השאר דנו גם על יסוד בית־ספר תיכוני בארץ־ישראל, שהחלט עליו באספת הציונים בוילנה. דעתו היתה, שבית ספר כזה צריך להוסד בירושלים, ואם אי אפשר לפי שעה ליסד בית־ספר כזה לבנים, הרי אפשר להתחיל ביסוד בית־ספר כזה לנערות, מעין „הֶהֶרְטֶכְטֶרְשׁוּלֶה", אחרים היו בעד יפו, ודעתי אני היתה, שבית־ספר כזה צריכה סביבה עברית־לאומית, וסביבה כזו יכולה להיות רק במושבה, אף על פי שגם שם לא תהיה עדיין עברית במאה אחוז, חוץ מזה יוכל בית ספר תיכוני להיות המשך לבית־הספר היסודי, מה שאפשר למשל, בראשון־לציון, ההתנגדות היתה חזקה מתוך נמוקים שונים. אך מכיון שהיחס הכללי לעצם השאלה היה כלעין „הלכתא למשיחא" לא נתקבלה שום החלטה.

בכ"ז בניסן התרס"ה נפתח בית־הספר. כל המורים שבו ממסעיהם בעת הפגרה והתלמידים החלו ללמוד בשקידה.

באותו זמן באו לארץ־ישראל מטיפים: יצחק ניסנבוים, מנחם שינקין וגם ד"ר אויארבך, שנשלח להיות מנהל „קרית ספר" מיסודו של ישראל בלקינד. מנחם שינקין הביא אתו גם את הידיעה, שבוילנה החליטו הציונים לגשת בקרוב ליסד גמנסיה בארץ־ישראל ולאסוף לתכלית זו קרן בסכום של ששים אלף פרנק.

בבוא שינקין לראשון־לציון התאספו ועד המושבה יחד עם ועד בית־הספר והחליטו להשתדל בכל עוז, כי הגמנסיה תוסד בראשון־לציון. הזמינו אותנו לאספה והציעו לפנינו את בקשת כורמי ראשון־לציון והשתתפותם ביסוד בית־הספר התיכוני. „הם מוכנים לתת במתנה מקום לבנין בית־הספר הנ"ל, לעזור בהעמדת החמרים הדרושים לבנין ולהמציא להתלמידים שנביא מפנים הארץ, מעון וארוחה הגונה בעד 25 פרנק לחודש".

אחרי ויכוחים בעד ונגד ההצעה, ובקחת בחשבון את היתרון שיש לראשון־לציון על יפו ועל יתר המושבות בנדון זה, באשר שם כמעט סביבה ערבית, והגמנסיה יכולה להתחיל מן המחלקה הרביעית, אחרי שבית־הספר של המושבה במאה ועשרים התלמידים שלו יכול לשמש בתור המחלקות הפרוגימנסיאליות.—

אחרי ששמענו את כל זה, הסכים מר שינקין למסור את הצעתם לועד העוסק בזה ושהוא יחליט ע"ד המקום, והוסיף, כי אין כל ספק שהגמנסיה תוסד פה במקום.

יחד עם ד"ר אויארבך עברתי על כל בתי־הספר שבמושבות יהודה במשך ימים אחדים ובכל מקום קראנו גם לאספה ציונית ויסדנו אגודות „ארץ־אבות" שהסכימו להחלטות הציוניים בוילנה. בגדרה היה אתנו גם המטיף יצחק ניסנבוים שדרש דרשה נפלאה שעשתה רושם עז על כל הנאספים.—

התאמצנו בכל עוז, שהיחסים המרירים בין הציוניים לא ישפיעו לרעה על החנוך בבית־ספרנו, הלמודים התנהגו כסדרם, טיולים וחגיגות נערכו בל"ג בעמר, ואסרו חג של שבועות. התלמידים כתבו חבורים על הרושם שעשו עליהם הטיולים. מחבורים אלה התבלטה התענינות התלמידים במטע הטבק בנס־ציונה ובבאר הראשונה שנבנתה שם לתכלית זו. והעלו בזכרונם את החיים בפתח־תקוה במקום שבמאה וחמשים פועלים עברים עבדו במשך השנה. הגיעו אז גם אורחים, שהתענינו בבית־הספר, כמו הפרופ' דויטש בלוית וילהלם גרוס מיפו, שהתעכב הרבה בבית־הספר ונסה את

157) מה מעט התקדמנו במשך 27 השנים האחרונות, אם גם עכשיו בתרצ"ה הננו עומדים לפני צרך כזה.

התלמידים בידיעותיהם, והביע את שביעת רצונו והתפעלותו מן השפה העברית שבפי התלמידים.

בקרו את בית־הספר והלמודים גם חאדונים שבאו מפריז וורְמֶסֶר ופריינטי והביעו את קורת רוחם, אף על פי שהמתנגדים לתכנית העברית שמו בם את תקותם, שידרשו שנויים לטובת הצרפתית, והם לא דרשו שום שנויים.

גם בית־המקרא שיסדה אגודת „הצעיר העברי" שמצא את מקומו הזמני בבית־הספר היה פתוח יום יום משעה 6 עד 8 בערב והתלמידים והגדולים בקרוהו בתמידות.

הכנסתי הצעה לועד בית־הספר — לשחרר את התלמידים בהתחלת הבציר לשבועים או לשלשה שבועות, כדי שהתלמידים יעזרו להוריהם בעבודת הבציר ובמקום זה להמשיך את הלמודים בסוף השנה בעוד שלשה שבועות. חברי הועד הסכימו להנהיג חדשה זו המתאימה למצב במושבות הכרמים. אבל חלק מההורים התנגדו לזה מטעם פשוט, שהשכר שירויחו מעזרת התלמידים יעלה בהפסד הבגדים שיקלקלו בעבודתם בבציר. ההצעה נתקבלה לחצאין— לתת חפש לילדים בשבוע הראשון של הבציר.

בתחלת אב של אותה שנה התאספו המורים של סניף יפו ברחובות, לאספה זו הוטל עלי להכין תכנית מפורטה לשמונה שנות למוד אחרי הגן. ומורי יפו: קרישבסקי יחיאלי ופנחסביץ עשו להם רשימות על דבר הלימודים העבריים.

בעת הויכוחים באו לדבר על תכלית בית־הספר בכלל, על למודים בגן, על התחלת הלמודים בבית־הספר, שאלת השפות בבית־הספר וכדומה, לכן הספקתי רק לקרוא את הקדמתי: „למה שמתי לב בבואי לערוך פרוגרמה לבית הספר העברי". וגם את החלק על דבר למוד התנ"ך והתלמוד בכל שמונה שנות הלמוד. הויכוחים גזלו ישיבות אחדות, ואחר כך החליטו למסר לועדה מיוחדת גמר עבוד התכנית וגם עבוד תכנית ההסתדרות וסדר היום לאספה הכללית, שנועדה להיות בירושלים בסוף אלול, להציע למרכז את ההצעות בשם החברים בגליל יפו. — אל הועד נבחרו המורים: קרישבסקי, ד"ר מטמן־כהן ועזרקובסקי מרחובות.—

בכ"ו אב נסגר בית־הספר, ואז הגשתי תזכיר לועד בית־הספר על דרישותי בתור תנאי מוקדם להשאר בבית הספר בראשון־לציון להשנה החדשה. הדרישות העקריות היו:

א) בית־ספר הוא לאומי, ולכן השפה המדוברת בו ושפת הלמודים היא עברית.

ב) שפה זרה תלמד רק מן השנה השלישית ומעלה ורק כפי הדרוש לשמוש בארץ ולא תיאוריה.

ג) כי המורים יהוו מועצה וישאו באחריות בעד מלוי התכנית והחנוך, והמנהל יהיה המוציא לפועל החלטות המועצה.

ד) לדרישות אלו מצורפת תכנית מפורטה לכל שנות הלמוד, שגם עליה צריכה לבא הסכמת הועד.

ובפירוש הצהרתי, שאם דרישות אלו תמלאנה — מוטב, ואם לא אהיה מוכרח להתפטר.

אחרי דין וחשבון על פשרות שלא הסכמתי להן, לא נתקבלו דרישותי במלואן.

סופר „הצפירה" בגליון אחד של אותה שנה ידע לספר על דבר ישיבת ועד בית־הספר את הדברים הבאים: „הועד כמעט שמוכרח היה לקבל את תכנית הלמודים לשמונה שנים של מטמן, והנה הסכם שהועד לא יחליט בדבר בית־הספר עד שתהיה אספת המושבה בדבר התקציב".

באספת המושבה נמנה ועד בית־הספר חדש, שרק שנים מן הועד הקודם נשארו בו. וברוב דעות הודחו דרישותי.

בו׳ אלול התפטרתי ועברתי ליפו.

* * *

לא מתוך התמרמרות נפרדתי ממקום עבודתי. הנצחון המחלט, שנחלו ציוני ציון בקונגרס השביעי, והידיעות המשמחות שהייתי מקבל מחברי ב„עבריה" אברהם רובינזון על נצחון התנועה העברית בקונגרס, שרק לפני שנה, התיצבנו לפני המנהיג הבלתי נשכח לקבל רשותו לפתוח את אספת „עבריה" הראשונה בקונגרס הששי ועכשיו זכתה כבר לפרסום רב מאד. כל זה נתן מעוף לכנפי תקותי, שלא יעבר זמן רב, והציונות תנצח גם בארץ האבות, וכי גם בית־הספר בראשון־לציון יהיה סוף סוף עברי לגמרי — הייתי בטוח.

גם לא היתה בלבי טינא על אותם האנשים שגרמו לעזיבתי את ראשון־לציון, הן סוף סוף היתה שנה חולפת זו, תקופה רבת התרגשות בעולמנו, ובעולם הגדול בכלל, חוץ מן הקרע הנורא בתנועה הציונית ואבדן המנהיג שאין לו תמורה, שיכלו לזעזע את כל יסודות תנועתנו, הן היתה זו שנה של מאורעות כבירים ומהפכות בעולם הגדול שהשפעתם

היתה כל כך חזקה על עולמנו אנו, למן גמר מלחמת רוסיה—יפן במפלתה של רוסיה ולמן התנועות המהפכניות שהביאו להכרזת הדומה הממלכתית ברוסיה, תקוות היהודים שנגמרו בגל של פרעות, שעבר על ראשם, והבאת יתומי קישינוב לארץ־ישראל. כמו באספת נדבות לטובת הסובלים מן הפרעות, צרות שהשכיחו מלב רבים את תקות התחיה לעתיד; ועד התחלת המהפכה של התורכים הצעירים בהתנגשות לחיי העריץ עבדול חמיד, שגרמה לאסור מחדש כניסה לארץ־ישראל. שנה כזו הרי באמת היתה עלולה לערער את העצבים גם של אנשים נורמליים, ומה אנכי כי אתלונן על הרפתקאותי הפרטיים?

על מה היה הלב דואב? — על זה שעברתי ליפו.

יפו של הימים ההם הרי לא היה שום הבדל בינה ובין איזו עירה מרפשת בגלות השחורה. הילד שלי בן ארבע שלוקח „מארץ העברים", מראשון־לציון שלו, לא פסק מלהתמרמר ולשאול: למה כל כך הרבה גויים ביפו? — מראשון־לציון ליפו הרי היתה „מאגרא רמא לבירא עמיקתא" — — —

ועוד הרבה, הרבה זמן אחר כך גברו הגעגועים בלב, לאותה פנה, יקרה, חמודה, ראשון־לציון.

15 באב התרצ"ז.

VIII. בית הספר בתקופת „מחלקת החנוך" (התרפ"א—התרצ"ט)

מאת

אַהֲרן קָרוֹן

בדרך התפתחותו של בית־הספר בראשון־לציון יש לצין שלש תקופות:

א.

1. תקופה ראשונה — מראשית הוסדו בשנת תרמ"ח עד שנת תר"ס — תקופת פקידות הברון.

2. תקופה שניה — משנת תר"ס עד תרע"ט — רשות ועד המושבה. ראשון־לציון היתה אז היחידה בין מושבות הברון שקבלה לרשותה גם את בית־הספר, כאשר השתחררה משלטון הפקידות *).

עם חלופי הבעלים כנ"ל בא שנוי עצום בבית־הספר. עסקני המושבה רצו לראות את בית ספרם כבית ספר לאומי למופת. הם השתדלו לרכש לבית־הספר כחות הוראה מעולים מבין טובי המורים אז. המורים ניסו לתכן תכנית למודים למשך שנים, אולם למרות מאמציהם לא הגיע בית־הספר ליציבות הדרושה. גרמו לכך גורמים אחדים. בראשית תקופה זו היתה ההשפעה הצרפתית חזקה במושבה, ועל ידי זה גם בבתי־הספר. רק לאט לאט ואחרי מלחמה ממושכת נשתחרר בית־הספר סוף סוף מהשפעה זו. גם תלותו של בית־הספר בועד המושבה וראשיה הן בהזמנת מורים ופטוריהם והן בקביעת תכנית הלמודים, היתה לגורם מפריע ליציבותו של בית־הספר. בהתחלף ועד המושבה וראשיו על ידי נצחון קבוצה זו או אחרת במושבה, חלו שנויים גם בבית־הספר. מוסד עליון שיכוון את פעולת בית־הספר ומוריו לא היה אז בארץ.

שנוי לטובה במובן זה בא במדה ידועה עם יסוד הסתדרות המורים בארץ, הסתדרות המורים עשתה את הנסיונות הראשונים ליצור תכנית משותפת לבתי־הספר בארץ. לכון את פעולת המורים, להשלים את ידיעותיהם ולהדריכם בעבודתם המשותפת. כן יכלה לפעמים למנוע חלופי מורים על ידי משא ומתן עם המקום. לפיכך מרגשת כבר במחצית השניה של תקופה זו יציבות ידועה בבית־הספר הן במה שנוגע לתכנית העבודה והן בקביעות שבאה בחבר המורים במשך שנים רבות.

3. תקופה שלישית — משנת תרע"ט — תקופת אחוד בתי־הספר בארץ ברשות מוסד עליון כללי, מחלקת החנוך של ההנהלה הציונית, כיום הועד הלאומי לכנסת ישראל בארץ.

*) ביתר מושבות הברון נשארו בתי הספר ברשות פיק"א עד שנת התרפ"א. מאז נכללו גם הם ברשת הכללית של מחלקת החנוך.

בתקופה זו מתגבשת תכנית הלמודים ובית־הספר מקבל את צורתו הקבועה. בית־הספר חדל להיות נתון לתנודות מקומיות. בתקופה זו הולך בית־ספרנו וגדל במהירות, מתקדם ומתפתח באיכותו, בהתאם לגדולה והתפתחותה של מושבתנו.

על שתי התקופות הראשונות בתולדות בית־ספרנו כתבו קודמי. בפרקים הבאים אסקור על התפתחות בית־ספרנו בתקופה השלישית. משנת תרפ"א – מעת בואי לכאן לנהל את בית־הספר.

ב. גדול בית־הספר.

השואה קלה בין השנים תרפ"א ותרצ"ט תעמידנו על גדולו.

1. בתרפ"א מנה בית־ספרנו 188 תלמידים ב־6 כתות, ועבדו בו 6 מורים (מלבד הגננת). בתרצ"ט מונה בית־ספרנו 619 תלמידים ב־16 כתות ועובדים בו 20 מורים. (מלבד הגננות).

2. בתרפ"א עוד לא היה בית־ספרנו בלתי מודרג. (חסרו בו כתות). בתרפ"ד נעשה מודרג, כבר היו בו כל הכתות מא' עד ח'. משנת תרצ"א נפתחו כתות מקבילות.

בתרצ"ט ישנן כבר מקבילות, כמעט לכל הכתות, ולאחדות גם שלש כתות מקבילות.

3. בתרפ"א היו ברשות בית הספר בנין אחד בעל קומה אחת בן 5 חדרים וחדר ששי בדירה שכורה.

בתרצ"ט ישנם כבר שלשה בנינים, מהם אחד בעל שתי קומות, המכילים 19 חדרים ונוסף להם גם דירה שכורה. (להלן נתונות שתי טבלאות מפורטות על הרכב בית־הספר ב־19 השנים האחרונות).

הגורמים לגדולו המתמיד של בית־הספר הם:

א. הגדול הטבעי של המושבה לאחר המלחמה.

ב. זרם העליה הביא לנו תלמידים רבים, בעיקר מפולניה ומגרמניה; וכן מארצות המזרח: טורקיה, סוריה, עירק, מצרים ותימן; וגם מאמריקה וארצות אירופה שונות.

ג. הודות לשכלולו, תכניתו ורוחו הכללית, רכש לו בית ספרנו שם טוב גם באותו החוג של החרדים אשר שלח את בניו לתלמוד תורה המקומי של „המזרחי" (נוסד לפני המלחמה על ידי „נצח ישראל" ועבר אחרי המלחמה ל„המזרחי"). והם החלו לאט לאט לעבור לבית ספרנו עד שתלמוד התורה נסגר מחסר תלמידים א).

ד. הודות להתקדמותן של עדות המזרח ושתופן בעבודת הישוב, נתרבה מספר ההורים בני העדות האלה ששלחו את ילדיהם לבית הספר.

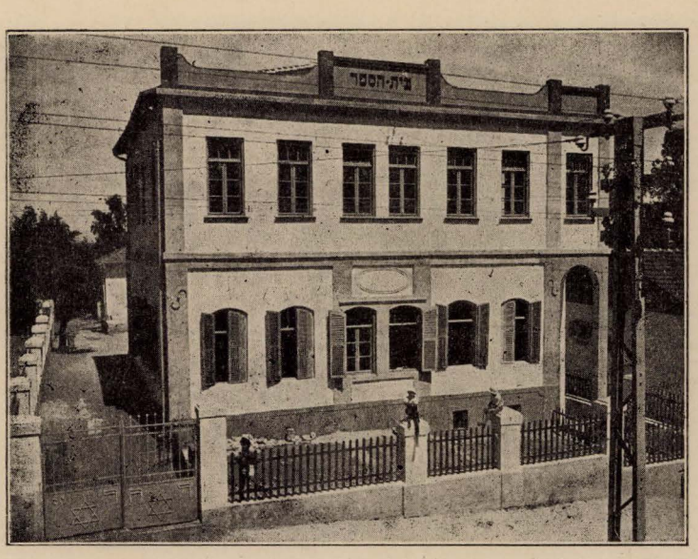

ציור 101. בית הספר העממי בראשון־לציון.

א) בית תלמוד התורה בראשון־לציון התחדש בשנים האחרונות ע"י „אגודת ישראל". העורך ד. י.

השואה בין תרפ״א ובין תרצ״ט, לפי טבלא ב׳ להלן, מראה כי בשעה שמספר האשכנזים גדל בערך פי שלש, גדל מספר הספרדים פי שש, מספר התימנים פי שש, הגורג׳ים פי שבע, אורפלים לא היו אז כלל ובתרצ״ט הם מהוים 3% מבית הספר. במלים אחרות בתרפ״א היו בבית הספר: אשכנזים – 87%, ועדות המזרח 13%.

בתרצ״ט אשכנזים 74% ובני עדות המזרח 26%.

רבוי התלמידים על ידי זרם העולים, חניכי הת״ת והחדרים של העדות המזרחיות העמיד לפני בית הספר בעיות חנוכיות קשות – כיצד להכניס את התלמידים האלה בעלי חנוך, ידיעות והרגלים שונים, לתוך המסלול הקבוע של עבודת בית־הספר. על זה אעיר להלן.

ה. כאחד הגורמים החשובים לרבוי התלמידים בבית הספר יש לציין גם את היחס היפה של עסקני החנוך כאן לשכבות התושבים הבלתי אמידות והעניות. עסקני החנוך המקומיים השתדלו תמיד שלא ישארו ילדים מחוץ לבית הספר מחסר יכלת לשלם שכר למוד. נתנו הקלות רבות בתשלום שכר הלמוד ומספר גדול של ילדי העניים שוחרר לגמרי מכל תשלום. יחס זה, הועיל במדה מרובה לשמר על שלמות בית־הספר.

ג. בַּעֲלוּת בית הספר.

א. בית ספרנו נמצא בתקופה זו ברשות המוסד העליון לחנוך בארץ, היא מחלקת החנוך של הועד הלאומי לכנסת ישראל בארץ. זוהי הבעלות העליונה של בית־הספר.

מחלקת החנוך קובעת את תכנית בית־הספר – התכנית הנוכחית של בית־הספר העממי־כללי נקבעה על ידה, בשנת התרפ״ב – והיא המפקחת על מלוי התכנית ומהלך העבודה בבית־הספר וכו׳; בית ספרנו שייך לזרם החנוך הכללי ונמצא בפקוחה הכללי של מחלקת החנוך; המחלקה מזמינה את המורים לעבודה והיא מעבירה אותם, אם יש צרך בכך. אולם על ידי חלופין אלה אינם חלים שנויים בבית־הספר. מנהל בית־הספר נמצא בקשר מתמיד עם המפקחים, ודן אתם על שאלות בית־הספר וצרכיו. המפקחים מבקרים לפעמים את בית־הספר ודנים עם המורים בשאלות ההוראה והחנוך במועצות מיוחדות.

היו שנים שמחלקת החנוך היתה אחראית גם לכל תקציב בית־הספר; בשנים האחרונות עברה האחריות הכספית לתקציב אל המועצה המקומית. הועד הלאומי משתתף רק בסכום ידוע בתקציב. בתרצ״ט ירד הסכום לאחוז קטן של התקציב – קרוב ל־10%, הסכום המגיע למושבה מהשתתפות

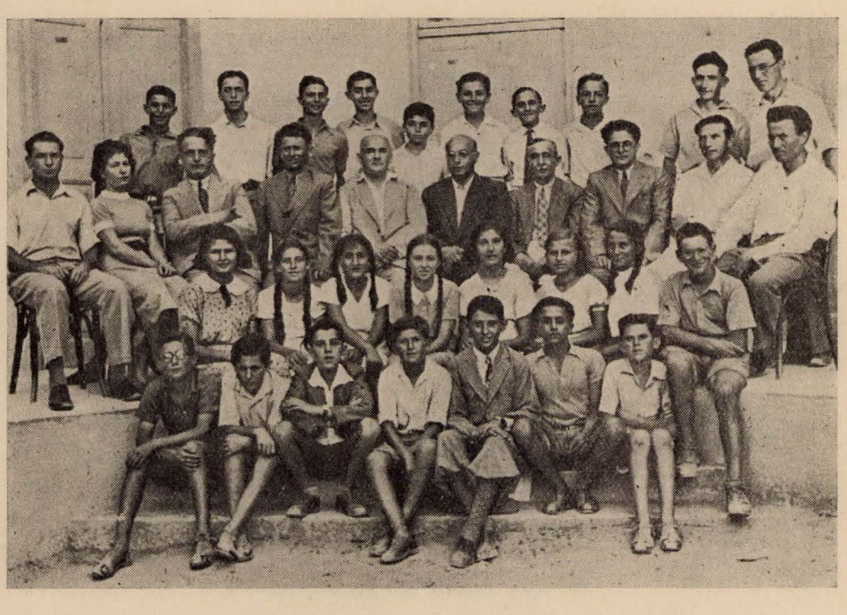

ציור 102. התרצ״ה. כתה ח׳. שורה ב׳ מלמעלה יושבים מימין לשמאל: המורים יוסף גפן, נפתלי ידלין, אליעזר שרשבסקי, זלמן לוי רוזין, שרגא נפחא, אהרן קרון (מנהל), אברהם סלומון, דוב אלוני, שרה הרצברג, מתתיהו גולדשטין.

הממשלה בתקציב. מחלקת החנוך באה בדברים עם המועצה המקומית ועם ועד בית־הספר בכל העניינים הנוגעים לבית הספר וסדור העבודה בו.

מחלקת החנוך היא המטפלת בעניני בית־הספר גם כלפי הממשלה.

ב. המועצה המקומית היא הבעלות המשפטית המקומית של בית־הספר והיא אחראית לתקציבו. עליה מוטלת הדאגה לספוק צרכיו המרבים של בית־הספר: תשלום משכרת למורים וליתר העובדים בבית־הספר; החזקת הבנינים; תוספת בנינים; רהוט, ויתר צרכי בית־הספר. לאחד מחברי ועד הפועל של המועצה המקומית נמסר תיק החנוך והוא גם בא־כחה בועד בית־הספר. על החבר הזה מוטל לברר את שאלות בית־ספר בועד בית־הספר ועם המנהל והוא מביאם לאשור המועצה.

ג. ועד בית הספר הוא המטפל בכל העניינים השיכים לבית־הספר. עד לפני שנים אחדות היתה מוטלת עליו גם האחריות הכספית לתקציב. כעת מטפל ועד בית הספר בעיקר בעניינים הפנימיים; בא במשא ומתן עם מחלקת החנוך בדבר הזמנת מורים וכדומה; מברר את צרכי בית־הספר ודואג למלואם אם על ידי המועצה המקומית או על ידי מחלקת החנוך; בא־כחו משתתף במועצות־המורים לברור השאלות החנוכיות וכו'. ועד בית־הספר דן מצד אחד עם מנהל בית־הספר וחבר המורים ומצד שני עם המועצה המקומית ועם מחלקת החנוך ומשמש בא־כח ההורים בפני המוסדות האלה.

ועד בית־הספר מרכב מנבחרי ההורים – רוב חברי הועד –, בא כח המועצה המקומית, בא־כח חבר המורים ומנהל בית־הספר.

המועצה המקומית וועד בית הספר הם הבעלות המקומית של בית־הספר. הם פעלו רבות לשכלולו ולהתפתחותו.

ד. העבודה הפנימית והחנוכית בבית־הספר.

למען יובנו דברי על כלליות בית ספרנו, עלי להקדים מלים אחדות על מערכת החנוך בארץ בכלל.

עד סמוך למלחמת העולם היו כל בתי הספר העברים בארץ כלליים והתנהלו בקרוב לפי תכנית אחת, שנערכה על ידי מרכז הסתדרות המורים. שנים אחדות מלפני המלחמה התחילו להוסד בתי ספר חרדים על ידי „המזרחי" ו„נצח ישראל". אחרי המלחמה התחילה גם הסתדרות העובדים ליסד בתי ספר מיוחדים, ברוחה היא.

מערכת החנוך של כנסת ישראל מחולקת איפוא לשלשה זרמים: א. הזרם הכללי; ב. הזרם החרדי של המזרחי; ג. זרם העובדים. לכל אחד משלשת הזרמים האלה ישנם ועדים מפקחים מרכזיים.

בית ספרנו שייך לזרם הכללי של מערכת החנוך ונתון לפקוח הכללי של „מחלקת החנוך". בית ספרנו ממשיך לעבד ברוח ובדרך שהתוו מניחי היסוד לישוב ולחנוך העברי החדש בארץ; חנוך עברי ואנושי כללי כאחד, על יסודות תרבותנו הלאומית; השרשת רגשי כבוד לקדשי האומה על ידי למודי היהדות: תנ"ך, משנה ואגדה, ספרות ודברי הימים; וכן העמקת רגש אהבת המולדת על ידי למודי הטבע וידיעת הארץ ועבודת החקלאות.

בית ספרנו הוא כללי, במלא מובן המלה, גם לפי הרכב תלמידיו, שהם בני עדות, מעמדות וזרמים שונים של תושבי המושבה. בית ספרנו הוא יחידי במושבתנו וכמעט כל ילדי המושבה מתחנכים בו.

מצב זה של בית הספר יחידותו וכלליותו מעמיד לפניו תמיד בעיות חמורות, הן חמריות והן חנוכיות.

חמריות כיצד? בשל קליטתו את כל הילדים הפונים אליו, רבה הצפיפות בכתות. האמצעים הכספיים המצומצמים של המקום מוצאים בעקר על הרחבת בית־הספר – הוספת כתות – ואינם מספיקים גם לשפור תנאי העבודה לרוחתם של החניכים והמורים. דוגמא בולטת לכך תוכל לשמש עובדה זו: מפאת הצרך בהוספת בנין צומצם בהרבה שטח הגינה ואין בית ספרנו יכול לפתח את עבודת הגנה במדה הראויה לבית־ספר כפרי.

חנוכיות כיצד? עוד יותר מסבכות הן הבעיות החנוכיות. סוגי ההורים השונים מציגים לבית־הספר דרישות שונות סותרות. התלמידים בני העדות המזרחיות ובני העולים, בני חנוך שונה. לא בנקל מתמזגים בכתה לגוש מאוחד כפי הדרוש. בעיות אלו נעשו חריפות ביותר בשנים האחרונות. לדוגמא: בתרפ"א היו 95% מהתלמידים ילידי הארץ וכמעט כלם ילידי ראשון־לציון ורק 5% ילידי חוץ לארץ: בני עדות המזרח מנו אז 13% וגם הם היו בני המושבה. חוג התלמידים בבית־הספר אז, היה כעין בני משפחה אחת; הם התחנכו יחד מילדותם – החל מגן־הילדים. לא כן כיום.

בתרצ"ט יורד אחוז ילידי הארץ עד 57% וגם הם לא כלם ילידי ראשון־לציון ואחוז ילידי חוץ לארץ עולה ל־43%. פי תשע מתרפ"א. וכן עולה אחוז בני עדות המזרח ל־27% וגם הם רבם לא ילידי המקום. (עין טבלא ב').

הוטל על בית־הספר ליצור מילדי קבוצי גלויות צבור מלכד במשפחה אחת, הקרויה כתה. והדבר לא קל. נוסף על כל אלה ישנם כמה וכמה ילדים כבדי חנוך ובית־הספר בהיותו יחידי במושבה, מצווה לקבל גם אותם ללמוד וחנוך.

דרושים על כן מאמצים כבירים, הן פיזיים והן רוחניים של המורים, כדי להתגבר על הקשיים האמורים עד שהם מצליחים להכניס את המון החניכים המגוון לתוך מסלול העבודה הקבוע.

בישיבות מועצת המורים בראשון־לציון דנים על כל הבעיות האלה, מתלבטים בשאלות הכרוכות בהן ומתאמצים למצא את הדרכים המתאימות לעבודה. לפרקים קבועים מתקימות פגישות מחנכי הכתות עם ההורים לברור השאלות של למוד וחנוך ילדיהם. בכחות משותפים של המורים. עסקני החנוך וההורים משתדלים להתגבר על המכשולים, לספק את הצרכים הנובעים ממצבו המיוחד של בית־ספרנו כנ"ל, כדי לשמר על שלמותו ואחדותו של בית־ספרנו.

ההכרה כי בית־הספר, הכולל ומאחד בתוכו בפעולתו החנוכית את כל ילדי המושבה, עוזר חשוב הוא בדרך המובילה ליצירת עם אחד בארץ — הכרה זו נותנת את העצמה הדרושה למחנכים ולעסקנים כדי להתגבר על המכשולים שעל דרכם.

כבית־ספר מושבתי תופס אצלנו מקום חשוב למוד הטבע ועבודת הגינה. עבודת הגינה הוכנסה בתכנית הלמודים בתקופה זו שאני דן בה. היו שנים שגינתנו היתה לתפארה. בשנים האחרונות — כפי שכבר הזכרתי — צומצמה מאד גינת בית־הספר בשל תוספת בנין לכתות. החסרון הזה מרגש מאד בבית־הספר. מחפשים דרכים למלא חסרון זה. — השנה הותקנה הגינה על שטח גדול בפרדס המושבה.

בשנים האחרונות הוכנס למוד מלאכת יד לבנים; למוד תפירה לבנות היה נהוג תמיד, באותן השעות שהבנות תופרות עוסקים הבנים במלאכת־יד שונות בקרטון ובעץ. חדרי המלאכה צוידו במכשירים ההכרחיים הדרושים לעבודה. אולם המקום צר ואינו מתאים לתפקידו. שאלת הרחבתו דורשת פתרון תכוף.

בתקופה זו הוכנס גם שרות רפואי קבוע בבית־הספר. תחלה הצטמצם השרות רק בטפול במחלות עינים. בשנים האחרונות הורחב הטפול. הותקן בבית־הספר חדר רפוי מיוחד, אחות מיוחדת עובדת באופן קבוע בבית־הספר. היא מטפלת בכל הענינים השיכים לבריאות התלמידים, הנקיון וכו'. רופא בית־הספר וכן רופאים מומחים לעינים ולאורטופדיה בודקים את התלמידים ונותנים הוראות לאחות. האחות מנהלת שיחות עם התלמידים בכתות על נושאי בריאות שונים, מארגנת תלמידים ב„ועדת בריאות" מדריכה אותם לטפול ולשמירת הנקיון ובריאות התלמידים. מטפלים גם בהטבת מצב הבריאות של ילדים חלשים על ידי סדור קיטנה בשבילם בימי חופשת הקיץ בבית־הספר וכן על ידי הגברת הזנתם בעונת הלמודים.

מערכת השעות בבית־הספר בהתרצ"ט.

המקצועות	ה מ ח ל ק ו ת							
	א.	ב.	ג.	ד.	ה.	ו.	ז.	ח.
תנ"ך	24 שעות הוראה כוללת		6	5	6	5	5	4
עברית			6	7	6	5	4	5
משנה			—	—	—	—	2	2
מולדת			6	—	—	—	—	—
גיאוגרפיה			—	2	2	2	2	3
טבע			—	2	2	3	3	3
דברי הימים			—	—	—	2	2	3
חשבון הנדסה והנהלת חשבונות			4	4	5	5	4	4
ציור			—	2	2	1	2	1
זמרה			1	1	1	1	1	1
תפירה ומלאכת יד			3	3	3	3	3	3
עבודת גינה			—	1	1	1	1	—
התעמלות			2	2	2	2	1	1
אנגלית			—	—	4	4	4	4
סך הכל	24	24	28	29	34	34	34	34

בית־הספר העממי בראשון־לציון

בשנות תרפ"א – תרצ"ט

טבלא א'.

השנה	מספר התלמידים					עזבו תוך השנה ואינם כלולים במספר הקודם	כתה ח' – המחזור			מספר הכתות	הממוצע בכתה	מספר המורים	מספר המשרות השלמות	
	בנים	%	בנות	%	ס"ה		בנים	בנות	ס"ה					
תרפ"א	52	28	136	72	188	11	–	–	–	6	31	6	6	חסרו כתות ו. ח.
תרפ"ב	62	31	141	69	203	20	10	22	32	7	29	8	$7^1/_3$	חסרה כתה ז.
תרפ"ג	70	36	126	64	196	12	–	–	–	7	28	8	7	חסרה כתה ח.
תרפ"ד	71	34	140	66	211	11	4	17	21	8	26	9	8	
תרפ"ה	92	41	134	59	226	12	9	15	24	8	28	9	$8^1/_4$	
תרפ"ו	106	44	136	56	242	7	10	18	28	8	30	9	$8^1/_4$	
תרפ"ז	99	43	132	57	231	2	8	10	18	8	29	9	$8^1/_4$	
תרפ"ח	111	46	133	54	244	9	9	9	18	8	30	9	$8^1/_4$	
תרפ"ט	125	46	144	54	269	7	8	9	17	8	34	9	$8^1/_4$	
תר"ץ	147	44	189	56	336	15	10	10	20	9	38	10	9	
תרצ"א	150	45	187	55	337	38	3	14	17	10	34	10	$9^1/_2$	
תרצ"ב	166	49	174	51	340	41	14	12	26	10	34	10	$9^1/_2$	
תרצ"ג	172	48	188	52	360	18	14	6	20	10	36	12	$9^1/_2$	
תרצ"ד	198	45	240	55	438	28	17	9	26	11	40	12	$10^1/_2$	
תרצ"ה	232	45	284	55	516	38	10	6	16	14	37	16	$13^3/_4$	
תרצ"ו	266	45	330	55	596	49	21	10	31	16	37	18	$15^4/_5$	
תרצ"ז	252	41.3	358	58,7	610	32	6	24	30	16	38,1	18	16	
תרצ"ח	230	40	344	60	574	28	10	18	28	17	33,8	20	$17^1/_3$	
תרצ"ט	265	43	354	57	619	16	20	22	42	16	38,7	19	$16^1/_2$	לסוף החורף

בית־הספר העממי בראשון־לציון

בשנות תרפ״א — תרצ״ט

ט ב ל א ב׳.

השנה	התלמידים לפי העדות					באחוזים		מקום הולדתם				משלח יד ההורים			
	אשכנזים	ספרדים	תימנים	אורפלים	גורג׳ים	אשכנזים	עדות המזרח	נולדו בארץ	%	נולדו בחו״ל	%	חקלאים	%	לא חקלאים	%
תרפ״א	164	11	11	—	2	87%	13%	178	95	10	5	89	47	99	53
תרפ״ב	180	11	10	—	2	89	11	193	95	10	5	82	40	121	60
תרפ״ג	173	11	11	—	1	88	12	175	89	21	11	93	47	103	53
תרפ״ד	186	14	10	1	—	88	12	191	91	20	9	80	38	131	62
תרפ״ה	201	14	7	—	4	89	11	180	80	46	20	89	39	137	61
תרפ״ו	215	14	6	1	6	89	11	174	72	68	28	74	31	168	69
תרפ״ז	196	13	15	2	5	85	15	160	69	71	31	79	34	152	66
תרפ״ח	198	13	14	11	8	81	19	177	73	67	27	18	32	166	68
תרפ״ט	214	14	21	12	8	80	20	183	68	86	32	85	32	184	68
תר״ץ	241	25	40	15	15	72	28	236	70	100	30	90	27	246	73
תרצ״א	244	16	42	19	16	72	28	245	73	92	27	81	24	256	76
תרצ״ב	219	17	59	22	23	64	36	241	71	99	29	89	26	251	74
תרצ״ג	263	17	52	15	13	73	27	266	74	94	26	98	27	262	73
תרצ״ד	328	21	62	14	13	75	25	308	70	130	30	101	23	337	77
תרצ״ה	378	34	73	16	15	73	27	358	69	158	31	123	24	393	76
תרצ״ו	456	48	62	17	13	77	23	346	58	250	42	124	21	472	79
תרצ״ז	446	63	79	14	8	73	27	326	53	284	47	114	19	496	81
תרצ״ח	428	63	67	8	8	74,5	25,5	323	56,3	251	43,7	111	19,3	463	80,7
תרצ״ט	458	68	60	18	15	74	26	351	56,7	268	43,3	125	20,2	496	79,8

הערות:

1. מכתות ה׳ ומעלה הפחת מספר השעות והעמד על 32 – 33 בשבוע. ועל כן חלים שנויים קלים במערכת השעות.
2. עבודת גינה קשורה בלמוד הטבע.
3. מולדת בג׳ כוללת גם ציור וגם עבודת גינה.
4. החל מכתה ה׳ הילדים לומדים מלאכת יד והילדות תפירה. עד ה׳ לומדים יחד תפירה.

*

בית־ספרנו הוא — מזה שנים – הגדול במושבות. הוא עודנו – ונקוה שגם להבא ימשיך להיות, בית־ספר מאוחד ולא יתפלג לזרמים שונים, כמו שקרה בשאר המושבות הגדולות.

ראשון־לציון החושבת לה לכבוד ולזכות רבה את העובדה כי בה נוסד בית־הספר העברי החדש הראשון וכמו כן גן הילדים העברי הראשון – תדע לשמר על המסורת היפה שלה גם להבא לדאג לחנוך כל ילדיה במוסד מאוחד וכללי לכלם.

ומי יתן כי ביובל הששים שלה, תזכה המושבה לראות את בית־ספרה בבנינים חדשים ומרווחים, שיכילו בתוכם את כל הדרוש לבית־הספר: גם חדרים לעבודה, לטבע ולספריה ועל ידו גינה גדולה מעובדת יפה.

יהי רצון שבית־ספרה ישמש למופת גם באיכות חנוכו הכללי ואחדותו וגם בחנוכו החקלאי.

עד כאן דברי אהרן קרון.

IX. גימנסיה עברית בראשון־לציון שלא נקלטה.

מהדורה א׳: הגימנסיה העברית בראשון־לציון היתה בתחילת ברייתה בחינת „נפל בל חזה שמש״.

הדבר היה בשנת כהונתו של ד״ר מטמן־כהן (התרס״ה) בתורת מנהל בית־הספר העברי בראשון־לציון, התאספו אז בחירי המושבה ועסקני הישוב כגון מנחם שינקין יהושע איזנשטדט (ברזילי), ועוד, ברצון טוב חזק ואמיץ להגשים את חלומו של מטמן־כהן ליסוד גימנסיה עברית כאן. ערכו זכרון דברים ובאו על החתום רבים מבני ראשון־לציון. הדבר היה כאמור, זמן רב לפני יסוד הגמנסיה „הרצליה״ בתל־אביב, אף תל־אביב עצמה לא היתה עדיין בעולם.

חלמא טבא חזו העסקנים. בחלומם: „גימנסיה עברית בראשון־לציון״ שאליה ינהרו תלמידים ותלמידות מחו״ל, שממנה תצא תורה ואורה לתפוצות הגולה; העסקנים עצמם יֵעשרו ברוח, והמושבה תֵּעשר בחומר. החלום לא התגשם אז וחבל!

מהדורה ב׳: – ורק אחרי עשרים שנה (התרפ״ה) הצליחה ראשון־לציון, להקים לה גימנסיה צנועה, בהנהלת פדגוג אמן דוב סלפיאן ממינסק, ובעזרתם של הלל איסר ינובסקי, דב חביב־לובמן וכתריאל רפפורט, ובתמיכה הכספית של ועד המושבה. המורים הראשונים שעזרו על ידו של סלפיאן היו א. שריאר וד״ר ריגאי. התלמידים היו, מלבד בני ראשון־לציון, גם מבני רחובות ונס־ציונה.

המיסד והמורים עוזריו השקיעו הרבה עמל; עמל הגוף ועמל הנפש ביצירה זו, וסופם – כרעו נפלו תחת המעמסה של המצב הכספי שהעיק עליהם. ועד המושבה שמצבו הכספי היה תמיד בכל רע, תמך את הגימנסיה תמיכה חלקית אך עם כל רצונו הטוב לא הספיק לעשות מעשה שלם.

המיסד דב סלפיאן שחרד ליצירתו פנה בבקשת עזרה לסניף „בני ברית״ שבראשון־לציון בהצעה לקחת את הגימנסיה תחת חסותם. נענו חברי „בני ברית״ להצעתו. בתחילת ימיה קנתה לה הגמנסיה שביתתה בבית־העם, שהוא בן חדר אחד (אולם גדול) ולא היה נוח לכתות אחדות ביחד. הלך הלך סניף „בני ברית״ ויקן בנין נהדר בן חמשה חדרים, מתאים מאד לגמנסיה והתחיב לשלם בתאריך ידוע, אך בבוא זמן הפרעון לא יכלו „בני ברית״ ברשל״צ לכבד את התחיבותם וימכרו שוב את הבית בכדי לשלם לבעלי החוב.

בינתים התפתח המוסד וקבל צורה הגונה ועצוב של גימנסיה עברית. ברם, נראה שמשמיא לא קזכו לה לרשל״צ: סלפיאן מת בתחילת שנת התר״ץ, וההנהלה עברה לחבר המורים שבראשו עמד א. שְׂרָיָאר.

אל הגימנסיה נתקבלו תלמידים בעלי כשרון במספר הגון, אבל היו שייכים אל הסוג שמהם תצא תורה, כלומר „בני עניים״ שאין יד הוריהם משגת לשלם שכר לימוד מתאים לגמנסיה. – חברה לתמיכת תלמידים, כאלה, הקימות כיום בהרבה ערים, לא היתה פה, והמעמד הכספי של הגמנסיה הורע מחודש לחודש ומיום ליום, עד שהמורים עיפו. ברוב

עמל והתאמצות יוצאת מהכלל המשיכו את קיומו של המוסד עד התרצ"ב וסוף סוף נסגרה הגמנסיה.

במשך שש שנות קיומה של הגמנסיה הורו בה המורים: ד"ר אפרתי, ש. הר, א. וינקור, אמציה ברוך כהן, א. כפכפי, א. פלקוביץ, עטיה קויפמן, ד"ר ריגאי וא. שריאר.

הגמנסיה הוציאה שלשה מחזורים. חלק מן הבוגרים האלה המשיכו את לימודיהם במכללות (אוניברסיתאות) בחוץ־לארץ.

מפני מעוט מספר אוכלוסיה, לעומת כבירות ההוצאה לכלכלת גימנסיה על כל צרכיה, נוחיותיה ותפנוקיה, לא זכתה ראשון־לציון ליהנות מהיָזמה שלה. — „אין הקומץ משביע את הארי, ואין הבור מתמלא מחוליתו" משלו המושלים.

מחזונה ומשאיפתה של ראשון־לציון נהנות כיום ערים יותר מוצלחות ממנה, כגון: ירושלים, תל־אביב, חיפה ופתח־תקוה.

ואלה תולדות ראשי ההוראה, שעמדו בראש הנהלת בית־הספר וגן־הילדים בראשון־לציון במשך חמשים וחמש שנות בית־הספר בהתרמ"ה—התרצ"ט, לפי סדר כרונולוגי:

1.	שלמה וינצויג	התרמ"ה
2.	מרדכי לובמן	התרמ"ז
3.	דוד יודילוביץ	התרמ"ח
4.	שפרה גיסין	התרנ"ה
5.	אסתר שפירא	התרנ"ח
6.	ישראל בלקיגד	התרס"א
7.	ניסים כרסנטי	התרס"ד
8.	ד"ר מטמן—כהן	התרס"ה
9.	ישראל איתן	התרס"ו
10.	ויתקין יוסף	התרס"ז
11.	אברהם הלוי	התרע"ב
12.	אהרון קרון	התרפ"א
13.	לאה פולשטינסקי	התרצ"ד

X. דברי ימי 13 ראשי ההוראה, שניהלו את בתי־הספר בראשון־לציון (התרמ"ה—התרצ"ט)

לֵיאוֹן (שְׁלֹמֹה) וַיְנְצַוַיג

ראש ה„חדר"

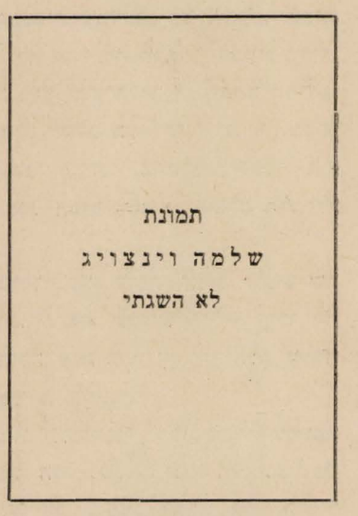
תמונת
שלמה וינצויג
לא השגתי

במקום ציור 102.
נולד בשנת התרכ"ה.

נולד בפריז בשנת 1865 לאביו דוב בר וינצויג (בנו של מנהל אחוזת הנסיך הפולני אדם צ'רטוריזקי) שבא צרפתה בהיותו עוד צעיר לימים. דוב וינצויג היה אדוק מאד בדת, והיה, במשך שנים רבות, חבר העדה הדתית של יהודי פריז.

ליאון (שלמה) קבל ראשית חנוכו בבי"ס תיכוני בעיר שטרסבורג אשר בלוטרינגיה שלשם עברה משפחת אביו אחרי מלחמת שנת 1871 (מלחמת צרפת—גרמניה). דוב־בר בהיותו חרד מאד לחנוך בנו, ומיראתו לבל יתחמץ בסביבה בלתי יהודית, עלה בשנת 1882 עם משפחתו לירושלים, והיה בה העושה והמעשה בין יהודי ירושלים בעניני דשמיא. הוא הנהיג את התפלה שלש פעמים ביום על יד הכתל המערבי וגם את הקריאה בתורה במקום הזה.

בסביבה אדוקה זו התחנך הצעיר וינצויג שלרגלי נשואיו עם בלומה בת נפתלי הלל מראשוני המתישבים בראשון־לציון, בא אל המושבה, ויהי המורה הראשון בה„חדר" הקטן שהצטמצם בד' אמותיו של בית היסמן, בצותא חדא עם הרב חיים טוביה רפפורט[158]. וינצויג לימד את תורת השפה הצרפתית, חשבון ודברי הימים.

ליאון וינצויג הורה בראשון־לציון משך שנה אחת. לרגלי מחלה כבדה התפטר בסוף שנת הוראתו הראשונה.

כהיום חי ל. וינצויג בפריז.

158 עיין דף 190 בספרנו זה.

מָרְדְּכַי לוּבְמָן

מפקח על בתי־הספר במושבות הברון ביהודה (התרמ״ח—התרנ״ו).

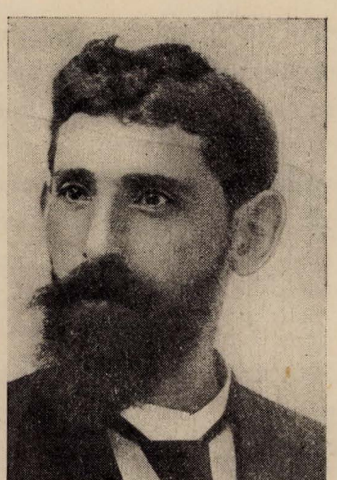

נולד התרי״ז — נפטר י״ט חשון התרנ״ו.

ציור 104 [159]).

נולד לאביו שמואל גרונם בשנת התרי״ז בעיר דורקי פלך מודיליוב. הוריו היו משפחת סוחרים, קבלנים ממשלתיים וחוכרי אחוזות ובעלי מסורת דתית, חנכו את בנם על מבועי התורה. הנער הידד מחונן כשרונות מצוינים ובעל שכל חד וחריף. מעלותיו אלה העמידוהו מעל לכל בני גילו חבריו בעיר מולדתו, בידיעותיו ובבקיאותו בתלמוד וגם בידיעות השפה העברית, וזכה ע״י כך להיות מתלמידיו של הרב דמתא, מה שלא זכו חבריו ובני גילו. מרדכי היה בעל מדות תרומיות וחרוץ גם במילי דעלמא. בימים ההם עברה רוח חדשה במחנה צעירי ישראל. רוח ההשכלה שסחפה אחריה רבים מחובשי בית המדרש.

מרדכי לובמן בהיותו בן שבע עשרה נסחף עם הזרם גם הוא וטעם את טעם ההשכלה „בת השמים״. הוא היה הראשון, בין צעירי הורקי שאכלו מפרי עץ הדעת. התמכר אל למודי חול וספג אל תוכו ידיעות שפות זרות. בעיר מולדתו היה בית־ספר לחקלאות ולמדידה. בקרו בבית־הספר תלמידים שלא מבני ברית. כשיצא טיבו של מרדכי לובמן כיודע שפות ואוהב מדעים, הפציר מנהל בית־הספר הנזכר באביו שימסור את בנו לבית־ספר זה. ובגמרו את חוק למודיו יהי כבוד ליהודים שאחד מבניהם הוא אגרונום ומודד. הוריו נעתרו להפצרות המנהל, אבל בין היהודים תושבי הורקי קמה סערה. בכדי להפר עצת המנהל וחפץ הבחור המשכיל, בחרו קנאי העיר בדרך מוזרה מאד. הם השתדלו לפני מורי בית־הספר והעומד בראשם להכריח את לובמן לחלל את השבת. וממילא יתבטל כל הענין, מפני שהאב לא יתן לבנו לחלל את השבת, אבל מאידך גיסא היתה השתדלות אחרת. חבר משכילים בני מוהילוב השתדלו לפני הרשות העליונה שישחררו את התלמידים היהודים שיכנסו לבי״ס זה, מלמודים ומעבודה ביום השבת. וההשתדלות הזאת עשתה פרי. וכך נכנס מרדכי לובמן לביה״ס הממשלתי בשלום ויצא ממנו בשלום ומוכתר בשם טוב.

הוא נחשב בין המודדים המוסמכים המעולים. שהותו בבי״ס ממשלתי לא הזיקה כלל למסורת היהודית הנטועה בלבו מימי ילדותו. נשאר נאמן לכל אותם קניני הרוח של עמנו ויתמסר להפיצם בישראל. בעיר מולדתו יסד בעזרת בעלי יכלת בהורקי, בי״ס לילדי ישראל ללמדם לשון וספר בלי כל תשלום. ובלמדו להם תורתו; התכון לטעת בלב תלמידיו אהבה וכבוד לעם, ולתורתו ולהקנות להם את קניני רוחו. ותלמידים רבים העמיד שהלכו בדרך מורם.

במות עליו אביו (הוא נרצח באחת מתחנות מסלת הברזל חרקוב—אזוב), עבר מרדכי לגור בחרקוב. שם התעסק במקצועו ויתפרנס בכבוד. שמו התפרסם בעיר כמהנדס־מודד מומחה, גם בקרב המשכילים ובעלי האחוזות הרוסים. בין אחיו היהודים בחרקוב, תפס מקום חשוב ונכבד. בעיר הנ״ל נשא לו אשה. בימי הרעמים והפרעות בתרמ״א שנחתו כרעם על יהודי רוסיה. התעורר במרדכי לובמן הכח הדינמי של תנועת חבת ציון ואנו רואים אותו עושה ומעשה, כח פעיל מאד בין תלמידי האוניברסיטה בחרקוב ובין משכילי העיר ועשיריה, רוכש נפשות לרעיון חבת ציון, והוא עצמו לכלם למופת.

בשנת התרמ״ה עזב את רוסיה ויעל ארצה ישראל, לעזר בבנינה, בכשרונותיו, בידיעותיו ובמרצו. פקידות הנדיב שמתהו למודד קרקעותיו של הברון שנרכשו אז בקנה מדה גדול. כשנוסדו לאחר זמן קצר בתי־ספר במושבות אחדות, השתמשה הפקידות בכשרונותיו החנוכיות של מרדכי לובמן ומנתה אותו בראשונה למנהל ביה״ס בראשון־לציון ואחרי כן למפקח ראשי על בתי־הספר של פתח־תקוה, ראשון־לציון, עקרון.

ובמקצוע החנוך עבד עבודה תמה וישרה. בתורת „מפקח לבתי־הספר ביהודה״ אישר לחברו דוד יודילוביץ את תכניתו עברית—בעברית, ולא רק את העברית בעברית אלא גם את המודים האלמנטרים בעברית, מבלי שים לב לקשיים

159) בדף 224 נדפס בטעות ציור 102 וצ״ל 103.

הרבים, באין ספרי למוד בעברית. עמל עם כל העמלים עם הצבור המלמד תורה: חִבּר ספר שיחות בידיעת הטבע[160]. ומתוך מחברותיו הכתובות הפיץ את תורתו. וכמה נפתולים נפתל עם הפקידות. מצבו היה בלתי נעים בהיותו תלוי בפקידות כמודד קרקעותיה ושממנה פרנסתו המצומצמת נמצאת.

מרדכי לובמן היה מטבעו איש טוב, רך ונוח לבריות, חבר טוב ומסור לחבריו המורים. תמיד היה עליז ושמח, עיניו מחיכות חיוך נעים, אם כי רוב ימיו בארצנו היו קשים ומרים. לוּקה בשחפת. ואדם נבון כמוהו ידע והבין שמחלתו תצעידהו למלך בלהות ולא יאריך ימים. רק נפש משכלת ורוח אדם העולה למעלה, עצרו כח להתגבר על רעיון הכליון על המות ההולך ומתקרב, לעבוד ולהתראות עליז ושמח בחלקו.

מרדכי לובמן נפטר בראשון־לציון בי״ט חשון התרנ״ו, ובצל השקמה מצא מנוחת עולמים בן שלשים ושמונה היה במותו. במשך תשע שנים היה משגיח על בתי הספר שבמושבות יהודה הנזכרות וארבע שנים עמד בראש הסתדרות המורים שנקראה אז „אספות המורים״. הוא כתב מאמרים רבים ב„המליץ״ בחתימת „אליפז התימני״. מאמריו ברֻבם עסקו בבקרת החיים במושבות[161].

הבילֿויי

דָּוִד יוּדֵילוֹבִיץ

מנהל הלמודים העברים בבי״ס ראשלֿצ ומורה בו. התרמ״ח—התר״ס.

מאת הַלֵּל אִיסָר יַנּוֹבְסְקִי

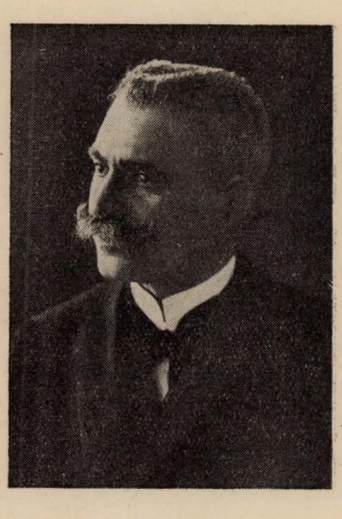

ציור 105.
נולד ח׳ תמוז התרכ״ג.

נולד לאביו יעקב יהודה בחית תמוז התרכ״ג. אביו יהודי חרד. חנך אותו חנוך חרדי מסורתי עד היותו לבר־מצוה, והשכלה ולשונות למד ממורים פרטיים. בן תשע עשרה שנה עלה בכסלו התרמ״ג אל הארץ עם שיירת יהודים מגלץ, ברת מאה חמשים ושש נפשות, שהיו ממיסדי המושבה זכרון־יעקב. בעלותו על היבשה ביפו, נפרד מעל השיירה ויעל ירושלימה והתחבר אל הבילֿויים, במפלגה „שהֿו״ (שיבת החרש והמסגר), ויהי לחרש סכינים וכלי נתוח בבית המלאכה של האומן הגרמני גוטליב דוֹ (Doh) בתורת שוליא למשך ששה חדשים חנם, בלי כל משכרת, וכתום המועד הזה הותנה שיקבל במשך חצי שנה שכרו מִשְׁלָם, סך שני בשליקים לשבוע (ששה גרוש בערך). השוליא התמסר לעבודתו והצליח, עד שהגרמני, בעליו, רצה את פעולתו, וכעבור החדש הראשון לעבודתו חנם, הגיש לו את שכרו שני בשליקים לשבוע, ובסוף ששה חדשים העלה את שכרו עד כדי שנים עשר בשליקים לשבוע א).

בירושלים חי דוד הבילֿויי יחד עם אחוזת מרעיו הבילֿויים: שמשון בלקינד, זאב דובנוב, הלל מינץ, דבורה סירוט, נחמן רוזובסקי, יעקב שרתוק. חייהם היו קשים ומרים. שנתים ימים התאבקו עם המחסור ועם הקדחת. מצב חבריו שוליות דנגרא, דפחמא ודחרטא לא היה טוב ממצבו של יודילוביץ, כלם סבלו, ויחד חיו חיי עמל ותלאה. הדבר האחד שעודדם וחזק את רוחם היה, בקוריהם בבתי חכמי ירושלים וחשוביה, הם היו מבאי בית אליעזר בן־יהודה, ד״ר הרצברג (בעל „כתבי משפחה״ (פאמיליאן פפירה),

160) בעקבות הסיפר הרוסי נ. זיבוף.

161) השאיר אחריו את אלמנתו גיטל ממשפחת יצחקי, אחת המשפחות ההגונות בעיר קרמינץ.

ילדיהם: 1) יהודית (אידה) שנשאה לישעיהו קרניאל, סופר ידוע בא״י בשם „עזמות״. 2) בנם אברהם לובמן חניך ביה״ס בראשון־לציון, הלך לצרפת, למד שם והתישב בעיר ניצא. 3) בנם יעקב לובמן חניך ביה״ס בראשון לציון אף הוא, עזב את הארץ ויהי למורה בגימנסיה העברית בקובנה ואחרי המלחמה חזר לא״י ומושבו בתל־אביב. אחותו של מרדכי לובמן היא רבקה אשת דב חביב–לובמן, אמו של זרבבל חביב–לובמן, כיום ראש המועצה המקומית בראשון־לציון. ואחותו חוה היא אם ה„הרשקוביצ׳ים האכרים המצויינים בעקרון, היא מזכרת בתיה.

א) מימים ראשונים כרך א׳ עמוד 108.

משה לונץ, יחיאל מיכל פינס ועוד. בבית בן יהודה מצאו הצעירים הביל"ויים נחמה לצערם וקשי יומם, פינה מחממת, פינת אם מחממת ומלטפת. דבורה אשתו של בן־יהודה, חתיחסה אליהם ממש כאם אל פרי בטנה, דאגה להם והשתדלה עד כמה שאפשר להנעים להם את חייהם הקשים ב). דוד יודילוביץ נדבק אל משפחת בן־יהודה, הושפע ממנה לחבב ולהוקיר את השפה העבריה, להגות בה ולדבר בה. כל ימיו היה דוד יודילוביץ תלמיד־חבר לבן־יהודה. השפעתו של האחרון על יודילוביץ היתה חזקה, והיא נכרת בכל כתביו ובדבריו.

לשם השתלמות במלאכת כלי נתוח, אחרי שגמר את שתי שנות החוזה, נסע יודילוביץ בתרמ"ו לפריז, ונכנס לעבוד בבית מלאכה נַנְסֵי (שֵם בית החרשת, — ולא העיר ננסי). בפריז ישב שנה וחצי. מלבד ההשתלמות במלאכתו שמע בסורבונה (מקשיב חפשי) את שעוריו של הפרופיסור הרב ישראל לוי (עתה ראש רבני צרפת) בתורת ישראל ובחכמתו. התלמיד התחבב על רבו, ואחרי עזוב יודילוביץ את פריז, היתה ביניהם חליפת מכתבים. באחד ממכתביו כותב הרב ישראל לוי אל יודילוביץ „זכרך שמור בלבי, ואת דבריך אקבל תמיד בשמחה" ג).

בשוב יודילוביץ לארץ־ישראל נתמנה מטעם הנדיב למורה בית הספר בראשון־לציון. הוא המורה הראשון בימינו, שהחל ללמד מדעים אלמנטריים בעברית בתרמ"ח, וככה נוצר בראשון־לציון בית הספר העברי הראשון בעולם בימינו ד).

הוא חבר עם חבריו יהודה גרזובסקי וחיים ציפרין ספרי למוד מסודרים בשביל בתי־הספר הראשונים בארץ.

עבד בצותא חדא על שדה תחית הלשון עם גרזובסקי יהודה, בלקינד ישראל, הורביץ אריה ליב, הרב חומה ברוך, לובמן מרדכי (שהיה ראש אספות המורים ביהודה) ורוזין שרגא פיבל.

יסד את גן הילדים בראשון־לציון, גן הילדים העברי הראשון בארץ־ישראל, ובכל העולם כלו בהנהלת תלמידתו אסתר שפירא [היום גינזבורג] ה).

במשך ארבע עשרה שנות כהונתו בתור מורה ומנהל בית הספר בראשון־לציון העמיד כאלף תלמיד ותלמידה ו).

בהיותו מורה בבית־הספר, נשא לו לאשה את תלמידתו צפורה בת אהרן מרדכי פרימן ממיסדי ראשון־לציון בה' אלול התר"נ ז).

עבד מספר שנים כמזכיר ועד המושבה ראשון־לציון, ומנהל ספרי החשבונות.

בשנת 1903 נשלח יודילוביץ מטעם הנהלת היקבים בראשון־לציון אל המזרח הרחוק, לארצות הודו, סין ויפן, לתור שם את השווקים למכירת היין. בלכתו למסעיו התענין, אגב, במצב אחינו הקרובים—הרחוקים בארצות אלו. מכתביו שהריץ מן הדרך לרעהו דב חביב—לובמן, מלאים ענין רב, וכמה מאמרים כתב על נסיעתו זו. נדפסו ב„השקפה" תרס"ד.

בעבור היקבים להנהלת האכרים, נבחר יודילוביץ לחבר מועצת היקבים הראשונה ליקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב.

משנת 1906 עד 1924 ישב באלכסנדריה של מצרים כבא כח חברת „כרמל־מזרחי". בשנת 1924 שב לארץ־ישראל וקבע מושבו בראשון־לציון שיש לו בה נחלת שדה וכרם, מנהל הוא עניני „כרמל" ועוסק בספרות.

מיום שובו לארץ נבחר לחבר ועד הבקרת לחשבונות יקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב, ומכהן בתור שכזה עד היום.

— — —

חייו של דוד יודילוביץ הם שלשלת ארוכה של עבודה מסתעפת ופוריה. שרשרת של מעשים טובים ורצויים במקצוע החנוך, התרבות, המסחר והצבוריות.

בהיות דוד יודילוביץ עורך הספר „ראשון־לציון", מותר לי לספר רק מקצת שבחו בפניו:

מיום עמדו על דעתו עד היום לא הניח את עטו, עט סופרים, מידו. הוא כתב מאמרים רבים ב„המגיד", ב„המליץ" ב„הצפירה", ב„הארץ" וב„דאר היום", מופיע לפעמים ב„דבר" ובעתונים לועזים—עברים כגון „פשישלושץ" הפולני,

---

ב) מימים ראשונים כרך א' עמוד 111.

ג) מימים ראשונים כרך א' עמוד 52.

ד) „ספר יובל הסתדרות המורים" עמוד 150.

ה) ספר היובל להסתדרות המורים העברים בארץ־ישראל עמוד 155.

ו) מימים ראשונים כרך א' עמוד 116.

ז) לצפורה ודוד יודילוביץ נולדו ששה בנים ושתי בנות:

הבנים: יפת נשא לאשה את יהודית ברלניצקי ביום כ"ד אדר תר"פ. ישבעם נטבע בים באלכסנדריה כ"ג סיון תרע"ד. עמוס נמצא בברלין חובב נמצא בראשון־לציון. חירם נשא את אביבה רודמן בכ"ו שבט תרצ"ד. שֵם נשא את רחל דַטֶלְצְוַיְג בא' כסליו התר"צ. הבנות: חשובה נשאה ליוסף פרנקל בי"ח אייר התרצ"ב. יושבעת נשאה לישעיהו וינר בי"ג תמוז התרצ"ח.

„ריסאריטול" הרומני וכו' וכו'. ביחוד בעתונים של מורהו וחברו בן־יהודה: „הצבי", „האור", „השקפה", והיה עורך אחראי לפני הממשלה לעתוני בן־יהודה כל השנים אחרי משפטו של בן־יהודה. מאמרו הגדול „המסחר וחרשת המעשה בארץ־ישראל" שנדפס בהמליץ לשנות 1888—1889, הוציאו אחר כך בספר מיוחד, חברי „בני ציון" במוסקבה, הלא המה הסטודנטים: מנחם אוסישקין; א. אידלזון, יעקב מז"אה ויחיאל צלינוב.

יחד עם בן־יהודה וגרזובסקי ערך את העתון הראשון לילדים בעברית: „עולם קטן" ח).

תרגם לעברית ספרים מגרמנית וצרפתית. כתב בצרפתית „תולדות שרה ברנרד" יחד עם הסופר הצרפתי A. Thibaud. בשנתים האחרונות הוציא שני כרכים „לתולדות העתונות העברית בארץ־ישראל".

הוא יסד עם יהודה גרזובסקי את „אסיפות המורים" בארץ־ישראל שהתקימו בראשון־לציון, (מעין הסתדרות המורים היום) בשנת התרנ"ב לשם עיון ודיון בשאלות חנוכיות. היה מזכירה של התאחדות הזאת במשך כל שנות קיומה (עד שנת תרנ"ו ט). והיו"ר בהן היה מרדכי ל ו ב מ ן.

חשובה מאד ורבת ערך היתה עבודתו הצבורית בשנת מלחמת העולם בשבתו באלכסנדריה של מצרים. אין גוזמא בדברים שעבודתו המסורה קים אלפי נפשות מישראל. 11277 אחד עשר אלף מאתים שבעים ושבעה היה מספרם י). קשה לתאר את אשר סכן את נפשו פעמים רבות כדי להציל את הישוב העברי בארץ־ישראל מכליה בשנות החירום ההן כשנחתה על הישוב ידו הקשה של ג'מל פחה, ואת אשר עשה לאלפי פליטים ומגורשים מארץ־ישראל שנמלטו לאלכסנדריה של מצרים יא). יחד עם זאב גלוסקין אסף והעביר ישר לארץ־ישראל בימי מלחמת העולם 128.000 מאה ושמונה ועשרים אלף לירות מצריות ב ז ה ב, וחמשת אלפים לירות על ידי מורנגטהו ציר אמריקה בקושטא.

בשנת התרע"ט יצאה מגרודנה קבוצת החלוצים הראשונה. החברים כלם צעירים, שבמסירותם לציון ובחפצם האדיר לחונן עפרה, נתקו מסנור אמם. רובם זה עתה עזבו את ספסל הגימנסיה. אנכי לויתי את הקבוצה, בת חמשה ועשרים איש עד ורשה, ועזרתי לחברים בסדור „נירותיהם". קבלתי מהם מכתבים מדרכם הארוכה. הנסיעה לא היתה אז עדין מסודרת, בכל תחנה היו מתעכבים ומתגלגלים ימים ושבועות, „ויסעו ויחנו". מאלכסנדריה, כתב לי אחד כדברים האלה:

„האניה „חלואן" הביאה אותנו לחוף אלכסנדריה. בטריאסט הבטיחו לנו מהמשרד הא"י שיחכו לנו בחוף אלכסנדריה וידאגו לאכסוננו במשך ימי שבתנו בעיר הזאת, עד שתפליג האניה ליפו. ירדנו מהאניה, והנה אין איש ואין משרד ארץ־ישראלי שוטטנו בחוצות העיר ההומיה הזרה לנו בנמוסיה, ומקום אין לנו אפילו לנוח. פגשתי ביהודים, דברתי אליהם, אבל ללא הצלחה. רבם אינם מבינים לשוני. בדברי לבסוף עם אחד מהם שהבין ללשוני העברית בהברתי האשכנזית, הראה לי על איש ההולך לקראתנו, ויאמר: „הנה האיש הלזה שמו דוד יודילוביץ, פנה אליו והוא יעשה" נגשתי אל האיש ששמו יודילוביץ ואספר לו את ענינו. כעבור שעה קצרה נמצאנו כלנו בבית גדול בחדרים מרוחים, ונהנינו מהכנסת אורחים מצוינה מאד".

דוד יודילוביץ הוא עתה בן שבעים ושש. ככחו אז, בימי עלומיו כחו עתה לעט סופרים וחיליה לאוריתא.

עד כאן דברי ר' הלל איסר יגובסקי.

ח) בטעות הביא „ספר האישים" של „מסדה" עמוד רע"ח בערך גורדון שמואל ליב (של"ג) ש ה ו א, „גורדון, ערך מן 1901 יהלאה את עתון הילדים „ה ר א ש ו ן" בעברית בשם „עולם קטן". את עתון הילדים העברי ה ר א ש ו ן באמת, הוציא דוד יודילוביץ בתשע שנים ק ו ד ם, בשנת 1893, בשם „עולם קטן" (עיין ב א ו ת ו „ספר האישים" עמוד קכ"ו בערך „יודילוביץ דוד").

ט) כתבים לתולדות חבת ציון. דרויאנוב חלק ג' עמודים: 1016—963.

י) עיין ספר ועד העזרה לגולי ארץ־ישראל באלכסנדריה של מצרים 1915—1914 דפוס קהיר התרע"ו עמוד 38.

יא) עיין „מימים ראשונים" שנה א' ושנה ב' בהמאמרים „גולי ארץ־ישראל"

שִׁפְרָה גִיסִין

מנהלת בית־ספר הבנות התרנ"ה—התרנ"ט

ציור 106.
תאריכי מולדה ופטירתה בלתי ידועים לי.

נולדה בברדיאנסק פלך טַבריה אשר ברוסיה לאביה השו"ב דוד גיסין ורעיתו. בשנת התרמ"ג עלה האב דוד גיסין עם משפחתו, אשתו, בניו משה ואריה ליב ובנותיו נחמה ושפרה. בראשונה עלתה המשפחה ירושלימה, ואח"כ עברה לראשון לציון והתאחזה בה.

שפרה בהיותה תלמידת בית־הספר במושבה גלרתה כשרונות נעלים והבנה חודרת אל למודיה. רכשה לה ידיעות נחוצות, והצטינה בכל מקצעות הלמודים שבבית־הספר. בגמרה את חק למודיה בהתרנ"ב נשלחה ע"י אליהו שיד, ציר הברון, פריזה לשם השתלמות בבית היתומים אשר לנדיב בפריז. שם שהתה שפרה קרוב לארבע שנים והוחזרה ע"י הנדיב לראשון־לציון בכדי לנהל את בית־הספר לבנות במושבה.

לערך חמש שנים ניהלה את בית־הספר. כשנשאה בשנת התרנ"ט לחנוך־הינך וקסלר בן הכורם משה וקסלר עזבו את ראשון־לציון ועברו לזכרון־יעקב, ומשם חזרה ליפו, ומשם לנצרת ולחיפה. שפרה נפטרה בבירוט אחרי מחלה קשה.

אֶסְתֵר שַׁפִּירָא

מנהלת גן־הילדים העברי הראשון בעולם התרנ"ח—התרס"ג.

ציור 107.
יום המולד שלה לא ידוע לי.

אסתר בת ישראל שפירא מהמתנחלים בראשון־לציון בשנת התרנ"ד בתקופת העלידה השנידה לראשון־לציון.

מקום הולדתה ושנת הולדה אינם ידועים לי.

בעלת כשרונות מצוינים, ממש יוצאים מן הכלל, היתה אסתר. ומנעוריה התנכרה בכשרון הוראה והסברה והסתגלות לחקוי מעשים ומנהגים. בגמרה את בית־ספרנו הרגיש הציר אליהו שיד בכשרונותיה ואמר לשלחה לפריז לשם השתלמות. אולם מחשבתו לא קמה. במאמרי זה בסעיף „גן הילדים" דף 202 תארתי את השתלשלות הענין הזה ואת השפעתנו על שיד ואת הצלחתנו ליצור בראשון־לציון את גן הילדים העברי הראשון בעולמנו.

אסתר נשלחה לירושלים לגן ילדים אנגלי של „אגודת אחים" מלונדון. ושם השתלמה להוראת גננת.

ובאופן מצוין הסתגלה אסתר לתפקידה כמנהלת גן־ילדים; ולמקצוע הפדגוגי הזה התמכרה בכל רצונה ומרצה והקימה דור עברי קטן נחמד וטוב, בנים ובנות עברים ועבריות. (תמונת גן־הילדים שניהלה, נמצאת בדף 203, בספרנו זה).

במשך שש שנים התרנ"ח—התרס"ג טפלה אסתר בגידוליה במסירות ובחבה יתרה. אחר כך נשאה לאהרן גינזבורג בן המושבה, (ראה תמונתו בספרנו זה בדף 187 וחניך בית־ספרנו גם הוא). וכשנתמנה בעלה מטעם הנהלת היקב לבא כחה בסניף „פַּלַיִן" בלונדון, עברה כל המשפחה, זאת אומרת, אהרן גינזבורג ואשתו אסתר ובניהם, להתם.

את ילדיה חנכה ברוח היהדות הטהורה והלאומית.

בנה בכורה נח גינזבורג חֲבֵר לכבוד חגיגת בר־מצוה ש ל ו, בשנת התר״פ מערכת ספורים בשם: „נצנים״. על משה בן עמרם, על חיי ישיבה, החליל וכו׳ וההורים הוציאום לאור בהוצאה יפה ונהדרה. מתוך הספורים נושב רוח עברי צח וטהור, מורגש רגש יהודי מחונך ברוח ישראל החדש, הגא ובעל הקומה הזקופה, וחדורים הספורים אהבה וכבוד לרוח הלאום.

אסתר ומשפחתה השתקעו בלונדון. ומקוים לשובם לראשון־ציון במהרה האפשרית.

יִשְׂרָאֵל בָּלְקִינְד

מנהל בית־ספר בראשון־לציון (התרס״א).

תמונתו של ישראל בלקינד (ציור 37) וגם דברי ימי חייו, כבר באו בספרנו זה בדפים 76—81 בפרק הבילו״יים, ונוכל פה רק להוסיף, כי מעטים מאד היו כמוהו מורים עברים מלומדים, ומוכשרים לקנות לב הילדים לאהבה ולכבוד את מוריהם. ולהשפיע על נפשם ועל כל הויתם, לאהבת עמם וארצם ולשונם ורוחם. אפס כי לא נשאר על מקומו אלא שנה אחת — התרס״א.

נִסִּים כַּרְסֶנְתִּי

מנהל בית־ספר ראשון־לציון, ומודה צרפתית בו (התרס״ד—התרס״ז).

ציור 108.
נולד התרמ״א — מת התרצ״ג.

היה מורה טפוסי מעין אלה שצר להם מקומם, אולי מפני שקשה להם להסתגל ולהתרגל אל הסביבה ואל הרוח השורר בבית האולפנא, והם שואפים לכר נרחב להפיץ תורתם—השכלתם במקומות מפוזרים ובפנות נדחות. מסתתרים הם בחביון עוזם ומשם גצים יוצאים לפינות שונות ומפיצים תורה—אורה שלהם.

במשך ימי חייו, לא ארוכים בערך, נדד כרסנתי בארצות שונות והורה בבתי־ספר שונים ומשונים במטרתם ובתכונתם. על כל פנים הוא היה מורה צרפתית מצוין, נאמן לתעודתו תמיד.

נולד ביפו בשנת התרמ״א להורים ספרדים. ראשית למודים קבל בעיר בירות בבית ספרו של חכם יצחק ה כ ה ן. בשובו משם לבית הוריו נכנס ללמוד תורה בבית־הספר של חכי״ח ביפו, שהתנהל אז בידי מ. אנג׳ל. את למודיו בבית הספר גמר בהצלחה.

בשנת התרנ״ט בהיותו בן י״ט נסע פריזה להשתלם בידיעות הנחוצות למורה. התקבל בבית־הספר Ecole Normale ובשנה שלאחריה עבר לדמשק התחיל בהוראה בבית־הספר אשר לחכי״ח בעיר הנ״ל. שנתים עבד עבודתו כמורה לעברית ולצרפתית.

מדמשק שב לארץ־ישראל, ויקבל עליו משרת מנהל בית־הספר בראשון־לציון. על משמרתו זו עמד במשך שלש שנים (התרס״ד—התרס״ז).

מראשון־לציון עבר לאלכסנדריה של מצרים; בראשונה היה מורה בבית־הספר של הברון מ נ ש ה, ואחר כך כהן כמנהל בית־הספר של ה ק ה ל ה העברית בעיר הנ״ל.

בשנת התרע״א נמצאהו שוב בארצנו והוא מורה בגימנסיה „הרצליה״ בתל־אביב בתחלה לצרפתית ואחר כך לערבית. נראה שכאן מצא, הוא, את מקומו, ונשמתו את תקונה.

בגימנסיה „הרצליה״ עבד כמורה במשך עשרים ושתים שנה, עד שנת התרצ״ד שנת מותו.

ד״ר יְהוּדָה מַטְמָן—כֹּהֵן.

מנהל הלמודים העברים בביה״ס ומורה בו (התרס״ה).

נולד בשנת התרכ״ט באחת מערי פלך פודוליה אשר ברוסיה. קבל חנוך עברי מסורתי. התמשכל, ויהי תלמיד האוניברסיטאות באודיסה, ציריך וברין. בשנת התרנ״א הוכתר בתואר ד״ר לפילוסופיה.

הימים ימי תסיסה בראשון־לציון; שאלת אוגנדה הכתה גלים בתפוצות ישראל. מספר הגון של בני ראשון־לציון נסחפו בזרם הטריטוריאלי, ופרוד לבבות בין בני המושבה התחיל להראות אותותיו אותות. נחלקו בני המושבה לשני מחנות. האחד מצדד בטריטוריאליות, והשני מתנגד בכל תקף.

חשבו מפקחי בית־הספר מחשבה טובה. להעמיד כמנהל בית־הספר איש בעל שאר רוח, חובב ציון בעל אופי ישר

וחזק, שלא יסחף עם הזרם של שום צד מהצדדים.

בחדש תמוז התרס"ד, בקרו במושבה שני סטודנטים של אחת האוניברסיטאות בחו"ל: חיים בוגרצ'וב וחברו בן־ציון מוסינזון. וַעד בית־הספר פנה אל שני האורחים בבקשה להציע בתור מנהל ביה"ס אחד מחבריהם אשר ידעו כי הוא הגון וראוי וכשרון לו, לנהל את בית־הספר על טהרת הַעברית, הציוניות והלאומיות. הם הציעו את חברם מטמן־כהן שנמצא אז בחו"ל, שיש בו אותם הדברים שהועד המפקח רוצה למצוא במנהל בית־ספרם.

ציור 109.
ד"ר יהודה מטמן־כהן.
נולד התרכ"ט — מת בי"ז אדר התרצ"ט.

ההצעה התקבלה ובעבור חדשיים כבר נמצא מטמן־כהן בראשון־לציון ויכנס לתפקידו.

הוא הצליח בכל המובנים. היה איש ישר, בעל אופי ציוני מסור ויהודי לאומי. הוא הצליח להכניס תקונים חשובים בבית־הספר, והשפיע על הצבור שמחוץ לכתלי בית־הספר לתועלת תחית לשון העברית במושבה. הנהיג בבית־הספר את החגיגות הלאומיות. אותה שנה ראתה ראשון־לציון בפעם הראשונה תהלוכת אורים בימי החנוכה בכל רחובות המושבה.

ברם רוחו של מטמן־כהן ששאפה אל עָל, לא מצאה סיפוק בהנהלת בית־ספר עממי בעל אופק מוגבל. הוא חלם על שדה פעולה רחב יותר, גדול יותר, ומקיף יותר. ועל לבו עלתה מחשבה על יסוד גמנסיה עברית. נמצא חוג עסקנים שהשתדלו ליסד את הגימנסיה בראשון־לציון. אולם לא הסתייעא מילתא. מטמן־כהן הוציא את מחשבתו הגדולה לפועל בעיר תל־אביב.

הוא היה מנהל בית־הספר במושבה רק שנה אחת.

יצא ליפו ובעזרת חברים לדעה הצליח ליסד את הגימנסיה „הרצליה" שהורה בה עד יומו האחרון.

ד"ר יהודה מטמן־כהן נסתלק ביום י"ז אדר שנת התרצ"ט, ונקבר בבית העלמין בתל־אביב.

יִשְׂרָאֵל אֵיתָן

מנהל בית־ספר ראשון־לציון בשנות התרס"ו —התרס"ח.

נולד בעיירה „דמבלין" היושבת על הספָר בין ערי הפלך לובלין ורדום אשר בפולניה, בשנת התרמ"ג.

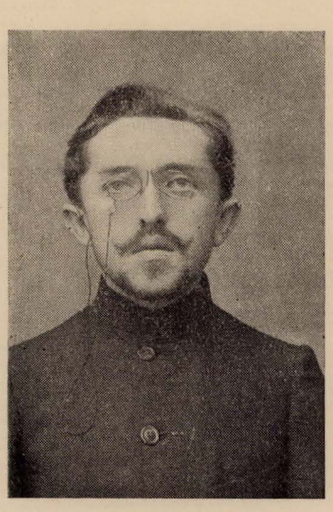

ציור 110.
נולד התרמ"ג — מת בכ"ז תשרי התרצ"ו.

בן י"ב נכנס לבית הספר של מיזלר בורשה (לשעבר בית ספרו של הפרופיסור שמואל דיקשטיין) ושם התגלו כשרונותיו המצוינים, ושקידתו הגדולה בלמודים הכלליים ובעבריים. אהבה רבה אהב את השפה העברית מנעוריו. הגה בה וירד לעמק הלכותיה. הסופר המפורסם בימים ההם אברהם שלום פרידברג, השפיע עליו שפע אהבה וכבוד ללשון העברית, לספרותה ולכל קדשי האומה. וכתוצאת ההשפעה דבק ישראל איתן בכל לב ונפש בתנועה הלאומית. מְוַרשה עבר לצרפת. נכנס שם לבית־ספר תיכוני ויגמר את למודיו בהצלחה.

שאיפת חייו לעלות לא"י. להשתקע בה ולהנאות את הנוער מידיעותיו והשכלתו, לא נתנה לו מנוחה. בגמרו את הגמנסיה הצרפתית עלה אל הארץ ויתמסר אל עבודת ההוראה. בראשונה עבד כמורה לצרפתית ולעברית באחד מבתי־הספר של הכי"ח בארץ, ובשנת התרס"ו בא לראשון־לציון כמנהל בית־הספר במושבה. על משמרתו זו עמד עד שנת תרס"ח.

ובשנת התרס"ח והוא בן עשרים וחמש, עזב איתן את הארץ ויסע למונפליה אשר בצרפת, לשם השתלמות במדעים הבלשניים. משם חזר כעבור שלש שנים אל הארץ.

בשנת התרע״ב נמנה למורה בגמנסיה העברית בירושלים. ובתור שכזה המשיך עד הפֶּגר הגמנסיה בזמן מלחמת העולם, עפ״י פקודת הממשלה התורכית (כמוסד העומד תחת חסותה של צרפת). בשנים הללו היה חבר פעיל ב„ועד הלשון״ וגם בועד סניף המורים בירושלים. בפרק זמן זה פרסם מאמרים חשובים ב„החנוך״, ב„מולדת״ ועוד.

עם סגירת הגמנסיה עבר איתן לדמשק. שם הרביץ תורה בבית־הספר לבנים של העדה העברית שהיה מנהלו.

כתום המלחמה חזר איתן ירושלימה. אחרי זמן קצר עזב את הארץ ויסע לאמריקה על מנת להמשיך את חקירותיו הבלשניות. שם הוכתר בתואר ד״ר בעד חקירותיו הבלשניות.

בשנותיו האחרונות הורה בבית־ספר תיכוני עברי בעיר פיצבורג אשר בארצות הברית. בשבתו באמריקא לא חדל מהשתתף ב„ועד הלשון״[162] ופרסם מאמרים חשובים בעתונים העברים באמריקא.

בכ״ז תשרי שנת התרצ״ו נפטר בפיצבורג (אמריקה).

יוֹסֵף וִיתְקִין

מורה ראשי בבית־ספר ראשון־לציון בשנת התרס״ז.

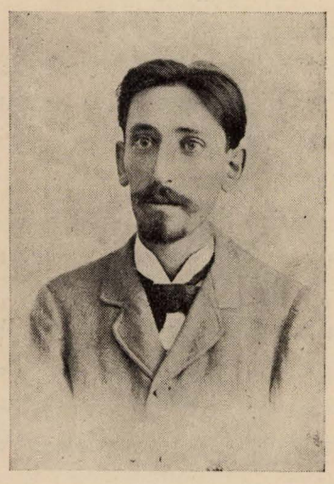

ציור 111.

נולד י״ב אב התרל״ו — מת ד׳ שבט התרע״ב.

נולד לאביו שמעון ו י ת ק י ן [מחבר ספר „אנחה גדולה״] בי״ב אב התרל״ו בעיר מוהילב, ברוסיה.

חנוכו — כחנוך כל ילדי היהודים ברוסיה, חדר וישיבה. אבי אמו, חסיד חבד״י, למדן מופלג. הקדיש את ימיו לחנוך נכדו זה. במשך ארבע שנים הלעיטהו למודי התלמוד ומפרשיו, והנער בעל הכשרונות המצוינים שחה בים התלמוד כאחד השוחים המובהקים. זקנו אסר עליו איזה למוד שהוא, מחוץ ל ת ל מ ו ד, גם הנביאים אסר עליו. ואין צריך לאמר שלא התיר לו אפילו למוד ה כ ת ב העברי. כששב יוסף לרשות אביו, בהיותו בן ארבע עשרה, התחיל אביו ללמדו נביאים וכתובים וכתב ולשון, וגם לשון המדינה. יוסף התמכר ללמודיו, בהיות לפניו תכנית מסוימת והיא: להיות לרב מטעם הממשלה; התמדתו בלמודים היתה גדולה מאד, ו„התושיה״ התישה את כחו כל כך, עד שהיה אנוס על פי פקודת הרופאים להפסיק את למודיו.

בהיותו שוגה בחבת ציון, והשתוקק לחיות בארץ ישראל ולעבוד את אדמתה, עזב את הרעיון על כסא הרבנות „מטעם״, ואת כל מחשבתו תפסה העליה לארץ. בהיותו בן עשרים ואחת, אחרי ששוחרר מעבודת הצבא, נפרד מארץ מולדתו ומהוריו, ויעל לארץ שאיפתו, בהתרנ״ז.

זמן מועט עבד כפועל בכרמי ראשון־לציון. אחר כך עבר לגדרה לנסות שם את כוחו ואת כשרונו להוראה. התקבל כמורה וכמנהל בית־הספר במושבה ההיא. והימים ההם עדיין היו ימים קשים למורי אר״י, באין ספרי למוד, הראויים לשמם, ובאין מכשירים הנחוצים, עבדו המורים עבודת פרך ממש, היו אנוסים לברוא יש מאין, לחדש מלים, לחבר ספרים, תכניות וכדומה. ויתקין הקדיש את כל מרצו ואת כשרונותיו למלאכת קדש זו. מלאכת ההוראה היתה בעיניו מלאכת שמים והוא הצליח. התפרסם עד מהרה למחנך טוב. היודע את אשר עליו לעשות, ויצליח למשוך אליו את לבות תלמידיו לאהוב את הלמודים ולחבב את מורם ולכבדהו.

מגדרה עבר לראשון־לציון. ויהי מורה ביה״ס בה וגם מנהלהו. בראשון־לציון התחבב לא רק על תלמידיו שהעריצוהו ויכבדוהו ומוצא שפתיו היה להם קדש, אלא גם על כל בני המושבה. ראו בו איש המעלה, מסור בלב ונפש אל עבודת התחיה, איש האמת, טוב הלב, בעל כשרון.

ולא רק מורה מצוין היה ויתקין, אלא גם עסקן צבורי יקר המציאות. לעניני הישוב הקדיש את עטו. כתב מאמרים בשאלות קנין קרקעות בארץ־ישראל, בצוּר הישוב, התרבות העברית והפועלים העברים.

בשנת התרע״א חלה מחלת הסרטן. הנתוח שנעשה לו בווינה לא הצליח.

בעברו באניה דרך אלכסנדריה שלח לי העירה אגרת קטנה ואלו דבריו:

— — —

162) עיין אגרות ביאליק ח״ד וח״ה.

„הנני שב מוינה אחר הנתוח בגרון. והנני שולח לכם פ״ש בעברי את אלכסנדריה. להתראות אתכם אין הזמן מספיק. כנראה שב אני למות בארצנו ולא לחיות, אבל מה לעשות. רבים שתו ורבים ישתו כוס זו ואין חפשי ממנה.״

„היו שלום

ותקין״

באור[163]) ליום ד׳ שבט התרע״ב נפטר ביפו אחרי מחלה ממושכה ויסורים רבים. לפני מותו בקש מחבריו לחצוב לו קבר בבית הקברות בראשון־לציון — המושבה אשר אהב אותה ואת אנשיה, — חבריו עשו את רצונו, ובאותו הלילה הובילו את עצמותיו לראשון־לציון, בלוית באי כוח מטעם המרכז [המורים], הגימנסיה העברית, בית הספר לבנות, עזרה, אגודת „הפועל הצעיר״ ושלשה מתלמידי המנוח לפנים.

מטעם ועד המושבה ראשון־לציון הוזמנו בני המושבות הקרובות להשתתף בהלויה, כי למושבות הרחוקות, אי אפשר היה להודיע בזמן, מפני קלקול הדרכים. לכבודו של הנפטר פסקה העבודה ביקב ראשון־לציון ביום ההוא. בהלויה השתתפו כמעט כל בני המושבה מבלי הבדל מפלגה ומעמד. כל תלמידי בית־הספר ומוריהם וגם מבני המושבות ודי חנין, בארי־יעקב ורחובות. על יד בית־הכנסת הספיד את המנוח, ראש ועד המושבה וועד בית־הספר דב לובמן בשם המושבה ובשם ועד בית־הספר. על יד בית־הספר הספידוהו מורי בית־הספר יצחק גולני וז. ל. רוזין בשם בית־הספר. לפני סתימת הגולל הספידו המורה ישי אדלר, בשם המרכז, יוסף שפרינצק בשם „הפועל הצעיר״ וא. פוגלמן שהיה חברו של המנוח בתורת פועל.

בצל השקמה מקום שם היה מתבודד וחשב מחשבותיו ותכן תכניותיו, מצא לו ויתקין מנוחת עולמים.

במכתב חוזר של הסתדרות המורים מספר ג׳ משבט התרע״ב מובא הקטע הזה שאנו מצטטים אותו בשלמותו:

„לאות אבל בטלו בראשון־לציון את חג נטיעת העצים בט״ו בשבט וגם את הנשף שנועד להיות בחדש זה. לשבחם של בני המושבה ראשון־לציון מוצאים אנו לנחוץ לסמן כאן כי יחס כזה שהראתה המושבה למורה גם בימי מחלתו וגם לאחר פטירתו. אפשר לחשוב למופת ובעד זה ראויה המושבה לתהלה רבה״. (הפזור של הסתדרות המורים).

אחרי מותו הוציאו חבריו אוסף מאמריו שנדפסו בעתונים שונים בשם כתבי יוסף ותקין. ואנשי ראשון־לציון הנציחו את זכר המורה החביב עליהם, ויקראו אחד הרחובות על שם „יוסף ותקין״.

אַבְרָהָם הַלֵּוִי

מנהל בית־הספר ומורה בו. התרע״ב—התר״פ.

לא תמונה השגתי ממנו, ולא איזה פרטים על ה־Curriculum Vitae שלו. על כל מכתבי אליו בענין זה לא קבלתי לצערי שום תשובה ממנו.

אַהֲרֹן קָרוֹן

מנהל בית־ספר ראשון־לציון, ומורה בו, מן התרפ״א—וממשיך.

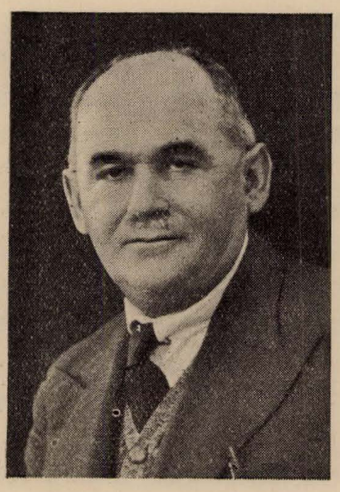

ציור 112.
נולד בח׳ שבט התרמ״א.

נולד בקובנה אשר ברוסיה [עכשיו בירתה של ליטא] בח׳ שבט התרמ״א.

עד שנת העשר למד בחדר. עד שנתו הי״ג למד בישיבה בעיר מולדתו. בהיותו בר־מצוה גלה למקומות תורה, בראשונה לישיבת טֶלז ואחר כך לישיבה בעיר וילנה. בשבתו על התורה בישיבת טלז, למד עברית בסתר ויקרא ב„ספרים חיצונים״ בחדרי חדרים. נמשך אחרי תורת „אחד העם״ ו„השלח״ שלו, ולמרות האסור המיוחד שהוטל בישיבה על כתבי „אחד העם״. — עם הופעתו של הד״ר הרצל נמשך אחרי הציונות המדינית עם מזיגת הציונות הרוחנית. ובהיותו בוילנה לקח חלק פעיל בעבודת הציוניות. הפיץ את תורתה ביחוד בין הנוער.

163) עיין במכתב חוזר של הסתדרות המורים, מספר נ׳ שבט התרע״ב עמוד 5.

באותו פרק זמן התחיל בעבודת ההוראה. ויהי למורה ב„חדר המתוקן״ שם.

בשנת התרס״ה נסע בערים שונות וינהל תעמולה ציונית. בשטח פעולתו נכנסו הפלכים: קובנה, וילנה, גרודנה, מינסק, וולין־יה ובסרביה, בהיות הציוניות אסורה ברוסיה והתעמולה על אחת כמה וכמה, טעם קרון קצת גם את טעם הכלא הרוסי.

כשנוסדו הקורסים הפדגוגיים העבריים בגרודנה היה קרון בין התלמידים הראשונים והמעולים של מנהל הקורסים, אהרן בן משה כהנשטם ושל המורה הד״ר ש. טשרנא. במשך שנות למודיו בקורסים התחנך בהוראה ב„חדר המתוקן״ שעל־יד הקורסים, ובגמרו את חוק למודיו בהצלחה, היה למורה באותו בית אולפנא. היה מזכיר הנהלת הקורסים, ונהל את עבודת הועד הציוני בפלך גרודנה.

בשנת התרע״א הוזמן קרון עפ״י הצעת מנהל הקורסים לנהל את בתי־הספר של יק״א במושבות הגליל התחתון. בשנת התרע״ב בא אל הארץ ונכנס לעבודתו בבית־הספר ביבנאל. במשך תשע שנים נהל את בתי־הספר ביבנאל, כפר תבור, אילניה, מלחמיה, כנרת ומצפה.

הוא, קרון, השפיע על יק״א להכניס את בתי־הספר שלה לרשת הכללית של בתי־הספר אשר להנהלה הציונית. ביזמתו יצא הדבר אל הפועל בשנת התר״פ.

בראשית שנת התרפ״א, עבר קרון לראשון־לציון בתורת מנהל בית־הספר. ועל משמרתו הוא עומד עד היום — התרצ״ט, זה תשע עשרה שנה. בימיו גדל בית־הספר, התרחב והתפתח יפה. הוא הצליח להכניס לתכנית בית־הספר מקצועות חדשים, והעמיד את בית־הספר על הגובה הראוי והרצוי. בהשתדלותו הוכנסו כמה שפורים בבית־הספר, ונבנו בנינים חדשים נוספים לו.

באלול תרע״א, לפני עלותו אל הארץ בא קרון בברית הנשואים עם תלמידתו בציוניות ליבה בינישביץ, והיא כעת מן העסקניות הציוניות המצוינות במושבתנו.

קרון העמיד תלמידים הרבה במושבתנו. גם התלמידים גם בני המושבה מעריצים ומכבדים אותו ומוקירים את פעלו. כתב מאמרים רבים בשאלות החנוך, ונדפסו בעתונים ובמאספים פדגוגיים שונים.

לֵאָה פּוֹלְשְׁטִינְסְקִי

מנהלת גן־הילדים בראשון־לציון מן התרצ״ד—וממשיכה.

ציור 113.

טפול הפעוטים בפרהיים בהוראות המנהלת פולשטינסקי.

נולדה בח׳ דחנכה שנת התרס״ו בעיר אודיסה.

למדה שם בבית־ספר תיכוני. בהיותה בת שש עשרה גמרה את למודיה בבית־ספר זה ונכנסה לסימינריון הגננות אשר באודיסה. ומקץ שלש שנים הוכתרה בתאר גננת. עברה לקיוב בהתרפ״ה והתחילה לכהן בתורת גננת באחד מגני הילדים אשר לעדת ישראל שמה. ומפני שנכשלה בדבר „עבירה״ בהשתדלה לחנך את הילדים ברוח לאומי ציוני, פוטרה מכהונתה.

בשנת התרפ״ה גֹּרְשָׁה מרוסיה בגלל השתיכותה לציוניות. אותה שנה עלתה אל הארץ. עבדה בתורת גננת במושבות יסוד המעלה, ראש פנה, גדרה. מהאחרונה עברה לראשון־לציון. בהתרצ״ד נכנסה לנהל את גן הילדים במושבה, שהיה אז בן שלש כתות.

במשך שנות עבודתה התפתח הגן, הבנין גדל והרבה שפורים נעשו בו. בהנהלתה יש עכשו גן ילדים בן חמש כתות המעסיק שבע גננות ועוזרות[164]. ותלמידים מאה וששה ושמנים.

---

164) ואלה שמותיהן: [פרט למנהלת] נחמה בלקינד, רחל ברוין, רבקה קופרמינץ, עמנואלה בן־יעקב, יהודית ויגודסקי, רחל ליפינסקי.

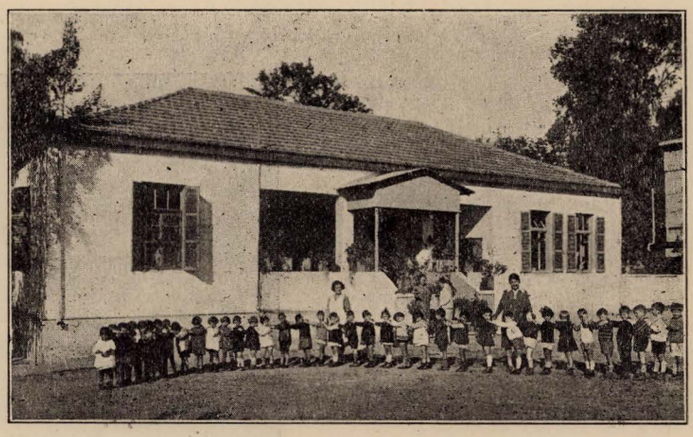

ציור 114.
ילדי הגן ומורותיהם בשנת התרצ"ב

ציור 115.
פורים בגן־הילדים של ראשון־לציון בשנת התרצ"ב.

והמורה הנסתר החבוי
הוא מורה המורים
אֱלִיעֶזֶר בֶּן יְהוּדָה.

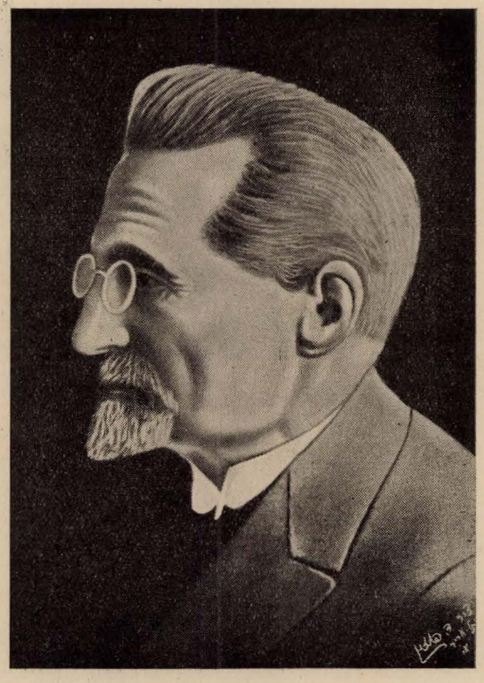

ציור 116.
נולד בכ״א טבת התר״ח — נפטר בכ״ז כסליו התרפ״ג.

כל בתי־הספר בארץ־ישראל היה להם חלקם בהשפעת בן־יהודה, ובית־ספר ראשון־לציון, בימים ההם על אחת כמה וכמה.

בן־יהודה לא ישב על קתדרה בבית־ספר ראשון־לציון. אלא שאפף את נשמת בית־הספר על כל מוריו, מורותיו, מנהלי הברון ופקידיו, אלו שהיו המפקדים העליונים על בית־הספר. הכל היה מושפע בן־יהודיות, ומבלי אפילו להרגיש במציאות זו: מלים חדשות, ניבים ומבטאים כשמוש הלשון, רוח של תחיה: תחית הלשון, חיות הסגנון, בלי שברי פסוקים מן התנ״ך. דבור של חולין, כלשון בני אדם, השמדת רוח גלותיות מקרבם, ועל כלם הברה ספרדית, בו בזמן שכל מחנה המורים, המנהלים, האבות, הבנים והבנות כלם כאחד היו אשכנזים, נתפסו כלם מוקפים, מפולשים, צנופים וטבולים ברוח בן־יהודאי; אחוזים היו בנצוצי חשמליו, ופעלו כמו מקסמים את הפעולה הנהדרה.

בן־יהודה היה בא כפעם בפעם לראשון־לציון.

זכורני בשנת התרמ״ז, ביום ששי אחד, יום שמש לוהט, כשטיילנו יחד בחוצות יפו המלוכלכות, פנה אלי בן־יהודה בקריאת המצאה פתאומית:

— הבה נלך לשבות השבת בראשון־לציון!

— אבל אין עכשיו עגלה לראשון — עניתיו — וברגל, יהיה לך אי־אפשר ללכת שלש שעות, יבולע לך מקוצר נשימה.

— אין דבר — החזיר לי — „שלוחי מצוה אינם נזוקין״ נלך ונגיע בשלום.

— ואיזו מצוה יש בזה, לבלות שבת בראשון־לציון? מה בין שבת ביפו, ובין שבת בראשון־לציון?

— הבדל בכל! — ענני — אין קו דמיון ביניהם. תנוקות של בית רבם, ביפו הולכים בטל. ובראשון־לציון יש תקוה שבקרוב יהיה שם בית־ספר עברי־עברי, ועיניו הגדולות נוצצו כעין נחשת קלל, וברק אור השמש מתלהט מתוכם — ובקול מפקד צוה: רשום לך, דוד, את הדבר.

והחלוש הזה, שבועים אחרי גניחת דם חזקה, אזר כחותיו, ולבוש בגלימה ארוכה (ז׳יבה ספרדית) וחבוש תרבוש לראשו, משך אותי אחריו, בואה נלכה. ואחרי שלש שעות וחצי, עם הדלקת הנרות הגענו לראשון־לציון.

עברו חדשים אחדים, וזכיתי לעלות על קתדרה בבית ספר ראשון־לציון ועליה סדרתי לי את התכנית העברית — עברית, ולמודים אלמנטריים בעברית.—

ומקום אתי פה, לתת רשימת הסופרת חמדה בן־יהודה על יחסו והשקפתו של בן־יהודה אל ראשון־לציון:

רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן שֶׁל בֶּן־יְהוּדָה

מאת חֶמְדָּה בֶּן־יְהוּדָה

כל שעל אדמה של ארץ־ישראל היה קדוש בעיני בן־יהודה, וכל נקודה ישובית חשובה ורבת ערך, ועל הכל ראשון־לציון. הקשר בינו ובין מושבה זו היה כה עז ואיתן שלעולם לא יכול להנתק.

ראשון־לציון היתה בשביל בן־יהודה בחינת עיר המקלט, שאליה ברח בכל עת שהרגיש, כי צר לו וכשל כחו

וזקוק הנהו לעדוד במלחמתו הקשה עם הדור הישן של תושבי ירושלים ויפו יחדיו.

ראשון־לציון בשביל בן־יהודה היא כור היציקה לשאיפותיו אל־על והיה משוכנע כי, מה שיצליח בה. ימצא הד והסכם בארץ כלה.

דעתו של בן־יהודה הזכה והצלולה כבדלח בהולדו, לא נכנעה לכל השפעה, ויתיחס בשלילה גמורה „למזל" או „גזירה", ואף על פי כן המאורע המוזר, כי ראשון־לציון נוסדה ב ו ב י ו ם שנולד הילד ה ע ב ר י הראשון. השפיע על בן־יהודה. גרעין תחית המולדת ותחית הלשון הזדווגו יחד באופן כל כך פלאי מבלי מחשבה תחילה: על פסגת הרי יהודה האם העבריה דבדבה הדבור העברי הראשון לתינוקה שנולד וסמלה בזה תחית לשוננו; בשפלת פלשת חבקו חלוצים גבורי הרוח את אדמתם כמולדת, ונשבעו לה נאמנות נצח.

תדיר דבר אתי בן־יהודה על זה, וחיוך אלהי היה אז מרחף על שפתותיו כמתביש להודות בהשפעה חצונית על מחשבתו החפשית ובלתי כופפת. בשתיקה חרשית בטח הגה: „האמנם בלעדי נעשה הדבר?".

נניח זה לכותבי הדוריה אשר במרחק זמן יוכלו לשפוט יתר טוב מאשר אנחנו בני דורו של בן־יהודה, אשר חונכנו על ידו ונלחמנו בו, וקבלנו מרותו.

הקשר בין בן־יהודה וראשון־לציון קים, אין כל ספק בדבר. כעת בעינים טבעיות ובלתי מזוינות במשקפי הדמיון, נבדוק ונראה מה מצא בן־יהודה בראשון־לציון זו ובמה נבדלה היא מהנקודות הישוביות האחרות?

את ה ש ם הוא לא אהב, זה היה לא לפי רוחו ולא לפי טעמו האמנותי, ברם כך רצו המיסדים; וגם לילדו העברי חראשון נתן שם „בן־ציון" לא לפי רצונו, אלא מפני לחץ הסביבה עליו. והכל מפני „ציון" וה„מסורת". הראשונה מפעמת את רוחו, ובשניה לא רצה לפגע כדי שלא יפגעו ברעיונותיו שהם גלגולה של עצם מסורת זו בצורתה החדשה של תחיה, ויתן ההכרעה למתנגדיו.

מה שאני שמעתי מבן־יהודה על ראשון־לציון, היה שזה כ פ ר ע ב ר י; ועוד מעט כשאדע לדבר עברית יוליכני לשם. למדתי בשקידה רבה והננו נוסעים לראשון־לציון, קצת מתושביה כבר הספקתי להכיר פנים אל פנים בבואם ירושלימה. נסענו בעגלה צבורית רתומה לשלשה סוסים, שלא מן המובחר. בדרך המלך עוד משכו הסוסים היטב אבל במקום שנטינו מיפו ימינה החל החול, העגלה שקעה, הנוסעים ירדו, הלכו ברגל ועזרו להעגלון לדחוף את העגלה ולהוציא את הסוסים מן החול.

והנה שוב דרך פחות או יתר טובה, כביש ראשון־לציון. ובן־יהודה אומר לי: א ד מ ת נ ו! ופניו מאירות, בעיניו הגדולות והבוערות כנחלי אש מתנוצצת דמעת גיל.

לחום היום שנטה לערב אנו עוברים דרך שדרת תות הפורשת עלינו בצלה. כניסה נחמדה! ובן־יהודה מבאר לי, כי אלה עלי התות נועדו בשביל תולעת המשי, חרשת עתידה בראשון־לציון.

הכפר העברי מצא חן בעיני, וחלף הפחד שהוא אולי דומה לכפר ערבי, עם הבתים מטיט ורפש בלי חלונות, וגבעות הזבל באמצע הרחוב וילדים פראים מלוכלכים ועורים למחצה מרקדים מסביב, השתוממתי:

איזה נועם! איזה יופי! בתים אירופים לבנים, כחולים ורודים, ולפני כל בית עצים ופרחים, רחובות מסודרים, באר מים, ברושים ותמרים — גן עדן על פני האדמה.

ברחוב משחקים ילדים ובעברנו מברכים אותנו ב„שלום" וכפי הנראה ידעו כי זה בן־יהודה אשר בא, ושאסור להוציא הגה מפיהם חוץ מעברית. ובן־יהודה צוהל מנצחון זה.

בקריה קטנה זו בראשית הישוב נשמעו שירי „פאוסט" ו„ריגוליטו". את תושבי ראשון־לציון רצה בן־יהודה להלביש ת ל ב ו ש ת לאומית, אך הם אמרו: „לא, עד כה לא נרד ואת אירופיותנו לא נרמוס תחת רגלינו".

כה אהב בן־יהודה את ראשון־לציון שלו, גם כשנשמעה לו וגם כשמרתה את פיו. אם זה לא היה דבר שבעקרון יסודי של הלאום.

ועל כל תושביה התחבבה עליו, ה א ש ה של ראשון־לציון, כי ה י א אשר ראשונה נענתה לדרישתו של הדבור העברי בבית ובחוץ, הרבה שנים קדם למושבות אחרות. והיתה האשה העבריה הזאת מקפידה יתר בחצוניותה ועדה לכל הגה לאומי, והיו ביניהן גם תלמידי־חכמים.

כל הלמודים האלמנטריים בבית־הספר היו מקודם בצרפתית, ביה"ס שייך להנדיב ובן־יהודה, עם כל הערצתו להנדיב, מפתה את המורים שכל הלמודים יהיו ב ע ב ר י ת והוראת הצרפתית בתור לשון זרה.

קשה היתה המלחמה אך בראשון־לציון נחל בן־יהודה

את נצחונו הראשון במלואו: בית־ספר עברי בכפר עברי! בעת שעוד בחדרים של החרדים בעצם מושבה זו מלמדים בז׳רגון המלחמה נקשרת גם על אלה וגם פה נצחה, השאיפה הלאומית.

בראשון־לציון נוסדה התזמורת הראשונה, ובן־יהודה קורא לה בשם „מנגינה״ ופרי מנגינותיה בשם „תזמרת״; אך לראשון־לציון אין פנאי לבדוק אף בציצית הלשון, ראשון־לציון חיה את חייה העברים במלואם, אין זמן לחשב לְמָה כוון בן־יהודה בשתי המלים החדשות אשר זרק בעתונו, וקוראים לקבוצת כלי זמר בנגינתם „תזמרת״ ולקטעים שהם משמיעים — „מנגינה״. בן־יהודה רואה זאת וצוחק, ואומר: „הם יותר חזקים ממני, יהי כך״.

לראשון־לציון היה בן־יהודה בא לנוח, כשהוא עיף מעבודתו או מהרדיפות של הירושלמים שלו, פה הוא מתראה עם ידידיו שכלם נאורים, כלם חפשים, רעיונותיו—רעיונותיהם ושאיפותיו—שאיפותיהם. היו לפעמים גם חלוקי דעות, בפרט בנוגע לשטות הנדיב ופקידיו; וחלוצי ראשון־לציון דורשים ומקוים מבן־יהודה לריב ריבם ולתמוך בדרישותיהם הצודקות. ופה בא הקרע בן־יהודה חרד על הנדיב ויחסו להישוב; ואומר שאם אינם מרוצים בו או בפקידיו צריך לשתוק, לסבול רק לבלי להכעיס את הנדיב בהתקוממות בלתי פוסקת, פן יחר אפו ויהפוך ערף לענין כלו. ופה דאגתו הגדולה של בן־יהודה: — מה יהיה גורל כל הנסיון המזהיר הזה של חזרה לאדמה ומה יהיה גורל לשוננו אז, זה הנטע הרך! אפילו הטובים שבתושבי ראשון־לציון רואים בבן־יהודה בוגד בחבריו שעובדים אתו שכם אחד, חושדים באיזו פניות של הנאה פרטית או מורך לב. ובן־יהודה באחת: לשמור על היחסים עם הנדיב, להבליג על הכל לשם זה.

אלה היו ימים רעים לבן־יהודה, כאשר בא לעיר מקלטו ראשון־לציון ופגש בעינים מוכיחות ובפנים זועמות. ואיפה יבקש עוד מרגוע? חזרה ירושלימה, חזרה לשדה המלחמה! אבל כשראתה ראשון־לציון, כי ירושלים השליכה את בן־יהודה בבור, והוא בבית האסורים ונגזרת עליו כליה— קמה היא הראשונה להגן עליו בחמר וברוח, להצילו, לשחררו ויהי מה. והנדיב הידוע נותן עצם פקודה זו לעושי דברו: „לשחרר את בן־יהודה בכל מחיר!״

כאב לבנים מתיחס בן־יהודה ליתר המושבות, כלן כאחת יקרות לו, אבל ראשון־לציון, יתר מכלן, אולי זו אהבה ראשונה, ודבר לא יעקר זאת מלבו.

בא סכסוך חדש, הפועלים אינם מרוצים מתושבי ראשון־לציון, מסדרים שביתות אפילו אם זה באמצע הבציר, ובן־יהודה בעתוניו תומך בתושבים ומטיף מוסר לפועלים לותר, להבליג ובלבד שלא יזיקו למושבה. ובן־יהודה שוב בוגד — בעיני הפועלים. היכלו לקוות אחרת מאשר שבן־יהודה יתמוך בדרישותיהם הצודקות של הפועלים? בן־יהודה מסדר בביתו פגישות ובאורים ויחד עם תושבי מושבות רבות מבקשים עצה להשלים באופן שיהיה הזאב מרוצה וגם הכבש שלמה. כל זה נגמר על פי רוב בלי תוצאות מספיקות, ולבו של בן־יהודה כואב על התושב והפועל כאחת. אז הוא מחליט לעשות סבוב במושבות, לראות בעינו ממש אולי יבין יתר. התחנה הראשונה ראשון־לציון.

בן־יהודה אומלל. עם מי שלא ידבר — כלם מרי נפש. המושבה ירודה בחמר וברוח, הגנים עזובים, הרחובות בלתי מרצפות כהוגן, בכל לב אכזבה. האם זו ראשון־לציון, הקריה האהובה של בן־יהודה? איך לעזור? איך לשנות? נדמה שהכל הולך במורד. לבו נשבר יתר מעל כל נקודה אחרת.

כיום, בירושלים ובכל הארץ, בעיר ההומיה תל־אביב, בחוצות חיפה וטבריה ובצפת הנדחת והעזובה ובכל המושבות והנקודות החדשות, בכל מקום שצלצולי העברית חותכים את האויר כמו פעמוני כסף זכים — רוחו של בן־יהודה המרחפת, ובראשון־לציון על אחת כמה וכמה. נזכור לה חסד נעוריה.

עד כאן דברי חמדה בן־יהודה.

XII. ועדי בית הספר.

א.

חברי הועד של בית־הספר התר״ס—התרע״א.

כשהסתלק ברון אדמונד מתמיכת מוסדות העדה, והכל עבר לידי האכרים, ובכללם גם מוסדות החנוך, אזי בחרו האכרים ועד לחנוך, וקראו לו „ועד בית־הספר״.

ואלה שמות הנבחרים בועד בית־הספר מן שנת התר״ס עד התרע״א עפ״י סדר א״ב.

גינזבורג נח לשנת התר״ס

הלל נפתלי לשנת התר״ס.

הורביץ גרשון לשנות התר"ס, התרס"ג, תרס"ד, תרס"ה, תרס"ו, תר"ע ותרע"א.

הירשפלד צבי לשנות התרס"ו, תר"ע ותרע"א כהן גם מזכיר.

זיגר יוסף לשנות התרס"ה והתרס"ו. כהן גם גזבר.

יודילוביץ דוד לשנות התרס"ו והתרס"ז.

לובמנדוב לשנות התרס"ד, תרס"ו, תרס"ז, תרס"ח, תרס"ט תר"ע ותרע"א.

מאירוביץ מנשה לשנות התר"ס, תרס"ג, תרס"ד, תרס"ה, תרס"ו, תרס"ז, תרס"ט, תר"ע ותרע"א. כהן כמה שנים „ראש הועד".

סגל ראובן לשנת התרס"ט.

סמולינסקי יעקב זאב לשנת התרס"ו.

פוחצבסקי מיכל לשנות התרס"ג ותרס"ה.

פפירמסטר ברוך לשנות התרס"ה ותרס"ו.

רוזן שרגא פיבל לשנות התר"ס, תרס"ג, תרס"ד, תרס"ז, תרס"ח, תרס"ט, תר"ע ותרע"א. כהן כמה שנים גם מזכיר.

רפפורט כתריאל לשנות התרס"ה ותרס"ו. כהן גם מזכיר.

ב.

התרע"א—התר"פ.

מן התרע"א עד התר"פ לא מצאתי שום פרטים.

ג.

חברי ועד בית הספר התרפ"א—התרצ"ט

מן התרפ"א עד התרצ"ט המציא לי ר' אהרן קרון המנהל, את הפרטים הללו:

בתורת ראשי הועד כהנו כפעם כפעם:

(בסדר א—ב:)

גרשברג אברהם.

חביב לובמן דב.

מאירוביץ מנשה.

רפפורט כתריאל.

בתורת פעילים ביותר לטובת בית־הספר הצטינו ביחוד, החברים: אברמוביץ מרדכי, ויגודסקי אליהו וחנה לוין.

ויגודסקי אליהו עסק הרבה, ויהי רוח החיה, בתוספת החלק החדש בבניני בית־הספר. בריכה וכו'.

לוין חנה היתה בתרצ"ז—תרצ"ח „ראש מחלקת החנוך" של המועצה המקומית; עסקה בסדור הגינה וחדר המלאכה וכו'.

* * *

ואלה שמות שאר חברי הועד של בית־הספר בשנות התרפ"א—התרצ"ט, עפ"י סדר א"ב:

אופנהיים שמואל צבי; אוקסמן מרדכי; אנטין יהושע; אפשטין דוב; ברויטמן חיים; ברניצקי מרדכי; בקר משה; בסקינד יעקב; בן דוד (דוידזון) יואב; בן כהן צבי; גורדון זאב; גורדון מנחם; הירשפלד ברכה; ד"ר הולצר פנחס; הולצר רבקה; וקסלר אהרן; ינובסקי הלל איסר; כצלר נחום; כהנסקי עדינה; לנדוי שמואל; ד"ר לוין גדעון; מורבין יעקב; סגל ראובן; סגל זליג; פוחצבסקי נחמה; פוחצבסקי עשהאל; צלליכין יצחק; צמרי איסר; קפלן ישראל; רבינוביץ אברהם.

* * *

חברי ועד בית־הספר השתא התרצ"ט.

זרובבל חביב ראש הועד, מהתרפ"ט עד היום.

ארליך יפה.

גינזבורג זאב

גפן יוסף, בא כח המורים.

ד"ר זוסמנוביץ יצחק, רופא בה"ס

סגל יוסף.

קרון אהרון, מנהל ביה"ס

רפפורט בנימין.

ד"ר רוזנברג פריץ.

סליק פרשת החנוך.

הַנְּטִיעוֹת בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

מאת מְנַשֶּׁה מֵאִירוֹבִיץ.

מבוא.

מיסדי ראשון־לציון, שאיפתם ומטרת חייהם היו, להיות אכרים, לפלח את האדמה, לעבדה ולשמרה בחינת „מלך לשדה נעבד". האנשים ההם בעלי שאר הרוח כשהגיע שעתם להגשים את שאיפת חייהם, נפגשו בקיר אטום, נוכחו שטעו טעות גדולה. לא היה להם כל מושג בעבודת האדמה, עבודה שלא נסו בה, את שמעה שמעו ואולי ראו בימיהם, אחרים עוסקים בה, אבל הם עצמם לא ידעוה.

אולם הם לא נרתעו והתחילו בה. מובן, שגששו כעור באפלה. בחרו אז בשטח אדמה בקרן צפונית—מזרחית, היא קצה המושבה של היום, שטח עזוב ושומם במשך דורות, מכוסה כלו חילפה קשה ודוקרת, כקומת איש. אי אפשר היה להשריש ולעקור את העשב הפרא הזה, ולא היו בידיהם המכשירים הדרושים לזה.

מה לעשות בכדי להכשיר את השטח לחרישה? נמנו וגמרו להרביץ את המקום בנפט. הביאו פחי נפט זלפו את החילפה הקמה—הרמה, ויציתו בה אש. בדרך זו נקו את השטח. צריך היה אח"כ לחרש את האדמה. נמצא ביניהם אחד, ויהודה ליב חנקין שמו, שנחשב למומחה לאותו דבר, ויודע פרק בהלכות עבודת האדמה. ובארץ שנולד, בקרים אשר ברוסיה, ראה שאכרי המקום משתמשים בגמלים בעבודת השדה. ובכן יש להשתמש בבהמה זו גם בראשון־לציון לעבודה בשדה, וגם לנסיעה. ותהי ראשית מעשהו לרתם את הגמל אל מרכבה מרקדה קלה בעלת דו־אופנים ולנסע בה ליפו. ויהי הוא העגלון ורעהו זאב אברמוביץ, חברו לנסיעה, בלבוש הדר. בהופיע המרכבה הרתומה לגמל עם הנוסעים ביפו, התאסף סביבם המון ערבים סקרנים, רקדו ומחאו כף ויקראו אחריהם „חדידו", חדידו"! ולעבודת השדה נתן חנקין את צואר הגמל בעול המחרשה—המסמר.

אפשר לתאר את הצלחת החריש הראשון הזה.

אחר כך הוזמנו אל המושבה בתור מומחים לעבודת אדמה ובתור קררים יהודה ראב מפתח־תקוה שנחרבה. וולף ליב גרינשטין מתלמידי מקוה־ישראל.

נוסף לזה צרת המים, „לא היה מים לעדה". התחילו לחפור באר בראש ההר דוקא במקום הכי גבוה במושבה. חפרו וכמובן שלא מצאו מים. ויחפרו באר אחרת במדרון ההר. והמיסדים עמדו באמצע וידיהם ריקות ועצב בלבבם.

בצר להם התנדב אחד מהם יוסף פינברג ללכת לאירופה לבקש עזרת נדיבים. כידוע הצליח פינברג להטות את לב „הנדיב הידוע" לישוב א"י. וישלח הברון את הגנן דיגור (צרפתי) לבדוק את אדמת ראשון־לציון לדעה מה יעשה בה. דיגור בדק, עשה נסיונות, ובא לידי מסקנה שאדמת ראשון־לציון אינה צלחה לפלחה. זו טובה לפי דעתו לנטיעות. ובהיותו מומחה לנטיעת גפנים הציע לפני הברון לעשות את ראשון־לציון למושבה העוסקת בגדול גפנים.

דיגור עשה בראשון־לציון כשנה אחת. אחריו בא מפריז מומחה אחר במקצע הנטיעות וַקְוֶלַן שמו (ג"כ צרפתי) וגם הוא בדק ועשה נסיונות וגם הוא חוה את דעתו כדעת קודמו. הברון אישר את תכניותיו של קולאן ויצו לנטע על אדמת ראשון־לציון נטיעות שונות ובראש וראשון גפנים.

קולאן היה המורה והמדריך, האכרים היו תלמידים מקשיבים, עובדים חרוצים ואדמות ראשון־לציון כוסו כרמים.

ראשון־לציון זכתה להיות אם המושבות המגדלות גפן, בעקבותיה הלכו אחר כך שאר מושבות יהודה, השומרון, וגם ראש פנה אשר בגליל, נטעה כרמים.

רצוני לדבר על הנסיונות השונים בשטח הנטיעות בפרט בראשון־לציון. על הנסיונות שהצליחו ושלא הצליחו. כל פרק מוקדש לסוג נטיעה שממנה הושתת הישוב במושבה גופא, והלך והתפתח מחוץ לתחומה, במושבות אחרות.

א.

ה ג פ ן.

המומחה והמדריך היה איש צרפת, ע"כ הנהיג בראשון לציון את שיטת הנטיעות לפי נוסח צרפת. בחר במינים השכיחים בארץ ההיא. והמינים הללו נמצאו „במקוה־ישראל". שם נוטעו לפני כמה שנים. וממקוה־ישראל הובאו זמורות הגפן, וניטעו על אדמת ראשון־לציון. המינים הללו לא גָדְלו ענבי מאכל, אלא ענבים לתוצרת יין. ובעיקר מהמינים הפשוטים כמו: אליקנט, בורדלו, אָספר, ברַקה, קוריניאן, פטי־בושה וכו' הטפול בנטיעות והעבוד היה רציונלי ובהקפדה יוצאת מן הכלל. חרישה תמידית במשך כל ימי הקיץ. שמירה מעולה והגנה בפני מחלות הגפן, זמור וקלוף סיב הגפן בכפפות של מתכת דוקא. בכדי למצוא את ביצי הטפילים והחידקים המזיקים לגפנים, להשמידן ולהכחידן. אין איפוא פלא אם הגידולים הראשונים של ראשון־לציון היו מצוינים, יוצאים מן הכלל, באמת.

ענבי הבצירים הראשונים נמכרו לגרמנים בשרונה. אחד המיסדים זאב אברמוביץ סדר במרתף ביתו מין יקב פרימיטיבי לתעשית יין. למטרה זו הזמין מומחה ירושלמי, אלישע שמו. שעשה יין מבושל, נוסח ירושלמי.

שטח הנטיעות גדל ורחב משנה לשנה. עם רבוי פרי הגפן התעוררה השאלה בדבר יקב צבורי לתעשית יין. הברון רצה לתת שם טוב ליין א"י, ע"כ החליט על תעשית יינות משובחים, וחלם על יקב שיוציא את היין הטוב והמשובח מעין „שטו־לפיט" שלו המפורסם בעולם בטיבו ובטעמו. הדבר נמסר מאת הברון לידי אגרונום מומחה ומפורסם בצרפת אָרמנס שמו, ובנין היקב למהנדס מפורסם שוהמכר, גרמני מחיפה. בנין היקב התחיל בשנת 1889 ונגמר בשנת 1890.

עפ"י הצעת ארמנס סדרו ביקב קרור מיוחד לזמן תסיסת היין, וגם מיחם (אלמביק) לתעשית קוניאק, לפי שטה מפורסמת בצרפת. הקירור נהפך במשך הזמן לתעשית קרח ביקב. כמומחה לדברים הנ"ל הוזמן הכימאי המפורסם ברוצ'ינר — המנהל התכני לכל המכונות היה יעקב פפו.

הכנסת הגפנים המשובחים אל הארץ מצרפת, אי־אפשר היה, מחשש מחלת הפילוקסרה, לפיכך הובאו אותם המינים מהודו, מאחד הכרמים היותר טובים ומשובחים שם, וע"כ נקראו הגפנים האלה בשנים הראשונות לנטיעתן בשם „הודיים". מהם הגפנים הידועות: מלבק, קברנה־פרנק, קברנה סוביניון, מרלו, וֶרְדָה, אלה נתנו ענבים ליין אדום, וסָמיליון וסוביניון — ליין לבן, בשביל יין מתוק הובאו המינים הידועים מוסקט, מוסקט־מלגה.

התפתחות הגפנים בראשון־לציון ובנין היקב השפיעו על מושבות יהודה, שמרון וגם על ראש־פנה אשר בגליל.

קיומן של המושבות הנ"ל התבסס על הגפן ועל פרי הגפן.

בשנת התרנ"א הופיעה פתאם מחלת הפילוקסרה בכרמי ראש־פנה, ומשם הלכה והתפשטה עד זכרון־יעקב. לכרמי מושבות יהודה לא היתה נשקפת כל סכנה, מפני שאדמות יהודה קלות הן, אדמות חול, שאין הפילוקסרה שולטת בנטיעותיהן, אולם חשש יש תמיד. ובכדי להתגונן בפני הפילוקסרה צוה הברון לנטע מינים אמריקאים העומדים בפני המחלה הזאת, ולהרכיב בהם את הגפנים הטובות. סדרו אז בראשון־לציון משתלה גדולה של המינים האמריקאים ביחוד מהמינים ערמון ריפריה וז'קה ועוד. משתלה זו פרנסה את המושבות השונות, ממנה נלקחו שתילים לנטיעה. בשנה ההיא היה מקסימום מטעי הגפן בכל המושבות 27.933 דונם. הראשונה ראשון־לציון בשטח של 5522 דונם, ואחריה זכרון־יעקב, רחובות, פתח־תקוה וגדרה.

בהתפתח והתרחב גידול הגפנים במושבות יהודה, הסכים הברון לקבל את ענבי שאר המושבות אל היקב בראשון־לציון. בעונת הבציר היו נמשכות אורחות ישמעאלים וגמליהם נושאים ענבים, וכמו כן עגלות למאות טעונות ענבים מכרמי פתח־תקוה, רחובות, נס־ציונה וגדרה. הבציר הראשון היה בפקוחו של ארמנס הנ"ל.

בשנת התרנ"ד (1894) נמנה בתור ייני ראשי בוריס אוסובצקי ועוזרים לו קזרנובסקי ופלפול ומשנת 1905 נמנה גרשון לוין בתור ייני ראשי ועוזר לו מרדכי פופל. משקל הענבים הגיע אז עד שלשים אלף קנטר.

בשנת 1906 הכניסה ראשון־לציון אל היקב 9850 קנטר, רחובות 7020 קנטר, פתח־תקוה 4275 קנטר, גדרה 2200 קנטר, נס־ציונה 1420, זכרון־יעקב 3230, וחדרה 1795 קנטר.

לפי החלטת הפקידות קבלו הכורמים מחיר ענביהם 70 פרנק בעד כל קנטר קברנה, 50 פרנק בעד כל קנטר מלבק ובעד המינים הפשוטים 25 פרנק כל קנטר. (בציר שנת תרנ"ג). המחירים האלה בבצירים הראשונים שלא הושתתו על בסיס מסחרי וחסכוני, מן ההכרח ירדו שנה שנה. בצירי השנים האחרונות נתנו 60000 הקטוליטור יין

„ראשון־לציון" בעריכת ד. יודילוביץ. גל. 17.

לשנה. מוכרחים היו למכר שנה שנה כמות נכרת של יין בכדי להכין מקום לבציר החדש, מובן שהיו צריכים להתחשב עם השוק העולמי, ולפיכך ירדו המחירים הלוך וירד עד הגיעם לסכום עלוב. מחיר הענבים עמד על 16 פרנק הקנטר [שהם לערך 62 גרוש] בעד הפשוטים, ובכ"ז גרם מחיר עלוב זה לידי גרעון עצום של שש מאות אלף פרנק.

באו ימי המשבר שהביאו לידי דרישה מאת הברון למסר את הנהלת היקבים ועסק היין לידי האכרים עצמם. בשנת 1906 נשלחה לשם זה לפריז משלחת בת שמונה אנשים תוצאות המשלחת היו – יסוד „אגודת הכורמים".

לא פה המקום לדבר על אגודת הכורמים ופעולותיה. לאלה יוקדש פרק מיוחד. אני ממשיך דברי על היין ועל הגפן אחרי עבור היקבים וסחר היין לידי אגודת הכורמים, אשר בראשה נבחר לעמוד, זאב גלוסקין מיסד חברת ה„כרמל" בורשוי, בנו־יורק ובא"י. הוחגה חגיגה גדולה בחול המועד פסח שנת התרס"ו לכבוד המאורע הגדול הזה, בנוכחות ב"כ הברון הנרי פרנק.

סחר היין נמצא בתקופה ההיא במצב חָמור מאד. ביקבים ובמחסנים שונים בחו"ל הצטבר מלאי (סטוק) של יין בערך 95000 הקטוליטר. סחורה שהיתה מונחת כאבן שאין לה הופכין. דבר זה היה כמבשר רעה לגפן ולפריה, אם התרחבותה והתפשטותה תלך ותגדל. הוחלט איפוא לעקור כשליש הנטיעות, ולנטוע במקומן מיני נטיעות אחרים. בעד הנטיעות שנעקרו קבלו בעלי הכרמים מאת הברון סכום של 175000 פרנק בתור פצויים, יען כי אותם המינים נוטעו על פי פקודת הברון וללא הצלחה. והברון מצא את עצמו אחראי לנזק הזה.

ז. גלוסקין שנהל את העניינים, אמנם הצליח במעשהו. אולם לאחר שנים, באו ימים רעים צרות ופורעניות בעולם. ושלשה דברים גרמו לירידת הענף הזה עד הדיוטא התחתונה: א) מלחמת העולם. ב) חק הנזירות באמריקה. ג) חרבן היהדות הרוסית. מלחמת העולם שהרסה הרבה ענפי מחיה וכלכלה בעולם, החריבה גם את סחר יינותינו. חק הנזירות באמריקה שלל מאתנו אחד השוקים, היותר חשובים הן ביחס למכירה והן ביחס למחירים. וסגירת השוק ברוסיה הגדולה גרמה אף היא למשבר. השפיעו לרעה גם המסים הכבדים שהוטלו על היין בארצנו מטעם ממשלת ארץ־ישראל, והמכס הגבוה שהוטל על יינותינו בארצות אחרות, ואי אפשר היה להכניס יין א"י במדינות ההן. בכדי להתקים על סחר היין היה מן ההכרח למכר בערך 40000 הקטוליטור בשנה. אבל חלק גדול מן היין נשאר ביקבים. וזה גרם לירידת מחיר הענבים, והיאוש גבר. העתיד הצטיר בצבעים שחורים, נוגה ומעציב עד דכדוכה של נפש.

בח' נובמבר שנת 1923 התפטר זאב גלוסקין ממשרתו בתור מנהל היקבים וסחר היין. בשנה שלאחריה בא במקומו יעקב שפירא. אף על פי שפעולתו של שפירא בשנים הראשונות, הועילה קצת להטבת מחירי הענבים ולשפור המצב במקצת, בכל זאת התחילה התנועה לנטיעת פרדסים. מחיר פרי ההדר שעלה אז למעלה מן המשוער, עודד רבים מהכורמים המיואשים ונתן תקוה בלבם לחיים יותר טובים ע"י טפול במטע־אחר.

החליטו איפוא לעקור את גפניהם ולנסות את מזלם בענף כלכלה חדש. כמעט בכל מושבות יהודה התחילה אז עבודה קדחתנית לעקור נטוע, ולנטוע נטיעה חדשה.

ואולם נמצא מספר הגון של כורמים שקשתה עליהם הפרידה ממפעלם שמבראשית. חסה עינם, ולבם כאב על הנטיעה, שהשקיעו בה מזיעתם, חלבם ודמם. הגפן התחבבה עליהם אם כי גרמה להם הרבה יסורים ועניים. נשארו עוד כרמים במושבות יהודה ראשון־לציון, רחובות וגדרה, שטחים לא גדולים. אבל מכניסים עוד ענבים להיקב בראשון־לציון.

מרכז הגפנים העקרי מקומו היום במושבות השומרון: זכרון־יעקב ובנותיה (מתוך זה בודאי שחסר בהן מים להשקאת פרדסים) והיקב בזכרון־יעקב נשאר עכשו למרכז תעשית היין. בציר הענבים במקום ההוא מכניס כיום (1938) אחד עשר אלף קנטר לשנה, וההנהלה המרכזית נשארה בראשון־לציון.

עם גידול מספר היהודים בארץ שהגיע בשנים האחרונות עד קרוב לחצי מיליון – כן ירבו – רבה הדרישה על יינותינו במקום, ומחיר הענבים בשנת 1935/36 היה עד כדי יותר משתי לירות לקנטר.

כדאי להזכיר במקום הזה על החדושים בעבודת האדמה ביחס לעבוד הגפנים שהתחדשו בראשון־לציון:

א. המחרשה – המסמר, של הערבים, עברה ובטלה ונעלמה מעל האופק שלנו. אחד מראשוני האכרים בראשון־לציון יצחק ליב טופורובסקי המציא מחרשה חדשה כולה ברזל, מתאימה בכל לחריש המודרני. המחרשה הזאת

גרשה את מסמר העץ הערבי ולא רק ממושבות היהודים אלא גם נתקבלה כטובה לתעודתה אף אצל הערבים.

ב. לשם הכשרת הקרקע לנטיעה השתמשו במחרשה המקורית לפי שיטת „פוילר" הידועה. מחרשה שמבקעת את האדמה ופולחה בעומק של חצי מטר.

ג. כשהתעוררה שאלת זבול הכרמים, בהגיע השטח הנטוע גפנים לאלפים דונמים, הובאה, על פי הצעת מומחים מכונה הגודעת את ראש ענפי הגפן. הגדוע הירוק והרך נערם לערמה גדולה, ויהי מאכל לבהמה ולזבל בו את הכרמים.

ב.

יקבי היין בראשון־לציון.

1. הבנינים.

יקבי ראשון־לציון משוכללים בתכלית השכלול; הבנין הוא בן שלש קומות, ארכו הוא 120 מטר, ורחבו 50 מטר. ומספר הבריכות הנקראים אמפורים — 104 (מאה וארבע). כל אחת בת שלשים אלף ליטר לערך.

הכלים להחסנת היין הם:

בקומה א'.

36	גיגיות כל אחת בת	100	הקטו.	בס"ה 8600	הקטו.
28	„ „ „ „	125	„	„ 3500	„
80	„ „ „ „	100	„	„ 8000	„

בסך הכל בקומה א' 20100 הקטוליטר.

בקומה ב'.

6	גיגיות כל אחת בת	100	הקטו.	בס"ה 600	הקטו.
38	„ „ „ „	125	„	„ 4750	„
560	„ „ „ „	19	„	„ 10640	„
1000	„ „ „ „	6	„	„ 6000	„

בסך הכל בקומה ב' 21990 הקטוליטר.

בקומה ג'.

77	ברכות כל אחת בת	300	הקטו.	בס"ה 23100	הקטו.
27	„ (יין מתוק)	300	„	„ 8100	„

סך הכל בקומה ג' 31200 הקטוליטר.

בשלש הקומות בסך הכל 73290 הקטוליטר.

בחצר היקב נמצאות מחלקות שונות המסתעפות מתעשית היין:

א. חבתניה.

בה מכינים, בעלי מלאכה מומחים, את החביות לצרכי היקבים ומתקנים את החביות הריקות החוזרות מהלקוחות וטעונות תקון. אחרי תקונן מדיחים אותן ומגפרים אותן, וע"י זה נשמדים כל החידקים, ואח"כ משפשפים אותן במים נקיים. ושוב ממלאים אותן משקאות למשלוח.

ב. מעבדה לתבחינים.

המעבדה היא בהנהלתו של חימאי מדופלם אינג'ינר מ א י ר ו י נ י ק ובפקוחו. תפקידו — בדיקות היינות, קרקעות, זבלים וכדומה.

ציור 117.

מעבדת היקב. חַיָּיני ג. לוין בוחן את טיב היינות בנוכחות אינג. מ. ויניק (יושב)

ג. דיסטילציה.

בבנין גדול מסודרות מכונות זקוק הידועות בשם יוצרן אָגְרוֹ, המזקקות את היינות ומוציאות כוהל לתעשית הקוניאק המשובח, ארק וכו'.

ד. מחלקה טכנית.

פה דינמו גדול המספיק כח חשמלי לכל המכוניות, ומאור ליקבים. פה גם באר בעומק של 47 מטר ושלש משאבות המספיקות מים ליקבים.

היקב בראשון־לציון הוא היחידי בכל המזרח הן בגדלו והן בסדורו הפנימי. הוא נחשב לאחד היקבים הגדולים בבניניו הענקיים, במכונות ובמכשירים, ובסדר העבודה.

בהתחשב עם כמות הענבים ההולכת וקטנה בראשון־לציון ובסביבה, בשנים האחרונות, הסכימו פיק"א ו„אגדת הכורמים" לתת מחצית הבנין הענקי של היקב לחברה מפורסמה באירופה לתעשית שכר (בירה) 1).

1) על זה ידובר בפרטרוט בפרק המיוחד ל„תעשיות בראשון־לציון".

2. מספרי הבציר‌ים.

העבים (בקנטרים) שנתקבלו ביקב במשך 33 השנים 1906/38 (במספרים עגולים).

השנה	לאמל-קפה	מטע	ירוק-קפה	יערה	קב-אדום	מטע	אדום-מתוק	מטע	אדום	כפל-מטע	מטע	קנטרים ס"ה
1906	9850	7020	3230	2200	1420	4275		1795				29790
1907	5775	3910	2880	1335	130	830						14860
1908	8445	4845	4095	1950	180	1495						21010
1909	7250	5870	3490	1620	420	1475						20125
1910	5500	5230	2095	625	185	215						13850
1911	8880	7815	2800	940	710	465						21610
1912	6240	6490	2515	875	500	365						16985
1913	7040	7195	2860	1120	525	260	140		145			10285
1914	7440	8660	2855	1440	470	360						21225
1915	200	5										205
1916	2865	3890	975	380	380	170						8660
1917	3700	2850	1470	390	390							8800
1918	4385	3085	1815	700	430							10405
1919	5125	5050	2190	620	520	135			520			14160
1920	6715	5055	2350	900	695	45						15830
1921	8900	7130	2325	945	985	65						20350
1922	7750	6370	1715	970	775	45						17625
1923	6535	5600	2080	710	605	40						15570
1924	5075	4955	1835	800	340	10						13015
1925	4725	3970	2475	485	200	15						11870
1926	2990	2955	2490	310	100	5						8850
1927	4210	3140	3310	380	110		170					11320
1928	1835	1295	1740	130	15	5	150		10			5180
1929	4700	3475	3880	320	30		340			100	160	13005
1930	5390	3515	7125	680	35		365		20	160	400	17690
1931	3175	2740	5405	625	35		250			100	105	12490
1932	3805	2090	7500	1000	35		270			20		14700
1933	1534	797	3982	469			80					6862
1934	1585	783	4745	1239			94					8446
1935	1187	656	6977	788			66					9634
1936	843	604	7126	1043			64					9680
1937	1820	1189	9965	1842			120					14936
1938	1444	1187	11319	1692			216					15858

3. לתולדות תעשית היין והתפתחותה בראשון־לציון.

(קצת כרונולוגיה)

התרמ"ד (1884) בא מצרפת האגרונום קוֶלֶן; הוא הציע להנהיג את מטעי הגפנים בתור ענף עקרי במשקי המושבה.

התרמ"ה (1885) התחלת נטיעת גפנים ממינים צרפתיים, שקבלו ממקוה־ישראל.

התרמ"ז (1887) הברון מחליט להקים יקבים בראשון לציון לשם תעשית יין ושולח לשם זה, את האגרונום ארמנס. הברון מאשר את תכניותיו ומוסר את עבודת הבנין וההשגחה עליה להמהנדס הגרמני שוּמָכֶר.

התרמ"ט (1889) הברון מביע את רצונו שהיינות מיקבי ראשון־לציון יהיו ממינים משובחים ולמטרה זו הוא שולח דרך הודו [2]) מינים ידועים של גפני צרפת מ„שטוֹ־לָפִיט" המפורסם שלו, כדי להרכיב אותם על המינים הפשוטים. הבציר הראשון ביקבים בהנהלת ארמנס. – קבלת הענבים משלש בלילה עד עשר בבקר.

התר"ן (1890). הביאו מכונת־קרח, המספיקה אלף קילו קרח בשעה, לקירור היין בשעת התסיסה, וגם לתעשית קוניאק. החימאי ברוֹצ'ינר נתמנה למנהל המעבדה והתבחינים.

ההרנ"א (1891). פרצה מחלת הגפן, הפילוקסרה, בצפון הארץ. נתנה פקודה לנטוע מינים אמריקאיים ולהרכיבם במינים משובחים צרפתיים.

מכירת היין במצרים נמסרה ליוסף נסלר.

שלמו בעד ענבי קברנה שבעים (70) ובעד מלבק ששיט (60) פרנק ובעד ענבים פשוטים שלשים (30) פרנק הקנטר – (300 קילו).

התרנ"ד (1894). נמנה בוריס אוסובצקי בתורת ייני על היקבים.

התרנ"ו (1896). נטעו בראשון־לציון 160.000 גפנים אמריקאיים והרכיבום במינים משובחים. נטיעת כרמי גפן התפשטה בכל מושבות הדרום, בשרון והגיע עד ראש־פינה.

לבקשתם של באי־כח חברת „מנוחה ונחלה" הסכים הברון בתרנ"ה לקבל גם את ענבי רחובות, אבל רק לשנתים, ובתנאי שמנהלי „מנוחה ונחלה" ידאגו גם המה למכירת היין.

2) מצרפת היה אי־אפשר להכניס הנה גפנים מסבת הפילוקסרה שפרצה שם.

ביזמתם של כורמי רחובות ובהנהלתם של זאב גלוסקין ואליהו לוין–אפשטין נוסדה חברה ראשונה עם הון של 25.000 רו"כ בשם „כרמל ורשא".

מראשון־לציון נשלח מרדכי פלפול לסדר בורשא את הטפול ביינות ראשון־לציון, והחזקתם במעמד טוב.

הקימו תעשית חביות על יד היקב בראשון־לציון, המוציאה בכל יום מ־50 עד 60 חביות בנות 220 ליטר.

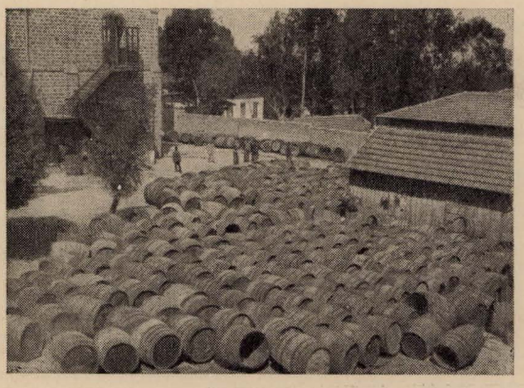

ציור 118

חביות יין מוכנות בחצר היקב למשלוח ללקוחות.

התרנ"ז (1897) האוגרונום קולן עוזב את משרתו ועל מקומו בא האגרונום רוזנהק.

התרנ"ח (1898). הברון הסכים להצעת ז. גלוסקין לפתח סניף למכירה סיטונית בהמבורג. נוסדה שם חברה בשם „אלידע" ונרשמה על שם משה הילדסהימר, זאב גלוסקין ווילי במבוס. למנהל נמנה במבוס. גם ברוסיה נפתח סניף בשם „סופריור" למכירת היין לבלתי יהודים.

התרנ"ט (1897). בציר הענבים במושבות יהודה עלה ל־8000 קנטר.

התר"ס (1900). הבציר הגיע עד 13.000 קנטר.

קבלת ענבים ליקב משעה $3^1/_2$ אחרי חצות הלילה עד 9 בבקר ומ־$3^1/_2$ אחר הצהרים עד 6 בערב.

נתקבלה ידיעה מנרציס לוין ראש חברת „כי"ח" בפריז, שהברון מסר את הנהלת כל המושבות וגם את זו של היקבים לחברת יק"א [3]). בהסכמת יק"א נוסעים זאב

3) ב־1924 הוסיפו להשם יק"א, האות „פ", בראש, המסמנת את המחלקה לפעולות ברון אדמונד בא"י, וקורא לה באנגלית:

Palestine Jewish Colonization Association

גלוסקין ולוין–אפשטין לאמריקה לשם פתיחת סניפים לחברת „כרמל–ווין–קומפני" שנוסדה בהשתתפות היק"א.

התרס"א (1901). מכירת היינות אינה הולכת בד בבד עם מדת תוצרתם. ביקבים נשאר עודף גדול של יין.

באה פקודה מפריז לא לנטוע יותר גפנים.

בחודש אייר אספת באי כח כל המושבות. הוחלט לשלוח משלחות לפריז בהשתתפות ב"כ „חובבי ציון" לברר את המצב לפני הברון ויק"א ולדרוש את הסרת האפוטרופסות מעל המושבות. באספה זו נוסדה האגודה של כורמי ראשון לציון בשם „אגודת הכורמים" למכירת יינות בארץ־ישראל.

התרס"ב (1902). הבציר הגיע עד 20.000 קנטר. בוריס אוסובצקי עוזב את הנהלת היקבים. במקומו בא מרדכי פלפול. היקבים צרים מלהכיל את היין. מרחיבים אותם ובונים 110 אמפורים של 300 הקטוליטר כל אחד.

להצעתו של זאב גלוסקין נסע מנשה מאירוביץ לבקר את סוריה, לבנון ותורכיה ולחקור את מצב שוקי היין. הדין וחשבון שלו נמסר ע"י ז. גלוסקין ליק"א בהצעה ליסד אגודת „כרמל מזרחי" בשביל מכירת יינות ראשון־לציון ובכל המזרח.

התרס"ג (1903). נוסדה בורשא אגודת „כרמל מזרחי" בת 800 מניות של 100 רו"כ, כל אחת; מהן רכשה יק"א 300 וכורמי ראשון־לציון וחובבי ציון ברוסיה – 300. החברה נרשמה על שם יצחק ליב גולדברג, זאב גלוסקין ויעקב זאב סמוליצנסקי.

דוד יודילוביץ נשלח על ידי „אגודת הכורמים" מראשון־לציון להודו, יפן וסין לחקר את מצב סחר היין בשווקי המזרח הרחוק.

מכירת היין בארץ־ישראל ובכל המזרח נמסרה לחברת „כרמל מזרחי", שההנהלה הראשית שלה בראשון־לציון.

ציור 119.

משרד המרכזי של יקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב (בראשון־לציון).

רואים: באולם הפנימי יושב המנהל הראשי זאב גלוסקין. באולם החצוני יושבים כל אחד על יד שלחנו, משמאל: מנשה מאירוביץ. מימין: אהרן גינזבורג. משמאל: מרדכי סגל. מימין: בלה בינינסון ומיכל לובמן (עומדת). בשלחן הראשון בכניסה: יהושע בינינסון.

התרס"ד (1904). נפתח סניף של „כרמל מזרחי" בקושטא.

היק"א החליטה למסור לכורמים הנהלת הטרנספורט וכל הקשור אליו. נבחרו לתכלית זו מצד הכורמים מנשה מאירוביץ ודוד יודילוביץ, ומצד יק"א – הנרי פרנק.

ציור 120.
טעינת היין על העגלות לאקספורט.

מחירי הענבים ירדו: קברנה – 35 פרנק, מלבק – 30 פרנק וצרפתיים (פשוטים) – 20 פרנק הקנטר.

כדי לפנות מקום בשביל הבציר הבא, החליטו למכר כמות הגונה של יין בכל מחיר שהוא. נמכרו בצרפת 27.000 הקטוליטר יין, 640 הקטוליטר קוניאק. – במצרים וארצות המזרח – 7.000 הקטוליטר יין ו־200 הקטוליטר קוניאק.

התרס"ה (1905). במקום מרדכי פלפול בא בתורת ייני ראשי גרשון לוין.

הגיעה טלגרמה מגלוסקין ולוין–אפשטין השוהים בפריז, המודיעה: שיק"א החליטה בהסכמתו של הברון להפחית עוד את מחירי הענבים ב־25%.

מאירסון וורמסר באו לראשון־לציון, בענין מסירת היקבים. מצב הרוח במושבה מדוכא. משבר גדול בענף העיקרי של חיי המושבה. אין עצה ואינם רואים דרך לצאת מהתסבוכת. חלק מכורמי ראשון־לציון שלחו את צבי הירשפלד ויצחק הלל לסלט שבעבר הירדן, ללמוד את יבוש הענבים לצמוקים. הושבים לסדר במושבות אחדות, קבוצות מיוחדות מקומיות לתעשית יין.

בחדש תמוז אספה כללית של הכורמים. הגרעון של השנה 505.000 פרנק. מודיעים שוב שהברון הסכים למסור את היקבים בראשון־לציון וזכרון־יעקב לרשותם של הכורמים.

כדי להקל על המעבר, הקציב הברון סכום של 1.600.000 פרנק במשך 5 שנים, חוץ ממלאי היין הנמצא ביקבים. מלבד זה הקציב עוד 175.000 פרנק לשם עקירת 1700 דונם כרמים בראשון־לציון, ולנטוע במקומם נטיעות אחרות, כדי לצמצם את תוצרת פרי הגפן במדה ידועה [4].

התרס"ו (1906). הכורמים מודיעים ליק"א שבאופן פרינציפיוני המה מסכימים לקבל את הנהלת היקבים.

נתקימה אספה כללית של באי־כח כורמי כל המושבות בהשתתפות זאב גלוסקין והנרי פרנק בתורת באי־כח יק"א. האספה נמשכה כארבעים יום וארבעים לילה ונגמרה בשמונה לחדש שבט אחרי חצות. שלחו מכתב תודה לברון, והאספה נסגרה במצב רוח מרומם ובשירת „התקוה". בשביל גמר המשא ומתן עם יק"א נבחר ועד, שאליו נכנסו באי־כח כל המושבות

באייר נסעה משלחת לפריז כדי לגמור את סדור פרטי החוזה עם היק"א. בראש המשלחת – זאב גלוסקין [5].

נוסדה „אגודת הכורמים" המשותפת, המארגנת את כל כורמי יהודה ושמרון. אותה שנה הגיע הבציר כנזכר לעיל 29.790 קנטר, והיות ששוק היין שלנו לא יכול לקלוט כמות שכזו הוחלט להחליף שליש משטח מטעי הענבים בנטיעות אחרות.

הבציר של שנה זו מהראשון לאוגוסט נעשה על חשבון „אגודת הכורמים".

יחד עם היקבים העמיד הברון אדמונד לרשות „אגודת הכורמים" גם את האינבנטר ומלאי היינות הנמצאים בראשון־לציון וזכרון־יעקב, שערכם עלה לארבע מיליון ושלש מאות אלף פרנקים.

התרס"ז (1907). ביום ג' לחול המועד פסח הוחגה ברוב פאר העברת היקבים מרשות יק"א לרשות אגודת הכורמים נוכחו באי־כח כל חמושבות והנרי פרנק בשם הברון אדמונד. זאב גלוסקין נמנה למנהל ראשי וכל חברי המועצה חתמו על כתב ההתקשרות.

4) עיין בעמוד 73 בספרי „מהשביל אל הדרך".

5) ואלו חברי המשלחת: איזנברג אהרן; גינזבורג יעקב; גיסין אריה ליב; דרובין יואל; לובמן דוב; מאירוביץ מנשה; נידרמן ישראל; ובראשם זאב גלוסקין.

התרס"ו—תרפ"ג (1906—23). בתקופת הנהלת זאב גלוסקין בנו יקבים קטנים ברחובות ובפתח־תקוה, כדי לחסוך הוצאות הובלת הענבים לראשון־לציון. משם מכיאים את היין אחרי התסיסה. כמות הסטוק עומדת באופן ממוצע על 40—50 אלף הקטוליטר בשנה.

הכורמים מתיאשים ואין רואים מוצא ממצבם. זאב גלוסקין מתפטר בנובמבר 1922 התרפ"ג ממשרת מנהל היקבים.

התרפ"ד—תרצ"ד (1924—34). במקום ז. גלוסקין נשלח מפריז יעקב שפירא למנהל היקבים.

ציור 121.

התמונה מציגה את 12 חברי מועצת היקב השישית בהתרע"ג ואת ארבעה הפקידים העליונים: היושבים: מימין לשמאל: זבולון מילוסלבסקי (ודי־חנין), י. שראל נידרמן (זכרון־יעקב, דב לובמן ויעקב זאב סמוליצנסקי (ראשון־לציון), יצחק שטרקמט (ב"כ יק"א), זאב גלוסקין (מנהל היקב), אריה גיסין וכתריאל רספורט (ראשון־לציון), שלמה גולדין, אהרן איזנברג וי. פינשטין (רחובות). עומדים: מימין לשמאל: א. גולדשטין (זכרון־יעקב), ומ. הוזדורף (פתח־תקוה), מנשה מאירוביץ (סגן המנהל), דב לבוביץ (גדרה), מרדכי סגל (פנקסן ראשי)[6].

בשנות מלחמת העולם 18—1914 נעדר המנהל זאב גלוסקין מן היקב. הוא בקר בארצות הברית והודות למאמציו הרבים הצליח להסיג שם הלואה בסך ששים אלף דולר בשביל „אגודת הכורמים".

בשנת התרע"ה (1915). אכל הארבה את כל יבול הענבים והבציר לא התקים כלל.

שנת התרע"ו (1916) נתנה יבול של 8660 קנטר ענבים בשנת תרפ"א עלה שוב היבול ל־20.000 קנטר, אלא שלרגלי סגירת שוקי רוסיה וחוקי הפרוהיבישון בארצות הברית והגדלת המכס במדינות שונות על יינות חוץ, נעשה המצב רציני ומחירי הענבים ירדו עד למאה גרוש הקנטר.

נסו להשתדל אצל הממשלה המקומית שתקל את עול

6) מחברי המועצות הקודמות אין לנו תמונות. ולפחות אביא כאן את שמות חברי המועצה הראשונה של הסינדיקט של יקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב, לזכרון.

מראשון־לציון: גיסין אריה; יודילוביץ דוד; מאירוביץ מנשה. וסגל דוד.

מזכרון־יעקב: נימן לופו, לרנר ישראל ונידרמן ישראל.

מרחובות: איזנברג אהרן, גולדין שלמה ויעקבסון זלמן.

מפתח־תקוה: גינזבורג יעקב, ראאב יהודה.

מגדרה: חזנוב שלמה.

מודיעין: לנדוי דוד.

מחדרה: וילנסקי אריה, רם נחמן.

המסים הכבדים המעיקים על תוצרת הארץ בכלל ועל כל כורם בתור יחיד בפרט. פנו גם לממשלה המרכזית בבקשה לתת ליינות ארץ־ישראל באנגליה ובארצות הכתר, כגון באוסטרליה, דרום אפריקה, קפריסין ועוד, את זכות הכניסה על פי „תעריף־בכורה". אבל כל המאמצים הביאו אך הנחות זעירות בלתי חשובות בעלות אופי מקומי, והדרישות העיקריות והיסודיות לא נתמלאו עד היום.

בינתים גדלה תנועת נטיעת הפרדסים, אחרי שהסכויים של פרי ההדר עוררו תקוות, — אולי מוגזמות במקצת — והרבה מכורמי יהודה התחילו לעקור את הכרמים ולנטוע במקומם פרדסים. רק בזכרון־יעקב והסביבה התרחבו שטחי הכרמים, והגיעו בשנים האחרונות ליבול של 7000 קנטר, ועוד הוסיפו לנטוע. בו בזמן שבכל מושבות יהודה נתן יבול של איזו אלפים קנטרים. וכל זמן שכורמי יהודה לא יגדלו גם המה מחדש את שטחי כרמיהם, טבעי יהיה שמרכז תעשית היין יעבור לזכרון־יעקב ורק ההנהלה המרכזית תשאר בראשון־לציון. היבול הכללי מגיע בשנים האחרונות ל־30.000 הקטוליטר יין. אשר ברובן הגדול נמכר בארץ עצמה.

הודות לעליה והתפתחותה, נוצר בארץ שוק מקומי בשביל ענף היין, שהשפיע גם על מחירי הענבים שעלו ועמדו בזמן האחרון בין שתי לא"י ושתי לירות ורבע בעד קנטר ענבים.

ג.

גדול עצי תות.

האכרים עצמם עשו נסיונות שונים בפלחה, זרעו חיטים, שעורה וכדומה לצרכי הבית, שטחים קטנים לירקות ביחוד תפוחי אדמה וכו'. אולם מפני שאדמת ראשון־לציון, (אני מדבר בשטח הראשון בהוסד המושבה) היתה אדמה קלה, והעבוד היה פרימיטיבי באין כלי עבודה טובים, מודרניים, לא הצליחו הנסיונות ברובם ועמל האכרים עלה בתהו. נראה — שגורלה של ראשון־לציון נחתך, להיותה מושבה של נ ט י ע ו ת.

בימים ההם בקרתי בבירות, התעניינתי שם בגדול עצי תות בראשון־לציון למטרת גדול תולעת המשי שבסוריה כבר היה אז נפוץ מאד. לפי המספרים שאספתי הכניסו עצי התות מיליון ומאתים אלף פרנק לשנה [7]).

ובעבודה היו עסוקים מאה ושבעים אלף פועלים. אותה שנה מכרה בירות לצרפת כתשעה מיליון קילו פקעות המשי. בשובי ארצה ראיתי בדרך בין יפו — זכרון־יעקב שטח של מאה דונם בערך נטוע עצי תות ועשרות פועלים עסוקים בטפול תולעת המשי וגדולו. (השטח היה באדמת חורי הידועה שעל ידה נבנתה אח"כ המושבה „בנימינה") החלטתי שכדאי לעשות גם בראשון־לציון נ ס י ו ן. אולי אפשר יהיה להבנות מענף כלכלי חדש זה.

במושבה שלנו נטעו לשם נוי בשני צדי הרחוב, עצי תות שהתפתחו יפה. בהעלים של העצים ההם השתמשתי ועלה בידי לעשות נסיון קטן. הזמנתי אוקיה אחת ביצי תולעת המשי, יחדתי בביתי חדר קטן לשם גדולן והטפול בהן. נסיוני הצליח. משקל הפקעות עלה לארבעים ק"ג. על נסיוני ותוצאותיו מסרתי רפורט לפקיד הברון פאריאנטי שישב בראשון־לציון. בכדי לדעת את טיב המשי, מצאתי לנחוץ לבקר שוב בבירות, פאריאנטי נתן לי מכתב לב"כ הברון בבירות, שמו היה אמיל פרנק. בבקשה לעזור לי בבדיקת הפקעות וכו'. מצויד בהמלצתו של המנהל ובהפקעות שלי, נסעתי לבירות. הפקעות נמסרו לבית מטוה, וחוטי המשי נשלחו לעיר ליאון אשר בצרפת. המומחים שם חוו דעתם שטיב המשי הזה אינו נופל מטיב אותה סחורה שבסוריה. אז החלטתי לפנות אל פקידות הברון בהצעה.

התזכיר שהגשתי אז ע"י הפקידות, ביסודו הונח הרעיון על משק מעורב, ושאין להשען על ענף אחד העלול לכל מיני שנויים ומקרים. אמרתי בתזכירי: „האכרים יושבי ראשון־לציון עוסקים כלם בנטיעת גפנים. והנה הלא תוכל לפעמים לפרוץ אחת המחלות היותר מסכנות אשר הגפנים עלולות להן, ואז תהיה הגפן לברות לכנת הגפן, והכורם אשר אך אל ענביו ישא עיניו, ישאר בערום ובחסר כל. לכן עצתי כי לאכרים יהיו עוד מקורי מחיה מלבד עסקם העיקרי „נטיעת גפנים". וכך היא דעת כל יודעי הלכות עבודת האדמה היותר מומחים. ועסק גדול תולעת המשי אם יהיה כעסק משנה לאכרים, אזי בהתפתחו כראוי ימלא חסרונם גם בשעת בצורת ויגן בעדם מכל צרה שלא תבא" [8]).

הצעתי מצאה מסלות בלבב הנדיב. הגנן קולן קבל פקודה לכונן בראשון־לציון משתלה של עצי תות. בשנה שלאחריה נעשו נסיונות יותר גדולים לא בחדר קטן ודל,

7) עיין ספרי „גידול תולעת המשי" דף 3 מספרים ששאבתי מן Journal d'agriculture Pratigne 1884.

8) מחברתי „גידול תולעת המשי באי"י" דף 6—1. עברית — ש. פ. רוזן.

כי אם בחדרים גדולים ומרוחים, באולמי היקב, בקומה העליונה [עדין לא היו הגיגיות] ותלמידי בית הספר עסקו, בהשגחתי, בטפול תולעת המשי ובגידולה.

והברון כדרכו חשב על הענף החדש הזה כמחשבתו על הגפן. הוא חלם על התפתחות עסק גדול וחשוב מאד בישוב, על כן עודד את המושבות, להתמכר אל הענף החדש הזה. ביחוד עורר לזה את מושבות הגליל. בשעה שבראשון לציון נטעו בשנת התרנ"ה עצי תות על שטח של מאה ושמונים דונם, ובפתח־תקוה על שטח של 500 דונם ובעקרון על 600 דונם, נטעו את העצים האלה בראש פנה לבדה על שטח של 1300 דונם, ובזכרון־יעקב על שטח של 500 דונם. בס"ה עלה שטח הנטיעות של עצי תות עד לערך 3000 דונם.

בראותי את ההתלהבות שתקפה את האכרים לנטיעת עצי התות, מצאתי לנחוץ לחבר ספר למוד „לגדול תולעת המשי. וכנהוג התעוררה שאלת בית מטוה, שאלת השוק. ושאלת המכירה. כעבור איזה שנים מצא הברון לנחוץ לכונן מטויה בראש פנה אבל לא עבר זמן רב, והענף הזה הסב לאכרים המתלהבים, צרות ומכאובים ומפח נפש. בימים הראשונים היתה הפקידות לוקחת את המשי הגלמי מאת האכרים ומעבירה אותו לבאי כחה בסוריה, בכדי למכרו שם לבתי המטוה. אולם המחיר שנתקבל היה כה קטן עד שלעתים לא היה מכסה אפילו את ההוצאות.

מלבד זה לא נזהרו האכרים בבחירת אדמה מתאימה לגדול התות, והסבה העקרית להזנחת הענף הזה היתה, הסכויים הטובים שנראו לאכרים בשנים הראשונות להתפתחות הכרמים. בשעה שהפקידות עוד שלמה לכורמים 25 — 30 פרנק בעד קנטר ענבים צרפתיים, היה לו לכורם רוח נקי של 40 — 50 פרנק לדונם; ולמה לו באמת לטפל בגדול תולעת המשי? נטשו, על כן אכרים רבים את מטעי התות, וגם עקרום ונטעו כרמים במקומם.

וגם אחרי שכונן הברון את בית המטוה בראש־פנה והפקידות קנתה את הפקועות לא רק מאת האכרים כי אם גם מאת הערבים מגדלי המשי בסביבות מתולה, וכמאה פועלים היו עסוקים במטויה זו במשך כל השנה, לא נתאמתו תקוות האכרים שתלו בענף הזה. המחירים היו ירודים, שוק בטוח לא היה.

וכיום אין בראש־פנה אף זכר למטויה ואף למטעי התות אין זכר במושבות.

ד.

ה ש ק ד.

מתוך הדאגה לעתיד ומתוך השאיפה לבלי היות תלויים בענף כלכלה אחד, כלומר, רק בגפן, התחילו הכורמים לחשב, לתור ולחפש אחרי נטיעה חדשה שתבטיח את קיומם. בפרט אחרי הנסיון בגדול תולעת המשי, שגרם לידי תבוסה מפני

ציור 122.

כרם שקדים בראשון־לציון בשעת הפריחה, הוא במכוסה שלג.—

הסבות שהזכרתי בפרק הקודם. אחרי התיעצות וישוב הדעת, באו לידי מסקנא שנטיעת עצי שקדים תשביח את מצבם בעתיד, ובזהירות נגשו להוציא אל הפועל את החלטתם. ההתחלה היתה אטית, אבל הנטיעה התפתחה והתרחבה במשך הזמן. בשנת 1900 היה השטח הנטוע שקדים בן 165 דונם, והגיע ל־4000 דונם בשנת התרע"ח (1918).

בהכשרת הקרקע וגם בנטיעה וגם בטפול, נהגו על פי שטות מודרניות. נטעו את המינים הכי משובחים, כמו פרינצס, פרובנס, ויקטוריה והמין היוני הטוב והמשובח. בזבול כרמי השקדים השתמשו רבים בזבל ירוק המקובל בארץ וכו'.

שאלה מטרידה היתה שאלת קלוף אגוזי השקדים. לפי הנהוג והמקובל אז, נעשתה עבודה זו בידים, והיתה משתלמת בעד כל פח שקדים מקולפים, בערך שני גרוש. בעבודת הקלוף היו עסוקים ביחוד נשים וילדים. אולם עבודת הקלוף בידים, ובידים ענוגות ורכות, היתה אטית ומיגעת, ע"כ הוזמנה מכונה מיוחדת לקלוף השקדים. המכונה הובאה מקליפורניה. מכונה זאת שעבדה ע"י מניע הוציאה במשך יום כמות גדולה מאד של שקדים מקולפים. אולם מכונה זו אליה וקוץ בה. המכונה, בעבדה במהירות, הוציאה גם כמות הגונה של שקדים בלתי מקולפים. היה צריך להכניס את השקדים שוב אל המכונה. ועל כן עזבו בעלי השקדים את המכונה וחזרו אל השטה הפרימיטיבית, אל הקלוף בידים.

ציור 123.
קלוף שקדים בידי אכרות וילדים.

נטיעת עצי השקד שהורתה ולידתה היו בראשון־לציון, התחבבה על מושבות אחרות לא רק ביהודה אלא גם בשמרון ובגליל. וברבות היבול התעוררה שאלת המכירה והשוק.

החברה „כרמל מזרחי" שעסקה במכירת יין יקבי ראשון־לציון וכו' שהתקימה כבר, לקחה בידיה בשנת התרס"ט (1909) את מכירת השקדים, וארגנה את אגדת „השקד" של רחובות ושל פתח־תקוה, ויתר המושבות, כעין סינדיקט. פעולת חברה זו היתה מועילה ופוריה. היא מצאה את השווקים הדרושים והודות לה יצא שם טוב לשקדים שלנו גם בשוקי חו"ל. המחירים בימים הראשונים היו בערך כעשרים לירה מצריות בעד כל קנטר (278 ק"ג). מחירים אלה היו טובים, אבל לא האריכו ימים. — השקדים שלנו כמו היין היו תלויים בשוקי העולם ותנודותיהם. אחרי זמן קצר התחיל המחיר לרדת, הלך וירד. נוסף לזה התגלו מחלות שונות בעצי השקד, ביחוד סבלו העצים ממחלת השרשים: „קפנודיס". אמנם השתמשו באמצעים שונים להלחם עם המחלות השונות ובפרט עם מחלת השרשים, אבל ללא תרופה, לא הועילו ההתאמצויות; והחרדה לשלום העצים גברה. — וגם הענף הזה הביא אכזבה גדולה, והיאוש גבר לא רק בין השקדנים הראשונים אלא גם בכל הישוב. בשנת 1932 היה השטח הנטוע שקדים ביהודה, כ־2000 דונם וכיום אין אף מאה דונם. את מקום השקד ירש עץ תפוח הזהב.

ה.

הציטרוסים למיניהם.

גדול הציטרוסים בארץ בכלל ובמושבות העבריות בפרט; ענף כלכלה זה הראש והראשון בארצנו, כהיום, התפתח, כידוע, רק בעשר השנים האחרונות. השטחים הענקיים במושבותינו המכוסים ציטרוסים למיניהם, נטעו אחרי כשלון הגפן, והשקד וכו'. החקלאים נאחזו בענף זה, מטפלים בו, מטפחים אותו ומפתחים אותו, הפרדם הוא חיי רוחם, ראשית ואחרית דאגתם, מפני שחייהם תלויים בו ממש, זהו אחרון נסיונותיהם, נסיון שהנפש תלויה בו, אין פלא אם כל אחד חרד על ילד טפוחיו, וכל לב דואג לשלום העץ ודופק לכל תנודה בשוק העולם.

כדאי להעיר שבשנת 1890 עלה השטח הנטוע ציטרוסים בכל הארץ לחמשת אלפים וחמש מאות דונם עצי תפוחי זהב ואלף ומאתים דונם לימונים[9]. ומענין שלפי

9) עפ"י הספר Vital Guenet-Syrie, Liban et Palestine

הבולטינים של לשכת המסחר הרשמית בירושלים לשנת 1909 עלה האכספורט לחוץ־לארץ של הציטרוסים בשנת 1908 לשלש מאות אלף פרנק שהם 1.000 לירה, א"י — דרך נמל יפו נשלחו ציטרוסים שעלו לסכום של מאה וחמשים אלף פרנק, ולאותו הסכום עלו הציטרוסים שנשלחו מנמל עזה.

אכרי ראשון־לציון שטפלו בימים ההם בגפנים ובשקדים לא התעניגו כלל בגדול ציטרוסים. הסיבות היו חוסר מים להשקאה וחסרון כיס. באין הסכומים הדרושים להשקיע בפרדס במשך חמש שנים עד היבול הראשון. נעשה אמנם נסיון אחד במקצוע זה בשנותיה הראשונות של ראשון־לציון, מטעם הפקידות שנטעה את פרדס המושבה הידוע, המפורסם בשדרות הדקלים שבו, שעליהם תפארתה של ראשון־לציון, אבל נטיעת פרדס זה. היה רק נסיון, יותר לשם נוי מאשר לשם ענף כלכלה. חלוץ אחד היה בראשון־לציון, אשר לוין, שנטע לפני עשרות שנים פרדס לשם ענף כלכלה. בחר לו שטח של מספר דונמים ע"י החולות, חפר באר ויטע עצי תפוח־זהב, וכל השטח הנטוע ציטרוסים בראשון־לציון עלה אז לתשעים דונם (בפתח־תקוה היה נטוע אז שטח של 900 דונם, בנס־ציונה 160 דונם בס"ה עלה שטח הנטוע ציטרוסים בכל הישוב העברי לערך אלפים ומאתים דונם).

I. האתרוג.

בתקופה ההיא התעוררה בארץ תנועה לגדול עץ האתרוג. מסחר האתרוגים הנפוץ בכל תפוצות הגולה ואשר היקפו הכספי עלה לסכומים עצומים מאד, היה מתפרנס מגידולי קורפו היונית ותוניס המרוקנית. אחרי עלילת הדם בקורפו התנהלה בגולה תעמולה גדולה נגד אתרוגי קורפו ובעד אתרוגי ארץ־ישראל, ותעמולה זו הביאה לידי התנועה הנזכרת בארץ.

חלוץ האתרוג בראשון־לציון היה הכורם בנימין פיין שנטע כחמשה דונם ע"י ביתו והשקיע בהם את כוחו ואת מרצו. ולאחר מותו הטרגי, מת גם האתרוג בראשון לציון.

II. תפוחי זהב ואשכוליות.

באותו זמן שהכורמים היו מלאים יאוש, מדוכאים עד דכדוכה של נפש, בהרגישם את הלחץ ואת הדחק, וסבת הירידה הנוראה של מחירי הענבים והשקדים, עלה מחיר הציטרוסים למעלה ראש. יש שמחיר תיבת תפוחי זהב עלה עד כדי לירה, והאשכוליות — מין הציטרוס שהיה חדש בארץ והוכנס אליה מקליפורניה ע"י האגרונום אברהם ברייל פקיד הברון, היה מחירן עוד יותר גבה. יש שעץ אשכוליות היה מכניס עד שתי לירות. אין פלא אם האכרים ראו בענף זה עוגן ההצלה שלהם, מקור פרנסה המבטיח הרבה. ולפיכך התחילה תעמולה גדולה בין כל הישוב העברי, וביחוד במושבות יהודה, לגדל את עץ תפוח הזהב והאשכוליות. שעשעה לפניהם התקוה שכלי הקבול הגדול לפרי, יהיה השוק האנגלי.

שאלה קשה ומטרידה היתה שאלת ההשקאה. הבאר שהיא בחינת הלב, עורק החיים של הפרדס, אבל הרצון העז התגבר והשאלה נפתרה ע"י השגת אמצעים; וכך נחתך גורלן של מושבות היהודים, להיותן פרדסניות, ובקנה מדה גדול מאד.

התחילה בראשון־לציון עבודה קדחתנית בעקירת גפנים ובכרית בארות. נמשכה ראשון־לציון אחרי האור המאיר המזהיר ומבטיח עתיד טוב. והתמסרו להכשרת הקרקע לנטיעת הציטרוסים. מבלי שים לב אל ההוצאות המרובות, ואל השגת האמצעים על יסוד חובות ואשראי שלא יוכלו לעמוד בהם. על כרמינו היפים והנהדרים, על הגפנים באה כליה ולסוף גם על עצי השקד, במקומם צצו עצי תפוח הזהב ממש בין לילה. במקום שתי בארות שחיינו עליהן במושבה במשך 40 שנה, האחת לצרכי המושבה והשניה ליקב, מונה היום ראשון־לציון 83 בארות בשטח שלה.

לפי הסטטיסטיקה שנערכה בשנת 1935—התרצ"ה ע"י הועד החקלאי, מטעם הסוכנות היהודית, הגיע השטח הנטוע ציטרוסים בראשון־לציון בס"ה 8289 דונם.

ו.

הזית.

כדאי להזכיר את עץ הזית בין נטיעות ראשון־לציון. הנסיונות נעשו כאן ע"י בודדים בשטחים קטנים מאד, היותר גדול ביניהם שטח של עשרה דונם. בשנת 1900 היה כל השטח בראשון־לציון הנטוע עצי זית, רק 60 דונם. באותו זמן הושמה תשומת לב לזית במושבות אחרות. בפתח־תקוה עלה השטח הנטוע עצי זית עד ל־900 דונם, בזכרון־יעקב

ובנותיה עד ל־1100 דונם וברחובות 200 דונם ובגליל העליון 1200 דונם[10]. הזית הוזנח בעקר מפני קוצר רוח, מפני חסר סבלנות. העץ מתחיל לתת פריו רק בשנתו הששית או השביעית, להכנסה מלאה צריך לחכות עד שנתו העשירית. קושיים מרובים וידועים יש במסיקת הזיתים. במקומות ששטח הנטיעה הזאת הוא גדול, נבנו בתי־בד. בזכרון־יעקב נבנה בית הבד הגדול ביותר.

אעפ"י שהטפול בעץ הזה אינו דורש התאמצות מיוחדת ואף לא הוצאה מרובה, לא תפש הזית מקום חשוב בישוב העברי בכלל ובראשון־לציון בפרט. נשארו בראשון־לציון מספר דונמים עצי זית כעין „לזכרון". גם בנדון זה היתה הסבה המחירים הירודים והסכויים החלשים מאד. וביחד עם הסבות הנזכרות לעיל, הגיע הזית לידי הזנחה גמורה.

נעשו עוד נסיונות שונים ע"י יחידים בגידול עצי פרי שונים בראשון־לציון כמו אפרסקים, משמשים, תפוחים. אבל הנטיעות לא הצליחו מפני הרבה סבות, ביחוד מסבת זבוב ים התיכון (שגם הציטרוסים סובלים מהמזיק הזה) וגם מפני תנאי האקלים שאינו מתאים לקיום עצי הפרי הנ"ל, ביחוד בשפלה. והנטיעות האלה נעלמו מעל אופק ראשון לציון ואינן.

ז.

הג׳רניום.

הברון הטה אזן קשבת לכל הצעותיהם של מומחיו ולדעותיהם בנוגע להתפתחות מושבותיו בכדי לכונן את חיי האכרים על בסיס בטוח ויסוד נאמן. וכך שמע לעצת המומחה ארמנס לבסס את המושבה יסוד המעלה על מטעי צמחים ריחניים לתעשית הבשם. רצונו היה בנסיון זה להפוך את המושבה הזאת לניצה אשר בצרפת, בזעיר אנפין.

החליט הנדיב לטעת שם את צמחי הבשם הידועים בצרפת. שטחים גדולים ורחבים שם, נטעו ורדים, שושנות, ביגרד, יסמין ועוד. גם בית חרשת בנה שם להפקת השמנים של פרחי הבשם ולתעשית פרפומריה ממיצי הצמחים.

בין צמחי הבשם שכסו את אדמות המושבה הנזכרת היה גם הצמח „ג׳רניום". צמח זה נותן ריח טוב כריח הורד, ושמנו ממלא בתעשית הבושם, מקום שמן הורד, כלומר, ריחו ומיצו של הג׳רניום נותן אפשרות למלאות בו את מקום שמן הורד, שמחירו יקר מאד. וכך היתה התקוה גדולה שצמחי הבשם יבטיחו את קיומם של האכרים.

אבל עד מהרה נכזבה התקוה, שגו המומחים בשקול דעתם. הג׳רניום גדול ומתפתח יפה דוקא באדמה קלה, אדמת חול, ואינו מצליח באדמה כבדה כאדמת הגליל וביחוד אדמת „יסוד המעלה".

הנסיון נכשל שם, ובעצתו של הגנן הראשי ארמנס הובאו שתילים אחדים לראשון־לציון שאדמתה קלה והנסיון בה עלה יפה מאד. האכרים נאחזו בענף חדש זה, נטעוהו בין עצי התות והצליחו בעמלם.

הצמח נקלט יפה, הפריחה היתה מצוינת. וכמו שמחשבתו של הברון על ראשון־לציון היתה לעשותה למרכז גידול הגפן ותעשית היין, כך חשב לעשותה גם למרכז גידול צמחי הבשם ותעשית הבשמים.

הצלחת הנסיון בראשון־לציון עורר גם את מושבות פתח־תקוה ועקרון לטפל במטע הג׳רניום.

המחירים היו לא רעים. לפי חשבונות האכרים אפשר היה לקבל רוח נקי 40 פרנק לכל דונם לפי המחיר שקבלו בראשונה, 30 פרנק בעד כל אלף ק"ג פרחי ג׳רניום ששלמה הפקידות. אבל באחרונה מצאה לנחוץ להפחית את המחיר שנה שנה עד שהורידה אותו לשנים עשר פרנק בעד אלף ק"ג. בתנאים הללו לא ראו האכרים עוד כל אפשרות לטפל יותר בגדול הצמח הזה.

ח.

הטבק.

הנסיון בגדול הטבק נעשה בארץ הרבה שנים לפני מלחמת העולם. בגליל העליון בראש־פנה ומתולה נטעו מטעי טבק עוד בשנת 1898 על שטח של מאתים דונם. והנסיון עלה יפה מאד. אחד הסוחרים הגדולים בלונדון התענין בטבק הארצי ישראלי, זרז והמריץ את נוטעיו בהבטיחו לקנות מהם את כל היבול.

מטעי הטבק התרחבו והתפשטו משנה לשנה. הסכויים היו טובים מאד, אולם במשך שלש שנים אי אפשר היה לדעת בדיוק את מדת ההכנסה של דונם נטוע טבק. אחרי שלש שנות עמל ויגיעה, הופיע בעל בית־חרשת לתעשית הטבק מלונדון — מאיר הידוע — עמד על טיב הסחורה, ויהי נכון לקנותה כלה. אבל המחיר הזעום שהציע, העמיד

10) עיין בסטטיסטיקה הסוכנות.

את כל הענף בסכנה גדולה והכנים יאוש נורא בלבבות הנוטעים. והנה כמעט עמד להם רוח והצלה ממקום אחר, ממצרים. אחד הנוטעים הצליח להכניס את הטבק להתם, והסחורה נמכרה במחיר טוב. אבל מצד ממשלת תורכיה היו מעצורים רבים, דרישות ופורמליות שקשה היה לעמוד בהן, והנסיון הטוב הזה קופח אז.

אחרי המלחמה הגיע שוב תורו של הטבק וערכו עלה. התחילו בנטיעת הטבק בכל המושבות, וכמובן גם בראשון לציון. שטחים לא קטנים נטעו טבק והנטיעות הצליחו. הממשלה המנדטורית סיעה להתפתחות הענף הזה בארץ, בטלה את המונופוליון ונתנה לנוטעים חפש גמור בגידול הטבק. המחירים היו טובים מאד, הגיעו עד לחצי לירה בעד כל ק״ג. הדבר הזה עודד את האכרים ולא היה במושבה אף אכר אחד שלא עסק בגדול טבק, ענף כלכלה זה התפתח וגדל משנה לשנה.

בשנת 1921 היה היבול הכללי בארץ כשלש מאות ק״ג, ובשנת 1922 ששת אלפים ק״ג, בשנת 1923 שבעים אלף ק״ג ובשנת 1924 מיליון ק״ג וחצי המיליון, חלקה של ראשון לציון ביבולים האלה היה לא קטן. היבולים המבהילים האלה גרמו לידי ירידה מבהילה של המחיר. הוא ירד עד כדי 10 גרוש לק״ג. ושוב רפו ידי הנוטעים והטבק אף הוא נעלם מעל אופק ראשון־לציון.

זכר לטבק נשאר רק במושבה ראש־פנה. מספר אכרים עודם מטפלים בו וסחורתם נמכרת לממשלת פולניה, שבידה המנופוליון על תוצרת הטבק בארצה. חבל על ענף זה שירד ונשכח מלב. אקלים ארצנו טוב מאד למטע הזה, ולו חכמו השכילו האכרים לטפחהו במדה הדרושה ולא במדה הגדושה והמופרזת, אפשר היה לעשותו לענף עזר טוב במשק החקלאי המעורב.

ט.

נטיעות שונות.

I. האקליפטוס.

משתלה גדולה של מיני האקליפטוס סדרה במטרה לנטע את עצי האקליפטוס בחולות שעל גבול המושבה ובמקום הבצה שעל ידה בכדי לעצור על ידם את תנועת גלי החול, לבל יעברו גבולם ולא יכסו את הנטיעות הסמוכות לחולות, וגם להבריא את מקום הבצה, כתריס בפני מחלת המלריה. נעשה נסיון בעקר בשני המינים האלה: אקליפטוס Globulus ואקליפטוס Resiniferra העץ ממין הראשון שהעלים שלו מכילים שמן טוב ונותנים ריח של שמן אקליפטוס הידוע בחכמת הרפואה, העץ הזה לא נקלט יפה ולא הצליח. כמעט אין לו עוד זכר. המין השני נקלט היטב, שתיליו חלקו למושבות רבות, וממנו היסוד ליערי האקליפטוס בפתח־תקוה ובחדרה שנטעו לשם הבראת מקומות הבצות. בראשון־לציון נטעו יחידים את האקליפטוס הזה על שטחים קטנים, כעין חורשות קטנות. משתמשים בעציהם, ביחוד לצרכי בית, להסקה וכדומה.

II. השיטה (האקציה) Vermiziana

כידוע משתמשים שכנינו לגדור כרמיהם וגניהם בצבר הגדל פרע, שענפיו סבוכים זה בזה, כתריס בפני הגנבים ובפני השועלים המחבלים את הכרמים. פרי הצבר, כידוע, מכוסה כלו מחטים דוקרים קטנים מיקרוסקופיים ממש, ולפיכך משתמשים הערבים במקל ארוך ומסמר בראשו, בבואם לקטף את פרי הצבר. — בידים אי אפשר לקטוף מפני המחטים הדוקרים והעוקצים. המחטים האלה, בשעת סערה הם נעקרים ונפרדים מעל הפרי ונשאים ברוח יחד עם האבק והחול. המחטים כשהם נכנסים עם האבק אל העין, מעורים אותה.

למסקנא זו באו רופאים כמו הד״ר מ ז י א ואחרים, ואולי זוהי הסבה שהערבים היושבים בקרבת מטעי הצבר, הם ברובם מכי מחלת עינים.

בין הנסיונות הרבים שנעשו בראשון־לציון היה גם נסיון של זרע האקציה העוקצת, לשם שתי מטרות. האחת להשתמש בה גדר חי לשמירת הנטיעות במקום הצבר הגורם למחלת העינים, ושנית בשביל פרחי האקציה המפיצים ריח טוב ונעים. (בדרום צרפת במרכזי תעשית הבשם, מפיקים שמן טוב ומיץ ריחני מפרחי האקציה).

כשירשה השיטה את מקום הצבר בראשון־לציון, רחובות ופתח־תקוה והתפשטה כגדרים על כמה קילומטרים, בא פעם אל הארץ מומחה מפורסם מצרפת להתחקות על טיב השיטה ופרחיה בכדי להפיק מהם את הבשם[11]. מסבה בלתי ידועה הפסיק המומחה את נסיונותיו. חבל שהמומחים בארצנו אינם שמים לב אל הפרח הזה, ואינם משתמשים בו, והוא הולך לאבוד שנה שנה.

11) הנסיון נעשה בפתח־תקוה.

III. הדקל.

במשתלה הגדולה שסודרה בזמנה בפרדס המושבה, היו גם מינים שונים של דקלים. מהם נקלט היטב הדקל הסרק הדיקורטיבי. ממנו הושתלו שדרות הדקלים בפרדס הנ"ל, שדרות הדקלים המפורסמות בכל הארץ המרהיבות את העין ביפין ובהדרן.

י.

סיום.

מהסקירה הקצרה שנתתי בזה לפני הקורא על מיני הנסיונות שנעשו בראשון־לציון ביחס לנטיעות השונות, מראשית הוסדה עד היום, שהיא באמת מגלת היסורין של אכרי ראשון־לציון, אפשר לשפט מצד אחד על עמל האנשים, על הקרבנות שהקריבו ובכמה דמים (תרתי משמע) עלו להם הנסיונות השונים, ומצד השני ישים הקורא לבו לזה שנסיונות כאלה נעשים בארצות ובמדינות ע"י הממשלה ועל חשבונה. אין בכחו של יחיד, של פרט, לעשות דברים גדולים כאלה. וכאן נעשו כל הדברים בתחילה ע"י האיש האחד והמיוחד הברון בנימין אדמונד די רוטשילד, שהסכומים שהוציא על הנסיונות האלה עלו למיליונים פרנקים, וכן על ידי האכרים, בנסיון השקדים, הגפן לפני העקירה, נסיון הטבק האמלל, עצי פרי שונים וכו'.

התקופות השונות: תקופת הגפן, תקופת גידול תולעת המשי, הג'רניום, תקופת השקדים, צמחי הבושם והטבק, כל תקופה ותקופה שנמשכה מספר שנים ושלהן הקדישו האכרים את כל מרצם, את חייהם, ותלו בהן תקוות טובות, וסופן היה מפח נפש ויאוש נורא. כל אלה, צריך להודות, לא הביאו חכמה בלב האכרים, ולא למדו כיצד לסדר את המשק החקלאי הבריא.

אחרי אי ההצלחה בתקופות השונות, שהסבה העקרית היא בסוס המשק על ענף כלכלה אחד. שהצלחתו תלויה בשוק החיצוני של העולם, ורק חלקו היותר מינימלי יש לו מקום בשוק הפנימי, הארצי, המקומי, רואים אנו שאותה השגיאה הולכת ונשנית גם בימינו, ימי הציטרוסים. עבודה קדחתנית, השקעת סכומים עצומים לא לפי הכחות, עול של חובות שקשה להמיש את הצואר ממנו, התחרות בין אכר לחברו ביחס של שטח הנטיעה, מבלי השאיר אף שטח איזה שהוא לטפוח קולטורה אחרת. שכחנו שיבא יום והשטחים הגדולים המכוסים עץ הדר, יגרמו לנו דאגות ויסורים, מפני הקשיים שנפגש במכירת פרינו וחדירתו לארצות שונות.

העדר משק מעורב היה בעוכרינו. — האכר שאינו תלוי באחרים, ביחוד בצרכי ביתו, הוא המצליח. — שטח אדמה בחצרו לירקות, עופות, רפת, מבטיח קיומו ברוחה. — נטיעות נחוצות שונות. — התשועה במשק מעורב.

הנטיעות בראשון־לציון בתקופות שונות.

(בדונמים)

בשנת	גפנים	שקדים	זיתים	עצי־תות	תפוחי־זהב	אתרוגים	עצי־פרי שונים	אקליפטוס	בס"ה
1900	5522	165	37	180	90	50	—	—	6044 [13]
1918	5500	3905	250	—	350	—	200	100	10305 [14]
1935	1062	30	20	—	8289 [12]	—	—	100	9506

12) מהם 449 דונם אשכליות. מספר פרדסים 229.

13) המושבות העבריות מאת מ. מאירוביץ שנת 1900.

14) המושבות העבריות עד מלחמת העולם. ברשימה דבוקה בסוף החוברת של מזקני הישוב שנת 1912 נדפס בקהירו.

לְתוֹלְדוֹת הַמַּטָּעִים בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

מאת אגרונום א. זוֹסְמַן

א. בראשית המטעים בראשון־לציון.

בשורות הבאות ידובר על ראשון־לציון רק מבחינה חקלאית. מה היתה הנקודה החקלאית הזאת מתחילת הוסדה פה, מה מהווה היא היום, ומה מבטיחה היא לחקלאי בעתיד? אלה הן השאלות, שהציג לפניו המחבר ועליהן הוא משתדל לתת תשובה, ולו רק בשרטוטים כלליים:

חקלאות כל מושבותינו עברה דרך תלאות ומכשולים רבים; גדולים וקטנים, אשר עכבו במדה נכרת התפתחותה הטבעית. המשגה הגדול ביסוד המושבה החקלאית הראשונה היה בבחירת המקום: קרקע זיבורית והעדר מים. אולם אין היום לדבר על שגיאות מסוג זה: הרי לא היה בידינו אף פעם בחירת הקרקע בשביל התישבותנו.

לפני 50 שנה כמו כן גם היום. נאלצנו תמיד להסתפק באדמה זיבורית — חולות, בצות וסלעים. ברם המציאות הוכיחה שקרקעות ראשון־לציון אינן רעות כלל וכלל, כפי שחשבו המתישבים הראשונים. והנסיון לימד לנצל בשביל גידולים שונים גם את הקרקעות הדלות ביותר. אבל המתישבים הראשונים חסרו כל הנסיון הזה, ובאין מסורת ומורים, הם למדו משכניהם, אנשי החקלאות הקדומה (הפרימיטיבית).

החקלאי העברי בארץ־ישראל ניתן היה בתנאים גרועים מאלה של המתישבים בארגנטינה וברוסיה. בארצות האחרונות הוקצו להתישבות יהודית אדמות פוריות, מוכשרות לפלחה. החקלאות האינטנסיבית הוקמה שם בזמן קצר על פי דוגמת המתישבים לא היהודים.

תנאי המתישבים העברים הראשונים בראשון־לציון, היו לגמרי אחרים: באין אדמה ראויה לפלחה, על החקלאים היה לעסוק בגידול הגפן, וגידול זה בימים ההם היה סתם למדי. המורים הראשונים בפרשה זו היו השכנים: מהם באו הזמורות הראשונות לנטיעה, מובן, נעשתה באפן פרימיטיבי: חרשו במחרשה ערבית, רתומה לזוג שורים ערבים חלשים. החרישה היתה לא עמוקה, בתלמים לא ישרים ובשדה לא מיושר. חפרו בורות הנטיעה, בכל בור נטעו 3—2 יחורים [1]). חלק קטן מהזמורות נתקבל מבה"ס „מקוה ישראל". אלו היו ענבי מאכל ערביים. בשורה אחת צמחו, למשל, דבוקי הערבי עם אליקנט הצרפתי.

ב. זני הגפן בראשון־לציון.

כה קמו בראשון־לציון הכרמים הראשונים, כרמי ענבים מעורבים. לא קשה לנחש מה יהיו היבולים בכרמים אלה ומה היה טיב היין מהם. בדרך זו התנהלו הדברים כשש שנים, עד שנשלח ע"י הברון אדמונד די רוטשילד לראשון לציון מומחה לגידול גפנים מצרפת, שמו Ermens. איש מקצועי מובהק זה, עמד במהרה על מצב הכרמים והבין, שתערובת הזנים השונים זו, אינה עלולה להספיק חמר מתאים לתוצרת. הוא ערך תכנית לכרם ענבי־יין, מכוונה לתוצרת, לפי דוגמת הכרמים הטובים בצרפת. הוא התכוון לשורת זנים אירופיים.

אולם הגשמת תכניתו נתקלה במכשולים מרובים: בצרפת פשטה בימים ההם מחלת הפילוקסרה, ויצא אסור בתורכיה על הכנסת זמורות גפנים מצרפת. אולם ארמנס מצא תחבולה מחוכמת: עלה בידו להשיג מידי כורם פרסי אחד סכום ידוע של זמורות מזנים אירופים: קַבֶּרְנֶה סוֹבְנְיוֹן, קַבֶּרְנֶה פְרַנְק.

הזמורות הללו נתקבלו לחיפה, וחלקם שוחרר בקשי רב על פי המלצה מיוחדת. הזמורות הללו נועדו לסידור המשתלה לשם השגת יחורים בשנה הבאה לשתילה. אולם גם סדור המשתלה לא היה בימים ההם מן הדברים הקלים. בגלל חסר מים; מן הנמנה היה לסדר משתלה זו בראשון לציון.

המושבה היחידה, אשר בה יתכן היה גידול שלחין

1) יחורים: זמורות להרכבה.

בימים ההם, היתה יסוד המעלה, והיא אמנם נבחרה למקום משתלת הגפנים הראשונה. המשתלה ביסוד המעלה הצליחה יפה, ובשנה שלאחריה נתקבלו זמורות בכמות רבה. העברת הזמורות מיסוד המעלה לראשון־לציון נתקלה גם היא במכשולים מרובים. נשלח איש מיוחד ליסוד־המעלה, לשם בצוע משלוח הזמורות, הגנן מיכל פוחצבסקי.

פקידות ראש־פינה שלחה ליסוד־המעלה לשם ההובלה כ־10 פרדות. זה היה בתחלת שבט שנת התר"ן, ולאחר גשמי זעף הכבידו הדרכים מאד על בהמות ועל בני אדם. פוחצבסקי מלא תפקידו בשקידה מיוחדת. חלק את הזמורות בין האכרים, ולימד אותם את תורת ההרכבה. קבלת הזמורות בראשון־לציון היה חג בשביל כל אכרי יהודה.

ע"ד עובדה זו כתב מיכל פוחצבסקי באחד ממאמריו: „על הזמורות התנפלו כורמי פתח־תקוה, ודי־חנין ,גדרה ונגשו תיכף להרכבת גפניהם. התיזו את ראשי הגפנים העתיקים, הרכיבום, חבשום וחתלום ויכסום באדמה, איש מהכורמים לא ידע את המלאכה הזו על בוריה ולכן לא נקלטו רוכבים רבים מאד, וגם אלה האכרים שעשו את מלאכתם באופן טוב, לא הצליחו כי הזמורות היו מתות למחצה, והפֶּנות מגודלות יותר מדי. ובכל זאת נמצאו אחרי שנתים בראשון־לציון ובמושבות אחרות, כרמים אשר מומחים רבים העידו עליהם שאינם נופלים מכרמי אירופה המשובחים". („החקלאי" תרע"ג גליון 382).

ג. ההגנה כלפי הפילוקסירה.

אולם גם לכרמים הללו לא שחק המזל: בכרמי זכרון יעקב, ראש־פינה ועין זיתון נתגלתה מחלת הפילוקסירה. יאוש אחז את כורמי ראשון־לציון והכל תלו את תקותם בארמנס, שהיה אהוד על לבות כולם ונאמן להם.

בתורת תרופה יחידה נגד הפילוקסרה הונהגה בצרפת הרכבת הזנים האירופיים על כנות אמריקאיות, המחוסנות נגד פילוקסרה. קבלת זמורות אמריקאיות גם היא נאסרה על ידי הרשות התורקית, לפי פקודת הרשות נשרפו אלפי זמורות אמריקאיות שבאו באניה לחיפה. אלה היו אראמון ריפסטריס, ריפריה וז'קה. ורק בארח פלא ניצלו מביעור איזו עשרות זמורות. ויבחר ארמנס באראמון בתורת כנה לכרמי ראשון־לציון.

בימינו קימת קולקציה עשירה לכנות אמריקאיות ונחקרו יפה לכל סגולותיהן כלפי הקרקע, מדת חסינותן נגד הפילוקסרה, התאמתן עם הרוכב, השפעתן על תנובת הגפן וכו'. אולם לפני 50—45 שנה בשנות התשעים במאה שעברה רק החל המדע לטפל בבעיות הללו.

קרקעותיה של ראשון־לציון למעשה הרבה יותר רב־גווניים מששערו הראשונים. ישנן קרקעות קלות מאד, בינוניות ואף כבדות מאד, קרקעות עשירות בסיד ועניות בסיד. כשהתעוררה שאלת הכנה האמריקאית לכרמי ראשון לציון, לא הוקדשה תשומת לב מיוחדה לרב־גוניות הקרקעות, כמו כן לרבוי הזנים האירופיים. גם ארמנס חסר בימים ההם נסיון רב בכנות אמריקאיות. הוא בחר בתור כנה את Aramon Ripestris בשביל כל הקרקעות – כבדות וקלות כאחד. הכמות הקטנה של זמורות אמריקאיות לא ניטעו ישר במקום אלא הורכבו על גפנים ערביות עתיקות במטרה לקבל בשנה הבאת כמות מגדלת של כנות בשביל זמורות.

ארמנס שבע נחת מתוצאות ההרכבה. מענין לציין עובדה דלקמן: גנן צרפתי, קוֶלן, סבור היה, כי הרכבת־ראש לא תצלח בכרמי ראשון־לציון בידים עבריות. והזמין לעבודת ההרכבה, בכרם פרטי (של אמציסלבסקי), שני ערבים מיפו במחיר גבוה. ברם הגנן נאלץ היה לשנות את דעתו לאחר שארמנס שבח מאד את עבודת היהודים.

ארמון ריפסטריס, כמו שאפשר היה לשער לא בכל הקרקעות הצליח במדה שוה. יש והוא גדל „נצרים" (זוללים) רבים; והדבר הכביד מאד על העבוד והזבול. כורמים אחדים בראותם את הגידול המהיר של גפן החברוני החלו משתמשים בו בתור כנה במקום ארמון. היה זה משגה גדול, הואיל והגפן החברונית כמו יתר הזנים המקומיים אינם חסונים נגד מחלת הפילוקסרה.

צריך לציין, שבכל הארצות הכרמים על כנות האמריקאיות, נוצרו בסיוע הפעיל של הממשלה והמומחים. אמנם, הממשלה הטורקית שחררה ממס את כרמי הגפנים בעלי כנות אמריקאיות במשך עשר שנים מזמן הנטיעה, אולם היא לא עשתה דבר לשם פתוח הכרמים הללו. – יותר מכך, היא עכבה לא מעט את ההתפתחות.

אכן, מסבות שונות כרמי גפנים על כנות אמריקאיות לא נתערו, במדה מספקת בראשון־לציון. כורמים רבים ראו את הדרך הנוחה ביותר בנטיעת כרמים על ידי יחורים או מורכבים על החברוניים. מענין לציין, שתנובת כרמים

„ראשון־לציון" בעריכת ד. יודילוביץ. גל. 18.

אחדים בלתי מורכבים, הגיעה בדרגה גבוהה מאד: כה למשל הניב כרם הירשפלד כ־7 קנטר מלבק לדונם, וכרמו של גיגזבורג — כ־9 קנטר בורדלו. היבולים הגבוהים האלה באו כמובן בעקר הודות להטפול המסור של האכרים.

ד. פתוח נטע הגפן בראשון־לציון.

ראוי לצין, שכורמים רבים, ביחוד החפשים מעול הפקידות, גילו התענינות רבה לגידול הגפן עוד בשנים הראשונות. לפי יזמת אחדים מהם, נערכו שיחות בכל מוצאי שבת, והנאספים החליפו דעות בתצפיותיהם ונסיונם. ירחון מקצועי קבלו מרוסיה המקדש לגידול הגפנים. התנאים הקרקעיים והאקלימיים של ראשון־לציון, כמו יתר המושבות העבריות, היו אידיאליים לגידול הגפן. ענבי מאכל, ענבי יין וצמוקים נשאו יבולים גבוהים, ברם, כמו שראינו, עכבה שורת הפרעות־חוץ את התפתחותו של הגידול הזה.

מכה רבה באה עם פרוץ מלחמת העולם. שוקי חוץ ננעלו כרמים רבים לא נעבדו כליל. עם גמר המלחמה אמנם השתפר שוק היין, אולם מפני חקיקת חוק היובש באמריקה והחרבן באירופה, לוקה ונהרס השוק של ראשון־לציון. אין בידינו מספרים מדויקים להתמורות שנתהוו במשק הגפנים בראשון־לציון.

לא מחוסרי ענין המה המספרים, שפרסם מר ויטליס בחוברתו בשנת [?]. המספרים האלו קבעו את שטח כרמי יין במושבות יהודה ב־11891 דונם, ובראש הרשימה עומדת ראשון־לציון. בטבלה הבאה מובאים שטחי הכרמים ומספר הכורמים בארבע מושבות יהודה.

המושבה.	השטח.	מספר הכורמים.
ראשון־לציון	3889 דונם	147
רחובות	3847 „	135
גדרה	740 „	40
נס־ציונה	568 „	29

והנה מספרי היבולים בארבע השנים שלפני המלחמה (בטונים):

מושבות	התרע״א	התרע״ב	התרע״ג	התרע״ד.
ראשון־לציון	2336	1557	1855	2075
רחובות	1312	2103	2403	1699
גדרה	214	267	268	335
נס־ציונה	143	157	244	232

והנה יבולי הענבים בראשון־לציון בשש השנים שלאחרי המלחמה (בטון):

התרפ״ב.	התרפ״ג.	התרפ״ד.	התרפ״ה.	התרפ״ו.	התרפ״ז.
2324	1961	1522	1417	876	1262

ציור 124. בציר בכרמי ראשון־לציון.
כל הזכויות שמורות לג. אֶרִיךְ פָּטָזוֹן ירושלים ת. ד. 34

ה. השקד.

לענף זה לא שחק המזל בשדות ראשון־לציון, אם גם תקוות גדולות תלו בו המתישבים. השקד, אוהב קרקעות קלות, אולם בטפול מתאים הוא מיטיב להניב גם באדמות כבדות. תפקידו העיקרי של הטפול הדרוש הוא למנוע קווי (קבוץ) מי גשמים סביב העץ המעכב חדירת האויר אל השרשים (מערכת השרשים של עץ שקד, רגישה מאד לאויר). ברב כרמי־שקדים בראשון־לציון היו חלקות בעלות קרקעות קלות וכבדות כאחת, ובאלו האחרונות היבולים היו דלים.

בירחון „החקלאי״ בשנת תרע״ג במדור השאלות ותשובות התאוננו האכרים לעתים קרובות על יבולים זעומים של שקד באדמות כבדות. התאוננו ובקשו עצה איך להלחם ברעה זו. האכרים הדגישו, אגב שבמקום שמי־גשמים נצברים והקרקע סופגת מים רבים, מרובים, שם העצים החולים, רבים שפרו אמנם, את אדמתם הכבדה, בערבבם בה חול, בדרך זו עלה בידיהם להעלות תנובת השקד גם בחלקות הקרקע הכבדה.

ציור 125. השקאה בראשון־לציון.

כל הזכויות שמורות לג. אֶרִיק מַטְזוֹן ירושלים ת. ד. 34.

בתורת כנה לשקד המתוק שמש בעקר השקד המר, אך לא נהגו במשתלות לגדל הכנה. הגרעינים נזרעו בשדה ישר בבורות, על פי רוב במרחק של 4×4 מטר. יש והסתפקו בבורות בעמק חצי מטר עד שלש רבע מטר, אחרים חפרו בורות עמוקות של מטר אחד על מטר וחצי. בכל בור נזרעו 2–3 גרעינים ולאחר שנתים היו מרכיבים את הכנה. מובן מאליו, שהכנות שצמחו בתנאים הללו לא היו שוות. ושונים היו גם העצים המרכבים; בכל כרם היו, עצים בעלי תנובה גבוהה ונמוכה. שאלת הזן נפתרה בראשון־לציון פתרון לא מוצלח ביותר; גדלו בעקר שני זנים: א) ויקטוריה ב) יוני, חיי שני הזנים האלו טרם נחקרו.

ישנם זני שקדים אשר לשם הפראה מוצלחת דורשים האבקה של זן אחר. זנים אלו מיטיבים להניב רק בתנאי שבשכנותה צומחים עצי זן אחר, הפורחים בזמן אחד אתם. אולם, עובדה מענינת זו בחיי השקד באותם הימים, לא הוארה ולא הוסברה הסבר מספיק. לא היו, איפוא, המסמכים הדרושים לשם פתרון שאלת הזן. המרחקים בין עצי השקד בראשון־לציון הונהגו 4×4 מ׳ ואין זה הולם את טבע השקד, אוהב שפע אור ושמש. בהמשך הימים הודו האכרים בעצמם במשגה זה, ובקשו לתקנו. אחד מהם למשל, כתב בתרע״ב ב„חקלאי״: אני אומר בהחלט, כי נחוץ ומועיל לשים ריוח של 8 מ׳ בין שורה לשורה, ואין לחשש למעוט מספר העצים. עץ העומד במרחק רב מרעהו, יביא פרי רב שימלא את החסרון בגלל מעוט מספר העצים.

לא הונהג בימים ההם גזום העצים למטרה יצירת הנוף.

עץ השקד סבל בראשון־לציון – כמו ביתר המושבות – ממכת המזיקים, „השקדים השחורים״ היו נפוצים מיד בכרמים ידועים.

חקירותיו של הזואולוג ישראל אהרוני („חקלאי״ דף 278) העלו שגורם המחלה הזו, הנהו, זחל הפרפרין המתגורר בתוך הגרעין. לא היה בארץ אנטימולוג [2] מומחה, וי. אהרוני, בא לעזר. הוא כתב, לרגל ה„שקדים השחורים״:

– „אל תתרשלו, איפוא, להשיר את השקדים השחורים מהעצים ולשרפם באש, אך לא די בזה שאחד או שנים יעשו ככה: כלכם, ללא יוצאים מהכלל, חיבים לאחז באמצעי זה ורק אז תוכלו לקוות, כי במשך שתים – שלש שנים יכחדו המזיקים האיומים״.

ברם, האויב הגדול ביותר לשקד בראשון־לציון – כמו ביתר המושבות הוא – חפושית בשם קפנודיס, אשר זחלה מתקנן בשרש העץ, ומשחית בזמן קצר את העץ כלו. קפנודיס הנהו האויב האיום ביותר לכל עצי הגלעינים כגון משמשים, שזיפים, אפרסקים ואחרים. עצי משמש, למשל, היטיבו לגדל בראשון־לציון ויבוליהם עלו עד ל־½ קנטר מעץ, אולם מכת הקפנודיס החריבתם כליל...

בכל הארצות גורמים המזיקים להפסדים מרובים, אולם בכל הארצות הממשלה מופיע בתור מארגנת המלחמה באויבי העצים. ואם נכון הדבר כלפי מזיקים סתם, הרי ביחס לקפנודיס על אחת כמה וכמה. כי מלחמת בודדים במשחית זה ללא תועלת. כאן נדרשת שורת אמצעים בקנה מדה רחב, אשר לפי כוחה של הממשלה. ותנאי זה חסר בארץ, בימי שלטון הטורקי. חבל, הוא אינו תמיד מצוי גם היום.

ו. הזית.

לעץ הזית לא הקדישו בראשון־לציון אותה תשומת לב, כמו לגפן או לשקד. הדרך הערבית לגידול זית באופן וֶגֶ׳טַטִיבִי, כרוכה היתה בקשיים מרובים. עצים שגידלו בדרך זו, הניבו יבולים רק בגיל של 12–15 שנה. בארץ מצויים זני זית מעטים, אשר פרותיהם עשירים בשמן. לא היה בארץ אף זן לאכילה בעל איכות גבוהה. האסיף באופן ערבי הפרימיטיבי דרש זמן רב. צריך לצין שמערכת השרשים של

2) אנטימולוג: מומחה לחכמת הרמשים.

זית מתפתחת בעקר בשכבות הקרקע העליונות, וניצול מי חורף לא יתכן במדה הגונה. עץ זית באזור ראשון־לציון נשא יבולים הגונים רק בשנה גשומה. מזיקים טבעיים לא חסרו כמובן וסתומים היו דרכי המלחמה בהם.

אליעזר שליט היה החלוץ הראשון בגידול עצי הזית ואהרן איזנברג מרחובות, היה החלוץ השני בגידול עצי הזית, על ידי הגרעינים, אולם דוגמתו מסבות שונות נשארה ללא ממשיכים. בבתניה (ע"י כנרת) הותקן אמנם לפני כ־20 שנה ע"י ברון אדמונד רוטשילד מטע עצי זית למאכל. המטע הצליח יפה, הכוונה היתה להפיץ את הזנים הללו במושבותינו, אולם, לרגל מסיבות שונות לא הוצאה לפועל התכנית שלו. אכרים בודדים בראשון־לציון הראו התענינות רבה לעץ הזית ועסקו גם בעשית שמן (אליעזר שליט, מיכל פוחצבסקי, יהודה צלליכין). בשנה גשומה הביא המטע הזה ריוח הגון [3].

ז. הדוכה ומדוכים.

אכרי ראשון־לציון, כמו אכרי יתר המושבות, נזקקו בשנים הראשונות להדרכה חקלאית. הנדיב הכיר יפה בדבר, והמומחה הגדול לגידול גפנים שנשלח, היה הגנן ארמנס, ששהה בארץ רק זמן קצר פעם בשנה במשך איזו שנים. – היה גם נסיון לארגן הדרכה עברית, ואת הנסיון הזה לא מיותר להזכיר היום, לאחר 50 שנה.

מיכאל ארלנגר שהיה כידוע יד ימינו של הנדיב, סבר, שרק מדריכים יהודים ימלאו בהצלחה את תפקיד ההדרכה במושבות עבריות, ויפן ברשות הנדיב לד"ר פינסקר. וזה האחרון יחד עם ליליאנבלום פתחו דרך ליצירת ההדרכה העברית בא"י. הוחלט לשלוח לא"י ששה צעירים מפינות שונות של רוסיה יהודית. בחירת הצעירים הללו הוטלה על מורשי ועד חובבי־ציון באודיסה. ונבחרו: ליאון איגלי מיאסי [4] מרומניה, יצחק אפשטין מלובן פלך מינסק, גרשון הורביץ מלידה, אברהם הלפרין מביאליסטוק, משה ורהפטיג [אמתי] מבריסק דליטא, מיכל פוחצבסקי מבריסק דליטא, הכונה היתה שהמדריכים העתידים יקבלו בא"י הדרכה חקלאית ידועה בהנהלת המומחים – הצרפתים, ולהיות אחר כך למשניהם ולממלאי מקומותיהם. ד"ר פינסקר תלה תקוות רבות בהדרכה העברית. בשביל סדור רציונלי יותר הוסכם, שהמדריכים העתידים יסעו, לא בבת אחת אלא בשתי פעמים, בקבוצות של שלשה, שלשה איש.

בחירת המועמדים למדריכים היתה מוצלחה. ששת הבחורים הכירו הכרה גמורה את ערך תפקידם והאחריות המוטלת עליהם. יש להודות, שמעטים היו המורים, המסורים למפעל הציוני, ותנאי ההדרכה היו כבדים מאד, מורם הראשון היה הצרפתי דיגור. הוא עמד בראש מפעל הנטיעות בראשון־לציון ועליו היה להרביץ תורת הגננות לגננים לעתיד. צרפתי זה חש את עצמו נעלב במשהו על ידי פינברג ישראל (לוליק) והוא החליט לשפך את זעמו – נקמתו, על ראשי תלמידיו. במקום עבודת הגננות, הוא שלח אותם לעבודת בנין, הכריחם גם למלא עבודות בחצר, אף במטבח. ברצונו להשתחרר מתפקיד המורה המוטל עליו, הוא פנה לנדיב במכתב והאשים את תלמידיו בעצלנות ואי רצון לעבוד, הנדיב מסר את המכתב הזה למיכאל ארלנגר וההוא שלחו לפינסקר. האחרון יחד עם מ. ל. ליליאנבלום החלו מטפלים בענין. התנהל חלוף המכתבים בין ראשון לציון ואודיסה, אפילו אימו על הבחורים בשליחות חזרה לרוסיה. בקושי הצליחו להרגיע את אודיסה, הכשרה חקלאית איזו שהיא, קבלו הבחורים בראש־פנה תחת הדרכת גנן מנוסה ותרבותי דֵי הֵא. זה האחרון שבח את תלמידיו בפני הנדיב בהיותו בפעם הראשונה בראש־פנה. הנדיב חדל לראות בהם עצלנים מרוסיה והודה להם על עבודתם המועילה לישוב העברי.

משמת המדריכים, שב ליאון איגלי עוד בתחילת העבודה, למגורו, לרוסיה, שני לו אברהם הלפרין חלה ונפטר לאחר זמן קצר, ב' טבת תרמ"ו, יצחק אפשטין, שעבד בראש־פנה החליט להקדיש את עצמו לעבודת ההוראה, ליצור אחר כך בראש־פנה בה"ס הכפרי למופת. ורהפטיג עבד בגליל העליון ושנים – פוחצבסקי והורביץ – היו אינסטרוקטורים לגננות בראשון־לציון. אין זה כמובן אותה הדרכה רחבת המדות והצורות שדרושה היתה לישוב החקלאי הצעיר ביחוד בענפי הנטיעות.

ח. ענף הפרדסנות בראשון־לציון.

בהתר"ן ניטע במרכז המושבה, לפי דרישת פקידות

3) כיום יש פה עוד שריד אחרון של עצי זית, כשלושים דונם, אצל הכורם מיכל פוחצבסקי.

4) מובא פה בשם אחד מהם: מיכל פוחצבסקי.

הברון. פרדס בשטח של 37 דונם. היה זה פרדס ראשון באזור יפו, מטע לא על יחורים, אלא משתילים שגדלו שנה קודם לכן. מזרעים, סודרה משתלת שתילי חושחש מפני שהאדמה היתה כבדה. מלבד תפוחי־זהב היה בפרדס הזה מטע לא גדול של אתרוגים.

אולם מן הדין לציין שבזמן נטיעת הפרדס הנ"ל נטע גם אחד מאכרי ראשון־לציון, א. לוין פרדס תפוחי־זהב קטן בשטח זעיר. היה זה פרדס מסוג מיוחד.

בתור כנות לוקחו יחורים מעצים זקנים (כה היה נהוג בימים ההם בפרדסים ערבים); באר מים ואינסטלציה לא היו, והפרדסן הצעיר נשא מים להשקאת העצים בדליים. זה היה הפרדס הראשון בראשון־לציון, שעורר התעניינות כללית.

גידול תפוחי־זהב בקנה מדה רחב ועל יסודות מתוקנים החל עם חפירת בארות מים בעמק של 25—20 מטר בעלות אוצרות מים מספיקים. כל האדמות הנוחות לגידול תפוחי זהב נוטעו במשך הזמן. כה הלך והתרחב שטח הפרדסים בסביבת ראשון־לציון, משני צדי הכביש ראשון־לציון — נס־ציונה.

ותפוחי־הזהב באו וירשו את מקומם של הגפנים והשקדים, בקרקעות ראשון־לציון. מניבים הפרדסים, בקלות ובכבדות כאחת, יבולים גדולים בתנאי הטפול הרציונלי. והטפול בכל המקרים עומד בדרגה גבוהה.

בעלי המטעים הראשונים בראשון־לציון נטולים היו כאמור הדרכה מקצועית לשרותה לא עמדה ספרות מתאימה. ברם, היום, מצויה אצל הפרדסנים ספרות מקצועית (בוסתנאי „הדר", „השדה"), המטפלת בבעיות הפרדסנות מבחינה מדעית ומעשית. שאלת הזבול, למשל, נחקרת במיוחד בתחנות הנסיון במקוה־ישראל; ותחנת הנסיונות ברחובות עשתה הרבה במלחמה נגד המחלות והמזיקים. הצד הטכני, כאמור, בכל הפרדסים, עומד בדרגה גבוהה. כמעט כל הפרדסנים מוציאים סכומים הגונים לזבלים — אורגניים וחימיים (עד ל־5—4 לירות לדונם). בהצלחה גדולה משתמשים בפרדסים צעירים בזבל ירוק. בין עצי הדר תופס תפוח־זהב, זן השמוטי, את המקום הראשי, הבשל כידוע רק בדצמבר.

בזמן האחרון בולטת הנטיה לגוון את משק ההדרים על ידי כניסת זנים חדשים — בְּכִירִים (כושינגטון, טבורי) ואפילים (ולנסיה, למשל).

לא מעטים מטעי אשכוליות במספר ההדרים.

התעניינות מיוחדת מורגשת בזמן האחרון כלפי מנדרינים וקְלֶמַנטינה המקדימה להתבשל, והמקובלות בשוקי אירופה המרכזית. היבולים מגיעים עד ל־150—120 תיבה מדונם — בפרדסים מבוגרים, ואין זה מקרה, כשעץ אשכוליות נותן 6—4 תיבות פרי.

ט. מהעבר אל העתיד.

נטיעות על סוגיהן היו יסוד המשק החקלאי בראשון לציון, במשך 50 שנות חייה; אין לערער יסוד זה בעתיד.

פרדסנות, שעשתה באזור זה חיל רב, למרות המשבר העובר עליה היום, תשמש בעתיד עיקר גידול שלחין.

גידול ענבי מאכל בהשקאה יתפס מקום ניכר בין הנטיעות. הזנים הבחירים של ענבי מאכל על כנות אמריקאיות יתנו בקרקעות ראשון־לציון יבולים גבוהים, ועדות לכך נסיון בה"ס מקוה־ישראל. כרמים בלי השקאה ובלי כנות אמריקאיות יהיו לנחלת העבר.

כרמי ענבי יין ימשיכו גם בעתיד למלא תפקיד רב ערך במשק החקלאי, מן הצורך להקדיש תשומת לב גם לענבי צמוקים, בעיקר לזן הידוע: Muscat d'Alexandrie

זן זה ידוע יפה בקרב הכורמים הערבים. הוא מספיק צמוקים מאיכות גבוהה, אך חסרונו הגדול — נשירת הפרחים (Coulure). ברם, כמו שהראה נסיון השנים האחרונות, ישנם כבר ברשות הכורם אמצעי מלחמה בדוקים נגד מכה זו.

ה ש ק ד, שחדל לגמרי כמעט מכרמי ראשון־לציון, כמו מפתח־תקוה, רחובות, נס־ציונה וכו' הוגים אנו תקוה שעוד ישוב לצמח, וללבלב באדמות המושבה, אולם אין זה פירוש הדבר: „שיבה לגדל שקד פרימיטיבי". גם גידול זה עתידו כגידול שלחין, דוגמת כרמי שקדים אחדים בקליפורניה. הממשלה סוף סוף תטיל על עצמה חובת המלחמה בקפנודים, והפסדים ממזיק זה; מן הדין שילכו ויפחיתו, ביחוד בעקב הטפול הרציונלי. ועובדה משמחת — שכרמי שקד שנשארו, ברחובות למשל, נושאים בשנים גשומות יבולים גבוהים.

לפיכך אפשר מאד שהשקד ב ה שְׁקָאה יתפוס מקום בין הנטיעות החדשות בראשון־לציון. הנסיון ב מ ר ו ק ה הצרפתית יוכיח ויורה דרך לחקלאי ראשון־לציון. ב ר ו ס י ה הצליח הדבר; באזורי החול קימות 40 (ארבעים) תחנות נסיון.

מעצי פרי נשורים, יש יסוד לקוות להצלחת השזיף היפוני.

לרגל מחסור בקרקע אין משק מעורב מהטפוס השגור (גידולי פלחה, גידול פרות ועופות וכו') עלול להתפתח במושבה במדה רחבה, אולם גידול עופות גם בקנה מדה רחב, עתיד כאן להביא תועלת מרובה, ביחוד אם יקימו תנאי ארגון מתאימים לשם הספקת צרכי הלול. לול עופות במדת־מה ימלא את החסר בזבלים אורגניים, שילך ויגדל בעתיד.

סביבת ראשון־לציון עשירה במים במדה הרבה יותר גדולה משערו מיסדי המושבה בשנת התרמ"ב. הבאר היחידה של ראשון־לציון לא מסוגלה היתה לספק מים למשתלת הגפנים, והיום עובדות לשרות המשקים 83 בארות. אולם גם משק מים דורש עדיין כמה שכלולים ושפורים. דרושות חקירות חדשות בעזרת מומחים מוסמכים.

זה מכבר קבלו בני ראשון־לציון זכיון על עבוד שטחי חולות בין המושבה וחוף הים. לית מן דפליג שחולות מהוות ערך חקלאי הגון. אולם חסרה עדיין תכנית מבוססת לנצל חולות למטרה חקלאית. ברור שזני עצי יער רבים יצלחו לגדל בחולות הללו. ועדות לכך חולות נחלת־יהודה הסמוכים לחולות ראשון־לציון גם היום כאיים, וגדלים שם עצי גפן ותאנה. חקירת איים אלה עלולה ללבן כמה נקודות סתומות בפרשה זו.

גם בארצות רחבות ידים, החלו עוסקים בשנים האחרונות בחקירה חולות על שפת הים למטרה חקלאית. לשם כך נוסדו אפילו תחנות־נסיון מיוחדות.

ערך מיוחד לחולות בארצנו הקטנה, המצריכה התישבות צפופה ועבוד אינטנסיבי של כל שעל אדמה. בשטח החולות ודאי ימצאו חלקות פחות או יותר גדולות, המוכשרות לגדול גפנים. כרמי גפן בחולות יבדלו מיתר הכרמים, הואיל וגפן על החולות מוגנת מפילוקסרה ואינה זקוקה לכנה אמריקאית.

ענבי מאכל, כמו כן ענבי יין, מקדימים להתבשל בחול מאשר בקרקעות אחרות. בחולות הללו, יוכל להתבסס בתנאים ידועים גידול ענבי בכירים, בלי הוצאות גדולות. זה יהא אולי המפעל החלוצי למושבה, שהניחה יסוד ראשון לנטיעות באזור החוף.

י. אוסף מיני גפן שוצה ברון אדמונד לנסות, לזכות בהן את ראשון־לציון, להפרותה ולהרבותה.

בהתר"נ–1890 נתקבל מפריז אוסף זריעת (קולקציה) גפנים במספר של 110 זנים. המטרה היתה לסדר נסיונות עם כל הזנים האלה. הרעיון החשוב הזה, לא התגשם מסבות שונות.

הנה השמות של הזנים הכי משובחים:

1. Sémillon Sauvignon
2. Sauvignon Sauternes
3. Cabernet Sauvignon
4. Malbec
5. Cabernet Franc
6. Raisin de Table (mélange)
7. Carignan
8. Vigne de Jéricho
9. Alicante
10. Bourdaleau
11. Laurence
12. Isabella
13. Olivette
14. Carignan du Liban
15. Petit-Bouchet
16. Citania Léhtoia
17. Alicante du Liban
18. Morastel
19. Espar
20. Pique Paulo
21. Sultania
22. Pedra Ximénés
23. Danquée
24. Commandor
25. Panse jaune
26. Panse musqué
27. Aramon
28. Panse Verte
29. Balkan rose
30. Borwood musquée

31. Black alicante
32. Calabre Noir
33. Diamanse Staube
34. Forster Seedling
35. Taflet
36. Golden Camboury
37. Grodiska
38. Gromier
39. Hardy
40. Lady Dounet Sedling
41. Mille hill Hambourg
42. Muscat Eschalata
43. Mandres field Court
44. Muscat d'Alexandrie
45. Olivette Noire
46. Plarston Golden Queen
47. St, Maria
48. Surya
49. Ste Maria d'Alicantara
50. Trentham Black
51. Valensia
52. Motespila
53. Xérés
54. Xérés Berman
55. Arabe de Jerusalem
56. Solonis Améric.
57. Verdot
58. Gros Kolman
59. Joinice charnue
60. Cinsaut
61. Fortuyn bleu
62. Madeleine noire
63. Petit Verdot
64. Merlot

לְתוֹלְדוֹת הַגֶּפֶן בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

מאת מִיכַל זַלְמָן פּוֹחַצֶבְסְקִי *)

בבואנו לכתב על תולדות הגפן, כפרק חשוב בספר „ראשון־לציון", נוכחנו שהגענו כבר לימים שאין בהם חפץ יותר בענף המשובח הזה, אחד משבעת המינים שנשתבחה בהם ארצנו, הנוצר לשמח לבב אנוש.

ואף כי בשעה זו פנה הודו, פנה זיוו במושבתנו, אולם בהיסטוריה שלו, הוא תופס מקום כאחד היסודות שהודות לו ורק לו נשארה המושבה עומדת וקימת ומאוכלסת כיום באלפי נפשות החיות ומתפרנסות מברכת אדמתה הפוריה.

מפני ש ה ג פ ן לבדה נתנה, מתחילת יצירתה במושבתנו דחיפה לפתח סגולותיה הספוגות וטמונות בשכבות הכמוסות מן העין.

לולא הנסיון המוצלח של ראשוני הישוב ביחס ל ג פ ן שבא להם כמעט בהיסח הדעת, על אדמת ראשון־לציון השוממה והצחיחה, עטופה חוחים וקמשונים, קוץ ודרדר, וכל מיני חרולים, לולא ענף זה שהציל את המצב, כי אז הפכו המפעלים לתוהו ובוהו, וחדלו האורחות בציון ונתיבותיה שוממות, כמו שהיו בטרם דרכו עליה רגלי ראשוני ראשון לציון. וארצנו היתה נשארת אולי עוד היום עטופה צעיף אלמנותה – מי יודע סוד החיים?

ועל חשבון הגפן אנו צריכים לזקוף את הפעולה

*) ר' מיכל פוחצבסקי, הוא אחד משלשת הצעירים שנשלחו מרוסיה לארץ־ישראל ע"י ועד חובבי ציון (בהתרמ"ה) ביזמת מיכאל ארלנגר מפריז וד"ר פינסקר מאודיסה ליצור מהם מדריכים הקלאיים לאכרי מושבות א"י. עיין בדברי האגרונום א. זוסמן בספרנו זה בדף 260. העורך ד. י.

הנמרצה להמשך הבנין. היא היא שהרחיקה וגרשה את השממה והרימה נס לציון. כי שרשי הגפן בחדרם עמוק במעבי האדמה, פענחו מלגו מצפונים מכחה הנסתר. כי בשפטנו על פי מושכלנו הראשון את קרומה העליון שהתכחש לעובדינו הראשונים וכל מה שזרעו בתקוה, קצרו בדמעה, אין פלא כלל אם גבר היאוש אז בלבבות וכל הידים רפו.

ובאיזה דרך התגלגלה הזכות לגפן להציל את המצב העגום? מעשה שהיה כך היה: יחידי סגולה מבין החולמים בעברם לדרכם בין החולות מיפו לראשון־לציון מצאו זמורות גפנים מתגלגלות על יד כרמי הערבים הנטועים בתוך החולות בקרבת מקוה־ישראל. נזכרו המתנחלים בעבר ההיסטורי, בימים הטובים לישראל: בשבתו על אדמתו תחת גפנו. — הרי יש ממש בדבר!

לקחו אתם מספר זמורות ירוקות ותחבו אותם אי שם באדמה בקצה מגרשיהם. והנה הזמורות הללו נקלטו, השתגשגו והתפשטו ויהיו לגפן אדרת. המקרה המוזר הזה הוא שגרם בהמשך הימים לתוצאות כבירות, לנטיעת כרמים משובחים בראשון־לציון.

מיסדי ראשון־לציון קנו את אדמתה, בנו להם בתים, כלכלו את נפשם ונפש בהמתם בזריעת תבואה, סדרו כל מיני צרכי צבור על חשבון עצמם, בתקוה שהאדמה תתן את יבולה ואת עובדיה תשביע לחם. אבל הם עיפו מהר. כי בכל אשר זרעו מצאו את המארה. אף כי במקרה נמצאו ביניהם כאלה שהיו בקיאים בעבודת האדמה על בוריה, ועוד בארץ מגוריהם, בגולה, עסקו בה, ואדיר חפצם היה להמשיך בה ולהוציא לחם מן הארץ. גם כל הגלוים עליהם היו נכונים למלא אחרי כל הוראותיהם של הבקיאים האלה אבל טעות קטנה היתה בעוכריהם: „אדמת ראשון־לציון אינה אדמת זריעה". אין אפילו כל פלא אם היו כשלונות שהביאו ללא כל מוצא ולידי יאוש מר. הגבורים הראשונים ראו בעליל שסופם כסוף הישוב בפתח־תקוה שקדם להם, אשר אחרי עוצר יגון ואנחה וקרבנות אדם, נאלצו לעזוב את המקום בפחי נפש, ולחזור ירושלימה, בהשאירם את נויהם ושדותיהם למעון תנים ומרבץ רועים.

מה לעשות? כיצד לצאת מן המיצר בטרם שכלתה הפרוטה האחרונה מן הכיס?

ואני רוצה להאחז פה בסנסני הגפן ולהאיר באופן בולט את פעולת הגפן בנוגע להצלת הישוב מכליה והפרחת הארץ על ידי ענף זה.

באה משלחת של מלאכי השרת מטעם הברון לבקר את המושבה, לתהות על קנקנה ולטכס עצה במה אפשר להעלות ארוכה לשבר הישוב הדל? אחרי חקירות, דרישות והתיעצות מרובה עם קומץ האנשים המתקימים שנמצאו אז על המקום, לא באו לידי שום מסקנה, כי היאוש חדר אל הלב יותר מדי אחרי הנסיונות הבלתי מוצלחים להוציא לחם מן האדמה הזאת.

המשלחת היתה אובדת עצות, אבל, בהסתכלה בכל הפנות אולי תמצא תקנה למצב, נתקלו עיני חבריה לפתע פתאום באי אלו גפנים הצצות פה ושם ומראות סימני חיים ולוחמות בעד קיומן. כרגע נצנצה המחשבה במוחם של גנני הברון שהנה, הנה עוגן הצלה!

כאזרחי צרפת, הכירו היטב את הענף הזה, המפרנס בכבוד אוכלוסיה של מליונים בארצם. והמהגרים שלנו, הלא הכירו רק את ערבות רוסיה העשירות בדגן, ששם רק אל הלחם לבד נשואות עיני האכר הפולח אדמתו. וכדבר חדש ומפתיע היתה דעתה של המשלחת.

משלחת זו שבה פריזה במצב רוח מעודד ובתיקם נשאו ישועות לעתידם המזהיר של בני הישוב. והרי האשכול הנזכר בתורה שנשאוהו „במוט בשנים" יוכיח!

השליחים האלה מטעם הברון השמיעו באזניו דברי נחמה כי יש שבר בארץ. הם מצאו גפן אדרת מתנוססת בין הצריפים הדלים של המהגרים והיא העלתה מחשבה על לבם כי המקום מסוגל מטבעו לנטיעת כרמים לא פחות מאשר בצרפת. וכי אפשר מאד לחנך דור של כורמים ויוגבים מבני עמנו. בהתפעלות ענה הברון אמן; ומעוף דמיונו חזה דברים מופלאים, כי הנה מתקימת הנבואה: „עוד יבנו בתים ויטעו כרמים" בארץ הבחירה.

ורוח זו שממערב באה, הפיחה רוח חיים בעצמות היבשות, וקרן עליהם עור ויקומו הכורמים לעבודה במרץ, ובידים מיובלות אחזו במעדר. הם עדרו, חפרו, הוציאו את היבלית, כרו בורות ונטעו גפנים. כל אחד עבד לפי שטתו והבנתו, כי ממי לקבל לקח בשיטת העבודה, חוץ מהשכנים הערבים לא היה, ולהם אין שום שיטה וסדר בעבודתם. אף ממקוה־ישראל בזמן ההוא לא היה מה ללמוד, כי גם את תורתם קבלו בני מקוה־ישראל משכניהם, וככה איש לעברו

תעה, גשש כעור למצוא דרך ליצירת יש מאין.

להתעמק בדבר עתיד הכרמים עוד טרם עלה על דעת אדם. לפי שעה היה זה כעין חלמא טבא, שאין רצון להפסיקו באמצע ע"י שאלות טפלות – כעין מה יעשו עם היבול? או על ידי רעיון מפשט של תעשית יין, רחמנא יצילנו. ומשום כך חסרה לגמרי ההשגה, כיצד להבדיל בין מין למין ואבזריהו; כל אחד נקט מן הבא ביד ונטע. ככה ערבבו מינים ממינים שונים, שכל אחד מהם דורש טפול מיוחד, מרחקים אחרים בין גפן לגפן, וזמירה שונה. הכל התערבב בערבוביה.

מובן שהתוצאה הביאה לידי אכזבה מהדורה שניה. אבל כאן גבר וצף מרצו וכשרון מעשהו של היהודי, אשר הראה נפלאות ממש בענף חקלאי זה.

במשך שנתיים התכסה חלק גדול מאדמת ראשון־לציון כרמים מודרניים, שלא התבישו בצביונם ובהשוואתם לעומת כרמי צרפת, ספרד או איטליה.

בהודע לברון דבר הצלחת הנטיעות, נגש להרחיב את גבולות ראשון־לציון, קנה חלקת האדמה במערב ראשון־לציון בערבית: „עיון קרא" [„עין־הקורא"], עד הגבול הטבעי של חולות הים, על אדמה זו נמצאו תיכף הרבה קופצים מהמהגרים החדשים, שקנו מידי הברון חלקים חלקים, והישוב התחיל להתרחב ולהתחזק על ידי חוג בעלי יכולת, ולהתבסס על הקרקע*) בלי שום תמיכה מצד משהו, האזרחים החדשים הללו, נגשו במרץ לא יתואר להפוך לגן עדן את השממה שגידלה חילפה ויבלית מדורי דורות. ובזמן קצר הפליאו בירקרקם המלבב, שטחים רחבים עטופים שריגי גפן.

יזכרו נא השרידים היחידים מדור המעפילים ההוא, יזכרו בימים הטובים ההם, עת יצאו בפעם הראשונה כרמיהם משנות „ערלה" ודרשו שמירה מעולה, – איזה מחזה קסם הופיע לנגד עיניהם מדי לילה בלילה, בהדלק אלפי פנסים קטנים שהזהירו ככוכבים מבין דליות הנפנים, – סגולה נגד מזיקין – כמה שחקו אז מטוב לב בשמעם את מחאת השועלים המחבלים הקטנים, ביללם מר מפחד האש, ובחששם לגשת לחבל את הכרמים. ואחרי היללה האיומה נשמע מצד השומרים קול ענות גבורה בתופים ומצלתים רקועי פחים וחצוצרות, למען הפחיד את השועלים.

מה יקר זכרון הימים ההם! הלא געגועים ממש תוקפים את הלב עתה, לימים ההם, ימי אביב רענן, ימי הסמדר של תקופת הגפן.

הגפנים היפות! – מסורבלות היו אשכולות, שרבצו כעגלי מרבק מסביב לגפן על האדמה הטריה וענבי האשכולות עטופים שכבת אדים מרסיסי טל, ועמהן צצו ועלו תקוות מעודדות ומשמחות.

הד השמחה הגדולה הניע את מיתרי לבו של אדמונד די רוטשילד הטוב, ופעל עליו פעולה נמרצת, לדאוג לעתיד הכרמים ונוטעיהם. חפש את האיש הדרוש לשכלול המקצוע ומצא את הפרופיסור למדע הגפן ותוצרתו, את הישיש א ר מ נ ס בעל הנסיונות, ולידו מסר את ההדרכה ביחד עם הקברניטיות להוביל את ספינותינו עד לחוף בטוח.

בא ארמנס לבקור הראשון במושבה. ואך דרכו רגליו בפעם הראשונה על אדמת כרמי ראשון־לציון התרגש מאד מרוב התפעלות והתחיל מנבא במחנה לעתיד מזהיר באמרו: שעתידה ארצנו להוציא גלוסקאות וכלי מילת.

אבל בעצם פרטי העבודה מצא חסרונות. בפנותו אל האכרים העיר את אזניהם שלא זו היא הדרך שהלכו בה עד הנה. צריך להתחיל כמעט מ„בראשית":

להביא סדרים בנטיעה ובעיקר לשפר את המינים, להחליפם במינים אחרים משובחים הנותנים אפשרות להתחרות בשוק הייני העולמי, באותם המינים שיצאו להם כבר מוניטין בעולם הגדול. אגב גילה צרה של התקופה ההיא: הלא היא התפשטות מ ג פ ת הגפנים, זו היא מחלת הפילוקסרה הנפוצה בכל יבשת אירופה, ואין כל אפשרות להכניס משם זמורות בכדי לשבח את המינים המקומיים.

ברם, ארמנס העקיב, לא נסוג אחור. הוא חתר למצוא את הדרך לתקנת הדבר, וגם ידע בברור ש„שולחו" לא ירתע מכל קושי בחפצו להיטיב לארצנו. חשב ארמנס והציע לפני הברון לשלחהו, [את ארמנס] להודו, ששם טרם שלטה מחלת הפילוקסרה. והוא הלא סידר שם לפני הרבה שנים כרמים נהדרים להמהרג'י מקשמיר! וכך היה; לא ארכו הימים וארמנס נסע להתם בהסכמת הברון.

ובהגיע עונת ההרכבה התבשרנו חגיגית שנתקבלו חבילות קטנות של זמורות הגפן, יקרי המציאות מארץ הודו, והן כשרות בתכלית הכשרות, נקיות הן ממחלת הפילוקסרה

עם קבלת הזמורות מהודו, בא תור הזהב, ותקוות מזהירות התגנבו מחדש אל לבבות בני המושבה. היו אז

*) עיין בדפים 183–189 בספרנו זה. העורך ד. י.

ימים שהתרוממות הרוח, רחפה באויר כעין דתיות. נדמינו אז ליהודי אדוק הצועד בחרדת קודש בזהירות בערב חג הסכות אחרי שרכש לו את ארבעת המינים שבידו. ככה הלכו וטפפו מעדנות, אכרי ראשון־לציון בנשאם בדחילו ורחימו כמה שְׂנֵישָׂרים זמורות גפני הודו, המין המיוחס והמהודר ששבחו הולך ת"ק פרסה לפניו, לְחַתֵּן בו את גפניו המסכנות ובלתי המיוחסות לגמרי, ולהכניסן תחת האפיריון של שַׁטו־לָפיט. השושבינים הראשיים היו הברון די רוטשילד והישיש ארמנס.

באחד מימות החדש אדר בתרמ"ט הסתדרה קבוצה הגונה של בעלי מקצוע מצעירי המושבות, שהתמחו באמנות ההרכבה על בוריה. ובצותא ישבו על האדמה הרכה, המלוטפת קרני שמש אביב, והתעסקו במעשי הרכבה.

בעשותם את מלאכתם נגלה לפניהם חזיון חדש: הופיע פתאום בקרבת המקום מהנדס עם עוזריו, והללו מודדים ומותחים קו, מציבים ציונים באדמה על חלק של אותו כרם שהם נמצאים בו. עוד הללו מודדים, וכבר נשמע קשקוש מעדרים, מכושים ואתים שהשתמשו בהם בחפירת היסוד לאגף הראשון של יקבי ראשון־לציון הגדולים והמפורסמים בעולם.

עלינו להודות עתה כי תודתנו לברון אדמונד אז היתה צנועה, פנימית. היא תססה בלבבות ואסור היה לה להתפרץ, בחינת „ליבא לפומא לא גליא", למה? מפני שמשועבדים היינו לפרעה מלך ראשון־לציון – הלא הוא המנהל בלוך המפורסם; בתוך כוס הישועה שלנו הספיק למזוג מנה הגונה של יאוש, אך בקרב הלב קוננה בכל זאת האמונה השלמה, כי על שמי הישוב יופיע גואל אשר ישחררנו ויגאלנו מידי האדם הקשה. היתה בנו אמונה ותקוה ליום שנשא במוט את אשכוליותינו אל הגת. בחזון שוינו את הדורכים בו עונים לעומתנו: הללויה! הללויה!

והמקהלה משיבה: יחי הברון משובב שממות ארצנו. יהי זכר צדיק נדיב זה לברכה לעד ולעולמי עולמים!

נִסְיוֹנוֹתֵינוּ עַל פִּי יְזַמַּת הַבָּרוֹן אֶדְמוֹנְד *)

אחרי עבודתי בארץ כחמישים ושתים שנה אך ורק בחקלאות, ארשה לעצמי כעת, לתת רשימה מכל מיני הצמחים שעברו בכור הנסיון פה במושבתנו ראשון־לציון:

א. החושחש.

פרדסי יפו נוטעו ע"י דליות: היינו, נטעו ענפי עץ הלימון המתוק, ואחרי שהשרישו אותם במשתלות כשנתים, הועברו למקום המטע, וכעבור עוד שנתים הורכבו. ועל פי האיניציטיבה של הברון, קבלנו פקודה לעשות את הנסיון הראשון לסדר מִנְבָּטָה מזרעוני חושחש, ואני בעצמי אספתי עגלה מלאה פרי תפוחי „חושחש" מפרדסו של הצרפתי פורטַליס אשר בכפר סומל ליד הפרדס היהודי הראשון בארץ של משפחת המזריצים, פלמן, הידועה.

הפרדס במושבה ראשון־לציון הוא הוא הראשון הנטוע משתילים של חושחש והורכב בידי ממש.

ב. וַלֶנְסִיָה.

נוסף לזה המין ולנסיה שהוכנס בראשונה בפרדס זה, ובזמנו עורר צחוק בין תושבי הארץ בחשבם שזה איזה מין צמח פראי מעין הבֶּלדי, וכעת עלה ערכו ונחשב למיוחס גדול.

ציור 126. הרכבה ע"י מיכל פוחצבסקי.

*) גם אלה דברי מיכל פוחצבסקי.

ג. תּוּת. מוֹרִיס אַלְבָּה.

היה זמן שהברון חפץ להעסיק את הנשים והילדים בגידול תולעת המשי מעין ענף עזר במשק, וכדי להבטיח את יציבות עץ התות, הביאו זרעוני תות פראי, מהרי הימליה אשר בהודו, ומהם עשינו משתלות בהצלחה מרובה, והורכבו במינים מוריס־אלבא, אשר עָליהם גדולים וטעימים ועסיסיים, ומיוחדים הם במינם לגידול תולעת המשי; ועד היום, מי שיפגוש עץ תות פראי בראשון־לציון, ידע שמוצאו מהרי הימליה, והסנדק שלו הוא הברון.

ד. אֵקַלִיפְּטוּס.

1. תקופה נהדרה היתה בקבלנו אוסף (קולקציה) עשיר של זרעוני אקליפטוסים. חבל שאין לי כעת רשימתם, אבל לא כלם התאקלמו בארץ. ובראשון־לציון סודרה משתלה־אֵם שגדלה עצים בשביל כל המושבות, ואף הערבים נהנו ממנה לא מעט, ומפה נפוץ העץ על פני כל הארץ.

2. מול בית־העם גדלנו שני עצי אקליפטוס שהם היום בגודל ענקי, בגובה 30 מטר ובחוטר של 5 מטר.

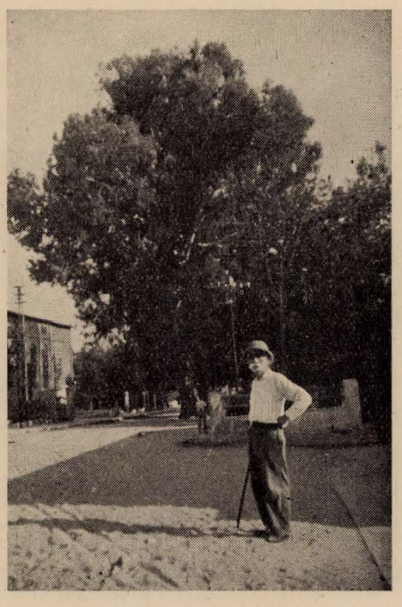

ציור 127. זקן האקליפטוסים בראשון־לציון. זרע אותו סופר „הנסיונות" מ. פוחצבסקי בשנת התר"ן והנה הוא עומד על ידו ברגשי אבהות. גבהו מגיע עד כ־30 מטר; היקף החוטר כ־5 מטר.

3. נסיון נועז מצדנו ומרץ לא מעט הקדשנו למלחמה נגד הגזל שחולות הים בצעו באופן מבהיל בכסותם את אדמות ראשון־לציון הפוריות והפכו אותן לשממת נצח. ראשית סדרנו בתוך החולות שממערב המושבה גדר של עץ ששנתה את התנודה; ונטענו אלפי עצי אקליפטוס, והזכות לנו להחליט: שחלק הגון מאדמות ראשון־לציון הצלנו מכליה. נסיוננו הוכתר בהצלחה.

ה. הַקַּזַרִינָה.

בעונה זו גופה הוכנסה מאוסטרליה גם הקזרינה (עץ מחטי) לנסיון, והיא התאקלמה והתאזרחה בארצנו.

ו. אַקַצִיָה פַרְנֶיסְיַנָה.

משתלות לאלפים נסדרו בראשון־לציון בתורת מרכז של אקציה־פרניסינה בתורת צמחי גדר חי ומאות עגלות מכל המושבות הצטידו פה בצמח זה שקנה שביתה בזמן קט ברוב תועלתו כתרים בפני פורצי גדר.

ז. אקציות שונות

עם זה קבלנו קולקציה מרובת מינים של מיני אקציות נוי, כמה עשרות מינים שחסר לי כעת הרשימה, ועמהם רוֹבִינִיָה [שיטה מזויפת], מֶילִיָה, גַ׳קֶרַנְדָה, גרַביליה בִיגוֹנְוִילִיָה; ברושים למיניהם, אורנים, ועץ הפלאי פִיטִילַקָה שבתקופת תמוז טוב ונוח לשבת בצל העץ הזה, ספוג לחות ורטיבות [1].

ח. פִיקוּס אֶלַסְטִיקָה הענקית

שני העצים הענקיים היחידים בארץ, פיקוסאלסטיקה, שתולים בתוך פרדס המושבה, גידלנום מזרעים, והיום חופפת עליהם הדרת הזקנה. צל הפיקוס סוכך שטח של כאלף מטר מרובע.

ט. הַדֶקֶל.

וגולת הכותרת, השדרות של דקלי קנריאנזיס שהכניסו נוי ויופי מיוחד בארצנו בכלל ובפרדס ראשון־לציון בפרט. קבלנו את התמרים לזריעה על ידי הברון גופא, והתענינות מיוחדת מסר לענף הזה. זכורני כמה עמל, טפול ולטוף מסרנו לאורח זה שבא מאיי הקנַריים לארצנו; ובימים ולילות שמרנו עליו, ולא ידענו אז שהוא כל כך מסוגל לאקלים ארצנו, ואשר בכל מקום שגרעין נטמן ממנו, יוצא עץ בלי אומנים ומפקחים.

---

1) הערבים חוששים לישן בצהרים תחת עץ הפיטילקה לבל תאחזם צינה מסוכנת.

ציור 128. שדרות הדקלים המפורסמה נוטעה בידי הגננים גרשון הורביץ ומיכל פוחצבסקי. (בהתר"ן) ולרגליהם פרחי מרגריתה

י. הָאַנוֹנָה — הַשֶּׂסֶק [נֶפֶל יפוני].

גם השסק (בערבית אסקדיניה) והאנונה, מצאו את האכסניה שלהם בפרדס המושבה, ומפה העברו למושבות אחרות.

יא. הַבַּמְבּוּק.

הבמבוק, קבלנו שרשים משני המינים לנטיעה; לבן ושחור. הלבן נשאר עד היום כאזרח רענן, והשחור לא האריך ימים.

יב. יבלית לחצירו.

באותו זמן קבלנו יבלית המשמשת מספוא או מרעה לבהמה סדרנו מַנְבְּטוֹת והעברנון אל החולות ליד מעין שמשון — „עין הקורא", ושם השתרשה היבלית היטב וקימת עד היום וסמניה: עלים שעירים.

יג. הסוף.

הקנה, הסוף או הגומא, הנמצא למכביר כעת בארץ. הובא לראשונה למושבתנו ראשון־לציון, בדמות תבות עם שרשים. וגם הם התאקלמו בארצנו וכעלוקות הם מוצצים את לשד אדמתנו, אבל תועלתם לא מעטה. לעתים יוצרים הם מגיני רוח, ועוצרים בעד שטפי מים.

יד. זמורות אמריקאיות.

בין הנסיונות, יש להזכיר את ענבי אמריקה ממינים שונים ששלח לנו הברון, אחרי המקרה העגום ששרפו מטען אניה שלמה של זמורות אמריקאיות שהגיעה לנמל חיפה, מפני אי־ידיעה של פקידי הממשלה הטורקית, הצלחנו אחרי טפול ומרץ לקבל מהם אלפי זמורות לנטיעה. (בלי תותחים נצחנו את התורקים).

יה. 75 מינים גפנים.

לא גם ולא ישן „נדיב ישראל". בעמל לא מעט עלה בידו להמציא לנו בדרך פלא קולקציה של שבעים וחמשה מינים ממינים שונים של גפנים שהורכבו על יָדי; עד היום נמצאת הרשימה בידי לזכרון, לאשר פעל האב הרחמן!*)

יו. עצי זית מורכבים.

אוסף של עצי זית מורכבים ממינים שונים ומשובחים, קבלנו וטפלנו בהם זמן ידוע עד שמצאה ידנו להרכיב אלפי עצי זית במושבות שונות.

---

*) חלק מהרשימה הזאת מובא במאמרו של האגרונום א. זוסמן דף 263—262. העורך ד. י.

יז. השקד [פרינצס]

להשבחת המין השקדי קבלנו הרכבות מצרפת מהמין המשובח: פרינצס, ומפה התפשט בכל מושבות הדרום אך בא קצו על ידי המזיק „קפנודיס" שהכריעהו לטבח.

יח. צמחי בושם; ג׳רניום.

הברון לא נח ולא שקט והון רב פיזר על צמחי בושם וצמחי מסחר שונים, וכל מעייניו שם בהם בכדי להעשיר את ארצנו בצמחים מעין אלה. ובגורל ראשון־לציון עלה הג׳רניום. עד שהגיע הצמח הזה לארצנו עדו הרפתקאות לא מעטות ומענינות בתולדות הישוב שאין כאן המקום לדבר עליהם, אבל סוף סוף הצלחנו והגענו לשטחים גדולים נטועים ג׳רניום, וגם לקצירים פעמים אחדות בשנה, וגם לאלמביקים לזיקוק שעבדו יומם ולילה. ריח הבושם שִׂבֵּר את כל המושבה ולבקבוקי שמן־התורק, ארצ־ישראלי, יצאו מוניטין בעולם הגדול.

יט. הכרכום (Croquis)

הכרכום־קרוקיס (זפרן). עשינו הכרה גם עמדו. גדלנו את הצמח ועלה יפה. אספנוהו, ויבשנו את פרחיו וריחו הנודף לא פג מאפי ימים רבים.

כ. הפשתה.

הנסיון הראשון לזרוע פשתה נעשה בראשון־לציון על ידי האגרונום חיים כהן. הפשתה עשתה גבעולים מצוינים, ואחרי האסיף סידרתי ברכות מים על יד מעין עין־הקורא, בכדי לשרות את אניצי הפשתן והתוצאות היו מוצלחות.

כא. הכותן. Coton

גם הצמח הזה הופיע כחלק הנסיונות בתוך פרדס המושבה ועלה יפה מאד. עשה פקועות של מוך. אך מחוסר ידיעה הגונה בטיפולו, ובטרם שהספקנו לאסוף את יבולו הבאיש וירום תולעים. והמוך התלכלך מריר הזוחלים ומצואתם.

כב. הבטנים. פיסטש די־טֶרה (פרי אדמה).

הבטנים לא חסרו גם הם בשדה נסיונותינו בראשון לציון, ועקבנו בהתמדה אחרי טבע גידולם המשונה שבהרכינם ראש כעין שרשי אויר מלמעלה למטה, ובהחדירם לתוך בטן האדמה, מפתחים שם תרמילים מלאים בטנים.

כג. האספרגוס Asperges

האספרגוס בתור צמח מסחרי גידלנו אותו בהצלחה מרובה. אספרגוס שולחו מפה גם לירושלים ויפו וכל הקונסולים הזמינו את הצמח הזה.

כד. תות־השדה Fraise.

לפני חמשים שנה בשנות השמונים למאה שעברה לא היה תות השדה מן הדברים השכיחים בארצנו. ראשון לציון שלחה שי לשרים ולפקידי הממשלה הגבוהים מתוצרתה החכלילית והעסיסית הזאת המחיה נפשות.

כה. הפרג Pavot. Mohn

גם הפרג לא נעדר בין הנסיונות. הספקנו ללמוד את התורה איזה הדרך מקבלים את האופיום המשכר, והמביא לידי הזיה על ידי פציעת התרמיל באיזמל חד. מהפצע יצא שרף המתקרש וזהו אופיום.

* * *

ובמקום הזה רואה אני חובה לעצמי לא לקפח שכר האנשים הפרטיים שהכניסו עמל ומרץ בנסיונות נועזים על אדמת ראשון־לציון.

כו. השרדון Chardon

זהו צמח מסחרי ידוע המשמש כמכשיר בבתי אריגה של צמר לסרוק בו, כמו במברשות, את האריגים. השרדון שייך למרצו של בנימין פין שעמל בו והצליח לשלוח מטען הגון ממנו לאירופה.

כז. בטנים (פרי־עץ) פיסטציה וֶרָה

זהו עץ הנפוץ בסוריה הצפונית. אליעזר שליט הקדיש לו כח ומרץ. נטעהו על שטח הגון. כהיום נשאר עץ יחידי לזכרון, בדרך לבית הקברות.

כח. מירטוס אוסטרלוס.

זהו גדר חי היחידי בארץ שהוכנס במרצו של יוסף כהנר מאפריקה הדרומית. הגודר את פרדס גרינברג. טבע הצמח לספוג לתוכו אבק דרכים, ובזה שומר הוא על מטעי תרבות מכליון, ובעצמו הוא מסתפק במועט. שרשיו אינם מנצלים כל כח של צמח שכן.

מיכל זלמן פוחצבסקי

סְחַר הַיָּיִן

דברי העורך ד. י.

גמלו הנטיעות, ובראשם הגפן.

נפתחו היקבים הגדולים, בראשון־לציון. והגענו לתקופת סחר היין.

ארץ ישראל עצמה איננה זקוקה להרבה יין. יהודים בה מעט בימים ההם, בשנות השמונים, והתשעים למאה שעברה. על ילידי הארץ אסורים משקאות חריפים עפ״י הדת.

ולנציב הברון, הוא אליהו שייד, היו נהירין לו שבילי דאֶלזס. שם יש המון יהודים אדוקים, ומקדשי שביעי על היין. ויסדר א. שייד סניפים אחדים באלזס למכירת יינות בראשון־לציון.

להסניף המרכזי שנוסד בשטרסבורג נשלח מפריז הצעיר אטינגר חתנו של ראש חברת התמיכה שלעדת היהודים בפריז; א. פרנק היה שמו. אטינגר היה מין אברך משי. ולא בקי בהוית העולם, וסניפי היינות נידונו להתנוונות, מיד אחרי הפתחם.

ובפריז נפתח משרד מרכזי על ידי אחד מעושי דבריו של אליהו שייד. שמו ג. סמואל. והוא התקשר עם סוחר צרפתי מתושבי בירוט אמיל פרנק; והוקמו סניפים בהרבה ערי המזרח בהנהלת פויל ויל, אלזסי גם הוא.

העניינים החלו קצת להכות שרשים, אבל לא בתורת יין של מושבות כורמים יהודים, תוצרת ארצנו. אלא בתורת יינות סתם, ע״י סוכנים בבירות, באיזמיר, בסלוניק ובקושטא וכו׳.

אולי היה יכול להיות לברכה פנייה כזאת להשותים; מציעים להם פשוט סחורה טובה, בלי „מרכאות כפולות״, בלי התלהבות לישוב, לא״י, לארץ הקודש, אלא פשוט לשם מסחר. כל זה כלפי חוץ, אבל העוסקים הפנימיים היו חיבים להבין ולדעת, כי יש מטרה למסחר זה. כי אין פה רק ענין של סַחר־מַכר, אלא – שכלפי פנים לוהטת אש קדושה להחיות ישוב, ארץ, לתחית עם ולשון, וכל זה חסר אף זכר לא היה לזה בלבות העוסקים.

והנה קמו לפרי הגפן בראשון־לציון רוח והצלה ממקום אחר: יהודי ורשוי הקימו את מושבתם רחובות. נטעו כרמים ועשו פרי הלולים וסוף סוף יסדו חברות למסחר היין.

ומי שהעמד בראש החברות המסחריות האלה, הואיל לספר לפנינו בעצמו, בספרנו זה את כל פרשת המפעלים האלה, וכל מה שנפעל בשדה התפתחות מסחרנו זה עד היום.

וציר הנאמן לשולחיו זה, העמיד את תורתו על שלשה דברים אלו: א) על עבודת האדמה; ב) על חרושת המעשה; ג) ועל המסחר החילוני. פשוט מקח וממכר: בציר הגפן; תעשית יין ענבים; מכירת התוצרת לכל עובר ושב, לכל הנברא בצלם אלהים הרוצה לחזק את גופו ביין טבעי טהור, יבא ויקנה וישתה.

מסחר ככל המסחרים אשר הכל שוים לגביו. יהודי, בלתי יהודי, כלם שוים: הכל שותים, הכל משלמים ומשמחים את לבם, ככתוב מפורש ו„יין ישמח לבב אנוש״. לאו דוקא יהודי אלא „אנוש״! כל האנושיות: אנגלי, צרפתי, רוסי, אמריקאי, מצרי, יוני, איטלקי, ויהודי, הכל נהנים מסחורת ראשון־לציון הטובה והמשובחת.

ובסיסמא זו יצא זאב גלוסקין לשוק העולם, ויצליח.

האנשים הטובים האלה חתרו אל המטרה, והצליחו בבחירת האיש המנוסה זאב גלוסקין, שידע להקים בנין עַד, והריני מוסר לו את העט:

אֵלֶּה „דִּבְרֵי יְסוֹד" לְמִסְחָר תּוֹצֶרֶת הַיְקָבִים

מאת זְאֵב גלוּסְקִין *)

התר"ן — 1890 רחובות

בשנת התר"ן (ז' אלול) נוסדה על ידי ראשי חובבי ציון בורשה חברה בשם „מנוחה ונחלה", שקנתה בארץ ישראל את אדמת „דורן" היא המושבה רחובות.

מיסדי החברה היו: יעקב ברוידה, זאב גלוסקין, אליהו זאב לוין אפשטין, אליעזר קפלן ומתתיהו כהן, כולם תושבי וורשה.

בקיץ שנת התר"ן נסעו ברוידה ולוין אפשטין לארץ־ישראל, לסדר את פרטי הקניה של רחובות, ואחרי עשותם שם חדשים מספר שבו לורשה עם הקושאנים על שמות כל אחד ואחד מחברי „מנוחה ונחלה" שהיו אז כולם נתיני רוסיה.

בזמן ההוא היו עיני הישוב בארץ־ישראל נשואות אל ראשון־לציון וזכרון־יעקב, ששם נבנו היקבים הגדולים; נטיעת גפנים היתה בימים ההם „היסוד" של ישוב ארץ ישראל. לוין אפשטין הלך לרחובות בתחילת שנת התרנ"א, בתורת בא־כח חברת „מנוחה ונחלה" לנהל את בנין המושבה, ובה בשנה, החלו בנטיעת גפנים בעד החברים, מספר מסוים על כל חלקה וחלקה. לוין אפשטין השכיל לברוא יחסים ידידותיים עם פקידי הברון בראשון־לציון, ובעצתם נטעו ברחובות אותם מיני הגפנים ממש שנטעו הכורמים בראשון לציון.

איש לא שם לב לשאלה: מה יהיה גורל היין שיצא מהגפנים ברחובות? איך ימכר? ואיפה ימכר? כי לא היה פנאי לחשוב. נחוץ לנטוע ולנטוע!

קרבה השנה הרביעית, גדלו הגפנים והתפתחו, עוד מעט ויהיו ענבים. ותפקחנה עיני הנוטעים ונוכחו לדעת, כי השאלה „לאן יכנסו כל הענבים האלה?" עומדת בעצם חריפותה. לבנות יקב אין בכחם. לסמוך על הגרמנים בני שרונה שהם יקנו הענבים — אבסורד גם לחשוב.

רחובות פנתה לורשה בשאלה מה לעשות? הנהלת „מנוחה ונחלה" בורשה החליטה להמלך תחלה בפריז ולדאוג אחר כך למכירת היין.

התרנ"ד — 1894

בחודש פברואר נסעו אליהו לוין אפשטין וזאב גלוסקין לפריז לבקש מהברון שיקבל גם את ענבי רחובות ליקב שבראשון־לציון. ושישלם לכורמי רחובות אותו המחיר שישלם לבני ראשון־לציון.

הברון לא היה אז בפריז והם התיצבו לפני אליהו שייד (שקבל אותם בסבר פנים יפות) וכעבור איזה ימים קבלו ממנו תשובה שהחליט לקבל את ענבי כורמי רחובות ליקבי ראשון־לציון אבל רק במשך שתי שנים. והוא באר להם שמצב מכירת היין איננו משביע רצון כלל, וחובבי ציון שיסדו מושבה על יסוד תעשית יין צריכים לעזור להברון גם בדבר מכירת התוצרת.

ומצב מכירת היין, היה אז עגום מאד: פקידי הברון לא שמו לב כראוי להשוק הגדול שאפשר לפתח בקרבת ארץ־ישראל — במצרים, ועל דבר הפצת היין בעולם הרחב לא חשבו כלל. סוחר אחד מורשה קנה מספר חביות, לא שמר עליהן כראוי והשם של יינות ארץ־ישראל נתחלל. שלחו חביות אחדות בקומיסיון, וכמובן שזה היה מגוחך. וקרוב היה שליינות ארץ־ישראל יתיחסו אחב"י כמו שמתיחסים לעפר ארץ־ישראל.

מיסדי מנוחה ונחלה" באו לידי הכרה: „שנחוץ ליסד חברה של מניות למכירת יינות ראשון־לציון, ראשית כל ברוסיה, ואם הדבר יצליח נייסד אחר כך חברות כאלה גם בארצות אחרות. ולתכלית זו יש צרך לקבל מהברון מונופול על תוצרת היקב, שהיין לא ימכר ברוסיה בלתי אם לחברה הזאת, בכדי שנהיה בטוחים מזיופים וכו' ושענין מכירת היין, יבוסס על בסיס מסחרי ולא יקבל צורה של צדקה".

מיסדי „מנוחה ונחלה" החליטו איפוא לגשת ליסוד חברה כזאת. לא פקפקנו שהברון יסכים לזה, והחלטנו לשלח באי כח לפריז. להציע לו את דבר החלטתנו.

*) השארנו לרבי זאב גלוסקין את סגנונו המסחרי העניני מבלי לכוף על דבריו סגנוני סגנון. העורך ד. י.

חברת כרמל.

בויכוחים על „שם" החברה, אם כרמל, חרמון, לבנון, הסכימו להשם „כרמל". היות כי מקום אנחנו ליסד חברות כאלה גם בארצות אחרות. המלה „כרמל" מתאימה יותר מפני שאת המלה הזאת מבטאים באותו רוני (בצלצול־קול) הדומה ושוה בכל הלשונות.

התרנ"ו—1896.

בסוף חודש ינואר התרנ"ו נסעו אליהו לוין אפשטין וזאב גלוסקין לפריז. והתקבלו בלוית המנהל הראשי לעניני ארץ־ישראל אליהו ש י י ד בארמון הברון. הנדיב קבל אותם בתורת בעלי „רחובות" ושמח מאד לשמוע את הצעתם בדבר יסוד חברה לממכר יינותיו ברוסיה. הוא הביע את קורת רוחו על יסוד המושבה רחובות, וישמח שגם אחרים מתעניינים בארץ־ישראל ואינם מטילים את הכל עליו.

הצענו לו תכנית העבודה שלנו והבעינו התקוה שאם נסיוננו יצליח, ננסה אחר כך גם במדינות אחרות. הוא העיר, שברוסיה הלא ישנם כ־5 מיליונים יהודים, ואם כל אחד יקנה רק בקבוק אחד לקידוש, הלא נוכל למכור הרבה לכל שבת. ענינו לו שיש הרבה הרבה אלפים יהודים, שידם אינה משגת לקנות בקבוק יין יקר לשבת, ומסתפקים ביין בָּסַרביה, ויש שאינם מקימים מצות קדוש על היין כלל.

הברון הסכים להצעתנו, ברך אותנו בהצלחה; ואחרי יומים קבלנו מכתב משייד מיום 1 פברואר 1896 כתוב באידיש, בכדי שנפרסם אותו ויקראוהו גם אלה שאינם מבינים עברית או צרפתית.

וזה לשון המכתב בתרגומו העברי:

„אתכבד בזה, להודיעכם, כי לפי ההסכם, בין הברון אדמונד די רוטשילד ובין באי כח החברה „מנוחה ונחלה" האדונים זאב גלוסקין ולוין אפשטין בורשה. נמסר מצדנו מונופול, מהיום והלאה, בשביל כל ארץ רוסיה למכירת יינות וקוניאק מיקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב, לידי חברה מסחרית „כרמל" שנוסדה בורשה לתכלית זו. והחברה הזו תהיה מעתה והלאה הנציג היחידי שלנו בשביל כל ארץ רוסיה.

מי בארץ הזאת המעונין בקנית משקאות יקבינו, יואיל נא לפנות, בהזמנותיו בלי יוצא מן הכלל, רק אל החברה „כרמל" הנ"ל. כי אנחנו נכיר לטבעים וטהורים מכל שמץ תערובות ובתורת פרי תוצרת יקבינו שבראשון לציון וזכרון־יעקב, רק אותם היינות והקוניאקים שיהיו קנויים באסמי „הכרמל" הנ"ל. ושיהיו חתומים בגושפנקא שלהם".

מפקח כללי למושבות ארץ־ישראל

פריז, 11 פברואר 1896.

א. שייד

כששבנו לורשה, פרסמנו בכל העתונים את מכתב אליהו ש י י ד, ושלחנו לראשון־לציון הזמנה ליין, בדרישה למהר במשלוח כדי שנוכל עוד להספיק למכור להקהל לחג הפסח יין מארץ־ישראל מיקבי הברון די רוטשילד, יין טהור, נקי מכל תערובות וכו' וכו'.

ומבלי לאבד זמן נגשנו בזריזות לסדר את החברה „כרמל" הזאת. החלטנו שנחוץ להתחיל בקפיטל של 25000

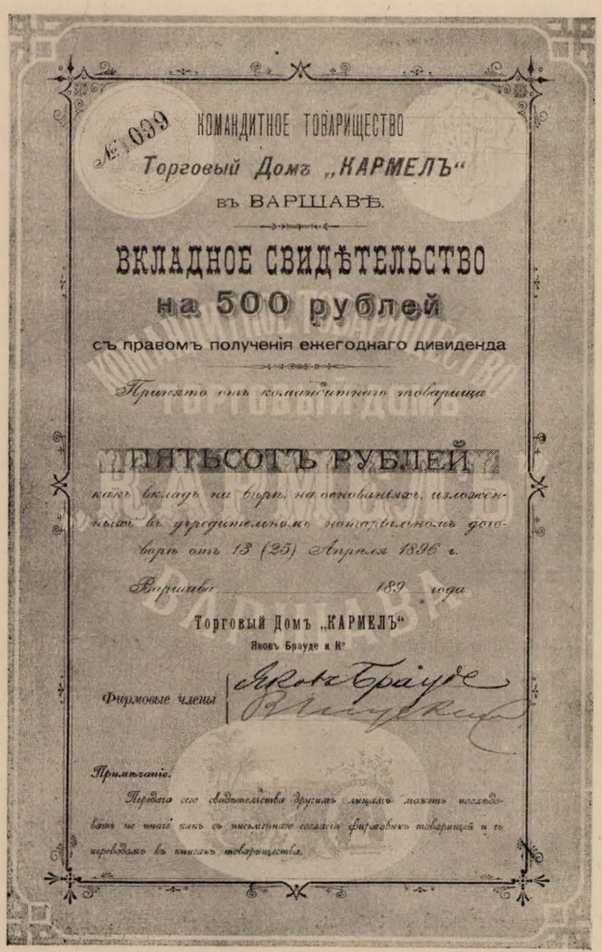

ציור 129. מניות כרמל בנות 500 רובלים.

רובלים, כל מניה 500 רובלים. הראשון חתם יעקב ברוידא על 10 מניות. הרבה חברים מורשה לקחו כל אחד מניה אחת, ומערי השדה י. ל. גולדברג מוילנה, מרדכי בן הלל הכהן מהומל, ש. ברבש מאודיסה, כך, שבמשך זמן קצר נאסף כל הסכום של 25 אלף רובלים.–

ביום 25 אפריל 1896 נוסדה בורשה באופן רשמי חברה קומנדיטית בשם „כרמל"; וחבריה המיסדים האחראים י. ברוידא וז. גלוסקין. כעבור איזו שנים אחרי שנפטר י. ברוידא, נכנס במקומו יצחק ליב גולדברג כחבר אחראי.

מלמטה להכרוז הראשי (אחרי מכתב אליהו שייד) חתם, בשם „כרמל" יעקב ברוידא.

משלוח היין מארץ־ישראל בא בזמנו. והספקנו להגיש להקהל בורשה משקאות ארץ־ישראל, ויין „כרמל" התפרסם לתהלה, וחלק די גדול, מזה שהבאנו, נמכר לחג הפסח. הבאנו ייני מומחה מראשון־לציון לטפל בהיין כמו שנהוג ביקב עצמו. – וידידינו, וחובבי ציון בורשה, צהלו ושמחו.

ברוסיה נתקלו בהתחרות קשה מצד יינות בסרביה וקוקז שנמכרו בזול כי היו מקומיים, לעומת יינות חוץ־לארץ, שעליהם הוטל מכס גבוה מאוד, וכמובן שהמכס הזה רבץ כמשא כבד גם על יינותינו מארץ־ישראל בתורת יין מ„חוץ־לארץ".

הקהל הרוסי האמין תמיד כי יינות „חוץ־לארץ" טובים יותר מיינות בסרביה וקוקז, והיה עלינו איפוא לחדור אל הקהל ביינות ארץ־ישראל, כיין חוץ־לארץ, אשר טיבו בודאי איננו נופל מיינות יתר ארצות חוץ, אף היותר מפורסמים, וביחוד שהשם „יקבי הברון רוטשילד" סוכך עליהם.

הכנסנו שיטה חדשה: למכור אך ורק בקבוקים סגורים, חתומים, ולהפיץ רשימות־מחיר (פרייזקונט) שלנו בין הקהל. נתנו להיינות שמות, דומים לשמות נטיעות גפני צרפת, ועל ידם שמות עבריים של המושבות והָרי ארץ־ישראל. הצטיידנו בתוצאות בדיקות מיינותינו שנעשו על ידי גדולי המומחים ואנשי המדע בפריז, ורשה, אודיסה ופרסמנום בעתונים.

הקהל הרחב היה שבע רצון מאד מהחדשה הזאת, אך לסוחרי היין היה הדבר למורת רוח, כי „רשימות מחירים" קבועים, לא היו להם, אלא לכל מין ומין קבע לו כל סוחר מחיר לפי הפרצוף של הקונה. ובכן היה לנו קשה מאד להתקשר עם סוחרי יין; הם כמעט שהכריזו חרם עלינו.

אולם גם על זה התגברנו, ובעזרת ידידינו חובבי־ציון, די בכל אתר ואתר, שהחלו לדרוש יין „כרמל", אנוסים היו סוף סוף סוחרי היין להכניס לחנויותיהם גם יינות שלנו, וכמובן נתנו להם אחוז די הגון ממחיר הקבוע שלנו. הקהל הרחב התחיל לאט לאט לדרוש רק יין „כרמל". ה„מרקה" כרמל נתפרסמה לשם ולתהלה, כי באמת הצטינו היינות בטעמם, טיבם ונקיונם באופן נעלה.

קושיים גדולים גרמו לנו עניני הכשרות. מגוחך הדבר כי יינות ארץ־ישראל מיקבי ראשון־לציון זקוקים להכשר, זאת אומרת „עדות" שאינם יין נסך. קהל החסידים בפולין פקפק בכשרות היין, היות שלפי דבריהם: „האכרים בארץ־ישראל אינם כולם בחזקת יהודים כשרים, יש ביניהם הרבה חפשים וגם מחללי שבת, ומחלל שבת, יינו יין נסך". הפיצו דיבה שגם ערבים עובדים ביקב והמהדרים במצות צריכים להתרחק אפילו מספק ספיקא. אמנם כלם ידעו כי ביקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב עובדים אך ורק יהודים, ומשגיחים עליהם יהודים אדוקים כשרים לכל הדעות, אך נגד מוציאי דיבה בסתר, קשה להלחם ומה גם כי מספר סוחרי יין חשבו להתגבר על ההתחרות באמצעות נשק זה.

הודות לתמיכת הרבנים הגאונים ישרי לב מרוסיה, שהשתדלו לפזר את החשדים הללו, התגברנו סוף סוף גם על הקושי הזה.

אחרי שנתבצרנו כראוי בורשה, התחלנו לחשוב על אודיסה. את היין היינו מביאים מיפו דרך טריאסט לורשה. ההובלה דרך מסלת הברזל מטריאסט לורשה עלתה ביוקר ומלבד זה אודיסה היא עיר גדולה עם ישוב יהודי די הגון; וא. ל. לוינסקי תקף אותנו בהצעותיו לפתוח סניף באודיסה.–

יהודים סוחרי יינות חוץ־לארץ לא היו אז באודיסה, כי ליהודים לא נתנו רשיונות לזה, על זה נחוץ היה רשיון מיוחד הנקרא ренсковой погреб וזולת זאת צריך היה גם סוחר יינות רוסיה להיות בעל בית בנוי משלו לא שוכר חנות. בהשתדלות לוינסקי התקשרנו עם ארמני אחד שקנה מאתנו בתורת נסיון כמות יין, בבקבוקים, ואחרי שמכר

„ראשון־לציון" בעריכת ד. יודילוביץ. גל. 19.

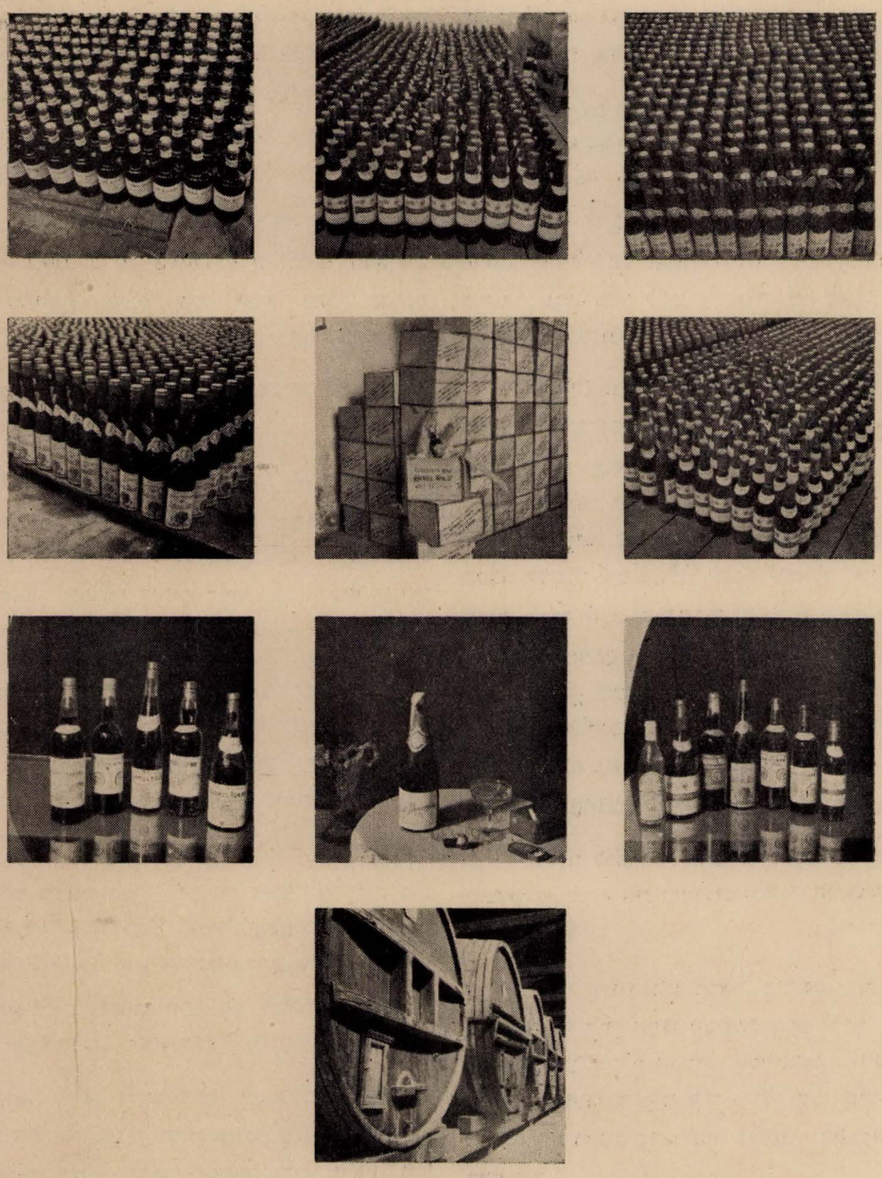

ציור 130. מלוא בבקבוקים יינות ראשון־לציון.

הכל בזמן קצר, הזמין והזמין מזמן לזמן כמויות לא גדולות. אנחנו כמובן לא הסתפקנו בזה.

זכורני באחת הישיבות באודיסה, כשישבנו במסיבה ידידותית, פנה אלי אחד הנאספים במלים אלו:

— כמה טפשאי הני ורשאי שיסדו את ה„כרמל" דוקא בורשה, ולא באודיסה, שהיא עיר החוף הראשונה מארץ־ישראל לרוסיה. אני השיבותי לו תיכף:

— והיכן היו ה ח כ מ י ם האודיסאים? מדוע לא יסדו הם עסק כזה באודיסה?

אלחנן ל. לוינסקי הפציר בי לפנות להברון, שימליץ

בפטרבורג בדבר רשיון לפתוח סניף לממכר יינות ארץ־ישראל באודיסה.

הממונה הראשי על עניני המונופולים (אשר להם שיכת גם מכירת היין) היה צורר יהודים ידוע, ושר העיר אודיסה עוד עלה עליו בשנאתו לישראל. קשה היה להסכים להטריה את הברון בדבר זה. אך סוף סוף החלטתי לנסות. אחרי הפסח נסעתי לפריז, ופניתי להברון בבקשתי בדבר אודיסה. הוא שאל במה גדול ערכה של אודיסה? בארתי לו את הענין לפרטיו. הוא לא ענה לי כלום, ונפרדתי ממנו.

למחרתו אמר לי א. שייד שעלי להכנס אל המנהל הראשי לעסקי הנפט של הברון ברוסיה ולבאר לו את הענין. כשנכנסתי למשרדו נתקבלתי תיכף מחוץ לתור המחכים ובספ״י יוצא מן הכלל.

בארתי לו בקצרה את בקשתי. הוא לא הרבה בשאלות, אמר לי: „שהנה נמצא כעת בפריז פקיד גבוה של המיניסטריון לכספים הרוסי, והוא ישוב בקרוב חזרה לפטרבורג. כשאודע אל נכון יום שובו לפטרבורג יודיע לך א. שייד״. ועצתו שאסע לשם ואבאר להשר את טיב הענין ואת בקשתי, והוא יעשה כל מה שאפשר.—

ערב חג השבועות קבלתי טלגרמה משייד, ובמוצאי־החג יצאתי לפטרבורג. השר קבלנו בידידות רבה, הקשיב לדברי, ובקשני להכנס אליו אחרי יומים. בכליון עינים חכיתי ליום השלישי, ובהכנסי אליו שמח לקראתי ואמר לי: סע בשלום לורשה.

בהתזכיר הקצר שהגשתי לו בארתי לו את הערך הרב לח׳ „כרמל״ ביסוד סניף באודיסה, ובנוגע לחק שבעל הרשיון צריך להיות גם „בעל־בית״: הנה החבר שלנו ברבש שהוא בא כחנו באודיסה הוא בעל־ב י ת ובקשתי לתת הרשיון על שמו של ש. ברבש.

כעבור שבועיים קבלתי טלגרמה מאודיסה חתומה מהמפקח הראשי על המונופוליון בגליל אודיסה, בזו הלשון: בבקשה לענות לי אם הא׳ שמואל ברבש הוא בא־כח חברת „כרמל״. עניתי לו בחיוב, תיכף ומיד, ואחרי ימים אחדים קבלתי טלגרמה מלוינסקי שנתקבל הרשיון על שם ברבש. התפטרתי מהמשרה שהיתה לי בבית המסחר שעבדתי בו יותר מ־15 שנים, ונסעתי לאודיסה לפתוח שם את הסניף של חברת „כרמל״.

כארבעה חדשים ישבתי באודיסה, סדרתי שם את כל הנחוץ, ולחג הסוכות כבר נמכר באודיסה „יין כרמל״, והסניף הזה התפתח באודיסה באופן רצוי מאוד.

ברלין התרנ״ז—1897 בשנת 1897 נוסדה בברלין חברה בשם Import Gesellschaft Palästina על אותם היסודות של החברה בורשה, במניות 500 מרק כל אחת, מנהל החברה היה משה הילדסהיימר בברלין, ולחברי ההנהלה נכנסו אנשים מנכבדי ברלין. העסק התנהל בסדר, אך לא התפתח כל כך מסיבת אדישותם של יהודי גרמניה, לישוב ארץ־ישראל.

וינה התרנ״ח—1898 בשנת 1898 נוסדה בוינה חברה בשם „Karmel״ גם כן על אותם היסודות של כרמל רוסיה, לפי חוקי אוסטריה, ע״י מספר קטן של בעלי מניות. והמכירה גם כן בבקבוקים סגורים, בין המנהלים היו הציונים הידועים ד״ר עוזר קוקש, וד״ר אברהם זלץ וכו׳. באוסטריה התפתח העסק באופן אטי ובכבדות רבה. והמכירה היתה מצערה.

לונדון התרנ״ט—1899 גם בלונדון נוסדה חברה בשם („פַלוין״) The Palestine Wine and trading cy חברה של מניות. בין בעלי המניות היו סיר שמואל מונטגו, אלקן אדלר, ועוד מגדולי היהודים שם. המנהלים היו אישים מפורסמים: גוטוואך, הירש ועוד, הם יסדו את העסק על יסוד מכירה בבקבוקים רק חתומים, שנשלחו להם ישר מראשון־לציון. וכל העסק קבל צורה של נדבות לשם מצוה. העסק התפתח באופן גרוע יותר מאשר בוינה.

אמריקה התר״ס—1900 במשך 4 שנות עבודתנו ברוסיה השתדלנו הרבה מאוד לחדור עם יינותינו לתוך שוק מוכרי יין כללים גם ללא יהודים, בערים הגדולות, אך הדבר לא עלה בידינו. — כשבאו להציע להם יין כרמל מפלשתינה, ענו בשאט נפש: „יין י ר ו ש ל י ם״ לא נחוץ לנו״. נוכחנו לדעת שעלינו לפנות עם הפירמא כרמל רק לאחב״י ובעיקר ברוסיה, מקום המצאם של רוב חובבי ציון. ואליהו לוין אפשטין העיר אותנו על הנחיצות ליסד חברת „כרמל״ גם באמריקה, שם הלא יושבים אלפי אלפים יהודים יוצאי רוסיה, חובבי ציון, ושם נמצא כר נרחב לעבודה כמו ברוסיה. הוא היה בטוח שנצליח באמריקה כמו ברוסיה. הוא האמין גם כן שגם את הקרן הנחוצה נמצא באמריקה ולא נצטרך לחפש אחרי קוני מניות ברוסיה.

אחדים מאתנו פקפקו בדבר הזה. — ולוין אפשטין נסע לאמריקה בכדי לבוא בדברים עם אחינו בענין זה, ואחרי

עשותו שם איזה זמן שב מיואש כלו. לא מצא אף אחד שיאות לקנות מניה של עסק זה.

דעתנו היתה כי באמריקה אי אפשר להסתפק בסכום של 25 אלף רובל, חשבנו כי יהיה נחוץ כ־50–60 אלף, וחששנו שקשה יהיה לנו לאסוף סכום כזה ברוסיה.

ובכן עלתה על לבנו המחשבה לנסות לעשות שותפות עם הברון. נציע לו ליסד ברוסיה חברת כרמל אמריקאי, (כרמל ויין קומפ') עם קרן יסוד של 60 אלף רובלים; חצי הסכום נאסוף בין חו"צ ברוסיה, וחצי הסכום ישקיע הברון במניות. – מבלי לחשוב הרבה נסעתי לפריז בהצעה זו, הברון שמע בעיון רב לדברי, ומבלי לחשוב הרבה הסכים תיכף להצעתי. נדברתי עם אמיל מאירסון, מנהל עסקי אר"י, אחרי התפטרות אליהו שייד, כי כאשר נאסוף ברוסיה את הסכום הנ"ל אודיע להם, והם יעבירו לי 30 אלף רובלים לורשה.–

במכירת מניות ברוסיה עזרו לנו עוד הפעם הרבה חו"צ מחברינו. במחצית השניה של שנת 1899 כבר נאספו בורשה 30.000–שלשים אלף רובלים. וכשהודעתי לפריז העבירו תיכף לורשה 80.000–שמנים אלף פרנקים.

התר"ס – 1900 כרמל אמריקה

ביום 9 יאנואר 1900 נוסדה בורשה חברה חדשה בשם „כרמל ויין קומפני" בקרן יסודית של 60 אלף רובלים, כל מניה 400 רובל (או 200 דולר)

ציור 131. (ברוסית)

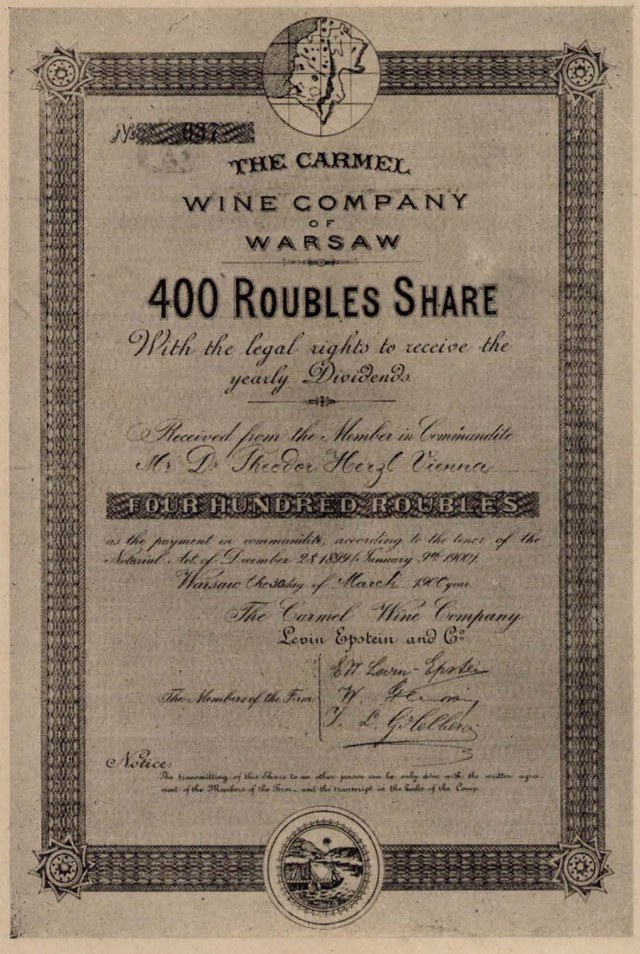

ציור 132. (בצרפתית)

מניות „כרמל" בנות 400 רובל – המניה הזאת 037 № היא של ד"ר תיאודור הרצל, שנכנס בין הראשונים להיות חבר ב„כרמל" גם הוא.

בשביל מכירת יינות ארץ־ישראל באמריקה. חברי הפירמה הם א. ז. לוין אפשטין — י. ל. גולדברג זאב גלוסקין. חברה קומנדיטית כמו אותה החברה הראשונה שנוסדה בשנת 1896.

בחודש אפריל 1900 נסעתי בפעם הראשונה לארץ־ישראל ישבתי עד סוף חודש יולי. ברחובות נדברתי עם לוין אפשטין והסברתי לו שנחוץ מאוד שהוא יסע לאמריקה להתישב שם לנהל את עניני החברה „כרמל אמריקה" שכבר נוסדה.

ובחודש אוקטובר במוצאי חג הסוכות, יצאתי לאמריקה יחד עם לוין אפשטין. סדרנו שם את העסקים, פתחנו חנויות פרסמנו רקלמות וכו׳ וכו׳. הבאנו יין מראשון־לציון ולוין אפשטין נשאר שם. העסק התפתח שם לאט לאט, ורק אחרי עבור שנתיים רכשו להם, יינות ארץ־ישראל („יינות כרמל"), אצל היהודים, אותו המקום הנכבד כמו ברוסיה.

כרמל מזרחי התרס״א—1901

בהיותי בשנת 1900 בפעם הראשונה בארץ־ישראל, התאוננו לפָני הכורמים בראשון־לציון וברחובות, על המצב הרע של מכירת יין היקבים, בזה שמזניחים את השוק של מצרים, וכשפנו כמה פעמים אל הפקידות בראשון־לציון בהצעה למסור להם לכל הפחות מכירת היין ביפו ובירושלים לא נענו. הפקידות אומרת: שהברון רוצה שהכורמים יהיו עובדי אדמה ולא סוחרי יין.

אמנם אחרי שהמשלחת של „חובבי ציון" דברה עם הברון, בשנת 1901 על הנחיצות שתהיה להישוב בארץ־ישראל גם כן השפעה על מהלך העניינים במושבות וכו׳ ותשובת הברון למשלחת היתה לגמרי שלילית; בכל זאת נכנסו דבריה אל לבו, ובשנה ההיא הסכימה הפקידות סוף סוף למסור לכורמים את מכירת היין ביפו ובירושלים והם פתחו בשני המקומות חנויות בשם „אגודת הכורמים".

בהיותי בשנת 1901 יחד עם המשלחת של חובבי ציון בפריז דברתי עם אמיל מאירסון (מנהל חברת יק״א) על מכירת היין במזרח, תארתי לפניו את מצב השווקים הגדולים במצרים, בקושטא וכו׳ המוזנחים, אם כי יש סכויים למכור שם הרבה.

דברנו על נחיצות יסוד חברת „כרמל" מיוחדה למכירות במזרח. הפרינציפ העיקרי הוא שהכורמים ישתתפו גם בקנית מניות וגם בהנהלת העסקים. הצעתי: ¼ המניות יקנו הכורמים, ¼ חובבי ציון ברוסיה, ו־½ יקנה הברון.

והקרן היסודית תהיה 80 אלפים רובלים. מאירסון הסכים שבפרינציפ אולי יסכים הברון, ודרש שאשלח מקודם איש מיוחד לקושטא, איזמיר, סלוניק להודע שם על דבר שוק היין בכלל ובפרט, — ובדבר מצרים אין עתה מה לדבר כי הם קשורים עם מונופוליסטן באלכסנדריה.

בחורף 1902 נסע מנשה מאירוביץ בשליחותי מראשון־לציון לקושטא, סלוניק, איזמיר, וישהה שם שבועות אחדים, וישלח אלי דו״ח (ברוסית) מכל הידיעות שאסף, אשר ממנו יוצא שיש מקום בהערים האלה למכור יינות „כרמל" בכמות הגונה.

התרס״ב — 1902

בקיץ 1902 נסעתי לפריז, ובהתעכבי בברלין כמה ימים, תרגם לי יהודה (ליב) מוצקין את הדין וחשבון לגרמנית והעתיקו באקזמפלרים מספר במכונת כתיבה, מסרתי טופס אחד למאירסון והוא עבר עליו, והעיר כי אין אמנם לסמוך במאה אחוז על תוצאות הדין וחשבון של מנשה מאירוביץ שאיננו „סוחר", אבל חזר על דבריו שאמר לי מכבר שבפרינציפ הוא נוטה לזה.

כעבור ימים אחדים היה לי רעיון עם הברון, הצעתי לפניו את הצעתי ואת תכנית העבודה שלנו, ובקשתי ממנו את השתתפותו בחצי הסכום הדרוש. והכורמים וחו״צ ישתתפו גם כן בהחצי, מבלי לחשוב הרבה הסכים לזה.

החילותי ברכישת חברים לחברת „כרמל מזרחי". ובמשך חדשים אחדים חתמו חובבי ציון ברוסיה על 15.000— חמשה עשר אלף רובלים, כל מניה 100 רובלים; ועד חובבי ציון באודיסה נתן הלואה של 20.000 — עשרים אלף לכורמים בארץ־ישראל על חשבון המניות שהם צריכים לקנות, (הכסף הוחזר אחר כך להועד עד פרוטה אחרונה ביום 19.4.1907).

מצד הכורמים נשלח לורשה יפוי כח, כן נשלח מפריז, מבאי כחו של הברון, יפוי כח שהיו נחוצים בשביל הסדור הרשמי בממשלה.

התרס״ב — 1902 „כרמל מזרחי"

ביום 19 בנובמבר 1902 נרשמה בורשה אצל הממשלה חברה בשם: „כרמל מזרחי" בהון יסודי של 80.000 — שמנים אלף רובלים; כל מניה 100 — מאה רובל שמטרתה: מכירת יינות ארץ־ישראל ושאר פירותיה בערי המזרח. החברים המיסדים האחראים הם: י. ל. גולדברג מוילנה, זאב גלוסקין מורשה, י. ז. שמולצנסקי מראשון־לציון,

מהחברים ברוסיה נאספו 15.000 — חמשה עשר אלף

רובל, מהחברים בארץ־ישראל (ביחד עם ההלואה של חובבי ציון) 15.000 — חמשה עשר אלף ומ־„יק״א״ נתקבלו בתחילת 1903 סך 80.000 — שמנים אלף פרנקים, וכה עמדו לרשותנו בסך הכל 60 אלף רובל, ובזה יכולנו להתחיל בעבודה.

ציור 133. מניות „כרמל מזרחי״ בנית 100 רובל.

היות וליסוד החברה „כרמל מזרחי״ היה ערך רב, לרגלי העיקרון של השתתפות הכורמים בעצמם, במכירת יינותיהם, הנני מוצא לנכון לספר על סידור העסק ומהלך העבודה בפרוטרוט וההרפתקאות השונות דעדו עלי.

התרס״ג — 1003

בחודש יוני 1903 באתי בפעם השניה לארץ ישראל. תכלית נסיעתי היתה לסדר את ענייני החברה ולהתחיל בעבודה בארץ־ישראל ובערי המזרח. ראשית עבודתי היתה לנסוע למצרים לראות את הנעשה שמה בענין הפצת יינותינו, ומצב השוק שם מהו, אם באמת יש במצרים כר נרחב לעבודה ולמסחר שלנו.

יצאתי מיפו ביום 14.7.03 ביחד עם א. טֶרלו, הייני שלנו מאודיסה. בימים ההם נסענו למצרים רק באניות, והתחנה הראשונה היתה פורט־סעיד, שם מצאתי את הסוחר מקס מ ו ש ל י, יליד ארץ־ישראל; שעזר לי להפגש עם הסוחרים, ונוכחתי שמלבד יינות צרפת היקרים, נמכרים שם יין איטליה וקפריסין בכמות לא מעטה, ביחס לעיר קטנה כזו.

התעכבתי שם יומים, ונסעתי יחד עם מקס מושלי לקהירו. בקהירו עשיתי ימים מספר, ושם פגשתי סוחרים די גדולים המוכרים על פי רוב יין בחביות, ובחנויות מכלת מוכרים בבקבוקים ודמג׳נים. היין אצל האירופאים, האיטלקים והצרפתים, הוא צורך יום יומי כמעט לחם חוקם. והמחירים הם די הגונים.

מקהירו נסעתי לאלכסנדריה, מקום מושבו ועסקו של הסוחר יוסף נ ס ל ר אשר לידו נמסרה מכירת יינות ראשון־לציון ב מ ו נ ו פ ו ל לכל מצרים.

מפריז כבר כתבו לו על מטרת נסיעתי ויסוד החברה „כרמל מזרחי״. כעשרה ימים ישבתי באלכסנדריה, ונהלתי עמדו מו״מ על מסירת עסקיו להכרמל.

כדרך אנשי המזרח, הסכים תיכף ומיו ל כ ל מה שהצעתי, ותוך כדי דבור התחרט והציג דרישות מדרישות שונות. סוף סוף באנו לידי הסכם בכל הפרטים, וערכנו כעין חוזה. בתומי חשבתי שהענין נגמר, והתכוננתי לשוב לארץ־ישראל למחרת היום ההוא. ברגע האחרון שצריך היה לחתום את החוזה, השתמט שוב באמתלאות שונות.

עזבתי את אלכסנדריה בלא כלום, רכשתי אז נסיון איזו הדרך שעלי להתנהג עם איש המזרח.

מאלכסנדריה נסעתי לבירות. אניתנו עמדה שם בהסגר 5 ימים, התראיתי שם עם הפקיד של יק״א בא כח היקבים למכירת יינות בסוריה ובכל ערי המזרח. באתי עמדו במו״מ לשם אינפורמציה על המכירה שמה. ובתחילת אוגוסט שבתי לראשון־לציון.

הודעתי לפריז על דבר המו״מ שהיה לי באלכסנדריה עם המונופוליסטן וכפי הנראה אין לחשוב לעת עתה על מצרים, ועלי להתחיל בעבודה ביתר ערי המזרח.

ראשון־לציון

כמו שהזכרתי, יסדו הכורמים מראשון־לציון ואחדים מרחובות באופן פרטי, חברה בשם „אגודת הכורמים״, ופתחו חנויות ביפו, ירושלים וחיפה. העסקים האלה התפתחו די טוב, אלא אי סדר שרר בהן. יש שמספר כורמים שאפו להיות מנהלים, והיו סכסוכים ודו״ד ביניהם. מצאתי לנחוץ להכניס גם את יפו, ירושלים וחיפה

לרשת פעולותיו של „כרמל מזרחי", שיהא שם אחד, כיוון אחד, וצורה אחת לכל העסקים שבערי המזרח. הכורמים הסכימו להצעתי, והתנו תנאי שהריוח של 5 השנים הראשונות מהעסקים, בשלוש הערים האלו, יהיה שייך לאגודת הכורמים שלהם, ובהריוח הזה ישלמו ל„כרמל מזרחי", בעד המניות שהם צריכים עוד לקנות.

על הבסיס הזה נגמר ההסכם ביניהם וביני, והנהלת שלשת העסקים האלה עברה לרשות החברה „כרמל־מזרחי".

בראש ההנהלה הועמד יעקב זאב שמוליצנסקי, ועוזרו גרשון הורביץ, שניהם מראשון־לציון, והמשרד הראשי גם כן בראשון־לציון. תפקידם – ההנהלה הראשית, והפקוח על כל העסקים שיוסדו במזרח, ועליהם חבל מבקרים רואי חשבונות מכורמי ראשון־לציון ורחובות, לבקר מזמן לזמן את עבודות העסקים.–

והתפקיד שלי מטעם יק"א, לארגן ולסדר את כל עסק ועסק לפי נסיונותי ולתת הוראות כלליות לכל אחד ואחד במקומותיהם, ולעקב אחרי פעולותיהם והתפתחות העסקים.–

יפו, ירושלים חיפה. מניתי מטעם „כרמל מזרחי" מנהלים ופקידים, ביפו מהכורמים; בירושלים וחיפה השארתי את הקודמים, נתתי הוראות לכאו"א לפי חוזים מיוחדים, ומסרתי לידיהם את הנהלת העסקים בלב שקט ובטוח, ובשביעת רצון מהיחסים הידידותיים שבינינו.–

בחודש תשרי עזבתי את ארץ־ישראל.

אולם בשאר ערי המזרח שממכר היין התנהל בהן על חשבון יק"א (פקידות היקבים) היתה לי עבודה רבה וגם אי נעימות רבה.

בבירות התנהל העסק על ידי פקיד יק"א, מי שהיה מקודם פקיד היקב בראשון־לציון. כשנמצאתי בחדש אב בקרנטין בבירות התראיתי עם הפקיד הזה, והוא מסר לי אינפורמציות שונות על מצב המכירה בקושטא איזמיר וכו', דברנו כמובן על דבר יסוד החברה „כרמל מזרחי", ועל דבר האפשרות למסור לו הנהלת העסקים שאנו עומדים ליסד שם.–

לפני צאתי מראשון־לציון, קבלתי מהנהלת היקבים רשימת כל החובות מהקונים בקושטא, איזמיר וכו' וכו' ומספרים על דבר כמות היין שנשלחה להם. חשכו עיני למראה המספרים של החובות ביחס לכמות המעטה שנמכרה. נמלכתי עם חברי מראשון־לציון בדבר הפקיד הזה. אם ראוי הוא והגון למסור לידיו את הנהלת עסקינו העליונה, שהננו עומדים ליסד בערי טורקיה הגדולות. חברי בראשון־לציון התנגדו למנוי זה בכל תוקף, באמרם שהם יודעים אותו עוד מראשון־לציון, שאין לסמוך עליו בענין כל כך רציני. אני התיחסתי לדבריהם בקצת פקפוק, בדעתי שהאכרים לא אוהבים את הפקידים בכלל, בכל זאת רשמתי לי את דבריהם לזכרון.

בתחילת חודש תשרי יצאתי מארץ־ישראל, יחד עם זלמן יעקובסון וא. טרלו, באניה לבירות. את יעקבסון לקחתי לאיש אמונים שאפשר לסמוך עליו, ואת טרלו בתורת ייני לעסקים שניסד.

בקרתי ראשית כל במשרד יק"א את בא כחה ש. י. פָּרְיאֶנְתִי. הוא כבר קבל הוראות מפריז למסור לי את כל העסקים שתחת ידי הפקיד מראשון־לציון ואת הכספים ואת השטרות הנמצאים בידו.

החילותי במו"מ עם הפקיד על דבר תנאי חוזה עמדו, תנאי משכורת או קומיסיון וכו'. למחרתו נכנסתי עוד הפעם לש. י. פרינטי, חפצתי לשמוע את דעתו על עסקי המזרח, וגם על אישיותו של הפקיד, אך מצאתי שם את הפקיד, ולא יכולתי כמובן לדבר.

המנהל ש. י. פרינטי אמר לי: הנה נמצא בקופה סכום של 13.000 – שלשה עשר אלף פרנקים שנכנסו מהקונים בבקשה לקבלם. הוא הוציא את צרור הכסף מקופתו, הניח לפני על השלחן, והתחיל לכתוב נוסח קבלה להחתים אותי. פתאום קפץ הפקיד כנשוך נחש וקרא בקול:

– אינני מרשה למסור את הכסף, מפני שיש לי תביעה ליק"א על פצויים וגם עם חברת „כרמל מזרחי" עוד לא גמרתי על תנאי החוזה ועל תנאי פצויים במקרה אם יפטרו אותי. המנהל הראשי פרינטי היה קצת נבוך ולא ידע מה לעשות.–

הרגעתי אותו שאינני רוצה בכסף שיש להפקיד תביעה עליו, ונפרדתי ממנו. אופן התנהגותו, ודבריו על תנאי החוזה ועל פצויים – מנעוני מהתקשר עמדו, ונזכרתי בדברי חברי בראשון־לציון שהזהירוני לא להכנס עמדו במו"מ, ובכן הפסקתי כל קשר עמדו.–

מסרתי את עסק בירות לידי ה' פ. רבינוביץ, שנהל עד כה את הסניף שם. ומעתה נחשב לפקיד „כרמל מזרחי", ועליו היה לפנות בכל הענינים לי. ז. שמוליצנסקי בראשון־לציון. נתתי לו את ההוראות הנחוצות, שלחתי מבירות חוזר על יסוד החברה „כרמל מזרחי" בשביל ערי המזרח בטורקיה. ויצאתי לקושטא.

איזמיר האניה שלנו התעכבה יום שלם באיזמיר. ירדנו העירה ועשיתי הכרה עם הסוכן של יק״א א. נאריק. ראיתי לפני לא־יהודי סמירנאי, שמגיע ממנו לראשון־לציון איזו עשרות אלפים פרנקים, ובפיו טענות שונות ליקב. כמובן שהפגישה הראשונה בתורקיה עם בַּרנַשים כאלו, לא היתה משמחת ומעודדת.

סלוניק. למחרת בערב הגיעה האניה לסלוניק. שם פרצה מחלה קשה, ורב החובל יעץ לנו לבלי רדת מהאניה העירה, נשארנו ללון באניה.

קושטא. ביום 25 אוקטובר הגענו לקושטא. שם היה לי מפיר ד״ר שוורץ מחובבי ציון הותיקים, ד״ר וואֶליש הציוני וד״ר דוד מרכוס רב האשכנזים. שני האחרונים הציגו לפני את היינריך ריזנר — יהודי גליצאי היושב בקושטא זמן רב, (בתורת סוכן מסחרי לפירמות שונות מאירופה) והמליצו על ישרו ואמונתו. כמובן ששמעתי להשנים כי גם שורץ לא פגע במדת ישרו של רייזנר אף כי בלי התלהבות. ובכן התקשרתי עם רייזנר בתור פקיד למכירה, לנהל תעמולה ולמצא קונים וכו׳. תחת הנהלתו של זלמן יעקבסון כמובן.

נפגשנו בקושטא עם התחרות חזקה של יינות הארץ (תורכיה). אם כי הם גרועים הרבה בטיבם לעומת היינות שלנו. באנו לידי הסכם שנחוץ גם פה להתחיל במכירת בקבוקים, ובפרסום וכו׳ וכו׳. סדרתי את העבודה לכל פרטיה, מסרתי הוראות לכל אחד ואחד.

התראיתי בקושטא עם הסוכנים של יק״א מסלוניק, מטרביזונד, עברתי יחד אתם על החשבונות ואחרי עשותי בקושטא כארבע שבועות, יצאתי משם דרך אודיסה לורשה.

כחמשה חדשים (מן 4.6 עד 7.11) הייתי בדרך, וכל ימות החורף נשארתי בורשה.

בורשה היה מרוץ מכתבים תכוף ביני ובין ראשון לציון, בירות, וביחוד ביני ובין קושטא, שמשם עקבתי אחרי מהלך העסק לכל פרטי פרטיו. העסק שאני יסדתיו עורר בי דאגה רבה, בהיותי שם בארץ נכריה, ויהודים מעטים בה, ומכירת יינותינו בין האירופאים הנוצרים שם — קשה מאד, ולבי חרד תמיד להעסק הזה, שהתנהל בכבדות, ומרייזנר טרם ראינו פעולות ממשיות וכנראה, אמנם איש ישר הוא, אך לא ראיתי ממנו די פרודוקטיביות.

1904 בסוף חודש ינואר נסעתי לפריז, הצעתי שם למסור ליק״א את הספקת החביות. בפרינציפ הסכימה יק״א להצעתי.

בשובי מפריז כתבתי ביום 2/2/1904 לחברי בראשון לציון שיקראו לאסיפת הכורמים וישלחו לפריז הצעה מפורטת בענין זה. וכן בדכר מסירת המשלוח להמבורג, להכורמים ועל בנין מחסן ליינות ביפו.

בחודש אפריל נקראתי לבוא לפריז, נדברנו על דבר הצעותי הקודמות שהצעתי בחודש ינואר, ובכן על דבר הרעיון ליסד ועד הכורמים שינהל את כל עניני היקבים. הגשתי ליק״א ביום 24/4/1904 הצעת תכנית על דבר זה בשם Organisationsprojekt.

וזהו תרגומה בעברית:

פריז, 24 אפריל 1904

הצעה לארגון.

א) ההנהלה של היקב תמסר לידי מועצת אכרים, שתבחר ע״י אסיפת הכורמים. מקום מושבה של המועצה — ראשון־לציון.

ב) המועצה (בת חמשה או שבעה חברים) בוחרת לה ראש. והוא הוא המנהל המסחרי של היקב. בחירת הראש טעונה אשור מצד יק״א.

ג) יק״א מצדה ממנה מפקח על פעולות ועדת הכורמים והוא בוחן ומבקר אותן. הסכומים הדרושים להנהלת היקב ימצאו בידי המפקח הזה, וברשותה של מועצת הכורמים, המפקח מוציא את הכסף אך ורק על פי שוברות המועצה.

ד) המועצה מקבלת עליה אחריות מלאה בעד מלוי ההזמנות, מהירות המשלחים ודיקנותם. המועצה אחראית בעד כל נזק שיגרם באשמתה. בכדי להבטיח את האחריות הכספית הזאת, ינוכה, משנת 1905 ואילך, שנה שנה מהסכום הכולל של הכנסת הענבים, אחוז ידוע, שממנו תוצר „קרן־אחריות״ בידי יק״א כל תביעה של ממש תשולם מסכומי „קרן־האחריות״ הזאת.

ה) התקציב לשנת 1905 יהיה כתקציב השנה הקודמת. המועצה תנהל את העסק בהתאם לתקציב הזה, ותשתדל לבלי עבור עליו. אם המועצה תצליח, ע״י קמוצים שונים, להפחית את סכום ההוצאה לעומת

תקציב שנת 1904 תחזיר יק"א למועצה כתום השנה מחצית סכום החסכון. כמו כן יוחזרו למועצה שנה שנה כתום שנת התקציב הסכומים החפשיים הנשארים.

ו) חברי המועצה נבחרים למשך שלש שנים. שנה שנה יוצאים (עפ"י הגורל) שנים מהם, ובמקומם נבחרים אחרים. ברם היוצאים יכולים להבחר מחדש.

ז) המועצה מתכנסת לישיבה, אחת לשבוע. „זכרון דברים" מפורט של ישיבותיה יכתבו לזכרון בספר. העתקת זכרון הדברים תוגש למפקח מטעם יק"א. דינים וחשבונות בשביל יק"א ביחוד, תמציא המועצה ע"י המפקח הנ"ל.

ח) המועצה אינה משתתפת בהנהלה הטכנית של היקב. תעשית היין, מיונו וכו' נשארים בידי המפקח הטכני של היקב. אולם הרשות למועצה להשגיח ולחוות דעתה בענין זה. הפנקסים הטכניים של היקב פתוחים תמיד לפני המועצה. כמו כן תוגשנה למועצה, העתקות הדינים והחשבונות של המפקח ליק"א.

ט) הרשות למועצה לבוא מזמן לזמן בדברים עם חברות שותפיות ועם אנשים פרטים העוסקים במכירת היין, בכדי להודע על פרטים הנוגעים למסחר היין.

תכנית מפורטת לארגון, לכל חלקיה וסעיפיה תעובד בארץ־ישראל ע"י האסיפה הכללית של הכורמים ותוגש לאשור יק"א.

(חתום) ז. גלוסקין

במכתבי לחברי בראשון־לציון מיום 8.5.1904 הודעתי להם על כל הנ"ל ובמכתבי מיום 18.5.1904 הודעתי להם שבדעתי לנסע לקושטא בעוד חודש ימים. בקשתי ששמולצנסקי מראשון־לציון ואיזנברג מרחובות יבאו לשם ונשוחח על הכל.

ביום 6.6.1904 קבלתי טלגרמה מיפו, בזו הלשון: „אספת כל מושבות הכורמיות ביהודה החליטה לבקש ממך לבוא בהקדם האפשרי להתיעץ על המצב האקטואלי. טלגרף תשובה. הועד".

קשה היה לי לנסוע, כי לפני זה נפלתי למשכב וחליתי כחדשים, פחדתי לצאת לדרך רחוקה כזו. עניתי שאי אפשר לי לבוא ליפו, ואבקש אותם שמי מהם יבוא לקושטא. ביום 10.6 באתי לקושטא, וכעבור ימים אחדים באו גם שמוליצנסקי ואיזנברג. דברנו ארוכות על ההצעות שהגשתי לפריז וכמובן גם על עניני קושטא. בקרנו יחד את המשרד והיקב ועברנו על ספרי החשבון. אחר כך בקרנו את הסניפים שנוסדו בסביבות העיר, בפרינקיפו וכו'. מצאנו כי כעסק חדש בארץ נכריה, הוא מתפתח קצת באטיות. אולם בבטחה; מתקדם במדה נכרת, בינתים חליתי גם שם, ושכבתי כחמשה ימים במטה. חברי למדו היטב את כל פרטי העסק, ובאנו לידי החלטה לקרוא את דוד יודילוביץ מראשון־לציון שיסדר את הנהלת הספרים ויכניס אי אילו שינויים בהנהלה. מלאתי את ידם להוציא לפועל את התקונים, וגם השארתי הוראות ליודילוביץ, ושבתי אחרי 10 ימים לורשה.

נחפזתי לשוב לורשה ראשית מפני שחשבתי שאנוס אהיה לעלות על שלחן הנתוח ולשם כך יהיה עלי לנסוע לברלין, ושנית מפני שצריך הייתי לסדר בורשה את יסוד „גאולה" באופן רשמי, כאחד המיסדים, אחרי שכבר עברה שנה שביחד עם מנחם אוסישקין ומאיר דיזנגוף היינו עסוקים ביסודה.

בחודש אוגוסט 1904 נוסדה רשמית החברה „גאולה" בורשה.

1904 בתחילת יולי בא דוד יודילוביץ לקושטא, ישב שם איזה זמן סדר את הנהלת הספרים כהתכנית שלו בארץ־ישראל, ואחרי ששב לראשון־לציון שלח משם את יואל פרימן לנהל הספרים לפי הוראותיו.

במשך כל הקיץ לא היתה לי נחת מקושטא. עד שהתפטר היניריך רייזנר. מחליפות המכתבים שבין מרכז ראשון־לציון ובין זלמן יעקבסון בקושטא נוכחתי להכיר החכוכים שביניהם, ובאמצע חודש נובמבר פניתי לראשון־לציון בדרישה שגרשון הורביץ יסע לקושטא (כי שמעתי ששמוליצנסקי חולה) וגם אני אבוא לשם ונראה איך לתקן ולסדר הכל.—

ג. הורביץ בא בסוף נובמבר, ואנכי באתי בתחילת דצמבר. ישבתי בקושטא עם הורביץ — פרימן — ויעקבסון כשבועים. וביום 12.12.1904 מסרתי ליעקבסון ופרימן הוראות מפורטות הנוגעות להנהלת העסק; — באנו על החתום הורביץ — יעקבסון — ופרימן ואנכי. עזבתי את קושטא 15.12, ומני אז מעטה התעניינותי בשוקי תורכיה, ורק מזמן לזמן החלפתי דברים עם המנהלים.—

הַעֲבָרַת עִנְיָנֵי הַיְקָבִים לְהַכּוֹרְמִים.

1905 בחודש פברואר בקרו בארץ־ישראל אמיל מאירסון – וגסטון וורמסֶר – ויליאם גוטהילף והנרי פרנק. כתבתי לחברי בראשון־לציון שיבואו אתם בדברים על ההצעות שהגשנו להם בשנה שעברה בדבר מסירת הנהלת היקב להם וכו׳.

בחודש מרס קראוני חברי לבוא לארץ־ישראל להתיעץ בדבר מסירת היקבים לרשות הכורמים. עניתי להם שנכון אני לנסוע רק אם מפריז יציעו לי לנסוע לארץ־ישראל בענין זה.

בחודש אפריל קבלתי עוד מכתב מראשון־לציון בצרוף העתקות זכרון דברים של אסיפותיהם בענין היקבים, עניתי להם ב־11.4, העירותי איזו הערות ויעצתי מה לדרוש ואיזו הדרך להגיש את הדרישות.

בחודש יוני שהיתי עם לוין אפשטין בפריז והשתדלנו אצל מאירסון וורמסר בדבר מסירת היקבים, ובדבר מחירי הענבים בשנה זו. הודענו מפריז במברק למאירוביץ על דבר המצב שאיננו מזהיר, וכי הברון אינו נוטה לזה. גם הצענו להם שאולי כדאי שתצא דלגציה לפריז. אחר כך כתבנו להם מפריז ביום 23.6 והודענו כי הנרי פרנק יעלה אחרי הבציר לארץ־ישראל ובידו החלטת יק״א, ויציע לפניהם הצעת חוזה. יעצנו להם להיות זהירים מאוד, כי בעריכת החוזה תלוי גורל הדבר.

שנינו (לוין־אפשטין ואנכי) השתדלנו בכל כחותינו לטובת הענין, לתת לכורמים עד כמה שאפשר חופש הפעולה כי אם האחריות תהיה עליהם, יזהרו במעשיהם ויצליחו יען כי „מעבדות בתוך חירות״ כלום לא יצא.

בסוף יוני יצאנו מפריז. אני לורשה ולוין־אפשטין נסע להתרפא בנויהיים ומשם יצא לאמריקה.

ביום 4.10.1905 קבלתי מברק חתום ליבונטין – דיזנגוף אייזנברג, הדורשים ממני לבוא לארץ־ישראל בענין סדור מסירת היקבים, עניתי: לשם כך עלי לקבל בקשה רשמית מאת הכורמים, ואחרי שקבלתי מברק מהכורמים „בבקשה לבוא״, הברקתי לראשון־לציון וגם לזלמן דוד ליבונטין ביום 16.10.1905 שאשתדל לבוא בנובמבר, ובאותו יום כתבתי לפריז, כי כפי שנדברנו בהיותי שם, הנני נוסע לארץ־ישראל לעזור להכורמים בדבר סדור העברת היקבים. ומפריז נתנו הוראות להנרי פרנק בדבר בואי לארץ־ישראל ותעודתי.

כעבור ימים אחדים קבלתי שוב מברק מראשון־לציון בזו הלשון: „בוא תיכף ומיד נחוץ מאוד״. ועניתי להם: „השביתה הכללית בארץ רוסיה מעכבת את הנסיעה, אבוא באפשרות הראשונה״.

בסוף נובמבר נגמרה השביתה, סדרתי ענייני „כרמל״, מסרתי לפקידים בורשה הוראות מפורטות, ובתחילת דצמבר (ב־2.12) יצאתי לארץ־ישראל. פחדתי לנסוע דרך אודיסה ונסעתי דרך ברלין וינה קושטא אלכסנדריה. באלכסנדריה (19.12) חכה לי י. ז. שמוליצנסקי, עשינו שם 5 ימים עם יוסף נסלר, חשבנו כי בהיותנו שנינו (וגם אחיו ברנרד נסלר נוכח), נצליח להביא את הענין שם לידי גמר טוב. באנו לידי הסכם על כל פרטי מסירת העסק לידינו, ובצותא חדא ערכנו תנאי חוזה, שנינו הגהנו והכנסנו תקונים, וסוף סוף אחרי ארבעת ימי מו״מ נערך חוזה מוחלט. האניה ליפו צריכה היתה להפליג ביום החמישי, נחפזנו לשוב לארץ־ישראל, ומסרנו לנסלר את החוזים שנתקבלו פה אחד, בבקשה לחתום אותם ולהמציאם ליפו.

ביום 25.12 באנו ליפו, ואחרי ימים אחדים קבלנו מנסלר מכתב קצר מיום 25.12.1905 אי אפשר לי להסכים להתנאים. עוד הפעם נוכחתי וגם יעקב זאב שמוליצנסקי נוכח שהאיש הזה מתהפך בתחבולותיו; ובמכתב מן 29.12 הוכחנו אותו באופן חריף על תעתועיו – בזה נגמרה לעת עתה פרשת מצרים.

באתי לראשון־לציון לעזור להם בעבודה ולסדר את ענין קבלת היקבים. (בבית הפקידות של יק״א היתה מוכנה דירה בשבילי). חברי בהנהלת „כרמל מזרחי״ באו אלי ומסרו לי על מצב העסקים שלנו, ובעיקר על מהלך המו״מ בין המושבות ובין הנרי פרנק.

בו ביום השתתפתי בבית העם בראשון־לציון בישיבת ועד ראשון־לציון ובאי כחם של המושבות פתח־תקוה, רחובות גדרה, נס־ציונה, שדנה על המו״מ עם הנרי פרנק בנוגע לקבלת היקבים לרשות הכורמים ובאחריותם.

מסרתי להם דין וחשבון על חלופי הדעות שהיו בין לוין־אפשטין וביני ובין יק״א בהיותנו בפריז, ובארתי להם את השקפתי.

אחרי משא ומתן די ארוך, החליטו פה אחד לקבל על אחריותם את היקבים, ולגשת בהקדם האפשרי לערך תקנות החברה לכל פרטיהן, ולהודיע את ההחלטה האחרונה ליק״א

בכתב. את עריכת המכתב מסרו לידי. והיות וכל המו"מ שלי עם פריז התנהל תמיד בגרמנית (כי לא הייתי שולט בשפה הצרפתית). הסכימו לערך גם את המכתב הזה בגרמנית.

ביום 3 לינואר 1906 מסרתי לפרנק מכתב בזו הלשון:*)

ראשון־לציון, ג׳ ינואר 1906

לכבוד

חברת ההתישבות היהודית (יק"א**)

פריז.

אדונים מאד נכבדים!

בא־כחכם האדון הנרי פרנק, מסר לנו את תכן מכתבכם הנכבד מיום 12 דצמבר 1905. בזה אנו מתכבדים להודיע לכב׳ שבאסיפתנו האחרונה החלטנו ליסד תיכף את הסינדיקט שלנו, ולגשת לסדור קבלת היקב.

רצוננו להיות עומדים ברשות עצמנו לכלכל את גורלנו בידינו, ולשאת בעצמנו את האחריות על מעשינו, מבלי שנצטרך לבוא בתביעות או בטענות אל כבוד הברון או אל יק"א.

בכדי להשיג את הדבר, עלינו להיות בלתי תלויים בכל מעשינו ובכל אשר נפנה, עד כמה שהדבר לא יזיק לקיום, ולהתפתחות ההתישבות־הכרמית בעתיד. יודעים אנו ומבינים היטב, שהיקב לא יחשב כרכושנו, אלא ישאר רכושה של יק"א. ומובן מאליו שלבא־כח יק"א יש זכות הוֶטוֹ, אם יראה שהסינדיקט שלנו תועה ונוטה מן הדרך הרצויה, ויכול לגרם נזק לרכושה של יק"א. אולם גם זה מובן, שאין לב"כ יק"א להתערב בעניני המסחר שלנו, בהנהלה הטכנית והנהלת העסק שלנו. אם מטילים אנו על עצמנו את כל האחריות, עלינו להיות חפשים במעשינו וההנהלה כלה צריכה להיות בידינו.

בנוגע למונופוליון במצרים, הננו מלאי תקוה שיק"א תעזר לנו. ביחס למונופוליון אחרים לא יקשה הדבר. — צריך להפנות את כל תשומת הלב ולאחז בכל האמצעים לידי גמר הענין עם נסלר ולחסלהו. כל זמן שידינו אסורות, ואיננו חפשים למכר, בכלל, כראות עינינו, אין קיומנו בטוח.

ומה שנוגע להפחתת התוצרת על ידי אפשרות של עקירת גפנים, הננו מדגישים בזה באופן ברור שאין לנו כל תואנה לגולל את האחריות בעד מעשה זה על יק"א. אם נגיע לידי החלטה שהתישבות־הכרמית לא תוכל להתקים בלתי אם נאלץ לעקר חלק מהכרמים, בכלי להפחית את התוצרת אנו מטילים עלינו את כל האחריות בעד המעשה הזה. מכירים אנו שקרן העזרה לעסק מגיע לסכום לא יותר ממיליון אחד ושש מאות אלף פרנק, ושזהו הסכום היותר קיצוני. אנו מנהלים את העסק על חשבוננו ועל אחריותנו, ובהיותנו מנהלים חפשים בלתי תלויים, והסכום הנזכר אם יוצא, לא נבקש ולא נדרש אף פרוטה אחת יותר, לא מכבוד הברון ולא מיק"א.

בערכנו את ההצעה על העקירה הנזכרת יהיה הדבר הזה לנגד עינינו. מובן, שאנו נעקר את אותם המינים ואת אותו מספר הגפניס. שנמצא לנחוץ ולנכון, ולהוצאת העקירה נשתמש בקרן העזרה, רק בסכום שידרש, בכל אופן לא יותר משבע מאות אלף פרנק. קרן העזרה נותנת לנו האפשרות להתקים, ואנו נקפיד על שמירתה בכל הזהירות הדרושה, מפני שיודעים אנו שזוהי תמיכתנו האחרונה.

ובנוגע למחיר הענבים, מקוים אנו שתתחשבו עם מצבנו. המדובר הוא רק ביחס לשנת 1905. אנו גומרים עכשיו את כל ענינינו ואת כל חשבונותינו. נכנסים אנו אל חיים חדשים, אל יתנו לנו לעבר אל החיים החדשים במצב של רעבים. הלא קרבנות גדולים הקריבו כבר, יקריבו עתה עוד הקרבן הקטן, וישלמו לנו בעד בציר שנת 1905 כמחיר של השנה שעברה. אנו עסוקים עתה בסדור הסינדיקט שלנו. מקוים אנו שבקרוב יגיע הסדור לידי גמר ואח"כ לגשת תיכף אל העבודה ואל המעשה.

בכבוד גמור

בשם המושבות הכורמיות ביהודה
באי־כח ראשון־לציון, פתח־תקוה, רחובות,
גדרה וודי־חנין.

חתום בשם התאחדות כורמי המושבות ביהודה, ע"י באי כחם הנבחרים, מראשון־לציון, מפתח־תקוה, מרחובות, מגדרה ומוודי חנין.

על המכתב הזה נתקבלה תשובה מפריז להנרי פרנק, שיק"א שבעת רצון מהתכן.

ארבעים יום וארבעים לילה ממש, ישבנו באי כח

*) גוף המכתב בגרמנית נדפס ב„ספר היובל" לאהרן מרדכי פרימן ח"א בעמוד 101 ככתבו וכלשונו. והרי תרגומו בעברית.

**) ראשי תיבות: Jewish Colonisation Association.

המושבות הנזכרות ואנכי, ודנו והתוכחנו על כל סעיף וסעיף של ספר התקנות, ההחלטות וההתקשרות עם יק"א ועל היחס שבין מושבה למושבה, וכוחים סוערים מאד על כל דבר קטן כי כל אחד הגין על עניני חייו, עד שסוף סוף הסכימו כלם לדעה אחת. ובמוצאי שבת אחת, בשתים אחר חצות הלילה נגמרה כל העבודה. כמובן שאני השתתפתי בכל הישיבות, וספוק רוחני גדול היה לי לראות את יחס הנאספים אל דברי, ובסוף קבלתי „הכרת תודה" מאת זקן המושבה ומיסדה הישיש אהרן מרדכי פריימן על עבודתי הרבה שקידתי וששקדתי לסדר את העבודה הקשה הזאת.

1906 הסינדיקט

אחרי עבודה נאמנה זו, לאחדות המושבות המעונינה נוסדה:

„אגודת הכורמים המשותפת של יקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב"

שנקראה אחר כך בקיצור:

„הסינדיקט".

בקורת רוח ובדמעות גיל בעיני, עזבתי את בית־העם בלילה ההיסטורי ההוא. לבי שמח בהשקיפי על חמש עשרה שנות עבודתי בעד ארץ־ישראל ובתוך ארץ־ישראל; שאחרי השתתפי ביסוד המושבה רחובות וביסוד ה„כרמל"ים זכיתי להשתתף גם ביסוד הסינדיקט הזה, גולת הכותרת של שאיפותי.

וְהָיָה זֶה שָׂכָרִי!

כתב התקשרות

בין בא־כח הברון רוטשילד ויק"א. מצד אחד ובין באי־כח המושבות ראשון־לציון, רחובות, פתח־תקוה, ודי אל חנין, גדרה, זכרון־יעקב וחדרה. בתור מורשי החברה „אגודת הכורמים המשותפת" של יקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב, מצד השני, הנעשה בראשון־לציון ביום ח"י תשרי תרס"ז.

CONTRAT

Entre le représentant de M. le Baron de Rothschild et la J. C. A. d'une part et entre les représentants des Colonies Richon-le-Zion, Rehoboth, Petah Tikwah, Wadi el Hanin, Guederah, Zicron-Jacob et Hedera, en qualité des Administrateurs de la Société Coopérative Vigneronne des Grandes Caves Richon le Zion et Zicron- Jacob d'autre part; fait à Richon le Zion le 7 Octobre 1906.

א*).

הברון אדמונד די רוטשילד בעל היקבים בראשון לציון וזכרון־יעקב, משכיר להאגודה הנ"ל, למשך עשר שנה, מיום הראשון לחדש אלול שנת 1906, את היקבים הנ"ל עם בניניהם, מכונותיהם, המדובקים לקרקע, ברכותיהם (אמפורים), גיגיות גדולות (פודר) — במלה אחת את כל הנמצא בהיקבים דלא נייד וקבוע לקרקע, משכיר הברון במחיר מאה (100) פרנק לשנה, לשלם ביום 1 אקטובר מדי שנה בשנה.

החברה „אגודת הכורמים" מחויבת לפקח על כל נכסי דלא נידי הנ"ל: כלי עבודה, בריכות, גיגיות גדולות, מכונות וכו' שנמסרו לידה וחובתה להבטיח אותם באחריות כנגד שרפה אצל חברה של אחריות נאמנה ובטוחה; היא חיבת לתקן תמיד את בדקי בית היקבים הנ"ל: החברה היא אחראית בעד כל הנזקים שהנכסים דלא נידי הנ"ל יסבלו, יהי מאיזה סבה שהיא, ומחויבת להחזיר את הכל במעמד נכון אחר תום תקופת עשר השנים. החברה הנ"ל תשלם את כל המסים והארנוניות החלים על האחוזה מדי שנה בשנה.

החברה יק"א מלוה לאגודת הכורמים הנ"ל את כל החומרים, מטלטלים, חביתים וכו' של היקבים הנ"ל אשר יערכו באינונטר שיסודר כפי הכתוב בסעיף 16. האגודה מתחיבת לשלם את מחיר „ההערכה" הנ"ל אל החברה יק"א, משנה הששית להקונטרקט הזה והלאה כמו שנזכר בסעיף הנ"ל. ואחרי התשלום השלם יהיו שיכים כל החפצים הנ"ל, החומרים והמטלטלים, החביתים וכו' לאגודת הכורמים.

ב.

כל הבנינים, הכלים, החומרים, המכונות וכו' שנמסרו לאגודת הכורמים ראשון־לציון וזכרון־יעקב ישמשו רק להנהגת המסחר וחרשת־המעשה של יבול הכרמים. האגודה אין לה רשות לעסוק בכל עסק שהוא זר לדבר הזה ושאינו שייך לו, היא לא תוכל לעשות לא מלוה ולא הלואה בלי רשיון מיק"א.

ג.

בהתאם אל התקנות, של „אגודת הכורמים" הרצופות לזה, והמאושרות מאת יק"א:

---

*) בהיות ה ח ו ז ה „מסמך", שאין לשנות בו אף כ„קוצו של יוד" על כן הנחתי איתו ככתבו וכלשונו בלי לשנות אף שגיאות הלשון שנפלו בו.

1) בוחרת „אגודת הכורמים המשותפת מראשון־לציון וזכרון־יעקב" במועצת הנהגה בעלת ששה עשר חברים והמה:

4 מראשון־לציון
3 מרחובות
2 מפתח־תקוה
1 מוודי חנין
1 מגדרה (קטרה)
5 מזכרון־יעקב ומחדרה.

מועצת ההנהגה יש לה הכח היותר רחב בכל עסקי החרשת והמסחר הנכנסים בחוג פעולות החברה.

החלטות המועצה יוצאות אל הפועל, על פי רוב דעות פשוט; בכל זאת אם יקרה, כי מורשי איזה מושבה מהנ"ל כלם פה אחד, ירגישו באחת ההחלטות של המועצה, שיש בכחה להביא נזק גדול מאד לעניני המושבה שלהם, אז תהי הרשות בידם למחות בכתב. במקרה כזה אין מוצאים אל הפועל את ההחלטה ומביאים את הדבר לפני מורשה יק"א שבפלשתינה. והיה אם ימצא הנ"ל שאין כל יסוד למחאה, אז תבטל, ולהיפך אם ימצא מורשה יק"א שיש יסוד למחאה, אז יפנה בכתב או בטלגרם אל ההנהגה המרכזית של יק"א בפריז, וכאשר תחליט יק"א בפריז כן יקום דבר בלי שום ערעור.

2) מועצת ההנהגה ממַנה מבין חבריה או מחוצה לה מנהל שהוא המנהל את עסקי החברה ושהוא בא־כחה בכל מקום. את סגן־המנהל בוחרת המועצה בהסכמת המנהל.

בחירת חברי מועצת ההנהגה וכן בחירת המנהל וסגנו צריכות להיות מאושרות ע"י יק"א.

כל התקשרות עם המנהל וסגנו צריכה להיות מאושרת ע"י יק"א.

ישיבת המועצה תהיינה בראשון־לציון, הפרוטוקול של כל ישיבה ימסר למורשה יק"א.

ד.

בא־כח יק"א יוזמן לכל הישיבות של מועצה ההנהגה. הוא לא יתערב בהנהגת העניינים המסחרים, הטכניים והאדמיניסטרטיביים של העסק מלבד בהאופנים האמורים בסעיף 7.

ה.

בתנאי מפורש שכל התנאים וההחובות של כתב ההתקשרות הזה ימלאו בשלמות, נותנת היק"א לאגודת הכורמים לחמש השנים הראשונות לעבודתה את העזרה*) המבוארה למטה.

בשנת	1906/07	593,000	פרנק
„	1907/08	393,000	„
„	1908/09	293,000	„
„	1909/10	193,000	„
„	1910/11	93,000	„

העזרה הזאת ניתנת שלא על מנת להחזירה*).

ו.

יק"א מוסרת לאגודת הכורמים, המחויבת לעשות בשמה:

1) את מכירת היינות הנמצאים ביקבים ובאסמים בפלשתינה ובארצות אחרות.

2) את גבית החובות מידי הקונים בעד היינות שנמכרו לפני התקשרות זו.

היינות מחויבים להמכר על צד היותר נאות לתועלת היק"א. ובנוגע להחובות מחויבת האגודה לגבותם על פי ההסכמות או ההתקשרות שנעשו על ידי יק"א. אגודת הכורמים לא תוכל לדחות את הפרעון של איזה חוב או להקטין איזה חוב מבלי הסכמה מפורשת מן היק"א.

ואף על פי שההכנסות ממכירת היינות הנמצאים כבר ומגבית החובות הם קנין היק"א, בכל זאת היא מסכימה להעמידם ברשות אגודת הכורמים להשתמש בהם בתור קרן הנהגת העסק בתנאי לפרוע אותו ליק"א משנה הששית והלאה לפי המבואר בסעיף 16.

ז.

לא יאוחר מראשון לחודש אפריל בכל שנה ושנה, מחויבת מועצת ההנהגה של „אגודת הכורמים" למסור לידי מורשה יק"א בפלשתינה את הבודזשט של השנה החדשה, שמתחילה מהראשון לחדש יולי. ואם לא תגיע להאגודה מיק"א שום התנגדות על הבודזשט, לכל המאוחר עד הראשון לירח יוני, הרי הוא, הבודזשט, נחשב כמאושר.

---

*) המלה „עזרה", היא פה מעין „שיגרא דלישנא". — היסוד של המספר הראשון 593.000 פרנק, הוא ה ה י ז ק אשר הברון היה מפסיד שנה שנה בהנהלת משק היקבים; והכורמים לקחו ע"ז עצמם להמעיטו בהדרגה שנתית, עד שיכובה ההיזק לגמרי; ולתכלית זו קצב הברון ל ח מ ש ת שנות־ההנהלה הראשונות את הסכום ה מ ו ד ר ג של מיליון ושש מאות אלף פרנק (בקירוב) ע ז ר ה ל„המשק" להמתת ההפסד עד תומו.

בתור הכנסות יחשבו, מלבד סכומי העזרה של יק"א, גם החובות שנגבו או העומדים להגבות במשך השנה, אצל הקונים, בין שיהיה זה על חשבון יק"א ובין ע"ח האגודה. ואולם אם הסכומים שנגבו מכל אחד מן הקונים במשך השנה, עלו על סכומי הקניות שעשה הקונה במשך אותה השנה, אז יכנסו בחשבון הכנסות האגודה רק הסכומים המתאימים אל הקניות והעודף ישמש ליסוד קרן־קימת שמורה (Capital de reserve). אם סכומי הגביות באו מידי קונים שלא קנו מאומה במשך השנה, אז יכנסו גם הם לקרן הקימת השמורה.

אל ההוצאות נחשבות קודם כל ההוצאות הנחוצות לעבודה הטכנית והמסחרית של היקב ובכללו — כל המסים והארנוניות הכרוכים בעקב העבודה הזאת. — התשלומים בעד הענבים יוכלו להעשות רק מעודף ההכנסות המבוארות למעלה על ההוצאות האלה.

כל הוצאה מחוץ לגבול הבודזשט צריכה לבוא לפני יק"א שתסכים עליה, ואם במשך חמשה שבועות מיום שנמסר הדבר ליק"א לא הגיעה ההתנגדות מצדה הרי תחשב השתיקה כהודעה.

כל קרן האגודה מחויב להמסר לאוצר הפקידות של יק"א בפלשתינה, אשר תשמרם מבלי לשלם כל עסקא, ורשות בידי מועצת ההנהגה של האגודה להוציא הכספים הנ"ל. כן להוצאות כפי הבודזשט, וכן להוצאות שמחוץ להבודזשט, ושיק"א הסכימה עליהם.

בהיות שהאגודה גומרת את חשבונותיה השנתיים ביום 30 יוני, היא צריכה למסור את גמר החשבונות הזה לפני יום ראשון דאקטובר, ליק"א שתעשה את גמר החשבונות האחרון.

ח.

התשלום בעד הענבים יעשה באופן כזה:

מועצת ההנהגה יכולה לקצוב לכל כורם במשך השנה דמי קדימה שיעלו לכל היותר לארבעים אחוזים למאה מהסכום אשר קבל בעד ענביו שהכניס למרתף בבציר השנה הקודמת. בשעת הבציר יקבל הכורם מלבד זה, אם יש בזה צורך, דמי קדימה חדשים לפי ראות עיני מועצת ההנהגה, באופן כזה:

חודש ימים לפני הבציר תברר מועצת ההנהגה את המחירים הזמניים של הענבים בעת הובאתם אל היקב בעד כל קנטר של כל מין ומין, הסך הקצוב ישולם לכל כורם אחר נכוי דמי הקדימה שקבל. מובן ג"כ, כאמור בסעיף הקודם, כי שום סכום לא ישולם להכורם באיזה תקופה שתהיה, מתקופת השנה, אלא אם יתנו ההכנסות הנמצאות באוצר, ואלה הנראות מראש עד קץ השנה, את האפשרות לנהל את עסקי היקבים ולעשות את כל התשלומים הנחוצים.

בקץ כל שנת העסק, לכשיגמרו חשבונות ההכנסות וההוצאות תקצוב מועצת ההנהגה את הסכומים שצריך לחלקם בין הקולוניסטים, בקחתה ליסוד את ההכנסות שנעשו במשך שנת העסק ואת יחס מיני הענבים זה לזה, כפי שנהגו עד עתה, כגון קברנה בערך 100% יותר מהרגילים, מלבק 40%, סוטרן 33%, וענבי זכרון־יעקב יחשבו כלם למינים רגילים, כל דמי הקדימה, וכן המחירים הזמניים והקבועים של הענבים צריכים אישור מצד יק"א, אם אחרי קביעת מחיר הענבים ישאר עודף הכנסות אז יובא העודף אל הקרן המשומרה.

ט.

להיקבים יקובלו רק הענבים מהכרמים שנוטעו לפני חורף 1899/1900, או מאלה שנוטעו אחרי הזמן הנ"ל ברשיון הפקידות, עד המקסימום של 25000 קנטר וככה יחולקו בין המושבות:

במרתף ראשון־לציון

מראשון־לציון	10,100	קנטר
מרחובות	7,000	„
מפתח־תקוה	4,300	„
מגדרה	2,200	„
מואדי־חנין	1,400	„
	25,000	קנטר
במרתף זכרון־יעקב יהיה המקסימום	7,500	„
בס"ה	32,500	קנטר

בתור קיום ואשור להחלטה הזאת, ולמען מנוע שמושבות אחדות אשר אצלן תהיה שנה לא טובה, ויבול הכרמים הכשרים (שנוטעו ברשיון הפקידות) לא יביאו די פרי, לפי המקסימום שהורשה להם להביא להמרתף; למנוע אותם איפוא לבל יביאו מהכרמים שנוטעו באיסור, מתרנ"ט והלאה למען מלא המקסימום שלהם מהכרמים הללו, החלט:

כי בשנים כאלה, אשר ברוב המושבות (לפחות 3 מושבות מהחמש) תהיה שנת רזון בהבציר ושלא יהיה להן די בבצירן למלא את המקסימום שלהן, בשנה כזאת מקבל

המרתף גם מיתר המושבות, השתים או האחת, רק שעור כזה הדומה בערכו להבציר של שלש המושבות האחרונות שניכר בהן רזון, כפי רשימת בצירן, ואם יתרצה המרתף להסכים לקבל משתי המושבות הללו, את העודף על השעור הנ"ל, אז לא ישלם המרתף בעד העודף כ"א $^{2}/_{3}$ מהמקחים הקצובים ע"י מועצת ההנהגה.

י.

אם תמצא מועצת ההנהגה לנחוץ לטובת מהלך העסק לבנות גתות קטנות באיזה מהמושבות חוץ ראשון־לציון וזכרון־יעקב, הרשות בידי ההנהגה להוציא מכסף הסעד שלה לבנין הגתות הנ"ל עד סכום 75,000 (שבעים וחמשה אלף) פרנק, ולהקדים את הסכום הזה להמושבות הנ"ל בתורת הלואה כנגד ערבות של הבציר שלהם, לשלם אותה בחזרה במשך 10 שנים, חלק העשירי בכל שנה ושנה. הרשות בידי מועצת ההנהגה לתת להגתות הנ"ל חביתין, מכונות, וכלי מלאכה בתנאי אם לא יורגש חסרונם במרתף ראשון־לציון. כל מושבה, אשר בהגיע קץ זמן ההתקשרות הזאת, עוד תהיה חיבת איזה חוב שלם, או חלק של הקדימה שנתנו לה לבנין הגת, והיא תחפוץ להפרד מאגודת הכורמים הרי מוכרחת היא לשלם תיכף, ולהחזיר מיד להיקבים את הכסף והחומרים שנתנו לה בהלואה.

יא.

אין לאגודת הכורמים אחריות בנוגע להפועלים ונושאי המשרות שיעמדו על משמרתם אצל יק"א בשעת מסירת היקבים, בין בנוגע לאלה שתשאירם האגודה על משמרתם, ובין בנוגע לאלה שלא תשאירם אין לה כל אחריות בעד התקופה שבה שרתו בפקידות יק"א.

יב.

אגודת הכורמים תשאיר את קופת החסכון וממנה יהנו הפועלים החדשים והקודמים שישארו לשרת באגודת הכורמים; לתכלית זו תוסיף האגודה להביא לקופת החסכון את הסכומים הקצובים בספר התקנות הקיים והרצוף לזה. הסכומים ישארו באוצר היק"א.

יג.

בנוגע לנושאי המשרה של היק"א בעת מסירת היקבים, שאינם משתתפים בקופת החסכון, ושאגודת הכורמים תשאירם על משמרתם תברר היק"א בעת מסירת היקבים את הסכום שהיא נותנת לכל אחד מהם בהתאם למספר שנות עבודתו.

הסכום הזה יהיה שמור וישולם לכל אחד בעת שיעזוב את משרתו באגודת הכורמים, הן על פי רצון עצמו והן על פי רצון האגודה, הן על ידי בטול המשרה והן ע"י איזו סבה אחרת. נושא המשרה שישולח לנפשו מסבת איזה עוון חמור, לא יקבל כלום. חוץ לסכוס הזה אין היק"א מקבלת עליה שום התחייבות ואחריות בנוגע לזמן שבו ישרתו נושאי המשרה שהיו לה אצל אגודת הכורמים.

יד.

מיום שתתחיל אגודת הכורמים את פעולותיה חל רק עליה כל האחריות של כל המקרים וכל הסכנות ממינים שונים.

טו.

בלי רשיון מיוחד מיק"א לא תוכל אגודת הכורמים המשותפת לשוב ולקחת בחזרה לעבודת היקב נושא משרה או פועל מאלה שקבלו פצוי מיק"א.

טז.

בעת מסירת היקבים תערך רשימה של נכסי דלא ניידי והנספח להם שנשכרו לאגודת הכורמים, וכן יערך אינונטר של המטלטלים, כלים וכו' (סימן א') והסחורה שנמצאת במרתפים ובאסמות וכן של החובות שהקונים חיבים ליק"א. מחיר האינונטר הזה ישולם חלק מדי שנה בשנה, משנת הששית והלאה. היק"א תקבע את התאריך ואת פרטי הסכומים של חלקי התשלום, שאגודת הכורמים תהיה צריכה לשלם עד תום כל החוב.

יז.

זו ההתקשרות היא זמנית מהשנה הנוכחית 1 יולי 1906 עד 30 יוני 1907.

כתוצאה מזה משאירה יק"א לעצמה את הזכות לשים קץ להתקשרות זו במשך כל השנה הזאת מבלי שיהיה עליה לתת טעם לדבר. במקרה זה יחשב כתב ההתקשרות שנעשה ע"י הברון אדמונד די רוטשילד (Ipso facto) ע"י העובדה הזאת עצמה, תומ"י כמבוטל.

ובאותה שעה שיק"א תודיע לאגודת הכורמים המשותפת שאיננה רוצה עוד בקיום ההתקשרות הזמנית הזאת. מחויבת אגודת הכורמים להחזיר ליק"א את כל הנכסי דלא ניידי, האסמות, את כלי העבודה, הסחורה, החובות, במלה אחת כל הרכוש והשטרות מכל המינים ומכל המקומות באיזה אופן שנמסרו לאגודת הכורמים מאת הברון אדמונד די רוטשילד או יק"א, באיזה אופן שהוא הכל במצב

טוב כנאמר בכתב ההתקשרות, כמו שהיה בעת המסירה, מבלי שתוכל אגודת הכורמים לדרוש מיק"א כל פצוי.

יח.

אם במשך שתי השנים הראשונות משנות ההתקשרות הזאת יעלה בידי יק"א להבטיח להחברה המשותפת מכירת כל הפרדוקציון או עשרת אלפים הקטוליטר במחיר לכל הפחות של 18 פרנק (שמנה עשר פרנק) ההקטוליטר לזמן של חמש שנים מלבד המכירות שנעשים כעת ע"י חברות המונופול הקימות באירופה ובארצות המזרח, אז תוכל יק"א לבטל את ההתקשרות הזאת, או לעשות כתב התקשרות חדש. אגודת הכורמים תהיה אז מוכרחת, אם לא תעשה התקשרות חדשה בין יק"א ובינה, להשיב הכל, כאמור בסעיף 16 ולמלאות ולקיים את כל החובות המוטלות עליה ככתוב בסעיף הנ"ל.

יט.

אם תעבור אגודת הכורמים על סעיף מסעיפי התנאים האלה, תהיה האפשרות בידי היק"א לבטל את כתב ההתקשרות הזה ולהשיב לידה ע"י זה בעצמו את כל הבנינים, את כלי העבודה ואת כל הנלוה אליהם.

כזה יהיה גם אם תבוטל אגודת הכורמים או לכשיבוא קרע בין המושבות.

כ.

כל חלוק בדעות שיצא מהתגשמות התנאים האלה או מבאורם יובא לפני בורר אחד או לפני בוררים אחדים. כל צד ימנה את בוררו, הבורר השלישי יבורר ע"י המועצה של האגודה הדתית הישראלית בפריז – הבית דין של הבוררים יוציא משפטו בתור מפשר בשלום, מבלי שיהיה אחריו כל ערעור וכל פקפוק.

אם אחד מן הצדדים לא ימנה את בוררו אז כעבור חודש ימים מיום שידרש במפגיע למנות בורר, תמנה האגודה הדתית הישראלית בורר אחד, עפ"י בקשת הצד השני, והבורר היחידי הזה יוציא משפטו בתור מפשר בשלום מבלי שיהיה אחריו כל ערעור וכל פקפוק.

התחדשות החוזה עם הברון לעוד 33 שנים.

הארכה ל־33 שנים

עם גמר חמש שנות ההתקשרות לפי סעיף 16 וסעיף 18 של חוזה ההתקשרות הזה, וחסול גמור של העסקים הקודמים שהביאו די הפסדים וגרעונות*) וההנהלה החדשה הפיקה רצון שני הצדדים את פריז ואת ראשון־לציון, החלט בישיבת הסנדיקט מיום כ"ז אדר התרע"א (27.3.1911) לחדש את ההתקשרות עם הברון ויק"א עוד ל־33 (שלש ושלשים) שנה.

בכדי להוציא לפועל את ההחלטה הזאת נבחר בישיבה זו סגל חבורה מבין הכורמים שילוו אלי, במסעי לפריז, לשם התקשרות חדשה למשך שלש ושלשים השנה הבאות כאמור. הנבחרים הנלוים אלי היו: איזנברג אהרן –

ציור 134. חברי המשלחת לפריז להארכת החוזה עם הברון ל־33 שנים. בישיבה עם החוזה ביד, ראש המשלחת ז. גלוסקין.
עומדים מימין לשמאל: י. ז. שמוליצנסקי, נירדמן, דרובין, וא. איזנברג.

*) מהזיטול של העסקים הקודמים הצלחנו להציל סכום של ארבע מאות שלשים ושתה אלף (436.000) פרנק. את הסכום הזה המצאתי ליק"א. הברון שמח מאד על הדבר הזה וגם על מצב העניינים, ואחל לנו הצלחה כמעשה ידינו בימים הבאים, על חשבון הכורמים.

רחובות: דרובין יואל — ראשון־לציון: נידרמן ישראל — זכרון־יעקב ושמוליצ׳נסקי יעקב זאב — ראשון־לציון. המשלחת (בימים ההם קראו לה „דֶלֶגַצְיָה״) יצאה מיפו ביום 1.9.1911. הברון נתן הסכמתו הגמורה להארכת „חוזה ההתקשרות״ לשלש ושלשים שנה, החל מן 1 יולי (בערך אלול) 1911 עד 30 יוני 1944; והחוזה נערך ונחתם כדת. בסעיפים אחדים של חוזה ההתקשרות חלו כמה שנויים, לפי מצב הדברים החדש.—

בשוב המשלחת מפריז לראשון־לציון, קבלתי מהברון תשורה: המחאה על סכום הגון לאות הוקרה והכרה לפעולתי. בישיבת ההנהלה, הראשונה אחרי המעשה הזה, הודעתי לחברים על מתנת הברון זו, שהנאה את הנאספים.

* * *

גמרתי את דברי ימי „יסוד הכרמלים והסינדיקט״, והנני מוצא לנכון להוסיף עוד מקצת מהדברים על סופם של הכרמלים ויתר ארגוני מכירת היין, ועל ראשית פעולותיו של הסינדיקט אחרי הוסדו — אחרי שעברו לידי בפועל עניני היקבים ועסקי מכירת היינות שלהם.

כרמל רוסיה.

ברוסיה התפתח העסק טוב מאוד. שלמנו להיקבים מחירים הגונים, מפני שדרשו רק היינות היותר טובים וישנים; מכירת היין הלכה והתפתחה משנה לשנה, ההנהלה החליטה והאספה הראשונה הכללית הסכימה, כי בשלוש השנים הראשונות לא ישלמו דיוידנדה כלל, ואם יהיו רוחים — ישלמו דיוידנדה רק בסוף השנה השלישית.

מהרוחים הפרישו בכל שנה ושנה על שם ז. גלוסקין 20 %. מהאחוזים האלה בנו ברחובות בית הספר, גן הילדים בית העם ותמכו במוסדותיה השונים. בשלש השנים הראשונות. ומכאן ואילך שלמו דיוידנדה, להמנויים בכל שנה ושנה. וכה יצא שמו של „הכרמל״ לתהלה בכל הארץ.

הודות להשתדלות „הכרמל״ ברוסיה ובעזרתו, נוסדו שני הכרמלים האחרים. ואם כי משנת 1906 עברתי לגור בארץ־ישראל, אולם קשר תמידי היה בין ה„כרמל״ הרוסי וביני, ונחשבתי עוד למנהלה הראשי; קבלתי מורשה ומאודיסה „דינים וחשבונות״ לעתים תכופות ועקבתי אחרי מהלך העסקים, ונתתי להם הוראות ופקודות גם מרחוק.

והנה פרצה המלחמה של 1914, ונתק הקשר בינם וביני לגמרי. כח המרכז אפס. המנהל בורשה עבד על דעת עצמו, וזה שבאודיסה — על דעת עצמו. ערך הרובל הרוסי ירד כידוע, והיות ובתחילה חשבו שהמלחמה לא תמשך זמן רב, מצאו המנהלים לנכון להחזיק לעת עתה את הכסף שהיה אצלם, ולא להעבירו לפריז, דבר שגרם להפסד של 30% עד 40%. על פי דרישת י. ל. גולדברג העבירו מורשה פעמים אחדות סכומים לא גדולים, אבל מאודיסה כלום. וכה נצטבר בורשה סכום הגון של רובלים ואותו הדבר גם באודיסה.

לאודיסה נכנסו אחר כך הבולשביקים, שפכו את היין בחוצות, שברו והחריבו הכל, ולא נשאר זכר מכל מה שהיה.

והגרמנים נכנסו לורשה, שדדו כמה שרצו, שלמו בפתקאות, שלא היה להן כל ערך המנהל המקומי מת. לא היה עם מי לבוא בדברים. נשארו בערך 200 אלף רובל בנירות ממשלת רוסיה, מי שהיה העו״ד סטבסקי, העבירם אחר כך אלי, וידוע שלא היה להם כל ערך.

וכן נחרב ה„כרמל״ ברוסיה. הראשון להכרמלים שהתקים כעשרים שנה מ־1896 עד 1916 ולא נשאר ממנו זכר.

כרמל אמריקה.

גם באמריקה התפתח העסק באופן טוב מאוד. שלמו להיקבים מחירים גבוהים, היות וגם שם דרשו יינות טובים ומשובחים, ולבעלי המניות שלמו גם כן דיוידנדים כנהוג.

אבל אמריקה הכריזה אחרי המלחמה על נזירות וגזרה ב־1921 גזירה, על שתית משקאות. ובכן היתה ההנהלה אנוסה לחסל את העסק. ואליהו לוין—אפשטין מכר הכל, ואסף את כל הכסף והעבירהו לארץ־ישראל. שלמנו ל„הסינדיקט״ כל מה שהיה מגיע לו, והחזרנו לכל בעלי המניות את כספיהם. נשאר מספר בעלי מניות מרוסיה שאיננו יודעים איפוא הם והפקדנו אצל „קרן הקימת״ את כסף המניות שלהם, וכשיבואו בזמן מן הזמנים לדרוש, יקבלום בקפת „קרן הקימת״ נגד החזרת המניות.

וככה נפסקה גם פעולת ה„כרמל״ השני, הוא האמריקאי; אחרי שמנה עשרה שנות פעולה אבל, מן שנת 1928 נכנסה הנהלת היקב עצמה בעובי הקורה וממשיכה לנצל את השוק שרכש לנו ה„כרמל״ האמריקאי. והכל שב לתחיה, ושם יינות

„ראשון־לציון״ בעריכת ד. יודילוביץ. גל. 20.

ה„כרמל" מתנוסס שוב לתפארת בשוקי ארצות הברית, עד היום הזה.

„כרמל מזרחי" בארץ־ישראל.

ה„כרמל השלישי הזה, החל בשנת 1902 ומתקיים יפה עד היום הזה; רק הסניף בקושטא שנהרס ונחרב כולו בימי מלחמת העולם לא נפתח מחדש. עסקיו התרחבו והתפתחו יפה, הודות למרצו ולהנהלתו הנבונה, של הסוחר המנוסה, י. ז. שמולינסקי במשך עשרים ושלש שנים (1902—1924).

מלבד עסקי היין הכניס עצמו „כרמל מזרחי" בשנת 1909 גם בהפצת שקדים מראשון־לציון ומהמושבות שבסביבתה. העסק הזה התפתח באופן נפלא, ורכש לו, בהיקף גדול, קונים סיטוניים מהיותר חשובים בעולם: באירופה, באמריקה וביחוד באסיה המרכזית (בהודו) וכו'. ה„כרמל" הוליד את ה„שקד" בפתח־תקוה ואת ה„שקד" ברחובות והכל יחד נתארגן ב„סינדיקט השקדים". והיו שנים שמספר המכירות של השקדים בהסינדיקט הזה עלו עד לששים אלף פונט לשנה. והנה באה בולמוס תפוחי הזהב אשר נתלהבו אליו האכרים, ואכל את סינדיקט השקדים מסיבות שונות ומשונות, וענף השקדים נעקר ונשרש מן הקרקע, והיה כלא היה בארץ־ישראל.

וההנהלה ה„כרמל"ית של עסקי היין, עברה לידי הנהלת היקבים משנת 1924 ונמשכת עד היום הזה. כל לקוחות ה„כרמל" הישן, על כל סניפיו מרוכזים בהנהלת היקב וכן גם העסק בלונדון וגם ה„כרמל" במצרים; הכל בידי היקב עד היום הזה.

השם „כרמל מזרחי" בארץ ישראל ובמצרים לא נשתנה ושלטי הפירמה „כרמל מזרחי" והמודעות בכל העתונים, מאירות את העינים בכל הארץ: תל־אביב, אלכסנדריה, קהירו, ירושלים וחיפה, וכן בסוריה, בבירות וכו'. —

ה„כרמל" שהתמכר לשקדים הולך ומתפרק מכיון שהשקדים נעקרו ואפסו כליל וההנהלה הישנה של „כרמל השקדים" עוסקת עתה בגבית שארית החובות ובתשלום חזרה לבעלי המניות את דמי קרן השקעותיהם.

ההיקף של מסחר ה„כרמל מזרחי" וסכומי הפדיון בשקדים וביין, מוכיחים לנו שבנין הארץ, אם לא יופתע על ידי גורמים חיצוניים, יהיה בנין עדי עד; מה שאין כן בעמלנו ובהשקעותינו מחוצה לארץ. —

העסק בברלין.

היה עומד על תלו עד היום, אך בלי כל ערך בשביל היקבים. כי חוג פעולותיו מצומצם וקניותיו מהיקב היו קטנות מאוד, והיום נהרס עד היסוד.

העסק בוינה.

היה קיים רק כעשר שנים. חוג פעולותיו היה עוד פחות מאשר בברלין, וקיומו לא היה ניכר כלל, ובתוך כל העסקים שיק"א מסרה לסינדיקט היה גם העסק הזה והסינדיקט מצא לנחוץ לחסלהו לגמרי. כי להיקב הצטבר חוב גדול בעד היין. והפדיון היה כל כך קטן שלא היה בו לכסות אף חלק מההוצאות.

בהיותי בוינה בחודש מאי שנת 1907 עמדתי על המצב העגום, בקשתי לשלוח מראשון־לציון בא כח שלנו לוינה (הכורם יואל דרובין) לעשות ליקבידציה, והוא הוציא לפועל את החסול באופן מוחלט.

העסק בלונדון.

שנוסד גם כן על מניות, ובפרינציפ להביא יין בבקבוקים חתומים ישר מארץ־ישראל, מצבו היה עוד יותר גרוע מאשר בוינה. בעלי המניות לא התענינו בעסק, וההנהלה נמסרה לבטלנים, וכל העסק נשא אופי של צדקה אשר עשו המגנטים היהודים לארץ־ישראל. מענין גם הדבר שבית המסחר נמצא על יד בית הכנסת הישן של הספרדים.

באתי לשם בפעם הראשונה בשנת 1907 צער. רב גרמו לי המצב העגום וגם המנהל כביכול.

בעד הסחורה שנשלחה מהיקבים הגיע להם סכום די גדול, ויק"א הוציאה עוד ללונדון כסף בכדי לכלכל את ההוצאות כמו מכס וכו'.

כידוע, עברה הנהלת היקבים מחודש יולי 1906, לרשות הסינדיקט ויחד עם זה כמובן גם כל עסקי היין שהיו למעמסה על יק"א. כמנהל הסינדיקט בחרו בי, עוד בחורף 1906 ולעבוד במשכורת קבועה נכנסתי רק בחודש אוגוסט אותה שנה. ובכן היה תפקידי לסדר גם את עניני העסקים האלה שבחוץ לארץ ולקבל אותם על חשבון הסינדיקט, מובן כי הסינדיקט

מקבל רק את העסק ה ב ר י א והבטוח הן בסחורה והן בחובות וכל ההפסד עד יום ההעברה חל על חשבון יק"א.

כל חדשי החורף וראשית הקיץ של 1907 הייתי טרוד בסידור העניינים הפנימיים של היקבים בראשון־לציון ובזכרון־יעקב, וכן בסדור העניינים במצרים, ובחודש מאי 1907 יצאתי לאירופה לסדר בהחלט את עניני הכרמל הרוסי ואת עניני עסק המבורג, וינה ולונדון, וכמו כן את עניני הפרטיים בורשה בכדי לעקור דירתי לראשון־לציון.

בתחילת יוני 1907 באתי ללונדון, ולשם בא גם אליהו זאב לוין–אפשטין לגמור את ענין בעלי המניות הקודמים ולקבל את העסק על חשבון הסינדיקט. כשלשה שבועות ישבתי בלונדון ובקשתי לשלוח לי מפריז גם את הפקיד ויליאם גוטהילף שיעזור לי בכל העניינים, רכשתי מבעלי המניות את המניות שלהם בתשלום של 15% משוים, (אחרי כי באמת לא היה להן כל ערך, אלא שצריך הייתי לשלם איזה סכום עבור הסימן המסחרי והשם) קבלתי את העסק לרשותנו ומסרתי את ההנהלה לזלמן יעקבסון ביום 20/6/07.

הכנסתי סדרים חדשים, כמובן, ואחד מהם להביא יין בחביות להריק על המקום בלונדון ולמלאות בבקבוקים ולמכור בקבוקים חתומים, כמו בכל העסקים של הכורמים.

שם העסק נשאר „פלשתין וויין אנד טֶרֶדינג קומפני" כי כך יעצו לי לבלי לשנות את השם. העסק בלונדון מתקים עד היום הזה בהנהלתו של אהרן גינצבורג מראשון־לציון ומתפתח די יפה.

העסק במצרים.

עם מסירת כל היקבים לסינדיקט, נמסר לרשותו גם העסק של יוסף נסלר במצרים, כמובן שיק"א הבטיחה לו פצויים ביד רחבה ובתנאים ידועים. ואיש מיוחד (ויליאם גוטהילף) נשלח מפריז לאלכסנדריה לעזור לו להוציא הדבר לפועל ולחסל המונופול.

באתי לאלכסנדריה ב־20.10.1906 ושבתי לראשון־לציון בתחילת דצמבר.

הזמנתי את דוד יודילוביץ לנהל העסק באלכסנדריה ואת צבי איזקסון לנהל העסק בקהירו. כששה שבועות ישבתי באלכסנדריה ובקהירו. עד שגמרנו את כל הפורמליות עם יוסף נסלר, ורשמתי את הפירמה „כרמל מזרחי" שברוסיה בהטריבונל של אלכסנדריה (כי הסינדיקט עוד לא נרשם באופן ליגלי, ואי אפשר היה לפתוח עסקים של שמו). ובכן נרשמו העסקים בתורת חברה רוסית ואני בתורת מנהל ראשי של חברת כרמל אוריאנטל מורשה, ודירקטורים לו יעקב זאב שמוליצנסקי מראשון־לציון ויצחק ליב גולדברג מוילנה.

אחרי סדור העניינים והחשבונות של נסלר מסרתי את העסק לדוד יודילוביץ, והוא גלגל אתו במשך 2 שנים (כך התנה יק"א בתנאי הפצויים). יודילוביץ סדר את כל החשבונות באופן מצוין, הודות לחריצותו ושכלו עלה בידינו להסתלק מנסלר לגמרי ולעבור על כל המכשולים שנסה תמיד להניח על דרכנו.

העסק בפורט סעיד היה איזה זמן בידי שמעון אלעזר שמוליצנסקי, ועבר אחר כך גם כן לרשות הסינדיקט.

העסקים במצרים התפתחו עד המלחמה באופן מצוין, למעלה מהמשוער, וגם כעת משנת 1925 ואילך הם מתנהלים בכל סניפי מצרים על ידי ישראל כהנוב ועוזריו בסדר טוב וישר.

חברה אנונימית „אליאדה" המבורג.

1898 המבורג

אחרי עבור שנים מספר ליסוד ה„כרמל" ברוסיה, כשנוכחנו שמכירת יין בקבוקים לאחב"י לא תביא לידי תוצאות טובות; מארץ־ישראל באו ידיעות שהיקבים מלאים על כל גדותיהם, ועוד מעט ולא יהיה מקום להכניס יין חדש מבציר הענבים החדש ובמכירת יינותינו בתורת יין כשר לא נוכל לפתור את השאלה הזאת, עלה במחשבתה של הנהלת כרמל, לנסות להוציא לשוק האירופאי הרחב את יינותינו תחת שם אנונימי – לא למכור בשם „יין מארץ־ישראל" בחביות, כמו שנוהגות צרפת ואיטליה וכו'. זאת אומרת לסדר מחסן גדול באחד מחופי אירופה, תחת שם אנונימי ולמכור משם יין סתם.

על דבר צרפת שהיא מלכת היין היה אי אפשר לחשוב וכן לא על איטליה. מקומות שיש שם הרבה מליונים הקטוליטרים משלהם, ובכן אין מקום יותר מתאים כמו החוף בהמבורג, שם יש חוף חפשי גדול והמבורג הוא מקום מרכזי ומחסני יין שונים גדולים נמצאים שם.

בהיותי בשנת 1898 בפריז הצעתי את מחשבתי זאת לציר הברון אליהו שייד, והדבר מצא חן בעיניו, בעברי חזרה לורשה התעכבתי בברלין, התיעצתי עם חברי שם וכלם מצאו

את הדבר לטוב מאד. לעסק גדול ורחב כזה, כמובן קשה יהיה לאסוף קפיטלים ברוסיה, ובפרט שצריך לסדר הכל באמת־מדה גדולה ורחבה, וגם חשש של הפסד יש בדבר — ובכן אפשר להוציאהו לפועל רק אם הברון יסכים לסדרהו על חשבונו.

א. שייד הציע הדבר להברון, והוא הסכים לעשות. אחרי חליפת מכתבים עם פריז. הזמין א. שייד אותי ואת משה הילדסהימר מברלין, לבוא תיכף ומיד לפריז, ובחול המועד סוכות באנו לשם, והתיצבנו לפני הברון. בארתי לו את הצעתי בפרוטרוט.

המבורג

בברלין אפשר היה ליסד חברה אפילו רק בעלת שלשה חברים ובסכום איזה שהוא. כעבור איזה זמן בא שייד לברלין, וגם אני באתי לשם, ויסדנו משה הילדסהימר, ווילי במבוס ברלין, וז. גלוסקין ורשה, „חברה לאקספורט יין (בשם) אליאדה" (לכבוד אליהו שייד) חברת מניות של 500 מרק כל אחת, בהון של 5000 מרק. רשמנו את החברה בממשלה בצרפתית בכדי לתת לה צורה צרפתית. המקום הראשי בהמבורג.

א. שייד נתן תיכף פקודה לראשון־לציון להכין מספר גדול חביות (בורדלזים) יין ממינים שונים. העבודה היתה רבה בהיקבים להכין חביות, ובראשון־לציון רבתה השמחה, הנה יש בודאי קונים גדולים באירופה, ולהיקבים יוקל בהרבה.

על הילדסהימר ועלי הוטל למצוא מנהל עבור העסק, וכמו כן מחסנים גדולים בהמבורג; המו"מ עם פריז (א. שייד) היה מרוכז בידי. חברי בברלין מצאו איש מוכשר להיות המנהל, והתקשרתי אתו לנסיון באופן ארעי. נמצאו מחסנים בחוף החפשי, ומשלוח היין הגדול הגיע להמבורג. נמצא גם סוכן מומחה ומנוסה למכירת יין, והעבודה החלה. סוחרי יין הגדולים בהמבורג ראו בית מסחר ענקי נוסד באופן כל כך רחב, חקרו, והסוד התגלה שזהו מפעל רוטשילד מיינות ארץ ישראל, התחילו להתיחס אל העסק ברצינות, ואל מנהלו ואל סוכנו בכבוד במדה ידועה. הסוחרים הגדולים התחילו קונים ושלמו מקחים לא רעים. בכל חודש וחודש הייתי בא יחד עם הילדסהימר או במבוס להמבורג, להתחקות על מהלך העסק ודו"ח הייתי שולח לפריז.

בשנת 1900 כשהברון מסר את כל עניני המושבות לחברת יק"א שבראשה עמד אמיל מאירסון, מינה מאירסון את ווילי במבוס למנהל ראשי של המבורג, והאחריות המוסרית שהיתה רובצת רק עלי, הוסרה ממני. וכל עסקי היין בכל הארצות עברו להנהלתו של ג. סמואל בפריז.

בשנים הראשונות היה המצב לא רע, המחירים השביעו רצון. ברם, כשהתחילו המחירים באירופה לרדת לאט לאט, הורידו הסוחרים גם את מחיר היינות שלנו בהמבורג והתוצאות נעשו רעות, וילי במבוס מת וההנהלה בהמבורג לא עמדה על הגובה הראוי. החליטו על כן שנחוץ לחסל לגמרי את העסק הזה.

במסור יק"א לסינדיקט את כל העסקים, ובתוכם גם את עסק המבורג, שלחתי להם את זלמן יעקבסון שהיה בקושטא והודות למסירותו וחריצותו ונסיונו הרב הצליח לגמור את הפרוק הקשה באופן מוצלח מאד. בפריז היו שבעי רצון מעבודתו והביעו לו תודה והכרה.

* * *

והנני מוצא לחוב קדוש להזכיר כאן את כל אלה שעזרו לי ושעבדו אתי יחד במשך כל השנים בפעולות הרשומות כאן:

1) את בעלי הפירמה טרוקנהיים בורשה. אשר עבדתי אצלם כ־15 שנה. מיום שהחילותי להתעסק בעניני חו"צ לא הפריעו לי מהתעסק בצרכי צבור בשעותי הפנויות. למרות היות בעל הפירמה חסיד אדוק להרבי מגור, ולחו"צ בצורתם המודרנית התנגד.

כעבור שנתיים ליסוד החברה „כרמל" כשהעבודה היתה רבה מאד, והשעות הפנויות לא הספיקו עוד, וכשנפתח עוד סניף באודיסה, התפטרתי ממשרתי אצלם, אז אמר לי ר' פיבל טרוקנהיים: „שעשה משגה בזה שהרשה לי להתעסק בעניני ארץ־ישראל וגם לנסוע לפריז ולאודיסה ועכשיו הנני עוזב אותו לצערו הרב". הבטחתי לו שבכל שעה שיזקק לעצתי ולעזרה מצדי, הנני מוכן ומזומן לשרתו. ונפרדנו בידידות רבה וידידים נשארנו עד יום מותו.

2) השני לעזרת ארץ־ישראל היה הגביר יעקב ברוידא בורשה. כשיסדנו את החברה „מנוחה ונחלה" היה הוא הראשון שהצטרף לאגודתנו, ובזה עזר לנו הרבה מאד, בקנית אדמת רחובות השתתף, וקנה שלש חלקות אדמה וכמה חלקות שלא היו מכורות בשעת עריכת הקושנים, נרשמו על שמו, כי גדול היה שמו כאיש עשיר, וישר, ממדרגה ראשונה, איש טוב ומיטיב. ובהוסד „הכרמל" הרוסי, רשם על 10 מניות והכניס 5000 רובלים, ושמו התנוסס כחבר

הפירמא. לא היינו מצליחים תיכף בהתחלת העבודה של שתי החברות לולא היה יעקב ברוידא עומד בראש.

3) רבות עזר להצלחת „הכרמל" באודיסה שמואל ברבש, שהסכים לקחת עליו את האחריות בפני הממשלה בנוגע לחוקי המכס וכו', ושמו הטוב בכל אוקראינה ודרום רוסיה היה לה„כרמל" סמל לבטחון ונאמנות.

4) וחביב העם ההומוריסט א.ל. לווינסקי—מנהל הסניף „כרמל" באודיסה, במסירות יוצאת מהכלל — עבד באמונה ובמרץ לפתח את חוג פעולתו, והרים את העסק למדרגה גבוהה ובהצלחה רבה.

5) וחברי מארץ ישראל אהרן אייזנברג מרחובות ויעקב זאב שמוליצנסקי מראשון־לציון שבכל עניני „הכרמל המזרחי" והסינדיקט היו לי ליועצים מסורים ונאמנים, ובכל ימי שבתי בראשון־לציון היו לי לידידים אמתיים ולבביים, עד ימי חייהם האחרונים.

6) ידידי ורעי הענו יצחק ליב גולדברג, חברי היותר קרוב ובכל שלשת הכרמלים חברי האחראי בהפירמה. — מהאספה הראשונה של חובבי ציון בוילנה, נתקשרנו בידידות יוצאת מן הכלל, כרעים נאמנים, וביסוד הכרמלים נענה תמיד לדרישתי והיה בא לורשה להתיעץ ולעזור.

7) ואחרון אחרון חביב ביותר, אליהו זאב לוין—אפשטין, עוד לפני יותר מחמשים שנה התודענו איש אל אחיו בחדרו, ובנוכחותו של הרב הגדול שמואל מוהילבר, ומני אז היינו לידידים ורעים ואחים נאמנים כל הימים עד מותו. בעניני „מנוחה ונחלה" הלך הוא לארץ־ישראל ביחד עם י. ברוידא וגמר את הקניה והקושנים באופן מצוין, ואחרי כן עבר עם אשתו וצאצאיו לרחובות, שעוד היתה אז מדבר, ארץ לא זרועה; עשר שנים ישב שם ויחד עם משפחתו העדינה נשאו בדומיה כל ההרפתקאות ואי־הנוחיות וכו'. ואחר כך הלך לאמריקה והביא את העסק להצלחה רבה, ובכל עניני ארץ־ישראל לא משה ידו מתוך ידי, ואת שלשת ה„כרמל"ים הוצאנו לפועל בעבודה משותפת, בורשה, בפריז ובארץ־ישראל.

ובאחרונה עלי להכיר טובה לחברת „כרמל" בורשה על עזרתה בעבודת שני ה„כרמל"ים והסינדיקט, לולא עזרת החברה הזאת, אי אפשר היה לי ליסד את החברות האחרות. כשהיה צורך לנסוע נסעתי, ובהעדרי מורשה במשך שבעה חדשים בארץ־ישראל ובקושטא והמבורג — עד שנכנסתי כמנהל בפועל לסינדיקט קבלתי משכורתי מקופת ה„כרמל" הרוסי עד חודש אוגוסט 1906 בשלמות. (ורק הוצאות הנסיעה קבלתי מיק"א) חבל, שהמלחמה קפדה את קיומה של החברה היקרה הזאת.

יהיו שמות כל הנזכרים, לברכה
בתולדות הישוב!

עד כאן דברי ר' זאב גלוסקין.

ד. יודילוביץ. ואלה תולדות יוצרי סחר היקבים.

אַרְבָּעָה צוֹרְפֵי צְנוֹרוֹת־זָהָב לְסַחַר הַיְקָבִים

השנה שאנו עומדים בה בשעת יסוד ה„כרמל", כלומר לפני ארבע וארבעים שנה. רק החל הישוב החדש להתהוות. עדיין עומדים במזל של מישוש וגישוש באפלה. המתישבים הראשוניים, השקיעו באדמת כרמיהם את כל מה שהיה להם, והוצגו בחוסר כל; הברון בנה יקבים גדולים ונפלאים ופרי הגפן נהפך בהם ליין. ועכשיו חסר עוד רק לשווק את היין הזה, להביאו לשוק ולהמירו במטבעות. ומוצא לפתרון הבעיה, אין!

מושגי הכלכלה בישוב הישן, היה אמנם נוסד על יצוא ויבוא; אבל מה עלובה היתה היציאה שהוציאו מן הארץ אל הגולה, ומה עלובה התמורה שבאה חזרה מחוץ לארץ!

הקשרים הכלכליים בין הגולה ובין הארץ היו תלויים בסחורה קדושה: מנורה בעלת שמונה קנים לחנוכה, מחורטה מעצי זית, כאלו מהר הזיתים, ומאותו עץ הזית גם במקצת לדברי חולין כגון: מכבש להכביד על הניר,

סכין־עץ־זית לחתוך ניר, ידות עטים; ולוחות עץ זית לכריכות ספרי תפלה; כלי הדס לבשמים להבדלה במוצ״ש. נרתיקים למזוזות. כל אלה מעצי זית, כוסות וגביעים של אבן שחורה מטבריה; חותם ופתילים שבהם „מדדו״ את קברות הצדיקים נוחי נפש על הר הזיתים ושל קבר בר יוחאי שבמירון ושל קבר ר׳ מאיר בעל הנס שבטבריה; ועפר ארץ ישראל מהר הזיתים לפזרו על המת בחוץ לארץ, לקיים „וכפר אדמתו עמו״; ואל כל אלה נלוו מאות אלפים מכתבי בקשה לאנשי הגולה לשלוח דמי „חלוקה״ להיושבים לפני ד׳ בארבע ארצות החיים, וביחוד בהר הקודש בירושלים, ולומדים תורה לשמה, ומתפללים בעד אחיהם אשר בגולה; בחינת גומלין, בין ההולכים למלחמת החיים ובין היושבים על הכלים; הצד האחד משפיע שפע של ברכה ב„רוחניות״ והצד השני מרבה להשפיע ב„גשמיות״; וככה נמשכו היחסים והקשרים בין הארץ והגולה במשך דורות רבים, אקספורט רוחני תמורת אימפורט גשמי, והסך הכל היה זה פרודיה של יצוא ושל יבוא אשר לא הספיקו כדי לחיות — ולא כדי למות — וגם הישוב החדש כבר חלם על משלוח יין לקדוש ולהבדלה.

אז הופיעו באופק „חבת ציון״, ארבעה „צנתרי דדהבא״. אשר תמונותיהם לפנינו בזה, הראשון היה זאב גלוסקין, איש המעשה מנעוריו, הלך ומצא בורשה גביר אחד יעקב ברוידא, וחבל שנפטר לפני זמנו, וילך ויקרב אל המפעל הגדול אשר יזם, את יצחק ליב גולדברג, אליהו זאב הלוי לוין אפשטין ואת יעקב זאב שמוליצנסקי; וארבעה הללו יצרו את קו ההיפוך במוחות בני הארץ ובני הגולה יחד.—

גזרו — להחליף לגמרי את מושגי החיים של בני הישוב, להפוך לגמרי את אוצר המחשבה וההגיון שלהם על איכות התפתחות הישוב, ודרכי הגישה להעתיד של הכרמים והפצת פרִים.

עם יעקב ברוידא סדר גלוסקין את המניות הראשונות בנות 500 רובל כאו״א ויאסוף קרן ראשונה של 25.000 חמשה ועשרים אלף רובלים. נסתלק ברוידא, ויתמכרו ארבעה החברים, כלם לא גבירים ולא עשירים, אלא אנשי מעשה.

ויאספו קרן שניה של 60.000 ששים אלף רובלים במניות בנות 400 רובלים כאו״א.

ויאספו קרן שלישית של עוד 60.000 ששים אלף רובלים במניות של 100 רובל כאו״א.

ומלחמת סחר־יינות ראשון־לציון וזכרון־יעקב נפוצה לארכו של כדור הארץ ולרחבו, דוגמת צרפת איטליה יון וקליפורניה. — גלוסקין עובר מורשה לראשון־לציון. שולחים יין ומקבלים כסף.

מיום יסוד ה„כרמל״ ועד יום התפטרות גלוסקין מהיקב נכנסו מחו״ל להיקבים:

בעד יין:

מארצות שונית, ומארץ־ישראל גופא: 12.414.000 שנים עשר מיליון וארבע מאות וארבעה עשר אלף פרנקים זהב, וגם 367.800 (שלש מאות ששים ושבעה אלפים ושמנה מאות) פונדים זהב.

ובעד שקדים:

81.700 שמנים ואחד אלף ושבע מאות פונדים זהב כל זה עד 1923 ביום עזוב גלוסקין את היקב; ומאז עד 1936:

יין 859.390 לא״י ושקדים 60.540 לא״י. טבין ותקילין! פדיון מן לא־יהודים כמו מן יהודים.

ואין עיר גדולה בעולם, ואין מלון גדול בעולם, שנעלם מהם השם של יינות ראשון־לציון. קו ההפוך נחרת במחשבה הצבורית.

כבורדו בצרפת, כסן־פרנציסקו בקליפורניה, כבארי באיטליה עומדת לה ראשון־לציון כמלכת היין בארץ־ישראל עם חברתה זכרון־יעקב.—

ואת המהפכה הזאת במוחות הישוב הישן והחדש, חוללו אלה ארבעה מטיבי הלכת ומטיבי ההוגים.—

אפפו ארבעה „צורפי הזהב״ את היקבים אשר צורתם פה בַּתָוֶך ולא הרפו מהם. שלשה עבדו ועסקו וטפלו בעבודת קודש־וחול זו עד כלות נפשם, עד רגעם האחרון. והרביעי ז. גלוסקין עמד איתן עד התרפ״ג; ועד היום הת״ש, עובד בעבודת כלל הישוב לא נס ליחו ולא כהתה עינו, מי יתן עד מאה ועשרים, עד שיראה את מדינת היהודים בנויה על תלה.

יוֹצְרֵי סְחַר הַיְקָבִים רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן וְזִכְרוֹן־יַעֲקֹב

זְאֵב גְּלוּסְקִין

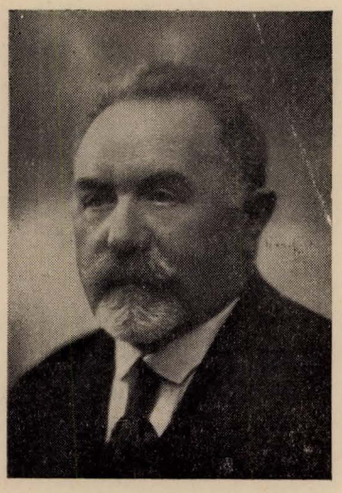

ציור 135.
נולד ט׳ אלול התרי״ט.

יְקְבֵי רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

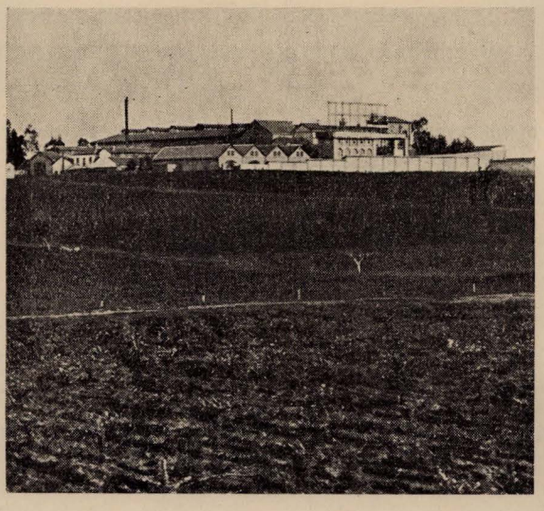

ציור 137.
נוסדו בהתרמ״ט.
היקף התמונה הכללית של היקבים ושטחים סביבם נטועים כרמי גפן

יִצְחָק לֵיב גּוֹלְדְבֶּרְג

ציור 136.
נולד ב... התר״כ
נפטר ט״ו אלול התרצ״ה.

אֵלְיָהוּ זְאֵב הַלֵּוִי לֶוִין אֶפְשְׁטֵין

ציור 138.
נולד כ״ד תמוז התרכ״ג.
נפטר ט״ו תמוז התרצ״ב.

יַעֲקֹב זְאֵב שְׁמוּלְיַנְסְקִי

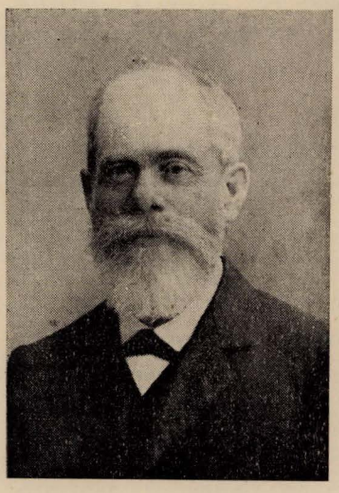

ציור 139.
נולד ב... התרי״ג
נפטר ט״ז טבת התרצ״ב.

זְאֵב גְּלוּסְקִין

נולד בתשעה באלול בשנת התרי"ט – 1859 בעיר סלוצק פלך מינסק אשר ברוסיה, לאביו אליעזר גלוסקין חטר מגזע רבנים שישבו על מדין בעיר גלוסק (הלוסק). ועל שם העיר נקראה המשפחה גלוסקין.

האב אליעזר גלוסקין, סוחר שבילה רוב ימי השנה בעיר קניגסברג, חנך את בנו זאב כמנהג הימים ההם, בחדר ומלמדים שספו ליה תורה כתורא, אבל הסוחר שישב רוב ימיו בעיר גרמנית, הטעים לבנו גם טעם השכלה מפי מורים פרטיים. בהיות זאב לבר מצוה, היתה לו ידיעה הגונה במשנה ובגמרא, וגם את בית־הספר המחוזי הממשלתי גמר בהגיעו לשנתו הי"ג.

אחרי שהגיע זאב לבר מצוה לקחהו אביו אתו לקניגסברג, ללמדו תורת המסחר והשתלמות בשפות. שם למד והשתלם ורכש לו ידיעה הגונה בהלכות המסחר ולשון גרמנית על בוריה. אחרי מות אביו, בהיות זאב בן עשרים ואחת, בא לורשה. בשנת התר"מ נכנס לבית מסחר, והתודע למשכילי העיר והתרועע ביחוד עם הסופר שאול פנחס רבינוביץ. ועל פי השפעתו נספח גלוסקין בשנת התרמ"ד כחבר לחברת „חובבי־ציון" ומאז הקדיש את כל מרצו לישוב ארץ־ישראל, ללשון ישראל ולתרבות ישראל.

עם שפ"ר ואליהו זאב לוין־אפשטין עבד בצותא חדא בהשגחתו העליונה של הרב שמואל מוהליבר בכל עניני חובבי־ציון. גלוסקין נמנה גם בין מיסדי „אגודת האלף", וחבר לאגודת דוברי עברית, אגודה צנועה ויחידה אז ברוסיה.

בשנת התרמ"ח השתתף גלוסקין באספת „חובבי־ציון" בוילנה. שם הכיר את י. ל. גולדברג, ומאז כרתו ברית אחים והשתתפו יחד עם א. ז. לוין־אפשטין בכל פעולותיהם בישוב. כשנוסדה בשנת התרמ"ט אגודת „בני משה" היה גלוסקין בין מיסדי הלשכה הורשאית ומנהלה. בשנת התר"נ נוסדה בורשה החברה „מנוחה ונחלה". גלוסקין היה מראשי המיסדים. שנים מהחברים, יעקב ברוידא וא. ז. לוין־אפשטין, נשלחו לארץ־ישראל לשם רכישת קרקע ליסוד המושבה רחובות. בשוב החברים לורשה הביאו קושנים על שם כל חבר וחבר. לוין־אפשטין שב לארץ־ישראל בתורת מנהל המושבה, וגלוסקין מלא את מקומו ועמד על משמרתו, במשך שנים אחדות, כמנהל עניני החברה שלא על מנת לקבל פרס בורשה, עד אשר נחלקה אדמת רחובות בגורל, לכל חברי „מנוחה ונחלה".

בשנת התרנ"ג נוסדה בורשה חברת „אחיאסף" – חברה להוצאת ספרים עבריים. זאב גלוסקין היה אחד המיסדים ונשא באחריות החברה ה„קומנדיטית" הזאת יחד עם אחד־העם מ. כהן, ב. סטבסקי וא. קפלן.

בשנת התרנ"ה נשאו כרמי רחובות את פריהם. באה הדאגה: מה לעשות בענבים. יקב לא נבנה עוד ברחובות. החליטה החברה „מנוחה ונחלה" לפנות אל הנדיב הברון אדמונד די רוטשילד, בבקשה: לקבל ליקבי ראשון־לציון גם את ענבי רחובות.

גלוסקין נסע עם לוין־אפשטין לפריז להשתדל בדבר הזה והברון נעתר להם ולבקשתם. אח"כ נסעו שניהם כפעם בפעם לפריז. יסדו בהשתתפות הברון חברות מניות לממכר היין ברוסיה בשם „כרמל" ואחר־כך באמריקה, ואחר־כך בארצות המזרח, וארץ־ישראל ביחד.

חברת „כרמל החליטה להפריש 20% מרוחיה לטובת הישוב בארץ־ישראל. בתקנות החברה המאושרות מטעם הממשלה הרוסית נכנס סעיף האומר: „עשרים האחוז האלה ימסרו לרשותו של זאב גלוסקין". ואת האחוזים האלה מסר גלוסקין למושבה רחובות. בכסף הזה נבנו במושבה: בית־הספר, גן־הילדים ובית־העם, ונתמכו בו עד פרוץ מלחמת העולם.

כל הפרטים על יסוד הכרמלים מספר לנו ז. גלוסקין במאמרו: „אלה דברי יסוד" בספרנו זה בדפים 271 והלאה.

בשנת התרס"א השתתף גלוסקין במשלחת הידועה מטעם הועד האודיסאי אל הברון שהשתדלה בעיקר בדבר שחרור המושבות מאפוטרופסותה של הפקידות.

בהתרס"ג השתתף ביסוד החברה להוצאת העתון העברי „הצופה" בורשה.

בשנת התרס"ד יסד גלוסקין עם חבריו את החברה „גאולה" לשם רכישת קרקעות בארץ־ישראל. הנהלת החברה היתה באודיסה ובראשה עמד חיים אטינגר.

בשלהי שנת התרס"ו עלה גלוסקין לארץ־ישראל על מנת להשתקע בה כמנהל הסינדיקט, היא אגודת הכורמים המשותפת של יקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב[165].

165) אחשוב למותר להזור שנית על הפרקים של יצירת ה„כרמל"ים, אחרי שנפרטו כבר לכל פרטיהם בדברי רבי זאב גלוסקין עצמו בדפים 289—271 שבספרנו זה.

כשפרצה המלחמה בשנת התרע"ד, נמצא גלוסקין באירופה. בהגיעו לאלכסנדריה בדרכו לשוב לארץ־ישראל, לא היתה עוד כל אפשרות לחדור אל הארץ מפני שתורקיה הסתבכה גם היא במחול הדמים. וכך נאלץ להשאר באלכסנדריה. כאן התגלה לפני גלוסקין כר נרחב לפעולה כבירה ורבת אחריות להצלת הישוב בארץ־ישראל. הגיעו לאלכסנדריה השמועות הנוראות על הרדיפות והגזירות על היהודים ועל הישוב בארץ־ישראל.

ז. גלוסקין, ז. ד. לבונטין, מרדכי מרגלית, ז. ז'בוטינסקי וד. יודילוביץ ואחוזת מרעיהם סדרו ועד עזרה לפליטים הרבים, פליטי חרב, מארץ־ישראל, מספר הגולים עלה קרוב לשנים עשר אלף נפש, ובעיקר להצלת הישוב מהסכנה הגדולה הצפויה לו. גלוסקין וחבריו הנזכרים יסדו בהתרע"ה לשכה פוליטית באלכסנדריה. הודיעו במברקים ארוכים וקצרים לאמריקה ולשאר מדינות, את הסכנה שאחינו בארץ־ישראל שרויים בה. התערבות אמריקה הועילה להקל הרבה מהגזירות שגזר ג'מל פחה על הישוב.

אניות אמריקאיות ורבי החובלים שלהם, וביחוד רב החובל בנטון דקר, עזרו להעביר לארץ־ישראל הכספים בזהב ממש שנתקבלו באלכסנדריה בקופת ה„רליף פונד" שגלוסקין היה הגזבר בה ויודילוביץ ממלא מקומו בהעדרו. הם העבירו במשך התרע"ה לארץ־ישראל דרך האניות האמריקאיות 127.000 (מאה ועשרים ושבעה אלף) פונד שטרלינג בזהב, כמובן ברשיון הממשלה, בתורת Relief, וחמשת אלפים פונד דרך קושטא, על ידי ציר אמריקה מורגנטוי. הביאו מאמריקה אניה מלאה מזונות, ובה גם מצות לפסח לגולי ארץ־ישראל, לערך שנים עשר אלף נפש שנמצאו באלכסנדריה.

בהתרע"ז 17 – 1916 באמצע ימות המלחמה, כשהאוקינוס הגדול היה זרוע מוקשים וצוללות, לא נמנע גלוסקין להעתר לבקשת הכורמים, ויסע לאמריקה בסכנת נפשות ממש. ושם עם לוין אפשטין יחדיו השיגו הלואה להכורמים בסכום 300.000 (שלש מאות אלף) פרנקים – שהם 12.000 פונד, – ושלח אותם לארץ־ישראל דרך קונסטנטינופול, ושב מניו־יורק לאלכסנדריה בסיון התרע"ז – 1917.

מאורע חשוב מיוחד במינו אירע בחיי גלוסקין, בחודש אפריל התרע"ז 1917. – באותה השעה ישבו המדינאים הבריטים והצרפתים ורשמו את צורת המפה העתידה לחלוקת סוריה וארץ־ישראל לגבולותיהן שיתהוו לאחר הכבוש. ושני המדינאים מרק סייקס האנגלי וג'ורג' פיקו הצרפתי נשלחו מטעם מדינות ההסכמה דרך המדבר לארץ־ישראל, להתחקות על שרשי הענינים על המקום, באמצע ימות המערכה אנגלו־תורכי, בין צבאות ההסכמה ובין צבאות המרכז.

והנה קבל גלוסקין ביום 26.4.1917 מכתב מפריז מנחום סוקולוב מן 9.4.17 בזו הנוסחא הנפלאה:

„חברי היקר,

כל מה שיאמר לך ס' מארק סייקס – שמע בקולו, ואל כל אשר יצוך ללכת תלך. עבדנו עמו בלונדון אני וחיים, והודות לו באנו עד כה, וד' אלהי ישראל יעזור לנו לבוא אל המנוחה ואל הנחלה.

אחרי העבודה הארוכה והחשובה שעבדנו בלונדון באתי הלום, והנני מאושר להגיד, כי הצלחתי פה הרבה יותר מאשר קויתי. היום הזה יהיה רשום בקורות עמנו לעד.

הנני נוסע מפה לרומי, ומשם אשוב הלום, ומפה ללונדון. כְּתָבְתִּי תשאר בלונדון.

בטוח אני בך שתעשה כל מה שבכחך. אדוננו הזקן הגיד לי לפני שעה אחת, כי אך אתה הוא האיש שיש לסמוך עליו ביותר. ידעתי זאת בלעדיו, אבל שמחתי לשמוע זאת גם מפיו.

אוהבך מנוער ולעד

נחום סוקולוב"

HOTEL LOTTI

7 & 9. Rue de Castiglione

PARIS 9. IV. 17

R 26.4.17. / 6.5.17.

חברי היקר,

כל מה שיאמר לך ס' שטרק סייקס – שמע בקולו ואל כל אשר יצוק ללבת תלך. עבדנו עמו
בלונדון אני ותיים, והודות לו באנו עד כה ו' אלהי שראל יעזר לנו לבוא אל המנוחה ואל
הנחלה.

ואחרי העבודה הארוכה והחשובה שעבדנו בלונדון באתי הלום, והנני מאושר להגיד כי הצלחתי פה
הרבה יותר מאשר נויתי. הוא הזה יהיה רשום בקורות עמנו לעד.

הנני נוסע מפה לרומי, ומשם אשוב הלום, ומפה ללונדון. כתבתי תשוב בלונדון.
בטוח אני בכי שתעשה כל מה שבכחך. ויעזרנו הזקן הגיד לי לפני שעה אחת, כי ויכן אתה הוא האיש
שיש לסמוך עליו ביותר. יעזרנו אמת אלעדיו, ואל שמחתי לשנוע אות גם מפיו.

ויהבך מנוער ולעד

נחום סוקולוב

ציור 140. מכתב נחום סוקולוב לזאב גלוסקין.

ביחד עם זאב ז׳בוטינסקי ויוסף טרומפלדור ועוד, יסד
גלוסקין ב־1915 את הגדוד ה ע ב ר י הראשון בימינו.

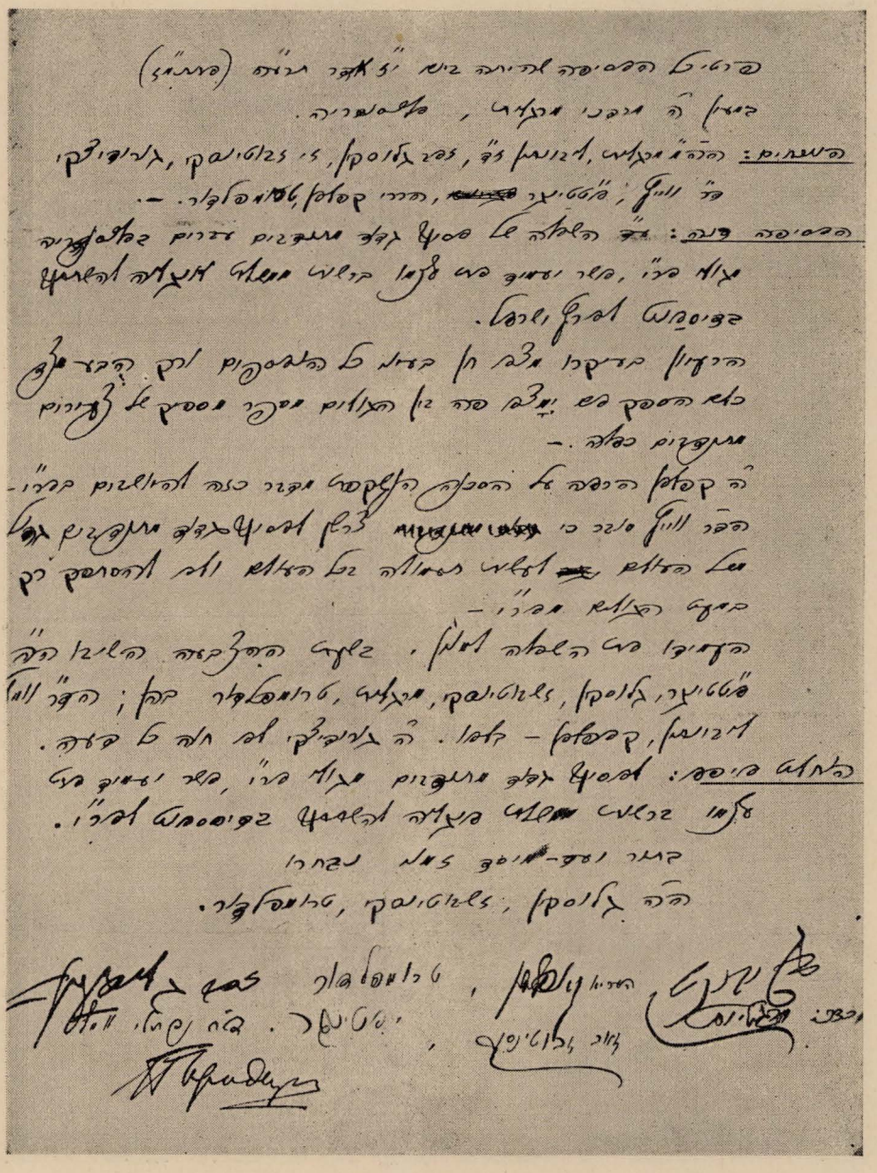

ציור 141. זכרון דברים ליסוד הגדוד העברי הראשון י״ז אדר התרע״ה. כתב ידו של ז. גלוסקין.
בהמסמך כתוב בטעות: (אתתמ״ז) וצ״ל (אתתמ״ו).

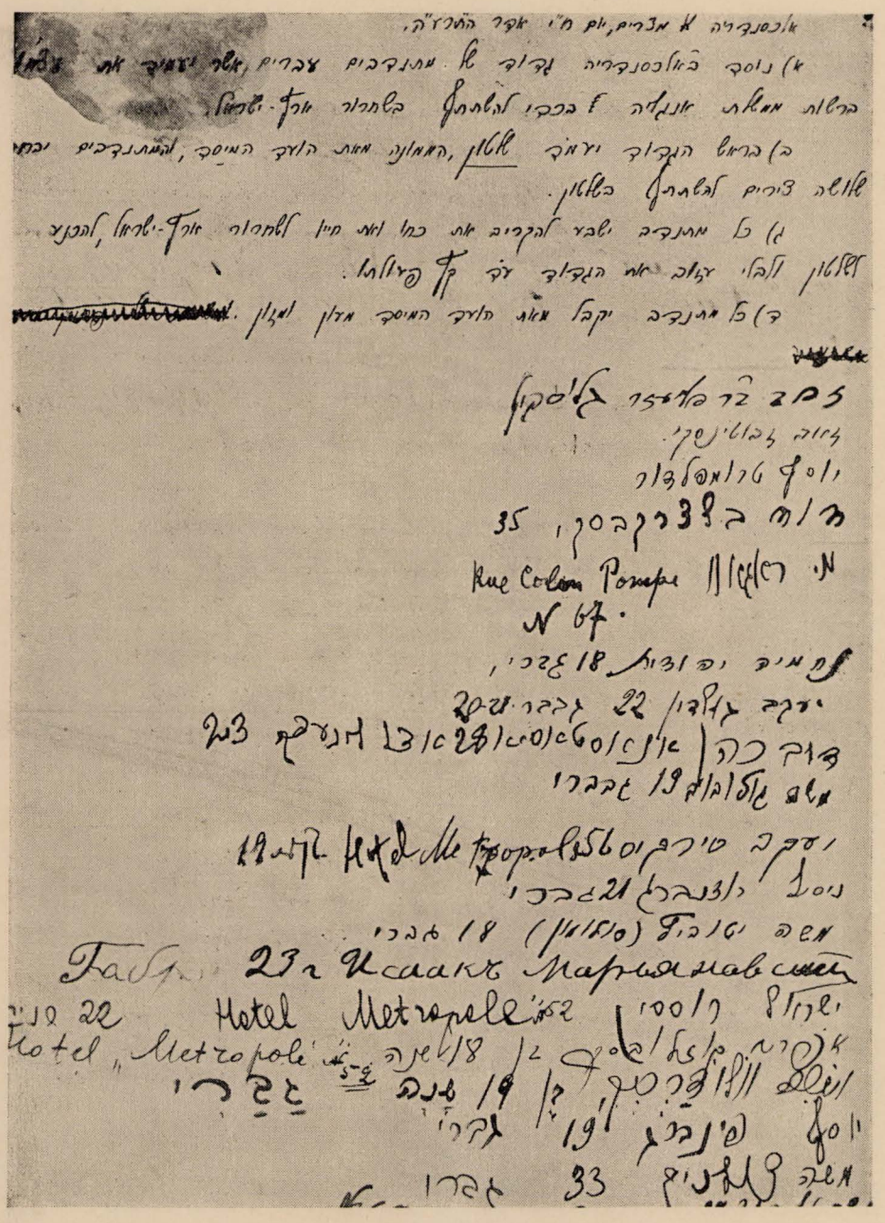

ציור 142. כתב התחיבויות החיילים שהתגייסו בגדוד העברי הראשון באלכסנדריה. ח"י אדר התרע"ה.
הנוסחה, כתב־יד ז. ז'בוטינסקי.

כאשר אך נכנסו האנגלים לארץ־ישראל, הרשה גנרל אלנבי לגלוסקין לשוב לארץ־ישראל, ובחודש שבט התרע״ח–1918 בינואר שב גלוסקין לעבודתו ביקב ראשון־לציון.

בשנת התרפ״ד התפטר ז. גלוסקין מהיקב והעביר את דירתו לתל־אביב. ובתורת יו״ר ההנהלה של חברת „גאולה", החל להתענין בהנהלת העסקים שלה; בשנת התרפ״ו אחר פטירת מנהל „גאולה" בתל־אביב בצלאל יפה, קבל עליו גלוסקין את הנהלת החברה באופן קבוע עד היום.

בשנת התרצ״ז בא׳ אדר – 12.2.37 הכתירה עדת ראשון־לציון את גלוסקין בתורת „אזרח כבוד" בראשון־לציון בהכירה את פעלו לטובת כורמיה ותושביה, ותגש לו לאות זכרון מגילת קלף בתיאור המאורע, במסבה נהדרה, ובה מבשרים לו כי רחוב אחד במושבה, נקבע עליו השם „זאב גלוסקין". – (את המגלה חיבר דוד יודילוביץ).

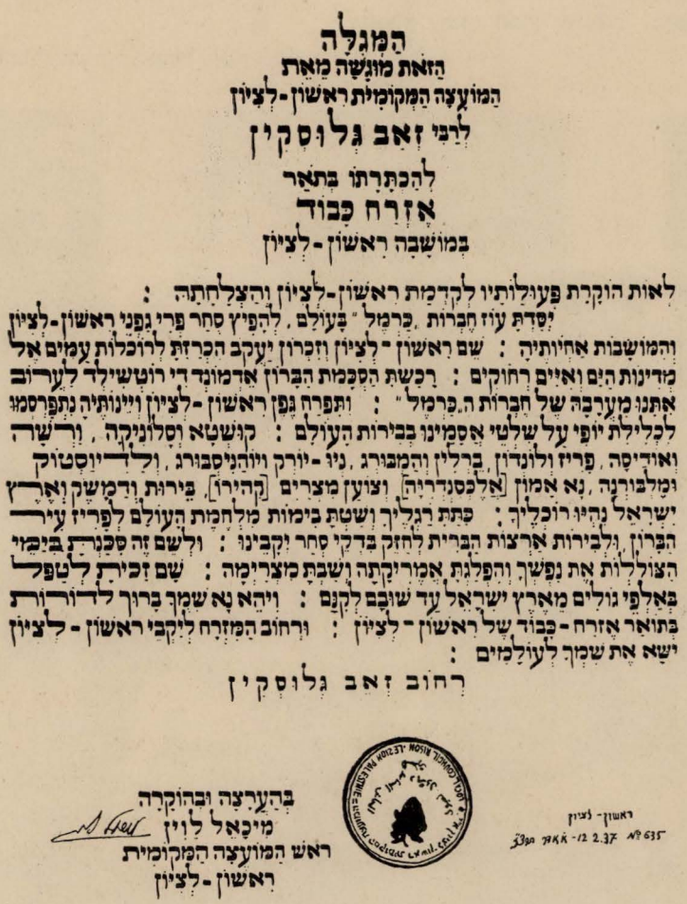

הַמְּגִלָּה
הַזֹּאת מוּגָשָׁה מֵאֵת
הַמּוֹעֲצָה הַמְּקוֹמִית רִאשׁוֹן-לְצִיּוֹן
לְרַבִּי זְאֵב גְּלוּסְקִין
לְהַכְתָּרָתוֹ בְּתֹאַר
אֶזְרַח כָּבוֹד
בְּמוֹשָׁבָה רִאשׁוֹן-לְצִיּוֹן

לְאוֹת הוֹקֶרֶת פְּעוּלָּתָיו לְקִדְמַת רִאשׁוֹן-לְצִיּוֹן וְהַצְלָחָתָהּ :
יְסַדְתָּ עוֹז חֶבְרוֹת „כַּרְמֶל" בָּעוֹלָם, לְהָפִיץ סְחַר פְּרִי גַּפְנֵי רִאשׁוֹן-לְצִיּוֹן
וְהַמּוֹשָׁבוֹת אַחְיוֹתֶיהָ : שֵׁם רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן וְזִכְרוֹן יַעֲקֹב הִכְרַזְתָּ לְרוֹכְלוֹת עַמִּים אֶל
מְדִינוֹת הַיָּם וְאִיִּים רְחוֹקִים : רַכַּשְׁתָּ הַסְּכָמַת הַבָּרוֹן אֵדְמוֹנְד דִּי רוֹטְשִׁילְד לַעֲרוֹב
אֶתְּנוּ מַעֲרָבָהּ שֶׁל חֶבְרוֹת ה„כַּרְמֶל" : וְתִפְרַח גֶּפֶן רִאשׁוֹן-לְצִיּוֹן וְיֵינוֹתֶיהָ נִתְפָּרְסְמוּ
לְכָלִילַת יוֹפִי עַל שֶׁלְטֵי אֲסַמֵּינוּ בְּבִירוֹת הָעוֹלָם : קוּשְׁטָא וְסָלוֹנִיקָה, וְרֵשָׁה
וְאוֹדֵיסָה, פָּרִיז וְלוֹנְדוֹן, בֶּרְלִין וְהַמְבּוּרְג, נְיוּ-יוֹרְק וְיוֹהַנִיסְבּוּרְג, וְלַדְיוֹסְטוֹק
וּמֶלְבּוּרְנָה, נָא אֲמוֹן [אַלְכְּסַנְדְּרִיָּה] וְצוֹעֵן מִצְרַיִם [קַהִירוֹ], בֵּירוּת וְדַמֶּשֶׂק וְאֶרֶץ
יִשְׂרָאֵל נִהְיוּ רוֹכְלֶיךָ : כִּתַּתְ רַגְלֶיךָ וְשַׁטְתָּ בִּימוֹת מִלְחֶמֶת הָעוֹלָם לְפָרִיז עִיר
הַבָּרוֹן, וְלַבִּירוֹת אַרְצוֹת הַבְּרִית לְחַזֵּק בִּדְקֵי סְחַר יִקְבֵּינוּ : וְלְשֵׁם זֶה סִכַּנְתָּ בַּיַּמִּי
הַצּוֹלְלוֹת אֶת נַפְשְׁךָ וְהִפְלַגְתָּ אֲמֶרִיקָתָה וְשַׁבְתָּ מִצְרַיְמָה : שֵׁם זָכִיתָ לְטַפֵּל
בְּאַלְפֵי גוֹלִים מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל עַד שׁוּבָם לְקִנָּם : וִיהֵא נָא שִׁמְךָ בָּרוּךְ לְדוֹרוֹת
בְּתוֹאַר אֶזְרַח-כָּבוֹד שֶׁל רִאשׁוֹן-לְצִיּוֹן : וּרְחוֹב הַמִּזְרָח לְיַקְבֵּי רִאשׁוֹן-לְצִיּוֹן
יִשָּׂא אֶת שִׁמְךָ לְעוֹלָמִים :

רְחוֹב זְאֵב גְּלוּסְקִין

בְּהַעֲרָצָה וּבְהוֹקָרָה
מִיכָאֵל לַוִּין
רֹאשׁ הַמּוֹעֲצָה הַמְּקוֹמִית
רִאשׁוֹן-לְצִיּוֹן

ראשון-לציון
12.2.37 № 635

ציור 143. מגלת עדת ראשון־לציון לזאב גלוסקין.

ז. גלוסקין תרם והקים בבית החולים העירוני בתל־אביב ספריה ע״ש אשתו וֶילָה לבית פרידלנד וכן נדב את ביתו אשר ברחוב מונטיפיורי לצמיתות לספריה העירונית „שער ציון" בתל־אביב.

ועירית תל־אביב בחרה בחתן היובל בתורת אזרח כבוד של העיר תל־אביב והגישה לו תעודה על זאת בזו הלשון:

עיריית תל־אביב. תל־אביב ל' אב תרצ"ט.

לכבוד

מר זאב גלוסקין

כאן.

מר גלוסקין הנכבד!

הנני שמח להודיע בזה לכב' שמועצת העיריה החליטה בישיבה האחרונה לבחור בו בתור אזרח כבוד של העיר תל־אביב, כהכרת ערך פעולותיו הצבוריות למען הישוב ולמען עירנו.

יקבל נא כבודו את אחולי העיריה ואחולי אני למלאת לו 80 שנה, ויזכה כב' ונזכה אנו לחוג עוד הרבה יובלות שלו בזמנים של טובה ופריחה לישוב העברי של ארץ־ישראל.

בכבוד רב

ישראל רוקח ראש העיריה.

בתשעה באלול התרצ"ט כשהגיע גלוסקין לגבורות באו לביתו כל פקידי היקב שעבדו אתו יחד וגם מאלה שבאו להיקב אחריו, לברכהו ליום מולדו. ראש העדה זרבבל חביב וחבריו וכן חברי מועצת היקב אליהו ויגודסקי וחבריו.

ציור 144. במסבה למולד ה־80 של זאב גלוסקין בגינה שלו: מימין לשמאל; — שורה א' יושבים על הארץ: ד"ר חנה גלוסקין—ברלין; ד"ר אליקום אוסטשינסקי; עדה סגל וצלה לובמן (מרפדות שושנים לפני חתן היובל זאב גלוסקין); יעקב סגל; צפורה רייכלר. — שורה ב: יושבים על כסאות: מרדכי אברמוביץ; הרב יוסף הלוי; דוד יודילוביץ; דב ליבוביץ; זאב גלוסקין; דב חביב—לובמן; מיכל פוחצבסקי; אשר לוין; מלכה אֵילה. — שורה ג': עומדים: רבקה סגל; אהרן קרון; מרדכי סגל; אליהו ויגודסקי; זרבבל חביב; כתריאל רפפורט; דוד שטרנברג; זלמן לוי רוזין; יונה עדיני דוד שוסייב; ד"ר ליאו זוסמן. — שורה ד': מרדכי רוז'נסקי; יהודה דובובסקי: שרה שכטרמן וילד שלה; אברהם סולימן; משה לובמן; סטישה גולדברג; פֶּסי ויגודסקי; בת שבע סגל; ראובן סגל; זהבה בולקינד. שלמה בולקינד; אהרון חרמוני; זינה לובמן. — שורה ה': דוד בן פנחס; מרדכי פיפל; ש. צ. אופנהיים: ד"ר חיים ברלין; ישראל גוּדברג.

נשמעו נאומי ברכה שונים. ראש מועצת ראשון־לציון זרובבל חביב אמר: בין שאר דבריו על גלוסקין: „איש הספר שהפך לאיש הסייף בשבתו בראש ועד מיסדי הגדוד העברי". וכן נאמו דוד יודילוביץ, דב חביב לובמן, דב ליבוביץ, כתריאל רפפורט, אהרן קרון, זלמן לוי רוזין, דוד בן פנחס, דוד שטרנברג מזכרון־יעקב, דוד שוסייב מרחובות, ד"ר אליקום אוסטשינסקי, עו"ד יעקב סגל ומשה לובמן.

וחתן היובל עצמו בתודתו למברכיו גלה את רגשות לבו במלים אלה:

„השנים הטובות ביותר אשר ידעתי בימי חיי היו שנות מגורי בראשון־לציון. זו היתה תקופה אשר לא אשכחנה לעולם".

כל האורחים עם המארחים יחד הצטלמו בקבוצה אחת. והנה התמונה (בעמוד הקודם).

יִצְחָק לֵיב גּוֹלְדְבֶּרְג.

נולד לאביו אלכסנדר גולדברג בשנת התר"כ בעיירה שאקי פלך וילנה. אביו יהודי תורני, חנך את בנו כמשפט הימים ההם בעיירות הקטנות: חדר, מלמד תנ"ך וגפ"ת. בצאת הנער מרשות מלמדיו, ראה אלכסנדר לטוב לפניו להישיר את בנו בדרכי החיים.

כשרונותיו של הנער ותפיסתו המהירה הוכיחו לאביו שבנו זקוק למרחב, לאופק שאינו נראה בעיירתו הקטנה. ע"כ שלחהו לוילנה, עיר הפלך, ירושלים דליטא, המלאה לה חכמים וסופרים, מטרופולין של מסחר ודרך ארץ, להשתלם בלמודים כוללים, ולבור לו שם דרך ישרה בחייו העתידים.

כבן עשרים נכנס יצחק ליב לעבודה בבית המסחר הגדול לסמי רפואה של דודו יצחק סגל (בית מסחר י. סגל — וילנה, היה מפורסם ברוסיה כלה) בראשונה מלא תפקיד לא חשוב בבית מסחר זה; אולם חריצותו ושכלו הישר עמדו לו וירימוהו על, ויעלוהו מדרגא לדרגא. נתנו לו מהלכים בין העומדים בראש בית המסחר, ולא עברו שנים מועטות והוא היה למנהל הראשי של בית המסחר הגדול הזה, וכל ענייניו כגדולים כקטנים נחתכו על פיו.

בוילנא התודע אל גדל חכמי ישראל בימים ההם: שמואל יוסף פין, ולסופר המפורסם י. ל. ליבנדה. שני עמודי התוך שעליהם נשענה תנועת „חבת ציון" שהתעוררה אז ברוסיה. התנועה שהיתה אז צעירה ברוסיה, מגששת דרכיה, זקוקה היתה לכחות רעננים, לאנשים בעלי מרץ ושאר רוח שיתמסרו אליה, יודיעו טיבה ומהותה ויפיצו תורתה בין כל שדרות העם.

שני גדולי ישראל הנזכרים מצאו ביצחק ליב את האיש הדרוש, תלו בו תקוות טובות, והוא לא הכזיב את התקוות ההן. הוא התמסר אל רעיון חבת ציון בכל לבו ונפשו, הקדיש לו את מרצו ואת שכלו, ויהי עד מהרה לרוח החיה באופני התנועה הלאומית.

בשנת התרמ"ב יסד את האגודה „אוהבי ציון" בוילנה. אגודה שראשיתה היה מצער, אבל התרחבה והתגדלה במהירות נפלאה. פעולותיה הקיפו ערים רבות, וסביב דגלה התאספו חובבי ציון ממקומות רבים.

יצחק ליב גולדברג שעמד בראש האגודה המסונפת הזאת, לא היה נואם. כחו לא היה בפיו. אבל גדול היה ב מ ע ש י ם. אחז בפתגם התלמודי „אמור מעט ועשה הרבה", הוא היה המשפיע. המורה דרך למעשים רבים וחשובים.

הוא השתתף בכל האסיפות, בכל הועידות של חובבי ציון בשעתן, ואח"כ בכל הקונגרסים הציוניים והועידות הגליליות הציוניות ברוסיה. הוא לא השתתף בוכוחים. לא נאם ולא חוה דעתו, אבל אזניו היו קשובות להחלטות המעשיות. ותיכף יצא חוצץ לעשות ולקים. מפני שלא לקח חלק בויכוחים ולא התערב בריב המפלגות, ע"כ ניתן לו השם: „השתקן הגדול". אולם לעומת זה קנה לו את השם „איש המעשה" איש הרצון והמרץ בתנועה הציונית. אין מפעל ציוני, תרבותי שיצחק ליב גולדברג לא הקדיש לו כח ומרץ.

בוילנא תפש גולדברג את המקום הראשון בעסקנות הצבורית, ועל שכמו הושמה המשרה הכבודה „ראש ועד צדקה גדולה", זה היה המוסד העליון על כל מוסדות הצבור בוילנה. והתקים רק בירושלים דליטא. ביתו היה פתוח תמיד לרוחה לעסקנים צבוריים מכל המינים, מעסקני המקום וממקומות אחרים. הוא יסד בוילנא את המוסד היחיד במינו „עזרה ע"י עבודה", מוסד שביסודו הונח הרעיון לבלי השחיר פני עני הזקוק לעזרה „שכל עני ונדכא יוכל לבוא ולקבל איזו עבודה שהיא, ובעמל כפיו ירויח כדי מחית נפשו, שלא יצטרך לפשוט יד ולבקש רחמים. אלא עבודת כפיים" (166) תכונתו המיוחדת של גולדברג היא כי „פיו לא ידבר גדולות"

166) י. א פ ל בספרו „בתוך ראשית התחיה" עמוד 26.

אף בשעה שהוא עושה גדולות. הוא עושה מה שעושה לתומו, בצנעה, כאילו דרך אגב, וממילא המעשה הטוב הוא לו תפקיד טבע. הוא נאמן ביתה של החובה והמצוה. הוא תמיד מן הראשונים לכל חובה ומצוה לאומית, לכל פעולה ממשית אבל אין הוא נראה לעולם בשורה הראשונה — — — המעשה כאילו נעשה מאליו. ולימים אין בני אדם מרגישים ואינם זוכרים מי היה הראשון לעושים" [167].

ובחשאי בלי קולי קולות, היה יצחק ל. גולדברג הראשון שתרם לקרן קימת לישראל ביום הראשון לקיומה רשמית. תרם לה מאה דונם קרקע במושבה חדרה. בארטוף קנה קרקע ליסד שם חוה, משק חקלאי.

בהדר הכרמל רכש את עמק הזיתים, והיום זהו פרבר שלם.

רכש אדמה ברמת גן ונטע פרדס גדול המעסיק פועלים עברים במספר הגון. גם רכש לו את הר נפולין.

בקר פעמים אחדות בארץ לפני מלחמת העולם. סקר וחקר, פעל ועשה, הוא עם ז. גלוסקין ממיסדי שלשת חברות ה„כרמלים" ברוסיה לשם הפצת תוצרת המושבות הכרמיות בא"י ויתן פרסום ושם טוב ליין ארץ־ישראל [168].

בעצם ימי המלחמה, מלחמת העולם, קנה בכספו שטח אדמה בן מאה וחמשה עשר דונם על הר הצופים, ויתנהו מתנה ל„קרן הקימת" להקים עליו בנין עדי עד לתרבות ישראל ולחכמתו, זהו בנין המכללה (האוניברסיתה) העברית בירושלים.

השתתף בעבודה הענקית בצותא חדא עם סוקולוב, ויצמן, אחד־העם אוסישקין, בשעת המו"מ על הכרזת בלפור, ועל יסוד הבית הלאומי ליהודים בא"י.

מיד אחרי הכרזת בלפור ב־1917 קבלתי מברק מי. ל. גולדברג בו הוא פונה לגלוסקין ואלי בזו הלשון:

— „קנו את יבנה. אני אשלם את דמיה".

יצחק גולדברג עלה בשנת התרע"ט אל הארץ להשתקע בה. פעולותיו נכרו בכל המוסדות הציוניים והתרבותיים אשר בארץ.

הוא יסד את העתון „הארץ" ותמך בו תמיכה גדולה עד הצליחו להיות חי נושא את עצמו.

תמך בסכומים הגונים ב„ועד הלשון" בעתון „העולם", ב„התאחדות הסופרים" וכו'. ופעלו והדרו נראו על ה„כרמל המזרחי" שהוא היה נשיאו והרוח החיה באופניו.

במאורעות העגומים של שנת תרפ"ט, נפל חלל בנו בנימין בהגינו על אחיו בשעת התנפלות ערבים על יושבי שכונת אבו כביר ביפו. אסון זה שבא כחתף על י. ל. גולדברג דכא את רוחו עד מאוד והשפיע על מצב בריאותו.

שנים אחדות אחרי האסון הלך קודר בלחץ יגונו, וביום ט"ו אלול שנת התרצ"ה נפטר בשויצריה. גויתו הובאה ארצה ישראל ונקברה בתל־אביב.

השאיר צואה יחידה במינה אשר אין דוגמתה. על פיה שייך מחצית הונו שבעים וחמשה אלף לירה שטרלינג לקרן הקימת, ומפרי העזבון יתכלכלו מוסדות שונים, תרבותיים בעיקר.

אֵלִיָהוּ זְאֵב הַלֵוִי לֶוִין־אֶפְשְטֵין.

נולד בעיר וילקובישקי פלך סובלקי (ליטא) בכ"ד תמוז שנת התרכ"ג לאביו שמואל לוין־אפשטין שהתיחס למשפחת המרש"א ולאמו אֵיגָה ממשפחת רוקח רב הכולל של מדינת הולנד [169].

אביו היה למדן מופלג. יסד בעירתו הקטנה בית מסחר לספרים, ששלח פארותיו למרחקים, עד אנגליה ואמריקה וכו'.

אליהו זאב קבל מאביו את כל סגולותיו וכשרונותיו. את חשקו בתורה, ואת חריצותו ומרצו בעולם המעשה, את התמסרותו לעסקנות צבורית ואת אהבתו הגדולה לציון. ראשית חנוכו קבל בחדרי מלמדים, בתלמוד תורה ובישיבה. ובהיותו בן חמש עשרה כבר היתה לו ידיעה הגונה בתלמוד ובפוסקים, גלה למקום תורה, לישיבת וולוז'ין. בהליכותיו הצנועות ובשכלו הישר רכש לו לאהבה את לב הנצי"ב ראש ישיבת וולוז'ין, שהעריך מאד את שקידתו של הצעיר אליהו זאב בלמודים. את שכלו הישר ואת הבנתו הבהירה והמהירה. זמן קצר שהה אליהו זאב בוולוז'ין. מפני סבות שונות היה אנוס לשוב אל אבותיו ואל עיירתו הקטנה.

שם שם לילות כימים בהגותו בתורה ובשקידתו על למודי חול. רכש לו ידיעת שפות אירופיות: רוסית, גרמנית, וצרפתית, ושאף למרחב והשכלה רחבה, לאוניברסיטה.

לדבר זה התנגד אביו בכל תוקף. אליהו זאב ניסה

167) ד"ר מ. גלוסקין „הארץ" י"ד שבט התר"צ.

168) עיין במאמר ז. גלוסקין „אלה דברי יסוד" בספרנו זה.

169) שאבתי מספר „זכרונותי" מאת אליהו זאב הלוי לוין־אפשטין עמוד 11 תל־אביב, התרצ"ב.

להתחמק מבית אביו, ברח בהחבא, אבל לא הצליח. אביו רדף אחריו וישיגהו בוילנה. הוא נכנע לרצונו של אביו. ויעמס עליו את עול הנהלת בית מסחר הספרים. כאביו גילה אף הוא כשרון מסחרי נפלא. הוא הרחיב והגדיל את מסחר הספרים והצליח מאד.

אחרי מות אביו עבר בית מסחר זה לרשותו ולרשות אחיו הצעיר ממנו, ומני אז נקרא „בית מסחר והוצאת ספרים של האחים לוין–אפשטין".

בהיות אליהו זאב בן תשע עשרה התחתן עם יהודית פינברג, בת דודתו. בעצם הימים ההם זכה אליהו זאב לראות בעיניו בפרוץ פורעים רוסים פרעות בישראל בעיר ורשה, את אחד הפוגרומים שאורגנו על ידי הממשלה הרוסית בהרבה ערים. ארבעה ימים ישב סגור ומסוגר בחדר, מפחד לצאת החוצה.

כשנח זעף הפורעים המוסתים, והיהודים הנחבאים במרתפים ובעליות הבתים, יצאו ממחבואיהם, ראה אליהו זאב את החורבן הנורא של בתי היהודים ועסקיהם, ראה את חוצות העיר כשהם מכוסים נוצות כרים וכסתות, כאלו שכבת שלג עליהם. ראה שמשות מנופצות, דלתות שבורות, חנויות שדודות, יהודים פצועים ונשדדים מתהלכים כצל, מיואשים, על יד בתי המסחר ההרוסים שלהם. לבו נשבר בקרבו על שבר אחיו, במסתרים בכתה נפשו. שנאה עזה התלקחה בלבו אל ממשלת הזדון המארגנת פרעות ביהודים.

ידיעות מרגיזות הגיעו מכל הערים שנחשול הפרעות עבר עליהן. תוכנן אחד: שוד, הרג ואבדן. הפרעות חזקו את התנועה הלאומית שהתעוררה קודם לכן בין יהודי רוסיה. אליהו זאב התמסר אליה בכל חום לבו והקדיש לה את כל חייו, ונשאר נאמן אליה עד יומו האחרון. הוא התחבר אל חבר הסטודנטים, חולמי חלום שיבת ציון, שבראשו עמד הד"ר זמנהוף, יוצר השפה אספרנטו, ויהי החבר היותר פעיל ביניהם. התהלך עם שאול פנחס רבינוביץ (שפ"ר), שהיה הרוח החיה באופני חיבת ציון, בא בדברים עם „חובבי ציון" המפורסמים ועם הסופרים המטיפים לציון בימים ההם, ויצא חוצץ לעבודת העם.

בשנת התרמ"ד פרסם אליהו זאב מאמר בעתון „זֶלְבְּסְטְאמַנְצִיפַּצִיוֹן" שהופיע בווינה בעריכת הד"ר נתן בירנבוים, בשם „רכישת אדמתנו שנית". המאמר הזה, ראשית פרי עטו, נדפס בשלשה המשכים, כולל הצעה ליסד בארץ־ישראל מושבה למופת על יסודות מעשיים, ולתמוך בה עד שתגיע לידי מצב איתן ותוכל להתפרנס מפריה, בחינת „חי הנושא את עצמו", כמו כן ליסד בית חרושת לתעשית דברים שיש להם מהלכים במדינת תורקיה בכלל ובארץ־ישראל בפרט. כונתו היתה למשוך בעלי הון אל התנועה של חבת ציון, להתעסק בעבודת האדמה ובחרושת המעשה בארץ־ישראל. עבודה רבה עבד אז יחד עם חבריו שביניהם נמנה זאב גלוסקין, ברכישת חברים לאגודת „חובבי ציון". יש שהיו מבקרים בבתים עד שתים שלש בלילה.

בכדי להכניס בלב המון בני ישראל את הרעיון הלאומי ואת חיבת ציון, מצא אליהו זאב לטוב לתת לו לה מון, ספרים למקרא שתכנם לאומי.

בימים ההם היה ההמון להוט אחרי רומניו של הרומניסתן האידי הידוע: שמ"ר, ספריו של האחרון היו נמצאים בכל בית יהודי והיו נקראים בהתמדה על ידי מאות אלפים קוראים. להצלחה כזו לא הגיעו הסופרים הגדולים.

אליהו זאב לקח דברים עם שמ"ר ויעוררהו לכתוב רומנים מושכים את הלב בעלי תוכן עברי לאומי. שמ"ר הוציא רומנים אחדים היסטוריים לאומיים ויגישם לקהל קוראיו, קוראי אידית.

ובשביל קהל קורא עברית הציע לוין־אפשטין לפני חברת „אחיאסף" שנוסדה אז, להוציא את סיפוריו של רקנדורף „מסתרי היהודים". הסיפורים האלה תורגמו לעברית על ידי א. ש. פרידברג, ויצאו בהוצאת „אחיאסף" בד' כרכים בשם „זכרונות לבית דוד".

בהוסד בשנת תרמ"ט האגדה החשאית „בני משה" על ידי אחד־העם, היה אליהו זאב מראשוני חבריה והפעילים בה ביותר. היה מסור בלב ונפש אל עצם הרעיון של „בני משה" ואל מחוללה אחד־העם. התלמיד והרב נעשו ידידים ורעים, הגו כבוד איש לרעהו. מכתבי אחד־העם אל אליהו זאב נכתבו בלבביות, בידידות ובהוקרה רבה[170] לוין־אפשטין. נשאר נאמן אל דעות אחד־העם ואל מטרת „בני משה" גם אחרי שהאגודה עברה ובטלה מן העולם.

אליהו זאב לוין־אפשטין ואחוזת מרעיו באו לידי הכרה שלא די מה שהם עמלים לרכוש חברים לאגודת „חובבי ציון" ולאסוף כסף לישוב ארץ־ישראל, והם בעצמם יהיו עוסקים בישובו של עולם בגולה. „חובבי ציון" נאמנים מחויבים

170) אגדות אחד־העם חלק א' וחלק ד'.

„ראשון־לציון" בעריכת ד. יודילוביץ. גל. 21.

לקים בעצמם את מצות ישוב ארץ־ישראל; צריכים הם עצמם לעלות אל הארץ, לעסוק בעבודה על המקום, בעבודה ישובית, להחיות את האדמה השוממה והעזובה, לעבדה ולשמרה.

נמנו וגמרו ליסד חברה בשם „מנוחה ונחלה", שמטרתה לכונן בארץ־ישראל מושבה חקלאית שתהיה למופת באנשיה ובהנהלתה. מושבה שתוסד באמצעי החברים עצמם, מבלי כל עזר והלואה מצד מי שהוא. ברצונם היה להוכיח לנדיב הידוע ולעושי דברו כיצד יש לבנות מושבה וכיצד צריך לנהל אותה. מפני שהברון תלה אז את הקלקול במושבותיו במקולקלים, כלומר, ביהודי רוסיה העצלים, מואסי עבודה (!) ובוחרים לחיות על קצבתו.

„מנוחה ונחלה" חפצה להראות שדוקא אלה, יהודי רוסיה, הם אוהבי עבודה ומוכשרים להנהלה, ראויה לשמה. נמנו וגמרו מיסדי „מנוחה ונחלה" לרכוש שלשים חבר מהמצוינים שבחו"צ, שיש להם האפשרות להשקיע במזומנים סכום כסף לרכישת אדמה בארץ־ישראל, ולהכשירה לנטיעה. עד מהרה נמצאו שלשים החבר מתוך חברי „מנוחה ונחלה" ועוד עשרים מן החוץ, שהכניסו את הסכומים הדרושים, ועל אליהו זאב ויעקב ברוידא, מחשובי עדת ישראל בורשה, הוטל לעלות אל הארץ, לרכוש את הקרקע ולגשת אל בנין המושבה.

אליהו זאב קבל באהבה וברצון את אשר הטילו עליו חבריו; ויעל אל הארץ, עם השיירה, שבראשה עמד הרב שמואל מוהיליבר, בשנת התר"נ, אחרי אספת היסוד של הועד האודיסאי. בארץ בא בדברים עם יהושע חנקין בדבר קנית השטח הדרוש ליסוד המושבה בשביל „מנוחה ונחלה". ובכ"א לחדש אב שנת התר"נ קמה אדמת „דורן" למקנה לחברת „מנוחה ונחלה", ועליה נבנית המושבה: רחובות.

וכשעלתה על שולחן „מנוחה ונחלה" שאלת מנהל מושבתה, נתנו החברים עיניהם באליהו זאב, המתאים והמוכשר לתפקיד חשוב זה. הוא לא סרב. מסר את הנהלת בית המסחר לספרים לאחיו הצעיר והוא וביתו עלו אל הארץ להשתקע בה. הוא התמסר בלב ונפש למושבה רחובות, יסדה, בנה בתיה, נטע כרמיה, ובמשך עשר שנים ניהלה בתבונה, בדעת וביושר לבב, העסיק במשך שנים, מאות פועלים עברים. במזגו הטוב ובתכונתו האצילה, רחש לו לאהבה ולכבוד את לבות כל בני המושבה, וגם הערבים השכנים כבדוהו מאד. ביחד עם גלוסקין בקר לוין־אפשטין את הברון בפריז. הוא הרצה לפניו על המושבה רחובות, על אכריה ועבודתם, על ההנהלה ועל הפועלים היהודים האוהבים את העבודה ומסורים אליה ואינם זקוקים להשגחת פקידים קשים וכו'. הברון ראה לפניו איש מעשה ישר, טהר לב, מסור אל הארץ ואל תפקידו. הברון מלא ברצון את בקשתם של לוין־אפשטין וגלוסקין לקבל אל היקב בראשון־לציון את ענבי כרמי רחובות, אף פקד על עושי דברו בארץ לעמוד לימין לוין־אפשטין, אם תדרש עזרתם במשאו ובמתנו עם הראשות הטורקית. הנדיב כבד והעריץ מאד את לוין־אפשטין ונוכח לדעת שהוציא משפט מעוקל על אכרי מושבותיו.

במשך שנות עבודתו המסורה והפוריה, בקר אליהו זאב פעמים אחדות את הברון, ומדי פעם הוסיף האחרון כבוד והערצה ללוין־אפשטין, וישם לב אל הערותיו בנוגע לעניני הישוב, למכירת היין וכדומה.

לוין־אפשטין עבד הרבה לטובת החנוך והתרבות בארץ. ניהל מלחמה תקיפה עם מתנגדי החנוך הלאומי. עזר הרבה להנהיג את העברית כשפת ההוראה בבתי־הספר. את פרנסתו ופרנסת ביתו ספקו לו רווחיו של בית המסחר „האחים לוין־אפשטין בורשה", ואת משכורתו כמנהל המושבה הוציא להכנסת אורחים ולמתנות לפקידים הטורקים, כי הוא נטע אשל בביתו, שהיה מלא תמיד אורחים שונים כיהודים כנכבדי הערבים.

בשנת התר"ס עזב לוין־אפשטין את רחובות, וישם פעמיו לאמריקה על מנת ליסד שם את ה„כרמל" האמריקאי.

ה„כרמל" באמריקה הצליח מאד בהנהלתו של לוין אפשטין; יינות ארץ־ישראל התפרסמו לשבח באמריקה. המכירה עלתה יפה. הוא העביר סכומים הגונים מהתם לקופת היקב בראשון־לציון.

למרות היותו עסוק וטרוד בעסקי „כרמל", לא הזניח באמריקה את העבודה הציונית, ניהל תעמולה רחבה לישוב ארץ־ישראל, ויעש נפשות רבות לציון. בין יהודי אמריקה התפרסם כאדם גדול וחשוב והשפעתו עליהם גדלה מאד.

בשנות מלחמת העולם, כשהישוב היה בסכנה, ובני ארץ־ישראל היו בכל רע, חש לוין־אפשטין לעזרת בני ארץ־ישראל, הנתונים בצרה ובשביה.

בשנת התרע"ז—1917, נסע לוין־אפשטין בשליחות מדינית עם פרופיסור פרנקפורטר ומורגנטוי לספרד, בעניני ארץ־ישראל.

בימי המלחמה פנה אליו, זאב גלוסקין, בשם גולי ארץ ישראל שבמצרים בבקשת עזרה בשבילם, ובהשתדלותו יצאה מאמריקה לארץ־ישראל דרך אלכסנדריה אניה טעונה מצה ומזונות בשביל הגולים ובשביל בני ארץ־ישראל. ויסדר משלחי כסף מהתם, מאות אלפי דולרים על שמנו באלכסנדריה לטובת הישוב והצלתו. ובאופן זה נצלו אלפים מבני הארץ מחרפת רעב ומעניות מנוולת.

בשנת התר"פ–1920 כשהוכרז בארצות הברית אסור המשקאות במדינה[171], הוכרח לוין־אפשטין להפסיק את פעולות „כרמל ויין קומפני"; והכל נרדם.

כשהייתי בנו־יורק בשנת התר"צ–מרץ 1930 לרגלי ענייני הפרטים, התבוננתי במקצת לעסק היין שנמכר בימי האסור, על פי רשיון מיוחד לצרכים דתיים, והנה מצאתי סוחרים רבים המוכרים את יינותיהם הם, בשם „כרמל ויין" ו„ראשון־לציון" וכו'.

ערערתי בפני לוין־אפשטין על הזיוף, והתיעצתי אתו איך להציל את שמנו המפורסם, שטפחנוהו במשך שלשים שנה. ושפרסומו עלה לנו במאות אלפים ועתה מזיפים אותו.

ותהי עצת לוין־אפשטין שצריך להחיות את הפירמה „כרמל" מחדש, והוא מוכן לעזור לי בדבר, בלי שום

ציור 145. במשרדי אלכסנדר ד. שאוּ ושות' בניו־יורק ביום א. מאי 1930, מוסר אליהו זאב הלוי לוין–אפשטין בעל ה„כרמל" נו־יורק, לידי דוד יודילוביץ ב"כ אגודת הכורמים המשותפת של יקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב את המְסָמָכים הרשמים של „כרמל וויין קומפני" נו־יורק.

יושבים מימין לשמאל: הוּנזוֹן ג. שאוּ סוכן היקבים בארצות הברית; אליהו זאב הלוי לוין–אפשטין נשיא ה„כרמל" לשעבר; דוד יודילוביץ נשיא זמני; עורך־דין אבשלום רפפורט סגן נשיא. – עומדים: עורך דין בנימין זקסן מזכיר; עמנואל רוזן גזבר; חירם בן־עמי יועץ; א. רובין מנהל העסקים.

171) בדף 286 טור ב' שורה 26 מובא בטעות: שגזירת „אסור המשקאות" יצאה בשנת 1921, וצריך לקרוא: „16 ינואר 1920".

פניה פרטית (הוא כבר לא עסק בזה). למרות שהציעו לבנו רחביה, חמשת אלפים דולר במחיר זכות השמוש בשם ה„כרמל" בדרך רשמי – האב והבן היו בעלי המניות – ועל ההצעה של חמשת אלפים הדולר ענה לוין־אפשטין:

„את ה„כרמל נו־יורק" יסדתי בשביל יקבי ראשון לציון וזכרון־יעקב, ושום הון דעלמא לא יעבירני על דעתי למכור זכות זו לאחר. כל זכויות ה„כרמל" תשובנה לראשון לציון".

קם אליהו זאב הלוי לוין אפשטין ז"ל למרות חולשת גוו המסוכן, ועזר לי להוציא לפועל את התחדשות החברה „כרמל ויין קומפני". לפי החוק היו צריכים להבחר בההנהלה, לפחות שלשה חברים מאזרחי נו־יורק, והשאר יכלו להיות גם מחוץ־לארץ. מצאנו שלשה מתושבי נו־יורק שהם מילידי ראשון־לציון שלנו, ובתורת בא־כח היקב, עפ"י כח והרשאה טלגרפי, שקבלתי מפריז מיעקב שפירא, ראש היקבים, רשמתי עצמי בתורת יושב־ראש, ומניתי לסגני את אבשלום רפפורט עו"ד, ולמזכיר את בנימין זקסן עו"ד, ולגזבר את עמנואל רוזן, וליועץ את חירם בן־עמי. העברתי שלש מאות וחמש מניות על שם הסינדיקט „אגודת הכורמים המשותפת של יקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב", וחמש מניות על שמות חברי ההנהלה. והכרמל שבנו־יורק שב להיות קנין יקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב. – ולוין־אפשטין וההנהלה כלה שלא על מנת לקבל פרס.

העבודה הקשה, שעבד במשך יובל שנים, חחלישה את גוו של לוין־אפשטין; זקוק היה למנוחה ולהבראה, בשנת התרצ"ב עזב את אמריקה על מנת לעלות אל הארץ ולבלות את שארית ימיו ב„רחובות" כוננו ידיו. בדרכו סר לעיר המרפא נויהיים לחזק מעט את גוו הרפה, ושם נפטר בט"ו בתמוז התרצ"ב. ארונו העבר לארץ־ישראל, והובא לקברות ברחובות.

ממיסדי „כרמל מזרחי"

יַעֲקֹב זְאֵב שְׁמוּלְיַנְסְקִי

נולד לאביו מרדכי בעיר קלוריה (לפנים רוסיה, עכשיו ליטא) בשנת התרי"ג–1853. אביו היה סוחר אמיד וחרד על דתו. את בנו חנך על התורה ועל המסורה, חדר, מלמד ורצועה. אולם דוקא החדר והמלמד נטעו בלבו אהבה אין קץ לציון. בהיותו לאיש ויצא בין אחיו הסוחרים, גילה כשרונות מסחריים נפלאים ומרץ אין סוף.

יחד עם אחיו משה־ניסן יסד בעיר ליבוי בית מסחר גדול ליצוא תבואת רוסיה לארצות גרמניה ואנגליה, מסחר שהתפתח הודות לכשרונותיו של יעקב זאב, באופן מאד נעלה; וקנה לו שם תהילה בעיר ובסביבה, ולבעליו יצא שם כסוחר חרוץ וישר עד מאד, ומהלכים ניתנו לו אל הבורסה בלבווי, ועד מהרה תפס שם מקום נכבד. במשך שבע עשרה שנה כהן בה כשופט נכבד, שופט מישרים בין סוחר לרעהו. ודוקא בעצם ימיו הטובים התעוררה בלבו אהבתו הישנה לציון ולישוב ארץ־ישראל שלא נתנה לו מנוח אף בהיותו רוח החיה באופני הבורסה, עד אשר החליט החלטה גמורה לעלות אה הארץ.

חברו עליו חברים, ידידים וקרובים וינסו להניעהו מחפצו ולבטל את החלטתו בהשמיעם באזני את הפזמון:

„אתה עוזב עושר וכבוד, יורד ממדרגתך הגבוהה והולך לארץ שממה לחיות חיים של אכרות קשים ומרים".

אולם תוכחה זו לא מצאה אזנים קשובות. ואף הוא ענה אמרים אמרי אמת:

„אין מקום לנו בלתי אם בארץ־ישראל, וסופכם אתם, שאינכם רוצים לעלות אליה ברצון, הרי תעלו אתם או בניכם באונס".

התגשם הרעיון למרות כל המכשולים, ובשותפות עם אחיו משה־ניסן, קנה יעקב־זאב אדמה בראשון־לציון ובגדרה, הכשיר אותה לנטיעה על ידי אחרים, ובינתים חסלו את עסקיהם בגולה. ובשנת התרנ"ב עלה יעקב זאב עם משפחתו אל הארץ ויתישב בראשון־לציון. התמסר אל עבודת האדמה, כרמיו היו מהמשובחים אשר בארץ, היו מעובדים באופן מצוין. והם ענו לו את הענבים הטובים ואת היבולים הגדולים. פתגמו היה: „אין לרמות את האדמה; אם תספיק לה צרכיה, כראוי תחזיר היא לך שבעתים".

בשנת התרס"ב יסד ביחד עם ז. גלוסקין, וי. ל. גולדברג את „כרמל מזרחי", ועזר להעברת מסחר היין מידי ה„יק"א" לכורמים. השתתף בהתרע"א—1911 במשלחת לפריז אל הברון. הוא נהל את ה„כרמל", והצליח על ידי מרצו וכשרונו לבסס את העסק לפתחהו ולהרחיבהו בקנה מידה גדול ורחב.

בימי מלחמת העולם לא נמנע גם לסכן את נפשו, בשביל סחר היקב. עד ג'מל פחה הגיע, במשאו ומתנו, ועד דמשק נסע, ולא השגיח בסכנת הדרכים, בימי המלחמה, ויהי נוסע ברכבת־משא, למחנות צבאות הגרמנים בצפון, למכור להם יבול ראשון־לציון, ולגבות הכספים בשביל קיום הכורמים בתקופה האיומה ההיא.

יעקב זאב לקח חלק פעיל בהנהלת המושבה; נבחר פעמים אחדות כחבר ועד המושבה. היה איש נדיב, טהר לבב ותרם לכל דבר טוב ומועיל בישוב. בלב שלם וביד רחבה. בראש הנהלת ה„כרמל המזרחי" עמד עד יומו האחרון ט"ו לחדש טבת שנת התרצ"ב. ונקבר תחת השקמה בראשון לציון (172).

172) חברתו אשת נעוריו אשר ליותה אותו בחייו עד יומו האחרון, יותר מיובל שנים, היא רייזל שמולביצנסקי לבית זילברמן, ילידת העיר שֶׁרבינט פלך סובלקי, על גבול פרוסיה. יעקב זאב היה מתיעץ אתה בכל ענין חשוב, והיא, בשכלה הבריא, ידעה תמיד ליעץ לבעלה העצה המתאימה. ידה היתה פתוחה בשביל כל נדכא ונענה, וכן למוסדות צדקה, וכן לעניני הישוב. בימי קרן הגאולה, ישבו שניהם, ויעריכו את רכושם, ומן הסך־הכל תרמו תיכף חלק העשירי [מעשר]; וימסרו ל„קרן הגאולה", לערך מאתים לא"י, טבין ותקילין. — רייזל שמולביצנסקי נפטרה אחריו, ביום ג' אדר התרצ"ז בת שמונים היתה במותה. —

בניהם: דור ישרים, נאמן ומסור לארץ אבות; בנים: אהרן; ד"ר ליאון (אריה) סמול. שהתמחה תחת יד הממציא הגאוני לואי פַּסְתֶּיר, נשא לאשה את גֶלי גַלוֹפּ; מאיר ז"ל; בועז, נשא לאשה את ויטה אמציסלוסקי. בנות: לינה, נישאה לישראל כהנוב מנהל ה„כרמל" במצרים; ברתה, נישאה לאריה זיגר כורם; אסתר ז"ל דולה, נישאה להסוחר אליהו רבינוביץ.

פְּרָקִים

מִתּוֹךְ קוֹרוֹת רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

מאת דב חָבִיב־לוּבְמַן

א. העוכה על ועדי המושבה

ראשוני המתישבים בראשון־לציון היו בני סוגים שונים, בני ארצות שונות, גילים שונים ותרבויות שונות. השפה המדוברת במושבה הצעירה היתה בלולה שפות שונות ודיאלקטים שונים. סדור החיים החדשים דרש הנהלה טובה ותקיפה. חבלי ההתישבות, חלוקת הקרקע, בחירת המקום להקמת צריפים, בנין בתים וכדומה, גרמו לחלוקי דעות בין החברים. החיים החדשים היו מעניינים יותר, חפשים יותר ומפותחים יותר ותביעותיהם מרובות. היתה נחיצות לבחור בהנהלה. שתשתדל עד כמה שאפשר להתרחק מן הרָשות, למלא בעצמה תפקידים ממשלתיים כמו משפטים, הטלת מסים, קנסות וכדומה, ומלבד הוצאות המושבה.

חבלי הלידה של ההנהלה הראשונה היו קשים. בחרו בועד בן חמשה חברים וראשו היה זלמן דוד ליבונטין ממיסדי המושבה. ואחריו, ועד הלך, וועד בא, כדרך העולם. — הועד הראשון הזה התקין תקנות למושבה, שהתקבלו כחובה על בני המושבה.

הועדים הראשונים על פי רוב לא האריכו ימים. מצב זה נמשך עד הופעתה של הפקידות מטעם הברון. בזמנה יש שהורשה לבחר בועד לשם מטרות ידועות, ברם, הנהלת המושבה לא היתה כלל בידי המתישבים.

בענינים הדתיים נכנסו הרבה מצוות ומנהגים התלוים בארץ, פרק חדש לגמרי בחיי המתישבים. המצוות והמנהגים הללו היו גם מקור של פלוגתות והרבנים מיפו

ומירושלים התערבו בדבר; והכל בא בשלום על מקומו.

בימיה הראשונים של המושבה מצאו המתישבים לנחוץ ולנכון להנהיג חיים משותפים בעבודה, ובכל צרכי המקום החדש. דבר שהיה קשה מאד להגשימהו, אולם למרות כל הקשיים ואי הנעימות עלה בידי האנשים לסדר את עבודתם ולהגיע אל המטרה שהציבו להם, למשאת נפשם.

ועד המושבה עבד הרבה בעניני הפרט, היה מוכרח להקדיש חלק גדול מעתותיו בבירור משפטים שבין אדם לחברו, והצליח להביא שלום בין יריבים.

כדאי לצין שאחרי עבור חצי יובל שנים לקיום המושבה הזדמן אליה תייר רוסי, גינירל אחד, אדם פקח ומבין. אז היה לי הכבוד לעמוד בראש ועד המושבה. „בית־העם" היה בימים מרכז העניינים הצבוריים, חלק ממנו שמש משרד המושבה. הגינירל שמח מאד להפגש עם אדם מהגר מרוסיה, שאפשר לדבר אתו בשפת ארצו, לבאר לו את כל פרשת „התישבות בראשית" זו, שכנראה עניְנה אותו. בתוך יתר הדברים שאל הגינירל:

„כיצד אתם נוהגים בעניינים חברותיים, בדברים שבין אדם לחברו, בסכסוכי רכוש וכדומה?

בארתי לו שכל מקרה אי הבנה, סכסוכים שונים למיניהם מסתדרים על ידי הועד, מבלי הזקק לערכאות השלטון. ולא קרה עוד המקרה שמי שהוא לא יציית לפסק דינו של הועד ויוציא את משפטו מחוץ למושבה.

ויוסף האיש וישאל:

— וכיצד אתם נוהגים במקרה שיש צרך להרחיק עברין מן החברה, עברין שענשו מאסר, למשל?"

„מקרה כזה — עניתי — לא קרה עדיין, לא רק במושבתנו אנו, כי גם ביתר המושבות שנוסדו במשך הזמן הזה. בתורת אילוסטרציה ספרתי לו שבכל הישוב העברי היו מקרים של סטירות לחי, שסטר איש לרעהו בשעת כעסו. וברוב המקרים היה המכה עצמו מבקר את איש ריבו, מבקש סליחתו ומתפיס".

לדברים האלה צחק הגינירל וישאל:

— „מה בערך מספר האוכלוסיה שלכם בכל המושבות?"

— כשלשת אלפים נפש — עניתי.

עשה תיכף חשבון ויאמר:

— במשך שתי עשרות שנים יעלה מספרכם עד ששים אלף, היתכן שבין ששים אלף איש לא ימצא מספר פושעים פליליים, כמו גנבים, גזלנים ואולי גם רוצחים, ומקרים בעניני אישות וכדומה, האם בני עליון אתם, מלאכי מרום משוללי יצר ותאוה?

— אבל אדוני הגינירל, מה שספרתי לך, אמת הוא, עובדות מהחיים שלנו הידועות לכל.

להתפעלותו לא היה קץ, ורשם את הדברים בפנקסו לזכרון באמרו: בשובי לארצי ולמקומי אספר באזני מכרי וקרובי, מה שהיהודים יכולים ליצור ולחדש, בהיותם חפשים, משוחררים מעול אחרים.

נפרד ממני בברכה שגם בעתיד בהיות מספרנו גדול ורב בארץ, נצליח להמשיך את החיים האידיאליים האלה.

הבאתי את הספור הקטן הזה לשם הוכחה שאמנם בימים הראשונים של הישוב האידיאליות, היא שחוללה נפלאות, הפכה אנשים בינונים, רגילים, לאנשי נמוס, משמעת ואחריות, נתנה בלבם את ההכרה שלא סתם אבק אדם הם, כי אם סוללי נתיבות, מישרי דרך של חיים חדשים שהם ערבים להם.

המתישבים הראשונים היו טירונים בעבודת שדה וכרם, התחילו בעבודה זו באדמה זיבורית וכחושה שאינה ראויה כלל לפלחה. הכשלון היה גדול, ההכנסה לא ספקה את ההוצאות ואת הצרכים היותר הכרחיים, וכאן התגלה שחלק מהמתישבים אין בכחו להתקיים באמצעיו הוא, התיעצו וכלם באו לכלל דעה אחת שחבר הועד יוסף פינברג מוכרח ללכת לחוץ לארץ לבקש עזרה לנצרכים ובעיקר להשיג אמצעים לשם גמר כרית באר המושבה, שהתחילו בה והפסיקו מפני חסרון כיס. כשחזר השליח משליחותו המוצלחה קרה כי: שש המשפחות הזקוקות ביחוד לעזרה [1]) באו בטענה, שכל הסכום שהמושבה זכתה לה בהשתדלותו של השליח, שייך להן לבד. ובימים ההם באו אל המושבה בני בילי"ו. מצבם היה רע מאד, היו זקוקים לעזרה חמרית, ועל פי השתדלותו של ראש הועד ז. ד. ליבונטין נתנה גם להם תמיכה מכסף העזרה של הנדיב. ליבונטין, פינברג והמפקח הירש, שלשתם היו המצדדים בדבר כניסת בילי"ו אל המושבה ועמדו על דעתם שהעזרה היא לכלם.

הועד התפטר ואז נבחר ועד שני. חבריו היו: זאב

1) שש המשפחות האלה היו חסרות אמצעים. צבי ליבונטין מכר להן חלקות אחוזה מאדמתו, לשלם במשך חמש שנים. (עיין א. מ. פרימן ב„ספר היובל" א' עמוד 2).

אברמוביץ, פיבל היסמן, יוסף פינברג ואהרן מרדכי פרימן.

בימות הועד הראשון התקינו תקנה ביחס ל ע ב ו ד ה המשותפת: שכל אחד מחברי המושבה מחויב להכניס מאחד עד שלשה פר. לכל דונם למען הוצאות העבודה כמו רכישת כלי עבודה מחרשה, בהמות, זריעה, בנין באר וכדומה.

מהתקנות:

„ה מ ט ר ה: להיטיב את מצבם החמרי והמוסרי של בני העדה, והיו למופת לאחב״י הבאים להאחז בארץ הקדושה, לעורר לבות בני עמנו לישוב ארץ־ישראל ובנין הריסות הלאום ולעזר בכל יכלתם למיסדי מושבות אחרות בעצה ובפועל״ [2]). „בני המושבה מחויבים להשתדל בכל יכלתם להרחיק את בגדי המשי וכל מיני תכשיטים אפילו בשבתות וימים טובים ואת כל הלוקסוס המכלה ממונם של ישראל״ [3]).

בשנת התרמ״ג עשו שלשה אכרים והם היסמן פיבל, ליבונטין צבי ופרימן אהרן מרדכי נסיון בנטיעת גפנים; להבדיל״ים נתנה אדמה באריסות, למען יתפרנסו מעמל ידיהם ומזיעת אפיהם.

הורגש אז צרך בשירים לאומיים, שיושרו במקום השירים הרוסים שהמתנחלים הורגלו בהם. חיבר רי״מ פינס את השיר הידוע „חושו, אחים, חושו״ שהתקבל כשיר עבודה לאומי והושר בנעימת שיר לכת רוסי ידוע.

בימים ההם נמצא במושבה המשורר נפתלי הירץ אימבר. ראשון־לציון היתה עריסתם של השירים „התקוה״, „משמר הירדן״ „השופר״ וכו׳.

בימים ההם עוד לא היה במושבה כל מוסד חנוכי לילדים, לא בית־ספר ולא חדר. וא. מ. פרימן הזמין מלמד אחד מירושלים ללמד לילדי המושבה תורה. ובאין בית לחדר הקים פרימן אהל ששמש מקום למוד תורה. כעבור זמן קצר קבל שו״ב המושבה הרב חיים טוביה רפפורט את המלמדות, והירש פקיד המושבה קצב למענו שכר למוד מצער מאד.

בשנת התרמ״ד נועדה מטעם הברון פקידות קבועה במושבה. יהושע אוסובצקי נמנה לפקיד המושבה תחת פקוחו של הירש שהיה כעין מנהל ראשי.

מטעם הפקידות נועד בית מיוחד לבית תפלה, ובית לבית־ספר לנערים. אבי יהושע אוסובסצקי למד לנערים תורה וענינידת והפקיד אוסובצקי עצמו הורה צרפתית, אחר כך בא במקומו שלמה וינצויג. אותה שנה הוקצה בצד מזרחית־צפוני למושבה שדה לבית עלמין. הקבר הראשון ליונק בן שני חדשים של פאני וחיים חיסין מן הבילו״ים.

מהותו של שלטון הפקידות וצורתו, סמכותו, כחו להטיל מסים לצרכי צבור וענינים ממשלתיים, ה ר ת י ח ו ל א מ ע ט את קדרת הקהל ושמשו תעמולה לפרוד הדעות והבדלי השקפות ב מ ש ך ש נ י ם.

אחרי ס כ ס ו כ י ם ר ב י ם החליטו למסר דינם לבית דינו של הרב מיפו נפתלי הירץ הלוי, והוא הוציא חוקה מיוחדת על פי ד״ת שקרא: „פנה ויתד״. בתחוקה זו מבאר הרב מה הם הענינים הנקראים על פי דין „צרכי צבור״ שיכולים לכוף עליהם. סדר התשלומין לצרכים הנזכרים, כיצד מעריכין, כיצד מטילים את המסים וגובים אותם, וכדומה.

כשהתפתחו החיים הכלכליים עלתה על הפרק שאלת הרכוש והעבודה. דבר זה היה גורם חריף ל מ ל ח מ ת ה ג ו ש י ם השונים שהתקימו במושבה.

המסים שהאכרים הטילו על עצמם, לצרכים הכי הכרחיים, שהפקידות לא שתפה את עצמה להם, ואשר בחלק מצער מהמסים ההם, רצו לחיב גם את התושבים במושבה, רצון זה נפגש בהתנגדות נמרצה על ידי תעמולה של אישים אחדים, ודשו בשאלה עידן ועדנים. הענין נמסר ל ב ו ר ר ו ת, ואחר כך ל ע ר ע ו ר י ם ע ל ג ב י ע ר ע ו ר י ם ו פ ר ו ש י ם ו ב א ו ר י ם שונים. כל אלה הפריעו קצת לשפור החיים הצבוריים.

אולם למרות כל אלה, התקדמה ראשון־לציון ועמדה בראש הישוב הכפרי ושמשה סמל למושבות אחרות, להניח אריה על גבי אריה בבנין החיים הישוביים.

עם כניסת האנגלים אל הארץ, נשתנו כל המושגים ששררו בישוב, שעמד בפני צרכים גדולים וחשובים. אחרי כרכורים שונים ונסיונות רבים אלצו את המושבות הגדולות לקבל עליהן את תחוקת „המועצות המקומיות״. ובנדון זה היתה ראשון־לציון הראשונה, שהחזיקה בסדר החדש. גם היום יש עוד מושבות רבות שלא באו לידי הכרה שאי אפשר להתקים ולהמשיך באנכרוניזם הישן. המושבות ההן אינן נשמעות לדרישת הממשלה בנדון זה.

---

2) עיין „ספר היובל״ א׳ לא. מ. פרימן, עמוד 3. —

3) שם, עמוד 7 סעיף ל״ה.

ב. ההתנגשות עם הפקידות.

ההתנגשות בין האכרים ובין הפקידות של הברון היו חזקות ועקשניות משני הצדדים. האכרים היו מלאים מרירות על ההנהגה הקשה של הפקידות, על העלבונות שגרמו להם על כל פסיעה ופסיעה. והפקידות היתה מלאה רגז וכעס, על עקשנותם של האכרים שהיו בעיניהם כהגבים, ועל אי – כניעתם לשלטונם הבלתי מוגבל. על כן קראו לתוצאות ההתנגשויות הנמרצות האלה בשם „מהפכה". מהפכות כאלה לא היו דוקא רק בראשון־לציון, היא הקיפה גם שאר המושבות. אולם גדולה וחזקה היתה בראשון־לציון. יתר על כן, בשעה שאכרי יתר המושבות המורדות באו לידי הכרה שאין לדון עם מי שתקיף ממנו, ונכנעו בעל כרחם לפקידות, היו בראשון־לציון במשך שלש שנים שתי התנגשויות. ורק כאשר דוכאה ההתנגשות השניה, אחרי אשר נוכחו האכרים, שמאחיהם חובבי ציון ברוסיה, אין לקוות לא רק לעזרה חמרית, אלא גם לתמיכה מוסרית אין לחכות מהם, ואפילו גם למלה מעודדת, אנוסים היו להכנע, ונגד רצונם הגיעו למצב המעליב שתאר אחר כך „אחד־העם" „באמת מארץ־ישראל" שלו.

ותולדות ההתנגשות הראשונה בראשון־לציון היו כך:

כשהכניס מיכאל ארלנג'ר את ראשון־לציון לחסותו של הברון, פקד לעשות את כל ההכנות הדרושות, בכדי לאפשר לאכרים את העבודה בזמנה. האחרונים צפו בכליון עינים, לסוסים, למחרשות, לעגלות, וליתר מכשירי העבודה שיוקנו בשבילם. אולם עבר קציר כלה קיץ, עבר סיון, חלף תמוז, כלה אב, ואין קול ואין קשב. בא אלול, התחילו מנשבות רוחות קרירות המבשרות בוא הגשם ועדין לא נעשה כלום. כשנשאל המפקח העליון הירש:

– מדוע אינו קונה את הדברים הנחוצים לעבודה? ענה באופן ציני, שאינו מוצא לנחוץ לרכוש את הדברים הנ"ל, „הלא בין כך ובין כך תעזבו את המקום ותנוסו מארץ־ישראל, ולמה להוציא חנם כספים לקנית דברים ומכשירים שאין חפץ במו, אתם תקבלו את תמיכתכם בזמנם, עד אשר יכלה סכום הכסף שנתן לכם הברון ואחר כך תעזבו את המקום" [4])... דברים עזים אלה עוררו בלבות האכרים יאוש נורא.

תיכף נקראה אסיפה כללית, שהחליטה לבחר בועד בן חמשה אנשים שיתיצבו לפני פקיד המושבה ולקחת עמו דברים, לדרוש ממנו לאפשר לאכרים את עבודתם בשדה ובכרם. פקיד המושבה היה הצרפתי דיגור גנן במקצועו, אף על פי שהאכרים דברו אליו גרמנית, אולם הוא לא הבין גרמנית. הוא ידע שתים שלש מלים ביהודית, מה שלמד מפי האכרים שדברו אידית. בכדי להסביר לצרפתי הזה את המצב כמו שהוא. הָחלט לדבר אתו בשפתו, והיחידי במושבה שהטיב לדבר צרפתית היה ישראל בלקינד. דיגור התחמק באמתלאות שונות בכדי להמנע מבוא בדברים עם הועד, אבל סוף סוף לא יכול להמלט, ובלקינד דבר בשם כל המושבה וידרש את הבהמות והכלים. השיחה עם דיגור לא הביאה לידי תוצאות איזו שהן, הוא שם אשם נפשו של הירש. ומבלקינד התנקם בנכותו מתמיכתו שני פרנק. הדבר הזה עורר את חמתם של הבילו"ים, שבלקינד היה מנהיגם, ולאות מחאה השיבו לו כלם את כסף התמיכה. דיגור עזב את המושבה ויסע למקוה־ישראל לשפוך את שיחו לפני הירש; האחרון עודדהו ויעורר את חמתו ויצוהו לבלי הכנע למורדי ראשון־לציון. והוא שמע לקולו וישב לראשון־לציון ויתנפל על הבילו"ים בחרפות וגדופים, ואחד מבני המושבה קרא לו „טפש" ודוקא בגרמנית (דומר קָרל), הוא התקצף והתרגז, עלה על סוסו וידהר למקוה־ישראל ולא שב עוד לראשון. הוא הועקר לזכרון־יעקב ובמקומו בא צרפתי אחר פ. כַּוָלַן שמו, אגרונום כביכול.

אחרי החגים פרצה המרידה ביתר שאת. כשנוכחו האכרים שאין להם כל תקוה מהירש וסיעתו החליטו לפנות לפריז גם במברק, וגם במכתב. הטלגרמה נשלחה על שם מיכאל ארלנג'ר ועל שם הרב צדוק כהן, וכן גם המכתבים, שנכתבו בצרפתית ונחתמו על ידי כל אכרי המושבה. במכתב ספרו כל פרטי הדברים הנזכרים, וקבלו על הירש ועל מעשיו. וכעבור עשרה ימים נשלחו לפריז מראשון־לציון עוד שני מכתבים כתובים בסגנון חריף יותר על הירש. כעבר איזה זמן התקבלה ידיעה מפריז שתשובה למכתבים נמצאת בידי הירש. כל גופי מכתבי האכרים נשלחו להירש במקורם, והוא נדרש לבאר פשר הדברים.

הוא בא במצר. לבטל את כל הדבר ולהתקומם נגד כל הקהל, הבין שזה לא יצלח, על כן מצא לו דרך קצרה וישרה בעיניו, הוא הודיע לפריז שכל הענין נברא על ידי אחד הסטודנטים מרוסיה, בלקינד שמו, שהוא כתב את המכתבים והאכרים התמימים שאינם יודעים בין ימינם

4) עיין „די ערשטע שריט פון ישוב"; ישראל בלקינד חלק א' עמוד 68.

לשמאלם חתמו. הסטודנט הזה קשר קשר עליו ולכל דברי המכתבים אין כל ערך.

ובימים ההם — הדבר היה זמן קצר אחרי רצח קיסר רוסיה, אלכסנדר השני — היה סטודנט רוסי מפלצת בעיני גדולי אירופה. סטודנט רוסי היה שם נרדף לאנרכיסט, לניהיליסט, ללסטים וליתר התארים האיומים והמסוכנים. על כן נפל פחד הסטודנט בלקינד על הברון ועל סיעת מקורביו, והברון כתב להפסיק את התמיכה לאכרי ראשון לציון בכנותו אותם בשמות כפויי טובה, אנשי דור המדבר וכדומה. את מכתבו כתב הברון בהיותו מושפע מדברי דיגור והירש.

אחרי זמן קצר בא אל הארץ אליהו שיד בתורת מבקר ראשי של עניני ההתישבות של הברון. בני ראשון לציון תארו לפניו את המצב כמו שהוא ואת מעשיו של הירש הרודף אותם ויביאם לידי חרפת רעב ממש. והוא נוכח בצדקת דבריהם ויכתב לברון מה שכתב. ובראשון בינואר שנת התרמ"ד באה מהברון פקודה לשוב לתת לאכרים את התמיכה הכספית בתנאי שיגרשו מהמושבה את הסטודנט בלקינד המעורר למרד. האכרים התנגדו בכל תוקף לתנאי זה, אבל בלקינד הודיע לפקידות שהוא עוזב מעצמו את המושבה, בכדי לחלץ את חבריו ממצוקתם הנוראה [5].

בפרק הזמן ההוא היו חלופי גברא בפקידות. בא פקיד חדש, לראשון־לציון יהושע אוסובצקי שהזכרתי לעיל. הוא עלה לגדולה על ידי מקרה יוצא מן הכלל. הפרעות הנוראות שהיו ברוסיה אז, גרמו להגירה גדולה מרוסיה. היהודים נסו מנוסת חרב מארץ הדמים, אבל לאן, לא ידעו בעצמם, העיקר היה לעבור את גבול רוסיה. מנוסת בהלה זו הביאה לעיר ברודי הגליצאית אחד מערי הספר בין רוסיה ובין אוסטריה, המון מהגרים שהתגוללו פשוט בחוצות. חברת „חברים כל ישראל" בפריז שלחה לברודי את קרל נטר לסדר את ענין המהגרים. נטר שלא ידע רוסית וגם לא אידית קשה היה לו לדבר עם המהגרים שלא ידעו צרפתית. כענבים במדבר מצא נטר בין המון המהגרים שמספרם הגיע לי"ב אלף. שני צעירים: אסובצקי ואשרי שידעו צרפתית והם היו לפה למהגרים. שני הצעירים האלה נשלחו על ידי נטר לארץ־ישראל, והיו למורים במקוה־ישראל.

ואוסובצקי מצא חן בעיני הפקידות, ששמתהו לפקיד בראשון־לציון. האכרים שמחו על הפקיד החדש שמחה גדולה. יהודי משלהם, השומע את שפתם והמבין לצרכיהם, ומה גם שבהיותו מורה במקוה־ישראל התהלך כאח וכרע עם הבילויים ועם האכרים בכלל, היה מבקר לעתים תכופות בראשון־לציון, התרועע עם האכרים ויהי להם ידיד ורע. עם הופעתו של אוסובצקי בראשון־לציון שבשרה טובות. נגמרה ההתנגשות הראשונה [6].

ג. ההתנגשות השניה.

צעדיו הראשונים של הפקיד החדש יהושע אוסובצקי, אכזבו התקוות. בתחלה התהלך כרע וכאח עם האכרים, ופתאום החל לרדוף אחר כבוד מדומה מאת האכרים, רעיו וידידיו. ביחוד שפך חמתו על מספר הבילויים שישבו במושבה. כשמישהו התאונן באזניו על מצבו, היתה תשובתו של אוסובצקי: „הא לך כסף להוצאות הדרך ועזוב את המקום ואת הארץ". ובאמת עזבו מספר בילויים גם את המקום וגם את הארץ. מהם שבו לרוסיה ומהם הלכו למקוה ישראל לעבוד ומהם — לאמריקה. השאיפה לכבוד ולשררה, העבירה את אוסובצקי על דעתו.

התמיכה הזעומה שקבלו האכרים לפרנסתם, השפילה את כבודם ואת ערכם אפילו בעיניהם עצמם. „הפרנקים" — כך קראו לתמיכה שנתנה להם לאיש איש פרנק ליום — העליבה אותם עד דכדוכה של נפש. כספי הברון התבזבזו והתמזמזו על ימין ועל שמאל בלי חשבון ודעת ובלי כל תועלת בימים ההם.

האכרים יסדו אז אגודה בשם „רודפי שלום" במטרה לאחד את כל אישי המושבה לשם הגנה על קיומם, כבודם וכו'. האגודה הצליחה לעשות שלום בין יריבים ואנשים שהיו רחוקים איש מרעהו התקרבו, וישלימו ביניהם באמת ובתמים. הדבר הזה לא מצא חן בעיני אוסובצקי. בעיניו היה יותר טוב אם לא יהי שלום במושבה. נמצאו אז אחדים, הולכי רכיל, שעזרו לאוסובצקי ליסד אגודה נגדית לרודפי שלום בשם „אגודת רעים". התחילה פרשה של רכילות ומסירת דברים שנאמרו ושלא נאמרו והרוחות היו סוערות. שני הצדדים חכו להתפרצות, והדבר בא.

בימים ההם עבד בראשון־לציון מיכאל הלפרין, שהיה אהוב ומכובד גם על האכרים וגם על הפועלים. להלפרין היו

5) עיין „די ערשטע שריט", ישראל בלקינד ח"א עמוד 68.

6) עיין שם, שם וגם ב„לנוער" ראשון־לציון מאת ד. חביב־לובמן עמ' 24.

מהלכים בביתו של אוסובצקי וממלא היה שיח ל„אגודת רעים" של אוסובצקי. ויקר מקרה והלפרין נפגש עם חברי „רודפי שלום" שהסבירו לו את מטרתם ותארו לפניו את מצבם העלוב, וידברו על היחס של הפקיד המתנשא על האכרים ועל מלוי חובתו בכלל. הלפרין שהאזין לדברים, בתשומת לב, אמר לאכרים בהפרדו מהם ברוסית: „לכם אני". הדבר נודע תיכף לאוסובצקי, וחמתו בערה על מיכאל הלפרין, ובתורת נקמה, פקד על האכר שבביתו גר הלפרין, לגרש אותו מדירתו. הדבר היה בערב שבת, הפקודה הוצאה לפועל תיכף, מטלטליו ומטתו של מיכאל הלפרין הושלכו החוצה ובשוב הפועלים, שגרו יחד עם הלפרין בחדר אחד, מעבודתם ובראותם את אשר עשה בעל הבית קמה מהומה ביניהם ודרישה תכופה דרשו להכניס שוב הכל אל החדר. האכר (מנדל אברמוביץ) הצטדק, שהיה אנוס על פי הפקודה של אוסובצקי.

כעשרים פועל שמו פניהם אל בית אוסובצקי לבקש ממנו להעביר את רוע הגזרה. אחרי הפועלים נהרו כנהוג מספר רב של סקרנים. אוסובצקי בראותו את ההמון ההולך ומתקרב נדמה לו שזוממים להתנפל עליו, ומבלי חשוב הרבה הוציא אקדח ויורה בקריאה: „תמות נפשי עם פלשתים". לאשרו ולאשרם של הנאספים, איש לא ניזק, אבל מעשהו המבוהל גרם לידי התרגזות גדולה בקרב כל בני המושבה. ובבהלותו עשה הפקיד עוד מעשה שטות, הוא שלח רץ ממהר אל הפקיד הראשי הירש במקוה־ישראל: בבקשה, לשלח חיילים לראשון־לציון, מפני שהמושבה התקוממה נגדי בכח.

כשנודע הדבר במושבה נעשתה כלה כמרקחה, גם מצדדי אוסובצקי הורידו ראשם. הכל הכירו כי נעשתה שערוריה, הכל ידעו והרגישו כי הכנסת כח זר לענינים הפנימיים של המושבה היא כנתינת חרב ביד שונאינו, וזוהי מכת מות לישוב הרך. רבים הלכו אל אוסובצקי והתחננו מלפניו לבלי הכניס חיילים תורכים לראשון־לציון, אך הוא באחת:

צריך למַצות אל כל חמר הדין.

כזרם חשמלי עבר הדבר אל כל תושבי המושבה, וכלם למגדול ועד קטן התאספו ברחבה שעל יד בית הפקידות והיו מוכנים לקרב, להתנגד בכח לחיילים ולבלי תת בשום אופן לאסר את הפועלים. החיילים נכנסו מעברים שונים בלוית קצין מפקד. ההמון שהיה מזוין בכל כלי משחית התרגז מאד, אחד מהם לוליק (ישראל פינברג) הגבור הידוע, תפש בחרבו של הקצין וישברנה לשתים, וכל ההמון התנפל על החיילים והתחילו להדוף אותם. הקצין נתן צו לטעון את הרובים ולירות בהמון. אולם ברגע זה של סכנה הופיע המנהל ש. הירש ממקוה־ישראל, ובראותו את ההמון הגועש והנסער והדורש להוציא תיכף את החיילים מן המושבה, הבין כי הענין חמור מאד והוא עלול להביא לידי תוצאות מרות, והסכים לדרישה.

הדבר היה בערב שבת עם חשכה. הירש לקח אתו את אוסובצקי ומהר לעזוב את המושבה. שבת זו היתה מעין „שבת חזון" במושבה; הכל נרגשים ונעלבים. כל אחד עשה לעצמו חשבון הנפש, בחשבו על העבדות שהפקידים רוצים להנהיג לפי שטה קבוע. במוצאי שבת קראו לעצרה, התוכחו ודנו ובקשו דרך איך להחלץ מן המצר ולשמר על החפש שהפקידות מתנקשת לגזל מהם חלף נזיד עדשים. כלם היו תמימי דעים שהפקיד העקש מוכרח לעזב את המושבה, וכלם נשבעו לעמד על דרישה זו עד טפת דמם האחרונה.

האכרים נשארו נאמנים לשבועתם. לא הועילו השתדלות „עושי שלום" אף איומי המנהל הירש וגם הפסקת התמיכה מצד הברון. אוסובצקי לא שב עוד לראשון־לציון 7).

ד. התזמורת.

נוסדה (בשנת התרנ"ה) תזמורת בת שלשים איש בנצוחו של בוריס אוסובוצקי היינן ביקב, שידע פרק בשירה ובנגינה. זאת התזמרת הראשונה בארץ. היא התפרסמה לשבח, והממשלה היתה מזמינה אותה לנגן ביומי דפגרא, גנוסיא וחגיגות רשמיות ביפו ובירושלים. בהזדמנויות שונות היתה התזמרת מבקרת במושבות שכנות להנות את יושביהן, שהדירו את עצמם במשך שנים רבות מתענוגי העולם התרבותי.

הציגו גם מחזות שונים בתחילה בז׳רגון ואחר כך בעברית (מחזות רבים תרגמו לעברית ביחוד בשביל ההצגות ההן). ערכו נשפים בבית־העם וערבי־ענג שונים לבלות שעות אחדות בחברותא, בחוג ידידים ונעימי זמירות, ברקודים ומשחקים. בכל שמחה וחגיגה היתה התזמרת לוקחת חלק, בחגי נשואין ומזמוטי חתן וכלה.

7) ישראל בלקינד בספרו: „די ערשטע שריט" דף 85. — ד. חביב—לובמן בספרו: „ראשון־לציון" עמוד 29.

ציור 146. חברי „תזמרת" ראשון־לציון בשנת התרנ"ה בניצוחו של בוריס אוסובצקי.
שורה עליונה. מימין לשמאל: אהרן גינזבורג; שלום פפירמיסטר; שמואל פרימן; יצחק ליב טופורובסקי; מאיר כהן; מנשה מאירוביץ; אריה ברלניצקי; שמשון ליפקוביץ. שורה ב': דוב לובמן; איזיק קרנר; יצחק כרצ'בסקי; ישראל זיגר; בוריס אוסובצקי (המנצח); יעקב פרימן; אליהו מרקוביץ; כתריאל רפפורט; יצחק צ'רנוב; שמשון בלקינד (עם התוף) שורה ג': עומד יעקב זליבינסקי; יושבים: משה מ. ילובסקי; פנחס פלפל; יעקב מדליה; מ. שנידרוביץ; מרדכי פלפל; מרדכי מוגילובסקי; דוב גיסין; אריה זיגר; הלל הלל; אדוניס; ע"י התוף הילד עמ. רוזן; שורה ד': על הארץ: יצחק פפירמיסטר (עם התוף הקטן); אברהם זיגר.

בל"ג בעמר, ובט"ו בשבט היו יוצאים אל ים החולות ומבלים בנעימים שעות אחדות של קורת רוח תחת שקמות ואקליפטוסים עבותים, רבי צל, אוכלים מיני תרגימא ושותים יין ראשון־לציון ויוצאים במחולות מחנים.

ה. יסוד הספריה — בית העם.

מכיון שהפקידות בָּעלה את העסקנות הצבורית, שמו האכרים פניהם לעסקנות צבורית רוחנית, לפעולות תרבותיות, בסתר ובגלוי. הפעולה התרבותית הראשונה היתה יסוד ספריה כללית (שמה הרשמי „בית הספרים"). נאספו ספרים רבים מבין המתישבים, והספרים של אגודת „רודף שלום" שעברה ובטלה אחרי צאת הפקיד יהושע אוסובצקי מהמושבה, עברו אל הספריה. חתמו על עתונים שונים מחוץ, ומהארץ בשפות: עברית, רוסית וגרמנית. מקום הספריה היה בביתו הפרטי של ברוך פפירמיסטר, אחד מאלה שהתאחזו במושבה באמצעיהם הם, ולא היה כפוף להפקידות, ואימתה לא בעתתו. שם התאספו לשם קריאה בספרים ובעתונים וגם לשם שיחות על נושאים ספרותיים וגם פוליטיים. הדבר הזה היה כצנינים בעיני הפקידות. היא חשבה את ההשכלה ואת הקריאה בספרים לדבר מזיק ומסוכן.

כדאי לציין שהפקיד הראשון שהתמנה בראשון־לציון אחרי אוסובצקי, שהיה מקודם מורה במקוה־ישראל דוד חיים, אדם נוח ומשכיל, הביע את דעתו נגד הספריה וצוה לסגרה. הקריאה בספרים — הסביר הפקיד — גורמת כאב ראש

ובלבול המוח (ובדברו הראה באצבע על הצדעות, לאמר: המוח באותם המקומות מתקלקל ומתבלבל).

בימי שלטונו של בלוך, שבא אחריו, בודאי שהיתה הקריאה אסורה, והספריה חרם היא. בימי הפקיד הזה אי אפשר היה להתעסק באיזה דבר תרבותי בפומבי. חגינות, נשפים, הרצאות וכדומה מאן דכר שמם. דברים אלה היו אסורים בהנאה אסור חמור, ואם סדרו, נעשה הדבר בצנעא, בחדרי חדרים.

בימי הפקיד חיים חזן, רפתה הבקרת הרשמית של הפקידות במדת מה. המושבה שאפה רוח קצת, והתאזרה עז להתחיל ביסוד מפעלים תרבותיים, ובגלוי. הדבר הראשון היה יסוד „בית־עם", שבנינו היה על חשבון האכרים עצמם, הבנין עלה לסכום די הגון, לפי המצב בימים ההם. זה היה „בית־העם" העברי הראשון בעולם כלו. בבית

ציור 147. חברי ועד „בית־העם" הראשון בימינו. ראשון־לציון התרנ"ז. מימין לשמאל: דוב (בוריס) לובמן; גרשון הורביץ; מנשה מאירוביץ, יו"ר; שמשון בלקינד.

הזה הונח היסוד ל„אחוד המושבות" בכל הענינים הנוגעים לכלל, ולדון על ענינים ממשלתיים, ורוחניים וכלכליים. בתחלה סדרו „ערבי קריאה" בכל מוצאי שבת. בערבים האלה השתתפו מרצים מנהלי שיחות וקריינים גם ממשכילי הפקידות, כמו הד"ר מזי"א, דן בריל, הרב שרקון, בוריס אוסובצקי ועוד. בית־העם שמש במה משותפת לפקידים ולאכרים, ומקום כנוס לא רק לראשון־לציון כי אם גם לכל המושבות הסמוכות, שבניהם היו באים בערבי סער וגשם לשמע, ולהקשיב לשיחה ספרותית. מדעית וכדומה.

ו. התנועה הציונית בראשון־לציון ובקורו של הד"ר הרצל.

חלוצי חבת ציון שבאו לארץ אבות וייסדו את ראשון לציון לשם הגשמת הרעיון בחיים ובמציאות הארצי ישראלית נתקלו במכשולים ואבני נגף שגלו את התהום הרובצת בין חזון – ומציאות ובין שאיפה – ויכולת. ולולא הופעתו של ברון אדמונד שנתן דחיפה להתחלה הנועזה בפעולות ממשיות בודאי שהיו באים לידי אכזבה. וכל הקפיצה הנחשונית היתה עולה בתהו.

אין פלא איפוא אם בהפגשם עם שטת הפקידות נתרופפה אמונתם בפעולה הנגסית, דלות המעש של חובבי ציון, היתה תלוי תמיד בין תקוה ויאוש, וגדולה היתה החרדה לגורל המטרה הנשגבה משאת נפשם.

לגדולות לא קוו.

גם כשהופיע „אחד העם" במאמריו „אמת מארץ ישראל" לא ראו רבים מהם בתוכחתו ובבקרתו הצלה כל שהיא, רק פלפול להלכה סתם, משאלה לימות המשיח [8].

לכן, אין פלא שכאשר דרך כוכבו של הרצל, ובמעוף הנשר גולל את פרשת התחיה בכל זהרה, בקנה מדה רחב, הכירו בו פעמי המשיח, והיו ה„ראשונים לציון" לאלתר למעריציו הנלהבים, שהלכו אחריו בעינים עצומות, וכל הגה שיצא מפיו היה להם כדברי האורים. מתבאר בזה בשלמה ומדוע, היה רוב הישוב מחסידי הטריטוריאליות. הוא ראה בו מהרהורי לבו ולא הרהר אחרי מדותיו של הרצל. בא לידי הכרה כי לא בכסף גרידא אפשר להחיות ארץ נשמה, ועם עתיק יומין אחרי בלותו, להשיב לו עדנה ורעננות. וכמו כן אין לקוות לגדולות מהתישבות פעוטה זוחלת בצעדי צב בצדי דרכים אי ליגליות, כסויות במשאון. כל המאויים חטמירים והאידיאלים הרמים הסמוים מן העין שהבהיקו לעיניהם בראשית התנועה באביב חלומם, נחשפו מחדש ויציתו שוב בלבם נצוצי תקוה לגאולה קרובה על ידי איש הפלא שבמטה קסם עורר את העם לתחיה והיה נביא לגויים, לבשר ברמה התעוררות ישראל סבא לפדות, לגאולה, ודורש בגאון השבת הגזלה, את ארץ מכורתו.

זאת היתה אמונה משיחית, פולחן מסתורי שהאישיות היא דמות אילעית משוללת שגיאות ונעדרת טעיות. אם הוא מצא את הצעת אוגנדה לרצויה, וכפי שהגדיר אותה נורדוי

8) על „פרשת דרכים" ח"ב. מעמוד ט"ו והלאה.

„כמקלט ליל" תחנת מעבר לשעת הכושר לכבוש הארץ, מצווים אנו להסכים לפי שעה לארץ אחרת.

על ציוני ציון הבטיחו כעל מבלי עולם, חולמים, בטלנים השמים חתחתים על דרכי המנהיג הנערץ. ההתלהבות הגיעה למרום פסגתה כשהופיע הד"ר הרצל בחדש חשון התרנ"ט בראשון־לציון. יום זה יום זכרון קדש חי וקים בלב איש ראשון־לציון.

*

אני טילתי בין שדרות עצי התות, על גבול אדמת המושבה באחד הימים. נתקלתי בהיסח הדעת בשתי מרכבות מלאות אנשים לבושי הדר וכובעי שעם בראשיהם כדרך התירים. הם צוו להעמיד את הסוסים, התרוממו בחצי עמידה בתוך המרכבות, הסירו את הכובעים וברכוני „בשלום עליכם" לבבי. ביניהם היה איש יפה תאר, מצודד נפש, שנעץ בי את עיניו היפות. מיד עלתה על דעתי תמונת ד"ר הרצל! —

חיש חזרתי אל המושבה. ברחוב הראשי, ההומה מאדם בין הערבַּים, מצאתי חבורות משוחחות על דא ועל הא ועל בקורו של הקיסר וילהלם. בגשתי אליהם לבשרם על בוא הרצל, הציתי זרם חשמלי את כלם והתחילו לרוץ ולזרז זה את זה בקריאות: „לבית העם! לבית העם!".

הידיעה התפשטה במהירות הברק ומכל העברים התחילו נוהרים אנשים מנער עד זקן. בינתים נכנסו המרכבות לתוך המושבה, האורחים סרו ישר אל בית הפקידות. בין המלוים היה דוד שוב, אחד ממיסדי ראש פנה, שהיה מודע ומוכר לכל. בהודיע המשרת של בית הפקידות לחיים חזן, הפקיד הראשי של מושבות יהודה, את דבר בואם של הרצל וחבריו, נתבלבל ונהיה חיור.

הוא ידע ששטת הרצל הגלויה והפומבית היא לא לרצון בפריס, ואולי ינחל נזיפה אם יקבל אותו רשמית בשם הנדיב. ברם כאשר נפגש אתו היה מקסם מהדר גאונו, ועמד לפניו „כעבדא קמיא מריא" בחיל ורעדה ולמוצא פיו ייחל. — — —

הלך הרצל לבית העם. בעברו בין השורות הצפופות של הקהל, שמלא את הרחוב, הריעו לקראתו בתשואות גיל ובמחיאות כפים. כשעלה על הבמה וסקר בעיניו הלטיפות את הנאספים לא היה גבול להתרגשות העם, שהתגבר להשקיט את סערת רוחו בתוכו פנימה. בלי צו ופקודה השלך הס, בדומיה ובחרדת קדש הסתכלו מאות עינים באהבה ובחבה באיש חמודות זה. — — —

ראש הועד, ברוך פפירמיסטר, ברך אותו בשם המושבה. הרצל השיב על הברכה בקולו הצלול בדברים מלבבים. הוא מאושר לראת חלוצי העם שמאסו חיי עבדות בגולה, וסללו נתיב לתחית העם והארץ, שהודות לחסדי הנדיב עמדו בנסיון והחזיקו מעמד בתנאים קשים — אלה הסנוניות המבשרות אביב של גאולה.

דבריו הרנינו אל הלבבות ודמעות הפנינים שעמדו בעיניו נגעו עד הלב, פה ושם נשמע בין הנאספים בכי עצור וחנוק.

מבית העם הלכו לבקר בתים אחדים, בחבה אבהית חבק הרצל את ידי האכרים המיובלות, המעידות על עבודה מתמידה ומסורה. אותו ערב לן הרצל בבית הפקידות; שם התאספו „פני" המושבה ונכבדיה ובילו את הערב בשיחה אינטימית 9).

הרצל וסיעתו בקרו ביקב, התבוננו אל העבודה ואל מערכת הכלים ובאו בדברים עם חבר הפועלים. בפנקס היקב נמצא כתוב בעצם ידו של הד"ר הרצל כדברים האלה:
«Mit grossem Interesse habe ich die industriellen Einrichtungen von Rischon-le-Zion betrachtet. Möge von hieraus nur Segen für unsere armen Brüder kommen. 27 October 1898. Dr. Th. Herzl» 10).

כשהכריזו על מכירת מניות הבנק הקולוניאלי, הראתה ראשון־לציון חבה יתרה למפעל הזה. המושבה רכשה מניות בסכום של כשנים עשר אלף פרנק זהב, סכום עצום לפי המקום הקטן ויכלתו בימים ההם. כל בני המושבה הזדרזו ונתנו בעין יפה להקמת המכשיר הכספי של התנועה.

בכ"ח תמוז התרס"ד ערכו בבית הכנסת הספד גדול על מות בן־אלמות המנהיג הציוני בנימין זאב בר' יעקב הוא תיאודור הרצל, ע"י הישיש נח גינזבורג, הרב יעקב מרדכי זינגר שו"ב המושבה ובשם פועלי היקב פסח יפו. ובהגיע יום השלשים לפטירתו, ערכו בראשון לציון, הספד כללי מבני כל המושבות ומירושלים בבית הכנסת

9) עיין ספרי ה„ראשונים לציון" עמוד 37.

10) בעברית: „בענין רב התבוננתי אל המערכת התעשיתית של ראשון לציון. מי יתן ויצמח ממקום זה תשועה לאחינו העלובים. 27 אוקטובר 1898. ד"ר תיאוד. הרצל. — עיין ב„ספר היובל" לפרימן חלק א' עמוד 52.

הגדול על ידי א. מ. פרימן ובבית העם על ידי ד״ר גרינהוט וי. טלר ועוד אחרים. נדבו נדבות רבות לקפת הלאום גם נדבת־הלאום למען ילדי הד״ר הרצל ולמען הקים לו מצבת זכרון [11].

וכך היה סדר ההספר:

בראשון־לציון יום ה׳ כ״ד אב אתתל״ו—תרס״ד.

בבית הכנסת: א. תפלת המנחה. ב. אמירת תהילים ע״י הש״ץ שמחה יעקבזון. ג. הספד ע״י א. מ. פרימן. ד. הזכרה וקדיש על ידי הש״ץ משה בר וייס.

הליכה בסך מבית הכנסת לבית העם. הקהל ותלמידי בתי הספר שבמושבות. נואמים מספידים בבית העם: א. הרב ד״ר גרינהוט בשם ציוני ירושלים; ב. מ. מאירוביץ בשם הועד הראשי לאגודות הציוניות המאוחדות בארץ־ישראל; ג) הד״ר ה. יפה; ד) איזנשטט בשם ציוני יפו; ה) י. טלר וא. איזנברג בשם ציוני רחובות; ו) דוב ליבוביץ בשם ציוני גדרה; ז) א. קומרוב בשם ציוני ואדי חנין ח) דוב לובמן בשם ציוני ראשון־לציון ועוד. הזכרה וקדיש ע״י הש״ץ.

ואחרי עבור ארבע שנים, בכ׳ תמוז התר״ס ערכו אזכרה לנשמת ד״ר הרצל בבית הכנסת הגדול. א. מ. פרימן דרש על הבמה פרק קטן בדברי הימים ובפרט דברי ימי הציונות. לזכר היום קבצו שקלים רבים במושבה [12].

ופרימן הזכיר צוואת הרצל: „לא בגב מעוקם של עבד, של אדם מושפל. לא בפנים חורים, רזים של מוכה חלאים, אלא בגאון וגאוה של עם קדמון ומפאר, עם בריא, תדרשו צדקתכם וישרכם — כה קרא לנו הרצל — לכו קדימה ובקשו לאומיותכם ואת התעודה ההיסטורית שלכם, אתם בני ישראל!״ ולאומות העולם הודיע הרצל, בלי כל מגור ופחד: „דעו כי עם ישראל חי. עם ישראל נושם ומתגענע לביתו העתיק, אשר אליו הוא מוכרח לשוב, מוקדם או מאוחר, אבל שוב ישוב, לא בחיל ולא בחרב, אלא ברוח״ [13].

ראשון־לציון שמרה אמונים לציונות. במשך כל שנות קיומה, תרמה בנפש חפצה ובלב תמים לקרנות הציוניות, ובאי כחה של המושבה השתתפו באופן פעיל בכל פעולותיה בחמר וברוח, נבחריה היו בועד הזמני, בועד הלאומי ובכל מוסדות הציוניות. ויצמן ג׳מס רוטשילד, ברנדיס, מונד ואחרים קבעו מקום פגישתם, ועידתם עם הישוב החקלאי בראשון־לציון, וגם קבלת ראשי הממשלה, אוהדי הציוניות כמו אורמסבו גור, גנרל דידס, קליטון ועוד, היו בראשון לציון.

ראוי לציין שקרן הגאולה מצאה הד בראשון־לציון בהתרוממות רוח של קדושה ורגשי אש דת ממש. התפרקו ותרמו כספים, תכשיטים ומטלטלין בעלי ערך, מקנה וקרקע באכסטזה של הקרבה עצמית. עד היום ראשון־לציון היא מן הראשונות במעלה ביחס לקרנות. כל השנים כסדרן היא מחזיקה בדגל הציוני ונושאת אותה ברמה למרות הבקרת ואי שביעת רצון ממהלך הפעולות שאינם לפעמים לפי רוחה.

---

1. העליה השניה (התר״ג—התרס״ז) וראשון־לציון.

יפו היתה אז העיר המרכזית, ששמשה מקום לינה ומעבר, פרוזדור וסף. דרכה עברו גאולים לחבק חיק אם — מולדת. עורק החיים של הישוב החדש היתה ראשון־לציון, בה התרכזו: ה י ק ב, חוט השדרה של הישוב הגשמי וצנור הכלכלה; משרד „כרמל מזרחי״, שכלל עניני המושבות הכורמיות; ו ע ד התאחדות המושבות, שהתקים בה בצורות שונות; ב י ת ה ע ם היחידי בארץ, המסגל לקלוט אל תוכו כל מיני אסיפות וכנוסים; המרכז של ה פ ק י ד ו ת והאינטיליגנציה המקומית ובית גלוסקין אחריהם; כל אלה הכשירו את המקום להיותו בירת הישוב החדש. והשפעת ראשון־לציון היתה גדולה ונכרת בכל. כל הכחות הפעילים היו קונים בה שביתה, ובינה וביניהם היתה השפעת גומלין הכרחית בדבור ובמעשה.

ראשון־לציון הראשונה שהכריזה מלחמה על הרוח הצרפתית, פטרה את המנַהלות שנשלחו מפריז, והעמיסה על צוארה עול של החזקת בית ספר בהוצאות מרובות על חשבון ע צ מ ה והזמינה במקומן מורים ומנהלים כגון: ישראל בלקינד, ד״ר מטמן כהן, מיסד הגימנסיה ועוד. את הרעיון של יסוד גימנסיה עברית הרו והגו בני ראשון־לציון, וחבל שבעטים של יחידים הפסידה ראשון־לציון וזכתה י פ ו לגמנסיה עברית הראשונה.

בראשון־לציון התגוררו וישבו בקביעות אנשים בעלי שאר רוח, שיד ושם להם בישוב, מורים, סופרים, עסקנים, מנהיגים דַּבָּרי פועלים ו„השומר״, שהאצילו מרוחם על חיי המושבה. ה ע ב ר י ת חגגה חג נצחונה ותפשה מקומה בבית, ברחוב ובאספות, ובעל כרחם הודו בה המפקפקים המושבעים,

---

11) שם עמוד 83.

12) „ספר היובל״ לפרימן א. מ. ח״ב עמוד 85.

13) שם: ח״ב עמוד 87.

ועד ליקב הגיעה, בהנהלת ספרי החשבונות וכתבי המסחר, דבר שהפליא את קטני האמנה, ומתמיה עד היום מבקרי היקב ומה גם את היהודים־הגוים, המשוים אותה לכתב היתדות, או כתב החרטומים, וקצרה רוח בינתם להשיג איך ירוץ קורא בה.

ח. תנועת הפועלים

בין הנחשונים הראשונים שקפצו לתנועת חבת ציון בעת שרוח אלהים היתה מרחפת עליה, ועל פי „התערותא דלעילא" נתנה דחיפה סטיכית לעליה המונית, עלו אז אל הארץ הוזים חולמים רחוקים מעולם המעשה והמציאות, בלי אמצעים, ממש בידים ריקות, חשבו להיות סוללי נתיבות לאחרים מבלי דעת במה כחם גדול לדאג לאחרים, בעת שהם בעצמם משוללי זכות קיום במקום חדש ובתנאים קשים. המושג להתישב, וביחוד, אך ורק על הקרקע, היה לא ברור כלל, ומעורפל. לא נתנו לעצמם דין וחשבון איזו הדרך יוכלו להשתקע בארץ ולהתקים קיום כל שהוא. להיות פועל כל יחי חייהם אצל אחרים לא עלה כלל על הדעת. שררה אז הדעה, שהאכר עובד עבודה עצמית הוא ובני ביתו; אולי לעתים רחוקות זקוק הוא לידים שכורות, ואין מקום איפוא לפועלים חקלאיים. אפשר שיש צורך להתמחות בעבודת שדה וכרם זמן ידוע אצל אכר מנוסה, לא איכפת אם בשכר או בחנם, הלא זוהי הכשרה ומעבר להתאכרות עצמית. ולדבר זה הלא יש דואגים; הנה אליפנט, החובב ציון האנגלי יושב בקושטא ומשתדל להשיג קרקע בשביל החלוצים, ועם ישראל ברבוא רבבותיו, הלא הוא מצווה ועומד לקנות אדמה בשביל אלה הרוצים לעבדה ולשמרה. הפקידות מעסיקה פועלים עברים בעבודות שונות לא רק לשם עבודה, כי אם בכונה להכשיר אלמנט בדוק ומנוסה להתישבות, כעין תלמידים הלומדים לכשירצו, והם חמר היולי שממנו נבראים אכרים וכורמים. —

ואילו פועלים תמידיים בה' הידיעה, פועלי המעדר, העבודה העקרית במטעים, פועלים עובדים כל מיני עבודות שחורות, הלא הם רק ילידי הארץ, הערבים שכאלו נוצרו משנת ימי בראשית למטרה זו.

וכך הווא בסביבות יפו, שהתפרסמה בשכבר הימים בפרדסיה המשובחים, התמחו פועלים מנוסים ילידים שיצאו מבטן אמם כרוכים עם כלי זינם — המעדר, שעברו עבודה קשה ומפרכת את הגוף מהנץ החמה עד שקיעתה בשכר שעלה עד ימי המלחמה לרבע מג'ידה[14] שכר גבוה, בערך, שהיהודים העלו על המחיר הפעוט שהיו מקבלים אצל אחיהם האפנדים, תחת השגחת נוגשים העומדים אליהם.

הרבה עבודות מיוחדות הנעשות בידי נשים וילדים היו משתלמות בפרוטות. הפועלים ההם, הערבים בני הכפרים הסמוכים, היו מוכנים ועומדים לשרת את נותן העבודה בכל עת ובכל שעה. נבונים, ציתנים ומקבלי מרות, מסוגלים הם לכל מיני שרויות בבית ובחצר. הפועל ההוא אינו דורש מיד את שכרו, לפעמים הוא משאיר אותו בידי בעליו לזמן ארוך לשם חסכון, מסתפק הוא במועט, צרכים תרבותיים אין לו כלל, כתנת עבה היא שמלתו לעורו, ובזמן העבודה מספיק שק פשוט. חגים וימים טובים יש לו רק שני ימים בשנה. בבקר הוא בא לעבודה ובערב הוא שב לכפרו, חוץ מעגלונים ומשרתים הלנים ברפתים ובאורוות, חולבים גם את הפרות, משמשים את הסוסים ואת הפרדים ואת כל הבהמות, מנקים, מוצאים את הזבל וכדומה. אילה שלוחה לכל מיני שליחות, מביט על החוג'ה כעל מטיבו, נותן לחמו שהקל את מצבו שהיה נותן בו קודם לכן, בידי אחיו הקשים.

בהיות עוד מספרם רק עשרות אחדות בראשון־לציון, יסדו הפועלים את „אגודת הפועלים" הראשונה, שבראשה עמד שמואל אוסטשינסקי, אחד הכורמים החדשים. סידרו להם דירה משותפת באחד הרפתות שסגלוה לשם כך. לקחו חלק פעיל בחיי המושבה ונלחמו שכם אחד ויד ביד עם הכורמים, מלחמת המתישבים עם הפקידות. משפט הבכורה בעבודה היה תמיד לפועל העברי. הפועלים, כמו האכרים לב אחד היה לכלם, הלך מחשבותיהם והשקפותיהם נבעו ממקור אחד ונשאו בד בבד. כלם באו אל הארץ על מנת לבנותה ולא בקשו חשבונות רבים. שאיפתם של הפועלים היתה העמידה על הקרקע. ולכן השתדלו להתמחות בחקלאות בכדי שיוכלו להתאכר גם הם. הנדיב, כאמור, העסיק מאות פועלים בראשון־לציון. בנה להם צריפים מרווחים, בית מטבח, וסיפק את צרכיהם ברופא ובצרכי רפואה וכו'. פועלים אלה התמחו בעבודה על ידי גננים מומחים, ומהם בחרו את החומר האנושי הטוב להתישבות.

ביקב ראשון־לציון עבדו פועלים למאות שחסכו מעט

14) בערך: חמשה גרוש של היום.

כסף והסתדרו בכח עצמם באחוזות „נחלה וכרם", והתאזרחו בראשון־לציון בכל זכויותיהם של בעלי ראשון־לציון.

כזה היה המצב בימות עליה הראשונה.

לגמרי אחרת היתה האידיאולוגיה של חלק גדול מעולי העליה השניה[15], שעלו אל הארץ לשמו ולשמה, לשם כבוש העבודה, וראו מטרה ותכלית בה בעצמה. במושבות הנטיעות התרבתה העבודה, היתה האפשרות לאלפי פועלים עברים להתאחז בארץ ולהתקיים בה בעבודה, ועל ידי זה להוסיף כח ועצמה לישוב, להגדיל ולהרבות את מספר היהודים, לבנות את הארץ רק בכח היהודים בפועל, על ידי ידים עובדות וליצור ישוב יהודי ממש בכחות עצמו בלי השתמש בעזרת אחרים, ולמסר חיל היהודים וכספם לזרים, ועל ידי זה לכרת את הענף שעליו בונים את כל התקוה לבנות בימין ולסתור בשמאל. העבודה נתקדשה, התעלתה עד כדי פולחן של „דת העבודה". במעסיקים פועלים לא יהודים ראו: מפירי תקוה, מתכחשים לעצמם והכריזו עליהם מלחמת הקדש, מלחמת מצוה.

ואף על פי ששאלת העבודה העברית היא פרובלימה כללית הנוגעת לכל הישוב ואינה שאלה ספציפית של ר א ש ו ן - ל צ י ו ן, איני רשאי בכל זאת להעלים עין ממנה ולעבור עליה בשתיקה. אנסה להגדירה בלי משא פנים, מפני שכפי שהזכרתי לעיל, היתה ראשון־לציון ה מ ק ל ט הכי קרוב, שקלט שכבות של עולים, והיתה המדור הראשון ללבטיו של החלוץ הראשון ולפרפורי תלאותיו, ובשביל זה היתה גם שדה המערכה הראשון. פה נפגש ראשונה עם האקלים הקשה ב„ברוך הבא של הקדחת", באין מקום קבוע ומנוחה ומאכלים שלא הורגל בהם. כשזכה להתקבל לעבודה חש והרגיש את יסורי הגוף, חוליות השדרה שהתפקקו, גב כואב על ידי כפיפה, ידים רכות עשירות פצעים, שטרם התיבלו וכו'.

האכזבה הראשונה המרה, המקלחת הקרה והצורבת של סילון צוננים הנתכים על הראש החם והמוח הבוער לא יכלו לברא מצב רוח והערכה בלתי משוחדת של הפועל החדש על זה שקדמהו. – וכה משפטו: האכר הראשון לציוני בעל הנחלאות העשיר והשבע, כביכול, שהכל כידוע, ניתן לו במתנה. עוד לפני בואו אל הארץ נקלט במוחו משפט קדום על האכר ששכח תלמודו, שהתנוון ובגד באידיאל. הוא רואה לפניו את איש חרמו שצריך לתגר בו מלחמה, ללמדו דרך תשובה ולהחזירו למוטב. גם הקנאה מתגנבת אל לבו, מקנא הוא במנצל העומד על גבו ומשגיח עליו על המתענה בעבודה בחום בוער כתנור, בשכר פעוט, שאינו מספיק את צרכיו היותר הכרחיים, החושב בודאי שהוא נותן לו לחם חסד, בכדי לצאת ידי חובה, בתוך סביבה של פועלים „זרים" השוחקים ולועגים למשבתו, והאכר אינו נוזף בהם, וכנראה ניחה לו הדבר, ומפלה בינו וביניהם. וככה מצטברת מרירות, שנאה לנותן העבודה ויחס חולני נברא בין האכר והפועל.

ספרות שלמה נוצרה בעתונים ובקונטרסים מיוחדים שתארו בצבעים שחורים את האכרים, על ידי סופרים שלקחו להם לאמת־מדה את מלחמת הרכוש והעבודה בעולם הגדול, באותם האמצעים ממש, ככתוב. בשכחם שכאן יש להם עסק עם נסיון של ישוב רך, תינוק חלש, ואנשים חלשים בלי אמצעים שרק בזהירות יתרה, בהדרגה, בהסברה והטפה בדרכי שלום, אפשר לכבוש את הלבבות, להכשיר את הקרקע בידים לוטפות ועל ידי יחס הדדי, לבבי עם האכרים, לאפשר את הצלחת העבודה העברית.

והלכה למעשה קימו בשביתות הראשונות ביקב, ואצל הרכושני כביכול קלימקר[16], שהצד המגוחך שבדבר דקר את העינים. מעשה נערות, כדי לקים מצות שביתה עם תרי"ג מצותיה התלויות בה.

התכסיסים האלה הזיקו הרבה לעצם הענין. היו כסודר אדום לשור האצטדן וכדחליל בעיני האכר, אדם בהול על ממונו, זהו כלל גדול בחיים, ובודאי מבכר הוא עבודה זולה ומנוסה על עבודה טירונית העולה ביוקר, והרבה סבות מקשות בלאו הכי את העסקת פועל עברי: אי הקביעות של הפועל שבשביל „תכלית" אינו יציב במקום, מבקש הוא מזלו במקומות אחרים (עבודה עונתית, והפסקה בין עונה לעונה מכריח אותו לשנות את מקומו). בשוק העבודה נמצאים תמיד רק טירונים שצריך להרגילם, ללמדם, מה שגורם לאבוד זמן וממון. כסף המזומן שצריכים ל ש ל ם לפועל מיד, ושאינו נמצא מהמוכן אצל האכר, ועל כלם היחס החולני שבין האכר והפועל.

האכר רואה בו כח תוסס, מהפכן, החפץ להפך את הקערה על פיה. המאיים בהלאמת רכושו ולהעבירו מנחלתו;

15) בין התר"ן ובין התרס"ז.

16) כימאי בעל חרשת דלה, שניסה להוציא מהיין את ה ט ר ט ר (אבן־היין).

דבר שלמעשה אין לו כל ערך. אבל צריך להיות גבור ולכבוש את היצר, לשמוע דברים כמתלהמים ולשתוק, ועוד להעסיק את אויבו, בעבודה. במקרים רבים הפועל הוא מפותח ומשכיל, הרבה יותר מנותן העבודה. בז הוא לאכר ומהתל בו. לאכר פשוט גם זה קשה לעכל.

העומדים לצד המתנגדים ואינם חודרים אל תוך תוכה של השאלה החמורה, מוסיפים אש על המדורה של שנאת אחים, בהצדיקם למפרע את „האחים הנועזים שבאו להרטיב בזיעת אפים את אדמת המולדת; והאכרים כידוע, „שמנו ויבעטו" שכחו מצות „וחי אחיך עמך", מוסרים ממון ישראל ביד גויים, מחזיקים אותם, והמטרה של ירושת הארץ מהם והלאה". וכמה זה מכעיס ומכאיב את האכר אשר ככה מקטרגים עליו.

ומכיון שיש לתלות את הקולר בצדק ושלא בצדק, בשנאת הפועלים ותומכיהם, הרי מאידך נתנה רשות להאכר והותרה הרצועה לבכר את הזר על האח הפושע והמסוכן, המתיר לעצמו להתחבר עם שאינו ישראל ולארגן את הפועל הזר, למלחמה נגד האכר המנצל ולהרסו.

ובהלאבירינט הזה התפתלה ראשון־לציון, והתלבטה בלבטים אין קץ.

ח. התאחדות כל המושבות.

בראשון־לציון.

ההתאחדות — או יותר נכון: יסוד הסתדרות החקלאים — היו לה חבלי לידה קשים. הרעיון נולד עוד בשנת התר"ס, והנסיון נעשה בשנת התרס"א. היו דברים חשובים מאד בחיי האכרים שדרשו סדור בראשון־לציון ובשכונותיה, היו אמנם אספות ב"כ המושבות ביהודה שהחליטו להתארגן ולהסתדר, אבל בתחלה העלו חרס בידם. התכנית היתה רחבה; חלמו להתאחד, אפילו עם מושבות השומרון והגליל כמו שיעיד המכתב הזה:

ראשון־לציון י"ג כסלו תרס"א.

לועדי המושבות זכרון־יעקב, ראש־פנה ומתולה.

„אחים אהובים!

הננו להודיעכם בזה כי כל המושבות ביהודה התאחדו לעמוד כאחד, בנוגע לכלל הישוב ולהגן על כל אשר ברב או במעט יוכל להיטיב את מצב המושבות הכללי ומעמדן, ולזה יסדנו ועד אחד כללי, אשר בו נמצאים נבחרים מכל אחת המושבות פה, ומקומו המרכזי הנהו בראשון־לציון.

כן גם החלטנו על אחת האספות האחרונות, לאסוף גם את כחות המושבות שבגליל [17], לאחדן אלינו. על כן, אחים אהובים, טוב היה, לו גם אתם באתם והתקשרתם אתנו לדבר מועיל זה, ולזאת תאבו נא למהר לשלוח נבחר אחד או שנים אשר יבואו בדברים אתנו ואשר יודיעונו הודעה ברורה ממצב כל אחת המושבות שבגליל בכלל ומצב מושבתכם בפרט.

ואם החלטתכם היא לשלח אנשים פריזה [18] יעברו נא שליחיכם דרך יפו להתראות אתנו פנים, ולהחליף דברים, למען שלא נבוא לכלל פרוד הדעות בענין השאלה הכללית [19].

הרעיון והנסיון שנעשה על ידי אסיפות שונות, מצאו מכשולים רבים מצד הפקידות. כידוע נכשלה גם המשלחת לפריז אל הברון. אולם החקלאים לא התיאשו, וקוו לימים יותר טובים עד אשר הונח לה לראשון־לציון משעבודה שהיתה כפופה לו, התחילה היא ואחיותיה לתכן תכנית לאחד כל המושבות שביהודה בארגון חקלאי שמטרתו היתה לסדר:

ו. הסתדרות חקלאית.

א. יסוד סינדיקטים שונים לתכלית סדורה של מכירת תוצרת המושבות.

ב. הפצת כלי עבודה ומכשירים שונים להקלת העבודה והשבחתה.

ג. הכנת תחנות נסיון לזריעות ולנטיעות חדשות תחת השגחת אגרונום מומחה.

ד. יסוד חברת אחריות נגד מחלות הבהמות, והזמנת רופא בהמות מומחה קבוע.

ה. הטבת המצב הסניטרי של המושבות.

ו. הרחבת גבולותיהן של המושבות ושטחי אדמתן, לתת היכלת לילדי המושבות ולאנשים מן החוץ להתישב בהן בתנאים נוחים וקלים.

ז. הפצת ידיעות חקלאיות בבתי הספר שבמושבות, ויסוד שטחים לעצי פרי וגינות ירק על ידי המוסדות האלה.

ח. הפצת ידיעות חקלאיות רחבות בין כל תושבי המושבות על ידי שיחות, הרצאות וכו'.

---

17) גם זכרון יעקב נחשבה אז בין מושבות הגליל.

18) בימים ההם סודרה משלחת, בצרוף חברי ועד חו"צ באודיסה אל הברון אדמונד בפריז.

19) ספר זכ"ד 2 של ועד המושבה ראשון־לציון.

כח והרשאה של מושבות ארץ־ישראל ל„חובבי־ציון".

נתת־הרשאה.

אנחנו ה מתחתמים למטה, חברו ואקף הכלי, בזה־כח כל אחרת

מושבות וראקפה
שלחו בקשתה של אחת מן

מושבות הגליל התחתון
שלחו בקשתה של אחת מן

מושבות הגליל העליון
שלחו בקשתה של אחת מן

הננו מוסרים בקשה כזו והרשאה לנתת לנציגי מושבות ואקפה הגליל אשר

בחרנו בהם היום, הלא הם האדונים נחום אוסישקין, ב. שפירא־מוסטוי

א. סמולינסקי, ובעלי הקלף הנכבד ועבדכי בקבוק שנבחרו בהאספה הכללית

של חברת חובבי ציון־לובמן בקו אדסה ביום ט"ו אדר תרמ"ב או־לחתימתם

מנחם־מנדל ליבונטין, או. גינצבורג, ר. בוגד פרח שיר, ולקינד שיר, אוסישקין, א. זיסלינג, ר. בוגד פרח שיר, ולקינד שיר, אוסישקין, א. זיסלינג,

ש. טולצ'ינסקי, בן־ציון גלוסקין, או. גלזברג, אלכסנדר שיר, ולקינד שיר, אוסישקין, א. זיסלינג,

מרדכי בן־הלל הכהן, ואקף שיר, ולקינד שיר, אוסישקין, א. זיסלינג,

על ומקף לנתן את הזכות בכלל, ואת הזכויות בפרט על פי הוראות הכתובות הללו:

אין להשתמש אות מקף הזכויות בהרשאות אלו בשום אופן שהוא בהתאם לתקנות הכלליות ובהתאמות

הזכויות והאמורות בלו על אופן הפעולות אחרות.

אות מקף הזכות והאנשות על בסיס טבעי וקום.

לב להודיעו לפשלם בקשר הזכות הנ"ל אות מקף הזכות בלבד פשם אחת

כח והרשאה, ואפילו אין בידיהם אף אות אחת מן הכתובות הנ"ל

רפי הוראות האנשות הללו אות מקף הזכות אות שם הקבלים.

ורשאים להם, לתת אות כל הזכויות והאנשות הללו לכל אחד מהם

על פי אלה אנחנו נותנים להם את הזכות והרשאה בזה.

הננו באים על החתום פה ראשון־לציון ביום ה' לחודש אדר שנת תרמ"ב.

ציור 148. הכרוז הקורא להתאחדות המושבות. (חבור דוד יודילוביץ וכתוב בכתב ידו).

ציור 149

חתימת ועדי ראשון־לציון, רחובות ופתח־תקוה

ציור 150.

חתימת ועד המושבה גדרה.

ציור 151.

חתימות ועדי המושבות עקרון, ואדי חנין (היום נס־ציונה), ארטוף, קסטיניה (היא בארטוביה), מוצא.

ציור 152.

חתימת ועד המושבה זכרון־יעקב.

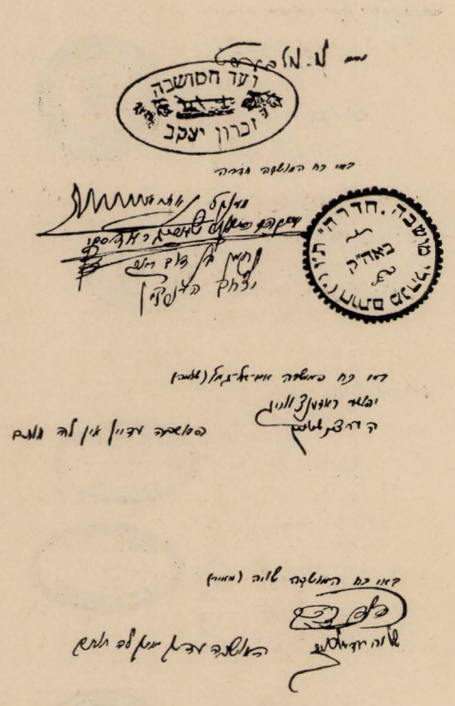

ציור 153.

חתימות ועדי המושבות זכרון־יעקב, חדרה, אם־אל־ג׳מל, שפיה.

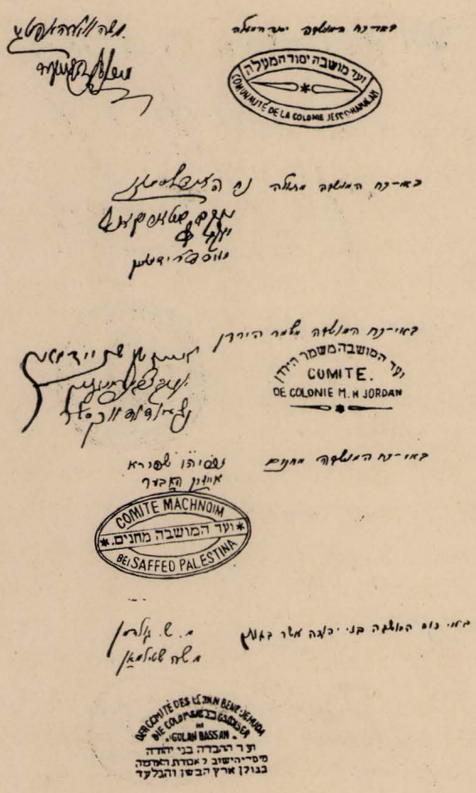

ציור 154.

חתימות ועדי המושבות יסוד־המעלה, מתולה, משמר־הירדן מחנים, בני יהודה בגולן

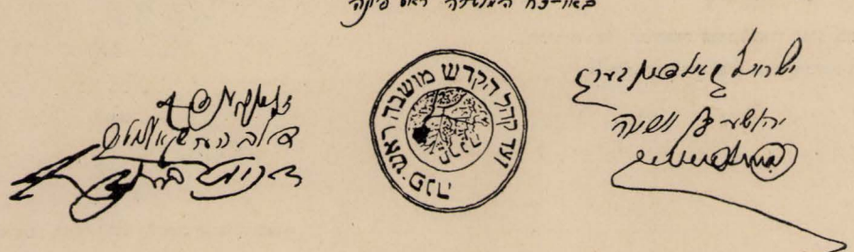

ציור 155. חתימת ועד המושבה ראש־פינה

ט. ההסתדרות תעמד על המשמר ותראה שהמושבות תהנינה במלואן מכל הזכויות האזרחיות והפוליטיות של המדינה[20].

---

20) תקנות הסתדרות חקלאית של מושבות יהודה שנתאשרו ונתקימו בהאספה הכללית של נבחרי המושבות שביהודה באייר התרס״ט בראשון־לציון. נדפס בירושלים, דפוס א. מ. לונץ.

II. הנהגת ההסתדרות.

עניני ההסתדרות נחתכים על פי שלשה ארגונים: א. האספה הכללית; ב. הועד הגדול; ג. הועד הפועל.

III. האספה הכללית.

האספה הכללית היא הכח הראשי להגנת ההסתדרות.

בה משתתפים נבחרי המושבות שנבחרו במקומותיהם איש איש לעשרה בעלי זכות במושבותיהן.

IV. הועד הגדול.

הועד הגדול נבחר מתושבי המושבות באספה הכללית במספר ששה עשר: שלשה מפתח־תקוה, שנים שנים משלש המושבות: ראשון־לציון, רחובות, עקרון, ואחד אחד מיתר המושבות: נס־ציונה, גדרה, קסטיניה, באר־יעקב, עין גנים, מוצא וארטוף, ולכלם יושב ראש אחד. בסך הכל 17 נבחרים.

V. ועד הפועל.

הועד הפועל ימצא במקום מושבתו של היושב ראש ויהיה מרכב מחמשה חברים: היושב ראש ושני חברים מאותה מושבה ושני חברים מיתר שלש המושבות הגדולות. שני החברים מיתר המושבות יבחרו על ידי הועד הגדול בעצמו. והרשות לועד הפועל להחליט אם יתאספו שני חברים והיושב ראש.

הערה: יושב הראש נבחר על ידי האספה הכללית.

VI. מקורי ההכנסות

תקציב מיוחד מאת המושבות המשתתפות בהסתדרות.

כל מושבה ומושבה תתן חלקה לפי רכוש הקרקע שלה. והמושבה בעצמה יכלה להעריך כפי ראות עיניה גם לפי הנפשות מאלה שאין להם רכוש קרקעי.

VII. לגליזציה.

ההסתדרות צריכה להתאשר אצל ממשלתנו בתור אגודה עברית עותומנית. לחברי ועד הגדול נבחרו: ליושב ראש זאב גלוסקין. החברים מראשון־לציון: ש. אוסטשינסקי ומ. מאירוביץ; מרחובות: א. איזנברג, וש. גולדין; מגדרה: א. קפלן; מקסטיניה: גינגס; מפתח־תקוה: גולדנהירש, ח. כהן, ז. גיסין; מעקרון: ד. נימן, גולד; מנס־ציונה: ח. לנדוי; מבאר יעקב: נ. ז'בילוק.

הערה: ז. גלוסקין הודיע לאספה הכללית כי צריך לו לנסע על 3—4 חדשים ואיננו יכל לקבל עליו כל עבודה עד שובו מדרכו. האספה הכללית בחרה בדוב לובמן מראשון לציון למלא מקומו. — — —

ט. התאחדות המושבות ביהודה בראשון־לציון.

רעיון התאחדות המושבות ביהודה בראשון־לציון. שלבש צורה ופשט צורה, ומצבה של ההתאחדות שהיה רופף במשך שנים אחדות, לבש שוב צורה מסוימה והתבסס סוף סוף בשנת התרע"ג. אחרי אספות תכופות ומו"מ קדחתני, על ידי תקנות מסוימות שאושרו על ידי באי כח מושבות יהודה (17 במספר) בח' אלול שנת התרע"ג. בתקנות אלו יש יותר מעשיות ושאיפה יתרה גם לענינים רוחניים, תרבותיים, לבסס את המעמד הכללי של המושבות על ידי:

א) הטבת הקולטורות השונות ולהנהיג קולטורות חדשות; ב) נסיונות חדשים בכל ענפי העבודה החקלאית; ג) להנהיג המצאות חדשות בדבר מכונות לעבודת האדמה; ד) להגן בעד מחלות שונות במקנה ולסדר אחריות הבהמות; ה) יסוד סינדיקטים שונים על בסיסים קואופרטיביים; ו) תקון דרכים עד כמה שאפשר; ז) הטבת המצב הסניטרי במושבות; ח) ליסד קפות־מלוה לתשלומין לשעורין; ט) להשתדל בדבר הרחבת גבולי המושבות; י) להנהיג למודי עבודה חקלאית ועבודת גן בבתי הספר וכו'; יא) ליסד עתון חקלאי ולעזור ליצירת ספרות חקלאית[21].

„ההתאחדות מתענינת בכל השאלות הישוביות, הפוליטיות והרוחניות, ודנה בהן באספות הכלליות וקובעת להן יחס ומגינה על יחסה.

„להפיץ ולהכניס בחיי המושבות את השפה העברית. לאפשר את העבודה העברית במושבות ולהרים את המצב החינוכי במושבות. להגן ולסעד כל קניני הלאום הרוחניים והחומריים. ליצור בית משפט השלום על ידי כל ועד, ובית משפט עליון על ידי ועד הפועל של „ההתאחדות", לפשר את הסכסוכים המתהווים בין איש לחברו. להשתדל לברא בינינו לבין שכנינו יחס ידידותי[22]".

„התקנות האלה נתקבלו באספה הכללית שהיתה בראשון־לציון בימי ז' וח' ניסן תרע"ח בנוכחותם של ועדי כל המושבות, 47 איש[23].

המרכז הוא בראשון־לציון[24].

ראוי לציין שבהתאחדות זו נכנסו כל המושבות הקיימות ביהודה שלא היו מעור אחד, אם כי אז כבר התגלו למדי הבדלי אידיאלוגיות ושיטות, והמושבות שנוסדו על ידי הקרנות הלאומיות היו נוטות לתורת הסוציאליזם, אבל היא היתה עוד חבויה כחמר היולי בתורה שבכתב, ולא בא עוד לידי גלוי במעשים ובמציאות. ולאכרים בעלי הגונים

---

21) תקנות של התאחדות המושבות ביהודה, דפוס ס. שושני יפו, דף א'.
22) שם, עמוד 2. — 23) שם עמוד 4. — 24) שם עמוד 4.

השוגים עוד אפשר היה להשתתף בארגון כללי ולשבת בצותא חדא ולדון על ענינים שונים בכבד ראש. ואופיני הדבר שבאי כח המושבות השמאליות כפר אוריה, בן־שמן, חולדה, כפר מלל ועין גנים, היו: דב לובמן, מאיר ויניק, יצחק וילקנסקי[25]). המעוף היה גדול, מהתקנות הנזכרות היתה לפני ההתאחדות עבודה רבה, מסונפת, המקיפה את כל הבעיות החקלאיות. ברם היא לא האריכה ימים, עוד לא איכשר דרא להגשים בחיים את כל השאיפות ואת כל המגמות, זאת היתה משאלה ערטילאית שלא מצאה אחיזה ממשית בראשיתה. ההתאחדות הראשונה נפחה נשמתה מבלי השאיר זכר דמינכר ממציאותה. שש שנים היתה נטולת חיים. מזמן יסוד ההתאחדות הראשונה של החקלאים. אחר קמה לתחיה. להעובר מלאו חדשיו ויצא לאויר העולם בר קימא, מלא כח ומוכשר לפעלתנות זריזה וגמישה. ביחוד הצטינה „ההתאחדות" בזמן המלחמה ששרתה את הצבור הרחב לא רק במושבות, כי גם בכל הארץ באמונה. במסירות ובכשרון. יחד עם עסקני הציונות. כביאת כח כל המושבות עמדה על המשמר להגן על הישוב בפני הממשלה הצבאית. ואם כי הציונות היתה כסודר אדום לשור האיצטדין. ואסורה היתה לחלוטין וכל מה שהיה זכר לה הוחרם; אף על פי כן נמצאו אנשים כד"ר] רופין, כהופין ועוד, שהם כנתיני גרמניה, אוסטריה והולנד, הצליחו על ידי קונסוליהם להמציא ריוח והצלה לישוב בשעות הקשות, על ידי פעולות נמרצות עם מאיר דיזנהוף, והתאחדות המושבות ובראש כלם אלברט ענתבי החרוץ והחכם. ובהשתתפות הכחות ואחודם, הצליחו לנהל את הספינה המטורפת במים הזדונים של הרשות שבקשה לעקור את הכל אשר בשם ציוניות יכונה. השכילו למצוא דרך להצלחת הישוב ובחוץ, טרם שנכנסה אמריקה אל מחול הדמים של מלחמת העולם.

י. פעולותיה של התאחדות המושבות.

התאחדות המושבות היתה המנגנון המארגן את הישוב החקלאי שקשר אותו אל גוף ער ותוסס, להלחם על זכות קיומו של הישוב כולו, להתגונן בפני הממשלה שפקידיה הגבוהים, העומדים בראשה היו מהטפוס הליבונטיני, ביחוד בימי מלחמת העולם, להציק, לצער ולענות ענוים קשים את נתיני הממלכה. ובמדה כפולה ומכופלת את היהודים והמתישבים הציונים בפרט. כפר הצבא, שנה ושלש, ארנונא, כרגא ומסים שונים ומשונים שבדתה מלבה, דלדלו וירוששו את האוכלוסין, בכסף מזומן ובשוה כסף מכל הבא ביד, מהחי, מהדומם והצומח, והכל בכלי נאה של צו ופקודה כהוראת שעה לצרכי הגנת המדינה, לצרכי הצבא וכו'. כל הדרישות האלה מוכרחים היו להמלא. להטיל את הסכומים הדרושים על האוכלוסין, ובכלל למצא מוצא לכסף. התאחדות המושבות, שמרכזה היתה ראשון־לציון עבדה בכל מרצה ובכל כחה. כמה ענויי הגוף והנפש, נסיעות בסכנת נפשות בדרכים משובשות, גיסות, בפגעי הטבע, בגשמים זועפים. כמה לילות נדודים כמה טלטולים קשים, לירושלים ולמקומות שונים, לתחנתו של המטה הצבאי הראשי לבקש רחמים, לדפק על דלתות ושערים סגורים בכדי להקל ולבטל רוע הגזירות. —

לשבחו של הישוב יש לציין, שבצוק העתים של המלחמה, קבל עליו הישוב כלו את מרותו של הועד שהעמידו בראשו, מבלי התאונן ולהתלונן. כנהוג בשעת חירום כזו, לשתף את הצבור כלו במלוי כל הצרכים, אנוסים היו להטיל מגביות שונות, על פי הערכה מיוחדת של הועד, דבר שלא היה קל כלל וכלל, המגביות הספיקו רק חלק של הסכומים הדרושים. לא היתה דרך אחרת בלתי אם לבקש עזרה מהחוץ, באופנים שונים שהסכנה היתה כרובה בהם. טרם שנכנסה אמריקה למחול הדמים, וגם אחרי שאמריקה נכנסה במלחמה לא מנעה בכל זאת את עזרתה מהישוב. ולא קל היה הדבר, לעתים היתה סכנה נשקפת לעסקנים. העזרה הושטה באמצעות „הכרמל" האמריקאי על ידי „הכרמל המזרחי" באלכסנדריה של מצרים שבראש אלה, עמדו זאב גלוסקין ודוד יודילוביץ. ומסירות נפשם אל הצלת הישוב בימים הקשים ההם, של שני החברים הנ"ל אין לתאר; זאב גלוסקין סכן ממש את חייו בנסיעה מסוכנה לאמריקה בזמן שצוללות שטו בים וארבו לכל אניה. ודוד יודילוביץ בא פעמים מאלכסנדריה ליפו בשעת סכנה גדולה והצליח להעביר הנה סכומים גדולים. ולאחרונה העבירו כספים על ידי אהרונזון שהגיעו לא"י באניות יפוניות. הודות לכל זה יכול היה הישוב להנצל מצפרני העיט שתקע אותן בגופו. בכל המעשים הנ"ל היתה יד התאחדות המושבות, היא היתה המוציאה והמביאה ונהלה את עניני הישוב והעזרה.

אחרי שהשתחררה הארץ, ורוח הדרור שנשב בכל

---

25) שם, שם.

הישוב, נתן את האפשרות להתאחדות המושבות לפעול לפי רוחה, לפי מצב העניינים והחיים החדשים שהישוב נכנס אליהם, התעוררה ההתאחדות לפעולות חשובות ולמעשים גדולים. התכנסה לישיבות תכופות בראשון־לציון ואספה אספות כלליות (בי״ד וט״ו חשון התרפ״ב ובכ׳ וג׳ טבת שנה הנ״ל) תכנה תכניות גדולות, והחליטה החלטות חשובות מאד; ביניהן:

א. הוצאות עתון מיוחד המקדש לעניני המושבות, ויהי כלי מבטאה של ההתאחדות. ב. יסוד בנק בשם „בנק התאחדות חקלאי ארץ־ישראל״ ע״י מניות של 5 לירות כל אחת. ג. לרכש את הקרקע בן עשרים אלף דונם (שאפשר לרכש אותו) להתישבות בשביל צעירי המושבות. ד. להעסיק פועלים יהודים במושבות. ה. לדרש מהממשלה פצויים בעד ההזיקות שנגרמו למושבות כפר סבא, ועין חי, לבלי קבל את הסכום הזעום של אלף לירה לכל אחת מהן בזמן שנזקה של הראשונה עולה לעשרים ושמונה אלף לירה ושל השניה לחמשה עשר אלף; לדרוש סלול כבישים להקלת ההובלה של היבול; לדרוש מהנהלת מסלת הברזל הנחות מיוחדות להובלת הפרי, הירקות החלב וכדומה; לשחרר ממכס, מכונות, זבל וכו׳, המובאים מחוץ לארץ בשביל החקלאות, ועוד ועוד[26].

הרצאות שונות הרצו באספות הנ״ל חברי ההנהלה: לובמן, מאירוביץ, ליבוביץ, איזנברג וז. גיסין. התרוממות הרוח היתה גדולה, התקות שעשעו. אבל כל הדברים הטובים לא התגשמו בחיים. ההחלטות לא הוצאו לפועל „קלו המים מעל הארץ״ היתה הרוחה. רבים לא מצאו עוד חפץ בהתאחדות. אחרי פרפורי גסיסה נפסקו חייה למשך שנים רבות. המושבות שהשקפותיהן היו שונות מהשקפות כלל האכרים יצאו לגמרי מההתאחדות. ובכל זאת לחמה ששלחה על פני המים נמצא ברוב הימים; לאחר שנים הפכה „התאחדות מושבות יהודה״ ל„התאחדות האכרים״. הממשיכה בקיומה עד היום ותועלתה מרובה.

---

26) זכרון־דברים לאספה השנתית של התאחדות אכרי המושבות ביהודה. דפוס „הסולל״ ירושלים התרפ״ב.

יא. יסוד „קרן קימת״ בראשון־לציון.

רגילים אנו לחשב שמחולל הרעיון ליסוד קרן קימת לישראל לשם גאולת הארץ, היה הפרופיסור הרמן שפירא מהידלברג. אמנם הוא הוא שקרא את קריאתו הגדולה לעם ישראל מעל במת הקונגרס הציוני בבזל, ופיתח את רעיונו הנעלה, ליסוד „קרן קימת״, לפני שליחי עם ישראל; ורעיונו התקבל להלכה; ולמעשה הגיע רק אחרי שנים אחדות. אולם מחוללי הרעיון הגדול הזה ומוציאיו לפעל בזעיר אנפין. היו באמת אחדים מבני ראשון־לציון, חולמים נועזים שחלמו חזיון גאולת קרקע המולדת. הם קמץ המיסדים של „קרן קימת״ בשנת התרמ״ט.

בצל השקמה הזקנה, הסבתא עתיקת הימים, המתנוססת בגבעה שהוקצעה לבית מועד לכל חי — בית הקברות של ראשון־לציון, — שמה עָלֵינו ויסדנו את הקרן הזאת.

בחרנו במקום־סתר זה ברחוק מקום, מחוץ למושבה, להתיעץ על צפונותינו ועל תכניתנו, מפני עין הארגוס של הפקיד בלוך, שהיתה צופיה על כל הליכות הצעירים המרדנים והממרים.

וראו זה פלא: החלוצים הראשונים בבואם במגע בלתי אמצעי עם האם־האדמה, והריחו ריח קרקע המולדת, הרגישו מיד בצורך החיוני ליצור מכשיר מתאים, מנגנון ער, חי ופעיל לשתף את כל שדרות העם ברכישת היסוד העיקרי, „אבן השתיה״ של בנין בית ישראל — אדמת ארץ־ישראל — הרבה זמן לפני שהכריז הפרופיסור הרמן שפירא מעל במת הקונגרס הציוני בבזל על הרעיון של יצירת קרן קימת לישראל. הקדמנוהו בשנַיִשר שנים. אספנו פרוטות הרטובות זיעה של עבודה כשלשת אלפים פרנקים זהב, סכום הגון ובעל משקל בימים ההם.

את הסכום הזה הנחנו למשמרת בבנק „קרדיט ליאונה״, על שם ראש ועד הפועל של „חובבי ציון״ ליאון בינשטוק. חכסף עוד מונח בבנק לפקדון מפני שבינשטוק מת בלי יורשים. ועד היום לא נעשתה כל פעולה להציל את הכסף הזה ולהמציאהו לתעודתו[27].

הסכום הזה היה משמש סמל של ההרגשה העממית העמוקה, שהיתה טבועה במשך דורות בלבם ובדמם של בני העם נטולי קרקע וחסרי מולדת.

הפרוטות ההן לא תסולינה בכתם אופיר במובן הרוחני. ואין לשער ערכן בגנזכי הלאום.

---

27) עיין „כתבים לישוב ארץ־ישראל״ ל״א. דרויאנוב חלק ג׳ עמוד 55, 56. מכתבי אברהם רומנוב, אהרן איזנברג, יהודה גרזובסקי, דוד יודילוביץ, מסמך 1003.

הנני חוזר שוב על דברי שאמרתי[28]) „כדאי שמנהלי הקרן הקימת לישראל יתנו גאולה לסכום הזה להוציאו מהבנק הנזכר למעלה ולרשם בספר הזהב את העובדה ההיסטורית הזאת, ל„זכר עולם" לאלה שהוציאוה לפועל בחמש עשרה שנה קודם הקונגרס החמישי שבו נוסדה הקרה"ק חרשמית *).

יב. סקירה.

ראשון־לציון קנתה לה שם ופרסום מראשית הוסדה, כמרכז תרבותי בישוב החדש, מטרופולין של חיים רוחניים, חברותיים וצבוריים. החמר האנושי המנומר והמגוון היה מן המעולים שבעמנו. ששאפו לשנות גם את סדרי החברה ולתקנם, והניחו יסוד לחיי צבור הראשון בארץ. בראשון לציון השתלשלו החיים הצבוריים וארגון חיי הכלל התפתח בה בהדרגה. תנאי גידולה והתפתחותה הכשירו את הקרקע לפתח בה עסקנות צבורית ולגדל עסקנים מושבעים שעדרו במערכת העסקנות הצבורית בישוב כלו.

בהתנגשות עם שיטת האפוטרופסות בעקב פקידי הנדיב המקומיים באה העסקנות לידי שתוק, ושלהבת הצבוריות היתה כסויה רמץ ולחשה תחתיו באש המרי, וכשהגיע שעתה להתלקח ולהתפרץ, הצטברו כחות חברותיים והתפרצו והכחידו את שטת השעבוד.

הנגודים בין נותני עבודה לבין הפועלים שביקב, המכון התעשיתי הראשון הגדול, שהיה מחוסר שוק בתוך הארץ, היה מוכרח להביאם לידי גלוי על במת החיים הכלכליים, כל המערבל הזה הניח את חותמו על עסקי הקהל והעסקנות הצבורית.

ענפי הכלכלה המיוחדים המעסיקים את הבעלים רק בזמנים ידועים בעבודות עונתיות והרבה ימי בטלה בין עונה לעונה, יצרו רקע מתאים להתקהלות מופרזת. וכלל גדול הוא: „עסקנות מעוטה תועלת, רובה נזק".

בזמן המלחמה נחבאו רבים אל הכלים, ולסחוב את עגלת הצבור הניחו לעסקנים זקנים שעמדו על המשמר, מוכנים כמטרה לחץ, לכל פגעי תקופת הדמים ותלאותיה.

כתום המלחמה והארץ שוחררה מכבלי המשטר התורקי ומעקת הגזירות והפורעניות, הגיחו רבים ממחבואם, ושדה העסקנות היה לזירה להתגוששות לשמה ושלא לשמה, לחלוקי דעות וגם למלחמה אישית.

על הפרק עלתה שאלת זכות האשה, שנפתרה בראשון לציון לאלתר בחיוב, והכניסה נימה חדשה בתזמרת הקהל.

נגודי הרכוש והעבודה, כביכול, שניטל עוקצם בזמן המלחמה צפו מחדש והטילו סערה בצבור, העמיקו והרחיבו את הפצע שהגליד והעלה קרום. התושבים העומדים סתם באמצע, בין הכורם והפועל, היו לסלע המחלוקת, הצדדים התנצחו וסחבו אותם לכאן ולכאן, ואין קץ למלחמת דברים באף ובחימה.

כדי לרכוש את קהל הבוחרים השתמשו באמצעים השכיחים, בהבטחות שוא להקלת המסים ועד שחרור לגמרי מתשלומים, ודחית הגביה לזמן בלתי מוגבל. וכדי להניח את דעת הצדדים לשדל לבוחר פלוני ולפיס את הבוחר אלמוני; החובות הקודמים אינם נגבים ואין מסדרים חשבונות. וספינת המושבה שטה בלי הגה, מטולטלת, נתונה לרוח מצויה ולשאינה מצויה.

הכורמים נפלגו בדעותיהם. בזה השתמשו הקיצונים וחמומי המוח מהפועלים שלטשו עין אל ההגמוניה לתפשה בידיהם לשחד את בני מפלגתם במסים מינימליים או בשחרור מהם לגמרי, שחתרו בכל עז להטיל את עול המסים רק על שכם הכורמים הרכושנים המפורסמים, כביכול: „שהם מהוים רק הרבע מכל האוכלוסיה אשר במושבה".

שנים מספר ישבו על מדוכה זו מבלי מצוא לשון משותפת „ועבדו קרבותא", עד שהגיע הדבר לידי אבסורד ממש: לדרש מהנהלת היקבים אחוזים ממחזור הכספים של מסחר היין. הטריחו בדרישה זו את הועד הלאומי ובוררים סתם, ואת פסקי דיניהם פרשו על פי פרד"ס, בתלי תלים של סברות הכרס, והעלו פילא בקופא דמחטא, ולא התקררה

---

28) עיין ב„ראשון־לציון" ספרית א"י של „הקה"ק לישראל" עמ' 39.

*) דברי העורך:

רבי הלל איסר ינובסקי המצוי במערכת ספר „ראשון־לציון", העיר לנו היום: „כי פרופיסור שפירא הציע את רעיון „קרן הקימת" עוד בהתרמ"ה באספת קטוביץ, כלומר בארבע שנים קודם ליסוד הקרה"ק בראשון־לציון, כפי שמובא בכתבים ציוניים מאת פרופיסור הרמן שפירא (הוצאת „קרן קימת לישראל" — בעריכת ב"צ דינבורג עמוד ג'—ו')".

ואין אנו מטילים חליפה שום ספק בדבריו, אבל אין זה גורע כלום מערכה של חלוציות ראשון־לציון ומיסדי קרן הקימת בה, שהקדימו למעשה את יסוד „הקרה"ק" בחמש עשרה שנים לפני שנוסדה „הקרה"ק" בקונגרס החמשי בהתרס"ד. והגון הוא „לתת לקיסר את אשר לקיסר". והם לא ידעו כלום על „הצעת" הרמן שפירא בקטוביץ עד היום הזה. העורך ד. י.

דעתם של המתנגשים עד שהשתמשו ברָשות. בפני באי כח הממשלה התנגחו הסיעות בהלכה, זמן רב עד אשר פקעה סבלנותם של המתונים וקרי המזג של האנגלים. הממשלה פרקה את ועד המושבה ומנתה „יושב ראש" להועד לנהל את עניני המושבה עד תם סמכותו של הועד.

בבחירות החדשות נצחו המתונים שהספיקו באוירה נוחה ושקטה להכניס ערכים חדשים וחשובים, נכסי צאן ברזל, במושבה: הספקת מים משוכללה, כבישים, חשמל, בנינים לספריה, לדאר, לגן־ילדים, תיאטרון, שוק וכו'.

פרקים מתוך קורות ראשון־לציון.

חֲלוּץ הַפַּרְדֵּסָנוּת בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן.

מאת זְרֻבָּבֶל חָבִיב

פרק א.

I. הכונש בזומיה.

כותבי דברי הימים של הישוב נוהגים לעתים קרובות לפסוח, מתוך בטול, על קורות אותם החיילים הצנועים שחרשו את מעניתה של האומה בשקט, בלי אומר ודברים... צלמים מומחים לא אצו אליהם לצלמם, מקלט הרדיו לא אספם אל תיקו, מכונת הקולנע לא „סבבה" אותם.

הכובשים האלמים שקעו ראשם ורובם בשדות פעולותיהם ולא שעו למצהלות חוגגים.

שיר העבודה העקשנית, שאינה יודעת לָאות היה מזמור חייהם היחיד. סיסמתם היתה: עוד דונמים לעברים, עוד נטיעות ועוד בנינים. התאמצות ללא גבול, יגיעה ביום ובלילה, אלה היו הסממנים אשר נתנו טעם וחשיבות לחייהם. בלבם דפק הצו הטמיר: „חטוף וגאל", „חטוף ובנה", פן נאחר חלילה!

חובה מוטלת על החותרים אל האמת ההיסטורית, אל שרשי המסבות ועילותיהן לחטוף בעוד מועד את יסודות תקומתנו בארץ, לדובב שפתי־זקנים בישוב, להזכיר נשכחות, למסור לדור אחרון את דבר הלבטים והגלגולים, היגיעה והסבל, עקת הבדידות והיתמות של דור ראשון בארץ, את כל עמק האמונה והמסירות לרעיון הגאולה. יֵדע הדור אשר נולד בארץ, ידעו כל אלה אשר באו הנה ממרחקים ומצאו יסודות מוכנים, מי היו הסוללים לפניהם את הדרך, איך חיו ומה פעלו.

היום גדלנו מאד, ו„הימים ההם" רחוקים, רחוקים כרחוק השבלת המלאה המתכופפת תחת כבד משא הבר אשר בתוכה, מאותו גרעין קטן שהוצנע בין רגבי עפר באפלת האדמה. אולם השבלת, בת הגרעין היא. הגרעין אֵם השבלת, מחוללה ונושאה.

הנה לפנינו אחד מרבים מסוג הנזכרים למעלה: אשר לוין. הנה העובד בלי הפוגה וקולו לא נשמע. אפס, במסבות משפחה, בשבת או ביום חג, לתומו, כמשיח אל עצמו הוא מעלה לפרקים מתהום הנשיה את קורותיו — קורות הישוב. הנה הוא כפוסע אחורנית, מהסס, נשען אל מקלו, ממשש את תמרורי הזכרון. מלפני ארבעים, חמשים שנה. הנה שם רחוק, בקצה הדרך המעין אשר ממנו דלו הבאים בעקבותיו את המים החיים המרוים את צמאונם כיום...

II. אשר לוין מגולל את פרשת חייו בראשון־לציון.

בשנת התרמ"ה, עוד לא מלאו לי עשרים שנותי וכבר הוברר לי שעלי לעזוב את עיר מולדתי פינסק אשר בפלך מינסק ולנדוד למרחקים.

היו אז שני כוונים: הראשון נמשך לעומת ארץ החפש החדשה לאמריקה, השני לארץ האבות העתיקה. כח פנימי דחפני אל הארץ הקדושה.

בספינה אשר בה הפלגתי נמצאו יחד עמי: הוריו של ראובן יודילביץ ואשתו של יוסף פינברג, שניהם ממיסדי

ראשון־לציון. „רכושי" היה מאה רובלים. הגענו ליפו למחרת יום הכפורים ועוד ביום השני עליתי ירושלימה.

כיתום הייתי בתוכה. מצאתי את משפחת הרבנים וינוגרד אשר לה מסרתי את מכתבי ההמלצה שהיו אתי.

ראשון
הפרדסנים בראשון־לציון

אָשֵׁר לֶוִין

ציור 156.
נולד התרכ״ה.

גם אל בן־יהודה הלכתי למסור לו מכתב מידידו יעקב שרתוק. נתקבלתי בבית בן־יהודה בסבר פנים יפות. שם הוצע לי מקום ללון וכמנהג הימים ההם כבדה אותי דבורה אשתו, האם העבריה הראשונה בימינו, אמו של איתמר בן־אבי, בארוחת ערב מעשי ידיה. גם לבית מיכל פינס באתי מאחר שהיה בידי מכתב אליו מדודו אשר בקרלין הסמוכה לפינסק.

בירושלים נשארתי עד לאחר חג הסוכות ומשם ירדתי לראשון־לציון. מובן שסרתי מיד לבית יוסף פינברג, זה היה אחד הבתים הראשונים שנבנו במושבה. מקומו היה בשפולי הגבעה. בית מלא חיים, שירה וחלום. חזון התחיה נרקם בין כתליו. כל אדם חדש בישוב נכנס קדם כל לשם. ימים אחדים התארחתי אצלם, אבל מכיון שלא הסכמתי לשבת בלי עבודה הציעו לי מארחי, לעבוד אצלם ליד פָּרותיהם תמורת מזונות ודירה. „הדירה" שלי היתה בעלית הגג ביחד עם רועה הפרות הערבי, אביו של עבד עבאס הידוע לאנשי ראשון־לציון והסביבה, ומזונות החלטתי להכין לעצמי באותה העליה, מטעמים שונים.

בעליה זו הייתי מבשל לי את דיסת האורז בכל ערב, וקורא בתנ״ך, כדי להנעים לי את שעותי הפנויות מעבודה. עמדי בעבודה היה משמש גם חברי אלחנן אברמוביץ, כיום אזרח ראשון־לציון.

עד מהרה קצה נפשי בעבודה הקלה ליד הפרות ואז „נכבדתי" בהוצאת יַבֶּלית באחוזתו של הזקן צבי ליבונטין שהשתרעה על פני הגבעה. היא הגבעה של מרכז המושבה כיום. רבע מג׳די היה שכרי ליום. עבדתי ביבלית ימים רבים עד שהופיע במושבה ברוך פפירמיסטר.

אף הוא התארח „כמובן" בבית הפינברגים, ושם התודענו איש אל רעהו. פפירמיסטר עיבד אז 60 דונם אדמה שקנה לו, והיה לו צורך במומחה לנטיעה. כיון שרכשתי לי ידיעה ונסיון בעבודה, נעשיתי לו למדריך ועוזר, ומיד התחלתי לנטוע בשבילו כרם ענבים. התמסרתי לעבודה, הצלחתי בתפקידי וגם חשכתי לי במשך 3 חדשים כעשרה נפוליונים זהב.

ב. פפירמיסטר הוכרח לחזור לרוסיה בעניני משפחתו ואז הפקיד אותי למפקח על רכושו בשכר של 2 נפוליונים לחדש. לצרך העיבוד היינו אז מובילים זבל בעגלות מן הכפרים השכנים; וזכורני שבין העגלונים שעבדו תחת ידי נמנו כפועלים שני הבילויים שלמה חזנוב ודב ליבוביץ, הלא הם ממיסדי גדרה אח״כ.

באותו הזמן נקנתה אדמת עיון — זו, הגובלת עם החולות ופפירמיסטר אשר חזר בינתים בשליחות אחיו העשיר אהרן פפירמיסטר קנה בשביל המשפחה אלף—1000 דונמים חדשים, ומכיון שהכסף אשר חסכתי לי בעבודתי היה שמור עמו, הואיל למכור לי מאדמתו 40 דונם. זו היתה נחלתי הראשונה — הייתי איפוא לרכושני, ואעפי״כ הוספתי לעבוד אצל פפירמיסטר, ושכרי עלה עד 3 נפוליונים לחדש. מסירותי לעבודה העלתה את ערכי בעיניו עד שנעשיתי למנהל משקו הגדול, גם הורשה לי להשתמש בפועליו אחת לחדש, לשם עניני הפרטיים. בדרך זו נטעתי 15 דונם כרם ענבים, זרעתי תפוחי אדמה ושאר ירקות והייתי שמח בחלקי.

עברו שנתים והנה לוקתה ארץ־ישראל במכת הפילוקסירה — המחלה אשר השמידה כרמים רבים בצרפת. כנגד אויב זה נמצאה כידוע רק תרופה בדוקה אחת והיא הכֶּנה האמריקאית המחוסנת בפני הפילוקסירה. גנן הברון הצרפתי ארמנס אשר שמש ביקב הגדול כפקיד עליון החל מכניס לארץ את הכנות המחוסנות הנ״ל וגם הביא רכב של „המינים המשובחים" ליין כגון: קברנה, מלבק וסוטרן. שכני אברהם לזרוף אשר היו לו 90 דונם אדמה מסר לי לנטוע בשבילו 50 מהם ובשכר עבודתי קבלתי את 40

הדונמים הנותרים. אחי הבכור זלמן, שלח לי אז מרוסיה 200 רובלים, השתמשתי בהזדמנות זו וקניתי מן הפקידות ר כ ב מן המינים המשובחים והרכבתי בהם את כל הכרמים שנטעתי באותה השנה. לא עבר זמן רב וגם הרכב וגם הכנות נעשו למטבע עוברת לסוחר. הפקידות היתה קונה אותם ושולחת לזכרון־יעקב לצרך הכרמים החדשים.

נוהג הייתי לחתוך את הזמורות לקטעים בני 60 ס״מ, מאגד לאגודות ומוכר לפקידות ולאחרים וכך הרוחתי 200 נפוליונים בבת אחת. בכסף זה נטעתי את כל האדמה שרכשתי לי עד אותו הזמן, החצי ענבים והחצי שקדים. פקיד הברון יהושע א ו ס ו ב צ ק י נעתר להפצרת ידידי ספירמיסטר ומכר לי 18 דונמים ומגרש לבנין, שעד מהרה נטעתי גם אותם. רכושי הלך וגדל ומקץ ארבע שנים יכלתי לקנות בשותפות עם שמואל אוסטשינסקי ויצחק ליב טופורובסקי 500 דונמים מהמופתי של יפו. (גאולת קרקע מידי הערבים, עבודה ונטיעתה נעשתה לו לצרך נפשי ז. ח.), חלק האדמה מכרנו ואת השאר הוספתי ל נ ט ו ע.

באותה תקופה החלה תנועת בניה בירושלים. קניתי סוסים בשותפות עם שמואל ק ר נ ר, ויחדו היינו מובילים עצים וחמרי בנין לירושלים, גם חרישה קבלנו עלינו בקבלנות במקומות שונים.

בתקופה ההיא התרמ״ז—מ״ח נקנתה אדמת קסטיניה שהברון בנה עליה בהתרמ״ט את המושבה בארי־טוביה. לפי החק התורכי אסור היה להקים בתים במקום חדש בלי רשיון מיוחד, ורשיון לא ניתן אז. היה צרך לבנות את הצריפים בשלמות עם גגות בראשון־לציון ולהעבירם כשהם מוכנים לנקודה החדשה. ולבנין מכוסה גג לא היתה יותר לשלטונות שליטה עליו. עודני זוכר כיצד יצאנו בשלשלת של חמש עשרה עגלות זוגיות לקסטיניה עם הצריפים הטעונים עליהן.

בתוך שטח האדמה שקניתי לאחרונה נמצאה פינה אחת סמוכה לחולות אשר המים היו מפכים שם גם בימות החמה. הערביים היו מכנים את המקום בשם „עין קארה״, היא „עין הקורא״ וגם קראו לו „מַעְיָן שמשון״. החלטתי בהתרנ״א—נ״ב להשתמש במים אלה להשקאה. חפרתי מקוה גדולה למים וע״י צנור שהונח מתחת לדרך עזה שהיתה עוברת במקום ההוא העברתי את המים אל נחלתי ואז התחלתי בנטיעת פרדס — הוא הפרדס ה ר א ש ו ן בראשון לציון *). את הפרדס נטעתי בשיטת הערבים ללא „חכמות״ מודרניות. יחורים של לימון נתקעו באדמה במרחקים של $2^1/_2$ מטר ואת היחורים השקיתי בעצם ידי בדליים. הייתי נושא את שני הדליים המלאים מן החביות אשר על יד פי הצנור של המקוה עד לכל שתיל, מוריק! עליו את המים וחוזר חלילה. כך עשיתי כשנתים ימים לפרדסי. משגדלו היחורים הרכבתי עליהם אתרוגים. רק כעבור זמן רב יכלתי לחפור באר ולהתקין עליה אנטיליה מסתובבת על ידי פרד. במאמצים קשים נטעתי את 10 הדונמים ורק אח״כ הוספתי עליהם עוד 60 דונם שהיו משותפים לי ולאחי זלמן ברוסיה. אחרי הנסיון הראשון הוספתי לנטוע פרדסים, לחפור בארות וכו׳ והצלחתי, וכל זה בזכות 10 הדונמים הראשונים אשר השקיתי בדליים בעצם ידי והרויתי בזיעת אפי.

באותו פרק זמן נולדה המושבה רחובות, ושוב קניתי סוסים כדי להוביל אבנים וחמרי בנין לשם. גם הספקתי לרכוש לי במושבה החדשה הזו 50 דונמים אדמה ומגרש שנשארו ברשותי ימים רבים אח״כ. מרחובות פניתי לנס־ציונה וגאלתי על גבולה המערבי 120 דונם אשר נטעתים בעצי הדר ושקדים. ושוב קניתי ביחד עם יחזקאל דנין וש. אוסטשינסקי ואחי זלמן 135 דונם בין רחובות ונס־ציונה ומכרתי את חלקי ובכסף נטעתי כרמים ברחובות. בולמוס הקניה לא הרפה ממני. עד אדמת כפר סבא הגעתי. שם קניתי יחד עם איכילוב מפתח־תקוה 100 דונמים.

קניותי האחרונות היו בסביבות ראשון־לציון, ביחוד באדמת הכפר השכן, בית־דגון. קניתי לעצמי ולאחרים. בכל האדמות שקניתי חפרתי בארות והתנסיתי בכל מיני נסיונות. גם המוסדות הלאומיים הסתייעו בי, בעצה ובשם; בשעה שנזקקו לרשום קרקעות על שמות נתינים עותומנים. כך נרשמו על שמי ועל שמותיהם של דוב לובמן, יהודה צלליכין ואהרן איזנברג קרקעות רוחמה, כפר אוריה ועוד. בתורת אחד הפרדסנים הראשונים נצטרפתי למיסדי אגודת „פרדס״ בשנת התר״ס ובמשך כל שנות קיומה נמניתי על חברי מועצתה. ראשית האגודה מצער היה ואחריתה מליוני תיבות.

שנים אחדות עסקתי במסחר של חמרי בנין. אנשים למאות הסתייעו בי לצרכי התפתחותם. אני שמח שעזרתי

*) הפרדס של הברון שבמושבה, נולד אמנם זמן מה קודם לכן. בתרמ״ח—תרמ״ט. ברם זה היה יותר לשם נסיון, לשם נוי, ולשם הרחבת הנפש. על כל פנים לא לשם משק של פרנסה. (עיין מאיריבין דף 252 בספר זה). העורך.

להקמת שכונות רבות. הנה זכיתי סוף סוף לראות את הישוב מתפתח ומתחזק, זהו שכרי הטוב ביותר חלף טרדותי ועמלי".

עד כאן דברי בעל היובל ראשון הפרדסנים בראשון־לציון. דברים מתקופת בראשית, מימי היסוד. אולם אלה מאתנו היודעים ומכירים אותו חייבים להוסיף עליהם כהנה וכהנה:

יובל שנים לא ידע אשר לוין טעמה של הפסקה מעבודה. הוא היה תמיד ממקדמי אשמורות. רבים מבני המושבה זוכרים אותו מתעורר בשעה 3 בלילה יושב על פנקסיו רושם ומחשב. אצל מרוחו ושקידתו על כל הקרובים אליו, במשפחה ומחוצה לה. הוא היה תמיד סמל החריצות וההתמדה בעבודה. לא סמך על אחרים וחסדי נדיבים היו זרים לרוחו. את כל כחותיו ניצל ולפעמים עבר את גבול המותר, סבל מזה מבלי שאחרים ירגישו בדבר. הוא לא בקש לו הנאה ותענוגות וקשה היה לו להבין מדוע אחרים להוטים אחרי דברים כאלה. כל היום וחלק מהלילה שמשו לו לעבודה בימות החול; אך כנגד זה שמר את השבת וקדושתה. היא שמשה לו לא רק יום מנוחה לגוף, אלא גם יום הספוק לנפש. יום השבת כלו מקדש לקריאה, למלא מה שהחסיר במשך השבוע מחמת טרדה והתרוצצות.

בשנת 1898 הופיע הרצל בראשון־לציון. הוא בקש: להראות לו בית אכר החי מיגיע כפיו ושאינו נתמך על ידי אחרים. הוליכוהו לבית אשר לוין. מראה הבית הצנוע על רהיטיו הפשוטים, האכר השתקן וריח השדה והעבודה אשר נדפו מסביב, בודאי שהשאירו על הרצל רושם בל ימחה.

בימי מלחמת העולם שיתף אשר לוין את עצמו לעבודת הצבור. גם בשטח זה בחר לו בפעולה ממשית צנועה. הוא היה הממונה על המכלת ועזר להציל משפחות רבות מחרפת רעב. גם כיסו הפרטי היה פתוח לקראת כל נדכא ונצרך. שדר"י ירושלים, צפת וטבריה וכל המקבצים על יד למיניהם, לא פסחו מעולם על דלת ביתו והוא לא קפץ את ידו ממי שהוא. — בשנים האחרונות הקדיש את חילו למוסד כספי במושבה — „הקפה החקלאית" שהוא היום אחד ממנהליה.

ארוכה הדרך בה עבר אשר לוין, ארוכה וקשה, כל אלה שנפגשו לו על דרכו זו, יהודים כערבים מוקירים אותו כאדם רב פעלים, ישר לבב. הזרעים אשר זרע היו לברכה לו לעצמו ולרבים, בישוב. הזרעים שגשגו ועלו וגם נשאו פרי הלולים. כה לחי לשנים ארוכות. תקוים בך הברכה יחד עם כל חבריך „הראשונים":

הזורעים בדמעה, ברנה יקצרו בארץ גאולתנו השלמה.

פרק ב.

בְּנֵי רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן בַּגְּדוּד הָעִבְרִי

בִּימֵי מִלְחֶמֶת הָעוֹלָם.

הבערה הגדולה אשר התלקחה בשנת 1914 התפשטה חיש מהרה על עולם ומלואו. גם ממשלת תורכיה אשר זמן מה עמדה מרחוק, נגררה אף היא לתוך המערבולת והתיצבה במערכה ליד בנות בריתה גרמניה ואוסטריה. כמעט כל אירופה הפכה לשדה קטל. הרג והרס, דם ואש מלאו את חללו של עולם התרבותי וגם עד אסיה ואפריקה הגיעו.

רבבות ומאות אלפים מבחורי ישראל בכל המדינות בשתי החזיתות נקראו למלא חובתם, נתלשו ממולדותיהם והעמדו בחזיתות האש. הם נמצאו בכל פינה, בכל קרב ובכל מערכה, בנצחון ובתבוסה גם יחד. תוך צבאות ה ה ס כ מ ה כמו בגיסות חיילות המרכז נלחמו היהודים בגבורה ובכבוד וענדו על חזיהם כל המדליות למיניהן — אות להצטינותם במלחמה. דם ישראל נגר כמים והרוה אדמות עמים ומדינות מ ש נ י ה צ ד ד י ם; נפשות רבות הועלו לקרבן על מזבחות זרים, למלא את שאיפותיהן של אומות אשר בתוכן ישבו בני ישראל.

רק דגל יהודה לא הונף ברמה ורבבות הגבורים, לשחרור א ר צ ם ה ם, לא נקראו. התביעה בת האלפים, לחדוש מדינת היהודים, נשארה גנוזה בלבבות, גלומה בדמעות ותפילות.

ככה עברו חדשי זועה רבים, עד שהתעורר „גור אריה יהודה". התעורר במולדת ובגולה כאחת. ובארץ־ישראל תססו זה כבר כוחות נעורים אשר בקשו גאולה לעצמם ולעמם. הם הטילו על עצמם לדחוק את הקץ, לקרב את השחרור על ידי סיוע ממשי, על ידי המצאת י ד י ע ו ת לצבאות ההסכמה על פי תכניות שתקן אהרן א ה ר נ ז ו ן וחבריו.

בחוץ לארץ, במצרים, על ידי הנחת היסוד לגדודים עבריים! גדוד נהגי הפרדות אשר הוקם ביזמתם של ז'בוטינסקי טרומפלדור וגלוסקין, היה ה ח ל ו ץ של מחנות היהודים אשר לוקטו באמריקה ולונדון. קול השופר נשמע והחריד אלפי

צעירים יהודים שהתלכדו להגן על כבוד עמם כיהודים, ויצאו לשחרר בדמם את המולדת הישנה. אולם, גולת הכותרת למאמץ התפארת הזה, התגלתה בכל הדרה עם יסוד הגדוד הארץ־ישראלי. ב־1918 אחרי שהאנגלים כבשו את דרומה של ארץ־ישראל, וחזית המלחמה התקרבה לסביבות הישוב העברי, תקפה התלהבות פֶּנה את בני הישוב הזה שהתבטאה בהתנדבות לגדוד הארץ־ישראלי.

חניכי הגמנסיה „הרצליה" נתנו יד למנהיגי „אחדות עבודה", אליהם הצטרף משה סמילנסקי מרחובות, והם יצרו את ועד המתנדבים. אחרי זה הופיעו ז׳בוטינסקי והברון ז׳מס דה רוטשילד ובצותא חדא התגברו על כל המכשולים שהונחו על דרך הגדוד החדש. במשך זמן קצר נרשמו, נבדקו והתגיסו כאלף איש, מיטב הנוער בישוב הדל והיגע. זה על יד זה מלאו את השורות אנשים בני סוגים שונים, בני אמידים ופועלים, מורים וסופרים, אכרים ובני אכרים, הגדוד קם והיה.

קשה היה לנצולי המשטר התורקי, לאלה אשר רק זה עתה נצלו בעור שיניהם מצפרניו של ג׳מל פשה ובהא־אל־דין העריצים שהתכונו להשמיד את הציוניות ולמחות מארץ זכרה. קשה היה לאלה שרידי רעב ודבר, הנמלטים מעבודת הצבא וה„עמליה", לתת צוארם מחדש בעולה של מלחמה חדשה. מה כבדה מערכת הנפש לצעירים שכורי חזון־בנין אשר העבודה היא תוכן חייהם, לנטוש אֶת ומחרשה, כף סידים ומכשירי אומנות, ולהצמיד ידם לחרב ולרובה, להמיר ערכי יצירה בשלום, באמצעי רצח וחורבן. הססו חרדו הלבבות לגורל השומרון והגליל שהיו נתונים עדיין בידי התורקים והיו צפויים לשפטים נוראים, כגמול ונקם על התלהבותם של המתנדבים בעם והצטרפותם למחנות האויב. אולם כף הגורל ההיסטורי הכריעה, שעת התקומה הלאומית צלצלה, ההרגשה הבריאה של האדם כונה את צעדי הדור לקראת יעודו.

ההתלהבות הכתה גלים והסעירה את הלבבות, השורות הלכו וגדלו מיום ליום. המושבות, אף הן נענו, וצעירים עזבו חיק הורים בכדי למלא את חובתם.

ראשון־לציון צעדה בראש במספר מתנדביה מבין האכרים ובניהם. היא שלחה לגדוד, שנים־עשר מבניה חוץ משנים שנפסלו על ידי בדיקת הרופא, האחד מפני גילו הרך, והשני מסבת גופו התשוש.

ואלה שמות מתנדבי ראשון־לציון: ויניק מאיר, חביב זרובבל, לוין מיכאל, מאירוביץ בר־כוכבא, מירנסקי יהושע, קפלון שמואל, קפולה, ברוך קָלֶס, שורץ אליהו, שיף מאיר, שבח נחום וגרינשפן צבי.

לעולם לא ישכח אותו היום בתל־אביב, בהתאסף המונים רבים ללוות את היוצאים מצרימה ברכבת שעמדה בשער תל־אביב. לפני כן, התכנס העם בצריף בית הכנסת אשר ברחוב יהודה הלוי בקרבת נוה צדק. שם מסר המנהיג ד״ר ויצמן את ספר התורה ואת הדגל לבני הגדוד, לקול תרועות הקהל, שצהל ובכה חליפות. על יד הרכבת נדחקו אמהות ואבות, דודים ודודות, אחים ואחיות, ידידות וידידים,

ציור 166. ממתנדבי ראשון־לציון התרע״ח אצל הפירמידים.
מימין לשמאל: שורה עליונה רוכבים על גמלים: דניאל צוקרמן; יהושע מירנסקי; זרובבל חביב; מיכאל לוין; בר־כוכבא מאירוביץ.
שורה ב׳: עומד מיג׳ר הופקינס; רוכב על גמל אליהו שורץ.

כלם באו כדי להנות מזיו הרגע ולהתקדש בקדושת המפעל; — הם נפרדו בנשיקה מאלה אשר מאז החרבן, לא ראתה הארץ כדמותן — דמות צבאות ישראל היוצאים לשחרר את ארצם. בשירה ובריקודים מתוך דבקות ושכרון, בָּלו הנוסעים את זמנם ברכבת שהסיעה אותם דרומה.

הנה המולדת הולכת ונמוגה ונעלמת מן העין לאט לאט. הגיעו המתנדבים לקנטרה של הגבול בין מצרים והארץ. פה סודר המחנה הראשון, האהלים, התלבשות, הבדיקות וההכשרות האחרות.

ימים אחדים השתעשעו כאן הבחורים במשחקי הספורט ובאמונים שונים, קשטו את אהליהם וסדרו לפתחם סמלי־עם וסיסמאות שונות. סמל האהל של בני ראשון־לציון היה אשכול ענבים משובץ חלוקי אבנים, כמו״כ התנוסס שם האהל הראשוני „סמדר״ ר״ת סדר משמעת דיקנות רבה.

מקנטרה הועבר הגדוד לחלמיה אשר בסביבות קהיר. שם התאמנו החילים בתרגיל צבא ובשמוש בנשק. מחלמיה עבר הגדוד לתל־אל־כביר אשר במצרים. במקום הזה נשלמה הכנתו הצבאית, ומכאן נשלח לארץ־ישראל.

זמן מה חנה הגדוד בין חורשות הזיתים אשר על יד לוד־רמלה. אח״כ עבר לחיפה.

מי שלא ראה את מחנה הגדוד לרגלי הכרמל לא ראה מחזה נהדר מימיו. חיפה טעמה זמן ידוע טעם גאולה ממש עם שבת הגדוד בשכנותה. אולם צרה עינם של שונאים בחדות ישראל, ומסבת קטרוגם הועבר הגדוד לרָפָּה אשר במדבר נגבה.

במקום הזה התנסה הגדוד נסיון גדול כשאמרו להעביר חלק ממנו למלא שם תפקידים שונים, ועמד בנסיונו. המפקדה העליונה נכנעה לרצונו הנחוש של הגדוד והחליטה להחזיר את השתיל לגזעו, אל הארץ. בצריפין שעל יד ראשון־לציון ישב הגדוד ימים רבים. מנקודה זו נשלחו חיילים כשומרים ומגינים על משלחי מזון ולהשגיח על שבויים, על פני כל הארץ, ועד דמשק וחמת הגיעו. מהם הפקדו כשומרי הרכבת וגשרי המסלה. מספר לא גדול נשלח להשתתף עם הגדודים האמריקאי והלונדוני במלחמתם בכבוש אל סלט אשר בעבר הירדן.

ויתר דברי הגדוד לפרטיהם, פעולותיו וההרפתקאות דעדו עליו, לא בספר „ראשון־לציון״ מקומם, אלא בדברי ימי הישוב בכלל.—

שמשו של הגדוד החלה לשקוע דוקא באותם הימים ששטנת מתנגדינו בין האנגלים והערבים הלכה וגדלה. מציאותו של הגדוד הרגיזה את אויבינו. הם ראו בו את מקור חסנו וגאותו של הישוב ההולך ומתגבר. השלטונות התחילו למעט את דמותו מיום ליום. חלק המגויסים השתחרר, וחלק נשאר על עמדו בתקוה לשמש גרעין ויסוד לצבא הארץ בעתיד.

אפס משתקפו המאורעות (בהתרפ״א) ונדרשה עזרת חיילנו האמיצים כדי להפסיק את תעלולי הערבים ביפו, לא הורשה הדבר רשמית. הבחורים יצאו למלא חובתם ברשות האומה אשר בלבם, ואז הקיץ הקץ על החלום הנועז והמתוק גם יחד; הקולונל מרגולין היה אנוס לעזוב את הארץ והגדוד פורק. הגדוד יצא מצריפין להשקיט את המהומות ביפו.

הצהרת בלפור בא קצה עם מאורעות התרפ״ט. אולם לא מתה. הזרע אשר נזרע בשממות מצרים ורפה, נשא פרי. חיילי הגדוד וקציניו שמשו חומר ולבנים לבנין ההתגוננות של היהודים במולדתם בשנות רעה האחרונות. הגדוד לא מת חי הוא ותוסס במאות נקודות הישוב. תפקידו יסתים רק עם קום המדינה היהודית המשוחררת בארץ־ישראל.

ראשון־לציון, חנוכה ת״ש.

עד כאן דברי מר זרובבל חביב.

פרקים מתוך קורות ראשון־לציון

מִסַּן פְרַנְצִיסְקוֹ לִירִיחוֹ וְעֵבֶר הַיַּרְדֵּן

בימי מלחמת העולם.

מאת יֶפֶת יוּדִילוֹבִיץ

אנחנו הארצישראלים שנמצאנו בקליפורניה בימי פרוץ המלחמה לא יכולנו להרגע אף לרגע. רחוקים היינו משדה המלחמה אבל הדיה הגיעו אלינו בלי הפסק.

אנו באנו לשבת ליד האוקינוס השקט להנות מבתי הספר האמריקנים, מהחופש ושוויון תושבי מדינותיה.

בינינו היו מראשון־לציון: יודילוביץ יפת, פישלזון שמואל; מראש פינה: פרידמן שמואל; מרחובות אלטשולר אהרן; מתל־אביב: גרזובסקי אסף; והלל בן מרדכי הכהן, בקבוצתנו היה וידרו מרוסיה שעלה אחר כך לארץ ומת בבינימינה. היה גם קצפרופסקי שעלה לארץ ונמצא בה גם כיום כפרדסן בסביבות ראשון־לציון.

כפעם בפעם היה עובר במחננו כזרם חשמלי בבוא לבקר אותנו ד"ר מוסינזון, בן־אבי או אורח חשוב אחר. ברכת שלום ישר מהארץ קבלנו על ידי רבקה אהרנסון מזכרון־יעקב.

והנה בסוף שנת 1917 הגיעה אלינו ולכל היהדות האמריקאית אחת הידיעות הכי מזהירות שבדברי ימי עמנו בימינו הלא היא הצהרת אנגליה על ידי בלפור, לרוטשילד האנגלי. והמבטיחה לעם ישראל את ארץ־ישראל.

וזמן קצר אחרי זה שמענו על יסוד הגדודים העברים העולים ארצה להחזירה בכח שרירי בני עמנו לקראת העתיד המזהיר שיחזיר לעמנו את האפשרות לבנות מחדש את פינתו את מדינת היהודים או את „הבית הלאומי".

החיים שלנו השתנו בן רגע. אספות, התקהלויות והתרגשויות לשם הסתפחותנו אל המחנה העולה ציונה. רבים מאתנו החליטו להעמיד עצמם בלי היסוס לשרות הגדודים העברים שרק את שמם שמענו ולא ידענו אפילו איך להגיע אליהם. אחדים החליטו לחכות קצת, אחרים דחו את המועד עד לאחר שיסימו את לימודיהם.

בחדש הראשון לשנת 1918 יצאנו אברהם פרידמן ואנכי, בבקר קריר מהבית ופנינו לבא כח בריטניה בסן פרנציסקו. נכנסנו אליו והודענו לו שאנו רוצים להתנדב בתור חיילים לגדודים העברים שנוצרו באירופה על ידי זאב זבוטינסקי בצבא האנגלי, ומטרתנו לעלות לארץ־ישראל. האנגלי הביט עלינו מבט משונה כאילו באו אליו משוגעים ומטורפים. הוא שאל לנתינותנו וענינו לו שאנחנו נתינים עותומנים. עותומנים? הוא פתח פיו כאילו לנזף בנו: כיצד אנו מעיזים בתור תורכים לצחוק עליו? הרגענו אותו שבמקרה הביאה ההיסטוריה את התורכים לארצנו ונתנה להם תפקיד של שומר על שממת ארצנו שצריכה לחזור אלינו היהודים, באותו המצב שעזבנוה בימי הרומאים. התורכים שמרו על ארצנו בלי לפתח אותה, ועתה הגיעה השעה שנחזור לקבלה בעזרת אנגליה. נפשנו דמנו ומוחנו הנם יהודיים ארץ ישראליים.

בימים ההם היו כל בני האדם אחוזי רגשות לאומיות קיצוניות ומי שדבר בלשון זו היה מובן אפילו לקונסול בריטי בסן־פרנציסקו.

הוא הודיע לנו שעלינו יהיה לנסוע לקנדה ומשם ישלחו אותנו לחזית הארץ הישראלית. מסר לנו כרטיסי נסיעה במחלקה ראשונה ברכבת עד שיקגו והוצאות עד שיקגו. מעיר זו נעבור הגבול לדומיניון הקנדי ומשם קדימה.

בשיקגו פגשנו סביבה יהודית גדולה והרבה מבני הארץ. מנחם שינקין, שנמצא גם הוא שם, סידר לנו נשף והשתמש בהזדמנות זו לתעמולה לרעיון הציוני. בנשף היה גם י. בן־צבי שגם הוא הסתפח אחר כך לגדוד העברי נדמה היה לנו שאנו נוסעים נסיעת נצחון, והאמונה גדלה בנו שהננו באמת בדרך הנכונה ומעשה שעשינו הוא מעשה גדול.

אחרי שנבדקנו במשרד הבריטי בשיקגו ומצאו שאנחנו כשרים בכל המובנים, להיות בשר תותחים, שלחו אותנו לעיירה קנדית מצפון הליפקס בשם „וינדסור".

הגענו בשלום לקסרקטין הצבא. שם מצאנו עוד כמה עשרות צעירים יהודים מנו־יורק והסביבה שהתנדבו לגדוד; קבלו את פנינו בצהלה ושמחה. שר הגדוד רשם את שמותינו וכל שלשלת היוחסין שלנו הבטיח לנו בגדי צבא עם כפתורים

יפים במהירות הכי אפשרית. אחרי שהרופא נתן לי כל העצות איך לשפשף הידים בקרח ולהציל אותן מהקפאון, שסבלנו מאוד בידים, עברו כמה ימים עד שהתחלתי להרגע.

בינתים הרגיז אותנו הדבר שאנו עוד לבושים בגדים אזרחיים בעת שכל יתר החברים כבר לבושים בגדי שרד של הצבא עם הכפתורים וסמלי הוד מלכותו עליהם. התחלנו לחקור ברצינות מה קרה פה. אנחנו שהיינו באי סבלנות ומלאי תקוה לנסוע בקרוב למלחמה, נשארים פתאום באיזו פינה נדחת בארצות הקור הצפוני, בבגדים שהבאנו אתנו מארצות החום, ואין אנו מקבלים את הגושפנקא המלכותית. החקירה הראתה לנו שפשוט מאוד לא יכלו לקבל אותנו לצבא מכיון שאנחנו עותומנים. נתיני האויב! התחיל משא ומתן ותלגרמות ואנחנו כבר היינו מלאי יאוש, פן חס וחלילה לא נוכל לקחת חלק בשחרור ארצנו, ונשאר מעבר לים מזה. אחרי כמה ימים באה ידיעה מגבוה שאנחנו כשרים ונכנסנו בשעה טובה בבגדי השרד.

מי יכל היום לתאר לו את האושר שתקף אותנו אז, ואת השירה והרקודים שהקיפו את כל חברי הפלוגה!

העיירה שבה נמצאנו היתה כמעט בקצה העולם ותארו לכם שבין תושביה לא מצאנו אף יהודי. (כנראה שיש עוד פינות בעולם שאחינו אינם בנמצא בהן.) מקרה מענין קרה לחנוני גוי אחד. הוא הביא במקרה חבית דגים מלוחים. אחד מחברינו האמריקנים (גליצאי מלידה) עבר במקרה ליד החנות והריח את ריח הדג שהזכיר לו את מקום הולדו. הוא לא פקפק הרבה, נכנס וקנה זוג דגים ובא לרוץ בשמחה לקסרקטין ובפיו ההודעה: Eureka! וכלם שאלו אותו: מה המציאה? ויראה את זוג החמד. לא עברו כמה דקים והחנוני שלנו רואה והנה כל הגדוד מתקרב אל חנותו. המסכן חשב שבאה התנפלות עליו ובאמת היהודים בבגדי השרד עמדו ליד החנות שלו. לאט לאט נרגע החנוני בהודע לו שהיהודים דורשים דגים מלוחים ומשלמים בכסף מלא. וכך עברו החיילים חזרה וכל החבית נחלקה מיד ביניהם. את ריח הניחוח שהפיצו במשך איזה ימים ראשי וזנבות הדגים אין צרך לתאר, אבל היה זה שמח ונעים לאכל בארצות הקרח העולמי דג מלוח!

החבריה הקטנה שלנו התקינה דגל עברי גדול, ובכל פעם שנתוספו לשורותינו פלוגות חדשות היינו מקבלים פניהם ליד התחנה, והדגל לבן־הכחול מתנוסס לקראתם בצד הדגל האנגלי,

לכשהמשפחה גדלה למאות, התחלנו להתעסק בעניני צבור. ראשית החלטנו לאסוף את כל בגדי האזרח שלנו ולשלח ל„הדסה" נו־יורק למען תושבי ארץ־ישראל. אומר ועושה, ובמשך כשעתים מלאנו כמה עשרות ארגזים גדולים עם בגדים נהדרים, מעילים, לבנים, וכל טוב, ושלחנו לנו־יורק להסתדרות הציונית. מי יכול לדעת להיכן הגיעו הארגזים, אבל כונתנו היתה טובה.

יסדנו מחלקה לתרבות, מחלקה לתיאטרון, ללמוד השפה העברית ועוד.

אחרי חדשיים למוד והתאמנות בתרגילי הצבא, בוינדזור הודיעו לנו שיעבירו אותנו לארופה. מי יכל לתאר לו את השמחה של מתנדבי אמריקה היהודים לקראת עליתם על גבי הספינה המובילה אותם למטרתם, מלחמת השחרור של ארצנו, בתוך צבאות מדינות האדירות בריטניה, צרפת איטליה ואמריקה. כמה אמונה וכמה מסירות היתה בלב כל אחד מאתנו כלפי הבטחת בלפור לעמנו האומלל.

בספינתנו היה לנו חבר אחד שהיה רב, כמו כן היה בתורת חייל פשוט הרופא ד"ר גרי, כיום בירושלים, ועוד כמה בחורים בני השכלה גבוהה שעזבו אחריהם הכל והקריבו את מיטב שנותיהם על מזבח מולדתם הישנה החדשה, מולדת הנביאים ומלכי ישראל. החייל שימן תרגם את שירי הצבא מאנגלית לעברית וגלי האוקינוס השתאו לשמוע מפי חיילי אמריקה שירה עברית.

בנסיעה זו חגגנו את חג הפסח בכל דקדוקיו. באותה אניה היו גם מתנדבים קנדים, וערכנו ביניהם מלחמות בוקס. הכחות שלנו היו על העליונה ולא פעם נצחו בחורינו את הקנדים. כבר שם הראו חברנו שאנו יכולים לצאת לקרב בלי פחד.

האניה הגיעה לגלזגו בשלום. משם נסענו ישר ללונדון.

מועדון עברי לחילי הצבא בלונדון הנעים את שהותנו. הבחורות והנשים שהיו מגישות לנו שם טה, עוגות ומאכלים היו מטובי הציונים וביניהן גב' וויצמן וגב' ז'בוטינסקי שהיו עובדות במסירות ומשתדלות לעזור לכל אחד מאתנו.

בלונדון נפגשתי בימים הראשונים לבואי, באחד מבתי האוכל בפרבר ויטשפל עם „אחד העם". בשיחתי עמדו ספרתי לו שמציעים לנו בקסרקטין להתנדב ולהקדים לנסוע לחזית מצרים וארץ־ישראל. שאלתי אותו מה דעתו, הכדאי לבלות עוד איזה שבועות באנגליה או לנסוע תיכף? במבט

*) חולם ומלא סודיות הגיד לי: שאם מבטיחים לשלח אותנו לחזית הארצישראלית תיכף, אין לנו מה לפקפק, ולנסוע, מכיון שהבטחת אנגליה להיום, יותר בטוחה מהבטחה לעתיד ואם לא נסע תיכף יש חשש שישלחו אותנו אחר זמן קצר לחזית צרפת.

בפלימוט היתה לי פעם הפתעה בפגשי את בן דודי ישי בן שמשון בלקינד הבילויי, בתורת חייל־אוסטרלי. הוא כמוני יליד ראשון־לציון והמלחמה מצאה אותו באוסטרליה. וכמו יתר בני משפחתנו הוא מצא שהיהודים צריכים לעמוד לצד מעצמות „ההסכמה" ובלי חשוב הרבה התגייס לצבא האוסטרלי, בשמעו על הגדודים העברים בא לבקרם וכה נפגשו בני ראשון־לציון שהתנדבו האחד באוסטרליה והשני בארצות הברית, על אדמת אנגליה.

בפלימוט עשו חברינו רושם על האנגלים, מפני שרוב בחורינו היו בחורי חמד בעלי קומה ושרירים. בזמן הראשון סבלנו קצת מהמשטרה הצבאית שהיתה מחפשת כל מיני סיבות לדכא את היהודים, הנֶנָקים, ובצאתנו בערב מהמחנה לעיר היו אורבים לנו. אחרי שהצלחנו פעמים אחדות ללמד אותם שעור בהלכות אגרוף התחילו לכבד אותנו ונזהרו לפגע לרעה ביהודים בני החיל.

שרי הצבא שלנו כיהודים כאנגלים התחילו להתגאות בנו ולא פעם בהיותם נאלצים לנזוף בנו על התנהגותנו, חייכו וניסו לבאר לנו שאף על פי שבאופן רשמי הם נוזפים בנו, הם מוצאים שנכון עשינו, כנגד המתגרים בנו.

עזבנו את חופי אנגליה בספינה קטנה גדושה על גדותיה ובאנו לצרפת.

החיילים שלנו הסתדרו בקרונות של סוסים, בכל קרון היו כ־30 איש.

הנסיעה היתה כנסיעת נצחון אף על פי שלא היה כל כך נעים לנסוע בקרונות סוסים, בכל זאת היה מצב רוח מרומם, ההרגשה שעולים אנו לכבוש את ארץ־ישראל ובידינו תעודת בלפור, היתה כזו שאין לתאר אותה במלים.

לא פעם פגשנו בין הגדודים הזרים שעברו על פנינו חיילים יהודים שבכו משמחה לראות גדודים יהודים ורצו להספח אלינו. ורבים גם עברו אחר כך אלינו.

וכך הגענו לאיטליה, באחת העיירות היפות ונחנו. דרך נמל טָרַנטוֹ, ההומה ממאות אלפי חילים: הודים, כושים, איטלקים, צרפתים, אנגלים, אמריקנים, פורטוגזים, סנגלזים, מרוקנים ועוד כמה וכמה סוגים של בני אדם שהיו יורדים בלי הרף מספינות אין מספר, עשינו לנו דרכנו אל החוף בשירת „התקוה" ודגל ציון בראש.

עלינו על אניה שהיתה צריכה להובילנו לקרבת החזית הארצישראלית במצרים. הנסיעה ארכה שלושה שבועות מכיון שהיינו נאלצים כפעם בפעם להסתתר באחד האיים מסכנת הצוללות הגרמניות. אלהי ציון שמר עלינו ובערב בהיר בחודש מאי 1918 נכנסנו לנמל אלכסנדריה של מצרים.

בעיר זו גרו הורי. ואבא שלי, דוד יודילוביץ, שהיה מעמודי התווך ביהדות של העיר, וידוע היה בתורת קונסול, כביכול, ליהודי ארץ־ישראל במצרים, הצליח להודע על בואי, עוד בו בלילה, אף על פי שבימים ההם הכל היה שמור בסודי סודות. הודעתי לו את בואי על ידי הרופא הממשלתי שבא לבקר את הספינה בהכנסה לנמל. השפעתו של אבא שלי בחוג הממשלה עזרה לו וקבל רשות לבא לבקרני תיכף למחרת בוקר וגם אמי וימימה בלקינד באו אתו.

אף על פי שבלבם רעדו על עתידי, היות וידעו את כל מוראות המלחמה, עמדו הורי מולי בפנים עליזים ועיניהם הביעו גאוה בראותם את בנם בכורם בין המתנדבים בעם, וממשיך את דרך הקרבן והיסורים למען העם והארץ, אותה הדרך שהם התחילו בה ב־35 שנים קודם. אמי נשקה לי ובמלים חמות אמצה אותי ללבה ונתנה לי את ברכתה להצלחה שלמה הן במלחמה והן אחריה, שאזכה להיות גם בבונים.

חברי בגדוד עמדו על ספון האניה וראו את המחזה של האבות המאמצים, את בנם הבכור ההולך למלחמה, ובלי דמעות אלא בקרני אושר בפניהם מלוים אותו, ומרוב התרגשות הריעו החיילים לקראת הורי.

עוד באותו יום עלינו על הרכבת, ונסענו לקהירו ומשם למחנה הצבא בחלמיה.

במחנה זה כבר מצאנו הגדוד ה־38 של קלעי המלך הוא הגדוד העברי הראשון, תחת פקודתו של קולונל פטרסון. פגשו אותנו שוב פעם בהתלהבות ושמחה.

אנחנו נכנסנו לגדוד ה־39, תחת פקודתו של קולונל

---

*) יקרא נא הקורא, במאמרו של הא' **זרובבל חביב**:

1) בדף 329 טור א' שורה 8 (מלמטה למעלה):

במקום: לחסוף – לחשוף.

2) בדף 334 טור א' שורה 3 (מלמטה למעלה):

במקום: ממנו למלא – ממנו „לחוץ לארץ" למלא.

מרגולין. מפקד זה היה אוסטרלי, אבל אני עוד זכרתי אותו מימי ילדותי מראשון־לציון. וכמה נעים היה לעמוד תחת פקודתו של יהודי בן ראשון־לציון.

מקהירו עברנו אחרי איזה שבועות לקנטרה. מי שעובר היום את קנטרה אינו רואה אלא את המדבר הרחב משני עברי תעלת סואץ. בשנות המלחמה היתה קנטרה תחנת הצבא הכי חשובה שבמזרח, ובה היו חונים יותר מחצי מיליון אנשי צבא. בין מאות אלפים של הצבא באנו אנחנו, וכמו אבותינו הקדמונים שעלו ממצרים לארץ־ישראל תחת פקודת משה, כך עלינו אנו לקבל את הארץ לנחלה לעמנו המחכה בגלות זה כאלפים שנה.

מקנטרה נסענו ברכבת לחזית הארצישראלית; החזית השתרעה בזמן ההוא בצפון תל־אביב, כפר־סבא, לרגלי ההרים מצפון ירושלים עד יריחו.

הגענו למטרתנו בחצי הלילה. הרכבת עמדה בתחנה שלא ידענו שמה. הכל היה עטוף סודיות אז. את דרך הרכבת לא הכרתי כיון שבעזבי את הארץ ב־1915 לא היתה בנמצא רכבת למצרים, מלבד הרכבת היחידה בארץ־ישראל בין יפו וירושלים, בכל זאת רעדו כל נימי בעת שסדרתי את אהלי בלילה ההוא. הנני קרוב למקום מולדתי בסביבות ראשון לציון. אי אפשר לתאר במלים את הרגשות המוזרים הפועמים בלב במצב נפלא כזה. לא קל לתאר מקרה כזה, של ילד ראשון־לציון שנספח לצבא בסן־פרנציסקו, בקליפורניה על גדות האוקינוס השקט ועובר בקרבת כל חזיות המלחמה בלי להפגע ומגיע בשלום למחנה, שאליו נשלח בכונה תחלה והמחנה שוכן על גבול המושבה ראשון־לציון שבה נולד, ובה בלה את ראשית שנות חייו, בסביבת הסבא והסבתא מיסדי ראשון־לציון הדודים והדודות וכל משפחתו הגדולה!

תיכף בבקר נגשתי אל שר הפלוגה שלי קפיטן הופקינס, וספרתי לו שאני נמצא על יד מושבתי שבה נולדתי ובה חיים הרבה מבני משפחתי. בקשתי רשיון להכנס לראשון־לציון ורשות לעוד אחדים מחברי לבא אתי וביניהם צבי לאונר. הקפיטן הבין לרוחי ודרש רק שאחזור בו ביום לפנות ערב. כמה הייתי מאושר בהתקרבי לגבולות המושבה. נשקתי את העצים הראשונים שפגשתי ובשמחה רבה נכנסתי למושבה. בבית הצלליכינים השארתי את החברים שבאו אתי ואני הלכתי לבקר את הזקנים שלי וכל בני המשפחה.

החיל צבי לאונר שבא אתי אז לבית יהודה צלליכין לקח לו לאשה את בתם אסתר והוא נמצא כיום בראשון לציון בתורת עורך דין.

בגדודים שנוצרו בארץ, מבני הארץ ובגדודים האנגלים והאוסטרלים מצאתי הרבה מבני ראשון־לציון, היו זרובבל לובמן חביב, מיכאל לוין, יהושע מירנסקי, אליעזר דרובין, אבשלום יודילֶביץ, בר־כוכבא מאירוביץ, שמואל קפלון, עזרא ברניצקי ועוד.

* * *

ביום 2.9.18 הודיעה לנו המפקדה הראשית, שאנו נועדנו לא לצפון, לפתח־תקוה והלאה, אלא מזרחה, מירושלים לערבת הירדן.

בראשון־לציון, בסרפנד, ברמלה ובלוד לא התעכבנו הרבה זמן, שהיות ארעיות פה ושם. מגמתנו קדמה־מזרחה.

עולים אנו על הרי יהודה והרי ירושלים עיר קדשנו. תחנה ארעית גם פה, לבקר, למצער, את „כותל המערבי", לשפוך צקון לחש לפני אבניו.

12.9.18 יצאנו את ירושלים ופנינו מזרחה. החם גבר והחילים סבלו מאד, אבל כלם צעדו במרץ ובשורה. מסביב דממת מות וכפעם בפעם נשמעים הדי תותחים המרעידים את הישימון. פה ושם מכונת משא צבאית הפוכה, פגרי סוסים, כלי נשק, שהשאיר אחריו האויב בחפזון מנוסתו, מפוזרים על הארץ; משני צדי הדרך, הרים חשופים, ואין עליהם אף צל של עץ או סימן של עשבים.

צמאים ועיפים אנו, אבל פקודת הקולונל אליעזר מרגולין חזקה, להגיע ליריחו בהקדם הכי אפשרי; צעדנו קדימה!

ואנו צועדים בבטחון הלאה: ואדי אל־חוז היא „עין שמש" (יהושע טו; ז.); ואדי אל ג'מל; ואדי אל מודאך; חַזְרוּר; חאן (למקום הזה מיחסת האגדה את פגישת ישו עם מרתה השומרונית) (לוקס י.); „מעלה האדומים" (יהושע יח, יז); ואדי תעלת אל־דם (תל הדם); בימין, הדרך לנבי מוסה; עמק הרמונים; ואדי פָּרה, (מעין המזרים מימיו כמעט כל השנה); עמק עכור; נחל כרית; והעין משקיפה אל זוהר ים המלח וברקו, והנה בקעת יריחו, עיר התמרים בכל הדרה.

מות שנות אלפים מסביבנו, וברק פני ים המות מבצבץ לקראתנו והגענו ליריחו. — הגדוד שלנו תחת המפקד אליעזר

מרגולין נקרא: „מקלעי המלך 39", וגדודי יהודי אנגליה תחת המפקד קולונל ג'ון הנרי פטרסון נקרא: „מקלעי המלך 38".

14.9.18 תותחי התורקים מריקים עלינו אש, פצצות מתפוצצות, אולם אין הפחד שולט בנו והננו בשער יריחו. אמונתנו חזקה! בני המכבים אנו! ואלהי ציון שומר עלינו ואתנו כחנו ועוצם ידינו. ובסביבות יריחו משני עברי הירדן עלינו להשאר.

מסתדרים אנו באהלינו. ימים ושבועות שהינו בסביבה איומה זו. באקלים חם מאד. במקום נחשים ועקרבים, אבל מצב הרוח מרומם. אחרי זמן התקדמנו צפונה והגענו למקום הנקרא ודי עוג'ה. רק מאות מטרים אחדות מפרידות בינינו ובין התורכים. לידינו נמצאים גם חילים הודים ואנגלים. אבל רובה של החזית – יהודים. המקום הזה הוא הכי קשה בחזית הארץ ישראלית.

התותחים של האויב אינם שותקים. ממטירים עלינו אש בלי הפסק. פצצות האויב מתמידות.

בסביבה הפראית הזאת, כלומר בנחל עוג'ה נמצאנו ביום הכפורים התרע"ט שחל אז ב־16 בספטמבר 1918. קצין פלוגתנו היה נוצרי סקוטי. ודוקא ביום זה הגיעה אליו פקודה להכין תעלה להנחת כבל טליפוני. ופקד עלינו לסדר מיד את התעלה.

בלב נשבר ונסער יצאו אנשי פלוגתנו למלא את הפקודה. אסור להתאונן, פקודה היא פקודה. נמצאו חברים שיום הקדוש, חשוב בעיניהם יותר אפילו מפקודה צבאית. וברגע שצריך היה להתחיל בחפירה סרבו למלא את הפקודה, אחריהם החרו החזיקו עוד חברים ושבתו. אני שנתמניתי משגיח עליהם ועל העבודה התריתי בהם והזהרתים שמעשה זה יגרור אחריו אסון, משפט צבאי. שר הגדוד התחנן ממש לפני, להשפיע על האנשים למלא את המוטל עליהם. בדברו שפך לפני את לבו: הוא עצמו שונא את המלחמה, אינו סובל את החיים הצבאיים ואנוס היה ללכת להשתתף במלחמה. הוא מבין היטיב לרגשותיהם של היהודים, בכל לב הוא רוצה לבלתי העבידם ביום הזה. אבל אסור הדבר. יתחילו האנשים בעבודה, יעבדו רק שעה קצרה. אחר כך אפזר אותם לאהליהם. השפעתי על חברי ויגשו לסדור התעלה. מפי אחדים נשמע הנגון העצוב של „כל נדרי". נדמה היה, נגון עצוב זה נותן בטוי לגלות ישראל הארוכה וליסוריו הנצחיים. יום כפור זה לא ישכח מלבי לנצח; חילים יהודים מנגנים „כל נדרי" וחופרים תעלה, הרובה על השכם ועל השרול ציור „מגן דוד". אחרי עבודת דקים אחדים נתן המפקד שלנו צו להפסיק ולהתפזר; ראינו בסקוטי הישר הזה, סמל בריטניה הגדולה, הישרה, המרגישה את לבבנו ואת צרותינו.

האמונה בגאולה שלמה מלאה לבנו ביום כפורים זה.

בגיהנום של עמק הירדן, באקלים קשה זה בלינו כחדשים. האנגלים לא היו מחזיקים את חיליהם במקום כזה בחום גדול ונורא יותר משבוע או שבועים. אולם אנו היהודים החזקנו מעמד במקום זה יותר מששה שבועות ועל אף הקשיים העצומים היה מצב בריאותנו די טוב. היה לנו רופא צבאי קפטן סלומון, אדם מצוין שהשתדל בכל יכלתו לשמר עלינו מכל מחלה ומכל תקלה.

היה מקרה שהביא את קצין הצבא שלנו לידי התרגשות ולדמעות. צריך היה ללכת למקום סכנה. לתור את חזית האויב לתהות על קנקנו, לדעת את עמדתו ואת כח התנגדותו. הקצין, הֶרִיס שמו, הציע לבחר במתנדבים אמיצים ביותר. מפני שהדבר מסוכן מאד, עמדנו בשתי שורות, רובן יהודים מתנדבים מארצות הברית וביניהם בני ראשון־לציון. הקצין הכריז:

„מי שמוכן להתנדב לתפקיד מסוכן זה יצעד שני צעדים קדימה"!

ומה גדלה התפעלותו של הקצין ותמהונו בראותו כל המתנדבים צועדים קדימה; הקצין הזה היה חיל זקן מנוסה, השתתף במלחמת האנגלים עם הבורים, הוא התרגש כל כך ממראה עיניו עד שדמעות גיל ירדו עיניו. ובפה מלא הביע את התפעלותו ויאמר: שהוא מתגאה בחיליו – מתנדביו אלה. עשרת החילים שהוא בחר מבין השורות מלאו את תפקידם על הצד היותר טוב. זחלו באישון לילה על ארבע כשעל שכמם הרובה והכידון. הם חזרו לפנות בקר בריאים ושלמים, וימסרו את פרטי תיורם.

בסוף השבוע השלישי לחדש ספטמבר 1918 התחילה פתאם הרעשה גדולה, התותחים הרעימו, אוירונים טסו ממעל לנו ופצצות אין מספר נזרקו לחזית משני הצדדים. הרגשנו שדבר רציני מתרחש במחנה.

ביום 23.9 עזבנו את ואדי עוג'ה. ומגמת פנינו לצד הירדן עד גשר אלנבי. פעולת התותחים שלנו הצליחה, האויב נהדף וחזיתו נשברה, וכתוצאה מזה באה הפקודה:

להתקדם. בראש הפלוגה רכב המפקד מרגולין מטרתו להגיע הראשון לאל־סלט. הוא העביד אותנו עבודה קשה ביום חם נורא, בוער כתנור ממש. הרבה חברים נפלו אין אונים, אחרים חלו, הקצינים הראו השתתפות בצערנו בצעדם רגלי יחד אתנו, מאנו לרכב על סוסיהם בשעה שאנו משרכים רגלינו עיפים ויגעים.

ביום 24.9.18 אחרי הליכה של 24 שעות רצופות הבקענו לאל־סלט...

שם לקחנו בשבי אלפים אחדים חיילים תורכים ומאות גרמנים. אין לתאר מצב האנשים האלה, לא בני אדם אלא צל צלם של בני אדם, חיילים, רעבים וצמאים.

אנו היהודים רחמנים, התמלאנו רחמים עליהם, נתנו להם מלחמנו וממימינו השקינום; והם התנפלו על זה כזאבים רעבים. את רגלינו נשקו בהבעת תודה...

באל־סלט שהינו שבוע ימים (מ־24 בספטמבר עד 1 באוקטובר) משם שמנו פעמינו חזרה לירושלים.

קולונל מרגולין היה במשך זמן שהותנו, מושל העיר אל־סלט, וכל עבר הירדן סר למשמעתו.

חילינו, ומתנדבי ראשון־לציון ביחוד הביאו ראשונים את בשורת שחרור עבר הירדן מעול התורכים.

עשרות אחדות מחילינו נפלו חללים בהתקפות הללו, וקבריהם פזורים בבתי קברות הצבאיים. מבני ראשון־לציון נפצעו אחדים ואיש לא נעדר.

אחרי שביתת הנשק נמסרה לגדודים העברים שמירת דרכי התחבורה בכל ארץ־ישראל ועד מדבר סיני. חילינו נראו בכל תחנות המשמר מקנטרה ועד סוריה, ומהם הגיעו עד הרי טאורוס.

מתנדבי אמריקה ואנגליה חזרו לארצותיהם, ובני ראשון־לציון ויתר המושבות נשארו בארץ לבנותה. ורבים מהם עומדים בשנים האחרונות שוב במערכה.

בְּנֵי רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

בְּצָבְאוֹת הַהַסְכָּמָה בְּאֵירוֹפָּה.

דברי העורך:

וכן נחפזו בני „ראשון־לציון" שנקלעו בחלקי תבל שונים בזמן פרוץ מלחמת העולם ובאו להתנדב כל אחד, במקום המצאו, לעזרת צבאות ההסכמה בגבורים גם המה. ונלחמו בשדות המערכות בצרפת, בוֶרדון וכו'.

זכורים לנו השמות האלה: בלקינד ישי שהתגיס באוסטרליה; ברלניצקי שמעון באוגנדה; אבולעפיה רפאל במצרים; דרובין אליעזר במצרים; יודילביץ אבשלום באפריקה; פין אבשלום באוסטרליה; פינברג אליהו בפריז; צ'רנוף יואל; קירזנר שמעון ויעקב במצרים; רוטשטין אמדי בן הד"ר רוטשטין שהיה בזמנו רופא בראשון־לציון, בצרפת; רפפורט ברוך*) בן השו"ב הרב חיים טוביה, בצרפת; שמוליצנסקי ד"ר ליון, בצרפת. ועוד רבים שקשה לי עכשיו להעלותם על זכרוני.

ועד כמה שהנזכרים נשארו נאמנים גם לתעודתם החדשה, גם לתעודתם העברית הישנה, מעידים הרפורטים הצבאיים שבהם ענדו להם ראשי המטות, סופרים ועתונאים זרי תהילות ותשבחות. והיותר חשוב בדבר הוא שהתהלה והשבח עוטרו לראשם לא רק בעד הקרבן שהקריבו לאותו עם מעמי ההסכמה שלצבאו התגיסו, אלא שפזרו להם כבוד והערצה גם בעד אהבתם לגזע מחצבתם ברגע שסכנת מות רחפה עליהם, שהגו גם בתחית ישראל על אדמת אבותיו.

---

*) ברוך רפפורט שהיה אחד מתלמידינו היותר מצוינים בבית־ספר ראשון־לציון, נשמט שמו בטעות מתוך ההערה מספר 103 בדף 99 טור ב' בספרנו זה.

בעל לב רגש תוסס, היה ברוך רפפורט, ובהיותו בפריז בימות המלחמה בשנת 1915, נתכוון לבו בקרבו למראה ההתנפלות על צרפת, שמלבד אהבתו לארץ־ישראל מולדתו, הכשיר עצמו גם לאהבת צרפת, ובתקוה שמתוך מלחמה זו נשקף עתיד מזהיר גם לשיבת בני ציון לארצם הישנה, ולהקמת מדינה יהודית, לא פקפק הרבה ולא המתין שיבואו מצד השלטונות לקרוא אותו לצבא, אלא נחפז ובא מעצמו לאוניברסיטה הפופולרית בפריז רחוב 8. Jarente ובקש שיגיסו אותו למולדת התאומית שלו. ורצונו נעשה, ולו ולשאר הבריו מקדשים דברי מוריס ברס האקדמאי הצרפתי הגדול.

העורך ד. י.

והנה דוגמא **אחת מרבות** שאני דולה מפניניו של מוריס ברס Maurice Barrès de l'academie de France מגאוני סופרי צרפת שכדאי והגון לכבוד **ילדי ראשון־לציון**, שהדברים ישארו לזכרון עולם ולא ירדו לתהום הנשיה.

ואלה הם הדברים שנדפסו בעתון הצרפתי באלכסנדריה „לה רפורם" מיום 25.12.1916:

„הַיְהוּדִים בְּמִלְחֶמֶת הָעוֹלָם

מאת מוֹרִיס בָּרֶס

„צעירים בעלי מרץ, וגם מלומדים ביניהם, היו שואלים, מודיעים, נותנים הוראות ועורכים רשימות המגויסים. ביניהם התבוננתי לאחד היותר נלהב ומסור, בחור יהודי בן עשרים ושתים תלמיד בית הספר לתורת בנין גשרים וסלילת כבישים, קטן קומה, רזה ועינים לו בוערות וקודחות. בעל נשמה **גדולה** ואצילה ומלא התלהבות. הוא חלם ליסוד **גדוד עברי אמתי**.

„ככלות ההרשמה הכללית נרשם גם הוא בין המגויסים. הצעיר הזה אֲמֶדֵי רוטשטין שמו, [בנו של ד"ר רוטשטין שהיה לפנים רופא ראשון־לציון] נכנס לצבא צרפת כחייל פשוט. עד מהרה הועל לדרגת סגן קצין, וקבל אות כבוד צבאי בעד „מסירותו וקור רוחו הראויים לתשומת לב ושהפליאו את קציני חיל הרגלים" ואחרי זמן קצר נעטר בתאר „אביר לגיון הכבוד" בעד „הצטינות יוצאת מן הכלל" בהתפרצו **הראשון** מתוך חפירות ההגנה (ב־25 בספטמבר 1915) והשתער על האויב, ואחריו נמשך צבא רב מה שעזר הרבה להצלחה, בהתנגשות הראשונה.

„כדאי יהיה להכיר את הלך מחשבותיו, את נטיותיו ואת תקותיו של גבור מצעירי ישראל זה, את הרגשתו בין שאר חבריו בצבא ואת ההשפעה של הנוף הצרפתי, באוירה מוסרית ורוחנית הזרה לרוחו ואשר, כנראה, היה עם לבבו להיות מושפע ממנה.

„קראתי ממנו אנליז שכתב על מחקרו של פינס [?] „הספרות היהודית־גרמנית", מסה ספרותית קצרה ויבשה במקצת. הצטערתי על שהעבודה הזאת לא נעשתה בקנה מדה רחב יותר. אמרו: „זהו יחס פרטי, **אישי** ולפיכך חביב עליו הנושא הזה". עשרת הדפים שמתוכם הוא שומע את קול עם ישראל מדבר, מוכיחים על המחשבה התקועה בלבו ומעיקה עליו:

„תלאותיו של עם ישראל ותקוותיו".

„נראה שהוא מחשיב מעל לכל את **הגאוה הלאומית** ומתכוין לאחדה עם הקדמה האנושית.

„בידינו צואתו האחרונה שכתב להרב הצבאי לֵיוֹן זוֹמֶר:

„את חיי אני מקריב עתה קרבן מחלט. אם ההשגחה העליונה תשאירני בחיים, אז חיי לא לי המה. אחרי מלאי חובתי לצרפת, אתמסר כלי לעם ישראל היקר והאמלל, שממנו יצאתי, רבי היקר והנכבד! במקרה אם אפול במלחמה, ינעם לי לנוח בסתר כנפיו של המלך דוד. „מגן־דוד" יניע את גופי ברטט אחרון נעים, ורוחי ישתעשע בהמחשבה שאני נח על משכבתי בצל הסמל של ציון"...

„ב־18 לחדש אוגוסט 1916 נפל סגן הקצין רוטשטין ע"י כדור שנפץ את ראשו.

יש דבר מכאיב ויחד עם זה משותף בגורלה של נפש צעיר המשקיף על העולם ועל החיים מתוך השקפת העם **העברי**, ומת בתפקיד שהוא אוהבו ביותר, ומשתדל להצטין בו. זהו מיסוריו של היהודי הנודד". — — — — — —

עד כאן דברי מורים ברס על צעירי בני ציון, שהתגיסו בצרפת. שאר דברי ברס במסתו ההיא מוסבים על יהודי אנגליה ועוד.

ואין לשכח במקום הזה עוד מיני התנדבויות בני **ראשון־לציון** לפעולות שחייהם הוטלו בסכנת נפשות:

א. מגבורי הכנוש.

בתחלת 1917 כ„שכבוש האנגלים" את ארץ־ישראל, היה עוד חומר **היולי** התנדב מספר בחורים אמיצים, למסור להאנגלים **ידיעות** על המצב בארץ־ישראל, (ראה זרובבל **חביב** דף 332 טור ב' במאמרו: „בני ראשון־לציון בגדוד העברי" בספרנו זה) לא נמלכו הגבורים האלה, לא באבותיהם, ולא בזקני העדה, ויקדישו עצמם עולה כליל על מזבח אהבתם לעמם ולארצם.

חברים רכשו להם מקרב הנוער ביהודה ובגליל, ויתארגנו חשאית, בראשונה בשם „גדעונים" ואחר כך בשם: „נילי" (ר"ת **נצח ישראל לא ישקר**).

אריאליים אחדים מהם נועזו וחצו את מדבר צין וסיני

ואחרים דרך הים ירדו מצרימה. ובאמצע ימות הקרבות בין צבאות „ההסכמה" ובין צבאות „המרכז" במדבר יהודה, זכיתי בהפתעה והשתוממות רבה להקביל את פניהם בביתי באלכסנדריה. זכורני מבני ראשון־לציון אבשלום פינברג ויוסף לישנסקי; מזכרון־יעקב אהרן אהרנסון ושרה אהרנסון, מחדרה ליובה שניארסון.

בארץ־ישראל היו פעילים ביחוד באוסף הידיעות בלקינד נעמן ופינברג אבשלום שניהם בנים לראשוני הבילויים, ולישנסקי יוסף ממיסדי „השומר", ופיין אבשלום בן לאחד ממיסדי מושבתנו, ואליהו רָנָה מזי"א (בן ד"ר מזי"א שהיה רופא בראשון־לציון).

וסח לי זשאק מוסרי מי שהיה ראש „ועד המיוחד" Special Comity, שגנרל אלנבי אמר לו בשעה שהגיש לו פעם רשימת ידיעות מנעמן וחבריו: „האנשים האלה הם בני אדם עליונים. וחלק חשוב להם ב„כבוש".

ושלשה מראשוני לציון, מהיתר פעילים שלמו בחייהם: אבשלום פינברג נרצח באופן מסתורי במדבר, נעמן בלקינד ויוסף לישנסקי הועלו לגרדום התורכי בדמשק, ומה„זכרונים" ראש „נילי" אהרנסון נעלם בטיסה מלונדון לפריז. ושרה אהרנסון עונתה ע"י התורכים באכזריות, עד כי קפדה בעצמה בגבורה אל־אנושיות את חייה.

ורבים אחרים נשארו בהעלמה עד היום הזה. — ובאבוד אהרן אהרנסון אמר כובש אר"י הגנרל אלנבי:

„אבד לי ידיד וקצין יקר, ועד עולם לא אוכל למצא אחר למלא מקומו"; וקולונל מַיְנֶרְצָגֶן כתב: „באהרנסון אבד לי חבר גדול". — והרבה מגדולי המדע בין מישראל ובין מאומות העולם ספדו לו ובכו אותו*).

ב. המשטרה הרגילה.

וב־1918 התגיסו חלק מצעירי ראשון־לציון כמתנדבים לשרות ממלכתית להגנת הארץ, הכרוכה בשעת מלחמה — גם היא בסכנת נפשות, והיא: המשטרה הרגילה; רגליים. בהתחיבות מן שנה עד שלש שנים. ואלה שמותיהם:

אברמוביץ משה (קבל 2 סרטים — קורפורל) בן־זאב שמואל (קבל שני סרטים — קורפורל) בונדר שמחה; בק ליפה; גורדון אברהם; גולדברג צבי; הלוי משה; לוקשין דוב; מילר אלימלך; מדליה מרדכי; פרוסקיור שלום. — נשקם היה חרב.

*) עיין „מימים ראשונים", העורך: א. דרויאנוב; מאי 1935 עמ' 345.

ג. הסרדיוטים.

1919—20 ומתנדבים שהתגיסו למשטרה המעולה; בגדוד הסרדיוטים. כלם פרשים. ולא הסתפקו בני ראשון לציון בשרות המשטרה הרגילה, והתנדבו גם למשטרת הַסָּפָר, הסרדיוטים, שקראו לה המשטרה המעולה ואלה שמותיהם:

אברמוביץ משה, סרג'נט, 3 סרטים; איזין גרשון; בלקינד מאיר; ברישבסקי נפתלי; גלזר ראובן; להסרדיוטים קראו „חגורות הדם" משום חגורותיהם האדומים שחגרו על מתניהם. כלם היו פרשים ומרכזם היה בצמח על יד הירדן, על הספר. בגדוד זה היו מעורבים: צ'רקסים, ערבים־מוסלמים־ונוצרים, וכן יהודים. — נשקם היה רובה, חרב וכידון.

ד. הגנה חוקית.

בפרוץ הפרעות ביפו, בראשון במאי 1921 נאספו זקני העדה בראשון־לציון ויבחרו ב„ועד הגנה" ברשיון הממשלה: את טרכטנברג יחיאל; לובמן זרובבל; לוין מיכאל; פיין אבשלום; פרוסקורובסקי יהודה. (זכרון דברים של ועד המושבה מס' 208 כ"ד ניסן התרפ"א 2.5.1921)

ראש הועד היה י. טרכטנברג.

ומיד התנדבו תשעה מבני ראשון־לציון, והתגיסו „למשטרת ההגנה החוקית". רוכבים חמשה: בלקינד ישי, בן־זאב שמואל, דרובין חננאל, כצלר נחום, רפפורט משה. ורגלים ארבעה: אוסטשינסקי דוד, גולדברג צבי, גורדון אברהם, רוזן הימן. לקצין המשטרה נמנה מטעם הממשלה הצבאית מי שהיה בצבא האוסטרלי: ישי בלקינד.

אחרי זמן מה התפטר ועד ההגנה, וביו"ג סיון התרפ"א 18.6.1921 נבחרו לועד ההגנה החדש: ויגודסקי אליהו, וינדמן זאב, טרכטנברג יחיאל, לוין מיכאל, סדומסקי נחום. וקצין המשטרה ישי בלקינד נבחר גם הוא לחבר בועדה. (זכ"ד של ועד המושבה מס' 227 י"ג סיון תרפ"א).

ראש ועד ההגנה היה אליהו ויגודסקי*).

וראש המשטרה היה הקצין ישי בלקינד.

ומושבת ראשון־לציון ישבה לבטח בשנה ההיא.

*) בתוך בית „ועד החקלאי", היה ארון מלא כלי־זין שהכניסו לשם המושל הצבאי, חתום בטבעת מלכות, והמפתח ניתן לשמירה ליד אליהו ויגודסקי, בתורת ראש „ועד ההגנה", והוא היה רשאי בשעת סכנה לטלפן למושל הצבאי ולבקש הרשיון לפתוח את הנשק למען חלק אותו לשמוש.

רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן בְּתַעֲרוּכָתָהּ הָרִאשׁוֹנָה

מאת פרופֶּיסוֹר ד״ר הַיְנְרִיךְ לֶוֶה

כשערכתי בשנת 1895 יחד עם חברי וילי במבוס את מסעי הראשון, לארץ־ישראל, היתה תכלית הטיול לראות ולהכיר את הארץ ואת אנשיה בכדי לבסס את עבודתנו הציונית על יסוד ממשי, לקים מה שנאמר „טוב מראה עינים מהלך נפש״.

השמות ראשון־לציון, זכרון־יעקב, ראש־פינה היו ידועים לנו היטב, אולם מבלי שתהיה לנו ידיעה נכונה על תכנם ומהותם.

טרם שערכנו את טיולנו שמענו, שבתערוכה לתעשיה ולאמנות בין־לאומית, שתתקים בברלין בשנת 1896, תהיה מחלקה מזרחית מיוחדת, אשר מראָה יהי כעין גן שעשועים. שם היה צריך להבנות דמות רחוב המוסקי אשר בקהירו, בכל חלקיה הראשיים והאופיניים בצרוף רחובות צדדיים, ומקומות גדולים אחדים. וגם קרקס רכיבה של ערבים.

וילי במבוס שהיה מומחה ובעל כשרון גדול להגשמת רעיונות ממשיים, התעורר לערוך במחלקת „קהירו על יד ברלין״ תערוכה עברית ארץ־ישראלית. ובדרך זו להראות להמון האנשים במראה עינים ולהוכיח להם שבכלל קיים ישוב בעל חשיבות בארץ־ישראל. בקהירו, שבה היינו ימים אחדים, מצא במבוס את הבנאי שעמד לבנות ולהקים את תערוכת קהירו. הוא בא בדברים אתו ותוצאות השיחה השביעו רצון. מאותו רגע היתה לנסיעתנו עוד מטרה מסוימת. לסדר בארץ־ישראל את כל ההכנות הדרושות לתערוכה, למען תת לה צביון נהדר וטעם טוב ונעים, אם אנו מצדנו נמצא את קרן האחריות ואת כל ההוצאות הדרושות לסדור, וקבלת רשיון ההשתתפות בתערוכה.

בככר הראשי „קהירו ע״י ברלין״ קבלנו לפי רצוננו ביתן בנוי קטן, סמוך למסגד. ממולו היתה מעין כנסיה מצרית בנויה קרשים מכוסה ניר־דבק. בכנסיה זו נמצאה מערכת העתון היומי שהוצא בשביל „קהירו״ זו, בשם „הזורנל הקטן״ בצדו השני היה נראה תשקיף הנילוס. בחלל הפנימי התנשא צריף הפירמידה שהסתיר את הקרקס. וכאן היה המקום לתערוכה הכדיבית הרשמית.

זה היה המקום שקבלנו. לפי הערך ביתן קטן, מסודר לפי תכנית „מגדל דוד״ בירושלים ועליו כתובת בעברית ובגרמנית: „תערוכת מושבות בני ישראל בארץ הקדושה תבנה ותתכונן.

בראש וראשונה היתה התערוכה בהנהלת דוד שוב מיסד מושבות הגליל ראש־פינה ומשמר הירדן, ועל ידי ד״ר הינריך לוה. חוץ מזה היו עוד שני יהודים צעירים מזרחים ובמשך התערוכה בא צעיר אשכנזי מירושלים, והיהודי התימני הראשון שבא לגרמניה, והם עסקו בתערוכה. כמעט כל יום באו לתערוכה לעזר לנו הד״ר הילדסהיימר, והד״ר הולצמן–העציוני.

ביתן התערוכה היה בן שלשה חדרים ומרפסת פתוחה, מקום שם היה נמכר ונשתה יין ארץ־ישראל. בחדר האחד היו ערוכות שורות החביות הגדולות מראשון־לציון. החדר השני היה מקום שם טעמו את היין הראשוני, ובחדר השלישי היתה התערוכה של שאר תוצרת ארץ־ישראל, המקום הראשון תפסה „ראשון־לציון״.

יום יום היה מתאסף קהל רב, מתחת למרפסת, וע״י המרפסת שהרגישו את עצמם כאורחים קבועים אבל חוץ מאלה בקרו את התערוכה במשך הקיץ 1896 לכל הפחות מאה אלף איש, ואולי הרבה יותר מזה; התבוננו בתוצרת ושתו כוס יין ראשון־לציון.

מראשון־לציון שלחו לנו שלשה מיני יין למכירה: יין אדום חריף שכנוהו כאן בשם „ראשון־לציון״; יין אדם פחות חריף, שנקרא בשם „גדרה״, (קטרה) ויין מתוק אליקנט שנשא את השם „עזרא״; הקוניאק מראשון־לציון שבשביל נקיונו רכש לו הרבה אוהדים נשא את השם „יפו״. לבד אלה נמכר יין לבן בשם „זכרון־יעקב״, נותן השמות למשקאות היה הד״ר הירש הילדסהיימר.

בפעם הראשונה נערכה גם מכירת יין בקבוקים, בראשונה לקונים בעיר ברלין. המחירים היו לפי השגה גרמנית נוחים: בקבוק יין אדום טוב 1,75 מרק, הכוס 25 פניג. יין מתוק בקבוק 1,50 מרק, הכוס 20 פניג. יין לבן (הוט־סוטרן) בקבוק 1,20 מרק, הכוס 15 פניג.

חוץ מראשון־לציון הציגה גם מקוה־ישראל דוגמאות של יינות שונים ומיני תוצרת חקלאית.

לבד תוצרת היין הציגה ראשון־לציון גם עדשים,

ציור 167. ביתן ראשון־לציון בתערוכת „קהירו על יד ברלין" בשנת התרנ"ו–1896. רואים: דקלי ארץ־ישראל.
מימין לשמאל יושבים: הינריך לוה; הירש הילדסהיימר; וילי במבוס; עומד: דוד שוב.

תורמוס, חטה, וגם ענבים טובים כבושים בכהל.

מראש־פינה המציאו מטוה ומשי גלמי לראוה.

מראשון־לציון הגיע גם מדור למשי, שם באר האכר האגרונום מנשה מ א י ר ו ב י ץ – שעסק בנסיון גדול תולעת המשי – את תולדות התפתחות תולעת המשי וגדולו. מובן כי גם מושבות אחרות כגון י ס ו ד ה מ ע ל ה הציגו את תוצרתן ולא מעט יהודים מיפו, ירושלים, חיפה הציגו ואפשר היה לראות גם פירות הדרום של היהודים הראשונים, כגון: שקדים ותמרים ואלומות־שדה שונים.

מובן שנסינו גם לתת מושג על ההתחלות הראשונות של התפתחות התרבות העברית, ועל כן ערכנו מספר ספרים, המראים לעין כל את התחלת ההוראה העברית. פה היו ספרי הלמוד הראשונים לבתי הספר בעברית של בלקינד, גרזובסקי ויצחק אפשטין. גם העתון של בן־יהודה „הצבי". אבל ענין רב עורר פרסום שלשה דברים הנוגעים ביחוד לראשון־לציון. האחד העתון הראשון של החקלאים בשם „האכר" שעצם התהוותו היה בראשון־לציון, השני העתון העברי הראשון לילדים בשם „עולם קטן" שהוצא ע"י דוד יודילוביץ מראשון לציון. וענין מיוחד מצאו בשתי חוברות־שירה קטנות שהוצאו ע"י מנשה מאירוביץ בשם „שירי עם ציון" ונדפסו בדפוס אברהם משה לונץ בירושלים. הספרים הללו, ביחוד מחברות השירה הקטנות, נעשו עכשיו יקרי המציאות. בראשונה הופיע „האכר" באידיש, אחר כך הופיעו גליונות קטנים בעברית, ולבסוף התבגר והיה לעתון חקלאי, כ ל ו בעברית.

מובן שעל הקירות היו תלויות תמונות גדולות, דיאגרמות וכו' לתאור המושבות הקימות. לבד אלה היה מבחר גדול של אלבומים נמכר במספר רב לקהל, כמו כן חוברות שונות על המפעל ההתישבותי.

התערוכה הזאת שראשון־לציון לקחה בה את החלק ה כ י גדול, היתה התעמולה הראשונה הגדולה למפעל ההתישבות ולציונות, המקרה רצה בזה, שהתערוכה ביחד עם פרסום „מדינת היהודים" של ד"ר הרצל חלו בזמן אחד.

פה עברו יום יום עשרות אלפים יהודים ולא יהודים, התבוננו להתוצרות המוצגות, שתו את היין, ושמעו את הבאורים של מנהל התערוכה ועוזריו, כל כך הרבה על ארץ ישראל ועל הרעיון הלאומי היהודי, שעוד כיום אלפי אנשים מזכירים, שאז קבלו את הארת הרוח הראשונה להתעוררות בעד ארץ־ישראל ובעד הרעיון הציוני.

כאן נראו יהזדים מרוסיה, רומניה, הולנדיה, סלוניקי, סקנדינביה ומאמריקה.

באחד הימים בשעה שלפני הצהרים, שעה שהמבקרים בתערוכה הם מעטים, הודיעו לנו פתאום שהנסיך לודויג מבַּוָריה, — אחר כן מלך בוריה, — שהתפרסם אז בעולם בשל נאומו במוסקבה, עומד לבקר את התערוכה בחזרו ממוסקבה. פקידַי הלכו ברשותי לראותו. אני נשארתי לבדי בחדרי התערוכה. פתאם ראיתי המון אנשים מתפרץ לרחוב הככר. הם הסתדרו במרחק מה ממנהל העליון של התערוכה שליוה את הנסיך. המנהל רצה לדלג על התערוכה שלנו, אולם הנסיך הראה על הביתן שלנו ושאל מה זה? „תערוכה יהודית ארץ־ישראלית" — ענה המנהל — ויהי נכון לצעד הלאה. אך הנסיך דרש להכנס לפנים, והסתכל לכל דבר ודבר. ושמע לבאורי שארך כרבע שעה על דבר ארץ־ישראל החדשה.

אותו יום בא לבקרנו ולשמע לדברינו, המלומד הרב הראשי בקופנהגן, ואחד ממנהלי הצירות הממשלתית. אין כל ערך לספר פה פרטים. אך מהתערוכה הזאת יצאה התעוררות הרוחות שהביאה תועלת רבה למפעל ולבנין. זו היתה תעמולה גדולה וממשית.

אחרי נעילת התערוכה נוסדה החברה לממכר התמידי של יינות ראשון־לציון ומאחרים מארץ־ישראל, בשם „חברת א"י לאימפורט" חברה זו היתה ליסוד החברה לאימפורט בורשה ע"י זאב גלוסקין, כונתי ל„חברת כרמל". אחר כך נוסדה החברה „אליאדה" בהמבורג בקנה מדה גדול יותר לממכר יין ראשון־לציון.

כעבור שנה, התקימה באופן דומה לתערוכה שבברלין, תערוכה עולמית לגננות בהמבורג. כאן היה האופי של התערוכה לגמרי אחר. ראשית חסר היה פה ממכר היין. אולם היתה להם הזדמנות להשיג בהמבורג את היין „מחברת א"י לאימפורט" אשר בברלין. אך כנגד זה היתה שורה של עצים ופרחים שהיתה להם הצלחה רבה. הגנן גלילקמן מראשון־לציון הפקד להביא את העצים ואת הפרחים להמבורג. הטלטול באניה בלב ים במשך שלשה שבועות השיר את כל העלים מעל העצים, אולם משהגיעו להמבורג התחילו העצים להצץ ציץ ויוציאו עלים. שני עצים נפלו הימה בשעת הטעינה ביפו. ויתר העצים: דקלים אחדים, עץ אתרוג אחד, עץ תפוח זהב אחד, עץ לימון אחד, ומנדרינה אחת ועוד, ביחד כ־25 עצים מצאו בהמבורג תשומת לב מיוחדת, והשם ראשון־לציון התפרסם שמה.

היינות קבלו בפעם הראשונה אות כבוד. כן הציגו בתערוכה תמצית פרחי ג'רניום; שתי כורות שלמות מראשון לציון.

ככה גרמו שתי התערוכות, הראשונה והחשובה שבברלין והשניה שבהמבורג להפצת רעיון ישוב ארץ־ישראל והשם ראשון־לציון היה ידוע לא רק על פי השמועה אלא גם עפ"י הסתכלות בולטת וע"י השתתפותה בתערוכה גרמה שכל המפעל הארץ־ישראלי התפרסם בין חוגים רבים ושונים.

עד כאן דברי פרופ. לוה.

דברי העורך:

מיסד ומסדר

הַתַּעֲרוּכָה הָרִאשׁוֹנָה לְרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

פרופיסור ד"ר הַיְנְרִיךְ לֶוֶה

(אליקום בן אליהו)

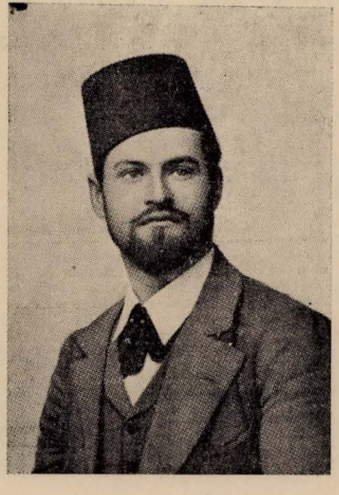

ציור 168.
נולד ב"א תמוז התרכ"ט—11 יולי 1869.

נולד בעיר גְּרוֹסְנָצְלֶבֶּן ביום א' י"א תמוז התרכ"ט—11 יולי 1869, בקר בראשונה בבית הספר האזרחי בעיר מולדתו, משם נכנס לגימנסיה ההומניסתית במנזר „נשותינו האדהובורת" אשר במגדבורג, בגמרו את הגימנסיה הזאת נכנס אל האוניברסיטה הברלינית, שם למד לשונות המזרח ותורת המשפטים.

במכללה ההיא נסמך לד"ר לפילוסופיה. ובשנת 1915 הוכתר לפרופיסור. משנת 1899 עד הראשון לחדש אוקטובר

1933 כהן כסַפרן בספרית המכללה הברלינית ומאוקטובר 1933 עד היום — מנהל הספריה העירונית בתל־אביב.

פרטים על פעולתו של הינריך לוה, על שנות נעוריו, שנות העמידה שלו, ועד יובלו השבעים, על עסקנותו הצבורית, הישובית, הלאומית, ציונית, ספרותית מדעית ועוד, יש בהם למלאות כדי ספר שלם ואולי ספרים. בספר „ראשון־לציון" אין אפשרות לכאלה. ברם על פרט אחד בחייו, שהוא בל"ס היחיד במינו בגולה הגרמנית, ואולי באירופה כלה, אעמוד בזה לזכותו של פרופ. לוה בתחית ישראל בימינו:

מספרים עליו: „שבהתחתנו התנה עם אשתו קודם הנשואין שעליה לדבר רק עברית. ויש מוסיפים, שגם עם שפחתו הנוצרית בא לידי הסכם להוסיף לה על משכרתה, אם תלמד לדבר עברית, והוא עצמו התנדב ללמד לה עברית. דבר זה הסב את תשומת לבם של העתונאים ובזמנו נדפס על הנושא הזה פוליטון נאה, בו מתארים את לוה „כבן־יהודה המשוגע של ברלין".

כותב הפליטון מספר, כי: „בהיותו בברלין פגש את לוה ברחוב, בטילו עם ילדיו בלוית השפחה הנוצרית וכלם מדברים ביניהם עברית. הדבר היה תמוה בעיניו, והשתומם עוד יותר שעל דבריו בגרמנית השיב לוה בעברית. הדבור העברי של לוה בברלין היה אחד הגילויים הטפוסיים ביותר של תכונתו האישית שאינה פשרנית, אינה משלימה עם חיים גלותיים, שואפת היא לשנוי ערכים בכל מהלך חיינו". (א. סימון, הינריך לוה הוגה. נחום דרימר, תל־אביב עמוד 4).

ספרים רבים כתב פרופיסור לוה בחייו, בכמה וכמה מקצעות חיינו, על הכלל ועל הפרט, על התולדה ועל הישוב, גם חקר ותקן ואזן משלים ושירים. וכדאי להזכיר בזה חלק מהיותר חשובים שבהם.

ריכרד מן סן־גרמנו, 1894; לתולדות היהודים בברלין, 1908; לשונות היהודים, 1911; היהודים באגדות הקטולים, 1912; ספר שירים בשביל אגודות עבריות, 1894; העבודה העממית בארץ־ישראל, 1911 (תורגם לרוסית, אנגלית, צרפתית ואידיש), הלשון הגרמנית־יהודית של יהודי המזרח, 1915; גרים, 1926; תולדות שמות היהודים, 1930; ועוד ספרים לעשרות. — רבים בגרמנית וחלק גם בעברית.

כל אלה בלשון גרמנית. וכמו"כ כתבי־עת פֶּריוֹדיים הוציא היינריך לוה לרוב, כגון: „ציון" (1896—1895) „יודישה רונדשוי" (1908—1902) „יהודה החדשה" (1903) ועוד ועוד. —

הגנו שמחים לתת בזה מקום למאמר על קרקעות ראשון־לציון, שאחד ממחבריו הוא הא' מ. ויניק, חלוץ החקירה השיטתית של שאלות הקרקע והזבול בארץ־ישראל. נעים לנו לציין שבחקירותיו אלה התחיל במושבתנו, לפני יותר משלושים שנה במעבדה של היקב, בהיותו מנהלה התכני של „אגודת הכורמים". — הוא המשיך את עבודתו החשובה, בהיקף גדול יותר, בתחנת הנסיונות החקלאית של מקוה־ישראל, שהוא יסדה ושכללה.

העורך ד. י.

סְקִירָה עַל אַדְמוֹת רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

מאת מ. וִינִיק וא. פֶּרֶל

(תחנת הנסיון החקלאית של מקוה־ישראל *).

מטרת המחברים בחקירתם זו, היתה לתת סקירה מקיפה על סגולותיהם של סוגי הקרקע השונים של ראשון־לציון והערכתם מבחינה חקלאית.

למטרה זו לוקחו דוגמאות אדמה מנקודות שונות של הסביבה, המייצגות את סוגי הקרקע העיקריים. נבחרו לשם זה נקודות שלפי עדותם של תושבי המקום הותיקים לא זובלו עד עכשיו, או גם שלא עובדו [כגון דרכים] מיום הווסד המושבה. בכל אחת מהנקודות האלה נחפר בור וממנו לוקחו דוגמאות משכבותיו השונות של קרקע זה, כפי שהן נראות בפרופיל (חתך) לתכונותיהן השונות הבולטות לעין (צבע, מבנה האגריגטים וכו').

בכל הדוגמאות נעשו בדיקות אלה:

*) החקירות הביאולוגיות בקשר עם העבודה הזאת, וכן גם קביעת זיקתן של האדמות לזרחן ולאשלג בתנאי המעבדה, נעשו בידי גב' מרים גולדברג, ביאו־חימאית של תחנת הנסיון של מקוה־ישראל, שהשתתפה גם בעיבוד החומר הכללי.

א) קביעת המים ההיגרוסקופיים וכמות הסיד.
ב) אנליזה מיכנית.
ג) קביעת הריאקציה [ההשפעה החוזרת] של הקרקע.

ברוב הדוגמאות נעשו גם הבדיקות הללו:

א) משקל סְגוּלִי מדומה (משקל־נפח).
ב) סגולות „מימיות" שונות של הקרקע (קבול המים, חלחולם ועליתם בכוח הנימיות) = (capillarité)
ג) קביעת כמות החומר האורגני והחנקן.

בארבע דוגמאות, המייצגות טפוסים נבדלים ביותר, נעשו מלבד בדיקות החנקן, גם בדיקות האשלג והזרחן (כללי ובן קליטה). assimillable. באחדות מן הדוגמאות נבדקה גם מדת המליחות (כמות המלחים והרכבם).

מלבד דוגמאות הקרקע האמורות, נבדקו גם דוגמאות מ י ם שנאספו מ־16 בארות מפינות שונות של המושבה.

— * —

כדי שתוצאות הבדיקות המובאות בטבלאות, תהיינה מחוורות יותר, הננו רואים צורך להקדים בזה באורים אחדים על אודות הגורמים השונים המשפיעים על פוריות הקרקע.

פוריות הקרקע תלויה בעיקר בהתאמתה לדרישותיו השונות של הצמח. על הקרקע לספק לצמח את האויר הדרוש לנשימת שרשיו, מים וחמרי מזון שונים. הצמח נוטל את החמרים הדרושים לו, בעזרת שרשיו, והתנאים שבהם הוא סופג את החמרים האלה, חשיבות רבה להם לגבי תזונתו. ספיגה זו של המזון תלויה בראש וראשונה במדת המגע שבין הקרקע לשרשים. הקרקע צריך להיות בעל סגולות כאלה שתאפשרנה לצמח לפתח בו מערכת שרשים בריאה מעונפה. ועם זה לספק גם את כל דרישות הצמח ביחס לאויר, למים ולחמרי מזון. אנו קוראים לזה בקיצור: משטר רצוי של אויר, מים וחמרי מזון.

התנאים האמורים תלויים בשורה שלמה של סגולותיו הפיזיות, הכימיות והביאולוגיות של הקרקע.

סגולותיו הפיזיות של הקרקע, כגון: משקל הסגולי poids spécifique, נקבוביותו, קבולו למים, חלחול המים בו וכיוצא באלה, תלויות במדה רבה בהרכבו המיכני, כלומר ביחס הכמותי שבין הגרגירים בעלי גודל שונה הנמצאים בו. אנו רגילים לחלק את הגרגירים לחמש קבוצות (פרקציות) לפי גדלם. אחוז הגרגירים מכל קבוצה הנמצא בקרקע הנדון, קובע את הרכבו המיכני. חמש הקבוצות האמורות הן:

חצץ	— Cailloux	שקטרו למעלה	משני	מילימטרים.
חול גס	— Sable gros	קוטר 0,2 —	2	מילימטרים
חול דק	— Sable fin	„ 0,02 —	0,2	„
אבק	— Limon	„ 0,002 —	0,02	„
טין (חומר)	Argile	„ למטה מ־	0,002	„

האדמות העשירות בחצץ ובחול־גס, קבולן למים קטן, והמים ממהרים לחלחל בהן. אִוּרוּרָן יפה, אבל הן ממהרות להתיבש. תנועת המים בכוח הנימיות Capillaires, מהירה מאד, באדמות אלה; אולם גובה עליתם או מדת התפשטותם לצדדים מוגבלת מאד. לכן, ערכו החקלאי של קרקע מסוג זה נמוך מאד.

האדמות העשירות בחול דק, קבולן למים גבוה יותר, חלחול המים בהן מהיר עדיין למדי, ולכן גם אוורור הקרקע טוב; ותנועת המים בכח הנימיות מהירה, ויחד עם זה התפשטותם לצדדים גדולה.

לא כן האדמות העשירות באבק, קבולן למים גדול, אולם חלחול המים בהן אטי מאד, וזה משפיע מאד לרעה על אוורור הקרקע. לעתים קרובות לקויים קרקעות אלו בחוסר אויר בשביל הצמח, תנועת המים בכוח הנימיות אטית מאד בסוג זה של קרקע, אם כי מדת התפשטותם לצדדים עדיין גדולה.

חשיבות מיוחדת נודעת לפרקציה טין (חומר) Argile, הבנוי בחלקו מגרגירים, במצב קולואידלי. (הקולואידים*) הם חלקיקים זעירים מאד שקטרן מ־0,0001 עד 0,000,001 מ״מ). גרגירים אלה, הזעירים מאד, מצטיינים בסגולת הדביקות ועשויים להתלכד בתנאים ידועים, וליצור פתים פתים. ובעקב זאת נוצר משטר רצוי למים ולאויר.

אדמות עשירות ב ט י ן, בית קבולן למים הוא מקסימלי. אשר לחלחול המים ולאוורור הקרקע הרי הם תלויים במבנה מסוים של הטין, התלוי מצדו בהרכבו החימי של הטין.

לא הרי טין נתרני, או מימני, כהרי טין סידני.

מציאותו של הראשון או השני מקטינה את מדת החלחול של המים, ואילו הטין הסידני, בסייעו ליצירת מבנה של פתים, מגביר את מדת החלחול ולפיכך גם את מדת אוורו של הקרקע.

הפרקציה הזאת (הטין) מצטיינת גם בזה שהיא עשירה בחמרים מזינים, כגון: חנקן, אשלגן, זרחן וכו׳.

*) קולואידים: חלקי דבק.

„קבול למים" פרושו כמות המים שהאדמה יכולה להחזיק בחלוליה בכוח הנימיות שלה. המספרים המובאים בטבלאות במדור זה הם תוצאות של נסיונות במעבדה (לא בשדה). בדרך כלל קטן הקבול למים באדמות קלות (עשירות בחול) וגדול בכבדות (עשירות בטין). למשל, באדמות ראשון־לציון הוא מתנדנד בין 23% ל־43%, כפי שאפשר לראות בטבלאות.

„חלחול המים" פרושו המהירות שבה חודרים המים לעומק. במדת החלחול תלויה מדת אוורורו של הקרקע. כי האויר רודף אחרי המים בחלוליו. האדמה שהמים מחלחלים דרכה בתנאים רצויים, מחזיקה ברכה לצמחים הגדלים בה. המספרים המובאים בטבלאות במדור זה מסמנים את משך הזמן (בדַקים) הדרוש לחדירת 50 סנטימטר מעוקבים מים דרך עמוד קרקע של 3 × 15 סנטימטר.

סגולת הקרקע להעביר מים בכוח הנימיות שלה יש לה ערך מיוחד לגבי הספקת מים וחמרי מזון בני־תמס לשרשי הצמח. בה במדה שכושר התפשטות המים בקרקע גדול יותר, משובחים יותר חתנאים לגדול הצמח ולהזנתו. סגולה זו חושבה, במילימטרים, בתנאי הנסיון שבמעבדה, על פי עלית המים בצנורות ממולאים אדמה ושקועים בקצה התחתון במקוה מים.

1. תאור הדוגמאות וסגולותיהן.

על יסוד הסתכלותנו ב„חתכ"ים של הבורות שחפרנו, ועל סמך החקירות שנעשו אחר כך במעבדה בדוגמאות שהוצאנו משם, אפשר לסמן את הסוגים הטפוסיים של אדמות ראשון־לציון, והם: קרקעות חול, חול־חמרה, חַמְרָה, סַלְגָה, נזז, כורכר, סַמרה.

בטבלה א' אנו נותנים את תכונותיהן של אדמות החול, שעינן אדמדם (דוגמאות מס' 1, 2, 3) ואדמות חמרה (דוגמאות 4 ו־5) המהוות את רוב קרקעות ראשון־לציון. אנו רואים בה:

אדמה מס' 1. האדמה הקלה ביותר. זוהי אדמת חול רזה, המכילה בשכבה „א" רק 3,85% טין ובשכבה „ב" עוד פחות מזה — 3,10%. קבולה למים קטן וחלחול המים בת מהיר מאד. דוגמא זו, לפי הרכבה המיכני, נמצאת על הגבול שבין קרקע לחול. היא אינה יכולה להחשב כאדמה בעלת ערך מבחינה חקלאית, ואינה נמצאת אלא במקומות בודדים, בגבעות.

אדמות מס' 2 ו־3. מהוות מעבר בין אדמות חול, כדוגמת מס' 1 לאדמות חמרה מס' 4 ו־5. שתי הדוגמאות האלה שייכות לאותו סוג עצמו, אמנם נבדלות במדה ידועה בערכן מבחינה חקלאית: אדמה מס' 2 מוחזקת לטובה יותר ממס' 3. ההבדל שביניהן מתברר אם נשים לב להרכב המיכני של כל החתך.

בהזדמנות זו עלינו להעיר שבבואנו להעריך קרקע ידוע, אין לנו להסתפק בחקירות השכבה העליונה בלבד, כי אם להביא בחשבון גם את סגולותיהן של יתר שכבות החתך. והנה, השכבות העליונות בשתי הדוגמאות כמעט שאינן נבדלות בכמות הטין והאבק (בדוגמה 2 — 6,35% טין ו־2,61% אבק; בדוגמה 3: 7,50% טין ו־1,31% אבק). ההבדל שבין שתי הדוגמאות נראה קטן עוד יותר, כשאנו מחברים את סכומי שתי הקבוצות האלה הקרובות זו לזו. אולם יש בין הדוגמאות הבדל ניכר בהרכב המיכני של שכבותיהן התחתונות: בה בשעה שבדוגמה מס' 2 מכילה השכבה השניה (תַשתית) Sous-sol בעומק 40—100 סנטימטר, 12,37% טין ו־2% אבק, הנה שכבתה השניה (מ־40 עד 70 ס"מ) של הדוגמה מס' 3 קלה בהרבה ממנה, ואחוז הטין בה פחות, ושכבתה השלישית (מ־70 עד 100 ס"מ) קלה עוד יותר. ההבדל הזה בשתי הדוגמאות מטביע את חותמו גם על משטר המים שבהן: קבולה של דוגמה 2 למים, גדול יותר משל דוגמה 3, ועלית המים בה גבוהה יותר. ואם כי החלחול בדוגמה 2 אטי יותר, מכל מקום הנהו מהיר למדי כדי ליצור תנאי אוורור רצויים. משטר המים באדמה מס' 2 רצוי איפוא, יותר מאשר באדמה מס' 3.

הדוגמאות 4 ו־5 הן שתיהן דוגמאות של אדמת חמרה. ההבדל שביניהן הוא, כפי שאפשר לראות בטבלה, בהרכבה המיכני של השכבה העליונה בכל אחת מהן: בדוגמה 4 היא קלה יותר מאשר בדוגמה 5, ולכן טובים יותר תנאי האוורור בה. מלבד זה מכילה האדמה מספר 4 בכל שכבותיה אחוז קטן יותר של אבק לגבי כמות הטין, וזה משפיע לטובה על משטר המים והאויר (לגבי תהליכים ביולוגיים). גם עצם תכונתו של הטין, בשכבה התחתונה שבאדמה מס' 5 גורם במדה פעוטה לקויים בסגולות הקרקע, בהיותו טין מימני.

כדי להשוות את סגולות כל הקרקעות הנ"ל (דוגמאות 1, 2, 3, 4, 5) עלינו לעבור על הנתונים données של עלית המים וחלחול המים בהם. בהסתכלנו במספרים שבטבלה, הננו רואים התאמה ידועה בין שתי הסגולות האמורות מצד אחד, ובין כמות הטין והאבק שבכל סוג קרקע מצד שני.

כדי לעמוד על ההבדלים שבסגולות הקרקעות הנ"ל להעביר דרכן מים, נעשו אחר הנסיון הראשון עוד נסיונות נוספים, ז. א. אחרי שנאספה מנה של 50 מנטימטרים מעוקבים מים שעברו דרך שכבת אדמה בגובה של 15 ס"מ, נאספו עוד מנה שניה ושלישית של מים, גם הן בנות 50 ס"מ מעוקבים. מטבלה „ב" אנו רואים שחלחול המים בשכבות הקלות (דוגמאות מס' 2 ו־3) אינו משתנה במדה שאנו אוספים מנות נוספות. אות הוא שהאדמות האלה אינן טופחות ואינן יוצרות התנגדות נוספת לתנועת המים. לא כן הדבר בשכבות הכבדות יותר (דוגמאות מס' 4 ו־5). שבהן הולכת ופוחתת מהירות החלחול במדה שאנו מוסיפים מנות נוספות של מים. מסיבת קבול המים הקטן והחלחול המהיר באדמות חול, סובלים העצים הגדלים באדמות כאלה מחוסר מים זמן קצר אחר ההשקאה, מה שאין כן באדמות חמרה, העוצרות בתוכן את המים זמן רב יותר אחרי ההשקאה.

המספרים המציינים את מהירות החלחול באדמות חול ובאדמות חמרה, יכולים לשמש לנו מעין מורי־דרך בהערכת סגולותיהן „המימיות" של הקרקע: המספרים של אדמות חול מראים לנו חלחול מהיר, של אדמות חמרה — חלחול מתון. לפי המספרים האלה אנו יכולים להעריך במדה ידועה גם את הנתונים של יתר האדמות (נזז, סלג, סמרה).

עלית המים נמוכה ביותר באדמות חול רזה, הולכת וגדלה באדמות חול—חמרה ומגיעה למקסימום יחסי באדמות חמרה.

הקבול למים באדמות חול, קטן יותר מאשר באדמות עשירות מהן בטין (טבלה א').

כל אדמות חול, חול־חמרה וחמרה נחשבות כאדמות מתאימות למטעים, מכיון שמשטר המים והאויר בהן מניח את הדעת בתנאי עבוד, השקאה וזבול רציונליים. אכן יתרון לאדמות החמרה על אדמות החול, בגלל תנאים רצויים יותר לתנועת המים בכח הנימיות, קבולן הגדול יותר למים והחלחול המתון (האטי).

יש לציין עוד את האדמה מס' 7: חמרה על גבי כורכר. בדוגמה זו נמצאות בשתי שכבותיה העליונות כמות ידועה, אם כי מועטה, של אבני סיד. ובזה יש להן היתרון על אדמות חמרה חסרות הסיד. אולם למטה מזה, בעומק 75 ס"מ, אנו נתקלים בשכבה רצופה של אבני גיר רכות (כורכר), המהוות סביבה לא מתאימה כל עיקר להתפתחות מערכת השרשים בתוכה, מה שמקטין בהרבה את ערך האדמה הזאת מבחינה חקלאית.

עלינו להזכיר עוד את הדוגמה של אדמת כורכר (דוגמה מס' 6). אכן, דוגמה זו אינה טיפוסית כלל לאדמות הכורכר שבאזור חוף הים, בהיותה עשירה בטין באופן יחסי.

נעבור עכשיו לאדמות „סלג" (דוגמאות מס' 9 ו־10). עינן אפור כהה, והן מכילות גם סיד בשעור אחוזים אחדים למאה.

אדמות אלה, כפי שאפשר לראות מתוך הטבלאות, מכילות כמות גדולה של טין (חומר) ואבק, ההולכת וגדולה ככל אשר השכבה מעמיקה. נכר הבדל בתכונותיו של הקרקע בשכבותיו השונות שבשתי הדוגמאות הנ"ל: רגביה של השכבה העליונה מתפוררים על נקלה ביד, ואילו השכבה התחתונה מצטיינת בדבקות ובקשיות. תכונות אלו עומדות בקשר עם רבוי החלקים הדקיקים הטין (חומר) ואבק בשכבה התחתונה לעומת העליונה ובטבעו של החלק הקולואידלי. החקירות על אדמות „סלג" שנעשו בארץ־ישראל, ובפרט בתחנת הנסיונות של מקוה־ישראל, הראו שבד בבד עם רבוי כמות קבוצת הטין בקרקעות אלו, הולך וגדול גם אחוז הטין הנתרני, וזה גורם שהקרקע נעשה כבד יותר, דָבִיק יותר, וטופח כשהוא בא במגע עם מים. חלחול המים דרך „סלג" אטי מאד, והוא הולך ונעשה אטי יותר במדה שהמים מוסיפים לחלחל בו. משטר האויר בקרקע זה לקוי מאד עקב תכונה זו.

על תכונותיו של האבק נעמוד כשנשוה את הרכבן המיכני של שתי שכבותיה של דוגמה 9, ב' (30—60 ס"מ) וג' (60—100 ס"מ): האחרונה מכילה רק 4.9% אבק לעומת 24.46% בשכבה ב'. בהתאם לזה, חלחול המים בשכבה ג' מהיר בהרבה מאשר בשכבה ב'.

לסוג האדמות הכבדות שייכת גם אדמת ה„סמרה". מס' 8 זוהי שכבת חול—חומר דביק. עינה אפור כהה עם גוון חום, המכילה גם כמות לא גדולה של סיד. טפוס זה טרם נחקר למדי בארץ־ישראל. על סמך בדיקותינו אפשר

לקבוע במדה ידועה של בטחון רק את העובדה שהטין ב„סמרה" קרוב בטיבו לזה שב„סלג". אדמת „סמרה" עשירה מאדמת „חמרה" בטין ובאבק, אבל עניה יותר לגבי אדמת „סלג" מבחינה זו.

עלינו לציין עוד את סוג הקרקע הנקרא בשם „נזז" שבראשון־לציון, אם כי איננו נפוץ ביותר במקום הזה. הדוגמה מס׳ 11 מראה לנו אדמת „נזז" טפוסית. בחתך שלה אנו מוצאים בעומק 0—20 ס״מ שכבת חול אפור כהה; בעומק 20—35 ס״מ חול אפור בהיר. כפי שאנו רואים מהטבלה, אין אדמת „נזז" נבדלת עד עומק 35 ס״מ מאדמת חול רזה.

למטה מזה אנו נתקלים בשנוי פתאומי במבנה החתך: בעומק 35—65 ס״מ אנו מוצאים שכבת אדמה כבדה, דביקה. צבעה כהה יותר. פה ושם אנו רואים כתמים חומים—כהים. למטה מ־65 ס״מ נמצאת שכבה „נזז" כבדה ודביקה עוד יותר; גם הכתמים החומים מרובים בה יותר מאשר בשכבה שעליה. בשכבות העליונות (0—20 ס״מ ו־20—35 ס״מ) מחלחלים המים מהר מאד ועלית המים בהן קטנה, כרגיל באדמות חול.

תכונות אחרות לגמרי אנו מוצאים בשכבה ג׳ (35—65 ס״מ) וביחוד בשכבה ד׳ (65—100 ס״מ) יש לציין אטיות חלחול המים בשכבה ד׳ ההולכת וגדלה עם כל מנת מים נוספת. כמות גבוהה של חומר וטיבו המיוחד (ריאקציה חומצית) גוררים אחריהם לקוי בסגולות הפיזיות של שכבות ה„נזז" ויצירת סביבה בלתי נוחה להתפתחות מערכת שרשים.

II. משטר חמרי מזון.

בדברנו על משטר חמרי מזון בקרקע, הננו מתכונים בעיקר לאותם חמרים עיקריים הדרושים להזנת הצמח שבאדמות ארץ־ישראל, בדרך כלל אינם נמצאים במדה מספיקה, והם: חנקן, זרחן ואשלגן.

בהעריכנו את המשטר הזה, עלינו להביא בחשבון לא רק את הכמות הכללית של כל אחד משלשת יסודות התזונה האלה, אלא גם — מה שאינו חשוב פחות — את הצורה שבה הם נמצאים בקרקע, דהיינו — באיזו מדה הם עשויים להקלט על ידי הצמח.

בטבלה ג׳ הרצופה בזה, הננו מביאים את תוצאות הבדיקות הכימיות שנעשו באחדות מסוגי האדמות; חול, חול—חמרה, חמרה וסלג. בטבלה זו מובאות הכמות הכלליות של חנקן, זרחן ואשלגן, כמו כן כמות החומר האורגני.

נעבור על כל אחד מן החמרים הנ״ל.

ח נ ק ן. האדמות הנ״ל, כקלות ככבדות, אינן עשירות בחנקן כלל וכלל. יספיק אם נציין שבאירופה נחשבות אדמות המכילות פחות מ־0,1% חנקן לדלות ביסוד זה.

מתוך הבדיקות המרובות שנעשו בתחנת הנסיונות של מקוה־ישראל, אנו יודעים שהאחוז הממוצע של חנקן בפרדסים שנזדבלו משך 25—30 שנה בזבל חנקני מגיע בערך רק ל־0,8%. רק במקרים בודדים עולה שעור החנקן באזור המטעים כדי 0,12%—0,13%.

עניותן של אדמות ראשון־לציון בחנקן תלויה במעוט החומר האורגני שבהן, (כפי שאפשר לראות מן הטבלה). דלותן בחומר אורגני, היא תוצאה של התנאים האקלימיים. מן ההכרח איפוא להוסיף לקרקעות אלה בצורת זבל את החנקן החסר להן.

בקשר עם שאלת החנקן כחומר מזין בשביל הצמח, יש להוסיף שיסוד תזונה זה נמצא בקרקע בעיקר בצורה אורגנית, שאינו עומד כמעט לרשותו של הצמח, ורק אחרי שהחנקן מתגלגל לצורה מינרלית (בעיקר לצורת Nitrate מלחת) הוא נעשה כשר ליניקת הצמח.

כדי לקבוע באיזו מדה מסוגל קרקע ידוע לספק חנקן לצמח, חשוב איפוא לדעת לא רק את הכמות הכללית של החנקן הנמצא בתוכו, אלא גם לעמוד על פרטי התהליך של גלגול זה, שאנו קוראים בשם „ניטריפיקציה". תהליך זה הוא ביאולוגי ותלוי בפעולתם של חידקים מסוג ידוע.

הגורמים השונים המשפיעים על פוריות הקרקע, כגון: משטר רצוי של אויר, מים וחמרי מזון וכו׳, הם הם המתנים גם את פעולתם של החידקים האלה. לפי האינטנסיביות של תהליך הניטריפיקציה אפשר לדון, במדה ידועה, על פוריות הקרקע (כפי שהעלו החקירות המרובות שנעשו על ידי חוקרים בארצות שונות וגם בתחנת הנסיונות של מקוה־ישראל).

לשם חקירת התהליך הזה השתמשנו בשתי שיטות: מצד אחד מנינו באופן ישר את מספר החידקים הנזכרים, המתפתחים בכמות מסוימת של אדמה בתנאים ידועים; מצד שני קבענו את כמות המלחת המתהווה בקרקע על חשבון החנקן הנמצא בתוכו והמוכנס לתוכו בצורת זבל, וכן את

מהירות התהליך הזה. על יסוד החקירות המקבילות האלה אנו קובעים את מדת האינטנסיביות של הניטריפיקציה בקרקע הנדון.

אשר לקרקעות ראשון־לציון, מתברר:

א) כי מספר החידקים הגורמים לניטריפיקציה קטן הוא.

ב) כי המהירות בה נעשה התהליך הזה אינו מהיר באופן יחסי. מלבד זה קבענו שכמות המלחת הנוצרת באדמות ראשון־לציון על חשבון החנקן הנמצא בתוכן אינה גדולה ביותר, ואין בה כדי לספק את דרישות הצמח לחומר זה.

עלינו להעיר שאפיו זה של תהליך הניטריפיקציה באדמות ראשון־לציון אינו, לפי דעתנו, תוצאה של משטר רע של אויר ומים, כי אם של משטר לא רצוי של חמרי המזון, ז. א. דלותן של הדוגמאות (שכאמור לקחנון מאדמות שלא נזדבלו) בחמרי מזון. ראיה לדבר, שתהליך זה, להפך אינטנסיבי מאד באדמות של אותו סוג עצמו, שנזדבלו במשך זמן רב, כגון אדמות הפרדסים הזקנים בסביבת ראשון־לציון. מזה יש להסיק שעל ידי שמוש בזבלים אורגניים וכימיים במשך זמן ידוע אפשר להגדיל את מדת האינטנסיביות של תהליך הניטריפיקציה, ועל ידי כך גם את פוריותו של הקרקע.

עלינו לציין עוד תהליך אחד הקשור בשאלות החנקן בקרקע, הנקרא אגירת („פיקסציה") החנקן האטמוספרי. תהליך זה גם הוא ביאולוגי, ז. א. תלוי בפעולת סוגים ידועים של חידקים. הוא משפיע במדה רבה על המאזן הכללי של החנקן שבקרקע כי הודות לפרוצס הזה, מתעשר הקרקע ב„חנקן קשור" על חשבון ה„חנקן החפשי" הנמצא באויר שבקרקע.

הנקל להבין את ערכו של תהליך זה כשנזכור שהחנקן הנרכש באופן זה, עלול להעשות בתנאים ידועים בר קליטה לצמח, בו בזמן שהחנקן שבאויר אינו עומד לרשותו של רוב הצמחים (חוץ ממשפחת הקטניות). ברור התנאים שבהם נעשה תהליך זה מוסיף עוד פרט אחד לקביעת סגולותיו הביאולוגיות של הקרקע ולהערכת פוריותו.

מתוך חקירותינו מתברר שבאדמות ראשון־לציון, בדרך כלל, קימים תנאים נוחים לתהליך זה, הודות לסגולות הפיסיות המתאימות. אף על פי כן מוגבלת האינטנסיביות של התהליך האמור באדמות אלה בעיקר בגלל חוסר חומצה זרחנית בת קליטה. יוצא איפוא שעל ידי השמוש בזבלים זרחניים אפשר להגביר, במדה רבה את האינטנסיביות של תחליך זה.

ז ר ח ן. — מתוך הטבלה הנגו רואים שכמות היסוד הזה קטנה מאד באדמות ראשון־לציון. גם לגבי יסוד זה נחשב באירופה אחוז של 0,1% לפחות מבינוני. באדמות ראשון־לציון אחוז הזרחן קטן מזה בהרבה (0,016%) גם לגבי אדמות ארץ־ישראל יחשבו קרקעות ראשון־לציון כדלים בזרחן, והם זקוקים איפוא לתוספת יסוד זה בצורת דשן. זה מתאמת על ידי הבדיקות המרובות בשיטות המיוחדות שמשתמשים בהן בתחנת הנסיונות של מקוה־ישראל. גם הנסיונות שנעשו על ידי אחד המחברים בזבול כרמים בראשון־לציון משך שנים אחדות בזרחן, הוכיחו את הצורך בשמוש בזבל זה. אכן, מתוך הנסיונות שנעשו בתחנת הנסיונות של מקוה־ישראל הוברר, כי אחרי זבול זרחני משך שנים רבות במנות גדושות, יש שהוספת זבל זה נעשית מיותרה, מכיון שבשכבות העליונות של הקרקע נצטברה כמות מספיקה של זרחן המספיקה לצרכי הצמח. במקרים כאלה נתקלנו באדמות אחדות בפרדסי ראשון־לציון.

א ש ל ג. potasse — מתוך הטבלה אנו רואים שקיים הבדל בכמות האשלגן — potassina בין האדמות הקלות לכבדות; הצד השוה שבהן שכולן כאחת דלות יסוד זה לגבי אדמות אירופה (כמות של 0,23% נחשבת שם לבינונות) ולגבי האדמות הכבדות שבסביבות אחרות של ארץ־ישראל שבהן מגיעה לפעמים כמות האשלג עד ל־0,5%. כמות האשלג הולכת וגדולה באופן מקביל לכמות הטין שבאדמה.

בתחנת הנסיונות של מקוה־ישראל נעשו בדיקות לפי שיטות מיוחדות לשם ברור זיקתן של אדמות ראשון־לציון לאשלג. הוברר שכולן זקוקות לאשלג, אולם האדמות הקלות במדה גדולה יותר מהכבדות.

אולם במה דברים אמורים באדמות שלא נזדבלו משך שנים רבות. אחרי דשון באשלג במשך שנים מספר, באדמות בינוניות (לא קלות ביותר) נעשית הוספת אשלג מיותרת, כי תרכבות של היסוד הזה מצטברות בקרקע בכמות מספיקה. בפרדסי ראשון־לציון ראינו דוגמאות לכך.

III. ריאקציה של הקרקע.

בדברנו על משטר חמרי המזון, עלינו לעמוד על סגולה כימית חשובה המטביעה את חותמה על התהליכים החימיים והביאולוגיים המתהוים בקרקע, כונתנו — לריאקציה של הקרקע. היא תלויה בתהליכי התהוות הקרקע, הנבדלים

בתנאי אקלים שונים. כתוצאה ממציאות או חוסר סיד בקרקע ובהתאם להרכבו החימי של החלק הקולואידלי שבו, ז. א. אם הטין שבו הוא נתרני, סידני או מימני, יכול הקרקע להיות בעל ריאקציה בסיסית, סתמית (נייטרלית) או חומצית. מציאות של הטין הנתרני, (ובקשר עם זה מציאות הסודה), גורמת ריאקציה בסיסית (אלקלית). טין מימני גורם, להפך, לחומציות הקרקע. מציאות טין סידני מסייעת במדה מרובה ליצירת ריאקציה סתמית או בסיסית רפה. ומשמשת כעין תריס בפני התהוות ריאקציה חומצית או בסיסית חזקה.

באירופה, באקלים ההומידי (לח) מצטינות האדמות בחוסר סיד, הנשטף מהן על ידי הגשמים המרובים, ונוצר בהן טין מימני בעל ריאקציה חומצית. התנאים הקלימים השוררים בארץ־ישראל אינם רצויים בדרך כלל להתהוות הטין המימני. מטעם זה מועטות בארץ־ישראל האדמות בעלות ריאקציה חומצית.

בטבלה א. אנו מביאים את תוצאות הבדיקות ביחס לריאקציה של הקרקע, המסומנת בסמל PH. באדמות ניטרליות ה־PH בערך 7. באדמות בעלות ריאקציה בסיסית רפה, מתנדנד ה־PH בין 7 ל־8. זוהי הריאקציה של רוב אדמות המטעים באזור החוף. באדמות בסיסיות שעורו למעלה מ־8. באדמות בעלות ריאקציה חומצית רפה, הוא מתנדנד בין 6 ל־7. בדרך כלל לא נתקלנו בעבודתנו באדמות שה־PH בהן למטה מ־6.

מתוך הטבלא א. אנו למדים שאדמות החמרה והאדמות הכבדות המכילות סיד, כגון „סלג", הן בעלות ריאקציה בסיסית, ובסיסיותה הולכת וגדלה בעומק. האדמות הקלות הן בעלות ריאקציה סתמית או בסיסית רפה מאד, ובסיסיותן פוחתת והולכת בעומק. מענין לציין באופן מיוחד את הריאקציה של אדמת „נזז" (דוגמה מס. 11) הריאקציה שלה היא חומצית וחמציותה הולכת וגדלה בעומק.

יש עוד להזכיר את הנטיה להגברת החומציות בעומק בדוגמה מס. 5, מה שאין כן בדוגמה מס. 4. וזהו אחד היתרונות של מס. 4 על מס. 5.

חשיבות רבה נודעת לקביעת הריאקציה של הקרקע לגבי הבחירה של זבלים שונים. כי הזבלים בבואם במגע עם הקרקע מביאים שנויים, לפעמים לא רצויים, בריאקציה שלו. תופעה זו נכרת ביחוד באדמות הקלות, שמדת התנגדותן לשנויים כאלה קטנה, או כמו שרגילים להביע זאת בלשון המדע — הכוח הבופירי — (pouvoir tampon) שלהן חלש.

מתוך הנסיונות שנעשו בתחנת הנסיונות של מקוה־ישראל נתברר שבאדמות קלות החסרות סיד (כגון: השכבות העליונות של הדוגמאות מס. 2, 3, 4), עולה חומציות הקרקע במדה ניכרת כשמשתמשים בדשנים חנקניים ידועים. זה גורר אחריו עכוב בתהליך הניטריפיקציה של הדשנים האלה. במקרים כאלה רצוי איפוא להוסיף סיד לקרקע.

IV. תנאים הידרולוגיים וטיב המים בראשון־לציון

קיומו והתפתחותו של משק אינטנסיבי תלויים באפשרויות ההשקאה ז. א. בכמות המים העומדים לרשות המשק ובטיבם.

בראשון־לציון נמצאים מי־תהום בעומק לא גדול, בדרך כלל. בטבלה ד' אנו נותנים סקירה על גובה פני המים בבארות ראשון־לציון, כמות המים הנשאבות מהן במשך שעה, כמו כן נתונים (données) עיקריים מבדיקה כימית של המים האלה. מבאר אחת אנו נותנים בדיקה מלאה (טבלה ה'), כפי שאנו רואים מטבלה זו, מכילים מי ראשון־לציון כמות מעטה של מלחים נמסים. שעור הנתרן הכלורי גם הוא אינו גדול בהם. מלחי הסידן מהווים במים אלה את רוב המלחים. לכן, ראויים המים בהחלט לצרכי השקאה, ואינם יכולים לגרום הצטברות מלחים בקרקע, בפרט שקרקעות ראשון־לציון, כפי שאפשר לראות מן הטבלה „ו" אינם עשירים במלחים נמסים — Soluble.

מסקנות.

על יסוד חקירותינו, הננו באים לידי המסקנות הבאות:

א) רוב אדמות ראשון־לציון הן „עמוקות" (ז. א) אין בהן שכבות היכולות לעכב את חדירת השרשים והתפשטותן בהן. הנטיעות מוצאות שכבה עמוקה שבה תוכל להווצר רשת ענפה של שרשים. רק בנקודות בודדות אנו נתקלים בשנויים פתאומיים במבנה החתך בעומק לא גדול, היוצרים סביבה לא רצויה לתתפשטות השרשים (שכבת אבני גיר בדוגמה 7, או שכבת נזז בדוגמה 11).

ב) לפי הרכבו המיכני שיכות אדמות ראשון־לציון ברובן לאדמות חול וחול־חמרה, שבתנאי טיוב רציונליים יוכל להווצר בהן משטר אויר וכן גם משטר המים רצויים.

ג) האדמות הנדונות דלות בחומר אורגני, וכן גם

בחמרי מזון מינרליים, כגון: חנקן, זרחן ואשלג.

ד) כמות המלחים הנמסים בקרקע — קטנה.

ד) הריאקציה של רוב הקרקעות — רצויה.

ו) הכוח ה„בופירי" (התנגדותן לשנוי הריאקציה) באדמות חסרות הסיד — חלש.

ז) על אף תנאים פיזיים רצויים, אין תהליך הניטריפיקציה והפיקסציה של החנקן באדמות ראשון־לציון מהיר למדי, מחוסר כמות מספיקה של חמרי מזון. אבל אפשר להגביר אותו על ידי טיוב מתאים על ידי שמוש בזבלים כימיים ואורגניים.

ח) מי הבארות ראויים בהחלט להשקאה.

הננו רואים איפוא שאדמות ראשון־לציון, לפי הרכבן המיכני ולפי סגולותיהן הפיזיות, מתאימות לדרישות של משק אינטנסיבי, בתנאי עבוד והשקאה רציונליים. אכן, הן עניות בחמרים מזינים ובחומר אורגני, אולם זהו דבר הנתן במדה ידועה לתקון על ידי זבול. על ידי קיום תנאים רצויים של משטר אויר, מים וחמרי מזון אפשר להגביר את פוריות הקרקע ולהרים את תנובתה לגובה מקסימלי.

* * *

טיב הקרקעות והמים של ראשון־לציון הוא עושר גנוז שצריך היה לגלותו, להחיותו ולנצלו. תושבי ראשון לציון הגדילו לעשות מבחינה זו. עדים לזה השדות והפרדסים הפורחים לאורך חוף הים, במקום שבמשך מאות בשנים השתרעו רק שטחי חול קרחים, שתושבי המקום לא הפיקו מהם כל תועלת. התושבים החדשים שבאו למקום לפני חמשים ושמנה שנה [התרמ"ב], היו כאן הראשונים שלקחו לעזרתם את המדע ואת שיטות החקלאות החדישות. בעזרת המדע ובמסירותם הרבה, שנבעה מתוך האידיאל שפעם אותם, הצליחו להתגבר על הקשיים המרובים ולהחיות את השממה.

שש טבלאות.

מפני סבות טכניות היה להמסדר אי־אפשר לסדר את שש הטבלאות לפי מספרן הסדורי: א', ב', ג', ד', ה', ו'; והוכרח לסדרן בסירוגין: ב', א', ד', ה', ג', ו'.

טבלא ב'

מדת חלחול המים בקרקעות ראשון־לציון

המזון הדרוש לחדירת המים דרך עמוד הקרקע של 15X3 סנטימטר.							
מ"מ הדוגמא	עומק השכבה בס"מ	מנה ראשונה בת 50 ס"מ³		מנה שניה של 50 ס"מ³		מנה שלישית של 50 ס"מ³	
		דקים	שעות	דקים	שעות	דקים	שעות
2	0—40	12	—	12.5	—	13	—
2	40—100	22	—	23	—	25	—
3	0—20	9	—	13	—	13	—
3	20—70	12	—	14	—	15	—
3	70—100	7.5	—	8.5	—	10	—
4	0—30	15.5	—	18	—	18.5	—
4	30—50	25.5	—	29.5	—	39	—
5	80—100	58	—	7	1	13	1
8	0—20	53	2	53	6	35	25
8	20—30	25	4	—	20		
8	30—60	30	6				
10	0—30	34	1	42	1	13	2
10	30—100	58	1				
11	0—20	7	—	7.5	—	7.5	—
11	20—35	5	—	6	—	7	—
11	35—65	40	1	44	1	7	2
11	65—100	45	3	29	6	52	7

„ראשון־לציון" בעריכת ד. יודילוביץ. גל. 24.

טבלא א׳

הרכב קרקעות ראשון־לציון

מספר הדוגמא	מוצא הדוגמא	עומק השכבה (ס״מ)	צבע	הרכב מיכני של הקרקע					סגולות הקרקע ביחס למים				משקל נפחי	Fe_2O_3 %	$CaCO_3$ (סיד) %
				טין (חומר) %	אבק %	חול דק %	חול גס %	חצץ %	קבול המים % לפי המשקל	קבול המים % לפי הנפח	החלחול (בדקים)	עליה (במ״מ)			
1	י. ל. טופורובסקי צפון	0-40	צהב בהיר	3.85	2.02	16.71	77.42	—	28	44	10	—	1.57	0.3	0.2
		40-100	〃 〃	3.10	1.80	12.42	82.68	—	—	—	9	—	—	0.3	0
2	דוד יודילוביץ צפון	0-40	צהב חום אדמדם	6.35	2.61	25.25	65.80	—	32.8	48.8	12	435	1.49	0.45	0
		40-100	אדום חום	12.35	2.06	30.34	55.25	—	35.4	47.7	22	519	1.35	1.47	0
3	צפורה שורץ דרום	0-20	אדום־חום	7.50	1.31	14.60	76.59	—	28.8	42.4	9	402	1.47	0.66	עקבות
		20-70	אדום צהב	9.01	0.67	15.05	75.27	—	—	—	12	437	1.46	1.00	0
		70-100	צהב בהיר אדמדם	5.01	0.08	10.01	84.90	—	24.7	39.0	7½	332	1.58	0.30	0
4	שרה כהן מזרח	0-30	חום צהב	6.13	1.17	35.62	57.18	—	32.0	46.7	15.5	490	1.46	0.85	0
		30-50	חום אדום	18.30	2.41	60.69	18.60	—	34.3	44.6	25.5	484	1.30	2.12	0
		50-100	חום אדום	31.07	5.23	36.60	27.10	—	34.7	45.0	45.0	720	1.30	2.53	0
5	ש. פפירמיסטר מאיר בלומברג ע״י ביח״ר סיליקט	0-35	חום אפור	13.38	5.42	29.86	25.02	—	38.7	53.0	57	—	1.37	1.9	0
		35-80	צהב חום	15.78	6.92	39.00	38.03	—	—	—	65	—	—	2.5	0
		80-100	חום אפור צהבהב	20.52	3.46	45.85	30.17	—	40.4	54.0	58	800	1.34	2.4	0
6	ברכה הירשפלד (מחצבה)	0-35	חום אדמדם	20.90	3.43	32.94	42.00	0.73	42.4	53.9	—	—	1.27	2.42	
		35-55	אדום חום	21.60	3.72	31.30	42.93	0.45	—	—	—	—	—	2.75	3.4
		55-80	אדום חום	19.64	3.45	24.80	52.11	—	—	—	—	—	—	—	1.6
7	שכונת אברמוביץ מערב	0-35	אדום חום	21.96	2.24	44.75	31.05	—	43.0	55.9	—	538	1.30	2.58	עקבות
		35-75	אדום חום צהב	19.36	1.46	49.58	29.60	—	—	—	—	530	—	2.38	עקבות
8	מאיר רוזנפלד צפון	0-20	חום אפור	20.02	6.41	28.42	45.15	—	43.4	58.1	175	658	1.34	2.45	1.2
		20-30	חום אפור אדמדם	31.40	7.35	27.91	33.34	—	40.6	51.5	265	629	1.27	3.98	3.6
		30-60	חום אדום	30.34	5.08	21.40	42.96	0.2.	—	—	390	—	—	3.80	4.0
		60-100	〃 〃	19.36	2.75	16.50	61.20	—	41.8	55.4	135	—	1.35	—	2.1
9	יוסף גורדון אחוזה ב׳	0-30	אפור	24.45	7.56	34.10	32.01	1.88	39.7	52.8	—	781	1.33	—	1.6
		30-60	〃	37.00	24.46	28.44	10.10	—	42.2	57.0	750	730	1.35	6.35	1.6
		60-90	〃	34.00	4.90	22.65	30.75	3.21	—	—	470	671	—	4.70	5.0
10	טולקובסקי וטרכטנברג מערב	0-30	אפור	30.17	8.81	32.38	27.88	0.76	41.5	53.0	94	720	1.28	3.8	4.5
		30-100	אפור	34.04	15.61	27.60	22.75	—	41.4	53.8	118	695	1.30	4.3	7.6
11	ע. פרשקובסקי דרום	0-20	צהב אפור בהיר	2.06	0.51	15.21	81.90	0.32	23.4	36.7	7	472	1.57	0.13	0
		20-35	צהב אפור	4.31	2.11	22.23	71.35	—	26.0	37.7	5	484	1.45	0.38	0
		35-65	צהוב חום	26.05	9.07	26.80	37.15	0.93	37.0	47.7	100	569	1.29	2.65	0
		65-100	צהב חום	31.06	12.52	23.00	33.02	0.40	33.7	50.1	225	629	1.33	2.80	0

טבלא ד'

בעלי הבארות	המקום	העומק עד המים במטרים	עומק סוף הקדוח במטרים	כמות המים בשעה במ³	הרכב הכימי של המים (מיליגרמים בליטר)				
					ס"ה מלחים נמסים	כלור Cl'	נתרן כלורי עפ"י חשבון	HCO_3 דו פחמית Hco_3	Ca סידן (Ca)
זיגר אריה	מצד מערב	16	50	55		47.5	78.2		
ריבנר ולנדוי	"	28	35	50		39.7	65.4		
חברת „אביבה"	"	45	60	90		41.1	67.8		
טרכטנברג עזרא	"	18	33	48		46.1	76.0		
טולופמן דוד	"	24		85	407	43.4	71.5	134.0	84.0
הלל יצחק ושות'	מצד דרום	36	1	50		41.1	67.8		
רפפורט כתריאל ושותפ'	"	34	40	50		40.5	66.7		
כהן מנחם ושותפ'	"	40	40	50		46.5	76.5		
ברוטמן ושותפ'	מצד מזרח	45	50	60		40.0	65.9		
„קוסבה" י. כהן ושות'	"	28	35	40	406	35.5	58.4	152.0	63.0
טופורובסקי ושותפ'	"	28	67	80		41.9	69.0		
פובומבורובסקי ושות'	"	42	67	57	499.5	52.0	85.7	235.0	59.8
„באר שבע" מרקוביץ ושות'	מצד צפון	40	56	80		46.1	76.0		
ברנשטיין „הנוטע"	"	35	65	120		45.5	75.0		
זיגר אריה	"	28	60	60	563.5	64.2	105.6	247.0	79.0
ד"ר שילוני ושות'	"	28	70	60	600.5	72.3	119.0	195.0	81.8

טבלא ה'

ההרכב הכימי של המים בבאר היקב בראשון־לציון.

ס"ה מלחים נמסים	חומר אורגני נמס	Na נתרן	Mg מגנזיום	Ca סידן	SO_4 גפרית	SiO_2 צורות	NO_3 חנקות	HCO'_3 דו פחמית	Cl' כלור
390.5	1.6	33.5	6.6	61.0	8.2	10.5	20.0	211.0	36.2

קשיות (מעלות גרמניות)		
כללית	מתמדת	חולפת
9.6	1.1	8.5

טבלא ג׳.

ההרכב הכימי של קרקעות ראשון־לציון.

מס׳ הדוגמה	עומק השכבה בס״מ	חומר אורגני Humus (Cx1.72) %	חנקן Azote %	זרחן Phosphor P_2O_5 %	אשלגן* Potassium K_2O %
1	0—40	0.11	0.010	—	—
2	0—40	0.36%	0.0147	0.016	0.03
2	40—100	0.26	0.0134	—	—
3	0—20	0.31	0.0154	0.017	0.053
4	0—30	0.45	0.0245	—	—
5	0—35	0.43	0.0130	—	—
7	0—35	0.29	0.011	0.016	0.070
8	0—20	0.70	0.044	—	—
9	0—30	0.80	0.041	0.027	0.110
9	30—60	0.64	0.030	—	—
10	0—30	0.62	0.037	—	—

טבלא ו׳.

הרכב המלחים הנמסים.

מיליגרמים בקילו.

מס׳ הדוגמה	עומק השכבה בס״מ	ס״ה מלחים נמסים	כלור Cl	נתרן כלורי NaCl לפי החשבון	שידן Ca	דו־פחמות (HCO_3)
4	1—30	385.5	35.2	58.0	56.0	171.0
4	50—100	529.2	35.2	58.0	52.0	158.0
8	0—20	918.0	29.5	48.7	130.0	396.0
9	0—30	813.5	46.9	77.3	70.0	427.0
10	0—30	888.0	31.6	52.1	156.0	476.0
11	0—20	455.0	64.2	106.0	36.0	110.0

*) בדף 351 טור ב׳ בסעיף אשלג — נדפס בשגגה: „אשלגן Potassina״ וצריך לקרוא: Potassium.—

עד כאן פרק האגרולוגיה של אינג׳ מ. וויניק וא. פרל.

מטאורולוגיה

אַקְלִים רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

מאת ד״ר דב אַשְׁבֵּל ואינג׳ מֵאִיר וִינִיק

הקדמה

א. ההחגה המטאורולוגית. [תורת מחזות האויר]

המדידות המטאורולוגיות בראשון־לציון המשמשות בסיס למאמר זה התחילו ב־1912 ע״י אינג׳ מ. ו י נ י ק וגם הוצאו לפועל על ידו או על ידי עוזרו דוד בן פנחס במעבדה הכימית של היקב בראשון־לציון במשך 25 שנה רצופות.

המכשירים הם: ב ר ו מ ט ר כספית מהפירמה M. Kohler, מ ד ח ו ם מקסימום—מינימום, מדחום יבש ולח ו מ ד ג ש ם של 500 ס״מ מרובעים בשטחו העליון, הייגו מן הטפוס האוסטרי. המדכובד — (הברומטר) עומד במעבדה בעוד שמודדי החום נמצאים בתוך סוכת תריסים. הסוכה עמדה שנים רבות בחצר הנמצאת כיום בגבול בית החרשת לשכר (בירה). הסוכה הועברה בתרצ״ד למקום אחר; ליד ה„גשר״.

המדגשם שעמד אף הוא קרוב למקום הסוכה בקרבת המעבדה העתיקה של היקב, העמד על ה„גשר״ למעלה.

החומר הרב שנצטבר במשך 25 שנה עובר עתה באופן מיוחד על ידי ד״ר ד. א ש ב ל והמסקנות על האקלים של ראשון־לציון ניתנות כאן בקוים כלליים:

התחנה המטאורולוגית בראשון־לציון עומדת ברוחב גיאוגרפי של $31^0 51'$ מעלות רוחב צפוני, ובאורך של $34^0 49'$ מעלות אורך מזרחי מגרניוטש. גובה המקום הוא, כ־50 מטר מעל פני הים ורחוק מן שפת הים כ־10 קלומטר. בין התחנה ובין חוף הים מבדילים שטחי חולות רחבי ידים וכרמי גפן, שקד ומטעי הדר. השפעת החולות נכרת היטב על כמות הגשמים ועל התנודות של הטמפרטורה.

I. הלחץ הברומטרי.

הלחץ הברומטרי של האויר בראשון־לציון נמדר באמצעות ברומטר כספית. – למספרים שנרשמו עפ"י כלי זה, הוכנסו שני תקונים: 1) התקון של גובה עמוד הכספית לפי טמפרטורה של 0°C. 2) התקון של משיכת הארץ בהשואה לזה אשר ברוחב הגיאוגרפי של 45 מעלות רוחב צפוני.

ברומטר שאינו עשוי כספית, למשל ברומטר אַנֶרוֹאִיד, אינו זקוק לתקונים אלה, אבל לעומת זה אין מספריו מחלטים, והם זקוקים תמיד להשואה עם מספרי ברומטר של כספית. מתוך הַתַּצְפִּיוֹת נתקבלו עבור ראשון־לציון מספרי הלחץ באופן ממוצע לחדשים השונים כלהלן:

ינואר	756.03	יולי	750.1
פברואר	756.20	אוגוסט	750.6
מרס	754.9	ספטמבר	752.5
אפריל	753.6	אקטובר	754.6
מאי	752.9	נובמבר	755.7
יוני	751.9	דצמבר	757.4

הממוצע השנתי 753.9

הלחץ הברומטרי בראשון־לציון גדול, אם כן, בחורף, מאשר בקיץ; וההפרש השנתי הממוצע הוא בין 757.4 בדצמבר ל־750.1 ביולי, כלומר 7.3 מילימטר באופן בינוני. בחורף ישנן אמנם ירידות ועליות יותר גדולות ממספר זה; ואולם הממוצע בכל אלו הוא יותר גבוה מאשר הלחץ „הקבוע" כמעט בימות הקיץ.

ההפרש בין הנקודה הנמוכה בירידה גדולה של הלחץ הברומטרי והנקודה הגבוהה בעליה גדולה אשר אחרי הירידה או לפניה יכול להגיע בתנאי ראשון־לציון ל־15–17 מילימטר. זהו הפרש גדול מאד באזור זה, בעוד שבארצות מערב–צפון אירופה קשורות הופעות דומות של מזג האויר בשנויי לחץ הרבה יותר גדולים (30–50 מילימטר). משום כך „מרמים" הברומטרים העשויים בחוץ־לארץ בהתאם לתנאי המקומות ההם, כשמשתמשים בהם כמו שהם מסומנים, בלי כל תקון, בראשון־לציון או במקום אחר בארץ־ישראל.

ירידה בלחץ הברומטרי בימי החורף קשורה עפ"י רוב ברוח מזרחית או מזרחית דרומית אשר אחריה מתקשרים ענגים ובמקרים רבים גם אין הגשם מאחר לבא. ואולם ברדת הגשם כבר „עולה" הברומטר באזור זה.

עלית הלחץ הברומטרי בחורף קשורה בגל אויר קר הבא ממזרח–צפון, או ממערב–צפון. במקרה הראשון השמים מתבהרים תיכף ובמקרה השני עוד קודרים השמים יום או יומים עד התבהרם.

ירידת הלחץ הברומטרי בחדשי הסתו והאביב קשורה תכופות בהופעות שָׂרָב (חמסין); במזג אויר של שרב, קימת זרימת אויר מדרום או ממזרח. זרימה זו חלשה היא, והרוח כמעט שאינה נכרת. הטמפרטורה עולה אז לדרגות גבוהות מאד והלחות שבאויר פוחתת עד המינימום. בימים כאלה גוברת ההתאַדות עד מאד.

עם גמר ירידת הלחץ הברומטרי והתחלת עליתו גם פוסק השרב בבת אחת, ואויר קר ממערב או מצפון בא במקומו. התנאים משתנים אז מן הקצה אל הקצה, והלחץ הברומטרי עולה בבת אחת מן המינימום אל המקסימום.

II. תנאי הטמפרטורה של האויר.

ה ת ה ל י ך ה י ו מ י.

בעשרים וארבע השעות של יממה, עולה קו הטמפרטורה בדרך כלל משעת הזריחה עד השעה הראשונה אחר הצהרים. אח"כ הוא יורד לקראת הערב והלילה. בתחילת הערב הירידה היא אטית, ואלו בסוף הלילה היא מהירה. הטמפרטורה הנמוכה ביותר היא ע"פי רוב לפנות בקר, והגבוהה ביותר סמוך לשעת הצהרים.

בימות החורף אין ההפרש בין עליה של הטמפרטורה ביום, והירידה בלילה, גדול ביותר. בעיקר קטנים השנויים בימים מעוננים ובימים גשומים. בימים בהירים, גדול ההבדל בין הטמפרטורה ביום, והטמפרטורה בלילה, גם בחורף.

בקיץ עולה הטמפרטורה בשעות הצהרים למדרגה גבוהה. בראשון־לציון קטנה אמנם הטמפרטורה המקסימלית ביום קיץ מזו שהיתה יכולה להגיע עדיה, אלולי היה הים רחוק 10 קילומטר בלבד. קרבת המקום לים גורמת לכך שבשעות הצהרים נושבת, בתקופה החמה, רוח מערבית צוננת מן הים המעכבת במדה רבה את עלית הטמפרטורה של האויר אל שיא גבוה יותר מכפי שהיא מניעה אליו.

ואולם האדמה מרבה להתחמם במשך היום ע"י קרני השמש ומרבה להתקרר בשעות הלילה באופן שההבדל בין היום והלילה בקיץ עולה למספר גדול. ההתחממות ביום וההתקררות בלילה גדולות בראשון־לציון הרבה יותר מאשר על חוף הים ממש.

III. הטמפרטורה הממוצעת של האויר בראשון־לציון.

	ינואר	פברואר	מרץ	אפריל	מאי	יוני	יולי	אוגוסט	ספטמבר	אוקטובר	נובמבר	דצמבר	הממוצע לשנה
1912	12.1	13.5	15.9	18.8	21.1	25.4	26.3	26.2	24.7	22.6	17.9	13.2	19.8
1913	11.9	12.3	15.3	18.6	20.6	23.7	25.1	25.8	24.9	22.9	17.2	12.9	19.2
1914	13.4	12.6	16.2	16.6	21.1	24.2	25.1	26.8	26.4	21.7	17.3	14.2	19.6
1915	13.7	13.2	15.8	(18.1)	21.	25.3	27.1	27.5	25.8	23.2	18.2	15.4	20.4
1916	12	13.4	15.8	18.7	23.4	26.8	28.1	26.5	25.1	21.5	20.4	15.4	20.6
1917	13.6	13.5	16.7	19.7	20.6	23.9	25.9	26.8	25.4	21.7	20.4	14.4	20.2
1918	11.9	12.9	15.	18.1	20.5	23.6	25.7	26.6	25.7	24.6	20.8	14.7	20.0
1919	14.6	15	16.5	17.4	20.1	23.4	27.	26.6	26.4	24.2	20.8	14.	20.5
1920	13.9	12	17.6	19.5	22.7	25.2	27.3	27.6	26.3	23.9	17.6	14.3	20.6
1921	12.9	13.5	15.4	19.3	21.7	25.1	26.9	27.3	(29.3)	22.1	18.7	14.5	20.5
1922	13.4	14.5	17.1	20.3	22.4	25.2	27.4	26.9	25.9	24.6	20.9	15.	21.1
1923	14.5	14.3	17.1	18.7	23.6	26.5	26.1	26.5	25.9	25.	21.7	17.6	21.5
1924	14.1	14.9	17.4	22.2	21.4	25.2	27.5	27.2	26.8	24.	19.3	15.5	21.3
1925	11.6	13.4	19.4	18.6	22.3	24.6	26.7	27.4	27.1	24.2	21.3	16.5	21.1
1926	11.6	12.3	17.5	19.8	23.0	24.8	26.7	26.5	27.	24.8	22.6	19.3	21.1
1927	14.1	11.8	18.1	18.2	23.3	25.1	26.7	26.6	26.7	24.2	21.1	18.	21.1
1928	13.9	13.4	15.2	22.3	24.2	25.2	26.7	27.7	27.	23.8	20.2	15.8	21.1
1929	12.3	12.7	15.9	17.7	24.7	25.5	27.3	28.2	26.8	24.1	20.2	15.3	21.3
1930	13.1	14.6	16.5	20.1	22.2	26.4	26.8	27.8	26.5	24.1	19.2	17.4	21.2
1931	14.1	14.2	17.8	19.4	22.2	24.7	27.	28.1	30.6	23.8	17.4	14.1	21.1
1932	12.6	12.9	16.1	18.8	20.5	24.4	27.	27.1	25.	24.	19.5	14.6	20.18
1933	13.2	14.3	16.5	17.9	21.8	25.5	26.8	26.4	25.5	21.6	20.4	15.7	20.44
1934	12.7	12.	15.7	19.	22.5	25.1	27.1	27.1	26.5	22.3	19.3	14.1	20.18
1935	14.1	14.6	18.4	21.6	25.2	26.3	26.3	27.1	26.5	23.	17.8	15.8	20.18
1936	15.2	14.5	17.6	18.7	20.7	25.8	26.6	27.3	24.9	24.4	19.2	13.3	19.06

הטמפרטורה הממוצעת של האויר לחדשי השנה השונים מגיעה בראשון־לציון לדרגות אלו:

	מעלות צלסיוס		מעלות צלסיוס
ינואר	13.6	יולי	26.7
פברואר	14.5	אוגוסט	27.2
מרס	17.2	ספטמבר	25.6
אפריל	19.5	אוקטובר	22.9
מאי	21.8	נובמבר	19.2
יוני	24.5	דצמבר	15.6

לשנה 20.6

הטמפרטורה הממוצעת הכי גבוהה היא באוגוסט (27.2 מעלה). והכי נמוכה היא בינואר (13.6 מעלה). הטמפרטורה הממוצעת השנתית היא בראשון־לציון 20.6 מעלה (בתל־אביב 20.1, בבירות 21.2, בירושלים 16.9, בחלואן שבמצרים 21.2). במשך השנה מתחלפת, אם כן, הטמפרטורה הממוצעת של האויר בראשון־לציון כדי 13.6 מעלה.

IV. המקסימום והמינימום הבינוניים של הטמפרטורה.

בשעות הצהרים עולה הטמפרטורה בראשון־לציון באופן ממוצע למספרים אלה:

	מעלה צלסיוס		מעלה צלסיוס
ינואר	17.7	יולי	31.4
פברואר	18.0	אוגוסט	32.9
מרס	22.9	ספטמבר	31.5
אפריל	24.1	אקטובר	28.8
מאי	29.1	נובמבר	24.7
יוני	31.6	דצמבר	20.1

אולם בכל שנה ישנם ימים חמים למעלה מן המדה הממוצעת. בימים חמים מאד עולה הטמפרטורה בממוצע ל־23.1 מעלה בינואר; 25.5 מעלה בפברואר; 32.4 מעלה במרס; 34.3 מעלה באפריל; 38.3 מעלה במאי; 37.6 מעלה ביוני; 35.6 מעלה ביולי; 35.1 מעלה באוגוסט; 34.9 מעלה בספטמבר; 33.5 מעלה באקטובר; 30.1 מעלה בנובמבר; 24.8 מעלה בדצמבר.

הימים החמים ביותר בכל תקופת המדידה היו:

	מעלה צלסיוס			מעלה צלסיוס
ה־2 לינואר	1912	28.2	ה־30 למרס	1919 39.0
ה־22 לפברואר	1932	13.0	ה־22 לאפריל	1928 43.0
ה־8 למאי	1926	43.0	ה־19 לספטמבר	1931 38.0
ה־9 ליוני	1933	46.0	ה־27 לאקטובר	1922 40.0
ה־10 ליולי	1912	40.0	ה־3 לנובמבר	1917 34.8
ה־27 לאוגוסט	1925	39.0	ה־29 לדצמבר	1927 30.0

V. המינימום של הטמפרטורה.

בשעות הלילה יורדת הטמפרטורה באופן ממוצע עד המספרים האלו:

	מעלה צלסיוס		מעלה צלסיוס
ינואר	9.2	יולי	20.8
פברואר	9.1	אוגוסט	21.3
מרס	11.1	ספטמבר	20.9
אפריל	13.1	אקטובר	18.1
מאי	15.7	נובמבר	14.9
יוני	19.5	דצמבר	10.3

במשך השנה משתנה, אם כן, המינימום הממוצע בראשון־לציון כדי 10.7 מעלות. ואולם בכל שנה ישנם לילות קרים למעלה מן המדה. בהם יורדת הטמפרטורה לנקודת מינימום נמוכה. באופן בינוני מגיעה נקודה זו כלהלן:

	מעלות מעל לאפס		מעלות מעל לאפס
בינואר	6.2	ביולי	18.9
בפברואר	6.1	באוגוסט	19.9
במרס	7.5	בספטמבר	18.4
באפריל	10.2	באקטובר	15.7
במאי	13.0	בנובמבר	11.0
ביוני	16.2	ובדצמבר	7.4

הלילות הכי קרים בתקופת המדידה היו אלה:

				מעלה
ליל	ה־28	לינואר	1925	2.0
„	ה־11	לפברואר	1920	2.2
„	ה־3	למרס	1932	4.5
„	ה־1	לאפריל	1914	8.0
„	ה־12	„	1929	8.0
„	ה־1	למאי	1914	9.3
„	ה־6	ליוני	1913	13.5
„	ה־8	ליולי	1912	17.0
„	ה־1	„	1914	17.0

				מעלה
ליל	ה־29	לאוגוסט	1918	17.6
„	ה־27	לספטמבר	1915	16.0
„	ה־30	„	1916	16.0
„	ה־19	„	1917	16.0
„	ה־30	„	1918	16.0
„	ה־22	„	1936	16.0
„	ה־30	לאקטובר	1912	11.0
„	ה־29	לנובמבר	1920	8.0
„	ה־30	„	1927	8.0
„	ה־24	לדצמבר	1912	2.8

התקופה הכי קרה בראשון־לציון במשך 26 שנים היתה בסוף ינואר 1925. מעל פני האדמה בגובה הסוכה המטאורולוגית לא ירדה הטמפרטורה עד נקודת האפס או למטה ממנה, ואלו פני האדמה ממש, היו קפואים; והטמפרטורה הגיעה שם עד 2 מעלות מתחת לנקודת קפאון המים. כך היה הדבר גם בדצמבר 1931 שנח הקפאון שבמטעי ההדר.

מן השנים הקרות מאד שלפני 1912 יש להזכיר את הזרף 02—1901 ואת חורף 06—1905. שגם בהם קרו מקרי קפאון של פני האדמה והצמחים הקרובים אליה, בעיקר במקומות עמוקים ושקערורים אשר בין הגבעות.

VI. התנודה של הטמפרטורה.

כאמור לעיל, קטנים ההפרשים של הטמפרטורה בין היום והלילה בחורף, מאשר בקיץ. באופן ממוצע משתנה הטמפמטורה בראשון־לציון במשך 24 שעה כלהלן:

	מעלה		מעלה
ינואר	8.5	יולי	10.6
פברואר	8.8	אוגוסט	11.6
מרס	11.7	ספטמבר	10.6
אפריל	11.0	אקטובר	10.7
מאי	13.4	נובמבר	9.8
יוני	12.1	דצמבר	9.2

בימי שרב ובימי מעבר, ממזג אויר חמסיני אל אויר יַמִי הבא ממערב, או ממערב—צפון, גדולה התנודה היומית של הטמפרטורה הרבה יותר. במקרה זה יכול להיות הפרשים של 20—15 מעלה ולפעמים אף יותר. בשעות היום עולה אז הטמפרטורה עד קרוב ל־40 מעלה צלסיוס ובמקרים יוצאים מן הכלל גם עד 43 ו־46 מעלה. ואילו בלילות אין היא יורדת, במקרי שרב קשים, למטה מ־25 מעלה או גם 27 מעלה, לילות כאלה שאין בהם התקררות מספיקה של האויר, קשים לאדם מאד, מפני העדר כל תנועה באויר והעדר פליטת חום מספיקה מן הגוף.

שכיחות השרב החם הבא באביב ובסתו, קשורה בירידת הלחץ הברומטרי. הלחץ הולך ופוחת בהתקרב מינימום ברומטרי מן הים והאויר נשאב אז מן ההקף אל המרכז של המינימום הברומטרי. כל עוד המינימום הזה נמצא ממערב לארץ־ישראל תשוב כאן רוח מזרחית או מזרחית—דרומית ורק ברגע שהמינימום הברומטרי עובר מעלינו והלאה מזרחה או צפונה יתחלף בבת אחת גם מזג האויר משרב כבד לסערה דרומית מערבית. במקום אויר חם ויבש מאד משתרר אויר קר ולח והשמים מתקדרים אז עננים כבדים.

מקרי המעבר ממזג אויר של שרב למזג של גל קר יַמי, קשורים בתנודות הגדולות ביותר של הטמפרטורה.

ברם, ישנם גם מקרי שרב, הקשורים במקסימום ברומטרי, היינו בלחץ ברומטרי גבוה ביותר. המקסימום ברומטרי האויר יורד ממרומים ועל ידי ירידתו הוא מתחמם כדי 1^{0} מעלה צלסיוס לכל מאה מטר ירידה.

ברוב המקרים בחורף, קשור אל המקסימום ברומטרי לא השרב החם אלא הקדים (שרקיה) הקר. הקדים שונה מן השרב גם בתוקף הרב של הרוח הצפונית—מזרחית או המזרחית ובטמפרטורה הנמוכה מאד.

VII. הכפור והקפאון.

הקדים הקר מלווה לפעמים קרובות הופעות קפאון. הקפאון נגרם בלילות יבשים ובהירים. הודות לאויר היבש מאד ישנה התקררות גדולה של כל הגופים. ההתקררות נעשית על ידי קרינת חום בצורה אפלה. הצמחים שיכים בדרך כלל למקריני החום הטובים ביותר. אם אין באויר לחות במדה מספיקה כדי לעצור את ההתקררות, הרי צפויה בלילות של קדים קר, סכנת קפאון כפי שקרה בינואר שנת 1925 ובדצמבר 1931 באזור המטעים של ראשון־לציון ובנותיה.

כיון שהאויר הקר גם כבד יותר מהאויר החם, הרי שהאויר הקר זוחל על פני האדמה ומתקבץ בכל שקערורית ובכל בקעה. הוא מהווה ברכות קרות מאד שבתוכן גדולה סכנת קפאון הצמחים יותר מאשר במדרונות הגבוהים רק מטרים מעטים.

בלילות בהירים וקרים כנ"ל יש צורך להסיק ולחמם את האויר בשדות מטע רגישים. אפשר לקבוע כמעט בודאות בשעות הערב, אם תהיה במשך הלילה סכנת קפאון, באמצעות מודד חם יבש—ולח העשוי במיוחד לשם זה ונקרא פַּגוֹסקוֹפּ.

מקרי קור באזור ראשון־לציון היו בשנות: 1901, 1906, 1907, 1915, 1917, 1918, 1920, 1921, 1923, 1925, 1927, 1929, 1931, 1932.

VIII. הלחות שבאויר.

את הלחות שבאויר אפשר לבטא בשתי צורות: בצורת „לחות יחסית", כלומר באחוזים ממה שהאויר יכול להכיל בטמפרטורה השוררת בו באותה שעה. או בצורת „לחות מחלטת", כלומר, בְּגַרָמים אדי—מים לכל מטר מעוקב אויר או במילימטרים כספית של לחץ האדים בתוך הלחץ הברומטרי הכללי.

אם נבטא את הלחות שבאויר בדמות לחות יחסית הרי האויר יבש בקיץ ולח בחורף. ואם נבטא את הלחות בדמות לחות מחלטת אזי האויר יבש בחורף ולח בקיץ בראשון־לציון.

1. הלחות היחסית.

מתוך מדידות 25 השנים האחרונות מגיעה הלחות היחסית של האויר בראשון־לציון באופן ממוצע כלהלן:

בינואר	78 אחוזים	ביולי	72 אחוזים
בפברואר	78 „	באוגוסט	73 „
במרס	72 „	בספטמבר	72 „
באפריל	68 „	באקטובר	72 „
במאי	66 „	בנובמבר	73 „
ביוני	69 „	בדצמבר	76 „

לשנה 72.4 אחוזים.

החדשים היבשים ביותר הם אלה אשר בהם שכיחים החמסינים של האביב וראשית הקיץ, היינו: אפריל, מאי, יוני. בחדשי הקיץ עצמו גוברת הלחות היחסית הבינונית הודות לכמויות הטל הרב השכיח בלילות החדשים האלה באזור ראשון־לציון.

בקיץ של שנה נורמלית אין החמסינים מצויים כאן.

התהליך היומי של הלחות היחסית דומה לתהליך השנתי. בחלק החם של היממה, כלומר בשעות היום, ירודה הלחות היחסית אשר באויר ובחלק הקר של 24 השעות, היינו בלילה, עולה הלחות היחסית לנקודתה הגבוהה ביותר.

בימי גשם, בימים מעוננים ובלילות טל מגיעה הלחות היחסית למקסימום שלה, כלומר למאה אחוז. בשעות היום בימי הקיץ יורדת הלחות היחסית עד 50—40 אחוז, ובלילה רגיל היא עולה לפעמים קרובות ל־90—80 אחוז.

בימי שרב (חמסין חם) פוחתת הלחות היחסית עד 20—15 אחוז, פרט לשעות המעטות שבהן נושבת אחר הצהרים רוח ים קרירה ולחה. משעה שנפסקת הרוח המערבית הבאה מן הים משתרר שוב היובש של השרב גם בשעות הלילה. גם בימי קדים קרים פוחתת הלחות היחסית שבאויר עד מדרגה ירודה בדומה לזו של ימי שרב. — מנקודת מבט היובש ואבוד המים של הצמחים ישנו דמיון רב בין השרב והקדים העז. בשניהם מתיבשת האדמה עד מאד ולפי הנראה מאבדים אז גם הצמחים הרבה מאד מהנוזלים האצורים בהם. בקדים של אמצע דצמבר 1936, למשל, הגיעה ההתאדות כמעט לאותה המדה ששררה בימי שרב אמתיים, אף על פי שהטמפרטורה היתה נמוכה מאד.

כדי להפחית את השפעת הקדים הקר והיבש יש לבנות משברי־רוח טובים בעבר המזרחי של מטעים כשם שמעמידים שוברי רוח חזקים נגד פעולת הרוח המערבית החזקה באזורים ידועים.

2. הלחות המחלטת.

התהליך היומי של הלחות המחלטת בראשון־לציון דומה כמעט לתהליכה של הטמפרטורה. בשעות החמות ביום גדולה גם כמות הלחות המחלטת באויר ואלו בשעות הקרות פוחתת גם הלחות המחלטת.

וכן הדין גם בנוגע לחלקי השנה: בחלקי השנה הקרים קטנה כמות הלחות המחלטת שבאויר ובחלקי השנה החמים היא גדולה יותר מכפלים מאשר בחורף.

המספרים דלהלן נותנים מושג ברור על לחץ האדים:

	מילימטר כספית		מילימטר כספית
בינואר	8.75	ביולי	19.1
בפברואר	8.9	באוגוסט	19.9
במרס	9.5	בספטמבר	18.3
באפריל	11.4	באקטובר	15.7
במאי	13.5	בנובמבר	12.4
ביוני	17.0	בדצמבר	9.5

לשנה 13.6

החלוקה של הלחות המחלטת במשך היום היא כדלהלן:

בקיץ.			בחורף.		
בבקר	בצהרים	בערב	בבקר	בצהרים	בערב
18.2	20.7	18.8	7.8	9.8	10.7

בדברנו על לחות האויר יש על כן צורך להדגיש היטב לאיזה משני מיני הלחויות אנו מתכונים: ללחות היחסית או ללחות המחלטת.

IX. תנאי הגשמים.

1. הכמות השנתית.

מתוך תקופת המדידה מתקבל ממוצע שנתי של כמות הגשמים בראשון־לציון בגבול 576.7 מילימטרים.

רק 3 שנים היו בנות כמות שנתית נמוכה מ־400 מ"מ: שנות הבצרות התרפ"ה (370 מ"מ), התרצ"ב (335 מ"מ) ותרצ"ג (341 מ"מ). עשר שנים היו להן כמות גשמים למטה מ־500 מ"מ (תרע"ד, ע"ט, תרפ"ד, פ"ה, פ"ו, תרצ"א, תרצ"ב, תרצ"ג, תרצ"ד ותרצ"ו). אחת־עשרה שנה היו להן כמות של 600 מ"מ ומעלה. (תרע"ג, תרע"ה, ע"ו, תרע"ח, תר"פ, תרפ"א, תרפ"ב, תרפ"ט, תר"ץ, תרצ"ה ותרצ"ז). שלש שנים היו להן כמויות למעלה מ־800 מ"מ (תר"פ, תרפ"ט ותר"ץ), ורק שנה אחת תר"פ (1919—20) קבלה למעלה מ־900 מ"מ (944.8 מ"מ).

2. הכמות החדשית.

באופן ממוצע מתחלקת כמות הגשמים בראשון־לציון במשך השנה כלהלן:

אוגוסט	0.4	מ"מ		
ספטמבר	0.5	„		
אקטובר	9.5	„	1.6%	מכמות השנה
נובמבר	67.0	„	11.6%	„ „
דצמבר	158.0	„	27.4%	„ „
ינואר	161.7	„	28. %	„ „
פברואר	124.5	„	21.6%	„ „
מרס	35.6	„	6.2%	„ „
אפריל	15.8	„	2.8‰	„ „
מאי	2.8	„	0.5%	„ „
יוני	0.7	„		

בחדשים יוני, יולי, אוגוסט וספטמבר אין למעשה כל גשם. ואולם פעם או פעמים במשך 25 שנה קרה כזאת.

באקטובר ירד גשם 15 פעם מתוך 26 שנה. הכמות הגדולה ביותר שירדה בחודש זה היתה ב־1912: 145.7 מ"מ בשבעה ימים. פעם שניה ירדה בחדש זה כמות 105 מ"מ ב־1935. בכל השנים האחרות היו כמויות הגשם באוקטובר בגבול 10 מ"מ באופן בינוני.

בנובמבר. התחלת הגשמים החזקים של החורף בראשון־לציון הוא בנובמבר, ובעיקר בשלישו האחרון. לעומת 67 מ"מ המהוים את הממוצע של חדש זה ישנן שנים שבהן נובמבר הוא גשום עד מאד. לדוגמא: נובמבר 1914 (304.1 מ"מ ב־14 יום), נובמבר 1920 (276 מ"מ ב־11 יום), ונובמבר 1929 (207 מ"מ ב־5 ימים). גם נובמבר 1919 היה גשום למדי (138.7 מ"מ) וכן נובמבר 1935 (126 מ"מ ב־7 ימים) ונובמבר 1936 (168 מ"מ ב־8 ימים).

הכמות הקטנה ביותר של גשם שירדה בחדש זה היתה בנובמבר 1926 (3.7 מ"מ ב־3 ימים) ובנובמבר 1933 (8 מ"מ ב־2 ימים). נובמבר בלי כל גשם לגמרי לא היה בראשון־לציון במשך 26 שנה.

דצמבר. שיך כבר לחדשי החורף הממשיים. באופן בינוני יורדים 158 מ"מ ב־9 ימים בראשון־לציון. ישנן שנים שבהן ירדה בחדש זה כמות גדולה מ־300 מ"מ. כן היה בדצמבר 1919 (337.2 מ"מ ב־11 יום) ובדצמבר 1934 (342 מ"מ ב־14 יום) חדש דצמבר היבש ביותר במשך 26 שנים היה בתרצ"ו (דצמבר 1935 עם 8.4 מ"מ ב־3 ימים) וגם בתרצ"ג (37.0 מ"מ ב־5 ימים).

ינואר. הוא החדש הגשום ביותר כאן. בו יורדים באופן בינוני 161.7 מ"מ ב־10 ימים. חדשי ינואר גשומים ביותר היו ב־1917—תרע"ז (230 מ"מ ב־13 יום); ב־1918—תרע"ח (252.1 מ"מ ב־10 ימים); ב־1920—תר"פ (278.6 מ"מ ב־11 יום); ב־1922—תרפ"ב (200 מ"מ ב־11 יום); 1929—תרפ"ט (230 מ"מ ב־11 יום); ב־1930—תר"ץ (261 מ"מ ב־11 יום); ב־1931—תרצ"א (224 מ"מ ב־7 ימים) וב־1934—תרצ"ד (221 מ"מ ב־9 ימים). הכי גשום בכל התקופה היה ינואר 1937—תרצ"ז, בו ירדו 340 מ"מ ב־16 יום.

חדשי ינואר היבשים ביותר היו ב־1914—תרע"ד (50.5 מ"מ ב־7 ימים), ב־1927—תרפ"ז (69 מ"מ ב־5 ימים) וב־1936—תרצ"ו (69 מ"מ ב־5 ימים).

פברואר. בחדש זה כבר נוטה העקומה החדשית של הגשמים בראשון־לציון כלפי מטה. ואולם הכמות עודנה קרובה

לזו שבשני החדשים דצמבר וינואר. באופן בינוני מקבל פברואר 124.5 מ"מ ב־10 ימים.

ברוב השנים (15 מתוך 26) ירדה בפברואר כמות קטנה מ־100 מ"מ בעוד שבנותרות ירדו כמויות שונות בין 100 ל־200 מ"מ. רק בשנה אחת (1927–תרפ"ז) ירדה כמות של 277.5 מ"מ ב־17 יום בחדש פברואר. מספר זה הוא המקסימום המחלט של פברואר בראשון־לציון.

חדש פברואר יבש ביותר היה בתרצ"ז (פברואר 1937), בו ירדו פחות מ־10 מ"מ. לפני כן היתה הכמות החדשית הקטנה ביותר 46.9 מ"מ ב־8 ימים בפברואר 1914–תרע"ד.

מ ר ס. בתחלת מרס כבר יורדת עקומת הגשם בבת אחת. הכמות הממוצעת למרס היא 35.6 מ"מ ב־4 ימי גשם.

פעם אחת יחידה: בכל 26 השנים ירדו במרס 123.9 מ"מ ב־5 ימים. בתרע"ו–1916. 4 פעמים במשך כל התקופה ירדו במרס למטה מ־50 מ"מ, ו־7 פעמים למטה מ־10 מ"מ. פעם אחת יחידה ב־26 שנה לא ירד במרס כל גשם (תר"ץ–1930).

ערך גשמי מרס ואפריל לחקלאות הוא ממדרגה גבוהה שלא ביחס מתאים לכמות היורדת. הרי זהו זמן פריחת עצי הפרי (שקדים, גפנים ועצי הדר) והחלָבת השבלים של תבואת החורף בשדות. בחדשים אלה שכיחים רוחות השרב המיבשים את הקרקע ואת החלקים העדינים של הצמחים. לפיכך כמות של כמה עשרות מ"מ היורדת בזמן זה, ערכה המחלט והיחסי רב עד מאד.

א פ ר י ל. משום כך נודעת חשיבות יתרה לגשמי אפריל היורדים באופן ממוצע בראשון־לציון כדי 15.8 מ"מ ב־2 ימים. פעמים בכל התקופה ירדו בחדש זה כמויות של 63–55 מ"מ (באפריל 1914, 55.3 מ"מ ב־7 ימים ובאפריל 1926, 63 מ"מ ב־3 ימים). שמונה פעמים ירדו למעלה מ־20 מ"מ, חמש־עשרה פעם למטה מ־10 מ"מ, ביניהן 9 שנים עם אפריל יבש לגמרי. ולעומת זה ירד גשם באפריל ב־17 מתוך 26 שנה.

מ א י. במשך כל התקופה ירדו במאי גשמים רק 5 פעמים בכמות הראויה לשם זה, ו־4 פעמים בכמות אשר למטה מ־2 מ"מ. 16 פעם היה מאי יבש לגמרי.

י ו נ י. ירד גשם פעמים ב־26 שנה בכמות של 0.1 ב־1914, וכן י ו ל י 1913 (0.4 מ"מ).

3. הכמות היומית הבינונית של הגשם.

באופן ממוצע יורדת בראשון־לציון כמות מים ביום גשם אחד כלהלן:

אקטובר	4.1	מ"מ	פברואר	12.5 מ"מ
נובמבר	13.4	"	מרס	8.9 "
דצמבר	17.5	"	אפריל	7.9 "
ינואר	16.2	"	מאי	2.8 "

כמות המים היורדת ביום גשם בחדשי נובמבר–פברואר היא גדולה אם כן מאד. בארצות לחות, כמו אנגליה מחולק הגשם בצורה אחרת. בלונדון מקבל יום גשם באופן ממוצע במשך השנה 3.8 מ"מ (630 מ"מ מחולקים ל־170 ימי גשם) ואילו ב ר א ש ו ן־ל צ י ו ן מקבל יום גשם באופן ממוצע 13.1 מ"מ (576.8 מ"מ מחולקים ל־44 יום).

4. הכמות המקסימלית של יום גשם בראשון־לציון.

ב א ו ג ו ס ט 1.0 מ"מ ב־20 לחדש בשנת 1934.

ב ס פ ט מ ב ר 12 מ"מ ב־10/9/1932.

ב א ק ט ו ב ר 60 מ"מ ב־31/10/1935. יום גשום מאד היה גם ה־29/10/1912 עם 51.2 מ"מ וכן ה־20/10/1935 עם 45 מ"מ וה־5/10/1927 עם 34 מ"מ.

ב נ ו ב מ ב ר היו כמויות יומיות מקסימליות גדולות מאד. ב־11/11/1920 ירדו **228** מ"מ. ב־27/11/1914, 120 מ"מ, ב־29/11/1929, 116 מ"מ; ב־12/11/1918, 78 מ"מ. 6 פעמים היו כמויות של 50 מ"מ ליום אחד. בעוד שהעובי הממוצע ליום גשם בנובמבר הוא 13.4 מילימטר.

ב ד צ מ ב ר היו כמויות מקסימליות ליום כלהלן: ב־17/12/1919, 122 מ"מ; ב־11/12/1929, 130 מ"מ; 7/12/1928, 110 מ"מ ויום לפני כן 90 מ"מ. ימים עם 80 מ"מ היו 6 פעמים וכ־13 פעם ימים עם 50 מ"מ. העובי הממוצע ליום גשם בדצמבר הוא 17.5 מ"מ.

ב י נ ו א ר 120 מ"מ ב־15/1/1930; 97 מ"מ ב־5/1/1918. בינואר הגשום ביותר, ירדו במשך 26 שנה (ינואר 1937) כמויות יומיות גדולות אלו: 62 מ"מ ב־4/1/37; 57 מ"מ ב־12/1/37; 36 מ"מ ב־13/1/37; 57 מ"מ ב־24/1/37; 40 מ"מ ב־31/1/37 (ס"ה חדשי 340 מ"מ). העובי הממוצע ליום גשם בינואר הוא 16.2 מ"מ.

גשם ראשון־לציון.

שנה		בחדשי השנה												סה"כ	
		אוגוסט	ספטמבר	אקטובר	נובמבר	דצמבר	ינואר	פברואר	מרס	אפריל	מאי	יוני	יולי	יום	מ"מ.
1911—12	יום						15	11	5	3	3			37	
	מ"מ						166.8	69.7	17.4	4.6	25.9				284.4
1912—13	יום			7	7	12	17	9	6	5	1		1	65	
	מ"מ			145.7	58.0	114.5	162.2	72.2	55.15	9.9	0.3		0.4		618.3
1913—14	יום			4	7	12	7	8	2	7	1	1		49	
	מ"מ			20.2	73.8	157.8	50.5	46.9	29.2	55.3	0.1	0.1			433.9
1914—15	יום			2	15	12	9	5	11	2	1			57	
	מ"מ			9.4	304.1	117.7	139.8	59.6	36.1	11.7	3.0				681.4
1915—16	יום			1	6	7	16	16	5	5				56	
	מ"מ			1.0	65.9	98.5	249.1	62.3	123.9	19.7					620.4
1916—17	יום		1		3	7	13	10	3	1				38	
	מ"מ		0.2		22.0	145.3	315.0	63.0	53.9	0.3					599.7
1917—18	יום			2	5	10	10	12	10		2			51	
	מ"מ			5.9	19.8	198.7	252.1	110.7	92.1		12.0				691.3
1918—19	יום		1	2	3	12	7	12	4	2				43	
	מ"מ		0.5	5.6	94.8	159.0	90.8	79.3	36.5	24.0					490.5
1919—20	יום			1	4	11	11	12	6					45	
	מ"מ			0.5	136.7	337.2	278.6	151.4	40.4						944.8
1920—21	יום			1	10	10	12	12	4		2			51	
	מ"מ			5.0	276.0	107.4	160.6	137.6	42.8		4.2				733.6
1921—22	יום				4	14	11	8	3					40	
	מ"מ				58.6	283.4	200.0	80.5	23.0						645.5
1922—23	יום				6	9	9	12	1	3				40	
	מ"מ				53.0	248.5	98.5	105.7	2.0	11.5					519.2
1923—24	יום			1	2	8	9	7	3					30	
	מ"מ			2.0	18.0	150.0	110.5	159.5	21.0						461.0

גשם ראשון-לציון.

שנה		בחדשי השנה												סה"כ	
		אוגוסט	ספטמבר	אקטובר	נובמבר	דצמבר	ינואר	פברואר	מרס	אפריל	מאי	יוני	יולי	יום	מ"מ.
1924—25	יום				3	10	7	5	1	2				28	
	מ"מ				19.8	158.2	99.5	53.5	8.0	31.0					370.0
1925—26	יום			2	4	6	10	6	4	3	1			36	
	מ"מ			29.2	89.0	65.6	96.5	56.5	32.8	63.0	4.0				436.6
1926—27	יום				3	7	5	17	3					35	
	מ"מ				3.7	150.5	69.0	277.5	18.0						518.7
1927—28	יום				6	9	7	12	1	5				40	
	מ"מ				136.0	254.0	123.8	194.0	13.0	40.0					760.8
1928—29	יום			1	2	5	11	11	2	3	1			36	
	מ"מ			34.0	19.0	98.5	230.0	168.0	14.0	38.0	0.6				602.1
1929—30	יום				5	7	11	10		2	1			36	
	מ"מ				207.0	227.0	261.0	97.0		22.0	1.7				815.7
1930—31	יום				6	8	7	6	3	3				33	
	מ"מ				45.5	114.0	224.0	77.5	27.0	8.0					496.0
1931—32	יום				6	8	9	7	2					32	
	מ"מ				28.0	64.0	102.0	137.0	4.0						335.0
1932—33	יום		1	3	5	5	8	5	5	3				35	
	מ"מ		12.0	62.0	40.0	37.0	78.0	70.0	31.0	11.0					341.0
1933—34	יום			2	2	4	9	10	1	2				30	
	מ"מ			24.0	8.0	70.0	221.0	120.0	8	7.0					458.0
1934—35	יום	1		1	3	14	5	13	2					39	
	מ"מ	1.0		1.0	9.5	342.0	100.0	188.5	4.5						646.5
1935—36	יום			2	7	3	5	7	3					27	
	מ"מ			105.0	126.0	8.4	69.0	82.0	24.0						414.4
1936—37	יום				8	11	16								
	מ"מ				168.0	128.0	340.0								

ב פ ב ר ו א ר היו הכמויות היומיות הכי גדולות 60 מ"מ ב־7/2/18; 50 מ"מ ב־7/2/27; 50 מ"מ ב־7/2/28; 52.5 מ"מ ב־3/2/32; 40.5 מ"מ ב־15/2/21; 37 מ"מ ב־28/2/21; 33.5 מ"מ 1/2/24; 40 מ"מ ב־2/2/24 ולמחרתו. 43 מ"מ ב־8/2/27; 40 מ"מ ב־5/2/29; 44 מ"מ ב־10/2/34; 44 מ"מ ב־15/2/35. העבי הממוצע ליום גשם בפברואר הוא 12.5 מ"מ.

גם ב מ ר ס היו ימים עם מקסימום גשמים גדול כגון: 75.6 מ"מ ב־19/3/16; 42 מ"מ ב־11/3/16; 44.3 מ"מ ב־11/3/17; 39.5 מ"מ ב־16/3/18. העבי הממוצע ליום גשם במרס הוא 8.9 מ"מ.

ואפילו ב א פ ר י ל עוד היו ימים עם 33 מ"מ כגון ב־7/4/26; 31.5 מ"מ ב־21/4/29; בעוד שהעבי הממוצע ליום גשם במרס הוא כ־8 מ"מ.

ב מ א י היה היום הכי גשום במשך 26 שנה ה־13/5/12 עם 16.4 מ"מ. העבי הממוצע ליום גשם 2.8 מ"מ.

ב י ו נ י ה־13/6/25 עם 8 מ"מ לעומת 0.8 מ"מ הבינוני החדשי.

5. הכמות הנורמלית הבינונית של הגשמים בראשון־לציון עם התאריכים דלמטה במילימטרים.

תאריך	אוגוסט	ספט.	אקטובר	נובמבר	דצמבר	ינואר	פברואר	מרס	אפריל	מאי	יוני
1	0	0.04	1.50	20.70	107.80	271.10	426.80	529.80	559.90	573.06	575.90
5	0	0.04	3.90	25.10	121.50	289.70	447.80	535.90	563.90	573.90	575.90
10	0	0.50	3.90	29.90	157.70	318.70	472.20	542.50	567.60	574.60	575.90
15	0.04	0.50	5.60	48.80	178.80	352.40	493.10	548.30	569.90	575.50	576.30
20	0.04	0.50	9.10	58.90	208.80	376.50	509.80	555.90	570.50	575.80	576.80
25	0.04	0.55	10.00	77.00	235.10	396.80	521.30	557.10	573.06	575.90	576.80

x. הענגות בשמי ראשון־לציון.

עונת הגשמים היא גם זמן הענגים בראשון־לציון, ואולם בעוד שמספר ימי הגשם בין ספטמבר ליוני הוא בסך הכל כ־44, הנה מספר הימים המעוננים לגמרי או למחצה, לשליש או לרביע הוא גדול הרבה יותר. הואיל ורב הימים המעוננים יש בהם גם שעות של שמש בהירה, הרי נוהגים לבטא את מדת קדרות השמים באיזה מקום גם לפי המספר הממוצע של השעות של שמש בהירה בשמי אותו מקום.

מספר השעות הממוצע ליום בחדשי השנה השונים נתן להלן:

	שעות	דקים		שעות	דקים
ינואר	4	42	מרס	6	12
פברואר	5	35	אפריל	7	54
מאי	11	33	ספטמבר	11	20
יוני	13	20	אקטובר	9	00
יולי	13	25	נובמבר	7	02
אוגוסט	12	30	דצמבר	5	32

מספר הימים הנקיים לגמרי מכל ענן הוא באופן ממוצע כלהלן:

יאנ.	פב.	מרס.	אפ.	מאי.	יונ.	יול.	אוג.	ספט.	אקט.	נובמ.	דצמ.
4	2	4	9	13	25	24	26	24	17	10	8

סה"כ 166 לשנה.

לעומת זאת, מספר הימים המעוננים לגמרי או באופן חלקי מגיע ל־199 במשך השנה, מהם רק 23 בחדשי הקיץ יוני—ספטמבר והשאר בחדשי הסתו, החורף והאביב.

הִתְפַּתְּחוּת הַשְׁבָּחַת הַבְּרִיאוּת בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

מאת ד"ר אֶלְיָקִים וַיְצַבְּרְד

ראשון־לציון שיש בה סוגים תושבים שונים: אכרים, פרדסנים ופועלים בכלל ופועלי היקב בפרט, לא הראתה נטיה מיוחדת למחלות בסוגים המיוחדים למיני התושבים. והיקב בתור בית־חרושת לתעשית היין, גם הוא אינו פועל לרעה על הפועלים להביא להם מחלות פרופסיונליות; דבר הרגיל בכל בית־חרושת אחר.

עם התפתחותה הכללית של המושבה, התקדם גם מצב הבריאות והגיע לידי כך, שאי אפשר לבקש יותר טוב ממנו בישוב בעל אוכלוסיה של יותר מאלפים נפש. במושבה שיש בה בית־חרושת ושחיי תושביה ההיגיניים והסניטריים אינם מרשים מותרות, ואף על פי כן היה צריך להפיק את כל התועלת הסניטרית האפשרית.

כיום, בתקופה של התקדמות בהגיינה, קל ונעים להביט לאחור ולראות כיצד השתלשלה הסניטריות בהדרגה; והגיעה למצבה הנוכחי. קשה להעריך את עזרתו של ועד המושבה למפעלים שגרמו לידי שפור מצב הבריאות על ידי עזרה כספית; סדור שרות מרפא לתושבים, ופוליקליניקה לעניים. את עזרתה של הסתדרות „הדסה" למושבה אנו מרגישים גם עכשיו, ביחוד בשכונת התימנים. – שם נתנה להם „הדסה" את האפשרות להתארגן ולקבל בלי קושי, עזרה וטפול מדיציני והתקשרות המאפשרת להם להתקבל בנקל לבתי־החולים של ההסתדרות וכו'. וגם יצרה סניף של „טפת־חלב" במושבה. ותמיכה מוסרית מקבלת המושבה גם מהממשלה, השומרת מצדה על המצב הסניטרי, כדי למנע את התפשטות המחלות השוררות בארץ בכלל ובמושבה בפרט, ע"י שטה רדיקלית־הגיינית בכל ענפי הכלכלה, כמו חנויות, איטלזים, בית השחיטה, שוק ועוד. בעיקר עומדת הממשלה על המשמר, כדי לעצר בעד התפשטות המחלות המתחדשות אצלנו בכל שנה כמו, הטיפוסים, הדיזנטריות למיניהן, מחלות הבקר, העופות וכו'.

אני סוקר עתה תקופה של שלשים שנה, כשעוד שררה אפלה במצב הסניטו־היגיני, בראשית בואי למושבה. זוהמת המלריה הציפה את רוב התושבים, שעבדו בזעת אפם, וגופם הרצוץ היה לקרבן ל מ ל ר י ה, והיו גם מקרים שהסתבכו בקדחת־שחור־השתן ואת החולים ההם חטף המות מאתנו. המלריה אחזה אז בארבע כנפות הארץ, וזו היתה השאלה העיקרית שהעסיקה את כל הרופאים, למצא את האמצעי המוצלח ביותר לעצר בעד התפשטות המחלה ולהשמידה לגמרי מתחת שמי ארץ־ישראל. אחרי עמל רב נמצאו הדרכים המסגלות למנע מחלה זו.

בראשון־לציון, היו שני מקורות עיקריים להתפתחות המלריה. 1) „מעין־שמשון" שבגבול המערבי של המושבה; קן מצוין לפריה ורביה של היתושים מחוללי המחלה. 2) תעלת שופכין מפסולת היקב, שעברה דרך הפרדס לתוך המושבה ופנתה לצד מערב דרך חצרות רבות. – בתעלה זו היו נקוים המים העכורים ומהווים בוץ ומקום פריה והתפתחות לְאַנוֹפֶלֶס (שם יתוש ברומית).

על יבוש המעין שבמערב המושבה יש להודות הרבה לממשלה שעזרה באמצעיה והשפעתה ביחד עם כורמים ופרדסנים הגובלים עם המעין, והצליחו לבער את הזוהמה הזו. ומני אז שוקדת הממשלה ליבש את כל המקומות בחצרות הבתים ששם מצטברים מים ויוצרים בצה.

תעלת השופכין של היקב מצאה גם היא את תקונה. עוד לפני מלחמת העולם התחילו בעבודה, ואחרי המלחמה גמרו להעביר את זרם התעלה לצד אחר של המושבה, ושם משתפכים המים באופן חפשי על שטח אדמה רחב. על אדמה זו נטעו עצי אקליפטוס, ומיני אז ירד מספר חולי המלריה עד למינימום.

בכל המקומות במושבתנו שהיו נגועים במלריה אין יותר שום פחד להתישב, ובכוון העתיק של תעלת השופכין כבר נבנו בתים רבים והתפתח ישוב, ופרדסים נטעו, בלי שינזקו ממחלות.

מספר תושבי המושבה			מספר חולי המלריה בשנה	
בשנת 1905	900	נפשות	3500	מקרים.
„ 1910	1300	„	1500 (בערך)	„
„ 1920	1400	„	300	„
„ 1925	1480	„	75	„
„ 1930	2000	„	9	„

ומענינת העובדה, שלשם רפוי מחלת הסיפיליס של העצבים נחוץ להזריק לתוך גוף החולה את חידקי המלריה, וכאשר נתבקשתי בשביל חולה כזה ב־1931 למקרה אחד של מלריה חדשה, לא מצאתי בראשון־לציון.

מחלת דלקת העינים, הקיצית, היא המארה השניה שהסבה לתוצאות בלתי נעימות לבריאות העינים, ביחוד אצל הילדים; ממאות המקרים שהיו נתקפים בכל שנה בדלקת העינים החדה ובגרענת, ירד מספרם בקיץ של 1931 ל־40 מקרים חדשים. ולערך 100 מקרים חוזרים. תועלת מרובה הפיקה המושבה מהסתדרות „הדסה" שסדרה שרות רפוי לגרענת, ביחוד הנתוחים הרבים לילדים ולגדולים. ובאופן מיוחד בשכונות התימנים. בזה הביאה „הדסה" הקלה מרובה במלחמה להשמדת מחלות העינים בארץ כתוצאות מהמלחמה שגרמה לידי הזנה בלתי מספיקה, וגופות הילדים החלשים היו עלולים אז להנגף מדלקת העינים.

המחלה השלישית המושלת כאן היא הטיפוס. אמנם לפני מלחמת העולם, היתה מציאותה נדירה אצלנו. — בתקופת המלחמה היתה האפידמיה של טיפוס המעים וטיפוס הבהרת, גדולה מאד, חללי טיפוס הצטרפו אז אל חללי החרב, — בתקופתנו עכשיו, ישנם רק מקרים בודדים, של החולים בטיפוס הבהרת, בערך 3—2 בשנה ובערך 12—8 מקרי טפוס המעים בשנה, לעומת 40—30 מקרי טפוס המעים שהיו בשנות 1920—1924.

בזה עלינו להכיר תודה למחלקת הבריאות הממשלתית. הממשלה מתאמצת להעביר מן הארץ את הטיפוסים על ידי פקוח והשמדת מקורות המחלה, על ידי הרחקת החולים מהבריאים והובלתם לבתי החולים הממשלתיים. ועל ידי עזרת הממשלה בהרכבת הנסיוב להגנה מפני טיפוס המעים.

המושבה נתקפת גם ממחלות טרופיות אחרות בעיקר מהבורדם (דיזנטריה). זו היתה בתחילה נפוצה מאד. כמעט בכל קיץ היו מ־60—50 מקרים וביניהם גם מסוכנים מאד. היא עוברת כמו זרם בחדש מאי, ובחדשים אוגוסט ספטמבר, עונת הפרות שעוד לא התבשלו כל צרכם, היא תוקפת גדולים וקטנים וגם תנוקות. חוץ מהבורדם הטרופי—האַמֶבִּי היו לפני שלש שנים גם מקרים אחדים של הבורדם־הבצילרי שהובא אלינו מאירופה, אולם טפוס זה של דיזנטרי נעלם לגמרי. — הבורדם הטרופי ירד בהרבה בשנים האחרונות, מספר החולים בשני הקיצים האחרונים היה מ־20—10 מקרים בכל קיץ.

ירידה זו באה על ידי הפקוח על הירקות המובאים מהכפרים הקרובים וגם על ידי החנוך ההיגייני שמקבלים בני המושבה והאמהות ביחוד, ע"י הרצאות מדיציניות במושבה, ומאמרים וחוברות בעניני שמירת הבריאות המוצאים לאור, כדי להקל ולהסביר את השמירה מפני המחלות המדבקות.

כמעט בכל שנה נתנות שורות הרצאות מדעיות עממיות „בעזרה ראשונה" בפרקי רפואה לבני המושבה ע"י הרופאים המקומיים. הרצאות אלו עוזרות הרבה להסביר את מהות המחלות המקומיות בעיקר אלו המדבקות, והאמצעים להשמר מהן.

עד התחלת המלחמה ב־1914, היה ניכר מאד המחסור באחיות רחמניות. מעטות היו האחיות בארץ בכלל. במושבה היתה אחות ומילדת. בשביל הטפול בחולים בבתים, ונתארגנה במושבה חברה בשם „לינת הצדק", שמטרתה היתה להגיש את העזרה האנושית היותר טובה. למרות הסכנה הנשקפת ממחלות מדבקות, התנדבו רבן של צעירות המושבה וגם הרבה נשים לעבודה הומניסטית זו. גם נתאסף סכום כסף שבו נקנו הרבה מכשירים וכלים הנחוצים לחולה בימי מחלתו הקשה והנמשכת. — בעת המלחמה נטשטשה חברה זו ואתה גם הרעיון האידיאלי ושניהם נבלעו בתוך החשך שירד אז בעולם.

אולם בימי הקרב הקשים, ביחוד בליל הפרידה ממחנה התורכים האחרון, כשפצועי הצבא התורכי נשארו ללא טפול ומחסה, ודמם שותת; למרות מה שבשרו את פעמי השחרור, נגע הדבר עד לבות כל התושבים. התאחדו צעירות המושבה בליל בלהות זה, אספו את בלויי הסחבות האחרונים משרידי הבגדים שלבשו בזמן המלחמה, וממזרונים הוציאו צמר גפן ומהם תפרו וסדרו תחבשות לפצועים. אחרי שסדרו את הפצועים, זבי הדם, בבית־העם שנהפך לבית־חולים, טפלו בהם במשך שלשה ימים ושלשה לילות רצופים באמונה רבה. — בזה התגלו הטוב ורגש החמלה הנטועים בלב היהודי.

בשתי השנים האחרונות נתגלתה בארץ מחלה חדשה בשם Ankylostomiasis שהובאה אלינו ממצרים. היא נגרמת ע"י פרזיט מיוחד במעי החולה ומתפשטת ע"י צואתו. ויוצרת אצל החולה מצב של חסר דם יוצא מהכלל. הפרזיט הזה נמצא במקומות טחב ומקומות השקאה. כאן בארץ, בעיקר בפרדסים. גם במושבה ראשון־לציון נתגלתה מחלה זו אצל

שלשה מפועלי הפרדסים. אך שמירה הגיינית ורפוי לא נתנה למחלה זו את האפשרות להתפשט והיא נפסקה לגמרי.

אצל הדור הצעיר שבמושבה, הבריאות היא בכלל טובה. הנער העוסק הרבה בספורט, בהסתדרויות המכבי, הצופים „הפועל" מאַמן את גופו להיות חזק ומסגל לטבע. ולדור כזה אנו זקוקים למען בנין המושבה ובשביל בנין הארץ.

גם המצב הסניטרי בבתי הספר השתפר הרבה בהשפעת המורים ובעיקר בעזרת הסתדרות „הדסה" המפקחת על בריאות התלמידים.

* * *

מצב הבריאות הוטב בהרבה במשך השנים האחרונות ע"י התקדמות בהפצת ההגיינה הנכונה. אבל אנו מחכים עוד להטבה פרוגרסיבית יותר, בעזרתה של המועצה המקומית. אנו מחכים, שהועד הדואג לבריאותם של התושבים ושל הדורות הבאים, יסדר מקומות טיול נוחים בשביל ילדים ותינוקות, יסדר תעול מתוקן, ותקון הרחובות והרבצתם במים בימי הקיץ החמים. ע"ז נמנע להבא מאי הנעימויות הנגרם לתושבים מחסר נוחיות סניטרית, ונעמד על הגובה ההגייני־סניטרי הדרוש.

עד כאן דברי הד"ר אליקום ויצברד.

מַעֲמַד הַבְּרִיאוּת בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

מאת ד"ר אֱלִיפֶלֶט וַיְצַבְרְד

א. השפעת האקלים על הבריאות.

בהיות ראשון־לציון לפי מצבה הגיאוגרפי, תחת־טרופית (סוב־טרופי), כי על כן שכיחות בה המחלות השוררות בארצות תת־טרופיות אחרות.

ו. החידקים למיניהם.

החידקים המצויים בארצות הללו, נפוצים גם במושבתנו.

1) המלריה היתה היותר רגילה בין תושבי הסביבה בהשפעת הבצות שהיו נמצאות בראשון־לציון לפני המלחמה מזמן יסוד המושבה. בכל מקומות מים הללו, היו מתרבים היתושים וגם הָאַנוֹפֶלֶס (יתוש המזלג) הגורם היחידי של המלריות למיניהן.

2) שניים למחלות הנפוצות במזרח הקרוב הם מיני הַבּוּרְדָם (דיזנטריה), טיפוס המעיים. ביחוד הדיזנטריה הָאֲמֶבִּית, הנפוצה בעיקר ע"י זבובים. — והזבובים רבים בקיץ ביחוד בעונת הירקות והפרות; חוסר השגחה מדויקת על מאכלים אלו הביא קרבנות שנה שנה. לפני המלחמה וביחוד בזמן התהו ובהו בתקופת מלחמת העולם, צרכי אוכל אלו היו מובאים כמעט רק ע"י ערביי הסביבה שאינם מקפידים על נקיון התוצרת שלהם. הזבול של ירקות אלו, בזבל שהיה לקוי בחידקי הבורדם והטיפוס היה מעביר את החידקים על עלי הירקות, ומזה ע"י אי זהירות באכילה או בבשול, עברו בנקל לגופו של האדם. וחם הקיץ היה משפיע להחשת התפתחותם של החידקים הללו.

3) קדחת פַּפַּטצ'י הנעברת ע"י זבובי הבר הקטנים הנפוצים בכל מקום בימי הקיץ החמים, ביחוד בשטחים שבהם נמצאים זבל, אבנים או סלעים בלתי חלקים, בסביבות עצים וכו'.

4) דלקת העין הקיצית בעיקר הגרענת (Trachoma), קוך־ויקס (Koch-Weeks), הנעברת ע"י אבק, חול (רוב הילדים מתפלשים בעפר), זבובים, ורמשים אחרים.

5) פצעי הקיץ הנפוצים מאד מדי שנה, ביחוד הַסַּמֶּטֶת (פצעי Furunculosis) והסַעֶפֶת (Impetigo) שהתפתחותם רבה ע"י חם הקיץ, וע"י תערובת האבק מסבת הזיעה היוצרים דלקת העור ונותנים את האפשרות לחידקים להתפתח על בסיס דלקת קודמת. — וכן נותנת ההזעה המרובה מקום רגיש להתפתחות החָרָה והגָרב, (Eczema).

6) מחלת תולעת־הַוָן (Ankylostomiasis) מחלת חסר דם חזקה ע"י השפעת טפילים הנקראים תולעת־הוו ע"ש צורת הפה הדומה לחבור של 4 ווים, וע"ז מוצצת תולעת זו, הנמצאת במעי האדם, את דמו. מחלה, הנקראת גם האנמיה־המצרית, הנמצאת ברוב הארצות הטרופיות:

„ראשון־לציון" בעריכת ד. יודילוביץ. גל. 25.

מצרים, הודו, ברזיליה ועוד; לא נודעה בארץ אלא אחרי המלחמה, כשהחלו לזבל את הפרדסים בזבל מצרי של בני אדם. זבל זה הכיל את הדָרות (Larves) של תולעת זו, ובשעת ההשקאה חודרת דָרה זו לתוך שרטת ברגל יחפה של האדם השקועה במים. ומשם דרך הדם אל המעים, וכאן היא דוגרת ויוצרת תולעים קטנים הנזונים על חשבון דמו של האדם.

7) הגַנדֶרת. מין קדחת (Dengue Fever) התפשטה רק פעם אחת בשנת 1906 ופגעה כמעט בכל תושבי המושבה, וגם הפילה חללים רבים בין הזקנים והחלשים שבתושבים. מחלה זו עוברת ע"י נשיכת יתוש (היתוש הטרדן) מאדם לאדם.

8) היו שני מקרי דֶבֶר בשנת 1924, אבל אחריהם פסקה המחלה.

9) טיפוס חוזר או קדחת חוזרת מחלה טרופית ידועה העוברת ע"י כינת הגוף, ושררה במושבה במדה מרובה בשנות מלחמת העולם.

10) חלירע מחלה טרופית ידועה, שפרצה פה פעם בשנת 1909, וגם פעם אחת בימי המלחמה, ונפסקה מיד.

II. המחלות הבלתי מדבקות.

המחלות הללו תלויות הרבה באקלים של המושבה. גָבהה מעל פני הים הוא 50 מטר, ומרחק הבתים 10 ק"מ מהים. ומשום כך מנשבות תמיד רוחות מצד הים. בעיקר דרומית מערבית בחוף. ובקיץ רוחות מזרח, היוצרות את סופות האבק, והחמסינים.

ההבדל במזג האויר בין שעות היום והלילה הוא גדול בימי הקיץ ובימי החורף. – הטמפרטורה שבחורף מגיעה ביום בצהרים למקסימום של 20^0–17 צלזיוס, ואפילו עד 34^0 ובלילה יורדת עד 10^0–9 צלזיוס ואפילו לפעמים ל־2^0. ובקיץ עולה הטמפרטורה בצהרים ל־32^0–31 צלזיוס ולפעמים גם 46^0 צלזיוס, ומשתנה ויורדת בלילה עד ל־21^0–19 צל. ולפעמים עד ל־9^0 צלזיוס, כך, שההבדלים בו ביום הם גדולים מאד בין החום שבצהרים ובין החום אשר בלילה. ושנוי זה מביא לידי ההצטננויות התכופות, לאנשים הרגישים הלבושים ביום בצורה יותר קלה מאשר באירופה ואינם מוגנים בפני השנוי הפתאומי של הטמפרטורה.

וכן השפעת הרטיבות (הלחות), שגם כן מראה תנודות רבות בין הקיץ והחורף. (כדוגמא ללחות מחלטת: אם מציינים אותה ב־10, ז"א 10 גרם מים במטר מעוקב אויר). – הלחות המחלטת הממוצעת בחורף; בבקר: 7.8, צהרים 9.8 ובערב 10.8. ובקיץ: בבקר 18.2, בצהרים 20.7 ובערב 18.8. הלחות תלויה כמובן בהתאדות האדמה. – ולאמתו של דבר, גדלה הלחות אחרי המלחמה בהשפעת רבוי הפרדסים וההשקאה המרובה. ומני אז רבו גם המחלות הרֵימַטיות התלויות בהרבה בהשפעת הרטיבות על העצבים והשרירים. וכן גם על מחלות אברי הנשימה, דלקות הסמפונות, דלקות הריאות, נזלת וקצֶרת (Asthma).

החורף הוא קצר, דצמבר–פברואר. האביב הוא מרץ–חצי מאי. והקיץ נמשך מחצי מאי עד חצי אוקטובר. וחצי אוקטובר–נובמבר הוא הסתיו. החדשים היותר נעימים הם מרץ ונובמבר. מחלות החורף הן בעיקר דלקות כלי הנשימה, שַפַּעת (Influenza) אסכרה (Diphteria). מקרי מות בודדים. לפעמים שָנית (Scarlatina) מחלת הַחַצֶבֶת (Measels) מופיעה בכל שלש שנים בערך, וכן גם אבעבועות־רוח. ודלקת בת האזן (Mumps) – טיפוס־הבהרת הופיעה בפעם הראשונה ב־1914 והתגברה בשנות מלחמת העולם והפילה חללים רבים. כתום המלחמה נחלשה, והולכת ומתמעטת ל־8–7 מקרים בכל שנה.

בשנים האחרונות נודעה מחלה בשם קדחת הכתמים של חוף ים התיכון, הדומה מאד לטיפוס הבהרת אך הרבה יותר קלה ממנה, ובלי מקרי מות. ב־1918 פרצה מגפת השפעת הספרדית שהיתה נפוצה אז כמעט בכל העולם כלו.

בקיץ ישנן כמעט כל המחלות הטרופיות. מלריה, שהופחתה בהרבה מאד בשנים האחרונות הודות ליבוש הבצות, והודות לשמירה הסניטרית המעולה בהשמדת מקומות רבוי היתושים. טיפוס־המעים לכל סוגיו. הדיזנטריה האַמֶבית, ובשנים 30–1929 היו גם כמה מקרים של בורדם בצילרית. גם הבורדם (דיזנטריה) הופחת במדה נכרת בשנים האחרונות הודות למשקים העברים המביאים תוצרת פחות מזוהמת מזו של הערבים, וגם הודות להשפעת החנוך התמידי בשמירת הבריאות, המדריכה את הקהל לדעת כיצד להשמר מפני מחלות אלו. וכן הופחתו דלקות העינים של הקיץ. וגם מחלות העור של הקיץ. –

בשנים 26־1922 בתקופת גדול הטבק במושבה, פרצה מחלת עור מיוחדת הבאה בהשפעת גרוי עלי הטבק. מחלות

המעיים הקיציות אצל הילדים והרעלת הקיבה אצלם, היו רבות מדי קיץ בקיץ, אבל פחתו במדה נכרת; בעקב החנוך ההיגייני לאמהות לטפול בילדיהם ושמירתם בקיץ; ליונקים בכלל קשה תמיד החרף הראשון והקיץ הראשון בחייהם, עד אשר הם מתרגלים לאקלים.

בשנים שאחרי המלחמה נחפרו כמה בארות חדשים להשקאת הפרדסים. ואז נתרבו במדת מה מקרי מחלה הסובלים מאבנים בדרכי השתן בהשפעת המים הבלתי מסוננים של הבארות החדשות.

השחפת אינה נפוצה כמעט, יקרו בכל שנה 3–2 מקרים בודדים ולא התדבקו במשפחות אלא ב־2 מקרים יחידים. היו בס"ה 4 מקרים של גחלת (Anthrax) במשך כל ימי קיומה של המושבה. –

ב. המצב הסניטרי

יד ביד עם התפתחותה של ראשון־לציון, התקדם גם המצב הסניטרי וההיגייני במושבה. ואפשר לסמן את ההתפתחות הזאת בשתי תקופות: א) זו שתחת שלטון התורכים לפני מלחמת העולם, מזמן יסוד ראשון־לציון, ובזמן המלחמה; ב) ותקופה שניה מזמן כבוש הארץ ע"י האנגלים ועד היום הת"ש–1940.

בתקופה הראשונה, היתה ראשון־לציון עוד בראשית הוסדה והתפתחותה. ולא היה די פנאי ואפשרות, לראשי המושבה לסדר את כל הנחוץ כדי להפחית את השפעת האקלים הטרופי, והגורמים למחלות טרופיות. המושבה מנתה אז כאלף נפש. ועלתה לאט לאט עד כאלפים בסוף המלחמה. אי אפשר היה לסדר נטיעות עצים מְצַלים כדי להגן על קרירות האויר במושבה. נוטעו אקליפטוסים בצד מערב למושבה להגן מפני התפרצות החולות הגובלים עם הים והתקדמותם, ואמנם שורת עצים זו, מנעה הרבה את פרץ הרוחות ביחוד בחרף, מה שהביא תועלת רבה לבריאות.–

תעלת שופכין מפסולת יקבי היין היתה עוברת בתוך פרדס המושבה ועל יד שורה שלמה של בתים, ותעלה זו שלא יכלו להפטר ממנה עד אחר המלחמה, היתה מקום מרבץ להמון יתושים, זבובים וחרקים שונים שגרמו למחלות רבות ביחוד למלריה. לפי האומדנא קרו אז במושבתנו כ־300 עד 400 מקרי מלריה בשנה. ומספר זה ירד עכשיו עד ל־15–8 מקרים בשנה.

החצרות ובתי־הכסא, מקומות צבוריים, בית מרחץ, השוק, האטליז והחנויות הופקדו תחת השגחה סניטרית בלתי מתמדת, מתוך חוסר יכולת להלחם בדעות הקדומות של מתישבים חדשים שנתאחזו במושבה, מדי פעם בפעם. ביחוד גרמו לקשי בנקיון ובסדורים היגיינים התושבים מעדות המזרח ביחוד התימנים וחלק מהאורפלים והגורז'ים. שלא רצו להגמל ממסרת העתיקה של חיי קבוץ בבתים בלתי מאוררים, כלם ישנו בחדר אחד, החצרות מחסרות טפול, חסר נקיון במזון, בתלבשת וברחיצה וכו'.

תפקיד מיוחד וקשה היה אז לרופא, לבקר בבתים ולהעיר לכל אחד על חוסר הנקיון. וזכורני שאבי ז"ל, נכנס לחצרו של אחד התימנים החדשים וידרש ממנו לבער את הלכלוך שלפני פתח ביתו, ענה לו המתישב התימני החדש: אם ימציאו לו משרתים יוכל לנקות את החצר והבית.

הרופא היה פקיד שנתי, ומשכרתו היתה משתלמת ע"י הפקידות של הברון, יק"א (פיק"א עכשיו) ורופא יחיד הספיק אז לטפול התושבים המעטים. ד"ר אהרן מזי"א היה הרופא השלישי שנתמנה לרפא את בני המושבה, מזמן הוסדה עד 1902. תקופה קצרה שמש אחריו ד"ר שמעון אנטין 1902–1904 ובשנת 1904 החל הד"ר אליקים ויצברד לכהן בתורת רופא. הוא נשאר בפקידותו עד 1922. הרופא קבל חולים בביתו, ובקר בבית החולה, ובאמבולטוריה המושבתית בתור פוליקליניקה שנבנתה מחדש בנדבת מנחם מנדיל אברמוביץ. בית מרקחת ואחות רחמניה ומילדת. לרופא באותה תקופה קשה היה למלא תפקידו, בהיותו בהכרח רופא יחידי, בלי עזרת מומחה על ידו, במקרים מסבכים נחוץ היה לפנות למומחה ביפו, תל־אביב או ירושלים. מעבדה לא היתה אז, ונחוץ היה לרופא להעזר רק בעזרת חושו הרפואי. אמנם ב־1913 נוסד „מכון פסטר" בירושלים ע"י ד"ר א. ביהם ואז הוקלו הבדיקות, ביחוד עזרה רבה נתנה ע"י מכון זה לנשוכים מכלבים שוטים. בתי־חולים כמעט לא היו, ורוב החולים היו עוברים את מחלותיהם הקשות בביתם. והנזקקים לטפול מיוחד או לנתוחים גדולים, הוכרחו לפנות לבית־החולים הדל שהיה אז ביפו. או לירושלים לבית החולים של ד"ר וולך, ואז היתה קשה גם הנסיעה; מכוניות טרם היו, ואמצעי יחידי להובלה היה הרכבת או עגלה. ובזמן המלחמה היה מחסור גדול ברפואות שהקשה הרבה את הטפול המדויק, גם חסר המזון השפיע על רבוי המחלות. והמגע עם החיילים התורכים הפיץ את הטיפוסים

ואת טיפוס הבהרת. ההזנחה בכלל רבתה אז, ובמצב מדוכא ומיואש כזה, קשה היה להחזיק מעמד גם במצב ההיגייני של התושבים.

אולם אחרי הכבוש במעבר בין המצב הצבאי ומשטר האזרחי התרחב אופק האפשרות להטבת המצב הסניטרי, ותקופת זהר החלה להשתלט גם בתנאים ההיגייניים. השלטונות אחזו בכל האמצעים הדרושים לבסס את העזרה הרפואית לתושבים, ובטלה בכל הארץ את זכויות שרות המרפא לחובשים ורוקחים בלתי מדופלמים. במקומו של הרוקח הבלתי מדופלם הובא רוקח מוסמך. דבר זה נטלה האחריות מהרופא המקומי, שהיה מחויב לפקח על דיוק הכנת התרופות. הממשלה הכניסה סדורים סניטריים בבית המרקחת ובהמרפאה של המושבה, והחלה לסדר פקוח וסטטיסטיקה ברפואות, על מספר החולים המתרפאים במרפאה, סוגיהם לדת וגזע, ומיון מחלותיהם. ביחוד הטילה את חובת הודעת המחלות המדבקות הנפרדות או המגפתיות, וגם העמידה לשרות התושבים את בית החולים הממשלתי, והרבה חולים נהנו אז וגם עד היום נהנים משרות בתי־חולים של הממשלה בחנם, חולים שאין להם אפשרות של טפול בבתיהם הם.

הממשלה קבעה כמו"כ, בקרת תמידית על השוק, על באר המים, האטליזים, בית המטבחים, מספרות, חנויות, מחלבות וכו'. מקומות אלו צריכים לדיק על חוקי ההיגיינה והסניטריות, להרחיק זבובים וזוהמה העלולים לזהם את חמרי המזון. בכל חנויות מכלת, מחויבים הבעלים להבדק בדיקה רפואית, להטהר ממחלות מדבקות העלולות לעבור ע"י מגע אל הלקוחות ולהפיץ מגפות בין התושבים.

במשך הזמן נקבעה ע"י המועצה המקומית ועידה סניטרית העומדת על משמרתה להשגיח ולעזר לממשלה, ומצד שני מתוך אחריות כלפי התושבים, שכל החוקים והתקונים יוצאו לפעל מתוך קפדנות יתרה ולהעמיד את מצב הבריאות על הגובה הדרוש.

ג. צרכי המזון במושבה.

המזון הנכנס למושבה בא ממקומות שונים.

הבשר השחוט, לפעמים בשר כבשים אצל עדת התימנים, ועפ"ר בשר בקר. הבקר נקנה מערבים השכנים או מהמובא מחו"ל. הבהמות בהכנסן לארץ, עוברות תחת בקרת רפואית ממשלתית, ובמושבה ישנו רופא וטרינרי הבודק את הבהמה לפני השחיטה ואחריה, כך, שמחלות הנעברות ע"י הבהמות הן כמעט מן הנמנע. — על העופות, ביחוד תרנגולים, ישנה הקפדה רבה, ביחוד בתקופות של מגפות העופות, שאז מרחיקים את העופות החולים ועושים חטוי נמרץ, ושחיטתם אסורה, ומתוך כך נסדרה גם השמירה על הביצים.

ביחס לחלב, נבדקות מתחילה הבהמות. ואח"כ בדיקה מעולה בבתי החליבה, במקום סנון החלב, והקפדה באנשים מובילי החלב, ובמחלבות עצמן. כך מוטלת השמירה גם על החלב המובא מחוץ, מתוצרת „תנובה" או „עין חלב" על החלב עצמו, על החמאה, הגבינה והשמנת.

הקמח נטחן מהחטה הא"י וגם מזו הבאה מן החוץ. השמירה מפני תולעים וכו' נעשית במקום המכירה ובמאפיות, וגם נקיון הקמח, האפיה, טיב הלחם וצורתו.

הירקות ממשק ערבי, נמכרים בשוק בפקוח סניטרי, כי על ידיהם מתפשטות הבורדם והטיפוס. הדבר הוכח בימי מאורעות 1936 כשהחרמה התוצרת הערבית. פחתו במדה נכרת, מחלות הקיץ המדבקות ע"י הירקות. ואלו הבאים ממשק יהודי נמצאים ג"כ תחת פקוח סניטרי, ונמצא רובם פחות מזוהים.

אותן מחלות הקיץ המדבקות נעברות גם ע"י פירות. וכך הוכח שפירות המובאים ממשק ערבי, כמו ענבים, תאנים, משמשים אבטיחים וכו' היו מעבירים מחלות, יותר מאלו הבאים מהמשק העברי, כמו, ענבים, תפוחים וכו'.

ההקפדה הסניטרית הזו, שנכנסה לתקפה בשנים האחרונות, עצרה בלי ספק בעד רבוי המחלות המדבקות שהיו יכלות לעבור ממקומות מכירת צרכי המזון.

ד. התעשיה והתעבורה כמפריעי בריאות הצבור.

תעשית היין היא היחידה המתקימת מלפני המלחמה עד היום. הענבים וסלי הענבים ביקב הם מקום מרבץ נעים וטוב לזבובים וכל מיני החידקים בתקופת הבציר. אבל מרגע שמכניסים את הענבים למכונות הטחינה, ישנה שמירה על הנקיון. הזבובים מעטים מאד או אינם מצוים בתוך אולמי טחינת הענבים, וכן נמשך הפקוח במשך כל זמן עבודת תעשית היין, בעת התסיסה, ובמזיגת היין לחביות ולבקבוקים.

היו מקרי פציעה בעת העבודה במכונות. מקרי מות קרו מקודם מדו־תחמצת הפחמן המתהווה בשעת התסיסה, אולם

אחרי שגודרו כלי התסיסה, פסקו אסונות אלו בשנים האחרונות.

בשנים 30–1925 נוספו בתי חרושת רבים: של זכוכית, של לבנים (סיליקט) פרות־כבושים (פיאו), סבון, תפזול, של סכיני גלוח (אוקבה), לסריגה. לתעשית חמרי גומי. ביח"ר לתעשית בירה, בית דפוס. בכל המקומות האלו סודר חדר לעזרה מהירה ובו ארון קטן מכיל צרכי העזרה הראשונה. עד כמה שידוע, לא קרו מקרי אסונות רציניים בבתי חרושת אלו.

בבתי הצבור, כמו בית־העם, הקולנע, בתי־הספר, בתי־הכנסת ומקומות התקהלות אחרים, הוכנסו אמצעים היגיניים לאוורור נוח, ולא קרה עוד אף מקרה תבערה או מקרה של התעלפות מפני הדחק במקום פומבי.

הרחובות תוקנו במדה נכרת בשנים האחרונות, וזה מונע את האבק הרב השורר ברחובות בלתי סלולים, לפעמים מרביצים רחובות אלו במים. – הכביש הגדול החוצה את המושבה ומחבר את דרום הארץ עם תל־אביב והסביבה, נותן מעבר יום יום למאות מכוניות. ולשמחתנו הרבה, מעטות התאונות בכביש זה למרות התנועה הרבה שבו. אפשר לאמד את התאונות ל־12–8 מקרים בשנה.

ה. השרות הרפואית במושבה.

בשנים שלפני המלחמה, היה הרופא ממונה מטעם הנהלת המושבה ומקבל שכרו מקפת העדה. בשנת 1922 עם התפטרותו של ד"ר אליקים ויצברד, מפני מצב בריאותו, החלט להרשות לרופאים שונים לעסוק ברפוי חולים במושבה, והעבודה נעשתה אז פרטית לגמרי ושכר הרופא מ ה ח ו ל ה. בשנת 1923 התישב במושבה ד"ר יצחק זוסמנוביץ, שבא מרוסיה והחל לעבוד בתור רופא כללי. ב־1925 נכנס ד"ר ליאו רוזנבליט לקופת חולים, שעסק באותו זמן גם ברפוי פרטי, בתורת רופא כללי למחלות ילדים. וב־1933 עזב את קפ"ח בתור רופא כללי, ונשאר בקפ"ח רק בתור רופא ילדים. בשנת 1927 חזר למושבה ד"ר אליפלט ויצברד, יליד המושבה, בנו של ד"ר אליקים ויצברד, העובד בתור רופא כללי. ב־1932 חזר לעבוד במושבה ד"ר גדעון לוין יליד המושבה, בנו של אשר לוין, הד"ר לוין עוסק במחלות אזן, אף וגרון.

עם המהפכה הגרמנית ב־1933, ועלית רופאים לארץ, נתעשרה גם מושבתנו בעוד רופאים מגרמניה. הד"ר ארטור גלזר רופא עינים מנוסה מברלין. ד"ר אליהו האן רופא כללי, מברלין. ד"ר פ. הולצר מחמניץ, למחלות פנימיות, והביא אתו מכון לקרני רנטגן, ובזה הקל הרבה על הבדיקות בקרני רנטגן לחולים שהיו צריכים לבדיקה זו, ועד כה היו אנוסים לנסוע לתל־אביב, מה שגרם לטלטול מרובה וגם להוצאה כספית רבה. – ד"ר ר. רוזנר, רופא למחלות עצבים ופנימיות.

בשנת 1935, נוספו עוד כמה רופאים מגרמניה, ד"ר י. יעקבי, רופא כללי. ד"ר ברונו מרכוס למחלות נשים ולידות. ד"ר ק. פירסט, מומחה למחלות עור ומין. וגב' ד"ר סגל–כהן, ילידת רוסיה שעברה מגבעת־עדה למושבה בתורת רופאה כללית. ב־1937 חזר למושבה ד"ר אברהם ויצברד, יליד המושבה, בנו של ד"ר אליקים ויצברד, והחל לעבוד בתורת רופא כללי.

באופן זה מונה המושבה בשנת 1938 15 רופאים, ביחד עם ד"ר פרץ רוזנברג רופא קפ"ח. ובין המומחים יש לעינים, אף, אזן, מין ועור, לנשים, לילדים, לקרני רנטגן ולעצבים. מבני המושבה נתחנכו עד היום חמשה רופאים, שמהם ארבעה ילידי המושבה. ד"ר צבי מירנסקי, העובד בחיפה, מומחה למחלות עור ומין, ד"ר גדעון לוין, ד"ר אליפלט ויצברד, ד"ר אברהם ויצברד, וד"ר יהושע וינברג מילידי רוסיה שנתחנך במושבה בבית אביו משה וינברג ממנהלי הספקת המים פה; העובד בתור רופא כללי בביה"ח „הדסה" בת"א.

רופאי המושבה שייכים להסתדרות הרופאים העברית בארץ־ישראל ולסניף תל־אביב. בשנת 1936 התאגדו פה לסניף מיוחד הקשור באופן ישר למרכז הסתדרות הרופאים, וד"ר גלזר נבחר ליו"ר הסניף. האגודה מתאספת אחת לשבועים ודנה בישיבותיה בשאלות מדעיות ושאלות פרופסיונליות העומדות על הפרק.

רופאי השנים במושבה היו טובה שניידר, גב' וויסר, וטכנאי לשנים יאנו קשיוב, ומשנת 1933 נוספו: ד"ר דן, ד"ר קמניצר וגב' וורדי. רופא בהמות ד"ר הלמן, מטפל בבהמות חולות והופקד להשגיח על בריאות הבהמות הנשחטות.

ו. המוסדות הרפואים ומוסדות טפול בבריאות.

1. המרפאה המקומית.

מזמן הוסד המושבה, היתה המרפאה המקומית משמשת לחולים בני המושבה מקום לרפוי אמבולטורי, בהנהלתו של רופא המושבה. מרפאה זו נבנתה מחדש בנדבתו

של המנוח מנחם מנדל אברמוביץ בשנת 1914 – ומאז נשאר מקום זה לטפול ורפוי החולים. האחות ברכה בן־ברוך, המפקחת על מרפאה זו, עובדת במושבה 25 שנה בתור אחות מסמכת במושבה וגם בתורת מילדת. ועוזרת ליד הרופא, וכן מטפלת בפצעים, מחלות העינים, וזריקות לחולים הנשלחים ע"י הרופאים. בשתי השנים האחרונות עבר הטפול לידי הלשכה לעזרה סוציאלית, תחת השגחתו של רופא. העזרה נתנת שם חנם, לחולים מחוסרי אמצעים, וכן נתנות ע"י העזרה הסוציאלית שע"י המועצה המקומית רפואות חנם ולפעמים גם מזונות על חשבונה.

II. טפת חלב.

התחנה לטפת חלב נוסדה בשנת 1928 על ידי „הסתדרות מדיצינית הדסה" ביחד עם „הסתדרות נשים עבריות" של הסניף הראשוני. כאן נבדקים התינוקות ע"י רופא הילדים (ד"ר רוזנבליט) פעם בשבוע. והטפול בהם ע"י אחות מיוחדת יום יום. הילדים נשקלים מדי פעם בפעם, ונמצאים תחת השגחת התחנה עד שנתם השנית. שם נתנות גם עצות לאמהות בטפול הילדים במזון ובהיגייגה. האחות של התחנה מבקרת גם בבתי הילדים, ושומרת על ההוראות שתוצאנה לפועל בתזונה ובחיים ההיגיניים של התינוקות.

באותה תחנה יש גם טפול בנשים הרות, הנבדקות ע"י רופא הנשים (ד"ר ברונו מרכוס) הוא משגיח על הנשים בזמן ההריון, ונותן להן את העצות הדרושות איך להתנהג בכל חדשי ההריון, וע"י תחנה זו נשלחת גם מילדת לבית העניים, בעת הלידה.

III. פקוח לבתי האוכלוסין.

בתי־הספר, בית תלמוד תורה וגן הילדים, נמצאים תחת פקוחו של רופא מיוחד (ד"ר זוסמנוביץ) הממונה ע"י הסתדרות „הדסה". הוא שומר בעזרת אחות מיוחדת, על התנאים ההיגיניים של בית הספר, של התלמידית עצמם, הוא בודק מזמן לזמן את התלמידים, וביחוד אם אחד מהם חלה במחלה מדבקת, הוא משתדל לבל תתפשט המחלה בין התלמידים, ביחוד בתקופה של מגפות.

IV. קפת חולים עממית.

ב־1932 נוסדה קופת חולים עממית בשביל תימנים, אורפלים וגורג'ים המתנהלת ע"י ד"ר זוסמנוביץ ועומדת בקשר עם ביה"ח העירוני „הדסה" בתל־אביב. החולים מקבלים את טפולם הרפואי ע"י קפה זו, ולעת הצרך נשלחים לבדיקה או לרפוי לבית־החולים בתל־אביב.

V. קופת חולים של הסתדרות העובדים.

קופת חולים של הסתדרות העובדים הכללית, נותנת את עזרתה הרפואית בשלמותה, (רופא, רפואות, ביה"ח לידות וכו') רק לחברי הקפה. היא מתנהלת ע"י רופא ממונה ד"ר רוזנברג, ועל ידו עוזרים עוד רופא ואחות.

VI. מפעלי הסתדרות נשים.

הסתדרות נשים יסדה: 1) „מעון יום" לילדים שהוריהם עובדים במשך היום, ואין לילדים כל טפול בהם עצמם ובמזונותיהם. אחות מיוחדת מתמסרת לטפול הילדים ותזונתם.

2) וכן נוצרה כעין קיטנא, בחדשי הקיץ בזמן החפש מבתי־הספר, לילדים לקויי בריאות, שאין ידי הוריהם משגת להבריאם בבית או לשלחם לקיטנא מחוץ לראשון־לציון.

3) גן־שעשועים ע"ש אברהם מאירוביץ, מקום למשחקי ילדים, ומנוחתם בשעות שלפני ואחרי הצהרים. מקום מוגן מפני השמש ומאבק ומתנהל ע"י גננת מיוחדת.

ב־1935 החלה תנועה ליסד בית־חולים גדול בראשון לציון, שהחולים לא יהיו נזקקים להשלח לבית־החולים בתל־אביב, אבל הרעיון היפה לא נתגשם. החולים והיולדות הזקוקים לבית־חולים נשלחים לתל־אביב לבית החולים „הדסה" או לבתי חולים פרטיים.

VII. אגוד (ליגה) למלחמה בשחפת.

ב־1937 נוצר בראשון־לציון „ליגה למלחמה בשחפת" המתנהלת ע"י ד"ר אליפלט ויצברד, זהבה פרוס, פסיה ויגודסקי ואלחנן וינברג. למרות המספר המועט מאד של המשוחפים במושבה ישנם מזמן לזמן הופעות של מקרים בודדים. הם נשלחים לבדיקה ולרפוי לתחנת הליגה בתל־אביב ומשם לבית ההבראה הדרוש. ובאופן זה מקבלים את העזרה הדרושה וגם מבודדים מבני המשפחה מחשש סכנה.

VIII. מגן דוד אדום.

ב־1938 נוסד הסניף של „מגן דוד אדום", אגודה לעזרה ראשונה, בהנהלת ד"ר א. האן*), ד"ר אל. ויצברד,

*) הרופא החשוב הזה נפטר בדמי עלומיו ביום 17.11.39 לדאבונם ולצערם של כל בני המושבה. יהי זכרו ברוך.

מ. אליעזר ברנשטין, מאירה בלקינד, צביה אכטמן, ד"ר אבר. כץ וו. וינדמן. ישנו חדר מיוחד מצויד בכל האמצעים הדרושים להגיש את העזרה הראשונה בכל מקרה. — וגם ניתנים שעורים לקבוצות צעירות המתאמנות בהגשת העזרה הזאת. —

XI. אגודות הספורט.

הסתדרות „המכבי", הסתדרות „הפועל" רואים לעצמם חובה להבריא את הגוף בכל מיני תרגילים של התעמלות, משחקים ותרגילי ספורט אחרים, ולהכשיר את הגוף הבריא לנפש הבריאה. הן מאמנות את חבריהן לפתוח גוף גמיש. שרירים מפותחים, חוש ריטמי חוש דיסציפלינרי, ולהכין את הגוף להיות בלתי רגיש לכל התנודות הבלתי צפויות הבאות בחיים.

X. הרצאות על הבריאות.

הצמאון הרוחני של בני המושבה למדעי־רפואה, מסתפק אף הוא ע"י הרצאות על נושאים רפואיים שונים, הנתנים ע"י רופאי המקום או רופאים ממקומות אחרים, הנתנות מדי פעם ע"י „ועדת התרבות" או „הסתדרות נשים". ומדי שנה עם בוא החורף נערך „שבוע בריאות" ביזמתו של הועד הלאומי. בשבוע זה נתנות הרצאות עממיות ע"י מורים ורופאים על השמירה מפני מחלות קיץ העתידות לבוא בכל שנה, והלא אמר הפתגם הרומאי „אם תרצה בשלום התכונן למלחמה". וההסברות נתנות לשמירה הגיינית במאכלים, ובחיים בזמן הקיץ, לילדים ולמבוגרים.

עד כאן דברי הד"ר אליפלט ויצברד.

פרקים מתוך קורות ראשון־לציון

הַמּוֹסָדוֹת הַדָּתִיִּים

מאת הִלֵּל אִיסָר יַנּוֹבְסְקִי

א. בתי כנסיות ובתי מדרשות

„גלו ישראל בלא שכינה עמהם".

אדם מישראל בכל מקום שגורלו מטלטלהו, טרם עוד כונן את חייו ואת מעמדו במקום גלותו, רואה הוא ראשית כל ליחד לו מקום לתורה ולתפילה, לקבוע שעה משעותיו המטרידות אותו בדאגה לקיומו, לשפוך שיחו לפני קונו, לעיין בספר, לרוות צמאונו בתורה עד כמה שידו מגעת. תפילה בצבור, קביעת מקום לתורה, רינה ותפלה, תופסות מקום בראש חייו הרוחניים של היהודי בכל מקום שהוא. מובן הדבר, שבזמן שיבת ציון, בחינת „שכינה שבה למקומה" ראו השבים, שבי גולה דזמננו, ראשית כל לקבוע מקום לתפלתם. מיסדי ראשון־לציון עוד טרם באו אל המנוחה ואל הנחלה, דאגו ליחד מקום לשכינתא.

והשכינה כביכול בראשון־לציון גלתה הרבה גלויות: ממשכן לאוהל, מאוהל לצריף, מצריף לבית, עד לבית הכנסת הגדול, ועד למספר בתי מדרש קטנים ודלים ממנו.

1. בית הכנסת הגדול.

עשרה הראשונים שעלו על אדמת ראשון־לציון בשנת התרמ"ב, קבעו מקום לתפלתם באהלו של אחד מהם לוי הכהן אזנבנד. אל האוהל הזה הוכנס ספר תורה שהעלה אתו מן הגולה אחד המיסדים יוסף פינברג. אחר כך הביא אהרן בק ספר תורה שני מירושלים מבית הכנסת „תפארת ישראל".

אותה שנה הותקנו תקנות המושבה שלפיהן סדרו המתישבים את חייהם החמריים והרוחניים. סעיף י"ז של התקנות ההן מטיל על הועד [1]) ליסד בית כנסת לתפילה. „המנין" (בית הכנסת הארעי) עבר לצריפו של יעקב דב פישלזון. צריף זה שמש בית תפלה לבני ראשון־לציון עד שנת התרמ"ד. בשנה זו הואילה פקידות הנדיב למסר לרשות המתפללים בנין אחד משלה לשם תפילה. שם התפללו נוסח ספרד, מפני שבין מיסדי המושבה היה הרוב חסידים. — החזן

1) ראה ספר היובל לא. מ. פרימן לקורות ראשון־לציון ח"א עמוד 5.

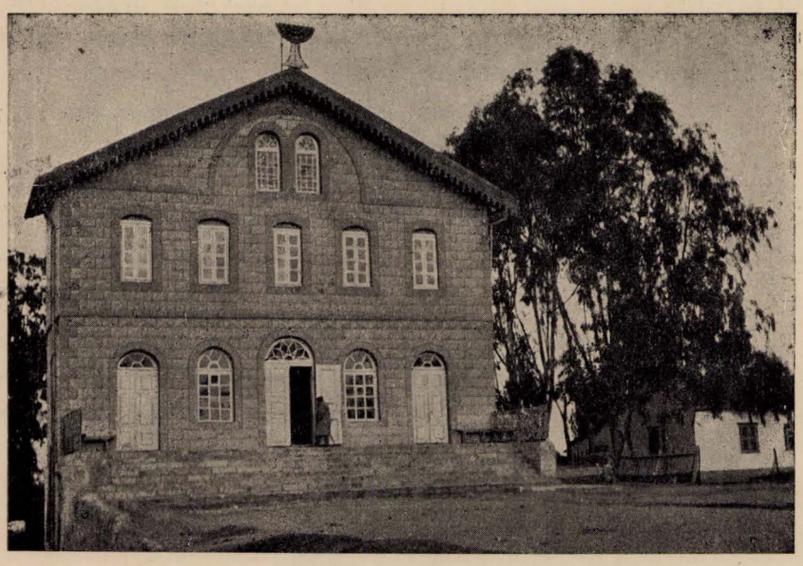

ציור 157. בית הכנסת הגדול בראשון־לציון. החל בהתרמ"ה — נשלם בהתרמ"ט.

הראשון במושבה היה מיכל טופורובסקי, ושלא על מנת לקבל פרס.

בחשון התרמ"ה, הונח היסוד לבנין בית הכנסת. אחד האכרים ברוך פפירמיסטר שהיה מהנדס, תכן את תכנית הבית, ויהי המנצח על הבונים ועושי המלאכה. אולם עם השלמת הקומה התחתונה הופסקה עבודת הבנין מטעם הממשלה התורכית מפני שלא היה רשיון לבנין בית כנסת. ההפסקה נמשכה עד שנת התרמ"ט, אותה שנה נשלם בנין בית הכנסת בנדבת הנדיב. רשיון הממשלה התקבל בשנת התרנ"ה.

היות שבמשך הזמן התרבו אוכלוסי המושבה, ובעלי נוסח אשכנז עלו במספרם על בעלי נוסח ספרד, על כן היתה שאלת נוסח התפלה בבית הכנסת, שאלה חריפה. המנהל ש. הירש ממקוה־ישראל שנהל גם את ראשון־לציון בשם הנדיב נטה לנוסח אשכנז. ואם כי בידו היה להכריע, עמדו בכל זאת למנין, וברוב דעות נצח נוסח אשכנז והוקבע לדורות בבית הכנסת הגדול.

בעלי נוסח ספרד תבעו לדין את מתנגדיהם כמסיגי גבול, והרב שמחה בונים אוסובצקי פסק הלכה על פי דין תורה, שהרשות לבעלי נוסח ספרד להתפלל במנין שני, בבית הכנסת על פי נוסחתם; או לקבע להם מקום מיוחד לתפילה.

בניסן התרנ"ב הוזמן מטעם פקידות הנדיב החזן משה דב ויס רשמי לבית הכנסת. בשנת התר"ס מסר הברון רוטשילד את הנהלת המושבה לחברת יק"א, ומוסדות המושבה להמתישבים עצמם על חשבונם הם. אז פנה הועד אל הרב נפתלי הירץ הלוי ביפו להורות הלכה: איזו הם מוסדות צבוריים, שכל אחד מאישי המושבה מחויב על פי דין תורה להחזיק בהם ולתרום תרומתו לטובתם.

הרב נפתלי הירץ הלוי ענה במכתב ארוך ומפורט והראה על המוסדות הדתיים שכופין עליהן על פי דין תורה, ואלו הם: שוחט, בית כנסת, ש"ץ, מרחץ, ומקוה, חברה קדישא, הכנסת אורחים, מלמדי תינוקות בני העניים וכו'.

בשנת התרס"ו הטילו גבאי בית הכנסת על המתפללים תשלום שנתי לפי הערכה מיוחדת בעד המקומות הקבועים להם.

בית הכנסת המכיל יותר ממאה וחמשים מקום לגברים, מלבד עזרת הנשים; מתכלכל מתשלומים בעד המקומות, מנדרים ונדבות וכדומה. מתפללים בו נוסח אשכנז כמנהג ירושלים. שנים רבות היתה הנהלת בית הכנסת הגדול בידי שני גבאים: המיסד אהרן מרדכי פרימן והרב יעקב מרדכי זינגר שו"ב המושבה. האחרון היה גם ה„קורא" בתורה[2] ומלמד מדרש בימי שבת ומועד לפני קהל מסוים.

2) אחרי פטירתו היה ה„קורא" בתורה הלל איסר ינובסקי כשנתיים.

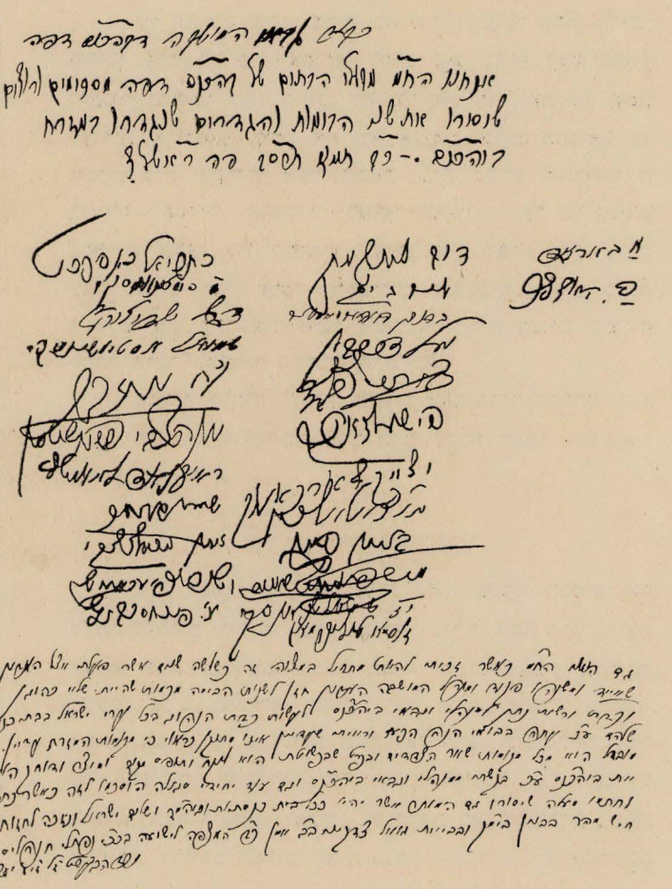

ציור 158.

בהתרמ"ט כשנבנה בית הכנסת, בימי שלטון הפקיד א. בלוך. הותקנה במזרח ב מ ה ועליה כסאות־כבוד לפקידי הברון. המנהל בלוך, סגנו, הרופא, הפנקסן, הגזבר ושאר הפקידים נאמר לך: אלו הם ה ש מ נ ת, יהשאר הם הפאריאס, כלומר מדרגה תחתית.

אין דנים עם תקיף. אדולף בלוך סוף סוף שחרר את המושבה מהויתו בה. ואת מקומו לקח ח י י ם ח ז ן, ומסורת הבמה נמשכת והולכת.

באחד הימים בהתרס"ב איקלע למושבתנו הרב נפתלי חנה'לס, נכד הבעש"ט. חסיד נלהב ומבין גם במיני דעלמא. בארנו לפניו את העול ה ב ל ת י ד מ ו ק ר ט י הזה במקום קודש. ערכנו כתב בקשה להמנהל ל ב ט ל ה ב מ ה חתמו כל אלה שנשכו שפחיהם בשניהם בעשר שנות הבמה. הרב נפתלי חנהלס הוסיף נופך מדיליה. נמסר הכתב להפקיד והבמה — נתבטלה.

חתמו: א. ברד, פ. קצלר, דוב לובמן, ליב גיסין, ברוך פפירמיסטר, יואל דרובין, צבי הירשפלד, פישלזון, יצחק צרנוף, י"א צלאליכין, בנימין פין, מיכל פוחצבסקי, י"ז שמוליצנסקי, זוסיה טוליפמן, כתריאל רפפורט, מ. סימנובסקי דוד יודילוביץ, שמואל אוסטשינסקי, נח גינזבורג, יונה צבי פינשטין, ראובן יודילביץ, שמעון בן־זאב, שלום פפירמיסטר מ. פינחסביץ.

ל מ ע ל ה כתב־יד דוד יודילובין. ל מ ט ה כתב־יד הרב נפתלי חנה'לס. העורך ד. י.

הרב יוסף הלוי משגיח על הכשרות ביקב משמיע בבית הכנסת הגדול במושבה שעור בתלמוד בכל יום בין מנחה למעריב. הרב דמתא חיים זבולון חרלפ מלמד בבית הכנסת בכל יום בשחרית, פרק במשניות, ובערב בשלחן ערוך אורח חיים. והישיש בנימין כץ — מדרש בכל שבת.

בבית הכנסת נמצאים בארון מיוחד ספרים שונים: תנ"ך עם פרושים שונים, ש"ס, משניות, מדרשים שונים ופוסקים וכו'.

תשעה ספרי תורה נמצאים היום בארון־הקודש, מהם שלשה מתנת הברון אדמונד בנימין די רוטשילד. מגילות „נ ב י א י ם" נכתבו ביחוד לשם בית הכנסת בהוצאותיו של הבית בימי הגבאי רבינוביץ האמריקאי.

II. בית המדוש לחסידים.

בעלי „הנוסח ספרד", אם כי נכנעו לפסק דינו של הרב שמחה בונים אוסובצקי, לא מצאו בו ספוק לרגשותיהם ולדרישותיהם הנפשיות. התפלה בצבור במנין ש נ י בבית הכנסת הגדול, גרמה להם יסורי־נפש. יש שהתאספו לתפלה, ומתפללי בית הכנסת עמדו עדיין באמצע תפלתם. שוטטו בבית הכנסת מפינה לפינה, הרגישו את עצמם כבני נדוותי דרגא לעומת המיוחסים בני נוסח אשכנז, שכבשו להם את בית הכנסת, ועל כן ראו עצמם אנוסים לצאת מן המצר, לתור להם מקום קבוע לתורה ולתפילה.

המיסד מרדכי פרימן שגורל כל איש פרטי נגע אל לבו ועל אחת כמה וכמה גורלה של עדה, של צבור שנבצר ממנו לערך את סדר עבודתו לפי הרגלו ונטיתו הנפשית, נדב ביום ט"ו מנחם־אב שנת התרנ"ה, יום חג הוסדה של המושבה, מ ג ר ש לא גדול בחצרו, ברחוב הנושא את שמו (רחוב דרור) לבנין בית מדרש לבעלי נוסח ספרד. הותקנו תקנות מיוחדות לבית המדרש הזה, בהן נרשמו שמו של

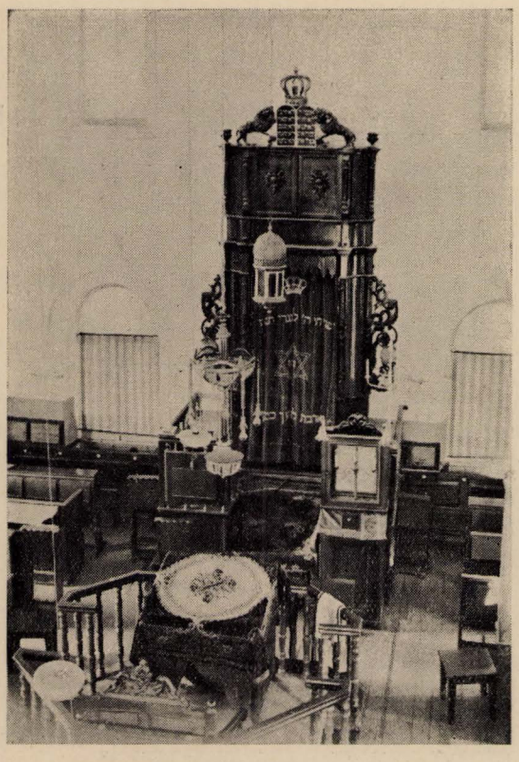

ציור 159. פנימיות **בית הכנסת הגדול** רואים מלבד הרהיטים: ספסלים, עמודים, שלחנות ומנורות, את **ארון הקודש**. ביחוד. עשוי מעשה חושב: ממעל: כתר תורה, שני הלוחות, שני אריות משני עברי הלוחות. שני כרובים משני עברי כפורת הארון; ציצים ופרחים מעשי אמן. על הפרכת רקום: „שויתי ד׳ לנגדי תמיד". „ואהבת לרעך כמוך".

העבודה עשויה בידי האמנים הוי[illegible]נאים: משה יהושע הימן*) ואחיו יצחק הימן. אחד מארונות הקודש המצוינים שבבתי הכנסיות בארץ־ישראל.

גבאי בית הכנסת: אחרי פטירת הגבאים פרימן וזינגר ז״ל באו לכהן בתורת גבאים: (בסדר א״ב) אברמוביץ מאיר; אברמוביץ מרדכי; אשרוב ש.; ברוטמן ח.; לוין צ. ח.; לוקשין א.; מירנסקי ש. ס.; פלוטניק ד. רבינוביץ א.; רפפורט כ.

המנדב ושם אשתו מרים בתורת מיסדי הבית ולמרות שהוא התפלל בנוסח אשכנז.

תקנה ד׳ אומרת: „בית המדרש נוסד ללמוד בו תורה ביום ובלילה לכל איש, ספרדים ואשכנזים באין הבדל, ולהתפלל בו בצבור נוסח ספרד דוקא, ושלא יישן בו שום איש רק (מי שהוא) מהלומדים כשתחטפנו שנה, ולא לעשות בו חדר ללמוד תנוקות של בית רבן"

*) בהתרנ״ט, הלך משה יהושע רגלי לראשון־לציון עם חברים, דרך החולות. ויפגשו בבדוים שהתנפלו על יהודים, חבריו ברחו חזרה והאמן משה יהושע התנפל על החרמים; הציל את המוכים, אבל הוא נפל חלל בן׳ כסלו התרנ״ט, ונקבר בבה״ע בראשון־לציון.

על המגרש הוקם צריף לא גדול. המיסד אהרן מרדכי פרימן צוה ליורשיו אחריו, להרס את צריף העץ הרעוע ולבנות במקומו בית חומה, להנציח את זכרו ואת זכר אשת נעוריו. היורשים קימו את צו אביהם. כיום מתנוסס על המקום בית מקדש מעט ומשמש בית מדרש לחסידים לתורה ולתפילה. „ומתנהל – כנוסח התקנות – על ידי גבאים נבחרים מבאי בית המדרש, ועומד תחת רשות עדת ראשון לציון ושייך לה״. אחד מהחסידים הנלבבים, זאב סגל, הקדיש את עתו ואת מרצו לפאר את הבית בפנים, והצליח לרהט אותו ולהעמיד בו ארון־קדש יפה.

ספרים ללמוד ולעיון מעטים מאד בבית המדרש הזה. ספרי תורה שלשה, אחד מהם נדבת האכר ישראל חיים שפירא.

III. בית מדרש לחסידי חב״ד.

כשם שהחסידים או בעלי נוסח ספרד הרגישו את עצמם נעלבים וזרים בבית הכנסת הגדול, ככה הרגישו את עצמם שלא במקומם, חסידי חב״ד. האחדים בין חבריהם לנוסח, בבית החסידים מיסודו של א. מ. פרימן. התנהגו חסידי הב״ד על פי שלחן ערוך של הרב, קשה להם לותר על הדביקות החב״דית, על הנגון החב״די ועל השנויים הקלים בסדר התפלה, ואפילו על הכאת באצבע צרדה בשעת התפילה. בהיותם המעוט בבית כנסת החסידים, לא עצרו כח להטיל ממנהגיהם על חבריהם, ובטלו ברוב.

צר היה להם המקום בבית המדרש לחסידים סתם, על כן חשבו מחשבות גם הם, להפרד ולבנות במה לעצמם. אחד מהם אריה אמציסלבסקי, מאכרי המושבה, נדב מגרש גדול ורחב ידים לשם הקמת בנין מיוחד לחסידי חב״ד, תכנו תכנית גדולה ורחבה לבנין גדול ומפואר שיעלה על בית הכנסת הגדול, והתעלמו מהעיקר, שאין כסף לבנין.

אהרן בק אחד מאנ״ש שהלך לעולמו לפני הולד הרעיון על בנין בית כנסת לחסידי חב״ד, צוה לפני מותו לתת לתכלית זו סך שש מאות פרנק. את הכסף הפקיד בחייו בידים אמונות. ועד הבנין הוציא את הסכום מידי איש האמונים, ובשנת התרפ״ה הונח היסוד לבנין בית הכנסת שקראו לו: „שער בנימין". שש מאות הפרנקים הושקעו ביסוד. ובאין כסף להמשיך, נפסק הבנין עד היום.

במקום בנין גדול נהדר ומפואר הקים ועד הבנין

צריף עץ עלוב והוא הוא בית הכנסת לחסידי חב"ד „שער בנימין". מתפללי בית הכנסת הזה, הם לאו דוקא חסידי חב"ד, ולא דוקא חסידים בכלל. אבל מנהגי חסידי חב"ד נשמרים בו בכל תוקף.

מספר ספרי התורה – ארבעה. מהם אחד נדבת ליפא ב ב י ט ש, ואחד נדבת רחל א ב ר מ ו ב י ץ. ספרים ללמוד ולעיון ש"ס, משניות, מדרשים וכדומה.

IV. בית מדרש של הפועלים.

מי שהיה בשנות החמשים מנהל היקב בוריס א ו ס ו ב צ ק י התיתם מאביו. בהיותו נוהג אבלות, סדר לו „מנין" עשרה לתפילה באחד הבתים שעל יד היקב. עשרת המתפללים היו מבין פועלי היקב. תיתי לו לאותו פקיד שבזכותו נוסד בית מדרש לפועלים ולבעלי מלאכה במושבה. „המנין" התפתח והתרחב ויהי לבית מדרש, שצר היה לו המקום באותו הבית הקטן שעל יד היקב ובשנת התרנ"ט הוקצה לבית המדרש זה, מקום מיוחד, בצריף הבנוי בחצר בית הכנסת הגדול. מספר המתפללים בבית מדרש זה גדול ורב, ביחוד בימי שבת ומועד, וימים שהפועלים ובעלי מלאכה פנויים מעבודה ומלאכה. בכל ימות השבוע נוהגת בו רק תפלת שחרית. מתפללי בית מדרש זה, הם לא דוקא פועלים ובעלי מלאכה. מספר הגון של בעלי בתים סתם, קבעו להם מקום לתפילה בבית המדרש של הפועלים. בית המדרש מתקיים מהכנסות שונות: שכר מקומות, עליות, נדרים ונדבות, ומתנהל על ידי גבאים נבחרים מקרב המתפללים. הגבאים נאמנים לתפקידם והצליחו לרכש להם ש"ס, משניות, עין יעקב ומדרשים. בשבתות משמיע שמואל זינגר בבית מדרש זה תורה בפרשת השבוע.

מספר ספרי התורה – ארבעה. כלם מקנת כספם של הפועלים.

VI. בית הכנסת של התימנים „שיבת ציון".

הרבה גלויות גלה בית־כנסתם של התימנים במושבה. עולי תימן הראשונים שהתישבו בראשון־לציון, קנו להם שביתתם בבית־העם. בעלותם אל הארץ העלו אתם ששה ספרי תורה. את בית תפלתם קבעו בבמה אשר בתוך הבית. חמשה חדשים ישבו בבית העם. בעזבם את המקום נתן להם מעון צר לבית תפלתם באחד מחדרי הקומה התחתונה של בית הכנסת הגדול, ולשם העבירו את ספרי התורה. בדליקה שהתפרצה במרתף זה נשרפו שנים מספרי התורה. ויגדל המספד והאבל בין התימנים.

כשנה התענו בחדר הקטן והצר. הדליקה שהשחיתה את מקום תפלתם אלצתם לבקש להם מקום תפלה אחר. שכרו להם צריף על יד השוק. השו"ב הרב יעקב מרדכי זינגר, השתתף בשכר דירה זו. הצריף שמש להם בית כנסת במשך חמש שנים. הרבה עמלו רבם של התימנים. ט ב י ב ועוזריו אברהם טביב ודוד פנחם הלוי, בשפור הצריף ובעצוב צורתו ותכניתו לפי המסרת של התימנים ומנהגיהם.

מצריף זה גלה בית־כנסתם לאחד מבתי החמר אשר במורד הרחוב הנקרא היום, „רחוב נחמה". שוכני בית חמר זה היו המתפללים התימנים עד שנת הוסד השכונה „שיבת ציון".

שנתים ימים התפללה העדה בבית איש פרטי בשכונה.

הגברת סמואל אשת הנציב העליון הראשון הרברט סמואל השתדלה לפני נדיבים בסינגפור, ונכד יעקב בלצר ובני אהרן יוסף ושרה אליהו מסינגפור, נדבו שלש מאות לירה לבנין בית כנסת בשכונת „שיבת ציון", בני השכונה התגיסו לעבודת הבנין ובט"ו שבט שנת התרפ"ד חונך בית הכנסת היפה הזה ברוב פאר והדר. השתתפו בחגיגה: בני המושבה, הגברת ס מ ו א ל והמון רב מהתימנים יושבי הארץ.

הגברת ש ר ה ל ו י השיגה נדבות כסף לרהוט הבית. הוקם ארון קדש יפה וגדול, עשוי בטעם התימנים. בו חמשה עשר ספרי תורה, שבעה מהם נדבו הנדיבים הנ"ל. בין ספרי התורה נמצאים שנים עתיקים מאד, בני ארבע מאות שנה, כתובים על גויל רך וצבעו חום. יש בהם שנויים שונים בצורת אותיות מספר.

VII. בית הכנסת של התימנים „נוה־ציון".

התימנים בני השכונה „נוה ציון" אולצו להתבדל מאחיהם בני השכונה הבכירה שיבת ציון מפני כמה טעמים. בעיקר מפני שבני השכונה הם רבם ככלם פועלים שכירי יום המוכרחים להשכים קום לשם תפלה בצבור שהם מקפידים עליה מאד, בה בשעה שבני השכונה שיבת ציון מאחרים קצת בקומם ושוהין שעה אחת ומתפללים. נוסף לזה ריחוק המקום וחוסר דרך של רשות הרבים בין שכונה לשכונה. הרוצה ללכת משכונה לחברתה עליו לעשות קפנדריא דרך

פרדסים וכרמים, ע"כ קבעו להם בני השכונה מקום לתפלה בבית אחד החברים נתן בן סעדיה שמו. המקום לא היה נוח ולא היה מוכשר לתכליתו. התחילו מדברים על בנין בית מיוחד לתפלה. וכאן נגלתה הופעה מענינת מאד. כל אחד מבני השכונה רצה לזכות במצוה, להקצות חלק ממגרשו לבנין בית כנסתם. עוד הם מדיניים למי משפט הבכורה ומי ראוי לזכות זו, הוכנסה הצעה לחלק כבוד לזקן שבהם הוא נתן בן סעדיה הנזכר ולזכותו במצוה זו. והוא הפריש חלק ממגרשו. בני השכונה הקימו את הבנין באמצעיהם הם.

מספר ספרי התורה – חמשה.

VIII. בית הכנסת של עדת האורפלים.

עדת האורפלים לא מצאה לה מנוח ימים רבים באיזה בית תפילה שהוא, בחינת נשמתין דאזלין ערטילאין, טולטלו מבית הכנסת הגדול לבית המדרש של הפועלים. ומהאחרון טולטלו הלאה, מפני שנוי נוסחאות ומנהגי בית הכנסת. בשנת התר"ע העיר ה' את רוח האכר אברהם מרקוס, והביע את רצונו בכתב אל ועד המושבה לנדב מגרש על יד ביתו אשר ברחוב ירושלים על מנת לבנות עליו בית תפלה לעדת האורפלים. נגד רצון המנדב התקוממו שכניו ברחוב הנ"ל, אשר מחו בכל תקף נגד הקמת בית תפלה בקרבתם, בית תפלה, הקול קול יעקב, עלול לצרום את אזניהם ולהפריע את מנוחתם. ימים רבים התנהל מו"מ בין המנדב ובין שכניו. סוף סוף הוסכם שהשכן הקרוב לביתו של אברהם מרקוס יפדה את המגרש המוצע בכסף מלא. ובתמורה ירכש לו המנדב מגרש בשכונת האורפלים לבנות עליו את בית הכנסת. נבנה בית יפה ונהדר בפנים יותר מאשר בחוץ, בשנת התרפ"ה חונך הבית לתפלה. בית הכנסת נבנה באמצעיהם של האורפלים עצמם, ומתנהל על ידי גבאי אחד, נבחר מקרב בני העדה.

בארון הקדש היפה – ארבעה ספרי תורה. אחד מהם נדבת הנדיב, הברון אדמונד.

ב. בתי אולפנא.

I. תלמוד תורה.

המתישבים הראשונים בראשון־לציון, קבלו עליהם „לעבוד בכל לבבם ונפשם לטובת רעיון ישוב ארץ־ישראל ולהתהלך לרוח תורתנו ולאום ישראל" ובספר התקנות[3]) שהותקן בשנת התרמ"ב נמצא סעיף (י"ז) המחיב „ליסד בית תלמוד תורה ומדע, להעמיד מלמדים" וכו'.

אם כי המשפחה היתה עדין קטנה, אבל ילדים שהגיעו לחנוך כבר היו לה, הלך אהרן מרדכי פרימן והזמין בח' ניסן שנת התרמ"ג, על חשבונו מלמד חברוני מירושלים.

„חדר" או בית ספר טרם היה במושבה, המלמד הירושלמי לא התמיד בעבודת הקודש במושבה, ושו"ב המושבה הרב חיים טוביה רפפורט „קבל על עצמו גם את המלמדות והפקיד ש. הירש הקציב למענו סכום קטן בשכר למודו"[4]). בשנת התרמ"ד הועבר החדר לבית איש פרטי.

הרב שמחה בונים אוסובצקי הורה לתלמידים עניני היהדות ובנו יהושע אוסובצקי מנהל המושבה מצד הברון, הורה להם את השפה הצרפתית. אותה שנה נמנו שני מורים קבועים „מלמד אחד ללמודי היהדות ומורה לצרפתית שלמה וינצויג[5]).

„עניני היהדות", „למודי היהדות" מושגים גמישים הם, על פיהם אי אפשר לעמוד על תכנית הלמודים, ועל סדר הלמוד וכמה שעות ליום או לשבוע קבעו אוסובצקי והמלמד שנמנה אחריו, לכל דבר מעניני היהדות ומלמודי היהדות. לא היתה להם תכנית מסוימת, כל אחד חנך את הנערים על פי דרכו ושטתו. נצני תכניות ללמודי דת נראו כעבור כמה שנים, כשנמסר החדר לחברה מיוחדת שעסקה בחנוך דתי לנערים. החברה שעשתה את החדר לחטיבה אחת, הפכתהו ל„תלמוד תורה" עם תכנית למודים מאושרת ומוסמכת, וחנוך הילדים נמסר בידי אנשים שמלאכתם בכך.

בשנת התרס"ד רכשה לה חברת „שומרי תורה" בירושלים, מגרש בתוך המושבה, בשנה שלאחריה (התרס"ה) חונך בית תלמוד תורה במושבה בנוכחות אורחים רבים, בא כח חברת שומרי תורה, רבני ירושלים, ורבה של יפו והמושבות הרב אברהם יצחק הכהן קוק. במעמד זה אושרו התקנות בדבר „הנהגת בית האולפנא שמספר תלמידיו היה 55".

סעיף א. אומר: „על הקרקע יבנה תלמוד תורה לילדי המושבה בראשון־לציון ורק למטרה הזאת".

ג. „סדר הלמודים מתחיל מן אלף־בית, והולך ועולה עד למוד גמרא, בכל מחלקה כפי אשר יסדרו נבחרי ועד

3) עיין ספר היובל ח"א לא. מ פרימן, עמוד 3.

4) עיין שם דף 14.

5) עיין בספר „ראשון־לציון" שלפנינו, דף 190 וגם דף 224

בית הספר לתלמוד תורה בהסכמת חברי „שומרי תורה" בירושלים.

ג. „על הקרקע הנ"ל אין לבנות שום בנין אחר לדור בו או להשכיר לאחר או למכור או לעשות בו לאיזו תועלת אחרת לתכלית אחרת. כי הוא רק למען בית למוד תורה ודרך ארץ לילדים". — — —

ז. „המלמדים צריכים להיות אנשים יראי שמים ושומרי מצות תו"הק בעלי דרך ארץ המקפידים על הנקיון בכל דבר למען עשות רושם טוב בלב הילדים ולרצון לכל איש".

ח. „מלבד התורה שבכתב ובעל פה יקבעו שעורים גם ללמוד דקדוק כתיבה וחשבון.

עה"ח באו גבאי חברי שומרי תורה: ראובן זרח ברורמן, דוד צבי, זלמן הכהן, יצחק יפה.

ראשון־לציון: אהרן מרדכי פרימן, ואברהם יצחק הכהן קוק אב"ד דעי"הק יפו והמושבות תוב"א [6]).

תכנית הלמודים ב„תלמוד תורה": החל מן א"ב וגומר בגמרא ותוספות — וחשבון ודקדוק.

הנהלת בית התלמוד תורה הרגישה מחסור באמצעים כספיים. ובכדי להגדיל את ההכנסה החליטו הגבאים למשוך אל המוסד חברים משלמים תרומה שנתית מקרב בני המושבה אשר המוסד חשוב בעיניהם ומצבו קרוב ללבם.

מיום הוסד המוסד עד שנת התר"ע היתה האידיש שפת הלמודים. אותה שנה עבר המוסד מרשות „שומרי תורה" בירושלים לרשות החברה „נצח ישראל" אשר בגרמניה. הד"ר משה אוירבך מנהל בתי התלמוד תורה של החברה „נצח ישראל" בא אז אל המושבה בלוית הד"ר שלזינגר מנהל בית הספר „תחכמוני" ביפו, ובמעמד הגבאים הרב זרח ברורמן, א. מ. פרימן, השו"ב הרב מרדכי זינגר וזאב גורדון, נמסר המוסד לרשות החברה „נצח ישראל" ומנהלה הד"ר אוירבך, והחלט ללמוד עברית בעברית, ובכלל להנהיג את הדבור העברי במוסד. ובשנת התרע"ב נמסר בית התלמוד תורה באופן רשמי לאגודת „נצח ישראל" ובפירוש הותנה שהמוסד יתנהל לפי התקנות וההתחיבויות הקודמות שהותקנו והוסכם עליהם על ידי אגודת שומרי תורה ובא כח המושבה בשנת התרס"ה.

כשנכנס בית „תלמוד תורה" לרשות החברה נצח ישראל, קבל צורה של בית ספר דתי מודרני. מורים מומחים יודעי תורה ובעלי השכלה, משה כץ, משה גרובר, הטיפו לקחם וינהלו את תלמידיהם על מבועי התורה וידריכום בדרך הישרה. השו"ב יעקב מרדכי זינגר, שמלא תפקידים דתיים רבים במושבה, כצורבא מרבנן במתא, „שכל מילי דמתא עליה דידיה רמיא", עיניו היו פקוחות על המוסד ודאג לקיומו ולשפורו, אולם בית הספר העממי במושבה בלע את בית הספר הדתי. מספר התלמידים פחת והגיע למצב שלא היה כדאי ל„נצח ישראל" להמשיך את קיומו של בית תלמוד התורה. המורים הנזכרים עזבוהו, ועם מותו של הרב י. מ. זינגר בשנת התרפ"ח, חדל המוסד מהתקים. נסו עסקנים אחדים להשיב את התלמוד תורה לתחיה, הוזמנו שני מורים טובים והעברית שוררת בבית־אולפנא זה. עולים חדשים דתיים התישבו במושבה. דורשים הם חנוך דתי לילדיהם. בית התלמוד תורה להם בית מקלט לרגשותיהם הדתים, ונתיב אור לילדיהם, בדרך חנוכם.

„תלמוד תורה" כהיום מיסודה של „אגודת ישראל" הוא. ועד המושבה תומך תמיכה כספית במוסד הזה.

מספר התלמידים 75. הכתות — שלש. מורים — שלשה.

II. חדרי תימן.

אהרן מרדכי פרימן מספר: „בקרתי באחד הימים בשנת תרע"ב את ה„חדר" אשר בו מתפללים קצת מתימנים דפה, ומצאתי שם יושבים על הרצפה מלמד צעיר תימני עם ילדים ולומדים חומש. המלמד כבן שמנה עשרה שנה, בידו ספר בלי פרושים והילדים כבני חמש—שש שנים מביטים בחומש עם תרגום אונקלס ולומדים, לא כשתארתי לי עברית בעברית או עברית בערבית, אלא עברית בארמית, היינו: בתרגום הנ"ל, המלמד קורא מלה במלה ומתרגם בעל פה בלשונו של אונקלס, והחניכים אחריו, בנגון וכו'. השתוממתי על בקיאותו של המלמד בתרגום הנ"ל" [7]).

בשנת התרפ"ד בקרתי, אני הכותב, את החדרים של התימנים בשתי השכונות, והתרשמתי מהמחזה: ילדים יושבים על הרצפה בעגול וספר אחד פתוח לפניהם, ועליהם מנצח מלמד, בידו האחת החוטר ובשנית הרצועה, והילדים מסביב קוראים בספר אחד כשהוא מהופך, קוראים ואינם נכשלים כאלו מתוך ספר פתוח ישר לפניהם. הרגל קריאה זו באה מסבת חסר ספרים בתימן.

6) ספר היובל לא. מ. פרימן עמוד 86.

7) ספר היובל ב' לא. מ. פרימן עמוד 179.

סדר למוד זה כבר עבר ובטל אצל התימנים בראשון לציון. חלק קטן מהם שולח את ילדיו לבית הספר העממי אשר במושבה. אולם הרוב הגדול, עוד לבו נוקפו, חרד ודואג הוא לטהרת המבטא התימני ונגון קריאתו בספר, ואינו משלים עם הרעיון להרגיל את הילד במבטא הספרדי־האשכנזי.

התאחדו שתי השכונות „שיבת־ציון" ו„נוה־ציון" וייסדו להם בית תלמוד תורה, לפי טעמם ומנהגיהם. תלמוד התורה נמצא על יד בית הכנסת בשכונת „נוה־ציון". הילדים יושבים לא על הרצפה אלא על ספסלים על יד שלחנות ארוכים. והמלמד על כסא כשרגליו מקפלות תחתיו, והחוטר בידו וגם הרצועה על השלחן לפניו. בבית אולפנא זה מלמדים מא"ב עד משנה, ועד בכלל. הכתה העליונה (הרביעית) לומדת חומש עם פרוש רש"י, תרגום אונקלס ומשנה, כתיבה וחשבון. ההורים עצמם לומדים תורה עם פרוש רבנו סעדיה גאון, ורצונם ללמד גם לבניהם תורה עם פרוש זה, אולם רב סעדיה גאון כתב פרושו ערבית, ותרגום עברי אין לפרושו, על כן מסתפקים הם בפרוש רש"י. המלמד אינו מסיח דעתו ממדרש, בפירוש רש"י שאינו כדאי והגון לילדים בגיל של שמנה־עשר שנים.

בית אולפנא זה נמצא בחדר צר. מספר התלמידים 45, הכתות 4, מלמד אחד ועוזר לו.

III. החדר של עדת האורפלים.

בית אולפנא זה נמצא גם הוא באכסדרת בית הכנסת אשר בשכונת האורפלים. אותו סדר הלמודים אשר בחדר התימני, נבדל הוא ממנו רק במבטא הספרדי הרגיל בפיות בני העדות המזרחיות. גם בחדר זה מתחילים מא"ב וגומרים במשנה, כתיבה וחשבון. האכסדרה בה קנה לו „החדר" הזה שביתתו אינה גדולה, השלחנות והספסלים תופסים את כל חללה כמעט. על גבי הקיר לוח לכתיבה ולחשבון.

התלמידים 35, נחלקים לשלש כתות, מורה אחד.

ג. שחיטה, נקור, מקולין.

בתמוז שנת התרמ"ב הוזמן אל המושבה הרב חיים טוביה רפפורט מירושלים בתורת שו"ב.

הספקת הבשר לאוכלוסיה הקטנה של המושבה בימים ההם התרכזה בידי איש אחד שהיה קשור על ידי חוזה מיוחד אל מנהל המושבה שקבע את מחיר הבשר ומכירתו. הקצב היה כפוף לשו"ב ושניהם היו סרים למשמעת הפקידות. עבודתו של השו"ב לא היתה רבה ולפיכך הוטלה על השו"ב חיים טוביה גם עבודת המלמדות.

על הרב יעקב מרדכי זינגר שבא בתורת שו"ב בשנת התרמ"ט למלא את מקום השו"ב הרב חיים טוביה, הטילו גם את הנהלת ספרי הנולדים והמתים, חופה וקדושין ועוד תפקידים דתיים מחוץ לשחיטה ובדיקה. רק בשנת התרנ"ד „סדרה המושבה בית מטבחים (אטליז?) על חשבונה". ובשנת התר"ס קבע הועד משכרתו של השו"ב בסכום אלף וארבע מאות פרנק לשנה. סעיף י"ז מתקנות הועד, מחייב „להעמיד שוחטים, להשגיח עליהם, או להעמיד משגיחים ולקבע להם שכר כפי ראות עיניהם וכו'." משגיחים לא הוזמנו ולא הועמדו. השו"בים היה אנשים חשובים מאד, תלמידי חכמים ויראי אלקים, מלאו את תפקידם באמונה, ובדעתם פרק בהוראה לא היה כל צרך בהשגחה מיוחדת לא עליהם ולא על הקצב שעיני השו"ב היו פקוחות עליו.

עם הרחבת הגבולים במושבה והתרבות אוכלוסיה, גדל והתרחב סחר הבשר, גדל מספר הקצבים. עם עלית התימנים התרכז מסחר הבשר כמעט כלו בידיהם, והם השתמשו בשרות שני שוחטים משלהם. אז התחילו חכוכים, אמנם לא גדולים, בין השו"בים. הדברים נגעו ביחוד בעניני הנקור. בין הנקור האשכנזי ובין נקור התימנים יש הבדל גדול. האחרונים מקילים בדיני נקור. יעקב מרדכי זינגר שעמד בפרץ, היה אנוס לפנות בענין זה אל הרבנות הראשית, שהכריחה את הקצבים התימנים, המוכרים בשר לאשכנזים, להשתמש במנקר אשכנזי.

עד שנת התרצ"ב היו שוחטים על פני השדה לא רחוק מהמושבה תחת כפת השמים. בשנה ההיא נבנה בית שחיטה סמוך למושבה, והבשר מובא אל המקולין בעגלה מכוסה. סחר הבשר מרוכז בידי חמשה־עשר איש במושבה כמעט כלם תימנים ויש גם בבלים ביניהם, רק אטליז אחד נמצא בידי אשכנזי מעולי גרמניה. השגחה על האטליזים אין. בעטים של הרב והשו"ב פנו חרדים מספר, אל המועצה המקומית בבקשה למנות משגיח על המקולין, תשובת המועצה היתה:

„שגם הרב, גם השוב מבטיחים בהחלט את כשרות הבשר במושבתנו, ואיננו רואים שיש צורך למנות לשם כך עוד משגיח מיוחד. אנו מוצאים שאין כל יסוד להטיל ספק איזה שהוא בכשרות הבשר הנמכר במושבתנו.

גם המקפידים והמדקדקים בכל דיני הכשרות לבם יכול להיות סמוך ובטוח בזה" (מכתב המועצה המקומית מיום 8.6.36 מספר 1577). בשנת התרצ"ח נמנה סו"ס משגיח על העניינים הדתיים ובתוכם על הכשרות בבתי המקולין במושבה: שו"ב אחד, מנקרים שלשה, אשכנזים, לבד התימנים.

ד. השגחה על ערלה וכלאי הכרם ועל כשרות היין.

המשגיח הראשון על הכלאים ועל הערלה בכרמים ועל כשרות היין ביקב, היה הרב נפתלי הירץ הלוי שנתמנה לאב"ד ביפו בשנת התרמ"ז. אותה שנה הוזמן מאת פקידות הנדיב לרב המושבות ולמשגיח על כשרות היין. מזמן לזמן ומפקידה לפקידה היה הרב הנ"ל מבקר את המושבה ואת כרמיה, ואת היקב ואת פועליו והשגיח על היינות מחשש נסך, ועל הפרשת תרומת־מעשר. את תפקידו זה מלא הרב במשך שנתים ימים. בשנת התרמ"ט, נתמנו שני משגיחים מיוחדים ביקב, והם: הרב יוסף הלוי בנו של הרב נפתלי הרץ הנ"ל והמוהל דוד גיסין. הם השגיחו על תעשית היין מחשש נסך ועל כשרותו לפסח. למשגיח על הכרמים הפקד מטעם הרב דיפו, בשנת התר"ס, יוסף צבי שניאור שקבל את משכרתו מקפת ועד המושבה. המשגיח הזה היה מסתובב בכרמים ובשדות להשגיח על הערלה ועל כלאי הכרם, „שהכל יעשה כדת וכדין".

הרב מיפו נפתלי הירץ היה בא בכל שנה לבקר ביקב לשם הפרשת תרומת־מעשר. עם התמנותו של הרב יוסף הלוי למשגיח על היקב, הונהגה גם הפרשת תרומת־מעשר על ידו. שנים מספר השגיחו על הערלה וכלאי הכרם שני כורמים מקומיים יצחק הלל וגבריאל אריה. בשנים האחרונות כשפחת מספר הכרמים (גפנים נעקרו ועצי הדר נוטעו במקומם וכרמים חדשים אינם נוטעים), בטלה ממילא ההשגחה על הערלה ועל כלאי הכרם. הרב יוסף הלוי עומד על משמרתו עד היום בתור משגיח ביקב על כשרות היינות מחשש נסך, ומחמץ ועל הפרשת תרומת־מעשר.

ה. בית מרחץ ובית הטבילה.

סעיף י"ז של תקנות „ועד המושבה" מטיל על הועד „יסוד בית מרחץ עם מקוה על פי הדת". דבר זה הוצא אל הפועל בשנת התרמ"ד רק בחלקו, בח' ניסן אותה שנה נבנה על יד באר המושבה מקוה לטבילה. בשנת התנ"ו נבנה במושבה על יד הבאר בנין מיוחד „למרחץ לזיעה ולאמבטיות לרחיצה בחמין". הבית – בנין צבורי, שייך למושבה, והתנהל שנים רבות על ידי הנהלה מיוחדת מטעם ועד המושבה. הכנסות בית־המרחץ והמקוה לא כסו את ההוצאות. הסקת המרחץ ושכר המסיק דרשו סכומים הגונים, וההכנסה כמוה כאין. לבד זה אי אפשר היה להשתמש במוסד חשוב זה לבני המושבה, ביחוד בימי הקיץ, במדה הדרושה, מפאת חוסר מים.

באר המושבה הספיקה רק מים לשתיה, לבשול ולכביסה.

תרעומות בני המושבה היו גדולות על ועד המושבה המתרשל בהספקת דבר נחוץ כזה לתושבים. על כן מנו בשנת התר"ע משגיח בשכר על המרחץ ועל המקוה, ולידו נמסר כל האינונטר השייך לבית. הבלן והבלנות עשו את שלהם, הסיקו את המרחץ והכינו את המקוה, והיו סרים למשמעת הועד שלקופתו הכניסו פרוטות, אפילו לא כדי מחצית שכרם. בשנים האחרונות כששאלת הספקת המים במושבה נפתרה על ידי כרית באר שלישית, סדר לו איש איש בביתו אמבטיה ומקלחת. באופן שבית המרחץ אין לו כל ערך לבני המושבה. נשארה בתקפה שאלת המקוה התובעת תקונה. המקוה משמש גם מקום טבילה לקצת חסידים, ביום השבת ובימים הנוראים לפני התפלה.

התימנים שהרגישו צרך גדול במקוה כשר, ומחסור גדול במים שהגיעו לשכונות שלהם במדה זעומה מאד, השיגו, בהשתדלות שרה לוי, מאת אשה נדיבה הרוצה בעלום שמה סכום הגון לכרית באר מיוחדת בשכונת „שיבת ציון" ובנין בית טבילה כד"ת. הבאר, הבריכה ובנין בית הטבילה עלו לאלף וחמש מאות לירה. ושתי השאלות נפתרו בעדת התימנים על הצד היותר טוב.

ו. בית מועד לכל חי, חברת גח"שא[8]).

תינוק בן חדשים שמת בשנת התרמ"ד, לאחד המתישבים, הזכיר לבני המושבה את יום המיתה. בשנה הנ"ל הוקצה חלקת שדה בקרן מזרחית צפונית למושבה, לבית מועד לכל חי. את הקבר הראשון כרו לתינוק הנ"ל ששכלו הבילויים פאני וחיים חיסין תחת השקמה עתיקת היומין.

היתה חברה קדישא, חברים, גם גבאים, אבל החברים הם הם הגבאים. הם ממונים על בית הקברות ועל דמי

8) ר"ת: גמילות חסד של אמת.

ציור 160. בית «הטהרה» בקומה התחתונה, בנוי מנדבת אשר לוין. הקומה העליונה «בית השומר» מקפת חברת גחש״א בשנת התרצ״ה. — על המדרגות רואים: עומדים מימין לשמאל: יצחק הלל שרגא פייבל מירנסקי (הגבאי הראשי), שו״ב המושבה מיכאל קוסקוביצקי, ליפא בבית, יעקב פרימן (אז ראש המועצה המקומית) — גבאי חברת גחש״א בשנת הת״ש הם: שרגא פייבל מירנסקי גבאי ראשי, סגניו: יצחק הלל וצבי ברניצקי; ונשיא המועצה המקומית דהאידנא זרבבל חביב על גביהם, — הגדר סביב בית הקברות הוקמה בהשתדלות הגבאים הקודמים חיים ברניצקי ויעקב פרימן שעמלו וטרחו הרבה בהשגת האמצעים. —

הקבורה. אין החברים הגבאים עוסקים בצרכי הנפטר, „המתעסקים" הם אנשים שכירים מן השוק, אין גומלי חסד של אמת לשם מצוה, כנהוג בכל תפוצות ישראל.

בשנותיה הראשונות של המושבה, לא הספיקה קפת חברה גח"שא את צרכיה. ועד המושבה אנוס היה להטיל מס מיוחד על בני המושבה, לשלם שכר למתעסקים.

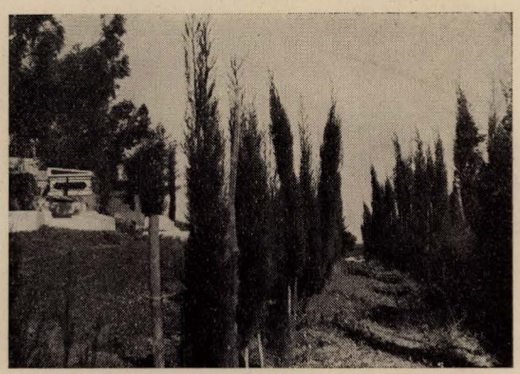

ציור 161. שדרת הברושים בבית־העלמין בראשון־לציון.

בשנת התרס"א עברה ההשגחה על בית העלמין להשו"ב יעקב מרדכי זינגר; שנהל את הרשום של הנפטרים באופן רשמי, לרשימותיו היה ערך חקי. שדה הקברות היה פתוח לכל רוח, וללא סדר של שורות ומספרים... כל דצריך היה בוחר לו מקום קבר למותו מבלי שאל את פי הגבאי. בשנת התרע"ב על פי התעוררות מצד ראש ועד המושבה אהרן מרדכי פרימן, התחיל ועד המושבה דואג לבנין גדר מסביב לשדה־הקברות, ובהשגחתם וטפולם של יעקב פרימן וחיים ברלנצקי נבנתה הגדר אחרי כמה שנים.

ציור 162. המצבות על גבי קברי הראשונים בבית־העלמין בראשון־לציון

המצבות על גבי הקברים מצטינות בפשטותן (אחדות גם במקוריותן, כמו המצבה ע"ג קברו של צבי הירשפלד, ועל גבי קברה של מרים חביב־קיפניס ועל קברו של המשורר שנה יונס וכו') ובכתבות בלי גבוב של מליצות (אחדות יוצאות מהכלל הזה).

בשנים האחרונות עברה הגבאות או ההשגחה על בית העלמין לידי שרגא פיבל מירנסקי. שהתמסר אל תפקידו בכל לבו, ויתקן תקונים בשדה הקברות. „ראה עצם אדם ובנה אצלו ציון", תקן את הקברים הנהרסים, סדר מרפסות ושבילים בין הקברים. בחלקה הנוספת סדר שורות שורות מסומנות במספרם. הכריח את בעלי היכלת לתקן את קברי קרוביהם ואת המצבות. ואלה שאין ידם משגת לא הזניח, את קברי קרוביהם, עשה את התקונים על חשבון החברה. סיד את כל הציונים ואת המרפסות, נטע שדרות עצים וכו' עשה חסד עם המתים ועם החיים.

זכרה לו אלה לטובה, ובלע המות לנצח ומחה ה' דמעה מעל כל פנים.

הָרַבָּנוּת וְהָרַבָּנִים בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן.

עדת ראשון־לציון הקטנה, כשם שמצאה תיכף בהוסד המושבה, צורך בבית כנסת לתפילה ובבית אולפנא לילדיה, הרגישה צורך גם במורה הוראה בדיני היתר ואסור.

בבי"ד של שלשה לא היה צורך. גטין וכו' היו מסתדרים ביפו, משפטים בין אדם לחברו היו מסורים לשקול דעתו של ועד המושבה. רבנות רשמית לפי מושגי זמננו לא היו בימים ההם, גם „רבנות ראשית" מקומית לא התקימה בארץ־ישראל אז. היה צורך בתלמיד חכם יודע פרק בהלכות אסור והיתר, כשר וטרפה. ע"כ החליטה העדה להזמין לה שו"ב בר אורין המאחד בקרבו את הידיעות בהלכות הנזכרות, שו"ב שרב העיר יפו או ירושלים סמך ידיו עליו.

ובאמת היו השו"בים בני עליה, תלמידי חכמים גדולים. פעולותיהם לא הצטמצמו רק בד' אמות של השחיטה והבדיקה, הם מלאו תפקיד של רב המושבה ומנהיג העדה. את הדבר הקשה היו מביאים אל הרב נפתלי הירץ, רבה של יפו, שבאופן מוסרי היו סרים אל משמעתו, והוא היה נחשב גם כעין הרב הרשמי, של ראשון־לציון.

עם רבוי אוכלוסי המושבה מצאה העדה לנכון לפניה להרחיב את חוג פעולתו של השו"ב־הרב. בשנת התרע"ב

„ראשון־לציון" בעריכת ד. יודילוביץ. גל. 26.

נמנה השו״ב גם למנהל המטריקציה, סדור חופה וקדושין, הנהלת ספרי הנולדים והנפטרים היו מסורים לידו. (ספר היובל לא. מ. פרימן ח״ב עמוד 174).

הנדיב הידוע שלח מפריז לראשון־לציון, מעין „רב מטעם״ הידוע ברוסיה. הרב היחידי מטעם הברון, היה אדם חשוב. רבנותו הצטמצמה בדרשות בשבתות ובמועדים, כמנהג אשכנז. היה נואם מצוין עפי״ר בגרמנית ובעל טעם. את תורתו — הטפתו היה מפיץ גם בעקרון ועוד.

הרבנות השו״בית נמשכה בראשון־לציון למעלה מארבעים שנה. במשך הזמן השתנו החיים ועמהם גם תביעותיהם של בני המושבה החמריות והרוחניות גם יחד. הרבה ערכים השתנו וגם הרבנות במושבה לבשה צורה אחרת. הוקמה רבנות ראשית בערי הארץ הגדולות שסרו למשמעתו של הרב הראשי לא״י מרן אברהם יעקב הכהן קוק. ומטעם הרבנות הראשית הא״י נמנה בשנת התרפ״ה הרב חיים זבלון חרלפ לרב, מורה ודאין בראשון־לציון. ובכהונתו הוא מכהן פאר עד היום.

הפרקים הבאים מתארים את אישיותם של הרבנים מיום הוסד המושבה ועד היום.

חמשה, הוא מספר הרבנים שכהנו בראשון־לציון מן התרמ״ב ועד היום הת״ש ואלה תולדותיהם:

הרב

רבי חַיִים טוּבְיָה רַפְּפּוֹרְט שו״ב.

תולדותיו של השו״ב הרב חיים טוביה רפפורט כבר כתובות בספר „ראשון־לציון״ זה בתוך הפרק מיסדי המושבה, בדף 98. שם באו כל פרטי חייו, וגם התמונה שלו: ציור 57.

הרב

רבי יַעֲקֹב מָרְדְּכַי זִינְגֶר שו״ב.

נולד בחברון בשנת התרכ״ב לאביו הרב שניאור זלמן. בלמודיו התנכר הנער, ושמו התפרסם כילד פלא. תפיסתו היתה מהירה ושכלו חד וחריף, וכוח זכרונו להפליא. תורת רבותיו שקלט בילדותו היא היא שעמדה לו, להגות בתורה ולרכש לו ידיעות גדולות ורחבות בתלמוד ובנושאי כליו. כבן עשר היה בקי כבר בשלש בבות. ולמלמדים לא היה זקוק עוד. היה יושב בבית המדרש ויהגה בתורה יומם ולילה.

הרב

יעקב מרדכי זינגר שו״ב

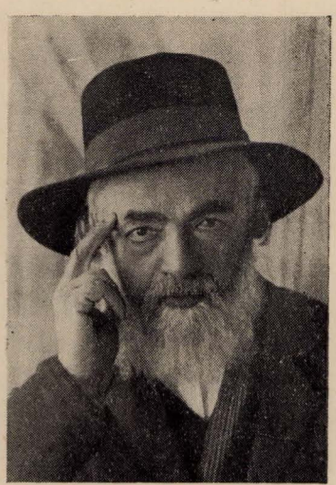

ציור 163.
נולד בשנת התרכ״ב.
נפטר בכ׳ אדר התרפ״ח.

יצא לו שם עלוי ומתמיד. ואבות רבים נתנו בו עיניהם לרכש אותו „לחתן״. למרות היותו חובש בית המדרש, ידע גם את העולם, ובזה הפליא את כל יודעיו. אחד העולים מרומניה שישב בירושלים, זכה בנער יעקב מרדכי לחתן לבתו שרה. בן י״ד נכנס לחופה עם בתו של חיים דולברגר, מיאסי.

בהתר״מ בהיותו בן שמנה־עשרה התחיל לשלח במסחר ידו, אבל לא הצליח. אם כי העולם ניתן בלבו, וידע להתהלך עם החיים. כספו המעט הלך לטמיון ומצבו היה קשה. מאן לחיות על חשבון חותנו, והוא אז כבר אב לבנים.

בעת ההיא איקלע לירושלים העשיר המפורסם דוד ששון מבומבי אשר בהודו. לאזניו הגיע שמע הצעיר המופלג חד השכל והממולח. הזמין אליו את יעקב מרדכי תהה על קנקנו ויציע לפניו לנסוע אתו להודו להיות מחנך לבניו, ובמשך הזמן יתפש שם מקום חשוב בתורת רב ומנהיג לעדת ישראל. הצעה זו שיש בה טובה וברכה בהווה ותקוה טובה לעתיד, מצאה מסלות בלב הבעל והאב הצעיר, הסכים לה ויסע עם ששון להודו בהשאירו את אשתו הצעירה ואת שני ילדיו בבית חותנו.

עד מהרה התרגל לחיים החדשים בבית המיליונר ההודי, למנהגים ולנמוסים של הבית. התחבב על ששון ועל בני ביתו והצליח להכניס תורתו בלב תלמידיו ולמשך אותם לאהבה אותו ולכבדו. ארבע שנים עשה בבית ששון, ויהי כי מלאו ימיו לשוב לביתו, היה ברצון ששון לעצרהו בבומבי, ולמנותו לרב העדה.

רבי יעקב מרדכי סרב לדבר הזה במאנו להכנס לרשות הרב הזקן ששמש בקדש בעיר הנ״ל. אז הציע לפניו ששון, אם נפשו בחלה ברבנות, ילמד בירושלים „שחיטה

ובדיקה" ובהיות בידו „קבלה" מרבני ירושלים ישוב לבומבי עם ביתו. פרנסה בכבוד בטוחה לו, להסגת גבול אין חשש, כי העדה זקוקה לשו"ב מומחה.

דבר זה התקבל על דעתו. הוא שב לירושלים על מנת ללמוד שחיטה ובדיקה להשיג „קבלה" מחכמי ירושלים ולחזור אחר כך לבומבי ולהתאזרח בה בתור שו"ב בחסותו של האדיר באדירים שם, סיר ששון.

את השו"בות למד על נקלה. ו„הקבלה" מחכמי ירושלים השיג אחרי בחינה. אולם בהתקרב היום לעזב את הארץ, התעוררו בו פתאום געגועים עזים אל המולדת, והפרידה קשתה מאד. מאידך גיסא תארו לפני עיני רוחו חיים שקטים ושלוים שם במרחקים, בלי דאגת פרנסה, חיים אולי של עושר וכבוד. וכך פסח על שתי הסעיפים, עד אשר באה הדאגה לקיום משפחתו והיא פתרה את השאלה:

– לנסוע להודו.

וכך נפרדו הוא וביתו מהורים וקרובים ויצאו ליפו ללכת באניה להודו מחוז חפצם. המה ביפו מתכוננים להפליג מהנמל, ושליח הפקידות של ראשון־לציון הבהיל את השו"ב הצעיר אל הפקיד, שהציע לפניו להשאר בארץ ולקבל את ההתמנות בתור רב ושו"ב במושבה ראשון־לציון. הרב יעקב מרדכי ראה את הדבר כאות מן השמים, ובכל לבו נאות לקבל את המנוי, אם כי התנאים לא היו כל כך נוחים ורצויים מצדם החמרי. ידע שחיים קשים נועדו לו במושבה העומדת עדין בעצם יסודה, בכל זאת שמח מאד על השארו בארץ.

בחשון התרמ"ט בא לעבוד עבודת הקדש בתוככי ראשון־לציון.

בראשון־לציון נגלה לפניו כר נרחב לעבודה. השו"ב הצעיר בן כ"ז השנים, יפה המראה, הגבוה והחסון, גלה כאן מקור מרץ ואומץ רוח. הוא לא היה רק שו"ב המושבה. הוא היה גם רבה ומנהלה הרוחני. היה מורה ודאין, שוחט ובודק, מסדר חופה וקדושין, מוהל, מנהל ספרי הילדים (המטריקציה) גבאי בית הכנסת הגדול, קורא בתורה, מורה בבית הספר לתלמוד ודוקא בעברית, ממיסדי תלמוד תורה ומנהלו, ראש חברת „גומלי חסד של אמת" וכו'

הדרת פניו העירה בלב כל איש יראת הכבוד אליו, היה נערץ ונכבד, רצוי לכל בני המושבה שאהבוהו באמת ובתמים. ראו בו מורה ומנהל סובל טרחם ומשאם, ומסביר פנים לכל אחד ואחד. כל ימיו עברו עליו בתורה ובעבודה, בשבתות ובמועדים לימד לקהל במדרשי חז"ל, והוא עצמו הגה בתורה בביתו ובבית הכנסת.

כארבעים שנה נהל את עדתו בחכמה, בתבונה וביושר לבב, ונפטר לחיי עולם בשם טוב, בכ' אדר שנת התרפ"ח, בן ששים ושש שנה היה במותו.

הרב

רבי יוֹסֵף הַלֵוִי.

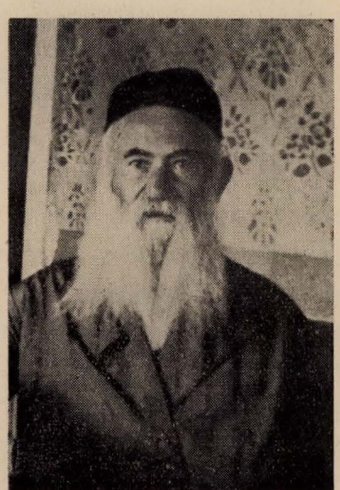

ציור 164.
משגיח על כשרות היין ביקבי ראשון־לציון.
נולד בכ"ו אב התר"ל.

נולד בביאליסטוק בכ"ו אב התר"ל, לאביו הרב נפתלי הרץ הלוי וידנבוים.

עד שנתו העשירית למד תורה מפי מלמדים בהשגחת אביו. בן עשר התחיל בעצמו, בלי עזרת מורים ומלמדים לשחות בים התלמוד. בעקשנות אבטודידקתית שם לילות כימים, צלל במים האדירים והעלה פנינים ומרגליות.

בשנת התרמ"ו עלה עם אביו אשר התקבל אז לרב ואב"ד ביפו, לארץ־ישראל, והשליך אחרי גוו את שם משפחתו הגלותי „וידנבוים", ויתכנה בשם משפחה: „הלוי", וכך נשאר שם המשפחה „הלוי" לזרעו אחריו.

הרב יוסף הלוי מיום בואו אל הארץ, לא מש מאהלה של תורה, התמיד בלמודיו ובכח סברתו הישרה סלל לו מסילה מיוחדת ללמוד שני ה„תלמודים". לעינים היו לו פרושי רבנו חננאל ורבנו גרשם מאור הגולה. הפירושים האלה עוררו בקרבו את רוח החקירה לרדת אל עמקי דברי חז"ל והבנתם במיטב ההגיון, בהלכה והגדה על פי גירסאות שונות. בקיאותו בשני התלמודים, במדרשים ובתשובות גאונים קדמונים היא מפליאה.

בתרמ"ט בהיות הצעיר יוסף הלוי בן י"ט, והוא אז

כבר אב למשפחה, נתמנה ל„רב היקב" בראשון־לציון, לאמר: למשגיח על כשרות היינות והפרשת תרומה ומעשר

ציור 165. הפרשת תרומת מעשר ע"י הרב יוסף הלוי ועוזרים לו יוחנן דויטש ואברהם סולימן.

ועל משמרתו זו הוא עומד עד היום, וכאז כן עתה הוא עוסק בתורה בשקידה רבה, ויחדש חדושים נפלאים, קצתם פרסם בעתונים ומאספים תורניים. הערותיו לספר „כפתור ופרח" לאשתורי הפרחי הוצאת אברהם משה לונץ, שנספח בקונטרס מיוחד לספר הנ"ל בשם „תקונים והערות" מראות על בקיאות מפליאה של המעיר בשני התלמודים ובמדרשים. ההערות הן מחכימות, מאירות עינים, קרובות לאורחא דמהימנותא ומבטלות סברות והערות הרבה של רבנים חכמים וסופרים שקדמוהו ואף את השערותיו ותקוניו של המוציא לאור א. מ. לונץ עצמו. השתתף במאמרים ובמחקרים שונים במאספים „ירושלים" של לונץ, „דביר", „שערי ציון", „התור" ובחקרי לשון ב„הצבי" של בן־יהודה ועוד. ודן בהלכה לפני הרא"י קוק*).

בהתרצ"ט יצא לאור ספר „ברית עולם", ספר קבלה עם פירוש אביו הרב נפתלי הרץ הלוי, והערות הבן הרב יוסף הלוי.

אולם גולת הכותרת לעבודתו הספרותית התורנית של הרב יוסף הלוי הוא ספרו הגדול „יקר הערך" על הערוך של רבנו נתן מרומא. חבור שנוצר בראשון־לציון, ושעבד עליו עבודה שקדנית במשך ארבעים שנה. והוא מסודר בשמונה כרכים גדולים, „על כל מה שיש בדברי רבנו נתן, בעל הערוך, על סדר הש"ס, כעין פירוש ללמוד ועיון. כמו כן כל מה שיש ממנו על ירושלמי, תוספתות ומדרשים: הכל מסודר על פי נוסחאות דפוסים ישנים היותר קדומים, וכתבי יד שונים. גם דברי בקרת ותקונים ומקורות של הערוך מדברי רבותינו הגאונים ורבנו חננאל ורבנו גרשם מאור הגולה, והשואת גירסאותיו לעמת ש"ס כתב־יד על פי „דקדוקי סופרים" של ר' נטע רבינוביץ".

פרסום ספר איזה שהוא בזמן שמחברו עוסק בחבורו, גורם רעה לספר ולמחברו, על ידי הפרסום המביא לידי מרוץ מכתבים, וכוחי דברים בעל פה ובכתב, ויש שאין המחבר מוציא דבר מתוקן מתחת ידו, על כן עבד הרב יוסף הלוי עבודה ענקית זו בהצנע, התכוץ בד' אמות של הלכה בלי כל פרסום ובלי התודע לחכמים ולסופרים. כתב, מחק וכתב ודקדק בהקפדה על כל קוצו של יוד ועל כל הערה באותיות זעירות. כשנמצאה לו נוסחה יותר נכונה, חקירה נוספת חדשה ונכונה, בטל את הקודמת, וכך נכתב הספר הגדול הזה בשלש מהדורות ונגמר השנה בכ"י מנופה ומנוקה, סלת נקיה. (וחבל שאין ידו של המחבר משגת להוציא לאור את הספר באמצעיו הוא, זקוק הוא לחברה מוציאה ספרים מדעיים — תורניים, או ליחיד מוקיר רבנן).

קרוב לחמשים שנה יושב הרב יוסף הלוי בתוככי ראשון־לציון. במשך שנים רבות שמש רב היקב. יחד עם חברו הרב יעקב מרדכי זינגר שו"ב המושבה נהל את בית „התלמוד תורה" במושבה. ר' יוסף חושב לו לסיעתא דשמיא ולזכות גדולה, שזכה להתחיל ולסים שש פעמים את הש"ס, בהשמיעו שעור יום יום לפני חבורות לומדים בבית הכנסת הגדול.

בשנה זו (הת"ש) תמלאנה להרב יוסף הלוי שבעים שנה לחייו, וחמשים שנות עבודה ויצירה שאינן פוסקות במקצע החקירה בחכמת ישראל. בהזדמנות זו אנו מאחלים לו אריכת ימים, בריות גופא, אמץ וחיל לאוריתא ויזכה לראות בהופעת ספרו הגדול והחשוב.

הרב

רבי שְׁמוּאֵל מָרְדְּכַי שַׁרְקוֹן.

נולד בווילנה בשנת התרכ"ט להורים חרדים, שחנכוהו ברוח היהדות המסורתית. עד שנתו הט"ו למד בעיר מולדתו ואח"כ גלה למקום תורה לישיבת ולוזין. שם שקד על התורה שלש שנים ושם טעם גם טעם השכלה. בליטה היה נקרא בשם משפחה מרקון. מולוזין נדד לצרפת ונכנס לבית מדרש הרבנים בפריז. גמר בהצלחה ונסמך לרב בשנת התר"ן.

9) ע' „משפט כהן" להגר"א להרב א"י קוק, תשובות מ"ה, מ"ו, מ"ז, מ"ח.

כשנתים אחר זה נמנה מטעם הברון אדמונד רוטשילד ל ר ב בראשון־לציון, וכהן בה במשך שלש שנים. ויחד עם זה נמנה לפקיד המושבה „מזכרת בתיה" היא עקרון ובה כהן כשנה. לאחר שנים מנהו הברון לרב כל מושבות יהודה. פעולתו בתורת רב ומטיף התרכזה בעיקרה בראשון־לציון.

הרב
שמואל מרדכי שרקון.

ציור 169.
נולד בשנת התרכ"ט.
נפטר בשנת התרע"ג.

היה נואם מצוין, בעל הסברה יפה ופשטות עממית. עפ"י רוב הטיף לעבודת כפים ישרה ותמה, לשלום ולאחדות. לנושאי נאומיו שמשו לו תמיד פרשות השבוע, ששלב בדן מאמרי חז"ל נאותים. בכל מקרה שאונה לידו השתדל לחבב על שומעיו את התלמוד ולעורר הוקרה ללומדים ולהוגים בו.

בהספדו שנשא על מות הגאון ר' יצחק אלחנן ספקטור בספרו על שקידתו של הנפטר במשך עשרות שנים על התלמוד טרם הגיעו לפרסום כגאון הדור ופארו, הוא מוסיף:

„התלמוד וישראל כבר נבלעו זה בזה עד כי נהיו לגוף אחד, וכל מה שאירע לישראל אירע גם לתלמוד. את ישראל רדפו ולחצו בכל מיני רדיפות שבעולם וכזה קרה גם לתלמוד. את ישראל העלו על המוקד וכן גם את התלמוד. שנאה עזה ונוראה מאת כל אומות העולם לישראל, וכן גם לתלמוד. גורל אחד לשניהם בכל." (הצבי שנה י"ב גליון כ"ט) נאומיו קנו להם שם טוב לא רק בארץ. הוא התפרסם גם בחו"ל כנואם בעל טעם. בהצבי שנה י"ב גליון ל"א אנו קוראים:

„הזכרנו פעמים אחדות בגליוננו את דרשות האדון ש. מ. שרקון בראשון־לציון. הדרשות האלה היו לרצון במקום גבוה ותנתן עליו המשרה לדרוש בכל שבת באחת המושבות בסביבותיה, ועם זה ישאר במשרת פקיד במזכרת בתיה.

בשנת התרנ"ה נשא לאשה את רחל בת דב שטינהרט מירושלים שילדה לו שני בנים ושתי בנות. עזב את הארץ ויחי בפריז, ושם נפטר בשנת התרע"ג.

הרב
רבי חַיִּים זְבוּלוֹן חַרְלַ"פ.

נולד א' אייר שנת התרס"ב בירושלים, לאביו הרב יעקב משה מגזע ישישים. יחוסו מגיע עד דוד מלך ישראל; אמו גם היא ממשפחה רמה, משפחת הרב דוד פרידמן מקרלין.

ציור 170.
נולד א' אייר התרס"ב.

למד בתלמוד תורה ובישיבת „עץ חיים" בירושלים, וגם מפי אביו הרב מ. חרל"פ. אחר כך הסתופף בישיבת „מרכז הרב" ויצק מים על ידי מרן אברהם יעקב הכהן קוק.

נסמך להוראה ע"י הרא"י קוק וע"י הרב איסר זלמן מלצר ראש ישיבת עץ חיים.

בירושלים היה הרב ח. ז. חרל"פ מרביץ תורה. למד ולִמד. לעתים קרובות היה דורש בהלכה ובאגדה לפני קהל לומדים. היה ממיסדי חברת „נחלת ישרון" בירושלים שמטרתה היתה גאולת אדמה. חברה זו רכשה לה קרקע על יד הר הצופים. הוא תקן תקנות החברה ויהי אחד ממנהליה.

בשנת התרפ"ה נמנה מטעם הרב הראשי לא"י ל ר ב בראשון־לציון. ועל משמרתו הוא עומד עד היום.

הרב ח. ז. חרלפ לבד מה שהוא עסוק בעניני עדתו, להורות ולשפט בן איש לרעהו, לתוך ולפשר, ולבד טרדתו בענינים דתיים כלליים והשתתפות באסיפות שונות, הוא מקדיש הרבה זמן ללמד תורה ברבים. אחרי תפילת שחרית יום יום הוא משמיע שעור במשנה ובין מנחה למעריב הוא מלמד שלחן ערוך ארח חיים. במועדים ובשבתות לעת מצוא

הוא דורש בזמן התפלה בבית הכנסת הגדול בעניני דיומא. פרסם מאמרי תורה בעתונים שונים. בכתובים ספר „נחלי חיים" העומד להתפרסם בקרוב.

על אישיותו של הרב ח. ז. חרלפ באו דברים בירחון התורני „שערי ציון" ו„בהד" היוצאים לאור בירושלים וגם בס' „אישים" הוצאת „מסדה" בערך ח. ז. חרלפ*).

*) וזוהי „מגלת היוחסים" של משפחת הרב **חיים זבולון חרל"פ**:
חיים זבולון בן יעקב משה
בן זבולון בן חיה בת יהודה ליב (אחי זאב) בן אברהם בן דוד בן שמשון בן שמעון בן אברהם בן זאב בן שלום בן דוד בן שמעון שאלתיאל, בן אליעזר אשר מצא ראש משפחתנו והתחיל לחתום חרל"פ, בן דוד בן יהודה בן גדלי' בהמח"ס שלשלת הקבלה בן יוסף בן דוד בן הושע בן דוד בן שלמה, בן דוד בן גדליה בן שלמה בן יוסף בן יהודה בן יחייא בן יעוש בן חייא אבי חזקיה ר"ג ובעצמו הלך לפולין ועל כן תחימת משפחתנו חרל"פ ר"ת **חייא ראש לגולי פולין**, בן דוד בן זכאי בן אברהם בן נתן בן דוד בן חצוב בן אבדימי בן נחמיה בן מגיס בן יעקב בן מר זוטרא בן רב גוריא בן מר זוטרא בן מר זוטרא דהוא בוסתנאי בן דוד בן חזקיה בן הונא, בן כהנא בן מר זוטרא בן אבא בן עוקבן בן נחמיה, בן נתן בן הונא בן חייא בן ענן בן שפט בן יוחנן בן דוד בן נחום בן עקוב בן שלמה בן הונא בן נתן דצויתא בן שלום בן חזקיה בן שכניה בן דוד בן שמעיה בן שלמה בן דוד בן ישעיה, בן חזקיה בן חסדיה בן ברכיה בן חנניא בן משולם בן זרובבל בן פדיה בן שאלתיאל בן יהויכין בן יהויקים, בן יאשיהו בן אמון בן מנשה בן חזקיהו בן אחז בן יותם בן עזריה בן אמציה בן יואש בן אחזיהו בן יורם בן יהושפט בן אסא בן אביה בן רחבעם בן שלמה בן דוד מלך ישראל.

(עיין בספר „מגדנות אליעזר" עמוד 4 ורשה התרנ"ה — וכן בשנתו „כנסת הגדולה" ורשה 1889 ובשנוי הנוסחאות שבהם.) — והנוסחא שלנו נמשכת ומגיעה עד הרב שלנו בראשון־לציון.

העורך ד. י.

פרקים מתוך קורות ראשון־לציון

דפים

של יוֹמָן מִזְמַן מִלְחֶמֶת הָעוֹלָם

(ינואר 1915 — נובמבר 1917)

מאת מְנַשֶּׁה מַאִירוֹבִיץ.

במשך שנות מלחמת העולם האחרונה הטיל עלי הגורל לעמוד בראש „התאחדות המושבות ביהודה" ובתור שכזה היתה לי הזדמנות תמידית להפגש עם מושלי הארץ, בפרט עם ג'מאל־פשה הידוע, ששלטון בלתי מגבל היה בידו וחיי כל התושבים היו תלויים בו.

במשך הזמן הזה — בזמן הגרוש לטבריה בתחילת המלחמה, המאסר בירושלים למשך חדשים, ועוד מקרים שונים שלא היינו בטוחים בהם בחיינו, הייתי רושם כל מה שעבר עלינו.

חלק מרשימותי אבדו, לצערי, בזמן החפושים, אבל חלק חשוב מהרשימות בכל זאת נשמרו אצלי. וחושבני שברשימות הללו של עובדות פשוטות ימצאו כותבי דברי הימים חומר מענין מתקופה הקשה שעברה על הישוב הא"י בזמן מלחמת העולם.

2 ינואר 1915.

היום קבלתי פקודה מהקימקם של יפו האומרת, שעל פי דרישת ג'מאל פשה אני צריך לנסוע לירושלים תיכף ומיד. הפקודה עשתה רושם קשה מאוד, הרגשנו שה„הזמנה" הזו לא רגילה היא. בודאי שיש איזו גזרה...

נפרדתי מבני ביתי. על יד העגלה, שבה אני נוסע נתאספו כמעט כל בני המושבה להפרד ממני. ובמוחי מנקרת השאלה: מי יודע אם עוד אשוב?...

בצהרים באתי לתחנת מסה"ב ברמלה. פה מצאתי שומר ורשימה בידו, שאל את שמי ובקש ממני להכנס לקרון הרכבת שבאה מיפו. פה מצאתי קרון מלא מכרים מעסקני יפו מ. דיזנגוף ח. בוגרצוב מ. שיינקין ועוד ושוטרים שומרים עליהם.

לפנות ערב הגענו ירושלימה. ע"י התחנה חכו לנו

עגלות עם שוטרים. ישבנו בעגלות קבוצות, קבוצות ונסענו העירה. לאן? – אף אחד מאתנו לא ידע לאן מובילים אותנו.

בדרכנו העירה שמענו פקודה: „לעמוד"! העגלות עמדו. והנה לפנינו ענתבי. ובקולו הידוע לכלנו פנה אל השוטר ואמר: את האדונים האלה לא תובילם למקום אחר כי אם למלון קמיניץ ואני אחראי שבשעה חמש הם יהיו במקום שג'. פשה ידרוש אותם! דבריו, כפי הנראה, השפיעו על השוטר. העגלות המשיכו את דרכן וענתבי אתנו. בעברנו ברחובות העיר עמדו המון אנשים ובהשתוממות הביטו על העגלות; כנראה שכלם ידעו על הפקודה שיצאה אודותנו...

באנו למלון קמיניץ ובו ברגע נתקבלה ידיעה שכלנו צריכים לבוא בשעה חמש בדיוק ל„גרנד הוטל".

מפני הפחד שלא לאחר, הקדמנו, ובארבע וחצי כבר היינו באולם הגדול של „גרנד הוטל". באי סבלנות חכינו לשמוע מפי ג'. פשה את גורלנו.

25 ינואר 1915.

קבלתי ידיעה מירושלים ששנים עשר איש שג'מאל פשה גזר עליהם לצאת לטבריה, מוכרחים לנסוע תו"מ. הם: ד"ר טורוב, א. ברלין, ד"ר ח. בוגרצ'וב, מאיר דיזנגוף, יהודה גרזובסקי, אליהו שלוש, יהושע אברביה – מיפו. דוד ילין – מירושלים, אני וסגל ראובן מראשון לציון, אברהם שפירא, וולף־לייב גרינשטיין מפתח־תקוה. – קשה לנו להבין סבת הגזרה, כלנו חושדים שבטבריה בודאי ישנה פקודה חשאית לשלוח אותנו הלאה.—

ביום ג', 26 לחדש עשיתי כל ההכנות, נפרדתי מבני ביתי ומהמושבה ובלבי היתה הרגשה שלא אוסיף עוד לראותם.

החלטנו שמחר השכם כלנו עוזבים את יפו בעגלות. בקבוצה שלי היו: דיזנגוף, גרזובסקי, שלוש ודוד ילין.

ביום א' באנו לטבריה, כנראה שהקהל פה כבר ידע אודות המגורשים, את זה אפשר היה לראות בפנים של כל אחד. הם לא רק פחדו לדבר אתנו, אלא לא העיזו אף להתבונן בפנינו.

מצב הרוח אצל כלנו היה מדוכא מאד. – למחר התקבלה פקודה פתאומית מהקמיקם שעל פי דרישה טלגרפית, צריך דוד ילין לנסוע לירושלים תו"מ. ושוב שאלה: למה קראו אותו, ומה יהיה עם הנשארים?

יצאנו העירה וראינו ברחובות מודעות בשם הקאימקם של נצרת. במודעות כתוב: „היות ומחכים בעכו לדֶסַנְט אנגלי מזהירים את הקהל מן המרגלים".

16 פברואר 1915.

עברו עלינו ימים ולילות מבלי להפגש עם מי שהוא חוץ מאחד שהיה מסכן את עצמו – בן־טובים מנהל אפ"ק, שהיה בא אלינו. כבר עשרה ימים שאנחנו בטבריה. החלטנו: יהיה מה שיהיה וכלנו נשוב לביתנו. בבקר עזבנו את טבריה, הפעם דרך חיפה. פה נודע לנו שילין עבר בבקר את חיפה בדרכו לירושלים. דרכנו עד פתח־תקוה. וביום ב' ב־8 לפברואר, לשמחת משפחתי וכל בני המושבה, באתי לראשון־לציון.

בא ליפו בהא־דין מקושטא, הוא אחד הגבורים שהצטיינו באכזריות יוצאת מהכלל בארמניה. הוא ישב בבית הממשלה ושמועות עוברות שהוא בא מקושטא בתפקיד מיוחד ושהוא בלתי תלוי לגמרי, אפילו בהפחה.

הישוב היהודי התחיל להרגיש את ידו החזקה. גזרתו הראשונה היתה איסור על הבולים הציונים והאספות.

כל יהודי שהזדמן לו לפנות אל בהא־דין הרגיש שזה האיש בא בתפקיד מיוחד – לרדוף את הישוב העברי בא"י.

התאספנו ביפו לדבר על המצב. החלטנו לשלוח אל בהא־דין משלחת ולדבר אתו דברים ברורים.

דיזנגוף הלך אליו לבית הממשלה לבקש ראיון, ועל זה ענה שהוא יקבל רק בביתו הפרטי. לא מובן טעם הסרוב לקבל את המשלחת בבית הממשלה. למה זה דוקא בביתו הפרטי, ובערב?...

התאספנו שוב והחלטנו שדיזנגוף ואני נלך אל בהא־דין בתורת משלחת.

בתשע בערב באנו לבית החולים הממשלתי, ששם הוא גר. המשרת קבל אותנו באולם גדול, ששם היה שלחן מלא עתונים שונים ומנורה קטנה, בקש לחכות פה איזו רגעים.

בהא־דין שירד מהקומה העליונה בתלבושת ביתית ובצחוק על שפתיו בקש אותנו לשבת ושאל למטרת הבקור.

אמרתי לו שמיום בואו ליפו מרגיש הקהל את עצמו במצב מוזר בשל החשד שהוא מטיל עליו, ומה הוא המקור שממנו הוא שואב ידיעות בלתי נכונות עלינו?

בתורת תשובה הוא דבר כחצי שעה. דבר על ציוניות, על מטרת עבודת ההתישבות שלנו ועל היחס שלו ושל חבריו בקושטא שלא לטובתנו. „יודעים אנחנו, אמר בהא־דין,

שאתם אנשים משכילים ובעלי כשרון; רוצה אתה – פנה הוא אל דיזנגוף – אשימך לראש עיריה ואני בטוח שאתה תנהל אותה יותר טוב מאשר ראש העיריה הנוכחי, אבל אנחנו דורשים מכם שלא תעשו שום הבדל ביניכם ובין יתר התושבים. ועוד דבר: אני וחברי לא רוצים שיבא עוד לא״י אף יהודי אחד. אפילו מתימן לא נתן יותר להכנס. די לנו! אם תסכימו להשקפתנו – לא להתבדל – אז טוב יהיה לכם. את זה אני מבקש למטור לכל החברים שלכם״. –

20 פברואר 1915.

מיום בואו של בהא־דין מקושטא, מפיצה איזו יד נסתרת דבות שונות על היהודים בא״י.

היחס אלינו מתחיל להשתנות לרעה והתוצאות יכולות להיות רציניות מאד.

ב־3 לפברואר פרסם הקאימקם ביפו פקודה שנשלחה לו מהפחה הירושלמי ושיצאה מאת ג׳מאל פשה, וזו לשון הפקודה:

„נודע לי כי בימים האלה נפוצו שמועות שונות בין התושבים לאמר, כי אחינו היהודים העותומנים הגרים בארץ פלשתינה אינם ממלאים את חובותינו הלאומיות, וכי רגשותיהם מתנגדים לרגשות יתר העותומנים.

„ובהיות שכל השמועות הללו מתנגדות להאמת והן מזיקות, לפיכך הנני פוקד בכל תוקף לבטל בטול גמור את כל השמועות שנפוצו כלפי אחינו היהודים. השמועות הכוזבות שהתפשטו בצורה זו נגד אחינו היהודים, אשר הראו והוכיחו באופן ברור את רגשותיהם הפטריוטיים בתורת עותומנים נאמנים ומסורים, כשאר אחיהם העותומנים – פוצעות את הלב ואת הרגשות העותומניים. ולכן מוטל עונש קשה על כל מי שיפיץ שמועות כאלה״.

על החתום: ג׳מאל פשה

(ויזיר הימיה ומפקד המחנה הרביעית).

24 פברואר 1915.

הייתי בירושלים כארבעה ימים. במלון קמיניץ מצאתי את מניה וילבושביץ, ישראל שוחט וחנקין. הם ישבו תחת השגחת המשטרה. הביאו אותם הנה עפ״י דרישה תכופה מירושלים והודיעו להם ששולחים אותם לסיואס.

מחר, בבקר השכם, שולחים אותם בלוית שוטרים.

10 אפריל 1915.

אתמול הודיעו למושבה ראשון־לציון שביום ששי יבקר ג׳מאל פשה בפעם הראשונה את המושבה.

ע״י בית הפקידות הכינו שער כבוד, הזמנו כל באי כח המושבות הדרומיות. כלם רצו לראות את האיש אשר בידיו נתונים כל קיומנו ואולי גם חיינו.

בתשע וחצי בבקר בא ג׳מאל פשה מצד רמלה בלוית השטב, כשהוא רוכב על סוסו. נכנס למושבה, ירד מעל סוסו, ובמקל קטן שהחזיק תמיד בידו עמד לפני הצלם.

בלוית ב״כ המושבות הלך לבית הכנסת ומשם לפרדס המושבה ולבית הפקידות. מגזוזטרת בית הפקידות הוא הביט למערב וראה את ים החולות שע״י המושבה. על שאלתו, למה אינם נוטעים על החולות הללו וע״י זה לסתום דרך לרוח הים בארו לו ב״כ המושבות את הקושיים שהממשלה עושה בנידון זה. ג׳מאל פשה ענה בטון רציני: „אינני מבין מה היא הסבה לזה? במקום לעזור לכם בעבודתכם החשובה הזו, למה זה מפריעים?*).

– אני אתן פקודה בענין זה להפחה, ובנוכחות השליש רשם זאת בפנקסו*).

בשעה ארבע אחה״צ עזב את המושבה.

3 מאי 1915.

ליפו באה האניה וולקן והביאה צרכי אכל מאחינו מאמריקה (זאת היתה אניה ראשונה ואחרונה עם צרכי אכל). השמחה כללית. זה מבטיח לנו את הקיום לפחות לזמן־מה. אך למחר נודע לנו שהממשלה תקח את כל מה שהביאה האניה בשבילנו, ברשותה, והיא תחלק לכל התושבים בלי יוצא מן הכלל. לזה נאבד בשבילנו הכל, כי ידוע לנו בידי מי יהיה כל הרכוש הזה...

עפ״י דרישת החברים נסעתי לירושלים יחד עם מאיר דיזנגוף ובלוית אלברט ענתבי קבענו ראיון עם ג׳מאל פשה. אחרי באורים ארוכים וזהירים – שלא להרגיז אותו – באנולידי הסכמה כזו: לחלק את צרכי האכל שהביאה האניה באופן כזה: בירושלים: לחמשים אלף (50.000) נפש; ביפו לשמונת אלפים (8000); טבריה – לששת אלפים (6000); צפת – לעשרה אלף (10.000); חברון – לאלפים (2000); מושבות יהודה – לשבעת אלפים וחמש מאות (7.500); מושבות שומרון – ל־2000; מחוז טבריה – 1500 נפש. בס״ה ל־87.000 נפש. על כל פנים עלה בידינו לקבל הסכמת ג׳מאל פשה שמכל צרכי אוכל שהביאה האניה – היהודים מקבלים 55%; מוסלמים – 26% והנוצרים – 19%.

*) עיין בספרנו זה בדף 175: „צו״ ג׳מאל פשה. העורך ד. י.

ציור 171. ג׳מאל פשה נתקבל בראשון־לציון. עומדים ר א ש י ה ע ד ה, וכל בני המושבה. ג׳מאל פשה באמצע בקוקרדה על חזהו.

15 מאי 1915

נוראה תמונת הארבה. הכרמים והפרדסים נחרבו לגמרי העצים עומדים בלי עלים! כלם נבוכים ואובדי עצה. האנשים הולכים כמטורפים. אלה נרגשים ואלה אבדו כל תקוה. הארבה בא מכל הצדדים מדרום, ממזרח. אין כבר כח להלחם נגדו.

כלם נתונים במצב רוח של אדם משולל כל אמצעי הגנה במלחמה ומתמסר בלי התנגדות „לגורל".

10 אוקטובר 1915.

היום, בשעה ארבע אחרי הצהרים, היה במושבה בקורו השני של ג׳מאל פשה שבא יחד עם ריזה ביי — בן לויתו.

הוזמנו לארוחת ערב. נוכחו גם ענתבי ואברהם בריל.

ג׳מאל פשה היה במצב רוח טוב. מפעם לפעם נגע ביחסים שבין ענתבי ובריל, שהוא כנראה ידע אודותם הכל, היטב. לסוף מנה למסובין בשאלה אם הם מבינים רוסית ואם יודעים מה פרוש — פתגם רוסי: „לחם ומלח ישן — נשכחים". השתוממנו לשמוע מפיו פרזה רוסית. על שאלתי מאין לו השפה הרוסית, ענה בצחוק: „בהיותי צעיר, תלמיד בבית ספר צבאי בקושטא, בחרתי מכל השפות הזרות ללמוד השפה הרוסית ועד היום לא שכחתי אותה". והוא ספר את הספור הקשור עם הפתגם הנ״ל...

הוא לן במושבה ובבקר בשעה תשע יצא. לפני יציאתו בקש, אם ישנה אפשרות לעשות בלבורטוריום של היקב אנליז למי־הבארות שחפרו במדבר בקרבת באר־שבע.

שאל כמו״כ אם קבלנו כבר תעודות בדבר החולות שהוא הבטיח לנו עליהם.

הוא לחץ ידי הנכבדים שלוו אותו מהמושבה ואמר להם: „אני אנטיציוני, אבל מעולם לא הייתי אנטישמי".

קבלתי הזמנה מיפו, מחסן־בק. נסעתי אליו. במשרדו מצאתי הרבה אנשים — יהודים, מושלמים ונוצרים.

חכינו לאיזה „סורפריז". נכנס חסן־בק ואמר לנו: „מה שאני אמסור לכם כעת דורש אני מכם שישאר בסוד גמור ואתם אחראים אם למי שהוא יודע אודות הדברים האלה: „מחרתים בלילה יבוא ברכבת הגבור שלנו, שר המלחמה אנבר פשה יחד עם ג׳מאל פשה, וזמן־מה הוא יעמוד בתחנת רמלה. אני דורש מכם לסדר לו קבלת פנים ברמלה, קבלה יוצאת מן הכלל".

אחרי זה הוא נתן פקודות להנותרים שחכו לו. לזה הוא מסר את הקשוט, לאלה סדור הפרחים וכו׳. ממני הוא

דרש לסדר תזמרת ושזקני המושבה יהיו נוכחים. הוא חזר שוב שהדבר צריך להיות בסוד. איך אפשר לסדר כל אלה בסוד? – לא מובן לנו, והוא נפרד מכלם.

תחנת רמלה מקושטה בדגלים ובפרחים, ושלחן ערוך יפה. מחכים לבוא הרכבת; לא ידוע אף לאחד, מתי היא תבוא. חכו עד שעה שלש אחרי חצות הלילה.

פתאם נתקבלה ידיעה שהרכבת מתקרבת וכעבור רגעים אחדים באה רכבת עם קרונות יפים שלא ראינו עוד כמוהם. על כל קרון היה רשום: „למצרים". אנבר פשה יצא מהרכבת ואחריו ג'מאל פשה; נגנה התזמרת והוא שאל על מקומו וישב. עיניו השחורות של אנבר פשה הביטו מסביב, פניו היו רציניים ומלאי דאגה. בימים האלה קבל הצבא התורכי פקודה לעבור את תעלת סואץ...

ג'מאל פשה הציג לפניו באי כח עדות שונות.

השליש נגש אל אנבר פשה עם מפה בידו ומסר לו, כנראה רפורט על תנועת הצבא. אחרי זה הוא נתן פקודה להתכונן, נכנס לקרונו ועזב את רמלה. לאן? האם למצרים כמו שכתוב על הקרון? – לא ידוע.

29 אוקטובר 1915.

חסן־בק, מושל יפו, האכזר הידוע, הודיע פתאם שהחליט לסדר גן על שם ג'מאל פשה במקום הפרדסים אשר ביפו. מבלי לשאל את מי שהוא התחילו לעקור את העצים ולסדר במקומם רחוב. הוא נתן פקודה נמרצה לסוחרים לתת חנם את כל הדרוש לבנין הכביש והקיוסק. על מקוה־ישראל גזר לתת עצים ופרחים בשביל הגן.

באותו זמן קבלתי ידיעה שבידי האדם הזה נפל סכום כסף ששלחו לנו מחוץ־לארץ. הלכתי אליו לדרוש את הכסף. על בקשתי שפניתי אליו בזהירות רבה, כמו שנוהגים כל אלה שמזלם הרע גרם להם להפגש אתו, קבלתי ממנו תשובה כזו: „עליך להכניס לי בהקדם על חשבון ההוצאות לסדור הגן 8000 פרנק בזהב מאת כל המושבות". עניתי לו שאין לי שום רשות להשיב לו אודות זה. ובתשובה אמר לי שבעוד שני ימים עלי לסדר את העניין.

התיעצתי עם חברי. החלטנו לאחוז שוב בכל האמצעים כדי להשיג אצלו ויתורים ככל האפשר.

ביום 28 לחדש שוב ישבתי על יד שלחנו של חסן־בק, ואחרי רב תחנונים עלה בידי להקטין את הסכום משמונת אלפים עד 5000 פרנקים, מהם 2000 למסור תיכף ועל הנשאר לתת שטרות חתומים בידי אברהם בריל ולסלק אותם: ב־15 בינואר 1916, 1500 פר' וב־15 במרץ עוד סכום כזה.

ביום 29 בחדש מסרתי לו 2000 פרנק במזומנים ושטרות על 3000 פר' אז נתן פקודה למסור לנו את הכסף. באופן כזה הצלתי חלק מן הכסף שנשלח מחוץ־לארץ.

את המס של 5000 פר' על הוצאות הגן חלקנו בין המושבות באופן כזה: פתח־תקוה – 1750 פר'; ראשון־לציון – 1250, רחובות – 1000, מזכרת־בתיה – 250, חולדה, בן־שמן, כפר־אוריה כלם יחד – 750 פרנק.

3 ינואר 1916.

במושבות נשארה כמות קטנה חטה. הלואי שיספיק לשבועיים. על פי חשבון הנפשות דרוש לנו מינימום 4000 קילו לחדש (2000 בשביל פתח־תקוה, 700 בשביל ראשון־לציון, 700 בשביל רחבות ו־600 בשביל המושבות הקטנות) וקילו חטה אין להשיג פחות מב־7½ פר' זהב.

איך להשיג את הסכום הדרוש בשביל החטה? – אין לנו תשובה.

חסן בק מסדר ביפו מיליציה רק מבין המושלמים. הוא הזמין אליו רבים מהספנים והסבלים רשעים ידועים בסביבת יפו, ולהם הוא מסר נשק „לשמור" על העיר.

מצבנו הולך ורע מיום ליום והסכנה מתגדלת. נתונים אנו בידי מיליציה המורכבת מאלימנטים היותר גרועים.

10 פברואר 1916.

מצב באר־יעקב ונחלת־יהודה מעורר דאגה. חסר לאכרים ממש לחם. הייתי אצל ד"ר חיסין והצלחתי לקבל אצלו הלואה של 2000 פר' בשביל כל אחת מהן בערבות חברת „כרמל־מזרחי".

28 מרץ 1916.

יום ששי, 17 לחדש – יום יוצא מן הרגיל, בשעה חמש אחרי־הצהרים פתאם התחילה רוח חזקה מנשבת מצד דרום־מזרח והביאה בכנפיה מחנות של ארבה.

זעקות מכל צד: נחרבנו! התבואה שישנה עוד בשדות תחרב ואנחנו נמות ברעב...

אך, כעבור זמן קצר נוכחו שזה לא אותו מין הארבה שהיה לפני שנה, כי אם מין ארבה אחר שאינו מזיק. מחנות הארבה עברו את המושבה מבלי להביא שום נזק. בכל הסביבה אין כבר שעורה. משלמים 15 בישליקים בזהב (10 פר') בעד כֵּלָה ואין להשיג. בעד רוטל קמח – חמשה

בשליקים. ביפו מוכרים שק קמח (100 קילו) בעד פר׳ 95 בזהב. התחילו לערבב גם קמח שעורה. סוכר אין להשיג לגמרי. מאושרים אלה שיש להם אפשרות לתת לילדיהם חתיכת סוכר לתה.

פקודה יצאה שכל העותומנים מעשרים עד ארבעים ואחת קרואים לצבא. כמעט כלם עזבו את המושבות והלכו לטול־כרם ובאר־שבע לקבל תעודה (ווסיקה) בתורת פועלים לעבודה צבאית.

המושבות פנו אל הממשלה בבקשה לדחות את הגיוס במושבות עד אחרי הבציר. ג׳מאל פשה הבטיח להשאיר איש אחד על כל מאתים דונם וגם נתן פקודה אודות זה לחסן־בק. נראה איך הדבר יצא לפועל על ידי האכזר הזה.

היום קבלתי ידיעה שעלה בידי זאב גלוסקין לנסוע לאמריקה. מטרת נסיעתו — להשיג באמריקה הלואה בשביל הכורמים ובעלי השקדים על סך של 100.000 פר׳. השאלה היא איך נקבל את הכסף מאמריקה?...

פקודה חדשה: דורשים מכל הכפרים והמושבות שכל הגברים מ־15 עד 60 יצאו לעבוד בבנין הכביש רמלה־באב־אל־ואד, כל אחד לחמשה ימים בשבוע, או לשלם 30 גר׳ בזהב בעד כל יום עבודה. ושוב השאלה: מאין לקחת את הכסף? ולעבוד עבודת פרך זו תחת השגחתם של עושי רצונו של חסן בק, — דבר בלתי אפשרי.

החלק היותר גדול של הכרמים נשארו בלתי מעובדים: אין פועלים ואין סוסים.

ב־20 לחדש יצאה עוד גזרה חדשה: כל הכפרים צריכים לצאת לעבודת צבא; כל הגברים היודעים קרוא וכתוב.

שאלת ה„בדל״ *) מעסיקה את כלם. בהתאמצות בלתי רגילה עלה בידינו לשלם את התשלום הראשון — 22½ לירות תורכיות בזהב על כל אחד מהקרואים לצבא וכעת דורשים תשלום שני. מאין לקחת?

צרות על ראש קובלסקי המסכן. אכר זקן בנס־ציונה, יש לו בן יחיד ודורשים בעדו בכל תוקף את ה„בדל״. בקושי גדול עלה בידי להשיג 500 פר׳ להציל את המשפחה הזאת.

היום נתנו לי במשרד הקימקאם ביפו חתיכת „לחם״ שחור ממש כפחם, אי אפשר לדעת מאיזה קמח; אי אפשר לטעום אותו. וב„לחם״ כזה מתפרנסים כעת בני אדם!

את השעורה אין להשיג בכל הסביבה. דורשים עשרה פר׳ בזהב בעד כילה (כשבעה רוטלים—20 קילו) ואין להשיג. אין סוסים לחרישה וזריעה.

ב־10 במרץ נסע ענתבי לדמשק בשם הממשלה לקנות חטה. בכל המחוז מתחילים להרגיש רעב ממש.

מבירות נתקבלה ידיעה שהממשלה מחלקת שם קילו לחם על כל משפחה בת 7 נפשות.

שאלת מטבעות קטנות גורמת הרבה קושיים בחיי יום־יום. הלירה התורכית ירדה עד 30 בישליק. חצי ורבע לירה אין כבר להשיג.

בסוף החודש התחילה להופיע מחלת טיפוס־אבעבועות.

ביפו כבר היו קרבנות ממחלה זו. מתו מטיפוס בן ברגר צעיר בן 20 שנה ואחיו של סוירדלוב. חלו הד״ר שמי וקריצ׳בסקי. מקרי המות רבים הם.

ב־27 בחדש בקר את ראשון־לציון קומנדנט המדבר בתג׳ר־ביי עם משפחתו. לן במושבה. הוא הביע שביעת רצון מעבודת היעור במדבר (באר־שבע, חפיר וקיסמא) שהממשלה מסדרת בהנהלת א. מזרחי מיפו ושני צעירי ראשון־לציון: בר כוכבא מאירוביץ וזרובבל לובמן.

ב־28 בחדש נסעתי לירושלים בענין הכספים שנשלחו מאמריקה ע״י גלוסקין ונתקבלו בקונסוליה האמריקאית בסך 100.000 פרנקים, שהם — 3383.500 לירות תורכיות בבנקנוטים. ב־31 בחדש קבלתי את הסכום הזה.

28 אפריל 1916.

באה ידיעה שהד״ר יצחק קריצ׳בסקי מת בבית־החולים בירושלים וגם הד״ר מנחם שטיין נפל למשכב במחלת הטיפוס.

ביום ה׳ 13 בחדש, בא פתאם לראשון־לציון ג׳מאל פשה השני עם השטב שלו וראש המחלקה החקלאית רחמי ביי. הם באו מרחובות שהיו נוכחים שם בשעת תמרונים של אנשי הצבא. אכלו אתנו ארוחת הצהרים.

שמואל אוסטשינסקי ואהרן אייזנברג בקשו את ג׳. פ. השני להוציא מן המושבה רחבות את האופיצר, היושב שם בפרדס, ולשחרר ע״י זה את המושבה מהצרות שהאופיצר היה גורם לה. בקשו כמו כן לא לנגוע בחוטי הברזל אשר מסביב למושבה להגנת הכרמים והפרדסים. על זה ענה ג.. פ. שחוטי הברזל הם אמצעי חשוב מאד נגד האויב והוא מקוה שהמושבות לא תתחשבנה עם זה אם הכרמים יסבלו או לא וימציאו לרשות הממשלה את כל חוטי הברזל...

*) „בדל״: מס שחרור מעבודת חצבא.

ב־14 באפריל יצאה פקודה שעל פיה יוצאים לצבא כל הצעירים בני 18, 19, 20.

כופר מקבלים רק מבני 18 שנה ורק לשנה אחת בסך 25 לירות תורכיות, בגיל כזה ישנם: בראשון־לציון — 12; ברחבות — 16; בגדרה — 5 צעירים. מה לעשות? כלם אובדי עצות. דורשים בכל תוקף שהד"ר אליקים ויצברד, רופא יחידי בראשון ובכל הסביבה, ילך לצבא. אם הדרישה תצא לפועל, תשאר כל הסביבה בלי עזרה רפואית.

השתדלנו לפני ג'מאל פשה בעזרת ענתבי לשחרר אותו. ג'. פ. הבין את הנמוקים שלנו והסכים להשאיר את הד"ר אליקים ויצברד בתור רופא יחיד בכל המחוז במושבות ובכפרים. ידיעה מעציבה נתקבלה מירושלים: ביום א' של חול־המועד פסח: בשעה חמש בבקר מת מטיפוס בבית החולים הבילויי הד"ר מנחם שטיין ובשעה אחת של אותו יום היתה הלויה.*)

בן ששים ואחת היה המנוח, אחד החלוצים הראשונים, חבר ה„ביל"ו", שנשאר נאמן לרעיונו במשך 34 שנים. בזמן שחברי ה„ביל"ו" סבלו, גם לו היתה אפשרות לצאת לחו"ל להיטיב מצבו החמרי כמו שעשו הרבה מחבריו. אך שטיין ה„ביל"ו", לא יכול לעשות דבר כזה. גבור היה וגבור נפל.

ב־20 בחדש שב ישראל זיגר מדמשק שנסע עפ"י בקשת הנהלת היקבים להחליף את 100.000 הפר' שגלוסקין השיג בהלואה באמריקה. פה, בארץ נמסרו לנו בנקנוטים תורכיים שערכם נפל ביפו עד 26 בישליקים ו־6 מטליקים. ההפסד הוא ב־25% — 27%.

גזרה חדשה. דורשים תשלום שני בדל מבני 16 שנה ומכל אלה ששלמו כבר 45 לירות כל אחד. עד 50 שנה, שוב 35 לירות מכל אחד.

לולא הידיעות שמתקבלות מאנשי הצבא על מצבם הנורא, שהם ערומים למחצה, בלי נעלים וכו', שהם מקבלים במשך יום מעט קמח ומים — אז רבים מצעירינו היו מסכימים ללכת לעבודת הצבא. אבל המצב הנורא השורר במחנות הצבא מפחיד את כלם.

20 מאי 1916.

תחזקנה ידי אכרינו! — גם אחרי שהשקדים נזוקו מהארבה במדה שכמעט אין תקוה להחיותם, האכרים שלנו לא אמרו בכל זאת נואש, והתחילו לעשות בעצי השקדים הרכבות חדשות. דא עקא, כמעט שאי אפשר להשיג „רפיה" אפילו בעד 20 פר' הקילו שמשלמים כעת.

הטפוס הולך ומתפשט מיום ליום.

בכפרים של השכנים מתים יום יום בטיפוס ובדעב כ־20—30 איש.

בתעלה שעל יד כרמו של אוסטשינסקי מצאו ערבי מת. בין רמלה ללוד, על יד הכרמים מצאו: אשה ובזרועותיה ילדה; שניהם מתו.

יחד עם ענתבי הנני שוב בארמונו של ג'מאל פשה שבאנו אליו עפ"י הזמנתו.

בערב צוה ג'. פ. למזכירו להכניסנו לחדר עבודתו והנה לפנינו תמונה, שהפליאה אותנו: ג'. פ. יושב ע"י שלחנו ולפניו — פרופיסור שץ! מה לו, לשץ, אצל ג'. פ.?.. הפשה פנה אלינו בצחוק:

— „האיש הזה מענה אותי זה כמה ימים; הוא פוסל את הפסל שלי ומצוה עלי לשבת במנוחה, ואני מוכרח לשמוע בקולו! מה תגידו על זה?" — והוא פנה אל שץ:

— „היום יהיה לך די — ובקש אותנו לשבת. שץ עזב את החדר.

ג'. פ. אמר לענתבי: „אני רוצה שתתן לי איש מוכשר לנהל את משק לטרון. יודעים אתם שהנזירים עזבו כלם את המקום ושם ישנם כרמים ופרות ואני רוצה שמי שהוא ינהל את המשק ואת התוצרת בשביל הצבא". ופונה אלי: „וממך אני מבקש שתתן לנו עזרה בתעשית היין מענבי הכרמים ההם".

התיעצנו ביניבו והחלטנו להציע לו את בוסקילו — המורה במקוה־ישראל — בתור מנהל המשק. ובתור ייני להציע את חיים בוסקילה זה שביקב ראשון־לציון. ג'. פ. נשאר שבע רצון מאד.

באותו רגע דפקו בדלת ונכנס שלישו של ג'. פ. הוא אמר מלים אחדות בתורכית לג'. פ. ויצא. אך תיכף הוא שב בלוית איש אחר כבן 40, לבוש שחורים ובידו חבילה בצעיף ירוק ומסר אותו לג'. פ. וזה אמר לו איזה מלים בתורכית האיש יחד עם השליש יצאו את החדר.

ג'. פ. פתח את החבילה לאט לאט ומקופסה שהיתה בתוכה הוציא מדליה של זהב על סרט, הראה לנו ואמר: „יודעים אתם שהאיש הזה שלוח אלי מהשולטן, המכבד אותי במתנה זו לרגלי הנצחון שלי ע"י ע ז ה."

*) עיין בדף 94 בספרנו זה תולדותיו של ד"ר מ. שטיין ותמונתו.
העורך ד. י.

הוא קם מכסאו ובצחוק נגש ועמד לפני המראה הגדולה ופורף את המדליה על חזיהו – ולא יכול. אז קם ענתבי ואמר לו: אם תרשני אני אסדר את זה. ג'. פ. מסר לידו את המדליה שנינו נגשנו אליו והוא אמר לנו בצחוק: „אל אלהים איזה מקרה משונה, השלטן שלי שולח אות הכבוד לג'. פ. ושני יהודים עומדים על ידו ושמים אותו על חזהו בחדרו מה תגידו על זה?!"

אחר כך עבר אל ענינים אחרים, הביע את תקותו על נצחונות להבא – ונפרדנו.

25 יולי 1916.

הייתי אצל עמון אפנדי, סדרתי את כל התעודות בדבר חולות ראשון־לציון.

ג'מאל פשה לא היה בירושלים. הוא שב ב־3 בחדש ועלינו על ההר ענתבי ואני ובוסקלו ממקוה. את זה האחרון הציג ענתבי לפני ג'. פ. בתור מנהל של לטרון.

ג'מאל פשה מסר לענתבי פקודה בנוגע להשגת שעורה וחלוקה במחוז ירושלים ולי הוא צוה לבוא אליו מחר.

בארבע בחדש, ב־11 בבקר קבל אותי ג'מאל פשה בחדרו, מסרתי לו בקשה בשם המושבות בדבר השעורה. הוא נתן פקודה על ידי להפחה של ירושלים בנידון זה ואמר לי שהכל יהיה מסודר. למחרת היום מסרתי לפחה את הפקודה שגרמה לו התרגזות... ג'. פ. פקד עליו לנסוע תיכף ליפו ולחקור מה היא הסבה שאין אפשרות להשיג שעורה.

בינתים בא מיפו: הקימקאם המקומי, ראש עירית יפו, מאיר דיזנגוף בשם היהודים וג'לט [?] – בשם הנוצרים.

הזמינו את כלם אל הפחה [שמו ?] וגם אני ביניהם.

„ג'מאל פשה אינו רוצה בסינדיקט כללי", – הודיע לנו הפחה, „רצונו שהיהודים יסתדרו לחוד. מוסלמים לחוד ונוצרים לחוד". ישבנו אצלו עד חצות הלילה ולבסוף אמר לנו: „לא סוחר שעורה אנכי". בנוגע לחטה, אמר הפחה, יש פקודה מאת ג'מאל פשה לבוא אליו בענין זה מחר בשעה 11 ב־7 לחדש, בשעה 11 באנו אל ג'. פ. דיזנגוף, ענתבי, אני הקימקאם מיפו, וג'לט – ב"כ הנוצרים. מהמוסלמים לא היה אף אחד.

נכנס ג'. פ. פניו עיפים. כפי הנראה מצב רוחו לא טוב. הוא פנה אלי ואמר: „אתם רוצים חטה?" – אמרתי לו שמושבותינו, שהן בעקר מושבות של נטיעות, אין להן חטה ולחם. והוא אמר: – „דברו רק על ראשון־לציון, יש שמה 1500 נפש. 600 גרם על כל נפש ליום, בסך הכל דרוש לכם בערך כ־1000 קילו ליום, ופתאום הוסיף: חושבני שכמות כזו, גדולה היא ביותר, הילדים שלכם אינם אוכלים כל כך הרבה. אתן לכם (כלומר לראל"צ) לא יותר מ־800 קילו ליום, – 24.000 קילו לחדש. כמות זו אתם תקבלו. עליכם לבוא בהסכמה עם רשד ביי". אח"כ הוא פנה אל הקימקאם: „מן המוסלמים אין אף אחד — אמר בטון נרגז, טוב, הם לא מוכשרים לשום דבר".

אח"כ הוא פנה אל ג'לאט: „אתה ודיזנגוף תתנו לנו הצעה איך לסדר את ענין החטה בשביל יהודים ונוצרים, וכל אחד מכם אחראי בעד אותה קבוצה שבשבילה אתם לוקחים את החטה. ואותך, ג'לאט, אני חושב לבא־כח נוצרי־יפו ולא לסוחר בקמח וחטה. הבינות? – בזה נגמר הראיון.

30 אוגוסט 1916.

אחרי הטיפוס בא החולירע. מתקבלות ידיעות מירושלים, צמח וטבריה שמאות אנשים מתים יום יום ממחלה זו.

כנראה חסן־בק יצא מדעתו. הוא דורש מאתנו נשק.

הוא נתן פקודה שבה הוא קורא למוצאי שבת את מוכתרי המושבות ואת אברהם בריל. בין המוכתרים היה גם אהרן איזנברג מרחובות.

אני נסעתי יחד עם המוכתר הראשוני, יצחק מרקוביץ, בחשבי אולי יעלה בידי להשפיע על חסן־בק.

באנו ליפו. להכנס אל חסן־בק נתנו רק למוזמנים ואני נשארתי בעגלה לחכות וחשבתי שהראיון יגמר באיזה רגעים. עגלתי עמדה על יד בית הממשלה. ברחוב אין נפש; דממת מות.

מפעם לפעם רואים שוטרים ואנשי צבא הולכים מבית הממשלה אל המחנה. כפי הנראה בפקודות מאת חסן־בק.

כעבור שעה שלמה, ראיתי ששני שוטרים ואנשי צבא מביאים את מוכתר פתח־תקוה, א. שפירא. על שאלתי: לאן? לא ענה לי כלום, ורמז לי לשתוק.

ופתאם – צעקות נוראות מתוך הסריה. מה יש? –

– „קלסטור" יש אצל חסן־בק. (אקזקוטור) „וערף־בי" שמו. הוא נמוך, עקום רגלים, בבגדי שרד ובשוט ביד הפיל פחד על כל אלה שמזלם הרע| גרם להם לבוא אתו באיזה קשר. כל מי שנפל בידיו בעד איזה עוון או פשוט ע"י מלשינות, היה מתנהג אתו באופן אכזרי. חוץ מ„פלאקה" הידועה (מכות על כפות הרגלים) יש לו עוד „שיטה" אחרת שלו: הוא

מפיל את קרבנו על הקרקע ומתחיל לעבור ברגליו על גופו באופן נורא עד שהקרבן מתעלף. ובשעת המעשה ערך צועק...

והצעקות שנשמעו כעת מתוך הסריה, היו צעקות של אחד הקרבנות שנפל בידי האכזר הזה — „ערך־ביי". הצעקות הללו בדממה זו עשו עלי רושם כבד.

כשתי שעות ישבתי בחוץ בעגלתי עד שנגמר הראיון של המוכתרים אצל חסן־בק. כשתי שעות הוא ענה את המוכתרים, איים עליהם בצרות שונות אם לא יביאו את נשק המושבות. בפרט שפך את חמתו על אהרן איזנברג, גדף אותו בצורה גסה ביותר. לא הואילו שום באורים ושבועות מצד המוכתרים שאין נשק במושבות.

15 ספטמבר 1916.

חסן־בק התחיל שוב לדרוש נשק מהמושבות. הוא הזמין אליו את מוכתרי המושבות וביניהם גם את א. שפירא מפתח־תקוה, ובנוכחות אנשים שונים, נוצרים ויהודים, הוא פנה אל שפירא בצעקות וגם נגע בכבוד נשינו ובנותינו בצורה גסה מאד.

אין יותר סבלנות. החלטתי: יהיה מה שיהיה, ובהזדמנות הראשונה אדבר עם ג׳מאל פשה אודות הפראי הזה, חושבני שג׳מאל פשה נותן אמון לדברי.

ב־10 לחדש הייתי שוב בירושלים. בענין החטה. הלכתי אל ג׳מאל פשה יחד עם ענתבי. בדרך אמרתי לו שאני רוצה עכשיו לדבר עם ג׳מאל פשה על חסן־בק, אולי יעלה בידינו להפטר ממנו. ענתבי התנגד לזה ואמר לי שאם אני רוצה לדבר עם ג׳מאל פשה אודות זה, עלי לעשות זה רק אחרי צאתו מחדרו של ג׳מאל פשה. אני הסכמתי לזה.

ג׳מאל פשה קבל אותנו, כרגיל, ואחרי שגמרנו את ענין החטה והיינו כבר ע״י הדלת, שבתי ובקשתי עוד רגעים אחדים ואת הדלת סגרתי אחרי ענתבי.

התחלתי לתאר בהתרגשות לפני ג׳מאל פשה את פרצופו של חסן־בק, את כל אכזריותו. באחרונה הזכרתי באיזו גסות הוא העליב את נשינו ובנותינו בפני שפירא ואנשים זרים. ברגע זה הרגשתי שלפני עומד אדם בעל רגש ולא אותו ג׳מאל פשה, הידוע באכזריותו. אותו ג׳מאל פשה שידיו חתמו פקודות לתלית כמה אנשים.

ג׳מאל פשה השיב לי בנחת: „היה בטוח, אני אעשה את הדרוש".

נודע לי שנתקבלה ביפו פקודה מאת ג׳מאל פשה על חסן־בק לעזוב תיכף את יפו ולנסוע למוסול או לדירא. אף אחד לא רצה להאמין בידיעה זו. האם אפשר להפטר מן הצורר האכזרי הזה? אולם זה נכון.

במקום חסן־בק בא ליפו קומנדנט חדש. הפחד להיות בכל רגע בסכנת מכות ועונשים אכזריים אחרים על לא דבר, עבר אצל כלם.

25 ספטמבר 1916.

בשבת אחה״צ הלכתי יחד עם ראובן סגל אל ג׳מאל פשה שוב בענין החטה והשעורה שלא נתקבלו עד היום. ג׳מאל פשה בעצמו לא היה ואותנו קבל ג׳מאל סגנו בענין זה. בנוגע לשעורה — אינו יכול לעשות כלום. ובנוגע להחטה, נתן ג׳מאל פשה פקודה למנדז׳ל*) בדמשק לתת לכם חטה מביסן או מדירה. אותו הדבר אפשר להודיע גם לדיזנגוף ולאחרים שפנו אלינו בבקשות בענין זה. בנוגע לחולות, מאחל לכם ג׳מאל פשה הצלחה בעבודתכם זו והיער שתסדרו על החולות יהיה למופת בארץ. אם יגרמו לכם איזה מכשולים בענין זה לפנות תיכף אל ג׳מאל פשה".

בקומה העליונה, בסלון גדול היה מוכן מזנון נהדר, והאורחים היטיבו את לבם אחרי הקונצרט. ג׳מאל פשה היה במצב רוח מרומם ופעם בפעם הזמין את המקורבים אליו, ביניהם גם גבירות, לשתות אתו שמפניה. פתאם הוא פנה אל ענתבי שעמד על ידו, ובהתרגשות אמר לו: „אתה רואה שעוד מעט ונשארתי בלי שמפניה, לך והביא עוד". וזה היה כבר אחרי חצות הלילה. כפי הנראה הרגיש ג׳מאל פשה במצבו הבלתי נעים של ענתבי והוסיף: „קח אוטומוביל שלי ואתה כבר תדע איך להשיג". המלים האחרונות נאמרו בטון של פקודה. בעוד חצי שעה שב ענתבי עם תבה שמפניה לשמחתו של ג׳מאל פשה.

ומי פלל שהאיש הזה יתן פקודה בעוד איזה ימים, לגרש את מקורבו ענתבי מן הארץ עם משפחתו וילדיו הקטנים?

30 ספטמבר 1916.

עברו חדשים אחדים אחרי הגזרות הקשות, הרושם הכבד שבו היינו נתונים עבר, וגם שמענו אומרים שאלה שנשארו על המקום, כבר לא יגעו בהם. והנה פתאם גזרה: ג׳מאל פשה, בשובו מדמשק, קרא אליו את הד״ר רופין, וזה רק נכנס אליו, השיב לו ג׳מאל פשה את ספרו אשר

*) שר הכלכלה.

שלח לו במתנה, ואמר לו: „אתם הבטחתם לי עוד לפני שנה לעזוב את הארץ ועד היום הנכם פה. לטובתך ולטובת הידידים שלך, אני מיעץ לך לעזוב את הארץ בהקדם היותר אפשרי. — בזה גמר את ה„חשבון" עם רופין.

כעבור ימים אחדים, קרא ג'מאל פשה את הד"ר יצחק לוי ודבר אתו קצת בטון אחר, היות והוא, הד"ר לוי, נתין עותומני. ג'מאל פשה אמר לו: „אני מוצא את מציאותך בארץ למזיקה ולכן אני מצוה עליך לעזוב את שטח שלטוני (המחנה הרביעית) במשך 15 ימים, אך לא יאוחר".

ד"ר לוי נסה לשאול אותו באורים, אבל ג'מאל פשה הפסיקו באמצע דבריו, בדברים קשים: „אתה ציוני ולי יש דעה בנוגע לזה. אין שום תועלת בויכוחים" — ובזה הוא גמר.

שתי הגזרות הנ"ל עשו על כל הישוב רושם עגום מאד. אבל גזרה פתאומית אחרת הדהימה את כלם עוד יותר. כעבור שבוע ימים בערך אחרי הגזרה הנ"ל נגזר על ענתבי לעזוב את הארץ. גזרה זו נשארה חידה בשביל כלם: ענתבי! שג'מאל פשה בעצמו אמר עליו שהוא „פטריוט אמתי" — על ענתבי זה גזר ג'מאל פשה לצאת את הארץ עם משפחתו, עם ילדיו הקטנים! — קשה להבין!

כעת כלנו מרגישים אי בטחון, כל אחד מאתנו יכול להיות בסכנת הגרוש. והגרוש בזמן הנוכחי — הוא נורא, וביחוד להיות בסיואס, בין התורכים...

בגרוש ענתבי אבד הישוב העברי כח חשוב מאד. אין אף אחד שימלא את מקומו, אין מי שימלא את האבדה הגדולה הזאת; אין אף א ח ד שידע להגן על הישוב בחכמה ועוז כענתבי.

ומי יודע מה מחכה לנו בעתיד? —

הייתי בתחנת רמלה בשעה שג'מאל פשה עבר בדרכו מדמשק לירושלים. על ידו עמדו שרי צבא ומושלי ירושלים, יפו ועוד.

הוא הכירני מרחוק, נגש אלי ושאל: „הקבלתם כבר את התעודות על חלות ראשון־לציון? עניתי לו, שאנחנו מקוים לקבל אותן. הוא, כנראה, הבין את כונת תשובתי, הבין שבאמת אין לנו תקוה לזה הודות לפקידים שלו, הלהוטים אחרי שלמונים. הוא פנה אל הפחה של ירושלים בפקודה: „למסור להם תיכף את כל התעודות, לא לדחות אף ליום".

הממשלה החליטה לקחת בכל הכפרים 60% מיבול השעורה ו־30% מיבול החטה. את השעורה והחטה צריכים להביא למחסנים ממשלתיים ושמה ימכרו לקהל. בשוק אין להשיג לא חטה ולא שעורה אף קילו.

שאלת הלחם מקבלת צורת סכנה בשביל הישוב. הייתי שוב פעם בענין החטה אצל ג'מאל פשה יחד עם באי־כח יפו, פתח־תקוה, רחובות וראשון־לציון והוא הבטיח לתת בשביל המושבות ובשביל יהודי יפו מליון ורבע קילו (1.250.000) חטה ויעלה לנו הרוטל עם כל ההוצאות עד המקום — 4 בישליקים.

הבנקנוט של לירה תורכית ירד עד 20 בישליק [כלומר 50%] וקשה להחליף גם במחיר כזה. לא מוצאים שום תרופה למצב זה.

בערב תשעה באב הייתי ביפו להחליף את האויר אחרי מחלה. ביום הזה באה, בפעם הראשונה בימי המלחמה, אנית מלחמה צרפתית ועמדה מול יפו.

מהומה גדולה בעיר.

קומנדנט הספינה שלח ע"י שלישו שני מכתבים אל הקימקאם של יפו שבהם הוא מודיע לו בתור התראה: כשתבוא עוד פעם אניה צרפתית ותרים דגל אדום — סימן שיתחילו לירות בבנינים הממשלתיים בעיר ולכן להוציא משם את כל הנפשות ולהצילם ע"י זה ממות. ואם תצא מצד העיר, לו גם יריה אחת על האניה — נחריב את כל העיר". — העיר כלה בפחד גדול.

למחרת היום באו עוד שלש אניות־מלחמה צרפתיות. כלם חשבו שיתחילו לירות מן האניות, עזבו את בתיהם וברחו אל החולות על יד תל־אביב, אולם, לפנות ערב, לשמחת כלם, עזבו האניות את מקומן והלכו צפונה מבלי להביא לעיר שום נזק.

25 אוקטובר 1916.

אלברט ענתבי, ד"ר לוי וד"ר ארטור רופין גורשו מן הארץ!

מה קרה, בעד מה גרשו אותם? — הסבה האמתית אינה ידועה אף לאחד מאתנו.

חטאת הד"ר רופין והד"ר לוי אולי בציוניותם, אבל ענתבי? ביום ד', 16 לאוקטובר, נסע ענתבי עם אשתו וילדיו הקטנים ברכבת דרך רמלה לדמשק ומשם ישולח לקושטא. באו להפרד ממנו באי־כח כל המושבות. לאשתו הגישו זר פרחים ובדמעות נפרדו מהם.

16 נובמבר 1916.

היום גרשו מיפו ארבעה נכבדים חשובים מהמושלמים לאנטוליה.

הייתי בירושלים. בכל פנה מורגש הפחד. כל אחד ירא מחברו ואינם מעיזים לדבר מה שהוא.

באותו יום הוא היה ביפו, בקר יחד עם האורחים שלו את הגימנסיה „הרצליה" בתל־אביב ובערב בקר את מקוה ישראל.

מתו: הזקן מרדכי ניימן – ממזכרת־בתיה; הוכברג [?] – מנס־ציונה; וָבְנֶדט אורשנסקי – מגדרה.

הייתי אצל עמין אפנדי – עו"ד – והכינותי על ידו שלש בקשות: להפחה – בדבר הוויטה בשביל המושבות; אל רושדי־ביי (אינטדנט) – בדבר השעורה ולרשאן ביי – לתת רשיון לאסוף ע"י ים־המלח בקרבת יריחו אבני גפרית. כי כמות הגפרית שהיתה לנו נגמרה ואין לנו במה לגפֵּר את הכרמים. ובסביבת יריחו ישנן אבנים קטנות המכילות גרעיני גפרית. חושבים אנחנו לטחון את הגרעינים האלה ולהשתמש בהם בשביל הכרמים.

הייתי בירושלים. דברתי עם ז. הופיין בדבר הלואה על סך של 50.000 פרנק ע"י סניף אפ"ק בבירות בשביל הכורמים בתנאי לסלק את החוב בדולרים. הופיין הסכים, בתנאי שישלמו בניו־יורק לא יאוחר מחדש ימים מיום ההלואה ב־9% רוחים.

ב־7 בחדש קבלתי 4866.763 לירות תורכיות תמורת 20.000 דולרים ששלחו לנו מניו־יורק ע"י הקונסול האמריקאי.

מחיר הלירה התורכית־זהב כעת 4.17 דולרים.

ינואר 1917.

אני ובריל קבלנו הזמנה מאת רושאן־ביי־ראש ההספקה לבא אליו לירושלים. היינו אצלו. הוא רוצה שהיקב יכין בשביל הצבא מיץ (סירופ) מלימונים.

אחרי ויכוחים רבים באנו לידי הסכמה שבריל יתן מהפרדסים 50.000 לימונים, היקב יתן בקבוקים ועבודה והוא רושאן־ביי, יתן את הסוכר הדרוש בשביל זה.

הוא בקש אותנו להכין לו תכנית מפורטת והוא ימסור אותה לג'מאל פשה.

המצב הכללי: גרושים: ד"ר טהון, דוד ילין ומנדל קרמר קבלו פקודה לעזוב את ירושלים.

צרכי אוכל האמירו מאד, המחירים עולים מיום ליום: רוטל קמח – 7 בישליקים, ביצה אחת 4 מטליק.

הלירה התורכית ירדה עד 10 בישליקים ושמונה מטליק.

הכל קונים בבנקנוטים של ¼ לירה, ½ לירה ולירה אחת.

קוראים לצבא את אלה שכבר שלמו את ה„בדל" גיל 18–27, וכל אחד צריך להביא אתו תלבושת ונעלים.

25 מרץ 1917.

במשך חדשים לא היתה לי אפשרות להכניס דבר־מה ליומן שלי. אחרי שגרשו את דוד ילין וד"ר טהון, באה פקודה גם אל א. רבינוביץ בירושלים וזה הפליא את כלם, כי רבינוביץ תמיד היה ביחסים טובים מאד עם ראשי הצבא.

יצאה פקודה שכלם צריכים לעזוב את יפו ואת הכפרים. כל מחוז ירושלים הוכרז במצב מלחמה, אי אפשר לצאת ולבא בלי רשיון מיוחד לזה.

7 אפריל 1917.

ערב חג הפסח.

פקודה יצאה שעל פיה „כלם" צריכים לצאת מיפו ומתל־אביב. מהומה גדולה. זקנים, ילדים וחולים השוכבים במטה – כלם צריכים לצאת. יוצאים לפתח־תקוה – היא התחנה הראשונה ומשם ילכו לגליל.

כל הדרך מיפו לפתח־תקוה מלאה אנשים. רובם הולכים ברגל ורק יחידים בעגלות. כל אחד נושא את חפציו על שכמו.

תל־אביב כלה ריקה, אי אפשר להכירה.

בשלשה לאפריל קבלנו הזמנה לבא ליפו לבית הממשלה ששם יהיה גם ג'מאל פשה.

החלטנו לבקש את ג'מאל פשה להקל את הגרוש.

הלכנו: מאיר דיזנגוף, אברהם בריל, ישראל זיגר ואני.

בשעה עשר נכנס ג'מאל פשה לחדר שחכינו לו. פניו היו כבדים; הרגשנו שהמצב השתנה לרעה. הוא פנה אלינו צרפתית בטון מחלט: „אלה הן הפקודות האחרונות שאני נותן: א) מוכרחים לעזוב את יפו כלם, בלי יוצא מן הכלל. רק דיזנגוף הוא היחידי שיש לו הרשות לבא לפעמים מפתח תקוה ולטפל בעניני תל־אביב. ב) את המושבות צריכים לעזוב. ורק אלה שיש להם פרדסים יכולים להשאר עם שני פועלים כל אחד – לפרדס גדול, ועם פועל אחד לפרדס קטן. בעלי כרמים ושקדים יכולים להשאר ורק הבעלים בעצמם, בלי פועל. כל אלה ישארו בלי המשפחה.

„במושבות פלחה יכולים להשאר עם משפחתם עד אחרי הקציר. בשביל ראשון־לציון בתורת יוצא מהכלל אני

מסכים לרשימה של 91 בעלי כרמים, פקידים ופועלים (רשימה זו אני מסרתי לו לפני שבועים לפי בקשתו — מ. מ.)

„עד יום השלישי (ב׳ לחוה״מ פסח) 8 לאפריל, כלם מוכרחים לעזוב את מקומם. ואתם צריכים לדעת שכל אלה שאני מרשה להם כעת להשאר במקומם — ולא לתמיד; הם צריכים להיות מוכנים בכל רגע לקבל פקודה ממני לעזוב את מקומם במשך שעה אחת, וזה יהיה המומנט היותר רציני״.

בזה הוא גמר.

הוא הבטיח לעשות גם הנחות למהגרים, לתת אפשרות לבקרם ועוד.

הוא הבטיח לתת לי רשיון בשביל 2—3 אנשים לבקר בשעת הצרך את ירושלים, דמשק ובירות בעניני היקב.

לבסוף הוא פנה אלינו ואמר: „קשה לי לתת פקודות כאלה, אבל אנחנו במצב מלחמה״ — ועזב אותנו.

3 אפריל 1917.

הערב תהיה בפתח־תקוה ישיבה של הועד האמריקאי לדון על מצב המהגרים וסדורם.

נסעתי לפתח־תקוה יחד עם אהרן איזנברג, דוב לובמן ומשה סמילנסקי. המצב רציני מאד. אי אפשר להשאיר את כל ההמון הזה בפתח־תקוה, צריך לשלוח אותם לזכרון־יעקב ולגליל. דרושים סכומים גדולים. המהגרים סובלים רעב ומחלות מדובקות. בישיבה זו סדרנו מה שאפשר היה. אחרי חצות הלילה עזבנו את פתח־תקוה דרך יפו.

כל הדרך מלאה עגלות מלאות חפצים בלוית נשים, זקנים וילדים. הגברים הלכו ברגל. אלה הולכים מפתח־תקוה לצפון — לזכרון־יעקב ולגליל.

באחת העגלות ראיתי את מיכאל הלפרין שלנו עם כובעו של הקש על ראשו ובכתובת שחורה. בעברו על ידינו שמענו את קולו: „להתראות שוב, אחים!״ על ידו ישבו דוד בלומנפלד ועוד אחרים. הנתראה עוד? — מי יודע!...

עברנו את יפו. עמדנו לרגע על יד רחוב הרצל שבתל־אביב. לפנינו תל־אביב מתה, אין שום סימן של חיים. לפנינו עבר כלב שכלו רק עצמות, כנראה רעב מאד... מביטים אנחנו על תל־אביב ובמוחינו עולה שאלה: האם כל זה יחרב? — לא! אי אפשר!

10 אפריל 1917.

פקודה נתנה להחריב ביפו את בית הקברות היהודי והנוצרי. המושל נתן רשות למי שרוצה להעביר את עצמות המת שלו למקום אחר, יעבירו תיכף.

העבירו לראשון־לציון את עצמות יהודה ליב חנקין ומאיר הירשפלד.

בראשון־לציון מת מטיפוס צבי הירשפלד — אחד הצעירים היותר טובים, בן 36 שנים.

12 אפריל 1917.

העיר יפו ריקה. מאחינו לא נשאר כמעט איש. רק יחידים תועים ברחובות ואינם רוצים להפרד מבתיהם.

בכל רגע מחכים לפקודה לעזוב את המושבות. בכל בית תלוי שק עם צרכי אוכל — צידה לדרך. אנחנו משתמשים בכל האמצעים כדי להשאר במושבות.

20 אפריל 1917.

שלחו לפתח־תקוה ג׳נדרמים לגרש את כל המהגרים מיפו ותל־אביב לצפון. אין יותר כח לסבול.

אלפים נפשות הביאו ביום אחד לתחנת ראש־אל־עין, בלי אוכל. הרכבת שעברה לחיפה לא רצתה לקחת אותם, ומי יודע כמה מהם יצטרכו להשאר תחת כפת השמים בחום היום וקור הלילה, בלי כל מזון!

נתקבלה פקודה בראשון־לציון, רחובות ונס־ציונה: במשך 24 שעות לעזוב את המושבה. הגזרה נוגעת לכלם, חוץ מ־91 (שג׳מאל פשה קבל את הרשימה): הכורמים, פועלי היקב, פרדסנים וכורמים (בלי משפחה). הפקודה יצאה מאת ג׳מאל פשה. ההתרגשות במושבות רבה. לא ידוע מי נכנס לרשימת ה־91. באנו לידי הסכמה עם הקימקאם שאלה שיזרעו שומשמין בין כרמי השקדים. לאלה הוא נתן רשות להשאר על המקום ולסדר רשימה חדשה.

ממילא מובן שכלם מוכנים לזרוע שומשמין!

היציאה בכל זאת התחילה. התחילו באורפלים, ובתימנים שאין להם רכוש במושבה. מכינים להם עגלות וצידה לדרך. מצב הרוח הוא כספינה טובעת בים, וכל אחד מתאמץ רק בשביל עצמו ואינו יודע רחמים.

נסעתי ליפו לסדר את רשימת זורעי השומשמין עם הקימקאם. מצאתי אותו ע״י הסריה עם אחד הפקידים. באותה שעה באו מ. דיזנגוף, ש. רוקח, א. קראוזה ואברבאיה לקבל אצל הקימקאם הקלות שונות. אחרי משא ומתן ארוך הסכים הקימקאם שעוד 55 גברים ישארו על המקום עד אשר יגמרו את עבודת השומשמין. גם זו לטובה...

„ראשון־לציון״ בעריכת ד. יודילוביץ. גל. 27.

יום ו׳ ערב פסח, התרע״ז–1917.

הייתי היום בתל־אביב. היא ריקה; החלונות והדלתות סגורים במסמרים. מפעם לפעם פוגשים עגלה שבאה לקחת חפצים של המגורשים לפתח־תקוה. פגשתי ביניהם זקן אחד, ובזרועותיו ספר תורה; אינו רוצה, כנראה להפרד מהתורה עד הרגע האחרון..... – אותו הדבר, אותה התמונה נראה מחר במושבות. – עושים צעדים למצוא דרך, להשאר על המקום. כעבור ימים אחדים קבלנו ידיעות מפתח־תקוה וזכרון־יעקב שבין המהגרים פרצו סימני מחלות מסוכנות.

29 מאי 1917.

היום קראו לירושלים אל ג׳מאל פשה, את אליהו קראוזה ממקוה־ישראל, את מ. דיזנגוף, א. ברייל, א. איזנברג, יצחק מרקוביץ, ד״ר טהון, א. שפירא מפתח־תקוה ואותי.

הלכנו כולנו לירושלים. ג׳מאל פשה קבל אותנו בחדר עבודתו. הוא לקח משלחנו ניר ובצחוק קל אמר לנו: האויבים שלנו – הצרפתים והאנגלים – מחפשים מזימות, מפני שהצבא שלנו נצח פעמים בסביבות עזה, איך להשפיל את כבודי. השמעתם את הידיעות הנפוצות בכל העולם ע״י סוכנות הואס? ברגע זה הוא הרים את הניר אשר בידו והתחיל לקרא מלה במלה: „ע״פ פקודת ג׳מאל פשה הרגו בתל־אביב 100 יהודים ואת הנשארים הוא גרש מתל־אביב באכזריות נוראה. אלפים נוצרים נתלו עפ״י פקודת ג׳מאל פשה – מצב המגורשים נורא, הם מתים בדרך מרעב וממחלות שונות״. והוסיף: האם נכון שהרגתי בתל־אביב אף יהודי אחד? פנה ג׳מאל פשה אל דיזנגוף״ – „לא!״ ענה דיזנגוף.

„עלי נפל הגורל – המשיך ג׳מאל פשה – להיות אחראי כלפי הממשלה בעד המחוז שכל התושבים הם נגדנו, ובכדי להחניק את התנועה – תנועת התנגדות מצד התושבים האלה, אני מוכרח לתת להם עונש מתאים, האם נכון הוא, שאני צויתי לתלות 1000 איש? – הלא זה שקר גמור. במשך כל הזמן נתתי פקודת מות רק על 90 איש. ביום שאני, מסבת תפקידי, מוכרח לתת פקודת מות אינני רוצה לא לדבר ולא להתראות עם שום איש ובמשך כל הלילה אינני סוגר את עיני. האם המגורשים מתל־אביב נרדפים מצדי? שאל הוא את דיזנגוף״ „אבל מצבם רע מאד והם סובלים״ – ענה דיזנגוף.

ולמה לא פניתם אלי ולא הודעתם לי אודות מצב כזה? – שאל בכעס את דיזנגוף. „יודע אתה שבתורת מוכתר של ת״א אני יכול לתת לך בעד זה עונש!״...

רגעים אחדים עברו בשתיקה. מביטים אנחנו אחד על השני. הטון של ג׳מאל פשה והתרגשותו עוררו בלבנו פחד: מי יודע אם לא קרא אותנו הפעם לעשות אתנו חשבון? מי יודע אם לא ימסור אותנו תיכף לשוטרים?...

דיזנגוף ענה לג׳מאל פשה ברעדה: „לא רצינו להטריח את מעלתו ועל המצב מסרנו להמושל״. „להמושל? האם יש עכשיו מושל? על הכל אתם צריכים להודיע „לי״ ולא לשום איש אחר. נתתי לה׳ ברייל 1000 לירות בשביל המהגרים העניים, והיום נתתי להרב ב. הורביץ ג״כ 1000 לירות. אני ממנה אותך (פנה אל דיזנגוף) לנשיא הועד לעזרת המהגרים. קח לך עוד שני חברים, אחד מתל־אביב ואחד מפתח־תקוה״. אח״כ הוא פנה אלי: „ומראשון־לציון אין מהגרים? בטח כלם נשארו עפ״י הרשימה. ובכן טוב, אני אתן לכם כעת עוד 3000 לירה, ואתה (אל דיזנגוף) תהיה על המקום ותסדר לי רפורט על מצב המהגרים. אלה מהמהגרים המסוגלים לעבודה, צריך להמציא בשבילם עבודה, וגם בשביל נשים וילדים, עד כמה שהם מסוגלים לעבוד. מהיהודים יהיו 8 עד 10 אלפים מהגרים ואפשר שנוכל להחזיקם בטבריה ובצפת. אבל שאינם יהודים אולי פי שלש פי ארבע, ובארץ לא יהיה די חיטה בשבילם ולכן אהיה מוכרח לשלח אותם עד חומס, ששם יש די צרכי אוכל״.

ג׳מאל פשה שתק דקים אחדים וחשב. עיניו הבוערות הביטו על הניר שממנו קרא ידיעות האואס. ואנחנו חושבים:

– מה הוא רוצה מאתנו? מה יהיה הסוף?

ג׳מאל פשה הרים את ראשו ופנה אלינו: „אם אומרים עלי שאני אוהב נשים ומשחק בקלפים, ועוד ועוד דברים כאלה – איני נותן לזה שום ערך, כי זה נוגע לחיי הפרטיים, אבל אם מפיצים עלי שקרים בתור ב״כ ממשלתי, צריך אני להגן על כבודי ועל כבוד ממשלתי. אני דורש מכם – והוא עבר בעיניו על כלנו – שכל אחד מכם ישלח תיכף טלגרמה לאירופה, כמו כן כל אחד לידידיו, שידיעות סוכנות האואס עלי – שקר גמור. התעשו אתם את זה?״ בשאלה זו הרגשנו כבר פקודה, פקודת ג׳מאל פשה שאין להתוכח עליה...

כנראה ג׳מאל פשה הבין משתיקתנו שאנחנו נהיה נאלצים לעשות את הדבר. הוא הוסיף: „אבל אני רוצה שהדבר יעשה עוד היום. כעת צהרים. לכו הביתה, תכינו את המברקים ותמסרום לי עוד היום. יכולים אתם לבא אלי בכל שעה שתרצו, אפילו בלילה, אני כבר אשלח אותם.

הוא קם. הבינונו שזוהי פקודה ועלינו להוציאה לפועל. ובאמת בידיעות האואס היו גם גוזמאות.

בשעה אחת אחה"צ עזבנו את הארמון.

התאספנו כלנו להתיעץ והחלטנו שקראוזה יכין מברק בשביל כי"ח בפריז; ברייל בשביל יק"א; טהון ודיזנגוף לעתונים אחדים לחו"ל ואני בשביל צבי נחומזון בג'ניבה.

את נוסח הטלגרמות סדרנו בהסכמה כללית ובשעה 8 בערב עלינו על ההר אל ג'מאל פשה. כנראה כבר חכה לנו. ג'מאל פשה פגש אותנו בשביעת רצון, הוא הבין שהשיג את מטרתו. קראנו לפניו את המברקים. הוא לקח אותן ובאותו ערב נשלחו, ביום 30 במאי כבר יקראו אותם בעתונות אירופה ואמריקה. ואחינו בגולה, המתענינים בגורלנו היבינו הם שהדבר מסודר לא ברצוננו הטוב? כל המברקים הם כמעט בתוכן אחד: מבקשים להודיע לה'..... שהידיעות שנתפרסמו ע"י מברקי האואס אודות רדיפות היהודים בארץ־ישראל כלם בשקר יסודם. להפך, הממשלה נתנה הגנה הכי טובה ליהודים. מבקשים להרגיע את כל ידידינו ולא להתחשב עם ידיעות בלתי נכונות, הנמסרות ע"י עתונים.

10 יוני 1917.

קבלתי תשובה מג'ניבה על המברק שלי מאת נחומזון שבה הוא מודיע שהם מאושרים לשמוע ידיעות טובות על מצבנו... מברקים כאלה קבלו גם אחרים...

30 אוקטובר 1917.

אף כי בעתונות מפרסמים ידיעות על אודות נצחונות התורכים, בכל זאת פה, על המקום, מרגישים אנחנו שמאורעות חשובים נעשים כעת במדבר, בדרום לבאר־שבע. מרגישים שמצב קדחתני שורר בצבא. יום יום עוברים הם במספר רב לדרום.

התחלנו להרגיש מצד השלטונות יחס של חשד אל כל התושבים שנשארו בארץ־ישראל. משפט מות יצא על המופתי של עזה ותלו אותו בירושלים. פתאם קבלנו ידיעה שהצעיר אבשלום פינברג נהרג בדרך למדבר. רצח זה לא מובן; לא ידוע מה היתה מטרת הליכתו של פינברג למדבר ולמה הרגו אותו... אומרים שהוא נקבר שמה והמקום לא ידוע.

מדברים שמחפשים את יוסף לישנסקי ועוד אחרים. והנה מודיעים שאיתן בלקינד שעזב את המושבה לימים אחדים נאסר פתאם בבאר־שבע. וביום כ"ד תשרי התרע"ח בבקר השכם נכנס פתאם למושבה ראשון־לציון הפחה הירושלמי בלוית אנשי צבא ושוטרים; ברור היה לנו שאסון בא עלינו... נעשו חפושים בהרבה בתים.

הפחה נכנס למלון ותיכף שלח לקרוא את דב לובמן, אותי ועוד אחרים. שאלתו הראשונה היתה אם אנחנו מכירים את נעמן בלקינד ומה יחסינו אליו. כל אחד מאתנו מכיר את בלקינד וכל אחד מאתנו ענה מה שענה. באותה שעה נתפזרו השוטרים במושבה ותפשו את כל מי שעבר ברחוב, והביאו אותם אל בית המלון. כלם עמדו מול הבית והמשטרה על ידם. ולנו כבר לא נתנו לצאת מהמלון.

על שאלתי את הפחה — מה כל הענין הזה, מה רוצים מאתנו, הוא ענה בקרירות: „אתם תראו תיכף".

וכך ישבנו עד שעה ארבע אחה"צ והנה קם הפחה ונתן פקודה להעביר את כלם לרמלה. את אלה שאסרו בחוץ הוליכו ברגל. ולנו הוא נתן רשות לנסוע בעגלות בלוית שוטרים. בשעה זו התאספו על יד המלון כל בני המושבה. הרשו לנו לקחת בגדים וצידה לדרך.

הגיעה שעת הפרידה והתחילו צעקות, בכיות, התעלפות. תמונת לויה גדולה ממש. בטרם שעליתי על העגלה פניתי במלים אחדות אל בני המושבה: „לא ליפול ברוח, לעמוד על המשמר ובבטחון גמור שעוד נתראה, עם־ישראל־חי!" העגלות זזו ובלוית שוטרים יצאנו מן המושבה, עזבנו את משפחותינו, את ילדינו. בכל הדרך עד רמלה היו מצלצלות באזנינו הצעקות המרעישות במושבה...

באנו ל ר מ ל ה. העגלה עמדה ע"י בית הסוהר וצוו עלינו לרדת. השוטרים שהכירו אותנו, הביטו עלינו בתמיהה. איך באנו לידי מצב כזה... נכנסנו לבית הסוהר. החדר מלא אסירים ערבים מכל המינים. חושך, מי מהם שוכב, מי מהם עומד ומי שישן. בפנה, מנורה קטנה שלאורה קשה היה לראות איש את רעהו. עמדנו כמאובנים. פנינו אל השוטר בבקשה להודיע לפחה שאין אנחנו יכולים להשאר בחדר הזה. השוטר הלך וכעבור דקים אחדים נכנס אלינו הפחה בעצמו וכשהתבונן בחדר, הבין כנראה שבכל אופן לא פה המקום לישיבה בשבילנו. הוא שאל על כל אחד מאתנו ונתן פקודה להעביר חלק מאתנו למלון גולדברג בהשגחת המשטרה.

כך בלינו את ליל המאסר הראשון שלנו ברמלה...

יום ה', ו' שבת ויום ראשון עברו עלינו במאסר. יום יום קורא הקאמימקם אחד אחד מאתנו לחקירה. מתוך

שאלותיו אלינו הבינונו שישנו פה איזה ענין רציני.

ביום ב׳ הודיע לנו השוטר שנתקבלה מירושלים פקודה להעביר אותנו תיכף ומיד לירושלים ואם במקרה לא ישיגו עגלות ישלחו אותנו ברגל. מזלנו גרם שמצאו איזו עגלות ובשעה שלש אחרי חצות הלילה נפרדנו מבני ביתנו שבאו לרמלה לבקר אותנו. הם כלם עמדו ע״י העגלות וסבקים בידיהם. זזו העגלות וקול בכיתם המרה של קרובינו לוה אותנו. כך מלוים לבית הקברות!... אצל כלנו היתה איזו הרגשה שהפעם נפרדים מהם לעולמים...

ביום ג׳ בשעה 5 אחה״צ באנו לירושלים, עמדנו ע״י הסריה. מכירינו שפגשנו בדרך כבר ידעו אודות המאסר שלנו והרגשנו בהם פחד נורא, הם לא העיזו אפילו להגיד לנו: שלום.

השוטר שלנו מסר רפורט לראש השוטרים בסריה ואנחנו חכינו. והנה פלא! במקום לשלח אותנו לבית האסורים, לוו אותנו בסריה לחדרו של הפחה. התחילו לסדר בשבילנו שלשה חדרים במשרד הסריה, סדרו מטות. לנו היה מוזר יחס כזה, הדאגה לנו!...

המזכיר הראשי של הפחה נתן בעצמו פקודה לסדר את החדרים היטב. מהמלון הביאו לנו אוכל וכלי מטה.

16 באוקטובר עד 15 בנובמבר, 1917.

כעבור כשבועיים ימים, פתאם בלילה נכנסו לחדרנו חיילים ובראשם קצין שצוה עליהם לעזוב את החדר פתוח. וע״י הדלת העמיד שני חילים מזוינים. חשבנו אולי ידידינו סדרו איזה דבר ויוציאו אותנו לחפשי.

אבל השמירה עלינו כ״כ החזקה, וחדרנו נמצא בתנאים קשים כאלה שאף חדר אחד בכל בית האסורים לא יודע אותם. את האוכל שמביאים לנו מבית המלון בודקים בזהירות רבה, חותכים את הלחם אולי יש בו איזה מכתב או פתקא.

כל פעם שהמזכיר הראשי של המושל נכנס אלינו ואנו שואלים: עד מתי ימשך מצב בלתי ברור כזה ומה יהיה הסוף — הוא מחזיר לנו תשובה אחת: „אל תפחדו, עוד יום יומים ותדעו את גורלכם״. — ואמנם, כעבור שבוע ימים התחילה החקירה של כל אחד מאתנו בחדר מיוחד. אז הבינונו שהמאסר שלנו יש לו קשר עם ענין בלקינד, אז הבינונו עד כמה רציני המצב אם השלטונות קבלו איזה מלשינות עלינו. מצב הרוח עוד הורע אצלנו בראותנו יום יום דרך החלון שמביאים יהודים תחת שמירה חזקה.

כך עברו עלינו כעשרים יום, החלטנו להגיש בכתב לפני המושל מחאה על מצבנו הבלתי ברור והממושך הזה. אך המזכיר לא הסכים לזה.

מה השתוממנו כלנו כשהכניסו לחדרנו ארבעה אנשים מראשון־לציון ומרחובות, כפי הנראה הכניסו אותם אלינו כדי להוכיח להם, שהאסורים, כלם חיים ובריאים. אולם לא הרשו לנו להגיד אף מלה. הבטנו אחד על השני בדממה רגעים אחדים והם עזבו את החדר. —

עומד אני על יד החלון ורואה תנועה בירושלים. שמתי עין על ערבי פרוע אחד ההולך חפשי ברחובות ירושלים. ברגע זה הבינותי מה יקר החפש...

השגנו רשיון מאת המזכיר הראשי של המושל לשלוח למשפחותינו, מלים אחדות בכתב „ברוך השם, חיים כלנו״.—

ביום א׳, 4 נובמבר, קבלנו פתאם ידיעה שאנחנו משוחררים וכל אחד יקבל רשיון לשוב לביתו. ורק ממני, מש. בלקינד ומן מ. סגל דרשו ערבות שבכל פעם שידרשו אותנו, עלינו להיות מוכנים תיכף להתיצב. החכם באשי של ירושלים נתן את הערבות הזאת ובשעה חמש יצאנו מבית האסורים, ועוד באותו הערב עזבנו את ירושלים.

ביום ג׳, ששה לנובמבר, בשעה שש בבקר נכנסנו אני וחברי דוב לובמן, סגל וזייגר למושבה לשמחתה הגדולה, אבל אצלי לא היתה השמחה שלמה בזכרי את הערבות שלקחו בעדי, והשאלה: מי יודע מה יהיה מחר, מחרתים? — מנקרת במוחי... ומי מאתנו העיז אז לחשוב, לחלום, שבעוד שמנה ימים, ב־15 נובמבר נזכה אנחנו לראות במושבתנו את הצופה הראשון של הצבא האנגלי שכבר הספיק לכבש את כל הדרום עד ראשון־לציון!

— — —

למחר אחרי השחרור קבלנו ברכות מכל המושבות: „ברוך מתיר אסורים״ (מכתבים מגדרה, רחובות מזכרת־בתיה).

10 נובמבר 1917.

תנועה קדחנית של הצבא התורכי בדרום.

שמועות עוברות שהאנגלים עברו כבר את באר־שבע ואת עזה ומתקדמים צפונה, ליפו. הידיעות האלה מתאמתות ע״י עשן היריות ההולך וקרב מצד דרום.

ב־12 בחדש בא פתאם לראשון־לציון קצין תורכי עם קבוצת חיילים ונגש לסדר טלפון בין רמלה לראשון־לציון. רצו, כפי הנראה, לסדר במושבה מרכז זמני לחלק מהצבא.

ובארבעה עשר לחדש, בבקר השכם, נודע לנו שהקצין התורכי עם חייליו נעלמו ואינם.

הרגשנו שעומדים אנחנו לפני רגעים רציניים וחשובים... עם אור הבקר כבר הרגשנו שהאנגלים מתקרבים אלינו.

וביום חמשי בבקר, 14 בנובמבר, נכנס למושבה חלוץ ראשון אנגלי בארבעה כוכבים מהניו־זלנדים. ההופעה היתה כ״כ פתאומית שלא יכולנו להאמין למראה עינינו.

הרוכבים עברו את רחובות המושבה בזהירות; התבוננו בכל בית, בכל עובר בזהירות גדולה, אין להם מושג על שמחת האשר שהופעתם גרמה למושבה.

מסרו לרשותם את בית־העם ששם סדרו בית־חולים זמני ולמחר סדרו כבר הנהלה צבאית.

שמענו שהאנגלים נמצאים ביפו, בירושלים... ולא ידענו כי לפני שבועים, ב־2 בנובמבר, הופיעה הדקלרציה הבלפורית.

ובכן זכינו! הרגע ההיסטורי לתחית עם ישראל וארצו הגיע.

ראשון־לציון.

פרקים מתוך קורות ראשון־לציון

אֶגְרוֹת

של כַּתְרִיאֵל רַפַּפּוֹרְט

1. מִימוֹת שִׁלְטוֹן הַתּוּרְכִים

אגרת 1.

ראשון־לציון, יום ו׳ כ״ו אב התרע״ו.

להאדון הנכבד דוב לובמן

כעת בזכרון־יעקב.

ידידי היקר!

בהכירי היטב עד כמה תאב דעת ומשתוקק אתה להודע מהנעשה במחננו, שבתורת ראש הועד אתה אחראי לה, גם בהיותך במרחקים בשליחות מושבתנו, אמרתי: אכתב נא מלים אחדות להודיעך מכל אשר אתנו פה במושבה:

בנך זרובבל גמר את הבציר שלכם.

אלברט ענטבי הודיע מירושלים למושבה כי פחת ירושלים מוחדי בי יבוא לבקר את ראשון־לציון וכן היה: ביום השלישי בכ״ג אב התרע״ב—6.8.1912 בא הפחה דרך רמלה גם חסין אלחומיני אפנדי ראש העיריה הירושלמית ואלברט ענטבי בא אתו.

מרמלה נסעו לרחובות ושם סעדו ארוחת הצהרים; ועד המושבה בהשתתפות ועד השמירה, אחדים מזקני מיסדי ראשון־לציון וצירי „פתח־תקוה״, חכו להפחה על המדרגות שלפני בית הפקידות. ובשעה חמש לפנות ערב הופיע הפחה מוחדי ביי ולפני מרכבתו שבה ישבו הפחה, אלברט ענטבי, וראש העיר ירושלים חסון אלחוסיני אפנדי, רכבו על סוסים הרבה מצעירי ראשון לציון שיצאו לקראתו עד ואדי חנין. ברדתו מהמרכבה נגנה התזמרת של ראשון־לציון את המהלך התורכי; ועל המדרגות הגישו לפניו שתי הילדות: יהודית גינזבורג ורות בנזאב צרורות פרחים. המראה היה נהדר. ובאולם הקומה השניה בבית הפקידות קבלו פניו: הועד וזקני המושבה; ז. גלוסקין מנהל הסינדיקט; וצירי פתח־תקוה אשר הוצגו לפני הפחה ע״י אלברט ענטבי.

אחרי שבתו על כסאו, שאל הפחה את הנאספים אם מבינים צרפתית, אחרי תשובת „הן״! הביע חן חן על קבלת הפנים הנהדרה ויהגה, שביעת רצונו על התקדמות הכפרים היהודים האלה; וכי כונתו לעזור בכל מה שאפשר לפי החוקים השוררים, להתקדמותם, להתפתחותם ולהטבת מצבם, ויודיע כי חפצו לראות את כל מוסדות המושבה וסדריהם, הרחי החול שעל גבולות המושבה וכן את האדמה שעל גדות נהר רובין. ויסדר עם הועד את סדר בקוריו למחר, ויקבע שעות מיוחדות לבקורו בבית־העם אשר הוא בעצמו הזמין

לשם, את נבחרי ועדי המושבות השכנות אשר עבר דרכן. למען ידבר עם כלם בבית־העם בראשון־לציון. ע"ד המצב ומה שיש בידו ובכחו לעשות להטבתם. בינתים נכנס מ"מ החכם באשי ביפו הרב בן־ציון עוזיאל ויקומו כל הנאספים וגם הפחה קם ויצעד לקראתו וילחץ ידיו בכבוד וחבה, ואח"כ שוחחו בתורקית ובצרפתית ע"ד המצב. וכן באו גם מורשי המוסדים ביפו: ד"ר א. רופין, מ. דיזנגוף וד"ר ח. חיסין וגם עמהם שוחח הפחה ע"ד המצב.

למחרתו ביום ד' נסעו הפחה, ראש העיריה, הקאימקם, א. ענתבי, מ. מאירוביץ, י. זיגר ומ. אברמוביץ לנבי רובין בדבר התיסדות בית־ספר ללמודי זריעה ונטיעה, ובדבר לנטע עצי אקליפטוס בהבצה, וכן הבטיח לחלק את הררי החול על שמנו – ומקום מיוחד בשביל העיריה הראשונית.

בשעה חמש אחה"צ ישבו באולם בית־העם הגדול, סביב מוחדי בי פחת ירושלים: הקאימקם מיפו, ראש העיר ירושלים, ז. גלוסקין, אלברט ענתבי ומנהלי המוסדים מיפו ד"ר א. רופין, מ. דיזנגוף וד"ר ח. חיסין וחברי הועדים מהמושבות ועוד אורחים. על יד הפחה בכניסה החזיקו השומרים היהודים את הסדרים. אז קם פחת ירושלים כבוד מוחדי בי וינאם בצרפתית כדברים האלה:

„אדונים נכבדים,

„מאושר אנכי ושמח מאד להביע לפניכם בזה את רגש הכבוד אשר ירחש לכם לבי על התקדמות והתפתחות כפריכם, אופן הנהגתכם, עבודתכם והפרחת עסקיכם, שהכל נעשה בטוב טעם ודעת על יסודי החכמה והמדע, אשר הבאתם עמכם מאירופה, למרות זה שמנהיגי הרבה ממשלות אירופה אינם נוהגים אתכם על יסודי המוסר והסבלנות, כמו שהוא בארצנו. עוד מזמנים קדומים, בימי העריצות, פתחה ממשלת עותומן ופותחת תמיד שערי ארצה לפני כל גולה, מפני שדוקא מולדתנו זו, שעלי להודות שבמדעים ותכניקה, עולה אירופה עלינו, אבל מולדתנו, כאמור, עולה עליהם ברוח המוסר והסבלנות להלאומים והדתות השונים בנתינת חופש המצפון הגמור לכל אחד ואחד, ממשלתנו הראתה לכם תמיד פנים מסבירות בבואכם בגבולה והנכם מתישבים וסוחרים את הארץ כיד כשרונכם הטוב וכפי המדעים שהנכם מביאים עמכם לתועלת והפרחת המדינה והנכם עובדים פה בתורת אזרחים טובים, כעותומנים בארץ המולדת החדשה.

אלא שעליכם לרכוש לכם הזכויות של בנים אמתים להאב הכללי ולא בתורת בנים חורגים, נתיני ממשלות נכר; לרשת מהאב כחלק בירושתו עם כל בניו יחדיו, מפני שידוע היטב לממשלתנו כי היהודים אינם מבקשים להם „מדיניות" כי אם לשבת במנוחה ולעבוד להפרחת ישובם זה, עפ"י רוח דתם ולאומם בארץ עותומניה! כי תחת דגלה וחסותה איש לא יחרידם ויפריעם מלחיות ומלהתפתח עפ"י דרכם ורוח לאומם. וכל משך הדורות ימי שבת היהודים בתוכנו לא התערבו עם שונים העושים מהפכות ומרד במדינות, כל זה ידוע לממשלתנו ויודע אנכי, ולכן הנני זורה הלאה ומכחיש בכל תוקף את השמועות שמעבירים שונאינו מחוץ לארץ המשפיעים על הלאומים בארצנו, בכדי להפריד לבבות אחים היושבים יחד, בכדי שלא יעבדו שכם אחד ובדעה אחת לשחרר את המולדת מעול האפטרופסים האירופיים, אשר יחמדו לבלוע את מולדתנו נתח אחר נתח.

הנני מכחיש איפוא, בכל עוז ומרץ מה שאומרים שהנני נגד הציונים וגם הממשלה אינה נגד, בהיות שאינם מתערבים במדיניות. ולהיפך, בהיותי איש אשר טעם במקצת מהחכמה והמדעים, הנני שמח לראות בפינות האלה, שהיו נדחות ומדבריות שוממים, שבכח חכמתכם ובינתכם שהבאתם עמכם מארצות החכמה והמדעים, הפכתם אותן לכפרים וערים נושבים, לכרמי הוד, לנפות יין ופרדסים, גני פרי ושדי תבואה. והנכם כיום הזה למופת להמון שכניכם שאינם יודעים קרוא וכתוב, הנכם כספרים חיים שמכם רואים הנשארים אחורנית, וכן עושים, להיטיב דרך חייהם, שזאת שטת החנוך היותר חדישה והיותר נכונה בימינו אלה!

ולכן אנכי הוגה לכם את כל הכבוד שלי. ועלי להגיד את זאת: אל כל מה שראיתי ושמעתי במושבות שכבר ראיתי וגם פה, שמעו לעצתי ותחי נפשכם. אף על פי שמחוקק איננו, אין אני עומד מעל להחוק אלא נכנע להחוק. ובהיות שנהירין לי שבילי החוק, יען שגם דת ודין למדתי, יודע אנכי כי התקונים הנחוצים בארצנו לפי המדעים שבימינו לא הספיק עדיין הזמן להקונסטיטוציה הצעירה שלנו להוציאם לפעולה, בכל זאת ישנם פה ושם בין החוקים הישנים חוקים וקטעי חוקים שיכולים אתם להשתמש בהם לעזרת התפתחותכם והטבת מצבכם בתוך שאר יושבי המקום, עד היום המקווה של תקונים שלמים אשר בוא יבוא ולא ירחק חוק!

וכן להגנה על נפשכם ורכושכם השתמשו בחוקים ההם. הנה למשל כל עקר חפץ האדם הוא לשמור על חייו ורכושו,

ובכן החוק מרשה לכם לבחור כפי ראות עיניכם בשומרים שלכם, אשר אנחנו נאשרם, נתן ציון ומספר על בגדיהם ורובה ממשלתי על שכמם, וכן המושבה השניה והשלישית.

כל אלה השומרים המאושרים מאתנו והמקוימים בתורת ז׳נדרמים מדרגה 2, יפנו בשעת הצרך להקרקול אשר יוקם בנקודה שאתם תבחרו ושם יהיה ז׳נדרם מדרגה א׳. ובהיות שכל המושבות תתאחדנה ע״י טלפון עם הקרקול יהיה אפשר לכם לסדר שמירה והגנה טובה על חייכם ורכושכם כפי החוק!

אבל, אדוני, כל זה תלוי בעוד תנאי עקרי אחד:

שמושבותיכם תשונינה לעיריות מאושרות, ואז תשתמשו בזכותכם החוקי שיענשו פושעים ומרצחים כרשעתם, בהיות היכלת בידכם אתם למוסרם למשפט הממשלה, בלי מתוך ויקבלו עונשים למען ישמעו ויראו, הנה עפ״י החוק תוכל עיריתכם להאשר ע״י הממשלה ככל העיריות סביבותיכם; הועד הנבחר עפ״י סדוריכם, כראות עיניכם, מובן, שיהיו נתיני עותומניה, מבין חבריו תבחרו ראש עיריה כמו בירושלים ויפו וכו׳. ואז תהיה עיריתכם עומדת ברשות עצמה קוצבת תקציבה, שגם הוא יאושר והועד ופקידיו יהיו כולם חוקיים.

ואם יקרה מקרה רצח, התנפלות, גזל וחתירה, אז יהיה להז׳נדרם שלכם, להרופא שלכם, להמזכיר שלכם ולהפרטי־כל שלהם **כח** חוקי ורשמי; והממשלה המקומית מוכרחת לשפוט עפ״י הפרטי כל שלכם ואין לכם אז הצרך להביא כַּשָּׁפִיוֹת מיפו שע״פי רוב המשכת הזמן, ועשית החקירה והדרישה ע״י אנשים זרים ורחוקים ממקום הנדון, מביאים לידי זה שעושי הרשע מרויחים זמן להמלט, למצוא תחבולות ועלילות בכדי להנצל ממצודת המשפט שמזה תוצאות של עוות הדין, ענוי הדין ועשית עול במשפט! לא כן העיריה החוקית המגינה על עצמה בזריזות ובמרץ כאדם העומד על נפשו!

ובכן אין טוב לפניכם כי אם להשתנות לעיריות עותומניות כמו רמלה ויפו, ולא להיות נבלעים בבטן עיריה אחרת, לשלם להם מסים והן הן הנהנות מזכיות מיוחדות, כמו שחרור סמי רפואה ממכס הגומרוק וכן מכשירים ומכונות להספקת מים ולכל מוסדות הצבור, ואתם המשלמים המסים כזרים נחשבתם!

אל נא תפקפקו והיו לעיריות עותומניות, תושביכם יהיו כלם לעותומנים! ואף אם תסבלו קצת בשעת חרום זו, תסבלו עד שנוכל להוציא לאור ולפעולה את הצעות התקונים בכל ענפי הנהגת הממשלה וגם סדרי האקונומיה; בכל זאת קרוב לודאי שהמניסטריון הזה שבו האנשים היתר מומחים והיתר בעלי כשרון, יחלו ויוציאו הרבה תקונים ממחשבה למעשה. ואז תהנו עמנו יחד מן הטוב כאשר קבלתם את הרע.

הנה ישנן אדמות חול על גבולכם, ולו הייתם עיריה חוקית, אזי בלי פורמליטתים הרשות בידי לתתן לכם; כי הזכות לעיריה לדרוש מהממשלה את האדמה שהיא צריכה להרחבתה, ובענין שלפנינו למשל ליעֵר את החול ולמכרו ליחידים במושבה. ולכן מצאתי לנכון להזמין לכאן את צירי המושבות להבינכם וליעצכם בתורת איש אוהב קדמת עבודת האדמה והחרושת, וסדור חיי הצבור והנהגתו, על יסודות המדעים, להשתמש בחוקים כמו שהם שבכל זאת יש בהם די לע״ע להיטיב המצב בהגנה על הנפש והרכוש, בסדור עיריות חוקיות ולחיות אז עפ״י רוח דתכם ולאומכם וסדריכם הטובים, להיות לאות ודוגמא גם לשכניכם. והוגה אני עם זה חן חן לכולכם על הכבוד והעונג שחלקתם לי!

מחיאות כפים סואנות וקריאות הידד ממושכות!

פקיד יק״א יהושע אברבאיה הקריא לפני הפחה אדריסה בשם המושבות בתורכית שגם עליו ענו הנאספים במחיאות כפים וקריאות הידד ממושכות!

אז קם מנשה מאירוביץ וינאם להפחה בצרפתית:

„אתכבד, בתור אחד מזקני האכרים במושבה זו ושכנותיה, שיחד באנו הנה למטרה אחת, להיות לפה להם ולהביע לכבודו בשם עדתי, בשם עדותיהם ובשמי אנכי תודה חמה על הכבוד והעונג שהסב לנו בקורו זה, ועל הדברים הטובים, הנעימים והחמים, והעצות הישרות שכבודו הביע לנו בתורת פקיד עליון של ממשלתנו בארץ שיש לו הכח והיחס הישר המקשרים אותו לממשלה המרכזית. אנכי אשר זקנתי ושבתי בעבודת אדמתי פה על אדמת זכרונותינו הקדושים מצד קדושת דברי הימים החופפת עליה, ברור הדבר שתחת דגל עותומניה יהיה אפשר לנו לחיות בשלום, לעבוד אדמתנו עפ״י קדמת המדעים ועפ״י רוח לאומנו, תחת חסות ממשלתנו החוסה עלינו בדגלה כעל כל בניה.

אפס, לדאבוננו הסדרים הלקוים השוררים בארץ מפריעים בהפרחת כפרינו והתקדמותם בתורת עובדי אדמה, מפני העושר הבלתי קבוע עפ״י הערכה ביושר וצדק, והאכר היהודי כמו כן הפלח הערבי מוכרחים לתת תחת מעשר כמעט את כל הָעֲשָׂרוֹת אשר בגרנו וביבולו, עד שלא

נשאר להם כלום ללחם ביתם, ואין איש שם על לב! ועוד היום שכבר עברו ירחים מהקציר, והתבואה עדיין בגורן יען אשר לא דשו ולא הכניסו הביתה אף את הנחוץ לאכילתם ולמאכל הבהמה!

ובעלי העושר אורבים להם כעורבים ומכריחים אותם ע"י חיילים ושוטרים להאכילם, הם וסוסיהם מאכלי מלכים ושרים בעת שהם לעצמם, האכרים נספים בלא משפט מרעב וצמאון, ואיך אפשר להתקים בדרך כזאת?

וכן הדין בבטחון הנפש והרכוש. גם במקרי רצח התנפלות ושוד מרגישים, לצערנו, מצד הממשלה המקומית דקירות מחטים ודברים בוטים, שהננו לא עותומנים, ואנחנו מבקשי תואנה על יושב הארץ, כאילו אין לנו הזכות לקחת חלק בההגנה ככל אלה שהם עותומנים גמורים!

כמו כן רואים אנחנו כי הכביש מפה ליפו, שאנחנו משלמים „בית-אל-כרוצה" אלפים ורבבות פרנקים בעד הובלת יינותינו ופרי אדמתנו, והכביש דוקא במקום הזה כלו חתחתים בורות ומערות, ואדמה תחוחה שאין לעבור בדרך זו מבלי לסכן את העגלות והסוסים והסחורה. בזמן אשר באותו הכביש מבית-דגון עד ירושלים הדרך מתוקנת! פה רובצים סוסינו תחת משאם וגועים בלא עתם מרוב מכשולים וכובד הדרך; ומלבד שההובלה לוקחת חלק גדול משכר עבודתנו עוד הורסת הדרך לפעמים את מקור החיים לאלה שאך על סוסיהם פרנסתם, ובנפול הסוס נחרב מקור חייהם!

ושלישית חיינו ורכושנו כמעט הפקר לפני כל שודד ומרצח, מפני שהממשלה המקומית מתיחסת אלינו כאל זרים, כאמור, אשר כל אוכליהם לא יאשמו, וכל הזדים והמרצחים אשר שלחו בנו יד, אולי מטיילים כעת פה במנוחה גם בזו הרגע סביב המושבה הזאת ושוחקים על משבתנו, מפני שרואים הם שהננו כאין וכאפס בעיני הממשלה, כשאנו תופשים פושע, יהיה גנב שודד או מרצח ומוסרים אותו להממשלה, אין עוברים יומים וחתן-דנן (הרוצח) כבר מטייל בחוצות יפו, כי שחררוהו לנפשו, חפשי כצפור. וידם של הפושעים נטויה לעשות בנו שחיטות הרג ורצח כהנה וכהנה. ולכן הוד כבודך, בתורת פקיד עליון בארצנו, עליך החובה לפעול ע"י הודעותיך והשפעתך אצל הממשלה המרכזית להנהיג תקונים וחוקי חיים בעניני ה ע ש ר, לתת לנו האפשרות לחיות ולהתקים, להיטיב את יחס הממשלה המקומית אלינו, בנוגע להההגנה על חיינו ורכושנו ולסלול את הכבישים הנחוצים ולבנות הנמל ביפו למען נוכל לקבל בעד פרי עמלנו את שויו ע"ז שישולח לתעודתו בעתו ובזמנו בלי עכובים. ובזה, הלא ידוע כי תגדל הכנסת מולדתנו וממשלתנו עשרת מונים, יתרבו המתישבים במצאם מחיה ותתרבה הכנסת הממשלה ע"י מסים נוחים, ומולדתנו תתעלה ותפרח, היא עותומניה שאנחנו אוהבים בכל נפשנו ועובדים בלי הרף לשגשוגה והפרחתה!"

דברי מאירוביץ נגעו אל לב כל אחד מהנאספים, וגם לבו היה נרעש. — חטף ענטבי ואמר לפחה: Exellence אני אענה במקומך. לא כן? וכמעין המתגבר דבר ודבר והגין על הממשלה. ואח"כ אמר הפחה:

— ובכל זאת גם אני אענה להא' מאירוביץ מלים אחדות. וכה אמר מוחדי בי:

א) בנוגע לעניני העושר כתבתי ספר הנוסד על יסודי האקונומיה, ויודע אני כי החוק והסדר השורר בארץ אינם בסדר, ובה בשעה אשר על האכר והפלח רובץ מס, הגוזל מפיו את מזונותיו ופושט את עורו, אז על הבנקיר ועל הסוחר נתין ממשלה נכריה אין שום מס והוא מנצל את הארץ וממלא אוצרותיו ואתם עובדים בזיעת אפים וכל עמלכם ויגיעכם יורד לכיס בעלי העושר. הנה בעד היין הנכס משלמים מס גדול שאין לשום חרושת יכולת לשאת כזה, ונחוצים איפוא תקונים; והצעות לתקונים בכל ענפי האקונומיה תלויים במניסטריון; בכל זאת אין לע"ע להוציאם למעשה, לצערי הגדול, כי עלינו רובצת האפטרופסות של מעצמות אירופה שבלעדן קשה להנהיג תקונים נחוצים כעת; אלא שעלינו כלנו: אלבנים, כמוני היום, כיהודים, כיונים, כמושלמים להתאחד ולהשתדל בלב אחד לנער מעל צוארנו את עול האפטרופסות האקונומית הזאת ואז נוכל לתקן את התקונים שנחוץ לתקן בחיי הצבור והכלכלה שלנו. ועד אז הנני שב ומיעץ להשתמש בחוק הזה בנוגע לגביית המעשר:

„אנחנו בזמן המלחמה. העושר מכניס היום להממשלה מליון לירות תורכיות ואי אפשר בזמן כזה לעשות רפורמים בפעם אחת. אבל בוא יבוא. — וידוע תדעו כי יותר מהחוק אסור לבעל העושר לקחת מכם. כי כל שוכר העושר העובר גבולות החוק והזכויות שנתנו לו מפורש, בגבית המעשר נענש קשה. בשלש שנים מאסר, בהודע חטאו. ולכן תרגמו נא את דברי ואת החוק הזה ב ע ב ר י ת והפיצו זה בשמי

בין כל בעלי האחוזות והכורמים בכפרים שידעו שבאם יעיז איזה בעל עושר לעבור הגבול בתביעות יתרות אז עליהם לקבול עליו ביפו או בירושלים ויענש בעד העברינות בשלש שנים מאסר!

ב) בנוגע לתקון הדרכים עלי להודיעכם שגם לזה שמתי לבי, הרי ראיתם היום ששאלתי: כמה מקבל גמל בעד קנטר משא וכמה משלמים להובלה בעד הקטוליטר יין מפה ליפו? והבנתי שזו הוצאה נוראה, ולכן מהנחוץ לתקן את הכביש ולסלול כביש חדש, אפס כי השנה שנת מלחמה לנו [ימי מלחמת איטליה – תורכיה בטריפולי בנגאזי וכו'] ובהתקציב שלנו אין סכום קצוב לזה. ואקוה שבשנה הבאה בל"ס יהיה בהתקציב סכום לתקון דרכים ואז נגש תיכף להתקונים.

ג) ובנוגע להנמל ביפו, עלי לכתוב ולשוב ולכתוב ולישא וליתן עם הממשלה המרכזית שנחוץ לגשת לבנין הנמל לטובת הפרחת המסחר והארץ; ומקוה אני שכל אלה יפעלו על הממשלה לבנותו סוף סוף, ואז:

ד) עם הסדרים, שתנהיגו בהיותכם לעיריות עותומניות ותסדרו שמירה על הנפש והרכוש כהוגן, וגם נמל טוב ביפו יהיה לכם, וחייתם אז בטוב ובנעימים"*).

אח"כ נאם גם דיזנגוף בצרפתית, בדברים נמרצים בשם היהודים שאינם נתינים עותומנים ואמר: כל עם ישראל קשור אל ארצנו זו. מטרותינו הכפולות בביאתנו לזו הארץ: להיות עותומנים נאמנים להמולדת ככל העמים והלאומים ולחיות בארץ בהסתדרות עפ"י רוחנו ולאומנו ושפתנו תחת דגל ומחסה זו הממשלה שבארצותיה מצאנו בכל משך ימי ההסתוריה של צרותינו מקלט בטוח ובית מנוח והזכויות לחיות עפ"י מסורתנו ורוח לאומנו בלי שנפריע לאיש. אמנם יש עוד שנקראים נתיני חוץ, וזהו רק פרופורמה מפני שיש להם עוד חשבונות פרטים שאי אפשר לפתור אותם, אבל באמת כל נתיני חוץ האלה, נתינים המה ומסורים המה וקשורים המה באהבה להמולדת הזאת ולתרבות וקדמה. ומברך אני את ממשלתנו בשם כל עם ישראל, כי תצא מהמלחמה בזר הנצחון. ולכן אנחנו מאחלים לה מלב עמוק שתצא ממבוכת המלחמה מעוטרת בנצחון עוז על אויביה מבית ומחוץ אשר לזה הננו נכונים לשאת בכל משא כבנים נאמנים לארץ מולדתם.

מבית העם הלך הפחה לבקר בבתי הזקנים מיסדי המושבה א. מ. פרימן וא. א. שליט, בבתים האלה הושיטו לו מפירות המושבה אשר התענג עליהם ולכל אחד מצא דברים טובים ומשמחים ותהלות ותשבחות וברכה לכל אחד באריכת ימים והצלחה!

למחרת הבקר יצא מפה בשעה 9 בלוית הרוכבים מצעירי המושבה עד מקוה־ישראל.

בז' אלול התרע"ב הביא מרדכי אברמוביץ מכתב מהקאימקם מיפו שבו הוא מודיע, כי עפ"י פקודת הפחה מוחדי בי מירושלים, עוברת מעתה והלאה, אדמת הררי החול שעל גבולות ראשון־לציון, להעיר הזאת*).

שלך כתריאל רפפורט.

וזהו תכן המכתב של קאימקאם יפו הנותן רשיון לבני ראשון־לציון ל„קנות" את החולות ע"י „חזקה" של נטיעה:

(תרגום מערבית)

אל המוכתרים וזקני עיון קרה [ראשון־לציון.]

בהיות והחולות הגובלות עם אדמותיכם מצד הים מתקדמים על הקרקעות המעובדים בחקלאות ובנטיעות, ומזיקים להם, ובשביל למנוע הנזקים האלה, ובהיות והקרקעות הללו הם מאדמות ה„מואת" ועל סמך החוק לקרקעות הננו מרשים לכם לנטוע שמה עצי כינה (אקליפטוס) בשביל שיהיו יער מיוחד לכפר שלכם ויעשה בשביל תועלת כל תושבי הכפר.

ועל סמך התלגרמה שנתקבלה מהמוטצרף העליונה, מתאריך 30 תמוז 1328 ולזאת הודענו לכם.

31 תמוז 328

(חותם) **קאימקאם יפו**

המכתב המקורי שמור בתיק הקרקעות יפו 36/923.

*) עיין גם „זכרון דברים 581 № בספרי עדת ראשון־לציון מן כ"ג אייר התרע"ב–6.8.1912 – כרך א15.

*) יעוין גם בזכ"ד של העדה 583 כרך א15.

אגרת II.

לכבוד הגברת הכבודה רבקה לובמן

בפריז

– – – – – בזמן שבעלך, ידידי בוריס לובמן, היה בימי הבציר ביקב זכרון־יעקב כתבתי לו באריכות, על הכל. בשובו מזכרון־יעקב נסע ירושלימה לענין סדור את ראשון לציון לעיריה (בלדיה) כהצעת הפחה הירושלמי, ועל פי חוק העיריות בתורכיה.

וכן כבר יש הודעה מהרשות שהחלות אשר במערב המושבה עד לשפת ים התיכון כבר שייכות לראשון־לציון ליער אותם בעצי אקליפטוס ומטעים שונים. דבר שהיינו מדברים עליו זה כמה וכמה שנים, והנה בא בא.

על חלוקת אדמת בית־דג'ן עוד אין שום ידיעה מפריז, מחכים בכליון עינים על זה מיום ליום – – –"

בידידות. שלך כתריאל רפפורט.

---

2. בִּימוֹת הַכִּבּוּשׁ הַבְּרִיטִי

אגרת III.

ראשון־לציון צהרים—כ"ו ניסן התרפ"א 4.5.1921

ידידי היקר מר דוד יודילוביץ.

אלכסנדריה

זה עתה קבלתי את הטלגרמה שלך וקשה לי ידידי וחביבי לכתב לך, ידי רועדת, לבי נוטף דם ובדמעות חמות אני כותב לך המלים הללו:

בכה תבכו יחד אתנו, אתם היהודים המצרים! פרעות ביהודי יפו. פוגרום במלא מובן המלה – כן, פוגרום, ידידי, תמול הובילו הלויה הקדושה והגדולה: 32 יהודים הרוגים 150 פצועים – אומרים שגם מוריץ שינברג בין הפצועים.

כל החנויות נשדדו, שוד וחמס והריגה, הממשלה אחזה באמצעים חריפים, רק אחרה קצת.

כן ידידי, קשה לי להמשיך הכתיבה תחת השפעת ההתרגזות.

י. ח. ברנר ג"כ בין ההרוגים כך אומרים, הפעם הנני מקצר, מחר אכתוב לך.

שלך **כתריאל.**

אגרת IV.

ראשון־לציון שעה אחת אחרי הצהרים – כ"ו ניסן—4.5.21

ידידי היקר מר דוד יודילוביץ וכל הנלוים אליך.

זה כשעה ושלחתי לך שורות אחדות, לא אוכל להתאפק מלבכות, אדברה נא ולא ירוח לי – קשים הם המכאובים והפצעים, התאספו כלכם המנהלים הפקידים והפועלים, התאספו ובכו תבכו על שבר בת עמי – הניחו והזניחו קצת שעות העבודה והרימו קול בכי, **פרעות ביהודי ארץ־ישראל**, ביפו, בנוה שלום. התאספו כלכם יהודי מצרים וזעקו מרה, שחיטה ביהודים, כן, שחיטה ממש – דומה לאותו הפוגרום של קישינוב – ויותר מזה.

זה עתה בא אחד מהנמלטים מיפו, כלנו סבבנו אותו, בצמאון לחדשות. יפו – סגורה ומסוגרת, אין יוצא ונכנס בה, חרבן שלא פללנו, חרבן לאומי, והנמלט מספּר איומות ונוראות. – תמול היתה הלויה הגדולה והקדושה מחצר הגמנסיה (לשם הביאו כל ההרוגים והפצועים), 32 ההרוגים, ובלילה נתוספו עוד שני הרוגים חדשים—34 הרוגים ושחוטים. 150 פצועים.

היום נתקבלה טלגרמה מתל־אביב. וזו היא הנוסחא:

א. קולונל דידס נתן פקודה להגנרל בסרפנד שיקח את סדר החגיגה של נבי צלח בידו.

ב. נוסעים לירושלים הד"ר אידר, נחום סוקולוב ואחד מחברי הועד למסר מפה לפה להנציב את כל המצב.

ג. לבקשתנו להסיר הנשק מהמשטרה הערבית לא הסכימו, אלא שלא נותנים להמשטרה הערבית להכנס לרחוב היהודים – המשטרה הערבית נמצאת בין רחוב אג'מי ובין הסריה.

ד. החלוצים שבאו באניה שלא נתנום לרדת, לוקחים אותם היום בבקר באוטומובילים משורינים לתל־אביב.

ה. תהיה ישיבה משותפת של הסוחרים עם הגוברנר המיליטרי, זה האחרון מבקש מהסוחרים לכה"פ לפתח החנויות ברחוב בוסטרוס, הוא ערב בעד הבטחון.

ו. בערב הביאו עוד פצוע אחד יהודי, והוא כבר מת.

ז. הלילה עבר בשקט גמור.

ח. במקוה, חיפה, ירושלים, פתח־תקוה שקט גמור – כפר־סבא עברה לעין חי.

ט. בשום אופן לא לנסע ליפו – בוקר 4.5.21

במושבה שקט גמור – כלנו מרוגזים מאד, אין אחד

מבין את רעהו, התרגזות נוראה, איך זה לא יכולים להשתתף בהלויה הגדולה הקדושה של ההרוגים והשחוטים לחלק להם החסד האחרון, ולבכות על קברם החם, נורא! נורא!

משמר גדול של הגנה עמד סביב תל־אביב, נוה־צדק — עד שהממשלה אחזה בידה את ההגנה הממשלתית; במושבתנו הגנה מעולה*), לא ישנים ולא נחים כלנו עומדים על המשמר ומקוים. הידיעות מיפו מחרידות אותנו מאד.

הרבה הרבה יש לכתב אבל הלב מתאבן, הלב בוכה, נקרע, אי אפשר להתאפק. קשה לי להמשיך בכתיבה.

התאספו וקרעו בגדיכם, הרג, חמס, שוד, שבר, ביזה, שחיטה, הריגה, פרעות! פוגרום! בארץ־ישראל!

כתריאל.

אין לי כח לאחז העט ביד, התרגזות נוראה. בבקשה להעתיק המכתב ולשלח לידידינו בקהירו: ליוסף זינגר ול„כרמל". יבכו אתנו יחד!

אגרת V.

ראשון־לציון יום ו' כ"ח ניסן תרפ"א בבקר שעה 8 6.5.1921

הלילה עבר עלינו בשקט ובשמירה מעולה, ההגנה מסודרה היטב מכל צדדי המושבה — על כל הדרכים פלוגות פלוגות מתחלפות פן תהיינה התנפלויות, פן יאונה דבר מה; עומדים על המשמר.

בשעה 9 בערב — מסרו לכל המשפחות שתהיינה מוכנות, לקול דפיקה בדלת, הודעה אל היקב. הנשים והילדים יהיו מוכנים מעט צידה בסל וילכו תחת ההגנה אל חצר היקב והגברים יעמדו על המשמר; תוכל לשער את ההשפעה שהביאה ההודעה הזאת בפרט על הנשים והילדים הפעוטים! ביום לשמע על ההרוגים והשחוטים שביפו — ובלילה להיות מוכנים להתנפלות — איום ונורא! להתרגזות העצבים אין חקר. כל כך קרוב אלינו — רק שעה, פחות משעה, נהרגו ונשחטו, 34 יהודים, 150 פצועים — ואי אפשר לנו לגמול החסד האחרון להרוגים והשחוטים, אין קשר בינינו ובין יפו. אין עתונים — ידיעות אחרונות אין לנו. יודעים רק זאת בדיוק: 34 יהודים הרוגים שחוטים. נשחטים.

תמול לפנות ערב נפוצה שמועה בהמושבה, היתה התנפלות על פתח־תקוה. מצד צפון של המושבה — הבדואים באו לבוז בו, הציתו את הגורן.

*) עיין בספרנו זה דף 342.

פתח־התקואים עמדו על המשמר היטב להגן על חייהם ורכושם — מהמושבה נפלו 2 ואחדים פצועים. ומהערבים נפלו 50 ע"י אוירון צבאי שבא תיכף לעזרת פתח־תקוה — הידיעה עדיין לא אושרה.

היום בבקר נפוצה שמועה חצי רשמית — שהידיעה היא נכונה: היתה התנפלות גדולה מצד הערבים על המושבה פתח־תקוה, מספר המתנפלים היה גדול — מחנה רב לאלפים, כל גבורי פתח־תקוה יצאו בחרף נפשם ועמדו בפרץ והגינו על חייהם וחיי נשותיהם וילדיהם, ומצד הערבים נפלו 150 איש. עזרת הממשלה באה.

מצד פתח־תקוה נפלו ארבעה גבורים ממלומדי מלחמה.

מצב הכלכלי בהמושבה לא מזהיר כלל וכלל — חסרים שני דברים עקריים: כסף וקמח. היות ואין קשר בינינו ובין יפו — מפחדים לצאת מהמושבה — פשוט כמשמעו אין קמח בהמושבה, ומי יודע כמה זמן יארך המעמד הזה עד שהרוחות תשקוטנה? עיקר הדבר: שהממשלה תמצא את היד השחורה שהסבה בהבלבול הנורא הזה בארץ, ושהללו יקבלו את ענשם הראוי.

בידידות ובדמעות חמות

שלך כתריאל.

אגרת VI.

אור ליום ו' 6.5.21

ידיעות אחרונות: שעה 12 בלילה אור ליום כ"ח ניסן תרפ"א.

התנפלות על פתח־תקוה היתה אתמול שעה 10 בבקר משני צדדי המושבה, מצד אחד באו כ־2500 בדואי אבוקישק, ומצד השני באו כ־1500 ערבים מהכפרים השכנים של פתח תקוה. התגרה היתה חזקה, צעירינו עמדו על נפשם ונפש אחיהם באמץ לב, נהרגו 8 ערבים על ידם, 16 ערבים נהרגו ע"י אוירון, תיכף באה פלוגת הודים ועשו שמות בהמתנפלים. מצדנו נפלו 3 איש ונפצעו 5.

שעה 4 בקר.

בפתח־תקוה נהרגו 150 ערבים — כ־50 מהם בשעת התנפלות — 100 ע"י הצבא — פזרו את הערבים וגרשום רחוק מהמושבה, הצבא נשאר בפתח־תקוה להחזיק את הסדר ועכשיו שורר שקט גמור.

ביפו שורר שקט גמור, באה אנית מלחמה והורידה

100 מלחים מזוינים, היום תבאנה עוד שתי אניות עם 200 אנשי צבא, וביום השבת אנית מלחמה גדולה ותוריד להחוף 1200 אנשי צבא.

יום ו׳ שעה 7 בקר. ועד תל־אביב (ע״י טולקובסקי).

ביפו ובפתח־תקוה שקט גמור. בחוגים הצבאיים הוחלט, אחרי המקרה של פתח־תקוה לאחז (במקרה הכי קטן) באמצעים הכי חריפים.

קראו את השיכים של הכפרים ע״י החיילים להממשלה ויודיעו להם שהכפרים שלהם אחראים בעד מקרה של התנפלות.

היתה אתמול אספה של נכבדי היהודים, הנוצרים והמושלמים ובאו לידי הסכמה, שאי אפשר להמשיך המצב הנוכחי והם מקבלים עליהם להשקיט את ההמונים, לפתוח את החנויות, ומקוים שמיום הראשון יתחילו שוב החיים הנורמליים.

דרשנו מהממשלה, במקרה שאין עוד צבא במושבות הדרומיות שישלחו שמה אוירונים להגן עליהם.

בבקשה להעתיק ולשלוח כל הידיעות לישראל כהנוב וליוסף זינגר בקהירו.

אגרת VII.

יום ו׳ שעה 4 אחרי הצהרים 6.5.21

חיפה בעשר וחצי בקר. – 200 רוכבים ערבים התקרבו היום מצד הים. להמושבה חדרה במרחק כמאתים מטר. המושבה במצב רע, אין לה עזרה ומחכים לאוירון. הרבה גנבות במושבה, גנבו 14 זוג פרדות והרבה חפצים.

11 בקר – מאשרים את הידיעה. אוירון בא עד המושבה; מטול כרם הלכו אלפי ערבים מזוינים דרומה. בחדרה יש צבא ועוד יבוא צבא.

$12^{1}/_{2}$ ביקר, הערבים על יד המושבה; המצב רע; דורשים צבא ועזרה. – מצד טול כרם יריות חזקות, 400 ערבים הולכים לחדרה.

אוירון השליך שלש פצצות והערבים נתפזרו; אחרי שהאוירון טס לו, שוב התקרבו הערבים להמושבה.

$2^{1}/_{2}$ אחרי צהרים; שני אוירונים טסים ומשליכים פצצות, 100 אנשי צבא נמצאים במושבה, ועוד יבואו – הערבים נסוגים לאחור. בתי יעקב ואזלינסקי ופאני פינברג בוערים באש, שלל הבתים לקחו; אוירון שני ירד במכונית יריה וצבא גם כן בא והביא מכונית יריה, אף איש איננו יודע מה שנעשה בכרכור.

רחובות, שעה חמש אחרי הצהרים; הערבים שבאו מנבי צלח, מעגר, מזרנוגה ומנעני רצו להתנפל על המושבה אבל נמנעו ע״י הצבא – יש ביניהם (ערבים) נפצעים שהובאו לבית החולים, המושבה מתכוננת.

אגרת VIII.

ראשון־לציון כ״ח ניסן התרפ״א. 6.5.21

שעה 5 אחה״צ. נמסר ע״י ועד תל־אביב:

בשעה $12^{1}/_{2}$ החלו ערבי תול כרם להתנפל על המושבה חדרה. לפני הגיעם אל המושבה פגשם אוירון והשליך עליהם פצצות. נהרגו רבים. למושבה לא קרה כל רע כי המתנפלים נתפזרו לפני הגיעם אל המושבה.

העדר של פתח־תקוה נמצא בידי הערבים. הגנרל מפקד הצבא שלח להודיע להם כי אם עד עבור שתי שעות לא יחזירו את העדר יחריב מקום חניתם.

(חתום) י. ר–ן.

אגרת IX.

שעה 10 בלילה 7.5.21 כ״ט ניסן התרפ״א.

יפו, לפי דומת העיר יש התנפלות על עקרון, הפרטים עדין לא ידועים. ביפו שקט גמור. רחבות – מרכז הצבאי שאל אותנו אם יש לנו ידיעות בדבר עקרון.

3 בוקר.

יפו. בחדרה נמצאים עכשיו 350 אנשי צבא ביניהם 250 רוכבים. בכרכור ובגן שמואל גם כן נמצא צבא.

גזלו מחדרה חמשים ותשע בהמות, שלשה עשר בתים נשדדו, שנים נשרפו החדרתים נתאספו במרכז המושבה – אף אחד לא נפצע.

בפתח־תקוה שקט לע״ע, המצב עדין לא בטוח, בנוגע להאולטימטום של הגנרל להערבים, לא ידועות התוצאות, מפני שהממשלה הצבאית לא מוסרת בענין זה כלום. בכל הגליל, זכרון וחיפה שקט.

מוסרים לנו שהממשלה אחזה בכל המקרים של התנפלות באמצעים הכי חריפים.

רחובות. הכל שקט. מהערבים ישנם 4–5 הרוגים ואחדים פצועים נמצא ברחובות ערבי פצוע אחד.

מעקרון ומגדרה אין שום ידיעות, לפנות ערב השליך אוירון פצצות בנגב המושבה רחובות.

7.5.21 שעה $12^{1}/_{2}$.

מוסרים מ ח י פ ה: קבלנו היום בשעה 8 בבוקר את הידיעות:

ב־8 בבוקר נגש המון בדואים אל עפולה שרצו לשלול את העדר מהכפר. באו שוטרים ויחד עם ערבי הכפר גרשו את השודדים ע״י יריות.

ב־12 צבא מנצרת.

במרחביה מתכוננים; ב צ מ ח מחכים להתנפלות, הגיע צבא עם מכונות־יריה, והתפזר במושבות היהודיות.

מרחובות דרך תל־אביב.

הנפצע הערבי ברחובות מוסר שלפני ימים אחדים בא אליו טופיק בק הגדול מנס־ציונה, הוא קרא לעוד בדואים מהסביבה וחלק להם 12 רובים ואקדח אחד, והבטיח להם שיש להם הרשות לעשות בנשק מה שהם רוצים, וכל התוצאות על אחריותו, כי הממשלה לא תפריע להם, מהרובים שמסר נמצאים עוד בידי מהם הבדואים על יד נ ס־צ י ו נ ה.

— האספה היתה ביום השני בלילה.

שם הפצוע אליאן טהר איל ראנטיפי, מצבו יותר טוב, ואפשר שיעזב את המושבה אהרי הצהרים.

אם כן דורשים שישלחו תו״מ מהממשלה לעשות חקירה ודרישה טרם שיעזב את המושבה.

תעתיק נא הכל לידידינו בקהירו.

שלך כתריאל רפפורט.

דִּבְרֵי יְמֵי רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן[165])

מאת דָּוִד יוּדָהלֵבאִישׁ (יודילוביץ)

יב. וַעֲדֵי הַמוֹשָׁבָה וְהִתְפַּתְּחוּת חַיֶּיהָ הַצִּבּוּרִיִּים.

1. הועדים להנהלת המושבה.

בשנת התרפ״ב תקנו להם המיסדים תקנות מיוחדות שעל פיהן תחיה ותתנהל המושבה שיסדו. בתקנות לפרקיהן ולסעיפיהן, מתבטאת השקפת המיסדים על החיים החדשים במושבה, על עצוב המושבה ועל עתידה. התקנות מקיפות את כל צדדי החיים החברותיים, הכלכליים והתרבותיים, ומניחות יסוד לסדור עדה, בעלת אופי חדש ששאיפות נעלות ומטרות מיוחדות לה, עדה העתידה להיות למופת לא רק לישוב המתהוה, ההולך ונוצר, כי גם לגולה כלה[166]).

פרק ה׳ של התקנות, דן על יצירת „בית ועד הנבחרים״, מה שקוראים בימינו: „ועד החקלאי״, „ועד המושבה״ או „מועצה מקומית״ וקובע: שחברי הועד יהיו חמשה, ונבחרים אחת לשלש שנים ע״י אסיפה כללית, ומהם יבחרו: ראש, משנה [סגן] סוכן האוצר [גזבר] מזכיר ורואה חשבון [מבקר][167]).

ואע״פי שהמתנחלים שקדו על תקנות המיסדים, לא נשמרו בכ״ז התקנות לכל פרטיהן. במשך השנים גדל מספר חברי הועד, בראשונה לשבעה ואח״כ לשנים עשר וגם למספר גדול יותר. התפתחות המושבה ההדרגתית. רבוי האוכלוסיה ושנוי ערכי החיים, יש שדרשו בחירת ועד רק לשנתים, וגם רק לשנה אחת, והיו מקרים שגרמו לועד שלא הוציא גם את שנתו האחת. באמצע השנה הראשונה היו בחירות חדשות. אולם כל ועד בין שמספר חבריו היו לפי התקנה, ובין שחבריו עלו על המספר הקבוע, בין ששרת שלש שנים ובין ששרת שנתים או פחות, עמד על משמרתו ועסק בצרכי הצבור. כל ראש הועד רשומו היה ניכר על מהלך החיים הצבוריים במושבה לפי תכונת נפשו ואפיו המיוחד.

---

165) הפסקתי את מאמרי „דברי ימי ראשון־לציון״ בסוף פרקי האחד עשר על „החנוך״ בדף 239 בתחי מקום לדברי בעלי מ ק צ ו ע לפרקים מקצועיים כגון: „נטיעות״, חברות „הכרמלים״ „פְּרַגמנטים מקורות המושבה״, „אגרולוגיה ראשל״צ״, „מטאורולוגיה ראשל״צ״, „בריאות ראשל״צ״, „מוסדות הדתיים בראשל״צ, „ראשל״צ בימי מלחמת העולם״ וכו׳.

ועכשיו אני שב להמשיך את מאמרי „דברי ימי ראשל״צ״, עד גמירא.

166) ראה בספרנו זה דף 154.

167) שם דף 156.

ועד המושבה העמיס על עצמו לבד העניניים המוניציפליים, גם עניני החקלאים והכורמים, נהל את עניני תעשית היין הפרימיטיביות, ודאג לעבוד הכרמים ועמד אח"כ בין הכורמים ובין הנהלת היקב וכו'.

ואם כי לפי תקנה מ"ד היה כח בידי הועד. לענש את הממרה את פיו „הן לשרושי, הן לענש נכסין ולאסורין" כביכול, לא הטיל הועד אימה יתרה על אישי המושבה. לא היה צרך בכך. האנשים היו בעלי הכרה וידעו את התפקיד שהם עצמם הטילו עליהם, כלפי הישוב החדש וגם כלפי אחיהם שבגולה. ואם נמצא עברין שעבר עבירה קלה או חמורה, לא ירד הועד לא לחייו ולא לנכסיו, בהתאם לתקנה מ"ד. נקנס העברין קנס קטן לפי הערך. אבל גדול היה ערכו המוסרי של העונש. האיש נחשב כפורץ גדר. כהדיוט קופץ בראש[168]).

וחשוב הדבר שגם העדה וגם הועד לא היה להם סטטוס חקי מטעם הממשלה. רק בשנת תר"ס החליט הועד „לעשות את המושבה לעדה רשמית, ולבחר זקני העיר כנהוג בכל העדות בתורכיה" („זכרון דברים" ר"ח אדר ב' התר"ס).

והנני להעביר אחד אחד את ראשי ועד המושבה, ואת ראשי ועד החקלאי, ואת ראשי המועצה המקומית ולצין את פעולות כל אחד על שדות הכלכלה והתרבות במושבה ואת ההשפעה שהשפיעו על בני המושבה ועל התפתחות ראשון לציון בחומר וברוח:

ראש הועד הראשון

זַלְמָן דָּוִד לִיבּוֹנְטִין.

הועד היה בן חמשה הברים להקהילה אשר ראשיתה היתה מצערה; כלה בת שבעה עשר בתי אבות. אבל „נר לאחד נר מאה". חיי קהל דורשים סידור.

ומתוך חמשת החברים נבחר זלמן דוד ליבונטין לראש הועד הראשון.

תולדות חייו וכן כל מפעלו לראשון־לציון וגם תמונתו כבר באו בספרנו זה בדף 37.

---

168) היה מקרה ואחד מעובדי עבירה נקנס לשלילת „עלותו לחורה" במשך שנה אחת. הנענש קבל עליו את הקנס בקלות ראש, אבל התבוננו בו שהעונש כוסס את לבו והוא סופר את השבועות ואת הימים. וככלות השנה בא אל הועד ויבקש להודיע לגבאי ביהכ"נ על תם זמן ענשו.

חברי הועד מלבד ז. ד. ליבונטין היו: י. ל. חנקין; פ. היסמן; י. פינברג וא. מ. פרימן.

בימי הועד הזה, הונח היסוד למושבה שגדלה בימי ליבונטין עד מאה וחמשים נפש.

בימיו נמדדה ונחלקה אדמת ראשון־לציון בין כל חברי המושבה. וחיי הצבור התבססו בה ולבשו צורה של קהילה קטנה, של אנשים נאורים עובדי אדמה אירופיים בארץ אבותינו, החוזים למרחוק את גאולת ישראל בארצו.

בימיו של ראש הועד הזה נרכש למפעל „תחית עם וארץ", הברון אדמונד (בנימין) דה רוטשילד, שנתן ידו לקהילה הראשונית לציון; ויהי לה למשען וסעד בחומר וברוח עד שראה אותה לגוף בר קימא.

בימיו נתקנו התקנות הראשונות לראשון־לציון, שלפיהן היתה ראשון־לציון צריכה להיות שותפנית, ברם כשנגשו להגשים את הקומונה בחיים נולדו סכסוכים והשותפניה לא נתקימה בידם; כל אחד טיפל בחלקו, בשביל עצמו ובשביל משפחתו.

בימיו חפרו באר ראשונה ושניה והחלו במטעים ונבנו הבתים הראשונים; נוסד בית אולפנה לילדי המושבה; קבלו מתנחלים חדשים, בעלי מלאכה ופועלים. וסדרו בית־כנסת.

בימיו צרפו „הראשונים" את בני „ביל"ו" ליסוד המושבה.

חרשו האכרים וזרעו תבואת חרף, ואחר־כך תבואות קיץ, אבל היבולים היו רעים, וישימו האכרים את פניהם לנטיעות הגפן.

בימיו התוו את שלשת הרחובות הראשונים: האחד ממזרח למערב (הוא רחוב בנימין דה רוטשילד היום). ורחוב שני מצפון לדרום (הוא רחוב דרור היום) והרחוב השלישי גם כן מצפון לדרום (הוא רחוב הרצל היום).

בימיו קם סכסוך בין ראשונים המיסדים ובין המשפחות המצורפות אשר טענו כנגד העמדת הבילויים על הקרקע בראשון־לציון וליבונטין טען שלגבי תמיכת הברון כל המצורפים שוים ואין הבדל בין שש המשפחות ובין הבילויים. וכשהרגיש זלמן דוד ליבונטין שהפרץ מתרחב פרש והתפטר מהיות ראש הועד.

יוֹסֵף פַּיְנְבֶּרְג.

תולדותיו ותמונתו של יוסף פינברג כבר באו בדף 41 בספרנו זה. ליבונטין התפטר וגם חנקין ובמקומו נכנס ז. אברמוביץ. אחרי התפטרותו של ליבונטין, הפצירו בני המושבה בחברו יוסף פינברג לקחת בידו את הנהלת המושבה. פינברג סרב. הוא ידע שלא שררה מטילים עליו אלא אחריות רבה. אמנם מוכן הוא להיות עבד לעם. אבל אי הכרת תודה של בני המושבה לחברו זלמן דוד, מנעתהו מהכניס את צוארו בעול. אולם העתירו עליו בבקשות, וגם מסירותו ליצירה הגדולה שהוא השתתף בה. כל אלה התגברו על סרובו. הוא המשיך את מעשהו של חברו זלמן דוד ליבונטין.

ימים רבים לא נשאר בכהונה זו גם הוא, בני המושבה אמנם אהבוהו ויכבדוהו וגם הוקירו את פעלו, אבל מפני סבה היה אנוס למכר את אחוזתו בראשון־לציון ולעזב את המושבה לנצח, ככתוב בספור תולדותיו בספרנו זה מדף 41 והלאה.

למעלה מעשר שנים

בְּלִי וַעַד הָעִיר[169]).

בשנת התרמ"ד בא לראשון־לציון, מטעם הברון אדמונד, מבקר עליון הוא אליהו שיד, והוא הקים את בית הפקידות על מכונו ועל היכלו. מינה פקיד מקומי. ומאותו יום והלאה נחתכו כל עניני העיר בבית הפקידות. הפקיד[170]) קצב תמיכה לאכרים, לנטיעת כרמים, למכשירי חקלאות, לבארות, למרחץ, מקוה, פרדס צבורי, ברכות להשקאת אדם, ובהמה ועצים וכו'. —

מאותו יום חדל ועד העיר מהיות.

פקיד הלך. ופקיד בא, פעם שמו אוסובצקי, פעם חיים, פעם ליון ופעם בלוך. לא ראי זה כראי זה, אך הצד השוה שבהם: שהם מנהלים את המושבה, וכל מוסדות הצבור ברשותם הם, ואין להאפרים רשות להקים להם ועד משלהם, לשום ענין צבורי:

מוסדות המושבה התנהלו אמנם במישרים, כמובן לפי תכניתו של הפקיד. ויתכן אולי, כי גוף המוסד כשהוא לעצמו ותכונתו, לא התגעגע כלל לצורה אחרת, של הנהלת ועד שנבחר באספות וכו'; לבית־הספר היה מפקח ומנהל, לבית הכנסת — גבאי, את הפעולות הדתיות ניהל השו"ב ואת הדבר הקשה הביא לפני הרב מיפו. למרחץ ולמקוה היה בלן ובלנית כו' וכו'. כל אלה היו פשוט נושאי משרה שהפקיד השגיח עליהם שיעשו מלאכתם באמונה, וברצותו הזמין אותם, וברצותו שלחם מעל פניו; והענינים הפנימיים שבמוסדות נחתכו על פי הגיונו היחיד של הפקיד. ולשום ילוד אשה לא הורשה לשאול ממנו: — שומר מה מליל? — למשל: תכנית הלמודים בבית־הספר; תכנית בנין בית־הכנסת; בנין היקבים; בנינים לפקידים ואפילו לאכרים (הנתמכים), הכל היה תלוי בהפקיד, ברצותו מישר וברצותו מעקם.

ובקרב לב האכרים היה תוסס רגש לפעולה, והיה מה לפעול. אפס הועם הרגש או יותר נכון נחנק. למשל: את תכנית למודי בית־הספר יכלו האבות להכיר רק מן המחברת, שהילד הביא הביתה, אך לא מן התכנית הכללית. וכנהוג מרגיש כל יהודי את עצמו למומחה אפילו לעריכת תכנית למודים, והנה לא הורשה לו כאן. ויש בין ההורים אדוקים, ויש חפשיים ויש חסידים וכו' ולכל אחד דעה משלו. והוא הדין בבית־הכנסת. כשנשלם בנין בית־הכנסת ראו כי הבימה בנויה במזרח כדרך הרפורמים ולא באמצע בית־הכנסת. ובשביל הפקידים ונושאי משרה, יש דרגש גבוה משני עברי המזרח, כעין לוג'ה בתיאטרון, וכו'. ואנוסים היו האכרים לכלוא את התמרמרותם, הן לא מכספם בנוי הבית. רגשו הלבבות והסתערו, אבל הללו היו גחלים לוחשות, טמונות היו באפר חם, ברמץ; ועיף היה האכר, כאותו עוף קצוץ הכנפים, שמנסה את כוחו, והנהו נופל פתאום יגע ומלחית[171]) באין אונים.

והיה מעשה: שנאספו פעם טובי העדה בתוך סוכה אשר בחצרו של צבי הכהן ליבונטין, ויחליטו לבחור בחשאי בועד העיר שיקח את עניני העדה בידו. וכשנגש אליהם אחד מהאכרים הצעירים, בקשוהו להסתלק מכאן (חששו לעינא בישא).

נבחר ועד־סתר, וחפץ להתחיל בפעולה. החל במפעל תמים: סדור חגיגה במושבה בחמשה עשר באב, התרנ"ב, למלאת עשר שנים ליסוד ראשון־לציון, כל אחד תרם עשרה פרנק (לערך 40 גרוש של היום). נודע הדבר

---

169) מן הזקנים שנשארו בחיים מהתקופה ההיא יש שחושבים, שכן היו איזו ועדים במושבה. אלא שלא מצאתי מהימים ההם שום «זכרונות דברים».

170) למנהל המושבה בשם הברון קראו בימים ההם: **פקיד**.

171) עיין במאמר שלי ב„הארץ" 5209 25.8.36 מתוך דברי אליהו ספיר, המביא בשם הספרי: ב„דברים" שמ"ג: „והיה החמור מהלך, והכלב מלחית" = עיף ויגע.

לפקיד, ולא הרשה לחוג את חג העשור. והכספים שנתרמו הוחזרו חבעליהם.

ובכל זאת שבו יגיעי כח, התאמצו והתחילו בנסיון ש נ י, החליטו להקים בכסף הזה (עשרות הפרנקים) „בית ספרים" למושבה. נדב ברוך פפירמיסטר חדר לתכלית זו (המטבח שלו אחרי הוציאו ממנו את כל המטלטלין) והדבר הצליח למחצה. כלומר היו מתאספים שם בחשאי.

ועוד נסיון שלישי שהצליח במלואו: בית המטבחים שמש עילה להקמת ועד רשמי. אמנם. השו"ב והמנקר המה נושאי משרה בפקידות, אבל בית המטבחים כשהוא לעצמו, הרי הוא ענין של מקח וממכר, ואם לתוך ענין סחר היין, ושרות היקב אין רשות לאכר לתחוב את חוטמו בו, ענינים אלה קשורים עם ההנהגה העליונה, פיננסים, אכספורט וידיעות העולם, שאין לאכרים חלק בהם. אבל לא כן הדבר בעניני קצָבות ובית מטבחים, זהו ענין לוקלי ושייך יותר לנשים, לעקרות הבית מאשר לפקידות. ותתיצב משלחת נבחרת לפני הפקיד בלוך ותבאר לו את הענין לפרטיו. אחר עיון בדבר, הואיל הפקיד לאשר את הקמת הועדה לבית המטבחים.

התאזרה הועדה עז ואמץ ותקרא לעצמה בשם „ועד המושבה" והפקיד מחריש.

לאחר זמן קצר עזב הפקיד בלוך את המושבה ובמקומו בא חיים חזן ומכיון שמצא במושבה „ועד" התיחס אליו בכבוד.

בי"ד אדר התרנ"ב הונחה אבן היסוד להרחבת היקב. בין המוזמנים החשובים לחגיגה זו היה גם „ועד המושבה". את מגילת היסוד חתמו האורחים החשובים, הפקידים; וגם חברי „ועד המושבה".

הקהלה שאפה רוח, נשמה לרוחה. הרגישה את עצמה כגוף חי וקים, תוסס ותופס שוב מקום בחיי הישוב.

בח' אדר שנת תרנ"ז התקימה אסיפה כללית של בני המושבה ששבה לתחיה בהסכמת הפקידות. הוכוחים היו סוערים. הובעה דעה, שחברי הועד יבחרו עפ"י הגורל, ואין כל נפקא מינה מי שיצא ויזכה בגורל. אין להתחשב עם „האישיות" היות והועד הוא בעצם רק „שומר תקנות", כי כל הכח בידי האספה הכללית, שהיא היא המוסד העליון במושבה. לפיכך מוכשר כל אחד מבני המושבה להיות חבר הועד ואפילו לראש הועד. אין כל צרך „בכשרון מיוחד", לפי דעה זו. ולפי אופן בחירה זה, אדרבה ירויחו בני המושבה:

א. כתות כתות לא תחטופנה את רסן ההנהגה ביד ע"י השפעה מן החוץ. ב. אופן בחירה זה יתן היכלת לכל אחד, להכיר את מכונת ההנהגה ולהוקיר אותה, וירגיש את עצמו שוה בזכיותיו לכל אזרחי המושבה[172]). אחרי וכוחי דברים החליטה האספה הכללית ששנים הראשונים (הראש וסגנו) יבחרו אל הועד ע"י בחירה חשאית ועוד חמשה חברים (הועד יהיה מעתה בן שבעה חברים) יבחרו עפ"י הגורל. וראש הועד יקרא בשם „מנהל האספות". — הדבר אושר ע"י פקידות הנדיב.

ראש הועד

(דמקתרי „מנהל האספות").

נַפְתָּלִי הִלֵּל.

תולדות נפתלי הלל ותמונתו כבר באו בספרנו זה, בדף 51 וכן בדף 164.

הוא עמד על משמרתו עד שנת התרנ"ח. בזמנו היה הכל נהוג כשורה. העבודות הצבוריות נעשו תמידין כסדרן.

למרות שנפתלי הלל היה חסיד אדוק קיצוני, ידע בכל זאת להתהלך בטוב טעם ודעת את הנוער במושבה. והיה מכובד בעיני הדור החדש כמו בעיני הדור הישן.

בימיו של נפתלי הלל תוקנו תקנות חדשות לרוח הזמן:

תקנה 1 אומרת: „על כל אזרחי המושבה להשתדל להפריח את אשרה, לדאוג לקיומה, להרבות השלום, לקשר האחדות בתיהם למען הגיע למלא את המטרה הנשגבה אשר הציבו למו".

תקנה 2 (על העדה): „בני העדה המה אלה, אשר ראשית כל, יש להם פה אחוזת קרקע, ואשר עסקם הוא או בעבודת אדמה או באומנות־יד.

תקנה 16. שלשה פנקסים בועד העדה: 1 ספר יומי; 2) ספר כללי, שבו כל החשבונות וביניהם הקופה; 3) ספר „זכרונות דברי האספות, ועניני הועד.

תקנה 27. כל אזרח מחויב לעמוד לבחירה לכל משרה שהמושאה תתן על שכמו, ואין לו רשות להשתמט — — —

תקנה 33. כל יתר תושבי המושבה נכנעים תחת חוקי העדה.

מספר כל סעיפי התקנות, 34.

חתומים כל אזרחי המושבה.

---

172) ספר היובל לא. מ. פרימן ח"א דף 42/43.

ועד המושבה: נפתלי הילל ראש הועד; אהרן פפירמיסטר (גזבר); זאב גורדון (רואה חשבון); י. כנר, א. לזרוף; מ. סימונובסקי; יהודה ברלניצקי (חברים); דוד יודילוביץ (מזכיר).

אושר ע"י פקידות הנדיב. חיים חזן (מנהל); ש. מ. שרקון (רב).

ראש ועד המושבה הרביעי

אַהֲרֹן מָרְדְּכַי פְּרַיְמַן.

(שנות כהונתו: התרנ"ח–נ"ט, התרס"א, התר"ע *)

תולדות פרימן ותמונתו באו בספרנו זה דף 47.

והוא היה, כל שש עשרה השנים התרמ"ב–התרנ"ח רוח החיה בהתפתחות חיי קהילת ראשון־לציון, תמיד חבר בועד המושבה (לכשקיים ועד). והנה נתגלה בפרימן כשרון־סגולה מיוחד להיות מנהיג המושבה. ובחרו בו לראש הועד ארבע פעמים;

פעם בשנת התרנ"ח והמשיך בהתרנ"ט, ופעם שנית בהתרס"א. ופעם רביעית נבחר בשנת התר"ע. על משמרתו זאת עמד לסירוגין – באמצע כיהנו אחרים.

א. מ. פרימן הנהיג בהקהלה החדשה סדרים מועילים! שלשה ספרים נפתחו להעדה: א) ספר נולדים במושבה; ב) ספר נשואים; ג) וספר נפטרים.

בימי הנהלתו קבלה העדה מאת הפקידות את המונופוליון של ממכר היין ביפו ובירושלים; נוסדה „אגודת הכורמים", הראשונה; וכן ארגון בתורת נסיון להובלת היין. שני המפעלים שעל בסיסם ונסיונם נבנה אח"כ כל „מפעל אגודת הכורמים הקואופרטיבית" הגדולה והמסונפה, וכל העברת היקבים להסינדיקט, והושתת בפריז האמון השלם בכשרון האכרים לנהל בעצמם את סחר היין, יסוד כלכלתם; בימיו של פרימן נפתרה שאלת התביעות בדבר מסי המושבה; שלא בנקל השלימו עמהם כל חלקי האזרחים; התושבים והפועלים. ההלכה נפסקה לפי המשפט העברי, על ידי הרב נפתלי הרץ הלוי מיפו שסדר הערכה מתאימה למסי הקהלה, וכל המפלגות קבלו אותה, ונדפסה בחוברת מיוחדת בשם „פינה ויתד", הדנה גם באופן בחירת הועד למושבה; בית המרקחת עבר מהברון אל המושבה ועל חשבון שלה. הועד קבל את טחנת החיטה על חשבונו; י"ג כסלו נוסד ועד כללי אחד לכל מושבות יהודה, ומרכזו בראשון־לציון; התר"ע נבחר ועד ל„משפט השלום"; י"ד סיון התר"ע נערכה במושבה קבלת פנים להחכם באשי חיים נחום מקושטא; באדר התר"ע נבנתה ברכה להספקת המים; סיון התר"ע בנו קומה שניה של הקליניקה והקומה התחתונה הוקבעה ל„הכנסת אורחים" (נדבת מנחם מנדל ובנו מרדכי אברמוביץ).

*) שמות „חברי הועדים" יבואו בסוף הפרק בסעיף מיוחד.

ראש ועד המושבה החמשי

מְנַשֶּׁה מֵאִירוֹבִיץ.

(שנות כהונתו: התר"ס התרפ"א, התרפ"ג התרפ"ח – התרצ"ב, לסירוגין). באמצע כיהנו גם אחרים.

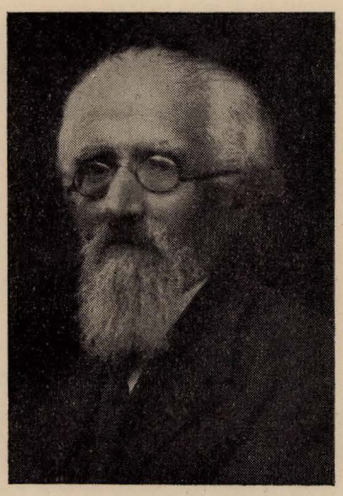

ציור 172

תולדותיו כבר באו בספרנו זה בדף 89 ואילך, בפרק הבילו"יים. פעולות הועד בימי כהונתו:

הוחלט: לקבל שכר פסק דין לכל עניני סכסוכים שיבואו לפני הועד; החלו לקבל אחוזים מכל ההכנסות של פרי עץ אשר במושבה, כגון מהענבים, וכו' ואחוז ידוע מהכנסות הדירות. נבחר „ועד פועל" להשיג מהנדיב את זכות הנהלת הוצאות היין מן הבציר עד צאתו לחו"ל; התר"ס: הונחו ברחובות המושבה צנורות מים להעבירם לתוך הבתים פנימה; נתמנה ישראל בלקינד למנהל בית הספר; נקבע מס דיליזנס ומס אוטומובילים; סדרו משטרה מקומית במושבה. הממשלה אשרה לתכלית זו תשעה צעירים ונתנה להם נשק; נקבע מס בנין; כ"ה טבת התרפ"ב: סדרו במשרד הדאר בראשון־לציון חדר לשחרחוק; בהיות שהוצע להעביר את תחנת מסלת הברזל „לוד"–לתל־אביב, מציע מהנדס הרכבת לועד המושבה וכן לשאר המושבות לנטות את קו המסלה דרך המושבות (זכ"ד 582 דף 351); נבחר ד"ר י. זוסמנוביץ כיו"ר לועדת המסים; הוטל מס על

„ראשון־לציון" בעריכת ד. יודילוביץ. גל. 28.

כרטיסי הראינוע; הוטלו מס חנוך; מס גלגלת, מס מגרשים, מס שמירה, מס כלבים, מס מודעות; תקציב ל„טפת חלב"; הוכנו רהיטים חדשים לבית הספר; 26.4.31: כל הרכוש הצבורי במושבה נרשם ע"ש הפיק"א; נמסר לבנין בית הפועלים מגרש מדרום לראינוע „נעמן"; 15.7.31: מתקשרים בחוזה עם חברת האוטומובילים „יהודה" שמתחברת עם חברת „דרום"; 9.9.31: הוקצב מגרש לבנין בית לספריה שיבנה מנדבת המיסד זלמן דוד ליבונטין ואשתו. כמו כן הוקצה מגרש לטניס ולקלוב הטניס.

ראש הועד הששי

בָּרוּךְ פַּפִּירְמַיְסְטֶר[173]

שנות כהונתו: התרס"ג—תרס"ט ותר"ע.

תמונת
ראש הועד
ברוך פפירמיסטר
לא השגתי

במקום ציור 173.

נולד בשנת התר"ב בעיר תוקום (קורלנד) להורים אמידים. חנוכו היה עברי דתי התחיל בחדר וגמר בישיבה. אח"כ פנה להשכלה ונסע להשתלם בברלין. התקבל ל־Bau Akademie ויצא ממנה מוכתר בתאר אדריכל. משם נדד לקוקז, עבד בבקו ובטשקנט. לעתים קרובות היה סר לוילנה לבקר את אחיו הגדול את אהרן פפירמיסטר. ברוך היה חו"צ, יוצא ונכנס אצל ש. י. פין. ליבנדה וחבריהם. היה בעל שכל חד וחונן בחוש בקרתי חריף. באסיפות ובוכוחים נטל חלק בראש. במשך שנים אחדות נעלם מעל אופק התנועה לחבת ציון וגם ממשפחתו, שלא שמעה על אודותיו כלום, חשבו שעזב את ארץ החיים. אולם בשנת התרמ"ה הופיע בארץ ישראל והוא רווק בן ארבעים ושלש. אוה למושב לו את ראשון־לציון ומכאן הודיע לאחיו אהרן על מציאותו, ויזרז את אחיו לעלות אל הארץ גם הוא. ויציע לפניו לרכוש לו קרקע בראשון־לציון.

אהרן פפירמיסטר שהיה אף הוא מראשוני חובבי ציון בווילנה[174], העביר תיכף לאחיו ברוך סכום כסף ע"מ לקנות א ל ף דונם אדמה. ברוך רכש את הקרקע ויגש במרץ לנטיעת כרמים. בידעו גם כימיה עשה נסיונות רבים להוציא מיני

173) עיין בספרנו זה בדף 170—169.

174) עיין בספרנו זה דף 170.

תוצרת מענבי הגפן, אולם מעשי ידיו לא הצליחו, מפני סבות שונות. היה איש משכיל חרוץ, בעל מרץ וישר עד מאד. בהיותו כבן חמשים נשא אשה שילדה לו שני בנים[175].

ברוך היה עסקן צבורי חשוב מאד. התמסר אל עניני המושבה שהכירה את מפעליו ובחרה בו כמה פעמים לראש העדה. כאדריכל, בנה את בית הכנסת הגדול במושבה, את „בית העם" ועוד בנינים צבוריים. אי הצלחתו בחיים הרסו את שלום ביתו. בניו הגרו לאמריקה ואשתו התגרשה ממנו. בסוף ימיו תקפוהו געגועים לבניו. מכר את רכושו, עזב את הארץ ויסע לאמריקה. גם שם שבע מרירות החיים וכלה ימיו בעצב ויגון בשמנה בחשון התרפ"ו — 26.10.1925, ונקבר על אדמת נכר[176] בשיקגו שבאמריקה, בבית עלמין לאנשי דרוביצ'נר.

בשנות כהונתו של ברוך פפירמיסטר, כראש הועד, נעשו במושבה הרבה פעולות חשובות וביחוד נטעו הרבה כרמים חדשים; נשתכללו מצד הפקידות חמשה עשר אכרים חדשים ממיטב הצעירים במושבה וגם בנינים נתנו להם; כשהרצל הו"ל מניות הבנק הציוני, מכרו בראשון־לציון ב. פפירמיסטר וד. יודילוביץ מניות בעד 12.000 פרנק זהב. בתרס"ג חפרו באר שלישית במושבה; רצפו את הרחוב מבית הכנסת הגדול עד בית הפקידות; בהתר"ע באו תימנים אל המושבה התישבו בה על אדמת הקה"ק ובנו להם בתים, בפרור מיוחד של המושבה.

ראש הועד השביעי

דָּוִד סֶגָל

(שנת כהונתו: התרס"ג)

תמונת
ראש הועד
דוד סגל
לא השגתי

במקום ציור 174.

נולד בעיירה גליצאית (לא ידוע לי שמה) בשנת התקצ"ה.

בעיירה הוסיאטין גדל דוד וחונך חנוך דתי. בקר גם בבית ספר ממשלתי. עסק במו"מ וחי לו מהכנסות נכסי דלא ניידי, שהורישו לו אבותיו; אהב עסקנות צבורית. והממשלה מנתה אותו בעיר הוסיאטין לראש המטריקציה ורשום

175) שם האחד עמנואל והשני אליסף, גרים היום בשיקגו.

176) הערה זו 176, נשתרבבה ובאה בתוך דף 426, עיין שם.

הלידות והנפטרים ושאר הסטטיסטיקות, הכל היה נתון בידו. ועוד עניני העיר.

בשנת התרמ״ה עלה דוד סגל עם בני ביתו מן הגולה לארץ־ישראל. רכש לו בתרמ״ו בשבילו ובשביל אחיו זאב סגל נחלה של מאתים דונם בראשון־לציון. בנה לו בית ויתישב פה. לאחר זמן עלה גם אחיו זאב וחי פה עד יומו האחרון.

דוד סגל עסק בצרכי צבור ונבחר כמה פעמים לחבר הועד, ובשנת התרס״ג נבחר לראש הועד. אולם באמצע שנת כהונתו התפטר, ובמקומו נבחר משה וקסלר. בשנת התרפ״א בג׳ חשון נפטר דוד סגל ונאסף אל עמיו תחת השקמה בראשון־לציון. בן שמנים ושש היה במותו[177]).

ראש הועד השמיני

מֹשֶׁה וָקְסְלֶר.

(שנות כהונתו: התרס״ג–התרס״ד [חלק])

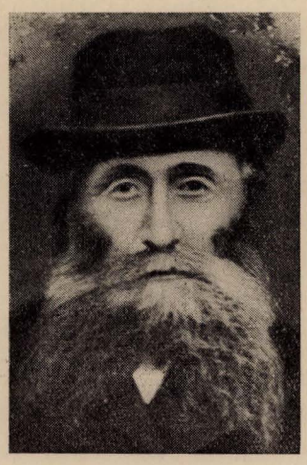

ציור 175.
נולד בהתר״ו
מת בכ״ח אייר התרע״א

ראש הועד משה וקסלר נולד בעיר יאסי במולדביה בשנת התר״ח. מוצאו ממשפחת רבנים חסידים, ועל ברכי החסידות גדל[178]) חסיד נלהב היה משה בגדלו, ודבוק בהצדיק מבהוש רבי איצה״לה. הרב איזיק טויבש מבוקרשט היה גיסו. וקסלר היה חלפן למטבעות. והתפתח בו הכשרון למחקר הנומיסמטיקה, עד שנהיה למומחה במטבעות עתיקות: עבריות, יוניות ורומיות. לתכלית מקח וממכר זה, עבר את מדינות אירופה לארכן ולרחבן, פה קנה ושם מכר וחוזר חלילה. ובהתעורר תנועת „חבת ציון״ ברומניה, היה משה וקסלר מן הראשונים ויעל בתרמ״ה לא״י ויקנה מאה דונם אדמה מהפקידות בראשון־לציון, נטע כרם, ויתעסק במקצת גם בעסקי צבור. ויבחרו בו לחבר בועד העיר, ובשנת התרס״ג עד התרס״ד כיהן בתורת ראש הועד.

אסון קרה לו לוקסלר בחייו. כי לִיפשה אשתו בהתרחצה במקוה, החליקה מן המדרגות בשעה שמי המקוה היו רותחים, ותכוה, ותמת.

בימות כהונתו בתורת ראש הועד, היה מסור לעבודה הצבורית. ובכ״ח אייר בשנת התרע״א מת בראשון־לציון מושבתו, ונקבר תחת השקמה. בן ששים וחמש היה במותו.

177) אשתו מתילדה וַאגְשַׁל, ילדה לו שלשה בנים: עמנואל, ישראל וזליג, ובת אחת פיגה שנשאה לאיש יקר הרוח יעקב בן אריאל; זליג נשא את שרה גרבורג, ישראל מת באביב ימיו בראשל״צ ועמנואל חזר לחוץ לארץ.

178) אפיזודה יפה שמעתי מפי גב׳ חנה פיגה אשתו השניה של משה וקסלר על משפחת רבנים זו:

הרב מיאסי תנוך הינין אבי אביו של משה וקסלר, לא בורך בעושר. ויהי בהגיע בנו חיים (אביו של משה) לפרקו, לא היה ביכולתו להשיא לו אשה. פגש באחד ממעריציו, ראוב׳לה גולדשמיט ששאל לשלומו. ויען לו שדאגה גדולה מעיקה על לבו, ולא היו לו ששה דוקטים (רנדלים)=דוקט ½ לא״י) היה משיא לחיים בנו כלה נאה וחסודה. הוציא ראוב׳לה מכיסו ששה דוקטים ויתן לו, וישיא הרב לחיים בנו את בת זוגו, ונולד להם משה בנם:

באחד הימים פגש חיים את ראוב׳לה גולדשמיט. ויספר ראוב׳לה לחיים שאביו הרב הינין, נמצא פעם בצרה, והוא חילץ אותו ממנה.

– ואולי תרצה למכור לי את המצוה הזאת? שאל חיים. –

– אם יש לך ששה דוקטים אזי נעשה העסק – ענה ראוב׳לה. –

הוציא חיים 6 דוקטים, ויקן המצוה לנצח נצחים...

ליוקסלר היו 5 ילדים: הינין שנשא את שפרה גיסין: מרדכי – זהבה סילוה; רבקה נישאה ליוסף סגל; בת־שבע – לראובן סגל; אהרן – אלקה קפלן.

179) שאבתי מתוך דברי רבי הלל איסר ינובסקי בראשית „מספורי הראשונים לציון״ של דוב לובמן והשאר מידיעות עצמי.

180) עיין בספר זלמן דוד ליבונטין מאת יערי–פולסקין עמוד 10–9.

ראש הועד התשיעי

דֹּב חָבִיב–לוּבְּמַן[179]).

(כיהן בשנות התרס״ד [חלק] – תרס״ז; תרס״ח; תרע״ב – תרע״ז; תר״פ – תרפ״ו).

נולד בט׳ סיון התרכ״ד במושב קטן של יהודים אכרים על יד העיר אורשה פלך מוהילוב (רוסיה). אביו אריה ליב, היה בר אורין ובר אבהן והתיחס על משפחת הכהנים ליבונטין, משפחה עתיקה שמוצאה מצרפת, שראשה היה רבנו יהודה ליבונטין רבו של רבנו תם[180]). ומפני סיבה קבל שם משפחת

אשתו שרה בת חיים שמואל גרונם לובמן, שהתיחס על משפחת יום־טוב ליפמן הלוי הלר בעל התוי"ט[181].

ראש הועד
דוב חביב לובמן

ציור 176.
נולד ט' סיון התרכ"ד.

ימי ילדותו של דוב עברו עליו בעיר חוטימסק, מקום מושבו של סבו. חנוכו היה דתי, חרדי מתובל וממולח חסידות חבד"ית. עוד מילדותו גלה כשרון של תפיסה קלה ומהירה, קלט את תורת רבו ועלה בידיעותיו על חבריו בני גילו. כבן שלש עשרה נתפש להשכלה. התמסר לקריאת ספרים חצוניים עבריים ורוסים. מיראה פן יתחמץ ויצא לתרבות רעה, שלחהו אביו לעיירה לוזנה, עירתו של בעל ה„תניא", ללמוד תורה מפי רב העיירה שהיה אחי סבתתו של דב. הרב האדוק הזה, בעל השכל הישר, וההסברה הטובה, השפיע על דוב השפעה עצומה; הוא גלה לו את המאור שבתורה ושביהדות.

כשהתקבל אביו אריה ליב לשו"ב בעיר קלין הסמוכה למוסקבה, עזב דב את בית הוריו ויתישב במוסקבה. התמכר ביתר שאת אל ההשכלה, התאבק בעפר רגלי הסטודנטים ויספוג אל תוכו את הדעות הליברליות שהיו מתהלכות בין המשכילים בימים ההם, ויתכונן לבחינה, בתורת אקסטרן, בכדי להכנס לאוניברסיטה. אולם גם ההשכלה, גם הדעות הליברליות לא נתנו ספוק לנשמתו היהודית השואפת אל על, לדבר יותר מרום, נשגב ונעלה. והימים ימי התעוררות תנועת חבת ציון בין יהודי רוסיה. התנועה הזאת לקחה את לבו והעסיקה את מוחו. בכל חום נעוריו, התמסר אל רעיון ישוב א"י, ומתוך עבודת תעמולה לתחית עם ישראל על אדמת ישראל, גמלה בלבו ההחלטה לעזוב את מולדתו הגלותית, ולעלות ארצה ישראל על מנת להיות אכר עובד אדמה. עזב דוב לובמן את מוסקבה ויסע לחרקוב אל קרובו (בן דודו ואחר כך גיסו) מרדכי לובמן; שהיה הרוח החיה באופני התנועה לחבת ציון. מרדכי לובמן היה מהנדס (עיין בספרנו זה דף 225) מודד קרקעות. שניהם החליטו לעלות לארץ ישראל והתקשרו בחוזה, בחינת יששכר וזבולון: מרדכי לובמן יתעסק בארץ ישראל במקצועו, יתֵּן תכניות, וימדוד קרקעות, דבר שיאפשר לשניהם את קיומם בזמן הראשון, ודוב יתמסר אל עבודת הקדש, עבודת האדפה. המשק יהיה משותף לשניהם וכעבור מספר שנים יחלקו ביניהם.

מרדכי לובמן הקדים לעלות אל הארץ, ונתמנה מטעם פקידות הברון למודד הקרקעות שקנה הנדיב ביהודה ובגליל, ודוב עלה ארצה בשנת התרמ"ה והסתדר מיד על חלקת אדמה שניתנה לו בפתח־תקוה מטעם חו"צ אשר בחרקוב. ומפתח־תקוה עבר לראשון־לציון. וכשפקד הברון את צעירי המושבה בראשון־לציון לתת להם נחלת שדה וכרם, נפקד גם דוב לובמן, ויהי לכורם מסור וקשור אל אדמתו.

בתקופה ההיא בא דוב בברית הנשואין את רבקה אחות מרדכי לובמן; הם בנו להם בית נאמן בישראל בראשון־לציון[182]) ביתם היה בית ועד לחכמים ולמשכילים אשר בישוב החדש. ומאז מתחילה תקופת עבודתו הצבורית של דוב חביב־לובמן בארץ בכלל ובראשון־לציון בפרט, שלא פסקה עד היום.

דוב הוא אדם נוח לבריות, ע"כ משך לבות רבים אחריו; בהיותו מסור אל האידיאלים הלאומיים נלחם לשפה העברית במוסדות הצבוריים ובחברה. הוא לקח חלק בראש כל מפעלי הצבור הישוביים והתרבותיים. היה ראש ועד המושבה ראשון־לציון, ואח"כ ראש המועצה המקומית במשך שש עשרה שנה (לסירוגין) נבחר לראש ועד המושבה בשנת התרס"ד ויצא מאת המועצה המקומית כראשה בשנת התרפ"ז. הוא עמד שנים רבות בראש ועד בית הספר, היה חבר לועד הספריה וערבי הקריאה בבית־העם; היה אחד ממיסדי „אגודת הכורמים המשותפת"; חבר המועצה של היקב; חבר הנהלת „כרמל מזרחי"; חבר הנהלת המרכז של התאחדות המושבות; חבר הועד הזמני על יד ועד הצעירים; חבר אספת הנבחרים

181) זו מסורה במשפחת הלובמנים, שהיו כלם לוים, שנמשכה מן יום טוב ליפמן הלר. והשם ליפמן הבאו ארי נתחלף ברוסית ללובמן.

182) לדוב ולרבקה לובמן נולדו שלש בנות: מיכל שנישאה לשלמה בן משה ליב לילינבלום; מרים ז"ל, שהיתה אשת הסופר לוין קיפניס; ונעמי נשואה לאכר בן המושבה שמואל זיגר; ובנם זרובבל שהוא היום ראש המועצה המקומית בראשון־לציון; זרובבל נשא את שולמית בת אשר לוין — ראשון הפרדסנים.

הראשונה; היה ראש ועד החקלאי, ועוד ועוד. אחרי מהפכת „אחדות וקדמה" היה דוב חביב—לובמן הראשון בארץ שהתמנה ר ש מ י ת מטעם הממשלה התורכית לראש המושבה. על שמו קנו קרקעות רבים, בזמן המשטר התורכי, בעת שלא היתה אפשרות לרשם את הקרקעות על שם בעליהם.

דוב חביב הוא נואם מצוין, הוא גם סופר בעל סגנון יפה. השתתף במאמרים שונים בעתוני הארץ. בשנת התרפ"ט הוציאה הלשכה הראשית של ה„קרן הקימת לישראל" את מחברתו „ראשון־לציון"; ובמלאות לו שבעים שנה, בשנת תרצ"ד, הוציאה משפחתו את פרקי זכרונותיו בשם „מספורי הראשונים לציון". כבוד גדול חלקה לו המושבה במלאות לו שבעים וחמש שנה בתרצ"ט.

בימי כהונתו בתורת ראש הועד, נקנתה בהתרס"ד אדמת „בית דגון"; בהתרס"ה נסלל כביש בית דגון — ראשון לציון בהשתתפות המושבה יק"א והממשלה; בשנה ההיא התמסרו כלם למטעי הטבק; בהתרע"ב נגמר „המפרוז (החלוקה) של אדמת בית דגון בהשתדלות אלברט ענתבי; באותה שנה נמצא הרוג באחד הכרמים הפועל יהושע סחרוב והתגלו עקבות הרוצחים. הועד מחליט להתחיל במשפט נגד הרוצחים וקצב 500 פר' לתכלית זו; באותה שנה נגאלה חלקה בת שלש מאות דונם מאדמת בית דגון. התרע"ד: לפי פס"ד הרבנות מיפו משתתפת ראשון־לציון בסכום ג' אלפים פר' להוצאת משפט הרצח בזרנוגה; התרע"ה: סודרה לגליזציה של הנהלת המושבה בתורת בלדיה; התרע"ח: עניני החקלאים יצאו מרשות המושבה, ונוסד „ועד החקלאי" המטפל רק בעניני החקלאים והחקלאות; נסלל הכביש המרכזי במושבה (היום רחוב רוטשילד) המחבר אותה לכביש בית דגון—יפו—ירושלים והכביש ברחוב ירושלים, בואך סרפנד; ג' כסלו התרע"ח: נכנס למושבה הצבא הבריטי עם הגינירל הראשון ונתנה לו ברכה מטעם המושבה „ברכת הצלחה לנשק הבריטי"; התרפ"ג הוצאה לפועל החלוקה של אדמת סרפנד אל חרב וקוסבי ונספחו למושבה, ונקראות עכשו אדמות אחוזה א' אחוזה ב'; התרפ"ה: הוקם בנין מיוחד לגן הילדים מנדבת הברונית אדלאידה די רוטשילד על המגרש הצבורי על יד בית העם; התרפ"ז: בחג הפורים הוכנס מאור חשמלי במושבה; ובאותו יום היתה חנוכת בית התיאטרון „נעמן".

ראש הועד העשירי

יַעֲקֹב כַּנֶּר.

(שנת כהונתו — התרס"ז)

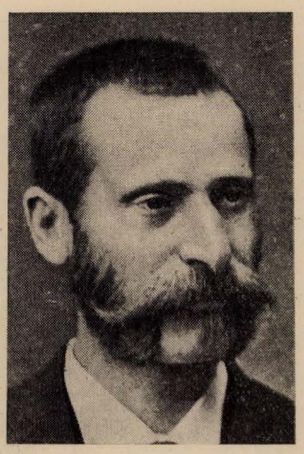

ציור 177.
נולד בהתקצ"ט
מת בה' אד"ש התרפ"ט.

יעקב כנר נולד ברומניה בשנת התקצ"ט. מלאכתו היתה פחח אמנותי. ממדינת מולדתו הגר לסוריה לבירות. ועסק שם במלאכתו. בהתרמ"ו עבר לראשון לציון. רכש לו מקרנר את בית יוסף פינברג מלפנים. נטע כרמים. לאחר זמן בנה בירת במרכז המושבה ברחוב רוטשילד. את מקצועו עזב לגמרי, ויתמסר כלו לעבודה חקלאית. ויהי מן הכורמים המצוינים.

יעקב כנר נבחר כפעם בפעם לחבר בועד המושבה. ובשנת התרס"ז בכ"ח תשרי נבחר לראש הועד. איש סדר היה כנר, וינהיג תקונים שונים: בבית המרקחת הותקנו תקנות ונקבעו מחירים; ונתמנה רוקח חדש יצחק מרקוביץ. רפואות נתקבלו על ידי פתקאות מיוחדות של ועד המושבה. בטבת באותה שנה, נוסד על יד הי ק ב בית כביסה „לצמר שלצערנו לא האריך ימים.

באותה שנה הוחג בחמשה עשר באב חג חצי היובל ליסוד המושבה, ברוב פאר והדר. נתקבלו ברכות מכל חלקי התבל בדואר ובמברקים, מראשי עדות, מכמה וכמה אנשי שם בישראל, מחברות, מכל ילידי ראשון־לציון שנמצאו באותו יום במרחקים, מכל סניפי ה„כרמל" שבעולם: מרבנים, מעסקנים, מחכמים וסופרים; ומפנים הארץ: נתכנסו ובאו אורחים מכל הערים ומכל המושבות. — כל פרטי החגיגה מתוארים בספר היובל למיסד אהרן מרדכי פרימן בחלקו השני; ושם מסופר לדור כל פרשת סדרי החגיגה שנחקקה בלבבות בני ראשון־לציון לזכרון עולם.

יעקב כנר ואשתו בתיה נדבו שער ברזל, לבית העלמין, מכסה שחור לארון המתים וכן כלי טהרה, וגם ארבעים לא"י לשכלול גדר בית החיים.

יעקב כנר הלך עריריי, מת זקן ושבע ימים, בה׳ אדר התרפ״ט. ונקבר בצל השקמה בראשון־לציון.

ראש הועד האחד העשר

בַּתְריאֵל רַבְּפוֹרְט.

(כיהן בשנות תרע״ח, תרע״ט, תר״פ, תרפ״ח)

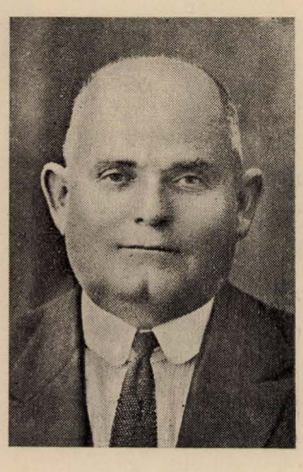

ציור 178.
נולד בי״ג כסלו התרל״ב.

נולד בי״ג כסלו התרל״ב בעיירה רוביני ברוסיה (עכשיו לטביה) לאביו ר׳ חיים טוביה שהיה המו״ץ והשו״ב בעיירה הנ״ל.

ראשית חנוכו קבל בבית אביו שלמדהו תורה, עפ״י דרכי החנוך שהיו נהוגים בין יהודי רוסיה בימים ההם. בהיותו בן שמונה, בשנת התר״מ בי״ב אב, עלתה המשפחה כלה, כלומר חיים טוביה, אשתו רחל בילה, ובניהם, לארץ ישראל. והתישבה בירושלים בחצר חורבת ר׳ יהודה החסיד. אביו הכניס את כתריאל אל תלמוד התורה „עץ חיים״ שמנהלו היה הרב כ ה נ א מחסלביץ. כארבע שנים הסתופף בבית אולפנא זה ומלא כרסו בתלמוד ומפרשיו. ואביו למדהו שעור בתלמוד, ובשולחן ערוך גם מחוץ לכתלי „עץ חיים״.

והנה הוזמן אביו חיים טוביה בשנת התרמ״ב לראשון לציון כשו״ב, וכתריאל נשאר עדיין בירושלים כשנתים. בשנת התרמ״ד בא לראשון־לציון והוא נער כבן י״ב. נכנס אל ביה״ס במושבה ויהי תלמידם של מרדכי לובמן. שלמה אבולעפיה ודוד יודילוביץ. את ביה״ס גמר בהצלחה.

בהיותו כבן כ״ב לקח לו לאשה את צפורה טיקולסקי[183]). וכבן כ״ה הכניס את צוארו בעול הצבוריות. הוא נָחן בכשרונות ובשכל חד וחריף וכשרונותיו פלסו לו נתיב אל צבוריות שלא הצטמצמה רק בד׳ אמותיה של המושבה בלבד, אלא הקיפה צבוריות רחבה יותר, שחרגה ממסגרת הלוקליות. ראשית צעדו היה כמזכיר ועד המושבה בתקופת כהונתם של יעקב כנר, דב לובמן, ברוך פפירמיסטר ואהרן מרדכי פרימן. שרות צבורי זה למדהו דעת את עניני העדה. דרישותיה החמריות והתרבותיות ובכל חם נפשו ולבו התמכר אל עניני העדה. בטבת שנת התרע״ח נבחר לראש הועד ושמש בכהונה זו עד כסלו התרפ״א.

פעמים אחדות נבחר כחבר בועד החקלאי ופעם לראש הועד הזה. פעולותיו בועדים הללו היו חשובות מאד, ורשומן היה ניכר על מהלך העניינים במושבה.

הרבה עמל הקדיש רפפורט לטובת המושבה והרחבתה בהיותו ראש הועד: לרכישת אדמת בית דגון. ואדמת סרפנד אל־חרב הידועה כיום בשם אדמת „אחוזה״ – בין הכורמים נחשב כתריאל רפפורט מן המעולים. כיום הוא בין המשובחים בפרדסנים – זכה להתקבל שלש פעמים ע״י הברון אדמונד די רוטשילד בארמונו הפרטי בפריז. שלש פעמים נסע לחו״ל כ מ ב ק ר בסניפי היקב, באמריקה, קנדה, אירופה, מצרים וסוריה. חבתו של הרב א. י. ה. קוק למפעלי ראשון־לציון, ולהפצת פרי הארץ מצא לנחוץ ללוות את מלאכות כתריאל רפפורט לאמריקה ב א ג ר ת שהוגלפה בדף הבא: 423.

שלש עשרה שנה היה חבר במועצת היקב ואגודת הכורמים הקואופרטיבית של ראשון־לציון וזכרון־יעקב.

כתריאל רפפורט היה בשנת 1918 ממיסדי הבנק „קפת עם״ ביפו, והנהו חבר במועצתה ובהנהלתה יותר מעשרים שנה.

הוא מנהל את סניף „כרמל מזרחי״ ביפו יחד עם חברו ראובן סגל מן שנת 1926 ועד היום. בימי כהונתו כראש הועד, נעשו בעדה תקונים רבים:

בהתרע״ח: היו המפלגות במושבה: א. תושבים, ב. בעלי בתים, ג. אנשים בלי רכוש, ד. אנשי היקב, ה. נושאי המשרה, ו. הפועלים היומיים, ז. הכורמים. נשלחו צירים מראשון־לציון לאסיפה המכוננת ביפו: כתריאל רפפורט, אריה איתיאל, וייבין. מינו את שמואל לנדוי לכל העניינים הפנימים של המושבה, וגם לב״כ הועד בנוגע לשוטרים של המושבה. לב״כ „אגודת נשים״ נמנו: נחמה פוחצבסקי וחנה דרובין; מפקד בית הספר הצבאי מסר להועד תכנית הגנה על המושבה; י״א אדר ב׳ התרפ״א–1921 נערכה קבלת פנים לברון ג׳מס די רוטשילד ורעיתו.

183) לכתריאל וצפורה נולדו שלש בנות: י הו ד י ת שנישאה לד״ר אברהם שילוני בירושל״ים, ש פ ר ה שנישאה לדניאל זַיקין, בניו־יורק, ב ל ה ה בראשון־לציון ובן אחד: א ב ש ל ו ם שנשא את שרה ניגר בניו־יורק.

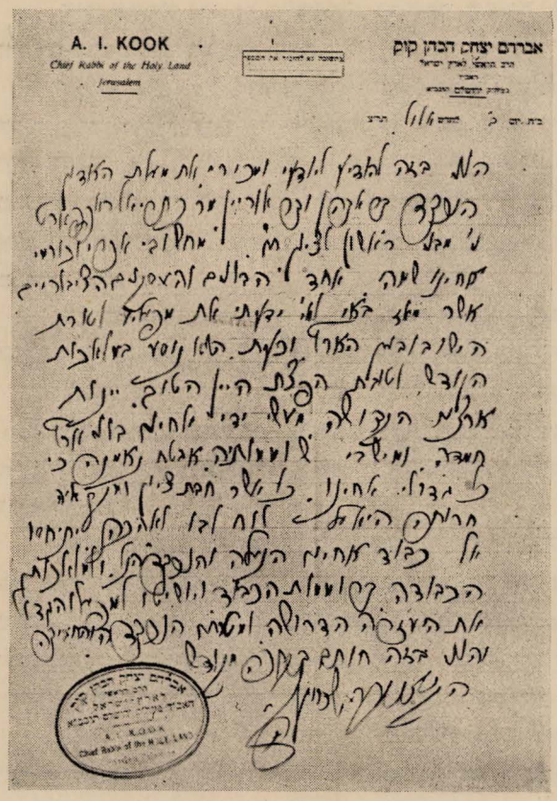

ציור 179. אגרת הרב קוק על מלאכות בתריאל רפפורט.

סללו כביש חדש מבית הפקידות עד גבול המושבה לצד סרפנד (רחוב ירושלים היום) התר"פ: נבחר שמואל לנדוי לחבר הועדה הסניטרית ושומה עליו להגיש יחד עם הרופא תזכיר בנוגע לתקונים הסניטריים במושבה. החליפו את המשקלים שבחנויות למשקלים אחרים יותר נכונים – י"ג סיון התר"פ נתנו ל„קרן הגאולה" מגרש בן שני דונמים מהמגרשים השייכים למושבה – המושבה רשמה את הנציב העליון הרברט סמואל בספר בזהב. נתאשר חק בנין בתים במושבה. כל מגרש צריך להכיל לא פחות מדונם אחד; כל בעל מגרש חיב להשאיר ריוח של 4 מטר לצד הרחוב. רוחב הרחוב 12 מטר. יוצא כך שהרחוב יהיה 4+4+12=20 מטר רוחב; משה גיסין דודזון הגיש תכנית לבנין שכונה והועד אישר לו את התכנית. היא שכונת „אביבה" היום. התרפ"א: נמנה למנהל בית הספר אהרן קרון. – נבחרו לב"כ הועד הלאומי מטעם המושבה: מנשה מאירוביץ, סעדיה בן עובדיה נחמה פוחצבסקי.

ראש הועד השנים העשר

שִׁמְשׁוֹן בָּלְקִינְד.

(שנת כהונתו – התרפ"א)

תולדות שמשון בלקינד ותמונתו כבר באו בספרנו זה בפרק הבילו"יים דף 82.

שנת התרפ"א היתה להמושבה שנת חלוקי דעות וסכסוכים פנימיים. ראש הועד הקודם התפטר ונבחר שמשון בלקינד, לראש הועד, ומכל חברי הועד שנטשו את המערכה נשארו רק שני פעילים: שמשון דנן ומרדכי אברמוביץ, וימלא, כמה פעמים, גם מרדכי אברמוביץ את משרת ראש הועד.

ובתקופה הזאת נתקנו בעדה תקונים חשובים:

הממשלה הקימה דואר ממשלתי רשמי בראשון־לציון בהבית שעל יד בית מרקחת העדה בפינת רוטשילד–הרצל.

מסיבת מפקיעי שערים בשוק המושבה. הוכרזה השבתה.

הונהג סדור תכני לבחירות רשמיות למועצה המקומית.

הוחלט לקבל מס ממכניסי סחורות לשוק.

טחנת המושבה שהיתה סגורה על מסגר ומוזנחה, חודשה והוכשרה מחדש, לחכירה ולמלאות תפקידה.

נמנה ממונה מיוחד לגבית המסים במושבה: ליב גולדשטין.

ראש הועד השלשה העשר

שְׁמוּאֵל אוֹסְטַשִׁינְסְקִי.

(כיהן בשנות התרפ"ו—פ"ז)

שמואל אוסטשינסקי נולד בשנת התרכ"ד (1864) באוסטשין (מינסק). אביו אליקים אוסטשינסקי היה מנהל נכסי בעל אחוזה גדול, פָּרִיץ, בעל 34 כפרים. וכשיצא החוק ברוסיה על שחרור האכרים (עובדי הפריצים) מסר בעל האחוזה לאכרים מה שמסר, וגם ליהודי שלו נתן נחלה.

שבעה בנים היו לאליקים, שנהג את ביתו ברחבה: כארבעים פועלים יהודים עבדו במשק וסעדו על שלחנו יום יום. הבית היה מבורך בכל תבואות האדמה: וגם עופות ועגלים מוולדות הבהמות.

הילדים נתחנכו ברוח ישראל. רובם למדו אחר כך בישיבות וואלוז'ין, ובהתעורר חבת ציון קמו שנים מן הבנים, שמואל ואחיו אליהו, ועזבו את כל „בור השומן" הזה, כל „הדגה והקשואים" וכל טוב מצרים מאחוריהם, ועלו לארץ ישראל.

שמואל קנה בראשון־לציון קרקע יחד עם דוד זיברג מאודיסה בשנת התרמ"ו.

ראש הועד
שמואל אוסטשינסקי

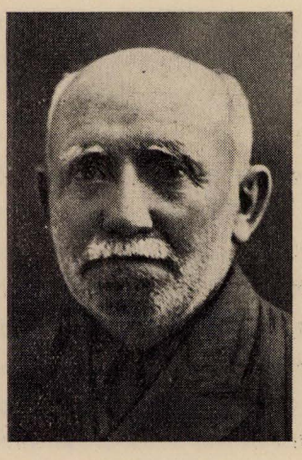

ציור 180.
נולד בהתרכ"ד
מת בי"ח אד"ש התש"ש.

בהתרס"ה עלה גם אחיו גרשון והתישב בראשון־לציון. שמואל אוסטשינסקי השתתף ביסוד „אגודת האלף" – יחד עם חבריו ד. זיברג ומיכל היילפרין יסד בראשון־לציון „אגודת הפועלים" הראשונה בארץ ישראל, שהכתה גלים בשנת התרמ"ז, בתקופת הפקיד יהושע אוסובצקי. שמואל היה גם ממיסדי „התאחדות האכרים" הרבה אדמות צבוריות נקנו על שמו של אוסטשינסקי כשלא יכלו לפי חוקי תורכיה לרשמם על שם „חברה" או נתין זר. הוא יצר „שכונת התימנים"; מקרקע שלו שבמזרח המושבה הפריש במחיר זול שטח ל„קרן קימת", גם רכש משלנו זאב אברמוביץ שטח טרשין הגון, שהוסיף לקרקע התימנים, ונתן תמורתו כרם ענבים משובח; ושם קיימת כיום עיירה תימנית קטנה ויפה, פרבר לראשון־לציון, היא „שיבת ציון". וברבות הזמן השפיע שמואל אוסטשינסקי גם על המתיישב החדש ברנשטין מלונדון להרחיב את הפרבר גם מקרקעותיו שלו ונוספו בפרבר עוד כמה בתים. זהו כעין משק עזר.

במערב המושבה מכר אוסטשינסקי להסתדרות הפועלים שטח הגון במחיר 47 לא"י הדונם, רק „בדבור", בעל פה, בלי חוזה בכתב, ועד ששלמו לו עבר זמן רב. בינתים עלו דמי המגרשים בראשון־לציון עד כדי 200–300 לא"י הדונם. הפועלים באו אל אוסטשינסקי לתבוע הקרקע שלהם ויען:

אכן הסכמתי לפני זמן רב למחיר 47 לא"י הדונם אבל כיום אוכל לקבל פי ששה. ובכל זאת לא אשנה מדבורי – וימסור להם בדרך רשמי את הקרקע. במקום זה בנויה כיום „שכונת הפועלים" שממערב ראשון־לציון על יד „גן הרצל".

אוסטשינסקי היה מן הראשונים במושבה חדרה, וכן היה מן הראשונים בכפר סבא.

סכסוך אם נפל בראשון־לציון בין יחידים או במוסד צבורי, היו פונים לשמואל אוסטשינסקי והוא, בכח הגיונו ידע לפתור את שאלת הסכסוך, והתובע וגם הנתבע היו מקבלים ברצון את פסק דינו. ולא רק בראשון־לציון בלבד, אלא גם בפתח־תקוה, ובשאר המושבות יצא לו שם כבורר ממדרגה ראשונה.

בחדרה קמו בבקר לא עבות, שני „ועדי מושבה" והפרץ התרחב; עד שנמסר הסכסוך לאוסטשינסקי – ונעשה שלום.

התימנים שבשכנותו היו קוראים לו: „שמואל אבינו".

כמה פעמים נבחר בועד החקלאי בראשון־לציון ל„ראש הועד"; ובועד המושבה (במועצה) היה חבר המועצה, ולפעמים גם ראש הועד.

השתמשו בתיווכו ובנסיונו במשפטי הבוררות והתיווך, בני ראשון־לציון, בני עקרון, בני פתח־תקוה, רחובות, נס־ציונה, זכרון־יעקב ויתר מושבות הצפון ויש שסכסוך פרץ והתפתח והתרחב עד מעבר לים השחור והמושבה שלחה את אוסטשינסקי עד אודיסה, ואף להלאה משם, והכל נסדר.

אוסטשינסקי לא הידר פני דל ולא נשא פנים לתקיף ועל כן לא היסס להרים עם חבריו דוד זיברג ומיכל היילפרין את דגל המרד (התרמ"ז) נגד הפקיד יהושע אוסובצקי.

היה גם ממיסדי „אגודת הכורמים הקואופרטיבית", ולקח חלק בעוד חברות ישוביות, ביתו היה פתוח לדור החדש ולדור הישן גם יחד. עד שנת השבעים שלו עוד היה מתהלך את הדור הצעיר ומתחבר עמהם. אך בשנותיו האחרונות סבל הרבה יסורי הגוף.

בימי הנהלתו: אדר התרפ"ו: יבשה העיריה את הביצות שע"י „מעין שמשון" מקור מחלת המלריה; כ"ב אייר התרפ"ו: הזמינו את יעקב פרימן לסדר עבודת משרד „ספר האחוזה". כ"ד סיון התרפ"ו: ערכו חגיגה להמיסד זלמן דוד ליבונטין ואשתו שנדבו בנין לספריה לעדת ראשון־לציון, י' תמוז התרפ"ו: נחתם חוזה עם „סולל בונה" בדבר סלילת כביש במושבה ברחוב ירושלים. כ"ה תשרי התרפ"ז: קבלו הלואה בסך 500 לא"י מההנהלה הציונית לסלילת כביש ירושלים, שהעבודה בו מקילה על פתרון שאלת חוסר העבודה ומצב הפועלים החמור מאד. י"ט חשון התרפ"ז: נשלם בנין גן הילדים. ח' כסלו התרפ"ז: נחתם תנאי חוזה עם בעלי

הזכיון: רפפורט, וינברג, לתקן את הבאר העתיקה ולחפור ולבנות את הבאר החדשה ולהספיק מים למושבה.

נפטר ביו"ח אד"ש תש"ש — (4.4.1940) ונקבר בצל השקמה[184].

ראש הועד (המועצה) הארבעה עשר

יְחִיאֵל טַרַכְטֶנְבֶּרְג.

(שנת כהונתו התרצ"ב)

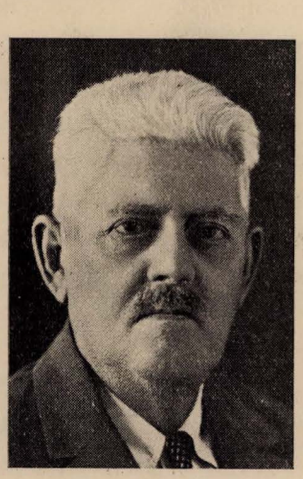

ציור 181.
נולד בשנת התרכ"ו
מת בט' שבט התרצ"ז.

תולדות יחיאל טרכטנברג כבר באו בספרנו זה בדף 165 במאמר משה סמילנסקי.

יליד בסרביה בְּאוּנֶנִי על נהר פְּרוּט נולד בשנת התרכ"ו.

טרכטנברג נבחר לראש המועצה המקומית בשנת התרצ"ב. ימי כהונתו כראש המועצה היו ימי התגוששות הסיעות וחלוף חברי ועדים אחדים, וסוף סוף נבחר טרכטנברג וכיהן בהצלחה במשך השנה אחרי שמאירוביץ התפטר.

בשנה ההיא, התרצ"ב, סודרה חגיגת יובל החמשים לראשון־לציון (התרמ"ב — התרצ"ב) באותה לילה של 15 באב ליל חג החמשים להולדתה, היתה ראשון־לציון מקושטת בים של אור חשמלי. נאם המיסד היחידי שעוד נשאר בחיים זלמן דוד ליבונטין נאום מזהיר שסקר את חמשים שנותיה של ראשון־לציון; נאם זקן הבילו"יים מנשה מאירוביץ; נאם הנציב העליון סיר ארטור וואקופ; דוב לובמן ראש ועד החקלאי ועוד כמה מראשי המוסדות. אורחים נאספו מכל ערי הארץ, מירושלים, חיפה, יפו, ומושבות יהודה והגליל. מהברון הישיש אדמונד די רוטשילד בא מברק ברכה לראשון־לציון ולהישוב כלו והוא מאושר שהישוב הצליח.

---

184) אשתו מרים, ילדה לו שלשה בנים, את דוד בכורם, שנשא את מרים שלנק; את ירוחם, שם אשתו חנה ואת הרצל. כלם בראשון־לציון.

במושבה הותקנו סוכות ארעיות, בכל מיני משקאות להאורחים ולכל דיכפין, גם מיני מתיקה ותרגימא כיד ראשון לציון. בתי הספר ערכו תערוכה נהדרה בבית העם. כל הרחובות על כל אורחיה, תושביה ואזרחיה פצחו רינה, והלולא וחינגא. הכל היה שמח וצלח לאור הירח. ורקדו בחוצות כמעט עד אור הבוקר, והמחזה הנהדר נשאר בקרב הדור, עד נצח.

בימי כהונתו נסלל כביש ברחוב רוטשילד מביה"כ ממזרח עד כביש דרך המלך ממערב. — הוקצב מגרש צבורי בפינת הרחוב בצלאל—ואדמונד רוטשילד לבנין בנק הלואה וחסכון.

טרכטנברג נפטר ביום ט' שבט התרצ"ז ונקבר בצל השקמה. השאיר אחריו בת אחת ושני בנים: חנה שנישאה לישעיהו צידקוב; עזרא שנשא את יהודית הרשלר; אלחנן.

ראש הועד (המועצה) החמשה עשר

יַעֲקֹב פְּרַיְמַן.

(שנות כהונתו התרצ"ב—התרצ"ו)

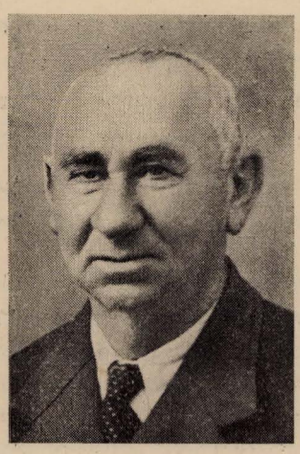

ציור 182.
נולד בהתרל"ו.

נולד בורשה בשנת התרל"ו לאביו אהרן מרדכי מרימן. בשנת התרמ"ב בהיותו בן שש, עלה עם הוריו אל הארץ, קבל חנוך בבי"ס ראשון־לציון מאת המורים מרדכי לובמן, דוד יודילוביץ ושלמה אבולעפיה. התאכר ויהי לכורם. למד והשתלם מעצמו בחכמת המדידה, ויהי במשך שנית רבות המודד את אדמות המושבה ושם גבולות לכל חלקת שדה ולכל מגרש, וינהל את ספר האחוזה בועד המושבה והמועצה המקומית.

עמד בראש הנהלת הבנק „הלואה וחסכון" במושבה לערך שש עשרה שנה. בשנת התרצ"ב נבחר לראש המועצה המקומית ועמד במשרתו עד שנת התרצ"ו.

ימי שרותו של יעקב פרימן כראש המועצה בראשון לציון היו ימי גאות בארץ. העליה התגברה והצמאון לקרקע לנטע פרדס או למגרש לשם הקמת בנין, היה גדול בכל מקום בארץ.

ראשון־לציון התפתחה לארך ולרחב ע"י כחות חדשים שזרמו אליה מן הגולה ויתישבו בתוכה. העולים החדשים הכניסו זרם חיים חדשים במושבה. התרחבה תנועת הבנין, מגרשים „נחטפו" ממש מיד ליד. דבר זה הזרים זרם דם חי ותוסס גם בקרב המועצה המקומית שהיתה בתקופה ההיא מפורסמת בדכדוך דלותה, בעלי החובות העיקו עליה ואנשי המושבה לא יכלו לספק את כל הצרכים הצבוריים, ותתן תוספת העולים החדשים את האפשרות והיכולת למועצה המקומית, שבראשה עמד יעקב פרימן, לרענן את המושבה. לשפר אותה ולהפעיל את מוסדותיה השונים.

בזמנו נבנו בתי חרשת שונים, כמו: „תרזה", „כתר", „אוקבה", „גביש" וכו' גם בית הפועלים על מגרש העדה. תקציב המועצה גדל גם בהכנסתו גם בהוצאתו. נתנה היכלת למועצה להכניס סדרים ולשפר את המוסדות החנוכיים והתרבותיים. — בית הספר וגן הילדים נכנסו לרשותה של המועצה והצד הכספי היה מסור לגמרי לפקוחה. נוסדה ועדת תרבות ע"י המועצה המקומית, וזו סדרה הרצאות שונות על נושאים שונים — מעין המשך „ערבי הקריאה" שלפנים, נשפים וכי'. בזמן ראשותו של יעקב פרימן נבנה בנין מיוחד לספריה ואולם „לקריאה" בנדבתו של זקן מיסדי ראשון־לציון זלמן דוד ליבונטין. המועצה הקציבה סכום מסוים לספריה לשם רכישת ספרים המופיעים חדשים לבקרים.

שטח שרות הרפואה התרחב והתגדל גם הוא. המועצה סדרה שרות מרפא במוסדות החנוך. פקוח סניטרי על הרחובות, חנויות־מכלת, מסעדות, בתי מלון וכדומה. לעבודות הצבוריות היתה תשומת לב מיוחדת. הדרכים תוקנו, יושרו. נסללו כבישים חדשים, וזופתו. נוספו בנינים צבוריים, בית ספר הוגדל על ידי קומה שניה. בימי שרותו של י. פרימן נשתנו פני המושבה לטובה ולתפארה.

ממפעלי יעקב פרימן: 18.6.33: המהנדס פונורוב סידר תכנית לבנין השוק ובית מרחץ. 6.7.33: ערכו מפקד אוכלוסי המושבה. 11.7.33: מסרו מגרש לבנין בית „המכבי". 10.8.33: נתקבל לויטה לגובה מסי המושבה ומנהל המשק של העדה. 26.9.33 נחתם חוזה חכירה עם איתן בלקינד בקשר עם בנין קולנע „נעמן". 15.7.34: החכירו את השוק לזלקינד פאר לתשע עשרה שנה. שוק מודרני שבנה פאר בכחות עצמו על קרקע העדה[185]).

ראש הועד (המועצה) הששה עשר

מִיכָאֵל לֻוִין.

(כיהן בשנות התרצ"ז — התרצ"ח)

מיכאל לוין נולד בכ"ו תמוז התרנ"ד — 31.7.1894 בראשון־לציון במשפחת אשר לוין. חונך בגן הילדים וגמר בית הספר העממי בראשון־לציון; והשתלם בגמנסיה הרצליה בתל־אביב. בשנת העשרים־וארבע לחייו, בהתרע"ח התנדב לצבא אנגליה בגדוד העברי הארצישראלי, יחד עם עוד מבני ראשון־לציון[186]). — כשבאתי בהתרע"ח למדבר חלמיה בין אהלי צבא האנגלים באון העתיקה אשר בה כיהן פוטיפרע כהן־און, אצל הליופוליס, במקום שגנרל קֶלֶבֶר חנה במחנהו גם הוא, וכבש משם את מצרים כולה לפני 140 שנה, מצאתי שם את מיכאל לוין לבוש איש צבא אנגלי, בחור רענן בעל שרירים ובן אופי חזק בצותא חדא עם בני גילו מראשון לציון שהתגיסו כמוהו גם הם; כלם שזופי שמש ועושים תרגילי צבא תחת פקודת קולונל, תושב ראשון־לציון מלפנים,

176) הערה זו שיכת לדף 418 בתולדות „ברוך פפירמיסטר":

בספר „בתוך ראשית התחיה" יהודה אפל עמוד 282 נמצאת אפיזודה חשובה זו:

„ברוך פפירמיסטר" איקלע [בהתרמ"ח] לוילנא, בזמן אספת חובבי ציון בהשתתפות הרבנים: הנצי"ב מולוזין, הרב שמואל מוהילבר מביאליסטוק והרב מרדכי אליאשברג מבויסק, שישבו ודנו בעניני ההנהגה לחו"צ. ברוך פפירמיסטר התנשא ממקומו, נגש אל הרבנים, ויפן אליהם בדברים האלה: מורי ורבותי! אנחנו בארץ הקדושה עינינו נשואות למשפט שלכם. בעוד שנה תחל שנת השמטה ועלינו לדעת מקודם, בעוד השנה הקרובה, את משפטכם, למען כוון את העבודה בשנה הששית. על כן בתורת אכר בראשון־לציון, הייתי מציע ומבקש מכבוד תורתכם, שלא לערבב עכשיו ענינים אחרים בענין קשה כזה, ולגשת תיכף אל הענין הנ"ל. — התבוננו הרבנים בחמהון על המדבר הגלוח למשעי, המעיד על עצמו שהוא אכר בראשון־לציון". — — —

הנצי"ב [ר"ת: הרב נפתלי צבי יהודה ברלין] פסק לחומרא; הרב מוהילבר והרב אליאשברג נטו להתירא. — המסקנה ידועה: את העבודה בשביעית באר"י דזמננו התירו בתנאים מיוחדים.

185) יעקב פרימן נשא לאשה את שרה (סוניה) בת יוסף יורובסקי נולדו להם שני בנים: אליאל שנשא את לורה קורקוס ויוסף שנשא את מרים שמוקלר ובת אחת ורדה שנישאה ללודביג שפייאר.

186) עיין בספרנו זה דף 333 וכן בציור 166 באותו דף.

אליעזר מרגולין, ומכינים עצמם לעלות לכבוש את ארץ ישראל שלנו.

ראש המועצה
מיכאל לוין

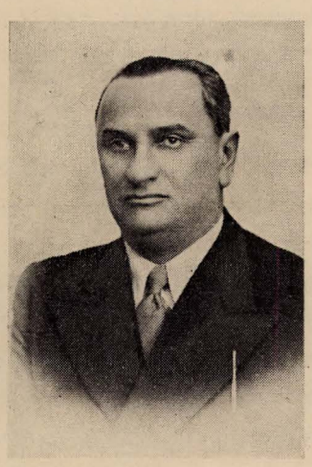

ציור 183.
נולד בכ״ו תמוז התרנ״ד.

מאד נהניתי למראה החזון אשר לפני, ולא חלמתי כלל שלאחרי עשרים שנה אמצא את אותו מיכאל לוין מכהן כראש העיר בראשון־לציון. במקרה תפשה תקופת המאורעות של 1936, את לוין; והוא נהל מלבד את העיריה גם את ההגנה. שמירה מעולה תיקן מיכאל בימי הפרעות. בתורת מסדר שמירות גילה לוין מכבר כשרון גדול גם בשנים הקודמות במושבה. תקונים תקן לוין בימי שלטונו: בימיו נגמרו המשפטים בין הערבים ובין הממשלה הארץ ישראלית ביחס לחלקם שתבעו בחולות שלנו. הוא סידר חוזה עם הכשרת הישוב ובא־כחם שמעון יעבץ. הוא הגדיל את בנין משרדי המועצה המקומית; הוא תקן נטיעת שדרות עצי נוי משני עברי רחוב רוטשילד לקישוט המושבה; הוא תקן עגלות צבוריות להוציא האשפה מחצרות הבתים. — בימיו נרצפו כבישי הרחובות: מוהילבר, עין הקורא, רחוב דרור, ואת רחוב בצלאל שכלל גם במדרכה יפה.

לוין חבר בועד החקלאי ופעם גם ראש המועצה החקלאית.

עסקניות מיכאל לוין התפשטה גם מחוץ לחומות ראשון לציון: כי עשר שנים היה מיכאל לוין חבר בהנהלת „התאחדות האכרים". — בבנק האכרים הוא חבר בההנהלה. הוא גם ניהל לפנים את משק „אגודת נטעים" בחדרה ובחפצי־בה. לוין חבר בחברת „פרדס", פעם בהנהלה, פעם במועצה ובמחלקת הבקורת וכו׳[187]).

187) מיכאל לוין נשא את חנה כהן לחברתו בחיים, ביום כ״ד אלול התרפ״ד—29.9.24. חנה לוין לוקחת חלק בכל עבודות הצבוריות שלו, ונוסף לזה היא פעילה מאד בעסקניות אלטרואיסטית במושבה וביחוד בחנוך ובעבודה סוציאלית.

ראש הועד (המועצה) השבעה עשר
זֶרֶבָּבֶל חָבִיב.
(שנות כהונתו מתרצ״ט ואילך (וממשיך).

נולד בראשון־לציון בראש השנה התרנ״ה להוריו דוב ורבקה חביב־לובמן. הוא מילידי המושבה הראשונים שראשית חנוכם נעוץ בגן־הילדים. בשנת התרנ״ט נוסד בראשון־לציון גן הילדים העברי הראשון בעולם מיצירת דוד יודילוביץ, וזרובבל חביב היה איפוא מהילדים הראשונים שהוכנסו אל הגן הזה. מהגן עבר אל בית הספר המקומי, שמנהלו היה אז ניסים כרסנטי, וראש המורים העברים יוסף ויתקין. השפעת האחרון על התלמיד היתה גדולה מאד. האציל עליו מרוחו ונטע בלבו אהבה עזה לכתבי הקדש וכבוד רב לכל קניני הרוח שלנו. — אחרי גמרו את בית הספר נכנס זרבבל לגימנסיה „הרצליה" בתל־אביב בשנה הראשונה להוסדה וגמר את חק למודיו בהצלחה עם המחזור הראשון של הגימנסיה בשנת התרע״ג. ובשנה הנ״ל נסע לקושטא והתקבל לאוניברסיטה בעיר הנ״ל במחלקה לתורת המשפטים. חברו באוניברסיטה היה משה שרתוק, והקשישים ממנו שנמצאו באותו זמן באוניברסיטה הנ״ל היו יצחק בן־צבי ויצחק נפך השופט. בשנת התרע״ד כשעב לראשון־לציון בימי החפש לא היתה כל אפשרות לחזור למקום תורתו. אותה שנה התפרצה מלחמת העולם.

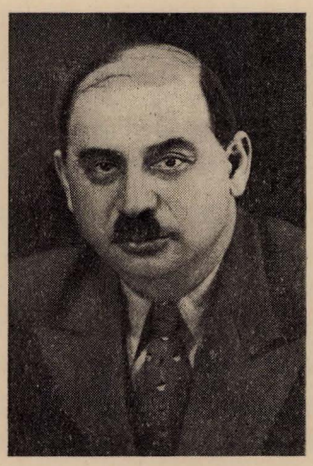

ציור 184.
נולד בר״ה התרנ״ה.

זרובבל התנדב אל הצבא התורכי ונשלח אל מדבר סיני שעשה שם שנתים ימים במחלקת החקלאות הצבאית בתורת קצין. במשך השנתים האלה עשה הרבה לטובת החיילים היהודים שנמצאו בצבא התורכי במדבר השמם הזה, ומצבם היה קשה מאד. הוא השתתף בסבלם, הגין עליהם גנון והציל, בכל אשר יכול. עם כבוש האנגלים התנדב אל הגדוד העברי

האנגלי; וגם אותו כאת חברו מיכאל לוין גליתי בפעולות צבאיות תחת פקודת הקולונל פטרסון, במחנה מדבר חלמיה על יד און (הליופוליס) עירו של כהן און פוטיפרע אבי אסנת מודעתנו כלת יעקב אבינו ואשת יוסף משנה לפרעה. כשהתפרק הגדוד נסע זרבבל למונפליה שבצרפת להשתלם בחקלאות ובתעשית היין. ההלכה בתורת החקלאות ובתעשית היין לא לקחה את לבו, עזב את צרפת ובחר במעשה. שב לראשון לציון ונכנס לעבודה במשק ויהי אכר עובד אדמתו, ונחשב בין האכרים הטובים והנאורים. בתורת יליד המושבה יקרים לו לזרובבל כל העניינים הצבוריים שלה: הכלכליים והתרבותיים. והוא מסור אל העסקנות הצבורית. הוא חבר „התאחדות האכרים", חבר הברית העולמית של הציונים הכלליים, השתתף בקונגרס הציוני התשעה עשר כציר הציונים הכלליים. עומד בראש הועד המפקח של בית הספר במושבה זה רבות בשנים, חבר להנהלת הבנק „הלואה וחסכון" ראשון־לציון, וחבר המועצה המקומית במשך שנים אחדות. ובשנת התרצ"ט נבחר לראש המועצה המקומית.

פרסם מאמרים רבים בשאלת הישוב בעניני הארץ, וגילה כשרון רב בשפוטו ודיונו בשאלות המנסרות בעולמנו. נואם יפה ובכשרון.

ימי כהונתו של זרובבל חביב כראש המועצה, הם קשים לכלל כלו, ולו בפרט. שעת החירום הטביעה חותמה על הישוב כלו. והיא נכרת היטב במושבה. על ראש המועצה לעמד על המשמר, לשקד על תקנת בני המושבה, לבוא בקשרים עם העומדים בראש הישוב, ועם הממשלה, ולעמוד בקשרי מלחמת החיים היום יומיים בין משלמי המסים ובין מחוסרי הפרנסה. זרובבל חביב ממלא את חובתו ומקדיש את כל מרצו. הוא עומד כהיום באמצע עבודתו. ולא מן הנמוס יהיה מצדנו לערוך עכשיו הערכה או בקרת על מעשה תקפו וגבורתו במלחמת איתנים זו שהוא עדיין שקוע בהם בראשו ורובו — מאחלים אנו לו, שכשם שהחל את ימות שלטונו בהצלחה למרות שעת החרום, ככה יצליח לגמור פעולותיו בראשון־לציון בימות שלטון נשיאות או מלכות ישראל בתהליך מדינה יהודית בירושלים הבנויה[188]).

188) זרבבל נשא לאשה את שולמית בת אשר ודבורה לוין. — נולדו להם שני בנים: רם ואמנון וכת אחת תרצה.

II. הועדים של החקלאים.

בי"א כסלו התרע"ח נסדרו הענינים החקלאיים למוסד לעצמם וחדלו מהיות נבלעים בתוך שאר הענינים הצבוריים הנוגעים לתושבי המושבה בכלל ונדונים תמיד בתוך כתלי „ועד המושבה" ע"י הנבחרים שלא כלם כורמים וחקלאים, ולתכלית זו נוצר „ועד מיוחד לחקלאים". באותו יום התאספו ב„בית־העם" חמשים ושנים איש, כלם מכורמי המושבה.

ישב בראש דוב חביב לובמן, וכה אמר:

„לרגל השנוי החדש בארץ (המשטר האנגלי) צריכים כל אלה שעוסקים ומתפרנסים ממקור או מענף פרנסה אחד, להסתדר בהתאם לענינים שלהם, ולאופן החיים החדש, כמו שעשו, ובצדק, שאר האנשים לפלגותיהם, שאינם בעלי קרקע, החיים פה, והסתדרו כל מפלגה לחוד. — עליהם לבחור ביניהם משלהם, בהתאם לחלק שיש להם לקחת בחיי הכלל". הוא הציע גם את אופן בחירת חברי הועד של הכורמים, ועל זכות הבחירה שיש לכל אחד, על יסוד צֶנז מסוים של שמאות. (זכרון דברים 1 ספר א').

נבחר „ועד חקלאי": לראש הועד הראשון נבחר ישראל זיגר, המזכיר: ש. פ. רוזן.

ובאספה הכללית של החקלאים בי"ג אדר התרע"ח שהתקימה בגן־הילדים, עלה עוד פעם על הפרק ענין מטרת ועד החקלאי, שהתארגן למוסד נפרד ומה תכלית יצירתו. ויבאר כתריאל רפפורט (שהיה אז ראש ועד המושבה) את השאלה בקירוב כדברים האלה: עניני החקלאים דורשים לפעמים התיעצות נבדלת, כלמשל: בעסקי התעשיה והמסחר שלהם בפרי גפניהם ובשקדיהם, ובהנהלת הענפים האלה, ובעניני היחסים שלהם עם היקב, בנוגע לתשלומי היקב והכרמל, וחשבונותיהם וחובותיהם וזכויותיהם שמה, והשווק של הסחורות הללו המסתעף לכמה וכמה סעיפים, ונגררים לפעמים אחרי תלונות שבצדק ושלא בצדק, ואת כל הבירורים האלה. אין יכולת לפרש כשמלה בתוך ועד המושבה הכללי, כי על כן גמלה בלב האכרים ההכרה, בנחיצות ועד מיוחד לחקלאות, לשאלות החיוניות והכלכליות ועניני הממונות של קיום משקיהם. וחיי משפחותיהם, תלויים בהם. ולשם כך נוסד הועד שקראו לו „ועד החקלאי".

הועד החקלאי בהבחרו בפעם הראשונה לתכלית זו, לא יכול לקבוע תיכף ומיד תקנות וחוקים מבוססים; ויבחרו

בועדה שסדרה תקנות שנתקבלו ואושרו ע״י אספה כללית של אכרים. ושומה על הועד הזה ללמוד ולחקור את מצב כל הנ״ל, ולהיות במגע ובמשא תמידי, עם מועצת היקב והנהלת הכרמל למסחר היין והשקדים.

ראש הועד החקלאי הראשון

יִשְׂרָאֵל זֵיגֶר

(שנת כהונתו התרע״ח. עיין ספר זכ״ד 1, דף 3)

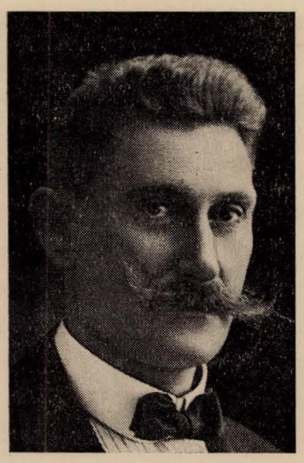

ציור 185.
נולד בשנת התרמ״א.

ואלה תולדות ישראל זיגר: נולד בעיר יאסי ברומניה בשנת התרמ״א. בשנת התרמ״ג העלה אביו שלמה זיגר את כל בני ביתו אל הארץ וישראל בינידם. כשעברה המשפחה לראשון־לציון קבל ישראל את ראשית חנוכו בחדר המלמד בַּרְד. אח״כ נכנס לבית־הספר של המושבה שנוסד בימים ההם ויהי תלמידם הותיק של מרדכי לובמן ודוד יודילוביץ.

בנעוריו הראה ישראל זיגר נטיה לעסקנות צבורית. הנטיה הזאת התבטאה בצורות שונות ובפעולות שונות ובענינים לוקליים שהעסיקו אז את צעירי המושבה. העסקנות הצעירה והזעירה נבלעה בדמו של ישראל הצעיר. תססה בו והתפרצה ותהי אח״כ לעסקנות מבורכה שהביאה טובה רבה ותועלת לא מעטה, לא רק לבני ראשון־לציון; פעלה והדרה נראו על שטחים יותר גדולים ואפיקים יותר רחבים.

בשנת התרס״ז נבחר ישראל זיגר למוכתר המושבה, וישרת את המושבה באמונה ובמסירות במשך שנים רבות. תפקידו חרג ממסגרת גבית המסים והארנוניות. את הענינים האלה היה מסדר בחכמה ובתבונה עם חוכר המסים מאת הממשלה באופן, שגם המשלמים וגם המוכסן היו שבעי רצון. ידיעתו בשפת הארץ והסתגלותו למנהגי הערבים והתורכים, גלו לפניו כר נרחב לעבודה מסועפת ופוריה. ישראל זיגר עמד בין המושבה ובין הממשלה בהגינו על כבוד ראשון לציון ועל כבוד הישוב כלו. הממשלה התיחסה אליו באמון גמור והטתה אזן לדבריו.

עפ״י החלטת באי כח הישוב ו„התאחדות המושבות״, נבחר ישראל זיגר כחבר ב„מגלש אל אדרה״ (ועד הפועל של המועצה המחוזית הממשלתית[189]) בחירה זו העמידתהו על הרמה של העסקנות הצבורית בשורה אחת עם גדולי הישוב ומנהיגיו וביחוד עם האיש הדגול אלברט ענתבי, שידו לא זזה מתוך ידו, בעניני ראשון־לציון.

השתתפותו של ישראל זיגר בישיבות „מג׳לש אל אדרה״ הביאה טובה רבה לישוב בכללו. הוא קשר קשרים עם גדולי הממשלה, התידד עמהם, וכל הענינים נחתכו ע״י הבנה הדדית. הפחה בירושלים התחשב תמיד עם דעתו של ישראל זיגר. רוב המוסדות הישוביים וגם יחידים כשהיה להם דבר אל הממשלה פנו אל זיגר, והוא לא התרשל, פעל והצליח.

אין כאן המקום לספר לפרטיהן את כל פעולותיו של ישראל זיגר בימים הרעים והנוראים ההם כי רבים הם. הישוב לא ישכח את ישראל זיגר, בעד מעשיו הפוריים ואת דבר העמידו את עצמו בסכנה לטובת הכלל והפרט.

בתיקו של ישראל זיגר שמורים מכתבים לעשרות מאת מוסדות ויחידים המביעים לו כפעם בפעם תודתם והוקרתם בעד מעשיו החשובים.

עם יסוד המועצות המקומיות ע״י ממשלת הארץ בוטל המוסד „מוכתריה״, ונפסקה עבודת המוכתריה וגם עבודתו המועילה של ישראל זיגר, בראשון־לציון.

ישראל זיגר שם פניו לפרקמטיה, וחי היום חיי שני שלחנות, גם בתורת בן כפר וגם בן עיר. פעמים בחיפה, ובזמן האחרון בתל־אביב.

ראש ועד החקלאי השני

דב חָבִיב—לוּבְּמַן.

(זמן כהונתו התרע״ט, וגם התרצ״ב)

בי״ד שבט התרע״ט 15.1.19 נבחר דוב חביב לובמן לראש ועד החקלאי, בפעם הראשונה. ובכ״ו סיון התרצ״ב 30.6.32 נבחר לראש ועד החקלאי, בפעם שניה.

189) חברי המג׳לש היו: הקימקאם, מזכירו, המנדיר אל מאל (מנהל האוצר), החכם באשי, המופתי והכומר הנוצרי. אלה היו ממונים מטעם הממשלה וארבעה חברים היו נבחרים: שני מוסלמים, יהודי אחד ונוצרי אחד.

תולדותיו של דוב לובמן ותמונתו כבר באו בספרנו זה בדף 420. לא במאה אחוז קבל דוב חביב על עצמו את הנהלת ועד החקלאי. לבו היה מהסס פן יוצר עי״ז קרע במושבה כשיהיה ועד מושבה לחוד וועד חקלאי לחוד. אבל החיים הוכיחו לו, כי יש צורך במנגנון מיוחד לענינים חקלאיים. שבו יתרכזו כל הענינים השייכים לחקלאות שלהם, ומכיון שכך, הרי התמכר ופעל לטובת בוחריו החקלאיים, כיאות, וקבל עליו אחריות ראשות הועד החקלאי פעם א׳ וגם פעם שנית ועמד על משמרתו עד א׳ כסלו התרצ״ד. ובהרבה דברים נשתבחה המושבה בימיו.

ראש ועד החקלאי השלישי

מָרְדְּכַי אַבְּרָמוֹבִיץ.

שנות כהונתו: התרע״ט, התרפ״ד, התרפ״ז—פ״ח.

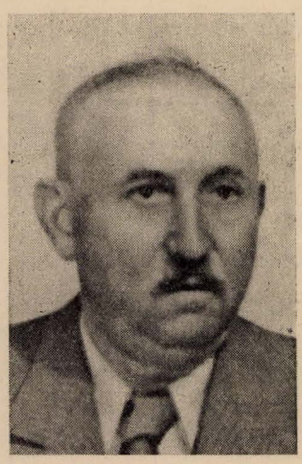

ציור 186.
נולד בכ״א סיון התרל״ב.

מרדכי נולד ביאסי (מולדובא) בעשרים ואחד בסיון התרל״ב להוריו מנחם מנדל ואסתר הוכמן — אברמוביץ. בעלות המשפחה ארצה. בשנת התרמ״ג הועל גם מרדכי עם יתר בני המשפחה שהתישבה בירו־שלים. בהתרמ״ד הועברה המשפחה לראשון־לציון תחת חסות הנדיב. מרדכי קבל את חנוכו בבית ספר העברי־עברי הראשון בעולם, שהצבתי בראשון לציון. היה אחד בין היותר מצטינים בין התלמידים הראשונים. בגדלו התמחה תחת ידי גנן המושבה פ. כַּוֶלַן בחקלאות, ואחר כך עבד תחת ידו כפקיד מן שנתו ה־15 עד שנת ה־23. בכל ענפי עבודת האדמה, בזריעות, בנטיעות וכו׳. הוא מתענג היום בזכרונותיו שלקח חלק גם הוא בשתילת ובנטיעת ראשוני עצי האיקליפטוס הענקיים שבארץ המתנוססים היום בשיא גבהם שמימה, מול „בית־העם״, וכן גם על חלקו בנטיעת שדרות הדקלים המפורסמות בכל הארץ אשר בגן הצבורי במושבתנו [190]).

בגדלו התפתח בעסקנות צבורית.

נבחר בראשונה בהתרע״ט כראש ה„ועד החקלאי״ ואח״כ עוד שלש פעמים. היה חבר בועד המושבה ומועצה המקומית משנת התרפ״א עד התרצ״ב ואחר כך מן התרצ״ז הוא ממשיך עד היום. פעמים אחדות נהל את מחלקת הכספים בעדה; — הרבה שנים (לפני מלחמת העולם) היה מוכתר המושבה, בהצלחה רבה, עד אפריל 1915. היה ממיסדי „קפה חקלאית״ (בנק המושבה) וכיהן בה בתורת המנהל הראשון בשנת התרפ״ג—פ״ד, מיד בהוסדה. בהתרפ״ב התיצב מרדכי ביחוד עם שמשון בלקינד לפני הממשלה המרכזית, בדבר סדור חיי הצבור בראשון־לציון בתורת מועצה מקומית, והצליחו, וחוקת המועצה המקומית נתאשרה. פעמים אחדות נבחר לחבר במועצת היקב. גם חבר בועדת הבקרת ביקב. היה חבר בועד החולות. בועד גבאות בית הכנסת הגדול הוא גבאי הכבוד. בהתר״ף—התרצ״ב היה מרדכי ראש „ועדת הכפר״, ויהי מועיל מאד לטובת המושבה בפני חברי ה„סטלמנט״ הממשלתיים למדידת קרקעות המושבה שלנו. פעמים רבות בחרו בו בני המושבה בתורת בורר, ומפשר בענינים שהיו מסוכסכים בין חברים, ובכשרון מיוחד הצליח מרדכי להשלים בין יריבים ולפשר הכל באופן רצוי לשני הצדדים, ומנע מן הצדדים „משפטים בל ידעום״. וישם הרבה מעקשים למישור.

מרדכי אברמוביץ ירש מאביו מנחם מנדל את סוד „צמצום החיים״: נטע כרמים יפים, בנה בתים נעים, פרדסים נהדרים, הכל משגשג הכל פורח ומצליח [191]).

ראש ועד החקלאי הרביעי

אַרְיֵה (לֵיבּ) גִּיסִין.

(שנות כהונתו: התר״פ—התרפ״א—התרפ״ב)

נולד בח׳ אלול התרל״א. עלה עם הוריו לארץ ישראל בשנת התרמ״ג. אביו השו״ב דוד גיסין עבר עם משפחתו

---

190) עיין בספרנו זה, בדף 267 בפסקא „האקליפטוס״, ובדף 255 ה„דקל״.

191) מרדכי אברמוביץ נשא לאשה את לאה ממשפחת ברניצקי תלמידתי בבית הספר גם היא לפני חמשים שנה. ולהם נולדו חמשה בנים: שלמה, משה, צבי, נחמיה ונתן. שלמה נשא לאשה את רחל לֶבֶל; משה — את רבקה פופקו; צבי — את מנוחה יעקבזון; נחמיה — את חנה בת זוסיח טוליפמן, ונתן — את מרים אנטין.

בשנת התרמ״ז לראשון־לציון. היה המוהל במושבה במשך שנים רבות. גם היה זמן ידוע משגיח על הכשרות ביקב ראשון־לציון. — והבן אריה גיסין נתאכזר בשנת התרנ״ו מטעם הברון בין שאר חמשה עשר הצעירים בראשון־לציון, שקראו להם ״כורמים קטנים״. אריה היה עסקן צבורי, ותפש בעבודתו זו מקום חשוב. אהב את קו הישר בכל דרכיו, ודרש אותו מכל חבריו העסקנים. נשלח בשנת התרס״ו — 1906 מצר הכורמים הקטנים לפריז יחד עם דב לובמן, לענין שכלול חמשה עשר החברים. אחרי שובו מפריז נבחר בתורת חבר במועצת היקבים ראשון־לציון וזכרון־יעקב וכהן בה עד יומו האחרון. בהתרפ״ג. — בחיי הקהלה בראשון־לציון היה אריה [קראו לו ״ליביל״ בלשון חיבה] תמיד רוח החיה. סגנון לשונו היה קל ושוטף ומלא הגיון, ולא הסתיר דברים תחת לשונו. פעיל מאד היה בשעת קנית החלק הצפוני מאדמת ראשון לציון שקוראים לו ״בית־דג׳ן״, נועד בעיקר למעוטי קרקע. וכן הכניס פעילות רבה בקנית אדמת ״אחוזה״ מסרפנד אל־חרב, ביחוד עם חברו ישראל זיגר. בעל לב טוב היה אריה גיסין, וכל שאיפותיו היו להרחיב גבולות ראשון־לציון. ולהגדיל מספר תושביה. היה איש של יצירה ובנין. יחד עם מרדכי ברלניצקי היה קבלן ממשלתי לסלילת כבישים, גם במושבתנו סלל באבנים הרחוב הגדול שנקרא היום על שם הברון בנימין די רוטשילד. מטבעו היה איש מעשה ופחות התפלספות; לא שאף לפרסום. מגמתו היתה התכלית, התועלת להכלל ולהפרט. מליץ טוב היה תמיד בין הפקידות ובין הכורמים, היה לו חלק בכל עבודת הצבור בראשון־לציון. התורכים הגלו את ליביל לאנטוליה, ומשם לקושטא. שם חלה וסבל הרבה עד ששב ארצה.

ראש ועד החקלאי
אריה (ליב) גיסין

ציור 187.
נולד בח׳ אלול התרל״א.
מת בה׳ תשרי התרפ״ב.

בשנת התרפ״ב חלה מחלה אנושה, והעבירוהו ירושלימה ושם נפטר בחמשי בתשרי ונקבר בהר הזיתים. — בן חמשים ושתים היה במותו [192].

ראש ועד החקלאי החמשי

שְׁמוּאֵל אוֹסְטַשִׁינְסְקִי

(שנות כהונתו: התרפ״ג, התרפ״ו התרפ״ט)

תמונתו ודברי ימיו כבר באו בספרנו זה בדף 424.

בתורת אחד מגדולי החקלאים תפס תמיד מקום חשוב בקרב החקלאים. קלע בעבודתו הצבורית תמיד אל הצד המעשי, התכליתי, ולהמטרה הרצויה לטובת שולחיו.

ראש ועד החקלאי הששי

מָרְדְּכַי בְּרַלְנִיצְקִי.

(שנת כהונתו — התרפ״ח)

תמונתו כבר באה בדף 188 בספרנו זה.

נולד באב התרמ״ג בעיר גולאיפולה בפלך יקטרינוסלב. בהתרמ״ו עלו הוריו לארץ־ישראל עם כל בני ביתם, וביניהם גם בנם מרדכי, פה בראשון־לציון נכנס לבית ספר המושבה ויגמר את למודיו בהצלחה.

מרדכי ברלניצקי הסתגל בכשרון מיוחד להיות מעורב עם ילידי הארץ. למד להכיר אפים, מזגם, מהלך חייהם וביחוד את לשונם. והוא היה הגורם העיקרי להציל מכפר סרפנד־אל־חרב ולגאול כאלף דונם אדמה, בגבולי אדמת ראשון לציון. הרבה טרח ברלניצקי ועמל שנים רבות בזריעת תבואה בפלחה למען החזיק ח ז ק ה באדמה הנזכרת, עד שגאלה.

חלק מהאדמה הנ״ל מכר ל״קרן הקימת״, ועליה קיים היום מושב ״נטעים״.

מנעוריו היה לו חוש קבלני. היה קבלן אצל הממשלה התורכית, יחד עם אריה (ליב) גיסין, בסלילת כבישים, בהספקת אבנים, בסיד וכו׳. גם ביקב הם היו קבלנים הרבה שנים, בעבודת ה ב צ י ר. ביחוד הצטין מרדכי בהחזקת יחסים טובים עם שכנינו הילידים.

---

192) בי״ח חשון התרנ״ו התחתן עם רבקה בת שלום קונסטורום (פחח) בירושלים. נולדו להם שלשה בנים ושתי בנות: אבשלום נשא את חיה וורוב נשא את שושנה שתיהן בנות הרב השו״ב מרדכי זינגר מראשון־לציון; בנימין נשא את צביה סופקוי, שושנה נישאה לאהרן בן יוסף זינגר; ודבורה ליצחק מורגנשטרן.

מרדכי ברלניצקי נבחר פעמים מספר לחבר בועד המושבה; היה חבר בועד בית הספר במושבה; ניהל בית המרקחת – חבר בועד החולות. – ובעמדו בראש ועד החקלאי תקן דברים טובים הרבה לטובת המושבה[193].

ראש ועד החקלאי השביעי

יְחִיאֵל טֶרֶכְטֶנְבֶּרְג

(שנות כהונתו: התרצ"ג–התרצ"ד)

תמונתו של יחיאל טרכטנברג כבר באה בדף 425 בספרנו זה. ודברי ימיו כבר באו בדף 165 (במאמר סמילנסקי).

טרכטנברג היה אדם מסור בכל נימי נפשו להתפקיד שלקח על עצמו וידייק למלא אחרי חובתו לכל פרטיה והלכותיה.

ראש ועד החקלאי השמיני

כַּתְרִיאֵל רַפַּפּוֹרְט.

(כיהן בשנת התרצ"ו)

תמונתו ותולדותיו של כתריאל רפפורט כבר באו בספרנו זה בדף 422 ונוכל רק להוסיף כי בימי כהונתו שרר סדר מופתי בפעולות ועד החקלאי; והרמוניה שלימה בין חברי הועד. וכן בין הועד החקלאי ובין המועצה החקלאית.

ראש ועד החקלאי התשיעי

יְהוּדָה פְּרוֹס.

(שנות כהונתו: התרצ"ז, התרצ"ח, התרצ"ט, תש"ש (ממשיך).

נולד בשבעה בכסלו התרנ"ג–5.12.1892 באודיסה.

עלה ארצה בשנת התרס"ט–1908. עבד במסחה (הר תבור) כפועל יומי, או חדשי כלומר: עם אוכל, לינה וחצי נפוליון לחדש. עבודתו אצל אכר ביבנאל היתה מתחילה בשלש לפנות בקר: לחלוב הפרות, מספוא לבהמות זרעים, מחרשות ומים לשדה. עם אור השחר החלו בחרישה עד שההשיך היום. בבואו הביתה הביא מים מהבאר. – אחרי ארוחת הערב הכנת הזרעים למחר, להאכיל הבהמות ולהשקותם ובזה נשלם יום העבודה.

יחד עם כבוש העבודה, התעוררה שאלת הבטחון במושבות. השמירה היתה בידי הערבים, מוגרבים, צ'רקסים ובדווים חרמים. אז, גמלה אצלו ואצל חבריו הפועלים המחשבה ליצור אגודת שומרים, כדי לקבל את השמירה

ראש ועד החקלאי
יהודה פרוס

ציור 188
נולד ז' כסלו התרנ"ג

לידים עבריות; ואז יסדו חברים אחדים, את „חברת השומר". ויהודה פרוס נכנס לשמירה, במושבות הגליל, בחדרה ונם ביהודה. בפרוץ מלחמת העולם, בתרע"ה, נמצא פרוס בראשון־לציון. פה נשא לאשה זהבה בת יצחק ליב טופורובסקי מהנוספים ל„מיסדי ראשון־לציון" (עיין דף 53–52 בספרנו זה), שהיתה בעת ההיא מנהלת „גן־הילדים" העברי בראשון־לציון. בתורת תושב המושבה, החל לקחת חלק בחיים הצבוריים. עוד לא היה אכר, ונבחר מצד התושבים לחבר ועד המושבה.

בשנת התרע"ו – 1916 בתקופת חסן בק, אסרו את פרוס עם עוד חברים מ„השומר", והאשימוהו בארגון מרד; ונשלח בתורת אסיר לרמלה, משם לירושלים, מירושלים לדמשק, ומשם התגלגל לארזרום. בהתרע"ז – 1917 ברח לרוסיה ביחד עם קצין רוסי שהיה שבוי מלחמה. היו הולכים רק בלילות, ולא בדרכי המלך, אלא דרך שבילי ההרים, עד שהגיעו לטיפליס אשר בקאוקז. מטיפליס לאודיסה. פה כבר הוקל משא חבריחה. הוא מצא באודיסה את בני משפחתו, ויחל לחפש דרכים לשוב לארץ־ישראל. והנה אניה נוסעת לקושטא בשביל להחליף שבויים. ע"י חברים השיג רשיון, ונסע. בדרך לקושטא פגשו אניות מלחמה בריטיות וצרפתיות ושמעו על דבר שביתת הנשק. בקושטא נודע לו ע"ד הצהרת בלפור. החל משא ומתן ושתדלנות אצל האנגלים, והושג רשיון לכל גולי ארץ ישראל לשוב לארץ־ישראל; הרבה עסקו בזה אלברט ענתבי ויואל פרימן.

על תורן האניה התנופף גם הדגל הציוני. אין לתאר במלים את השמחה בלב הגולים השבים לארצם תחת הרושם

193) מרדכי נשא את רבקה בת הכורם אלכס. זוסיה טוליפמן. ונולדו להם שתי בנות: נחמה וצפורה ובן אחד: שלום.

של תחית האומה, והארץ. בשנת 1918 שב פרוס לראשון־לציון, ונכנס שוב במסלול הצבוריות. והנה אסון חדש: אחי אשתו, אהרן טופורובסקי, מת בתאונה איומה. והיה צריך להשקיט את סערת הלבבות. נסע עם אשתו לאוסטרליה לאחותה. שהו שם כמה שנים, ובהתרצ"ג 1933 שבו לראשון־לציון. בנו בתים ונטעו פרדסים. פרוס נהיה חקלאי. נבחר בועד החקלאי לחבר; ובשנת התרצ"ז נבחר לראש ועד החקלאי, וממשיך בעבודתו הפוריה.

תפקידו תפש אותו בתקופה אחראית, קשה ואכזרית: פרעות מסביב, רצח, הרג, שריפות, עקירת עצי פרי; הגנה, רשיונות להחזקת נשק, להציל נפש ורכוש מידי החיה הטורפת, השגת אמצעים לבנין מכונה משורינת, להגין על המשכת התנועה בחיים, גיוס, שמירת אזרחים. כל זה נפל בחבלו של ראש ועד החקלאים בעזרת והשתתפות החקלאים ושאר תושבי ראשון־לציון גם יחד.

III. מפעולות הועד החקלאי בכלל.

הועד החקלאי עסק בהצלחה לטובת החקלאים בכל ענפי חיי החקלאי: סידר עניני מסי הממשלה, טפל בענין הקרקעות, זרעים ונטיעות. — עניני מדידות ממשלתיות במקומנו. — הלואות ממשלתיות לחקלאינו. — שמירה במושבה. — השיג סוסים מהצבא לעבודת משק, לקניה ולהובלת חטה ושעורה בשביל המושבה, שהיה קשה לקנות בלי רשיון מפני עוצר בדרכים; זבל אורוות הממשלה השיגו לאכרים, כיון שבין כך היו שורפים אותו. עסקו בחכירת קרקע בשביל צעירי המושבה, באבושושה וכו'.

התרע"ח: נשאו ונתנו עם בנק אפ"ק בדבר הלואה להשבחת הריסות הכרמים מימות המלחמה. — עם הממשלה בדבר הכביש מן בית דגון לראשון־לציון וכו'. — עסקו בסדור הבנינים הצבוריים לועד המושבה ולועד החקלאי ועוד.

התר"פ: הובא רופא וטרינרי למושבה, וסודר מרפא לבהמות המושבה. — סדור ספרי האחוזות. — הרבה טפל ועד החקלאי בסדור העברת הקרקעות משמות השאולים, כגון: פיק"א, ברון אדמונד, סמואל, מאירסון, שיד וכו' לשמות האכרים.

התרפ"ב: טפלו ביצירת קופת מלוה. — וענין אחריות בהמות המושבה. — ובענין התאזרחות.

התרפ"ג: ענין הבאת סדר במתנחלים חדשים וצרופם בתורת חברים במושבה. — עורכים סטטיסטיקת (מפקד) הנכסים של בני המושבה, לתכלית יצירת קואופרטיב מדיוידנדים של פיק"א ב„כרמל", והשתדלו להשיגם לטובת יסוד הקואופרטיב. וכן יוצרים גם הון יסודי ע"י אוסף תרומות מהחברים החקלאים.

התרפ"ד: סדור בין חברי המושבה ויחסם אל שאר בני המושבה.

התרפ"ו: השיגו טרקטור לחרישת אדמת אחוזה.

התרפ"ז: הלואה ע"י הנרי פרנק לנטיעת כרמים חדשים. — נסרה באויר שאיפה לכרית בארות להשקאת גפנים. המו"מ לא נשא פרי. — סדור חדש עם הממשלה לחבר מספרי הכנסות העשור בארבעת השנים האחרונות ולשלם לממשלה חלק הרבע בעד שנה זו.

התרפ"ח: מפרנק הושגה הסכמה לחלק שאר אדמות סרפנד־אל־חרב (מלבד חלקי בני „אחוזה") לצעירי המושבה שאינם באגוד „אחוזה". ולכל קבוצה בת שמנה חברים, כרית באר משותפת להשקאת פרדסיהם. — עם יהושע אברבאיה ואגרונום פרידמן, מו"מ ע"ד חרישה עמוקה באדמת בור בטרקטור לנטיעת גפנים. — ושהגפנים תבואנה מצרפת.

ב־15.10.1928 נתאשר ועד החקלאי מצד הממשלה. — תקנו: להרשם בהועד בתורת „חקלאי". דמי כניסה 500 מא"י.

התרפ"ט: הועד החקלאי הקים צריפים על מגרשיו לעולי תימן חדשים.

התר"ץ: מודדי הממשלה (לנדסטלמנט) קובעים את גבולות חלקות הקרקע אשר לכל בעל נכס במושבה.

התרצ"ג: טפלו ביסוד קופת חולים עממית במושבה. בחרו בועדה למשפטים.

התרצ"ד: ועד החקלאי רשם אלף לא"י בתורת מיניימום לטובת הקמת מוזיאון רוטשילד לשם הנצחת הברון בראשון־לציון, ע"י מונומנט אמנותי מוחשי לדורות.

התרצ"ה: טפלו ברכישת אדמת „גזר" לגפנים.

התרצ"ו: המאורעות בלבלו את עולמנו. ועד החקלאי סדר את אופן ההגנה על הרכוש והנפש במושבה ועורר את הצבור לפעולה ולעזרה, הן במובן המוסרי והן במובן החמרי לרגלי המצב הנוכחי.

„ראשון־לציון" בעריכת ד. יודילוביץ. גל. 29.

IV. ואלה שמות החברים בועדי המושבה.

התרמ"ב: זלמן דוד ליבונטין (ראש הועד), היסמן פיבל, חנקין יהודה ליב, פינברג יוסף, פרימן אהרן מרדכי.

התרמ"ג: יוסף פינברג (ראש הועד), אברמוביץ זאב, היסמן פיבל, פרימן אהרן מרדכי.

התרנ"ז–נ"ח: נפתלי הלל (ראש הועד), ברלניצקי יהודה, גורדון זאב, כנר יעקב, לזרוף אברהם, סימינובסקי משה, פפירמיסטר אהרן.

התרנ"ט: אהרן מרדכי פרימן (ראש הועד), הורביץ גרשון, יודילוביץ דוד, לובמן דב, פפירמיסטר אהרן, שמוליצנסקי יעקב זאב.

התרס"ג (חלק): דוד סגל (ראש הועד), הורביץ גרשון, וכסלר משה, יודילוביץ דוד, מאירוביץ מנשה.

התרס"ג–ס"ד (חלק): משה וכסלר (ראש הועד), אריה ליב גיסין (סגן), ברלניצקי נתן, בירגר גרשון, גינזבורג נח, הלל נפתלי, יודילוביץ דוד, כנר יעקב, פוחצבסקי מיכל, צלליכין יהודה, רוזן שרגא פיבל.

התרס"ד: דוב לובמן (ראש הועד), אוסטשינסקי שמואל, גיסין אריה, דרובין יואל, הורביץ גרשון, וכסלר משה, מאירוביץ מנשה, סגל ראובן, פפירמיסטר ברוך, צלליכין יהודה, שמוליצנסקי יעקב זאב.

התרס"ה–ס"ו: דוב לובמן (ראש הועד), ברוך

ציור 189. ועד המושבה בשנת תרנ"ט. מימין לשמאל: דוד יודילוביץ, גרשון הורביץ, יעקב זאב שמוליצנסקי, אהרן מרדכי פרימן (ראש הועד), אהרן פפירמיסטר, דב חביב־לובמן.

התרס"ס: מנשה מאירוביץ (ראש הועד), דרובין יואל, הלל נפתלי, לובמן דב, פפירמיסטר אהרן, רוזן שרגא פיבל.

התרס"א: אהרן מרדכי פרימן (ראש הועד), גורדון זאב, גינזבורג נח, הורביץ גרשון, שפירא ישראל, שמוליצנסקי יעקב זאב.

התרס"ב (חלק): נפתלי הלל (ראש הועד), אליעזר שליט (סגן), אברמוביץ זאב, ברלניצקי נתן, גינזבורג נח, וכסלר משה, יודילוביץ דוד, מאירוביץ מנשה.

התרס"ב–ס"ג: ברוך פפירמיסטר (ראש הועד), הורביץ גרשון, וכסלר משה, מאירוביץ מנשה, סגל דוד, פוחצבסקי מיכל, צלליכין יהודה, רוזן שרגא פיבל, שמוליצנסקי יעקב זאב.

פפירמיסטר (סגן), דרובין יואל, הורביץ גרשון, הירשפלד צבי, טרכטנברג יחיאל, מאירוביץ מנשה, שמוליצנסקי יעקב זאב.

התרס"ז: יעקב כנר (ראש הועד), גיסין אריה, מרכוס אברהם, פרימן אהרן מרדכי, פוחצבסקי מיכל, פנחסביץ מרדכי, רפפורט כתריאל.

התרס"ח: דוב לובמן (ראש הועד), בלקינד שמשון, וכסלר משה, כנר יעקב, פפירמיסטר ברוך, רוזן שרגא פיבל, שמוליצנסקי יעקב זאב.

התרס"ט: ברוך פפירמיסטר (ראש הועד), בלקינד שמשון, טוליפמן זוסיה, כנר יעקב, סגל ראובן, רוזן שרגא פיבל, שמוליצנסקי יעקב זאב.

התרע: אהרן מרדכי פרימן (ראש הועד), בלקינד

ראש הועד בשנת התרס"ב
ברוך פפירמיסטר[194]

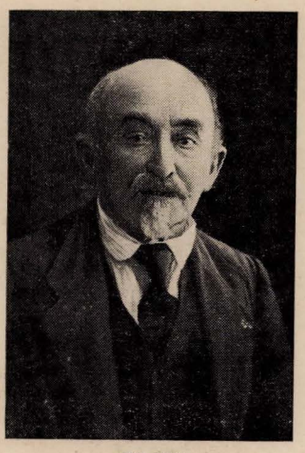

ציור 173.
נולד בשנת התר"ב
מת בחשון התרפ"ו

שמשון, גורדון זאב, לובמן דוב, מאירוביץ מנשה, מדליה יעקב, צלליכין יהודה, רוזן שרגא פיבל.

התרע"א: אהרן מרדכי פרימן (ראש הועד), דוב לובמן (סגן), מאירוביץ מנשה, פופל מרדכי, צלליכין יהודה, רוזן שרגא פיבל.

התרע"ב (חלק): דוב לובמן (ראש הועד), איתיאל אריה, יהושע בינינסון, הרשפלד צבי, טרכטנברג יחיאל, סגל ראובן, צלליכין יהודה, רוזן שרגא פיבל, שמוליצנסקי יעקב זאב.

התרע"ב עד התרע"ז: דוב לובמן (ראש הועד), אוסטשינסקי שמואל, בינינסון יהושע, גלוסקין זאב, טרכטנברג יחיאל, מאירוביץ מנשה, פוחצבסקי מיכל, צלליכין יהודה, רוזן שרגא פיבל, שמוליצנסקי יעקב זאב.

התרע"ח: כתריאל רפפורט (ראש הועד), אנטין יהושע, ויניק מאיר, זיגר ישראל, טמפלמן נחמן, מאירוביץ מנשה, פרימן יעקב.

התרע"ט: כתריאל רפפורט (ראש הועד), ישראל זיגר (סגן), אנטין יהושע, כהן מנחם, לנדוי שמואל, מדליה יעקב, פרימן יעקב.

התר"פ (חלק): כתריאל רפפורט (ראש הועד), שמואל לנדוי (סגן), זמסקי תנחום, זיגר ישראל, טביב אברהם, כהנסקי עדינה, מאירוביץ מנשה, פרוסקורובסקי יהודה.

194) בדף 418 (במקום ציור 173) הודפתי במסגרת מרובעת כי לא השגתי תמונת ברוך פפירמיסטר והנה בעמדי על הדפסת דף 435 באה לידי התמונה הזדות לשתדלנותו ורוב טרחתו של ר' גרשון פפירמיסטר. והריני מביא אותה במקום הזה.

התר"פ (חלק): דוב לובמן (ראש הועד), שמואל לנדוי (סגן), זמסקי תנחום, זיגר ישראל, טביב אברהם, מאירוביץ מנשה, פוחצבסקי נחמה, פרוסקורובסקי יהודה.

התר"פ (ג' אדר): כתריאל רפפורט (ראש הועד), בלקינד שמשון, גורדון זאב, טביב אברהם, לנדוי שמואל, פרימן יעקב, קרוין אברהם.

התרפ"א: שמשון בלקינד (ראש הועד), מרדכי אברמוביץ[195], גורדון זאב, ויגודסקי אליהו, פרימן יעקב.

התרפ"א (א' אדר א'): מנשה מאירוביץ (ראש הועד), שמואל לנדוי (משנה)[196], סוג א': אוסטשינסקי שמואל, אברמוביץ מרדכי, בלקינד שמשון, גיסין אריה, סגל בת־שבע, סגל ראובן. סוג ב': גורדון זאב, דרובין יואל, לובמן דוב, פוחצבסקי נחמה. סוג ג': אנטין יהושע, איתיאל אריה, זמסקי נעמי, חבקין ברוך, טביב אברהם, יעקב בן יצחק, כהנסקי עדינה, בן פנחס שלום, פרוסקורובסקי יהודה, קרוין אברהם. סוג ד': שכנא ויסל.

התרפ"ב: מנשה מאירוביץ (ראש המועצה) סוג א': איתיאל אריה, זמסקי תנחום, טביב אברהם, בן־יצחק יעקב, כהנסקי עדינה, בן־פנחס שלום, קרוין אברהם. סוג ב': הירשפלד ברכה, לוין מיכאל, מאירוביץ מנשה, פין אבשלום, פרימן יעקב, רפפורט כתריאל. סוג ג': אברמוביץ מרדכי, בקר משה, לובמן דוב, פוחצבסקי נחמה, צלליכין יהודה, רוזן שרגא פיבל. סוג ד': אקוה דוד, בן־ברוך טוביה, הרמן (גרמנס), סלומון אברהם, צפורי אברהם, שלומוביץ יעקב. סוג ה': חבקין ברוך.

התרפ"ג: דוב לובמן (ראש המועצה), אריה איתיאל (סגן), טביב אברהם, מאירוביץ מנשה, כהנסקי עדינה, פין אבשלום, צפורי אברהם.

התרפ"ד–פ"ה: דוב לובמן (ראש המועצה), סוג א': אברמוביץ מרדכי, בלקינד שמשון, הירשפלד ברכה, מאירוביץ מנשה, צלליכין יהודה. סוג ב': אוסטשינסקי דוד, רוזין הימן. סוג ג': ברניצקי מרדכי. סוג ד': רפפורט כתריאל. סוג ה': חביב זרובבל.

התרפ"ו–פ"ז: שמואל אוסטשינסקי (ראש המועצה), דוב לובמן (ראש ועד הפועל[197]), כתריאל רפפורט (סגן). סוג א': אברמוביץ מרדכי, בלקינד שמשון, דודזון יואב, וישנבסקי משה, חודורוב שמחה, טויבר שלמה, מאירוביץ

195) מסבת סכסוכי חברים נתפרדה חבילת הועד, ונשארו רק שנים שהחזיקו מעמד: שמשון בלקינד ומרדכי אברמוביץ. ובהרבה הזדמנויות כיהן מרדכי אברמוביץ בתורת ראש הועד.

196) להלכה היו הבחירות ל„נשיאות" ונבחרו: מנשה מאירוביץ ושמואל לנדוי לשני נשיאים. ולמעשה כיהן מנשה מאירוביץ בתורת ראש הועד ולנדוי נשיא שני.

197) ראש ועד הפועל בחקופה הזאת היה מעין ראש הועד וראש המועצה היה כעין ראש אספה כללית.

מנשה, פוחצבסקי נחמה, רבינוביץ אברהם, סגנים: אברמוביץ לאה, אברמוביץ אלחנן, בן־כהן צבי, בלקינד איתן, בן־ברוך טוביה. סוג ב׳: אוסטשינסקי שמואל, אוסטשינסקי דוד, בובשובר אריה (ליב), טרכטנברג יחיאל, כהן מנחם, סגל ראובן, רוזין הימן. – סגנים: מ. ברניצקי, ח. ברויטמן, אל. מרקוביץ, שבע סגל.

ה ת ר פ ״ ח – צ ״ א: מנשה מאירוביץ (ראש המועצה). מ ב י ן ה א כ ר י ם: אברמוביץ מרדכי, הירשפלד ברכה, טרכטנברג יחיאל, רפפורט כתריאל. סגניס: בן־כהן צבי, בלקינד שמשון, גיסין [אריה ליב], ברניצקי מרדכי, לנדוי שמואל, סגל זליג, סגל ראובן, רוזן שרגא פיבל, רוזין הימן, שורץ אליהו. מ ב י ן ה ת ו ש ב י ם: אמתי צבי, זוסמנוביץ ד״ר יצחק, כהנסקי עדינה, מורבין יעקב. סגנים: בן־ברוך טוביה, ברויטמן חיים, זמסקי תנחום, וינדמן אסתר, וינדמן זאב, ויסנדור שלמה, קושיוב יוחנן. מ ב י ן ה פ ו ע ל י ם: מזל אליעזר, תגר ל. סגנים: הוברמן דוב, חוטורצקי זלמן.

ה ת ר צ ״ א: מנשה מאירוביץ (ראש המועצה) ר ש י מ ה א׳: אגוזי מרדכי, מזל אליעזר. ר ש י מ ה ב׳: פאר זלקינד, קשיוב יוחנן. ר ש י מ ה ג׳: אברמוביץ מרדכי, טרכטנברג יחיאל, לוין חנה, לובמן דוב, לוין מיכאל, צלליכין יצחק, קרסון דוב.

ה ת ר צ ״ ב: יחיאל טרכטנברג (ראש המועצה), (עם כל חברי הועד הקודמים).

ה ת ר צ ״ ג – צ ״ ד – צ ״ ה – צ ״ ו: יעקב פרימן (ראש המועצה), ר ש י מ ה א׳: מרדכי אגוזי (סגן), אוקסמן משה, בלבן אליעזר, גל שמואל, מזל אליעזר, מינקוב גוטמן. ר ש י מ ה ב׳: בקר אליעזר, ברניצקי מרדכי, הירשפלד ברכה, כצלר נחום, לובמן דוב, מאירוביץ מנשה, מרקוביץ יהודה, פפירמיסטר שלום, צלליכין יצחק, שורץ אליהו. ר ש י מ ה ג׳: בולוטין מנחם, זמסקי תנחום, כהן אמציה, כהנסקי עדינה, קשיוב יוחנן. ר ש י מ ה ד׳: ברויטמן חיים, דודזון אבישי.

ה ת ר צ ״ ז – צ ״ ט: מיכאל לוין (ראש המועצה), מרדכי אברמוביץ (סגן), אגוזי מרדכי, אברמוביץ שלמה, חביב זרובבל, טרכטנברג יחיאל, כצלר נחום, לוין חנה, מרקוביץ יהודה, מינקוב גוטמן, רוזנבליט ד״ר ליאו, שמוטקין יוסף.

ה ת ר צ ״ ט – ה ת ״ ש: זרובבל חביב (ראש המועצה), מרדכי אגוזי (סגן), אברמוביץ מרדכי, אוסטשינסקי ד״ר אליהו, אביוב גד, אלוני דוד, לוין חנה, לוין מיכאל, מינקוב גוטמן, מרקוביץ יהודה, רוזנבליט ד״ר ליאו, שמוטקין יוסף.

V. ועדי החקלאים.

ה ת ר ע ״ ח – ע ״ ט (חלק): ישראל זיגר (ראש הועד), בן־זאב שמעון, טוליפמן זוסיה, סגל ראובן, רפפורט כתריאל.

ה ת ר ע ״ ט (חלק): מרדכי אברמוביץ (ראש הועד), כהן מנחם, שורץ שמעון.

ה ת ר ע ״ ט – פ (חלק): דוב לובמן (ראש הועד), אוסטשינסקי שמואל, דרובין יואל, מאירוביץ מנשה, סגל ראובן.

ה ת ר ״ פ – פ ״ א – פ ״ ב: אריה (ליב) גיסין (ראש הועד), אברמוביץ מרדכי, אמצסלבסקי יהודה (ליון), בלקינד שמשון, רוזן שרגא פיבל, רפפורט כתריאל.

ה ת ר פ ״ ג: שמואל אוסטשינסקי (ראש הועד), וכסלר אהרן, כהן מנחם, פין אבשלום, רפפורט כתריאל.

ה ת ר פ ״ ד – פ ״ ה: מרדכי אברמוביץ (ראש הועד), בלקינד שמשון, בקר משה, ברניצקי מרדכי, גורדון מנחם, וכסלר אהרן, צלליכין יהודה.

ה ת ר פ ״ ו: שמואל אוסטשינסקי (ראש הועד), אברמוביץ מרדכי, בקר משה, דרובין יואל, זיגר אריה, סגל ראובן, רוזין הימן.

ה ת ר פ ״ ז: מרדכי אברמוביץ (ראש הועד), ויגודסקי אליהו, טוליפמן זוסיה, לובמן דוב, כהן מנחם, פרימן יעקב, רפפורט כתריאל.

ה ת ר פ ״ ח (חלק): מרדכי ברניצקי (ראש הועד), אוסטשינסקי דוד, דודזון יואב, זיגר שמואל, טופורובסקי יצחק ליב, כצלר נחום, סגל זליג.

ה ת ר פ ״ ח (חלק סופי) מרדכי אברמוביץ (ראש הועד), גורדון מנחם, דרובין חנה, וינברג משה, זיגר שמואל, טופורובסקי יצחק ליב, לובמן דוב.

ה ת ר פ ״ ט עד ה ת ר צ ״ א: שמואל אוסטשינסקי (ראש הועד), אליהו ויגודסקי (סגן), בן־כהן צבי, דודזון יואב, רוזין הימן, לובמן דוב, לוין מיכאל.

ה ת ר צ ״ ב: דוב לובמן (ראש הועד), בקר משה, ברניצקי מרדכי, גורדון מנחם, כצלר נחום, צלליכין יצחק, שורץ אליהו.

ה ת ר צ ״ ג עד ה ת ר צ ״ ה: מיכאל לוין (ראש המועצה החקלאית), יחיאל טרכטנברג (ראש הועד), אוסטשינסקי דור, בן־כהן צבי, בקר אליעזר, גיסין דוב, דודזון יואב, ויגודסקי אליהו, זיגר אריה, כצלר נחום, לוין אלישע, מרקוביץ יהודה, סגל ראובן, רבקינד דוד, רפפורט בנימין.

ה ת ר צ ״ ו: יחיאל טרכטנברג (ראש המועצה החקלאית) כתריאל רפפורט (ראש הועד), אוסטשינסקי דוד, בן־כהן צבי, בקר אליעזר, וינברג אלחנן, חביב זרובבל, לוין מיכאל, לוין אלישע, מאירוביץ מנשה, מרקוביץ יהודה, סגל ראובן, פרוס יהודה, צלליכין יצחק, רוזנר ד״ר פריץ.

ה ת ר צ ״ ז – צ ״ ח: מנשה מאירוביץ (ראש המועצה

החקלאית), יהודה פרוס (ראש הועד), אוסטשינסקי דוד, בולקין שלמה, בן־כהן צבי, בקר אליעזר, ברניצקי צבי, דודזון יואב, הירשפלד ברכה, חביב זרובבל, וינברג אלחנן, לוין מיכאל, לוין אלישע, צלליכין יצחק, ליפשיץ אברהם, רוזין הימן.

התרצ"ט—ת"ש, יהודה פרוס (ראש הועד) וממשיך, בולקין שלמה, ברניצקי מרדכי, בקר אליעזר, דודזון יואב, טוליפמן דוד, לוין אלישע.

VI. הַמַּזְכִּירִים בַּוַּעֲדִים.

א. בועדי המושבה.

1. דוד יודילוביץ: התרנ"ז—נ"ח—נ"ט, תרס"ב.
2. יואל פרימן: התר"ס.
3. אהרן גינזבורג: התרס"א.
4. שרגא פיבל רוזן: התרס"ג עד התרע"ז.
5. יוסף עזרא חומה: התרס"ד—ס"ה.
6. צבי הירשפלד: התרס"ה—התרס"ז.
7. מרדכי פינחסביץ התרס"ז. מזכיר ופנקסן.
8. כתריאל רפפורט: התרס"ז ס"ח, ס"ט, תר"ע.
9. ניסן ייבין: התרע"ח.
10. יצחק רוזנגרטן: התרע"ט, התר"פ, התרפ"א.
11. איתן בלקינד: התרפ"ב, פ"ג (חלק).
12. דניאל צוקרמן: התרפ"ג.
13. הלל איסר ינובסקי: התרפ"ד עד התרפ"ח.
14. דוב וולחונסקי: התרפ"ח (חלק) עד תרצ"ז.
15. מרדכי רוזנסקי: התרצ"ז (חלק) הת"ש וממשיך.

ב. בועדי החקלאים.

1. שרגא פיבל רוזן: התרע"ח (חלק).
2. ניסן ייבין: התרע"ח (חלק).
3. ווילניץ שלמה: התרע"ט עד התרפ"ד.
4. דוד הורביץ: התרפ"ד עד הת"ש. וממשיך.

יג. פְּקִידוּת הַבָּרוֹן בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

ויהי אחר ההסכם „אדמונד די רוטשילד—יוסף פינברג": לקחת את ראשון־לציון תחת חסותו, וישלח הברון את עשרים וחמשה אלף הפרנק הראשונים ע"י שמואל הירש, מנהל מקוה ישראל, לראשון־לציון, וגם מינה את האגרונום דיגור למנהל מקומי במושבה ללמד את בני ראשון הלכות עבודת האדמה וגם לנהל עניני המושבה. למשרדו קראו „בית הפקידות", והתואר שלו עצמו היה: הפקיד.

ומן דיגור זה, החלה תקופת ה„פקידות" אשר הכתה גלים רבים בתחלת ימי הישוב, בשבע עשרה השנים הראשונות: התרמ"ג—התר"ס.

ומוצא אני לי לחובה להקדיש זוג שורות למהותו ואיכותו של המכון הזה: פקידות — פקיד; ולהאיר במדת מה, על שטח תפיסתו בחייהם של ראשוני הישוב שלנו, ויחס הצבור הראשוני־לציון אליו:

בית ה„פקידות" היה, כאילו אתה אומר „בית הממשלה". ה„פקיד", כביכול: המושל. — הפקיד היה מחזיק את עצמו רחוק מן העם; לא נכנס לבקור־שכנותי לבית אכר, שמא יופסל, שמא ייקל ח"ו בעיני ההמון; פרט לשמחה רשמית, כגון: לנשואים או לברית מילה וכו'. — התנכרות מביאה לידי קרירות היחסים, לחוסר לבביות, סוף סוף לאדישות. וגומר בטינא, באיבה ושנאת חנם. — אנטיפטיה למי שהוא הדומה לך ובכ"ז מתרברב כנגדך, נפתרת מיד ב„ביטול". אתה מתרחק ממנו, ואינך בא אתו במגע ומשא. ברם דבר זה אי־אפשר היה עם „פקיד". אתה מוכרח להופיע לפניו. היום כלי עבודה, תמיכת כסף, מחר סוס ועגלה, ומחרתים בנין צריף, רפת, או בית. הוא שהכח בידו, והוא „כל יכול", ואתה אין אונים. — כל „פקודה" אדמיניסטרטיבית הופכת בעיני המצווה לעריצות ולאכזריות. כל עובדה או שיחה תמימה של הפקיד, היתה נמסרת מאיש לאיש בצורה של עברה וזעם, ושמשה תיכף להלהבת הלבבות. העתונאים והרפורטרים, הריני כפרתם, היו בימים ההם בריות מסכנות של בעלי „קב חרובין מע"ש לע"ש". כל שיחה קלה היתה להם סנסציה חשובה בשביל העתון ששמשו לו. וככה נוצרה להפקיד ולהפקידות דמות של יצור משולל צלם אלהים.

ודומת העיר, והעתונים מצדם, היו כורכים פקידות ופקידים יחדו, ודנו את כלם, באמת מידה אחת, אף כי שונים היו זה מזה. היו בין הפקידים גם טובים, גם בינונים וגם רעים, כנהוג בחיים. ובבואי היום לרשום לדור, את פרשת הפקידות שהתרגלנו לבטאה כעין מפלצת, אלך בספר „ראשון־לציון", ישר נוכחי: אביא את החיוב אפילו מן הפקיד הגרוע, כמו כן את השלילי אפילו מן המשובח שבשטח דברי ימי ראשון־לציון:

הפקיד

הגנן דיגור

תמונת
האגר. דיגור
לא השגתי

במקום ציור 190.

צרפתי היה. ובבואו לראשון לציון החל תיכף במלוא תפקידו: המשיך את עבודת הבאר שהאכרים החלו לכרות ולא יכלו לגמור. הוא ניהל את עבודת בנין שמונת הבתים הראשונים, לאכרים ולפקידות. — וכן הופסקה פעולת ועד המושבה, משום שתעודתו ועד לענינים הצבוריים שבמושבה, התרוקנה מתוכנה. כלכלת הענינים הצבוריים העמיס המנהל בשם הנדיב על עצמו: בית־ספר, בית־כנסת, מקוה, מרחץ, שרות מרפא כגון: רופא, מילדת, בית מרקחת וכל שאר הענינים הצבוריים, הכל עבר לידי המנהל. אלא מה? המנהל דיגור, שבמקרה גם לא היה יהודי, לא הבין את המתישבים האלה, כמו שגם הם לא הבינו אותו. לא היתה ביניהם לשון משותפת. צרפתית הם לא ידעו, רוסית או גרמנית הוא לא ידע, וכך יצאה כמה פעמים אי־הבנה ביניו וביניהם; כבימי דור הפלגה חיו. ודבר זה גרם להתרגזות משני הצדדים. — דיגור היה לו ידיד בפריז ושמו לירואה Leroy ויהי מרשיע ומלשין לפניו על האכרים, לירואה זה היו לו מהלכים בבית הברון ויהי מוסר את הכל להברון הצעיר שהיה זקוק לעודדות בענין כביר ונשגב זה שהחל בו, והנה השפעה נגדית, שהרגיזה את הברון, עד שישב ביום 17.10.1883 וכתב מכתב איום מלא זעם ועברה ומעליב להקולוניסטים. על אשר אינם מכבדים די את פקידו, את שליחו הא׳ דיגור.

ולא בכדי קרא עליו ארלנגר הטוב על דיגור באחד ממכתביו להירש, אשר את האוטוגרף שלו הראתי בפקסמיל הנדפס בדף 128 בספרנו זה. ואומר עליו (על דיגור) Comme un autre רשע Cést un. המלה „רשע" כותב ארלנגר בעברית. — וסוף סוף עזב דיגור את המושבה, ובמקומו נמנה אחר.

הפקיד

המורה בֶּנְשִׁימוֹל

דיגור לא הוציא את שנתו בתפקידו בראשל״צ והנה נשלח לזכרון־יעקב, ובמקומו בא בנשימול שהורה לתלמידים במקום ישראל. הוא היה אדם בעל הגיון ישר, פקיד נאמן לשולחו, הוציא לפועל את תפקידו לטובת המתישבים, כפי שפקדו עליו מלמעלה, מהברון, באמצעות המנהל הירש ממקוה־ישראל.

תמונת
הפקיד בנשימול
לא השגתי

במקום ציור 191.

למזלו של בנשימול, שהיה אדם שקט, ולא אהב סכסוכים, קרה, דוקא בתחלת ימי הנהלתו, מקרה שהוטל עליו להוציא לפועל פקודה עריצה:

בא׳ ינואר 1884 בא מברק מהברון, כי המתישבים יוציאו מקרבם אחד מהם, את ישראל בלקינד, ולגרשהו מהמושבה. זה היה הנקם והגמול בעד דיגור. ובעד מכתב התלונה שכתבו האכרים נגד הירש להברון, בעריכת בלקינד.

ישראל בלקינד לא רצה להיות סיבה שאֶחָיו האכרים יַעֲנְשׁוּ בשלילת תמיכתם. היו רבים ביניהם שסבלו רעב ממש; וכלם החליטו פה אחד, שאם גם ירעבו כלם ללחם לא יקימו הפקודה לגרש את ישראל בלקינד מראשון־לציון. — ויקם ישראל וילך בעצמו להמנהל ויאמר לו:

— „אני עוזב מרצון עצמי את המושבה, למען לא יבולע לשום אדם אחר".

שמח המנהל בנשימול, איש השלוה, והצהיר לו לבלקינד:

— „מכיון שאתה בעצמך עושה ג׳סטה יפה של הקרבה עצמית, כזאת, הריני מבטיחך כי אחיך ואחותך (שמשון ופניה), שגם הם היו אכרים בראשון, לא יסבלו בגללך כלום"[198]). — וכך הווה. ולאחר עבור שבועות אחדים, פגה הגזירה וישראל שב, לאחיו ולאחותו לראשון־לציון. ובפורים (התרמ״ד) נפגש פנים אל פנים עם בנשימול בתוך ראשון־לציון וסחו ביניהם, והכל אתי שפיר[199])

הברון אהב מאד את בנשימול. וכשחלה, תלגרף ארלנגר להירש בשם הברון ביום 20.10.1884 בעברית, בסגנונו: „היוכל בנשימול לילך ראש־פנה. האויר טוב. בֶּר[200]) מאמין בו ויניחהו בלי קונטרולה, לא כן באחרים".

זמן קצר עשה בנשימול בראשון־לציון, וכאמור, מסבת

198) עיין „די ערשטע שריט פון א״י", מאת ישראל בלקינד, ח״א עמוד 74.

199) עיין שם, עמוד 77.

200) בֶּר, ר״ת: ברון רוטשילד, עיין דף 133 בספרנו זה.

צורך תכוף בהחלפת האויר עזב את ראשון־לציון, ובאותו זמן, בסוף 1883 הופיע שיד בפעם ראשונה ציר הברון בא"י.

אליהו שיד היה בעל כשרון מצוין. הוא היה ההיסטוריקון של עיר מולדתו הַגָּנוֹי אשר באלזס. הוא נתפרסם ותפס מקום חשוב בין סופרי אלזס, ע"י ספריו הרבים, שכתב על קהילות יהודי ארצו אלזס וכו'. —

ב־1883 הזמין הברון אדמונד די רוטשילד את אליהו שיד לפריז, לסדר מחדש את חברת הצדקה שבקהלת פריז ולנהל אותה. ואחרי שנכנס הברון בעול העבודה בארץ־ישראל, בתחילה בראשון־לציון, ואחר כך ביסוד המושבה עקרון, והעמיס על שכמו גם את שכלול סמארין שקרא אותה אחר כך לשם זכר אביו: זכרון־יעקב, מינה תחילה את שמואל הירש מנהל מקוה־ישראל למפקח עליון על מושבות חסותו. ואח"כ בסוף 1883 שלח את אליהו שיד, למפקח עליון למושבותיו בארץ־ישראל. ובמשך ימי שרותו, כשבע עשרה שנים, מן התרמ"ד—1883 עד התר"ס—1900, היה אליהו שיד תמיד בתנועת נסיעה בין פריז — קונסטנטינופול — וארץ־ישראל. ואלה תולדותיו של שיד:

ציר הנדיב

אֱלִיָהוּ שִׁיד

אליהו שיד נולד בהגנוי אשר באלזס ביום י"ט חשון התר"ב — 24 אוקטובר 1841. מת כ"ב תשרי התרפ"ג—23.10.22.

אבותיו חנכוהו בעירם הגנוי בתרבות ישראלית עתיקה, ובבתי ספר הממשלה עד ליציאום. עד עמדו לבחינות הבגרות Baccalauriat והשאר השתלם מעצמו בהשכלה גבוהה. ובהבגרו נכנס למסחר ואח"כ עבר לעבודות רוחניות.

התנהגות „חברה קדישא" בשעת מות אביו עשתה על שיד רושם רע מאוד ויחליט לחולל תקונים.

ובשנת 1863 יסד שיד בהגנוי חברת „עם סגולה". ויהי בה המזכיר הראשון, ואח"כ נבחר בה לנשיא החברה. אופי חברה זו, היה מין רפורמה לחיי קהילה יהודית, לפי רוח הזמן, וכן חקו אח"כ הרבה ערים באלזס, וייסדו להם גם את חיי קהלותיהם על פי חתך „עם סגולה" שבקהילת הגנוי.

ב-1870, בעת מלחמת צרפת רוסיה, נכנס שייד בפעם ראשונה לחיים הצבוריים הכל אנושיים. הוא קבל עליו משרת מזכיר לפצועי המלחמה, והאינולידים; ואחרי זה נבחר לחבר העיריה הגנוי, ויהי למזכיר העיריה. וקבל משרת מנהל בנק

ציר הנדיב אליהו שיד

ציור 192. נולד בי"ט חשון התר"ב — מת כ"ב תשרי התרפ"ג

החסכון הצבורי. ובסוף נבחר לנשיא קהלת הגנוי.

בהזדמנות שהיה על שיד לערוך מחקר בספריה הצבורית של הגנוי, הושפע מהמסמכים ויפרסם ב„אוניורס איזראליט" בצרפת דברים חשובים על בית הקברות של הגנוי; וזו היתה עילה ליצירה חשובה שלו: „דברי ימי היהודים בהגנוי" אשר פרסם ב־1880 — 1879 ב Revue des Etudes Juives וכן דברי ימי חברת „גמילות חסדים בהגנוי" שנוסדה בשנת 1622 ויפרסם ספרו זה ב־1882.

ואנו מוצאים בהקדמתו לספרו „דה"י ליהודי אלזס" הפסוק הזה: „מכיון שכבר הושקעתי בהארכיונים, נדבקתי בהם, בהמסמכים כל כך, שמשכו אותי עד לחבור ספר חדש: „דברי ימי היהודים באלזס"[201].

גם חבר ספר דברי ימי המשורר היהודי אויגן מנואל 1901—1823. והרבה מאמרים פרסם ב„אוניורס איזראליט" וכן גם בעתוני אלזס.

201) עין בהקדמה: Hestaire des Juifs d'Alsace par Elie Scheid 1886.

אחר השלימו ספר זה התמסר שיד למחקר על חיי ה„פרנס" הגדול: רבי יוסלמן מרוסהיים אשר חי בחצי הראשון של המאה הששעשרה. איך הגין על יהודי הממלכה הגרמנית; והמליץ ביחוד על יהדות אלזס ועל יהודיה.

הד כל הפרסומים האלו הגיעו לאזני הברון אדמונד די רוטשילד, ויקרא ב־1883 את המחבר אליהו שיד אליו לפריז וימסור בידו את התחדשות הארגון של חברת „גמילות חסד" הפריזית. ובשנת 1883 — תחלת התרמ"ד מסר לשיד את הפקוח על ארגון הישוב החדש המתהוה בחסותו בארץ־ישראל.

בחג הסוכות בהתרמ"ד, הופיע שיד בפעם הראשונה בראשון־לציון (אחרי שנפגש במקוה־ישראל, אצל שמואל הירש עם הבילויים): הכיר את מיסדי ראשון־לציון, הכיר את שאיפתם, הכיר את מהותה ואיכותה של המושבה ראשון־לציון. ומראשון, לעקרון, מיסדיה, מחסוריה ושאיפותיה; נתן לבנשימול את הוראותיו, ושם פניו לצפון הארץ לזכרון־יעקב וסביבותיה. סדר בממשלה בחיפה את העברת אדמות זכרון־יעקב, שהיו רשומות על שם לא־יהודי, כמדומני ג'רמן שמו, והעבירן על שם לֶבֶל ראש חובבי ציון ברומניה. בבקורו הראשון הזה, עשה שיד בארץ ששה חדשים.

בשובו לפריז מסר את הדין וחשבון הראשון שלו להברון, בו הציע תכניות רחבות לעבודה קבועה ולא ארעית ומקרית אלא שיטתית.—את בנשימול העביר מיהודה לשומרון־לזכרון־יעקב. ואת יהושע אוסובצקי מינה, בהסכם הברון, ארלנג'ר והירש, לפקיד (מנהל) בראשון־לציון.

בפריז המשיך שיד עבודתו בחברת גמילות חסדים, ובאותו זמן גם נהל את הארגון שהקים בארץ־ישראל. — בתחלה היה מבקר את ארץ־ישראל פעם בשנה, ואחר כך כמעט פעמים בשנה. לרגל סדור עניני קניות קרקעות, היה נוסע גם לקונסטנטינופול. הוא קנה את לב הברון, וימשכהו במשך שבע עשרה שנה לעבודות ישוביות רבות. והרבה קניות אדמה נתהוו בימי פקידותו ע"י הפקידים בארץ, החל ב„עיון" שבראשון־לציון וגומר בסג'ירה ובחורן שבגולן בבשן. נגאלו על ידו מאות אלפים דונמים.—לבתי הספר בארץ ישראל הוא נתן בתחילה כוון אליאנסי, להפיץ לשון צרפתית בארץ, והושפע לבסוף הוא בעצמו מההוי הארץ־ישראלי.—וכן עזר הרבה להפצת תוצרת היקבים ראשל"צ וזכרון־יעקב ע"י יוזמי ה„כרמלים" בעולם[202]) ותחית הלשון, ויחליף את שטתו לתחית העברית.—

אציל דמוקרטי היה אליהו שיד. אתו יכלו להתוכח, וגם לבטא לפניו התנגדות לדעתו. היה מקשיב ומאזין, ואח"כ שפט נכוחות. כמה פעמים בטל את רצונו מפני הגיונו של זולתו, מבלי לשעות שהבר־פלוגתא שלו הוא נושא משרה ונמצא תחת פקודותיו. אם רק מצא שיש הגיון ותועלת בדברי מתוכחו שנה את דעתו. אפיו ומזגו היו נוחים לבריות.

בפגישותי אתו גם בפריז וגם בראשון־לציון קרו לי הזדמנויות שונות שהוכרחתי להשפיע עליו לחזור בו מדעתו ונמשך אחרי וחזר בו.

דוגמא אחת: בין הצוויים והפקודות שנולדו בימי שלטון הפקיד בלוך, היתה פקודה אחת: שאסור לנושא משרה במושבות הברון לכתוב בעתונים. ומעשה היה באחד החשובים שבפקידים בהתר"ן שכתב ב„המליץ" (בפסודונים), והיו שם דברי עלבון למי שהוא והדברים הגיעו לבלוך, וכמעט שאבד את משרתו. והנה כתב אחד ממיסדי המושבה ביובל העשר לראשון־לציון בהתרנ"ב את דברי ימי ראשון־לציון ב„הצבי" ושם נמצאו דברי שבח למי שהוא. ויבואו מלשני בסתר, ויספרו לבלוך כי לא המיסד הוא שכתב ב„הצבי" אלא אחד הפקידים, דוד יודילוביץ. מיד נקראתי להפקיד בלוך... אמרתי לו: מכיון שחתום תחת המאמר שם אהרן מרדכי פרימן, אין עלי שום אחריות ואני אוכל להענות רק על דבר ששמי חתום תחתיו. ויחזק הפקיד בלוך את דבר האיסור בפני, שלא אוסיף לפרסם שום דבר, לא בשמי ולא בעילום שמי כי כך הוא רצון הברון, ואם לאו...

והנה בא שיד בסבובו הקרוב גם לראשון־לציון כמנהגו. התאוננתי לפניו, ויאמר לי: — „כתוב מה שתרצה רק בשמך מפורש, והיה אחראי בעד דבריך. ואיש לא יפגע בזכויותיך. גם אני פקיד וגם אני כותב, אלא בשמי מפורש".

עוד דוגמא: היה מנהג פילנטרופי שהנהיג שיד בביה"ס, להעניק סטיפנדיום להתלמיד ולהתלמידה היותר מצטינים: הסטיפנדיום היה: השתלמות ב„בית יתומים" של הברון בפריז, ששמש כעין סמינריון, לילדים עניים. ממילא מובן כי התלמידים והתלמידות ששבו אחרי שנים אחדות מפריז להמושבה בתורת מורים מוסמכים היו חדורים רוח צרפתית ולא היו מתאימים כלל לחנוך דור עברי לתחיתנו המתהווה.

202) עיין דף 272, במאמרו של ז. גלוסקין, בספרנו זה.

וכבר היו לנו נסיונות אחדים במושבות הגליל, וכן בראשון־לציון. והנה נפל פעם הגורל בשנת התרנ"ז על התלמידה שלי היותר מצוינת בשנה ההיא, אסתר שפירא, וכבר הוכרזה למועמדה להשלח פריזה. בארתי לא. שיד: כי אין צורך להמושבה בחנוך פריזי, והיא תוכל להשתלם בבית ספר פרבל שיש בירושלים באנגלית, וליסד לתכלית זו בראשל"צ „גן ילדים" עברי[203]) ושיד הסכים לדברי בכל מלוא מובנם, ולא אסתר ולא שום תלמידים אחרים לא בנים ולא בנות לא נלקחו יותר מארץ־ישראל פריזה.

בראשון־לציון הוקם גן הילדים העברי הראשון בעולם עפ"י צו של אליהו שיד. — ולמותר להרבות עוד במשלים שישנם למדי בצקלוני.

שבע עשרה שנים, מן 1883 עד א' ינואר 1900, ניהל אליהו שיד את הישוב של הברון בארץ־ישראל, וכל דבר טוב שנוצר, עבר דרך ידו, והוא התיחס לכל הצעה טובה מצד פקידיו בא"י, כאילו הוא יוזמה, והוא יוצרה. וכשהברון מסר את המושבות להנהלת יק"א, הניח אליהו שיד את התפטרותו ב־31.12.1899 בידי הברון, אשר הקציב לו אנונה לכל ימי חייו.

במשך שבע עשרה שנות שרותו בהתישבות הברון אדמונד, פקד שיד את ארצנו בעשרים ושתים נסיעות.

אליהו שיד נפטר בפריז ביום 23 אוקטובר 1922. — כ"ב תשרי התרפ"ג.

בהתרמ"ד מינה שיד עפ"י הצעת ארלנגר, וש. הירש את יהושע אוסובצקי לפקיד בראשון־לציון. באותה שנה — החל ונגמר המו"מ בענין רכישת אדמת „עיון" שנגמרה בכי טוב, ובהתרמ"ה נמכרה האדמה להרבה יהודים שהחלו להתכנס בארץ־ישראל, ולהתישב בראשון־לציון בקרן, בלי רוחים, (עיין בספרנו זה בדפים 183 והלאה).

ואלה תולדות יהושע אוסובצקי:

הפקיד

יְהוֹשֻׁעַ אוֹסוֹבֶצְקִי

הובא לארץ־ישראל בסוף התרמ"ב מברודי ע"י כרל נטר. לברודי בא בתורת פליט מקיוב. היה אז צעיר כבן עשרים וארבע שנים.

203) עיין בספר היובל של הסתדרות המורים התרס"ג—התרפ"ח דף 156—155, וכן בספרנו הנוכחי „ראשון־לציון" דף 203—202, שם הבאתי את כל פרטי הוכוח שהיה בין אליהו שיד וביני.

יהושע אוסובצקי קבל חנוך דתי, מאביו הרב שמחה בונים אוסובצקי. — יהושע ידע לשון העברית על בוריה וגם צרפתית. נתקבל למורה במקוה־ישראל. ובהתרמ"ד נתמנה כאמור לפקיד ראשון־לציון. היה אדם בעל מרץ, וקל התנועה. — והוא נכנס לתפקידו בשעה מוצלחה:

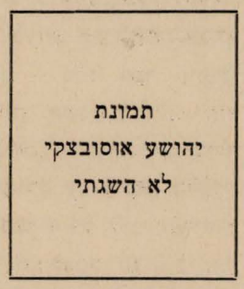

ציור 193.
נולד בשנת התרי"ח
מת בשנת התרפ"ט.

בכ"ז ניסן התרמ"ד[204]), באספת בני המושבה, הוחלט לנטוע גפנים על אדמת ראשון־לציון במדה גדולה. ויהושע לקח על עצמו, להשיג מהברון את ההוצאות לנטיעות האלה, בתנאים ידועים, ואת דבריו קיים, והנטיעה החלה בהתלהבות גדולה. עמדו אז במו"מ עם מוסא אפנדי ונקנתה ממנו חלקת אדמה: „עיון", ובהתרמ"ה—מ"ו נחלקה האדמה בין האכרים החדשים שהתישבו על חשבון עצמם. גדלה המושבה גם בכמות אוכלוסיה, גם בכמות אדמתה. והרבה דברים טובים נוצרו בישוב ע"י יהושע אוסובצקי.

הוא הציל את פתח־תקוה, בזה שהשכיל להוציא מידי שכנים, אויבים, את הרבע שנגזל על ידיהם מהמושבה, וישם בתבונה ודעת את כל המעקשים למישור. לסוף שב הגוזל לסורו.

מלבד הבתים שבנו בני ראשון־לציון השיג אוסובצקי רשיון מהממשלה לעוד עשרים בנינים. ומהברון השיג הכסף לבנות אותם.

בהתרמ"ח הצליח לרכוש כברת אדמה חשובה ממערב דרום לגדרה, בערך שבעת אלפים דונם בשביל יהודי בסרביה שעלו לארץ, הקניה נעשתה ע"י שיד, וקמו אחר כך ערעורים ערביים, ואוסובצקי הצליח לישר ההדורים והכל אתי שפיר. עליה הוקמה קסטיניה שנקראה באר־טוביה.

בהתרמ"ט השיג רשיון מן ראוף פחה, הקנאי האדוק, לבנין שלשים בתים בבאר־טוביה.

אוסובצקי הושיע לבני ואדי חנין, לחלצם מצרותיהם החומריות והכלכליות גם הם. וכן השיג רשיון בניה לגדרה. בעברו להגליל, הרבה לרכוש שם, אדמות, ביחוד

204) עיין „המליץ" י"ז כסלו התרמ"ט — 9.1.1888 במאמר „עזרת סופרים" חתום „חובב ציון שלעמל"פ".

גאולת מ ת ו ל ה מהדרוזים, קניה מפורסמת, והר כנען שבין ראש־פנה ובין צפת וכו' וכו'.

הכל טוב. אך אפיו הפזיזי הביא אותו פעם לכשלון גדול, אשר בגין קלות הדעת הוכרח לעזוב את ראשון־לציון, והעלה פרק עכור בהיסטוריה שלו. – כבר ספר סופרנו דוב חביב־לובמן שלנו, ב„התנגשות השניה" שלו, ע"ד החברה „רודף שלום" שיסדו האכרים, והחברה המקבילה „אגדת רעים" שיסד אוסובצקי, והמאורע עם מיכאל הלפרין המפורסם (עיין דף 313 בספרנו זה) בצרוף כל ל"ב הפרושים והפלפולים שצמחו בעתונים בעקב המהפכה הנ"ל בישוב. ואחרי חמשים וארבע שנים (התרמ"ז–הת"ש) הנני לסגור את כל הפולמוס הזה, בהביאי בפרק „הפועלים בראשון־לציון" את נוסחת מכתב מיכאל הלפרין שכתב בעצמו באותה תקופה עצמה ל„המליץ" גליון 97 התרמ"ז. (עיין הלאה במקומו)

אוסובצקי היה אנוס לעזוב את ראשון־לציון, ובכל זאת לא אבד את משקל מרצו. הברון השליט אותו על הגליל העליון, שם היה מושל בחיפה, בראש־פנה, במתולה וסביבותיהן. ולבסוף העתיק משכנו לפריז, יסד בית־חרושת לתקליטי קינומטוגרפיים. ונפטר בפריז בשנת 1929 בשיבה טובה בשנתו ה־70 בערך.

הפקיד

לִיאוֹן

תמונת
הפקיד ליאון
לא השגתי

במקום ציור 194.

מיד אחרי עזוב יהושע אוסובצקי, באמצע התרמ"ז, את ראשון־לציון, נשלח אלינו פקיד חדש בשם: ל י א ו ן. האיש עשה רק חדשים מספר בראשון־לציון. אין לנו שום ידיעות עליו, לא מאין הוא בא ולא לאן הלך. מספר הימים שהתגורר בינינו עשה רושם של אדם טוב; הבטיח לכל דורש ולכל מבקש את כל חפצו. ואת כל שאלתו עד חצי המלכות; אומרים: שעבד תכנית לקשר את המושבה, על ידי כביש, עם הים הגדול[205] והציע זאת להברון, והנה נלקח מפה, ואיננו. ולא נשמע אודותיו בראשון־לציון שום דבר עד היום הזה.

205) עיין „לנוער" ראשון־לציון מאת דב חביב־לובמן.

הפקיד

דָּוִד חַיִּים

תמונת
דוד חיים
לא השגתי

במקום ציור 195.

ועוד באותה שנה, בסוף 1887, נתמנה מצד שמואל הירש, פקיד חדש ל־הנהלת המושבה, ושמו דוד חיים.

תפקיד מיוחד העמיס פקיד זה על שכמו, אולי גם שלא ברצונו: לדכא את המורדים. הזמין את המתישבים אחד אחד לבית ה־פקידות, והניח לפניו כתב התחיבות על שלש גזירות: והרי פה התרגום העברי שנעשה אז, של אותן הגזרות:

„אני החתום מטה (פלוני בן פלוני) קולוניסט מהמושבה ראשון־לציון התחיבתי (?) את עצמי בפני האדונים המנהל בית הספר לעבודת האדמה במקוה־ישראל ה' הירש ומנהל המושבה ראשון־לציון ה' חיים לקיים בכל תוקף ועוז את הפרטים האמורים למטה והנעשים במטרה להרחיק כל מריבה מהמושבה ואלה הם:

1. לא אוכל להיות חבר איזה (? ד. י.) חברה אשר לא נתאשרה מהאדון ערלאנגר.

2. לא אוכל לקבל בביתי איש זר אשר לא מבני המושבה יותר מעל (? ד. י.) ארבעים ושמנה שעות בלי הרשאה בכתב על זה מהאדון מנהל–המושבה.

3. לא אוכל לקחת שום פועל לעבודה בלי הרשאה בכתב על זה ג"כ מהאדון המנהל.

נעשה במקוה־ישראל ביום 1 יוני 1887".

(חתום)

מנהל מקוה־ישראל
ש. ה י ר ש

פקיד מושבת ראשון־לציון
ד ו ד ח י י ם.

בעברית ובצרפתית. והרי פה ה ג ל י פ ה של אחד הטופסים: הצרפתית ב א ו י ט ו ג ר ף של חיים עצמו.

הפקסימיליה הזאת, אינה זקוקה לשום באור ולשום פרוש. היא מדברת בעדה עצמה:

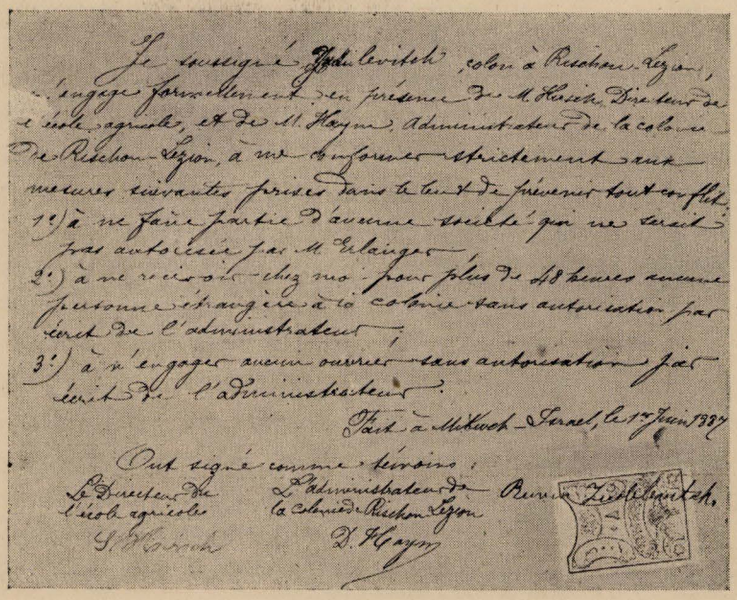

ציור 196. טופס גזירת פריז ע"י הפקיד דוד חיים על ראשון־לציון בא' יוני 1887.

בימים ההם היינו מנותקים מהתבל כלה. דואר באה אלינו פעם בשבוע, ולפעמים רק פעם בשבועים. הרפורטרים, שבימים ההם, אז בארץ, עשו את שלהם, והודיעו מיד את הדברים לעתוניהם בחוץ־לארץ. בכלל היו בחוץ לארץ רק „המליץ", „המגיד" ו„הצפירה", וקצת עתונים של „יודאיקה" בגרמנית, והם לקחו תיכף עמדה של „כבוד ההיררכיה"... „מצוה עליהם, על הקולוניסטים, שהמרו את פי הנדיב", ואף „הצבי" המקומי הציג את המערכה באותה התמונה הרגילה. וכל זה: „מפחד פן יסוג הברון ממפעלו ויתרחק מהישוב".

אחדים מהמיסדים שעוד היה בכוחם לעזוב את המושבה, עמדו על דעתם ולא חתמו ולא קבלו עליהם את הגזירה, ויעזבו את ראשון־לציון, וה שא ר חתמו כלם; ולא הם (האכרים) ולא הישוב כלו, ולא חמימות אהבתו של הברון לאר"י, לא סבלו כלום. הגזירה היתה בבחינת „א מ ר" תורכי. כשעברו עליו מספר ירחים תש כוחו. נתישן. ורק לעתים רחוקות ל„כשירצה הפקיד" היה יכול להשתמש בו.

אותו פקיד דוד חיים כאשר בא כן הלך. ולא השאיר אחריו שום רושם, לא על ראשון־לציון בפרט, ולא על הישוב בכלל. ובתחלת שנת התרמ"ח הופיע בראשון־לציון פקיד חדש בשם: אדולף בלוך.

הפקיד

אַדוֹלף בְּלוֹך

תמונת
אדולף בלוך
לא השגתי

במקום ציור 197.

בתחלת התרמ"ח נתמנה א. בלוך לפקיד (מנהל) בראשון לציון. אדם עז, כמעט גוץ בעל כתפים רחבות, פנים שזופות, מגושמות, עב הכרס. כל דבר שיצא מפיו היה אמור בקפדנות. וקריר, כאילו יוצא הקול כ„אוב מארץ". לא הקדים שלום לשום אדם רק השיב שלום למי שהקדים לו. חי בודד. שמר על תפקידיו. כלם עמדו לפניו כ„עבדא קמא מריה", והוא נהג כשבע שנים ביד רמה. — ובימיו, דוקא בימיו, התקדמה המושבה בחומר וברוח: נבנו הרבה בנינים להאכרים ולהפקידות, וב ר שיונות הממשלה. — בית הכנסת הוקם על תלו בפארו הפנימי והחיצוני. — היקבים הגדולים שאין דוגמתם בכל המזרח, תחתיים, שניים ושלישיים. — כרו באר חדשה. — נוסד בית־הספר העברי־עברי הראשון בעולם. — כרמים כסו את

כל ראשון־לציון הישנה ואדמת „עיון" החדשה. — הבצירים הלכו הלוך וגדול משנה לשנה.

החיים הצבוריים אמנם קצת צמקו כגרוגרת. אבל להמעמד ההתישבותי לא נגעה ההצטמצמות הזאת. על המוסדות הצבוריים היה בלוך המנצח; הוא מינה שמש, חזן, שוחט, מלמד, מורה, בלן, בלנית ושומרים על הכרמים. — על איזור הבניה היו האכרים חיבים בעצמם לשמור כל או"א בלילה של תורו. — חיים גולדברג מיפו נתמנה למוכתר במושבה. — רבו נטיעות אקליפטוס. — בנין הרפתים והאורוות הגדולות. — רשיד פחה במושבה. — לפני גמר היקב נמכרו הענבים לגרמנים בשרונה. — בהתרמ"ט: הוציא לפועל את היתר השמטה של הרבנים: אלישברג, יצחק אלחנן, מוהוליבר, וַכס. — הפקידות בנתה מעון, צריף גדול מאד, לפועלים היהודים. — במקום ד"ר דרבלה נתמנה ד"ר מזיא. — במקום הרב השו"ב חיים טוביה רפפורט שנתאכר, נתמנה הרב השו"ב מרדכי זינגר. — הובאו גפנים מהודו להרכיב הגפנים הצרפתים. — במקום הרוקח פוסיצלסקי נתמנה מאיר אלכמיסתר. — עסקו בגדול תולעת המשי בהנהלת מנשה מאירוביץ. — חגגו את הבציר הראשון ביקב ראשון־לציון תחת ראשות הגנן הראשי ארמנס והיַיִן דיפוי. — נתמנו שומרים על הכשרות ביקב: הרב יוסף הלוי ודוד גיסין. התר"ן: הובאו מפריז ליקב מכונת קרח וכן אלמביק לזקוק. — ברוצינר, כימיסט ידוע מאירופה כונן מעבדה (לבורטוריום). — נטעו שקדים. — התרנ"א: בהשתדלות ד"ר מזיא נוסד בית חולים בבתי עץ נפרדים, לפי חוקי הבריאות במושבה. — נוסדה חבתניה (תעשית חביות) באופן מיכני ביקב. — עסקו בגדול דבורים. — מחרשה פוילר הובאה לחרישת עומק: 60—80 ס"מ. — נתקבלו פני אורחים חשובים במושבה: אוסישקין מנחם, גינזבורג אשר (אחד העם) הכהן מרדכי בן־הלל, הלוי יוסף, טיומקין זאב, הרב מוהליבר, הרב מזיא. — ממכר יינות ראשון־לציון נמסר במצרים ליוסף נסלר. — היַיִן דיפוי נתפטר ובמקומו בא פִּישו. — כוננו סחרחוק „ראשון" בין הפקידות והיקב. — התחיל לעתמן בני המושבה. — ענבי רחובות וואדי חנין הורשו להתקבל ליקב ראשון־לציון. — התרנ"ב: נתקבלו ע"י בלוך אורחים: אברהים פשה מירושלים; אגרונום זוסמן מאודיסה, ברון מלר זקומולסקי שר נכסי המלכות בפטרבורג. — דוד יודילוביץ (וחבריו בן יהודה וגרזובסקי) יסדו בראשון־לציון עתון עברי לילדים, הראשון בעולם. — התרנ"ג: המתישבים יסדו חברה קדישא, הכנסת אורחים וקופת צדקה. — מנשה מאירוביץ יסד עתון חקלאי ראשון, קודם בזרגון ועבר לעברית בשם ה„אכר". — נוסד בית מטבחים על חשבון העדה. —

יש להרים פעולה מיוחדת אחת. שפעל בלוך בפתח־תקוה: ריב נצחי היה בין בני פתח־תקוה ובין השיך אבו־רבח שהיה „מועד לעולם" לנגוח את בני פתח־תקוה מבלי לבדוק בתחבולות ובמזמות. הכל היה כשר לפניו, לפעול כמובן לא בעצמו, אלא ע"י חסידיו, עושי רצונו; עד כדי כך, שהעליל בבית המשפט בשכם, עלילה על אכרי פתח־תקוה ועל הפקיד העליון שלהם בלוך: „שהתנפלו מזוינים על הערבים שלו" וכו' והפס"ד נחתך: „מאסר לבלוך חמש עשרה שנה". ואחר כך ערך השיך הקדוש עלילה חדשה על בני פתח־תקוה בענין ה„רבע" הידוע של פתח־תקוה. אז לקח עליו בלוך לסדר את הדבר, למרות שבפצוח אגוז זה, טפלו אוסובצקי וראשי המושבה יותר מעשר שנים, הוא (בלוך) הצליח להביא את הדבר לידי גמר שלום נצחי, עם אבו־רבח, בעזר פחת ירושלים ר ש י ד פחה,[206] ופתח־תקוה נשמה לרוחה.

הפקיד

אֶטִינְגֶר

תמונת
הפקיד אטינגר
לא השגתי

במקום ציור 198.

על דבר המטריקציה שלו אין לי שום מקורות לא תאריך ולא מקום מולדו.

בערך באותו פרק זמן שבא בלוך למושבה ועוד מעט קודם לבואו, בא גם אטינגר; מפריז בא, הוא הידה חתנו של א. פרנק, ראש „חברת הצדקה" של קהלת פריז. הוא עשה פה כעין סגנו של בלוך. — הוא ידע שחיטה, לכאורה היה צריך גם לקבל עליו את משרת שוחט בראשון־לציון. ומאוד יכול להיות שהיה ראוי לאותה איצטלא, מצד תכונת נפשו בפנימיותה, ואולי גם ידע ספר, אלא שבחיצוניותו לא הציג שוחט ובודק כלל, זה היה אברך משי צרפתי, מצוחצח, זקנו מגולח למשעי, כלו כאילו אומר כבוד: „אני שייך

206) עיין ב„ספר יובל פתח־תקוה" מאת יערי־פולסקין ומ. חרזמן, עמוד תכ"ד.

להשוחטים של המאה הבאה!" ומיד הודיע לו מי שהורשה לכך, שיש שוחט במושבה מן דורו של ישראל סבא, ובני המושבה לא יאכלו משחיטת שוחט צרפתי, כי „כל כדין לאו סמוכי להון". — מיד אחרי הבציר הראשון ביקב יסדה פקידות פריז חנויות אחדות באלזס בשביל מכירת יין ראשון לציון, בעיקר בשטרסבורג. ויתמנה פה אטינגר למנהל עניני מחלקת „סחר היין" של היקב. ועליו שומה להוציא לפועל את ההזמנות. לחנויות דאלזס, ולהוציא לפועל אה המשלחים. — וכאשר בלוך היה נוסע לחו"ל היה אטינגר ממלא מקומו בפקידות בתורת מנהל המושבה. — באחד הימים נקרא חזרה לפריז ולא שב יותר לראשון־לציון.

הפקיד

חַיִּים חָזָן

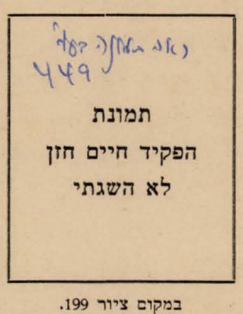

תמונת
הפקיד חיים חזן
לא השגתי

בסתיו התרנ"ד עזב אדולף בלוך את משרתו בתורת פקיד ראשל"צ ובמקומו בא חיים חזן.

המטריקציה שלו לא השגתי.

בימיו: נוטעו הרבה עצי תות לגדול תולעת המשי. — נטעו עצי שטה במקום הצבר, בתורת גדרות. — גפנים אמריקאיות רבות נוטעו וגם הורכבו. — הרחיבו את בניני היקב. בין האורחים שהוזמנו לאבן הפנה היה גם „ועד המטבחים" בתורת ועד המושבה. — הוצאה חוברת מיוחדת על „מראה כשרות היין בראשון־לציון". — התרנ"ה: נבנו הרבה בתים חדשים, ביניהם בית מיוחד בתורת בית ספר לבנות. — אורחים חשובים: החכם באשי מירושלים, הוא ראש הרבנים יעקב שאול אלישר, שפרסם אח"כ כרוז מיוחד על כשרות היין. —נפתח בית ריחים ע"י מכונת הקטור שביקב. — אחד הכורמים (בנימין פין) נטע פרדס של אתרוגים. — נפתחו בתי מסחר בברלין ולונדון לסחר יין ראשון־לציון. — נוסדה תזמרת בנצוחו ובהנהלתו של בוריס אוסובצקי (אחי יהושע אוסובצקי מי שהיה פקיד בראשון־לציון). — אליהו שיד נדב אלף פרנק לטובת התזמרת. — הפקידות חלקה אדמת בור לבני הכורמים ולפועלים ותיקים. — הפקידות עשתה נסיונות במכונת־דגירה (אינקובטור) בהשגחת מאירוביץ על דגור ביצי עופות. — עשו תחנה מטאורולוגית לחקור מזג האויר במושבה. — התרנ"ו: נוטעים ורדי ג'רניום הנותנים שמן ונקרא: שמן ג'רניום וגם העמידו מכונה להוצאת השמן. — הניחו יסוד לבנין בית העם. — סללו את הרחוב הגדול — נבנה בית מרחץ לזיעה ואמבטיות חמות. — החברה „עזרה" הציגה את יין ראשון־לציון בתערוכת ברלין.[207] — התנחלו במושבה תשעה עשר כורמים חדשים. — התרנ"ז: הקימו מכונת קרח גדולה והגדילו בכוח את מכונת הקטור. — חגגו את „פתיחת ביה העם" אורח נכבד: מאיר ממשפחת רוטשילד מלונדון, נדב לבית הספרים מנוי תמידי לשני עתונים. — התרנ"ח: בונים מגדל גבוה ועליו ברכת המים ע"י האדריכל וָרון. — ועד המושבה הגיש מכתב תודה לבוריס אוסובצקי בעד עבודתו ועמלו ביקב. — נבחר ועד בריאות. התנחלו עוד כורמים חדשים. — חברת המכבים הראשונים מלונדון מבקרים במושבה בתוכם הסופר הגדול: ישראל זנגוויל. —

חיים צבוריים חדשים קמו במושבה באשור הפקיד חיים חזן: סודרו ספר תקנות העדה ב־34 סעיפים, באחד מהם בחירת ועד המושבה. — מהנדיב באה תרומת ספרים ל„בית הספרים". — התרנ"ט: נפתח גן־ילדים עברי ראשון בעולם בהנהלת אסתר שפירא. — בקרו את המושבה: ד"ר תיאודור הרצל וחברי ועד הפועל הציוני מוינה: דוד וולפסון, ד"ר בודנהימר, ד"ר שנירר, יוסף זידנר. — בקרו עוד אורחים במושבה: יורק שטינר, אמיל מאירסון שליח חברת יק"א, פרופ. רברנד, ויליאם היכלר ידיד הרצל. — הברון ורעיתו מבקרים במושבה. — התר"ס: מבקר במושבה: הפחה תופיק ביי ורעיתו. — נוסדה חברת מניות לממכר יין ראשל"צ תחת השם „כרמל ניו יורק". — אמיל מאירסון פקיד יק"א בא למושבה בלוית אריה ליפא שליט לסדר מעמד המושבות. — הפקידות מחכירה את הפרדס אצל הבאר לשלשה אכרים.

אחרי עזוב הפקיד חזן את ראשל"צ, הוסרה הפקידות מראשל"צ. כל עניני העדה שבו ונחתכו על ידי ועד המושבה. — על נכסי הברון בראשל"צ היו מפקחים מרחוק ומקרוב הפקידים של המרכז ביפו כגון: אברהם בריל, ד"ר יצחק לוי ואליהו ספיר. ובעניני חקלאות הגנן מ. אפלבוים, ועל כלם היה מנהל ראשי שישב בבירוט א. פריאנטי, והנה הופיע בשנת התרס"ד אדם צעיר הנרי פרנק כבן 26 בתורת סגן לפריאנטי, ומיד אחר זה נפטר פריאנטי, ופרנק לקח מקומו.

207) עיין בספרנו זה דף 345־343.

הפקיד

יְהוֹשֻׁעַ אַבְּרָבָאיָה[208])

ציור 200.
נולד בשנת התרל״ח
מת בכ״ח סיון התרצ״ד.

יהושע אברבאיה נולד בשנת התרל״ח בערך.

אמנם לא היה פקיד ממונה ביחוד על ראשל״צ אבל התיחס במסירות לב לראשון־לציון ולאכרידה, בכל דבר שפנו אליו. — בימיו נסדרו בכי טוב כמה וכמה חשבונות שבין הכורמים ובין הברון. — על משמרתו עמד יותר משלשים שנה. מסור ונאמן לתפקידו. טרח הרבה בחלוקת אדמת „אחוזה״ ואדמת סרפנד־חרב. מסור ונאמן היה אברבאיה לתפקידו. אברבאיה נהיה גם לאזרח בראשון־לציון, קנה בה קרקע ונטע שקדים ופרדס.

עזר הרבה בסדור עניני פתח־תקוה, עקרון ועוד.

בימי מלחמת העולם גילה יהושע אברבאיה עסקנות צבורית, שהיתה רבת ערך להישוב ולהמושבות בפרט. בחוג פקידי הממשלה התורכית היתה רבה השפעתו מפני שהיתה לו עמהם לשון משותפת. הוא שלט בלשונות צרפתית ותורכית ואילו היו גם שפות הפקידים הגבוהים. — אברבאיה עבד הרבה בהתיעצות תמידית עם אלברט אנטבי, בטרם שהגלהו „ידידו״ ג׳מל פחה לקושטא. בימי ה„לנד סטלמנט״ האנגלי עזר הרבה לברור ההעברות של קרקעות ראשון־לציון על שמות האכרים.

מוצאו ממשפחה ספרדית עתיקה, המתיחסת להאמורא רבא; בקרב המשפחה נשלב השם „רבא״; ומזה „אב־רבא־יה״. ומנהגי ישראל סבא נשמרו במשפחה הזאת בטהרתם.

יהושע אברבאיה נפטר בתל־אביב ביום כ״ח סיון התרצ״ד. — 11.6.34.

208) שאבתי מרשמי הא׳ כתריאל רפפורט, ומשל עצמי.

הפקיד העליון

הֶנְרִי (צְבִי) פְּרַנְק

ציור 201.
נולד בשנת 1878
מת בינואר 1937

הנרי פרנק נולד בפריז בשנת 1878.

פרנק לא היה פקיד מיוחד לראשון־לציון, אלא שומה עליו למלא תפקיד כפול, בראשון לציון (גם בשאר המושבות: א) למלא מקום המפקח הגדול אליהו שיד, בפקוח כללי ברוח הברון, ועפ״י הוראות חברת יק״א; ב) ולמלא במושבה את מקום המנהל שכסאו נשאר ריק; אחרי חיים חזן לא נשלח יותר שום מנהל למושבה. — המנהל מרחוק ומקרוב בראשון־לציון היה הנרי פרנק.

בימיו נמסר טרנספורט היקב לבני המושבה, ואח״כ נוסדה בעזרתו חברת „אגודת הכורמים״ הראשונה; ואח״כ „אגה״כ המשותפת ראשון־לציון וזכרון־יעקב״, עם חוזה מסחרי גלוי לעין, נדפס שחור על גבי לבן בין הברון (יק״א) ובין כורמי היקבים; בוצעה „עקירת״ הנפנים המיותרות, והפצויים להכורמים; נקנתה אדמת בית־דגון בצפון המושבה, ו„אחוזה״, ו„סרפנד־חרב״ מדרום ראשון־לציון. — בוצעה נטיעת השקדים במדה גדולה. אחרי העקירה. — נטיעת עצי הדר, והתפשטות הבארות בראשון־לציון. הרבה צעירים נספחו להפרדסנות בהמלצת פרנק לפני הברון. — ביזמת פרנק הופרש קרקע בזול, אזור מיוחד לתעשיה בראשון־לציון: בתי חרשת לזכוכית, לרהיטים, לנעלים, לסיליקט למרצפות וכו׳.

כשלושים וחמש שנים עמד הנרי פרנק בראש מפעלו של בנימין אדמונד די רוטשילד בישוב ארץ־ישראל. אם להגדיר בדיוק תכונתו אכנהו: „הנאמן לשולחו״; כי בנאמנות ודיקנות עשה את מצות שולחו, הברון, מבלי לגרוע אף כקוצו של יוד מרוחו ומרצונו. לא ידע פרנק נצחונות אישיים. מחמאות ודברי חונף לא לקחו את לבו. קו אחד קבע את

דרכו בחייו ובעבודתו הישובית: הרצון להוציא לפועל בדיוק נמרץ את מצות הברון באופן ישר וצודק. כשפנו אליו בהצעות ישוביות היה שוקל את הדברים, בו במקום, בפלס ההגיון שלו, והיה אם לא הלך לבו אחר הענין, דן אותו מיד בשלילה, מבלי להשלות את הפונים אליו בהבטחות שוא ותוחלת ממושכה. ואם נטה לבו להצעה, קבל על עצמו להמליץ עליה לפני הבארון, וכעבור זמן מה היה מבשר שהענין עשוי.

בימיו של פרנק נוספו כמה וכמה שטחי קרקעות במושבות הבארון. גם נתאכרו מאות אכרים, והרבה מאות פועלים נתאחזו באדמה. פרנק היה ריאלי, ובזה נבדל מפקידים אחרים של הברון אדמונד רוטשילד. מעולם לא חשש ל„מה יאמרו", והיה גלוי לב תמיד.

לאו כל אדם במעמדו של הנרי פרנק, זוכה לרכוש לו אהדת כל זרם ומפלגה, ויחיד, ביחוד בארץ כארצנו במפעל כמפעלנו: כלל ישראלי, צבורי, נדיבי, שכל אדם מישראל רואה את עצמו שותף בו. ופראנק זכה לעמוד על משמרתו עשרות בשנים, מבלי שידו בו אבן. הוא יצא ממלחמת־חיים צבוריים זו בלי שונאים. יען, כי לא נטה מעולם לצדדין, ורק היושר והצדק ליווהו בכל מעשיו. ה„הן" שלו היה הן, וה„לאו" שלו — לאו. הכל נעשה באופן בהיר וברור: ובזה הסוד של תפארת מדותיו.

לא אגזים אם אומר, כי כל דבר טוב שנוצר בארץ־ישראל על ידי הברון רוטשילד, במשך שלשים השנה האחרונות, חייבים אנו תודה עליו להנרי פרנק, בבחינת דאמרי אינשי: „חמרא למריה וטיבותא לשקיה", שפירושו: היין שייך אמנם לבעל הבית, אבל התודה — להמשקה אותו.

הנרי פרנק נפטר ב־31 ינואר 1937 [209]).

המתנדב לא הפקיד
אַלְבֶּרְט עַנְתָּבִי

מאת מנשה מאירוביץ

עבודתו של אלברט ענתבי היתה חשובה מאוד להתפתחות מושבתנו, הן ביחס הרחבת גבולות המושבה, והן בכל המקרים שקרו לה ובהרפתקאות השונות דעדו עליה ועל יושביה, במשך שנות קיומה, וביחוד בשנות מלחמת העולם.

השם אלברט ענתבי, אינו ידוע היום לרוב הגדול של הישוב, הדור הצעיר בודאי אינו יודע לספר על האיש הדגול הזה ועל מעשיו. ואך מתי מספר זוכרים עוד ומעריצים את שמו. לקושטא הגלה ענתבי, הוא ומשפחתו עפ"י גזרת ג'מל פחה בזמן המלחמה.

המתנדב לא הפקיד
אלברט ענתבי

ציור 202.

מה היה האיש האגדי הזה? ומה ערכו לישוב? אלברט ענתבי נולד בעיר דמשק. משפחתו היא כבודה ומיוחסת, משפחת רבנים מפורסמים ונערצים בין אחינו הספרדים. התחנך חנוך דתי חרדי בבית רב העיר דמשק, ובגמרו את חק למודיו נשלח לפריז להשתלם בלמודים ובמדעים. כשרונותיו היו מצוינים ושכלו חד וחריף. בהצטיינות רבה גמר את בית הספר הטכני הגבוה בפריז, ותיכף הועבר ע"י חכי"ח לירושלים, להיות מנהל בית הספר למלאכה מיסודה של חברת „כל ישראל חברים". ידע עברית וצרפתית, שלט גם בשפות הערבית והתורכית, ידע היטב את חיי אנשי המזרח ובקי במנהגיהם. היה בעל מרץ יוצא מן הכלל, ונפשו לא מצאה ספוקה רק בתוך כתלי בית הספר למלאכה ובהנהלתו, אלא, הוא שאף לעבודה לאומית גדולה ורחבה, ועד מהרה התמסר בכל לבו ונפשו אל עבודה צבורית רבת ערך, ורבת אחריות, והצליח במרצו ובשכלו למשוך אליו את הלבבות, ולהכניעם לרצונו, אם אך מצא בהם תועלת לאחיו ולהישוב בכלל. במשך זמן קצר קשר קשרי ידידות עם הפקידות הממשלתית הגבוהה בירושלים. שמו התחיל להתפרסם בתור אדם בעל השפעה, ישר ויהודי לאומי מסור. ובמקרים שונים פנו אליו פקידי מושבות הברון שברובם לא ידעו את השפות הנחוצות ולא היה להם כל מושג מתנאי החיים במדינה. בזמן קצר רכש לו ענתבי את לבות פקידי הממשלה הגבוהים, ואת לבות האפנדים העשירים והמיוחסים, לכבוד ולהערצה, וזה שמו אשר קראו לו: „ראס אל יהוד", כלומר ראש היהודים. חדר עבודתו של מנהל בית הספר למלאכה בירושלים הפך עד

209) עיין מאמרי ב„דבר" כ"ח שבט התרצ"ג—9.2.37.

מהרה למשרד מרכזי של הישוב, כעין תלפיות שכל הפיות פונים אליו. בחדר זה אפשר היה לראות לפעמים קרובות אפנדים עשירים, אנשי שם מיוחסים, יחד עם תימני עני. הראשונים פנו אל ענתבי בענינים העומדים ברומו של עולמם, להנות ממנו עצה ותושיה, והאחרון פנה אליו בבקשת עזרה להשקיט רעבונו וכדומה.

אז התגלה ענתבי בכל שעור קומתו לא רק כעסקן צבורי סתם, אלא כאיש בעל מרץ, העובד ומשרת לכלל בלי הרף מן הבקר ועד חצי הלילה, כיהודי בעל שכל חריף, יהודי לאומי, חרד על כבוד ישראל ונותן נפשו עליו.

בהתרס"ב נפגשתי בראשונה עם ענתבי. הייתי אז מורשה מטעם הועד האודיסאי, ועד חובבי ציון הרוסים. פניתי אליו בענינים שונים הנוגעים למשרתי וביחוד בסדור עניני קרקע (שטח קרקע ע"י נס־ציונה בשביל הפועלים, אדמת קסטיניה, קנית פידז'ה וכדומה). הכרתי בו אדם המעלה.

עוד בשנת 1900 בא ענתבי בהצעה מפרטת על זכיון של ים המלח, על סדור הספקת המים, על חשמלית וכו'.

כשהצליח ענתבי לגאול איזה שטח אדמה, היתה שמחתו גדולה מאד, יום טוב היה לו היום ההוא, יום מאושר בחייו. פעולה גדולה וכבירה פעל לטובת ראשון־לציון. די להזכיר את גאולת השטח החשוב בגבול הצפוני של מושבתנו בשנת 1912 ואח"כ את גאולת השטח שעל הגבול המזרחי שנעשו על ידו, עזרתו בסלילת הכביש יפו–ראשון־לציון ע"י הממשלה בשנות מלחמת העולם, ובמנת החולות לראשון־לציון ע"י ג'מל פחה. לולא הקדימתהו אגרת־ידו של האחרון, והמות שבאה עליו קדם זמנה, היה כבר כל השטח הגדול הזה מיושב.

עמד בפרץ בכל מקרה רציני שקרה לישוב בכלל, והיה מוכן בכל שעה לעשות לראשון־לציון ככל הדרוש לתועלתה.

לא שתדלן היה ענתבי, כי אם לוחם נאמן, מסור, חכם וחרוץ, לוחם לישוב הקים ולהתפתחותו, לוחם לעמו, לכבודו ולארצו.

בכדי לתת לדור הבא מושג כל שהוא על פעולותיו של אלברט ענתבי לטובת ראשון־לציון. אזכיר בזה:

א) כי ביום ד' י"ג טבת שנת התרע"ב – 3.1.1912 הגיש ועד עדת ראשון־לציון לענתבי כתב תודה מלא רגש והתלהבות על כל הטוב שעשה לראשון־לציון. חתמו: יחיאל טרכטנברג, דב לובמן, מ. מאירוביץ, י"א צלליכין, ש"פ רוזן, יעקב זאב שמוליצנסקי (חותמת ועד עדת ראשל"צ).

ב) בח' אייר תרע"ט, באספה הכללית של „התאחדות המושבות ביהודה", שהתקימה בראשון־לציון, הספידו את ענתבי כהלכה ובין שאר הדברים הזכירו: „לא פקיד היה לנו ענתבי בעבודתו, חבר יקר היה לנו. ובהערצת כבוד אנו מזכירים את ענתבי. בטוח אני – מסים היו"ר מאירוביץ – כי בני המושבות ירגישו בהנחיצות והצרך ליסד דבר ממשי על שם ענתבי ז"ל בתור מזכרת נצח גם לדור הבא"[210].

ג) „ועדי המושבות" החליטו לרשום את אלברט ענתבי בספר הזהב למזכרת בעד פעולותיו הרצויות לטובת הישוב בכלל, והמושבות בפרט, ולשלוח למשפחתו מכתב תנחומים בחתימת יד המרכז וועד הפועל של ההתאחדות.

...בהערכת כבוד ובהכרת ערכו, חורת כל אחד מאתנו על לבו שמו של העובד החרוץ והעסקן הצבורי אלברט ענתבי, חתמו: חברי המרכז: אהרן איזנברג, זאב גלוסקין, דוב לובמן, מנשה מאירוביץ. חברי ועה"פ: זלמן גיסין, הירשקוביץ, זהבי, ישראל זיגר, יעקב שלמה חזנוב, עקיבה ליברכט, פינשטיין, קוברסקי, קליבנר, כתריאל רפפורט, יהושע שטמפר, שטרייט[211].

משה סמילנסקי, שהעריך הערכה נכונה את פעולותיו של ענתבי, במאמר חשוב מאוד שכתב תיכף לאחרי מותו של ענתבי, אמר בין יתר דבריו:

„אדם גדול התהלך בקרבנו – – – אדם יהודי, שעוד קדש קדשים בנשמתו, וקדשי הקדשים שלו: כבוד ישראל. ולכבודו של ישראל קנא ונלחם. ולקנאתו זו הקדיש את כל כשרונותיו הגדולים." ענתבי מת בגולה בקושטא לפי גזרת „ידידו" ג'מל פשה, מות גבורים.

(עד כאן דברי מ. מאירוביץ)

יד. הַמּוֹכְתָּרִיָּה

כשנפסק שלטון הפקידות במושבה, שמה העדה את בטחונה בחוק העותומני הגוזר על כל כפר לבחור מקרבו נציג לפני הממשלה; הנציג הזה נקרא: מוכתר. ואל המוכתר היו נלווים עוד חברים, אחד נושא תואר „רב", והנשארים „יועצים" (חוק 58, 59, 60 בהנהלת וילאיט). ולמנגנון הזה היו קוראים „מוכתריה".

תפקיד המוכתר לעמוד בקשר תמידי עם הממשלה,

210) הד המושבות, חוברת א' אייר־סיון התרע"ט עמוד 2.

211) הד המושבות הנ"ל, עמוד 5.

הפקיד

חַיִּים חַזָּן.

ציור 199.

בעמוד 445 בספרנו זה, בראשית תולדותיו של הפקיד חזן הודעתי במסגרת, כי את תמונתו **לא** השגתי. והנה בעמדי עכשיו על דף מס׳ 449 הגיעתני תמונתו והריהי כאן:

כלומר להיות המקשר בין הממשלה ובין המושבה ביחוד בעניני מסים וארנוניות שהוטלו על המושבה מצד הממשלה.

בחירת המוכתר היתה זקוקה לאשור הממשלה, כלומר: מהקאימקאם. ומאז ועד לבחירות חדשות, חלו על המוכתר חובות צבוריים שונים ומשונים: ע״י המוכתר גבתה הממשלה את מסי היחידים בכפר, וכן שאר ענינים עירוניים וכפריים. לא יכולת להכין לך דרכיה לחוץ לארץ בלי המוכתר. המוכתר היה אחראי כלפי הממשלה בעד הנפש ובעד הרכוש. כגון: חוק הצבא וכופר האישי (בדלי) וכו׳. —

הרבה נבחרו לשמש חברי המוכתריה במשך זמן התורכים; במשך השנים נבחרו במושבתנו החברים הללו: (סדר א״ב) אברמוביץ מרדכי, ברלניצקי מרדכי, גיסין אריה, זיגר ישראל, זיגר אריה, זינגר מרדכי, יודילוביץ דוד, כהן מנחם, מאירוביץ מנשה, מרקוביץ יצחק, פוחצבסקי מיכל, פפירמיסטר ברוך, צלליכין יהודה, רפפורט כתריאל. [זהו שמצאתי].

לא כלם, מאלה הנבחרים היו „מוכתרים״. יש מי שהיה מוכתר בתואר „רב״ או „חכם״ ויש „יועץ״ וכו׳, כל אלה היו תוארים סמליים, רק ארבעה מחברים אלה, היו במשך כל השנים, מיום שפסקה „הפקידות״ ועד סוף „מלחמת העולם״, עמודי המוכתריה. המתווכים בין הממשלה ובין המושבה. הם היו היסודות העקריים שעליהם הושתת אותו מכון דמתקריא: „מוכתריה בראשון־לציון״. והם בסדר א״ב: אברמוביץ מרדכי, זיגר אריה, זיגר ישראל, ומרקוביץ יצחק. כמובן שלא כלם שמשו מוכתרים בבת אחת. כל אחד כיהן בתקופתו.

שמרו על זכויות היחיד כלפי השכנים, הגינו על גבולות המושבה שלא יקופחו, במקום כל יחיד ויחיד היו הם (כל אחד בתקופתו) מסדרים תשלומי המס לבעל ה„עושר״ וכו׳ וכו׳.

ואלה תולדות המוכתרים היסודיים שלנו:

המוכתר

מָרְדְּכַי אַבְּרָמוֹבִיץ

אברמוביץ מרדכי. גם תולדותיו, גם תמונתו, כבר באו בספרנו זה בדף 430. בנוגע לשרות המוכתריה, היתה לי הזדמנות לא פעם להיות עד על עמדתו בממשלה לימין בני ראשון־לציון, כשנגרמו להם קושיים גדולים, ע״ז שראשון־לציון כאילו היתה נתונה לשיפוט שלטונה של מוכתרית בית־דגון. והאכר הראשון־לציוני היה נקלע כבכף הקלע בין לוד—בית־דג׳ן—יפו וראשון־לציון, מבלי לדעת איך לצאת מן פקעת הסבך שנסתבך לתוכה. — אברמוביץ לא היה מפקפק אף רגע; אחז את האכר בזרועו, ונסע אתו יחד לבית־דג׳ן להמוכתר דשם, ואחר חלוף זוג מלים ושתית ספל קהוה נסדר כל הענין, וכל עניני האכר המסובכים בבית הממשלה, נעלמו כבמטה קסם על צד היתר מסודר. — ומקרים קפואים רבים כאלה, פרטיים, וצבוריים, היה המוכתר אברמוביץ מסדר בעתם ומשיב הכל למסלולו הח״י.

המוכתר

אַרְיֵה זַיְגֶר

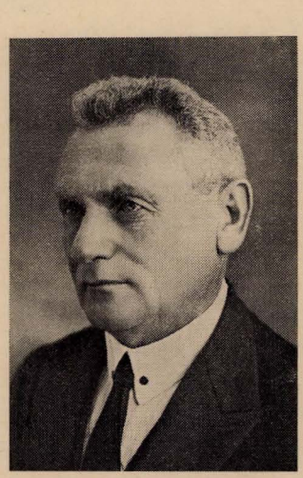

ציור 203.
נולד בשמינה בניסן התרל״ח.

אריה זיגר נולד בח׳ ניסן ביאסי התרל״ח. בעלות אביו, שלמה זיגר, עם כל משפחתו לארץ ישראל, בהתרמ״ד, הובא גם אריה, ילד כבן שש שנים. אחרי זמן מה התאכרה המשפחה בראשון־לציון. אריה קבל חנוכו בבית־ספר המושבה. אחרי גמרו בית־הספר, כשנתבגר, הכניסו אביו לעבודה חקלאית; גפן, תבואה ואחר כך שקדים, ויהי לאחד מן המצוינים שבאכרים. אפיו: דיקנות, ישרות, בעל מלאכה אחת: „חקלאות״ יום יום; — באחד

הימים בחרו בו בני המושבה למוכתר. פה גילה אריה כשרון וחריצות יתרה: אדמת „אחוזה" נקנתה על שמו. והרבה עמל הכניס בקניה זו, שנמשכה שנים רבות. ועוד הרבה קניות שנקנו על ידי שליחי הברון נקנו ג"כ על שמו. כיום הזה אריה זיגר הוא פרדסן חשוב, הרואה ברכה בעמלו[212]).

המוכתר

יִצְחָק מַרְקוֹבִיץ

יצחק מרקוביץ נולד: ב' טבת התרל"ח — 1878 בניקוליב (רוסיה). הובא לארץ ע"י אבותיו. בהתרמ"ז התאכרו בראשון־לציון. — יצחק חונך בבית ספר המושבה, ובגמרו יצא לעבודת משק אביו. בבית, בחצרו, בכרמיו וכו'. — בהבגרו הראה נטיה לעסקנות צבורית; במשך כל שנות מלחמת העולם עבד בתורת מוכתר המושבה, ובימי חסן־בק הידוע, עזר לכל דורש עזרתו. — עמד על משמר ההגנה משנת 1929 והלאה. — באומץ לב מיוחד ובלי כל כניעה, היה מופיע לפני כל מושל ובמרצו המיוחד לו, היה מרכך את לב המושלים התורכים לטובת המושבה. — בשנת 1924 חלה ולא יכול כבר לעבוד עבודה גופנית אזי קבל על עצמו את אחריות השמירה והיה „ראש השומרים" בכרמי המושבה. בהנהלתו נשמרה המושבה באופן הכי טוב, ואפשר לאמר שבזמנו היה שקט בכרמים. דבר אופייני: כשהיה תופס ערבים או בדואים רועים את בקרם בכרמי המושבה היה מטיל עליהם קנס ואת הקנס היו הנאשמים זורקים בידם לתוך קופסת „קרן־הקימת". — בשנת 1927 תקפה אותו מחלת הסרטן שסבל בה עד יום מותו. — נשמת גבור היתה ליצחק; למרות שידע כי הוא הולך למות, לא עזב את עבודת השמירה. עד ימיו האחרונים היה עובר רכוב על סוסו

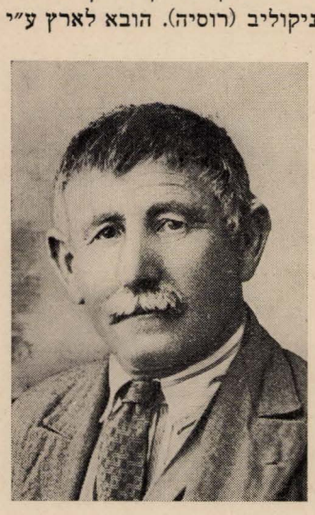

ציור 204.
נולד ב' טבת התרל"ח.
נפטר כ"ג אב התרצ"ב.

212) אריה זיגר נשא את ברתה בת יעקב זאב וריזל שמוליצנסקי, שניהם הולכים בדרכי אבות־הם ומשתדלים תמיד לעזור לכל דבר טוב ומועיל, ונוהגים כבוד בכל „המוסדות העליונים" שלנו. נולדו להם: מאירה ונתניה.

ברחובות המושבה, ולא הכירו בו שהוא אדם חולה מסוכן, ופחדו נפל על כל חרמי (פושעי) הסביבה.

יצחק מרקוביץ נפטר בביתו בראשון־לציון ביום כ"ג אב התרצ"ב, ונח תחת השקמה במושבתנו[213]).

המוכתר וגם ציר המושבות

בְּמַגְלֵס־אִי־עֵידָרָה

יִשְׂרָאֵל זֵיגֶר

תולדות ישראל זיגר ותמונתו כבר באו בדף 429.

ישראל זיגר השכיל בתקופת שרותו אפילו לסדר כבישים ממשלתיים סביב ראשון־לציון; השיג מחסן־בק הידוע, אפילו וסיקות (פטורי צבא) לצעירי ראשון־לציון, עזר הרבה למפרוז אדמת בית דגון; להספקת חטה למושבה. כל מסי הממשלה; עושר, ורקה, דרביה וכו' סדר בטוב; גם לקבלן ממשלתי נתקבל.

אלברט ענתבי מצא בו מכשיר נאמן ליהודינו בעניינים ממשלתיים, וידריכהו עד שהוכנס ע"י בחירה ב„מג'לס־אי־עדרה (מועצת הנהלה הממשלתית במחוז).

הדבר היה בשנת התרע"ה: נתמלאה דרישת הישוב העברי ופקודה באה מקושטא, לצרף גם ציר יהודי ל„מג'לס־אי־עידרה" עפ"י החלטות הישוב והתאחדות האכרים החליט ועד המושבות ביום 14.3.15 להטיל את התפקיד של ציר ב„מג'לס־אי־עידרה" על ישראל זיגר.

הישיבות של ה„מג'לס" היו כרגיל פעמים בשבוע, אבל בעונת הקטיף, הבציר והקציר (3 חדשים, בערך) התקימו ישיבות יום יום מלבד ימי מנוחת השבוע לשלש הדתות: יום ששי, שבת ויום ראשון. בישיבות הללו היו ממנים את מעריכי היבול של המחוז ומחכירים לקבלנים את חלק הממשלה (חלק הממשלה היה 10% מהיבול, וחלק הבנק החקלאי היה 2% וחצי). ואם הוגש ערעור ע"י אחד הכפרים היה המג'לס בוחר בשנים מחבריו כי יצאו לכפר ויבדקו את הערעור. בישיבות הרגילות שמחוץ לחדשי הקציר, כאמור, היו דנים בדברים הכלליים העומדים ברומו של המחוז, בעניני הפקידות, ה„טאבו" וכו' כלמשל ההחלטה על דבר אדמת החולות של ראשון־לציון שהיתה ב־18 אלול 1331 לפי תאריך הגיר.[214])

חברי ה„מג'לס" היו האנשים דלקמן: המושל (הקימקאם), מזכיר המושל, מודיר אל מאל (מנהל האוצר),

213) יצחק מרקוביץ נשא את ינטה חזונוביץ. בניהם: מנחם; שושנה נשאה לאהרן מדורסקי; מרים — לדוד פאיס; נחמה — למרדכי וינשטין; ובתם חנה.

214) רשימות ארכיון ישראל זיגר פרק ז. על „מג'לס עאדרה" עמוד 15.

החכם באשי (אז היה הרב עוזיאל), הכומר, המופתי וארבעה חברים נבחרים. שנים מוסלמים, אחד יהודי ואחד נוצרי. בזמן הדיונים על תקציב העיריה היה משתתף גם ראש העיריה, וכן כשהיו דנים בעניני ה„מלוה הצבורי" (אקציז) או בעניני הטאבו נקראו להשתתף גם המנהלים של המחלקות המתאימות. למותר להסביר רוב התועלת שהפיקו היהודים בכלל והמושבות בפרט מביאת־כוח ב„מג'לס־אי־עידרה". הנבחר היה עומד תמיד על משמר הערכת היבול של המושבות והונם, למען לא תעלה בפרופורציה על ההערכה של הכפרים האחרים.

לבסוף, יש לציין במיוחד את שתוף ההרמוניה, אשר בה עבדו חברי ה„מג'לס", ואת הכבוד אשר רחשו איש לרעהו. דוגמה מאלפת לכך תשמש נא העובדה דלקמן:

כשהגיעה השמועה על הצהרת בלפור בארץ־ישראל, אספו האנגלים את חברי „מג'לס־אי־עידרה" בראשות המושל הצבאי (מיד אחרי הכבוש נהגו גם האנגלים לאסוף את המג'לס מזמן לזמן) לאותה אספת־המג'לס באו גם כמה קצינים גבוהים מן הצבא, כמו קפיטן ווילי, מאיור ג'מס רוטשילד ועוד. והצהרת בלפור הוקראה חגיגית באזני כל המג'לס. והמתרגם אשר תרגם את ההצהרה מאנגלית לערבית היה ואדיעה אל בוסתני הידוע, וכלם מחאו כף ושמחה כללית שררה באולם. הציר שלנו ישראל זיגר היה באמת: The right man in the right place.[215])

* * *

התעכבנו רגע קצר על נציגותנו הממשלתית העצמית שלנו, לאחרי שהנציגות הקודמת (הפקידות) חדלה מהיות ספציאלית לראשון־לציון. וטוב היה שהתרגלנו גם בחיינו הפנימיים וגם בהחיצוניים לדאוג בעצמנו לנפשנו, וכוחות „הנהלה" מקרבנו נוצרו.

ופה גם נמלא את חובתנו לאחד המעולים שבקרב עדתנו, שהיה, במשך כל התקופה החדשה הזאת שלאחר הפקידות, הרוח החיה, החוט המקשר האינטלקטואלי לאברי הועדים, הנבחרים, המועצות וכל הפעילים האלו. הוא אמן־הפרוטוכלים ואמן־הכתב, הקליגרף היחידי במחנינו. בימים ההם. — ואלו הן תולדותיו:

הקליגרף היחיד בראשון־לציון
שְׂרַגָּא פַיבֶיל רוֹזֶן

אחרי קחתנו בחשבון את שמות כל ראשי הועדים של העיריה של המוכתריה, מג'לס־אי־עדרה וכל המזכירים וכו' עלינו להעלות דיוקנו של אחד מיוחד שבהם, שעבר במשך שנים רבות כחוט השדרה בכל ממלכת הכתיבה של כל הועדים הנ"ל, והוא הקליגרף היחיד בדורו בראשון לציון: שרגא פיבל רוזן. ברוזן נתגלה כשרון אמנותי של כתיבה צחה ותמה, יוצא מן הכלל. וכל ועד מהועדים

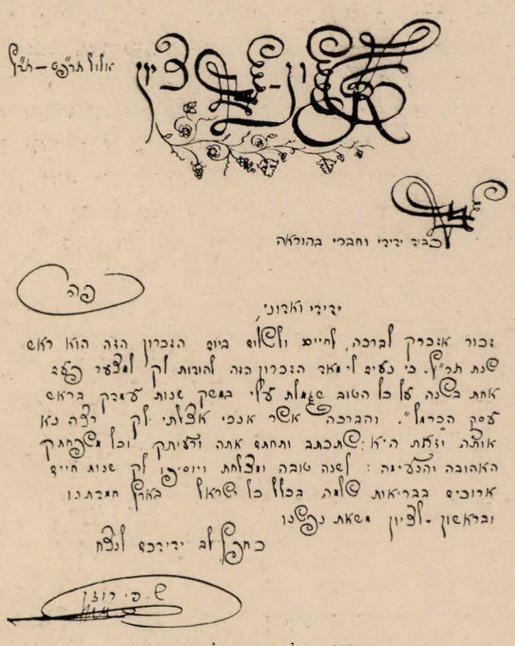

ציור 205. קליגרפיה של ש. פ. רוזין.
נולד בהתרט"ו — נפטר 8 תמוז התרצ"ב.

האלה, נהנה מפרי אמנותו של אמן זה. בכל הדרך הארוכה של קרוב לשלשים שנה פלס רוזן נתיב בפרוטיכולים שלו, באגרות הברכה שלו, להברון ולצירו שיד וכו' שנה שנה.

ואלה תולדות ש. פ. רוזן:

תמונתו, כבר באה בספרנו זה בדף 187.

ש. פ. רוזן נולד בהתרי"ה בכפר סמוך לפשמישל (גליציה). חונך בדרכי החסידות. שחה בים התלמוד, הגה בסתר בתנ"ך, ויפן אל ההשכלה. ואיקלע לברודי, קן ההשכלה בימים ההם. שם למד גרמנית. ואח"כ טולטל לרוסיה, מרוסיה לאמריקה (ברוסיה קם אז מין חברה בשם: „עם־עולם" להתישב באמריקה), ולא הצליח רוזן באמריקה, וחזר והשתקע בבסרביה. שם התקשר עם חבר „חובבי־ציון". שהתעוררו לעלות לארץ־ישראל, להיות לחקלאים. — אומר ועושה! — החברה שלחה משלחת להברון בפריז, שם הסכם, כי כל אחד מהחברים יכניס לקופת הברון אלף וחמש מאות רובל, והוא (הברון) ישכלל אותם, בכל הדרוש לאכרות: בית, רפת, אורוה, סוס, עגלה וכרם וכו'. — בין המשפחות שעלו היתה גם משפחת שקולניק, אשר רוזן דנן, לקח לו אחת מבנותיה לאשה. ויעל בצותא חדא עם השקולניקים

215) אשתו: ימימה הורביץ, ובנם: יצחק מרדכי.

בין שאר הבסרבים לארץ־ישראל, ויתאחזו על אדמת קסטיניה (באר־טוביה) ש„חובבי־ציון" רכשוה בהתרנ"ו, ושעברה לקרה"ק בשנת התרפ"ט.

מחוסר אומץ וסבלנות נתפרדה החבילה, וגם רוזן עזב את באר־טוביה, ונתקבל מאת פקידות הברון למורה בעקרון, היא „מזכרת בתיה" היום. ואחר, עבר לבית־הספר בראשון־לציון. פה התהלך עם ראשוני המורים מרדכי לובמן ודוד יודילוביץ. שהכניסוהו לחבר ל„אספת המורים". — כשרון מצוין היה לו לרוזן, ללמוד לשונות, ויתמסר ללמוד לשון צרפתית, ובזמן קצר היה לבקיא מובהק בלשון צרפתית, שקד על ספרותה והחל לתרגם לעברית, לתועלת בית־הספר, פרקי מדע מגדולי הפדגוגים הצרפתים כגון: דיקודרי, פאול בר, ויקטור דורי ורבים אחרים. ויתרגם לעברית ספר „תולעת המשי" למנשה מאירוביץ[216]). כתב הרבה מאמרים בעתונים העברים, בארץ ובחוץ־לארץ; ובתרנ"ו עזב את ההוראה, ויעבור לחקלאות. — השיג מהברון נחלת שדה וכרם, בית ומשק; אורוה, רפת, עגלה וסוסים וכל אביזריהו. ויהי לאכר למופת[217]).

ובשמיני בתמוז חתרצ"ב, הלך ש. פ. רוזן לנוח מנוחת הנצח... בצל השקמה, בראשון־לציון.

ט"ו. יִקְבֵי רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

ו. הבנינים

בשנת התרמ"ט, בימי הנהלת הפקיד אדולף בלוך, ירו אבן הפינה ליקב ראשון־לציון ויכרו באר (השניה במושבה), מיוחדת להיקב. העבודה נמסרה למהנדס גרמני, שמו: שוהמאכר.

בעת חפירת היסוד בט"ז אב התרמ"ט קרה אסון כי נפל גוש עפר מקיר התעלה, ויכסה על שלשה פועלים: אחד נוצרי, אחד מוסלמי ואחד יהודי. הנוצרי נהרג, ואת השנים האחרים הספיקו להציל[218]). היקבים נבנו בשלש תקופות:

א) בהתר"ן: בנין ראשון: שני אולמים גדולים: האחד (מסומן מספר 6): ארכו 43 מטר ורחבו 9 מטר; והשני (המסומן במספר 7) ארכו 50 מטר ורחבו $11^1/_2$ מטר. ולהם 3 פרוזרורים גדולים; 7×6 מטר כל או"א.

ב) בהתרנ"ד: בימי הנהלת הפקיד חיים חזן נגשו להרחבת בניני היקבים, ונוסף עוד בנין שני: ארבעה אולמים במעבה האדמה, מרתפים עמוקים, בנויים קשתות, (Arcades) שנים מהם (המסומנים במספר 1 ומספר 2): ארכם 45 מטר ורחבם 10 מטר כאו"א. והשנים (המסומנים במספר 3 ומספר 4) ארכם 50 מטר ורחבם 10 מטר כאו"א. קירותיהם הם כחומות בצורות ובערך חמשה מטר עבים (עגלה רתומה לשני סוסים יכלה לעבור על עבים של הקירות). היסוד בנוי אבני גזית גדולות בשני נדבכים, ובתוך, בין שני הנדבכים, נמלאו פירורי פקק, לעצור בעד החום מלחדור להיקבים. ומעל להחומות הבצורות האלה, קשתות, פפות עבותות, המתאימות להחזיק על גבן עוד שתי קומות של אולמי יקבים על ברכותיהם ומכונותיהם. וככה נבנו עליהם, על המרתפים:

1) דיוטא או קומה ראשונה: 4 אולמים (המסומנים במספרים 11, 10, 9, 8) בני 50 מטר ארכם, ו־$11^1/_2$ מטר רחבם של כאו"א.

2) וממעל להם על פני כל השטח של ששת האולמים, קומה שניה בת ששה אולמים, (המסומנים במספרים: 17, 16, 15, 14, 13, 12) ארכו של מספר 12 — 42 מטר ורחבו $10^1/_2$; וחמשה הנותרים; אורך כאו"א 52 מטר ורוחב $11^1/_2$.

כל האולמים האלה נמתחים מצפון לדרום.

ועוד אולם אחד נוסף, (המסומן במספר 18), הנמשך ממזרח למערב על פני רוחב כל האולמים בצד צפון, וארכו 70 מטר ו־$6^1/_2$ רחבו. ולו פרוזדור אשר ארכו 15 מטר ורחבו 9 מטר. על מלאכת הבנינים (מחוץ להשנים הראשונים) נצחו אמנים מאחינו שנשלחו מפריז: המהנדס אדולף שטרקמט, והאדריכל וארון. והעבודה הברזלית הוצאה לפועל בידי המכונן הארץ־ישראלי יעקב פפו[219]).

216) ספר זה על המשי למנשה מאירוביץ לא עבר בלי תועלת לראשון־לציון. באוחה השנה התרנ"א עסקו רבים מהתלמידים בעבודת המשי. הצטינו, וגם קבלו פרסים בעד חריצותם, שקידתם ודיוקם בזמן העבודה, גם במשי וגם בגן. מהבנים קבלו יעקב מדליה פרס ראשון — חמשים פרנק זהב. ברלניצקי מרדכי וילובסקי משה מאיר פרס שני — ארבעים פרנק זהב כאו"א; ומהבנות: טופורובסקי מרים ושליט שפרה — חמשה עשר פרנק זהב כאו"א ועשרים תלמידים ותלמידות — ששה פרנק כאו"א, חבל שמקצוע חקלאי זה לא התקיים ונפסק לאחר זמן קצר.

217) ש. פ. רוזן נשא לאשה את חיה גיטל (טובה) לבית שקולניקי ונולדו להם שלש בנות: שושנה שנשאה להמורה זלמן לוי רוזן; חנה ורבקה; ושלשה בנים: עמנואל, נשא את יוכבד ליברטון, אדם — את רבקה הירשפלד, הימן — את צלה פובומבורובסקי.

218) השווה „הצבי" שנה ה' גליון כ"ח — כ"ב אלול אתתכ"א—התרמ"ט.

219) ורואה אני חובה לעצמי להקדיש שורות אחדות לאיש החשוב הזה שהיה בזמנו האחראי היחידי לחיי כל פועלי היקב ופקידיו בנהלו את כל העבודות של המכונות, המשאבות בבאר העמוקה כהמשים מטר וכו'.

א. בכל ימי היותו לראש על כל סדרי החרשת המסונפת ומעשה המכונות ביקב כמה שנים, לא קרה כל אסון. כי נהג בדעת ובתבונה. יחסו הטוב לפועלים היה למופת; כרע וכאח התהלך עמהם. זה היה לפני חמשים שנה התר"ן, ראשית מעשיו שבהם נכרו כשרונותיו ואמנותו, היא הבאר שחפרו ביחוד בשביל היקב שהשקתה גם את מחצית המושבה מצדה האחד. זו היתה באמת מלאכה נפלאה.

עד אז הביאו את כל כלי המלאכה הנ"ל מפריז; וחוא בתבונתו סידר להכין את כל כלי המלאכה, פה על המקום. מארבעים עד חמשים מאחינו עבדו בבאר ובמכונות היקב תחת ידו ומצאו את לחמם בכבוד. וביחסו אליהם הראה חטיבה רבה, ועל ידי כך הם החזירו למפעל, נאמנות ומסירות לעבודה.

ג) וכעבור זמן מה, אחרי שהחלו לקבל לתוך היקבים גם את ענבי רחובות, גדרה, נס־ציונה ופתח־תקוה, היה המקום צר מהכיל, ויבנו עוד אולמים אחדים בניצוחו של המהנדס יונס: ראשית, נוסף עוד אולם (שסמנוהו במספר 5), הוא נשען למערב האולם מספר 6 באורך מצפון לדרום, 29 מטר ארכו ו־14 מטר רחבו. ושני פרוזדורים לו שארכם יחדו 21 מטר ו־14 רוחב. וקוראים לו ע"ש המהנדס „מרתף יונס", ונועד לאוצר הקוניאק והליקרים.

ועוד כמה בנינים: 1) אולם המשלוחים על פני החזית של שערי האולמים 2) 8, 7, 6, ארכו 32 מטר ורחבו 12; מחסן האלכוהול הוא מבודד בדרומית מזרחית, בחצר היקב, ארכו 26 מטר ורחבו $25^1/_2$; 3) וברבות הזמן נוסף גם בנין מיוחד למשרפת היין לאלכוהול וקוראים לו: אולם האלמביק (לזקוק האלכוהול, תעשית קוניאק ותמצית לליקרים); 4) ואחר נוסף בנין לחבתניה מכנית. היו מכניסים מצד אחד לוחות עצי אלונים, ואחרי עברם כמה גלגולים דרך מכונות שונות יצאה מצד שני חבית בכל הדרה. לבסוף נתבטלה חרושת זו, והאולם משמש היום בחלקו למחסן החומץ וחלק לדוד־הסקה; 5) ועוד בנין חשוב הוקם בצפונית מערבית להחצר המשמש חציו ליינות מתוקים וחציו להחסנת האלכוהולים; 6) ומלבד כל הבנינים הנזכרים, שכלל לו המכונן יעקב פפו בנין מיוחד להמכונות השונות שנסדר בהדרגה לפי ערך התקדמות כל בניני היקב השונים בכל מיני שכלולים עד שקבל את שמו:

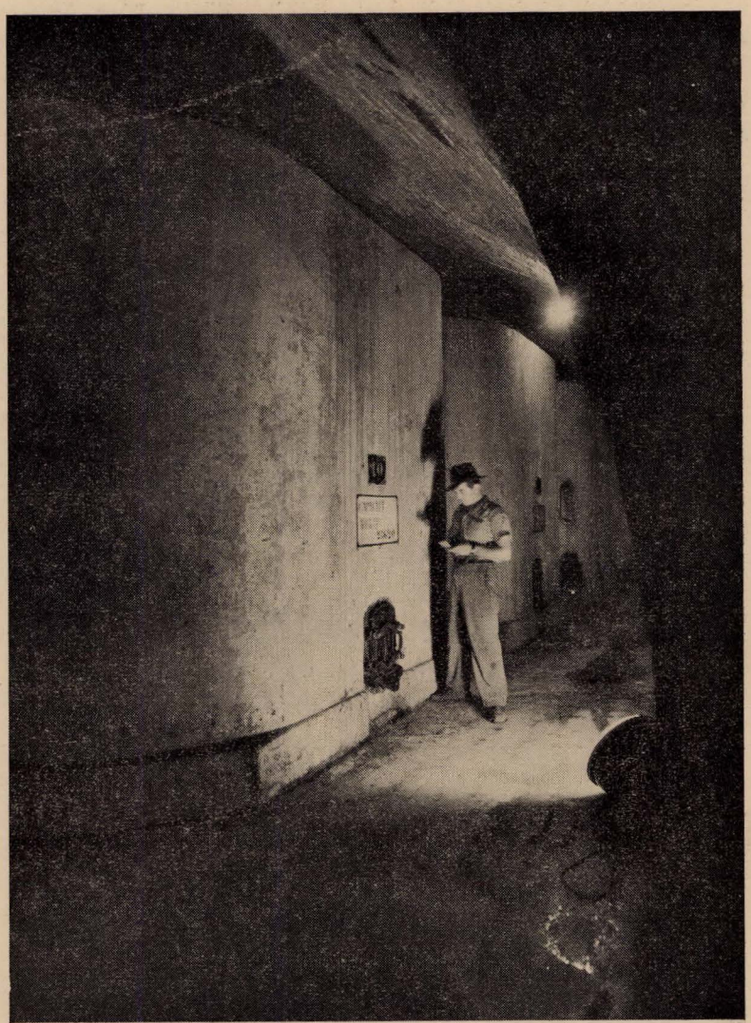

ציור 206. רשום תוכן הדנאים באולם № 6 ע"י יוחנן דויטש.
כל זכויות תמונה זו שמורות לג. Matson ירושלים ת. ד. 34 ולדוד יודילוביץ כרמל מזרחי ראשל"צ.

אולם המכונות.

בנין זה אנו מונים אותו באחרונה למרות שראשית מוצאו היה לפני כל הבנינים, עוד בהתרמ"ח, ועוד קצת קודם־לכן, נוסד הבנין הזה, אשר ממנו יצא הכוח, ממנו

ג. התקרות באולמי היקב גבוהות מאד ששה מטר בגובה ועליהן היה צריך לבנות עוד קומה בנויה ברזל ואבן (בטון מזוין עוד לא ידעו בני האדם בא"י); המהנדס הגרמני (התרמ"ט), הציב בתוך האולם № 7 שורות שורות עמודי ברזל עבים לאורך כל האולם, ועליהם נשענת התקרה, ועליה הקומה העליונה. כשבאה שעת הוספת בנינים ליקב בשנת התרנ"ד, התנגד יעקב פפו לתכנית־העמודים ויחליט להשעין את התקרות ואת הקומות העליונה על קורות מכונות באוירו של האולם. ובמקום להביא מפריז את הקורות הכבדות האלה שהיו גוזלות הון רב, וזמן מרובה ותופסים שטח רב בתוך האולם, אסף לו פפו פועלים חרשי הברזל מיפו ומירושלים, ויצר את התקרות האוירירות בראשל"צ גופא. ובזה קמץ כסף רב והקרים את גמר בנין היקבים בחדשים אחדים, להבציר הבא.

ד. אחד הפועלים מספר ב„הצבי": „הפקידות הביאה מכונת קרח אחת גדולה, הימים ימות הסערה, וים יפו הולך וסוער עד מאד, ורב החובל לא רצה להוריד את המכונה אל היבשה פן יקרנה אסון והוא יהיה חיב באחריותה. אולם יעקב פפו לקח את אחריות הדבר עליו ובתחבולות חכמה הועלתה המכונה אל היבשה בשלום. רב החובל התפעל מכשרונותיו של אמן נבון זה, וסיפר בשבחו בפני רבים. (עיין „הצבי" שנה י"ג גליון 13 כ' טבת אתתכ"ח לחרבן – התרנ"ז").

אור, קור וחום, לכל האולמים גם יחד, פה מכונת ההסקה הגדולה והקטנה; דוד־הקיטור המשלח את הכוח לאופני המניעה בעזרת רצועות־עור עבות רחבות על פני עמודי פלדה שכובים באופן אפקי, ועליהם גלגלים, וגלגל מניע רצועה, ורצועה מניעה גלגל שני, וככה נמסר הכוח מקרוב למרחוק דרך עשרות האולמים, הפרוזדורים והחדרים; מרימים מים מקרב בטן האדמה, ומעלים אותם עד גובה של עשרות מטרים מעל פני האדמה. אלו הגלגלים והרצועות שולטים בתנועת המשאבות, במכונות רסוק הענבים בשעת הבציר, מכונות הקרח שבימים ההם. הדריכה בגתות, המכבשות,

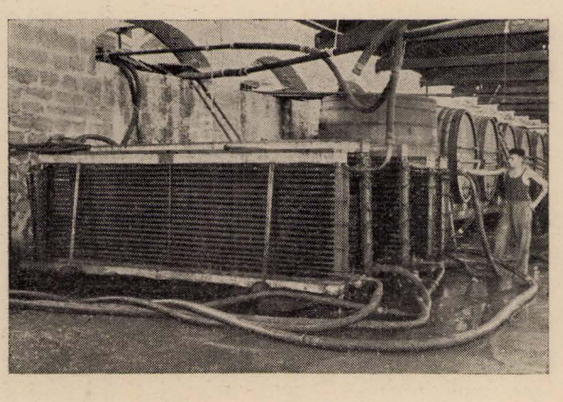

ציור 207. צנורות הקרור באולם № 14.

ציור 208. גיגיות באולם № 15 קומה עליונה.

כל זכויות 2 התמונות 207 ו־208 שמורות לאריק Matson אמריקן קולוני פוטו ירושלים ת.ד. 34, ולדוד יודילוביץ „כרמל מזרחי" ראשל"צ.

ההרקה מכלי אל כלי, ומאולם לאולם ומדיוטא עליונה לתחתונה ולמעבה האדמה דרך צנורות שונים ומשונים. ויהי אולם המכונות לחותך חיים לכל האולמים הנזכרים בכל ימות השנה. ותנועה סופרמטית שוררה בערך בתמוז—אב בימות הבציר. ובימי התסיסה ומשקע השמרים ביחוד. ובאחד מאולמי המכונות נמצאת גם הבאר של היקב, כחמשים מטר עומקה.

אשרי עין ראתה כל אלה במקום שממת המות ששררה במדבר עין־הקורא, שמלפנים.

---

11. הכלים בתוך האולמים.

ובכל האולמים והמחסנים האלה, הוקבעו כלים מכלים שונים לכלכל בהם את המשקאות השונים: יינות, קוניאק, ליקרים ואלכוהולים. כל כלי למדתו ולכמותו:

יש כלים של שלשים אלף ליטר כל אחד, ולהם קוראים דנאים[220]). בנויים הם ממלט־בטון, ומצופים בפנימיותם בלוחות זכוכית עבה. בנינם עגול. מלמטה תושבת דבוקה לקרקע וממעל מגופה איתנה. זהו מין בקבוק כביר שבית הקבול שלו הוא 30.000 ליטר, וסגור באופן הרמטי.

ויש כלים בנויים בריכות מרבעות דבוקות אף הן לקרקע וכמות כל בריכה היא כחמשת אלפים ליטר.

ויש גיגיות (Foudres) עשויות עץ, בצורת חבית (שוכבת על בטנה) ובית קיבולן לערך שנים עשר אלף ליטר, כל גיגית. ויש גם גיגיות קטנות.

ויש כובאא (Cuves)[221]) ג"כ עשויות עץ, רחב מלמטה וצר מלמעלה. בית קיבולם לערך 10.000 ליטר הכובא.

הסך־הכל, של הכלים ביקב היום בשנת הת"ש הוא:

104 דנאים (Amphores) שלשים אלף ליטר כאו"א.
60 בריכות לתסיסת היין, בכמות 5.000 ליטר כאו"א.
5 בריכות לתמד (משרת זגי הענבים, קליפותיהם ושריגיהם). משקה זה משמש ביחוד לשריפה לאלכוהול, עשרים אלף ליטר כאו"א.
45 גיגיות (Foudres) שנים עשר אלף ליטר כאו"א.
24 כובאות (Cuves) כעשרת אלפים ליטר כאו"א.
600 גיגיות קטנות (פודרים) של אלף ושמנה מאות ליטר כאו"א. כל אלה המה כלים קבועים; מי שנשקע בקרקע, ומי שדבוק אל כרעי ברזל.

ויש כלים קטנים לאלפים רבים, שהם נעים ונדים תמיד, בין ראשון־לציון ובין כל חלקי התבל, הולכים אל הלקוחות מלאים ושבים מהלקוחות ריקים, וחוזר חלילה[222]).

---

220) עיין שבת ס"ז: דוני דני. רש"י מפרש: התחזקו חביותי; ועיין יומא כ"ח: דנא דחלא.

221) עיין ע"ז ל"ג: כובא דפומבדיתא; כובא דארמאי, ועיין ע"ז ס. הערוך מפרש: מין כלי גדול אשר לתוכו מריקים היין. ועיין רש"י (שם). מערה היין מדנא לכובא.

222) עיין גם ספר „היובל לקורות ראשון־לציון" מאת א. מ. פרימן בתרס"ז דף 177. — ועיין מאמר מ. מאירוביץ בספרנו זה, דף 243.

ציור 209. האולמים 4, 3, 2, 1, במעבה האדמה, מחוברים ב־4 קשתות זו בפנים זו.

כל זכויות תמונה זו שמורות לאריק Matson אמריקן קולוני פוטו ירושלים ת.ד. 34. ולדוד יודילוביץ, «כרמל» ראשל"צ.

III. המעבדה.

מוסד כיקב ראשון־לציון נזקק היה להיכל־מדעי קטן לתבחיני פרי־הגפן, ולכל נסיונות ההרכבה וההפרדה של יסודותיה, של איתנותה וחולשותיה של תנובה זו, של המחלות השולטות בגופי הפרי ואופן רפואותיהם. – וישלח הברון את הכימאי המפורסם ברוצינר שיכונן מעבדה קטנה ביקב לתכלית הנ"ל. ובוריס אוסובצקי המשיך את עבודת המעבדה אחרי ברוצינר – ואחר נמנה הכימאי פרסקו, וירחיב את המעבדה, ואחר נתמנה כימאי מוסמך: מאיר ויניק, ויסדר מעבדה חשובה ביקב ראשון־לציון שתהיה ראויה לשמה, וינהל אותה עשרות בשנים, וגם אחרי שעבר למקוה־ישראל נשארה עינו פקוחה על המעבדה ביקב ראשון־לציון, ומפיו יוצאת תורת עשית היין כמעט לכל בעלי מקצוע זה בארץ. – על המעבדה פה היום, מנה מ. ויניק את תלמידו דוד בן פנחס, הממשיך תחת פקוחו.

לבדיקת כל מספרי הבנינים והכלים ולמדידת הכל במקום, ולההגהה וכל התקונים, נעזרתי בהא' **יוחנן דויטש**.

IV. ההנהלה ומשרדיה.

כל זמן, שעוד היתה פקידות ברונית במושבה, היו עניני היקב נחתכים בתוך הפקידות גופא (בימות בלוך וחזן).

ציור 210. אולם המשלוחים.

ומכאן ואילך עברה הנהלת היקב העליונה, כלומר המו"מ עם סוחרי העולם, לפריז; בראש משרד זה עמד ג. סמואל. — ואחר עבר הדבר לידי הנהלת יקב מקומית: המנהל זאב גלוסקין מן 1906 עד 1923. ואחריו באו פקיד זמני, המהנדס רוזנפלד מצד פיק"א, ומצד הכורמים נבחרו מנשה מאירוביץ ומרדכי סגל לנהל עניני היקב בשנת 1924. ומיוני 1924 ואילך ועד היום 1940 עברו עניני היקב לידי המנהל יעקב שפירא. והולך וממשיך.

משרדי היקב היו שנים רבות בבנין אשר בחזית אולמי עשרה ואחד־עשר. (ציור האולם על כל ההנהלה ופקידיה, כבר נדפס בדף 246 בספרנו זה).

ציור 211. הדנאים באולם האלכוהול. בטפול של הכורם מנחם כהן.

משנת 1935 כשהאולם הזה עם שאר שני האולמים עברו לחברת „תעשית בירה א"י „נשר", נסדרה: א) ההנהלה התכנית והמסחרית בבנין מיוחד בחצר היקב; ב) והנהלת הספרים והכספים בבנין הפקידות בפינת הרחובות „הרצל" ו„הכרמל". תחת ההנהלה העליונה של המנהל יעקב שפירא.

V. היקב מוקף חומה.

כעבור היקבים, לפקוח חברת יק"א בהתר"ס, הוקף היקב בחומה בצורה בכל ארבעת רוחותיו. ושני שערים לו: 1) שער הכניסה הרשמית בצד צפון מול שדרת הדקלים הידועה הנמשכת (עיין ציור 128 בדף 268) מרחוב רוטשילד ועד שער היקב. 2) שער יציאה בקצה צפון מערב. אצל שער זה יש משקל גדול מאד שעליו עולות העגלות העמוסות ענבים בימי הבציר להשקל. מתחילה מלא עם ענבים, ואחר כך ריק, על סוסיהם ופרדותיהן ועגלותיהן יחדו. — ומימות 1935 נפתח עוד שער שלישי לשמוש „תעשית הבירה" ליצוא ויבוא שלה, בצפונית מזרחית החומה.

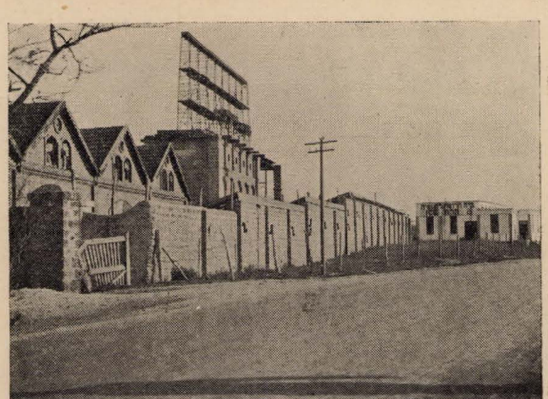

ציור 212. היקב מצד מערב, החומה המערבית ושלד „אפרייל מונטפה", באופק רואים חרשת קרח „אביבה"

VI. שכונת פועלי היקב ופקידיה והרוב של היקב.

מעבר לחומה מזרחה, שכונה של בתים שונים, ובהם מתגוררים רב היקב המשגיח על כשרות היין, המנהל התכני, החבתן—מנהל החבתניה, וכמה פקידים ופועלים. כל אחד בבית המיועד לו מזה רבות בשנים.

VII. הערה.

בהיות שבשנים האחרונות אחרי מלחמת העולם בא משבר בענף הכרמים. המלחמה החריבה לנו את השווקים. וחרבן היהדות במרכז אירופה אחרי שנת 1933, הוסיפה לחרבן השוק שלנו כהנה וכהנה. את שוק רוסיה אבדנו, וכן את אמריקה (פרוהיבישן) וכן את גרמניה, אוסטריה ציכיה, וכו' וכו' החלפנו חלק גדול מן הכרמים בעצי פרי הדר, וכמות הבצירים הוקטנה מאד, גם הרבה משטחי

ראשון־לציון, גם מרחובות, נס־ציונה וגדרה כוסו עצי תפוחי זהב ואשכוליות, וכלי היקב בעלי קבולת של ששה–שבעה מיליון ליטר יין נשארו אחרי הבציר חצים ריקים; הגה מנהל היקב יעקב שפירא רעיון מוצלח: להשכיר לתעשיה מתאימה חלק מאולמי היקב; וכן עשה, בהתרצ"ה, והשכיר לחברת „תעשית בירה בע"מ ארצי־ישראלית", את האולמים אחד־עשר, עשר, וחלק מן תשעה, לבית חרשת חשוב, אשר החל את הפצת סחורותיו (בירה א"י) ועובד בהצלחה. ועל המוסד הזה ידובר הלאה ביחוד בפרק: „בתי החרשת בראשון־לציון."

VIII. היקף השטח של היקבים.

איזור היקבים על כל בניניהם עם השכונה של הפועלים משתרע על שטח של לערך 27.000 מטרים מרובעים.

IX. אחד וחמשים הבצירים, בראשון־לציון.

אחד וחמשים בצירים נבצרו מאז התר"נ–1890 ועד היום הת"ש–1940.

הבציר הראשון, התר"נ י"ז אב–1890.

נגמר בנין היקב, בתקופתו הראשונה; עשו ויכוננו הכלים והמכונות לבציר הראשון! ולאו מלתא זוטרתא היה המחזה הזה: חזרו ימות הנוער של עם בן ארבעת אלפים שנה, כבהיותו עוד „נער ישראל"! חזרו היום וקמו שוב לתחיה. ימינו הקדמונים! הנה: שוב „נר לו ישראל ניר"; „במדבר" המציא לו ישראל שוב „ענבים". – בני אדם אשר חונכו במשך אלפים שנה על המדה ועל המשקל; על האמה ועל פרנסות־רוח, בלי שטח מוצק תחת רגליהם, הנה נצבים ועומדים הם פתאום על אדמתם הם, בארצם שלהם, ארץ אבותיהם, ארץ נביאיהם ומלכיהם שמלפנים. חלף מושגים ספוראדיים, שחזו כהזיה, כחלום, הרי קמה הממשיות והיתה למציאות. עם העברי חי שנית.

באור לי"ז אב התר"נ–1890 נשמע בארבע אחר חצות הלילה פעמון מצלצל בהמית רעש, וחוצה את אוירה דארץ־ישראל, ומזעיק את עם ראשון־לציון: **לעבודה!**

שלש שנות הערלה של הכרמים חלפו ועברו, ו„נטע רבעי" פרי קדש ה„הלולים" הגיע לפרקו, כבשנים קדמוניות; את פרי הכרמים כבר חללו,[223] והרי נגשו להבציר. – במקום למדוד את הבד והארג, במקום למנות ולספור כפתורים, גרבים, זוגות נעלים ומשחות לצחצוחים, חולצות משי, כובעים, ילקוטי נשים וכו'; הנה מוחלפת השטה מושגים לגמרי אחרים. כבימי קדם בשבת ישראל בארצו, נצבים לפניך כורמים ויוגבים, בוצרים ודורכים בגתות; כרמים מעוזקים ומסוקלים מכל עבר: ענבי גפן, אשכולות, גרגרים, כתף ונטף, קליפות זגים ושריגים; שורות שורות עגלות טעונות סלים, ענבי אליקנט, חברונים, זשאקה, בראקה, אספר, רוזטה, בורדלו, נמשכות מכל ארבע רוחות המושבה, ומסביבה, ומאחורי העגלות נוהרים רגליים זקן ונער, טף ונשים, כל איש ואשתו עם כל ילדיהם מזוינים במזמרות ומקטפות זורמים והומים כל היום וכל הלילה, הכל נמשך אל המרכז אל שערי היקב, הכל לעבודת הבציר! – מעל מגדל גבוה מאיר ומזהיר אור פנס לוקס (חשמל טרם היה בארץ): עגלה אחר עגלה נשקלת, ואל צוהר היקב עולים ונגשים הכל שורץ כנמלים, הכל מתנועע, אשכולות מתרסקים; מיץ, עסיס עוברים דרך רשת נחושת, ומהרשת דרך צנורות עבים אל הבריכות לשקוט שם על שמריהם. הזגים, הקליפות והשריגים נפנים אל מקומותיהם הם; והדורכים בגתות בזמר מזמרים.....

עורה ישראל, נעוריך שבו, קרובה גם גאולתך!
רבה התכונה, רחב הלב, ולשובבות הנפש אין חקר.
אשרי עין ראתה בראשל"צ ליל הבציר הראשון!

הבציר השני, בהתרנ"א–1891.

בציר זה הביא עמו דבר חדש: בי"ז תמוז נתמנו שני משגיחים לכשרות היין: הרב יוסף הלוי, והמנהל דוד גיסין[224] לשני המומחים האלה נזדקק היקב, מפני שבימים ההם היה היינאי לא מבני עמנו, והוכרחו לשמור מחשש נסך. כל הכלים שביקב שופשפו וצוחצחו וגועלו הכל כחדש; הכל כדת וכדין. והרב נפתלי הירץ הלוי מיפו היה מנצח על עבודת המשגיחים בכלל, ועל הערלה בכרמים ותרומות ומעשרות בפרט. גם כימאי מפורסם שלח הברון מפריז השתא.

הבציר השלישי בהתרנ"ב–1892.

נתפטר דופיו (Dupuy) ובמקומו בא הצרפתי (Péchaud).

הבציר הרביעי בהתרנ"ג–1893.

נשלח להיקב מצד הברון, יינאי עברי: בוריס (ברוך) אוסובצקי הוא בנו של הרב שמחה בונם אוסובצקי רב בזכרון יעקב. יינאי עברי זה למד את תורת מעשה היין בהשתלמות עצמית (אויטודידקט) מתוך ספרי חכמי היין אירופיים, וביקב ראשון־לציון עשה נסיונותיו הראשונים, וכשרונותיו של בוריס עמדו לו והצליח. וכדאי להתעכב בזה רגע על כניסתו הראשונה להיכל מדע זה למעשה ולהלכה גם

223) בגמרא ברכות ל"ה: תנו רבנן: אחליה והדר אכליה. ופירש רש"י: אחליה והדר אכליה: הוציאו לחולין ע"י פדיון, אם באת לאכלו.

224) בטעות כתוב בספר „היובל" לא. מ. פרימן דף 24 שמומחי הכשרות נתמנו באלול התרמ"ט. ולא הוא. אלא שנתמנו בי"ז תמוז התרנ"א. – (רשמתי מפי הרב יוסף הלוי עצמו).

יחד. וכה דבר בוריס להכורמים לעיני היינאי המומחה הגדול פשו הצרפתי, שהקדים לבוריס במשרה זו, ולעיני הגנן הצרפתי פ. קולן ולעיני כל הכורמים שנאספו בכ"ח תמוז התרנ"ג עפ"י קריאתו של בוריס, לשמוע דברי תורת בציר שנועדו להשפיע על כל הבצירים הבאים, ועתידים להיות לקו באיכות תעשית יינות ראשון־לציון בימים הבאים. וכה אמר היינאי בוריס אוסובצקי:

„עלינו לעסוק מהיום והלאה במעשה היין ברצינות יתרה. כבר נתברר הדבר, כי עבודת הגפן בארץ־ישראל תצליח, ונתן תתן פרי טוב, ועתה עלינו להשגיח כי היין העשוי ממנו יוכל להתחרות עם יינות אירופה, ולמען זה עלינו להכינו כמו שמכינים אותו בארצות היין. והנה מצאנו כי עלינו להתנהג בעת הבציר ככה: א) לבצור יום יום

ציור 213. בציר בכרם ראשון־לציון.

האשכולות שבשלו, ולא להמתין עד אשר יבשלו כלם, כאשר עשו עד השנה הזאת, כי מסבה זאת נרקבו ענבים הרבה על עציהם ובני המושבה הפסידו הרבה גם בכמות משקל הענבים וגם באיכות היין. ב) לא צריך להכדיל בהמינים השונים בענבי צרפת בין מין למין, כי אם בצר יבצרו את השחורים מכל המינים, למשל: אליקנט, בורדלו, קוריניאן, רוזיתה, ברקה, אספר, כל אלה יחדו. וכל הלבנים כגון: פנסיור סמיליון, ועוד, יביאו ג"כ הכל יחדו. רק בענבי הודו יבדילו בין מין למין: קברנה לבד, קברנה־סוביניון לבד, קברנה־פרנק לבד — הבצירה תחל בי"א אב".[225]

ועוד חדוש: כבר בשלו גפני הודו: המינים קברנה, מלבק, סוביניון, סמיון וכו'. שהביא הברון מהודו למען השביח על ידם את שאר המינים הצרפתים וכו', וגם הגפנים שהסיע הברון מאמריקה להגביר את כח כל עצי הגפן שאינם משורינים בקליפתם נגד כינת הפילוקסרה, גם הם כבר נקלטו והולידו הרבה זמורות שישמשו עכשיו לבסיסים חזקים שעליהם יורכבו כל שאר מיני עצי הגפן, וישורינו בשריון קשה, שאין שיני הפילוקסרה שולטת ונושכות בהן.—ועוד חדיש:

היקב החל להכות שרשים עמוקים, היין נפוץ בארץ ובחוץ לארץ, וכנהוג, החלו חסידים ואנשי מעשה בארץ ובחוץ לארץ להוציא לעז על הכשרות. היין הוא „טרייף" וכו'. ודבר זה ענין רבים מן הישרים ברבני ירושלים, והחלו לזרום לראשל"צ לראות בעיניהם למען החויר אחת משתי אלה: או להטריף או להכשיר. ובאותה שנה נתכבדה ראשון־לציון בבקורי הרבנים מהיתר מהדרים שבמהדרים, כגון הרב חיים זוננפלד, הרב אריה בר' אלימלך הרב שאול חיים מדוברובנה, והרב זלמן בר' נחום וכו'. ומצאו הכל כשר וישר, ממש לפי כל דיני המהדרים עצמם, וגם פרסמו חות דעותיהם. —

אגב אורחא אפיזודה קטנה ויפה:

הרבנים התאכסנו בבית השו"ב של המושבה הרב יעקב מרדכי זינגר. לפנות ערב בכ"א בטבת בערך בשעה ארבע, לכששבו הרבנים מהיקב, וסחו בהתפעלות על הפלאים שראו עיניהם הדתיות ביקב, ויפן הרב חיים זוננפלד להנאספים ואמר: רבותינו! אולי כבר הגיעה שעת מנחה בבית הכנסת. חטף בעל הבית השו"ב זינגר וענה עפ"י „שיגרא דלישנא":

„עוד לא צלצל הפעמון, עוד מעט יצלצלו ונלך למנחה!"..... הרבנים כמעט שהתעלפו.....

— „מה הוא סח ר' מרדכי? „פעמון יצלצל"? וכי אנו במגרש הרוסים, שהפעמונים מצלצלים „בחגא" שלהם? אוי לאזנים שכך שומעות! הזאת ראשון־לציון? האין זו מושבה עברית? רחמנא יצילנו!.....

אז קם הרב נפתלי הירץ הלוי מיפו, שגם הוא היה באותו מעמד ויפרץ בצחוק, והרגיע את הרבנים:

— זה לא פעמונים של כנסיה כאשר הורגלתם יום יום לשמוע מכנסיות הנוצריות בירושלים. זהו פעמון העבודה המודיע לכל עובדי הכרמים, כורמים ופועלים, ולכל פועלי היקבים וכן לבתי־הספר: להפסיק את העבודה, כי שעת מנוחה הגיעה. ואגב, יודעים כל באי בית הכנסת את שעת המנחה. — כלם שמחו שלא נכשלו ח"ו בעבירה במושבה עבריה. — — —

הבציר החמשי, התרנ"ד—1894.

ובציר זה הביא בכנפיו דבר חדש גדול מכל הבצירים שלפניו. במקום שני אולמי היקבים עד היום, נבנו השנה, והוכנו להבציר עוד ארבעה עשר מרתפים: תחתיים, שניים ושלישיים והרוחה נהייתה לא רק לראשון־לציון לבדה, אלא גם להמושבה החדשה רחובות, וגם לענבי

225) „הצבי" שנה ט' גליון מ"ב ח' אב אתכ"ד—התרנ"ג.

פתח־תקוה, ולגפני ואדי חנין (היום נס־ציונה) ולענבי מושבת הביל"ויים גדרה.

ובקבוצת ששה עשר המרתפים שאין דוגמתם בכל המזרח התיכון, התהווה תנועה אירופית גדולה, ושממת „עין הקורא" הלכה הלוך ונעלמת וכמעט נשכחת. הדור החדש לא יכירנה עוד.

הבציר השביעי, בהתרנ"ו—1896. [226]).

הבציר הזה הביא בכנפיו דבר חדש: מכונת קרח[227]) כבירה ואיתנה, וגם קטר גדול שלא היה עדיין דוגמתו בארץ, בעל כוח מניע של מאתים סוס. התוכן יעקב פפו קבע לה למכונת הקרח היכל מיוחד, בתוך בנין המכונות. מראה היכל זה היה כאולם־ארמון מרוהט, מצוחצח ומבריק כראי מלוטש. מן גוף המכונה יצאו שני צנורות: אחד מקורח, מעולף שלג לבן, וצנור שני המקביל לו, מזיע וחם כאש. ושניהם יוצאים מבטן מכונה אחת. הרצפה מלוטשה, משובצת בלבני מרשיליה אדומים. — במלה אחת זו היתה תערוכת שעשוע לקטנים ולגדולים, ולאורחים גם יחד. — אין לשכוח שזוהי ראשון־לציון בהתרנ"ו.

וגם אותות כבוד קבלו יינותינו שהוצגו באותה שנה בברלין והמבורג. (ראה בדף 345 בספרנו זה, במאמר פרופ. הינריך לוה).

הבציר השמיני, בהתרנ"ז—1897.

הביא ג"כ דברים חדשים: תוספת למכונת הקרח, מין „מעשה מרכבה" שקוראים: „אפאריי‍ל מונטפה". וזה דבר ההרכבה הזאת:

מכונת הקרח שב„אולם המכונות" שולחת מים קרים דרך צנורות להיקב, הצנורות כ"כ קרים, עד שהם מכוסים קרח. היין חם מאד בשעת תסיסה ומובל מהבריכות של היין דרך צנורות עד מרכז הצנורות המקורחים, ומזילים אותו על גבי הצנורות המקורחים, עד שהיין התוסס מתקרר, ולהיפך המים הקרים שבתוך סדרת הצנורות מתחממים ובמקום להשיב את המים במצב חם ישר חזרה אל בריכת מכונת הקרח, מצננים אותם קודם בשיטת „מונטפה;" וזה דבר אפארי מונטפה:

על מגדל כעין קיר מסגרות ברזל גבוה תלויים קשורים על גבי מוטות ברזל שכובים, מטאטאים למאות רבות, בגובה של דיוטות אחדות, שלש או ארבע דיוטות. — והמים שנתחממו נשלחים ע"י צנורות אל ראש מגדל־קיר־המטאטאים ומזילים אותם דרך רשתות מעל להמטאטאים, ורוח המערב הנושבת מן הים מקררת את המים החמים הנוזלים על המטאטאים אשר מעל זרדיהם, מתגלגלים טיפין טיפין מדיוטא עליונה לתוך רשת דיוטא שניה. ודרך הרשת הזאת נופלים המים על זרדי המטאטאים של דיוטא ראשונה, שוב לתוך רשת של דיוטא תחתונה ופה מתכנשים המים ונופלים לתוך צנור שמוביל אותם חזרה לבריכת מכונת הקרח וחוזר חלילה יומם ולילה, במשך כל ימות התסיסה, ועל ידי שיטת קרור נזילת המים מעל המטאטאים, מורידה נשיבת רוח הים את הטמפרטורה של המים בכעשר מעלות, ומתהווה קמוץ חשוב מאד, בהסקת הדוד הגדול במכונת קיטור בת כוח של מאתים הסוס.

הבציר התשיעי, התרנ"ח—1898.

מיד אחרי הבציר הופתענו באורח יקר ביקב, אורח יחיד בדור: ד"ר תיאודור (בנימין) הרצל הופיע בראשון־לציון.

הֶרְצֶל בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן וּסְבִיבָתָהּ.

זה היה יום רביעי, בעשירי בחשון התרנ"ט 26.10.1898 בשעה 5 אחר הצהרים. ואני יושב לי, עם בנו של המנהל את המושבה בשם הברון, בדיוטה העליונה בבית הפקידות בראשון־לציון. — פתאם — שומעים אנו, צעדים של אנשים רבים שעולים על המדרגות, עולים, עולים. הצעדים קרבים יותר ויותר אל דלת חדרנו שנמצא אצל המדרגות.

בסקרנות פתחתי את הדלת:

ראשון העולים היה, אדם גבוה. יפה, כובע פקק אנגלי על ראשו, זקן שחור, מרובע, סרוק הדר, מקיף פנים בהירים, רציניים, ולהם שתי עינים שחורות, גדולות, נוצצות, מביטות ישר נוכחן — נבהלתי, רגע נדמה לי: — הרצל!...

עלו יתר בני החבורה, והנה ביניהם גם אחד מבני ארצנו מיסד ראש־פינה משה דוד שוב, ומציג: — הד"ר הרצל!

כאלו נקפאתי, רעדה וחיל אחזוני, עברה צמרמורת בכל גופי. לא ידעתי את נפשי.

כל הכבודה נכנסה לאולם הגדול. ואני תוהה, משמים, וכמו חולם... — הרצל בארץ־ישראל? — הרצל פה? ובבית הפקידות? עוד אתמול בערב זלזלו בו באולם הזה, וכמעט החרימו את כל מפעלו ואת כל הנוהים אחריו, ועכשיו הוא אורח פה? פה?

בעל הבית, המנהל חיים חזן, בפנים חורות, מפני ההפתעה, לבן כסיד, בידים רועדות, מראה על הכסאות ומבקש לשבת... הוצגו החברים המלוים: בודנהימר, וולפזון

---

226) דגתי, וכן אדג להבא, על „בצירים" שאין בהם דבר חדש.

227) בשגגה נדפס בספרנו זה, במאמר מ. מאירוביץ, בדף 245 טור א' „שמכונת הקרח" הובאה לראשל"צ בשנת 1890; ולנכון הובאה מכונת הקרח בהתרנ"ו—1896. השווה: „הצבי" שנה י"ב גליון מ"ה — י"ב אלול התתכ"ח לחרבן (התרנ"ו) ועיין גם בספר היובל לא. מ. פרימן חלק א' עמוד 42.

זיידנר ושנירר נעצתי עיני בשתי העינים המבריקות של האיש אשר שמו מקסים אותי יומם ולילה זה ארבע שנים, אשר אני בולע בתאבון רוחני מיוחד כל מלה ומלה שהוא כותב או נואם, ושכותבים או מדברים על אודותיו, בעדו וכנגדו, אשר אני משתעשע ושמח בתקוותיו, וכואב את מכאוביו, והנה הוא ניצב חי לפני... וכה פתאם!... על פניו שוכנת הוד ועצבת. מראהו תוגה, דרכו אינה סוגה בשושנים.

ואתן עיני בהמנהל שלנו, שבמזגו היה אדם טוב, בעל לב רך, אוהב את עמו, רק מטבעו פקיד, פקיד מפריז, חניך האליאנס, מושפע נגד התנועה הציונית, ונגד נשיאה הרצל.

מפריז נשב רוח התנגדות להציונות, והוא בתור „פקיד" לא יכול אחרת. אבל, הוא היה אדם עדין בעל תרבות.

פגשו עניו את עיני, אזל חיורא ואתא סומקא. הוא הוריד עפעפיו, כאילו אמר:

– החיים יותר חזקים מהפילוסופיה והפלפולים, והרי ד"ר הרצל בצל קורתי!... באחד ממלויו של הרצל (שנירר) הכרתי חבר מימי הנוער. לקחני הצדה, ויספר לי ביני לבינו, כי לרגלי מסעו של קיסר וילהלם לארץ־ישראל באה הנה כועדה מדינית־יהודית להתיצב לפניו בירושלים, ובראש הועדה – ד"ר תיאודור הרצל.

עמדתי על גחלים; דברתי עם נפשי: – מי יודע אם יודעים במושבה, כי הרצל פה? התחמקתי החוצה. וברחוב הכל הומה. עוטרים את בית הפקידות. קלסתר פניו ידוע לכלם, אך רוצים ליהנות מזיוו של הצדיק, מהודו והדרו ממש, רוצים לראותו פנים אל פנים.

ירד הרצל אל העם – וכל מלויו אחריו. הזמינוהו לבוא בערב „לבית־העם". הבטיח לבוא. הלך לבקר את היקבים, עלה מעלה, ירד מטה. התפעל. אמר לי:

– „יש באונגריה יקבים גדולים, אך לא כאלה. ראיתי בצרפת יקבים משוכללים, אך לא כאלה. הגדיל הברון לעשות. – כמובן, בכסף יכולים לעשות הכל. למראה „חתיכת אירופה" במקום אשר לפני שש עשרה שנים (התרמ"ב) היה מדבר ששמם אלפים שנה, רשם בעצם ידו בספר היקב, למחרת היום:

וזהו התרגום בעברית: „התבוננתי בהרבה התעניונות להתכונה התעשיתית הרבה, אשר הקימו בראשון־לציון: מי יתן ומהמקום הזה תצמח ברכה לאחינו האומללים".

ד"ר ת. הרצל.

ראשל"צ, 27 אוקטובר 1898.

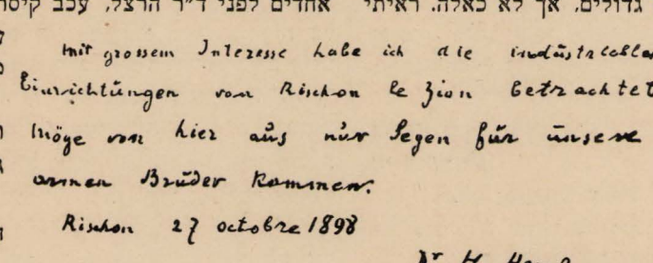

ציור 214. כתב ידו של תיאודור (בנימין) הרצל וחתימתו בספר היקב.

בערב „בבית־העם".

„ראשים על ראשים", מנער ועד זקן, כל בני ובנות המושבה, אף אחד לא נעדר. הרצל דבר. לא קלטתי כלום. לא השתדלתי להאזין. הבטתי רק אל זיו פני האדם הגדול, אל קסם ההוד השפוך עליהם, אל שפתי החן.

„ומה יוכל הרצל לדבר" – אמרתי לנפשי – „אם לא מדינה ליהודים בארץ־ישראל!"? אבל, הידעתם מה אמר הרצל, הדיפלומט הגדול?

– „כבדו את מפעל הברון! ראיתי את ראשון־לציון. ראיתי את היקבים, יש לכם כרמים יפים, חיים צבורים בבית־העם, שבח והודיה יאתה לברון די רוטשילד. התיחסו אליו בהכרת טובה!" – כה אמר הרצל...

* * *

יום ה' 27.10.98 – י"א חשון התרנ"ט. הרצל ומלויו נסעו לנס־ציונה, ומשם לרחובות. לא הייתי נוכח. יום ו' 28.10.98 – י"ב חשון. – עם כל הנוער מיפו ומהמושבות נמצאתי גם אנכי, על יד שער הכבוד שהוקם לכבוד קיסר וילהלם אצל הכניסה למקוה־ישראל, בדרך העולה ירושלימה. זקוף, ישר, עומד הרצל, על יד מחרשה יפה. מאחוריו מנהל מקוה־ישראל יוסף ניגר, עם כל מחנה המורים, לבושים בגדי חג. תלמידי מקוה־ישראל נצבים בשתי שורות, משני עברי הנצחון. קול סוסים ורוכבים הפנה את פני כלנו לצד מערב. – תלמידי מקוה־ישראל שרים את ההמנון: „אשריך בעטרת הנצחון".

נראים שלשה רוכבים דוהרים בחזית:

קיסר וילהלם, הקיסרית, ופון בילוב הריכסקנצלר.

אחריהם עשרים וחמשה רוכבים, לרוחב רחוב יפו – ירושלים, חמשה רוכבים, חמשה רוכבים בסדר נאה. צעדים אחדים לפני ד"ר הרצל, עכב קיסר וילהלם את סוסו, ובמעוף עין נצבו דום, כמו נד כל מחנה הרוכבים.

קיסר וילהלם גחן על רעמת סוסו, הרכין חצי גופו, ויושיט ידו להרצל:

– מה שלומך, ד"ר הרצל?

– חן־חן, הוד מלכות! ואיך מרגיש הוד מלכותו?

– חם מאוד...

עוד שתים שלש שאלות ותשובות (פרטיהן לא תפשתי) נחלפו ביניהם. – מעל לרעמת סוסו הושיט קיסר הגרמנים, עוד פעם את ידו לבחירו של עם ישראל. הקיסרית מצדה גם היא ברכה את הרצל, בתנועת ראש, מעל סוסה; – ופון בילוב עוקב את העובדה בעינים חודרות, מעל סוסו גם הוא,

ומנענע בראשו. השיירה נסעה, תלמידי מקוה־ישראל לוו אותם בשירת: „אשריך". — לבי הולם פעם. כלנו עוטרים את הרצל, מברכים אותו; ואני פונה אליו בשאלה:

— האוכל לתלגרף לאירופה, את אשר ראו עינינו?

— „לא טוב לתלגרף — ענה — זה יוכל להזיק לענייננו".

— ואיך זה? — חזרתי ושאלתי — האם עובדה כזאת, לעיני השמש, ברשות הרבים תוכל להשאר בסוד?

— „שישאר„ בסוד" לא אמרתי — ענה הרצל בצניעות — יכולים להודיע את המאורע במכתב, אך לא לתלגרף. יש הבדל גדול בין ידיעה תלגרפית, שתגיע תיכף היום או מחר לאירופה, ובין ידיעה שתבוא אחר שבועים. בפטרבורג עוקבים היום את תנועות הקיסר צעד אחר צעד, ולא טוב לענייננו, שיגיע המאורע לאזני ניקולאי היום. מה שאין כן אם יפורסם אחר שבועים בתוך קורספונדנציה בעתונים, זה כבר לא יגיע לצאר" [228].

לפני עלותם על העגלה לחזור ליפו, אמר לי וולפזון ביני לבינו: „בפטרבורג חוששים פן יכריז וילהלם קיסר ממרומי הר הזיתים, איזה מניפסט דיפלומטי, סנסציוני, שיפתיע את העולם; חששו פן יכריז „החרמת המלחמות", וע"כ נזדרז ניקולאי והקדים בזה בשבועים קודם, ויכריז הוא כרוז כזה. ומכיון שוילהלם עבר את קושטא, לפני לכתו לארץ־ישראל, מי יודע מה הוא נושא בחיקו. ובתלגרם על קבלתו את הרצל יכולים לראות בפטרבורג איזה דחלול חדש, מין הפתעה וילהלמית, וזה יכול להסב לנו הפרעה בעבודה, ומכאן בקשת הרצל לא לתלגרף".

— „ואם אחד הקורספונדנטים שמלוים את השיירה הקיסרית יתלגרף על המאורע" — שאלתי — ע"ז ענה וולפזון: „אין הם מתלגרפים אלא עובדות רשמיות, ואנחנו אין אנו דלגציה רשמית". זזה העגלה של הרצל ומלויו ונעלמה. נסעו ליפו, ללכת משם ירושלימה. דממה... כל הקהל שנמצא על המקום היה מופתע. איש איש הביט בעיני רעהו, ולא לחש כל הגה... שקט... כמחושמלים נצבו, כמהופנטים.

השמועה עשתה לה כנפים בכל הארץ.

ואנוש, אנוש, עם הרהורי לבו:

אותו סרסור, יהודי אונגרי, סרסור קרקעות בירושלים ובפתח־תקוה, שדרכו היה להרחיב פה ולשון, פרושו היה פשוט וקצר:

„הרצל רימה את הקיסר. הוא עמד על יד מקוה־ישראל אצל שער הכבוד, שהקיסר יחשוב עליו, שהוא הוא „מנהל מקוה־ישראל", ויקבל מהקיסר את ברכתו בעד הכבוד שערך לו המוסד, וחזקה שישתמש בכך, לטובתו".

כורם ראשוני אחד, שהיה פעם אדריכל בהראטהויז בברלין, חסיד נלהב של הרצל, לא חדל במשך שבעה ימים ושבעה לילות, לספר על הגדולות והנפלאות שהראיון הזה של „הקיסר האדיר וילהלם השני עם ראש הציונות ד"ר תיאודור הרצל" יחולל בקרוב בהיהדות, בארץ־ישראל, ובגולה, ובכל מקום.

והיה גם מי שלחש למכריו, צרופים משונים הללו:

— קיסר וילהלם, שואף להיות אבי הנצרות בארץ הקדם. ולתכלית זו סדר את נסיעתו לארץ־ישראל, הכומר הייכלר, כהן בית הקיסר, הוא גם מקושר עם ידידו ד"ר הרצל. הוא, הכומר, תומך, בהרצל, בעזרת הקיסר, להקים מדינה ליהודים, וביום בהיר אחד יעבור כל עם היהודי, על פי צו נשיאם, להנצרות, ומה שלא יכול ישו לעשות ביהודים, יעשו וילהלם והרצל. —

הערבים ראו בהפגישה דבר יותר אינסטיקטיבי:

„מלך אל פרוסיאני (פרוסיה). ומלך אל יהוד!"

והוא היה באמת הדור. יפה, הוד מלכות על פניו. זיו כתרי על מצחו. זקוף, ישר, גבוה, חסון, זקן אשורי, מתוך שתי עיניו הקורנות, נשקפה גאות־לאם בת ארבעת אלפים שנה.

הרצל עלה ירושלימה, וחזרה לאירופה [229].

הבציר העשירי, התרנ"ט—1899.

הברון אדמונד בקר בארץ־ישראל בפעם השלישית. (עיין בדף 145). הודיע לעדת ראשון־לציון, שכל מוסדות הצבור, יעברו להעדה מן 1900 והלאה, ועל עצמה כלכלתה.

הבציר השלשה עשר, התרס־ב—1902. [230].

שנוי גדול התהווה ביקב ראשון־לציון: היינאי בוריס אוסובצקי, עזב את היקב, ובמקומו בא היינאי מרדכי פלפול. פרידה זו מבוריס אוסובצקי, היתה קשה מאד על היקב, וגם על בני המושבה כלם. בוריס היה בראשון־לציון לא רק סמל העבודה והחריצות, אלא גם סמל ששון החיים במושבה. כי מלבד שהיה ראש היקב היה גם עסקן צבורי חשוב, וביחוד קנה את לב המושבה ביסוד „התזמרת" בראשון לציון, שהיה זמן רב המנצח על התזמרת.

באותה תקופה נשלח דוד יודילוביץ (כותב הטורים האלה) לארצות המזרח הרחוק: הודו, הודו־סין ויפון לחקור ולהכיר את שווקי היין שמה ולהתבונן מה אפשר לנו לפעול בשדה הזה. —

---

228) כמה מוזר לאוזן היום ב־1940, בתקופת הרדיו, המושג של 1898: „שאם לא יתלגרפו, לא יגיעו הדברים לאזניו לעולם" — אומר הרצל.

229) ראה גם בספר „מלכי בציון" לאהרן ורדי את מאמרי בדפים 84—81. וגם בעתון „דבר" מס' 3098 כ' תמוז התרצ"ה 21.7.1935; ובארכיון שלי אלבום 4 № דף 462.

230) עיין בהערה שלי מספר 226.

הבציר השבעה עשר, התרס"ו—1906[231].

השנה, הפתעה גדולה להיקבים.

א. הסכם היסטורי חשוב נתהווה, בין הברון אדמונד די רוטשילד, באמצעות חברת י.ק.א. ביזמת זאב גלוסקין והנרי פרנק, ובין הכורמים: שכל התעשיה הזאת וכל המסחר הזה יעבור לידי הכורמים שיסדו בשנה הזאת חברה מיוחדת לזה, בשם: „אגודת הכורמים המשותפת ראשון־לציון וזכרון־יעקב". והכל עבר להאגודה מאז ועד היום. (עיין פרטים לזה במאמר ז. גלוסקין מדף 285 והלאה בספרנו זה). מאז והלאה (עד 26.11.1923—י"ח כסלו תרפ"ד) כיהן בתורת ראש היקבים זאב גלוסקין שהחל מן ספטמבר 1906.

ב. באותה שנה נתקבל ליקב האינג'ינר־תכנולוג מאיר ויניק, בתורת כימאי ראשי במעבדת היקב.

ג. באותה שנה הגיע הבציר בראשון־לציון לשיא היותר גבוה, לתשעת אלפים שמנה מאות וחמשים קנטרים ויחד עם ענבי שאר המושבות נכנסו ליקב בסה"כ עשרים ותשעה אלף שבע מאות ותשעים קנטר.

הבציר השמנה עשר, התרס"ז—1907.

א. הכרמים נתנו שנה שנה את יבולם, וימלאו את כל כלי היקבים, ברם המכירות לא התאימו לברכת המלאי הגדול של היינות שנשארו עודפים ביקבים; ולהגדיל את היקבים ע"י בנינים נוספים עד אין סוף, היה אי אפשר, ויטכסו הכורמים עצה בשנת התרס"ו — 1906 ויחליטו[232] לעשות נתוח יסודי בכרמים על ידי עקירת נטיעות עצי גפן, כמובן בהסכם הנדיב, שהבטיח לשלם לכורמים בעד אותם המינים שנוטעו ע"י הוראותיו לפני כמה שנים, וככה נעקרו בשנות התרס"ז — התרס"ח = 1908—1907 לערך 32% מהגפנים ממינים שונים כגון: א) עצים שכבר זקנו; ב) עצים שפירותיהם מועטים; ג) מיני מלבק וקברנה (הודים). וככה הוקל נטל כבד מהיקב.

ב. נצטלמו בציור־אור חלק מפועלי היקב על יד שער אולם המשלחים. ומענין שבאותו זמן עבד בין פועלי היקב דוד בן גוריון שזכה להגיע למדרגת היותו היום מהתרנ"ט ואילך: ראש הנהלת הסוכנות היהודית בארץ־ישראל.

הבציר השנים ועשרים, התרע"א—1911[233].

נתקבלה ביקב שיטת הכימאי ויניק כמבואר הלאה בתולדותיו ונתבטלה שיטת קרור תסיסת היין ע"י מכונת הקרח. ואפריל מונטפה — וע"ז הוזלה תעשית היין בהרבה, והופחתו ההפסדים. ומכונת הקרח עברה לבית־חרשת מיוחד לקרח אשר לחברת „אביבה".

הבציר האחד ושלשים, התר"פ—1920[234].

הַנְצִיב הָעֶלְיוֹן הָרִבֶּרְט סָמוּאֵל בַּיְקֶב.

א. בא לחוג אתנו חג פתיחת הבציר נציב בריטניה הגדולה „הראשון ליהודה" בזמננו, הרברט סמואל. הנציב נתקבל בכבוד רב ע"י בני המושבה ובראשם ראש הועד כתריאל רפפורט, אשר העלה את הנציב על גשר החלון, ויכבדהו, לשפוך לתוך מכונת הטחנה, מרסקת האשכולות את סל הענבים הראשון, ויען הרברט סמואל בענוה: — הסל הראשון שייך לראש העיר. וכ. רפפורט הריק את הסל הראשון, ואחר הרים הנציב הרברט סמואל את הסל השני, ויברך בקול, בשם ובמלכות את „ברכת שהחיינו". ויהפכו על פיו, לתוך המכונה המרסקת לקול מחיאת כפים של כל בני המושבה שהיו נוכחים להמחזה הנהדר, וכל הגלגלים והחגורות והמזחים המוסרים את הכח ממכונה

ציור 215. פועלי היקב בהתרס"ז (1907). — ממש באמצע רואים את הפועל **דוד בן גוריון** — היום ראש הסוכנות היהודית לארץ־ישראל. — התמונה השגתי מ„ארכיון העבודה" באדיבותו של מנהלו ד"ר איזנשטד ת"א.

231) עיין בהערה שלי מספר 226.

232) עיין החלטת הישיבה במועצת היקב, זכרון־דברים טבת התרס"ו.

233) עיין הערתי מס. 226.

234) עיין הערתי מס. 226.

למכונה, החלו לסובב בשאונם והמונם, בכל שנים עשר האולמים שבדיוטא שניה ושלישית. ולהזמזום אין קץ ואין חקר.

— כאילו בבורדו מלכת היין של צרפת עומדות רגלי, — אמר הנציב — אפליו בחלום לא יכולתי לשער, שכזאת אראה בא״י. רבות פעלתם בני ראשון־לציון והברון אדמונד גם יחד!

ציור 216. רואים בכובע־פקק הנציב הראשון ליהודה הרברט סמואל על מדרגת בית הכנסת ראשון־לציון. לשמאלו ראש ועד המושבה כתריאל רפפורט (בשחור) ולימינו (בלבן) ראש היקבים זאב גלוסקין וקהל גדול מבני המושבה. —

שמח הלב, וראשון־לציון לבשה גיל.

ב. בתוך חוברת שהוציא לאור מנהל היקב ז. גלוסקין בי״ג כסלו התרפ״א, סוף 1920 אנו מוצאים תאור מענין על:

מַצָּב הַפּוֹעֲלִים בְּיֶקֶב רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן.

„פועלי היקבים נחלקים לשלשה סוגים: א) תמידיים: הם פועלים שכירי יום העובדים במשך כל השנה כל עבודות היין, ובעלי המקצועות: חבתנים, מכוננים וכו׳. ב) ארעיים: בזמן שיש עבודה יוצאת מן הכלל, כגון: משלחים גדולים או עבודות תכופות שאין להסתפק בהפועלים התמידים, מתקבלים פועלים שכירי־יום לזמנים קצרים בלתי קבועים. ג) פועלי בציר: בימי עונת הבציר עובדים שנה שנה מספר גדול של פועלים זמניים במשך אילו חדשים, לפי נחיצות העבודה וכמות הבציר.

זמן העבודה ביקב נקבע לשמנה שעות ביום. בעד שעות נוספות משלמים בעד כל שעה = שעה וחצי. בעד כל ימי החגים, פסח, שבועות, ר״ה, ערב יוה״כ, ויוה״כ וסוכות מקבלים הפועלים את שכרם במלואו. לצרכי יוקר החיים הוספה של 20% לפועלים העובדים יותר משנה יש „קופת חסכון״ ולכל תשלום מוסיף היקב 10% משלו, ו־5% הם נותנים משלהם. למספר פועלים נתונים גם דירות כמעט חנם (בתשלום של 5־10 גרוש לחודש), חלק מהפועלים ששכר עבודתם מועט, מקבלים עזרה מדיצינית מלאה חנם, וחלק ששכרם גבוה בערך, מקבלים החצי. במקרה של נחיצות נשלחים החולים לבתי החולים על חשבון היקב. כשדרוש לפועל איזו הלואה הוא מקבלה תמיד על מנת לסלקה לשיעורין. עבור הכספים הנמצאים בקופת החסכון מקבלים הפועלים רבית 5% לשנה.

בחורף 1918 כאשר פחדו לעלית מחירי צרכי אוכל בקשו הפועלים להכין עבורם מקופת היקב מכלת לכל ימי החורף. נעתר ז. גלוסקין לבקשתם וקנה חטה, שעורה דורה וכו׳, בסכום הגון על מנת למכור להם בלי שום ריוח, כמובן. וכאשר החלו המחירים לרדת הסתלקו הפועלים מלקבל את הסחורה הזאת. על דרישותיו של המנהל לא ענו לו כלל, והוכרח להפסיד על הקניות האלה ערך של שמונה מאות לירות מצריות מקופת היקב.—

הריוח ליום, של הפועלים התמידיים שלנו (במשך השנה העברה התר״פ) עבור 300 ימי עבודה, מתחלק באופן כזה:

1 פועל הרויח 92 גרוש מצרי ליום; 1—81: 1—75; 2—65/70; 2—60/65; 3—55/60; 6—50/55; 5—45/50; 3—40/45; 5—35/40; 10—30/35; 5—25/30; 1—23; 1—16 גרושים מצרים.—

הבציר הארבעה ושלשים התרפ״ג—1923.

א. אחרי הבציר, נתהווה שנוי רציני מאד בהנהלת היקבים: מה שאירע לראש הוזרה בלונדון רוברט פיל, Peel לפני מאה שנה, אירע הפעם לזאב גלוסקין ראש היקבים בראשון־לציון בהתרפ״ג.

שם באנגליה פרצה אז מחלה בתפוחי האדמה, ורזון שולח בכל השדות והיה חשש רעב באנגליה אם חלילה גם הדגן לא יצליח. ויחפוץ הוזיר הגדול רוברט פיל לרפא את מצב החקלאות ע״י חוק חדש של מסחר־חפשי, בלי מכס על תבואות חוץ־לארץ; ואותו מיניסטר תקיף אשר ריכרד קובדן, הקנאי הגדול ל„מסחר החפשי״ היה אומר עליו: „לא התורכי הגדול אשר ביילדיז ולא הצאר הגדול של הרוסים, אין כחם יפה מכחו של Peel״.[235] והנה פתאום בעקב אותו

235) עיין André Maurois: La vie de Disraëli page: 174

חוק אומלל ל„סחר־חפשי" אשר גרמו לו אותם תפוחי אדמה הרקובים, מוט התמוטט כסא ראש הוזרה Peel, ווזרתו נפלה.

וכזאת אירע לגלוסקין ראש היקבים שלנו:

ס.ס.ס.ר. הרסה ברוסיה את שוק יינותינו. ה„פרוהיבישון" הציף את שוק ארצות הברית בנזירות; שובשו הדרכים בשווקי היינות בכל אירופה ההרוסה; בראשון־לציון הלכו בצירי הענבים הלוך ופחות. ערך המטבעות בצרפת, באיטליה בארצות הבלקנים גרמו ביינותיהם התחרות ליינותינו עד זיבולא בתריתא. מלאי היין ביקבינו מדאשתקד הכבידו עד מאד, ויוקר החיים בארץ־ישראל האמיר עד למעלה ראש, נזדעזעה איפוא ראשון־לציון כלונדון בשעתה. גלוסקין שוכנע כי לרגלי המצב העכשוי לא יוכל עוד לשלם להכורמים מחירי ענביהם באותו גובה שהיה רגיל לשלם להם בהשנים האחרונות שלאחר מלחמת העולם. וימצא לו לנכון לעזוב את היקב, וביום כ"ד טבת התרפ"ד – 26.11.1923 שלח למועצת היקב מכתב התפטרות.

ב. במרץ 1924 בא הברון עד לשערי הארץ ומסבת חולשה נשאר בקהירו והזמין את ראשי הישוב אליו. ובין שאר דברים אמר לכורמים, על דבר יציאת גלוסקין מהיקב: „ברגע של משבר באניה אין מחליפים קברניטים"!–

הבציר החמשה ושלשים, התרפ"ד–1924.

את היקבים ניהלה ועדה של שנים נבחרים מצד המועצה מנשה מאירוביץ ומרדכי סגל, ואחד מצד יק"א הוא המהנדס רוזנפלד. וביוני 1924 בא מפריז מנהל חדש בשם: יעקב שפירא.

הבציר הששה ושלשים, התרפ"ה–1925

זמן מה לפני הבציר הופיע הברון להפרד מארצנו בפעם האחרונה. התאכסן בתל־אביב. עלה על הבימה בבית־הכנסת הגדול וינאם נאום מלא רגש כאחד מותיקי חובבי־ציון, והרי פה דבריו בצרפתית, וכן תרגומם בעברית:

PUBLICATION FAITE PAR LE CONSISTOIRE ISRAELITE DE PARIS

(Délibération du 1er Juillet 1925)

DISCOURS

PRONONCÉ EN PALESTINE (Tel-Aviv)

Par Monsieur le Baron Edmond de Rothschild

Mai 1925

Aujourd'hui et il y a cinquante ans

J'élève mon âme pleine de reconnaissance vers l'Eternel qui me fait la grâce, au déclin de la vie, d'assister à l'admirable spectacle de la résurrection d'Israël.

Si je me reporte par la pensée à l'époque lointaine de près d'un demi-siècle où je commençais mon œuvre et que je revois dans mes souvenirs la Palestine d'alors, avec son sol couvert de pierres, de chardons et de mauvaises herbes, les malheureux fellahs qui s'efforçaient de tirer de ce sol aride de maigres moissons, il me semble que je vis dans un rêve.

Alors, en présence des abominables souffrances des populations juives de l'est de l'Europe, accablées sous l'étreinte de l'oppression, terrorisées par des pogromes sanglants, malgré l'état déplorable où se trouvait la Palestine, je ne voyais de salut que dans le retour en Terre-Sainte. J'estimais que c'était là que les juifs pourraient montrer au monde leur valeur morale et intellectuelle, aussi bien que leur capacité de travail, et j'avais l'espoir qu'Israël arriverait à revivre en Eretz-Israël.

Loin de moi était la pensée de l'exode de tous les juifs en Palestine. Je ne songeais qu'à l'établissement d'un centre aussi important que possible, où se développeraient le génie juif et la grande culture intellectuelle de notre race, ce qui aurait la répercussion la plus heureuse sur l'état des juifs dans le monde entier.

Mais, pour arriver à ce but, c'était sur la terre qu'il fallait commencer par établir les premières assises. Il fallait organiser le travail agricole. Les pionniers de la première heure luttèrent avec énergie contre les maladies aussi bien que contre la terre qui se montrait rebelle à tout travail. Les premiers groupements devinrent bientôt de petits foyers. Enfin, après avoir triomphé de toutes les difficultés matérielles aussi bien que politiques, ces foyers sont devenus de brillantes colonies. On me disait à cette époque lointaine : « Vous bâtissez sur le sable », mais ce sable s'est changé en pierre, et, comme dit le Psalmiste, cette pierre est devenue la *Roch-Pinah*, la clef de voûte du grand édifice d'Israël.

Le Foyer National Juif

La vue de ces champs si bien cultivés, de ces vergers, de ces vignobles, de ces forêts d'orangers qui se détachent en oasis de verdure dans ces plaines désertiques, montra la persévérance, l'énergie au travail des israélites. L'impression qu'elle fit dans le monde servit largement la cause israélite quand le généreux mouvement créé par une inspiration empreinte de tant de grandeur provoqua un sentiment de solidarité parmi les juifs et prit une telle ampleur qu'il amena, lors du Congrès de la Paix, la proclamation du « Home National ».

Que les chefs d'Etat des grandes nations aient proclamé le « Home National Juif », que la Société des Nations l'ait reconnu, ne doit-on pas voir là la réalisation de cette prédiction qui, pendant tant de longs siècles d'angoisses et de douleurs, avait soutenu le courage de nos pères et qui, après deux millénaires, se trouve accomplie? « Un jour viendra où toutes les nations du monde ramèneront les israélites en Eretz-Israël ». Quel bonheur de vivre à cette époque bénie ou l'on peut dire que ce jour est arrivé !

Depuis lors, quel merveilleux spectacle, dépassant tout ce que l'imagination pouvait espérer ! Dans ces quatre dernières années, sous l'habile administration de Sir Herbert Samuel, qui a rétabli l'ordre et la tranquillité dans ce pays où l'on ne connaissait qu'un gouvernement arbitraire, juste envers tous, sans distinction de race ni de croyance, quel essor a pu prendre ici Israël !

De tous côtés se sont élevées de nouvelles colonies qui, avec le temps, égaleront les anciennes en prospérité. Des cités entièrement juives se sont créées. Tel-Aviv est devenue une grande ville, vraie ruche humaine toute grouillante d'activité et de travail. L'initiative privée y crée les industries de toute nature et ainsi, avec le développement qu'ont pris les colonies, nous pouvons dire que le « Home National » s'appuie sur deux assises solides : le travail de la terre et le travail industriel.

L'Université de Jérusalem et la langue hébraïque

Mais ce qui doit constituer le vrai caractère juif du « Home National », c'est le travail moral et intellectuel ; c'est de ce côté surtout que peut se développer le génie juif. Aussi l'ouverture de l'Université doit-elle marquer comme un grand événement dans l'histoire moderne du judaïsme. Quand nous avons à travers les différents pays du monde, dans toutes les branches de la science, tant d'hommes de valeur, comment ne pas prévoir que l'Université Juive brillera d'un grand éclat, tant dans le domaine de la science pure que dans le domaine de la haute pensée spéculative, philosophique et religieuse et nous donnera un jour des Einstein et des Bergson ?

C'est en hébreu, dans la langue de nos pères, que l'on professera à l'Université. Dès ma première visite aux colonies, j'ai insisté pour qu'on donne l'instruction dans les écoles en hébreu et j'ai pu constater bientôt avec plaisir que l'hébreu était redevenu une langue vivante. Les juifs venant de pays différents purent ainsi s'entretenir dans un langage commun, qui établissait pour eux un lien entre le présent et le passé, les rattachant à la pensée de nos ancêtres. Le langage crée la cohésion entre les hommes, mais ne constitue pas la nationalité. La nationalité pour les grandes puissances est la résultante des différents intérêts particuliers, de la forme des développements qui se sont produits dans le cours de leur histoire et des aspirations qui en dérivent. Elle imprime à leur politique une direction qu'ils sont en mesure de pouvoir poursuivre. Il ne faut pas croire, parce que l'idée de nationalité joue un grand rôle actuellement dans les rapports des peuples entre eux, qu'elle doive être une directive pour les juifs qui arrivent en Palestine. Cela ne peut exister pour eux, car il s'agit d'un pays en voie de formation, où viennent des hommes qui depuis des siècles vivaient dans des pays différents.

Les relations entre Juifs et Arabes

Je m'autorise de ce que j'ai fait en Palestine pour vous dire comment j'estime que le « Home » israélite doit évoluer pour éviter les dangers que des illusions pourraient faire naître et les écueils sur lesquels une fausse direction pourrait vous conduire, de manière à ce qu'il occupe dans le monde la situation à laquelle il doit tendre.

La préoccupation que vous devez avoir avant tout est de donner au « Home National Juif », cette admirable conception, toute l'ampleur qu'il peut comporter et de travailler de toutes vos forces à développer sa prospérité. Cette prospérité profitera à toute la population du pays. Comme par le passé, vous continuerez à entretenir les meilleures relations avec vos voisins, restant ainsi fidèles au principe qu'ont proclamé nos ancêtres : « Aime ton prochain comme toi-même ».

La chaîne des traditions

Le développement d'Israël en Eretz-Israël ne peut se faire qu'en vous rattachant à votre grand passé par la chaîne de vos traditions. Que pourrait, livré à de simples forces matérielles, un petit groupe d'israélites, isolé sur ce coin de terre, au milieu des vicissitudes de la vie des peuples, des tempêtes qui assaillent et anéantissent même les plus puissants de la terre? Vous ne pourriez résister à la moindre bourrasque. Il en serait comme de ces bulles de savon diaprées des plus belles couleurs irisées, que le moindre souffle d'air chasse devant lui, comme d'une ombre qu'un nuage efface.

Dans tout ce que vous entreprendrez, dans le travail le plus humble comme dans les plus hautes spéculations de l'esprit, vous devez rechercher le caractère propre des aspirations juives, la poursuite de la perfection morale, ce qui forme l'essence de notre religion. Les immortelles doctrines du spiritualisme le plus élevé qui ont été lancées dans le monde il y a des milliers d'années, alors que tous les peuples qui les entouraient vivaient plongés dans la plus abominable barbarie, ont maintenu le peuple juif toujours vivant, assurant sa force et sa résistance pendant des millénaires. Ces tables de la Loi que Moïse a rapportées du Mont Sinaï et dont nous allons commémorer le souvenir dans quelques jours à notre grande fête de Schevouoth sont encore aujourd'hui la base de toute civilisation moderne. Pendant toutes leurs pérégrinations dans le désert, les juifs se faisaient toujours précéder par l'arche sainte avec ses précieuses tables de la Loi contenant les principes sacrés qui devaient les diriger : la croyance en un Dieu unique immatériel, alors que tous les peuples croyaient se concilier la faveur d'idoles par un culte sanguinaire et féroce ; la constitution de la famille fondée sur le respect des enfants pour leurs parents, base de toute société dont la négation engendre le chaos ; les relations des hommes entre eux établies sur cette maxime : « Ne fais pas à autrui ce que tu ne voudrais pas qu'on te fasse ». Plus tard, nos prophètes, par leur parole enflammée, proclamaient les grands principes de morale, de pitié, de pureté dans la pensée religieuse s'élevant vers l'Eternel.

Aussi notre histoire est-elle pour tous les peuples l'histoire sainte par excellence, l'histoire du monde. Appuyés sur elle, nos pères errants, dispersés dans le monde, assaillis des tempêtes les plus terribles qu'aucun peuple ait jamais supportées, ont traversé ces longs siècles d'angoissantes douleurs, pleins de force contre l'adversité. Ils avaient dans leur cœur la foi de leurs ancêtres et, dans les jours les plus sombres de leur histoire, ils rêvaient à un monde meilleur, à celui où les hommes s'entendraient pour le bien de l'humanité. Ils transmettaient de génération en génération, à leurs enfants, comme une torche de lumière, sans jamais la laisser s'éteindre, la pensée divine qu'ils conservaient dans leur cœur, les enseignements de nos livres saints.

C'est en continuant ces traditions que vous pourrez de nouveau remplir une grande place dans le monde, celle qui convient aux descendants des patriarches, aux descendants de ceux qui ont entendu la voix de nos prophètes. Vous vivrez par le respect que vous inspirerez aux autres, par la dignité de votre vie, l'élévation de vos pensées, le travail que vous ferez pour l'amélioration de l'humanité et la concorde entre les peuples.

Elevez vos enfants dans les croyances que nos pères nous ont données et qui ont maintenu l'existence de notre race ; restez fidèles à votre passé et travaillez au relèvement moral du monde. Que la torche de lumière qui nous a été donnée par nos pères se transmette de génération en génération. C'est ainsi que vous rendrez grand le Foyer, quelque petit qu'il puisse être, et qu'Israël vivra pour remplir sa mission. Il aura sa place au milieu des grandes nations et il rendra de granit les pierres de l'édifice qu'il a bâti en Eretz-Israël.

L'Adieu

Je suis arrivé à l'âge où, comme dit l'Ecclésiaste, une sauterelle vous pèse. Ma tâche est terminée ; mon fils aîné James, animé des mêmes sentiments que moi, continuera mon travail et se dévouera à l'œuvre que j'ai entreprise.

Que l'Eternel étende sa protection sur Israël en Eretz-Israël !

ציורים: 217, 218, 219, 220. נאום הברון בנימין (אדמונד) די רוטשילד בבית הכנסת הגדול בתל־אביב. בלשונו ממש כמו שדבר, בצרפתית[236].

---

236) הבאתי את הציורים של דברי הברון במקומם בצרפתית, ובתרגומם בעברית והרי גם קטעים תמציתיים אחדים מתוך צואתו הרוחנית זו: 1. נותן שבח והודיה לכח הנצח על אשר זכהו בסוף ימיו לראות בתחית ישראל על אדמת האבות; 2. מתאר את שממת ארצנו בראשית פעולתו בארץ, לפני כיובל שנים; ולעומת זאת פני הישוב היום [התרפ"ה] והנה הוא כחולם... אז כשהתבוננו וראה בענות עמו בגלות, החליט שאין שום תרופה אחרת, כי אם השיבה לארץ־ישראל; 3. החלוצים הראשונים נלחמו במרץ עצום, באקלים החולה של הימים ההם, בשממון הקרקע, במגפת הבצות; האדמה לא ענתה בתחלה למטפלים בהבראתה, וכאילו מרדה בבעליה החדשים, בניה ששבו אליה; רע ומר היה מצב חייהם הקשה של החלוצים האלה. והרי הפלא: הנה הנם כיום בעלי מושבות פורחות ומשגשגות כאשר לתן התפללתי. אפד חלוצינו הראשונים! כמה עזמה וכמה עקשנות וכמה סבלנות הראו חלוצינו הללו! וכל אלה השפיעו על „אספת השלום" ועל „חבר הלאומים", לאשר את הצהרת „הבית הלאומי". והוא רואה בזה את קיום ההבטחה „כי לי איים יקוו, ואניות תרשיש — — — להביא בנים מרחוק" — לארץ־ישראל..... יפות הן המושבות. נפלאה היא תל־אביב. ונציב עליון יהודי, הרברט סמואל מנהיג הארץ ביושר ובצדק, באין הבדל ופדות בין עם לעם, כעברים כערבים. — פורחים בארץ בתי־חרושת, ובסיס הבית הלאומי נשען תמיד על עבודת האדמה; 4. המכללה בירושלים ותחית לשון העברית. כחות גאונים מבני עמנו נפוצים בגלות העולמית בכל שדות המדע לתועלת כל הלאומים ועל אחת כמה וכמה צופיות עינינו אל המכללה העברית על הר הצופים, כמה תורה וכמה אורה, תצאנה ממנה להאיר על פני כל העולם בהצמיחה עוד איינשטינים ועוד ברגסונים. בבואי בפעם ראשונה לארץ ישראל [התרמ"ז] דרשתי תיכף עברית בבתי הספר. ועכשיו לאשרי רואה אני עין בעין בתחית הלשון העברית; 5. יחסי שכנות בין עברים וערבים! בבית הלאומי צריכים כמובן לשאוף לחיים של אושר וכבוד, וברכה והצלחה, ברם אין לשכוח כי מהאושר ומהברכה הזאת צריכים ליהנות כל העמים שבארץ, כעברים וכערבים. היהודי חייב להשאר נאמן להעיקרון שלנו: „ואהבת לרעך כמוך"; 6. ושרשרת המסורה! התפתחות היהודי בארץ־ישראל מוכרחת להבנות על יסודות מסורתנו, ושאיפותינו, ובשלימות המוסר והמדות הטובות שלנו: בין בחיי העבודה החמרית ובין בשכלית וברוחנית; יען כי תורת ישראל בת אלפי השנים, היא עד היום היסוד

„ראשון־לציון" בעריכת ד. יודילוביץ. גל. 31.

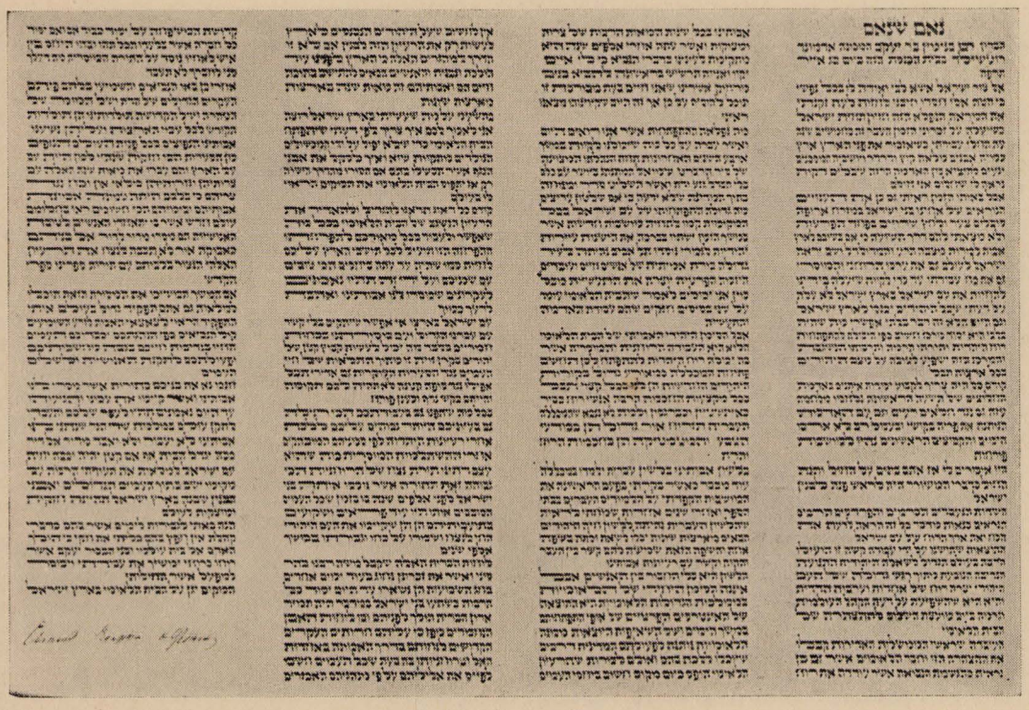

ציור 221. הנאום בעברית והברון חתם שמו תחתיו: „אדמונד בנימין די רוטשילד. זו אולי הפעם הראשונה בחייו שחתם בנימין.

הבציר השלשה וארבעים התרצ"ב—1932.

בחמשה עשר באב, ממש באמצע ימי הבציר, חל **יום מולד החמשים** [התרמ"ב—התרצ"ב] לראשון־לציון. המושבה החליטה לחוג את חג היובל הזה ברוב פאר והדר. פירסמו את דבר החג בעתונים, והוזמנו להחגיגה כל מושבותינו בארץ. — סדרו בימה גדולה לכל רוחב מדרגות בית־הכנסת — בנוכחות הנציב העליון סיר ארטור ויקוף. והמיסד היחידי שנשאר עוד בחיים זלמן דוד ליבונטין, חגגו חגיגה שהצליחה בכל המובנים.

כבר בחצי יובלה של ראשון־לציון, בהתרס"ז, חגגה ראשון־לציון חגיגה נהדרה[237]) אבל הפעם ביובלה השלם התרצ"ב היתה החגיגה nec plus Ultra — תארנוה במקצת בדף 425 בספרנו זה.

הבציר החמשה וארבעים התרצ"ד—1934.

בכ"ד חשון התרצ"ה—2.11.1934 נתקבל בבקר מברק מפריז מבית הברון:

„ברון אדמונד חולה מסוכן התפללו בעד חייו". ולפנות ערב מברק שני:

„אבינו היקר והגדול גוע בשקט ובלי יסורים".

ביום „השני בנובמבר" אחר צהרים נסתלק איפוא הברון בנימין אדמונד די רוטשילד. בארמונו בבולון בההיכל שנולד בו לפני שמונים ותשע שנים. —

להשכלת העמים: „מה דסנא עלך לחברך לא תעביד". — אבוקת האור אשר מסרו לנו אבותינו היא נכס יקר אשר עלינו למסרו מדור לדור. ככה יהיה ישראל לאור גויים. אתם תחיו תחת אותה ההערצה, אשר אתם תאצילוה על עמים אחרים, על ידי התנהגותכם המוסרית. ואם קטן יהיה הבית הלאומי, בראשיתו— אחריתו ישגא מאד; ומקום לאום ישראל יהיה בין גדולי אומות העולם; וכן יתהפכו לשחם (גרניט)." אבני הבנין אשר הקימותם בארץ־ישראל; 7. יורשו הרוחני בנו הבכור ג'מס, ימשיך פעולת אביו. — הגעתי להגיל — אמר הברון די רוטשילד — שקוהלת קורא לו: „ימים שאין בהם חפץ". את תפקידי מלאתי. **בני הבכור ג'מס** [יעקב] אשר רוחו כרוחי, ימשיך עבודתי ויתמסר למפעל אשר החלותי.

המקום יגן על הבית הלאומי בארץ־ישראל.

(חתום) **אדמונד בנימין די רוטשילד.**

237) תקראו בספר היובל, כרך שני לקורות „ראשון־לציון" מאת אהרן מרדכי פרימן התרע"ג. הפרטים משתרעים על 52 עמודים: (מן עמוד 15 עד 66).

נְסִתַּלֵּק הַבָּרוֹן

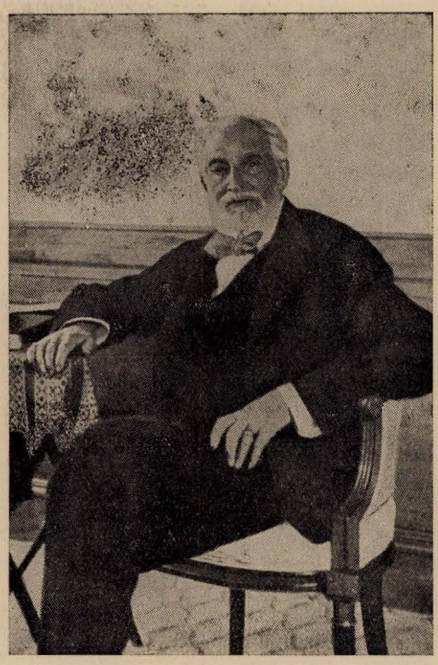

ציור 222. הברון בנימין אדמונד די רוטשילד באחרית ימיו

איזו התאמה גורלית! שאבי הישוב מת דוקא ביום השנה (הח"י) להצהרת בלפור לבית הלאומי! (2 נובמבר) ועוד השואה סמלית: שם הברון **בנימין בן יעקב**, ממש כשם הרצל: **בנימין בן יעקב**.

נזדעזעה ארץ ישראל כלה. ממתולה ועד רוחמה, מחיפה ועד נהריים, מתל־אביב ועד סדום־אשלג־ים־המלח. אבל גדול ומספד עז, הוכרזו בכל המוסדות, בכל החברות, בכל המושבות, בכפר ובעיר ובכל מקום.

בראשון־לציון נתכנסו מיד באי־כח כל המוסדות שבמושבה. נפסקה העבודה בשדה ובמשרדים. נברקו מברקים להברונית אדלאידה די רוטשילד ולבנה ז'מס (יעקב) די רוטשילד; ל„סוכנות היהודית לאר"י": לונדון וירושלים, לועד הלאומי, לפיק"א, להנרי פרנק, להרב הראשי לצרפת ישראל לוי, ולהברונית נברקה בקשה מיוחדת: להעביר את ארונו של בעלה, אבי הישוב בארץ־ישראל לראשון־לציון, המקום אשר בו החל הברון את אבהותו לישוב, אשר בה הניח את אבן הפינה לבנין תחית העם, הארץ והלשון; מודעות אבל נשלחו לכל העתונים; הוכרזו שלשת ימי אבל בראשון־לציון: סגירה לכל בתי השעשועים, הקהל נתבקש להמנע בימי האבל מכל נגינה וזמרה, להרים דגלים שחורים על כל בתי המושבה היחידיים, היקבים והצבוריים. ביום ובלילה: צעיפי אבל על כל פנסי החשמל בחוצות. ביום א' כ"ו חשון אחר צהרים נתכנסה כל העדה לבית הכנסת הגדול; רב המושבה, הרב ח. ז. חרל"פ הספידו בתוך בית הכנסת שהיה צר מהכיל את הקהל הרב; ומאות נשארו מבחוץ, ויצאו כלם מביהכ"נ ומעל מדרגות בית הכנסת הוסיפו לשאת נאומי אבל והספד: ראש המועצה יעקב פרימן, ואחריו דוב חביב–לובמן, זרובבל חביב, יחיאל טרכטנברג, דוד יודילוביץ, מנשה מאירוביץ, גוטמן מינקוב ואהרון קרון. (סדר א"ב).

ביום ב' כ"ז חשון התרצ"ה נקבר הברון בקברות אבותיו בפריז. מלבד ראש הרבנים הרב ישראל לוי וראשי העדה, והמון רב מהיהודים, באו להלויה. גם גדולי צרפת: נשיא צרפת לשעבר אלכסנדר מילרן, נשיאי וזרות, פיאר לאואל, נגידי אינסטיטוט די פרנס, מלכויות, רבי מדינות, גנרלים צרפתים, אקדמאים לבושי מדים רשמיים שזורי זהב. בבית העלמין „פר לאשיז", הספיד במלים מעטות הרב ישראל לוי ראש רבני צרפת, ושני הבנים אמרו קדיש ז'מס באנגלית ומוריס בצרפתית. — מבית הקברות שבו הביתה לארמון סט. הונורה. פה התפללו בצבור תפלת מנחה, ואת הקדיש כבר אמרו הבנים בעברית. וליום סיום ה„שבעה" הוזמנו לראשון־לציון כל המוסדות העליונים, של הישוב, ועדי כל המושבות ועסקנים צבוריים שבישוב.

ביום כ"ו חשון התרצ"ה פירסמה ראשון־לציון מודעה בעתונים:

„ראשון־לציון

שהיתה הראשונה בשדה פעולת הברון

בנימין אדמונד די רוטשילד ז"ל

בארץ־ישראל

קוראת ליום השבעה לזכרו של הנדיב

כנוס אבל

של כל המושבות והמוסדות הציוניים והישוביים.

הכנוס יתקיים ביום א' ד' כסלו התרצ"ה 11.11.34 בשעה 4 אחה"צ באולם „נעמן" בראשון־לציון.

ב"כ כל המושבות ומוסדותיהן מוזמנים להשתתף בכנוס.

המועצה המקומית ראשון־לציון".

בד' כסלו התרצ"ה—11.11.1934 נתכנסו דברי האומה, בראשון־לציון, באולם „נעמן", בשעה 4 א.צ. נשיא הקונגרסים הציונים והסוכנות היהודית לא"י פרופ' ד"ר חיים ויצמן; ראש רבני ארץ־ישראל לאשכנזים הרב אברהם יצחק הכהן קוק; נשיא הכבוד להסתדרות הציונית ולהסוכנות היהודית לא"י נחום סוקולוב; נשיא הקרן הקימת לישראל מנחם מ. אוסישקין; הרב הראשי לעדת הספרדים בתל־אביב ויפו הרב בן ציון חי עוזיאל; חבר הועד הלאומי הרב משה אוסטרובסקי; שליחי פיק"א, קרן היסוד, התאחדות האכרים, משרידי הבילויים, הציונים הכלליים, הסתדרות העובדים ועוד.

פתח את הכנוס ראש המועצה, יעקב פרימן. וימסור את רשות הדבור הראשון להבילויי מ. מאירוביץ.

מדברי מ. מאירוביץ

לקריאת ההנהלה הציונית והקרן הקימת להקים זכר מתאים לשם האיש הגדול, נתבקשתי ע"י מועצת ראשל"צ להכריז על רצונה, להקים במושבתנו מצבה על יד הבאר הראשונה מגדל אבן שיש וגינה סביבו, ועל המגדל כתבת באותיות זהב: „פה נעשה הצעד הראשון לבנין הארץ, ב' כסלו התרמ"ג ע"י הנדיב הידוע, אבי הישוב, הברון בנימין (אדמונד) בן יעקב די רוטשילד ע"ה".

מדברי ד"ר חיים ויצמן.

כל אילן ואילן, כל שביל ושביל, כל בית ובית כאן, מצבות חיות הן להברון. רווחת בתוכנו הדעה שהברון כאילו היה מתנגד לציונות הפוליטית; איני יודע מה היתה השקפתו בזה מלפני מלחמת העולם; לא זכיתי לראותו בימים ההם, אלא חדשים מעטים לפני המלחמה, ובזמן המו"מ הפוליטי מצאנו בו איש שהבין הכל, והשקפותיו היו השקפותינו. השתתפותו בעבודה הפוליטית היתה אז רצינית וחשובה. תמיד היה מוכן לעזור לנו בכל כוחותיו. והשפעתו בעולם הגדול לטובתנו, היתה רבה מאד. תמיד יכולנו לבוא לפריז ולדרוש ממנו עזרה. הברון ידע תמיד על תכניותינו, והיה תמיד מוכן להתוכח אתנו גם על התכניות שלו. הברון אדמונד הבין את הסינטיזה (הצרוף ההגיוני) בין עבודתו ובין עבודת הציונים שהופיעה אחר מלחמת העולם. הוא הבין באר היטב את חשיבות הקואופרציה בין עבודתו, ובין עבודת התנועה הציונית.

כאשר נפגשתי אתו בפעם ראשונה ב־1914 ושאלתיו: מה הרושם שקבל מנסיעתו לא"י? היתה תשובתו קצרה אבל בולטת: „הציונים לא היו יכולים לעשות מה שעשו בלי עזרתי. אבל עבודתם מחיבת אותי". בהאוניברסיטה התענין מאד. ובעזרתו בנינו את היסודות הראשונים שלה. – ביתו היה למרכז. והמעשה, סמל לאנשי הרוח והמעש וראשי התנועה שהיו באים לביתו. אפשר לומר, כי הוא הוא שהוציא כמעט את כל החלום לפועל, בימים הקשים הראשונים של התנועה. הוא שמש דוגמא חיה בכל ימי חייו לכחו של עם ישראל ולכחה של ארץ־ישראל. – אישיותו של ענק זה היא אחד הפלאים – בתוך סביבתו, היה יחיד במינו. חוגי משפחתו לא הסכימו לו. במשך שנות חייו האחרונות היה שקוע כלו בתוך יצירתו. הוא נשא בנפשו את כל הטרגדיה של עם ישראל. כאן בארץ־ישראל אין צורך לדבר הרבה על ערכה של יצירתו. עברו במושבות השרון ותראו את מוחו של הברון אדמונד, את לבו שלו, אשר בכל היצירה הזאת, המבוססת כל צרכה; הוא הניח אחריו ירושה גדולה, ושמו יהיה בזכרון עמנו עד סוף כל הדורות. – הוא הלך מאתנו, אבל הוא חי בקרבנו ואנו נמשיך את העבודה, ובמאמצינו נביא את הארץ למצב כזה שעליו חלם המנוח הגדול, ואליו שאף.

מדברי הרב הראשי אברהם יצחק הכהן קוק.

הברון בנימין אדמונד די רוטשילד לא היה יחיד בדור זה בלבד, אלא גם בדורות רבים; הנדיב הידוע נועד מאת ההשגחה העליונה, להיות האיש שיעשה את הצעד הראשון לתחית ישראל בארץ־ישראל. כשהתקרב הברון לישובנו הדל, לא יכול הוא עצמו לשער בלבבו שזוהי פעולה כל כך כבירה שתקיף את התחיה של האומה כלה. אלה היו דברים נעלמים וד' היה עמו. שאיפתו הלבבית של המנוח ז"ל היתה שהישוב בארץ יתנהג עפ"י התורה והמוסר; והרב מקוה כי עסקני הישוב ובניו של הברון אחריו יקיימו את שאיפותיו של הנדיב, ולא יסתפקו בבנין הגוף של הארץ בלבד, אלא גם יכניסו את רוח התורה בחיים הארץ־ישראליים.

מדברי נשיא הכבוד נחום סוקולוב.

הברון היה דבוק בדת ואמונה, אבל אל תחשבו שהיה חרד על מנהגים משונים שנתקדשו בקצת מחוגי האדוקים, של יהודי ירושלים, אבל הוא רצה בקיום הדת, באמונה צרופה. היה בו כבוד גדול לתורה, היה מלא גאון היהדות – הברון לא היה מעולם נגד ציונות פוליטית, אלא שנדמה לו, שצריך לעשות דבר זה בחשאי. וע"כ נלחם נגד הקונגרסים הראשונים. הוא שאף לכל מה שאנו שואפים, ואולי עוד יותר מזה; האיש הזה היה מכסימליסט, רק בדרך הפעולה נפרדו הדעות. לא נאומים ולא פומביות רק דרך חשאית. בשנים הראשונות להציונות היה אומר: „אתם עושים רעש יותר מדי גדול, ומעשים יותר מדי מעטים. אני אעשה הכל בתכסיס אחר". ועלינו להודות ששיטתו שאחז בה גם היא נתנה הפירות המקווים. הנה ראשון־לציון ושאר המושבות לעינינו! וסוף סוף הרי כל הדברים הללו מכוונים היו רק לדבר אחד, לבנין הארץ.

מדה גדולה היתה בהברון ועלינו לשבחו ולהללו בעדה; הוא היה מודה על האמת. היצר של הגאוה העצמית מתנגד למידה זו, ואדם גדול צריך לגבורה אמתית כדי שיאמר: טעיתי. ומדה זו היתה טבועה בקרבו. כשבא לפני מלחמת העולם לארץ־ישראל, בא שנוי בדעתו ובמזגו כלפי הציונות. הוא נוכח כי לעמל הציוניות יש נשמה ורוח, ויחליט שרוח זו, נשמה זו תעבור גם למפעליו הוא. ומאז נעשה הקשר בינו ובין הציונים מהודק. – יש שהיה כועס, זה היה טבוע באפיו, אבל זה הראה שהוא נלהב ומעריץ את לאומיות היהודים, ופוסל ומגנה את ההתבוללות. וכשהוציא מפיו את המלה „משומד" שמעו הכל את כל הכעס והחימה, העצורים בלבו היהודי.

לא כתב עוד איש, על יחס בית רוטשילד לטרגדיה של דריפוס. הרוטשילדים, הם היו זהירים באותו זמן. בית רוטשילד כבש את כעסו ולא הוציאוהו לראוה, אולם מעשה דריפוס הביא את בנו בכורו ג׳מס (יעקב) לעזוב את צרפת ולהתישב באנגליה. ואנו מקוים שימשיך את דרכו של אביו.

בימות מלחמת העולם פקפק הברון בהבטחה של וזרת צרפת, כי יסכימו לענין ארץ־ישראל, אשר בלעדי הסכמה זו, לא היתה מתקבלת הכרזת בלפור. — והנה קבלתי באחד הימים מכתב מהוזרה הצרפתית לבוא לשם בענין ההסכמה להכרזה על ארץ־ישראל. טלפנתי על כך להברון. השיב לי: „כשתשוב תכנס אלי״. באתי אח״כ ואמרתי לו: „הבטיחו״. אמר לי הברון: „אין בזה ממש. רגילים להבטיח הרבה״. עברו שלשה שבועות, קבלתי את המכתב הנכסף בחתימתו של קמבון. נכנסתי להברון, והראיתי לו את המכתב. התחיל לקרוא בו ואמר בהתרגשות: — „נצחתני בני!״ „כלום יודע אתה כמה זה שוה?״ — איני יודע — עניתי — אמר לי: „מיליון אחד!״ אמרתי לו: „תן אותו! אמר: — „אתן עוד הרבה והרבה מיליונים!״ ומני אז היה נאמן לשיטת המדיניות שלנו. ולא היה כל הבדל בינו ובינינו.

ועכשיו, עינינו אל היורש הגדול של הברון אדמונד, הוא הברון ג׳מס בנו בכורו, שירש הירושה הגדולה במובנה הרוחני, של „הנדיב הידוע״. של היחיד בדור, ברון ג׳מס ימצא עדוד בדרכו לשאת את האחריות הגדולה לא של השם „רוטשילד״ בלבד, אלא גם של השם „הנדיב הידוע״, לטובת ארץ־ישראל ולטובת ותחית עם ישראל! וימשיך עבודת אביו הגדול.

מדברי מנחם אוסישקין.

ה. מ. אוסישקין מציע הצעה ליסד בראשון־לציון מוזיאון על שם הנדיב, בו יכונסו כל המכתבים, התכניות, התמונות, דיאגרמות, המפעלים, וכל דבר שיש בו שייכות לחיי הברון בארץ־ישראל. „וביום השנה בכ״ד חשון, יעלו ויבואו לבית הזה תלמידי בתי הספר והמוני עם וילמדו מה פעל האיש״.

* * *

באספה השנתית לאגודת הכורמים המשותפת ראשון־לציון וזכרון־יעקב נאספו הפעם הכורמים מיהודה ומהגליל, בזכרון־יעקב, ומנהל היקבים יעקב שפירא הספיד את הברון המנוח בנאום מקיף וחשוב:

מדברי יעקב שפירא.

רבותי, באה ידיעה, אשר נגעה עד נפשנו, כי הברון אדמונד בנימין די רוטשילד ואשתו היקרה אדלאידה תחי׳ ירדמו על אדמת זכרון את תרדמת הנצח.

הברון לא היה רק יהודי גדול בעל רגש. נשמה גדולה היתה בו, נשמה של משורר ואמן גדול. כאשר ראה בפעם הראשונה מפסגות זכרון את זיו השמש טובל בים התכלת, כאשר ראה את יפה הנוף של שומרון העתיקה, נעו נימי לבבו ודמעות נפלו מעיניו. המשורר שבו, היה לו פה ההתרגשות הראשונה בארץ־ישראל, ואת ההתרגשות הזאת שמר עד יום מותו. אצלו ההרגשה לא היתה צל עובר, כי אם הולידה אצלו הפעולה הכבירה.

זוכר אני מימי ילדותי אחד משירי פרוג: „כוס הדמעות״. שם בשמים לפני כסא הכבוד עומד גביע ועל כל צרה הבאה על ישראל, הקדוש ברוך הוא מוריד בו דמע. כאשר הכוס תהיה מלאה אז תבוא הגאולה. חושב אני כי גם הברון הזיל דמעות לכוס הזאת. אהבתו העזה ליהדות התלהבותו התמידית סימן לאור פנימי, אמונתו החזקה בנצח ישראל הן הנה הסוד של יצירתו בלי לאות, למרות המכשולים, למרות כפית הטובה ולמרות מפח הנפש והיאוש שבאו מכל הצדדים ולמרות הסכומים העצומים שהוציא, שגם בשביל רוטשילד היו סכומים, המשיך בפעולתו.

רבותי, ביום האבל לזכר הברון בזכרון שאל את עצמו אחד מהנואמים היותר חשובים: מי הוליד את מי? הברון הוליד את הישוב או הישוב הוליד את הברון? הנואם בא לידי מסקנה, שאם הברון נתן לישוב קרקע תחת רגליו, לעומת זה נתן לו הישוב את השמים, כלומר העונג הרוחני להיות כל ימי חייו שקוע באידיאל גדול. לוא שאלו אותי הייתי אומר פשוט: כי הברון אדמונד די רוטשילד היה אחד מיחידי הדור, שההשגחה מחננת בהם את העמים, כדי ליצור על ידם, את ההיסטוריה. אמונה ונבואה הזדווגו אצל הברון, מעוף של נשר היה לו בדברים גדולים, ובאלה היתרונות יכול היה לגשת לבנין ארץ־ישראל, גם אז לפני חמשים שנה, כאשר הדבר היה עוד בעיני רבים כצחוק ילדים.

בעת ההיא שלטו בכל הגיטו של רוסיה, פולניה ורומניה העוני והרדיפות; אבל לעומת זה שררה אז בכל יתר חלקי אירופה רוח אנושית. ההגירה היתה חפשית, וככה ירדו המון יהודים בלי עבודה, בלי מלאכת יד, ספק סוחרים, ספק אינטלגנציה לאירופה המערבית ולאמריקה. רק חלק קטן מההמון הזה, החלק היותר יהודי, פנה אז לארץ־ישראל לבקש שם חוף בטוח, שטח קרקע קבוע. הברון אדמונד, שהרגיש עצמו תמיד בעל אחריות פנימית לעם ישראל, הצטער לראות את המון הסוחרים וחצי אינטלגנטים, שד״ר נורדוי קרא לו אז „לומפן פרולטריאט״. ידע אז הברון את הרע והטפשות שבעמים, ידע את רוח הקנאה והבין, כי המון מהגרים כאלה יכול לעורר בזמן מן הזמנים רוח קנאה ואיבה. ידע אז הברון כי רק עבודת אדמה, עבודה מיגעת ופוריה, יכולה להפוך אותנו לעם ככל העמים;

אבל, כדי שהיהודי יכה שרשים בקרקע, רק ארץ־ישראל יכולה היתה להיות גורם להפלא הזה. רק עם שרשיו ההיסטוריים יכול היה העם היהודי להשתרש בקרקע. זהו הטעם, כי דלתות הברון נפתחו כל כך מהר וההלוצים הראשונים מצאו שותף לעבודתם ולאידיאל שלהם. באמת אידיאל משותף נולד באותה עונה אצל שניהם בבת אחת. כמעט אי אפשר עכשיו, בזמנים שלנו, לשוב חמשים שנה אחורנית ולהבין את הזמן של אז, עם כל הגדלות והקטנות שהיו בו. חיים אנחנו עכשיו בזמן שכל ערכי האדם ירדו ממעלתם, עולים ויורדים מלכים; צוברים הון עצום ונפסד כהרף עין; אין כבוד ואין העשיר מרגיש באחריות. אין יחידים גדולים עכשיו. גם המחשבה היא כמעט קבוצתית Collective ולא אצל היחיד, המרחק בין אנשים מסוגים שונים כמעט מטושטש. בפרט ליהודי, יהי עשרו מה שהוא, אחרי ההשפלה שבאה לנו לכולנו במרכז אירופה. אי אפשר לו ליהודי באיזה מקום ובאיזה מעמד שהוא, להביט על יהודי מהגיטו כעל בריה אומללה. אבל נחזור אחורנית — אז לפני חמשים שנה היתה אירופה המערבית פורחת; האמנות, המדעים, החרושת, הפיננסים, הכל היה במזל עליה ופריחה. השכבה העליונה של החברה היה לה זוהר וקסם. העשירות הגדולה היתה נחשבת לכח ממלכתי. היהודים הגדולים אז בכל ארצות אירופה, גם בגרמניה, היה להם, הד וכח ע"י הקפיטל הגדול; הם היו אצילי הרוח והעבודה. שום קשר לא היה בין היהודי הגדול ובין יהודי הגיטו, בין יהודי משורש בהחיים המרווחים ובין יהודי נודד ערטילאי ובלי בסיס ובלי לשון משותפת. לכל היותר מעט רחמנות מסורתית קדומה ומעט דתיות קלושה. היהודים הגדולים אז בקשו לשכח את מפלצת הגיטו. רק בצרפת נמצאו אז איזה יהודים שבקשו להגשים את האחדות היהודית בעולם ובצרפת. ורק הברון אדמונד הגדול שבגדולים, רק הוא נזרקה בו נביאות היהדות וירד אל אחיו בטוח בהצלחתו וזהיר בקוצים אשר ימצא בדרכו.

בעת שהברון קבל על עצמו את מה שהיה תפקיד כל חייו, אולי הגזים מעט את כח המוסרי שלנו. הוא חשב על עם שקוע בחייו הדתיים, לבוש אמונה, שמעשי אבותיו בידו, מוכן לכל קרבן עצמי עבור כלל ישראל. הברון למד על העם מעצמו ומנפשו, כי העשיר הזה רדף הרבה יותר בחיים אחרי האידיאל מאשר אחרי העשירות. בכל זאת ידע את רוח הקפדנות שבנו ואת שנאתנו לכל רסן של משמעת. הוא ידע עוד כי ההמון היהודי איננו רגיל להעבודה הקשה של האדמה, וכי צריך להוביל אותו לאט לאט אל האדמה. אבל בודאי לא הבין הברון את כל שבילי רוחנו, רוח הגיטו, ואת הצד השני, הדופן העקומה שיש לפעמים אצל אנשי הרוח שבנו. ההתחלה היתה קשה. צריך היה להרגיל יהודים בעבודת האדמה, וצריך היה למצוא נטיעות מתאימות אל טבע האדמה ואל טבע ההמון שלנו. וכך היה צריך זמן עד אשר הברון יכול היה למצוא הנהלת פקידות ישרה ומסורה. האכרים אז, מהתלהבות החלום שלהם, היו שמחים וגאים בחלוציותם, צעירים שנתפטרו מסבל הפקידות הנכרית בארצם ושראו בכל פקיד גם פה, צל של פוסע על ראשי העם — וגם באמת היו פקידים בלתי ראויים למשרתם. צריך היה מעט ארך רוח, מעט סבלנות זאת היא גדולתו של הברון, שהוא לקח בחלקו את מידת הסבלנות. ראה הברון את הדור הראשון כדור המעבר של עם ישראל לחיים חקלאיים, וקבל עליו את כל הקובלנות, כל הצעקות והתפייס תמיד לעם עני ואהוב.

התלוננו הרבה על הברון בימים ההם, מדוע רודף הוא אחרי עבודת אדמה עשירה למושבותיו, כגון ענבים, נטיעות תות למשי, פרחים ופירות. מדוע איננו מעמיס על החלוצים עבודת אדמה אמנם מיגעת ומרסקת את הכוחות, אבל מוציאה לחם מן הארץ, ברם, צדק הברון אז והפרדסנות בארץ־ישראל מוכיחה לכם, כי עד היום מוכשרים אנו רק לנטיעות עשירות. לולא התחשב אז הברון עם טבע האכרים, אולי לא היתה באה הצהרת בלפור, או שההצהרה הזאת היתה באה לארץ עזובה מאכרים. כך מתגלית לפנינו לאט לאט כל אישיותו הגדולה של הברון.

כן התאוננו על שיטת הברון לתת הרבה וביד רחבה. גם אלה שנהנו מהיד הזאת וגם אלה שלא נהנו התאוננו על הפזרנות. הברון בעצמו אמר למשלחת שבאה בשם הישוב לבקרו במצרים: „לא הצלחתם בכרמיכם כי באו לכם בקלות"[238]. באמת אם הברון נתן אז הרבה, הזמן גרם לזה. בכל מעשי הברון היתה תמיד מחשבה תחילה. ידע הברון כי הזורע זורק תמיד ביד רחבה את הזרע לכל הרוחות; הברון לא דקדק דקדוקי עניות בהתחלת המפעל בעת הזרע. אנחנו ביקב יכולים לדבר על זה. מוסמכים היינו לפזרנות ולנגעים, אבל יש היום גפנים ויש תעשית יין גדולה בארץ־ישראל, גפנים שהמה משמני ראשון־לציון, זכרון־יעקב והסביבה, (אלה שלא נולדו בצעיף הזהב של תפוזים), גפנים שיוכלו עוד להיות לעוגן ההצלה למושבות אחרות. זכיות רבות יש בכל העולם למגדלי גפנים בארצותיהם, הממשלות מבזבזות כספים ליצור תעשית יין טוב; פה בארץ־ישראל קבל הברון על עצמו תפקיד ממשלתי. הודות לנדיבותו יכולנו לברור המינים ולאקלם הגפנים, הודות לו עשינו עקירה, כדי להנצל מהמשבר. אם יש עכשיו בארץ־ישראל תעשית יין ומטע גפנים חשובים, הארץ חייבת תודה לברון. ברם היצירה הזאת בתוך החולות ועם חומר אנושי בלי נסיון עלתה יקר, אבל מה בזה לגבי יצירת ארץ ועם?

238) מפי מ. מאירוביץ.

בהזדמנות זו אומר לכם רבותי, כי דעת הברון היתה תמיד לאקלם פה הגפנים המשובחים כמו מלבק וזה למרות המתנגדים של הימים ההם. הצדק היה עם הברון, כי המינים האלה נתנו **שם** ליינותיכם. חבל שאינכם ממשיכים בדרך הזאת. הרבה גפנים משובחים נחרבו ועלינו לעשות הכל, כי ינטעו שוב אלה הגפנים.

אתם יודעים, כמה אפורים היום שמי ארץ־ישראל ביחס לעתיד הפרדסים, שרוב המושבות נשתקעו בהם. חושב אני לפעמים על חלום הברון לעשות בארץ־ישראל אזורים אזורים: אזור גפנים, אזור תפוחי־זהב, אזור פרחים, אזור תבואות וכו'. עין צופיה ואור פנימי היה לברון. כאשר נגש לפני חמשים שנה לבנין הארץ קבע את העיקרים: השפה העברית, משק מעורב, יחסים טובים עם הערבים. העיקרים האלה הזכיר תמיד בכל הזדמנות. בודאי כדי לגשם העיקרים האלה צריך לנו יותר מידה ומשקל, יותר סבלנות, יותר בינה — אלו המעלות שאינם עוד אצלנו במידה מספקת. סופר אחד אמר על הנביאים כי קדמו לדורם באלפים שנה. יכולים לאמר על הברון כי קדם לדורו בארץ ישראל בחמשים או במאה שנה. כל דעותיו על התעשיה פה, כל דעותיו על ההתישבות הולכות ומתגשמות או שתתגשמנה. אם איזה ממפעליו לא הצליחו גרמו לזה סבות צדדיות.

הרבה תקופות היו לעבודת הברון בארץ־ישראל: תקופת בראשית, שהעבודה היתה צריכה להיות בצניעות, כעין עזרה ליהודים להתישב בארץ הקדושה, אחר כך תקופת הרצל עד המלחמה. בתקופה הזאת היה לשמור על הקיים, להגדיל הישוב ולעזור בצניעות לעבודה הציונית המעשית. צריך היה אז להשגיח שהמושבות לא תסתבכנה ברשת הפוליטיקה ושהמושבות תהיינה בכל אופן המחנה לפליטה; אחר כך תקופת המלחמה ואחרי המלחמה; בהתקופה הזאת היו הברון ובנו ז'מס עמודי הברזל של הציונות. המעשה שז'מס שרת פה בתורת חיל היה לסמל חשוב אצל יוצרי הבית הלאומי — ממשלות ההסכמה. הברון אדמונד ובנו, עמדו על המשמר בעת התקופה הגדולה של הציונות ולא חדלו אף רגע לתת לציונות את כח השפעתם ואת הבנתם הדיפלומטית. כן בעת ההיא נתנו את היכולת לכל התעשיות הגדולות שלנו לקום ולעמוד. בכל הזמנים ובכל התקופות היו לברון אדמונד אותה אש הקדושה, אותה האמונה החזקה. וכאשר דיזנגוף נפרד ממנו בלכתו לארץ ישראל ליסד את בית חרושת הזכוכית שלו אמר הברון לדיזנגוף: „עלה והצלח והיה אם לא תצליח לא תפול בעיני, כי אש ואמונה לך לארץ, עלה להיות יוצר בארץ־ישראל".

אין בדעתי להיות פה ההיסטוריון של מפעל הברון בארץ. רציתי רק להזכיר את זכרו פה, זכרו היקר לכולנו. יבוא יום ושערי הארכיון יפתחו לפני סופר הימים. אז ירשום הסופר ההוא את תולדות היהודי הגדול האחרון בימינו. מאז נתרוקנה היהדות האירופאית מאמונתה, מאז נשטפה היהדות בזרמי אירופה הגדולים, נסתם חזון. אין עוד יהודי גדול כהברון, מוכן לקרבנות, מזוין באהבה וסבלנות ושהשכינה שרויה אצלו. היום היהדות היא מורשת־אבות ולא גאות מטרת החיים כמו שהיתה אצל הברון. הנני מיעץ לכם לקרות הצואה המוסרית שלו, תמצית כל חייו שקרא בבית הכנסת בתל־אביב בשנת 1925 [239]). שמה אתם רואים את הברון כמו שהוא מניח את הבלי העולם ועולה אל הספירות העליונות של היהדות העתיקה. הדפים האלה יפים הם כחלק מקוהלת. כאשר יגש הסופר פעם לכתוב את תולדות עבודת הברון בארץ־ישראל הנני מיעץ לו לא לשכח גם את הרב צדוק הכהן שלקח חלק גדול אז בכל עבודת הברון והיה יועצו היותר קרוב [240]). זכר הברון ישמר בישראל לעדי־עד.

(עד כאן דברי י. שפירא)

בָּרוֹן זֶ'מְס דִי רוֹטְשִׁילְד

מנהל היקבים יעקב שפירא כבר אמר לנו בעמוד הקודם כי התגיסותו של ברון ג'מס די רוטשילד לצבא במלחמת העולם, היתה לסמל. הוא, ג'מס, הופיע בצבא הלונדוני בשערי ארצנו בתרע"ח—1918 מיד אחרי הצהרת בלפור. המיור ברון ג'מס היה בין כובשי הארץ משני עברי הירדן בראש הגדודים העברים ביחד עם קולונל מרגולין קולונל פטרסון ועוד. ובשנת התרפ"א בא ג'מס די רוטשילד ביחד עם וזיר המושבות וינסטון צ'רצ'יל לבקר את ראשון־לציון.

וָזִיר הַמּוֹשָׁבוֹת וִינְסְטוֹן צֶ'רְצֶ'יל בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן.

הוזיר צ'רצ'יל והלידי צ'רצ'יל ובני לויתם ג'מס, הנציב העליון הרברט סמואל, מושל יפו, א. גורדון, אליהו קרויזה, יהושע אברבאיה ועוד. קבלו פניהם שמונים פרשים מצעירי המושבה. חלק פגשום בהתחלת כביש ראשון־לציון על יד דרך יפו—ירושלים. וחלק בכניסה לאדמת ראשון־לציון לפאת קדמה מזרחה „לנחלת יהודה". — כל הפרשים לבושים חולצות לבנות ענודי לולאות כחולות על החזה וסרטים על הזרוע בכתבת: „בני בנימן". וללידי צרצל נמסר זר פרחים.

בכניסה להמושבה סודר שער־כבוד ותזמרת, שם חכו להאורחים זקני המושבה, פקידי יק"א, ובאי־כוח מושבות שכניות. שורת תלמידי בית־הספר וכל קהל בני המושבה, שמשו שדרה נהדרה למעבר עד בית־הכנסת. על מדרגות

239) הצואה הרוחנית של אדמונד די רוטשילד כבר נדפסה במקורה ובתרגומה לעברית בדפים 464/65 בספרנו זה. העורך ד. י.

240) גם על הרב הראשי צדוק כהן ויחסו לעבודות הברון, כבר דברתי בספרנו זה בדפים 150—146. העורך ד. י.

ציור 223. ברון ג׳מס יעקב ארמנד די רוטשילד, בנו בכורו של ברון בנימין אדמונד — יורשו הרוחני.

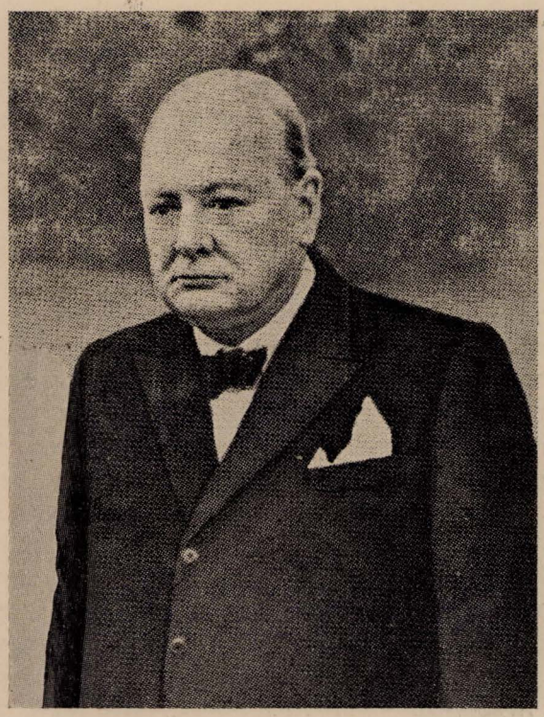

ציור 224. וינסטון צ׳רצ׳יל, אז, וזיר המושבות. — היום, התש״א, ראש ממשלת בריטניה הגדולה.

בית הכנסת, הוצגו לפני האורחים באי־כח המושבות. וזקן מיסדי ראשון־לציון אהרן מרדכי פ ר י מ ן, ברך את האורחים בברכה חמה שממנה נשקפו כל שבעה מדורי הפורעניות שעברו על דברי ימי המושבה, וגם נתבלטו כל ספוק הנפש והשמחה שנפלו בחלקם של בני ראשון־לציון שזכו לרגע מאושר זה. — נכנסו כלם לתוך בית־הכנסת, ברכו „הנותן תשועה״ למלך בריטניה ולקיסרותה, מי שבירך לבלפור, לצ׳רצ׳ל ולנציב העליון ולברון אדמונד ולמאיור ג׳מס די רוטשילד.

לקולות מנגינות התזמרת מלוה כל הקהל את האורחים ליקבי ראשון־לציון יסוד היסודות של המושבה; בדרך, בשעת הליכה ליקב, נתעכב הויזיר צרצל ופנה לראש התאחדות המושבות מנשה מ א י ר ו ב י ץ שהלך לימינו ויאמר אליו ברגש התלהבות, אחרי שעיניו נפגשו בעיני לידי צ׳רצ׳ל ואמר: „חבל מאד שברגע זה לא נמצא בחיים הלורד ביקונספילד״. ע״ז ענה לו מאירוביץ מניה וביה: „כן, אדוני הוזיר, זהו מזלם של רוב גדולי עמנו. גם משה רבנו לא זכה לראות בעיניו את כל מה שרקם בעד עמו. וגם תיאודור הרצל, יוצר הציונות שלנו, לא זכה לראות את פתרון חלומו הגדול.

האורחים הגיעו ל י ק ב. הנציב העליון סיר הרברט סמואל נכנס בשיחה עם כורמים, לוחץ את ידיהם, של אותם האכרים שהוא זוכר עוד מהבקור הקודם. באולמי היקב שוררים כל מנהגי החרות אין כאן טכס ברזלי קבוע: האורחים מטיילים מסיירים טועמים מן פרי הגפן של ראשון לציון. הברון ג׳מס די רוטשילד מרגיש עצמו כאן כבעל הבית, והוא מבאר ומסביר, ופניו צוהלים. בצאת האורחים מן היקב נכנסו להפרדס. עוברים בשדרות הדקלים של פרדס המושבה שאין דומה להן בכל הארץ ליופי. פה סודרה להאורחים סעודה קלה על שולחנות ערוכים בטוב טעם בידי אכרות המושבה וחברות „המכבי״ ששמשו את האורחים.

בהכנס צרצל ורעיתו לתוך הפרדס בין שדרות הדקלים והתמרים, שהיו מקושטים בטוב טעם ויופי מיוחד, וילדים וילדות ראשון־לציון מסודרים במשטר וטכס והמקהלה והתזמרת פצחו רינה וניגון הרמוני, נשארו עומדים פתאם כמוקסמים. ולידי צ׳רצ׳ל פנתה אל הוזיר:

— מה זה? איפה אנו נמצאים?

— מעולם לא חשבתי לראות תמונה נהדרה כזאת בארץ־ישראל — ענה הוזיר — ונגשו לאט לאט אל כסא הכבוד שהוכן להם על יד השולחן. ומעיני לידי צרצל נשקפה דמעת־גיל.

ראש התאחדות המושבות מנשה מאירוביץ פתח את המסיבה, וכה אמר: „בשם החלוצים היהודים בארץ־ישראל ובשם כל בני המושבות אתכבד לברכך: „ברוך אתה בבואך" אל אדמת מושבתנו; תוכח לדעת מה שיצרנו במשך ארבעים שנה, במסירות נפש ובמרץ מיוחד. — במקום מדבר ציה ושממה ושועלים מחבלים שמצאנו אנחנו ב־1882, אתה מוצא מושבות פורחות, מטעי גפן, זית, שקדים ותפוחי זהב, מלבד מזרע חטה ושעורה ושאר תבואות. ולא רק ראשון־לציון אלא גם רוב המושבות, ממתולה ועד רוחמה, נבנו על חולות כחושות בצות נאלחות, סלעים, והכל נהפך, לשדות עוטפי בר, לגנים, כרמים, פרדסים, לכפרים יפים, למושבות יפות שאפשר גם להתגאות בהם. נוצרו מקומות עבודה לאלפי אכרים ופועלים מבין אחינו ומבין שכנינו, וגם הכנסות חשובות לממשלתנו. וחובה עלינו להודות על זה ליד הנדיבה של ברון אדמונד די רוטשילד, שעמד לנו בשעת דחקנו, ואשר זכינו לראות עכשיו בינינו את בנו בכורו ברון ג׳מס די רוטשילד, — בכפרי שכנינו הערבים אשר מסביב למושבות העבריות תסתכל נא, וזיר נכבד, ותמצא, כי בהשפעתנו נהוגה היום גם אצלם בכפריהם שיטת עבודה חדשה, בנטיעות ובזריעות ובבניניהם ומסילות דרכיהם, מה שאין כן בכפרים הרחוקים ממושבותינו. שם הכל כימי עולם וכשנים קדמוניות. בכל משך חיינו בארץ, טובים היחסים בינינו ובין שכנינו הערבים, יחס של אחוה ורעות. — ועכשיו שזכינו להרגע הגדול שממשלה אדירה, כבריטניה הגדולה, הכירה בזכויותינו לתת לנו בית לאומי על אדמת אבותינו, וזכינו היום לקבל פני באי־כח אנגליה על אדמתנו זאת, בטוחים אנו שהכל יתגשם במהרה.

וזיר נכבד, אחרי שזכינו אתמול לשמוע את דבריך הנעלים על הר הצופים בירושלים, באזני העולם כלו, דברים שהם לנחמה למיליוני נפשות אדם, הרי מתחזקת בנו התקוה שנתקרב במהרה לשאיפותינו ולמטרתנו. וכל אלפי הצעירים החלוצים החדשים שלנו שתפגוש בדרכך בעברך בארץ, יתעודדו על ידי דבריך וימלאו ביתר עוז, ביתר אומץ רוח, לעזור בבנין, ואף להיות מוכנים להקריב חייהם על מזבח התחיה והבניה".

ויקם הוזיר וינסטון צ׳רצ׳יל לקול תרועת הקהל ויאמר:

„נרגש אני מהיופי המקסים של הטבע, נרגש אני מהזיו הנשגב השפוך כאן, ונרגש אני מהעבודה הכבירה שיצרתם כאן; במשך שנות עמל ותלאה הפכתם מדבר לגן עדן; מרגיש אני כמה רב הוא האושר הזה בשבילכם. אף אילו הייתם עושים דבר זה רק בשבילכם בלבד, היה זאת ג״כ די; ועל אחת כמה וכמה כי כל מה שעשיתם אינו רק בשבילכם עצמכם לבד, זהו סמל ודוגמא בשביל העבודה להבא, ובתנאים יותר טובים, ובבטחון יותר מוחלט! האהדה שלי מלוה אתכם משום כך על דרך עבודתכם, המביאה ברכה וטובה לעולם כלו. יכולים אתם להיות בטוחים שעבודה כזו לא תלך לאבוד, ושום אדם בעולם לא יפסיק את קדמתה של הארץ.

שמחתי על דברי האדון מאירוביץ, שאין אתם צרי עין, ושעבודתכם היתה גם לטובת שכניכם, האמון הזה בכם, הוא הוא גם כן שהמריץ את הממשלה לתת את ההצהרה הבלפורית, והממשלה תשמור על הצהרה זו לגשמה בכל תוקף.

בשם לידי צ׳רצ׳יל ובשמי, אני מודה לכם בעד הכנסת אורחים שלכם. נהניתי מקבלת הפנים, ושמחתי לראות את הפרשים שלכם, נוכחתי שביחד עם השבחת החקלאות משביחים אתם גם את הגזע, והצעירים והצעירות שלכם הם נעימים ויפים ובריאים; ושוב אני מודה לכם, רבותי!"

* * *

ג׳מס די רוטשילד

ברון ג׳מס (יעקב) די רוטשילד נולד בפריז בשמונה עשר כסלו התרל״ט — בדצמבר 1878.

ברון ג׳מס קבל חנוך נסיכי בבית הוריו ברון אדמונד בנימין ואדלאידה די רוטשילד, ויחד עם החנוך הכללי ספג אל תוכו את מנהגי ישראל סבא שבית הוריו האצילים החזיקו בהם, והוא שומר אמונים להם עד היום.

בהגיעו לגיל „בר־מצוה" ולבש תפילין בפעם ראשונה בי״ח כסלו התרנ״ב העלו לו על שלחן החגיגה של ה„בר־מצוה", על טס של זהב מתנה מאת מנהל בית־ספר של ראשון־לציון (כותב הטורים האלה) מהלך ספרים עברים לילדי בית־ספר העברי—עברי הראשון בזמננו בעולם, שחוברו מאת יהודה גרזובסקי מורה עברית בעקרון, חיים ציפרין מורה צרפתית בעקרון ודוד יודילוביץ, ראשל״צ. והנער ג׳מס הבטיח חגיגית לאביו ולאמו כי ילמוד בהם את לשון אבותינו, והבטחתו קיים ג׳מס הצעיר וילמד עברית עד שיכול לנאום בצבור באזני כל בני ראשון־לציון, ביום הנחת אבן הפינה למוזיאון רוטשילד במושבתנו. (הנאום יבוא להלן).

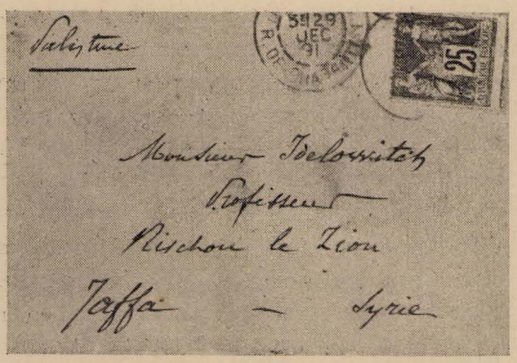

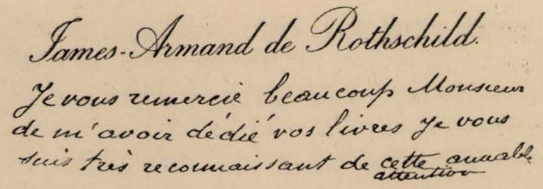
James-Armand de Rothschild.
Je vous remercie beaucoup Monsieur
de m'avoir dédié vos livres je vous
suis très reconnaissant de cette aimable
attention
Veuillez je vous prie présenter mes
remerciements à vos collaborateurs.

ציורי 225 226. כ"י אגרת ג'מס די רוטשילד ב„בר־מצוה" שלו, לדוד יודילוביץ בראשון־לציון בהודיה בעד המתנה ששלח לו ספרי למוד עברית בעברית ביום ח"י כסל"ו התרנ"ב — 19.12.1891 למולדו הי"ג.

באחד הימים, בהתבגרותו, אחרי דאבון הנפש שהסבה לו עלילת דריפוס, עזב ג'מס די רוטשילד את פריז והתישב בלונדון, ושם התאזרח ונבחר לפרלמנט ומאז הוא משמש כמגן ומחסה לעם ישראל. — הברון ג'מס למד הרבה וקרא הרבה; השתלם במכללות (אוניברסיטאות) בצרפת ובאנגליה, חיבר בנעוריו ספר על שקספיר; הוא נבחר לחבר בית הנבחרים בלונדון בפעם הראשונה ב־1929 ובפעם שנית נבחר שוב מחדש ב־1935 במחוז Cambridgeshire זהו מחוז חקלאי ביחוד. — הוא כבר חבר בבית הנבחרים בלי הפסקה, זה אחת עשרה שנה.

השאלות שהתקיף ג'מס בפרלמנט כפעם בפעם היו רבות במספרם, והיו מוקדשות לעניינים שונים, ההרצאות והנאומים שלו היו נוגעים תמיד בעניני חקלאות, ובשאלות ארץ־ישראליות.

וזו רשימת שמונה הרצאות שלו על עניני ארץ־ישראל:

1) 24.2.30 ויכוחים שנקבעו ע"י משרד המושבות.
2) 17.11.30 וכוח על „ספר הלבן".
3) 25.7.35 שקלא וטריא שנערכו ע"י משרד המושבות.
4) 19.6.36 שקלא וטריא על המאורעות בא"י.
5) 21.7.37 שקלא וטריא על דו"ח פיל (Peel)
6) 8.3.38 וכוחים שנערכו ע"י משרד המושבות.
7) 14.6.38 וכוחים שנערכו ע"י משרד המושבות.
8) 22.5.39 וכוח על ספר הלבן חמגביל העליה וקנית קרקעות.

הנאומים של הברון על השאלות הארץ־ישראליות השאירו רושם עמוק, לא בלבד על בית הנבחרים, אלא גם על כל המתעניינים בעתידת ארץ־ישראל.

הברון ג'מס בכלל הוא צנוע וענותן, ברם בפרלמנט האנגלי בנוגע לעמו ישראל וארץ־ישראל, התבטא תמיד, בכל הזדמנות כיהודי גאה, ובעל שעור קומה; בדבריו בבית הנבחרים היו מתביעות זכויותינו וגאים כאחד, שהזכירו לנו את מליצי היושר, את הפרנסים בישראל כגון מנשה בן ישראל ודכותיה.

הוא נשאר נאמן לאביו הגדול, שמת בבטחון גמור שבנו יירש מקומו וימלא חובתו לעמו ובאהבת היהדות ותחית ישראל בארץ אבותיו, ארץ־ישראל.

אפיזודה קטנה תעיד על דבקותו של ג'מס בעם וארץ: היתה פעם בלונדון ישיבה ציונית „בועידת השלום". ובאותו פרק זמן הוזמן לפריז להיות נוכח בקבלת פני מלך ספרד, בבית אביו אדמונד די רוטשילד; התנצל ג'מס בפני אבא שלו, כי חשקה נפשו להיות נוכח באספה הציונית ומוותר הפעם על התראותו עם מלך ספרד, בבית אביו.

ג'מס, התנדב ב־1917 לצבא הבריטי בתואר מאיור כנזכר לעיל, הוא עזר הרבה מאד להצהרת בלפור בין כל חוגי המדיניות האנגלית.

ג'מס די רוטשילד הוא הוא שעזר הרבה באופן יסודי לקבלת זכיון רוטנברג במוצא הירדן (היום „נהריים").

ברון ג'מס הוא מטבעו אדם נחבא אל הכלים והוא מוותר על הפומביות לטובת מנהיגים אחרים. מנעוריו הוא יהודי לאומי רומנטי, ואוהב את המאור שביהדות הישנה על כל המסתורין האגדתיים, והמיטוס שבה, עם קשריה שבעבר.

לב טוב לו לג'מס ואוהב לתמוך בנצרכים, אבל את הפילנטרופיה אוהב הוא לקשר אל העבודה, וכך יסד לפליטי רוסיה בפריז אחרי פרעות 1905 בית חרשת גדול בפריז, ללמד, להדור הצעיר של הפליטים, אומנות וחרשת מעשה, ולהחרשים והאומנים הראשונים עזר לשכלולם, והפך את כל התמיכה והנדבנות ליצרנות. וככה נקלטו פליטים רבים בחיי פריז, ובאופן כזה נתאזרחו, והנם כיום אזרחים צרפתים ומועילים, רצויים מאד בפריז ובסביבותיה[241].

241) לדלות חלק מפרטים הללו בחיי ג'מס, עזרו לי רבי יעקב שפירא, מנהל יקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב, וכן מנהל מושבות הברון בארץ־ישראל הא' רוברט גוטליב מפריז.

ירית אבן הפינה למוזיאון רוטשילד.

בימות אבל הברון החליטו אנשי רוח אחדים בראשון לציון, להגשים את הרעיון של „מוזיאון ברון אדמונד די רוטשילד" בראשון־לציון[242], בו יאספו לזכרון שם רוטשילד כל אשר יש לו קשר אל הברון והארץ והישוב. וביום א׳ י״ג ניסן התרצ״ו—5.4.36 ירו, ג׳מס די רוטשילד וברונית דורותיה אשתו, אבן הפינה בכבר המוזיאון אשר בפרדס, באמצע המושבה, במקום אשר בו החלה ראשית פעולת אביו הגדול אבי הישוב בנימין אדמונד די רוטשילד, בתחלת התרמ״ג — בסוף 1882, להחיות נשמות ארץ אבותינו ארץ העברים, עם העברי ולשון העברית.

האבן הראשה הוצאה מתהום הבאר הראשונה של המושבה, שהיא מסמלת את ראשית און פעולתו של הברון, בארץ; וכבר המוזיאון הוקבעה בדרומה של הבאר:

בחג הנחת אבן פינה זו, היו נוכחים מלבד הברון ג׳מס ואשתו האצילה, באי־כח מוסדות הישוב, וב״כ הממשלה, אזרחים מחשובי הישוב, צירי המושבות הותיקות, מאות מתושבי ראשון־לציון והמושבות הקרובות. נתקבלו מכתבי ברכה וטלגרמות, מאת הנציב העליון סיר ארטור ווקופ, הועד הלאומי, הועד הארצי לקרן קימת, ב״כ מחלקת החינוך הנריאתה סולד, חמדה בן־יהודה. פתח את החגיגה ראש המועצה יעקב פרימן בברכו את האורחים ויציין את ערכו של המוזיאון העתיד להבנות כאן כמקום חנוך ועדוד לבאים אחרינו; וימסור את הדבור לראש הועדה היוזמת את הקמת המוזיאון, מנשה מאירוביץ, והוא תאר את ערך האבדה הגדולה שאבד לעם, לישוב ולראשון־לציון ביחוד, במות אבי הישוב, ודיבר על המוזיאון כגלעד [מצבת נצח] להיחיד בדורות גלות ישראל.

נשיא הקרן הקימת לישראל, מנחם אוסישקין אמר בין השאר: „היצירה הגדולה העומדת לפנינו, היא זכרון להמנוח הגדול שהוא עד היום חידה לכל. — מאין באה נשמה גדולה כזו לבן עיר המלאה התבוללות והשקפות לא לאומיות כמו פריז. חמשים שנה עמד הברון בחזית הבנין. זו היתה פעולת יום יום, בלתי פוסקת. סגור היה בארמונו המפואר, אך לעתים רחוקות ביקר בא״י ובכל זאת היו לבו ומחשבתו תמיד קשורים לארץ קטנה זו, עד יומו האחרון. מאין באה נפש נעלה כזו לאיש כזה? דבר זה למוד הוא צריך, ולשם כך יצבר הרכוש הרוחני שנשאר אחרי האיש הנעלה הזה, במוזיאון זה, שיהיה לכבוד לראשון־לציון. בזה מראים יחס של כבוד לפעולות יובל שנים של אב ופטרון לאומה היהודית".

לבסוף פנה מ. אוסישקין ליורש הברון אדמונד ואמר:

„ברון ג׳מס! בן אתה לאב גדול. שמור לעולם ועד את האמונה והאהבה של אביך, את כחו, מרצו, התלהבותו וסבלנותו — וזכית לראות עם ישראל חפשי לא בפלשתינה אלא בארץ־ישראל!"

בשם החקלאים ברך הכורם כתריאל רפפורט; בשם פועלי ראשון־לציון ברך פישל ורבר; בשם ילידי הארץ ברך זרובבל חביב; בשם הרבנות הראשית ביפו—תל־אביב ברך הרב מ. א. עמיאל; ד״ר דוד ילין ציין חשיבות המוזיאון לדורות הבאים; דוד יודילוביץ גלל את המגילה הנועדה להטמן ביסוד הבנין, שנחתמה בידי חלק גדול מהנוכחים. ויקרא המגילה.

אחר הקריאה מסר יודילוביץ את המגילה עם נרתיק הכסף שלה לידי הברון ג׳מס, לחתימה.

ויקם הברון, וידבר בעברית יפה וצחה את הדברים האלה:

„אף כי לצערי הרב אין כחי גדול בלשוננו, הנני מעיז בכל זאת לדבר בה אליכם, כי כן היה רצון אבי המנוח, שעמכם, בני הישוב, אדבר בלשוננו — ורצונו אמלא:

נרגש אני מאד ממזכרת זו שאתם מציבים היום לאבי המנוח ולאמי נשמתה עדן, שכל חייה עמדה לימינו באמונה. יותר מיובל שנים הקדיש אבי המנוח לבנין הארץ, ויום יום הגה בה. ולשמחתו ולשמחת כל בני ביתו לא נכזבה תקותו; עבודתו נשאה פרי, ביחוד תודות לעזרתם הנאמנה של זקני הישוב, שאחדים מהם, שמח אני מאד לראותם פה. את חלקם בהצלחת מפעלנו, והקרבתם העריך אבי תמיד.

כשהתחיל במפעל, היה זה לפני ימי הרצל. כבר אז האמין, שהיהודים בארץ אבותינו יהיו לעם בקרב העמים, ובה יגדילו את כבוד ישראל בעיני אומות העולם.

בימי רעה אלה לישראל בגלותו המרה והנוראה, עלינו להתאמץ למלא אמונה זו ביתר שאת. ועליכם בני הישוב לזכור תמיד, שלא רק בית לאומי אנו בונים פה, כי אם כבוד ישראל בעולם כלו תלוי בבנין הבית, ועל כן קורא אני אליכם שתרימו כלכם יד אחת להגדיל את השלום והאחדות להיות לברכה ולכבוד לעמנו ולארצנו.

וגם בדבר שכנינו הערבים חפצתי להזכירכם כי עלינו תמיד לשמור ולהגדיל את השלום בארצנו ולטפח את רגשי האחוה בין שני עמיה. ומי כשכנינו יודעים, כי בשבת עם ישראל בארץ הזאת הביא תמיד אך אושר ועושר לכל יושביה.

ותפילתי לאל מרום שישלח ברכתו בכל מעשה ידינו פה בארץ החוסה בצל ממשלת בריטניה האדירה לטוב לנו ולכל יושביה. אמן ואמן!"

---

242) ואלה הם חברי הועדה **היוזמת** להקים מוזיאון רוטשילד: יו״ר מ. מאירוביץ; מזכיר כבוד זרובבל חביב; חברים בסדר א״ב: ד. חביב—לובמן; י. טרכטנברג; ד. יודילוביץ; ר. סגל; י. פרימן; כ. רפפורט. ונשלחו אח״כ להועדה גם צירים של „המועצה המקומית" ושל „הועד החקלאי".

מגלת היסוד

ביום הזה. יום ראשון לשבת. יג כלחדש ניסן.
בתור האביב. ערב חג חרותנו בשנת חמשת
אלפים שש מאות תשעים ושש לבריאת העולם.
שנת אלף שמונה מאות שלשים ושבע לחר־בן
בית מקדשנו. חמשים וארבע שנים ליסוד־
ראשון לציון תשע עשרה שנים להצהרת בלפור
היא השנה השניה למותו של „אבי הישוב"

בנימין בן יעקב רוטשילד

הנחה בנוכחותו של בנו הבכור יעקב בן בנימין
וכריב עם ותשואות הכוון אבן־הפנה להיכל
המוזיאון ברון אדמונד די רוטשילד.
בפרדס הכושבה בראשון לציון למזכרת עולם
לדורות הבאים.

עי מוקירי שמו ומעריצי פעלו הגדול
לטובת הישוב והציונות.

James C. de Rothschild
Dorothy de Rothschild

המועצה המקומית ראשון־לציון אי"י.
LOCAL COUNCIL RISHON-LE-ZION PALESTINE
المجلس المحلي ريشون لصيون فلسطين
ראש המועצה המקומית
יעקב פרימן

ועד החקלאי. ראשון־לציון
Agricultural Committee, Rishon-le-Zion

ציור 227. מגילת היסוד למוזיאון רוטשילד, חתומה מאת הברון והברונית ג'מס ודורותיה די רוטשילד, ממיסדי ראשון־לציון, ממיסדי הכרמלים, משרידי הבילו"יים, מוסדות ראשל"צ, ועדי זכרון־יעקב ובנותיה, עירית ת"א, גדרה, רחובות, גבעת עדה. מקוה־ישראל, בנקים, מכבי, הסתדרות נשים וכו' וכו'.

לקול התשואות ומחיאות הכפים נגשו הברון ג׳מס די רוטשילד והברונית רעיתו ומנהל היקבים ראשון־לציון וזכרון־יעקב, יעקב שפירא, ואחריהם כל הנאספים אל פינת הנחת האבן הראשה. הברון והברונית הניחו את המגילה בתוך נרתיקה, והכניסוה לחלל האבן היסודית, ויורידוה למעבה האדמה, והנאספים השלימו את מילוא היסוד.

האספה התפזרה בהתקוה שיזכו לראות את מוזיאון רוטשילד, בנוי על תלו בראשון־לציון במדינת ארץ־ישראל.

הבציר השבעה וארבעים התרצ״ו—1936.

ביום הזכרון השנתי לפטירת הברון, בכ״ד חשון התרצ״ז, נערכה אזכרה להמנוח הגדול.

פתח את ערב האזכרה חבר המועצה זרובבל חביב.

מדברי זרבבל חביב.

העביר לפני הנאספים את דרך החיים של אבי הישוב ברון אדמונד בנימין די רוטשילד בתאורו את דרכי „חבת ציון״ שלו, גודל רוחו, סבלנותו האיתנה והכבירה, ועקביותו במפעלו ששום רוח שבעולם לא יכול להזיז אותו מעבודתו התדירה, פירק הרים ושיבר סלעים, קנה קרקעות, הושיב ישוב, הרחיב גבולי חנוך לאומי, בבתי הספר התלבט באלף לבטים בבחירת עושי רצונו בארץ, עד שזכה לראות שהישוב הכה שרשיו עמוק עמוק, וכבר יכול לעמוד בלעדו. ונסתלק... זו היתה אזכרה אמנותית שיכול לתאר רק יליד המושבה — מבית אחד מראשוני הבונים בראשון־לציון. — זרובבל הפליא את שומעיו.

אחריו דבר בשם הפועלים בראשון־לציון, מזכיר מועצת פועלי ראשל״צ פישל ורבר.

דברי פישל ורבר.

הדמות המשיחית הנכספת, שאליה ערגה הנפש הישראלית בימי הגולה החשכים והאפלים, התמונה של הגואל והמשחרר, אשר נצבה לנגד עיניו של היהודי הנענה והנרדף על צואר, לא הופיעה אף פעם בצורת רוזן ונסיך השוכן בארמנות ובמשכיות זהב, — סגולותיה של הדמות ההיא לא שוקלה בכף המאזנים של תועפות כסף, הברק של שפעת הזהב ואבנים טובות לא שוותה לה הוד והדר. — בעיני רוחנו, הצמאה לשחרור ודרור, ראינו את „העני והרוכב על חמור״, אשר בחום לבו ובפשטותו מבשר לנו את פעמי הגאולה, ויאה היתה לישראל העניות הצודקת מהעושר השמור לבעליו לרעתו, ושאיננו מביא ברכה לאומה כולה. האידיאל של הגאולה הישראלית היה מאז: ארוחת ירק פרי השדה הנחרש ביגיע כפיו ושלוה וצדק בה.

ואם היה עם רצונה של ההיסטוריה היהודית להעמיד בשורת ראשוני הגואלים את הדמות האצילה של בנימין רוטשילד [ברון אדמונד די רוטשילד], העורב הלבן בין אלי הכסף מבני עמנו, אשר עשו כל מה שביכלתם בכדי לטשטש את שתוף־הגורל שלהם עם רוב בנינו ורוב מנינו של העם. אדם, אשר למרות כח שלטונו הכביר בכלכלה העולמית ולמרות זאת שמצוקת היהודים בעולם לא נגעה בעורו ממש, ידע להתרומם לרמת המפעל העממי בציון ולקנות את עולמו היהודי בצעדי האון הישוביים בארץ, ראשוניים לפי ההיקף הגדול, שבהם נעשו הצעדים הללו, הרי זה בא כנראה בכדי להוכיח שהנצוץ האלהי והעולמי הפועם בנשמת האומה יכול למצא את משכנו בלב כל אדם מישראל, וגם אם חונן באוצרות זהב ע״י הגורל. כל ישראל יש להם חלק בתשוקה ובפעולה למען ארץ ישראל, לא רק הסבל החומרי ולא רק מסבות כלכליות הם הדוחפים לגאולה, אלא רצון טמיר ונעלם היונק ממעמקי הרוח וממכמני תולדות ישראל לעצמאות לאומית, ליצירה עצמית, לחיים של תרבות ועושר נפשי, כחו במפעל הגאולה איננו יורד מהכח השלילי של מצוקת היהודים אשר גם היא הביאתנו עד הלום.

הבין והשכיל האדם הזה הגדול מרבבה, לשלב את חושו המעשי, המודרך והמחונך בעולם שכולו חולין ושהבצע מהוה בו גורם חשוב, לתוך מערכת הקדושה הנשאת על כנפי הדמיון הערטילאי, ולתת לבוש ממשי לרעיון „בית יעקב לכו ונלכה״, רעיון שאיננו מוצא את גאולתו כי אם ע״י ישיבת קבע על הקרקע של המולדת. הזווג הנפלא הזה שבין היחפים והרעבים, צועדי היאוש והגאולה, נטולי כשרון מעשי וכח פעולה כלכלית, שהיו צעירי בילו״ו בשעתם, ובין שליט בעולם הכלכלה והכסף, רוקם חלומות על ארץ אבות בפרישות ובמסתרים; זהו בלי ספק אחד הנסים הגדולים שהתרחשו במערכת השחרור שלנו.

בנימין רוטשילד ידע כנראה שהכסף הרב הנמצא בידו, פקדון הוא, שהגורל הפקיד אותו בידיו למען האומה הישראלית ולמען ארץ־ישראל; ושומר חנם זה של הפקדון הגדול והאחראי השתדל לשמור עליו בכנות ובנאמנות ולהשתמש בו לצרכי הכלל. והלואי וידעו יורשי פקדונו, שהם לא שומרי חנם אלא שומרים במסורה את ירושתו זאת, להתנהג כמוהו ולדאוג לכך שמהקרן הקימת הזאת לישראל שנוצרה ע״י בנימין רוטשילד, יהנו בני ישראל, ושיהודים יאכלו את פירותיה בעולם הזה על יסוד עבודה ויגיע כפים שלהם.

עם כל הערכתנו והערצתנו את בנימין רוטשילד, שההיסטוריה שלנו העמידה אותו בשורה אחת עם בן־יהודה, פינסקר, הרצל ואחד העם, לא נעלים הערב גם את חלוקי הדעות ששלטו בינינו, אנשי העבודה ובעלי תפיסת עולם

של העבודה, ובינו, חלוקי דעות אגב, שהתבלטו בזמנם גם בין אנשי ביל"ו ובינו; אולם ידענו תמיד ונדע גם להבא, שהבדלי הדעות האלה וגם השגיאות שנעשו ע"י פקידיו בידיעתו ושלא בידיעתו ושהוא על כל פנים היה אחראי להן נבעו בעיקר מתוך זה שהמפעל היה בראשית'ו, מתוך הגשושים והחפושים שהיו תופעות לואי הכרחיות למפעל שלא היה עוד דוגמתו בעולם, והצריך לימוד, עיון וחוור רב, עד הגיעתו לדרך המלך.

עד להיכן הגיעה גדולתו הנפשית של בנימין רוטשילד יש ללמוד מיחסו לסוכנות היהודית וההסתדרות הציונית. האדם הזה, אשר הקדים את ההסתדרות הציונית בשטח פעולת ההתישבות ואשר סלל דרך לה, בשטח המעשי בתורת אבי הציונות המעשית וההתישבותית, לא התקנא בהסתדרות הציונית, בכח השפעתה ובגדולתה; וכשהגיעה השעה שהציונות תצא מרשות היחיד לרשות הרבים, מחוג פעולתם של נדיבים לרחבי העם, מסר את זכות הבכורה **לעם**. הצהרת בלפור, שנשלחה על פי הכתובת של אחד ממשפחת הרוטשילדים, נמסרה לעם ולנציגות שלו: ההסתדרות הציונית, בלי כל רגש של קנאה, כי אין אב מקנא בבנו וכלום רב מקנא בתלמידו? בנימין רוטשילד, בקבלו עליו בשנת 1929 את נשיאות הכבוד של הסוכנות היהודית, לא שררה קבל לעצמו, אלא סימל בזה את קבלת המרות של העם ושל המוסדות המוסמכים שלו, וגם כאן יש מקום לתפלה זכה; מי יתן ואלה ההולכים בעקבותיו ונהנים באופן בלתי אמצעי מפעולותיו ידעו לקבל עליהם את המרות הלאומית באותו טוהר הלבב שקבל אותה עליו **אבי** ההתישבות היהודית בא"י.

צבור הפועלים, אשר מיום היותו הוא נושא מגמה בלב ותפלה על שפתים: „וחדל אביון מקרב הארץ ויחדלו גם ברונים בישראל", יזכור תמיד באהבה ובהערצה את בנימין רוטשילד, ויזרוק את הקליפה שטעויות הזמן ושגיאות עושי דברו של בנימין רוטשילד שמו מסביב לגרעין האמת והנצח של חבת ציון ואהבת ישראל אשר מלאו את לבו, ויכבד בדחילו ורחימו את מסירות הנפש הכנה והנאמנה אשר ציינו את בנימין רוטשילד, את ענותנותו, שבה אנו רואים את גדולתו, את אהבתו לעם ישראל, את קשרי נפשו עם המולדת העברית. ואת כח ההתמדה והסבלנות בדרך זרועת קוצים המובילה מעבדות לחרות ומשחרור לגאולה. ברית כרתה העבודה עם הרכוש שאין בו מתאות הבצע ושיש בו ממעשי גאולה ופדות לאומה ולמולדת ברית עולם ונצח.

(עד כאן דברי פישל ורבר).

דוד יודילוביץ הפנה את האזכרה לשטח הרעיון להקים לזכר הברון את מוזיאון רוטשילד שהוחלט עליו, ושחייבים אנו להוציא לפועל.

הבציר השמונה וארבעים התרצ"ז—1937.

חג פתיחת הבציר בראשון־לציון בי"ז אב.

על יד היקב נתכנסו ראשי העדה, הנהלת היקב ואורחים, ובראש כלם אורח גדול הרב הראשי לארץ־ישראל ד"ר רבי יצחק הלוי הרצוג — על יד חלון הבציר, כיבד מנהל היקבים את הרב הרצוג בסל ענבים, בכור הסלים, להפכו לתוך מכונת הרסוק, ואחריו סלים ליתר האורחים. אחר ישבו הנאספים בסוכה יפה על כוס פרי הגפן והמנהל **יעקב שפירא** פתח ואמר:

מורנו ורבנו, רבותי!

פירות היצירה הראשונה יש בהם תמיד, אצלנו היהודים מעין „גדולה" כמו בכורים, בכורה, ראשית הגז וכו'. כבוד הרב התעמק הרבה במצוות התלויות בארץ, אך זו הפעם הראשונה שכבודו רואה בוצרים ויוגבים בארץ־ישראל. ידוע הוא שבח הגפן אצלנו, כי ממנו נולד היין החי והתוסס, והיין משמח אלהים ואנשים ותפקיד של קדושה לו בחיי היהדות מימים ימימה. על היין מקדשים כל יום קדוש בישראל. ובפעם הראשונה שכבוד הרב עומד בעצמו ומתבונן ביצירת היין המהולל של ראשון־לציון שמתפשט בכל העולם לחגים ולשמחות יהודים. והננו מברכים: „ברוך הטוב והמטיב". ובשעה שמברכים אנו על פרי הגפן על יינות ארץ ישראל, אזי נתונים רגשות לבבנו גם אל שותפיו של הקדוש ברוך הוא ליצירה, אלה המה האכרים שבאו הנה לפני חמשים שנה בלי הכשרה, בלי חנוך מוקדם, ויצרו פה גפנים משובחים כהכורמים הותיקים שבצרפת, ובראו יינות שיצאו להם מוניטין בעולם.

אישי הרב הראשי! אם כי נזהרים אנו פה בכל המצוות האמורות על היין, אבל זה כבר זמן רב שהיין חדל בארץ־ישראל וגם בחוץ־לארץ להיות „רק" לתשמיש קדושה. ענף היין הוא היום גם מקור מחיה לאלפי יהודים בארץ ישראל, ופה בארץ־ישראל „קשים מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף", כלומר: בנסים אנחנו נזונים פה. לוא רק חלק מהיהודים בכל העולם היו קונים אך רק בקבוק יין אחד לשנה, היו יוצרים פה בארץ־ישראל מחיה עוד לאלפי יהודים. וזוכר אני עוד לפנים באיזה רגש של חיבה וגאוה רוחנית היה יהודי מקדש „קידוש" על כוס יין כרמל, מעין „ולקחתם לכם משלכם". פרי הארץ ותוצרת הארץ שלובים בקדושה אחת, טוב יהיה אם הכח המוסרי שלנו, כלומר הרבנות, יזכיר לפעמים את העם היהודי על החוב הזה.

רבותי, כבוד גדול עשה לנו היום הרב הראשי בבקורו, והננו מברכים אותו שבימיו תגדל יהודה, וישראל ישב לבטח, הננו מברכים אותו שבכח חכמתו ירבה שלום בינינו. — מורנו ורבנו, כאחד הקדמונים, כיהודה הלוי וכהברטנורא

גברה אצלו התשוקה והאהבה לארץ־ישראל, ויעל ארצה לחסות בצל השכינה אשר עיניה בה מראשית ועד אחרית השנה. והננו מברכים אותו שיהיה לנו לאור תורה ולבונה נתיבות.

וכה אמר, הרב הגדול ד"ר י. א. הלוי הרצוג.

„בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים".

את המקרא הזה אני קורא עלי היום. אני כחולם... רטט עובר בי כשאני זוכר חלומות ימי ילדותי בראשית תקופת חבת ציון „על ארץ־ישראל בכלל ועל ראשון־לציון בפרט". לא פללתי כי היום אעמוד פה לפניכם בראשון־לציון בשעת חגיגת הבציר בתורת הרב הראשי לארץ־ישראל. ברוך שהחיינו וגו'.

היושב ראש, מר יעקב שפירא, שאני מכיר אותו מכבר, מחוץ־לארץ, הציע פעם שהרבנות הראשית תתקן מנהג שכל יהודי בכל העולם ישתה לפחות בקבוק אחד לשנה יין ארץ־ישראל, ומנהג זה לפי השערתו יועיל הרבה מאד להפרחת הישוב. מסופקני אם ישמעו לנו להוסיף יין רשות בתור חובה על יין־מצוה של קידוש והבדלה. ת"ל עמנו איננו להוט אחרי היין. זה לפני כמה שנים בקונפרנציה של גדולי המדינה באירלנד שמטרתה היתה להלחם כנגד השכרות, נדרשתי לחוות דעתי ולדבר בשם הקהלה העברית. בתוך יתר דברי אמרתי בבדיחותא: „ראיה ברורה שהיהודים רחוקים משכרות כי רבותינו מבארים את המצוה לשתות ארבע כוסות שהיא כנגד ארבע לשונות של גאולה: והוצאתי, והצלתי, וגאלתי, ולקחתי. תארו נא לפניכם אילו, אתם העם האירי ירדתם למצרים ונגאלתם משם, והיה עליכם לחוג חגיגה לזכרון הגאולה, ההייתם צריכים לארבעה פסוקים בתורה מן השמים, שכל אות ואות שבה קודש קדשים, שישמשו יסוד לשתיית ארבע כוסות?" אלי הם אמרתי בבדיחותא בקשר עם הטעם על מצות שתית ארבע כוסות בליל הסדר, ולכם אני אומר דברים מאד רציניים כאסמכתא על מאמר חז"ל אחר, המבאר גם הוא אותה המצוה. „ארבע כוסות כנגד ארבע פעמים „כוס" בחלומו של שר המשקים" (ירושלמי פסחים פרק עשירי). כבר דרשו רבותינו את החלום ההוא על ישראל: גפן, אלו ישראל שנאמר גפן ממצרים תסיע וגו' ומה מאד מתאים הוא המשל אל הנמשל. אין כגפן עץ רך ועדין ואין כמוהו נותן פרי המשמח אלקים ואנשים. לא בכחו החמרי יתפאר ישראל, יען כי הוא החלש מכל העמים, כי אם ברוחו, בפרי רוחו. את חלום שר המשקים אנו רואים כטרגדיה של היסטוריה של עם ישראל זה מאות שנים. שר המשקים היה סוחט וחוזר וסוחט את ענבי הגפן הנאדרה אל תוך כוס פרעה וזה כמה מאות בשנים שמבחר כחותינו, חלק גדול מהם, הולך ונאסף לא אל כוס הקידוש שלנו אלא לתוך כוס פרעה, אל תוך כוס האומות הגדולה, שלעולם איננה מלאה. כמה כחות שכליים מוסריים, אמנותיים וכו', כחות גאוניים, הלכו מאתנו למלא את כוס פרעה להעשיר את תרבויות העמים ונאבדו מאתנו. כשאנו יושבים מסובים בסדר ליל פסח עלינו לשים לב לטרגדיה זו ולא רק לזכור את העבר המזהיר. את „פסח מצרים", אלא גם את העתיד הנשגב „פסח לעתיד". אצלנו עבר ועתיד שלובים יחד. עבר שאין לו עתיד אינו תופס מקום חשוב בהשקפת עולמה של היהדות. הנה סיני וציון. ועל הר סיני התקיימה התופעה היותר גדולה בחיי האומה ובהיסטוריה של הדת — — — מתן תורה מן השמים, ואף על פי כן אין לנו שום געגועים להר סיני ואין אנו מתענינים בו כלל. מפני מה? מפני שאין לו עתיד, כי לא תהא תורה אחרת ולא תהא שנית שום תופעה אלקית על הר סיני. מה שאין כן הר ציון. בו מתרכזת תקוה ואמונה משיחית, לו יש לא רק עבר כי גם עתיד נשגב ולפי כך לב האומה כולה מקופל בו תמיד. אמנם כן בליל הסדר, דוקא כשמזכירים את העבר יש לנו לחשב על העתיד. ארבע כוסות כנגד ארבע פעמים כוס פרעה בחלומו של שר המשקים. כבר נסחטה הגפן למדי ויינה הלך אל תוך כוס פרעה. הגיעה השעה לכינוס גלויות, לריכוז כחותינו, להציל את יינו אל תוך כוסנו אנו, אל תוך כוס־הקידוש, שלנו, אל תוך ארץ קדשנו. זהו הרעיון שמתעורר במחשבתי למראה הבציר, היקב וראשון־לציון. חזקו אחים והתעודדו; כל מעשה, כל פעולה, כל מלאכה ומקצת מלאכה שאתם עושים באדמת הקדש, הכל סילול המסלה, הכל פינוי הדרך לעתיד המשיחי שיקיף סוף סוף את האנושיות כולה כיעודי נביאינו. אולם בה בשעה שאתם בונים את הארץ, אתם ראשי החלוצים, אנשי ראשון־לציון, שהתחלתם לבנות כל כך ביסורים, חלילה לכם להסיח דעתכם מקדושתה, מהמצוות התלויות בארץ, שבה משתקפת קדושת האומה, וחלילה לכם מלהסיח דעתכם מהתורה שהיא מקור קדושת עם ישראל וסוד נצחיותו.

„שלש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל וכולן לא נתנו אלא על ידי יסורים; ואלו הן: „תורה וארץ־ישראל ועולם הבא". התורה וארץ־ישראל כרוכים זה בזה ובשניהם נזכה לחיי עולם הבא, לחיי עולם הבא במובן היחידי היינו עולם הרוח והנשמה, ולחיי עולם הבא במובן הלאומי, כלומר נזכה לנצחיות האומה לעם עולם ולאור עולם!

נאומו על הבציר גם רב המושבה ח. ז. חרל"פ, מ. מאירוביץ, דוב לובמן, פ. ורבר ועוד.

* * *

בסוף ימי הבציר הזה של התרצ"ז—1937, ערך סגן המנהל של היקב ד"ר ליאו זוסמן הערכה על סחר היין ביקבים ואלו דבריו:

50 שנות פרי הגפן ביקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב.

התר"נ—תת"ש.

מאת ד"ר לֵיאוֹ זוּסְמָן.

בראשית נטיעות הגפן בראשון־לציון, לא חשבו לא על יקבים איתנים וכבירים, ולא על מלאי (סטוק) עודף ביקב, וכן לא היו הראשונים ממחשבי קיצין שבספירות כמויות היין אשר תמכרנה בארץ וכמה בחוץ־לארץ, ולהעריך על פי הספירה הזאת כמה לנטוע ואימתי לחדול. אלא פשוט: אחרי הנסיון שזמורות הגפנים הראשונות נקלטו, ואחרי שהתורה שבצה את הגפן בתוך „שבעת המינים שנשתבחה בהם הארץ", הלא ברור כשמש שכדאי והגון לנטוע ולנטוע גפנים; כל אחד נטע, קמץ מעיסתו ונטע; הנדיב הידוע נתן הלוואות. והיו שמכרו את תכשיטי נשיהם שהביאו אתן עוד מחוץ־לארץ ויטעו ויטעו בלי הרף, ימים על ימים, ירחים על ירחים ושנים על שנים נטעו, עוד קרקע ועוד גפנים. והנה נבנה יקב בעל שני אולמים ענקיים, ונוכחו מיד לדעת שקטנים הם היקבים לעומת הבציר של ראשון־לציון, והנה ענבים גם לגדרה, גם לנס־ציונה, גם לרחובות, גם לפתח־תקוה, וגם לחדרה. והיד הנדיבה של אדמונד די רוטשילד לא קצרה, ויושט אותה ויבנה עוד 16 אולמים. והנה עוד מכונות, רק „לבל יחסר.....". ופתאם נתגלה הסוד: בפנים הארץ אין תקוה לשיווק גדול, יען כי עמי הארץ „אינם שותים" אבל יש — 16 מיליון יהודים בעולם; אם כל אחד יקנה בקבוק יין ראשל"צ אפילו רק לקדוש, אזי כל כמויות של תוצרת ראשון־לציון ושכנותיה לא תספקנה. נוסף יקב גם לזכרון־יעקב, אין דבר! אל חשש! אל יאוש! פרי הגפן, על פזורי ישראל יעודם ועל „מקדש"יו פרנסתם. הגולה די גדולה, מצפון ודרום, מקדם ומים. אין פינה בלי מקדשים על היין, ובכן: יקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב ושותפיהן הבו לנו יין! והכל יהיה all right!

מבחינת התישבות חלוצית היתה להרעיון הזה חשיבות לאין ערך. אבל מבחינה תעשיתית מסחרית נגזרה על ידי הצרוף הזה גזירת חנק על התפתחות מצומצמת לתעשיה זו, ונדונה להתאבקות בלתי פוסקת עם קשיים פנימיים וחצוניים גם יחד. — תעשית היין הזאת אשר ההיקף הדמיוני שלה היה כמעט „כל כדור הארץ", וכאילו לא נזקקה לשום רגולטור—מאזן. נטיעת הכרמים הלכה הלוך והתפתח למאות אלפים ולמליונים עצי גפן; לא לפי מדת השוק אלא לפי מדת השגת ההתישבות, ולפי „עמך ישראל צריכים פרנסה" בלי חשבון תחילה.

ואחרי תקופה של 16 שנות גשוש ומשוש בשווקים, חכמה ההנהגה של היקב והשכילה והבינה, שנחוץ: א) להעמיד את „סחר היין" על בסיס מסחרי, לחפש סתם „קונים" ולא „מקדשים" גרידא; ב) לאזן ולפלס את ההצעה אל הביקוש, ואת הביקוש לעומת ההצעה.

ובשנת התרס"ו — 1906, כשהכורמים הצליחו להשיג מהברון[243]) את הנהלת היקב בידיהם, ונוסדה „אגודת הכורמים", התחילה האגודה בבציר של 30,000 בשדה מכירה מצומצם מאד. ושנה על שנה נתן יבול הבציר עד 20,000 קנטר; נמכר כמה שנמכר. והמלאי ביקב הלך הלוך וגדול מדי שנה בשנה. המעמד לא היה בריא כלל וכלל. השוק העקרי היה המזרח הקרוב ומצרים. ברם זה היה שוק זול, במחירים נמוכים מאד. אז החלו לאזן את מלאי היקב: א) נמכרו הרבה אלפים הקטוליטרים יין לבורדו, במחיר ירוד למען הקטין את הפסד הפחת מסבת התנדפות והעירוי של היין המשומר עקרו הכורמים הרבה מכרמיהם, להקטין יבול הבצירים, כי שוקי אירופה בכלל לא היו שוקי קבע. היין שנמכר לקידוש ולהבדלה, היתה כמות מבוטלת. בשנים הכי טובות לא עבר החלק של רוסיה, אשר בה רוב מנין ורוב בנין של היהדות, לא עבר על 19% מהמכירות

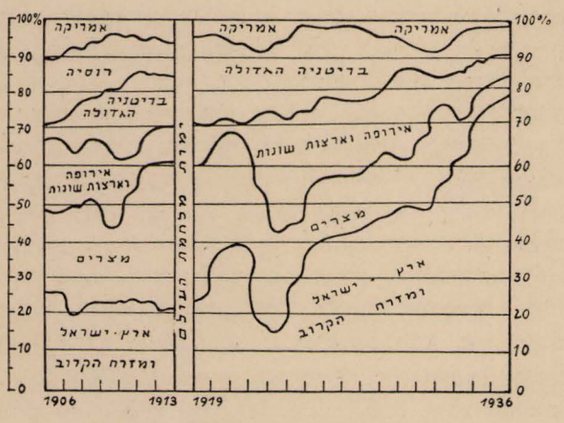

ציור 228. שווק יינות יקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב בשנות התרס"ו—התרצ"ו — 1936—1906.

באור להדיאגרמה:

אחוז המכירה בשביל כל ארץ וארץ

מתבטא במספרי האחוזים שבין הקוים העקומים:

30 שנות ספירה מן 1906 עד 1936			דוגמה: התרפ"ה — 1925	
	ב-%	ב-%		ב-%
ארץ־ישראל ומזרח הקרוב	25	78	ארץ־ישראל	40
מצרים	23	6	מצמים	16
אירופה ושונות	19	6	אירופה ושונות	22
אנגליה	4	$8\frac{1}{2}$	אנגליה	20
רוסיה	18—$9\frac{1}{2}$	—		—
אמריקה (ארה"ב)	11	$1\frac{1}{2}$	אמריקה (ארה"ב)	2
	100%	100%		100%

243) באמצעות הא' ז. גלוסקין עיין בספרנו זה מדף 281 ואילך. — העורך ד. י.

X 244).

245) הכלליות של היקב; ובממוצע לא יותר מן 15% ובמשך שלש השנים האחרונות שלפני מלחמת העולם ירד מסחרנו ברוסיה עד 11% ממכירתנו הכללית. החלק של אמריקה, מרכז שני של היהדות, לא עלה מעולם על 10%—11, ובשנת 14914 ירדה המכירה למחצית הסכום. באופן כזה התלבטו עסקינו במלחמת קיום קשה; ומלחמת העולם האיתנה, ומיד אחריה חוק הנזירות האמריקאי, הרסו כמעט את כל התקוות להבנות מן הענף הזה. כי נוכחו הכורמים לדעת שהעסק מוכרח להתבסס רק על היצוא (לחו"ל) והנה סתם מצב המלחמה את כל הדרכים בים וביבשה וינתק את כל הקשרים. יבולי הבצירים נשארו תלויים רק בלקוחות המקומיים בארץ. אבל כורמי ראשון־לציון לא אמרו נואש; מיד אחרי המלחמה התחיל היקב לקשר שוב את היחסים עם אותן הנקודות שבהן הפסיקו. המחירים של תוצרתנו עלו, ככל הסחורות שנתיקרו בסוף המלחמה. ובשנות התרפ"ב—פ"ג שוב התרופף מסחרנו מפני המשבר שפרץ באירופה, פרט לאנגליה. שם הספקנו לתפוס עמדה קבועה „פחות או יותר". – והנה גורם בלתי משוער מראש בא והציל את המעמד: זרם מתישבים חדשים, נהר לארץ־ישראל, הישוב העברי גדל, ובד בבד עם הגידול הלך וגדל והכה שרשים השוק המקומי; מן כמות של 20% במכירה הכללית עלתה מכירת יקבינו בא"י גופא עד 78% בשנת התרצ"ו—1936. וזה מבלי שהיקף העסק בשוק החצוני יוקטן.

ובזכות זו, שנתהווה שוק מקומי נהדר, חדל מסחרנו להיות עסק של יצוא גרידא וקבל צורה של תעשיה מקומית מבוססת על שוק מקומי, המספיק תוצרתו „גם" למדינות חוץ.

ובזכות הקטנת היבול והסטוק ע"י העקירה (בהתרס"ח) וע"י המכירות הגדולות בסיטונות במחירים המוזלים – נתקרב פתרון בעית ההצעה והביקוש בין היקבים ושווקיהם; וכמעט הותאם ברבות השנים כמות התוצרת עם אפשרויות השוק. שני הגורמים הנ"ל; שוק פנימי בטוח מצד אחד ושווי משקל בין התעשיה והמסחר, החלו להראות אותותיהם של אפשרות לסחר יקבינו לעמוד איתן, בה בשעה שבכל השווקים החיצוניים משתוללים רוחות הרס. – והנה בא דלדול היהדות במזרח אירופה והנמיך כמעט עד אפס את כח קניתם, ולא דלדול היהדות בלבד אלא גם דלדול מדינות שלימות, טרנזיט ממדינה אחת לשניה נעצר. בצרפת פרץ משבר והיא נאלצה מצד אחד להרוס שטחים ענקיים של כרמים ומצד שני להשליך על שוק אירופה המערבית כמויות ענקיות של יין בזיל הזול. אוסטרליה ואפריקה הדרומית נהפכו בעצמם ליוצרי תעשית פרי־גפן וקבלו תנאי מכס בכורה באנגליה, והיוצרים החדשים בעלי זכיות חשובות כאלה נתנו למסחרנו שם מכה רבה. השוק הסורי שהיה לנו די חשוב בשעתו, הלך וירט גם הוא לנגדנו כמעט גז מפנינו מסבת היבוא מצרפת, המשודכה שלה. ואעפ"כ, ולמרות כל הגורמים החריפים הללו גדל ההיקף של סחר יינות ראשון־לציון וזכרון־יעקב, ובהשוואת המחירים ששולמו בארצות אחרות לכורמים בעד תוצרתם הן. עלו מחירי תוצרת יקבינו לכורמינו וגבהו בהרבה. – קו ההתפתחות של סחר יינותינו היה איפוא לא כשורה, מפני כל הסבות הנ"ל, אלא עבר עליות מקריות וירידות ממושכות עד שמצא לו בסיס בארץ גופא. ואין ספק שמסחרנו יוסיף וילך ויגדל יחד עם גידול „הישוב" בארץ. ונוכל גם להגדיל את היצוא, מבלי לתלות בו תקוות גדולות, בתנאי יסודי אחד: ששווי המשקל בין התעשיה והשוק ישמר בכל מחיר.

(עד כאן דברי ד"ר ליאו זוסמן).

---

244) בראש הדף הקודם 480, בתחלת הפרשה „50 שנות סחר היין" נשמט בשגגה „מספר" הפרשה: X.

245) לנאום הברון בצרפתית שבדף 465-464: א) העיר לי רבי זאב גלוסקין על הכתוב שם: „נאום הברון בביהכנ"ס בתל־אביב בלשונו ממש כמו שדבר, בצרפתית" צ"ל „שכתב בצרפתית", וכך היה הדבר: הברון פנה אל הקהל בהחזיקו בידו את הגליון ואמר: „מעולם לא הצטערתי על זה שאינני יכול לדבר עברית כמו שאני מצטער ברגע זה; האדון אברבויה יקרא לפניכם את דברי. ויקם אברבויה וקרא את הנאום כלו בעברית. ב) ורבי יעקב שפירא סח לי: את הנאום חבר בצרפתית הברון בעצמו, ויקראהו באזני המזכירה שלו ומפיו העלתהו על הניר מלה במלה, ואחרי עיון רב ושקול הדפת הוקבע בדפוס ע"י מזכירות הקהלה היהודית בפריז Consistoire. היה מקרה והברון הראה את דבריו לאיש אחד והלה השפיע עליו לשנות מלה אחת. הברון התחרט אח"כ על השנוי, ויאמר: האדון הזה איננו די יהודי עד כדי לשנות מלה בנאומי חזר אחרי יהודי בעל לב מבין כדי לתרגם את הנאום לעברית והשגיח על זה בקפדנות יתרה. בנאום זה הבליט הברון כמעט את כל תמצית חייו הרוחניים.

„ראשון־לציון" בעריכת ד. יודילוביץ. גל. 32.

XI. המחלקה הטכנית ביקב.

בתחלת העבודה ביקב והטפול ביין, נשלחו הנה יינאים מצרפת ואחר זמן מה הועברה המשרה לארצי־ישראליים.

וזהו סדר ראשי היקב הטכנאים:

1. הצרפתי דופיו – (התר"נ—נ"א), 2. הצרפתי פשו – (התרנ"ב—נ"ג), 3. בוריס אוסובצקי – (התרנ"ד—התרס"ב), 4. מרדכי פלפול – (התרס"ב—ס"ז), [מ. קזנובסקי, כיהן לסרוגין בראשון־לציון, בהמבורג, ובזכרון־יעקב]. 5. גרשון לוין – (התרס"ז—התר"ץ), 6. מרדכי פופל – (מהתר"ץ וממשיך עד היום).

ואלה תולדות ראשי היקב הטכנאים:

הַיַּיִן

הצרפתי דופּוּי = Dupuy

לא השגתי תמונתו ולא פרטי תולדותיו. הכרתיו בשרותו ביקב בהתר"ן–תרנ"א אדם רצין מאד מטפוסי האכרים בצרפת. בקי בתעשית היין, היה כורם בצרפת, רשויתו ורשוית הנהלת הפקיד בלוך לא התאימו זו לזו, והוחלף, לאחר שתים שנות שרותו, באחר.

הַיַּיִן

הצרפתי פֶּשׁוֹ = Pechaud

לא השגתי תמונתו ולא פרטים על חייו. הכרתיו בשרותו ביקב בהתרנ"ב–נ"ג היה אדם נאור, חביב, מאניני הדעת. בזמנו השתלם בוריס אוסובצקי במלאכת תעשית היין עד שעלה למדרגת ראש היקב הטכני, והוא, פשו, מסר לידו בסוף התרנ"ג את הטפול בהבציר הרביעי, בנוכחותו. ואחר שהבציר נסדר ע"י בוריס כהוגן, חזר פשו לעירו לצרפת.

הַיַּיִן

בּוֹרִיס אוֹסוֹבֶצְקִי

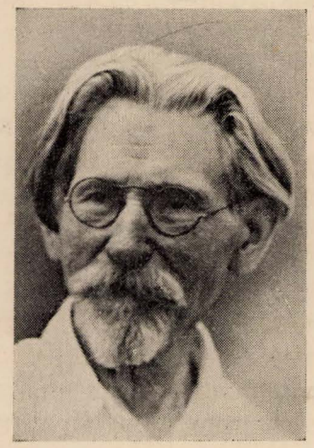

ציור 229. נולד בשנת התרכ"ד

נולד בקיוב בערך בשנת התרכ"ד. היה בעל כשרונות מצוינים. רכש לו את תורת השפה הרוסית, השתלם בה, נכנס אל הגימנסיה הממשלתית וגמרה בכי טוב. בוריס אהב חכמת המוסיקה. בערך בשנת התרמ"ח עלה אל הארץ ומלא במשך שניים אחדות תפקיד פנקסן במשרדי פקידות הברון בזכרון־יעקב ובראשון־לציון. בשנת התרנ"ג נתקבל מטעם הברון בתורת יינאי[246] ביקב ראשון־לציון. ברוב כשרונו הצליח להעלות את התעשיה שלנו למדרגה גבוהה, ולתת ליינות יקבי ראשון־לציון שם טוב בעולם (בתערוכות המבורג, ברלין ופריז) כיינות היותר משובחים ומפורסמים, שזכו לאותות כבוד בתערוכות תעשיתיות במדינות שונות. על תעשית היין השתתף בוריס במאמרים רבים ב„האכר היהודי" מיסודו של מנשה מאירוביץ. בוריס אוסוביצקי הקדיש הרבה זמן ומרץ לענינים תרבותיים בראשון־לציון, רכש לו את לבות בני המושבה בכלל ואת לבות משכיליה בפרט לאהבה ולכבוד. א. מ. פרימן, ממיסדי המושבה מצא בבוריס אוסובצקי איש כלבבו, התידדו שניהם והחליטו ליסד בראשון לציון תזמרת עברית, ראשונה בעולם. כל בחור טוב במושבה נענה לקריאתם. ב. אוסובצקי לקח עליו את הטרח להיות „המנצח בנגינות", הוזמנו הכלים, החברים למדו, שקדו והצליחו. ביום י"ג חשון התרנ"ז קדמו בני ראשון־לציון את חגיגת מולד שנה להתזמרת באופן נהדר, בנגינות ובזמירות, על אף המצוקה החמרית ולמרות האבל על כמה נפשות שנעדרו מאתנו בעת ההיא. ואחד מחברי התזמרת (מנשה מאירוביץ. — ראה בציור התזמרת בספרנו בדף 315) פנה אל המנצח בוריס אוסובצקי בדברים חמים אלה:

— — — „לא קל להוליד רעיון, אבל קשה מאד להוציאו לפועל. והנה פלא, את המנוחה הרוחנית אחרי עבודתנו היומית המפרכת את הגוף, אתה יצרת לנו. בשמי ובשם כל חברינו אני מביע לך תודתנו בעד מסירות נפשך אל היצירה התרבותית, בעד עבודתך התמה שאין בה כל מחשבה וכל תקוה לשכר חמרי. את כלנו הלהבת לעבודה הרוחנית הנשגבה, ותעש את כלנו לאמני־נגינה וזמרה. מלובשים אנו כלנו עכשו בגדי חג ויו"ט, ואצבעותינו פורטות על נבל תף וכנור, כאלו אינן כואבות מעבודת היום; כאלו אינן מכוסות יבלות מהמעדר והאת של עבודה בשדה ובכרם. התקבצו סביבנו מאות בני המושבה ובנותיה, ובתוכם ציר הנדיב אליהו שיד והפקיד חיים חזן המשתאים ומשתוממים על הפלא שהפלאת לעשות. ברוך תהיה לנו! לעולם לא נשכחך! כחה של הזמרה נצחית היא. הגדלת עשה לתזמורת ראשון־לציון!". ובנאמו הגיש לאוסובצקי מקל תפארה עשוי מעצי הבנים ושן פיל עטור פרחי שושן, ובתוכם חרוטות שתי אותיות ב. א. [בוריס אוסובצקי] ומאירוביץ המשיך: „בכל פעם שתנצח בנגינות במקל נצחון זה יעלה נא על לבך זכר אוהביך, מעריציך, תלמידיך בני ראשון־לציון".

נרגש מאד עמד אוסובצקי והקשיב לדברים, בעינים נוצצות דמעות, ובאותו רגע העלה רוקח המושבה מאיר אלכימיסטר אש בנגלית. ענפי העצים הוארו אור יקרות ומתוכם נשקפה תכלת השמים. זקני המושבה בעלי תורה ואורה, שדעתם מיושבת עליהם עמדו ביראת חדוה. המה ראו כן תמהו ואמרו: „לא! זהו לא „שחוק נערים!" זהו כח החיים של מושבתנו הדוויה!" הגישו לבוריס אוסובצקי תעודה כתובה על קלף, בסגנון „למנצח בנגינות" עפ"י נעים זמירות ישראל (דף כ"ה „הצבי"[247]). זקן מיסדי ראשון־לציון

246) יינאי = יַיִן.

247). „הצבי" שנה י"ג א' כסלו אתתכ"ח לחרבן, גליון ו'.

צבי הכהן ליבונטין ורעהו א. מ. פרימן הביעו לו את רגשות נפשם. שיד וחזן התערבו בין החוגגים והשמחים. חותנו של ב. אוסובצקי הישיש קפלמן, שהיה בזמנו מנצח תזמרת מלכותית בפטרבורג, ובא עתה לא"י, התבונן בהערצה אל שמחת־עם זו במדבר „עין־הקורא", ושפתיו דובבו: אכן עם ישראל חי!

* * *

יינות ראשון־לציון תחת פקוחו של בוריס אוסובצקי עשו את דרכם בכל חמשת חלקי התבל. שם היינות והליקרים של ראשון־לציון הכו גלים בכל התערוכות בברלין ובהמבורג ב־1897, בפריז ב־1900, ואחריו בוינה בטורין באיטליה וכו'. בורים בהתרס"ב עזב את ראשון־לציון, למרות רצונו; אבל השאיר אחריו תלמידים הגונים, הממשיכים את עבודתו ביקב עד היום. והוא בעצמו התישב באמריקה, היה לי העונג לבקרו באחוזתו באחד מפרורי נו־יורק, והזכיר ימים מקדם וגעגועיו לארץ־ישראל, וביחוד לראשון־לציון...

הַיַּיִן

מָרְדְּכַי פִּלְפּוּל

תמונת היין
מרדכי פלפול
לא השגתי

במקום ציור 230.

נולד ברומניה, עלה אל הארץ וחונך במקוה־ישראל על ברכי החקלאות. בתעשית היין השתלם על יד בוריס אוסובצקי, ויהי תלמיד מקשיב לו, והתפתח בתעשיה. לכל מקום שהיה צרך לשם מסחר היין לתת הוראות לפועלי הסניפים, היה בוריס שולח את תלמידו זה. וככה נשלח פלפול לברלין, לורשה ולאודיסה וכו' ל־סדר את השיטה בפקוח ובטפול ביין, כמו ביקבים כאן. כשנפתח סניף כרמל בקהירו אשר במצרים נשלח פלפול להתם להשגיח ולפקח באופן קבוע מפני שמרתפי קהירו, היו חשובים מאוד לסחר יינותינו, פלפול התקין תקנות חשובים מאוד במרתפי קהירו, כמו חבישת בקבוקי קוניאק מדיצינל בחוטי ברזל. אחרי נסיונות רבים הצליח להתאים את טעם הקוניאק שלנו אל טעם הקוניאק המצוי בארצות יון וצרפת, הביא לידי שכלול את היינות הלבנים שלנו שיהיו תוססים ומעלי קצף, כמו כן חקר ותקן ליקירים שונים שהיה מומחה גדול לתעשיתם. היזמה לכל הדברים האלה יצאה מצד המנגנון המסחרי שבראשו עמד המנהל ישראל כהנוב. אבל „חמרא למריה וטיבותא לשקיא". הודות למומחיותו של היינאי החרוץ הזה, פלפול, יצא הכל ע"צ היותר טוב, לפי טעם הקונה ולהצלחת השוק. תעשית הליקרים עברה מקהירו לראשון־לציון. מרדכי פלפול נפטר בקהירו ב־17 למאי 1938.

הַיַּיִן

גֵּרְשׁוֹן לְוִין

תמונתו כבר באה בדף 243 ציור 117. פרטים רבים לתולדותיו לא השגתי. את תורת תעשית היין למד פה ביקבינו מפי היינאי הגדול שלנו בוריס אוסובצקי ואח"כ התמחה באמנות זו תחת הוראותיו של היינאי מרדכי פלפול, וכשנשלח פלפול למצרים הושמה המשרה על שכמו של גרשון לוין. – ג. ל. הצטין אח"כ בטעימה Degustation של היין; חכו היה רגיש מאד, להכיר מיד את השבח או את הפגם של היין, הוא היה – כפי שאומרים – אולי הטעמן היתר מעולה בטעמני הארץ.

הַיַּיִן

מָרְדְּכַי פּוֹפֶל

תמונתו של פופל כבר באה בדף 188.

נולד בחודש תמוז התרל"ה בכפר קצובינצי שע"י העיר קפיצינצי (גליציה), קבל חנוך חרדי בתחילה בחדרים כפריים ואח"כ בחדרים מתוקנים, עירוניים, מסודרים לפי מושגי משכילי גליציה בימים ההם. שנים אחדות אחרי זה למד מעצמו שפות שונות, מלבד עברית גם גרמנית, צרפתית ואנגלית. בח' במאי התרנ"ז עלה ארצה ובאותו חודש התקבל לעבודה ביקב כפועל יומי. בהיותו פועל עובד בהשגחת יינאי מומחה בוריס אוסובצקי ואח"כ גרשון לוין התמחה בתעשיה זו. רוחו השקט והצנע לכתו היו לו להועיל הרבה מאד. מוריו האמונים מצאו בו איש מסור לעבודתו ונאמן רוח. בשנת התרס"ח נמנה כפקיד במחלקה הטכנית של היקב, במשכרת חדשית קבועה. כשהתפנתה ביקב משרת גרשון לוין התעלה מ. פופל למשרה זו והוא עומד על משמרתו וממשיך באותו שקט וישוב הדעת ומצליח[248]).

---

248) בשנת התרס"ב בא פופל בברית הנשואין את אסתר ילידת העיר בוריסוב (רוסיה), ונולדו להם בנות: חיה, מרים, שפרה, נחמה, חנה, גולדה, שרה ואטיל; בנים: אברהם ומשולם פיביל (ז"ל).

אינג׳ניר טכנולוג ביקב ראשון־לציון

מֵאִיר וִינִיק

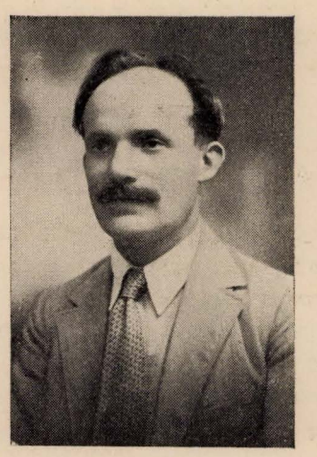

ציור 231. נולד בי״ו חשון התרמ״ו

נולד באודיסה בי״ו חשון התרמ״ו–18.11.85, בבית הוריו העשירים בעלי בית חרשת גדול.

חנוך עברי רכש ע״י מורים פרטיים, וספג אל קרבו חבת ציון. למד באינסטיטוט פולִיטכני בורשה, במחלקה כימית וגמר אינג׳ניר טכנולוג. לפני עלותו ארצה עבד בבקו בזקוק הנפט במכרות הרוטשילדים – בפברואר התרס״ו החליט לִנסוע לארץ־ישראל, ולהשתקע בה בעבודה חקלאית. ויניק אומר ועושה: ויפליג מאודיסה ליפו. באותה אניה רוסית נזדמן לו להפגש עם העתיד להיות מנהל יקבי ראשל״צ, ז. גלוסקין. ואחרי הכרה הזמין גלוסקין את ויניק להכנס בתור כימאי להיקב, לעזור בשכלול אינדוסטריה של תעשית היין, וגם להשתדל להפחית את הוצאות התעשיה, שעלתה בימים ההם לסכומים מופרזים, כמעט דמיוניים. – בי״ה אדר התרס״ו–10.3.1906 עלה ויניק על יבשת יפו, ובספטמבר נתקבל ליקב, ישר למעבדה. אמנם „מעבדה״ אך בלי רוח חיים – כדברי ויניק: „גוף בלי נשמה״. – וישם האמן אל לבו לכונן לו ביקב מעבדה על בסיס מדעי, עפ״י התכניקה המודרנית. התמכר למשוש וגשוש פנימי בכל פרקי היצירה ותנאיה ופרטי ההוצאות לתעשיה זו. וככה עבד ועשה נסיונות. במשך שלש–ארבע שנות בצירים ראשונים שלו ביקבינו. שכלל, חידש, ותיקן תקונים רבים בתעשיה, וכל ענין קירור חום התסיסה של היין ע״י כח מכונת הקרח וכל אביזריה לא מצא חן בעיניו, לא מפאת המדע ולא מפאת ההוצאות בלתי כלכליות, המשפיעות ומכבידות על התעשיה. – אז החליט לנסוע לפריז להשתלם במכון פסתר במקצוע התסיסה ובשאר חלקי תעשית היין, ובשובו אחרי חדשים מספר מזוין בתוספת נסיון בחכמת המדע הזה, החל להשתמש בהורדת הטמפרטורה של היין התוסס: א) בגאז אלמימה גפריתית Anhydride sulfureux ובדו־גפריתית אשלגן Bisulfite de potasse ב) בשמרים מובחרים Levures Sélectionées והביא ע״י תקונים חשובים בתהליך התסיסה, והשפיע לטובה על טיב היין, ואגב נהייתה מכונת הקרח לדבר מיותר בתעשית היין. חדלו מהשתמש בה, פרקוה ומכרוה לאפלבוים וסימקין בפתח־תקוה. וע״י השיטה החדשה קימץ היקב בתעשית היין שלנו קמוץ הגון וחשוב; ויניק הקדים להשתמש בשיטה זו, בקנה־מדה גדול כזה, אחרי שובו מבית מדרשו של פסתר, את כל שאר מדינות היין ספרד, פורטוגל ואיטליה ואלג׳יר אפילו את צרפת מלכת היין עצמה.– ראשון־לציון היא איפוא הראשונה אשר בה סולל הדרך לשיטת הקימוץ ע״י חמרים כימיים הנ״ל על פני כל שיטת הקרח, בענין התסיסה. בתנאי א״י, בקמוץ כמה צנורות ונחשונות Serpentins וכו׳ וקמוץ „אפאריֵיל מונטיפה״ (עיין בציור מס׳ 212 בדף 456 ובדף 459 בפסקא הבציר השמיני, בספרנו זה).

בהתרפ״א העתיק מ. ויניק את מושבו למקוה־ישראל. שם הרחיב את עבודתו המדעית, סידר מחקר שלם ומפורט על מיון האדמות בא״י. סידר מכון לחקר הקרקע והזבלים וממסקנות המחקר ערך האמן מפת מיון קרקעות א״י, נפלאה במינה. וכמדומני שהיא היחידה בארץ, – בהכנסו למקוה־ישראל יסד שם תחנת נסיונות, גם תחנה מטאורולוגית גם מוזיאון לקרקעות, שנאספו לתוכו כמאה דוגמאות פרופילים מאדמות הגליל, העמק, השומרון ויהודה. מן רובי תורותיו נהנים מאות רבות מתלמידו ותלמידותיו. כבר הבאתי בדף 205 כי מן התרס״ט עד התרע״ט הרביץ מאיר ויניק את תורת המדעים שלו לילדי בית הספר בראשון־לציון, וזה בהתנדבות. שלעמל״פ. ואח״כ כשנכנס למקוה־ישראל, בתנאי שהכל ילמד בעברית, לימד שנה ראשונה בלי לקבל שכר. גם בגימנסיה „הרצליה״ לימד כמה שנים תורת הכימיה; זמן מה הורה את תורת הכימיה בבית המדרש למורות ביפו[249] – בעשרים השנים הראשונות סבלה המושבה סבל רב מהמים הדלוחים של נקוי רצפות אולמי היקבים. המים היו נשפכים וזורמים ברחובות, שמשו קן ליתושי קדחת עזה, ובשוב ויניק ממכון פסתר, התקין ביב למי השופכין הנ״ל, ומן המושבה גורשה הקדחת והריחות הרעים של אותם המים הרעים[250]. – ויניק לא מפרסם את הכל, חבל! אבל בהרצאות אינו מקמץ. הוא שולט בלשונות, בשנת 1927 הרצה בקונגרס לחקירת הקרקע בואשינגטון לפני חכמי האגרולוגיה; הלך לשם בתורת בה כחה של א״י. בשנת 1930 הרצה במוסקבה ובלנינגרד; במחנינו הוא מרצה בכמה מוסדות, ובשעורי קיץ, ובשעורי ערב לפועלים. והזכות היתר גדולה להפצת תורת מדעי ויניק נפלה בחבלה של מקוה־ישראל, מוריה ותלמידיה. פה מוצאים את ויניק בשעוריו, ובמעבדה שלו בכל שלמותו של האדם השלם.

(סליק הפרשה הטכנית ביקב).

249) עיין „הארץ״ ט״ו אדר תרצ״א במאמר א. קרוזה.

250) ראה גם ב„הארץ״ הנ״ל במאמר ברכה תירשפלד.

XII. המחלקה המסחרית ביקב.

בתחילה לא היתה מחלקה מיוחדת „לסחר היין" ביקבים. היתה פקידות הברון, וראש הפקידות היה מנהל המושבה וכל השייך להמושבה ובכלל זה גם היקב. לא כמו המחלקה הטכנית שנוצרה יחד עם היקב מתחילת ברייתו. בתקופתו הראשונה היו עומדות רגלי המסחר של יקבי ראשון־לציון בפריז, והשליט העליון בפרשה זו היה סוחר פריזי אחד בשם ג. סמואל. אליו היו פונים סוחרי העולם בשביל יין ראשון־לציון, והוא סחר ומכר, ושלח להפקיד „בלוך" למשל, או „חזן", הזמנה עם כל הפרטים של איכות וכמות המשלוח, וזמן המשלוח, אפילו בלי תנאי המקחים וזמני הפרעון וכו' את כל זה עשו בפריז במשרד ג. סמואל הנזכר. והפקיד המקומי שישב ביפו, כגון ד"ר יצחק לוי או אברהם בריל או בבירות פריאנטי, היה שולח להיקב פקודה לשלוח למשל לשטרסבורג, לברלין או לאודיסה או לורשה או לג'ניבה או לפריטוריה סחורות אלו ואלו, והיקב, כלומר המחלקה הטכנית, היתה מדקדקת לקיים הפקודה וההזמנה לכל פרטיה ודקדוקיה בלי היות כפוף לתוצאות של העובדה המסחרית, שנעשתה על ידה. שלחו את ה„ליסט די דפוטג" (רשימת הכלים הממולאים ביין) לפי מספריהם והמרקה שלהם, לפריז, ושם עשו את החשבונות, ושלחום להקונה. בשנת התרס"א—1901 נשבה בין הכורמים רוח „בנו תשועתנו", ויבקשו לתת להם דריסת רגל, בהוצאה לפועל המסחרית. ניתן להם לנסיון מצד הפקידות סניף אחד בהמסחר, והוא הנהלת ה„טרנספורט" מראשון־לציון ליפו לשנה אחת; ונבחרו מצד הכורמים לשם כך, שני כורמים (מאירוביץ ויודילוביץ) ואחרי שנת המאזן שלהם שהגישו לפקידות נמצאו בהוצאות קמוצים של אלפים אחדים פרנקים זהב, אז החלו בפריז להראות נטיה למסור להכורמים גם פרקי מסחר אחרים. הדבר נמשך עד 1906 עד שבא ז. גלוסקין ויבצע בפריז את מסירת כל עניני היקבים, לידי הכורמים; באותה תקופה כבר העיקו על היקב לערך כחמש מאות אלף פרנק זהב הפסדים שנתיים (מדי שנה בשנה) אז נתרצה הברון בתווכם של הנרי פרנק וזאב גלוסקין למסר את ההנהלה לכורמים, ולגלוסקין נאמר: „קריינא דאיגרתא א־הו ליהוי פרוונקא". ויסע לבירות לפריאנטי לקבל תחת ממשלתו בשם הכורמים את כל הנהלת העסק (עיין בספרנו זה דף 309—270) ומאז מתקיימת על המקום בראשון־לציון „מחלקה מסחרית ביקב". והמנהל יושב בקביעות על המקום הזה.

* * *

ואלה תולדות מנהלי המחלקה המסחרית:

המנהל המסחרי

א. זְאֵב גְּלוּסְקִין

תמונתו ופרטי תולדותיו, וכל פרשת גדולת עבודותיו להיקב ולהצלחת סחר היין כבר באו בספרנו זה בדפים הנ"ל 309—270 ואם כי יש עוד די והותר להוסיף עליהם אך „קצר המצע מהשתרע".

ב. הַנְהָלַת שְׁלִישִׁיָּה זְמַנִּית בַּיֶּקֶב.

המהנדס רוזנפלד, מ. מאירוביץ ומ. סגל

בזכ"ד מיום 26.11.1923 של „סינדיקט יקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב" כתוב לאמר: „הנהלת היקב נמסרת באופן זמני לידי ה"ה מ. מאירוביץ ומ. סגל — יחד עם ב"כ היק"א.

ואלה תולדות שלשת המנהלים:

מנהל היקב (בשלישיה) ב"כ יק"א

א. הַמְּהַנְדֵּס רוֹזֶנְפֶלְד

את תמונתו לא השגתי וכן על תולדותיו לא השגתי ידיעות. עד כמה שנודע לי היה המהנדס רוזנפלד בא לראשון לציון כפעם בפעם לבקר במשרדי הפקידות. היה מתאסף ודן עם ההנהלה המשולשת על כל עניני היקב שעמדו על הפרק, קבלו החלטות שנמסרו להמועצה והכל הלך כשורה, עד 24 יוני 1924, כשהמנהל החדש י. שפירא הופיע וקבל הכל תחת ידו וממשיך עד היום הזה.

מנהל היקב (בשלישיה)

ב. מְנַשֶּׁה מֵאִירוֹבִיץ

תמונתו ותולדותיו כבר באו בספרנו זה בדף 89—92 וגם בדף 417.

מנהל היקב (בשלישיה)

ג. מָרְדְּכַי סֶגַל

תמונת מרדכי סגל כבר באה בדף 189.

נולד בחודש מאי שנת 1873 בעיירה פודיץ, פלך מוהילוב (רוסיה) לאביו יעקב יוסף בר אורין ובר אבהן וחובב ציון נלהב. מרדכי קבל חנוך חרדי. למד תורה ממלמדים מובחקים ולשון המדינה מפי מורים רוסים שהכינוהו למחלקה גבוהה בגימנסיה ממשלתית. כשנקנתה „חדרה" הצטרף אביו „לאגודת ריגא", ונבחר הוא וחברו שניאור שניאורסון לעלות ארצה כמנהלי המושבה העתידה „חדרה". ואעפ"י שמצבו החמרי היה איתן בגולה נעתר האב סגל לבקשת חבריו, ובשנת התרנ"ב עלה ארצה והעלה אתו גם את שני בניו את מרדכי ואת שמואל. מרדכי הסתגל לעבודה

חקלאית ויהי לאכר טוב, ובאותו זמן למד גם לשון צרפת, ויהי לסיפא וספרא: חרש זרע, קצר, ואסף הגרנה, טפל בנטיעות ועסק במחלבה. אביו נספה במחלת הקדחת שעשתה אז שמות בחדרה וימת בן 44. מרדכי עבר לפתח־תקוה ויעבד שם מטעם פקידות הברון כפועל בנטיעות הברון. באחד הימים הוזמן מרדכי לזכרון־יעקב לנהל את חשבון נטיעות עצי האקליפטוס שבני חדרה עסקו בהן בקבלנות מידי הפקידות בהנהלת הד״ר סוסקין.

בשנת התר״ס—1900 כשמסר הברון את הפקידות לחברת יק״א, הוזמן מרדכי סגל לעבוד במשרד יק״א המרכזי אשר ביפו. ובשנת תרס״ו—1906 בערך עבר למשרד היקבים בראשון־לציון לנהל את חשבונות היקבים, הבצירים, מלאי המשקאות, המכירות לסניפים ולסוכנים השונים שלנו ברחבי העולם. ויהי כל הימים ההם, רוח החיה בהנהלת הסינדיקט.

במשך שנות מלחמת העולם, כשהמנהל ז. גלוסקין נמצא בחו״ל ניהל סגל יחד עם מאירוביץ את כל ענייני היקב, שהיה אז גם כאוצר, כממגורה בשביל המושבות הכורמיות. מנהלי היקב פדו את בני הכורמים מהצבא בשלמם בעדם להצבא את הבדלי (הכופר החוקי), אגרו צרכי מזון והשתדלו בכל המאמצים לבלי תת לרעב לשלוט בכורמים. בימים שבין מלכא למלכא, בין התפטרותו של ז. גלוסקין וכניסתו של י. שפירא היה מ. סגל מנהל היקב בצוותא חדא עם מ. מאירוביץ ועם ב״כ חברת יק״א המנדס רוזנפלד. — מרדכי סגל נכבד בעדתו וחביב על הבריות[251].

מנהל היקב

ג. יַעֲקֹב שְׁפִירָא

נולד בסיון התרמ״ב—1882 בעיר סלוצק (רוסיה). בעלות אבותיו לארץ־ישראל בתרמ״ה העלו אתם גם את בנם יעקב, גדלוהו בירושלים בדרכי התורה והמצוה. כשבגר יעקב נסע פריזה לטעם טעם השכלה ודעת ולהשתלם במדעים. ברצונו היה ללמוד רפואה והחל בביאולוגיה, אח״כ נמלך, עזב את הרפואה ובחר במסחר. עסק בבנקאות, הלך גם לאמריקה. שם שיתף את עצמו לפעולה עם בעלי מכרות והגיע לרוחים הגונים וחזר לפריז. בשנות 1910—1914 מוצאים אנו את יעקב שפירא עובד בבנק מירצבך בפריז ועוסק ביסוד חברה Sté d'assistance par le trawail שמטרתה לעזור לצעירי ישראל שנמלטו אז פריזה ומצאו מפלט בצרפת. בראש החברה הועמד הברון הצעיר ג׳מס

251) אשת מרדכי סגל היא ר ב ק ה לובמן אחות מיודענו דב חביב־לובמן. למרדכי ולרבקה נולדו: בגים יעקב נשא את עדה סימנובסקי, יהודה את טובה גולד ודניאל; ב נ ו ת: חביבה, נישאה לישי בלקינד, נחמה לאיתן בלקינד, אלישבע, יעל לאברהם רוטנשטין, ואביגיל לפרץ לנגזם.

מנהל היקב
יעקב שפירא

ציור 232. נולד בסיון התרמ״ב

די רוטשילד שהגה אהבה רבה ליהודי רוסיה הנרדפים והנעניים. במוסד זה עבדו כל המהפכנים הרוסים והתפרנסו בעבודתם בכבוד. את התקופה חנ״ל מזכיר י. שפירא כימים היותר מזהירים בעסקנות שלו. עם פרוץ מלחמת העולם בשנת 1914 היה שפירא נשיא ועד המתנדבים לצבא צרפת. בבית הרטקימדה הדרשמדה, וגם באוניברסיטה פופולר 8 Rue Jarente[252] וכן היה שפירא ממיסדי Cte de propagandè politique auprés des juifs neutre ועד לתעמולה מדינית בין יהודים לעלנים[253]. בין חברי ועד זה נמנו גם פרופיסור דירקהים וגם ויקטור באש. שפירא היה המזכיר הראשי ורוח החיה בועד שבראשו עמד ג׳ורג׳ לייגס Leygues מי שהיה אח״כ וזיר הימיה ולבסוף ראש המועצה בצרפת. הועדים האלה עזרו הרבה להקל על מעמד יהודי רוסיה בצרפת. רבים מהם השתקעו בצרפת והיו לאזרחים מועילים במדינה במלאם לה באמונה את כל חובות אזרחיה, ותהי להם למולדת חדשה שהמה ובניהם אחריהם היו מסורים אליה. — בשנת 1918 אנו פוגשים את שפירא בא״י כחבר „ועד הצירים״ (אחרי סילון לוי). הוא שמח שמחה גדולה בראותו את ארצו המחודשה, ושוב חזר פריזה. ובשנת 1924 עלה אל הארץ ע״מ להשתקע בה, כ„מנהל יקבי ראשון לציון וזכרון־יעקב״ בשם פטרונם הברון אדמונד די רוטשילד. התמסר אל העבודה הזאת בתבונה ובכשרון רב שחונן בו ועוסק בזה כבע״ב מנוסה. כל פרט קטן נוגע לנפשו כאלו זה קנינו עצמו. הוא שומר בדאגה על מטרת המוסד המסחרי הלאומי הזה, וחרד על קיומו. במסירותו אל תפקידו הוא חי פה רחוק ממשפחתו רוב ימות השנה. אשתו ובניו נמצאים בפריז, והוא בודד בראשון־לציון בארמון הפקידות. ברגעי מנוחתו תמצאהו יושב ומעין בספר מחקר היסטורי או בספרי

252) עיין בדף 341—330 בהערה וגם בדברו מוריס ב ר ס.

253) לעלן—ר״ת: לא עם ולא נגד.

מופת. שפירא מוצא לו הכרח נפשי על ידי התפרצות פנימית להופיע כפעם בפעם במאמרים יפים בעתונים בפסודונים. סגנונו חד וחריף, סטירי והגיוני, על תופעות שונות בחיי הישוב, ומוצא ספוק נפשי כשדבריו נפוצים ברבים. בספרנו דף 471—469 אספנו את דברי ההספד שלו על מות הברון, כיצירת מופת ממש [254]).

XIII. חברת „כרמל מזרחי" וראשון־לציון.

חברה מסחרית זו שייכת למחלקה המסחרית של היקב. ואין לשכוח במקום הזה את מנהלה הצנוע גרשון הורביץ. חברת כרמל היא העמוד היסודי אשר עליו נשענו סחר היקבים.

המנהל „כרמל מזרחי" בראשון־לציון

גֵּרְשׁוֹן הוּרְבִיץ

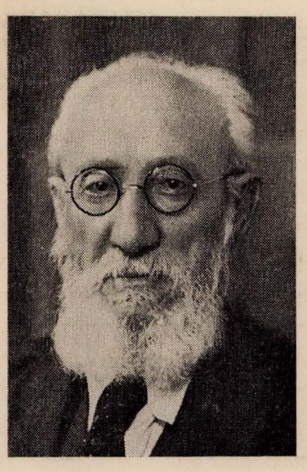

ציור 332.
נולד בהתרט"ו — נפטר בט"ו אלול התרצ"ח

נולד בשנת התרט"ו—1855 בעיירה בפלך מינסק. למד בתלמוד תורה בעיירתו ואח"כ בישיבת „מיר". בעזבו את הישיבה התמסר אל למוד לשונות. בראש וראשונה עברית על בוריה. ולמד רוסית, גרמנית וצרפתית. הוא היה עמקן ושנא את השטחיות. עבר לורשה ושם נכנס לבית־ספר חקלאי ואת למודיו גמר בהצלחה. וכשבחר ועד חו"צ בשנת התרמ"ה בששה הצעירים לשלחם לא"י ולהכשירם בלמוד החקלאות, להיותם אח"כ מדריכים להאכרים, נמנה ג. הורביץ ביניהם. ואלה שמות הששה, עפ"י סדר א"ב: איגלי ליאון, אפשטין יצחק, הורביץ גרשון, הלפרין אברהם, ורהפטיג משה, פוחצבסקי מיכל זלמן. בראשונה עבד הורביץ בזכרון־יעקב, ועבר אח"כ לראשון־לציון ועסק בה בעבודה חקלאית כגנן. מראשון־לציון הועבר לבאר־טוביה להדריך שם בעבודה חקלאית את המתישבים הבסרבים. שם שהה שנים אחדות, עד אשר החזירתהו הפקידות לראשון לציון ותזכהו בנחלת שדה וכרם. אז נהיה הורביץ לאכר מן החשובים באכרי הארץ. עם יסוד החברה הקומנדנטית „כרמל מזרחי" נתמנה הורביץ למנהל המשרד המרכזי של „כרמל מזרחי" ביחד עם חבר הפירמה יעקב זאב שמוליצנסקי [255]). וכאן הראה את כשרונו ואת חריצותו לנהל את העסק המסונף הזה, אעפ"י שמעולם לא עסק במסחר. הוא ראה הכרח בפתוח המסחר של פרי הגפן שבו תלוי קיומה של ראשון־לציון וכרמיו עצמו בכלל. הנהלתו את המשרד המרכזי של „כרמל מזרחי", גילתה בו כח פיננסי חשוב מאד. הוא היה מבקר את הסניפים השונים בערי ארץ־ישראל, בסוריה ובמצרים. השכיל לדעת את כל הסוחרים, תכונותיהם וכושר האשראי שלהם. את חלוף האגרות עם הלקוחות הנכרים בערי תורכיה ניהל בשפה הצרפתית כצרפתי גמור. שקד באופן מיוחד על הגביות, ועורר על זה לעתים תכופות את בעלי הסניפים. אין לשכח בזה את י. ז. שמוליצנסקי [255]) שניהם יחד שמשו כח מעורר ומעודד, עזר וסעד להיקבים, בזמן שבארץ גופא, עוד לא היו מצויים הרבה לקוחות ליין, וכל העסק וחצלחתו היו תלויים בלקוחות „כרמל מזרחי" אשר בחוץ־לארץ. ולא רק בנוגע למסחר היין, אלא גם את ענף השקדים פיתחה הנהלת „כרמל מזרחי" יפה יפה בעולם הגדול, במצרים, בהודו ובצרפת ועוד. הם ביססו את „כרמל מזרחי" כחברה היותר משורשה וחזקה מבין החברות המסחריות שבארץ, שתנודות המסחר מיגרו כמה מהן ארצה עד שעברו ובטלו מן העולם וכרמל נשאר קיים.— גרשון הורביץ עזר להפיץ את התרבות העברית במושבה ויהי חבר לכל מוסד תרבותי החל מ„ערבי הקריאה" וגמר ב„ספריה". היה חבר ל„בני ברית" והתמכר גם לעסקנות צבורית, נבחר כחבר ועד המושבה במשך שנים רבות. היה אהוב ומכובד על הבריות, וכל בני המושבה העריצוהו מאד. בן 83 היה במותו בט"ו אלול התרצ"ח [256]).

מזכיר הסינדיקט וגזבר היקב

שְׁמוּאֵל צְבִי אוֹפֶנְהַיְם

בשנים האחרונות הוא, אופנהים, רוח החיה בכל עניני המזכירות בסינדיקט, הוא הגזבר, הוא רוח החיה במערכת הארכיון של היקבים; גם עוסק בצבוריות, כגון ב„בני־ברית", ב„גמילות חסדים", ב„מכבי" והכל בדיוק מצוין.

(סליק פרק יקבי ראשון־לציון).

254) יעקב שפירא התחתן עם חנה־אנגא לבית קרוגליאק באפריל 1910. נולדו להם: בנם בכורם ראובן־ד"ר רוברט, רופא ידוע; בנם השני אברהם־ג'ורג' מהנדס מומחה למכרות; ובתם צביה־תרזה. שני הבנים נמצאים עכשו בחזית צרפת הבלתי נכבשת.

255) ראה י. ז. שמוליצנסקי בדפי 309—308 בספרנו זה.

256) אשתו היתה רחל בת אהרן פפירמיסטר שילדה לו שתי בנות: שולמית נשואה לד"ר זלמן ליטואק נס־ציונה ורבקה לחיים פרלין.

ט״ז. מוֹסְדוֹת מְמוֹנוֹת[257] בְּרִאשׁוֹן־לְצִיוֹן

אחרי גמר מלחמת העולם 18—1914 היה מעמד ראשון לציון נורא מאד גם בחיי הצבור וגם בחיי הפרט. האנשים היו עיפים ויגעים מסבלות המלחמה ומוראותיה. הקיצו כאלו מתרדמה שהפילו עליהם המחסור והמצוקה. הביטו כה וכה ונוכחו שכלם עמוסים חובות ושקועים בהם עד הצואר ואין דרך להמישם מהם. אין אשראי ואין אל מי לפנות לעזרה. הרגישו צורך בשיטת ב־help jour self האנגלית, היה איפוא צרך רק בניצוץ קטן שיצא ללהב ויאיר את האפלה.

והנה יצא גץ מתחת פטישם של שלשה אנשים והלהיב את הלבבות לגשת ליסוד מוסד אשראי, מוסד לעזרה הדדית. — הדבר היה ביום ד׳ בשני בסיון התר״פ, נועדו ובאו התושבים: יצחק רוזנגרטן, שלמה ויליניץ וחיים ברוינשטין — אמרו ועשו ואחרי מו״מ יסדו המוסד ויקראו לו בשם: **קופת הלואה וחסכון ראשון־לציון.**

פניתי למנהל המוסד מאיר אהליאב, והוא הואיל למסור לי את הפרטים הבאים:

1. הלואה וחסכון — אגודה הדדית בע״מ בראשון־לציון

בימי קיומה הראשונים נרשמו כחברים לאגודה כ־40 איש מבני המושבה. ביום ג׳ כ״ט לחדש סיון התר״פ התקימה האספה הכללית הראשונה של האגודה: „קפת הלואה וחסכון בראשון־לציון״ ובה התבררו ונקבעו מטרותיה, והן: לתת הלואות לחברים, לקבל פקדונות ולנהל בכלל עסקי בנקאות. להנהלה נבחרו: יצחק רוזנגרטן, הלל הלל, שלמה ויליניץ, אברהם בן־יצחק ויהודה פרוסקורובסקי. למועצה: יהושע אנטין, שמעון שניפר, חיים בן־אפרים, אריה שויצר, אליהו מרקוביץ ויצחק הלל. למנהל המוסד נבחר יצחק רוזנגרטן ולמזכירו שלמה ויליניץ.

האגודה נרשמה בממשלה והתפרסמה כחוק בעתון הרשמי לחדש דצמבר שנת 1922. האגודה התחילה בפעולות. התפתחה יפה, ותועלתה לבני המושבה היתה גדולה מאד.

בשנת 1933 נספחה האגודה ל„מרכז ברית פקוח הקואופרציה האשראית בא״י״ ותקנותיה הותאמו לחוק הקואופרטיבי החדש, ומאז היא עומדת תחת פקוח הברית הנ״ל.

האגודה עומדת בקשרים עם כל המוסדות הכספיים אשר בארץ ועסקיה מתנהלים על בסיס שתוף־הדדי. — אחרי המנהל רוזנגרטן ניהל יעקב פרימן את המוסד הרבה שנים, המזכיר ש. ויליניץ והגזבר בזמן הראשון אלכסנדר זוסיה טולפמן.

התפתחות אגודת הלואה וחסכון במשך 15 שנות קיומה

השנה	מספר		דמי חבר	סכום ההלואות
	החברים	ההלואות	בלא״י	לחברים בלא״י
1925	206	163	588	1748
1926	213	175	546	2168
1927	226	211	611	2877
1928	240	332	647	2616
1929	240	334	704	3797
1930	280	364	764	4621
1931	284	364	798	5145
1932	333	638	932	6927
1933	448	957	1424	13394
1934	530	1665	2121	22555
1935	615	2660	2761	29930
1936	634	2484	3122	29071
1937	638	1825	3246	29220
1938	629	1427	3214	28035
1939	613	901	3201	27676

הטבלא הניתנת בזה, מראה על התפתחות האגודה במשך זמן קיומה: בשנת הוסדה היה מספר חבריה 40 בנ״ל, ובשנת 1939 הגיע המספר ל־613. — מתן הלואות לחברים לא הופסק במשך כל שנות קיומה של האגודה. באופן הדרגתי עלה מספר ההלואות וסכומיהן, מסכום 748 לא״י שבשנת הוסדה עד 27676 לא״י בשנת 1939. במשך שנות קיומה של האגודה עמד המוסד במרכז הפעולות הכספיות במושבתנו ובכל עת הופיע לעזרת החברים ולשרותם.

מנהל המוסד כיום מטעם „ברית הפקוח״, הוא מאיר אהליאב. מזכיר וגזבר שפרה הילל. נבחרו ליו״ר ההנהלה זרבבל חביב, לנשיא כבוד יעקב פרימן. חברי ההנהלה: (בסדר א״ב) אברמוביץ מרדכי, וינברג אלחנן, קרלן פרץ. חברי המועצה: בן ברוך טוביה, בן יעקב מאיר, הוברמן א. צ., כהן מנחם, מורבין יעקב, שוסטר זלמן.

* * *

מנהל „הלואה וחסכון״ בשם „ברית הפקוח, מאיר אהליאב, נולד בחמשה בשבט התרנ״ה בעיר סנו שבפלך מוהילוב. עד שנתו ה־12 למד יהדות. אח״כ בויטבסק בבי״ס תיכוני והשתלם בבי״ס ביקטרונוסלב. — בהתרע״ג בא ארצה עבד כפועל חקלאי בנס־ציונה ובעטרות. בימי מלחמת העולם עבר יחד עם קבוצת עטרות לראשון־לציון, ישב בה כשנה. אחרי המלחמה נתמנה למורה עברית בבית־ספר לבנים ע״ש „אחד־העם״. ואחר עבר לנהל מוסד ממונות: „קופת אשראי וחסכון״ ומשם — לראשון־לציון, וממשיך.

257) כמו בגמרא „דיני ממונות״. (עיין „מלון לשון עברית״ לבן יהודה, ערך „ממון״).

II. קופה חקלאית ראשון־לציון בע"מ

ביום ב' אדר התרפ"ג—18.2.1923 נתכנסו עשרים מחקלאי ראשון־לציון הרשומים בזה (עפ"י סדר אלף־בית): אברמוביץ מרדכי, ברלניצקי חיים, ברלניצקי מרדכי, בקר משה, גורדון יוסף, גורדון מנחם, דרובין יואל, הורביץ גרשון, הירשפלד ברכה, לובמן דוב, לוין אשר, לוין גרשון, מאירוביץ מנשה, מרקוס אברהם, סגל זליג, פוחצבסקי מיכל, צלאליכין יהודה, רוזן זלמן לוי, שורץ כהן שמעון, שמוליצנסקי יעקב זאב.

ואחרי משא ומתן וברור דברים הוחלט ליסד מוסד ממונות: בשם: „קפה חקלאית ראשון־לציון אגודה הדדית בע"מ". להנהלה ראשונה נבחרו: מנשה מאירוביץ יו"ר; מרדכי אברמוביץ ויואל דרובין מנהלים אחראים להאגודה.

פניתי ליו"ר הנהלת קופה החקלאית האקטואלי אליהו ויגודסקי, והוא הואיל למסור לי, על פעולות המוסד את הפרטים הללו על כל זמן קיומו:

* * *

המוסד הממוני שלנו „קופה חקלאית ראשל"צ אגודה הדדית לאשראי וחסכון בע"מ" נוסד בשנת 1923, כשפרץ משבר בענפי החקלאות, בכרמי היין והשקדים, והורגש צורך להכניס ענפים חדשים למשק האכר. הקופה נוסדה עפ"י יזמת 20 איש ובאמצעים מגבלים מאד; המטרה, שהציבה לה: הלוואות מועילות למשק החקלאי.— ליכדה סביבה את עסקני החקלאים היותר פעילים מכל הזרמים.— הפעולות הראשונות היו הלוואות רגילות להון חוזר לחברים בסכום מוגבל עד עשר לא"י.— בשנת 1925 אורגנה „חברת חלב", מכירה משותפת של תוצרת החלב של חבריה, ורכישת מספוא למחסן משותף. היא ארגנה גם אגודה „אחריות המקנה" שהבטיחה את בהמות העבודה[258]). יחד עם זה הכינה גם מספוא. הן בגרעינים והן בקש במחסנים כלליים לשנה בשביל חברי האגודה הנ"ל. אותה שנה החליט המוסד על נתינת הלוואות לחברים, לזמן יותר ארוך — עד שנה, דבר המועיל ומתאים לתנאי המשק. המקור לכל ההלוואות היה דמי חבר בסך 5 לא"י המניה, פקדון חברת פיק"א בסך 500 לא"י והלוואת „בנק המרכזי" בסך 2000 לא"י. בשנת 1926 נראית התפתחות והגדלה בכל הפעולות בכלל ובהוספת פעולה חדשה בפרט: נתנו מפרעות לכורמים על חשבון יבול הענבים בסכום למעלה משלשת אלפים לא"י. שנת 1927 והמוסד עדיין רך בשנים. היתה שנה קשה לחקלאים מחמת הבצורת והיבול הזעום; הדבר עורר את ההנהלה לפעולה מאומצת שהוצאה לפועל ב־1928 בהשגת הלוואות להשבחת הכרמים בסכומים גדולים בתשלומים לשלש שנים, וגם בסדור הלוואות בשביל הרחבת הענף החדש במושבה — הפרדסנות, ע"י הלוואות לחפירת בארות משותפות; סדור שרברבות; הרחבת רשת ההשקאה בפרדס; גדרות ובניני בתי אריזה.— ההשתתפות הכספית של חברת פיק"א ושל ה„בנק המרכזי" הוגדלה מתוך הערכת פעולותיו של המוסד בין צבור החקלאים.— בשנת 1929 המשיך המוסד את פעולותיו בכוון פעולה חדשה, והיא לעזר ברכישת קרקע למושבה וע"י זה נכנסו אכרים חדשים בעלי הון למושבה.— בשנת 1930, עם הופעת יבול פרי ההדר, קיבל המוסד עליו מתן מפרעות (דמי קדימה) לתפוחי זהב וברבית נמוכה, החשוב מאד לחקלאים.

עם הגברת עלית אנשים חדשים למושבה התחילה עליה מוגזמת של מחירי הקרקע, בעיקר על מגרשי בנין דבר שעכב בעד התפתחות המושבה. התחיל המוסד בפעולה חדשה: לרכישת חלקת אדמה ולחלקה למגרשי בנין, ואפשרות לסדור משק חקלאי זעיר. בראשונה לקבוצה בת עשרה חברים בעלי מלאכה, פועלים ומורים. שקבלו את מגרשיהם במחיר זול, ובתשלומים נוחים לכמה שנים. פעולה זו הולכת ומתרחבת על יד יסוד עוד שכונה כזו בשביל אנשים מאותו הסוג. — בשנת 1935 מסרה פיק"א בהשתדלותנו לקבוצה חלקה בת 100 דונם לארגון שכונה של יסוד חלקה חקלאית בשביל אנשים עובדים, בתשלומים נוחים ל־15 שנה בהקצבת אשראי בשביל בנין בתים.— בשנת 1933 החליט המוסד לעזור לפועלים חקלאים מעולי תימן וייסד בשבילם שכונה על ידי קנית אדמה חקלאית וחלוקתה במחיר הקניה ובמתן הלוואות לבנין בתים בתשלומים לזמנים שונים. — בשנת 1935 השתתף המוסד בסדור הספקת מים בשתי השכונות התימניות „שיבת ציון" ו„נוה ציון" שנוסדו על אדמת קרן הקימת בשביל חמשים חבר בערך, בחלקים של 5 דונם. — באדמה זו נחפרה באר עם מניע חשמלי וסודרה רשת של צנורות בשביל כל החלקות הנזכרות.— שתי השכונות מאורגנות בתוך קואופרטיב אחד בשם: אגודה למען „שיבת ציון", הנספחת אל המוסד „קופה חקלאית". — אותה שנה, עם הרחבת העליה מתימן, בא המוסד לעזרה לבסוס האנשים הנ"ל על ידי הלוואות לבנין בסכומים מ־50 עד 80 לא"י לכל אחד, למשך של 5 שנים בתשלומים חדשיים. בשנה הנ"ל רכש לו המוסד באחד הרחובות המרכזיים בנין מתאים לעצמו. הבנין נקנה מחב' חקלאית „כרמל מזרחי" בפרוק, במחיר נמוך מתוך יחס טוב לקופה חקלאית. המוסד מונה כיום למעלה מ־200 חבר, חוץ לערך כמאה יחידות שקופה חקלאית קשורה אתן ע"י ארגונים שונים שלהם. המוסד קשור עם רוב המוסדות הכספיים בארץ, אבל בעיקר עם „בנק מרכזי" שהוא גם עיקר בעל מניות המוסד הנ"ל.

חוץ מפעולות כספיות מופיע המוסד מפעם לפעם בתורת יוזם בענינים אחרים. אחת הפעולת החשובות האלה שהמוסד קבל עליו הוא ארגון בנין צבורי לתרבות רוחנית

---

258) הצעת הכורם משה בקר.

וגופנית לזכר הברון והברונית די רוטשילד, אשר הודות להנדיב התפתחה מושבתנו, והעם קורא לו: „א ב י ה י ש ו ב".

ב־1936, כשהפרדסים הצעירים ה ת ח י ל ו לשאת פרי וחלק חשוב מהם לא יכלו עדיין להתקבל כחברים להחברות בעלי „שתוף הדדי" (הקואופרטיבים) לשווק, והוכרחו לשלוח סחורתם ע"י סוחרים פרטיים, הופיע המוסד בתורת ממון חשוב, ויחלק ביניהם מפרעות למעלה מ־8000 לא"י.– ב־1937/8 המשיכה „קופה חקלאית" את עבודתה בעזרת המוסדות הכספיים, בנק המרכזי ובנק אנגלו פלשתינה. לשפור המשק פרי הדר, ע"י הלואות ומשק מעורב ע"י: השבחות ותקונים בבארות; רשת הספקת המים; גדרות; בתי אריזה; לולים וכו'. באמצע שנת 1939 בא האסון הגדול לעולם – הכרזת המלחמה הנוכחית. ולמען מנוע בהלה, סגרה הממשלה את כל הבנקים בארץ, וביניהם גם את מוסדנו, שבאותו זמן היה לו פקדונות וחסכונות על סכום של למעלה מ־10.000 לא"י. הממשלה בקרה אז את כל חשבונות המוסדות הכספיים בנוגע לכושר פעולתם ואחרי שלשה ימים נפתח גם מוסדנו בין כל אותם המוסדות, שקבלו את הרשיון להמשכת עבודתם, יחד עם סדור תשלומים של פקדונות. הבנק המרכזי בעל הממון העיקרי של מוסדנו, דאג לרזרבה הדרושה בשביל תשלום הפקדונות למפקידים, ובמאזן ליום 31 דצמבר 1940 נמצא שהוקטן הסכום עד 5000 לא"י כתוצאה מהמשבר החמרי השורר בארץ.

יו"ר „קופה חקלאית" בראשון־לציון

אֵלִיָהוּ וִיגוֹדְסְקִי

ציור 234. נולד בכ"ז ניסן התרמ"ו

נולד להוריו הלל ושרה ויגודסקי בבברוסק (רוסיה הלבנה) בכ"ז ניסן התרמ"ו–26.4.1886 אבו־ז יו היו אנשים אמידים, האב היה סוחר יערות, אריה ויגודסקי אבי אביו, היה קבלן ממשלתי לצבא.– את בנם אליהו חינכו האבות בדעות חפשיות, אליהו עזב בית הוריו להתפתח כ Self made man באמצעות עבודת עצמו. בלודז 1906–1904 היה פעיל במפלגת „פועלי־ציון" בתקופה ההיא היה ויגודסקי בין מארגני העליה לא"י, עמד בלודז בראש ההגנה העצמית של „פועלי־ציון" ב־1905 בזמן הפרעות והמהפכה. הוציא לפועל כמה פעולות מהפכניות; נאסר בלודז לזמן קצר, וקיבל חנינה. – בהתרס"ו (1906) עלה לא"י בגפו. צעיר וכבעל כשרון, השכיל תיכף לרכוש לו את הלשון העברית שלא ידע מקודם, נכנס מיד לעבודה בתורת פועל בפתח־תקוה בפרדסו של ד"ר מזיא. ואח"כ עבר לראשון־לציון ויהי לאיש האדמה. פה התעתמן, ואחר הכבוש קבל את נתינות הארצי ישראלית. ב־1909–התרס"ט נשא אשה בראשון־לציון[259] – בשנות 1909–1929 היה פעיל בעניני ההגנה בהמושבה.

מן אז הוא אזרח קבוע בראשון־לציון, נתאכר, כורם טוב, ופרדסן. הוא יצא לחו"ל פעם אחת בשנת 1935, ביקר ברוסיה הבולשבית ביקור משפחתי, וגם מתוך התענינות.

ויגודסקי ידוע בראשון־לציון לאכר חשוב בעל משק מעורב: כרמים, פרדסים, ירקות בהמות ועופות. בתחילת בנין תל־אביב עבד שם בישור החולות. ביסוד באר־יעקב היה אחד המיסדים. גם טעם השמירה טעם, בפתח־תקוה ובראשון־לציון. הוא דגל בעת ההיא בשיטת „פועל־ציון" ברם היום הוא ב ל ת י־מ פ ל ג ת י, זמן רב היה חבר בועד בית־הספר בראשון־לציון[260]. ויגודסקי היה סגן היושב ראש בועד החקלאי, והרוח החיה בו. וביחוד בענין היקב. נבחר לחבר מועצת היקב זה כשתים עשרה שנה, והוא מתמיד במנדט זה עד היום. בחברת „כרמל מזרחי" נבחר כחבר ההנהלה לפני כארבע שנים וממשיך.– הוא חבר בועד הבקרת של התאחדות האכרים.– הוא חבר במועצת בנק המרכזי. ובשנים האחרונות, הכניס הרבה כחות בפעולתו במוסד הממונות „קופה חקלאית" בראשון־לציון. בשנים האחרונות עומד וויג. בראש הנהלת המוסד. ובזמן האחרון אחרי פטירת הברון אדמונד יזם ויגודסקי יחד עם חבריו (במועצת היקב) צבי בן כהן, טוליפמן וטרכטנברג, ליסד מוסד נאה להנציח את שם הברון, בזכרון ממשי, וייסדו בית לתרבות רוחנית וגופנית: „בית המכבי" על שם הברון א ד מ ו נ ד והברונית א ד ל א י ד ה ד י ר ו ט ש י ל ד. כשהודיע יו"ר האגודה „למען המכבי" לברון ג'מס רוטשילד על דבר המזכרת הזאת להוריו בנימין ואדלאידה, הביע הברון את תודתו ליו"ר קופה חקלאית במכתב זה:

פריז, 28 רחוב המלין, 30 דצמבר 1937

לכבוד הא' אליהו ויגודסקי קופה חקלאית ראשון־לציון

הנשיא שלנו הא' ג'מס די רוטשילד, פקד עלינו, להביע לפניכם את רגשי תודתו על דבר מכתבכם מן 7 דצמבר, אשר

259) נשא את פסיה בת פנחס מנדל דוידזון, הברה פעילה בועדת תרבות במושבתנו; נולדו להם שלש בנות: א ב י ג י ל ד"ר למדעי הטבע, נישאה לד"ר אלכסנדר די פיליפס–רוברטו; יהודית – לעו"ד ישעיהו קורן; הללה.

260) עיין בדף 239 בפרקי „החנוך בראשון־לציון".

בו הודעתם לו ע"ד חנוכת „בית המכבי", ומסירתכם לו את גוף הנאום של הא' סמילנסקי. הנשיא שלנו היה רגיש מאד על הכבוד אשר חקלאי ראשון־לציון הקדישו לזכרם של הוריו, והוא מבקש מכבודך, למסור להם את תודותיו.

והואילה נא, הא' ויגודסקי היקר לקבל את הבעת רגשות הכרתנו".

בכבוד רב מזכיר כללי לחברת פיק"א

(חתום) **רוברט גוטליב**

III. קפת מלוה וחסכון שתופית של העובדים בע"מ בראשון־לציון[261].

„נוסדה בשנת התרצ"ג, על ידי עשרת החברים האלה: מרדכי אגוזי, בתיה ביבר, יהודה זילברשטין, יוסף בוגוסלבסקי, בצלאל גיגזבורג, אליעזר מזל, יוסף וורגן, דוד ברק, מנחם בולוטין וחיים שלוחוביץ. ביום 5 ינואר 1933 נתפרסם בעתון הרשמי על יסוד הקופה, ובראשון לחדש אפריל שנה הנ"ל התחילה „הקופה" בפעולות כפי המטרות שהציבה לה, ולפי הסמכויות שניתנו לה, והן:

1) מתן הלואות לחברים, מפרעות ונכוי שטרותיהם וכו'. 2) להעביר כספים ותעודות כפי שידרש ולקבל כאלה לגובינא. 3) לסייע לחברים כולם או מקצתם בהספקה מרוכזת של צרכיהם וברכוז הממכר של תוצרותיהם וכן לעזור להם בארגון מפעלים משותפים. 4) להתקשר בשם החברים כולם או מקצתם בחוזים לרכישת אדמות או זכויות על קרקעות לשם שיכון והתישבות. 5) להשתתף במפעלים כלכליים כספיים ומסחריים העשוים להועיל לחבר. 6) להקדיש חלק מרוחיה לדברים שבצדקה או לצרכי צבור וכו'.

	מספר החברים	הלואות בלא"י
מספר חברי הקופה בזמן היסוד	69	
לסוף שנת 1933	181	3.537
„ „ 1934	298	5.466
„ „ 1935	443	12.044
„ „ 1936	495	5.762
„ „ 1937	541	4.509
„ „ 1938	566	4.589
„ „ 1939	620	6.900

מנהל המוסד מיום הוסדו עד 1935 משה מרגלית.
„ „ „ בשנת 1936 יוסף וורגן.
„ „ „ 1937 וממשיך נחמן הוברמן.
פנקסן כל השנים: בצלאל גינזבורג".

* * *

מנהל המוסד קופת מלוה וחסכון שתופית של העובדים בראשון־לציון בע"מ, נחמן הוברמן. נולד ב־1888 ברוסיה בעיר ברשד שבאוקראינה. יהודי טוב בר אורין. עבד שנים רבות במוסד „קרן היסוד" בערי רומניה ובסרביה. – בא לארץ־ישראל ב־1936 ומן 1937 הוא מנהל את המוסד של קופת־מלוה של העובדים פה בראשון־לציון וממשיך את עבודתו בהצלחה רבה.

י"ז. הַפּוֹעֲלִים בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

אין עם לבבי להכנס כאן, בשום פנים, אל עצם „שאלות הפועלים", רצוני רק להעביר לפני הקורא את סדר התפתחות הפועלים בראשון־לציון מבראשיתה, מיום הוסדה. בקצור נמרץ, ולאט לאט אצעד עד לפרשת הפועלים בתקופה שאנו חיים בה. הפועלים הראשונים „בודדים" היו, האחרונים מהוים כבר צבור גדול וחשוב שחלק גדול לו בהתפתחות ארצנו והחיים בה. בדברי על הראשונים ה„בודדים" אבליט תמונתם הרוחנית של אחדים מהם ואת תולדותם. בזה אני מתחיל באחד מהם:

מראשוני הפועלים בראשון־לציון

הבילוי"י דב לִיבּוֹבִיץ

ציור 235. נולד באייר התרכ"ב

נולד בשנת התרכ"ב בחודש אייר בעיירה טוביאן, שע"י וילקומיר פלך קובנה (רוסיה). אביו היה רב העיירה וגם השו"ב. מובן, שחנוכו בבית אביו ובעיירתו הקטנה היה חנוך דתי קפדני. הוא למד תורה מפי אביו עד שנתו הט"ו. במלאת לו ט"ו שנה הלך לוילנה. נכנס ללמוד בבימה"ד של הגר"א ושקד שם על למוד ש"ס ופוסקים ושם טעם גם טעם ההשכלה „בת השמים", למד שפות והתכונן לנסע לגרמניה במטרה להמשיך בלמודי חכמה ומדעים. בהיותו בן עשרים נכרת היתה תסיסה בחיי היהודים ברוסיה. שנות תרמ"א–ב, היו שנות צרה ויגון ליהודי רוסיה. וכנהוג בימי צרה התחילו המפלגות השונות לחפש דרכים לגאולה וישועה. נוסדו אז בין העם בכלל שלש כתות או חברות: א. יהודים יושבים כל היום בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ועוסקים בתפילה ובאמירת תהלים, מצפים לרחמי שמים; ב. חברת „עם עולם"

---

261) הפרטים דלקמן נמסרו לי מאת מנהל המוסד רבי נחמן הוברמן.

שהציבה לה למטרה את הגירת היהודים מרוסיה לאמריקה אל ארץ החפש והדרור. ג) סוציאליסטים, לאו דוקא יהודים. החברים היו יהודים, רוסים, צרפתים וכו' בני אדם יקרים וישרים, אוהבים את כל הנברא בצלם. כלם שוים. החברה הראשונה נשארה נאמנה לאידיאל שלה והמשיכה לאמר תהלים. השניה, „עם עולם" פור התפוררה מבלי היות לה בסיס לאומי בהוסדה. והשלישית, עם פרוץ הפוגרום והרג רב ביהודים, ובעלי השויון ו„אהבת כל הנברא בצלם", עמדו מרחוק ולא הגיבו אף במלה אחת על הנעשה ביהודים, אז קמה על משואות החברות הנזכרות חברה חדשה לאומית ביסודה זוהי: חברת **ביל"ו**, שרוב חבריה היו חניכי בתי הספר הגבוהים ברוסיה, ליבוביץ נספח תיכף אל ביל"ו. בראשונה הפיץ את הרעיון לישוב ארץ־ישראל בין יהודי רוסיה, נסע מעיר לעיר, נאם ויעורר את הלבבות לרעיון הנשגב. ואח"כ עזב את הגולה ויעל ארצה ונכנס לחיי עמל ותלאה כפועל פשוט, אבל כחבריו נשא גם הוא את דגל ביל"ו ברמה. בראשון־לציון עבד כפועל יחד עם חברו חזנוב[262]). עסקו בעבודות קשות המפרכות את הגוף, מבלי התאונן ומבלי התלונן. קבלו באהבה את יסורי אהבה ומסירות אל ארץ אבות. ליבוביץ היה מראשוני המיסדים בגדרה, ובה הוא חי עד היום[263]) וכמעט תמיד ראש הועד.

מראשוני הפועלים בראשון־לציון

הביל"ויי יַעֲקֹב שְׁלֹמֹה חַזָּנוֹב

ציור 236
נולד התרכ"ב — נפטר התרפ"ב

נולד בחודש אייר שנת התרכ"ב בעיר זוראביץ, פלך מוהילב (רוסיה) להוריו שלום וצביה חזנוב, שחנכוהו ברוח היהדות המסורתית של הימים ההם. מסרוהו למלמדים הגונים שספו לו כתורא. הוא חונן בכשרון נפלא ובכח זכרון יוצא מן הכלל. קלט את תורת רבותיו בישיבות שונות. וכל מה ששמע מרבותיו או למד מעצמו היה כמונח בקופסא. בעזבו את הישיבה היה לעי באוריתא לעצמו, ועד מהרה יצא לו שם „עלוי". כצעירי ישראל ברוסיה של שנות השבעים והשמונים צררה אותו רוח ההשכלה בכנפיה ויתמשכל. בהתעורר תנועת חבת ציון ברוסיה התמכר אליה בכל נימי נפשו. נספח אל חברת ביל"ו ובאלול שנת התרמ"ב עלה עם חבריו ארצה, ויהי מן הראשונים לעבודה ולסבל בראשון לציון בראשית ימיה[264]), בצותא עם חברו הבילויי דב ליבוביץ. בטבעו היה בעל מרה לבנה, שמח ועליז תמיד ומבדח את חבריו בשעות הקשות להם ביותר. בשנת התרמ"ה הצטרף ליסוד המושבה „גדרה" עבר להתם ויהי מן האכרים החרוצים והטובים. נשא לאשה את חיה צפורה[265]).

יעקב שלמה חזנוב נפטר אחרי מחלה קצרה בירושלים בכ' אלול התרפ"ב ונטמן בהר הזיתים.

ממיסדי „אגודת הפועלים" הראשונה בראשון־לציון

מִיכָאֵל הַיילְפֶרִין

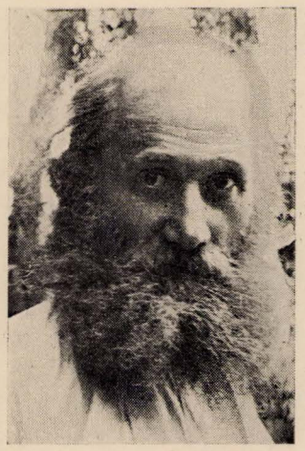

ציור 237.
נולד בשנת התר"כ — נפטר בשנת התר"פ

נולד בשנת התר"כ בוילנה לאביו הרב אליהו זלמן, יחסן ועשיר גדול, ולאמו בת הרב מאיר ליבוש מלבים. חנוכו היה דתי. מנעוריו הגה ברעיון העבודה והמלאכה בקרב היהודים, והוציא סכומים גדולים ליסוד בית־ספר למלאכה ליהודי סמולנסק ולמכשירי עבודה לצעירות יהודיות. לתנועת חבת ציון ולעבודת האדמה התמסר בא"י בכל נפשו, והזיר את עצמו מדונו הגדול שקבל בירושה מהוריו והקדישו לטובת א"י ובנינה. בהתרמ"ה עלה ארצה ישראל והתחיל תיכף להגשים את רעיונו ולהוציא אל הפועל את מחשבתו אשר חשב על א"י. הוציא סכום עצום לתמיכת המושבה „יסוד המעלה" וקנה חלק מאדמת נס־ציונה כמושב מיוחד לפועלים. עבד כפועל בראשון־לציון ויהי פה ממיסדי „אגודת הפועלים" הראשונה בארץ. והנה פרץ סכסוך בינו ובין פקיד הברון יהושע אוסובצקי וכל בני המושבה נמשכו לתוך הסכסוך.

ובהיות שהמאורע התרחב, וביצר לו מקום בההיסטוריה של ראשון־לציון ונדרשה לכמה פנים ובהיות שהברון אדמונד מצא לנכון להחליף את הפקיד מראשון־לציון, הרי מובא בזה

262) עיין כדף 330 עמוד ב' בספרנו זה.

263) נולדו לו שלשה בנים: אביגדור (מהנדס), אלישיב ז"ל, לחזקאל; בנות: לאה וסנינה.

264) עיין בדף 330 עמודב' בספרנו זה.

265) נולדו להם כמה ילדים לא בני קימא. ונשאר רק בן יחיד, הוא עמרם חזנוב מהאגרונומים המעולים שבשרות הברון אדמונד די רוטשילד.

מאמרו של הילפרין עצמו. מתוך המליץ התרמ"ז מספר 97 הכותב בתורת „בדידי הווא עובדא":

„בהמליץ" מס' 83 (התרמ"ז במאמר הראשי „עזרת סופרים" מסופר „דבר הריב אשר פרץ בראשון־לציון" בין המתנחלים ובין המנהל דשם.

„ובהיות שעצם המקרה בא „בהמליץ" שלא כהויתו, ואני הכותב נתון שם ל„פלגאה", על כן מוצא אני לי לחובה, להציל את כבוד האמת וכבודי.

„אנכי איני עדיין מתושבי ראשון־לציון, ולא מהצריכים לחסד אחרים. פעולתי ויחוסי לישוב ארץ־ישראל אינם תלויים בדבר, ולהיפך מכספי (ד' ברכני ת"ל בהון) נתתי חמשת אלפים רו"ב לגאולת המושבה „יסוד המעלה", כמו שידוע לד"ר פינסקר באודיסה, ולרק"ז ויסוצקי במוסקבה ועוד. לפני ירחים אחדים אחזתי את דרכי לארץ אבותינו להתחקות על דבר הישוב, ולראות בעיני מעמדו והליכתו, אולי תהיה לאל ידי להביא תועלת מה, ואולי גם – מנחה מאשר חנני ד'.– בבואי לראשון־לציון וראיתי שם דברים אשר בעיני היו מוזרים מאד, שלחתי מאמר בשפת לועז להודיע לאחדים מה שנודע לי, בחשבי למשפט, כי אך דעת הקהל תוכל לשפוט בדברים הנוגעים להכלל ובפרט לכלל ישראל. כאשר נודע דבר כתיבת מאמרי לה' אוסובצקי, נתן פקודה נמרצה לבעל הבית (מנדל אברמוביץ) שאני יושב בו, להוציאני, להשליכני החוצה ממעוני ששכרתי אצלו, אותי ואת חברי זייברג דוד ואוסטשינסקי שמואל, (השנים האחרונים קנו אדמה בראשון־לציון, והנם עובדים את אדמתם שם על חשבון עצמם בלי שום קבלת תמיכה, וגם אותם יחשוב הא' אוסובצקי למתנגדיו). בעה"ב התלוי בהא' אוסובצקי הודיע לנו בדמעות, את פקודת אוסובצקי, אך שני רעי אמרו לו כי אין להם עסק עם המנהל, כי בכל האופנים עול נורא היא פקודה כזאת וגזל משפט. וכי גם לבעל־הבית, לא ישמעו, אחרי שכבר שלמו דמי דירה למפרע. אז צוה ה' אוסובצקי לעושי דבריו לנטול את הדלת ממעוננו ולהשליך את כל חפצינו החוצה. ועוד הוספה לפקודה הזאת: פתשגן הכתב לכל בני המושבה. כי כל איש אשר יתן לנו מקום ללון בביתו כלה גרש יגרש מראשון־לציון..... הפקודה הזאת נמלאה בכל פרטיה ודקדוקיה, בשעת היותנו – אני וה' אוסטשינסקי בשדה – ויהי כאשר נודע לנו הדבר הזה וראינו בעינינו חפצינו וכל כלי ביתנו השלכו ממקומם ומתגוללים בחוץ על לא דבר. – ונלך שלשתנו לה' אוסובצקי לשאל אותו, על יסוד איזה משפט הוא מרשה לעצמו לעשות דברים כאלה, ולבקשהו כי ישוב ממחשבתו וירשה לנו להשאר במקומנו, אשר שם גם אדמתנו שלא תוכל להעבד ע"י אחרים. ראה ראה אותנו ה' אוסובצקי לפני ביתו בעמדו על היציע – או כי נבהל מפנינו, או כי רוח רעה בעתתו או מפני סבה אחרת – ותחת לבוא עמנו בדברים כיאות לאיש העומד בראש המושבה, ואשר ע"י פקודתו נגזל משפטנו וחולל כבודנו, ותחת להשיב לנו על שאלותינו הפך ידו ויור עלינו מאקדח פעמים (ות"ל כי החטיא את המטרה) עוד בטרם שמע דבר מה מפינו. ממילא מובן שאנחנו לא משלנו ברוחנו, ונבקיע בחזקה אל בית ה' אוסובצקי, וכאשר הוא לא היה במדור התחתון דברנו באזני בני ביתו דברי חרוף וגדוף לשם כבודו (ומי הוא האיש במקומנו שיכול לעשות אחרת במקרה כזה?) אך אחד... ממלחכי פינכא שלו הרים עלינו אגרוף רשע ויכני על הלחי אחת ושתים, ואז אך אז נגשו בני „אגודת הפועלים" וישלמו לאיש... המכה כפעלו. בכל זאת יכול היות כי הסערה היתה קמה לדממה אחרי שבאמצעות ה' צבי ליבונטין הזקן השיב ה' אוסובצקי אחור את פקודתו הראשונה וירשה לבעה"ב להשיב את הדלת למקומה, ולנו – להשאר במעוננו. „יכול היות" אומר אני, כי הסערה היתה קמה לדממה והשלום היה בא על מכונו, לולא הוסיף ה' אוסובצקי חטא על פשע לשלוח ליפו להביא חיילים ליסר מרה את ה„מורדים" וה„פושעים". ואף כי הקולוניסטים בקשו ממנו והתחננו לפניו שלא יעשה כזאת, באמרם כי מלבד חלול השם וחלול כבוד בית ישראל, מלבד הפשע אשר איש עברי יכה את רעהו ע"י אינם עברים, ומלבד הכאב הרוחני אשר יוכל להביא מעשה כזה לכל איש ישראל, בהזכירו מעשה כדומה לזה ותולדותיו המעציבות בדברי ימינו בימי אריסטובול בהביאו חיל פומפיוס עירה ירושלים, מלבד כל אלה הנה הם יראים בפשטות לנפשותם לבל יזכרו אנשי החיל להמתנחלים ולבני „אגודת הפועלים" את איסור הישיבה בארץ לתושבי רוסיה, אך ה' אוסובצקי לא שעה להם: הוא אמר ועשה, ותיכף באו אנשי החיל וחבלים בידיהם לאסור את בני אגודת הפועלים ואת כל מתנגדיו. הדבר הזה הזה העלה את חרון אף כל האכרים עד לאין מרפא. גם הנשים וגם הילדים – כאיש אחד יצאו ויאמרו כי אם יגעו אנשי החיל לרעה באחד מבני ישראל, אז דם ישפך במקום ההוא, והדם ההוא יצעק אל ה' מאדמת ישראל, על אס. כי הוא הוא השופך אותו. האדון הירש מנהל מקוה ישראל בראותו אשר עשה אס. מהר וישלח – בעמל רב – את אנשי החיל חזרה למקומם, אך האכרים אשר נפשם, חרותם וכבודם אשר חלל, יקרים להם מגופם – לא אבו סלוח לאוסו. וישבעו (ממש בנק"ח) כי כל הימים אשר יהיה הא' אוסובצקי בראשל"צ לא יקבלו מידו אפילו פרוטה אחת לתמיכתם כל זה היה ביום הששי, אך ה' זימל בא לראשל"צ ביום הראשון לשבוע, אחרי אשר כבר נשבעו הקולוניסטים את שבועתם.

„על פי הדברים האלה יראה כל איש כי לא היתה שום

שבירת כלים בבית ה׳ אוסובצקי ולא נעשו בו שמות ולא היתה בעת ההיא ענין לקבל פני זימל אשר לא היה עדיין בארץ הקודש. — — —

מטרת דברי הוא לתקן מה שחטא הסופר אשר עליו נשען המו״ל שהודיע את אשר קרה וחטא להאמת: הנה היא נרמסה תמיד ברגלים ואין גואל, אך הוא חלל את כבוד הקולוניסטים, אנשים שמסרו נפשם על קדושת רעיון א״י וישם אותם ללהקת יחפים[266]).

מיכאל היילפרין

(בן הרב אליהו ז״ל מוילנה ונכד הרב מאיר ליבוש מלבים ז״ל)

בתחילה ראשון **לסתתים** בראשון־לציון ובסוף מגדולי העסקנים בישוב

אַהֲרֹן אַיְזֶנְבֶּרְג

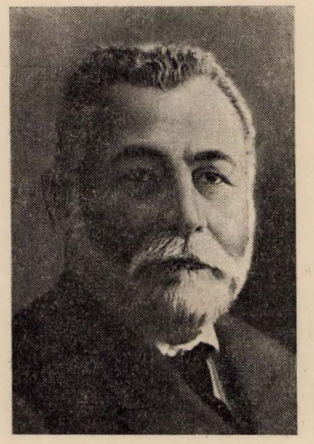

ציור 238.
נולד בכסלו התרכ״ד — נפטר בתשרי התרצ״ב

אהרן איזנברג נולד בג׳ כסלו התרכ״ד בעיר פינסק לאביו הרב אברהם משה איזנברג „בעל השם״. אהרן למד אצל טובי המלמדים בעירו, היה מתמיד גדול ויצא לו שם „עלוי״. העלוי מפינסק אהב מאד את הרתנ״ך והקבלה, ובעודו ילד חלם על הרי ירושלים וצפת. בשעות הפנאי היה עוסק בגנת הירק שמאחורי הבית. כשהגיע ל״בר־מצוה״ נגש האב אחר חצות הלילה אל בנו, נשקו על מצחו ואמר: „בעמדי בתפלת ערבית, ובאמרי „ותחזינה עינינו״..... ראיתיך בני, נוסע לארץ־ישראל״.....

מאז הגה הנער יומם וליל בנסיעתו לארץ. והתחיל מתכונן אליה. את סודו גלה לחבריו ויחד יסדו אגודה חשאית בשם „חובבי ציון״ כשמלאו לנער שבע עשרה שנה התחיל דורש דרשות בבתי כנסיות על חבת ציון. בן תשע־עשרה נשא את אשתו בלהה מישיל, בת למשפחה אמידה וחשובה, ותנאי מפורט התנה אתה שלאחר הנשואין יעלו לארץ־ישראל. התנאי קויים. ובג׳ כסלו התרמ״ז דרכו רגליהם על אדמת ארץ־ישראל. ברדתם לחוף יפו קרע איזנברג את הפספורט הרוסי, בכונה שלא יוכלו לשוב אל הגולה. אותו יום נסע יחד עם ישראל בלקינד חברו, לראשון־לציון אל אספת הפועלים שנתקימה שם באותו ערב. ואת אשתו ואת הפעוטות השאיר אהרן ביפו.

אותו זמן נגשו לבנין בית־הכנסת בראשון־לציון. בנו גם אורוה לסוסים. פועלים עברים הסתובבו בלי עבודה, ולחומי קדחת התגלגלו במטבח וברפתים. אהרן איזנברג הלך אל הפקיד בלוך ויבקש ממנו למסור בקבלנות את סתות האבנים לצעירים. לקח אתו חברים אחדים, נסע ליפו ללמוד את מלאכת סתות. ביפו הקימו אז את בית הממשלה. איזנברג נתן את שעון הזהב שלו לסתת הערבי הראשי בשכר למוד. כעבור זמן שבו לראשון־לציון כמומחים, ומסתתי אבנים, לבנין „בית מקדש מעט״. בראשון־לציון.

יושבים הסתתים ועובדים, עובדים ושרים. — הולמים הפטישים, והולמים הלבבות. — על גל אבנים ליד המסתתים ישב לו הרב שמואל מוהליבר, שבקר אז בארץ, ומתיעץ אתם. מדבר ובוכה, בוכה ומברך „שהחיינו״ על שזכה לראות את „בני משה״ נעשים סתתים והחולין נעשה קודש. אחר, עבר לנס־ציונה, והתישב עם משפחתו במרתף רטוב בפרדס לרר. אשתו סיידה את כתלי המרתף בצבע ורוד, ואת הרצפה טיחה בחמרה אדומה, והמרתף הזה נהפך למרכז התחיה. שם דנו על עניני הישוב. משם היו נשלחים מכתבים לגולה. שם היו מחליטים על יסוד מושבה עברית חפשית מעול האפוטרופסות, בלי ברון ובלי פקידים. אדמת רחובות נקנתה אז על שמו של אהרן אייזנברג בעזרת ידידו וחברו יהושע חנקין. ואז התישב במושבה החדשה ולה הקדיש את כל חייו כראש הועד. התאזרח וקבל את הנתינות התורכית.

ועד יום מותו לקח חלק ניכר בכל עבודות הישוב. מוסדות ויחידים בארץ ובחו״ל היו פונים לעצתו. השתתף בכל הענינים התרבותיים, הכלכליים, החברתיים, הצבוריים והמדיניים. השתתף במשלחת הישוב לפריז אל הברון אדמונד רוטשילד. הלך לעתים קרובות אל הממשלה בקושטא בעניני הישוב. נסע במשלחת הישוב ללונדון אל הלורד בלפור. יסד ברשיון „ראשון״ של הממשלה התורכית ליסד חברה את חברת „אגודת נטעים״, שעל ידה ניתנה האפשרות לנתינים זרים לרכוש אדמה בארץ־ישראל. היה חבר בהנהלת הסוכנות, במועצה הממשלתית, בועדה המיעצת להתישבות, מראשי „בני ברית״. איזנברג אינו יודע פקפוקים וספקות, פועל תמיד מתוך אמונה עמוקה. ימים ולילות בדרכים מסוכנות ברגל וברכב, בנסיעות מטרידות, בישיבות מעיפות. גם בימי מחלה קשים, וכאבים אנושים, הוא ממשיך בעבודתו.

---

466) את המסמך הזה קבלתי מ„ארכיון ומוזיאון העבודה״ № 2027/16 באדיבותו של ד״ר שמואל אייזנשטד.— מסמך זה נדפס גם ב„דבר״ 31/5/35 לקוח מתוך ה„אוסף״ של זלמן פבזנר.

בא לארץ במקלו ובתרמילו והשאיר ירושה ללאום את „נס־ציונה", „רחובות", „חדרה", „חפצי־בה", „רמת אהרן איזנברג" — משק עזר לפועלים. השתלם מאליו בהקלאות, רכש לו ספריה חקלאית חשובה, ישב לילות על התורה והקים לעמו מאות פועלים חקלאים, שלמדו מפיו ומידיו את תורת העבודה.

אב טוב ומסור למשפחתו, רע וידיד לילדיו, שהיה משתפם בכל פעולותיו. בימי חג ושמחה היו מתכנסים כולם לביתו, כלות, חתנים, בנים, נכדים ונינים. ובראש השלחן היה הוא יושב ומדבר על בעיות הישוב[267].

ביום הכפורים התרצ"ב בשעת „קדושה" של מנחה, צנח על עמודו בבית הכנסת, ומאז לא שבה הכרתו אליו עד שיצאה נשמתו בטהרה בי"ב תשרי התרצ"ב. נטמן בבית העלמין ברחובות.[268]

(עד כאן דברי גב' יהודית)

ועוד מראשוני הסתתים בראשון־לציון

אֶפְרַיִם חֲרַל"פ

המתיחס לדוד המלך.

ציור 239. נולד בח' תמוז התרי"ח

נולד בח' תמוז שנת התרי"ח בעיר טירספול פלך קמיניץ (רוסיה) להוריו יוסף שלמה ושינה אלקה. בא לא"י בחנכה התר"ן. תחנתו הראשון היתה ראשון־לציון. התחיל בה מיד בעבודת סתות אבנים לבנין, יחד עם אהרן איזנברג. בשנת התרנ"א עם יסוד המושבה רחבות עבר להתם והתחיל להתעסק בעבודת אדמה. לפי מגלת היוחסין אשר בידו מתיחס הוא למלך דוד[269])[270]. בהוסד „אגודת הפועלים" הראשונה בימים ההם עמד אפרים חרל"פ בראש האגודה, בהנהלה השתתפו אתו אפרים קומורוב,

267) הביאוגרפיה היפה הזאת כתבה לי בתו יהודית הררי־איזנברג אשת ד"ר חיים הררי, אשר נקטף בדמי ימיו, ואשר בכו אותו ויספידוהו כל בית ישראל, בארץ־ישראל ובגולה. העורך ד. י.

268) שבעה ילדים היו לאהרן אייזנברג: בן־כרמי גמר את האקדמיה הצבאית בקושטא. מת במלחמ העולם בשביה בתורת קצין תורכי בסיביר. אמציה כימאי מדופלם. עובד, איש השדה והאדמה. חבר המועצה ברחובות מנחם יהודה שטמפר, נח שפירא המשורר האומלל. מרכז האגודה היה ברחובות ולעתים בנס־ציונה. הפקיד הראשי של הברון פיטר פעם 8 פועלים, נגד רצון הנהלת הפועלים שם חרל"פ וחבריו מצור על הפקיד התקיף, ויעצרוהו בחדרו בנס־ציונה לשעות מספר. במשך שנים רבות היה א. חרל"פ חבר ועד המושבה ברחובות. הוא גבאי חברת גחש"א במושבה רחובות זה 44 שנה. כשבקר הד"ר הרצל ברחובות קבע ראיון לפועלים בביתו של א. חרל"פ. במלאכות אל הברון רוטשילד מטעם מושבות א"י השתתף אפרים חרל"פ בשנת התרס"א. הוא חי כל ימיו ברחובות ועוסק יחד עם בניו במסחר, חי ברוחה וזכה לשיבה טובה[271]).

מיסד הדיליז'נס הראשון והמובילו בין ראשון־לציון ויפו

המוהל במושבה רבי דָּוִד גִּיסִין

א. המיסד.

מתחילה, הולכי רגל היו „ראשונינו". ויהי היום ורעיון נצנץ במוחו של רבי דוד גיסין, להעמיד עגלה לשרות יום־יום בין יפו ובין המושבה. ור' דוד בר אורין היה, דפים שלמים מהגמרא ידע על פה, היה שו"ב בעיר מולדתו, והיה משמש מוהל במושבה. יהודי גא, בעל הדרת פנים, פקח, ובעל שכל חריף, ותמיד בדיחה בפיו. נולד לו הרעיון ומיד הוציאו לפועל:

ב. מעשה מרכבה דמתקריא „דיליזנס".

על ארבעה אופנים מתח ארבעה קרשים ארוכים, ובאמצע ארבעת הקרשים הדק קרש שהעמידו על הודו; הוא שהוקצה למחיצה בין 3 הנוסעים שישבו מצד אחד, ורגליהם

יהושע עורך דין בירושלים. בתו רחל נישאה להמורה והסופר המצוין ד"ר חיים הררי היא עצמה מנהלת את בית הספר העירוני „בלפור" בתל־אביב. בתו חנה נישאה לגד פרומקין, שופט בבית המשפט העליון בירושלים. כלותיו: אמציה נשא את חנה לבית צבי נחומסון. אשת עובד מיכל בת יצחק כהנא, ויהושע נשא את בת פנחס מאיר, ראש־מועצת פתח־תקוה.

269) והרי מעלות הסולם: **אפרים צבי** בן יוסף שלמה בן אליעזר צבי בן זאב בן אברהם בן דוד בן שמשון בן שמעון בן אברהם בן זאב בן שלום בן דוד בן שמעון שאלתיאל בן אליעזר (אשר מצא ראש משפחתנו והתחיל לחתום **חרל"פ** [מכאן ואלך נמשכת השלשלת ממש כמו במגילת הרב חיים זבולון חרל"פ שלנו בדף 390 עד דוד המלך] — ויש להעיר בזה את דברי „היש אומרים" „שמיום שנגנז ספר היוחסין קשה לסמוך על היוחסין".

270) שני אנשים, ודוקא רציניים מאד, הכרתי באי' שחלקו לאפרים חרל"פ את הכבוד המלכותי המגיע לצאצאי מלכים. האחד היה העברי ישראל בלקינד והשני היה המודור (מושל) התורכי מעיר רמלה. כשהיו פוגשים בחרל"פ, עמדו תיכף דום והצדיעו לקראתו ברצינות.

271) בשנת התרנ"א התחתן חרל"פ בשניה. אשתו היתה יהודית בת אברהם שפינר מקמניץ. בניו הם: מנדל, ישראל, טובה, אריה, בת־שבע, מיכל, שלמה, פיגה, שושנה, תמר, ואמנון.

תלויות למטה, ובין 3 הנוסעים שישבו מצד שני ורגליהם למטה. ומחיצה זו שמשה קיר מבדיל בין מפרקותיהם. וברבות הימים הותקנה אסקופה נדרסת תחת רגליהם שטולטלו באויר. לזה קרא ר׳ דוד „דיליז׳נס״ על פי נוסח הדילינ׳נס שהיה בעיירתו על חוף ים האזובי בברדיאנסק. היא „עגלת התמיד״ שהיתה בין ראשון־לציון ובין יפו. משום מדת דרך ארץ, לא קרא איש לר׳ דוד בשם „עגלון״ אלא בעל הדיליז׳נס או פשוט בשם ותואר: „ר׳ דוד״.

ג. לוח השעות של הדיליז׳נס.

שעת הנסיעה מראשון־לציון – ליפו, היתה קבועה לשמונה בבוקר. ושעת הנסיעה חזרה מיפו – לראשון־לציון נועדה לשלש אחרי הצהרים. ומאליו מובן, כי סימני השעות האלה היו רק „סימנים״ כדי לשבר את האוזן. כי באמת מי זה יכול לדקדק ולכון דוקא לשעה 8? ואם עדיין עומד בתפילה, ואם עדיין יש לו לסדר איזו עבודה? ואם עדיין לא שתה כוס תה? וכי ח״ו „טייטשן״ אנחנו, שנדקדק כל כך. 8 רוצה לומר כי יכולים כבר לבוא להדיליז׳נס. וכן ב־3, וכל הקודם לתפוס מקום זכה, עד ששה מקומות אבל אין הדיליז׳נס זז ממקומו; אלא אחרי שכבר כל ששת המקומות היו תפוסים. ואחרי שכל נשי המושבה מסרו לר׳ דוד את כל פקודותיהן מה שעליו להוציא לפועל בשבילן ביפו; למשל: לקנות פקעת חוטים, אגרת־מחטים, מסמרים בגרוש וחצי, זכוכית למנורה מספר ג׳, לקחת את התמונות אצל הצלם סבונג׳י – אם הצליחו; 3 צלחות, כוסות לתה, וכו׳ וכו׳.– לפעמים זז הדיליז׳נס ממקומו בתשע, ולעתים קרובות בעשר; אלא שהיה יורד ברחוב דרור לאט לאט, ור׳ דוד הטוב היה מביט אחורנית, פן עוד מי שהוא דולק אחריו ומכתב בידו, הלא היום יום הפוסתה.– בערך בצהרים (½ שעה קודם– ½ שעה אחר כך) היה מגיע ליפו.– ובערך ב־3 החלו בהכנות לחזור.– וכמובן כשבא הראשון ולא מצא עדיין איש, אמר לנפשו: „אעשה עוד קפיצה לסוכובולסקי, לקנות מעט סולת בשביל הבית״, ובינתים בא השני לדיליז׳נס וראה שעדיין אין איש, ויעש גם הוא קפיצה לאלברנס. שב הראשון, וראה שבכל זאת „אין איש״ עדיין, ויחליט לעשות עוד קפיצה לליב ברקוף וכך השלישי וכך הרביעי: ממילא מובן, כי רק שוטים רצו וישבו אל הדיליז׳נס ב־3. הפקחים היו באים בחמש, ומעולם לא אחרו.–

ד. כחו וגבורתו של הסוס.

זכורני, באחד הימים הייתי ביפו, ומהרתי מאד, בענין תכוף לשוב לראשון־לציון. באתי אל הדיליז׳נס בשעה אחת ובקשתי את ר׳ דוד לשוב תיכף לראשון־לציון. ואני משלם לו מיד ליד, בעד כל ששת המקומות, ששה בשליקים. ר׳ דוד מסכים, מתחיל בהכנות לרתום את הסוס, („נבילה״ ממדרגת ראשונה) ואחרי הרתום סובב, הולך, נכנס שוב לחאן מנולי, ויוצא שוב וסובב סביב הדיליז׳נס, וכבר שעה שתים, ואני עומד כעל גחלים ופונה לר׳ דוד כמתחנן:

– ובכן ר׳ דוד, הלא ממהר אני, ומדוע אינך נוסע?

תמה ר׳ דוד, ושאל:

– והיכן הנוסעים? – הלא שלמתי בעד כל הששה!– קראתי בתמיהה.

– טוב! ענה ר׳ דוד – אני לא אבקש ח״ו פעמים, אבל היכן „הנוסעים״? הן לא אוכל לצאת לדרך ארורה זו „בלי״ אנשים, ומי יעזור לנו לדחוף ולסחוב את העגלה? וכי הסוס המסכן הזה כח אבנים כחו?

ה. סדר הנסיעה.

על הדיליז׳נס היה ר׳ דוד נוהג ביד רמה. סגנון פקודותיו היה על פי נוסח בעלי ה„מחזורים״: למשל כשעברנו את ה„זביל״ (תחנת חיל משמר תורכי בין יפו ובין מקוה־ישראל) היה מעמיד ר׳ דוד את הסוס, ומכריז בקול רם ככתוב במחזור:

– „כאן בוכים!״

רוצה לומר, פה יורדים הנוסעים והולכים רגלי, כי הדרך רצוצה ושבורה, חתחתים, גומות ואבנים קטנות, וגדולות וגם ביצה אינה חסרה.– וכאשר עברנו את מקוה ישראל הוקל מעט על הלב ור׳ דוד היה מכריז בעליצות:

– „כאן מרננים!״

כלומר מכאן ואילך, עד ביצה שניה יכולים לעלות על העגלה, ולשבת.

ו. כמה שעות נוסעים לראשון?

איש תם וישר אשר רק ירד מהאניה ופניו מועדות לראשון־לציון בא וקנה „שביתה״ על הדיליז׳נס, שלם מתוך „שמחה בחלקו״ לר׳ דוד את הבישליק, ושאל ממנו:

– ר׳ „עגלון״ כמה שעות נוסעים לראשון־לציון? לשם התואר „עגלון״ הציץ ר׳ דוד באורח החדש בן חוץ־לארץ וענה לו מתוך הרחבת הנפש:

– חצי שעה!

– כיצד „חצי שעה״? – השתומם האורח – ולמה אמרו לי, שתי שעות ומחצה – וגם שלש?

– הא לא קשיא, – הלא אתה שאלת: „כמה שעות „נוסעים״? לנסוע – נוסעים חצי שעה, והשאר – הולכים ברגל....

* * *

דוד גיסין היה נכבד בעדתו למרות עגלנותו. היה מוהל בעדה, יכלו גם לשאל ממנו שאלה באיסור והיתר. והתואר „רבי דוד״ היה דבוק ללשון כל איש ואשה, בוראת כבוד מיוחדת, לכשפנו אליו.–

דוד בן אריה גיסין נולד בהתקצ״ב. נפטר בששה באייר התרס״ה, ונטמן בצל השקמה בראשון־לציון.

מיסד הדיליז׳נס

דוד גיסין

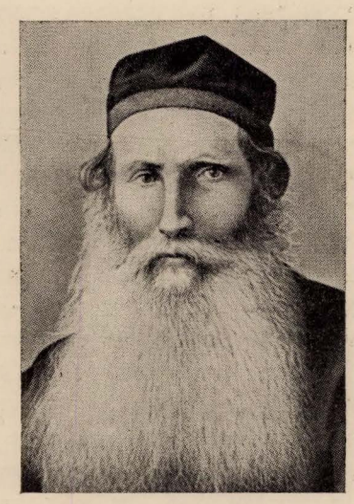

ציור 240.
נולד בהתקצ״ב — מת ו׳ באייר התרס״ה

נולד בברדיאנסק רוסיה בהתקצ״ב. בא לא״י בהתרמ״ב. מלבד שיסד את הדיליז׳נס הראשון בא״י, בראשון־לציון, היה דוד גיסין גם המוהל כמה שנים במושבה. ומלבד כל אלה היה גם מפקח על כשרות היין על יד הרב יוסף הלוי ביקב ראשון־לציון*).

*

אחרי מיסד הדי־ליז׳נס הראשון ומכוננו דוד גיסין נמשך הקשר עם יפו והסביבה גם כן באמצעות דיליז׳נסים אשר בעליו היו הכורמים אשר לוין, יהודה צלליכין וכתריאל רפפורט ואחריהם בעל הדיליז׳נס המפורסם פיבל[272]) מירנסקי. והמנהג עם הנוסעים כמנהג הדיליז׳נס הראשון, ורק אחרי המלחמה נהייתה חדשה בארץ: הופיע האוטומוביל וירש לאט לאט את מקום הדיליז׳נס, עד אשר גרש אותו לגמרי מראשון לציון. דרכים תוקנו, נסללו כבישים ואבד זכר של „המעלות והמורדות". בתחילה הופיעו מכוניות קטנות למושב ארבעה וששה אנשים. המכוניות היו פרטיות טרם התאגדו בעליהם לאגודה אחת, וקו התנועה החל להתרחב: מראשון־לציון ליפו ורחובות, בינתים הותקנו עוד דרכים, נסללו עוד כבישים המחברים נקודות רבות ישוביות. מכביש בית־דגון מסיעים נוסעים ומשאות בכביש מצוין חלק עד הנקודה הקיצונית קוסטיניה — היום באר־טוביה, ולכל המושבות והמושבים אשר בדרך הארוכה הזאת.— נהגי ראשון־לציון קראו לאגודתם „יהודה" והרחובותים „הדרום". ונהגי המושבות התאגדו סוף סוף לאגודה אחת בשם „דרום־יהודה", רכשה לה מכוניות — קרונות מצוינים, והם משרתים את כל המושבות והמושבים, הנקודות שאליהן אפשר להגיע פעמים אחדות ביום באוטובוסים של „דרום־יהודה", מספרם 48 תחנות מתל־אביב עד קסטיניה וקרית־שמואל הלוך ושוב, כמה פעמים ביום; מן חמש וחצי בבוקר ועד עשר ו־12 בלילה. ולנוחיות הנוסעים אין חקר.

ואף על פי כן מזכירים הזקנים את ימות הדיליז׳נס של „ר׳ דוד", בגעגועים.....

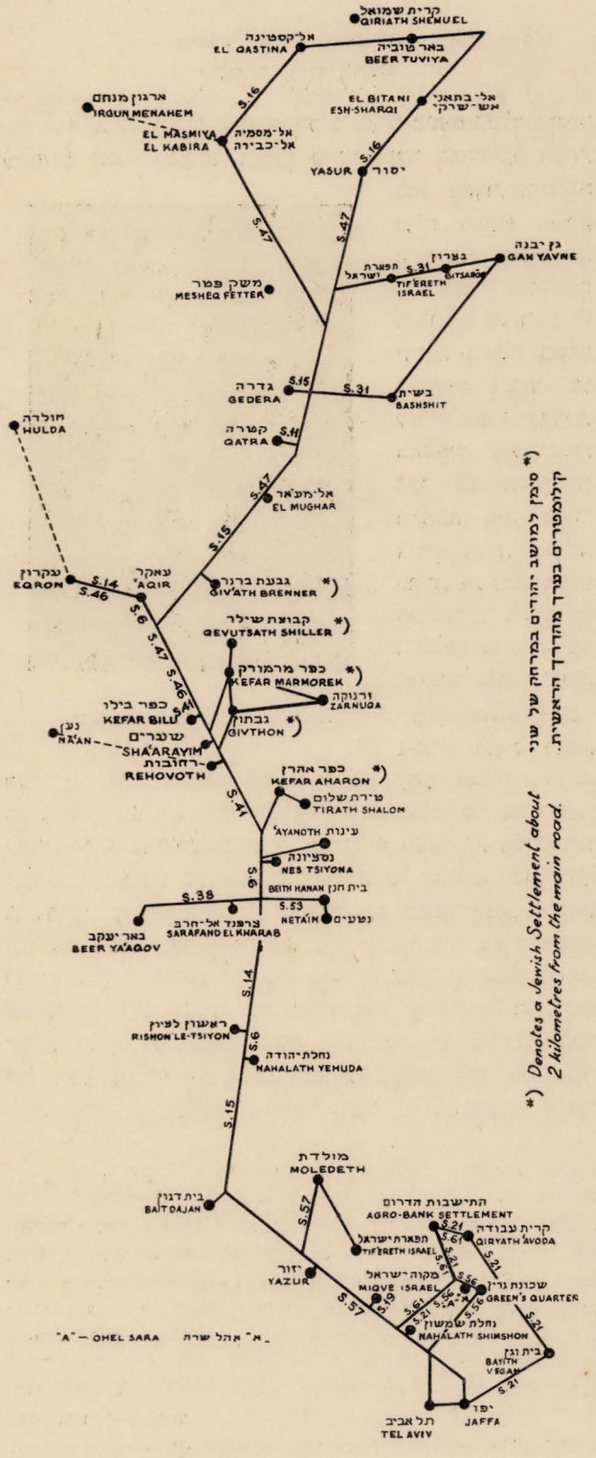

„דרום יהודה", בע״מ "DROM YEHUDA", Ltd.
קוי התנועה OMNIBUS SERVICE ROUTES

ציור 241. קוי „דרום־יהודה" *).

*) השווה מאמרי ב„המכונית" פברואר 1934 בעריכת רפאל אבולעפיה.

272) תמונתו באה בדף 189.

*) הגליפה, השאילה לי הנהלת „דרום־יהודה" וחן חן רב לה.

מראשוני הפועלים בראשון־לציון

יְהוּדָה גְרָזוֹבְסְקִי

א[268]). נולד בל׳ שבט התרכ״ב בעיר פוהוסט פלך מינסק (רוסיה) לאביו ישעיהו ראובן סוחר נכבד ומחשובי העיר. למד בחדר, בישיבה וגלה למקום תורה החשוב, ישיבת ולוזין. היה שם מן השקדנים והמתמידים. רכש לו ידיעה גדולה בש״ס ופוסקים ושקד על למודי שפות ומדעים. דצטין בכשרונות נעלים. השכלתו הרחבה היא אוטו־דידקטית. הצליח לרדת אל נבכי תהום הלשון דעברית והעלה פנינים עד כדי בלשנות רחבה. רעיון חבת־ציון אפף אותו ולא הרפה ממנו עד אשר החליט לעלות ארצה, לשם עבודת האדמה. בכ״ב סיון התרמ״ז עלה אל הארץ וישם פניו ישר אל ראשון לציון, המושבה שמשכה אליה את לבות הצעירים. במושבתנו עבד כפועל בכרמים; — בגתו הפרטית של הכורם היסמן דרך גרזובסקי ענבים במו רגליו; עבד גם כפועל בנין, בהקמת הבריכה שע״י באר המושבה, על שכמו היה מגיש אבנים וטיט לבנין הבריכה; היה גם שומר כרמים במושבה בצותא עם יהודה ליב חנקין ובנו מנדל ועם שמעון בן־זאב. ויש שהיה מוביל על חמור משא מהמושבה ליפו בלילה בשכר של רבע מג׳ידי (5 גרוש). כפועל חקלאי עבד אצל אשר לוין, ברוך פפירמיסטר, שלמה זיגר[273]) והמהנדס מרדכי לובמן*). בשנת התרמ״ט עזב גרזובסקי את העבודה ויפן אל ההוראה. בהשתדלות נתקבל למורה בעקרון, אח״כ עבר לזכרון־יעקב ולמקוה ישראל. היה מראשוני המורים לעברית בעברית, ומראשוני המחברים ספרי למוד לבתי הספר העברים. הו״ל: א) בי״ס עברי. ב) בית הספר[274]). ג) ספורי התורה והנביאים. ד) ארץ ישראל. ה) מפת ארץ ישראל, הראשונה במפות עבריות בצבעים. תרגם לעברית ספורים מגדולי המספרים הלועזים וכתב מאמרים רבים על הישוב ועל ראשון־לציון בעתונים ובמאספים שונים. ויסד יחד עם יודילוביץ „אספות המורים״ בראשון־לציון. חבר ותרגם ספרים וחוברות למעלה משבעים במספר. קבל שכר סופרים מתושיה בעד 1.250.000 אכסמפל. מספריו. המקצוע היותר חביב עליו היא הבלשנות. חבר: מלון של כיס יחד עם יוסף קלוזנר, המלון העברי עם דוד ילין ועוד מלונים קטנים ושונים. הרבה עמל ויגיעת נפש השקיע גרזובסקי בחבור המלון החשוב האחרון שלו „מלון השפה העברית״. היה חבר ב„בני משה״. בשנת התרס״ו נתקבל כסגן מנהל בבנק אפ״ק בבירות, — ואח״כ באפ״ק ביפו. גאל קרקעות חשובים בשביל הישוב. לעת זקנתו עזב את עבודתו בבנק והוא תושב תל־אביב. דעתו מיושבת עליו כת״ח, עוסק בתורה ובחבורים חדשים[275]).

ציור 242. נולד ל׳ שבט התרכ״ב.

מראשוני הפועלים בראשון־לציון

דָוִד בֶּן־גּוּרְיוֹן

נולד בי״ז תשרי התרמ״ז—16.10.1886 בפלונסק פלך ורשה (פולניה הרוסית) לאביו אביגדור, יהודי משכיל ממשפחת משכילים עברים, עו״ד, חו״צ. ראשית חנוכו קבל דוד „בחדר״, מתוקן ומפי מורים פרטיים למד שפות ומדעים. עוד בימי עלומיו התעורר בקרבו החוש של עסקנות צבורית: ארגן את הנוער בעירו וייסד אגודה לאומית בשם „עזרא״. לפני חברי האגודה הרצה הרצאות על נושאים לאומיים שונים בעברית. בשנת התרס״ג יסד בורשה עם עוד חברים את מפלגת „פועלי־ציון״. בימי המהפכה הרוסית שנכשלה בשנת התרס״ה נשא לפני חבריו נאום נגד הממשלה, ומסבה זו נעשה לו צר המקום ברוסיה. בשנת התרס״ו עלה ארצה ויכנס לעבודה ביקב ב„ראשון־לציון״ כפועל יומי. (ראה ציור 215 בדף 462). כאן ארגן את הפועלים לתכלית שפור מצבם

א268) ההערה 268 אשר בשולי דף הקודם 495, היא משובשת וצ״ל כך: שבעה ילדים היו לא. איזנברג ואשתו בלהה. בנים: בן־כרמי גמר את האקדמיה הצבאית בקושטא. מת במלחמת העולם בתור קצין תורכי בשביה בסיביר. אמציה כימאי מדופלם ייצאי, נשא את חנה לבית נחמזון. עובד איש השדה והאדמה, חבר המועצה ברחובות וכו׳, נשא את מיכל לבית כהנא. יהושע עורך־דין, נשא את אהובה לבית פנחס מאיר.— בנות: רחל, נישאה לשמואל אידילסון. יהודית, נישאה לד״ר חיים הררי, (נפטר בהת״ש) היא עצמה מנהלת ביה״ס העירוני „בלפור״ בת״א. חנה, נישאה להשופט בבית משפט העליון גד פרומקין.— כל הבנים עוסקים בצבוריות כמסורת אביהם.

273) מלבד שכר יומו היתה לו גם זכות לינה — מתחת להעגלה שבחצר זיגר בין 4 הגלגלים — כמה חדשים.

*) סח לי כתריאל רפפורט: מ. לובמן בפגשו את גרזובסקי חופר בכרם פפירמיסטר גער בו: „לי״ לא יאה שתעבוד פה עבודת־פרך זו אצל פפירמיסטר.

274) ביחד עם חיים ציפרין ודוד יודילוביץ.

275) ב־10 אלול שנת התרנ״ג נשא לו לאשה את רח״ל בית מרדכי נימן מעקרון. היא ילדה לו את אסף שנשא את דבורה רבינוביץ; את הדסה שנישאה לאדוין סמואל בנו של הנציב הראשון ליהודה בימינו הרברט סמואל; את עמיהוד שנשא את שפרה לבית משה סמילנסקי; את נחמה שנישאה לארנולד ארנשטין ואת ישעיהו שנשא את צלה לבית טוביה מילר.

הכלכלי והתרבותי.— בועידת מפלגת „פועלי־ציון" נבחר בחג הסכות התרס"ז לראש המפלגה. אח"כ עבר למושבות יהודה והגליל ויעבד בהן כפועל חקלאי. בשנת התרע"א נכנס אל המכללה בקושטא ולמד תורת משפטים. עם פרוץ מלחמת העולם שב לא"י ויתמסר אל העסקנות הצבורית בתקופה הרת מאורעות זו. פעולתו הצבורית בימים ההם עוררה את תשומת לב השלטון ובפקודת ג'מאל פחה נאסר יחד עם בן־צבי וגרשון לומר, והובאו כאסירים לאלכ־סנדריה. השתדלתי ושחררתים[276]). נסע לאמריקה ושם פיתח עבודה צבורית גדולה וחשובה בין יהודי ארצות הברית; בצותא חדא עם חברו בן־צבי יסד את „החלוץ" באמריקה; את הליגה למען הקונגרס היהודי וארגן שם את הגדוד העברי לא"י. בשובו אל הארץ, כתום המלחמה, התגלה בן־גוריון בכל שעור קומתו במדיניות הארצישראלית, בתנועה הציונית ובמפלגת הפועלים. נסע פעמים רבות ללונדון בעניני מדיניים.— בשנת התרצ"ג נבחר ע"י הקונגרס הציוני הי"ח כחבר להנהלה הציונית ולהנהלת הסוכנות היהודית, ובשנת התרצ"ה, אחרי הקונגרס הציוני הי"ט, נבחר לראש ההנהלה הציונית ולראש הסוכנות היהודית. על משמרתו זאת הוא עומד עד היום התש"א. כב"כ הסוכנות היהודית, השתתף בן־גוריון בועידה המעורבת בלונדון אחרי המאורעות בארץ.— כסופר בישראל עבד עבודה ספרותית חשובה. הוציא יחד עם בן־צבי ספר „ארץ ישראל" בעבר ובהווה (באידית); „יזכור" לזכר השומרים בא"י שנרצחו בעמדם על משמרתם; ערך את המאסף „האחדות". וחבר כמה ספרים: „אנחנו ושכנינו", „ממעמד לעם", „משמרות" וכו'.

מראשוני הפועלים בראשון־לציון

דוד בן־גוריון

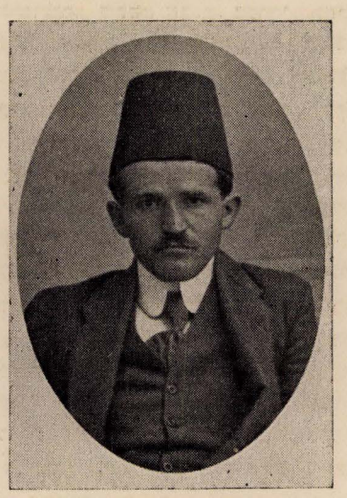

ציור 243. נולד בי"ז תשרי התרמ"ז.
בז' ניסן התרע"ה הובאו ב„פירנציא" מא"י לאלכסנדריה 3 אסירים תורכים „מסוכנים" מהרתי לנמל ומצאתי תחת משמר שוטרים חזק את בן־גוריון, בן־צבי ולומר, בתרבושים, ושחררתים כמובן תיכף ומיד, על אחריותי. (עיין בהערה בשולי עמוד זה).

צְבוּר הַפּוֹעֲלִים בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן[277]).

על הגידול של צבור הפועלים בראשון־לציון מאחרי מלחמת העולם עד היום יעידו המספרים דלקמן:

בשנת 1922 נפקדו בראשל"צ 220 פועלים, 25 פועלות, 99 נשי עובדים, יחד 344; בשנת 1926 נפקדו בראשל"צ 241 פועלים, 62 פועלות, 67 נשי עובדים, יחד 370; בשנת 1930 נפקדו בראשל"צ 398 פועלים, 50 פועלות, 185 נשי עובדים, יחד 633; בשנת 1933 נפקדו בראשל"צ 497 פועל, 189 פועלת, 146 נשי עובדים, יחד 832; בשנת 1935 נפקדו בראשל"צ 971 פועל, 336 פועלת, 366 נשי עובדים, יחד 1673; בשנת 1937 נפקדו בראשל"צ 1702 פועל, 706 פועלת, 816 נשי עובדים, יחד 3224.— מהמספרים האלה אנו למדים שהעליה הרביעית לא הגדילה באופן ניכר את מספר הפועלים במושבה, גם עונת הטבק לא השפיעה הרבה על הגדלת מספר הפועלים, לעומת זה הולך וגדל צבור הפועלים במדה ניכרת החל מהעליה החמישית, כשהתחילה הנטיעה של פרדסים בראשון־לציון וסביבתה, ובעיקר החל משנת 1935 בזמן שמפעלי תעשיה שונים קבעו לעצמם את מקום השתקעותם בראשון־לציון. עד לשנת 1930 היה צבור הפועלים מורכב כמעט כולו מצבור של בודדים, פרט לכמה קבוצות קטנות אשר התפוררו אחרי זמן קצר של קיום, מאז הסתדרו במושבה ובסביבתה כמה קבוצים, אשר מנו, בפרק זמן מסוים, קרוב לחמש מאות חבר וחברה:

1) קבוצת „השדה", בוגרי ביה"ס „מקוה־ישראל", אשר התאחדה אח"כ עם פלוגת הקבוץ המאוחד לגוף אחד בתורת חלק מהקבוץ המאוחד, כשמונים איש מהפלוגה ההיא, נמצאים כיום בנקודת ההתישבות שלהם „שדה נחום" בבית שאן וכתשעים איש עוד נמצאים בראשון־לציון; 2) קבוץ „עין הקורא", חלק מהקבוץ הארצי של „השומר הצעיר" אשר קם על יסוד מזיגה של שני קבוצים: קבוץ יוצאי צ'כוסלובקיה וקבוץ יוצאי פולניה", כשבעים איש נמצאו כיום 1937 בנקודת ההתישבות שלהם בעמק הירדן, יתר ששים החברים והחברות מחכים להעברתם לנקודה ההיא כשיגמרו הבנינים הכי נחוצים; 3) הקבוץ „בתלם", מזיגה של עולי גרמניה אשר יסדו את הגוף ההוא בתורת חבורת פועלים עם יוצאי התנועה של „השומר הצעיר הצופי־חלוצי" מליטא, לטביה וצ'כוסלובקיה, קשור עם הקבוץ המאוחד, רובו של הקבוץ נמצא עכשו בנקודת ההתישבות בעין־גב במזרחו של ים כנרת; 4) קבוץ „גבעת גנים", חלק מהקבוץ הארצי של השוה"צ, יוצא פולניה מחוז וולין‌יה, בראשונה נקרא הקבוץ הזה גם בשם „וולין‌יה", מונה תשעים איש,

276) עיין בירחון „מימים ראשונים" של א. דרויאנוב כרך א' דף 220.

277) הרשימה המעניינת הזאת כתב לנו רבי **פישל ורבר** בעל ההספד על הברון בדף 477; היה מזכיר פועלי ראשל"צ בתרצ"ו—ז והיום בפ"ת.

מועמד להתישבות בשנים הקרובות; 5) קבוץ „ג" השוה"צ מורכב מילידי הארץ ומחברים אשר קבלו את חנוכם בארץ מגיל 10 ומעלה. מונה ששים חבר וחברה.– כל הקבוצים שוכנים במחנות שלהם על אדמת ה„קרן הקימת לישראל" בסביבת ראשון־לציון או נחלת־יהודה, פרט לקבוצת „השדה" השוכנת על אדמת „חברת העובדים", מתנה מאת חבר מחו"ל ליאון סטון, מאלכסנדריה של מצרים. לזכר אשתו אדילה מרקוביץ־סטון. כל הקבוצים בלי יוצא מן הכלל הספיקו להקים משקי עזר: רפת, לול, גני ירק, בתי מלאכה למסגרות, סנדלריות, מכבסות, מכונות וכו'.

צבור הפועלים בראשון־לציון, המורכב מיוצאי כל מיני עדות בעולם: אשכנזים, תימנים, ספרדים, אורפלים, כורדים וכו' משתייך ברובו המכריע ל„הסתדרות העובדים העברים הכללית". בשנת 1922 השתייכו להסתדרות 220 איש ואשה מתוך 344 עובדים ועובדות פה, בערך 65 אחוז, בשנת 1937 משתייכים 2296 פועל ופועלת להסתדרות מתוך 3214, למעלה משבעים ואחד אחוז. רק חלק קטן מהפועלים, הבלתי מאורגנים בהסתדרות, שייך לארגוני פועלים אחרים: 35 ל„פועלי אגודת ישראל", 25 ל„הפועל המזרחי", ובודדים להסתדרות העובדים הלאומיים. חברי פועלי „אגודת ישראל" מקבלים עבודה ע"י לשכת העבודה של ההסתדרות. חברי הפועל המזרחי קשורים בהסכם עם ההסתדרות ומקבלים עבודה ע"י לשכת העבודה של ההסתדרות על יסוד רשימת מחוסרי העבודה, שמגישים יום יום בהתאם לחלוקה המקובלת.

צבור הפועלים בראשון־לציון מורכב מאת: 900 פועלים ופועלות חקלאיים, 300 פועלים בתעשיה, הכולל: סיליקט ועוד. בבנין ובמלאכה 400, בהובלה ובעבודות צבוריות כ־200, בפקידות ובמקצועות חפשיים 120, בהוראה ובטפול ילדים 60, בעבודות משק בית, במסעדות ובחנויות 250, בעבודות שונות 100. חלק מנשי העובדים עסוק בעבודות הקטיף והאריזה.

צבור הפועלים המאורגן בהסתדרות הכללית הקים במשך השנים את המוסדות דלקמן: לשכת העבודה.– מספר האנשים הפונים אליה הוא בין מאתים עד לחמש מאות איש; אגודת פועלי הבנין, מקיפה בערך 200 איש, מתחלקת לסקציות: טפסנים, בנאים, טייחים, מרצפים, כופפי ברזל, צבעים; אגודת פועלי העץ.– מספר האנשים הקשורים בה למעלה משמונים, על ידה קיים ארגון הנגרים שאליו משתייכים הנגרים שיש להם בתי מלאכה משלהם, גם כאלה שאינם יכולים להיות חברי ההסתדרות מפני שהם מעסיקים פועלים שכירים, הארגון הזה נמצא תחת מרותה של ההסתדרות ומועצת הפועלים במקום; ארגון העגלונים, המקיף 8 עגלונים; ארגון הנהגים השכירים, המקיף קרוב לארבעים איש; ארגון עוזרי הנהגים, המקיף כשלשים איש! ארגון חופרי בורות, קבוצה בת 6 אנשים; אגודת עובדי האריזה, המקיפה למעלה מ־200 פועל ופועלת. מחולקת לסקציות: מבררות ועוטפות, נגרים, אורזים ועוזרי אורזים, פועלים אחרים; במפעלי התעשיה קימים ועדי פועלים, נבחרים ע"י פועלי המקום באשור „מועצת הפועלים", לשם שמירה על תנאי העבודה, גם במקומות העבודה הגדולים, בשטח הבנין, נבחרים מזמן לזמן ועדי פועלים באשור אגודת פועלי הבנין.– מלבד המוסדות האלה קימים בצבור הפועלים המוסדות דלקמן: המשרד הקבלני לחקלאות. הוקם בראשית שנת 1936, היקף עבודתו כיום, הוא: פרדסים בשטח של למעלה משלש מאות דונם בעבוד שנתי על אחריות המשרד, פרדסים בשטח של אלף וחמש מאות דונם בקבלת עבודות חלקיות שונות כעין עדור, גזום, זבול, קטיף וכו'. בשנת 1936 המציא המשרד הקבלני לחקלאות למעלה מעשרים אלף ימי עבודה לפועלים, בשנת 1937 מגיע מספר ימי העבודה ע"י המשרד לארבעים אלף ימי עבודה בערך. המשרד הזה הוציא לפועל גם בשנות 1936 ו־1937 תשעים אחוז מעבודת הבציר בראשון־לציון. הונו העצמי מגיע לחמש מאות לא"י.– המשרד הקבלני לבנין, הוקם בראשית שנת 1935, הוציא לפועל עבודות בנין וסלילת כבישים בסכומים של למעלה מארבעים אלף לא"י. על ידו קיימות ארבע קבוצות שתופיות לבנין, העומדות תחת הפקוח של אגודת פועלי הבנין ומועצת הפועלים. הונו העצמי מגיע לאלף וחמש מאות לא"י.– אגודת הצרכנים, מקיפה למעלה משלש מאות חברים, הפדיון החדשי בממוצע עולה ל־700 לא"י, ההון העצמי שלה כשמונה מאות לא"י, הוקמה בשנת 1934.– קופת מלוה וחסכון של העובדים, הוקמה בשנת 1933, מונה כחמש מאות חברים, הונה העצמי למעלה מאלף לא"י, המחזור בשנת 1936 קרוב לארבעים אלף לא"י; המסעדה הקואופרטיבית, הוקמה בשנת 1933, הפדיון היומי הממוצע קרוב לחמש לא"י, מעסיקה חמשה עובדים.– הקואופרטיב של „עובדי סיליקט", בעל ביהח"ר ללבני סיליקט בנחלת־יהודה, בעל יכולת ליצור 50.000 לבנה ליום במשמרת אחת, ההון העצמי קרוב לשמונת אלפים לא"י, לקואופרטיב משתייכים 32 חבר. לחברת העובדים 50% של הקולות באספה הכללית של הקואופרטיב.– הקואופרטיב לאפית „לחם", הוקם בשנת 1935, מונה שבעה חברים. ההון העצמי 900 לא"י, הפדיון החדשי הממוצע 600 לא"י, לחברת העובדים 50% של הקולות באספה הכללית.– סניף של „קופת חולים" עם מרפאה המעסיקה רופא כללי, רופא ילדים, רופא שנים, שתי חובשות; הסניף משרת למעלה 1.600 נפש.– ועדת התרבות עם המוסדות דלקמן: קלוב העבודה עם אולם קריאה, 5 חדרים, מספר המבקרים יום יום בין שמונים–למאה איש; שעורי ערב לעברית: משתתפים בהחזקתם גם „התאחדות עולי גרמניה" וועדת התרבות של המועצה המקומית, מבקרים בהם באופן ממוצע 120 פועלים

ופועלות; חוגים לספרות, לכלכלת הארץ, לשאלות התנועה הציונית, לשאלות תנועת הפועלים הבין־לאומית; שעורי ערב לערבית, שעורי ערב לאנגלית; בית ספר ערב ללמודים אלמנטריים בשביל הנוער המבוגר הזקוק להשתלמות בעיקר מעדות המזרח; התקציב החדשי של ועדת התרבות הוא 26 לא״י; ועדת התרבות מסדרת גם שתי הרצאות פומביות לשבוע על נושאים שונים, קונצרטים, נשפי הקראה, הצגות תיאטרוניות, מביאה לקהל סרטים מדעיים עממיים.— ועדת הפועלות, הדואגת בעיקר, להכניס פועלות למקצועות שונים, מסדרת קורסים לבשול, לתפירה וכו׳. מטפלת בפעולה התרבותית בין הפועלות.— ארגון אמהות עובדות. המקיים קלוב לילדים עזובים במספר של למעלה ממאה ילד, בקלוב הזה מקבלים הילדים ארוחת צהרים, עזרה לסדור השעורים בשביל בתי הספר, חנוך חברתי וספורטיבי; הארגון מנהל גם פעולה תרבותית בין האמהות, מסדר הרצאות בשאלות החנוך של הילד, ההיגינה של הילד, בשאלות תורת ההזנה והנהלת משק בית.— על יד ההסתדרות קימת גם ועדת העליה, המטפלת בעולים חדשים ומכניסה אותם לעבודה.— הועד המבקר הקיים על יד ההסתדרות, מטפל בתלונות השונות הבאות מצד חברי ההסתדרות נגד מוסדות ההסתדרות.— משפט החברים דן בכל תביעות ממוניות של חברי ההסתדרות מאת פרטים ומוסדות, תביעות ההסתדרויות מאת מוסדות ההסתדרות נגד חברים שאינם שומרים על הארגון ולא מקימים את החלטות מוסדות ההסתדרות, בתביעות בנוגע לעלבונות וכו׳. כל המוסדות האלה עומדים תחת הבקרת והפקוח של מועצת הפועלים הנבחרת פעם לשנתיים. בראשה עומדת המזכירות בת ארבעה חברים; המזכיר מרכז את כל הענינים ומפקח על כל פעולות המוסדות.

מועצת הפועלים הנוכחית נבחרה בחדש אפריל 1937 בבחירות חשאיות ויחסיות; בבחירות השתתפו 1652 בוחרים מבין 2200 בעלי זכות בחירה, רשימת מפלגת פועלי א״י קבלה בבחירות האלה 1066 קול עם 11 חברים במועצה, רשימות „השומר הצעיר״ וה„ליגה הסוציאליסטית״ 334 קול עם שלשה צירים, הרשימה הפרוליטרית הכללית 136 קול עם 2 צירים, האופוזיציה המעמדית (פוע״צ שמאל) 111 קול עם ציר אחד.— התקציב של מועצת הפועלים עולה לחדש לסכום של למעלה ממאה ועשרים לא״י.— מועצת הפועלים נמצאת ביחסים עם מוסדות המושבה ראשון־לציון; במועצה המקומית נמצאים 3 חברים מתוך 12, בתקופה ידועה היה חבר סיעת הפועלים סגן יו״ר המועצה, סיעת הפועלים משתדלת לעזור לפתרון כל השאלות הנוגעות לתושבי המקום במדת יכלתה. הכבישים ברחוב „דרור״, „ליבונטין״, רבע רחוב „ביל״ו״, „מוהליבר״, „בצלאל״, נסללו הודות ליזמתה של סיעת הפועלים ובהשגת האשראי של מועצת הפועלים, אשר השתדלה בפני מוסדות שונים בדבר השגת הלואות לכבישים לזמן ארוך. מועצת הפועלים לוקחת חלק פעיל ע״י באי כחה בפעולה של הלשכה הסוציאלית על יד המועצה המקומית, הפועלים הנם פעילים ע״י באי כחם בועד ההורים של בית הספר, בועדת התרבות של המועצה המקומית, בהנהלת הספריה ע״ש ליבונטין, בועדה להקמת המוזיאון ע״ש רוטשילד, בועדה לעניני שטח החולות ע״י ראשון־לציון. מועצת הפועלים מראה פעילות גדולה בשטח הפעולה הציונית כעין הפצת השקל, הפעולות למען קהק״ל וקה״י פעולת ההתאזרחות בקרב צבור הפועלים, נעשות מדי שנה בשנה ע״י מועצת הפועלים. על יד מועצת הפועלים, קיים סניף „הפועל״ לפעולת מלעב (ספורט) בין הפועלים וילדי הפועלים, מספר החברים המקבלים חנוך מלעבי (ספורטיבי) בסניף זה מגיע ל־350.

הסתדרות „הנוער העובד״ מקיפה 125 צעיר וצעירה, העובדים בכל מיני עבודות שונות, והיא מנהלת פעולת הסברה וחנוך בקרב הנוער מכל העדות.

לבסוף יש לציין שמועצת הפועלים ידעה לקשור קשרים של הבנה עם נותני העבודה השונים, וביחוד עם בעלי התעשיה שאתם קימים חוזי עבודה מיוחדים המסדרים את כל שאלות העבודה מתוך הבנה הדדית.

הַפּוֹעֵל הַמִּזְרָחִי בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן[278])

ראשון־לציון ששמשה אב ויסוד לישוב העברי החדש בא״י, שמשה גם „פנת־יסוד״ להסתדרות הפועל המזרחי בא״י.

בתולדות תנועה זו מסופר: תעודת הפועל המזרחי באה לידי בטוי עוד לפני ח״י שנים – (שהן שנות קיום „הסת׳ הפועל המזרחי בא״י״) – בין קבוצת חברים פועלים דתיים שעבדו בראשון־לציון, שמתוך התלבטות רעיונית וחפוש דרכים, התכשרו להכות שרשים בעמק יזרעאל ובשרון. כן מסופר כי בשיחת חברים בערב בגורן, במקום שהיום קיים אחד הרחובות המרכזיים במושבה (רחוב דרור) הוגדרה מגמת הפועל המזרחי:

„ליצור את החיים העבריים בא״י ע״פ התורה ועל יסוד העבודה״ וזאת התעודה של הפועל המזרחי בא״י. לתא הפועל המזרחי במקום היו במשך הזמן כמה עליות וירידות. ורק לפני כארבע שנים הוקם מחדש. אבל עובדה היא שאין להכחישה, כי ראשון־לציון שמשה קן לרבים מאלה ששלחו נטישות באדמת שיך־אבריק, שהיא „שדה־יעקב״ כיום, ולרבים מאלה אשר בנו את „כפר אברהם״ בשרון.— כיום קיים תא ארגוני חזק של הפועל המזרחי כאן במקום, ויד

278) מדברי ר׳ יוסף זבידוביץ.

ושם לו בכל העבודות במושבה, החל מהעבודה בפרדסים וגמור בסדנא ובחרושת. תא זה המונה קרוב ל־250: חברים 150 וחברות 100; חלק ממנו מלוכד בקבוצת הכשרה ששמה „אמונים" השוכנת ע"י החולות והמתכוננת אחרי עלותם ארצה – ל„עלייתם" השניה: עליה של התנחלות על קרקע המולדת כמאויי התנועה מראשית התהוותה.– המוסדות שע"י סניף הפוה"מז כגון: המשרד הקבלני לחקלאות, המטבח המשותף וכו' עוזרים לחברינו להקלט במקום ומאפשרים להם להמשיך בחייהם, חיי תורה־ועבודה.– 80 חברים וחברות עוסקים בחקלאות; 5 בנגרות; 8 בחרשת ברזל; 2 סנדלרות; 1 חיט; 4 בבנאות; 3 בחשמלות; 4 אורזים וכו'.

„ראשון־לציון" כסמל לפעולה ויצירה במולדת המחודשת, שמשה מולדת לראשוני הפועל המזרחי, והיא משמשת גם כיום אכסניה לאחד מגרעיני ההכשרה החזקים לתנועה זו, ובית למאות פועלים דתיים העובדים וחיים במקום.

הָעוֹבְדִים הַצִּיּוֹנִים הַכְּלָלִיִּים סְנִיף רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן[279])

סניף „הארגון" הזה מונה פה כיום למעלה מ־120 חבר וחברה. המספר הנ"ל כולל גם בעלי מקצוע מסוגים שונים. רוב החברים עובדים בחקלאות, אולם בתוכם יש גם בעלי מקצוע בבנין ובחרשת. ברם אין בידי הארגון כאן מקומות עבודה מלבד חקלאות ואין אפשרות לסידורם של בעלי המקצוע כגון: אורזים, נגרים, עוטפים ומבררים וכו' במקצועיהם. ע"כ מצבם החמרי של חברי הארגון אינו משביע רצון. היות ועבודתם בפרדסים עונתית היא כידוע; בזמן חסר עבודה מחלק „הארגון" לחברים מזמן לזמן סיוע בסכומים קטנים בהשואה לצורך השעה.– חברי הארגון, ברובם הגדול הם, יוצאי תנועות נוער ציוניות כללית כגון: „הנוער הציוני", ה„חלוץ הכלל ציוני", „הסתדרות אקדמאים ציוניים".– מוסדות „הארגון" בראשון־לציון הם: לשכת עבודה לשם חלוקת העבודה בין חברי הארגון, ומשרד קבלני לחקלאות, המקבל עיבוד שנתי בפרדסים וגם עבודות חלקיות שונות.– לארגון, יש מועדון – אולם קריאה, לעתים קרובות מתקימות שיחות חברים והרצאות על נושאים שונים.

פּוֹעֲלִים רֶבִיזְיוֹנִיסְטִים[280]).

חברי הפועלים הרביזיוניסטים הנקראים „הסתדרות העובדים הלאומית" מונים 230 חבר. שאיפתם היא ליצירת „לשכות עבודה" על יד „המועצה המקומית", שזכות עבודה תנתן לכל יהודי באשר הוא יהודי. „חג העבודה" הרשמי שלהם הוא כ' תמוז, הוא יום פטירתו של המנהיג תיאודור הרצל.– מועצת „עובדי ראשון־לציון הלאומיים" הקימה לה מ ט ב ח ע מ מ י, הנותן שלש ארוחות ביום בתשלום מינימלי, וגם לכמה מחוסרי עבודה ארוחות חנם. המטבח הוא בצריף הפלוגה. וכל העובדים במטבח אינם מקבלים פרס, אלא עובדים בחתנדבות.– עזרה רפואית. ד"ר רוזנר, מרפא את החברים והחברות שלא על מנת לקבל פרס, ויחס מופתי לחברי התנועה הראה תמיד ד"ר אליפלט ויצברד והמנוח ד"ר האן, ובזמן האחרון גם ד"ר ארטור דיקמן.– ועדת תרבות מיוחדת עוסקת בהשלטת העברית כ„שפת הדבור" בין חברים רביזיוניסטים שעלו מכל הארצות בגולה, המדברים בכל מיני לשונות חוץ מעברית.– פלוגת הרביזיוניסטים בנתה לה צריף גדול 40×10 שעלה לערך 450 לא"י. חלק ההוצאות ניתנו מקופת „תל־חי", חלק מיחידים, וחלק הטילו החברים על עצמם. מספר בני הפלוגה המקבלים שעורים בעברית 97. כשפרצו המאורעות האחרונים נפלו שני חללים מחברי סניף ראשון־לציון: א) אברהם בן גבריאל אריה, יליד ראשל"צ. היה מהראשונים שהתגיסו להגנת הישוב ונשלח למקומות המסוכנים ביותר כמו גבעת עדה, בת שלמה, באדמות כפר נורדוי, בקרבת כפר הרוצחים המועד מסמיה. ובכל מקום מלא את תפקידו באמונה; בהתקפה פתאומית מן המארב התנפלו עליו כעשרה ערבים מזוינים ופצעוהו קשה, באחד הפרדסים. ואף אחרי שנפצע קשה לא שכח חובתו והספיק טרם שמת לירות יריות אחדות על המתנפל ואחר נפח את נשמתו. אברהם אריה היה קרבנה הראשון של המושבה שנפל בהגנתה עם הנשק ביד. ב. גם קרבנה השני של המושבה שנפל עם רובהו ביד, חנינה גלובציק ביתרי אף הוא ידובר בו לקמן.

פּוֹעֲלֵי „אֲגוּדַת יִשְׂרָאֵל" בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

מספר פועלים עולי פולניה מן החרדים התאחד לאגודה אחת, ונספחו כבעלי הכרה אל התאחדות פועלי אגודת ישראל, שנוסדה בארץ בשנת התרצ"ד.

ראשית דרכם במושבה היתה קשה. אולם הם הלכו בדרכם אשר התוו להם, בעקשנות ובסבלנות עד שהגיעו ממספר עשרה חברים בראשית בואם אל המושבה, למספר של מאה חבר כ ה י ו ם.

הם מאורגנים, בהכירם שצבור הפועלים בארץ צריך להיות מאורגן כחטיבה אחת, בכדי שלא יהיה מנוצל ע"י גורמים שונים. החליטו שבעניני עבודה אסור שיהיה הבדל מפלגה וזרם, לפיכך עמדו תמיד בקשרים עם „הסתדרות העובדים הכללית", ומהאי טעמא הם משתתפים בלשכה

279) מרשימת הא' אורי שרצר.

280) מתוך רשימה שכתב לי הא' בצלאל גיפשטין.

הכללית.– הם יסדו „קופת גמילות חסדים" העוזרת לחבר בשעת דחקו בהלואה. הון הקופה 50 לא"י. בפרוץ המלחמה יסדו מטבח זול, המחלק בכל יום כשלשים ארוחה במחיר מוזל וגם בחנם.– לעזרת המטבח התנדבו כמה מעסקניות חשובות שבראשון־לציון.– ועדה מיוחדת עומדת בקשר עם מרכז העזרה הסוציאלית שע"י הועד הפועל של הסתדרות פועלי „אגודת ישראל", ועם הלשכה לעזרה סוציאלית שע"י „המועצה המקומית" בראשון־לציון.– גם בשטח הרוחני עוסק סניף פועלי אגודת ישראל בין חבריו כאן: שם לו לחובה את הדבור העברי, מרצים לפניהם הרצאות ושעורים בכמה מקצועות; מסדרים מסבות חברים וכו'; יסדו להם ספריה יפה לקודש ולחול.– ארגנו נוער אגודאי, לבל תנתק שרשרת ישראל סבא בפעולה תרבותית וסוציאולוגית; ויקחו עליהם להמשיך את קיום „ביה"ס החרדי תלמוד־תורה" מיסודה של החברה „שומרי תורה" שנוסדה בשנת התרס"ה, מתחנכים כמאה תלמידים בביה"ס.– גם בי"ס לבנות בשם „בית יעקב", כארבעים תלמידות בו, וזה תחת השגחת מרכז אג"י.– ביזמת הסניף אורגנו גם נשי אגודת ישראל שבמושבה, רשומות כחמשים חברות. המורה של בי"ס „בית יעקב" פעילה מאד בארגון זה.

י"ח. הָרוֹפְאִים בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן.

חמשת הראשונים בזה אחר זה:

לפנים בראשון־לציון, היה מכהן רק רופא אחד. והוא היה ממלא את התפקידים של כמה רופאים כיום; וטפל בכל המחלות השוררות בארץ בימים ההם, מן התרמ"ב ועד אחרי מלחמת העולם. לכל מיני קדחת, עד מלאריה, כל מיני מחלות פנימיות וחיצוניות, גם מילד היה, ואפילו רופא שינים וכו' וכו'.– אחרי הכבוש בשנות העשרים למאה הנוכחית החלה גלות אנשי מדע מכמה מדינות אירופה; ויבואו וישתקעו פה רופאים רבים. חושבים אנו איפוא לחובה לנו להביא כאן קצת פרטים על חמשת הראשונים, „הבודדים היחידיים", שסבלו עם המושבה יחדו, בתקופת בראשית, בעת שלא היה להם פה, אפילו עם מי להתיעץ, בשעת מחלה קשה.– חמשה היו במספרם, זה אחר זה, במשך כארבעים שנים הראשונות להמושבה (התרמ"ב–התרפ"ב): ד"ר שטין, ד"ר ד'ארבלה, ד"ר מזי'א, ד"ר אנטין, וד"ר ויצברד.

ואלה תולדותיהם:

ד"ר מְנַחֵם (מַרְק) שְׁטַיִן

תמונתו ותולדותיו כבר באו בספרנו בדף 94.

ד"ר יִצְחָק דְּ'אַרְבֶּלָה

ציור 244. נולד ב... — מת בהתר"ע

נולד ברוסיה בעיר קרימנצוג להורים אדוקים מחסידי חב"ד ושם משפחתו היה בתחילה אמצ'יסלב־סקי. בקר בעיר ההיא בגימנסיה, היה שנים רבות בזנזיבר רופא השולטן. מזנזיבר בא לפריז ושם התודע אל הברון אדמונד רוטשילד, ששלחהו לא"י בתורת רופא בראשון־לציון והמושבות שבסביבותיה, הוא היה אדם בעל כשרונות יוצאים מן הכלל, ידע הרבה לשונות (כ־12 בערך) ובכלן דבר צחות וכתב בהן. מנהגו מנהג אירופי. היה אדם בעל צורה אצילית, גבה קומה. משך אליו לב כל איש לכבוד ולהערצה, אפילו הפקידות כבדתהו בכבוד גדול והעניקתהו חלקת שדה וכרם בראשון לציון. רק שנה אחת (התרמ"ח) שמש רופא המושבה. מראשון לציון עבר לירושלים. נתמנה לרופא ב„בית החולים רוטשילד". אחרי זמן קצר עזב את הארץ וילך לפלרמה. אחרי הרעש בסיציליה התדלדל ונהרס מצבו ע"כ הגר לתוניס, ישב בה בשלוה וכבוד בתורת רופא מצליח. חשב מחשבות לשוב לארץ ישראל אבל נקטף פתאם מארץ החיים בשנת התר"ע.

ד"ר אַהֲרֹן מֵאִיר מַזִּי"א[281]).

נולד בי"א אלול התרי"ח באחד הכפרים הסמוכים לעיר הפלך מוהילב אשר ברוסיה. אביו הרב אליהו היה גדול בתורה בן משפחה רמה בישראל שלא פסקה תורה ממנה במשך שלשה עשר דור. אהרן מזי"א התיתם מהוריו בהיותו נער צעיר. קרוביו שהכירו בכשרונותיו המצוינים אספוהו אל ביתם ויאפשרו לו את למוד התורה בחדר, וגם בבית המדרש. בן שש עשרה גלה למקום תורה לישיבת „מיר" ועד מהרה יצא לבחור הצעיר שם „העילוי ממוהילב". גם להשכלה נתפש אהרן מזי"א והושפע הרבה מדעותיהם „העממיות" של הסופרים הריאליסטים.– בהיותו כבן עשרים

281) שאבתי מדברי פרופ. נחום סלושץ בחוברת מיוחדה בשם ד"ר אהרן מאיר מזי"א ז"ל ירושלים תרצ"ה, ומזכרונות עצמי.

הלך לברלין ויכנס לביה״מד לרבנים מיסודו של הרב עזריאל הילדסהיימר. בבית אולפנא זה השתלם מזי״א בידיעת הלשונות ובחקר חכמת ישראל, ופתח את כשרון הנגון והזמרה שהיה חבוי בסתר נפשו. הרבנות לא משכה את לבו. בגמרו את חוק למודיו בביה״מד לרבנים לא פנה אל מקצוע זה, הוא התכונן ללמודים טכניים וכעבור שנתיים התקבל כסטודנט לאקדמיה לאומנות ולתעשיה אשר בברלין. בהיותו תלמיד המציא מכשיר טכני וילון תיאטרוני ויקבל עליו „פטנט״ מאת הממשלה הגרמנית. מברלין הלך מזי״א לציריך ויכנס לפוליטכניקום. בציריך הרצה על נושאים מדעיים שונים. הרצאותיו המלאות חכמה ומדע משכו אליהן את גדולי המדע.

ד״ר אהרן מאיר מזי״א

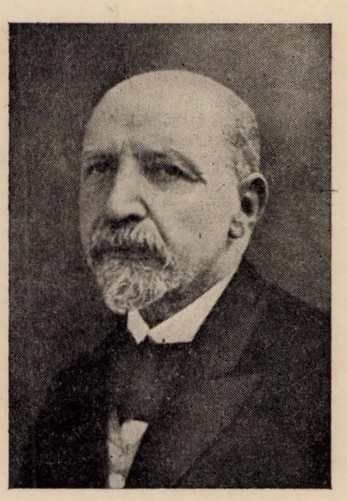

ציור 245.
נולד י״א אלול התרי״ח — מת ג׳ טבת התר״ץ

מזי״א פרסם מאמרים רבים וחשובים בעתון „ציריכר פוסט״. גם בשבתו בציריך המציא מכשיר המקדם „סכנת שרפה״ בתיאטראות וגם על מכשיר זה קבל פטנט, על נצולו בארצות צרפת וגרמניה. אחרי הפרעות ביהודי רוסיה בשנות השמונים למאה שעברה היה מזי״א הראשון שקרא את הקריאה בין חבריו: „הרימו נס ציונה״ והקדיש את כל כשרונותיו ואת מרצו לרעיון התחיה ולישוב א״י. בשעת וכוחים על נושא זה שמע שאין א״י טובה לישוב מפני שהיא ארץ אוכלת יושביה, תחלואים שונים שוררים בה. נכנס מזי״א למחלקת הרפואה אשר במכללת ציריך ובשנת תרמ״ז גמר את חוק למודיו ברפואה בהצלחה רבה, וקבל התואר דוקטור לרפואה.– מציריך הלך מזי״א לפריז ללמוד ברפוי מחלת העינים (מחלה שעשתה שמות בתושבי ארץ־ישראל) מפי הפרופיסור מאיר, האחרון שהכיר בכשרונותיו הנפלאים של מזי״א, המליץ עליו לפני הברון אדמונד והברון קבל אותו בסבר פנים יפות וימנהו לרופא המושבות ראשון־לציון וסביבתה, מזי״א נסע לקושטא, קבל את הנתינות העותומנית ואת הרשיון לעבוד בתור רופא ויעל ארצה ישראל בשנת התרמ״ט, ויתישב בראשון־לציון. כאן מצא כר נרחב לפעולה. התמסר לעבודת ההצלה והצליח להציל אנשים ממות ומעורון. בהשתדלותו נוסד במושבה בית חולים בזעיר אנפין. והמפעל הצנוע הזה הגדיל לעשות בהיות האפשרות להבדיל את החולה במחלה מדבקת מבני ביתו ולאפשר לו רפוי הוגן והשגחה וטפול מיוחד, עד מהרה רכש לו את כל הלבבות בראשון־לציון לאהבה. לכבוד ולהערצה. הוא השתתף פה ביסוד „בית העם״, שהוא בית העם העברי הראשון בעולם בימינו, וביסוד התזמרת ועוד. חיבר לחן אל השיר „השופר״ ועוד. בשעת הנחת אבן היסוד ל„בית העם״ נאם נאום נפלא, המכיל רעיונות נשגבים של תלמיד חכם גדול ולאומי מסור. כנואם מצוין אפשר להעמידו בשורה הראשונה של הנואמים הידועים בעולם. בפרק זמן זה התודע לחכמי הדור בא״י. התרועע עם בן־יהורה. זאב יעבץ ויחיאל מיכל פינס. ולפינס עזר ביצירת מונחים לטבע בשביל ספרו „הכח״. ולבן־יהודה עזר במונחי רפואה בשביל מלונו הגדול. כתב מאמרים רבים בחקרי הלשון. מאמריו נדפסו ב„הצבי״ של בן־יהודה. ולזאת עמדה לו בקיאותו הנפלאה בשני התלמודים במדרשים וכו׳. עבודתו הכבירה בתור רופא לא הפריעתהו מעסק בתורה.

ציור 246. בית־החולים בראשון־לציון. רואים ד״ר מזי״א יושב והרוקח מ. אלכימיסטר עומד לימינו.

ומחבור מאמרי חכמה והתמסר ביצירה מדעית שהנציחה את שמו, זהו ספרו הגדול „מונחים לרפואה ולמדע הטבע״ (בשפות רומית, אנגלית, עברית) ספר המכיל ששים אלף מונחים במדעי הרפואה והטבע שיצא לאור אחרי מותו בעריכת ד״ר **שאול טשרניחובסקי**. כרופא מומחה יצאו לו מוניטין בכל הארץ וגם בין שאינם יהודים. וגם הממשלה הכירה את פעלו במקצעו. שמו היה נערץ בחוגי השרים הגבוהים וקשרים אמיצים נקשרו בינו ובין מושלי הארץ, קשרים שהביאו טובה רבה לישוב בכלל. הוא היה בין הראשונים שהבין שלא על ענף כלכלי אחד (היין) יתקים הישוב, בכדי לחזקו ולחשלו יש צרך בענפי מטעים אחרים, ויהי בין הראשונים שנטעו פרדסים בפ״ת, ויעסק פועלים עברים דוקא. בכלל היה כאב לפועלים. הוא מצא בהם את „המלט״ של הישוב.

מראשון־לציון העתיק מושבו לירושלים. ועד מהרה תפש שם את המקום הראשון בין עסקני הצבור, בין חכמי ירושלים ובין הרופאים. בזמן מלחמת העולם אבד את בנו יחידו [282]).

ד״ר שִׁמְעוֹן אֶנְתִּין.

תולדותיו ותמונתו לא השגתי. אחרי עזוב הד״ר א ה ר ן מ ז י ״ א את ראשון־לציון פנתה המושבה למקומות שונים בחוץ־לארץ, לבקש אחרי רופא מומחה. התקבלו הצעות רופאים ממקומות רבים. ובאו לידי הסכם למועמד הד״ר ש. אנתין מקהיר שבמצרים יליד רוסיה.— גמר שם גימנסיה וילך לגרמניה. שם למד רפואה באוניברסיטה, בבון. אחרי גמרו את למודיו באוניברסיטה, עבד כאסיסטנט בבית החולים בברלין. משם עבר לקהיר, ועבד שם כרופא פרטי ארבע שנים. לראשון־לציון התקבל בשנת התרס״א ועמד על משמרתו עד שנת התרס״ד.

ד״ר אֱלִיָקִים וַיְצַבֶּרְד

נולד בולוזין בשנת התרכ״ט. אביו אברהם היה חובש בעיירה ולוזין. ואבי אביו אליקים ויצברד היה משגיח הישיבה הולוזינית הידועה והמפורסמת בעולם. עד שנת הט״ו לחייו היה הבחור אליקים לומד תורה מפי מלמדים שונים, גם נתפש להשכלה שלא יכול הצפינה התלקחה מלחמה בין האב ובין בנו, שהכריחה את הבן לעזוב את הישיבה, ואת בית אביו, וילך לליבוי. אחרי הכנות מרובות, בלי פרוטה בכיס, הצליח להכנס אל הגימנסיה הממשלתית בלבוי. אבל לא ארכו לו שם הימים. מפני סכסוך שנפל בינו ובין המורה האנטישימי בגימנסיה, באו שניהם לידי ריב שפתים ובהשפעת איש ריבו הוצא מהיכל ההשכלה הזה.

ציור 247.
נולד בהתרכ״ט — נפטר בהתרצ״ה

באין תקוה להמשיך את השכלתו ברוסיה נדד לחו״ל. בלי החלטה מסוימת, במה לבחר: אם בחכמת־ישראל או בחכמת הרפואה. לאחרונה בא לקרקוי, הכיר כמה מחכמי ישראל ויצק מים על יד החכם ר׳ חיים נתן דמביצר; לפני מורו זה שפך אליקים הצעיר את כל לבו, ספר לו את המלחמה הקשה שנלחם עם הוריו, ונפשו הוא חשקה בהשכלה, ועתה שואל הוא בעצת מורהו הגאון אם יש לו תקוה וסבר למצוא את פרנסתו בהתמכרו אל חכמת ישראל, ולא כחד ממנו שנוטה הוא יותר אל חכמת הרפואה. שמע הרב לדברי התלמיד ויען ויאמר: כל ימי הקדשתי לתורת ישראל ולחכמתו. רב אני, הוצאתי ספרים בהלכה, גם מהשכלה ומחקירה לא משכתי את ידי. הוצאתי ספרים גם במקצוע תולדות ישראל. מתהלך אני עם גדולי חכמינו כמו ויס, גרץ, ילינק פרנקל ודומיהם. וראה עמידתי דל וריק, אין לי לא לחם לאכול ולא בגד ללבוש. בעיני הרבנים אני משכיל, פורץ גדר, בעיני המשכילים אני רב אדוק, קנאי. איעצך בני, ללכת לוינה, השתלם שם והשתדל להכנס אל המכללה ולמד שם „רפואה״. חכמת הרפואה מפרנסת את בעליה בעבוד וגם בעושר, וכשתרצה תוכל גם לעסק בחכמת ישראל. שמע אליקים ויצברד לעצת מורהו הנערץ, וישם לוינה פעמיו. בוינה מנו לו ימים קשים מאד. בכדי להתפרנס עבד כל היום באחד המשרדים, ואת הלילה הקדיש לתורתו. והצליח להכנס אל המכללה ולהתמכר לתורת הרפואה. ובשנת התר״ס יצא מוכתר בתואר ד״ר לרפואה. מוינה הלך לג׳ניבה ומשם לאיטליה עבד בתורת אסיסטנט בבתי חולים. כשנה עשה בשטוקהולם. (שם קרה לו מקרה בלתי נעים: הוא גר בבית אחד הכמרים. הכומר הראה לו חבה יתרה ותשומת לב

---

282) נשא אשה מאלכסנדריה בשם גוטמן ממשפחה אלזסית כבודה. ונולדו להם: א) בן שקראו לו על שם רבי יצחק אלחנן, והמשפחה הסבה את השם ל-René — כשגדל יצחק אלחנן, מוסב René, נתן את נפשו ממש לחבת הארץ ולגאולתה, עד שנפל חלל; ב) בת — שקראו לה מרגלית, שנישאה לצבי איזקסון שהיה לפנים מנהל „כרמל מזרחי״ בקהיר. היום אחד ממנהלי חברת „פרדס״ בארץ־ישראל.

מיוחדה השתדל הרבה לטובתו, ובאחרונה התחיל מפתהו לנצרות... אליקים ברח משטוקהולם וחזר לוינה, ומשם נסע ארצה ישראל). שלש שנים עבד בתור רופא בירושלים, שם יצאו לו מוניטין בתורת רופא מומחה. בשנת התרס"ד התקבל לרופא המושבה בראשון־לציון.— בשבתו בראשון־לציון התפרסם ד"ר ויצברד לרופא מובהק. ממקומות רחוקים, מבית לחם, מבית שאן ועוד, נהרו אליו חולים גם משאינם בני ברית. חצר ביתו שוקקה תמיד מהמון מושלמים ונוצרים שבאו מרחוק בעגלות ובמכוניות לשאל בעצתו. בני המושבה כקטן כגדול מצאו על ידו מזור ותרופה למחלותיהם במשך עשרות שנים. הוא ידע את מיחושיהם של כל איש המושבה. עמד על משמרתו כרופא המושבה שלשים שנה[283]).

נפטר בר"ח ניסן התרצ"ה ונטמן בצל השקמה[284]).

II. הסתדרות הרופאים העברים סניף ראשון־לציון

הועד: ד"ר גלזר ארתור (רופא עינים) יושב ראש;
ד"ר לוין גדעון (רופא אף, אזן וגרון);
ד"ר פירסט קורט (רופא עור).

חברים: ד"ר גורלסקי חנה — ילדים; ד"ר דיקמן ארטור — כללי; ד"ר הולצר פנחס — מחלות פנימיות; ד"ר ויצברד אליפלט — כללי; ד"ר ויצברד אברהם — כללי; ד"ר זוסמנוביץ יצחק — כללי; ד"ר יעקבי ולטר — מחלות פנימיות; ד"ר כץ אברהם — כללי; ד"ר מרקוס ברונו — מחלות נשים; ד"ר סגל שרה — כללית; ד"ר רוזנבליט ליאו — ילדים; ד"ר רוזנברג מיה — כללית; ד"ר רוזנברג פריץ — כללי; ד"ר רוזנר רודולף — כללי; ד"ר שטיין קרל — כללי; ד"ר פוקס — כללי; ד"ר קלינבוים חנה — כללית; ד"ר מובשנזון — כללי.

י"ט. מְגִבּוֹרֵי רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן.

בראשית הוסד המושבה, היה על המתישבים להתגבר על כל מיני חבלי יסוד של ישוב במדבר. מלבד התלאות שכבר נאמרו ונשנו בדפי הספר הזה, היתה עוד צרה נוספת שנקרא לה צרת „שכנים פרימיטיבים". המקום היה מאות בשנים בלתי מיושב ורק אי־שם בין גבעות החול הנצחי שבין השטח שלנו ובין חוף הים־התיכון שלנו היו מוצאים להם קן אנשים נודדים באהלי קדר, בדויים, שמושגי חייהם לא התאימו כלל למושגי חיינו אנו. מושג השוד היה אצלם מושג הקנין. ומי שהצליח ללסטם בריות היה „גבור" בעיני חבריו.— העירוניים כנו אותם בשם „חרמים". היו עולים עם בהמותיהם על שדי תבואות שלנו ורעו כאות נפשם; פגשו הלך בדרך, פשטו אותו והציגוהו ערום כאדם וחוה בגן עדן. אז נמצאו בראשל"צ מספר צעירים אשר לא יכלו להסכים להפקרות זו ולחיים הללו, ויחליטו לעשות „סדר" וללמד דעת לבני המדבר ולהבטיח את הדרכים לעוברים ושבים.— הספורים רבים הם, ולא כאן המקום לפורטם. ולפחות לארבעה הראשונים מהגבורים האלה שנאזרו ברוח גבורה, בראשית עליתנו בהתרמ"ב, נציב פה שם וזכר, יען כי תקון גדול נתקן על ידיהם בראשית הישוב.

איש החיל

יְהוֹשֻׁעַ חֲנְקִין

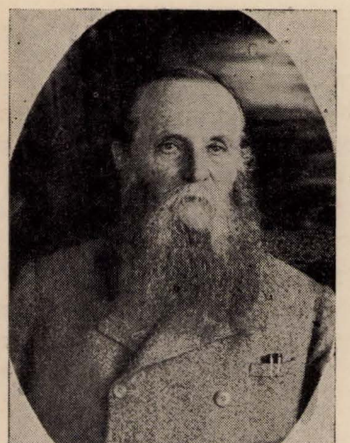

ציור 248. נולד בט"ו כסלו התרכ"ה.

נולד בט"ו כסלו שנת התרכ"ה בעיר קרמנטשוג (רוסיה[285]). כיום, יהושע חנקין, הוא אחד מן שלשה „חד בדרא" שנתברכה בהם ארצנו, בדור התחיה שלנו; שהחיו לנו: לשון, עם וארץ: אליעזר **בן־יהודה** (לשון); אדמונד די **רוטשילד** (עם); יהושע **חנקין** (אדמה). אז בהתרמ"ב — התרמ"ג היה יהושע בחור בן 19; ובמשך חמשים שנה האחרונות הראה די גבורות שיש להצביע עליהן; ברם אלו הן גבורות שכליות, גבורות כשרוניות לכבוש ארצנו. אך בתחלה הראה לנו „כוח מתנים" לכבוש. אז בשנות השמונים למאה שעברה הראה יהושע בראשון־לציון את גבורת השרירים שלו על כל „חרמי" שההין לגשת לראשון־לציון.— ולראשון שלו השיב השלוה והמנוחה.

---

283) אשתו א י ד ה בת הרב ברוך חומה, ראש המורים בעקרון — מיסד חברה ת"ת [תלמידי תשבי] הידועה, ילדה לו שני בנים „אליפלט" „ואברהם", שניהם רופאים במושבתנו. ד"ר אליפלט הבכור הספיק כבר לרכוש לו את שמו הטוב של אביו המנוח כרופא מובהק, בראשל"צ ובהסביבה בין שכנינו הערבים.

284) הביוגרפיה היפה הזאת כתב לי רבי הלל איסר יבובסקי.

285) תאריך זה אני מביא בשם י. י. יערי [פולסקין] ומ. בן־אליעזר בספרם החשוב „יהושע חנקין" דף 18 ודף 116.

בשנת 1927—התרפ"ז נוסד מושב עובדים בשם „כפר יהושע" ע"ש יהושע חנקין. ואת פסלו מברונזה קבעו בתוך „מוזיאון תל־אביב".

במושב „גן חיים" קראו רחוב על שמו בשם: „שדרות יהושע" וגם רחוב ע"ש אשתו בשם: „רחוב אולגה"[286].

איש החיל

יִשְׂרָאֵל לוּלִיק פַּיְנְבֶּרְג

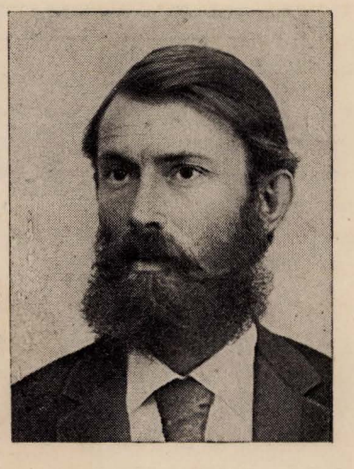

ציור 249.

נולד באדר התרכ"ה — נפטר בתשרי התרע"ב

ישראל בן משה הרץ פינברג נולד בשנת התרכ"ה בי"ב אדר בעיר סבסטופול. עלה אל הארץ עם אחיו הגדול ממנו יוסף פינברג. בחור גבה קומה, צנום, בעל עינים שחורות יורות זיקים; שרירים חזקים וזרועות מטילי ברזל, גמיש, זריז ופיקח. גם הוא הראה נחת זרועו ל„חרמים" ולמתנפלים השונים. לשמע שם „לוּלוּ" אחזה רעדה את הבדויים בגלל לוליק פינברג קראו הבדוים שבסביבה את ראשון־לציון „בלד אל־קטלנין" כלומר עיר ההורגים. אף כי מעולם לא הרגו פה איש ערבי. ובעברם ע"י המושבה עשו את דרכם סחור סחור, לבל יפגע „בם" איש.

לוליק נפטר במושבה חדרה בי"ז תשרי התרע"ב[287].

איש החיל

יִצְחָק פִּישֶׁלְזוֹן

יצחק בן יעקב דוב פישלזון עלה אל הארץ יחד עם אביו בשנת התרמ"ב. בחור חסון כאלון, בעל מרץ כביר,

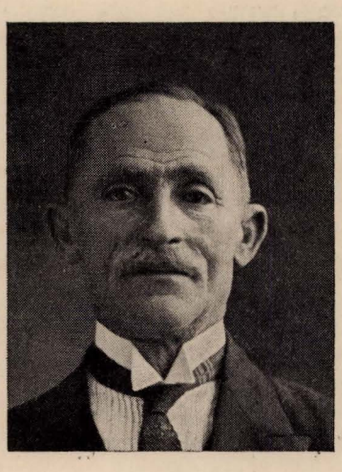

ציור 250.

איש עליז ותמיד בדיחה בפיו. מסור לעבודת האדמה. יצא תמיד להגן בכוחו ואונו על המושבה, רכושה ונפשותיה ועל כבודה. גם מפניו נחתו המתנפלים. נשא לו לאשה את שרה לבית איכילוב מפתח־תקוה, שילדה לו עשרה ילדים. בנים: מרדכי, שמואל, אברהם, עזרא, יהושע ויעקב. בנות: חנה, רוחמה, חביבה ורחל. לבסוף הגר לאוסטרליה אבל רוב ילדיו בארץ־ישראל.

איש החיל

יַעֲקֹב טוֹפּוֹרוֹבְסְקִי

תמונתו לא השגתי

בחור כארזים. כחו במתניו. בעל כתפים רחבות וידים מוכנות לעבודת כפים, עבודה מפרכת בשדה, וגם אגרוף נגד כל אויב ומתנפל, כשיש צורך בדבר.— בכל התנפלות גם הוא כיתר חבריו הגבורים הנזכרים, לקח תמיד חלק בבעור הרע, ובהגנת הפרט והכלל, עד שהצליח בזרועו הנטויה ובידו החזקה להנהיג שקט והפיצו את הכרת זכות הקנין, במושבה. ולאותם „החרמים" נודע סוף סוף כי ראשון לציון איננה מקום הפקר. והחלו להתנהג עם תושביה כיאות. ולבסוף הגר יעקב טופורובסקי לאמריקה.

כ. מִתּוֹךְ מִפְקָד רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

שנות:	התרמב—ג 1882/3	התרס 1900	התרסז 1907	התרפה 1925	התרפט 1929	התרצו 1936	התש 1940
נפשות:	150	526	909	1480	1980	5500	7000

המקצועות: בשנת 1936, אכרים: 630 נפש; פועלים חקלאים: 1330; פועלים שונים: 1880; בעלי מלאכה: 1660.

שטח האדמות: 38,410 (פרטים בדף 177).

הבנינים:	התרמג 1883	התרס 1900	התרעד 1914	התרפט 1929	התש 1940
	8	76	150	305	825

---

286) בשנת התרמ"ח נשא לאשה את אולגה בלקינד אחות הביל"ויים ישראל ושמשון ופאני בלקינד.

287) לוליק נשא לו לאשה את הביל"ויית פאני בלקינד אחות ישראל ושמשון בלקינד ונולדו להם בנם הגבור אבשלום שנפל חלל במדבר פארן, ובנותיהם שושנה שנישאה למהנדס נחום וילבושביץ, וצילה שנישאה לעו"ד זאב שוהם (השווה דף 81).

בניינים צבוריים: היקבים; בית הפקידות; בית־העם; 7 בתי כנסיות; בית המועצה בית הספר העממי; גני ילדים; תיאטרון „נעמן"; בית הספריה ע"ש ז. ד. ליבונטין; בית הפועלים; בית הביתרים; בית המכבי; הקליניקה; בית הכנסת אורחים; מגרש הטניס; מגרש שעשועי ילדים ע"ש אברהם מאירוביץ; בית הדואר; בית המרקחת; בניני השוק; מגרש בו 22 דונם למוזיאון רוטשילד; שתי בארות ובניניהן; בית המרחץ; בנין הלואה וחסכון; בנין קופה חקלאית; שני בניני „פרדס"; בית החיים „בצל השקמה".

תקציבי המועצה המקומית: (שנת התקציב מתחילה מאפריל וגומרת במרץ כל שנה).

שנות:	התרפח 1928	התרפט 1929	התרץ 1930	התרצא 1931	התרצב 1932/3	התרצג 1933/4	התרצד 1934/5
הכנסה:	2565	3110	2274	2174	3640	4660	8565
הוצאה:	2565	3160	2279	2138	3495	4370	8605

שנות:	התרצה 1935/6	התרצו 1936/7	התרצז 1937/8	התרצח 1938/9	התרצט 39/40	התש 1940/1	התשא 1941/2
הכנסה:	8359	9497	12603	14324	11050	12700	11156
הוצאה:	8830	10579	11219	13322	10693	11355	11209

להא' דב אלוני. ואליהו לויטה רוב תודה בעד הרשימות הללו.

כ"א. שִׁיר „הַתִּקְוָה" וְהַ„לַּחַן" שֶׁלּוֹ בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

בקשר עם התאמתו של **שמואל כהן** את הלחן ל„התקוה".

א. ה ש י ר! את שיר „התקוה" כתב בראשון־לציון צעיר אחד שהתגורר פה זמן ידוע בימות יסוד המושבה בהתרמ"ג—מ"ד ואילך, בשם: נ פ ת ל י ה ר ץ א י מ ב ר. והנה החלו סופרים אחדים בשנים האחרונות להביע פקפוקים, וביניהם גם אחיו של בעל השיר, וטוענים שהשיר לא נכתב **פה**. אנו החיים וקיימים על המקום מאז, מלפני חמשים ותשע שנים, מימות התרמ"ב, והכרנו את הכותב הנ"ל, בשעת חברו את השיר, וגם הגהנו אותו (השיר) עשינו בו תקונים בסגנון הלשון שלו וגם בתוכן (בצותא דישראל בלקינד ומרדכי לובמן ודוד עבדכם — ובהסכם אימבר הרינו רושמים פה את הדברים לזכרון עולם, וכל מי שרוצה לפקפק, אלהיו עמו).

דוגמא קטנה והרי לפחות א ח ת. אימבר כתב:

„עוֹד לֹא אָבְדָה תִקְוָתֵנוּ
הַתִּקְוָה הַנּוֹשָׁנָה
לָשׁוּב לְאֶרֶץ אֲבוֹתֵינוּ
עִיר בָּהּ דָּוִד חָנָה".

ואנחנו שגינו ככה: (ונשכח התקון, ושוב חזרו אליו:)

עוֹד לֹא אָבְדָה תִקְוָתֵנוּ
הַתִּקְוָה מְשֻׁנוֹת אֲלָפַיִם:
לִהְיוֹת עַם חָפְשִׁי בְּאַרְצֵנוּ
אֶרֶץ צִיּוֹן וִירוּשָׁלָיִם

ב. ה ל ח ן (מלודיה) של „התקוה"! לחן זה, ידוע ברומניה (במולדבה) זה רבות בשנים בתורת: „לחן ישן נושן". איש לא יודע את שם מחברו ולא זמן מוצאו בדיוק (אולי לפני מאות בשנים). והנה נמצא אחד שעתיד היה להיות ממתישבי ראשון־לציון ש מ ו א ל כ ה ן יליד אונגני (על גבול רומניה—בסרביה), שהיה שומע בילדותו את הלחן הזה מושר בפיות אכרי מולדובה אשר איש מולדביה אחד ג. פ ו פ ו ב י ץ התאים אותו לשיר באנאלי Carul cu Boi „העגלה והשוורים", הגומר בחרוז־חוזר: Hois! Cea! ויהי בהגיע בהתרמ"ז שיר „התקוה" לידי ש מ ו א ל כ ה ן האונגני, הלך ויתאים את הלחן ה„נע־ונד" הזה ל„התקוה" ובבואו בשנת התרמ"ח

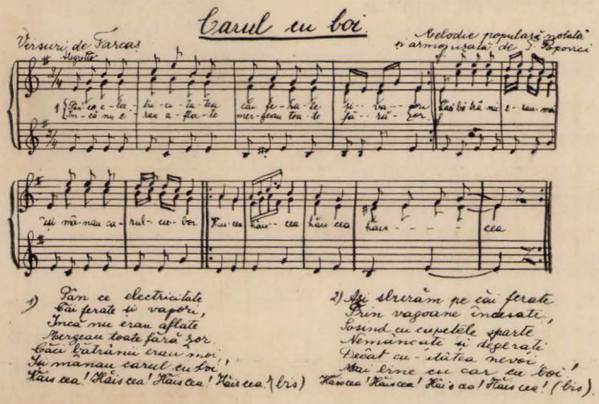

ציור 251. אלה התוים שהתאים ג. פ ו פ ו ב י ץ לשיר הרומני: „העגלה והשוורים" לפני שנים רבות; ש מ ו א ל כ ה ן — ל„התקוה". ואת הלחן עם השיר הואיל להמציא לי אחרי חפוש וטורח רב הד"ר ש ל מ ה מ ב ש ן מקראיובה, באמצעות אביו מוקני הסופרים **מבשן**. ותודתי נתונה בזה להם.

להתישב בראשון־לציון הביאו אתו מתנה להמושבה, וכלם יחד אתו החלו לשיר את „התקוה" במלודיה הזאת. ומפה נפוצה על פני כל הארץ.— וברבות הזמן, קבלו כל הציונים את „התקוה" עם ה ל ח ן הזה יחדו, בתורת הימנון לאומי.— והעיר לי סופרנו הלל איסר י נ ו ב ס ק י כי הקולונל סטורס בירושלים כשהיה מקשיב לשירה זו, היה מתפלא על הציונים על אשר לא מצאו ל ה י מ נ ו ן שלהם רק לחן סלאוי זה [ואולי גם צדק סטורס]. וזוכרני כי היו ציונים, שהחלו לשיר את „התקוה" בלחן אחר, ולא הצליחו, כי „שבשתא כיון דעל על".

513

הקומפוזיטור הצ׳כי הידוע פרידריך **סמיטנה** השתמש גם הוא בהלחן הזה, לפני כשמנים שנה – בשנות ה־50 למאה שעברה – להסימפוניה שלו: Die Moldau עיין בספר המנגינות שלו Mein Vaterland חלק ב׳.– וגם נעים זמירות רוסיה פטר איליטש **צ׳יקובסקי**, שילב קטע מהלחן הזה בתוך ספר שיריו (התוים שלו) בשם: Tschaikovsky Jugend-Album: Altfranzösische Melodie Ausgabe Thümer s. 24.

על כל פנים אפריון נמטיה לשמואל כהן שזיכה אותנו בלחן אל שיר „התקוה" שהתחבב על העם ושראשל״צ שלחתו והפיצתו על פני תבל הציוני כלו.–

כ״ב. „קֶרֶן קַיֶּמֶת" נוֹסְדָה תְּחִילָה בְּהתרמ״ט בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן.

הרעיון ליסד „קרן הקימת" עלה ראשונה בלב אנשי ראשון־לציון, וגם גבשו פה את צורת, החומר ההיולי הזה.– הדבר היה בשנה התרמ״ט. נוסדה פה החברה „קרן קימת" וערכה תקנות על ההר בצל השקמה בישיבות סודיות לבל יקלוט הפקיד ע״י אוזן דיוניזיוס, את סודנו הקדוש. יען כי יסוד חברות היה אסור בראשון־לציון. (קרא מסמך ציור 196 בדף 442/3) ואלו הם סעיפי התקנות:

בשם ה׳ וישראל עמו!

זה ספר הברית אשר כרתו מתי מספר מבני ישראל יושבי הארץ הק׳ אוהבי אומתם וחפצים בתחיתה אשר היו לאגודה אחת ויקראו שמה „קרן קימת".

א) תכלית הח׳: לתת גאולה לארץ אבותינו ולאחד לבות אחינו העובדים על אדמת הק׳.

ב) הבאים בסוד הח׳: כל איש ישראל יכול להתקבל לחבר תמידי בהסכם הועד עפ״י הצעת שני חברים היודעים אותו לאיש ישר ונאמן רוח. והיושבים בגולה — עפ״י הצעת חבר אחד. ולחבר עוזר יקובל כל בן ישראל מ־13 שנה ומעלה.

ג) פעולת החבר: הכסף הבא לאוצר הח׳ קדש הוא כליל למקנה אדמה, והאדמה תמכר לאחינו חלקים חלקים עם ריוח קטן, והריוח יתוסף גם הוא אל אוצר הח׳. החברה תבוא בברית בארץ וחוצה לה עם אנשים אשר תדע כי יש לאל ידם להועיל לחפצה.

ד) תשלומי הח׳: א. פרנק לח׳ מאת כל חבר תמידי; ב. דמי קדימה מהחברים האלה: ג. מחצית השקל לשנה מהחברים התמידים ומהחברים העוזרים; ד. מתנות נדיבים אשר ינדבו לשם החברה כנדבת לבבם; ה. על כל איש מישראל אשר נשאו לבו לבוא לחברה ולהיות לה חבר תמידי להביא לאוצר הח׳ פראנק לחדש, דמי קדימה ביום בואו להמנות בין החברים כחפץ לבבו וכנדבת רוחו ומחצית השקל בשקל המדינה מדי שנה בשנה בימי הפורים, וכל איש אשר נשאו לבו להיות חבר עוזר לחברה משלם מחצית השקל פעם בשנה בימי הפורים.

ה) על כל חבר להביא לחברה עוד שני חברים.

ו) מקום הועד הראשי בירושלים בהתאסף שמה החברים פעם או פעמים בשנה להתיעץ על דבר פעולת החברה.

ז) איש מבני החברה לא יעשה דבר בשמה כטוב בעיניו בלי הסכם הועד.

ראשון־לציון, ר״ח מנ׳אב א׳ תת״ך לח׳ [להרבן].

לדורות אחרינו הנה נשאר בארכיוני, אחד מ„זכרונות הדברים" שלפני 42 שנים (התרמ״ט) כתוב בעצם ידי וחתום בחתימותיהם של הנאספים שהיו נוכחים. התוכן לא כ״כ חשוב, אלא העובדה:

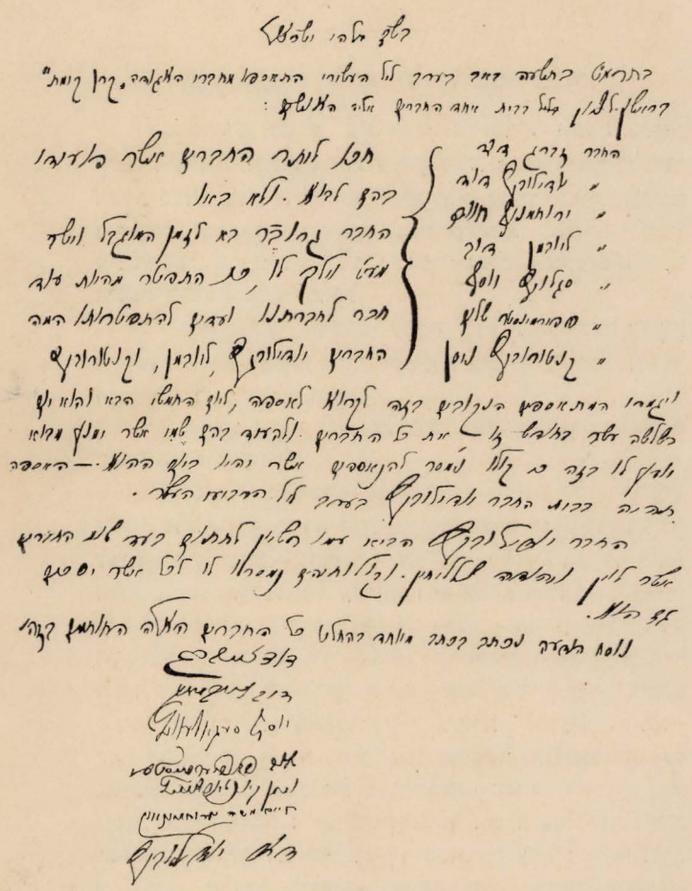

ציור 252. אחד מן „זכרונות הדברים" של אספות חברי קרן הקימת בראשל״צ בהתרמ״ט, כתב־יד דוד יודילוביץ.– שמות החתומים הם: דוד זייברג, דוב לובמאן, יוסף סעגאלאוויץ, שלום פאפיערמייסטער, ניסן קאנטאראוויץ, חיים משה יערוחמאנאוו, דוד יודילוביץ.

ועד כמה שאני זוכר היו עוד חברים רבים כגון: איזנברג אהרן, אלטמן (שם פרטי חסר), בינשטוק ליאון, בן־יהודה אליעזר, בלקינד ישראל, גרזובסקי יהודה, ויסמן דוד, כהן שמואל, לוין אשר. צלאליכין יהודה[287]).

החברים תרמו תרומותיהם וקבלו קבלות נדפסות של „קרן קימת" כדת וכדין. לגזבר נמנה יהודה ליב (ליאון) בינשטוק מורשה לא"י מטעם ועד האודיסאי אשר „לחובבי ציון" בימים ההם. נאספו במשך שנים אחדות כשלשת אלפים פרנק זהב, אשר בינשטוק הפקיד אותם בבנק הצרפתי „קרדי ליונה" שבעיר יפו. בשנת התרנ"ד נפטר בינשטוק בלי להשאיר ילדים, ועפ"י חוקי תורכיה, לא יכול „קרדי ליונה" לשלם הכספים שהופקדו ע"ש בינשטוק רק ליורש חוקי שלו, וכזה לא היה בנמצא. והפקדון נשאר קפוא ב„קרדי ליונה" עד היום.

קֶרֶן קַיֶּמֶת לְיִשְׂרָאֵל הָרַשְׁמִי בְּבָזֶל.

בהתרס"ב, כשלש עשרה שנים אח"כ, נוסדה „הקרן קימת לישראל" בקונגרס ה־5, תרס"ב בבזל באופן רשמי על יסוד הצעת פרופ' צבי שפירא, והיא היום החברה היותר כבירה בישראל. הכנסותיה עד סוף המאה הששית לספירתנו עברו את המספר חמשה מיליון לא"י שכלם מושקעים בקרקע הלאום באדמת ארץ־ישראל.

וראשון־לציון חושבת עצמה למחותנת קרובה ל„קרן הקימת", והיא מטפחת אותה ומטפלת בה, וההרשמות „בספר הזהב" נהיו לה ללחם חוקה.

וזו רשימת התעודות למצטיני ראשון־לציון בהרשמתם בספר הזהב בקהק"ל:

התרפ"ד: הברון אדמונד רוטשילד לבקורו בארץ. נרשם ע"י אגודת הכורמים השתופית של יקבי ראשון לציון וזכרון־יעקב.— התרפ"ה: דוד יודילוביץ לאות הכרת תודה והערצה על עבודתו הנאמנה לטובת עמו. נרשם ע"י ציוני אלכסנדריה ספר III מס' 1140.— הברון אדמונד רוטשילד נרשם ע"י „הועד החקלאי" ראשון־לציון.— התרפ"ז: י. ל. גולדברג, זאב גלוסקין ויעקב סמוליצ'נסקי. נרשמו ע"י חברת „כרמל מזרחי" ספר IV מס' 499.— התרפ"ט: המועצה **הראשונה** של „אגודת הכורמים השתופית ליקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב". שמות חברי המועצה: מ„ראשון־לציון": דוד סגל, ליב גיסין, מנשה מאירוביץ, דוד יודילוביץ; מ„זכרון־יעקב": לופו נימן, י. לרנר, ישראל נידרמן; מ„רחובות": אהרן איזנברג, שלמה גולדין, זלמן יעקבסון; מ„פתח־תקוה": יעקב גינצבורג, יהודה ראאב; מ„גדרה": שלמה חזנוב; מ„נס־ציונה": דוד לנדוי; מ„חדרה": נחמן רם, אריה וילנסקי. המנהל: זאב גלוסקין. נרשמה ע"י „האספה הכללית העשרים של חברי האגודה". ספר III מס' 2898.— התרפ"ט: התיאטרון העברי „הבימה" ליובל ה־10 לקיומו. נרשם בהשתדלות ראש הועד המקומי של הקהק"ל בראשון־לציון דוב אלוני, לאות כבוד ולזכר הצגת „היהודי הנצחי".— מנשה בן־צבי מאירוביץ למלאת 25 שנה לעבודתו ביקבי ראשון־לציון. נרשם ע"י „אגודת הכורמים השתופית ליקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב".— התר"ץ: הברון יעקב ג'מס די רוטשילד יושב ראש פיק"א לזכר הבחרו לפרלמנט הבריטי בלונדון. נרשם ע"י חברי האספה הכללית ב„אגודת הכורמים השתופית של יקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב".— התר"ץ: בית הספר העממי, בראשון־לציון. ע"י התלמידים וחבר המורים.— התר"ץ: י. ל. גולדברג ליובלו ה־70. נרשם ע"י „אגודת הכורמים השתופית ליקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב".— התרצ"ג: אהלי יצחק המורה. נרשם ע"י „בית הספר העממי ראשון־לציון".— התרצ"ד: מנחם מ. אוסישקין. ליובלו ה־70 ע"י „בית הספר העממי ראשון־לציון".— התרצ"ה: נחמה פוחצ'בסקי. נרשמה ע"י המועצה המקומית ראשון־לציון, הועד המפקח על בית הספר, ויצ"ו, ועדת התרבות, בני המשפחה, ידידיה ומעריציה.— התרצ"ה: הברון אדמונד די רוטשילד לפטירתו כ"ד חשון התרצ"ה. נרשם ע"י המועצה המקומית, קופה חקלאית, הועד החקלאי, חברה קדישא, הלואה וחסכון, בית ספר העממי, אגודת חורין „בני־ברית".— התרצ"ו: המורה זלמן לוי רוזן למלאת לו ששים שנה. נרשם ע"י חבריו וידידיו המורים, בני משפחתו והועד המפקח של בית הספר.— התרצ"ח: סולניצקי יעקב וחנה ראשל"צ— פתח־תקוה לבואם בברית הנשואין, נרשמו ע"י הקרואים לנשואים וההורים בחתונה.— התרצ"ט: טרכטנברג יחיאל ראשון־לציון. נרשם ע"י חקלאי ראשון־לציון.— לובמן דוב חביב, ליובלו ה־75. נרשם ע"י שנים עשר מוסדות והסתדרויות בראשון־לציון.— התש"א: אהרן קרון, מנהל בית הספר. נרשם ע"י חבר המורים.— התש"א: רוברט סולד נרשם ע"י אגודת הכורמים השתופית של יקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב.— התש"א: יעקב שפירא מנהל היקבים. נרשם ע"י חברי מועצת זכרון־יעקב ביקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב[288]).

דגל ירושלים: בשנת התרצ"ד הנהיגה הנהלת קרן הקימת לישראל את „דגל ירושלים", דגל שיועבר מדי שנה בשנה לאותו בית ספר המצטין בפעולה לטובת קרהק"ל.

288) השווה מכתבי גרזובסקי ויודילוביץ בתוך „כתבים" ח"ג של א. דרויאנוב דף 57—56, דפוס „אחדות", ת"א תרצ"ב.

289) הרשימה המענינת הזאת השגתי מקהק"ל באמצאות ב"כ הקהק"ל הא' יונה עדיני ואני מביע לו תודתי בזה.

בית־הספר ראשון־לציון היה הראשון לזכות ב„דגל ירושלים"; בסכות תרס"ה נמסר הדגל בטכס מיוחד ע"י נחום סוקולוב לידי תלמידת ביה"ס בראשון־לציון יהודית גיפשטין ולתלמיד אהרן ולד, בנוכחות נשיא הקהק"ל מ. אוסישקין, צירי ראשון־לציון, ואורחים רבים, בבנין בית הקהק"ל בירושלים.

וחיב אני לציין שבא כח הקהק"ל בראשון־לציון באותה תקופה היה רבי דוב אלוני וחשובה מאד היתה פעולתו זו במחננו.

כ"ג. תַּרְבּוּת בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

אנו עומדים עכשיו בתקופת התש"א—1941. בוקר, צהרים וערב אתה עד להרצאות, נאומים, הצגות, „בימה". „אהל", „תזמרת", אופירה לכשתרצה, ענג שבת לכשתחשק. ואילו בימים ההם, לפני יובל שנים, בתחלת ישובנו, „חשך וחלקלקות" (כבטויו של ההמון) היה לנו. המקצוע התרבותי התבלט בהחדר, בישיבה, בבתי ספר מוחרמים „שקאלעס" בלע"ז וכו'. אולם בן הישוב החדש תאב „לתורה עם דרך ארץ", לתרבות רחבה, אמנותית שכיום היא חיינו וארך ימינו, בצותא עם בתי האולפנא השונים מהסוג הישן והחדש יחדו.

א. עַרְבֵי קְרִיאָה.

ויהי היום בעשרים לחדש ניסן שנת אתתכ"ו לחרבן (התרנ"ו—1896) ויתאספו מבין אכרי ראשון־לציון חברים אחדים וייסדו להם כעין אגודה ספרותית, ויכנוה בשם „ערבי קריאה". מספר המיסדים היה ארבעה עשר ואלו הם לשמותיהם (עפ"י א"ב): אברמוביץ שמעון, בלקינד שמשון, ברניצקי יהודה, הורביץ גרשון, הלל הלל, זיגר אריה, יודילוביץ דוד, יודילביץ ראובן, לובמן דב, מאירוביץ מנשה, סימונובסקי משה, ספירמיסטר ברוך, ספירמיסטר שלום, רוזין שרגא פיבל. הנהלה בת שלשה נבחרה. חברי ההנהלה: יודילוביץ ד., מאירוביץ מ. וספירמיסטר ב. מקום קבוע לישיבות ולאסיפות לא היה לאגודה ותהי נעה ונדה מבית חבר לבית חבר. כל העתונים שהחברים היו מנויים עליהם נמסרו אל האגודה ומספר החברים גדל ורב עד שכעבור זמן קצר עלה מספר העתונים בלשונות שונות לששים, עתונים למקצועות שונים: מדיניים, מדעיים, חקלאיים וכו' והרי לדוגמא רשימה מקוצרת של העתונים (לקוחה ממאמרי „דברי זמר" — הצבי שנה י"ד גליון כ"ב). מתוך הרשימה אפשר ללמוד לדעת את הרוח אשר נשבה בין אכרי ראשון־לציון בימים ההם: נויאה פריאה פריסה, טן, נובוסטי, פרוגרס אגריקול, דאס Echo, ל'אקלר, ל'אורור, רוסקויה בוגטסטבו, רוי די רוי, בירז'ביה וידומוסטי, אודסקי ליסטוק, אגריקולטור נובל, Revue Hebdomadaire ווסחוד ועוד ועוד, מלבד העתונים העברים שהופיעו אז בארץ ובחו"ל. כשנתים וחצי נמשכה נדידת האגודה מבית לבית. הרצאות התקימו בכל מוצ"ש על נושאים שונים: על דברי ימי ישראל והעמים, על חקלאות, על כל חדש ביהודים ובעמים במשך השבוע, תגליות בחכמה ובמדע, על חדשות ספרותיות וכו' המרצים היו מבין החברים גופם וגם מבין אורחים שבאו אלינו: נחום סלושץ מאודיסה (היום פרופיסור) הרצה לפנינו בתרנ"ז „על נפש הנביא" (מחקר פסיכולוגי); דוד יונס ממוסקבה (בנו של המשורר שנ"ה יונס) הרצה לפנינו בתרנ"ז „על היכולת להתפתח בהשכלה אוניברסיטאית מבלי לבקר בבתי ספר גבוהים" ודבר גם על תועלת ערבי הקריאה „על חכמת ההגיון" ועוד; יהושע איזנשטד (ברזילי) „על הלאומיות בישראל"; אברהם משה לונץ הרצה בתרנ"ח „על יחס צעירי ירושלים אל החיים החדשים במושבות ועל הרושם של ערבי הקריאה שלנו עליו עצמו" בהתרנ"ז הובא הנה „כתב קול" (פונוגרף) שלא ראה עדיין איש בארצנו. דוד יונס ממוסקבה שלח לנו, אחרי שובו לביתו, פנס קסם לזכרון בקורו אצלנו. ויהי מאז פנס הקסם לסיבה להעלות לעיני הדור החדש שלנו את צורות גדולי עמנו ולספר על פעולותיהם, המצאותיהם וכו'. כל זה נמשך עד גמר בנין „בית העם" שלנו. אז בא הקץ לנדודי „ערבי הקריאה", והכל השתכלל בהוד והדר ב„בית העם" החדש והראשון, בימינו.

ב. בֵּית הָעָם.

„בית העם" בראשון־לציון, הוא לא רק הראשון במושבתנו וגם לא הראשון בארצנו, אלא הוא הראשון בעולם כלו בזמננו. כמו שיסדנו את בית הספר העברי הראשון עם מדעים אלמנטריים בעברית, וכמו „גן הילדים העברי הראשון, כך גם „בית העם" הראשון פה. הוא נבנה בשנות תרנ"ז—תרנ"ח. ראשון־לציון הנתמכת מהברון בנתה את בית העם באמצעיה עצמה בלי כל סיוע מצד מי שהוא, לא מהברון ולא ממי שהוא אחר אלא מתרומות האכרים עצמם, ואת הבית הקדישו לשם הברון וכך אומרת ההקדשה החקוקה על אבן שיש בראש החזית של הבית:

בית העם ראשון־לציון

מְקֻדָּשׁ

להנדיב **ברון בנימין** ולהנדיבה **ברונה אדלאידה**

די רוטשילד

אדר אתתכ"ט—התרנ"ח.

כאמור, בנו האכרים את „בית העם" בכספם הם, בתורת מתן הכרת טובה, ורגשי תודה להברון אדמונד. האכרים, אחרי שהשקיעו את כל אשר הביאו אתם מהגולה, מוכרחים היו

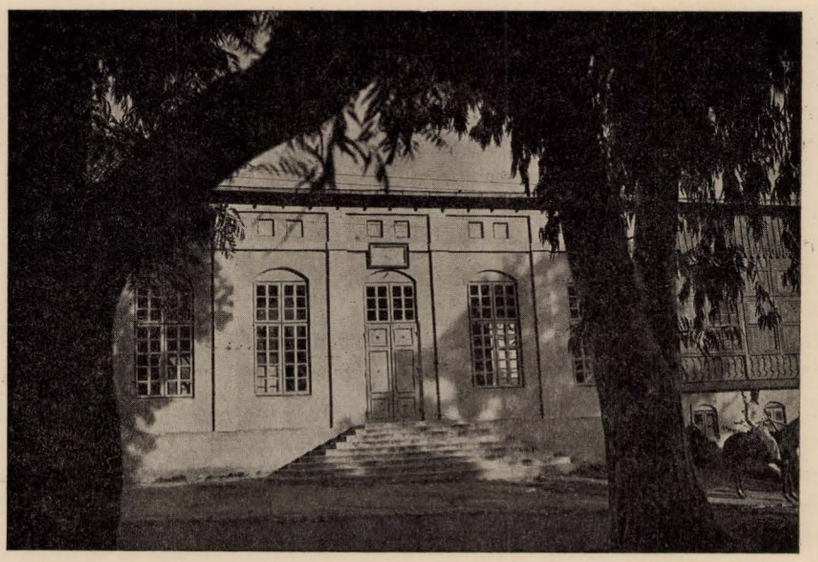

ציור 253. חזית **בית העם** בראשון־לציון.

להכנע לחיי תמיכה מצד נדיב. ברם תרבותם, וחנוכם המתוקן נשארו בלתי פגומים, וכאשר הכרמים רק החלו להראות להם קרן של אור לעתיד קרוב, התרוממה נשמתם אל על, ויפרשו מעיסתם הרזה לתת בטאון של ממש לרגש הכרת טובה שבנפש, למי שהחלו לקרוא לו אבי הישוב, ויגשו לבנות על שמו בית מקדש לחיי חולון העממי והצבורי שלהם, ולהקדישו לשמו.— מספר משפחות האכרים בראשון־לצוון היה בשנת ההיא (התרנ"ו) כשבעים וחמש, ויעמיסו על שכמם מס התנדבות של „אחד עשר אלף פרנק זהב". ויוציאים על בנין בית העם לשמו, כאלו רצו לרמוז לו בזה, כי מצבם כבר מרומם, וכבר בא הזמן לשחרר אותם מהאפוטרופסות. וכמעט קלעו אל המטרה, ואות נפשם סוף סוף נתנה להם אחרי שנתיים.

כשנגשו אכרי ראשון־לציון לבנות את „בית העם" כרכו בו שלשה מוסדים: א) בית לעדה; ב) ספריה; ג) סוכת תזמרת, בעת הנחת אבן הפנה י"ז סיון התרנ"ו נשא ד"ר אהרן מז"א לענין היום, משא עד להפליא, ואביא קטעים אחדים, אף כי כלו מפיק מרגליות, ורק חסר לי המקום בספר זה. וחבל!

חילק מז"א את חיינו לארבעה ראשים: „א) חיים החמריים; ב) חיי החברה; ג) חיי הרוח; ד) חיי הרגש. איש השואף לחיי קולטורה עליונה אי־אפשר לו בלעדם. ואכרי ראשון־לציון הרגישו מהכרתם העצמית את הצורך בשלשת מיני החיים: חברה, רוח ורגש.— הזכיר מז"א: א) כי „בית־העם" היה לנו בשבתנו על אדמתנו. (ירמיה ל"ט) מזכיר את „בית העם" אשר שרפו הכשדים באש. ומביא ראיה מחלמוד סוכה נא: כי היו תמיד שני בתים: 1) בית ד'; 2) בית־העם. „ומי שלא ראה את „דיופלסטין" של אלכסנדריה לא ראה בכבודן של ישראל"; ב) בלי „ספריה" אין איש נאור יכול להתקים, וסימן יפה הוא לבני ראשון־לציון בהניחם היום יסוד לבית ספרים. אומת יהודה מצטינת כ„עם הספר" — שום אומה שבעולם לא הביטה על „עם הארץ" על „בור" בכ"כ שאט נפש וזלזול, כהיהודי. „אל יסב בחברה של עם הארץ" אמרו, והולך ד"ר מז"א ומוסיף ומעלה פנינים מתוך ספרותנו הישנה והחדשה לשבח הספריה; ג) והנה הוא בא למחלקת התזמרת: הזמרה היא אותה האמנות המעדנת את האדם, היא מביאה אותו לידי יגון, וגם לידי שמחה, לעצבות וגם לחדוה, לעוז וגם לחמלה. ומז"א מביא פתגם המשורר:

Wo man Singt dort lass dich nieder
Böse Menschen haben Keine Lieder."

בי"ט חשון התרנ"ח הוקם ועד בית העם חדש בן י"א

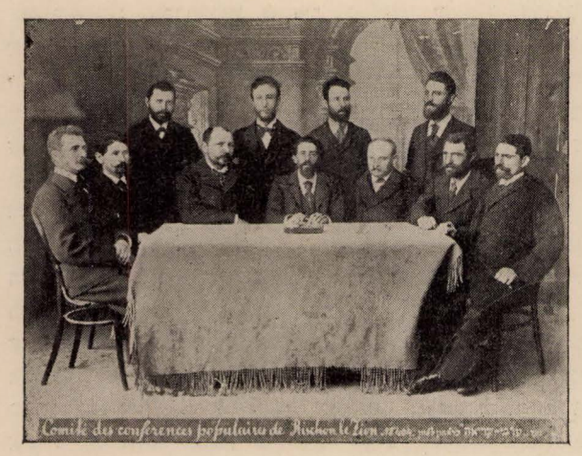

ציור 254. ועד התרבות הראשון „לבית העם" ברשל"צ י"ט חשון התרנ"ח
מימין לשמאל; יושבים: ד. יודילוביץ (מזכיר), ש. פ. רוזן, הרב ש. מ. שרקון, מ. מאירוביץ (יו"ר), ד"ר א. מז"א, ב. אוסובצקי, דן בריל.
עומדים: ש. בלקינד, א. ל. הורביץ, ג. הורביץ, ד. לובמן.—

תקון טעויות והשמטה, שאסור לדחותן לסוף הספר:

א) בדף 508 בעמוד א׳ שורא 20. בסוף פרק „המפקד״ צריך להיות במקום דוב אלוני דוב **וולוחונסקי**.
ב) באותו דף 508 בראש עמוד ב׳ כתוב: (ונשכח התקון ושוב חזרו אליו), וצריך להוסיף: „וד״ר י. מטמן־כהן בהיותו מנהל בית ספר ראשון־לציון הוסיף והגיה מחדש את שיר „התקוה״ ונקבעה עד היום גירסא זו״:
ג) בדף 509 עמוד א׳ שורה 11 (בהשם של הפרק קרן קימת) צריך לקרוא התרמ״**ט** במקום התרמ״**ב**.

חבר. בכל מוצ״ש ומוצ״ש המשיכו את „ערבי הקריאה״ לפני העם שהיו ממלאים את „בית העם״ בהמון. והרי בזה רשימה קצרה של אחדות מההרצאות, שממנה אפשר ללמוד במה התענין הקהל החקלאי הראשוני הזה, לפני שלש וארבעים שנה (בהתרנ״ח). וחייב אני לציין פה, כי הרבה אורחים ממושבות שכונות כגון ואדי חנין (היום נס־ציונה), רחובות, גדרה וכו׳ וכו׳ היו באים במוצ״ש ל„בית־העם״ בראשון־לציון להתענג על „ערבי הקריאה״:

ציור 255. ה ע ם בראשון־לציון ומהסביבה על פתח הכניסה ל„בית־העם״ בהתרנ״ט.

מנשה מאירוביץ הרצה בכל שבועים על מעמד היהודים; וכן הרצה במשך השנה על אדיסון, על בנו ועל תגלויותיהם; הציר הצפוני; יחס אבות לבנים וחובותיהם זה לזה; המצאות קרוק להכין זבל מן אויר; תגלויות לימי מלחמה; רעב כללי; תגלויות להכין בשמים מוכניים, ועוד.— מנאומי הרב שמואל מרדכי שרקון אציין: תועלת „ערבי הקריאה״; ובכל שבוע דברי ימי היהודים והיהדות ועוד.— הד״ר אהרן מזי״א: על תחלואי הארץ; מיני קדחת הבצות; סבותיה, מקומותיה ועוד; התמונות השונות של הקדחת; בנין גוף האדם; מערכת העצבים ביחוד; מחלות העינים ושמירתן; מחלות העור.— בוריס אוסובצקי: על תורת פסתר, החידקים, הארבה בארץ ועוד.— גרשון הורביץ: על עבודת הכרמים; על תורת דרוין.— אריה ליב הורביץ; קיום יסוד היהדות.— ש. פ. רוזין: רש״י ותקופתו; רבינו גרשום מאור הגולה; ר׳ יהודה הלוי.— יעקב פפו: חרשת המעשה בארץ ישראל.— מאיר אלכימיסטר (רוקח): מחלות השינים, שמירתן ופקוחן.— יורק שטיינר (מוינה): על רגשותיו בהמצאו בקרב האכרים; הקראה צחה: א) האשה המתה. ב) כתובות דף ק״י.— דוד יודילוביץ: בכל שבועים עניני המדינות; ובמשך השנה: גבור החנוכה לעומת גבורי יון; רומא ועמי זמננו; לשון יהודית ונחיצות לשון לעברים: איך התפתח הדבור אצל בני האדם: אסתר.— מראשון־לציון יצאה ההשפעה להקים „בית עם״ גם ברחובות, גם בגדרה ועוד.— ערינו הגדולות כגון ירושלים ותל־אביב זכו ל„בית־עם״ רק ב־15—25 שנים האחרונות.— בית־העם בראשון לציון משמש עד היום אהל־מועד לתרבות (בשנים האחרונות מסנפת ועדת התרבות למועצה המקומית ובפקוחה) בו נערכות הרצאות כמה פעמים בשבוע. ו„עונג שבת״ מדי שבת בשבתו. בהתר״ץ שיתפה ועדת התרבות פעולה עם „המקהלה״ שהיתה לעזר רב למסיבות „ענג שבת״ בבית־העם. וגם אספות בני המושבה וכנוסים לאורחים וכו׳. באים אלינו מרצים גם מטעם מחלקת התרבות שע״י ועד הלאומי לכנסת ישראל בארץ־ישראל, והרבה מרצים מבני המושבה; בשנה האחרונה (ת״ש) הרצו בבית־העם בין אחרים: ד״ר יהודה אבן שמואל; נחום לוין; רוזנהק; ד״ר חיים בוגרצ׳וב; אהרן קרון; ד״ר וילנאי; פרופ. סוקניק; הלל איסר ינובסקי; פרופ. סלושץ; בן־ציון ידידיה; ד״ר ברנר; זרבבל חביב; ד״ר ביין; אברהם סלומון; מ. רבינא ועוד.

והשפעת כל החכמים המלומדים האלה בהרצאותיהם המקיפות את מקצעות המדע העליון של זמננו משפיעות על דור ראשון־לציון שלנו ברוב ברכה והצלחה.

„ראשון־לציון״ בעריכת ד. יודילוביץ. גל. 34.

ג. הַסְּפְרִיָּה בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן.

ראשיתה של הספריה נעוצה בראשיתה של ראשל״צ עצמה. לצורתה החיצונית של הספריה אין נפקא מינה אם היתה בחדר פרטי או עברה לצבור בבית בלתי רשמי או שזכתה לפינה באולם „בית־העם״, או שמצאה משכנה בבנין בית הכנסת, בשעה שבית־העם היה תפוש לצבא. על כל פנים בית „משלה״ **לא** היה לה. נעה ונדה היתה כעם ישראל עצמו, עד שאחד מראשוני מיסדי ראשון־לציון ושזכה לזקנה ושיבה טובה, בתורת „אחרון אחרון״ ממיסדי המושבה, קם ויבן בית זבול לספרית ראשון־לציון. וכה אמר זלמן דוד ליבונטין בפתיחה הרשמית: „באו אלי מ. מאירוביץ ודב אלוני שברל״צ ואמרו לי: „הנה מוכן מצד מועצת המושבה מגרש יפה פנוי לרשותך, הנה מתחננים יותר מאלף ספר שהם „נע ונד״, שישימו אותם תחת גג מחסה. והנה מסתובבים „אוהבי קריאה״ למאות, הכינה נא להם „בית ספרים״. ומכיון שבית יש לי בתל־אביב הלכתי ובניתי גם להם בית קטן בשביל הספריה. לאחר זמן שבו ואמרו לי כי צר הבית מהכיל את כל הכבודה, יען כי רבו הספרים ורבו הקוראים וכי גדלה המושבה ויש צרך באולם גדול, הלכתי והוספתי לספריה גם „אולם לקריאה״.

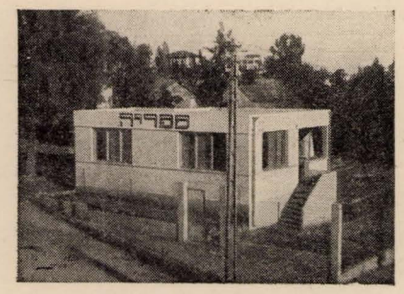

ציור 256. הספריה ע״ש ז. ד. ליבונטין ורעיתו.

יהי איפוא זכרו של המיסד ז. ד. ליבונטין לברכה ולכבוד.

בית קטן יפה מתנוסס בלב רחוב רוטשילד, מוקף גן פורח בחצר הצפוני של „בית־העם״, בחזית הבית, „שחור על גבי לבן״ קוראים באותיות מאירות:

„סִפְרִיָּה ע״ש ז. ד. לֵיבּוֹנְטִין וְרַעֲיָתוֹ״.

מספר הספרים עולה היום קרוב לששת אלפים, רבים הם ממתנות ליבונטין—. במקום שלש המתנדבות הנלהבות מאירה **בלקינד**. חרות **גולדשטין** וחנה **רוזין** שטפלו בהתנדבות במשך יותר מעשר שנים בספריה ונלחמו במסירת נפש על קיומה, מתקימת היום: ועדת תרבות עם נציגי המועצה המקומית העוסקים בהנהלת הבית, בתחילה ע״י דוב אלוני ואחריו אברהם סלומון לתפארת תמושבה ולכבוד המיסד ומשפחתו, בני ליבונטין.— ומנהל הבית היום הוא המורה יונה עדיני. אחת בשנה מתאספים בני משפחת ליבונטין יחד עם חברי הועדה, ומנהל המוסד מוסר להם דו״ח על מהלך העבודה בספריה ועל התפתחותה.— באסיפה האחרונה שהתקימה ביום ט״ו בטבת התש״א (14.1.41) מסר המנהל יונה עדיני כמה פרטים מעניינים: כאלף ספר נוספו במשך השנה; סכום השנתי להכנסה ולהוצאות 160 לא״י; קוראים תמידיים יש כיום ארבע מאות חמשים ושבעה. בין הדברים מסר שהמנוח המיסד נדב את אוצר ספריו לספריה וכמו כן את רהיטי חדר עבודתו. הספרים והרהיטים הוכנסו לחדר מיוחד הנושא עליו את שם המנדב: „**זלמן דוד ליבונטין**״. נוכחו בישיבה זו: בשם המשפחה: משה ואליהו ליבונטין והלל יעקבזון; ראש המועצה המקומית זרבבל חביב, מ. מאירוביץ, ב״כ ועדת התרבות, ומזקני המושבה: דב חביב לובמן, ד. יודילוביץ ומיכל פוחצבסקי; ונציג הפועלים במועצה המקומית גוטמן מינקוב.

ראשון־לציון רוצה לקוות שהספריה תתפתח יותר ויותר, והדורות הבאים ימנו את הכרכים למאות אלפים, למליון אולי; וחובה קדושה מוטלת על דורנו בראשון־לציון, ועל דורותינו אחרינו פה, לברוא אוסף אשר מכרכי ספריו יהי נשקף אוצר רוח ישראל מימות ראשית האבות ועד האין סוף... וביחוד יכלכל את עקבות הרוח אשר קבץ אותנו פה מתחלת רעיון הישוב; וכן אוצרות מחשבות דורות וכל התגלויות וחדש וישן, אשר מתחת לשמים, מלמטה להים, וממעל לארץ לכל העמים לכל גוייהם וארצותיהם, מהמורבי (אמרפל), אמינופיס, ועד האיינשטנים וכו׳[290].—

ד. הַמַּקְהֵלָה[291].

ראשון־לציון נחשבה לאחת המושבות המוסיקליות בארץ. הדור הצעיר במושבה אהב שירה ושאף תמיד לשירה מאורגנת.— בשנת התרס״ז—1907 בא לגור במושבה צעיר אחד מעולי רוסיה בשם שפסיל דויטש. לדור הצעיר במושבה נודע על ידיעותיו בשדה השירה, נצלו ההזדמנות ובהדרכתו נתארגנה מקהלה במושבה שהיתה מורכבה מכל סוגי המושבה, ושירה בארבעה קולות. כשנה התקימה המקהלה. המדריך עזב את הארץ והמקהלה התפזרה. בשנת התרע״ה—1915, בזמן מלחמת העולם נתארגנה שוב מקהלה על ידי יליד המושבה זרבבל חביב (לובמן) הוא היה מבוגרי הגימנסיה הרצליה בתל־אביב, וקבל הכשרה אצל חנינא קריצבסקי, מורה לזמרה בגימנסיה. בעזרתו והדרכתו ארגן זרובבל את המקהלה בראשון־לציון. היתה התעניות רבה מצד כל

290) שאבתי מרשימות המנהלים דוב אלוני, אברהם סלומון ויונה עדיני, ומזכרונותי.

291) רשימה היסטורית זו, חיברה לי **מאירה בלקינד** בת הביל״ויי ש. בלקינד.

השרים ומסירות מצד המדריך מה שגרם לעליה והצלחה בשירה. אפס אמצעים חסרו; חסרנו „אולם" ראוי ללהקת משוררים. בקושי רב מצאנו בבית אחד פסנתר ישן. החדר היה צר מהכיל את שלשים החברים והחברות, היינו מצטופפים כלנו סביב המורה והפסנתר, ואין נחת. ככה נדדנו ימים רבים, והמלחמה ג"כ הפריעה והמקהלה הפסיקה באמצע מלחמת העולם את תעודתה לזמן מה.— אך לא ינום ולא יישן רוח השירה בראשון־לציון, ובשנת התרפ"ו — 1926 היה בבית הספר בראשון־לציון מורה בשם הרצל הורביץ, הוא היה מוסיקלי ואוהב שירה. ויפנו צמאי הזמרה אליו ויכונן הרצל הורביץ המקהלה. השעורים התנהלו באחת המחלקות בבית הספר, בישיבה על ספסלי הילדים (בית העם עמד אז בחורבנו) את השעור היה המדריך נותן בעזרת קונצרטינה, והמקהלה שוב התפזרה.— בשנת התרפ"ט—1929 שוב נעשה נסיון לארגון מקהלה, בקושי רב. ובשנת התר"ץ—1930 תקנו סוף סוף את בדקי „בית העם" והמקום שוב היה ראוי לשמו. החלה עבודה תרבותית מאורגנת במושבה על ידי ועדת התרבות בשתוף פעולה עם מסבות של „עונג שבת". אותה שעה תקפה את הצבור הראשוני דאגה כנה לבית העם: נאספו 100 לא"י, יש מי שתרמו כסאות, ספסלים, שלחנות, נברשת חשמלית וכו'.— ראשון־לציון היתה הראשונה במושבות שהנהיגה פרשה תרבותית „עונג שבת", בעקבות המטרופולין תל־אביב.— המורה יצחק אהליזרא במו"מ עם דוד חיטריק מדריך מקהלות רחובות ונס־ציונה. חיטריק קבל על עצמו את ההדרכה גם בראשון־לציון ומיד נגשנו לארגון המקהלה, שהחלה לתפוש מקום בחיי החברים. אחרי זמן קצר של עבודה, ארגן המדריך קבוצה לתועים, ואחרי איזה חדשים קבוצה שניה. כיום יודעים תועים כמעט כל החברים ומספרם כארבעים.— על ידי דוד חיטריק מדריכנו, שהוא אחד מחברי המוסד להפצת מוסיקה בעם, קבלנו את כל הידיעות על תנועת המקהלות בארץ. בהשפעתו נתקבל רעיון הפצת מוסיקה בעם לבסיס בעבודתנו המוסיקלית. וכן נספחנו למוסד ולתנועת המקהלות. הכנוס הראשון שהשתתפנו בו יחד עם כל מקהלות יהודה, היה בבן־שמן, ביום היו חזרות משותפות אחדות למקהלות: רחובות, נס־ציונה וראשון־לציון שהן מקהלותיו של חיטריק, ונעשו לזה כמה צעדים על ידי חברי הועדים של שלש המקהלות. ועל ידי כך נוצר „גוש הדרום לשירה". הכנוס הראשון של גוש הדרום בהדרכת דוד חיטריק, התקיים ברחובות בחורף 1931 בנוכחות חברי המוסד, הפרופ. שור ומנשה רבינא.

כיום, בהתש"א, נמצאת המקהלה בגלגולה החדש בהדרכת המנצח ישראל ברנדמן מתל־אביב; הרוח החיה בהארגון היום, המה: שמעון קמפינסקי ומאני רוזין, ותמיד על יד ועדת התרבות.— וכן הוקמה בראשון־לציון „אגודת שוחרי מוסיקה", וכל אלה מפתחים בקרב בני ראשון לציון את תרבות הצלילים, ומעדנים את הנפש היפה.—

ה. הַמַּכַּבִּי בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן[292]).

אגודות נוער היו קיימות בראשון־לציון גם לפני מלחמת העולם. אך לאלה היה אופי צר יותר והתרכזו רק בכתלי בית הספר; ומטרותיהן היו בעיקר רוחניות, עוד זכורות לי אגודות „פרחי ציון", „האחדות", „השתיל" שנוסדו בתוך כתלי בית הספר במושבה וחדלו להתקיים תמיד עם גמר חבריהן את חוק למודיהם בבית הספר ואולי גם קודם לכך.— אגודת „המכבי" על מטרותיה וסמאותיה לתרבות הרוח והגוף גם יחד נוסדה במושבתנו בשנות 1918/9. התרע"ח—ע"ט ניתנו לנו שעורי התעמלות בגינת בית הספר ע"י בן מושבתנו עשהאל פוחצ'בסקי, והמורה חביב יקותיאלי. המועדון של אגודת המכבי היה בגן־הילדים שבאותו הזמן נמצא בבנין בית הכנסת הגדול בקומה התחתונה, ושם התנהלו שעורי ההתעמלות.— בשנת חתרפ"ב נוסדה „קבוצה מלעבית" (ספורטיבית) בשם „היעלים" יושב ראש האגודה יעקב סגל. ואחריו נחום פצלר. נוסף לקבוצה המלעבית נוסדה באגודה זו גם קבוצה ספרותית ודרמתית.— ביום ה' שבט התרפ"ג נפטר ד"ר מקס נורדאו. ובאספה הכללית שנקראה ימים אחדים אחרי מותו הוחלט לשנות את שם האגודה ומאז נקראה: „מכבי נורדיה".— שני חברים פעילים מתו עלינו טרם זמנם: עקיבא מאירוביץ והקדוש מאיר בלקינד[293]) אשר במשך תקופה ידועה היה

292) החומר לכתיבת רשימה היסטורית זעירה זו נמסר לי במיוחד ע"י העו"ד **יעקב סגל** יליד ראשון־לציון, ששמש לפנים יו"ר „המכבי", וחן חן לו בזה.

293) הקדוש **מאיר בלקינד** נולד להוריו שמשון ופנינה בלקינד בט"ו שבט התרס"ד.— מאיר אמיץ הלב היה פעיל מאד בהגנה בימי הפרעות. בן שש עשרה התנדב לגדוד הפרשים, הסרדיוטים, השתתף בגדודים שטיהרו את מחוז שכם משודדים. וכן בראש פינה, ובגבולות הארץ. היה חקלאי מצוין. חבר פעיל ב„מכבי", היה ציד אמן, וקולע אל השערה, חבר התזמרת, קיים תמיד שכנות טובה עם הערבים שכני משק „האוצר" שהיה מנהל שם על יד קלקליה. בימות „מאורעות" התרצ"ו יעצו לו ידידיו מהשכנים הערבים לעזוב את משק „האוצר", כי רבתה הסכנה מסביב קלקליה והוא באחת: „אין מזניחים משק עברי הפקר, כל עוד שאני חי לא יעיז איש לדרוך רגלו בגבולות המשק". והאסון האיום בא בא. כרע נפל הגבור מאיר בלקינד.— כך מנהג בנו של הבילוי שמשון בלקינד, אחיו של הנשפט למות בידי המשטר הישן נעמן בלקינד (עיין דף 342 עמוד א') בן אחיו של ישראל בלקינד מיסד בית"ר, בן־אח של הבילויית פאני בלקינד—פינברג, אמו של הקרבן אבשלום פינברג, שנפל חלל בעד עמו ב„מדבר יהודה" ולא ידע איש את קבורתו (עיין שם). ונכדו של מאיר בלקינד (שעל שמו קראו לו „מאיר") שהרביץ תורה ולשון עברית לעשרות אלפים תלמידים ותלמידות ברוסיה במשך 50 שנה.

מזכיר האגודה. הוא נפל חלל בידי מרצחים ע"י כפר סבא בזמן המאורעות, ביום ו' ג' באלול התרצ"ו–21.8.36.

תקופת קיום אגודת מכבי–נורדיה, היתה תקופת הזהר של הנוער במושבה, מאז מלחמת העולם ועד היום. בשנת התרפ"ח–1928/9 נתארגן המכבי מחדש במושבה. מעט מעט גדל מספר החברים עד כי זכינו לקחת חלק ניכר ב„מכביה" הראשונה בהצטיינות וקבלת פרסים. ומאז, המכביה, לא נפסקה פעולת אגודת המכבי עד היום הזה, התש"א. בכוחות עצמה ובמאמצים יוצאים מן הכלל; ללא מגרש ובית קבועים המשיך המכבי לעשות את כל האפשר לפתוח הגוף והנפש של חבריו. ובתקופת המאמצים הכבירה הזאת חובה עלינו להזכיר לטובה את המכבי בנימין רפפורט אשר עמד כמה שנים בראש האגודה מאז ארגונה מחדש, ואשר לא הזניח כל הזדמנות להקדיש ממרצו לטובת המכבי המקומי. וכן הד"ר פ. הולצר והמורה אברהם סלומון. הראשון כחבר פעיל בהנהלה, והאחרון כיושב ראשה במשך כמה שנים עד תחילת שנת התרצ"ח–1938.

ואם עד לפני שנים אחדות לא חלמנו שבראשון־לציון יבנה בנין מיוחד, הרי בא ה„נלהב לדבר" הד"ר הולצר. ולא נח ולא שקט עד אשר בשנת התרצ"ה, עם בקור המכביה השניה, הונחה אבן הפינה לבנין „בית מכבי" על המגרש אשר הוקדש לשם כך במיוחד ע"י מנהל אגודת הכורמים יעקב שפירא וב„כ פיק"א הנרי פרנק. ואם אמנם, לא קל היה כלל לאסוף את הכספים הדרושים לבנין, הנה הודות למאמציהם הבלתי רגילים של העומדים בראש הועד „למען המכבי" במושבה ה"ה: א. ויגודסקי, צ. בן־כהן ד"ר פ. הולצר, ואחרים. ובעזרתם של רבים מבני המושבה וכמה מוסדות צבוריים לרבות סניף „פרדס" המקומי ו„כרמל מזרחי" ובראש וראשונה כורמי המושבה וחקלאיה אשר נתנו את חלק הארי של הכספים. ובסוף שנת 1937 זכינו שבנין הבית למכבי נגמר.– המכבי נפרד לשני חלקים: מכבי בוגר ומכבי צעיר. קימת גם קבוצת נשים העוסקות בהתעמלות.

אגודת המכבי במושבה מתנהלת ע"י מועצה בת 30 חבר, היו"ר אליהו ויגודסקי ומתוכה נבחרו עשרה חברים והם: ד"ר אליקום אוסטשינסקי[294], יו"ר; ד"ר פ. הולצר – סגן יו"ר; יהושע קוטוביץ – גזבר; ש. צ. אופנהים ויואב דודזון – ועדה הכספית; צבי ברניצקי – מנהל המשק; אבנר דודזון – יו"ר הועדה הטכנית; אברהם סלומון – יו"ר ועדת התרבות; זיגי רוזנברג (מטובי המפקדים בארץ) – מעמל ראשי; יהושע רסקין – מפקד „מכבי הצעיר". נשיא הכבוד של האגודה יעקב שפירא.– המכבי מקדיש תשומת לב מיוחדת לחנוך הנוער בגיל הצעיר, ויארגנו מהם גם „מכבי צעיר".– מספר חברי המכבי הוא קרוב לשש מאות משני הגילים.

294) נולד בפתח־תקוה ביום 25.3.1909. בגדלו השתלם בחקלאות בבי"ס גבוה בעיר Postici על יד ניאפולי שבאיטליה. חזר לארץ והשתקע בראשל"צ. פה נספח אל חברי המועצה המורחבת שבועד החקלאי.– בהשנים האחרונות נבחר ע"י החקלאים לחבר המועצה המקומית.– המכבים בחרו בו לראש המכבי. וכן נבחר ליו"ר אגודת ה„מכבי" שבראשל"צ; ויו"ר להתאחדות „בני המושבות" סניף ראשל"צ; וחבר ועדת הבטחון שעל ידו; הוא ג"כ חבר „מרכז התאחדות האכרים בא"י" וכן חבר בועדת המועצה הארצית של ה„מכבי".

ו. בֵּית הַמַּכַּבִּי בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

ע"ש הַבָּרוֹן בִּנְיָמִין אֶדְמוֹנְד וַאֲדָלְאִידָה דֵי רוֹטְשִׁילְד

מצד חברי ה„מכבי" מ„צעירי ראשון־לציון" באו בקשות לעשות להם מקום קבוע לשם סדורים של מלעב (ספורט). באותו זמן נמצא סכום כסף כשלש מאות לא"י מרווחי החנות „כרמל" המקומי. לפקודת חברי ראשון־לציון שבמועצת הסינדיקט: צ. בן־כהן, א. ויגודסקי, י. טוליפמן וי. טרכטנברג; ולהצעת החבר צבי בן־כהן[295] החליטו להקדיש

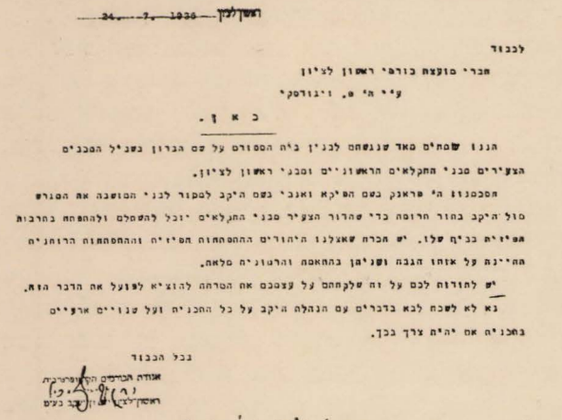

ציור 257. מכתב מנהל היקבים הא' י. שפירא ליו"ר א. ויגודסקי „למען המכבי" על מסירת המגרש לבנין „בית המכבי".

295) צ. בן כהן בא לארץ בהתר"ח – 1918 וקיים בגופו את הכבוש. בא בתורת חייל מפילדלפיה בגדוד ה־40. אחר השחרור עלה לגליל העליון. השתתף בהגנה על כפר גלעדי ועל תל־חי עם טרומפלדור. דוקא ביום האסון הגדול היה בשליחות לטבריה.– בהתרס"ב נשא את אפרת בת מיכל פוחצ'בסקי לאשה, ובתרפ"ג השתקע בראשל"צ.– בהתרפ"ז נבחר בתורת כורם, לחבר במועצת היקב, וגם לחבר מועצת „קופה חקלאית", וממשיך עד היום.– אח"כ נבחר גם לחבר המועצה המקומית; חבר בועד החקלאי; חבר בית משפט השלום העברי; ב"כ המושבה במרכז התאחדות האכרים; ארבע שנים פעל בתורת סגן מנהל בבנק „בני בנימין" בתל־אביב.– בכלל הוא איש צבורי במלוא המובן.

כסף זה לבנין „בית מכבי" ומסרו לויגודסקי ובן־כהן להוציא הדבר לפועל. ויפנו למנהל היקב יעקב שפירא להקצות למען המכבי מגרש צבורי אחד לבנות עליו בית מלעב (ספורט), ע"ש הברון והברונית. י. שפירא ופיק"א הסכימו. על מגרש בקרבת היקב, הודיעו את הדבר לחברי ה„מכבי", נגשו לאסוף תרומות מחובבי המכבי במושבה: פרטיים ומוסדות כגון ה„יקב", „כרמל מזרחי", „פרדס" וכו' והקימו את הבנין לתפארת: אולם גדול עם שני חדרים צדדיים, בשטח של 300 מטר מרובע. אולם ל„מכבי הצעיר" 84 מ"מ. יציע 70 מ"מ. „במה" 48 מ"מ ובתכנית להרחבה.— החזקת הבנין והרחבתו, הובטחו ע"י רווחי החנות למכירת יין „כרמל מזרחי" ליושבי ראשון־לציון, המתנהלת ע"י אליהו ויגודסקי, עם פקיד החנות עזרא מאירוביץ.— „ועד הפועל" של „למען המכבי": צ. בן־כהן, ד"ר פ. הולצר, א. ויגודסקי; ועדת „הבקרת": ש. צ. אופנהיים ושלמה בולקינד. „מועצה": מ. מאירוביץ, יואב דוידזון, בנימין רפפורט, עו"ד יעקב סגל, המהנדס נתן קמינסקי, א. סלומון; פנקסן יהושע קוטוביץ.

בכ"ח כסלו התרצ"ח—2.12.37 חגגו חנכת הבית. ראש התאחדות האכרים משה סמילנסקי פתח בנאום מקיף על ברון רוטשילד ומפעלו בא"י. האולם נמסר לחברי „המכבי" לשמוש למלעב. בבנין זה משתמשים לכל מיני מפעלים תרבותיים וכלכליים שונים ולשעשועים, להרצאות וחגיגות.— ב־7.12 הודיע היו"ר א. ויגודסקי לברון ג'מס רוטשילד על הדבר, ובשם הברון השיב מזכירו רוברט גוטליב בתודה במכתב יפה (טופסו נדפס בדף 91—490).— בי"ג ניסן התרצ"ו—5.4.36 בקר הברון ג'מס ורעיתו הליידי דורותיה די רוטשילד בראשון־לציון בהבנין והביע שביעת רצונו על תשומת לב החקלאים לזכר הוריו ועל חקקם בחזית הבנין את שמות אביו ואמו לזכר עולם.

אציין ביחוד כנוס חשוב אחד שהיה בו הרבה תועלת להישוב:

במוצאי שבת 25.1.41—כ"ו טבת התש"א אחרי יום התחרות מלעבית בכדור רגל וטניס וכו' בין מכבי ראשל"צ ובין קבוצת מועדון ספורטיבי ערבי ביפו, וכן קבוצה בריטית וקבוצת רחובות וכו', נערכה באולם „בית המכבי" קבלת פנים נהדרה, לספורטאים הערבים, האנגלים והעברים גם מהמתחרים וגם מאורחים רבים. נשיא הכבוד של „המכבי" המקומי יעקב שפירא ברך את האורחים, ואחריו — ראש המועצה המקומית זרובבל חביב, דבר בשבח המלעב (ספורט) בתורת גורם חשוב, בענין היחסים הבין ישוביים בארץ, בני לאומים שונים. והרים כוסו לחיי מלך בריטניה לחיי צ'רצ'ל והקיסרות.— עבדול ראוף אל ביטר ראש העיר של יפו, בקש את הנוכחים לשכוח את ה„עבר" ולהקים יחסים ידידותיים, בין שוכני ארצנו המשותפת.— המפקח המחוזי של המשטרה מאיור ל. הרינגטון אמר: „אני משתדל זה יותר מעשרים שנה, להחזיק את רמת הספורט בישובים הערבים והיהודים". קפיטן המשחקים הערבים הודה על קבלת הפנים היפה והידידותית. קצין המחוז ז. שמשי; וא. ששון מהסוכנות היהודית תרגמו את הכל לכל שלש השפות הרשמיות.— המלעב התקיים תחת הפטרנות של נציב המחוז ר. א. ה. קרוסבי, וראש עירית יפו עבדול ראוף אל ביטאר. ונוכחים סגן נציב המחוז גרינווד, קציני המחוז קופרמן ושמשי, ומהסוכנות היהודית א. ששון. ונשיא הכבוד של ה„מכבי" יעקב שפירא. והרבה אורחים ערבים ויהודים מרחובות וכו'[296].—

ז. מִגְרַשׁ־מִשְׂחָקִים לְיַלְדֵי רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן[297].

מתי מספר מצעירי ראשון־לציון הגו את הרעיון להקים בשביל הילדים פינה לשעשועים, אחרי שגמרו חובתם לשעורי בית הספר, יום יום. והנה נודע כי ב„בני ברית", ע"י ד"ר יצחק זוסמנוביץ החלו לטפל ברעיון כזה, וכבר פנה ד"ר זוסמנוביץ, להנהלת מגרשי גוגנהים בירושלים ולא הסתעיא מלתא. ויתחילו לטפל בדבר, ראש ועד בית הספר זרובבל חביב, המורה אברהם סלומון והד"ר זוסמנוביץ לביצוע הקמת „מגרש המשחקים".— בהתרצ"ג פנו ברוב מרץ להמועצה המקומית אז בראשון־לציון, יעקב פרימן ראש, והמועצה נענתה להם, ויקציעו להם ביום 4.7.33 מגרש נחמד בפינת צפון מזרח של פרדס המושבה, בתנאים הללו: א) מוסרים להם את המגרש רק לשמוש, ואם יצטרכוהו לענין אחר יקחוהו חזרה; ב) לא להקים שום בנין על המגרש; ג) עליהם לגדור המגרש מכל הצדדים ולתכלית זו משתתפת המועצה בעשר לא"י.

אותו יום הונח היסוד למגרש משחקים; קנו להם שביתה על המגרש; מצאו להם גם מצנט: זקן הבילויים בראשון־לציון מנשה מאירוביץ, שגם לו היתה נטיה בלבו; להקים ציון לבנו—בכורו אברהם ז"ל, שהיה גם בנה—בכורה של ראשון־לציון, כי היה הילד הראשון שנולד על אדמת ראשון־לציון, וכאשר הוצע לו מפעל נאה זה לילדים, חבק אותו בשתי זרועותיו, דבורה אלמנת אברהם והמשפחה תרמו כמאה לא"י הראשונות, ויגשו לסדור המגרש לתעודתו. נמצא גם מהנדס ביתי, הוא אחד מזקני המושבה מיכל פוחצ'בסקי, התנדב להכשיר תכנית ולהוציא הכל לפועל. ארכה המלאכה והכל נסדר סוף סוף. „הרבה העם להביא" עד שנקבצו כמאתים לא"י. מבין המורים נוספו מתנדבים לעבודה; הסתדרות נשים נתנה גם היא חלקה בהתנדבות ובחברות.

296) מתוך דו"ח שנמסר לי מאת הא' אליהו ויגודסקי.

297) מתוך רשימתו של המורה אברהם סלומון.

פעילות. הוזמנו מכשירים, גודר המגרש, הוקם צריף יפה, ובפסח התרצ"ד כבר עמד הכל על מכונו. ובל"ג בעומר התרצ"ד נפתח המגרש לילדים בהמון חוגג.— זקני המושבה ספרו בגעגועים מזכרונותיהם על המקום הזה בראשית המושבה. אחד סיפר איך הוא היה זה שנטע את הפיקוס המתנשא בלב המגרש, ושפיקוס זה הוא כמעט בן יחיד בארץ.— מאז פתוח המגרש לילדים יום יום. ועל השער חקוק: „מגרש משחקים לילדים לזכר אברהם מאירוביץ הבן הראשון במושבה (נוסד התרצ"ד).— למעלה ממאתים ילד מוצאים להם שעשועיהם בהיותם פנויים משעוריהם לביה"ס, במקום הנחמד הזה. וגדול גם מספר האמהות ופעוטיהן שמצטרפות גם הן להמשתעשעים, בצל העצים הנאים.— המועצה המקומית, לא בלבד שאין כבר בדעתה למסור המגרש למטרה אחרת, אלא גם הגדילה את השטח בחמשה דונם נוספים, וועדת המגרש חושבת להכשיר חלקה זו לתינוקות ולילדי הגן, שישחקו ויתגלגלו על גבי הדשאות, ויהנו הפעוטים והפעוטות משמש צדקה וממרפא שבכנפיה, והיה ליפה נוף ופינת נופש במושבה.—

(סליק פרשת התרבות בראשון־לציון).

כ"ד. בְּקוּר חוֹלִים וְהַכְנָסַת אוֹרְחִים בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

שהקים בנדבת לבו ובנדבת בנו מרדכי לזכר הבן והאח הקדוש יעקב ז"ל

מְנַחֵם מֶנְדֶל אַבְּרָמוֹבִיץ

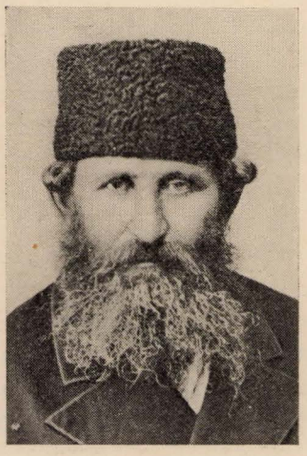

ציור 258.
נולד בשנת בהתקצ"ג — נפטר בשנת התרע"ט

מנחם מנדל אברמוביץ נולד בקישינוב, בסרביה, בשנת 1833 — התקצ"ג. בן 14 אנוס היה להמלט מן ה„חוטפים" ילדים למלכות רוסיה שבימים ההם, ועבר הגבול לעיר יאסי ברומניה, שם משפחתו היה הוכמן. כשנשא את אשתו אסתר לבית אברמוביץ, קבל את שם המשפחה שלה: „אברמוביץ". חי ביאסי 36 שנים. בשנת התרמ"ג 1883 עזב את הגולה ועלה עם בני ביתו לארץ ישראל — לירושלים.

בשנת התרמ"ד—1884 נתאכר מנדל אברמוביץ בראשון לציון וחי בה 35 שנים. היה איש נבון, בעל חוש מסחרי גם אכר טוב, מפותח. ידע את סוד הקמוץ. והשאיר אחריו מעט רכוש. חי לפי יכולת הכנסותיו. לא נזדקק מעולם להלואות מאחרים. כרמיו היו מהיותר טובים. כל העבודות נעשו בעצם ידיו ובזמנם.— בשנת התרס"ב קרה לו אסון גדול: אחד ערבי נוצרי מיפו בא לראשון־לציון בלוית חבריו ה„שבב", פגעו בצעירי המושבה, והרוצח הדריך את רובהו לראשו של יעקב אברמוביץ, ויור בו, וימיתהו, בכ"ב אלול התרס"ב. יעקב היה אחד ממבחרי האכרים בראשון־לציון, בחור נפלא, רוכב מצוין, אמיץ כח, וזריז בעבודתו המשקית.

לזכר הבן יעקב נדבו האב ובנו מרדכי בית ביקור חולים של שתי קומות כל קומה של שלשה חדרים. הדירה שלמטה נשכרת לדיירים, וההכנסה מוקדשת לבדק הבית ולהחזקת בנין אחר לשם „הכנסת אורחים". והדירה שלמעלה — הקליניקה, לחולים, שאינם יכולים לקרוא רופא לביתם, או אפילו ללכת לביתו של הרופא.— בקליניקה מרפאים חולי עינים, חובשים פצעים, זורקים זריקות לחולים וכו'.— והרופאים ד"ר אליקום ויצברד ז"ל, ד"ר אליפלט ויצברד, ד"ר יצחק זוסמנוביץ והאחות בן ברוך מגישים פה עזרתם. בזמן האחרון נלוו עליהם ד"ר האן ז"ל וד"ר שרה סגל.— בערך 150 חולים לחודש ומהם בערך 90% בלי שום תשלום. בבנין הקליניקה השתתף בתרומה הגונה גם בנו מרדכי אברמוביץ. בנין הכנסת אורחים מכלכל 3 חדרים: 2 ללינות וחדר אחד למפקחת על הבית. עוברים בו בערך 600 אורחים לשנה. מרדכי אברמוביץ מנהל את שני המוסדים האלה משנת התרפ"א—1921 ועד היום.— מנחם מנדל אברמוביץ נפטר בי"ח תשרי התרע"ט ונקבר בצל השקמה[298].

כ"ה. דַּם עֲבָדֶיךָ הַשָּׁפוּךְ.

(הַנִּרְצָחִים עַל אַדְמַת רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן)

ראשון־לציון הקריבה קרבנות צעיריה על מזבח ההגנה על רכושה ועל נפשותיה. צעירים אחדים נפלו חללים בעמדם על המשמר בנסיבות שונות. ולזכר עולם אני רושם בזה את שמות הקדושים האלה:

א. יעקב בן מנחם מנדל אברמוביץ נרצח באמצע היום בכ"א אלול התרס"ב בידי ערבי נוצרי בן למשפחה מיוחסת מיפו, שבא עם חברים ושתה לשכרה. ובמרכז המושבה ביצע את הרצח, נמלט והסתתר מפני חרב המשפט. אבל נשפט שלא בפניו לחמש עשרה שנות מאסר. שנים אחדות נדד הרוצח ממקום למקום בארץ ובחו"ל, עד אשר התערבו בענין מנכבדי הערבים והוקם השלום

298) אשתו של ר' מנדל אברמוביץ, אסתר ילדה לו ארבעה בנים ושתי בנות. שתי הבנות נישאו לשני כורמים: דינה לליב גולדשטין ז"ל וצפורה לאברהם ברד ז"ל. ואלה שמות הבנים: גרשון צבי ז"ל, אלחנן, מרדכי, והקדוש יעקב. מרדכי ואשתו לאה מראשוני תלמידי בי"ס ראל"צ.

בני ראשון־לציון שנרצחו על אדמת ראשון־לציון

יעקב אברמוביץ

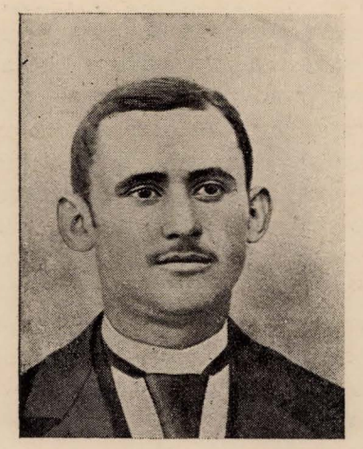

ציור 259.
נולד ב׳ אד״ש התרל״ה — נרצח כ״ב אלול התרס״ב

משה מזרחי

ציור 261.
נולד... — נרצח כ״ה תמוז התרצ״ו

חנינא גלובציק

ציור 263.
נולד... — נרצח י״ז אלול התרצ״ח

דוד סחרוב

ציור 260.
נולד... — נרצח ט׳ באב התרע״ב

אברהם אריה

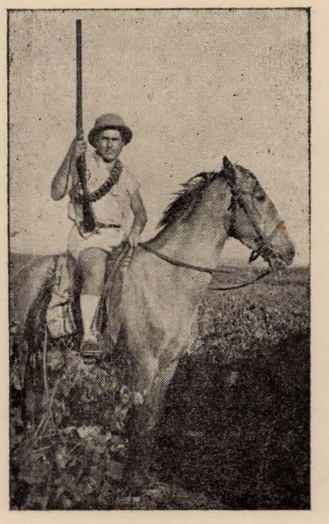

ציור 262.
נולד... — נרצח ה׳ אלול התרצ״ח

יוסף רצון

ציור 264.
נולד... — נרצח י״א טבת התרצ״ט

בפיוס הרוצח את אלמנת הנרצח בסכום של עשרת אלפים פרנק זהב. ולזכר בנו הקדוש, הקדיש האב השכול מנדל אברמוביץ בשתוף פעולה עם בנו מרדכי לטובת המושבה שני מוסדים מועילים שבנו מכספם הם:

א) בית לבקור חולים (קליניקה) בן שתי קומות: העליונה להקליניקה, והתחתונה להכנסה בשביל לכלכל את המוסד השני „הכנסת אורחים". וכך חקקו על אבן בחזית הבית:

„מוקדש לזכרון המנוח הקדוש יעקב בן מענדיל אברמוביץ. נולד ב׳ אד״ש תרל״ה – נהרג כ״ב אלול תרס״ב ולבתו ראשי ז״ל. נולדה א׳ מנחם אב תרס״א – נפטרה י׳ אלול תרס״ט. מנדבת אביו ואחיו מרדכי והעדה, שנת התרע״ב".

ב) בית „הכנסת אורחים", וככה נחקק על אבן בחזית הבית:

„מזכרת נצח כי הבית הזה נדב ה״ר מנחם מענדיל הי״ו אבראמאוויטש מיאסי מוקדש להכנסת אורחים בראשון־לציון בשנת התרס״ח".

הקדוש יעקב מן מ. מ. אברמוביץ נטמן בבית־עלמין בראשון לציון בצל השקמה.

ב. הפועל דוד סחרוב נרצח בידי אלמונים באופן אכזרי מאד בעמדו על משמרתו כשומר הכרמים בט׳ באב התרע״ב. הוא נמצא בכרם שחוט מן הצואר כשור פר. הרוצחים לא נמצאו וגם עקבותיהם לא נודעו. מקום קבורתו בצל השקמה בראשון־לציון.

ג. משה מזרחי היה שומר במושבה. נורה בידי חייל אנגלי שכור. נפצע קשה והתהפך ביסוריו כחדש ימים עד אשר נפח נפשו בכ״ה תמוז שנת התרצ״ו. הקדוש הובא למנוחת עולמים בראשון־לציון.

ד. אברהם בן גבריאל אריה נרצח בה׳ אלול התרצ״ח. פרטים עליו כבר באו בדף 502. בטעות מובא שם שהיה הקרבן „הראשון" של המושבה. מקום מנוחתו הנצחית בצל השקמה בראשון־לציון.

ה. חנינא גלובציק. היה שומר במושבה בזמן המאורעות האחרונות. בעמדו על משמרתו בליל 13 בספטמבר 1938–י״ז אלול התרצ״ח בפרדס שעל גבול בית־דגון–ראשון לציון נורה בכדור רובה. נטמן בצל השקמה בראשון־לציון.

ו. יוסף בן משה רצון. בן עשרים שנה. היה שומר בזמן המאורעות ומגין על שכונתו – שכונת התימנים. נורה מן המארב בי״א טבת התרצ״ט ומת בו במקום. השכונות „שיבת־ציון" ו„נוה־ציון" הקצו מהמגרש הצבורי של שתי השכונות מגרש על שמו של יוסף רצון. נקבר בבית העלמין בראשון־לציון.

כ״ו. יִשׁוּב הַתֵּימָנִים בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן[299]).

מבלי שים לב אל הדרך הקשה והמסכנה מתימן לארץ־ישראל, המשובשת בשודדים וחומסים, וגם אל עתידם המפוקפק בארץ־ישראל, עזבו שיירות את ארץ גלותם, התענו במדבר במשך חדשים, התגברו על הסכנה ויגיעו סוף סוף למחוז חפצם.— העליה הראשונה של התימנים בשנות התר״מ–התר״ס, היתה אטית. העולים הראשונים אנשים אמידים היו בארצם. בהגיעם לארץ־ישראל לא הצליחו מפני שעוד לא הספיקו ללמד דבר מסחר הארץ, ולעבודה אצל אחרים לא היו מסוגלים. כספם שהיה ערכו רב בתימן התמזמז וכיסם התרוקן, הישוב בארץ־ישראל לא התפתח עדיין אז, והצטמצם כמעט בערים יפו וירושלים. יהודי תימן לא היתה להם דריסת רגל בישוב בתחלת יצירתו, בעקר מפני שלא ידעו מה לדבר ועם מי לדבר. ומסבות אלה ירדו מנכסיהם בשנים אחדות. מתימן היו מאיצים בהם לדעת מה בארץ־ישראל, והם הודיעו את האמת כי הפרנסה אינה מצויה, לכן התנהלה העליה מתימן לאטה[300]). ידיעות מעורפלות הגיעו אליהם, שבארץ־ישראל קם ישוב חדש, יהודים עובדים אדמת הקדש, יש צורך בפועלים, בידים עמלות; תקוה מלאה את הלבבות, של היהודים בתימן המדוכאים והמיואשים מעצר רעה ויגון, והתחילה הגירה משם. בעיירה חידן נוסדה קבוצה בת מאתים ועשרים נפש שהתכוננה לעליה לארץ־ישראל, בח׳ תמוז התרס״ט עזבה שיירה זו בראשותו של הרב טביב, את העיר, והתענתה ימים רבים בדרך המדבר, הותקפה פעמים רבות על ידי שודדים ולסטים מזוינים, ששדדו את מעט הרכוש שהיה להם והגיעה לאחר הרפתקאות רבות, עד עיר החוף עדן. מראה פניהם היה נורא, חלשים ועיפים מעמל הדרך, והרופא מצא שאסור להם לעשות דרכם הלאה במצב כזה. בין כה כלתה פרוטה מן הכיס. בצר להם פנה הרב טביב אל היהודי העשיר התימני בנין בעדן בבקשת עזרה לבני השיירה. והעשיר ענה קשות וקצרות: „אם לשוב לתימן אני מוכן לעזור לכם, אבל אם רצונכם לנסע דוקא לארץ־ישראל לא תקבלו ממני אף פרוטה, בשביל ארץ־ישראל איני נותן[301])". אבל לבם של העולים הנועזים האלה לא נפל. אחרי התאמצויות גדולות הצליחו לעשות את דרכם הלאה. ובחו״מ סוכות שנת התר״ע הגיעו לחוף יפו ורובם שמו פניהם ישר לראשון־לציון. בין אלה שנכנסו לראשון־לציון נמצאו שלשה חברים בעלי שתי נשים, שבע אלמנות, גרושה אחת, ויתומים ששה. הגדול בגברים – בן חמשים שנה, הגדולה בנשים בת תשעים, והרב טביב בראשם.

299) מסה זו כתב לי רבי הלל איסר ינובסקי. העורך

300) א. טביב „שבי תימן" עמוד 20–19.

301) לתולדות עליה אחת. „דבר" י״ט אלול תרצ״ו.

התעוררה, כמובן, שאלת השיכון, אכסון העולים האלה. נמסרו לרשותם רפתות ואורוות. רבים מהם הצטופפו בחדר שלמטה מבימת „בית העם". פה גרו במשך ששה חדשים. אחר כך נתן להם ועד המושבה חלקת אדמה בת שני דונמים לשם העבירו שלשה צריפים, ובצריפים האלה ישבו שבע משפחות. אל המשפחות האלה הצטרפו אח"כ עוד עשר משפחות מקרוביהם שבאו אליהם, שבע עשרה המשפחה התקינו להן מטבחים קטנים על יד החדרים, גם בית כנסת ובית מדרש לא נעדרו. „נכנס אדם בתחומה של נחלה זו, והרי לפניו עיר הומיה ממש, קריאות אנשים, מצהלות ילדים וקול תפלה וזמרה מבית המדרש. קריה מלאה תשואות" [302]. בשנת התרע"ב באה לראשון־לציון קבוצה שניה של יהודי תימן מעיר „שרעב". אז הקצה לה ועד המושבה חלקת אדמה בת ארבעה דונמים, והקרן הקימת לישראל הקימה עליה ארבעה צריפים מחזיקים ששה עשר חדר.— מנהל היקב זאב גלוסקין נדב שני צריפים לארבע משפחות. ולמשפחות הללו נספחו עוד שתים עשרה משפחה.— במשך הזמן רכשו להם התימנים בני השיירה הראשונה חלקות אדמה קטנות, והניחו יסוד לבנין שכונתם „שיבת ציון". הקרן הקימת בנתה להם בתים בשנת התרפ"א. כל בית בן שני חדרים מטבח ומרפסת, ורובם מצטינים בנקיונם הפנימי. בשנת התרפ"ב נקנתה על ידי הקהק"ל עוד חלקה סמוכה „לשיבת ציון" ועליה נבנתה שכונה שניה: „נוה ציון". בס"ה נבנו על ידי הקהק"ל כחמשים בית בשתי השכונות האלה. בשנת התרפ"ב באה לראשון־לציון קבוצה שלישית תימנים; שאלת השכון בשביל אלה נפתרה באופן קל יותר. על יד שכונת „נוה־ציון" נרכש על ידי הקהק"ל שטח אדמה ועליו נבנתה שכונה תימנית ג'. ושמה של השכונה „שכונת הצריפים". כהיום, בהת"ש, מונה עדת התימנים בראשון־לציון כשמונה מאות נפש. הם נקלטו יפה במקום, שמחים הם בחלקם ופרנסתם מצויה, מסתפקים במועט ואוהבי עבודה. מהם פועלים שנאחזו במקום עבודה אחד מיום בואם לראשון־לציון עד היום. חלק מהתימנים עובד עבודה קבועה ביקב לשביעת רצונם של המנהלים והפקידים.

בהתרפ"ז התבדלו התימנים מעדת ראשון־לציון, בנו להם במה לעצמם. יצרו להם ועד נבחר והנהלה משלהם. הועד מטיל על בני השכונות מסים לכלכלת ענייניהם הצבוריים. כרו להם באר בשכונת „שיבת ציון" המספקת מים לשלש השכונות, בנו להם בתי טבילה, סדרו שרות מרפא וכו'.— לשבחם של אחינו התימנים יש לאמר שאין ביניהם עם־הארצות (בזקנים שבהם אני מדבר). כל אחד למד ולומד, יודעים את התורה, את המשנה וכו' ומדקדקים במצוות ובקיומן עפ"י „שלחן ערוך" של הרי"ק. חולצים את הנעלים מעל רגליהם בהכנסם אל בית הכנסת. יש ביניהם כאלה אשר מבלים את כל יום השבת בבית הכנסת. ואינם מסירים מעליהם את הטלית המצויצת, מעוטפים הם בה גם בבית גם בחוץ.— ראש השיירה הראשונה הרב טביב, שמש עד יומו האחרון „חכם העדה", היה למדן מופלג. אומנותו היתה פחח והיה גם שו"ב בראשון־לציון. עסק במלאכתו, למד ולימד. בנו אברהם טביב השתתף בתורת ב"כ התימנים בועד הלאומי ובקונגרסים הציונים.— בעזוב אברהם טביב את ראשון־לציון, נבחר במקומו דוד בן פנחס הלוי והוא העומד כהיום בראש עדת התימנים בראשון־לציון.

מנהגי בית הכנסת שלהם קצת משונים משלנו; למשל: אין ש"ץ עובר לפני התבה. כולם כאחד מזמרים פסוקי דזמרא בקול רם. לחזרת הש"ץ „בשמ"ע" נגש מי שהוא לתבה וחוזר על התפלה, קדושה וכו' בשעת קריאת התורה, אין ספר התורה מונח אלא הוא מעומד בתוך תיק של עץ וקוראים לתורה אחד מהם, ואם הקרוא אדם חשוב, אז כל הקהל קם ממקומו ונשאר עומד ביראת הכבוד עד אם כלה האיש את קריאתו (כמו אצלנו בעשרת הדברות) עפ"י רוב כל העולה לתורה קורא בעצמו את פרשתו. ל„ששי" קוראים ילד קטן בן חמש או שש שנים, מפני שזוהי החשובה שבעליות, ע"כ הם קוראים לתינוק שלא טעם עדיין טעם חטא.— הראו לי חמשה חומשי תורה בכ"י, וגם פרוש רחב עה"ת בכ"י.— עם סיומה של תפלה – כל אחד יושב במקומו ואחד המתפללים (איש איש שבתו) קורא לפני הקהל פרק אחד בספר „מנורת המאור". באופן קריאתו ונגונו יש הסברה מלאה על האמור.

כ"ז. הִסְתַּדְרוּיוֹת הַנָּשִׁים בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

האמנם אין הגבר והאשה שוים בזכות ובחובה, כלפי כל הרגשות רוחניות, מוסריות, לאומיות, שכליות, נפשיות, כגון ציוניות, עבריות, סוציאליות וכו' וכו' כאילו אין חובות אידיאליות הללו חלות במדה אחת שוה על הגבר כמו על האשה? — וכי „נר לאחד לא נר למאה", במדה אחת לאיש ולאשה? כי על כן סלדה נפשי ומתמרד עטי, ליצור פרשת „נשים" לחוד בספר „ראשון־לציון" זה.

לפי דעתי חלים כ„מצות עשה" על נשים ועל אנשים במדה שוה, כל אותם התפקידים שסדרו לאנשים לחוד, והדר לנשים לחוד, כאילו קרני האור ניתנו להפלג לשני חצאין מקבילים. וראה דבר פלא: אפילו החברות היתר מרחיקות לכת כגון: ה„בונים החפשים", „בני ברית" וכו' מקיימות להן עדיין לשכות מקבילות לעצם אותם התפקידים, לשכה לגברים לחוד ולשכה לנשים לחוד, ועוד

302) „שבי תימן" א. טביב עמוד 74.

יש ביניהן חוק מחמירים, האוסר לגמרי לקבל אשה כחברה בחברה. על כל פנים ראשון־לציון התקדמה. והרי עניני הנשים בראשון־לציון:

לפני כ־40 שנה; בתחלת המאה שאנו עומדים בה, התעוררו הנשים ובראשן נחמה פוחצ׳בסקי, וייסדו להן „חברה לינה". דאגו לאורחים ולאורחות עוברי אורח עניים, לאכסן אותם ימים מספר, ולאפשר להם להמשיך דרכם הלאה. עבדו הנשים שנים רבות לתועלת העניים, ולאט לאט נוספו לפעולתן גם גברים, וישנו השם ל„חברת לינת הצדק". עזרו גם לחולים. היו שומרות על פי התור, אצל חולים, משמרת לילה ומשמרת יום.— הצעירה ברתה דרובין בצוותא עם חברים וחברות סדרו כמו לפנים „ערבי קריאה" ספרותיים, לפעמים בחול ולפעמים בשבת, והביאו תועלת רבה לקדמת התרבות בראשון־לציון.— ואחר כבוש האנגלים עלתה על שלחן חיי העדה, שאלת בחירות במושבה, והנשים התעוררו והחלו לדרוש שווי זכויות גם להן לבחור ולהבחר. מלבד נחמה פוחצ׳בסקי היתה פעילה רבקה לובמן, ולא הרפו מפעולתן עד שהוציאו את מאווייהן לפועל, והנשים קבלו זכות בחירה שלמה, והראשונה שנבחרה בין חברי ועד העיר היתה נחמה פוחצ׳בסקי. לפי מספר הקולות שקבלה לעומת שאר הנבחרים היתה היא צריכה להיות **ראש־הועד** במושבה, אלא שהשעה היתה שעת חירום ורבת אחריות ותמסור נחמה את ההנהלה לידים שהיו יותר מנוסות בכך.— מלבד נחמה פוחצ׳בסקי ורבקה לובמן, שתפו פעולה אתן בנות המושבה: דרובין חנה, בתיה הלוית, כהנסקי עדינה, לוין שולמית, מיכל לובמן (מזכירה).— השם נשתנה ל„אגודת נשים לשווי זכויות"[303] ואח״כ שונה השם ל„הסתדרות נשים עבריות". וכיום אחרי שתוף פעולה עם חברת הנשים בין־הלאומית „ויצו" שונה גם השם המקומי שלנו ל„הסתדרות נשים ציוניות".

הִסְתַּדְרוּת נָשִׁים עִבְרִיּוֹת בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן.

הסתדרות נשים עבריות, סניף ראשון־לציון נוסד פה בשנת התרפ״ו—1926. יו״ר נחמה פוחצ׳בסקי, חברות הועד: ברניצקי רבקה, גיסין רבקה, וינדמן אסתר, זיגר אננה, כהנסקי עדינה, סגל בת־שבע, ראשוני שרה, רפפורט תמרה.

פעולות הסניף: א) תחנות טפת־חלב נוסדו בשנת 1928 ע״י הסתדרות מדצינית „הדסה" ו„הסתדרות נשים עבריות". בתחנה מקבלים הוראות לטפול בילדים ונשים הרות. מבקרים את התחנה כ־350 ילד ו־60 נשים הרות. נתנת גם הזנה לילדים זקוקים, ירודי משקל, בסכום של 3 לא״י לחדש בערך; ב) ארוחות חמות בגני הילדים במושבה ובשכונת התימנים; ג) עזרה סוציאלית פתוחה ז״א: תמיכה כספית לנצרכים, לילדים, לזקנים, ולאינולידים. ד) עזרה לילדים זקוקים בספרים ומכשירי למוד; ה) קרן הלואות. נתנו הלואות לנזקקים, (בלי רבית) לתשלומים בשעורים. היו שלש קרנות להלואות על שמות האנשים הללו: 1) קרן גיטל לובמן. 2) קרן זילברמן. 3) קרן אלפיה. קרן ההלואות כללה כ־100 לא״י; ו) מחסן בגדים. בגד זול. המחלק בגדים משומשים, שנאספו במקום וגם חלוקת בגדים חדשים שנתקבלו מ„הדסה" האמריקאית; ז) אוסף מעות־חטין וחלוקת מצות לעניים בערב פסח; ח) שעורי ערב לעברית לעולות חדשות ולתימניות; ט) לשכה משפטית שהתנהלה ע״י חברתנו, שהשתייכו גם ל„התאחדות נשים לשווי זכויות". תעודת הלשכה היה לישב סכסוכי משפחה.

הִסְתַּדְרוּת נָשִׁים צִיּוֹנִיּוֹת.

בשנת התרצ״ה—1934 היה הסכם בין שתי הסתדרויות הנשים: „ויצו" ו„הסתדרות נשים עבריות" להתאחד. הסתדרות נשים עבריות קבלה את השם של ויצ״ו ונקראה: „הסתדרות נשים ציוניות", ונעשתה לפדרציה ארצי ישראלית של „ויצו עולמית".—

הפעולות שנעשו בסניפנו אחרי האחוד היו: א) קלוב של ה. נ. צ. נפתח וניתנו שעורי תפירה, גיזרה ובשול; ב) העבודה „הסוציאלית הפתוחה" עברה בשנת 1935 לידי הלשכות הסוציאליות שע״י המועצות המקומיות. ולפי הסכם עם המחלקה לעבודה סוציאלית לוקחות חברותינו חלק פעיל בעבודה זו ויו״ר הסניף, היא גם יו״ר הלשכה הסוציאלית; ג) מעון־יום. בסוף שנת 1935 יסד הסניף, „מעון־יום" לילדים הזקוקים למוסד מבחינה כלכלית, חנוכית או רפואית. המעון נמצא בבנין שקבלנו מתנה ממשפחת מרגולין, ונקרא על שם **אסתר מרגולין** ז״ל. אחות הקולונל אליעזר מרגולין מאוסטרליה, לפנים בראשון־לציון ובואדי־חנין; ד) השתתפות בהוצאות „מגרש השעשועים" לילדים; ה) תמיכה חדשית „בגן" התימנים, לשם הארוחה הניתנת שם לילדים; ו) פליטי יפו בקשר עם העברת פליטי יפו בימי המאורעות של שנת 1936 לראשון־לציון, הוטל על סניפנו תפקיד אחראי וקשה, ובכדי לתת אפשרות לילדי הגן להמצא בטפול והשגחה בשעות אחר הצהרים החזקנו על חשבוננו את ההדרכה והכלכלה. וכן אנו נותנות מקום חנם למספר מסוים מבין ילדי הפליטים ב„מעון היום", ונותנות הזנה נוספת לעשרות ילדים על ידי טפת חלב; ז) קרן הקימת. חברותינו משתתפות בועדה המקומית למען הקרן הקימת ולוקחות חלק פעיל בעבודה; ח) מאז קבלו הנשים במושבה את זכות הבחירה, נמצאת

303) שאבתי משיחותי עם המנוחה נחמה פוחצ׳בסקי בחייה, וגם מרשימה שכתבה לי בתה אפרת בן־כהן.

תמיד לפחות אחת מחברותינו ב„מועצה המקומית". ובדרך כלל ערות חברותינו לכל המתהוה ומתרחש במושבה ומשתתפות בכל הפעולות הצבוריות ע"י בעלות־כוח בועדות השונות.

יו"ר הסניף היום היא חנה לוין. חברות הועד אינן נבחרות אלא כל חברה שיש בה הרצון לפעול לטובת הצבור מצטרפת מרצונה הטוב לעבודה. ומקבלת על עצמה תפקיד שהוא לפי רוחה. המשרד נמצא בבנין שהמועצה מסרה לנו לשמוש, במרכז המושבה על יד הדואר. בבנין זה רכזנו את המשרד, טפת־חלב ומחסן בגד־זול. האספות בכל יום שני בשעה 3 אחר הצהרים.

ופה המקום להעיר: כי „בועדת התרבות" הכללית שבמושבה עובדות שתי נשים לא בתורת „נבחרות של נשים", אלא בזכות פעולותיהן העצמיות לטובת התרבות בכלל, ונכנסו להיכל התרבות, בתורת אישיים והן: נחמה פוחצ'בסקי ז"ל ותבדל לחיים פסיה ויגודסקי, שעומדת על משמרתה זה כמה שנים בין כל חבריה בועדת התרבות, עד היום (התש"א) בעבודה הרוחנית הפוריה במושבתנו.

מיסדת ארגוני הנשים בראשון־לציון

נֶחָמָה פּוֹחַצֶ'בְּסְקִי (נפ"ש)[304].

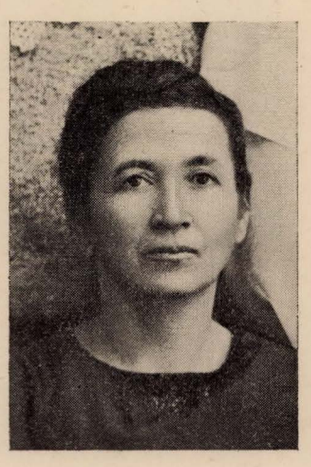

ציור 265.
נולדה ח' סיון התרכ"ב
נפטרה א' דפסח התרצ"ד

נולדה בבריסק דליטא ביום א' דפסח שנת התרכ"ג להורים אדוקים: משפחת פינשטין, יחידה היתה להוריה שפנקוה וחרדו עליה ועל חנוכה החסידי אדוקי. במלאת לה תשע שנים עברו הוריה לרגל מסחרם לעיר צריצין המאוכלסת רוסים טהורים. מבלי לדעת אף מלה רוסית אחרת נכנסה אל הגימנסיה הרוסית. כשרונותיה המצוינים עמדו לה. בהצטיינות רבה גמרה ארבע מחלקות הגימנסיה, קבלה פרס ותעודה. השם הטוב שיצא לנערה בין הגויים ובין התהלות והתשבחות שפזרו לה, הפחידו את אביה היהודי החסיד האדוק. הוא לא נתן לה להמשיך את למודיה בגימנסיה לבל תתערב בין הגויים. נחמה נמסרה למורה עברי להשתלם בשפה העברית ובלמודים עבריים, היא התמסרה בלב ובנפש אל למודיה, ובזמן קצר הצליחה בידיעת השפה עד כדי כתיבת מאמרים ומכתבים לעתון „המליץ" שעורכו היה בימים ההם המשורר יהודה ליב גורדון. דבר שגרם למרוץ מכתבים תמידי בינה ובין יהודה ליב גורדון.

בהיותה בת י"ז, בקרה בעיר מולדתה בריסק. שם נתפשה לחבת ציון. כתבה מאמרים אחדים בענין זה וחלום שיבת ציון לא הרפה ממנה, וכל מאוויי נפשה היו לעלות לא"י לעבוד את אדמתה. בשנת התרמ"ט הזדמן בבריסק בן עירה מיכל פוחצ'בסקי אחד מהששה שנבחרו מטעם „חובבי ציון" לעלות לא"י, כמדריכים בעבודת האדמה. היא נשאה לפוחצ'בסקי ושניהם עלו בחדש אלול שנת התרמ"ט לראשון־לציון וסדרו חייהם בעבודת האדמה ובנו להם קן בפנת גג ממש.— הסביבה החדשה, חן המקום והבריות, השפיעו על נפש נחמה השפעה עצומה ותשם אל הספרות פניה, כתבה הרבה והדפיסה בשמה המפורש וגם בפסודונים „נפ"ש". לקחה חלק פעיל בחיי הצבור במושבה בפרט ובצבור הא"י בכלל. היא יצאה למלחמה בעד זכות האשה בארץ, נלחמה ותנצח. היתה חברה במועצת ראשון־לציון, בועד השופטים, בועדת התרבות, באגודת הסופרים העברים, ונבחרה גם כחברה לאספת הנבחרים. בין נשי המושבה היה רשומה ניכר מאד. היתה יושבת ראש אגודת נשים, מיסדת חברת „לינת הצדק" ו„קופת מלוה" ופעילה מאד בהסתדרות „ויצו".— הוציאה לאור ספריה: „ביהודה החדשה" (מחיי הארץ) „בכפר ובעבודה" ועוד.

נפטרה באסרו חג של שבועות בשנת התרצ"ד. השאירה ספרים אחדים מוכנים לדפוס. נטמנה בצל השקמה.

יו"ר הסתדרות נשים ציוניות בראשון־לציון

חַנָּה לְוִין

נולדה בכ' כסלו התרנ"ח. בעיר Romni (פולטבה). גמרה גימנסיה, למדה בקונסרבטוריום באודיסה, באה ארצה 29.12.23 נישאה למ. לוין בכ"ד אלול התרפ"ד. עסקנית חשובה, חברה במועצת ראשל"צ. יו"ר הסתדרות נשים ציוניות, חברה בועדת הארחת חיילים, ובועדת „הקרן הבריטית לעזרת נגועי המלחמה".

והמתנדבות לשתוף פעולה היום עם היו"ר חנה לוין הן כעת: בראון יהודית, ברניצקי רבקה, דנציגר אסתר, הולצר רבקה, הלמן בתיה, הפנר פנינה, ידלין רחל, סגל בת־שבע, סלומון חנה, ראשוני שרה, רוזנבליט חנה, רספורט תמר, שפרן נעימה שקולניק טובה, שרשבסקי יהודית, ואין מן הטקט עכשיו באמצע שנת פעולותיהן החשובות לתת הערכות מצדנו, אף על פי שברור לנו, כי כל מה שעושות, הן עושות יפה יפה.—

[304] עיין גם בדף 166 במאמר מ. סמילנסקי על נפ"ש.

כ״ח. הָאַרְבֶּה בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

במשך 59 שנותינו בראשון־לציון (התרמ״ב–התש״א) זכורות לי שלש התנפלויות של הארבה על ראשון־לציון, פעם באמצע שנות התשעים למאה שעברה; ופעם בשנת התרע״ה; ופעם בסוף מלחמת העולם.— הראשון היה איום, אותם הימים האומללים זכורים לי היטב היטב, פשטתי בגדוד עם כל תלמידי ותלמידותי בכרמים; מזוינים בפחים ריקים (של נפט) התנפלנו על הארבה ומלאנו את הפחים על גדותם, למסרם לממשלה להשמדה.— פעם שנית זה היה לא רק איום, לא רק נורא, לא רק זועה, אלא פשוט אין לי שם לזה.— ובשלישית היתה התנפלות קלה עלינו. המחנה טס ועבר מצפון דרומה, מבלי לרדת על כרמינו, ועל תבואותינו.— ובמקום שאתחיל לתאר בגינוני סגנון עצמי, הרי פה ציור על הארבה אשר צייר עברי ריאליסט גדול, הוא „הנביא יואל״, אשר בקראי דברי ציורו נדמה לי ממש, שאני רואה את הארבה על כל תכונת מהלכו, ממש כמו שראיתי אותו עם כל תלמידי, לא בחזון, לא ברוח, אלא בעיני בשר ממש, יחד עם כל כורמינו ויוגבינו, ואין צורך לשפר מצדי כלום.— ואלה דברי יואל הנביא:

שמעו זאת הזקנים, והאזינו כל יושבי הארץ:
עליה לבניהם ספרו, ובניכם לבניהם, ובניהם לדור אחר:
גוי עלה על ארצי עצום ואין מספר;
שניו שני אריה ומתלעות לביא לו.
שם גפני לשמה ותאנתי לקצפה. חשוף חשפה!
שודד דגן הוביש תירוש, אומלל יצהר,
הובישו אכרים, הילילו כורמים הגפן הובישה.

— — — — — — — — —

נבוכו עדרי בקר כי אין מרעה להם
יום חושך ואפלה, ענן וערפל פרוש על ההרים
לפניו אכלה אש, ואחריו תלהט להבה
כגן עדן הארץ לפניו, ואחריו מדבר שממה
כמראה סוסים מראהו, וכפרשים כן ירוצון,
כקול מרכבות על ראשי ההרים ירקדון.
כקול להב אוכלה קש עם עצום ערוך מלחמה
כגבורים ירוצון כאנשי מלחמה יעלו חומה
בעד החלונות יבואו כגנב, לפניו רגזה ארץ
רעשו שמים, שמש וירח קדרו, כוכבים אספו נגהם
הוביש ששון מן בני אדם! — — —

רַבִּי מְדִינוֹת בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

(אהרי מלחמת העולם)

כ״ט. מַלְאֲכוּת מְדִינִית

ובראשה ד״ר חַיִּים וַיְצְמַן

בכ״ו סיון התרע״ח בקרה בראשון־לציון המלאכות המדינית ובראשה ד״ר חיים ויצמן בלוית ג׳מס די רוטשילד, אורמסבי גור וקציני צבא גבוהים. בני המושבה קבלו את פני חברי המלאכות בתרועת שמחה. ראשונה נאם לפניהם מ. מאירוביץ אחריו נאם דוב חביב לובמן ראש ועד המושבה. ד״ר חיים ויצמן נאם קצרות ואמר:

ציור 266.
ועד הצירים: ויצמן בראש השלחן, ברון ג׳מס, אורמסבי גור, קצינים ובני רל״צ

„רבותי! עמנו ההיסטורי אין כוחו בנשק ואין כוחו במלחמה. המלחמה הנוכחית הראתה לנו דוגמא, שממשלות אדירות, עם ספינותיהן הגדולות ותותחיהן היורקים אש, נפלו, ועמנו, העם הסבלן, המתפאר זה אלפי שנה בספר הקטן שהוא נושא בחיקו ממקום למקום, העם הנלחם רק בכוח רוחו נגד המכשולים – העם הזה חי וקים ושמו לא נשכח מההיסטוריה. וע״י הסבלנות העצומה הזאת והרוח הכבירה המתנוססת בו, הוא יבוא לידי הגשמת אותה השאיפה שגדולי האומה העלו את נפשם לקרבן בעדה[305]).

---

305) „דברים״ מאת ד״ר ויצמן ת״א עמוד 90.

הלורד אַרְטוּר גִ׳מְס בַּלְפוּר בראשל״צ

ימי חודש ניסן שנת התרפ״ה, היו ימים גדולים לעם ישראל בכלל, ולארץ ישראל ולישוב בפרט. בשבעה לחודש ניסן נפתחה רשמית המכללה העברית על הר הצופים בירושלים ע״י גדולי ישראל וחכמי אומות העולם ובראשם הלורד בלפור. יומים לפני פתיחת המכללה בקר הלורד בלפור בראשון־לציון. בין הקהל הובלטו נחום סוקולוב, הרב הראשי מאנגליה ד״ר הירץ, והרב הראשי

ציור 267. רואים: ארטור בלפור שר החיצון של בריטניה הגדולה, בעל ההצהרה לישראל על ביתם הלאומי מקבל מידי דוב לובמן ראש המועצה בראשון־לציון מגלת עדתנו, והעתונאי איתמר בן־אבי מתרגם אותה לאנגלית.

מצרפת ישראל לוי ועתונאים רבים, ב״כ העתונים היותר גדולים כמו „טיימס״, „מנשסטר גרדין״ ודומיהם. הלורד בלפור הופיע בלוית הד״ר ויצמן ולקול תרועת ההמון הרב ומנגינת ההימנון האנגלי ו„התקוה״, עבר הלורד ובני לויתו דרך שער הכבוד ונכנס לבית הכנסת. שם קבלו את פניו זקני המושבה ובאי כח המושבות של יהודה ושומרון אחרי „מי שבירך״ ו„הנותן תשועה״ הלך הלורד אל פרדס המושבה ובין שדרות הדקלים היסב בחברת אורחים מוזמנים ע״י שולחן ערוך בטוב טעם.— ראש המועצה המקומית דוב חביב לובמן, נשא נאום ברכה. הלורד בלפור היה נסער מאד מקבלת הפנים ומיופי המקום בו הוא נמצא. הוא ענה בנאום קצר (תורגם לעברית ע״י סוקולוב): „אני מביע תודה על הפגישה הנהדרה שנערכה לי. מאושר אני להזכיר את שם ידידי הברון אדמונד רוטשילד ממיסדי ראשון־לציון. עם הברון הציוני הזקן קשה לי להתחרות, אולם אם אינני ציוני ישן כהברון אדמונד, הרי ציוני אני עוד מלפני הצהרת בלפור. שמח אני לראות את המושבה הפוריה הזאת שנפגשו בה זקני ובחרות, ולהתענג לשבת בצל הדקלים שבשדרות הנפלאות האלה... גוזמא היא מה שתולים את „הכרזת בלפור״ רק „בי״, או אפילו רק בממשלה האנגלית. כבוד גדול הוא גם לי גם לאנגליה שהדבר נזקף על חשבוננו. אבל הענין הזה הוא בין־לאומי. ההכרזה על „בית לאומי״ לעם היהודי בא״י אושרה וקוימה ע״י ממשלות העולם כלו ואין לשנותה ואין להשיבה!...— חביב לובמן מסר ללורד בלפור מגלת ראשון־לציון כתובה עברית ואיתמר בן־אבי תרגם אותה באזני הלורד, לאנגלית.

וְזִיר הַמוֹשָׁבוֹת סִיר אֶמֶרי בראשל״צ.

בקר בראשון־לציון ביום כ״ג ניסן התרפ״ה, מפני שלא הודיעו קודם על בקורו של המיניסטר אמרי. לא סודרה קבלת פנים גדולה כנהוג. הספיקו בכל זאת לקבל את פני הוזיר בכבוד הראוי, דרך שדרות הפרדס הובילוהו אל היקב, באולם הגדול נערכו בחפזון שלחנות בטוב טעם. ראש היקב יעקב שפירא קדם את פני האורח בנאום ברכה ואחריו דוב חביב לובמן.— אמרי אמר: „בפעם הראשונה הנני שומע את צלצול הלשון העבריה מפי ראש ועד המושבה ראשון־לציון האדון לובמן. ואף שאינני מבין אותה מבין אני שכוחה היום ככוחה בזמן התנ״ך. רק חמשה דקים אני נמצא בראשון־לציון, אבל אלו מספיקים להראות את אשר פעלתם ולהודיעני שאתם הנחתם את היסוד לבנין מפואר בחולות

ציור 268. רואים: שר המושמות של בריטניה הגדולה אמרי, לימינו מנשה מאירוביץ, לשמאלו ראש היקבים יעקב שפירא ודוב לובמן ופקידי ממשלה ועם רב. (התרפ״ה).

השוממים הללו. בטוחני שעבודתכם תהי פוריה, מושבתכם תלך הלוך והתפתח. בריטניה הגדולה שקבלה עליה את התפקיד לעזור לפתח את „הבית הלאומי היהודי״ בארץ, יכולת להיות בטוחה בהתפתחות זו. היא תוקיר ותכבד את עבודתכם החרוצה. בהיין שאני שותה לחייכם ולהצלחתכם אני רואה סמל עמלכם וחריצותכם״.

אַלְפְרֶד מוֹנְד = לוֹרד מֶלְצֶ׳ט בראשל״צ.

בקר במושבתנו פעמים. בראשונה בשנת התרפ״ה—1925 בלוית רעיתו ובתו. התקבל בכבוד בפרדס המושבה. ע״י שער הפרדס קבלו את פני האורח תלמידי בית־הספר, תלמידה ותלמיד (שולמית ינובסקי ודניאל סגל) הגישו ללוידי מונד זרי פרחים וברכוה בשם תלמידי בית־הספר. הלוידי היתה מרוגשה מאד. חבקה את הילדים ותנשק להם. משם, פנו האורחים וקהל מוזמנים אל אולם היקב והסבו על יד שלחנות ערוכים מפרי המושבה. ראש המושבה חביב לובמן ברך את האורחים בשם המושבה ומסר להם את קצור

ציור 269. קבלת פני אלפרד מונד הוא הלורד מלצ׳ט בראשל״צ בהתרפ״ה. רואים את הלורד והלוידי מינד וראש המושבה דוב חביב לובמן, מרדכי אברמוביץ ועם רב סביבם.

תולדותיה ואת אשר עבר עליה מיום הוסדה. הלידי מונד הביעה את התפעלותה למראה עיניה. אמרה שיפי המקום, שדרות הדקלים וריח פרחי העצים (אז היה זמן הפריחה) עשו עליה רושם לא ימחה. אלפרד מונד שבח את המקום ואת אנשיה העמלים שהצליחו, להפך מדבר לגן־עדן: „אנגליה תשמור אמונים לעם ישראל ולארץ ישראל ובתקוה ובטחון בעתידות עם ישראל שהראה והוכיח לעולם כלו את כשרון המעשה שלו ומסירותו לארצו, ע״כ הוא בטוח שארץ ישראל תתפתח במהרה ושם ישראל יתגדל ויתקדש בעולם״.

בקורו השני היה בשנת 1927. סר אל המועצה המקומית בלה שעה קלה בחברת ראש המועצה חביב לובמן. קבלת פנים רשמית לא נערכה מפני שבקורו היה פתאומי. מצא לו לחובה לבקר בקור קצר במקום שהתחבב עליו ועל רעיתו. איחל ברכה למושבה ולאנשיה ויפרד בחיבה.

נשיא צ׳כוסלובקיה בראשון־לציון

פרופ. תוֹמַס מַסַרִיק.

בשנת 1927 בקר בראשון־לציון נשיא צ׳כוסלובקיה הפרופ. מסריק בלוית הפמליא שלו (ביניהם בתו ד״ר אלזה מסריק, ד״ר נדורבן ציר צ׳כוסלובקיה במצרים, ציר צ׳כוסלובקיה בירושלים, ועוד). נתקבלו בכבוד גדול בשדרות הדקלים אשר בפרדס המושבה ע״י שלחנות ערוכים מכל טוב ראשון־לציון. ראש המועצה המקומית דב חביב—לובמן

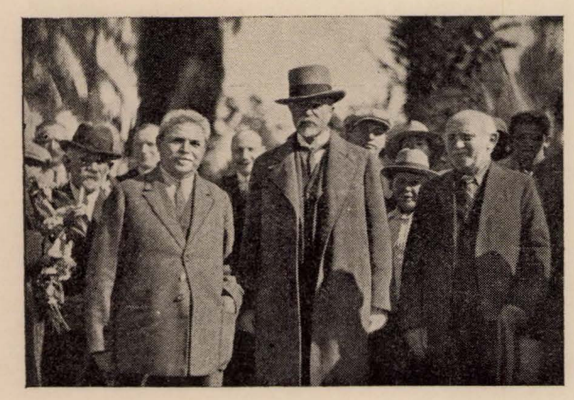

ציור 270. ראש העדה דוב חביב לובמן מקבל את פני נשיא מדינת צ׳כוסלובקיה טומס מסריק בראשון־לציון וסביבם קהל רב.

ברכו בשם המושבה הראשונה בציון, שירתה אבן הפינה לגאולת עם ישראל, מודה בעד הכבוד הגדול והעונג הרב שהואיל הוד מעלתו להראות לנו בבקורו.— הנשיא מסריק הודה בשמו ובשם הנלוים אליו בעד קבלת הפנים ומסר זכרונות מימי חייו: „הוא התחנך בסביבה אנטישמית וחשב על היהודים כמו שכל אנטישמי חושב עליהם. אולם אחרי שגדל והכיר יהודים התחיל לחשב אחרת ובא לידי הכרה ומסקנא שהיהודים הם עם חכם ונבון, נאמן וחרוץ וראוי להכרה ולהוקרה״.

לוֹרֶד רִידִינְג וְרַעְיָתוֹ בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן.

בקרו במושבתנו בדצמבר שנת 1931. קבלת הפנים התקימה בשדרות הדקלים ע״י המון רב מבני המושבה ומהסביבה. מהשדרות עבר הלורד אל אולם היקב. פתח בנאומים יעקב שפירא מנהל היקב, אחריו נאם ראש המועצה מ. מאירוביץ ושלישי לנואמים היה אחד ממנהלי פיק״א אביגדור כהן. הלורד רידינג השיב קצרות: „הנני מודה לכם מאד בעד קבלת הפנים הלבבית. בקרתי במושבות עבריות אחדות גדולות ופורחות. בכל מקום שמעתי על הקושיים שאתם פוגשים בדרככם. אולם בכל ישוב חדש נתקלים בקשיים ובמצבים בלתי נעימים. אחרי ראותי את מרצם של היהודים, הפועל כאן, ואת הרצון הכביר של כלכם, וכמו״כ את החנוך הטוב שהנוער מקבל בעיר ובכפר, אין לי ספק שעתידכם כאן יהי מזהיר...״

ל. חֶרֶשֶׁת הַמַּעֲשֶׂה בְּרִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן.

בעשר השנים האחרונות התפתחה פה התעשיה, עם העליה המוגברת עולים בעלי הון מומחים במקצועות שונים ובעלי רצון לבנות ולהבנות בארצנו יסדו בכל רחבי הארץ בתי חרשת ומפעלים שונים שהביאו ברכה רבה לארץ. נתנו עבודה לרבבות פועלים ויפרסמו את שם א״י בעולם הגדול בתעשיות ותוצרות שקנו להם שם טוב. בשנת התרצ״ה התחילו חרשתנים לרכש להם שטחים בצפון מושבתנו ע״י כביש בית־דגון—ראשון־לציון. חלקת אדמה עזובה ושוממה שנשאה עליה שנים רבות את השם „גבעת הצבועים״ ע״ש החיה הפרואה „צבוע״ שהילכה בה, נהפכה בזמן קצר לתל תלפיות למרכז התעשיה במושבתנו.

ואלו הם בתי החרשת שנבנו על הגבעה הזאת הנקראת היום „גבעת התעשיה״, ובמקומות אחרים במושבה:

א. **ביח״ר** לתעשית מרצפות מלט, מוזאיקה, מדרגות וצנורות. הוקם ע״י האחים רצבסקי בשנת התרפ״ד.

ב. **המגבש**. תעשית צנורות מלט וכו׳ כנ״ל. הבעלים שוסטר וגרינברג. ביהח״ר נוסד בשנת התרפ״ה ונבנה בחורשת האקליפטוסים במערב המושבה.

ג. **ביח״ר לקרח**. נוסד בשנת התרפ״ו ע״י נ. וינברג ואחיו ובנימין רפפורט. ביהח״ר נבנה בדרום המושבה על יד בניני היקב. התוצרת בימי הקיץ כחמשה טון ליום.

טו. **כתר**. בית חרשת לנעלים. הועבר מתל־אביב להנה בתרצ״א. עבד כמה שנים ובזמן האחרון הפסיק לפי שעה את העבודה.

ד. **פיאו**. תוצריות כימיות ומזוניות. שמות הבעלים פינק ואופר. ביהח״ר הוקם בהתרצ״ד. מוציא: אבקת קסטרד, חרדל, חזרת, מיונזה, אבקת אפיה, תמצית מרק, מיני פליט.

ה. **שרף**. בית חרשת לסבון. הוקם בראשון־לציון בשנת התרצ״ד ע״י האחים שרף. יוצרים: סבון־טואלט, סבון כביסה, סבון גלוח, סבון מדיציני ואבקת כביסה.

ו. **תרזה**. חברת מניות בע״מ. ביח״ר לתעשית רהיטים. נוסד בראש״לצ בשנת התרצ״ד המנהל אהרן כנר.

ז. **הגביש**. ביח״ר לזכוכית. הוקם בראשון־לציון בשנת התרצ״ד ע״י לפידות ואיזרסקי, התוצרת לא עלתה יפה והעסק לא הצליח. אחרי שנתים עמל ואבוד כסף נסגר. בשנת הת״ש עבר לבעלים חדשים מינצר, מנדל וגולד והעסק מתקדם לטובה.

ח. **סיליקט**. ביח״ר לתעשית לבנים (לבני סיד וחול) הוקם בראשון־לציון ע״י ד״ר בענדיט וחבריו בשנת התרצ״ד. אחרי שנתים עבר ביהח״ר לידים אחרות. ביהח״ר מוציא 38000 לבנה ביום. ומעסיק 35 פועל. 7 מכונות משא עסוקות בהובלה מדי יום ביומו.

ט. **גמיש**. מפעל א״י לחרשת גומי. הבעלים: משפחת וינברג. בשנת התרצ״ה הקימה בראשל״צ את בית חרשתה. התוצרת היא עקבות גומי לנעלים, צנורות וכדומה.

י. **תפזול**. תעשיות כימיות. הבעלים: י. דובובסקי וא. שטינברג הקים פה את בית חרשתו בשנת התרצ״ה ויוצר חמרי רסוס, רעל נגד הרמשים מזיקי עצים וירקות, חמרים כימיים למכונות וקוסמטיקה.

יא. **דפוס מרכז**. נוסד בהתרצ״ה—1935 ע״י בעליו זליג ינקלביץ. עבודות הדפוס החל מקלפי בקור ומודעות, והגיע להדפסת ספרים חדשים. הספר שלנו „ראשון־לציון״ נדפס הדר, בדפוס ה ר א ש ו ן הזה במושבתנו.

יב. **צדק**. בית חרשת לסריגה בע״מ. הבעלים צבי דוב קסלר ובניו. מומחים גדולים במקצועם. יסדו את ביהח״ר בראשון־לציון בשנת התרצ״ו. יוצרים סודרים ובגדי רחצה לגברים ולגברות.

יג. **אוקבה**. בית חרשת לסכיני־גלוח. הבעלים האחים קלוצמן. הקימו את ביהח״ר בשנת התרצ״ו. מוצאים אל השוק כשלשה מיליון סכין לשנה.

יד. **תעשית בירה ארץ־ישראלית, בע״מ**. המנהלים: א. ואל, גסטון דריפוס, י. שפירא, ר. למברט, פאול דריפוס. מנהל בפועל ג. א. מרטין. מכירת התוצרת התחילה בשנת התרצ״ו. ביהח״ר הוקם באחד מבניני היקב בראשון־לציון, ומצליח בברכה רבה.

טז. **היוצר**. בי״חר לקופסאות. עבר לתל־אביב.

רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

מאת אַרְיֵה לִיפָּא שַׁלִּיט

התרמ״ג

בן 16, בראשון־לציון

מארץ הצפון, ממקום גלותנו,
נמלטנו מזרחה, מזרחה,
מחיק אם חורגת, אל ציון אמנו
אל ציון עזובה נשכחה.
שמה מדבר שמם, מחסה לשועלים,
בחרנו לנחלה לנו,
ובדם לבנו עזובים אומללים
עליו מושב ידינו כוננו.

האח, ראשון־לציון, עיר כוננו ידינו,
למענך סבלנו שפכנו דמנו,
ועמך יחד נחיה, בעונג ודרור
לנצח לנצח, עד שנות דור ודור.

עין הקורא נקראת הארץ לפנינו
עת נטשה והכתה בשאיה,
שם להכות אויביו שמשון גבורנו
לא מצא בלתי אם לחי חמור טריה,
ועתה בראשון־לציון על ראש גבעותיה
כרמי חמד יזהירו כפנינים,
שם גפן פוריה תבשל אשכלותיה
ופגים יחנטו התאנים.

האח, ראשון־לציון עיר כוננו ידינו,
למענך סבלנו שפכנו דמנו,
ועמך יחד נחיה, בענג ודרור
לנצח לנצח, עד שנות דור ודור.

ראשון־לציון זה שמה וזה שמנו
יקום אף ישאר לנצח,
בברזל הוא חרות על לוח לבנו
ובדם הוא נחתם על המצח,
עוד ירעדו גוים ויחתו שונאינו
עת יראו בשלל צבעי רקמתים
את שם ראשון־לציון כתוב על דגלנו
הפונה פניו לירושלים.

האח, ראשון־לציון, עיר כוננו ידינו,
למענך סבלנו שפכנו דמנו,
ועמך יחד נחיה, בענג ודרור
לנצח לנצח, עד שנות דור ודור.

רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

מאת נ. ה. אִימְבֶּר

התרמ״ד

לחסות מחמת העריצים
נלחמנו במלחמת תנופה
לפני אחינו כחלוצים
ומבלי חרב שלופה,
מזמרות היו חרבותינו,
קרדום ומעדר — רמחים,
ופה בארץ אבותינו
תעינו כנדחים.

לחמנו, לחמנו ועוד נלחמה,
בישע עליון ידנו רוממה.

בכל זאת לא נפל לבנו
ונקרב אל המלאכה
נטענו, עדרנו כרמינו
וד׳ צוה הברכה!
עתה, האח! במושבתנו
היתה לנו הרוחה
שלום ושלוה ברחובותינו,
אין פרץ גם אין צוחה.

לחמנו, לחמנו ועוד נלחמה,
בישע עליון ידנו רוממה.

פה קברו אבותינו,
ומשקוי עצמותם
הן ינקו שרשי גפנינו,
מלשד ליח כליותם,
ונשתה ונרוה דם ענבים,
דם כליות אבותינו,
דם גבורים ורהבים,
דמם יבא קרבנו,

לחמנו, לחמנו ועוד נלחמה,
בישע עליון ידנו רוממה.

רִאשׁוֹן־לְצִיּוֹן

מאת צְבִי גּוֹרְדוֹן

התרצ״ט

יפית אדמת ראשון, נמלאת לשד,
אחרי בלויי זקנה, חלודת דורות,
וגין ונכד מהפכים רגבים דשנים
ספוגי טללי שחרית, שפעת אורות...

גזעך — «ביל״ו», עורק תוסס וחי,
וצמרתך — זרי פרחי נעורים;
זעה ספגה צמת השרשים,
פוארות — אונים וחוסן עצורים...

בין סל גפנים וטנא אשכולות
תוחלת צליל רועד ומסתנן,
מעל גלי זיתים, תלי שקדים
אביב חדש גולש ומתרונן...

תם

נ ע י ל ה

ר׳ זרבבל חביב הואיל להקדיש הפתיחה ל„ראשון לציונ״נו ור׳ איתמר בן אב״י מקדיש לה הנעילה בסגנונו המיוחד. ולתרי צנתרי דדהבה הללו, מובעה בזה הכרת תודתנו.

איתמר בן־אב״י

יַמָּה שֶׁל רִאשׁוֹן לְצִיּוֹן

(כעין מכתב לעורך)

אדוני ומורי היקר,

כשהזמנתני, בטובך כי רב, להריץ לספר „ראשון לציון״—אשר הנך עומד, תודות לאל, בערב סיומו — גם מפרי עטי הדל, לא ידעת אולי כי לך חייב אנוכי את אחד הימים הנפלאים ביותר לתחילת חיי הסואנים כ„ילד עברי ראשון״ לתחיתנו השלישית. הרשה נא לי, איפוא, להזכירך כי דבר זה אירע בעצם גן־ביתך, עשיר הקליפטוסים, בעקב אחד ביקורי התדיריים ל„כפר הנדיב״. כבן שבע הייתי אז ומתגרה עם הפעוטים בני גילי לכשפתאם ראיתיך מגיח לקראתי וחוטפני בידיך האמיצות בכדי להרכיבני, בצדך, על חמור צחור וגאה.

— לאן? — חקרתיך בחרדת רגע.

— להרי החול! — עניתני רתת ובטרם ידעתי מי ומה הדהרתנו בין עלי הצבר לרוב אל עומת „עין־הקורא״, שבקרבתו השמשונית חכתה לבואנו חבורת ידידות וידידים מבני הנעורים, עם המנוח א ב ו ל ע פ י ה כמדריכם המוסכם.

קדימה! — תרע הספרדי הצעיר הנלהב בקומתו התמורה — ולקול שירים עברים מ„הימים הרחוקים ההם״ („חושו אחים חושו״ ו„יה־חי־לי־לי״) הסתערה כל החמרת כולה בדרכה למערב המס־תורי. באשר אמנם לא קלה היתה „מדהרה״ חלוצית זאת ע ל י ביחוד, כי יותר משעתים ארוכות ומסגיפות טבלו פרסות חמורינו המדורבנים בגבעות־חול הנעות והנדות עם „רוח צח שפיים״ לרוח אחר צהרים קיצי המפזר על פנינו ושערותינו גרגירי חום למיל־יונים. אך מי מאתנו יתרעם על כך? הן הזדמנות יוצאת מן הכלל היתה זאת לרובנו לראות במו עינינו שמץ מן ה„מדבר הגדול״, אשר על אודותיו היתה דבורה אמי („האם העבריה הראשונה״) מקריאה לי נצורות ונפלאות מתוך „סביב העולם בשמונים יום״ בתרגום אליעזר בן־יהודה אבי. וראו זה פלא: הנה־הנה מתגלגל לעצם עינינו המודהמות בכל גדולתו ובכל מוראו כאחד, ללא מסילה או שביל, ללא עץ בודד קטן, אפילו ללא דשא עשב, ורק נראה במרחק בדויי מרוכב על דבשת גמלו שאנן — הצעדים ועורבים צורחים עוטים עד לפתע על שלד תן אומלל בשרידי בשרו הרקוב והמבאיש למחנק.

עוד אני שואל אותך, אדוני ודודי, מה יהא בסוף ההרפתקאה המתמיהה ומעל לפיסגת הגבוהה לגבעות נשמע קול מפקד ומצווה:

— שמש במערב דום!

מדריכנו היה זה, כשהוא מעומד על גבי חמורו השחור, וידו שלוחה למערב. במאמץ אחרון טיפסנו גם אנחנו על הגבעה הנפלאה ובהגיענו לאמירה הזך נגול לעינינו מחזה אלוהי שרק לעתים רחוקות רואים כמותו אף בשנותי המבוגרות ביותר. מתחת לחרסה נפוחה וסומקת ככדור־פורח בגן שעשועים התבצבץ ראי ענקי, אֵל־סופי בתכלתו הספירית ובקצה גליו הדרומיים דמו המפרשות הזעירות ללהקות יונים לבנות בשובכיהן המימיים. הרוח הטריאה הקציפה במקצת את המישברים הקלים ומעם פלגה (plage) רחבה וטהורה עלה באזנינו געגוע שוקק וטורד.

— ים־תיכונינו הוא זה! — התכפכפתי בידי הקטנות לקראתך, בעת שהרסן נופל מידיך בכוח דחיפתי.

— יותר מכן, ידידי הקטן, רב יותר מכן — טרטרת באוזני, לאמור — זהו ימה של ראשון־לציון! התזכור את הרגע ההוא?

התזכור אחר־כך את פליטתנו הסואנה, בין מדרוני הגבעות המתפוררות לדוהרינו המאושרים, אל שפת הים — בכל תפארתה?

התירדנו מעל גבי בהמותינו כאחוזי־שגעון ביחפנו את רגלינו לטובלן במים הצוננים, הקראת לנו בעל־פה את שירת מרים הנביאה בקרוע ישראל את ים סוף.

„סוס ורכבו רמה בים״.

כה התלילנו במקום עד לחצות, עם הירח במלואו שהשטיפנו אורה תכולה וסהררת, ובהגיענו חזרה לכפר הרדום עוד צלצלו באזנינו המלות הפועמות: „ימה של ראשון־לציון״.

זוהי האגדה; והמציאות?

כי הפרימנים והשליטים, הלובמנים והפוחצבסקים, הלבונטינים והמאירוביצ׳ים, הבלקינדים והידילביצים (בשמותיהם הנכרים, אהה עד ליום הזה!) חלמו כבר אז על ראשון־לציון י מ י ת ידוע הוא היום לכל. כי אחדים מהם קוו לרכוש את גבעות החול בכדי להופכם, בימים הקרובים ביותר, למקום־מרגוע ולתחנת־ים בעיקרה עובדה היא שאין להכחישה, הראיה לכך היה השתדלותם המוצלחת להשיג מידי ג׳ימל־פשה — את הזכיון היותר גדול לקורות ישובנו הרך, הוא זכיון: „גוש החולות״ בפתשגן השולטן. עבד־אל־חמיד בכבודו ובעצמו.

אפס כי, מה ערך לפרשה הגדולה הזאת נוכח האמת המרה והיא, כי מ א ז ו ע ד ה י ו ם התנכרה ראשון־לציון לתחיתנו ה י מ י ת עד כדי אדישות מלאה וגמורה שנתגלתה בכל זעימותה בערב האספה ל„גאולת הים״, ב„בית העם״ לפני זמן מה. בשנה הרביעית כבר לנמל התל־אביב, עם נצחון ה„לויד הימי הארצי־ישראלי״ בזוג ספינותיו („הר ציון״ ו„מרים״), היינו אנחנו, הנואמים, בטוחים כי האולם יהיה צר מהכיל את זרם המוכנים להאזין לבשורה הימית הגדולה גם האמנו כי יהיה צורך בהתקנת רם קול למסירת המינאמים לנדחקים מאפס מקום סביב. לאמיתו של דבר היה האולם ר י ק במחציתו וזולת נוער מצומצם עם ארבעה מזקני הישוב (ובהם גם אתה, עורך יקר!) נעדרה ראשון־לציון מההפגנה הזאת לימאות העברית, והנואמים האומללים, עם נשיא המועצה גם הוא (חלוץ־בן־חלוץ בשמו העברי!) הוכרחו להסתפק במילוי חובתם לרעיון הנאצל ללא כל תוצאות ממשיות. אם להשתמש בסגנון ישעיהו בן־אמוץ: „קוינו ל מ נ י ו ת ימיות ונקצור מ נ י ע ו ת חוליות, וכה זעום היה כל הענין באכזבתי, שלא נשמע הדו לא בעתונות היומית ולא בעתונות השבועית. (והרי, מי כמותכם — אחרי ככלות הכל, — לחובת הים בכל משמעת מלים אלו? אזרחות הים העברי ואזרחתכם אתם, לא רק מתוך מסורת הורותיכם והוריכם מימי ביל״ו, בלתי אם — וזהו המכריע — מתוך קורות עברכם הקדמון. קראו נא מחדש, את אשר למדתם בספר „יהושע״ בקשר לחלוקת הארץ לפנים בין תריסר שבטיה הנערצים, ועיינו נא ביחוד, מ—מז לפרק הי״ט האומרים בבירור:

„למטה ב נ י ד ן למשפחותיהם יצא הגורל ה ש ב י ע י, ויהי גבול נחלתם צרעה ואשתאל ועיר שמש, ושעלבין ואילן ויתלה,

ואילון ותמנתה ועקרון, ואלתקה וגבתון ובעלת, ויהוד ובני ברק וגם רמון, ומי הירקון והרקון עם הגבול מול יפו".

אמת הדבר, כי ברשימת ערים אלו לא נזכרה „עין־הקורא", אך שמשון לכדה ויכנה שוק־על־ירך. באשר ליפו, הרי לכדוה החשמונאים ותהי לעיר עבריה עד לחורבננו הגדול. אם כה ואם כה — לדן*) נחשבו שתיהן מאז ועד היום הזה, ובגוללכם, מפה הזדורית וראיתם, כי ראשון־לציון העכשוית נמצאת בעצם לבו של דן הנזכר לעיל, עם בני ברק, יהוד והירקון, בצפונו, ועם תמנתה ואילן במזרחו, ועם עקרון הרחוקה מדרומו ועם יפו (וחולון שלנו) במערבו. חבל עצום „קנטון" נפלא, שרוב אדמתו נמצא כבר היום בידי עברים ומרכזו החקלאי והימי הטבעי הוא בהכרח כפרכם הגדול המונה כבר — כן ירבו — כשבעת אלפים נפשות.

המסקנה? אם תרצו ואם לאו — דנים הנכם גם אתם.

דנים חדישים, יורשי הקדמונים, אשר החתירו את ספינותיהם הגדולות לכל נמלי ים התיכון. אכן, כל עוד אחיה אזכור את בקורי בליטא, אשר בבירתה קאונס, התקבלתי לראיון ממושך ע"י נשיאה הנערץ, סמטונה, והוא הוא אשר הצהיר לי חגיגית כי ימאי דן (וזבולון גם הוא, אחיו הימי בצפון) ישבו אף יצרו את שר־דן (סרדיניה) את ברירתון (בריטניה) את דניה (דנמרק) ויגיעו, דרך הים הבלטי (בשמו העברי כל כך: „הבולט") לימה של ליטא גם היא לסחור עם עממיה באלמוגים ובספוגים ועל הכל — באותו אמבר ניחוחי שממנו עושים הליטאים היום הזה, חוליות שהרונים אצעדות, עגילים וכלי אמנות שונים.

אם זוהי דעתו של ליטאי גדול, „פרופסור" לשפות המזרח, מה יגיד ומה יאמר עברי, ליטאי בכלל ודני בפרט היודע פרק מדברי ימיו בארבעת אלפי שנותיהם הכבודות? הן לא לחנם נזעקה דבורה אשת לפידות בשירת גבורותיה „ודן למה יגור אניות?" מי כמוה ידעה את הדנים אחיה, אשר בחרו לחיות על פני אניותיהם מכניסות־הרוחים מלהקריב את חייהם במלחמת קודש אף נגד אויבים משותפים. והיום עם מערב ראשון־לציון בחופיה הנפלאים, הנמשכים כמעט לאורך — שבעה קילומטרים נכס עצום, רכוש אין ערוך, שרק מעטים מאד משבטינו המחודשים עלולים להתפאר כי גם להם כמותו! — אין אתם יודעים אותו אפילו ידיעה קלה, אין אתם נמסרים לזרועותיו המלפתים והמרעננים יאין אתם מבינים כי עתידכם המיידי אתנו בכיוונכם החקלאי אינו אלא אך ודווקא בכיוון הימי.

אכן גדול עוונכם מנשוא. ראו־נא את אשר עושים בעצם כיוון זה אחיכם ואחיותיכם הצעירים מכם בהרבה.

תל־אביב שהיתה שלשים שנה לפני כן, לא יותר מחלום־לילה ושיוצרי „אחוזת בית" התכוונו, לעשותה פרבר עברי קטן מצפון ליפו הערבית ולשרונה הגרמנית — משתרעת היום לאורך ארבעים קילומטרים, מנהר הירקון ועד לגבולות יפו, עם נמל הומה וסואן ורבע מליון תושבים מובטחים לה כבר בתום חמש השנים הבאות עליה לטובה.

לפני עשר שנים לכל היותר התחרו „בני בנימין" — הלא הם בניכם גם אתם בפטפוטי־מלים ואבחת חרבות, והיום אין כנתניה לשפה ימית, יפה וארוכה (אחד עשר קילומטרים), אין כמותה לפלגה מרחצית הדורה, ואין כמותה ביחוד, למאמצים יפים מכוונים מטבעם מראש, וכבר יתכן לנבא עליה, כי בעשר השנים הבאות היה תהיה ילדת־פלאים זו השניה לארצנו במובן הימאות העברית לכל צדדיה ואפשרותיה. עמק־חפר מתימם גם הוא ועל ידי כך נתעוררה חדרה ותזכור לפתע כי גם לה, עוד מימי ה„אבות" —, עם לוליק פינברג, זה הסירני הנפלא בהרפתקאותיו הימיות המהוללות כנושא דגלם המנוח — שונית נהדרה כארבע הקילומטרים לאורך, ואזרחיה עסוקים ברצינות בהכנת עתידותיה הימיים. בזכרון יעקב נזעקת „טנטורה" לתחייתה עם כל ה„כבארה" לרגליה שטוחה ובעטלית הקדומה המעניקה לה ממלחיה הלבן לרוב, הוקם ישוב ימי מחודש, והרה־מחר.

את מפרץ חיפה (הוא ים זבולון הקדמון) קנתה „קהילית ציון" ו„קרן הקימת" הצילתהו מאבדון ותהפכהו למרכז ימי ממדרגה ראשונה באמת, למן בת גלים ועד למוצא הקישון — הוא נהר הנצחון לדבורה הנביאה.

מה רחוקים אנו — האין זאת? מהתקופה הדיזנגובית, גב „טנטורה", מוזנחה על ידו, בידי השכנים ולכל הישוב העברי כולו אז אף לא פרסה מרובעת אחת אל ימו!

מתי תקום דבורה „ראשונית", מתי יתחבר אליה ברק בן אבינועם מקומי, להיזעק שוב בקול גדול ולאמור: ודן למה יגור אניות?" — במובן האחר אשר לפעל זה — זאת אומרת: (ראשון־לציון) למה תפחד אניות? ומתי יתאושש כפרכם הפורה והצולח לקראת עתידו הימי, שמבלעדו ישקע לאט לאט וירד למדרגת שבט קטן ודל, עם השבטים האחרים מתחרים אתו בהצלחה ומשכיחים אף זכר לו ביהודה השלישית?

עורי, עורי ראשון־לציון והאזיני לקול אחד אוהביך*) מימי בחרותו, כי „בא תורך" ואם רצה תרצי בכך לא תהא גם זו אגדה.

צאי־נא מבין חומותיך ה„גתואיות", התנערי־נא מעם עניניך הצרים והמוגבלים, הפניי־נא את עיניך למערב המגעגע, הזרימי־נא את מאמציך לשיפוץ חולותיך ממדבריותם העכשוית וסולו־נא מסילה רחבה דרך בהם למרחב ולאור, לים ולדרור — כי רק באלה חבויות קדמתך ותפארתך להבא.

כדברי אחד הגדולים לנביאינו מלפנים „שלח לחמך על פני המים כי ברוב ימים תמצאנו". ברוב „ימים" הריבוי ליום וברובו „ימים" הריבוי לים.

היפה למתנות־אל ניתן לך, הראשונה לציון, שטח ימי אל־שני, שלא יסולא בכתם אופיר, ומשאליך היתה שוצריה האל־ימית, למשל, מוכנה לשלם תמורתו אילו היית מוכנה למכור אף את מקצתו.

השתדלו בו עבדיהו ופתחיהו, כי אחרת גדולה הסכנה פן ילקח מאתך לנצחים.

אהבי ככל אשר תרצי, ומי יפריעך? אבל בראש ובראשונה— אהבי את ימך כי רק אז יאהבך גם הוא.

התחילי, אם אמצעיך דלים, בקטנות.

בני בתים ראשונים במדרוני גבעותיך המשקיפים הימה, עם מגדל גבוה לצופי־ים ולמוסיאון ימי נהדר לעתיד לבוא כאשר עשתה הנסיכיות הננסית מונקו, שכל שטחה כולו רק עשירית משטחך ומה גדול מקומה במדע העולמי..

הסדירי מרחצאות צוננים וחמים על פלגתך, גם מלונות נוחים וזולים לכל עובריך ושביך.

הסדירי גשרון מספיק לסירותיך ואצטדיון צנוע למפבייך.

ועל הכל הכריזי גבוהה־גבוהה כי ישך גם את במפת ים־תיכוננו העברי. תכנית מיעוטנית לא רעה כמדומני.

או אז ורק אז תהיה בבת ובעונה אחת ראשון־לציון וראשון — לציון. עם יונה הנביא כסמל חיים לדגלך הימי.

*) באשר להערה התכנית עצמה, כי הדנים הגרו לצפון, בסביבות ליש מי מרום, הרי מדובר שם רק על שש מאות מהם (ומשפחותיהם) וידוע הדבר, כי מספר הדנים בכלל היה שבעים אלף, — השבט היותר מאוכלס אחרי יהודה על אף שטחו הצר בערך.

*) ראה „הימה" קובץ מאמרים ימיים לאיתמר בן אב"י בהוצאת „זבולון" בת"א. שנה א' לנמל תל אביב.

תם ונשלם

מפתח

שמות האנשים והמוסדות אשר באו בספר „ראשון לציון"

(על-פי סדר א"ב ומספרי הדפים)

אבא בן עוקבן 390.
אבגוסטובסקי 70, 71, 75 נ"פ (נ' פעמים) 96.
אברימי בן נחמיה 390
אבהו (רבי) 8.
אבו רבך (שיך) 444.
אבולעפיה דוד 50
אבולעפיה רפאל 340, 497
אבולעפיה שלמה 50, 183, 185, 186, 190, 191 ב"פ,*) 193, 202, 204, 422, 425
אבו קישק (שיך) 411
אביבה (חברה) 462
אביה בן רחבעם 390
אבינרי יצחק 91
אבן שמואל ד"ר יהודה 513
אבנימלך מ. 16, 17, 61, 62, 63, 66
אברבאיה יהושע 184, 391, 401, 407, 446 ד"פ, 471, 481
אברהים פשה 444
אברהים בן דוד 390, 405
אברהם בן זאב 390, 495
אברהם בן נתן 390
אברהמית חנה 206
אברהמלי (רבי) 52, 165
אברמוביץ אברהם 33, 184, 188
אברמוביץ אלחנן 183, 187, 330, 436, 518
אברמוביץ אליעזר 33
אברמוביץ אסתר 518
אברמוביץ ברך צפורה 183, 186
אברמוביץ—גולדשטיין דינה 183, 187, 518
אברמוביץ גרשון צבי 518
אברמוביץ זאב 27, 28, 30, 32, 38, 69 92, 124, 126, 127 ב"פ (ב' פעמים), 158, 160, 190, 240, 241, 310, 424, 434
אברמוביץ חיה שרה 33
אברמוביץ יעקב 518, 519, 520
אברמוביץ לאה 436, 518
אברמוביץ לאזר 90
אברמוביץ מאיר 378
אברמוביץ מנדל 161, 314, 371, 471, 493, 518, 520
אברמוביץ מרדכי 59, 183, 239, 302, 378, 406, 409, 417, 423 ב"פ, 429, 430 ד"פ, 435 ה"פ, 436 ו"פ, 449, 488, 489, 518 ב"פ, 520, 526
אברמוביץ מרים 33, 92
אברמוביץ משה 342
אברמוביץ נחמיה 60, 430
אברמוביץ נתן 430
אברמוביץ פאני 33, 92
אברמוביץ צבי 430
אברמוביץ ראשי 520
אברמוביץ רחל 379
אברמוביץ שלום יעקב 191
אברמוביץ שלמה 430, 436
אברמוביץ שמעון 511
אגודת אחריות המקנה 489
„אגודת האלף" 296
אגודת הכורמים המשותפת ראש"ל וזכ"י 242, 243, 246, 247, 248, 277, 284, 285, 308, 446, 462, 510, 516
אגודת הפועלים 495
אגודת הצרכנים 500
אגודת ישראל 217, 500, 502, 503
אגודת נטעים 494
אגודת רעים 313, 442
„אגודת שוחרי מוסיקה" 515
אגוזי מרדכי 436 ו"פ, 491
אגוסטום קיסר 5
אגרו 243
אגריפום 5
אדוי יוסף 60
אדונים 315
אדיסון 513
אדלמן מרדכי (מיוחס) 148
אדריאנוס 10
אהל יצחק 205, 206, 510, 515
אהליאב מאיר 488
אהרונוב שרה 102
אהרונוביץ א. 204
אהרוני אריה 205
אהרוני ישראל 259
אהרונסון אהרן 326, 332, 342
אהרונסון רבקה 335
אהרונסון שרה 342
אוהבי ציון (אגודה) 303
אוליפנט לורנץ 34, 70, 319
אוירבך משה ד"ר 214, 381
אונקלס 382
אוסובצקי בורים 102, 165, 241, 245, 246, 314, 315, 316, 379, 445, 455, 457, 458 נ"פ, 461, 481, 482 ח"פ, 483 ב"פ, 512, 513
אוסובצקי יהושע 33, 36, 42, 48, 83, 85, 100, 102, 119, 120, 121, 124, 125 ד"פ, 126 נ"פ, 127 נ"פ, 131, 132 נ"פ, 134 ב"פ, 135, 136 נ"פ, 138, 139, 140 נ"פ, 161, 183, 190 ב"פ, 311, 313, 314, 315, 331, 380, 424 ב"פ, 440, 441 ט"פ, 442 ב"פ, 445, 458 ב"פ 493
אוסובצקי הרב שמחה בונים 204, 376, 377, 380, 441
אוסטינוב (ברון) 105
אוסטרובסקי הרב משה 467
אוסטשינסקי אליהו 183, 187
אוסטשינסקי אליקים ד"ר 302, 303, 423, 516
אוסטשינסקי גרשון 424
אוסטשינסקי דוד 59, 425, 435, 436 ד"פ, 437, 476
אוסטשינסקי הרצל 59, 425
אוסטשינסקי חנה 425
אוסטשינסקי ירוחם 59
אוסטשינסקי מרים 425
אוסטשינסקי שולמית 205
אוסטשינסקי שמואל 29, 161, 163, 319, 325, 331, 377, 395, 396 423, 424 ח"פ, 431, 434, 435 נ"פ, 436 ה"פ, 476, 493
אוסישקין מנחם מ. 70, 91, 95, 228, 281, 304, 322, 444, 467, 469, 475, 476, 510, 511
אופנהים שמואל צבי 239, 302, 487, 516, 517
אופר (ביח"ר פיאו) 527
אוקבה 426, 527
אוקסמן מרדכי 239
אוקסמן משה 436
אורבך מנחם 61
אורישנסקי בנדט 400
אורלוב 70
אורמסבי גור 318, 524
אושרי 129, 131, 132, 134, 136, 138, 313
אחז בן יותם 390
אחזיהו בן יורם 390
אחד העם 143, 233, 296, 304, 316, 320, 336, 477
„אחיאסף" 296, 305
אטינגר חיים 270, 296, 299
אטינגר (פקיד) 444, 445 ב"פ
איגלי ליאון 260, 487
אידלזון א. 228
אידלמן ברוינה 204, 205, 208, 209
אידלנד בן ציון 92
אידלסון שמואל 498
אידר ד"ר 410
איוב אנטון 70, 87, 82, 84, 93 ב"פ, 94
איזוביוס 1, 8
איזין נרשון 342
איזין יוסף 60
איזנבנד בטי 33
איזנבנד בן ציון 33
איזנבנד ברכה 33
איזנבנד ברל 33
איזנבנד לוי יצחק 27, 28, 32, 33, 38, 104, 142, 145, 158 ב"פ, 160, 375
איזנבנד מנדל 33
איזנבנד נחום 33, 99
איזנבנד רחל 33
איזנבנד שמאי 33, 99
איזנברג אברהם משה 494
איזנברג אהרן 83, 91, 93, 199, 247, 248, 260, 281, 282, 288, 293, 318, 325, 327,

---

*) ראשי תיבות: ב"פ, נ"פ וכו', הם: ב' פעמים, או נ' פעמים וכו'.

331, 395, 397, 398, 401, 402, 448, 494
ד"פ, 498, 510
איזנברג אהובה מאר 498
איזנברג אמציה 498
איזנברג בלהה 498
איזנברג בן כרמי 498
איזנברג חנה נחומזון 498
איזנברג חנה פרומקין 498
איזנברג יהודית הררי 495
איזנברג יהושע 498
איזנברג מיכל כהנא 498
איזנברג עובד 498
איזנברג רחל 498
איזנשטד יהושע 169, 190, 214, 223, 318, 462, 511
איזנשטד שמואל ד"ר 494
איזקסון צבי 291, 505
איזרסקי 527
איכילוב 331, 507
אילה מלכה 302
אילרנטיפי איליאן טהר 413
אימבר נפתלי הירץ 311, 508, 528
איינשטיין אלברט 464
איצלי (רבי) 52 ״פ, 419
איצקוביץ 70
איתיאל אריה 422, 435 ד"פ
איתן ישראל 204, 224, 231 ב"פ, 232 ב"פ
אלבוסתאני ואדיעה 451
אלביטר עבד אל ראוף 517
אלברנס 496
אלבש מושה 57
אכטמן צביה 375
אלדגני מוסה 28
אלוני דב 92, 205, 218, 510, 511, 513, 514
אלונר אסתר 102
אלונר זהבה 102
אלונר חיה 102
אלונר יעל (הינדה) 102
אלונר ישראל צבי 102
אלונר נח 102
אלונר רחל 102
אלונר שאול 35, 96, 102
אלטמן 510
אלטשולר אהרן 335
אליאלית חנה 205
אלידע (חברה) 245
אליוט ג'ורג' 24
אלימלך אריה הרב 458
אליפז התימני 226
אלישברג הרב מרדכי 426, 444
אלישע ירושלמי 241
אלישר חכם באשי 99
אלישר יעקב שאול 445
אלכמיסתר מאיר 444, 482, 504, 513
אלכסנדר דומה (חבן) 109
אלכסנדר השני 313
אלמליח ליאון 98
אלנבי ננרל 301, 342
אלסתר מרים 59
אלסתר נפתלי 59
אלעזר צבי 495
אלפיה יצחק 205 ב"פ
אלפרין זאב 206
אלקלעי הרב 24
אלקן ארלר 275
אלשונגר הרב 99
אמון בן מנשה 390
אמונים (קבוצה) 502
אמזלג חיים 26, 28, 30, 31, 33, 34, 38, 122, 142 ב"פ, 160
אמזלג יוסף 33
אמינופים (פרעה) 3
אמציה בן יואש 390
אמציהלבסקי ויטיה 309
אמציהלבסקי יהודה (אריה) 161, 186, 257, 378, 436
אמרי (וזיר המושבו) 525
אמתי צבי 205, 436
אנבר פשה 393, 394
אנגל 230
אנגלשר—פרימן מרים 48
אנטין יהושע 239, 435 ג"פ, 488, 503
אנטין מרים 430
אנטין שמעון ד"ר 371, 505
אניספלד צבי 92
אסא בן אביה 390
אסנת 428
אסף מ. 6
אספסיאנוס 5
אספרנטו 89
אפל יהודה 426
אפלבוים מ. 445, 454
אפ"ק 38, 39, 40, 433, 498
אפרים צבי 495
אפרתי ד"ר 224
אפשטיין (בילו"יו) 70
אפשטיין דב 239
אפשטיין חיים 49, 161, 174, 177, 183, 185
אפשטיין יצחק 193, 260, 344, 487
אקוה דוד 435
ארטוף ועד המושבה 323
אריאב ח. 476
אריה אברהם בן גבריאל 502, 519, 520
אריה ג. רפאל 59, 383
אריה גבריאל 161, 186
אריה רפאל בן שמואל 59, 60 ב"פ
אריה שמואל 184, 188
אריסטובלום 9, 493
אריק אמריקן קולוני 258, 259 ב"פ 453, 454, 455
ארליך יפה 239
ארלנגר זוסיל אליעזר 148
ארלנגר מיכאל 42, 44, 69 ב"פ, 85, 109, 110 ב"פ, 115, 119 ג"פ, 120 ג"פ, 121 ד"פ, 122, 123 ב"פ, 124 ג"פ, 125 ד"פ, 126 ו"פ, 128, 129, 130, 131 ג"פ, 132, 133 ג"פ, 134, 135 ג"פ, 136 ב"פ, 140, 141, 142, 144 ג"פ, 145, 146 ג"פ, 147, 148 ג"פ, 149 ג"פ, 150, 151, 159 ג"פ, 160, 162 ג"פ, 193, 260, 263, 312, 438
ארמנס 241, 245, 253, 256, 257, 265, 330, 444, 440, 441
ארנשטיין ארנולד 498
ארנשטיין—גרזובסקי נחמה 498
הארץ (עתון) 304
ארץ אבות (אנודה) 214
אש שלום 476
אשבל דב ד"ר 356
אשבל מ. 204
אשכנזי 70
אשמנעזר מלך צידון 4
אשר בן דוד 390
אשרוב דרובין חיה 83
אשרוב ש. 378
אשתורי הפרחי 11

באם שמואל 205
באר המושבה 59
בא"ר (ברון אדמונד רוטשילד) 134, 438
באר טוביה (ועד הכפר) 323
בארד אברהם 27, 96 ד"פ, 145, 160, 190, 429
באש ויקטור 486
בביטש ליפא 183, 186, 245, 444
בהא אלדין 333, 391, 392
בובשובר אריה ליב 436
בוגוסלבסקי יוסף 491
בונרצ'וב ד"ר חיים 231, 390, 391, 513
בודנהיימר ד"ר 445, 459
בוטושנסקי נח 51, 158 ב"פ
בוטקובסקי צבי 91
בולוטין מנחם 436, 491
בולקין אלחנן 127 ב"פ, 134, 183, 185, 186
בולקין זהבה 302
בולקין רבקה 184, 188
בולקין שלמה 184, 185, 188, 437 ב"פ, 517
בונדי 129
בונדר שמחה 342
„בונים החפשים" אגודה 521
בוסקילו 196, 397
בוקששתר 202
בורלא יהודה 205
ביבר בתיה 491
ביגר י. 113
ביהם א. ד"ר 371
ביין ד"ר 513
ביל"ו 21, 25, 36, 69, 70, 71 ב"פ, 72 ג"פ, 73 ד"פ, 75, 76, ד"פ, 81, 83, 84, 86, 89, 90, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 105, 142, 146, 149, 150, 169, 226, 310, 312, 313, 396, 414, 476, 477, 478, 492, 528
בינסון בילה 246
בינסון חסיה 93
בינסון יהושע 93, 246, 435 ב"פ
בינישביץ—קרון ליבה 234
בינשטוק יהודה ליב 327, 510
ביקונספילד לורד 24, 472
בירגר גרשון 183, 187, 434
בירה ביח"ר 527
בירנבוים בלומה 98
בירנבוים יוסף 98
בירנבוים ד"ר נתן 305
בית אוצר התישבות היהודים 38
בית הכנסת ברשל"צ 13, 39, 415, 418 508
בית המטבחים ברשל"צ 416
בית הספר העממי ברשל"צ 508, 510
בית העלמין ברשל"צ 54, 81, 385, 401, 421
בית העם ברשל"צ 405, 406, 418, 421, 428, 430, 460, 504, 508, 511, 512, 513, 514, 521
בית הפקידות 190, 405, 508
בית חרשת למרצפות 527
בכר דוד 60
בכר נסים 79, 125, 127, 131, 134, 149, 191
בכר פורטונה 203
בלבן אליעזר 60, 435
בלוך אדולף 100, 101, 104, 170, 192, 198, 266, 316, 327, 377, 415, 416, 440 ב"פ, 442 ג"פ, 444 ו"פ, 445, 452, 455, 482, 485, 494

בלוך אריה לֵיב 60
בלוך פ. 122
בלום 78
בלומברג אריה ודוב 61
בלומנפלד דוד 401
בלאנקהורן 16
בליק ס. נ. 16
בלפור ארטור ג'יימס 109, 304, 334, 335, 337, 432, 467, 469, 471, 472, 474, 494, 525
בלפור (בי"ס עירוני בת"א) 498
בלצרקבסקי דוד 300
בלקינד אולגה 36, 82, 507
בלקינד איתן 82 ה"פ, 403, 426, 436, 437, 486
בלקינד ישי 82, 337, 340, 342 נ"פ, 486
בלקינד ימימה 82, 205, 337
בלקינד ישראל 25, 36, 41, 70 ב"פ, 71, 76, 77, 78 נ"פ, 79 ד"פ, 80, 81 ד"פ, 82, 95, 144, 149, 150, 153, 196, 264, 208, 214, 224, 227, 230 ב"פ, 312, 313, 314, 318, 417, 438, 344, 404, 495, 507, 508, 510, 515
בלקינד לאה (לילקה) 82
בלקינד מאיר 25, 76, 79, 193
בלקינד מאיר (בן שמשון) 82, 342, 515 ב"פ
בלקינד מאירה 82, 375, 514 ב"פ
בלקינד מרים 82
בלקינד נחמה 204, 206, 234
בלקינד נעמן 82, 184, 188, 212, 342, 403, 426, 515
בלקינד סוניה ד"ר 79
בלקינד עוזי 82
בלקינד עכסה 80
בלקינד פינברג פאני 70, 71, 79, 81, 82, 93, 95, 507, 515
בלקינד פנינה 49, 515
בלקינד שמשון 49, 70, 71, 79, 81, 82, 95, 96, 196, 226, 315, 316, 337, 403, 404, 423 ב"פ, 430, 434 ב"פ, 435 ו"פ, 436 ב"פ, 476, 507, 511, 512, 514, 515
בלקינד שפרה 82
במבוס ויקי 245, 292
בן־אבי איתמר 330, 335, 525
בן־אביגדור 198
בן־אליעזר מ. 506
בן־אפרים חיים 488
בן־אריאל יעקב 183, 185, 419
בן־בסט בנימין 98
בן־ברגר 395
בן־ברוך (אחות) 518
בן־ברוך טוביה 435, 436, 488
בן־ברוך צבי 60
בן־גוריון אביגדור 498
בן־גוריון דוד 462, 498, 499
בן־דור שלמה 204
בן־זאב אברהם 33, 188
בן־זאב גרטלה 60
בן־זאב ד"ר אליעזר 33 ב"פ, 99, 183, 185
בן־זאב רות 465
בן־זאב שמואל 60, 342
בן־זאב שמעון 33, 183, 187, 212, 436, 377, 488
בן־טובים חיים 205
בן־טובים (מנהל אפ"ק) 391
בן־יהודה אליעזר 71, 90, 94, 191 נ"פ, 192, 198, 203, 213, 226, 227, 228, 236 ד"פ, 237 י"פ, 238 כ"פ, 330, 344, 346, 388, 444, 477, 488, 504, 506, 510
בן־יהודה חמדה 234, 238
בן־יעקב מאיר 488
בן־יעקב עמנואלה 234
בן־יצחק אברהם 488
בן־כהן אפרת 522
בן־כהן צבי 59, 239, 436 ה"פ, 437, 476, 490, 516, 517 ב"פ.
בן־סירא 7 ב"פ
בן־סעדיה נתן 380 ב"פ
בן־עובדיה סעדיה 423
בן־עזר מרים 206
בן־עמי אריה 59
בן־עמי אביבה רודמן 227
בן־עמי חיהם 307, 308
בן־עמי יודילוביץ חובב 113, 141, 227
בן־עמי רחל דטלצויג 227
בן פינחס דוד 302, 303, 356, 379, 455, 521
בן־פינחס שלום 435 ב"פ
בן־צבי יצחק 6, 335, 427, 499
בן־צבי שמואל 59, 92
בני־בניטין 91, 471, 516
בני־ברית 92, 94, 223, 510, 517, 521
בניידן 2
בניי־יהודה בנולן (ועד המושבה) 324
בני־משה 198, 296, 305, 498
בני־ציון 340, 341
בנימין מטולידה 6, 11
בנק המרכזי 489
בנשימול 78, 79, 116, 118, 119 נ"פ, 121 ב"פ, 122 נ"פ, 126 ב"פ, 130, 131, 132, 133, 134 ה"פ, 135, 136, 138 ב"פ, 144 נ"פ, 438 ז"פ, 440.
בסקינד יעקב 94, 239
בעמדיט ד"ר 527
בצראוי יוסף 59
בק ליפא 342
בקר אליעזר 59, 60, 436 נ"פ, 437 ב"פ
בקר משה 59, 239, 435, 436 ב"פ, 489 ב"פ.
בר כוכבא 5, 9
בר פאול 452
בראון יהודית 523
ברבש ש. 91, 273, 275, 293, 320, 322
ברגסונים 464
ברגר משה 102
ברד אברהם 183, 377, 518
ברד צפורה 518
ברד שרה 92
ברומן הרב ראובן זרח 381 ב"פ
ברודני 70
ברוידה יעקב 271, 273, 292, 293, 294, 296, 306
ברוכוביץ מ. 70
ברויטמן חיים 60, 239, 355, 378, 436 ב"פ
ברוינשטיין חיים 487
ברון רחל 204, 206, 234
ברוצינר 241, 245, 444, 455
ברוק יעקב 25
ברור ד"ר א. י. 12, 16
ברטנורא 478
ברייל אברהם 172, 252, 393, 394, 397, 400, 402, 445, 485
ברייל דן 316, 512
ברייל יחיאל 68, 120, 122
ברייל פריזר 190
ברישבסקי נפתלי 342
ברישבסקי שלמה 183, 188
ברישעס קומפני 37, 78
ברכיה בן־חנניה 390
ברליאוסקי יעקב 70
ברלין א. 391
ברלין ד"ר חיים 302
ברלניצקי אריה 183, 187, 315, 434
ברלניצקי יהודה 417, 511
ברלניצקי יהודית יודילוביץ 227
ברלניצקי חיים 183, 188, 384, 385, 489
ברלניצקי—אברמוביץ לאה 430
ברלניצקי מרדכי 59, 163, 183, 188, 239, 431 נ"פ, 432, 435, 436 ד"פ, 437, 449, 452, 489
ברלניצקי נחמה 205, 432
ברלניצקי נתן 161, 186, 377, 434
ברלניצקי צפורה 432
ברלניצקי שלום 432
ברלניצקי שמעון 60, 340
ברלניצקי שרה 205
ברנדים לואי 318
ברנדמן ישראל 515
ברניצקי אבא 60, 183, 188
ברניצקי בנימין 60
ברניצקי עוזרא 338
ברניצקי רבקה 522, 523
ברניצקי צבי 60 ב"פ, 384, 437, 516
ברנר ד"ר 513
ברנשטין אברהם 184, 185
ברנשטיין אליעזר 15, 59, 173, 177, 178, 355, 375, 424
ברנר י. ח. 410
ברס 340, 341, 486
ברסלבסקי טוני 201, 204
ברק דוד 491
ברקוביץ ישראל 60
ברקוף לֵיב 496
ברשבסקי בת שבע 205
ברשבסקי שמחה 60
בתלם (קבוץ) 499

גאולה (חברה) 281, 301
גבינום 5
גביש 426, 527
גבעת גנים (קבוץ) 499
גדוד העברי 299, 300, 499
גדליהו 24
גדליהו בן יוסף 390
גדליהו בן שלמה 390
„גדעונים" 341
גדרה (ועד המושבה) 323
גוטהילף ויליאם 282, 291
גוטוואר 275
גוטליב רוברט 474, 491, 517
גוטמכר אליהו 24
גוטמן דוד 25, 104
גוטמן יצחק 205
גוטמן־מויא 505
גוטפריד שרה 206
גולד 325
גולד טובה 486
גולדבלום ישראל איסר (יאפ"ו) 148
גולדברג אברהם זאב 161, 186
גולדברג אלכסנדר 303, 322
גולדברג בנימין 304

גולדברג חיים 444
גולדברג יצחק ליב 161, 246, 273, 277, 289, 291, 293, 294, 295, 296, 303 ג"פ, 304, 309, 510 ב"פ.
גולדברג ישראל 302
גולדברג מרים 346
גולדברג סטיושה 302
גולדברג פין 183, 187
גולדברג צבי 342
גולדין אריה 184, 188
גולדין יעקב 300
גולדין שלמה 248, 325, 510
גולדמן יהודה 204
גולדנברג בנימין 59, 60
גולדנברג שרה 205
גולדנהירש 325.
גולדשטיין אריה 248
גולדשטיין דינה 518
גולדשטיין דורה 98
גולדשטיין חרות 514
גולדשטיין ליב 423, 518
גולדשטיין משה 183, 185
גולדשטיין מתתיהו 206, 218
גולדשטיין ש. 60
גולדשמידט 120, 126, 128, 129 ב"פ, 136
גולדשמידט ראובלה 419
גולובוב משה 300
גולני יצחק 205, 233
גונדלמן אברהם 206
גורביץ דוד 13
ג'ורג' הקדוש 5, 6 ב"פ
גורג'י אליהו 196, 197, 200, 202, 204
גורניאש 4
גורדון מחובבי ציון (רוסיה) 137
גורדון אברהם 342, 471
גורדון אריה 79, 193, 195 ב"פ, 196, 197 ג"פ, 198, 199 ג"מ, 200
גורדון יהודה ליב 523
גורדון זאב 183, 185, 186, 417, 434 ב"פ, 435
גורדון זאב (מכונאי) 184, 188, 239
גורדון יהושע 185
גורדון יוסף 60, 185, 188, 239, 489
גורדון מנחם 54, 184, 185, 188, 239, 489
גורדון צבי 43, 527
גורדון שלמה 25
גורדון שמואל ליב (שלונ) 228
גוריא בן מר זוטרא 390
גורינה שרה 206
גורלסקי ד"ר חנה 506
ג'זמר אברהם 102
גחש"א (חברה) 495
גינגס 325
גינזבורג אהרן 183, 187, 229, 246, 291, 315, 322, 437
גינזבורג אשר (אחד העם) 91, 444
גינזבורג בצלאל 491
גינזבורג זאב 239
גינזבורג יהודית 405
גינזבורג יעקב 91, 247, 248, 510
גינזבורג יצחק 49, 183, 187
גינזבורג נח 60, 183, 185, 208, 238, 258, 317, 377, 434 ג"פ.
גינזבורג ערינה 82
גינזבורג שניאור זלמן 184, 188
גינזבורג ש. (הרב מקידן) 32
גינזבורג-פרימן שרה 49
גיסין אבשלום 431
גיסין אריה ליב 91, 183, 229, 247, 248, 377, 430, 431 ד"פ, 434 ג"פ, 435, 510
גיסין בנימין 431
גיסין דוב 60, 315, 436 ב"פ.
גיסין דבורה 431
גיסין דוד 229, 383, 430, 444, 447, 495, 496 ו"פ, 497 ג"פ
גיסין זלמן 91 ב"פ, 325, 327, 448
גיסין משה 229
גיסין נחמה 201, 204, 229
גיסין רבקה 552
גיסין שושנה 431
גיסין שפרה 202, 204, 224, 229 ב"פ, 419
גיפשטיין בצלאל 502
גיפשטיין יהודית 511
גל שמואל 436
גלובצ'יק חנינא 502, 519, 520
גלוסקין-ברלין ד"ר חנה 302
גלוסקין זאב 83, 91 ג"פ, 184, 228, 242 ב"פ, 245, 246 ב"פ, 247, 248 ב"פ, 270 ב"פ, 271 ד"פ, 272, 273, 277 ב"פ, 281, 288, 289, 292, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301 ה"פ, 302, 304 ב"פ, 305, 307, 309, 320, 322, 325, 326, 332, 345, 395, 396, 406, 435, 440, 448, 456, 462 ג"פ, 463 ג"פ, 464 ג"פ, 475, 480, 481, 484, 485 ב"פ, 486, 510 ב"פ, 521
גלום נלי 309
גלור ארתור ד"ר 506
גלור משה 59
גלור ראובן 342
גלט 397
גלין טויבה 205
גליקברג 141
גלעקמן (גנן) 345
גלמן 94
ג'מאל (סגן ג'. פשה) 398
ג'מאל פשה 13, 14, 171, 173, 175 ב"פ, 228, 297, 300, 309, 333, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 401, 402, 403, 446, 447, 448, 499
„גמילות חסד" בפריז 118
גמיש ביה"ר לנומי 527
גמליאל רבן 9
גסטר מ. ד"ר 320, 322
גפן יוסף 206, 218
גרייבסקי פנחס 103
גרבוב יצחק 51 ג"פ, 158 ב"פ, 160
גרברג שרה 419
גרובר משה 381
גרוס ויהלם 214
גרוסמן שלומן 78 ב"פ
גרזובסקי אסף 335, 498
גרזובסקי דבורה 498
גרזובסקי הדסה 498
גרזובסקי יהודה 79 ב"פ, 152, 153, 192, 193, 194, 195, 196, 198, 199 ב"פ, 208, 227, 228, 327, 344, 391, 444, 473, 498, 510
גרזובסקי ישעיהו 498
גרזובסקי ישעיהו ראובן 498
גרזובסקי נחמה 498
גרזובסקי עמיהוד 498
גרזובסקי ציולה 498
גרזובסקי רחל 498
גרזובסקי שפרה סמילנסקי 498
גרי ד"ר 336
גרין יצחק 105
גרינברג ושוסטר 527
גרינברג אברהם 91, 320, 322
גרינברג נחום 184, 185, 269
גרינהוט ד"ר 318
גרינוולד סנן נציב 517
גרינשטיין אסתר 103, 104
גרינשטיין זאב 35, 96, 103 ד"פ, 240, 391
גרינשטיין חיים 103
גרינשטיין מאיר 103
גרינשטיין מיכאל 103
גרינשטיין צבי 103
גרינשפן צבי 333
ג'רמן (צרפתי) 440
גרץ צבי פרופסור, 109, 151, 152, 505
גרשברג אברהם 94, 239
גרשום מאור הגולה רבנו 388, 513

דאבין (חברה) 25, 76
דגון 6
דהן א. 205
דובובסקי יהודה 302, 527
דוברובסקי לאה חזן 205
דוברובסקי מרדכי 205
דובנוב זאב 70, 71, 191, 226
דובניקוב 206
דוברוילובוב 89
דן גוטליב 226
דוד המלך 2, 3, 7, 341, 389, 495
דוד בן גדליה 390
דוד בן הושע 390
דוד בן זכאי 390
דוד בן חזקיה 390
דוד בן חצוב 390
דוד בן יהודה 390
דוד בן ישעיה 390
דוד בן נחום 390
דוד בן שלמה 390
דוד בן שמשון 390, 495
דוד בן שמעיה 390
דוד בן שמעון שאלתיאל 390, 495
דודזון אבישי 60, 436
דודזון אבנר 516
דודזון-וינגודסקי פסיה 184, 188, 490
דודזון חיה 184, 188
דודזון יואב 59, 60, 61, 239, 436, 516, 517
דודזון מנחם מנדל 84, 188, 490
דודזון גיסין משה 229, 423
דויטש אברהם 92
דויטש יוחנן 388, 453, 455
דויטש פרופסור 214
דויטש שבתי 514
דולברגר חיים 386
דומה אלכסנדר 109
דורי ויקטור 452
דטלצויג רחל 227
דיגור (גנן) 70, 76, 77, 78, 84 ב"פ, 85, 116, 118, 128 ב"פ, 129 ג"פ, 131, 132, 134 ב"פ, 138, 139, 142, 144 ב"פ, 158, 240, 260, 312, 313, 437, 438 ג"פ
דידם 318
דיהא 260
דיזנגוף מ. 281, 282, 326, 390, 391, 392,

397, 398, 400, 401, 402, 403, 406, 409, 471, 476
דימנט דוב 184, 185
דיסקין הרב יהושע 99
דיפוי 444 ב"פ, 482
דיק 77 ב"פ, 78
דיקודרי 452
דיקין דניאל 422
דיקין שפרה 422
דיקמן ד"ר ארתור 502, 506
דיקשטיין פרופסור 231
דירקהיים פרופסור 486
דכתר אידה 205
דמביצר ר' חיים נתן 505
דן 2, 3, 7
דנין יחזקאל 331
דנין שרה 205
דנציגר אסתר 523
דפנא משה 205
דקר בנטון 297
דרבלה ד"ר 99, 183, 185, 444, 503
דרובין אליעזר 60, 338, 340
דרובין ברתה 83, 522
דרובין חיה 60.
דרובין חנה 60, 83, 204, 436, 522
דרובין חנאל 83, 342
דרובין יואל 70, 71, 83 ד"פ, 91, 95, 96, 164, 247, 288, 289, 290, 377, 434 ג"פ, 435, 436, 489
דרובין יוסף 83
דרובין רפאל 83
דרויאנוב א. 16, 71, 72, 74, 149, 192, 327, 342, 499, 510
דרוין 513
דרויש מוחמד 196
דריפוס גסטון 527
דריפוס פאול 527
דריפוס 151, 469
דרום יהודה (חברה) 497
דרוק דוד 45, 46, 109
דרימר נחום 346
דרור (א. מ. פרימן) 32

האחדות (אגודה) 515
האן ד"ר 502, 518
הבימה 510
„הדסה" בית חולים 82, 336, 522
הוברמן א. צ. 488
הוברמן דוב 436
הוברמן נחמן 491 ב"פ
הוז דוב 476
הוזדורף כ. 248
הוכברג 400
הולצמן־העציוני ד"ר 343
הולצר פינחס ד"ר 239, 506, 516, 517
הולצר רבקה 239, 523
הונא בן חייא 390
הונא בן כהנא 390
הונא בן נתן דצויתא 390
הופיין ז. 326, 400
הופמן שלמה 206
הופקינס מינ'ור 333, 338
הורביץ אביגועם בן צבי 40
הורביץ אריה 79, 193, 196, 198, 200, 203, 204, 227, 512, 513
הורביץ בנימין הרב 402
הורביץ נרשון 183, 239, 260 ב"פ, 268, 279, 281 ג"פ, 316, 434 ד"פ, 476, 487 ה"פ, 489, 511, 512, 513
הורביץ דוד 437
הורביץ דוד וגרטלה 60
הורביץ הרצל 205, 515
הורביץ ישעיהו 51, 56 ג"פ, 158 ב"פ
הורביץ מרים 205
הורביץ משה 193
הורביץ צבי 40, 70, 95
הורביץ רבקה 204, 487
הורביץ שולמית 487
הורדום 5 ב"פ, 8
הורקנום 9
הושע בן דוד 390
החלוץ (הסתדרות) 499
החסיד ר' יהודה 422
החנוכית רבקה 205
היוצר ביח"ר 527
היזל שניאור זלמן 184, 188
הייכלר ויליאם הכומר 445, 461
הילדסהיימר הירש 245
הילדסהיימר משה 275, 292
הילדסהיימר עזריאל הרב 504
הילפרין אברהם 260
הילפרין זלמן אליהו 492, 494
הילפרין מיכאל 313, 314, 401, 424 ב"פ, הימן יצחק 60, 378
הימן משה יהושע 378
היניך חנוך הרב 419
היספן פיביל 27, 28, 32, 34, 38, 104, 126, 134, 154, 158, 161, 190, 224, 414, 434,
„היעלים" (אגודה) 515
הירונימוס 5
הירש ד"ר 115
הירש שמואל 48, 67, 70, 71, 76 ב"פ, 77, 78, 84, 110 ב"פ, 112, 113 ב"פ, 114, 115, 116 ד"פ, 117 ג"פ, 118 ג"פ, 119 ג"פ, 120, 121 ג"פ, 122, 123, 124, 125 ב"פ, 126 ב"פ, 128, 129 ג"פ, 130 ב"פ, 131 ג"פ, 132 ב"פ, 133, 135 ב"פ, 136, 137, 138, 141, 143, 144, 146, 147, 149, ג"פ, 150 ו"פ, 151, 160, 192, 310, 311, 312, 313, 314, 376, 440, 442 ב"פ, 493
הירשנזון חיים הרב 99
הירשנזון יעקב מרדכי הרב 99
הירשפלד ברכה 60, 239, 354, 435 ב"פ, 436, 457, 484, 489
הירשפלד מאיר 59, 60, 161, 183, 186, 401
הירשפלד מלכה 183, 186
הירשפלד צבי 184, 185, 188, 239, 247, 258, 377, 385, 434 ב"פ, 435, 436 ב"פ, 437
הירשפלד רבקה 452
הירשפלד שמואל 186
הכהן זלמן 381
הכהן מרדכי בן הלל 184, 185, 273, 385, 444
„הכנסת אורחים" (חברה) 518, 520
הכשרת הישוב (חברה) 180
הלבן רחל 206
הלואה וחסכון (בנק בראש") 425, 428, 488 ב"פ, 510
הלוי אברהם 255, 224, 233
הלוי דוד בן פינחס (עיין בן פינחס)
הלוי ר' יהודה 47, 478, 513
הלוי יוסף הרב 302, 377, 383, 387, 388, 444 ב"פ, 457, 497
הלוי יוסף צבי הרב 101
הלוי משה 342
הלוי נפתלי הירץ הרב 99, 101, 311, 376, 383, 385, 388, 417, 457, 458
הלוית בתיה 205, 522
הלל 52, 183, 187, 488, 511
הלל הכהן צפורה (פינה) 37
הלל חיה בלומה 52, 224
הלל יצחק 60, 184, 189, 247, 355, 383, 384, 488
הלל ירמיהו 60
הלל ישעיהו 60
הלל נפתלי 27, 28, 31, 51 ב"פ, 52 ב"פ, 53, 56 ג"פ, 158, 160, 164, 190, 208, 238, 416 ג"פ, 417, 434 ב"פ
הלל שפרה 488
הללס ש. 152
הלמן בתיה 523
הלפרין אברהם 487
הלר אחים 60 ב"פ
הלר יו"ט ליפמן הלוי 420 ב"פ
המבורגר ד"ר 131, 134
המגבש (תעשית צנורות מלט) 527
„המזרחי" (חברה) 217
„הנדיב הידוע" 28, 45, 109, 110, 111
העובדים הציונים הכללים 502
הנצי"ב (הרב נפתלי צבי יהודה ברלין) 426
הס משה 24
הסתדרות העובדים הכללית 500
הסתדרות העובדים הלאומית 502
הסתדרות הציונית 478 ה"פ
הסתדרות נשים 476, 522, 523
הפועל המזרחי 500, 501
הפנר פנינה 523
הפועל הצעיר 214
הצעיר העברי 214
הר ש. 224
הר תפארת (פינברג) 28
הרינגטון ל. 517
הריס 339
הרברט סמואל 91, 423, 462 ב"פ, 463, 465, 471, 472, 498
הרברט סמואל גב' 379
הרמן (נ'רמנס) 435
הררי ד"ר חיים 495, 498
הרכבי אלכסנדר 70, 71, 83 ג"פ, 96, 161
הרץ הרב ד"ר 525
הרצוג הרב ד"ר יצחק הלוי 478, 479
הרצליה גמנסיה 214, 223, 230, 231
הרצברג ד"ר 226
הרצברג שרה 206, 218
הרצל תיאודור 23, 38, 108, 109, 212, 233, 276, 316, 317, 332, 344, 418, 445
459 ד"פ, 460 ח"פ, 461 ב"פ, 467, 472, 475, 477, 495, 502.
הרצנשטיין יעקב 70, 83, 87
הרשלר יהודית 425
הרשקוביץ 448
השדה '(קבוץ) 499
השומר הצעיר (קבוץ) 499, 500
השתיל (אגודה) 515
התאחדות האכרים 327, 428, 450, 467, 516
התאחדות הסופרים 304
התאחדות עולי גרמניה 500

לאנשל מתילדה 419
ואדי חנין (ועד מושבה) 323
ואזלינסקי יעקב 412
ואקום ארתור (הנציב העליון) 425, 466, 475
ויליניץ שלמה 437, 488
ווילודרסקי משה 300
וולחונסקי דוב 437, 513
וולאך ד"ר 371
וולינית (קבוץ) 499
וולפסון דוד 445, 459, 461
וורגן יוסף 491
וולובלסקי ישראל 61
ויגודסקי אביגיל 490
ויגודסקי אליהו 60, 184, 239, 302, 342, 436 ד"ם, 476, 489, 490 ו"ם, 516, 517 נ"ם
ויגודסקי אריה 490
ויגודסקי הלנה 490
ויגודסקי הלל 490
ויגודסקי הלנה 490
ויגודסקי יהודית 204, 206, 234, 490
ויגודסקי פסיה 302, 523
ויגודסקי שושנה 94
ויגודסקי שרה 490
וידרו 335
וויואן די סן מרטין 152
ויזלטיר זאב 60
ויטלים 258
וילבושויץ מניה 392
וילבושביץ נחום 81, 507
וילהלם קיסר 317, 460 ב"ם, 461
ווילי (קפיטן) 451
וילי במבוס 343, 344
וילנאי ד"ר 513
וילנסקי אריה 248, 510
וילנסקי יצחק 326
וילקנסקי שרה 204
וינברג אחים מוינה (ביח"ר נמיש) 527
וינברג אלחנן 436, 437, 488
וינברג ד"ר עו"ד 54
וינברג משה 436
וינברג נחום 60, 527
וינברג רפפורט 59, 60
וידבוים הרב נפתלי הירץ הלוי 387
וינדמן אסתר 436
וינדמן זאב 60, 102, 342, 375
וינוגרד 330
ויניציאני א. פ. 67, 69 ב"ם, 118 נ"ם, 120 ב"ם, 126, 129, 149
ויניק מאיר 60, 205, 209, 243 נ"ם, 326, 333, 356, 435, 455 ב"ם, 462, 484
וינצוינג שלמה 52, 161, 185, 190 ד"ם, 204 224 ד"ם, 311.
וינקור א. 224.
וינר ישעיהו 227.
וינשטין מרדכי 450.
ויס אלישיב 60.
ויס משה בר 196, 200, 204, 318, 376
ויס שבנא 184, 188, 435.
ויסוצקי קלונימום 79, 493
ויסמן דוד 161, 185, 510
ויסמן יהודה 60
ויסנדור שלמה 436
ויסר מרדכי 184, 188
ויץ ד"ר נפתלי 299
ויצברד ד"ר אברהם 506
ויצברד אידה 506
ויצברד אליפלט ד"ר 269, 375, 502, 506, 518
ויצברד אליקים ד"ר 184, 367, 369, 371, 396, 503, 505, 506, 518
ויצ"ו 522
ויצמן גב' 336
ויצמן ד"ר חיים 304, 318, 333, 467, 468, 524
וישניבסקי משה 435
וישניצקי אריה (חתימתו) 24
ויתקין יוסף 204, 205, 208, 209, 224, 232 ב"ם, 233 ד"ם, 427
ויתקין שמעון 232
וייל ד"ר 476
וכס 444
ולירו 117
ולד אהרן 511
וליש ד"ר 280
ועד החקלאי 421, 424, 425, 427, 428, 430, 433, 475, 476, 510 ב"ם.
ועד הלאומי 467
ועד מוזיאון רוטשילד 476
וקסלר אהרן 60 ב"ם, 184, 188, 239, 419, 436
וקסלר חיים 419
וקסלר חנוך הייניך 229, 419
וקסלר ישראל 419
וקסלר ליפשה 419
וקסלר מרדכי 419
וקסלר משה 161, 229, 419 נ"ם, 434 ד"ם
וקסלר חנה פיגה 419
וקסלר פישל 60
וקסלר רבקה 419
ורדי אהרן 461
ורדי חיים 60
ורבר פישל 475, 476, 477, 478, 499
ורהפטיג אמתי 260
ורהפטיג משה 487
ורון (אדריכל) 445, 452
ורמסר גסטון 77, 78, 126, 128, 129, 131, 132, 134, 139, 215, 247, 282

זאב בן אברהם 495
זאב בן שלום 390, 495
זבודניק בתיה 206
ז'בוטינסקי זאב 39, 297, 299, 300 ב"ם, 332, 333, 335, 336
ז'בוטינסקי משה 206
זבולון בן חיה 390
זבידוביץ יוסף 501
ז'בילוק נחום 325
זהבי 448
זובוב אנטון 192
זוטא אליהו 205
זוטא נתן 205
זוטרא בן אבא 390
זוטרא בן דוד 390
זוטרא בן מר זוטרא 390
זוטרא בן מר גוריא 390
זומר ליון 341
זונדיר אסתר 206
זונטלר הרב חיים 458
זוסמן א. אנרונום 256, 263, 268
זוסמן אפשטיין קרינא לאה 96
זוסמן דוב 60
זוסמן ליאו ד"ר 302, 444, 480, 481
זוסמנוביץ ד"ר יצחק 239, 417, 436, 506, 517, 518
זיברג דוד 191, 185 424 נ"ם, 493, 509
זיגר אברהם 315
זיגר אריה 60 ב"ם, 183, 309, 315, 355, 436 ב"ם, 449 נ"ם, 450 ב"ם, 511
זיגר־הורביץ ימימה 451
זיגר יוסף 239
זיגר יצחק מרדכי 451
זיגר ישראל 184, 315, 396, 400, 406, 428, 429, 431 י"אם, 435 נ"ם, 436, 404, 448, 450 נ"ם, 451
זיגר מאירה 450
זיגר מתניה 450
זיגר שלמה 161, 186, 429, 449, 498
זיגר שמואל 420, 436 ב"ם.
זידלר מרגרית 98
זידנר יוסף 445, 460
זילברמן יחיאל 184, 185
זילברמן יצחק 25
זילברמן לואים 59
זילברמן ישעיה 115
זילברשטיין יהודה 491
זילביאנסקי יעקב 315
זימל (בנקאי) 48, 493
זינגר אהרן 431
זינגר חיה 431
זינגר יוסף 412
זינגר יעקב מרדכי 194, 196, 204, 208, 317, 376, 444, 381, 382, 384, 386, 388, 458 ב"ם
זינגר שושנה 431
זינגר שמואל 379
זינגר שניאור זלמן 386
זינגר שרה 386
זיצוב 41
זכאי בן אברהם 390
זכאי יואל 206
זכרון־יעקב (ועד המושבה) 323, 324
זכאי (רבי) 4
זכריה 4, 18
זליקוביץ נציל פרופסור 148
זלמן הרב נחום 458
זלץ ד"ר אברהם 275
זלצמן אברהם גר צדק 183, 186
זמורסקי פינחס 59
זמל הרצל 59
זמל זרובבל 59
זמנהוף ד"ר 39, 305
זמסקי נעמי 435
זמסקי תנחום 184, 188, 435 נ"ם, 436 ב"ם
זנגויל ישראל 445
זפרן מ. צ. 194, 198
זקומולסקי מלר ברון 444
זקסן בנימין 307, 308
זרבבל בן פדיה 390

חב"ד 37
חביב זרבבל 60, 337, 338, 341, 384, 405, 420, 427 ד"ם, 428, 435, 436, 437, 475, 476, 477, 488, 513, 514 ב"ם, 517 ב"ם
חבקין ברוך 184, 188, 435
חברת אביבה 59, 355
חברת לינה 522 ב"ם
חברא קדישא 510
חברת אנגליה פלשתינה 38

חבת ציון 26, 477, 479, 492, 494, 498
הדרה (ועד המושבה) 324
„חובבי ציון" 14, 58, 71, 79, 88, 90, 91, 132, 134, 137, 148, 149, 150, 172, 230, 263, 275, 276, 277, 278, 280, 292, 296, 305, 320, 451, 452, 463, 494, 510, 523
חודורוב שמחה 435
חודורובסקי נחום 59
חוטורי שולמית 206
חוטורצקי זלמן 436
חומה הרב ברוך 79, 194, 195, 227, 506
חומה יוסף עזרא 183, 187, 437
חומה עפרה 206
חזונוביץ יעמה 450
חזן־דוברובסקי לאה 205
חזן חיים 316, 317, 416, 445 ד"פ, 446, 449 ב"פ, 452, 455, 482, 483, 485
חזנוב חיה צפורה 492
חזנוב יעקב שלמה 70, 95, 248, 330, 448, 492 ג"פ, 510
חזנוב עמרם 492
חזקיה (ראש גלותא) בן דוד 390
חזקיה בן אחז 390
חזקיה בן הונא 390
חזקיה בן חסדיה 390
חזקיה בן שכניה 390
חזקיה 4, 7
חיטריק דוד 515
חייא בן זרנוקי (רבי) 9
חייא בן חזקיה 390
חייא בן ענן 390
חיותה גב' 205
חייל אלמוני 171
חיים רב מואלוזין 25
חיים דוד 315, 415, 442 ג"פ, 443 ב"פ
חיים נחום מקושטא (חכם באשי) 417
חיסין אלכסנדר 89
חיסין אסתר 89
חיסין דבורה 89
חיסין חיים 70, 71, 84, 85 ד"פ, 86 ג"פ, 88 ה"פ, 89 ב"פ, 95, 96, 144, 150 ב"פ, 311, 383, 394, 406
חיסין יהודית 89
חיסין עדה 89
חיסין פאני פריזר 70, 71, 84, 89, 93, 95, 383.
חיסין שרה 36
חכי"ח (חברת כל ישראל חברים 24, 57, 79, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 128, 129, 144, 146, 148, 149, 151, 152, 153, 154, 191, 193, 197, 231, 245, 313, 447
חלוצי יסוד המעלה (ועד) 26 ב"פ, 27, 28 ג"פ, 29, 30, 31, 32, 33 ג"פ, 34, 36, 38, 41, 42, 48, 49, 51, 52, 70, 169
חנהלם הרב נפתלי 377
חננאל רבנו 388
חנניה בן משולם 390
חנקין חוה 35
חנקין חיה 36, 390
חנקין חנה 36
חנקין טיבל 36
חנקין יהודה ליב 24, 27, 28, 32, 35 ג"פ, 36, 39, 55, 56, 66, 104 ב"פ, 105, 154, 158 ב"פ, 160, 240, 401, 414, 415, 434, 498
חנקין יהושע 35, 36, 93, 306, 494, 506 ג"פ 507
חנקין יעקב 35, 36
חנקין מנדל 36, 498
חנקין רבקה 36 ב"פ
חנקין רווה 36
חנקין שרה 36
חנקין תנחום 36
חסדיה בן ברכיה 390
חסין אל חוסייני 405
חסן בק 393, 394, 395, 397, 398, 432, 450 ב"פ
חצוב בן אבדימי 390
חריזמן מ. 444
חרל"פ אלקה 495
חרל"פ אמנון 495
חרל"פ אפרים 495 ג"פ
חרל"פ אריה 495
חרל"פ בת שבע 495
חרל"פ חיים זבולון הרב 377, 386, 389, 390, 467, 479, 495
חרל"פ טובה 495
חרל"פ יוסף 495
חרל"פ יעקב משה 389, 390
חרל"פ ישראל 495
חרל"פ מנדל 495
חרל"פ מיכל 495
חרל"פ פיגה 495
חרל"פ שושנה 495
חרל"פ שינה 495
חרל"פ שלמה 495
חרל"פ תמר 495
חרמוני אהרן 91, 302
חרש א. 205

טביב הרב 379, 521
טביב אברהם 379, 435, 520, 521 ג"פ
טהון ד"ר 400, 402, 403
טוטמש 2
טויבר שלמה 435
טוביש איזיק רב 419
טולפימן אלכסנדר זוסיה 60, 183, 187, 377, 516, 434, 488, 490
טולפימן דוד 60 ב"פ, 355, 437
טולפימן חנה 430
טולפימן רבקה 432
טולקובסקי שמואל 354
טומשפולסקי פניה 60
טופורובסקי אהרן 53, 433
טופורובסקי אלטה 52
טופורובסקי אסתר 53
טופורובסקי בילה 52
טופורוסקי בת שבע 53
טופורובסקי זהבה 53, 205, 432
טופורובסקי חיה 53
טופורובסקי יעקב 52, 105, 507 ב"פ
טופורובסקי יצחק ליב 60, 27, 51 ב"פ, 52, 53, 59, 160, 163, 242, 315, 331, 354, 355, 436 ב"פ, 476
טופורובסקי מיכל 27, 51 ב"פ, 52, 53 ב"פ, 158, 183, 186, 376
טופורובסקי מרים 52, 53, 452
טופורובסקי משה 53
טופורובסקי רבקה 52, 53
טופורובסקי רחל 53
טופורובסקי קרינה (עטרה) 53
טופיק בק 413
טורוב ד"ר 391
טורקניץ דבורה 98
טיומקין זאב 320, 322, 444
טיטום 5
טיקולסקי צפורה 422 ב"פ
טלר חנה 49
טלר ישראל 49, 318
טמפלמן נחמן 435
טמקין מרדכי 205
טפר שלמה 188
טרובוביץ יצחק 60
טרוקנהיים 292
טריוקס 68
טרומפלדור יוסף 299, 300, 332, 516
טרכטנברג אלחנן 425
טרכטנברג יחיאל 60, 161, 163, 165, 342, 354, 425 ג"פ, 432 ג"פ, 434) 435 ב"פ, 436 ה"פ, 448, 467, 475, 476, 490, 510, 516,
טרכטנברג עזרא 60, 355, 425
טרכטנברג שפרה סמילנסקי 166
טרלו 278, 279
טשרנא ש. ד"ר 234
טשרניחובסקי ד"ר שאול 505

יאפ"ו (ישראל איסר פרח זהב) 148
יאשיהו בן אמון 390
ידידיה בן ציון 513
ידלין נפתלי 205, 218
ידלין רחל 523
יהודה 2, 3
יהודה רבי 5
יהודה בן אברהם 390
יהודה בן גדליה 390
יהודה הנשיא 10
יהודה בן חייא 390
יהודה הלוי 47
יהודה המכבי 4 ב"פ
יהויכין בן יהויקים 390
יהויקים בן יאשיהו 390
יהושע בן חנניה 9
יהונתן החשמונאי 8
יהושע 1, 2, 3, 4, 7, 8, 36, 66
יהושע (הרב מקוטנא) 99
יהושפט בן אסא 390
יואל אפרים 206
יואל הנביא 524
יואש בן אחזיהו 390
יודילביץ אברהם 37
יודילביץ אבשלום 37, 338, 340
יודילביץ בתיה 7
יודילביץ דבורה 37
יודילביץ הדסה 37
יודילביץ יוסף 37
יודילביץ יעקב 37
יודילביץ מרים 37
יודילביץ (ד"ר יונג) משה 37
יודילביץ ראובן 24 ב"פ, 27, 28, 32, 36 ב"פ, 37, 38, 158, 160, 329, 377, 511
יודילביץ רחל 37
יודילביץ דוד 23, 49, 70, 71 ב"פ, 79, 89, 95, 96, 185, 191, 192 ד"פ, 193 ב"פ, 194 ג"פ, 195 ב"פ, 196, 197, 198 ד"פ, 199, 200 ב"פ, 204, 211, 212, 224, 225, 226, 227, 228 ב"פ, 239, 246, 247, 248, 270, 281 ב"פ, 291, 293, 297, 301, 302, 303, 307, 320, 322, 326, 327, 328, 337, 344, 354, 410, 413, 417, 418, 422, 425, 427, 429, 434 ג"פ, 437, 440, 444, 452, 453,

454, 455, 467, 473, 474, 475, 476, 485,
498 ב"פ, 509, 510 ב"פ, 511, 512, 513, 514
יודיל'וביץ חובב בן עמי 113, 141, 227
יודיל'וביץ חירם 227, 307
יודיל'וביץ יהודית 227
יודיל'וביץ יושבעת־ויזר 227
יודיל'וביץ ישבעם 227
יודיל'וביץ יעקב יהודה 226
יודיל'וביץ יפת 335, 227
יודיל'וביץ עמוס 227
יודיל'וביץ־פרנקל חשובה 80, 227
יודיל'וביץ צפורה 227
יודיל'וביץ שם בן עמי 227
יודישה קול'וניאל בנק 38
יוחנן רבי 1, 5
יוחנן בן דוד 390
יוחנן רבי בן זכאי 5, 9, 23
יוחנן המחוזי 8
יול'יה 5
יונס דוד 511
יונס שנ"ה 385, 511
יונס המהנדס 453
יוסי בר' יהודה 10
יוסף 428
יוסף בן דוד 390
יוסף בן יהודה 390
יוסטיניאן 5
יוסי רבי 8
יוסיפון 5
יוסיפון דוב 205, 206
יוסיפוס 2, 5
יוסל'מן רבי 440
יוסף של'מה 495
יורם בן יהושפט 390
יותם בן עזריה 390
יזרעאל'ית שמעון 60
יחיא בן יעוש 390
יחיאל'י 215
יטוביץ־סל'ומון משה 300
ייבין ניסן 422, 437 ב"פ
יל'ובסקי בנימין 60
יל'ובסקי משה 315
יל'ין איטה פינס 93
יל'ין דוד פרופסור 93, 191, 194, 391, 400,
475, 498
יל'ינק ד"ר 505
ינובסקי הל'ל איסר 47 ב"פ, 49 נ"פ, 89, 92,
223, 226, 228, 239, 328, 375, 476, 419,
437, 506, 508, 513, 520
ינובסקי שול'מית 526
ינקל'ביץ זל'יג 527
ים שחור אברהם 60, 186
יעבץ זאב 161, 193, 194, 197, 198
יעבץ שמעון 20, 63, 64, 197, 427
יעוש בן חייא 390
יעקב אבינו 428
יעקב בן יצחק 435 ב"פ
יעקב בן מר זוטרא 390
יעקב משה 390
יעקבי 6
יעקבסון אל'יעזר 185
יעקבסון גורדון 183 188
יעקבסון ד"ר 109
יעקבסון הל'ל 514
יעקבסון זל'מן 40, 60, 185, 248, 279, 280, 281,
291, 292, 510
יעקבסון מנוחה 430
יעקבסון מרדכי 185
יעקבסון שמחה 161, 186, 318
יעקבי ד"ר ול'טר 506
יערוחמאנאוו משה 509
יפה בצל'אל 301
יפה הל'ל ד"ר 318
יפה יצחק 381
יפו פסח 317
יפה של'מה 70
יצחק אל'עזר 476
יצחקי ניטל' 226
יצחקי יצחק 161
יצחקי משה 186.
יק"א 151, 234, 245, 246, 247, 248, 277, 278,
279, 280, 281 נ"פ, 282, 283, 284, 285,
286, 287, 288, 290, 293, 309, 320, 376,
421, 441, 445, 471, 486
יקותיאל'י חביב 205, 515
יורובסקי אריה 28
יורובסקי יוסף 28, 49, 426
יורובסקי פרימן סוניה 49, 426
יקב (ראשל"צ) 60, 91, 393, 396, 400, 401,
411, 414, 416, 421, 445, 458, 462, 472,
481, 482, 484, 508, 516, 526
יקבי המל'ך של'מה 4, 6
ירושל'מי מחברון 204
ירמיהו הנביא 27
ישו 338
ישעיה בן חזקיה 390
ישעיהו 4
ישראל'צי רבי 52

כהן אביגדור 527
כהן אהרוני מרים 205
כהן אל'ברט 108, 109, 120, 126, 148, 152
כהן אמציה ברוך 224, 436
כהן־ברנשטיין 91, 320, 322
כהן גדל'יהו 53
כהן דבורה 53
כהן דובה 183, 188
כהן דוד 300
כהן ד"ר 322
כהן הל'ל בן מרדכי 335
כהן הל'נה 102
כהן חיים 269, 325
כהן חנה 427
כהן יאיר 60, 53
כהן יחיאל' 66
כהן יצחק חכם 230
כהן ירמיהו 59
כהן ל'וי יצחק 53
כהן מאיר 161, 185, 315
כהן מנחם 60, 183, 188, 355, 435, 436 ד"פ, 488
כהן מרדכי בן הל'ל 184, 185, 273, 444
כהן מרים 53
כהן מתתיהו 271, 296
כהן משה 27, 51 ב"פ, 53 ב"פ, 56, 158, 160
כהן פנינה 100, 102
כהן צדוק הרב 42, 44, 46, 47, 68, 69, 109, 110,
120, 122, 141, 144, 146 ב"פ, 147 ב"פ,
148, 150 ז"פ, 151 ד"פ, 152 ב"פ, 312, 471
כהן שמואל' 161, 186, 508, 510
כהן שמואל' דוב 53
כהן שרה 53, 354
כהנא בן מר זוטרא 390
כהנא הל'ל 191
כהנא הרב מחסל'ביץ 422
כהנא יצחק 194
כהנא מיכל' 498
כהנוב ישראל' 309, 412, 483
כהנסקי עדינה 239, 435 ד"פ, 436, 476, 522
כהנר יוסף 269
כהנשטם אהרן 234
כנר אהרן 527
כנר בתיה 421
כנר יעקב 161, 269, 417, 421 ד"פ, 422 ד"פ,
434 ד"פ
כספי דוד 206
כספי א. 224
כץ אברהם ד"ר 375, 506
כץ [מיכל'] 122
כץ בנימין 317
כץ משה 381
כץ רחל' 206
כצל'ר יצחק 183, 188
כצל'ר נחום 60, 239, 342, 436 ה"פ, 515
כצל'ר פיבל' 183, 187, 377
כרמי זאב א. 205
כרמיה 148, 153
כרמית פרחיה 205
„כרמל' מזרחי" 32, 180, 227, 242, 246, 251,
272 ד"פ, 273, 275, 276 ב"פ, 277 ב"פ, 278,
279, 282, 284, 289, 290, 292, 293, 304, 306,
307, 308, 309, 318, 394, 433, 453, 455,
487, 489, 505, 510, 516, 517
„כרמל' ניויורק" 308, 445
כרסנתי נסים 204, 209, 224, 230, 427
כרצבסקי אסתר 102, 204
כרצבסקי בן ציון ונרציה 102
כרצבסקי גנסיה 102
כרצבסקי דוד וזינה 102
כרצבסקי חנה 102
כרצבסקי יעקב 102
כרצבסקי יצחק 102, 212, 213, 315
כרצבסקי מאיר 96, 100 ז"פ, 101 ט"פ, 102
כרצבסקי רבקה 102
כרצבסקי רחל' 100, 102
„כתר" 426, 527

לאבל' 134, 440
לאואל' פיאר 467
לאונר צבי 94, 338
לאקסר מרים 202
לב איזידור 110, 113, 114 ב"פ, 115, 116,
117 נ"פ, 119 נ"פ, 120, 126, 129, 146 ב"פ,
147, 149, 150, 151 ה"פ, 152 נ"פ, 154
לבל' רחל' 430
לבנגרט ש. 16 ב"פ, 17
לובמן אברהם 226
לובמן אידה 204, 226
לובמן אמנון 428
לובמן אריה ליב 419, 420
לובמן דוב חביב 36, 48, 55, 90, 91, 161, 208,
211, 213, 223, 226, 227, 233, 239, 247,
248, 302, 303, 309, 313, 314, 315, 316, 318,
325, 326, 327, 331, 377, 401, 403, 404,
405, 410, 419 ב"פ, 420 ז"פ, 467, 475, 476,
479, 486, 489, 509, 510, 511, 512, 514,
524, 525, 526
לובמן זינה 302
לובמן זרבבל' 60, 226, 239, 302, 303, 329, 333,

334, 342, 395, 467
לובמן חיים ש. גרונם 420
לובמן יעקב 226
לובמן מיכל 246, 420, 522
לובמן מרדכי 25, 54, 79, 161, 190, 191 ב"פ, 192 ד"פ, 194 ב"פ, 195, 198, 204, 210, 211, 224, 225 ג"פ, 226 ג"פ, 227, 228, 420 ג"פ, 422, 425, 452, 498 ב"פ, 508
לובמן מרים 420
לובמן משה 59, 184, 188, 302, 303
לובמן נעמי 420
לובמן ציפה 302
לובמן רבקה 226, 410, 420, 427, 486, 522
לובמן רם 428
לובמן שמואל גרונם 225
לובמן שרה 419
לובמן תרצה 428
לודביפול 151
לודוויג הנסיך 345
לוה היינריך פרופסור 343, 344, 345, 346
לוי ד"ר יצחק 399, 445, 485
לוי ישראל הרב 150, 227, 467 ב"פ, 525
לוי סילון 486
לוי שבתאי 202
לוי שרה 383, 378
לויטה אליהו 426, 508
לוין אחים 60
לוין אלישע 436 ב"פ, 437 ב"פ
לוין אפשטיין א. ז. 199, 245, 246, 247, 271, 272, 275, 277, 282, 289, 291, 293, 294, 295, 296, 297, 304, 305, 306, 307, 308
לוין אשר 59, 60, 161, 163, 252, 261, 302, 329, 330, 332, 384, 420, 426, 428, 476, 489, 497, 498, 510
לוין גדעון ד"ר 239, 506
לוין גרשון 241, 243, 247, 481, 483 ג"פ, 489
לוין דבורה 428
לוין זלמן 183, 187, 331
לוין חנה 239, 427, 436 ג"פ, 476, 526 ב"פ
לוין יעקב 206
לוין ישעיהו 196, 197, 204
לוין מיכאל 40, 301, 333, 338, 342 426 ג"פ, 427 ז"פ, 428, 435, 436 ה"פ, 437, 476
לוין נחום 513
לוין צבי חיים 378
לוין רחל 92, 205
לוין שולמית 205, 420, 428, 522
לוינסקי א. ל. 273, 274, 275, 293
לומר גרשון 499
לון נרסים 152, 153 ב"פ
לונץ אברהם משה 91, 227, 324, 388, 344, 511
לוסטגרטן הלל 129
לוסטגרטן חיים 136
לופובסקי רחל 206
לופינסקי רחל 204, 234
לוקשין אברהם 60, 378
לוקשין דוב 60, 342
לוריה ד"ר 90
לזרוב אברהם 161, 186, 330, 417, 434
ליאונטין יהודה רבו של רבנו תם 419
ליבוביץ דוב 70, 95, 141, 248, 302, 303, 318, 327, 330, 476, 491, 492
ליבוביץ אביגדור 492
ליבוביץ אלישיב 492
ליבוביץ יחזקאל 492
ליבוביץ לאה 492
ליבוביץ פנינה 492
ליבונטין אליהו 40, 514
ליבונטין אלכסנדרה 97
ליבונטין דוב 97
ליבונטין הלל 40
ליבונטין זלמן דוד 23, 24 ב"פ, 25, 26, 27, 28, 29 ב"פ, 30, 31, 32, 34, 35, 37 ב"פ, 38 ב"פ, 39, 40 ג"פ, 41, 42 ב"פ, 44, 52 ב"פ, 55 ב"פ, 56 ג"פ, 57, 58, 70, 92, 93, 95, 97 ג"פ, 104 ג"פ, 105 ב"פ, 145, 146, 154, 158, 160, 169, 282, 297, 309, 310, 414, 415, 418, 419, 424, 425, 426, 466, 476, 501, 514.
ליבונטין יהודה ליב 27, 96 ג"פ, 97.
ליבונטין יחיאל יוסף (חושי הארכי) 97.
ליבונטין לאה 41.
ליבונטין מרדכי 40, 97.
ליבונטין משה 40, 514.
ליבונטין משולם 40.
ליבונטין נחמיה 40.
ליבונטין פנינה 40.
ליבונטין פשה 97.
ליבונטין צבי הכהן 21, 26, 27 ב"פ, 28, 32, 37, 38 ב"פ, 41, 42, 51 ב"פ, 58, 70, 119, 132, 134, 136, 139, 144 ב"פ, 154, 158, 160 ב"פ, 161, 310, 311, 330, 415, 482, 493.
ליבונטין פישלזון דבורה 97, 98.
ליבונטין שושנה 40.
ליבנדה י. ל. 303, 418.
ליברטון יוכבד 452.
ליברכט עקיבא 448.
ליינם ג'ורג' 486
ליון הפקיד 415, 442 ג"פ.
ליטואק זלמן 487.
ליטוינסקי יעקב אלחנן 14, 161, 186.
ליליאנבלום משה ליב 36, 42 ב"פ, 89, 169, 260
ליליאנבלום שלמה 60, 420.
לינדין יעקב 60.
לינר מרים 206.
לינת הצדק (חברה) 523.
לים יוסף ליב 70.
ליפמן 121, 143.
ליפסקי דבורה 105
ליפקוביץ שמשון 315.
ליפשיץ אברהם 60, 437.
ליפשיץ עוזר דוב 70, 149.
ליפשיץ פרינץ 70.
לישנסקי יוסף 342, 403.
למברט ר. 527
למלה 105.
לנגזם פרץ 406.
לנגשייד 94.
לנדוי דוד 248, 510.
לנדוי ח. 325.
לנדוי מרדכי 28 ב"פ.
לנדוי שמואל 60, 239, 422, 435 ד"פ.
לפידות בנימין 54 ב"פ.
לפידות 527.
לפידות פניה 54.
לרוא 128, 139.
לרנר ישראל 248, 510.
לרר 494.

מאיר (בעל ביח"ר לתעשית טבק) 253
מאיר פרופסור 504.
מאירי אהובה פינחס 498.
מאירוביץ אברהם 92, 184, 188, 517, 518.
מאירוביץ ברד שרה 205.
מאירוביץ דבורה 92.
מאירוביץ זאב 92.
מאירוביץ חנה 92 ב"פ
מאירוביץ יהודית 92.
מאירוביץ לאה 92.
מאירוביץ מנשה 33, 43, 44, 57, 70, 71, 76, 83, 89 ב"פ, 90 ד"פ, 91 ג"פ, 92 ב"פ, 94, 95, 96, 149, 202, 208, 211, 212, 239, 240, 246, 247, 248, 255, 277, 282, 315, 316, 317, 320, 322, 325, 327, 331, 344, 390, 406, 407, 408, 417, 423, 425 ב"פ, 434 ה"פ, 435 י"פ, 436 ו"פ, 444 ב"פ, 445, 447, 448 ב"פ, 452, 453, 459, 464, 467 ב"פ, 468, 470, 472, 473, 475, 476, 479, 482, 485, 486, 489, 510, 511, 512, 513, 514 ב"פ, 524, 525, 527.
מאירוביץ מרים 92.
מאירוביץ נחמיה 92.
מאירוביץ נתנאל 92.
מאירוביץ עזרא 60 ב"פ, 92, 517.
מאירוביץ עמיזכאי 92.
מאירוביץ עקיבא 92.
מאירוביץ פאני 92.
מאירוביץ רחל 92
מאירסון אמיל 276, 277, 282, 292, 445 ב"פ.
מאפו אברהם 191
מבשן ד"ר שלמה 508.
מגיס בן יעקב 390.
מג'לש אל אדרה 429, 450 ד"פ, 451.
מגנס ד"ר 63
מדורסקי אהרן 450.
מדליה אברהם יצחק 183, 188.
מדליה יעקב 315, 435 ב"פ, 452.
מדליה מרדכי 342.
מוגילבסקי מרדכי 183, 185, 315.
מוגילנסקי יעקב 70.
מוהילבר ר' שמואל 45, 46, 69, 90, 148, 150, 246, 293, 296, 444 ב"פ, 494.
מוהילבסקי מנחם 70.
מויאל א. 122, 125, 129, 134, 150.
מונד אלפרד 318, 526 ג"פ.
מונד לוידי 526.
מונטיסורי 204
מונטיפיורי 12, 125.
מונטאנו ש. 275.
מוסה אפנדי 161, 441
מוסטפה אחים 28.
מוסינזון בן ציון 231, 335.
מוסרי זשאק 342.
מועצה מקומית ראש"ל 467, 475, 476, 503.
מועצת הפועלים 500, 501.
מועצת זכרון יעקב 510.
מופתי 29.
מוצא (ועד המושבה) 323.
מוצקין י. ל. 277.
מוקדסי אל 6
מורבין יעקב 239, 436, 488.
מורבין משה 59.
מורגנשטרן יצחק 431.
מורגנטוי 297, 306.
מורדכוביץ שרגא פיבל 24.
מושין עלמה 201, 204.
מושלי מקס 278.

מוֹאה יעקב 228.
מוֹיא אהרן ד"ר 254, 316, 371, 444 ג"פ, 490, 503, 504 ג"פ, 505, 512, 513.
מוֹיא אֶליהו הרב 503.
מוֹיא אֶליהו רנה 342
מוֹיא מרגָלית 505.
מוֹבר מרדכי 184, 188
מוֹל אֶליעזר 436 ב"פ, 491.
המוֹרחי 217.
מוֹרחי א. 395.
מוֹרחי משה 518
מחמד 6, 10.
מחמד דרוֹיש 196.
מוֹחדי בי 405, 406, 408.
מחנים (ועד המושבה) 324.
מטוֹון אריק 258, 259, 453, 454, 455
מטלוֹן משה 60.
מטמן כהן ד"ר יהודה 204, 209, 211 ב"פ, 212 ב"פ, 215, 223, 224, 230, 231 ב"פ, 318, 531.
מיוחס יוסף 194.
מיוחס מרדכי (אדלמן) 148.
מיזל יעקב צבי וחניה 184, 185.
מיזלר (בה"ס בורשה) 231.
מיכאלוביץ גדליה 25.
מיכלין הרב חיים 103.
מילוסלבסקי זבולון 248.
מילוסלבסקי שפרה 204.
מילר אֶלימלך 342.
מילר טוביה 498.
מילר ציפה 498.
מילרן אלכסנדר נשיא צרפת 467.
מינץ הלל 70, 71, 226.
מינץ משה 70.
מינקוב גוטמן 436 ג"פ, 467, 514.
מינרצנן קולונל 342
מייאר 101.
מירנסקי יהושע 333, 338.
מירנסקי פיבל 184, 188, 378, 384, 385, 497.
מירצבך 486.
מישיל בלהה איזנברג 494
מכבי אגודה 472, 476, 515.
מכבי נורדיה 515, 516.
מכבי צעיר 516 ב"פ
מכללה (אוניברסיטה) העברית בירושלים 47, 200, 468, 525
מלבים הרב מאיר ליבוש 494.
מלצ'ט לורד 526.
מלצר איסר זלמן 389.
מלקין משה בר' דוד 25
ממן יוסף 204, 209.
מנדלינו מלכה 49.
מנדלשטם פרופסור 320, 322.
מנואל אוינן 439.
„מנוחה ונחלה" חברה 245, 271, 292, 293, 296, 306.
מנים חנוך 60.
מנשה בן חזקיהו 390.
מנשה בן ישראל 474.
מנשה ברון 230.
מס נחום 60.
מסעדה קואופרטיבית 500.
מסריק תומס פרופסור 526.
מרגולין קולונל אֶליעזר 320, 322, 334, 338, 339, 340, 427, 522.
מרגולין אסתר 522.
מרגלית מרדכי 297.
מרחוביץ ישראל 184, 188.
מרחוביץ רחל 204.
מרטין נ. א. 527.
מרין נחמה 206
„מרכז" דפוס 527.
מרמורק ד"ר 320, 322.
מרקוביץ אברהם 82, 161, 186, 190.
מרקוביץ אֶליהו 183, 186, 315, 355, 436,
מרקוביץ יהודה 60 ב"פ, 61, 436 ד"פ
מרקוביץ יעקב 61, 184, 188.
מרקוביץ חנה 450
מרקוביץ יצחק 183, 397, 402, 450 ה"פ
מרקוביץ יצחק (רוקח) 421.
מרקוביץ מנחם 61, 450.
מרקוביץ מרים 450.
מרקוביץ משה 60.
מרקוביץ נחמה 450.
מרקוביץ סטון אדילה 184, 188, 500.
מרקוביץ שושנה 450.
מרקון 388.
מרקון חיים ליב 25
מרקוס אברהם 183, 187, 434, 489.
מרקוס ברונו ד"ר 506.
מרקוס דוד ד"ר 280.
מרתה השומרונית 338.
משה 8, 338, 472.
משה ליבלי הרבי 52.
משולם בן זרובבל 390.
משמר הירדן (ועד המושבה) 324.
משרד קבלני לבנין 500.
משרד קבלני לחקלאות 500.
מתולה (ועד המושבה) 324.

נאריק א. 280
נבון יוסף 26, 31, 34.
נגר דוב 96, 100, 102.
נדורבן ד"ר 526.
נורדוי מכס 316, 320, 322, 469, 515.
נחום בן עקוב 390.
נחום חיים (חכם באשי) 417
נחומזון חנה 498
נחומזון צבי 403.
נחלת ישרון (חברה) 389.
נחמיה בן מגים 390.
נחמיה בן נתן 390.
נחמיה יהודית 300.
נטר קרל 24, 70, 79, 103 ג"פ, 109, 113, 114, 115, 116, 125, 127, 143 ב"פ, 146 ג"פ, 147, 148, 149, 152 ד"פ, 153 ג"פ, 154 ה"פ, 159, 160, 313, 441.
ניגו יוסף 460.
ניגר שרה 422.
נידרמן ישראל 83, 91, 247, 248, 288, 289, 510.
ניל"י 82
נימן 78.
נימן ד. 325.
נימן יצחק 102.
נימן ליפא 248, 510.
נימן מרדכי 400, 498.
נימן רחל 498.
נימצוביץ ישראל 42, 161, 185.
ניסנבוים יצחק 214.
נסלר יוסף 245, 278, 282, 283, 291, 444.
„נעמן" תיאטרון וקולנוע: 418, 421, 426, 467, 508
נפתא שרגא 206, 218.
נפך יצחק (השופט) 427.
נפ"ש (נחמה פינשטיין) 166.
נצח ישראל (חברה) 217.
נתן בן דוד 390.
נתן בן הונא 390.
נתן דצויתא בן שלום 390.
נתן רבנו מרומא 388.

סגל אביגיל 486
סגל אליסף 418.
סגל אֶליעזר 486.
סגל בת שבע 184, 188, 302, 419, 435, 436, 523.
סגל דוד 161, 185, 248, 418, 419, 434 ב"פ, 510.
סגל דניאל 486, 526.
סגל זאב 161, 185, 378, 419.
סגל זליג 60, 184, 188, 239, 436 ב"פ, 489.
סגל חביבה 486.
סגל יוסף 239, 419.
סגל יהודה 60, 61, 486
סגל יעל 486.
סגל יעקב 302, 303, 486, 515 ב"פ, 517.
סגל יעקב יוסף 485.
סגל מרדכי 59, 91, 184, 188, 246, 248, 302, 404, 464, 485, 486.
סגל משה 183, 485.
סגל נחמה 486
סגל עדה 302.
סגל עמנואל 419
סגל ראובן 60, 183, 187, 239, 302, 391, 398, 419, 422, 434 ב"פ, 435 ב"פ, 436 ו"פ, 475, 476.
סגל רבקה 302, 486.
סגל שמואל 184, 188, 204.
סגל שושנה 205.
סגל שרה ד"ר 506.
סדובסקי נחום ד"ר 60.
סדומסקי נחום 342.
סולד הנריטה 82.
סולד רוברט 510.
סולומון יואל משה 25, 104.
סוכובולסקי 496.
סוכנות האוס 402.
סוכנות יהודית לא"י 467, 478.
סולימן אברהם 71, 95, 388, 302, 435.
סולימן חליף 6.
סולניצקי חנה 510.
סולניצקי יעקב 510.
סוקולוב נחום 297, 298, 304, 410, 467, 468, 511, 524.
סוקניק פרופסור 513.
סורדלוב אֶליהו 71, 95, 395.
סוריאני 161, 177, 178.
סחרוב דוד (יהושע) 421, 519, 520.
סטבסקי עו"ד 289, 296.
סטון ליאון 183, 187, 500.
סטמבולציק דינה 205.
סטריפלשתיני (מאירוביץ)
סילוה זהבה 419.
סילקט (ביח"ר) 60, 527.
סימון א. 346.
סימון יוליוס 476.
סימינובסקי זמירה 205.

סימינובסקי משה 59, 183, 185, 187, 377, 417, 511.
סימינובסקי עדה 486.
סימקין 484.
סירוט דבורה 70, 71, 81, 93, 191, 226.
סירקים יעקב 300.
סייקס מרק 297.
סלומון אברהם 205, 218, 513, 514 ב"פ, 516, 517 ב"פ.
סלומון חנה 523.
סלומן קפיטן 339.
סלונימסקי חיים זליג 191.
סלושץ נחום פרופסור 1, 503, 511, 513.
סלים מקושטא 131.
סלנט הרב שמואל 99.
סלנטר הרב ישראל 148.
סלפיאן דוב 223.
סמואל אדוין 498
סמואל הדסה 498.
סמואל נ. 270, 292, 456, 485
סמיטנה פרידריך (קומפוזיטור) 509.
סמולויצנסקי יורשים 60
סמולויצנסקי משה ניסן 167.
סמילנסקי משה 91, 163, 164, 320, 322, 333, 401, 424, 448, 476, 491, 498, 517, 523.
סמילנסקי שפרה גרזובסקי 498
סמילנסקי שפרה טרטנברג 166
סנדמירסקי יהודה 70, 71
סנדלר שלמה 59.
סנחריב מלך אשור 4, 8.
סמית 6.
סנטו אסא 60.
סניור דוד 59, 184, 188.
סמחון גב' 204
סענאלעוויץ יוסף 509
סעדיה גאון רבנו 382.
ספיר אליהו הלוי 79, 103, 194, 198, 202, 415, 445.
ספקטור הרב יצחק אלחנן 99, 389, 444, 505.

עבד אל חוד 34, 216
עדיני יונה 206, 302, 510, 514 ב"פ.
עדלמן 9.
עוזיאל הרב 406, 451, 467.
עוזיהו 4, 7.
עוסמן פשה 70.
עוקבן בן נחמיה 390.
עזרא (אגודה) 498.
עזריה בן אמציה 390.
עזרין מרדכי 204, 209.
עזרקובסקי 215.
עין הקורא (קבוץ) 499.
עירית תל־אביב 476.
עם סגולה (הברה) 439.
עם עולם (אגודה) 90, 451, 491.
עמון אפנרי 397, 400.
עמיאל הרב מ. א. 475.
ענתבי אלברט 149, 326, 391, 392, 393, 395, 396, 397, 398, 399, 405, 406, 408, 421, 432, 446, 447 ה"פ, 448 ו"פ, 450.
ענן בן שפט 390.
העולם 304.
„עץ חיים" (ישיבה) 389
עקוב בן שלמה 390.
עקרון (ועד המושבה) 323.
ערף ביי 397, 398.

פאר זלקינד 426, 436
פבזנר זלמן 494.
פדיה בן שאלתיאל 390.
פובומברובסקי אלכסנדר 60.
פובומברובסקי זיסקינד 60.
פובמברובסקי צלה 452.
פובמברובסקי שלמה 60, 184, 188, 355.
פוגלין א. 233.
פוחצבסקי אפרת 516.
פוחצבסקי מיכל 183, 239, 257, 260 ב"פ, 263 ב"פ, 266, 267, 268, 269, 302, 377, 434 ג"פ, 435, 476, 487, 489, 514, 516, 517, 523.
פוחצבסקי נחמה 54, 165, 166, 167, 211, 239, 422, 423, 435 ג"פ, 436, 510, 522 ב"פ, 523 ב"פ.
פוחצבסקי עשהאל 188, 239, 515.
פוטיפרע כהן און 426, 428.
פויל ויל 270.
פוליאק מרים 206.
פולני יהודה 205.
פולסקין יערי 152, 419, 444, 506.
פולק אברהם יונה 60.
פולשטינסקי לאה 204, 206, 224, 234 ב"פ.
פועלי ציון 498, 499.
פומפיום 5 ב"פ, 493.
פון ביולוב 460.
פונורוב (המהנדס) 426
הפועל הצעיר 233.
פופוביץ ג. 508.
פופל אברהם 483.
פופל אטיל 483.
פופל אסתר 483.
פופל גולדה 483.
פופל חיה 483 .
פופל חנה 483
פופל מרדכי 184, 188, 241, 302, 435, 481, 483 ב"פ.
פופל מרים 483.
פופל משולם 483.
פופל נחמה 483.
פופל שפרה 483.
פופל שרה 483.
פופקו צביה 431.
פופקו רבקה 430.
פורטלים 266.
פורמן אליעזר (סוריאני) 60.
פורנרי 140.
פוקס בנימין 71, 95.
פטרסון קולונל 337, 339, 427, 471.
פיל רוברט 463.
„פיאו" (תוצרות כימיות) 527
פילבר סולומון 98.
פיליבר 122
פילק מ. 476.
פין אבשלום 54, 184, 188, 340, 342, 435
פין בנימין 27, 51, 54, 58, 158, 160, 168, 252, 269, 377, 445.
פין שולמית 54.
פין שמואל יוסף 303, 418.
פינברג אבשלום 54, 81, 82, 184, 188, 340, 342, 403, 507, 435 ב"פ, 515.
פינברג אידה 66.
פינברג אליהו 66.
פינברג בורים 42.
פינברג ברתה 42, 43, 44, 66.
פינברג דבורה 66.
פינברג דורה 44.
פינברג יהודית 305.
פינברג יוסף 26, 27, 28, 32, 35, 38 ב"פ, 41, 42, 43, 44 ג"פ, 47, 66, 67, 68, 70, 79, 81, 105, 109, 113, 114, 115, 142, 148, 150, 154, 158, 160, 168 ג"פ, 169, 240, 300, 310 ב"פ, 311 ב"פ, 317, 329, 330, 375, 414, 415, 421, 434 ב"פ, 507,
פינברג ישראל (ליליק) 42, 70, 81, 105, 260, 314, 507 ג"פ.
פינברג מרקום 66.
פינברג משה הרץ 507.
פינברג סופיה 66.
פינברג עמנואל 66.
פינברג—פאני בלקינד 95, 412, 515.
פינברג צילה 82, 507.
פינברג שושנה 81, 82, 507.
פינס יחיאל מיכל 71, 86 ה"פ, 93, 122, 138, 191, 227, 330, 341.
פינס ילין איטה 93, 94.
פינסוד רחל 206.
פינסקר יהודה ד"ר 14, 36, 149, 169, 172, 260, 263, 477, 493.
פינק 527.
פינקלשטיין שהם זאב 81.
פינשטיין י. 248, 448.
פינשטיין יונה 183, 186, 377.
פינשטיין עמינדב 476.
פים דוד 450.
פיסרוב 89.
פיק"א 83, 151, 243, 433, 467 ב"פ, 489, 491, 510, 516, 527.
פיקו ג'ורג' 297.
פיקרד ל. 16 ב"פ, 17
פירסט קורט ד"ר 506.
פישו 444, 481, 482.
פישלזון דבורה 98.
פישלזון חביבה 507.
פישלזון חנה 507.
פישלזון יהושע 507.
פישלזון יחזקאל 98, 104.
פישלזון יעקב דוב 93, 96, 97 ג"פ, 98, 104, 145, 160, 375, 377, 507.
פישלזון יעקב ליב 27, 93, 145.
פישלזון יצחק 98, 104, 507.
פישלזון ליב 98, 104.
פישלזון מרדכי 507.
פישלזון עזרא 507.
פישלזון רוחמה 507.
פישלזון רחל 507.
פישלזון שמואל מרדכי 97.
פישלזון שמואל 335, 507.
פישלזון שרה 507.
פלדמן חיה 60
פלוטניק ד. 378.
פלוין 229.
פלן 82.
פלינום הרומי 2.
פלישנר איגנץ 59.
פלמן 266.
פלפול מרדכי 241, 245, 246, 247, 315, 461, 481, 483 ה"פ.
פלקוביץ א. 224.
פנחסביץ מרדכי 183, 187, 377, 434, 437.
פנחסביץ מתתיהו 60

פנחסביץ שולמית 205, 215
פסטלוצי 204.
פסיצלסקי צבי 27, 51, 54, 58, 158, 160, 444.
פסתר לואי 309, 513.
פפו יעקב 122, 125, 135, 241, 452, 453 נ"פ, 418, 434 נ"פ, 487
פפירמיסטר אהרן 161, 170, 186, 330, 417, 418, 434 נ"פ, 487
פפירמיסטר ברוך 161, 169, 170, 239, 315, 317, 320, 322, 330, 331, 376, 377, 416, 418, 422, 426 נ"פ, 434 ד"פ, 435 ב"פ, 498, 511.
פפירמיסטר נרשון 183, 187.
פפירמיסטר הורביץ רחל 183, 187.
פפירמיסטר יצחק 315.
פפירמיסטר כהן מינה 183, 186.
פפירמיסטר פרם מרים 183, 187
פפירמיסטר שלום 183, 187, 315, 354, 377, 436, 509, 511.
פרבל 202, 203.
פרבר זלמן 184, 188
פרדס (חברה) 331, 505, 516, 517.
פרוג 469.
פרוטיגר 160.
פרומקין נד 498.
פרום יהודה 60, 342, 432 נ"פ, 435, נ"פ, 436, 437 ב"פ 488.
פרוסקיור שלום 342.
פרחי ציון 515.
פרורים, עיין דף 181
פריאלניק אפרים 183, 187.
פריאלניק יעקב 60 ב"פ.
פריד אליעזר יצחק 25.
פרידברג אברהם שלום 231.
פרידלנד 301.
פרידמן דוד 389.
פרידמן שמואל 335.
פרימן אהרן מרדכי 27, 28, 30, 32, 38, 44, 47, 48 נ"פ, 49, 54, 59, 68, 82, 93, 99, 103, 127, 154 ב"פ, 158, 161, 190, 227, 282, 284, 311, 318, 375, 376, 380, 381, 385, 386, 409, 414, 416, 417 ב"פ, 421, 422, 425, 434 ה"פ, 435, 454, 457, 459, 466, 472, 483.
פרימן אליאל 426.
פרימן בת שבע 49.
פרימן יואל 49, 104, 432, 437.
פרימן יוסף 426.
פרימן יוסף צבי 47.
פרימן יעקב 49, 99, 184, 315, 384, 385, 425, 426 ה"פ, 435 ה"פ, 436 ב"פ, 467, 475, 476, 488 ב"פ, 517.
פרימן מלכה (עמליה) 49
פרימן יעקב פרץ 27, 28, 32, 38, 49, 50, 158
פרימן מרים (אנגלשר) 48, 49, 378.
פרימן פנינה 49, 82.
פרימן ציונה (שרה) 49
פרימן צפורה 49, 227
פרימן רבקה 50.
פרימן רחל 49.
פרימן שמואל 49.
פרימן שפרה 49
פרימן שרה 49.
פרינטי א' 215, 249, 279, 445 נ"פ, 485.
פרל א. 346, 356.
פרלין חיים 487.
פרנגרז ס. 122.
פרנק אסיל 134, 135, 139, 142, 249, 270.
פרנק הנרי 46, 78, 242, 247, 282, 283, 433, 445, 446 י"פ, 447 נ"פ, 462, 516.
פרנק יצחק 183, 185.
פרנקל 505.
פרנקל יוסף 227.
פרנקפורטר פרופיסור 306.
פרס ישעיהו 183, 187
פרסקו כימאי 455.
פרשקובסקי אריה 102.
פרשקובסקי בנימין 60.
פרשקובסקי עזריה 60, 354.
פתח תקוה (ועד המושבה) 323.

צבי דוד 381
צדרבוים 120.
צדק ביה"ר לסריגה 527.
צדקא מלך עקרון 4.
צלניק משה 300
צוקרמן דניאל 333, 437.
צוקרמן עשהאל 71.
צוקרמן שלמה 36, 71, 95.
צדיקוב חנה 425.
צדיקוב יששכר 425.
ציקובסקי פטר אילימש 509
ציפרין ד"ר אסף 54.
ציפרין חיים 192, 193, 498.
צלח אדין 6.
צלינוב יחיאל 71, 91, 228, 320, 322.
צליכין אלישבע 94.
צליכין אסתר 94.
צליכין בנינסון חסיה 71, 93, 94, 95, 96, 476
צליכין יהודה 52, 60, 71, 92 ב"פ, 93 ד"פ, 94, 95, 96, 101, 260, 331, 377, 434 נ"פ, 435 ו"פ, 436, 448, 476, 489, 497, 510.
צליכין יצחק 60, 94, 239, 436 נ"פ, 437.
צליכין רוחמה 94.
צמרי איסר 239.
הצעיר העברי (אנודה) 215.
צפורי אברהם 205, 435.
צרור חיים 204.
צרנוב אברהם 98.
צרנוב אריה 98.
צרנוב גולדה 98.
צרנוב יהודית 98.
צרנוב יואל 98, 340.
צרנוב יוסף 98.
צרנוב יצחק 98, 377.
צרנוב ישעיהו 98.
צרנוב משה 98.
צרנוב מתתיהו 98.
צרנוב צבי 98.
צרנוב רבקה 98.
צרנוב רחל 98.
צרנוב שושנה 98.
צרנוב תמר 98.
צרנישבסקי 80
צ'רצ'יל וינסטון 471, 472, 473, 517.
צ'רצ'יל (נב') 473.

קאנטאראוויץ ניסן 509
קואופרטיב של עובדי סיליקט 500.
קואופרטיב לאפית לחם 500.
קובנר ריכרד 463.
קובלסקי 395.
קוברסקי 448.
קוגולניצ'נו 152
קודריאנסקי יוסף 184, 185, 188.
קוזובסקי לאה 206.
קוזלובסקי אפרים 300.
קויפמן 9, 202.
קויפמן עטיה 205, 224.
קולן פ. 129, 190, 240, 245, 249, 257, 312, 430.
קומורוב אפרים 318, 495.
קון 120 נ"פ, 126.
קונסטורום רבקה בת שלום 431
„קופסה" 174, 177, 178, 355.
קוסקובצקי מיכאל 384.
קופה חקלאית 93, 332, 488, 490, 510.
קוצרסקי לאה 204.
קופרמן קצין המחוז 517
קופת הלואה וחסכון 488.
קופת גמילות חסדים 503.
קופת מלוה וחסכון של העובדים 491, 500.
קופרמינץ רבקה 204, 206, 234.
קוק אברהם יצחק הרב 54, 380, 381, 388, 389, 422, 423, 467, 468.
קוקש עוזר ד"ר 275, 320, 322.
קורן ישעיהו 490.
קורקוס לורה 426.
קושיוב יוחנן 436 נ"פ
קושניר 71.
קוושנר אברהם 183, 185.
קוושנר אהרן 60, 184, 188.
קוושר מלכה 204
קוושנר פינה 184, 188.
קורנובסקי מ. 241, 481.
קטוביץ יהושע 516, 517.
קיום קליגולה 5.
קיפנים ישראל 60.
קיפנים לוין 420.
קיפנים מרים חביב 385.
קירזנר יעקב 340.
קירזנר קדיש 184, 188.
קירזנר שמעון 340
קלבר גברל 426.
קלוגר 20.
קלוזנר יוסף 498.
קלוצמן האחים 527.
קליבנר 448.
קליבצקי זאב 60.
קליטון 318.
קליין ש. פרופסור 7.
קליין שלמה 151.
קלימן 78.
קלימקר 212, 319.
קלישר צבי 24.
קלמי נסים 131.
קלמנובסקי ישעיהו 97.
קלס ברוך 333.
קלס נחמה 204.
קלס מנחם 204, 208.
קלפפיש זנוביל הרב 99.
קמבון 469.
קמיניץ ליפא 75 ב"פ, 391.
קמיניצקי אליעזר 112 נ"פ.
קמינסקי מרגרית 206.
קמינסקי נתן 517.
קמפינסקי שמעון 515.

קנטור 71.
קפלר צבי דוב 527.
קפולה 333.
קפלון שמואל 333, 338.
קפלינסקי אליהו 206.
קפלמן 483.
קפלן אברהם 205.
קפלן אליהו 325
קפלן אליעזר 271, 296, 299.
קפלן אלקה 419.
קפלן יעקב 60.
קפלן ישראל 239.
קצפרובסקי 335.
קרוגליאק חנה אננה 487.
קרויזה אליהו 36, 67, 110, 141, 149, 401, 402, 403, 471, 476, 484.
קרוין אברהם 60, 435 נ"פ.
קרוים ש. 8.
קרון אהרן 81, 205, 216, 218, 223, 224, 233, 234 ה"פ, 239, 302, 303, 423, 467, 510, 513.
קרון תמר 206
קרוסבי ר. א. ה. 517.
קרח ביח"ר 456, 527
קרינין דובה 81.
קריצבסקי אזרחי מרדכי 185, 215 ב"פ
קריצבסקי ברליאנט אסתר 185.
קריצבסקי הירשפלד ברכה 185.
קריצבסקי חיים יעקב 183, 185, 188, 395.
קריצבסקי חנינא 514.
קריצבסקי יצחק 205, 215.
קריצבסקי יצחק ד"ר 185.
קריצבסקי משה ד"ר 185.
קריצבסקי עמיאל ציפה 185.
קרלן פרץ 488.
קרמר מנדל 400.
קרן היסוד 467.
קרן קימת לישראל 14, 15, 172, 304, 327, 328, 421, 500, 509, 510 ב"פ, 521, 522.
קרניאל ישעיהו 226
קרניאל מרדכי 91, 320, 322
קרנץ 71.
קרנר איזיק 315.
קרנר שמואל 161, 181, 331, 421.
קרסו סמי 54.
קרסון דוב 436.

ראב אליעזר 105
ראב אסתר 105.
ראב בנימין 105.
ראב ברוך 105.
ראב יהודה 35, 91, 96, 104 ב"פ, 105 ד"פ, 240, 248, 320, 322, 510.
ראב לאה 105.
ראגאוו מ. 300
ראש פנה (ועד המושבה) 324.
ראוף פתח 122, 127, 441.
ראשוני שרה 523.
רבינא מ. 513, 515.
רבינוביץ אברהם 60, 259, 378, 436.
רבינוביץ אליהו 309.
רבינוביץ אסתר גרינשטיין 103.
רבינוביץ דבורה 498.
רבינוביץ יוסף 183, 185.
רבינוביץ נחה 206 .
רבינוביץ נטע 115, 388.
רבינוביץ פ. 279.
רבינוביץ צבי הכהן 191.
רבינוביץ ציונה 205.
רבינוביץ שאול פינחס (שפ"ר) 89, 90, 148 ב"פ, 150, 296, 305.
רבינוביץ שרה 184, 188.
רבינוביץ תאומים הרב 98.
רבקין יצחק 61.
ריבקינד דוד 66.
רובין א. 307.
רובנוביץ 71.
רוזנסקי מרדכי 302, 437.
רוברטור ד"ר אלכסנדר די פיליפס 490.
רודמן אביבה 227.
רודף שלום (חברה) 242, 313, 315
רוזובסקי נחמן 71, 191, 226.
רוזין אדם 185, 452.
רוזין חימן 60, 342, 435, 436 נ"פ, 437, 452.
רוזין זלמן לוי 184, 188, 204, 208, 209, 210 ב"פ, 218, 233, 302, 303, 452, 489, 510.
רוזין חנה 462, 514.
רוזין מאני 515.
רוזין עמנואל 185, 307, 308, 315, 452.
רוזין רבקה 452.
רוזין שרגא פיבל 79, 91, 183, 185, 187, 192, 194, 198, 204, 208, 227, 239, 248, 249, 428, 434 ה"פ, 435 ד"פ, 436 ב"פ, 437 ב"פ, 448, 451 ה"פ, 452 ב"פ, 511, 512, 513.
רוזנבליט ד"ר ליאו 436, 506
רוזנבליט חנה 523.
רוזנברג זיגי 516.
רוזנברג מיה ד"ר 506.
רוזנברג ניסל 300.
רוזנברג פריץ ד"ר 239.
רוזנגרטן יצחק 437, 488.
רוזנתק 245, 513.
רוזנובסקי מנחם מנדל 51, 158 ב"פ.
רוזנפלד גב' 205.
רוזנפלד מאיר 354.
רוזנפלד (מהנדס) 456, 464, 85 ב"פ.
רוזנר פריץ ד"ר 436, 502.
רוזנברג 474.
רוטשטיין אמדי 340, 341.
רוטנשטיין אברהם 486.
רוטשילד אדלהיידה 83, 106, 107, 111 ז"פ, 112, 421, 467, 469, 473, 490, 516.
רוטשילד אדמונד די 22, 25, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 51 ב"פ, 52, 54, 58, 67, 69 ב"פ, 70, 78, 83, 92, 101, 106, 107, 108 ה"פ, 109 ד"פ, 110, 111 ג"פ, 115, 116, 117 ה"פ, 118 ב"פ, 119 ו"פ, 120 ג"פ, 121 ה"פ, 122 ה"פ, 123, 124, 125, 126 ד"פ, 127 ט"פ, 129 ב"פ, 130 ב"פ, 131 ו"פ, 132, 133, 134 י"א פ', 135 ג"פ, 136 ב"פ, 137, 138 ג"פ, 139 ד"פ, 140, 141 ב"פ, 143 ב"פ, 145 ב"פ, 146 ב"פ, 148, 149, 150, 151 ב"פ, 152, 158, 159 ב"פ, 160 ג"פ, 168, 169, 172, 190, 192, 193, 202, 229, 236, 238, 240, 241, 242, 245, 246, 247, 249, 250, 253, 255, 256, 260, 262, 264, 265, 266, 268, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 282, 283, 284, 287, 288, 289, 292, 296, 305, 309, 313, 320, 322, 376, 377, 389, 414, 422, 425, 431, 433, 437, 439 ב"פ, 441, 445, 446, 447, 462, 464, 466 ג"פ, 467 ב"פ, 468, 469 ג"פ, 473 ב"ה, 474, 475, 476, 477, 478, 486, 490, 492, 494, 495, 501, 503, 506, 510, 516, 517, 525
רוטשילד אוילינה 203
רוטשילד אנשל 108.
רוטשילד בתיה 108.
רוטשילד דורותיה 517.
רוטשילד נוסטב 111.
רוטשליד ליאונל 335.
רוטשילד יעקב (נמס) 108, 193 ב"פ, 318, 333, 422, 451, 466, 467, 469, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 486, 490, 510, 517, 524.
רוטשילד מאיר 108.
רוטשילד מורים 467.
רוטשליד שמעון ולף 111.
רומנוב אברהם 327.
רוסטין ישראל 300.
רופין ארתור ד"ר 326, 398, 399, 406.
רוקח ישראל 302.
רוקח שמעון 401.
רושדי ביי 400.
רזניק יעקב 184, 185
רזניקוב יהודה דב 61.
רחבעם בן שלמה 3, 390.
רחובות המושבה עיין דף 181
רחובות (ועד המושבה) 323.
רחלין יצחק 61.
רחמי ביי 395.
רטנר אלכסנדר 49.
רטנר רחל 49.
רטנר שמעון יהודה 184, 185.
ריבנר אליעזר ולף 59.
ריבנר ולנדוי 355.
רינא (אגודה)
רינאי ד"ר 223, 224.
רידינג לורד 527.
ריזה ביי 393.
רייזנר הינריך 280 ב"פ, 281.
רייכלר צפורה 302.
רייכין דוד שלמה 24.
ריינהרד דוד 60.
רינה מרדכי 205.
רכ נחמן 122, 248, 510.
רננה פ. 16, 21.
רסטובסקי 71.
רסקין יהושע 516.
רפפורט אבשלום 307, 308, 422.
רפפורט אברהם 60, 259, 436.
רפפורט בלהה 422.
רפפורט בנימין 239, 340 ב"פ, 476, 516, 517, 527.
רפפורט ברוך 240 ב"פ
רפפורט דוד 61, 66.
רפפורט רבי חיים טוביה 96, 98 נ"פ, 99, 190, 204, 224, 340, 380, 382, 386, 422 ב"פ, 444.
רפפורט יהודית 422.
רפפורט יהושע 183, 185.
רפפורט כתריאל 61, 99, 161, 223, 239, 248, 302, 303, 315, 355, 355, 377, 378, 405, 409, 410, 411, 413, 434, 435 ו"פ, 436 ו"פ, 437, 446, 448, 422 ו"פ, 428, 432 ב"פ, 462 ב"פ, 463, 475, 476, 497, 498.

רפפורט משה 60, 342.
רפפורט צפורה 422.
רפפורט רחל בלה 99, 183, 422.
רפפורט שלמה יצחק 99, 186.
רפפורט שמעיה 99.
רפפורט וינברג 424.
רפפורט תמר 523.
רצבסקי אחים 527.
רצון יוסף 519, 520 ב"פ.
רשאן ביי 400.
רש"ו 307, 382, 513.
רשיד פחה 202, 444.

שאו אלכסנדר 307.
שאו הונזון 307
שאול 7.
שאול חיים מדוברובנה 458.
שאלתיאל בן אליעזר 390.
שאלתיאל בן יחויכין 390.
שברדון א. 47.
שבח נחום 333.
שבתאי חזקיה הרב חכם באשי 101.
שדה נחום (קבוץ) 499.
שד"ל 108, 148.
שה"ו (שיבת החרש והמסגר) 71, 226.
שוב דוד 91, 317, 343, 344
שוחם זאב 507.
שוחמכר 241, 245, 452.
שוחט אהרן 49.
שוחט בת שבע 49.
שוחט ישראל 392.
שוטניצקי חיה 98.
שויצר אריה 488.
שולחוביץ חיים 491
שולמן קלמן 191.
שוסטר זלמן 488, 527.
שוסיב דוד 302, 303.
שור פרופסור 515.
שורין ד"ר 280.
שורין אליהו 60, 333, 436.
שורין ליאון (לב-אש) 43, 71
שורין צפורה 354
שורין שמעון 183, 187, 436, 489.
שושני סעדיה 325.
שטופמן 141.
שטיינהרד רחל בת דוב 389.
שטיל 103.
שטיין יונה 206.
שטיין ישראל 94.
שטיין מרק ד"ר 71, 94 ג"פ, 95, 96, 395, 396, 503.
שטיין רחל 94.
שטיין שרלוט 94.
שטינברג א. 527.
שטינברג שלמה 60.
שטינמן אליעזר 68.
שטינר יורק 445, 513.
שטמפר יהושע 25, 104 ב"פ, 139, 448.
שטמפר מנחם יהודה 495.
שטרויט 448.
שטרנברג דוד 302, 303, 476
שטרקמט אדולף 172, 248, 452.
שיד אליהו 74, 76, 77, 78, 118 ב"פ, 120 ב"פ, 121, 132, 134, 135, 190 ג"פ, 202 ג"פ, 203, 210, 229, 270 ב"פ, 271, 272 ג"פ, 273, 276, 291, 313, 415, 433, 439, 440 ב"פ, 441 ג"פ 446, 482, 483.
שיך איל איסלם 131.
שילוני ד"ר אברהם 60, 355, 422.
שילוני יהודית 422.
שילר יצחק 60.
שינברג גולדה 98.
שינברג לאה 105.
שינברג מוריץ 98, 410.
שיינפינקל 161, 185.
שינקין מ. 214, 223, 335, 390.
שיף מאיר 205, 333.
שיפמן 336.
שיריזלי ש. י. 204.
שכונות, עיין דף 181
שכטר צילה 205.
שכטרמן שרה 302.
שכניה בן דוד 390
שלום בן דוד 390, 495.
שלום בן חזקיה 390.
שלומית 5.
שלוש אליהו 391.
שלזינגר ד"ר 381.
שליט ד"ר 99.
שליט אלחנן אליעזר 27, 51 ב"פ, 54 ב"פ, 55 ב"פ, 158, 160, 171, 260, 269, 409, 434.
שליט אריה יום טוב ליפמן 54, 528
שליט אליהו ליב 54.
שליט חיה 54.
שליט ישראל מרדכי 54.
שליט לאה 54.
שליט מלכה 54.
שליט משה אהרן 54.
שליט רחל 54.
שליט שפרה 54, 452.
שליט שרה 54.
שליטא חיה 206.
שליטא ישראל 206.
שליפירו יוסף 191.
שלמה 4, 5, 6, 7, 390.
שלמה בן הונא 390
שלמה בן יוסף 390.
שלנק מרים 425.
שלנק רבקה 105.
שמואל (הנביא) 4.
שמוטקין יוסף 60, 436.
שמולינסקי אסתר 309.
שמולינסקי ברתה 309, 450
שמולינסקי דולה 309
שמולינסקי יוהנא 184, 185
שמולינסקי יעקב זאב 83, 161, 239, 246, 248, 277, 279, 281, 282, 288, 289, 290, 291, 293, 294, 295, 308, 377, 434 ז"פ, 435 ב"פ, 448, 450, 487, 489, 510.
שמולינסקי ליאון ד"ר 309, 340
שמולינסקי לינה 309.
שמולינסקי מאיר בועז 309
שמולינסקי משה ניסן 161, 167, 185, 308.
שמולינסקי רייזל 309, 450.
שמוקלר מרים 426.
שמי ד"ר 395.
שמיד אברהם 24.
שמעון (החשמונאי) 5.
שמעון בן אברהם 495.
שמעון בן שמעון 390.
שמעון שאלתיאל בן אליעזר 495.
שמעיה בן שלמה 390.
שמ"ר (שיקביץ) 305.
שמרלינג חיים 38.
שמרלינג שלמה 60.
שמרקין נ. 194.
שמשי ז. 517.
שמשון 2, 3 ב"פ, 4, 6, 12, 390.
שמשון בן שמעון 495.
שניאור יוסף צבי 383.
שניאורזון לויבה 342.
שנידר אריה 206.
שנידר זאב 60 ב"פ.
שנידרוביץ מ. 315.
שניפר שמעון 488.
שנירר ד"ר 445, 469.
שפט בן יוחנן 390
שפייאר ורדה 426
שפייאר לודביג 426
שפיה (ועד המושבה) 324
שפינר יהודית בת אברהם 495
שפירא אברהם 391, 397, 398, 402, 476
שפירא אברהם-ג'ורג' 487
שפירא אסתר 202 ו"פ, 203, 204, 224, 227, 229 ה"פ, 230, 445
שפירא הרמן 327, 328 ב"פ, 510
שפירא ישראל חיים 183, 185, 229, 378, 434
שפירא יעקב 242, 248, 308, 456, 457, 464, 469 ב"פ, 471 ב"פ, 474, 476, 477, 478, 479, 481, 485, 486, 487, 510, 516 ד"פ, 517, 525, 527
שפירא צביה תרזה 487
שפירא צבי ולאה 60
שפירא ראובן-רובערט ד"ר 487
שפרינצק יוסף 233
שפרן נעימה 523
שץ פרופ' צבי 396
„השקר" (חברה) 251, 290
שקולניק טובה 523
שקולניק חיה גיטל 452
שקולניק שושנה 452
שקרון יעקב 204, 208
שר יצחק ומנואלי ברוך 61
שריבמן בילה 105
שרייאר א. 223, 224
שרף אחים 527
שרצר 127
שרצר אורי 502
שרשבסקי אליעזר 206, 218
שרשבסקי יהודית 523
שרקון שמואל מרדכי הרב 316, 388, 389, 417, 512, 513
שרתוק יעקב 71, 191, 226, 330
שרתוק משה 427
ששון א. 517
ששון דוד 386, 387
שקספיר 474
שרף ביח"ר לסבון 527

תגר ביי 395
תגר ל. 436
תופיק ביי 445
„תנובה" (חברה) 244
תמר 3
תם רבנו 419
„תפוזל" ביח"ר 527
תרזה ביח"ר 426, 527

תוספת לדף 544:

עוד 27 שמות אנשים באו במאמר „הנע"ילה" של איתמר בן־אבי בדפים 529, 530, אחרי שנסגר הגליון 35. ואלו הם:

בדף 529: אבולעפיה, בן־אבי איתמר, בן־יהודה, אליעזר בן־יהודה דבורה (אם עבריה ראשונה), בלקינדים, ג"מל פשה, יודילוביצים, ישעיהו בן־אמוץ, ליבונטינים, לובמנים, לולויד ימי, מאירוביצים, מרים הנביאה, עבד־אל־חמיד, פוחצבסקים, פרימנים, שליטים.

דף 530: ברק בן־אבינועם, דבורה אשת לפידות, „זבולון" (מוסד ימי), חשמונאים, יונה הנביא, סמטונה, פינברג לוליק, „קהלית ציון", קרן הקימת, שמשון הגבור.

מפתח

השמות הגיאוגרפיים שבספר

(לפי א"ב ומספרי הדפים)

אבושושה 28.
אביבה (פרור בראשל"צ) 181, 182.
אברמוביץ (פרור בראשל"צ) 59, 181, 182.
אג'מי [עג'מי] (פרור ביפו) 410.
אדשזוט 52.
אהל שרה 180.
אוגנדה 340.
אודסה 27, 43, 53, 70, 79, 84, 89, 94, 152, 230, 234, 260, 273, 275, 278, 280, 282, 289, 292, 293, 424 ב"פ, 432 ג"פ, 444, 484, 485, 493.
אזן 426 ב"פ, 428 ב"פ.
אונגני 425.
אונגריה 460.
אוסתריה 456.
אוסטרליה 53, 54, 249, 337, 340, 433, 481, 507.
אוסטשין 423.
אוקרינה 53, 54, 491.
אוריה (כפר) 28.
אורשה 32, 37, 41, 96, 97, 410.
אורפלים (פרור בראשל"צ) 181, 182.
אושא 5 ב"פ, 9.
אוקינוס 336, 338.
אזור 7, 8.
אזור התעשיה (פרור בראשל"צ) 181, 182.
אזמיר 27, 270, 279, 280.
אחוזה 174, 177, 179, 433, 446 ב"פ, 449, אחוזת בית 530.
אחוזת המיסדים 177.
איבלין 6, 10.
איטליה 265, 278, 291, 336, 337, 409, 464, 484, 505, 516.
איישישוק 201.
אילון 3, 530.
אילון (בית־חנן) 7.
אילניה 234.
אילן 529, 530.
אירופה 23, 43, 44, 47, 53, 80, 83, 142, 168, 243, 290, 291, 297, 336, 370, 402, 403, 406, 422, 444, 458, 461 ב"פ, 464, 469, 470, 480, 481.
אלבתאני אלשרקי 497.
אלג'יר 341, 484.
אלון משה 154.
אל־ברס 19, 20.
אל־גורה 21.
אלזס 146, 149, 150, 196, 270, 439, 440, אל־צלט (סלט) 340.
אלכסנדריה 27, 34, 37, 39, 82, 89, 126, 134, 148, 158, 227, 228 ב"פ, 230, 232, 277, 278, 282, 291, 297, 300, 307, 337, 341, 342, 410, 499, 500, 506.
אלמסמיה אלכבירה 497.
אלמעאר 497.
אלחקה 530.
אמאוס 1
אם־אל ג'מל 322.
אמלבש (עיין פתח־תקוה).
אמריקא 13, 47, 54, 82, 90, 102, 217, 268, 232, 242, 275, 276, 289, 290, 293, 297, 307, 332, 336, 340, 345, 392, 395, 396, 403, 418, 422 ב"פ, 451 ג"פ, 456, 458, 469, 480, 481, 483, 486, 492, 499, 507.
אנגליה 14, 24, 26, 31, 37, 87, 336, 337, 339, 340, 363, 426, 463, 469, 473, 474, 480, 481, 525, 526.
אנטוליה 400, 431.
אסיה 290.
אפריקה 340, 481.
ארגון מנחם 497.
ארזרום 432.
ארטוף 304, 321, 325.
ארמניה 391.
ארסוף (בעברית: ארשף) 6.
ארץ־ישראל 4, 6, 9, 11, 13, 16, 17, 23, ב"פ 25 26, 27 ב"פ, 28, 30, 34, 35, 36, 37, 38 ב"פ, 39, 40, 42, 44, 45, 47, 51, 52, 55, 56, 63, 70, 72 ב"פ, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 97 ב"פ, 98, 102, 105, 108, 109, 110, 118, 120, 121, 122 ג"פ, 126, 127, 129, 135, 141 ב"פ, 142, 143, 145, 146, 150, 151, 153, 154 ב"פ, 155, 191, 192, 194, 212, 214, 216 ב"פ, 228, 252, 256, 270, 273, 274, 282, 290, 300 ב"פ, 306, 322, 327, 336, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 349, 350, 352, 356, 367, 385, 387, 403, 410, 411, 418, 419, 420 ב"פ, 422, 423, 424, 426, 430, 432, 439, 440, 441, 449, 451, 452, 458, 460, 461, 462, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 473 ב"פ, 474, 477, 479, 481, 483, 484 ב"פ, 486, 487 ב"פ, 491, 493, 494, 498, 503, 507, 513, 520, 523, 526.
ארצות הברית 337 499.
אשדוד 4, 5, 8, 22.
אשור 7.
אשנה 2.
אשקלון 4, 10, 22.
אשתאול 2, 3, 529.

באיון 150, 151.
בארטוביה (קסטיניה) 100, 101, 321, 325, 331, 452, 487.
בארי 294.
בארי־יעקב 15, 22, 180, 233, 325, 394, 490, 497.
בארשבע 13, 393, 395, 403, 404.
באבאלואד (שער העמק) 88, 395.
בבל 4, 8, 108.
בהוש 52 ב"פ, 419.
בוטושן 51, 207.
בויסק 426.
בולגריה 152, 161.
בולון 108, 466.
בולוס 149.
בומבי 386.
בון 505.
בוקרשט 419.
בורדו 294, 463.
בוריה 345, 483.
בזל 23, 327, 510.
ביליסטוק 94, 102, 260, 387, 426.
ביסן [בשן] 398.
בירות 78, 79, 142, 229, 230, 249, 279, 280, 395, 400, 401, 421, 445, 485, 498.
בית־דגון 1, 2 ב"פ, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 14, 15, 21, 22, 30, 50, 57 ב"פ, 158, 162, 172, 173 ב"פ, 177, 178, 179, 331, 408, 410, 421 ב"פ, 422, 431, 440, 449 ב"פ, 450 ב"פ, 497 ב"פ, 527.
ביר סלם 180.
בית וגן [בת־ים] (פרור ביפו) 497.
בית חורון 1.
בית חנן 14, 15, 179, 180, 497.
בית יעקב 180.
בית עובד 180.
בית שאן 499, 506.
ביתניה 260.
ביתר 9, 10.
בלפורט 152.
בנגאזי 409.
בן־יהודה (פרור בראשל"צ) 181, 182.

„ראשון־לציון" בעריכת דוד יודילוביץ—גליון 36.

בני־ברק 2, 8, 180, 530.
בני דן 2, 3, 529.
בני יהודה 3, 4, 322.
בנימינה 335.
בן־שמן 13, 93, 326, 394, 515.
בסרביה 100, 234, 425, 451, 491, 518.
בעלת 530.
בצרון (מושב) 497.
בקו 81, 418, 484.
בקעת יריחו 338.
בקעת רבקה (אחת הגבעות במקוה ישראל) 154.
ברדיאנסק 182, 229, 496, 497.
ברודי 146, 441, 451.
ברזיניה 26, 28, 30, 31, 34, 38, 249, 335, 336, 339, 472, 475, 517, 525, 530.
בוריסוב 81, 93.
בריסק דליטא 260, 480, 523.
ברלין 9, 55, 81, 94, 146, 152, 171, 227, 275, 282, 290, 292, 343, 346, 418, 445, 461, 482, 483 ב"פ, 485, 504, 505, 529.
ברן 88, 230.
ברשד 491.
בשן 440.
בשית 497.
בת־גלים 530.
בת־ים (בית וגן) 15, 180.
בת־שלמה (מושב) 502.

גבעת ברנר 497.
גבעת הצבועים 21.
גבעת התעשיה 527.
גבעת עדה 476, 502.
גבעת רמבם 180.
גבתון 497, 530.
גדרה 2 ב"פ, 8, 9, 25, 36, 40, 71, 79 ב"פ, 81 ב"פ, 85, 86 ג"פ, 89, 95, 100, 150, 167, 214, 232, 234, 241, 242, 244, 248, 257, 258 ב"פ, 282 ב"פ, 283, 284, 285, 286, 308, 318, 321, 325, 330, 343, 396, 400, 404, 413, 441, 453, 457, 459, 476, 480, 497, 510, 513.
גדרות 4.
גולאיפולה 431.
גולן 440.
גורג'יסטן 201.
גזר 8.
גילברלטר 33.
גלוסק 296.
גלזגו 336.
גליל 1, 5, 6, 9, 10, 13, 91, 250, 260, 319, 345, 400, 401, 420, 425, 432, 484, 499, 513.
גליל עליון 45, 120, 253, 322, 442.
גליל תחתון 46, 322.
גליציה 421, 451, 483.
גלץ 152, 226.
גן־הרצל (פרור בראשל"צ) 181, 182, 424.
גן־חיים (מושב) 507.
גן־יבנה (מושב) 497.
ג'ניבה 403, 485, 505.
גרודנה 228, 234.
גרוסונצלבן 345.
גרין (מושב בהתישבות הדרום) 497.
גרינויץ 13.
גרמניה 26, 83, 113, 170, 217, 343, 381, 382, 456, 470, 491, 504.
גרנדה 207.

גשר אלנבי 339.
גת 3, 6.
גת רמון 2, 530.

דגון (כפר) 5.
דורן (רחובות) 2.
דיאז (עיר באלזס) 149.
דירה [דרעא] 398.
דמשק 4, 152, 230, 232, 309, 395, 398, 399, 401.
דן 3, 530, 529,
דניפר 23, 76.
דנמרק 530.
דר־אל־עין 173.
דרום אפריקה 249.
דרומיה 180.

„האוצר" משק 515.
הגנוי 439 ה"פ.
הדרום (מושב) 180, 404.
הדרום ב' (מושב) 180.
הודו 227, 246, 267, 290, 386, 387, 461.
הודו־סין 461.
הולנדיה 345.
הונגריה 104, 105.
הוסיאטין 418.
הורקי 225.
הילדברג 41, 327.
היופוליס (פרור בקהירו) 426.
המבורג 245, 291, 292, 293, 345, 481, 483.
הר אברהם (גבעה במקוה ישראל) 154.
הר הבעלה 2.
הר הזיתים 44, 431.
הר כנען 442.
הר שרה (גבעה במקוה ישראל) 154.
הרי הימליה בהודו 267.
הרי טאורוס 340.
הרי יהודה 1, 26, 88, 338.
הרי ירושלים 338.
הרטוב (מושבה) 17'
התישבות הדרום 497.
התקוה (מושב בין תל־אביב ובין מקוה) 180.

ואדי אל־ג'מל 338.
ואדי אל־חוז (עין־שמש) 338.
ואדי אל־מודאך 338.
ואדי־חנין (נס־ציונה) 7, 99, 110, 150, 213, 233, 248, 282, 444, 459, 513.
יאדי־עוג'עה 338, 339.
ואדי־עין גרה (עין הקורא) 1.
ואדי פרה 338.
ואדי תעלת אל־דם 338.
ואדי אל־נדא (עיין עמק הטל) 19.
ואד־אל־בצול 14, 15, 21, 177, 178.
ואד־אל־ג'מוסה 14, 15, 21, 177, 178.
ואד־אל־זג'יר 21.
ואד־אל־כביר 21.
ואד־אל־עין 173.
ואד־אל־קלעא 14, 15, 21, 177, 178.
ווליניה 234.
ויטבסק 488.
וילנה 25, 48, 214, 233, 291, 293, 296, 303, 304, 388, 418, 426, 491, 494.
וילקובישקי 304.
וילקומיר 98, 491.
וינדסור 335, 336.

ויטנברג 148.
וינה 45, 232, 275, 282, 290, 291, 505, 506.
ולוזין 25, 169, 304, 388, 423, 426, 498, 505.
ורדון 340.
ורשה 28, 32, 47, 48, 49 ב"פ, 50, 89, 90, 94, 231, 242, 245, 271, 272, 273, 289, 291, 292, 293, 296, 305, 390, 484, 487.
וושינגטון 484.

זולצמט 151.
זוראביץ 492.
זיטומיר 48.
זכרון־יעקב 12, 78, 80, 83 ב"פ, 91, 110, 118, 126, 134, 139, 193, 194, 202, 226, 227, 229, 241, 242, 244, 246, 247, 248, ב"פ, 249, 250, 252, 253, 257, 271, 272, 284, 285, 286, 287, 289, 291, 295, 296, 303, 308, 312, 319, 321, 331, 335, 342, 343, 401, 402, 405, 410, 422, 424, 431, 438, 439, 440, 457, 470, 474, 476, 477, 479, 480, 481, 482, 486 ב"פ, 487, 894, 510.
זנזיבר 503.
זרנוגה 9, 412, 421, 497.

חאן 338.
חבל הים 6.
חברון 3, 25, 30, 45, 83, 392.
חדרה 25, 36, 81, 82, 166, 241, 244, 248, 254, 284, 285, 304, 322, 342, 412, 424, 427, 432, 485, 486, 495, 507, 510, 530.
חוטימסק 420.
חולדה 326, 394, 497.
חולות (ראשון לציון) 1, 4, 13, 14, 18, 399.
חוליה של יבנה 118.
חולית המחוז 8.
חולון 180, 530.
חומס 402.
חורון 1, 440.
חזרזור 338.
חיפה 22, 33, 43, 54, 74, 76, 77, 78, 81, 82, 102, 145, 154, 224, 229, 238, 278, 279, 334, 344, 391, 410, 412, 413, 429, 442, 467.
חלמיה 334, 337.
חפיר 395.
חריה (בני ברק ההיסטורית) 180.
חפציבה (על יד חדרה) 427, 495.
חרסון 51.
חרקוב 23, 25, 27, 37, 70, 76, 80, 98 161, 225, 420.

טבריה 25, 45, 91, 93, 154, 229, 238, 332, 390, 391, 392, 402, 516.
טהרן 152.
טוביאן 491.
טודילה 6, 11.
טולכרם 395, 412.
טיפליס 432 ב"פ.
טירספול 494.
טלז 233.
טנטורה 145, 530.
טריפולי 409.
טרנטו 337.
טרביזונד 280.
טירת שלום (מושב) 497.

טשקנט 418.

יאזור 1, 4, 13, 22, 180, 497.
יאסי 51, 96, 161, 260, 386, 419, 429, 430, 449 ג"פ, 518, 520.
יבנא' 2 ב"פ, 3, 4, 7, 234.
יבנה 1, 4, 5 ד"פ, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 22.
יהוד 2, 530.
יהודה 37, 71, 91, 120, 420, 425, 432, 484, 127.
יהודיה 103, 127.
יהופיץ 201.
יון 108, 149.
ים הבלטי 530.
ים הגדול 2.
ים הכספי 80.
ים כנרת 499.
ים המלח 338, 400, 448, 467.
ים השחור 27.
ים זבולון 530.
ים סוף 8, 59, 529, 530.
ים התיכון 17, 21, 27, 176, 180, 370, 410.
יסוד המעלה 12, 222, 234, 253, 257, 344, 493.
יסור 497.
יפה נוף 180.
יפו 2, 3, 4, 5, 6 7, 13, 14, 15, 18, 19, 22, 25, 26 ב"פ, 27, 28, 30, 31, 34, 35, 36 ב"פ, 37, 38, 39, 42, 44, 45, 48, 49, 52, 53, 54, 55, 59, 70, 77, 78 ב"פ, 79, 80, 81 ג"פ, 82 ג"פ, 83, 84, 87 ג"פ, 92, 93, 94 ד"פ, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 112, 113, 114, 116 ב"פ, 118, 120 ב"פ, 122, 126, 131, 142, 143, 145, 146, 154, 168 ב"פ, 170, 171, 177, 180, 193, 198, 205 ב"פ, 214, 215, 216, 226, 229, 230, 233, 236, 240, 249, 261, 277, 278, 279, 281, 282, 289, 304, 314, 318, 325, 326, 331, 334, 338, 342, 343, 344, 345, 371, 383, 385, 387, 390, 391, 392, 393, 444, 445, 448, 453, 457, 461, 471, 484, 486, 494, 495, 496, 497, 498, 520, 530.
יפן 108, 216, 227, 246, 461.
יקטרינוסלב 51, 52, 431, 488.
ירדן 83, 90, 95, 342, 474.
ירושלים 3, 4, 7, 9, 13, 17, 22, 23, 25, 26, 28, 31, 34, 37, 42, 43, 44, 45, 48, 49, 51, 55, 72, 75, 79, 81, 83, 86, 87, 88 ב"פ, 91, 93, 94, 95, 96, 97 ב"פ, 99, 102, 103, 104, 105, 115, 122, 131, 132, 136, 142 ב"פ, 149, 151, 154, 161, 168, 175, 190, 194, 203, 214, 224, 226, 229, 232, 264, 277, 278, 279, 304, 314, 318, 324, 327, 330, 331, 332, 336, 338, 343, 344, 371, 380, 381, 385, 386, 387, 389, 390, 391, 392, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 417, 421, 422 ג"פ, 425, 428, 430, 431, 432, 444, 447 ב"פ, 453, 458, 461, ב"פ, 465, 467, 468, 471, 473, 493, 503, 506, 513, 517, 524, 526.
יריחו 42, 45, 83, 169, 335, 338, 339, 400.
ירקון 21, 25, 530.
יתלה 529.

כבארה 530.
כולמר 149, 151.
כנרת 234, 260.
כפר אברהם (מושב בשרון) 501.
כפר אהרון 497.
כפר אוריה 326, 331, 394.
כפר ביל"ו 497.
כפר גלעדי 516.
כפר אז"ר (א. ז. רבינוביץ) 180.
כפר מל"ל (משה ליב לילינבלום) 326.
כפר מרמורק 497.
כפר סבא 82, 331, 338, 410, 424, 516.
כפר נורדוי 502.
כפר סלים 6.
כפר תבור 234, 244.
כפרא דגון 8.
כרכור 412.
כרמי יבנה 6.
כרמי שלמה 4, 6.

לבנון 22, 246.
להויסק 76, 81, 82.
לובן 260.
לוד 1, 2, 5, 6, 8, 9, 10, 13, 22, 42, 43, 45, 169, 338, 396, 417.
לובלין 231.
לודז 490.
לוזנה 420.
לונדון 24, 38, 39, 54, 152, 229, 230, 253, 275, 290, 291, 298 ד"פ, 332, 336, 363, 445, 463, 467, 474, 494, 499.
לחי (עיין רמת לחי) 3.
לטביה 449.
לטרון 396, 397.
ליאון 37.
ליבוי 83, 308, 505.
לידא 260.
ליטא 35, 54, 83, 233, 499, 530.
ליפציג 94.
לינגרד 484.

מגדבורג 345.
מגדל דוד 343.
מגדל חננאל 4.
מגן דוד (מושב בדרום מקוה ישראל) 180.
מדבע (גבעת אזור התעשיה בראשל"צ) 173.
מדבר הגדול 529.
מדבר יהודה 515.
מדבר חלמיה 426, 428.
מדבר סיני 340.
מדבר צין 341.
מדריד 146, 151.
מוגדור 152.
מוהילוב 37, 76, 82, 96, 97, 225, 232, 485, 488, 492, 503.
מולדביה 419, 430, 500.
מולדת (מושב בדרום מקוה ישראל) 180, 497.
מונפליה 231.
מונקו 530.
מוסול 398.
מוסקבה 37, 70, 79, 84, 89, 92, 96, 345, 420 ג"פ, 484, 493, 511.
מוצא 88, 321, 325.
מזכרת בתיה (עקרון) 45, 47 ב"פ, 102, 110, 148, 226, 389, 394, 400, 404, 452.
מחוז 7, 8.
מחנים 322.
מינכן 41, 44, 152.
מינסק 70, 76, 81, 82, 84, 93, 296, 329, 423, 487.
מיינץ 45.
מינת רובין 5.
מיר 84.
מלחמיה 234.
ממוהים 150.
מסחה (הר תבור) 432.
מנורה א' 180.
מנורה ב' 180.
מנורה ג' 180.
מונטיפיורי (פרור בתל־אביב) 180.
מעלה האדומים 338.
מצפה 234.
מצרים 22 ב"פ, 40, 54, 82, 108, 135, 145, 148, 149, 158, 217, 247, 291, 334, 336, 337, 338, 340, 410, 422, 423, 426, 479, 480, 487, 500, 526.
מקדה 2.
מקוה ישראל 1, 2, 15, 25, 36, 57, 67, 70 ב"פ, 71, 76 ב"פ, 77, 79 ב"פ, 83, 84, 85, 93, 94, 98, 102, 103 ב"פ, 110, 113, 114, 115, 116 ד"פ, 117 ג"פ, 118 ב"פ, 119 ד"פ, 120, 126, 127, 141, 143, 144, 146, ג"פ, 149, 150, 153, 154, 158, 160, 167, 180, 192, 240, 241, 244, 256, 261 ב"פ, 264, 313, 314, 343, 346, 350, 376, 394, 396, 397, 400, 402, 409, 410, 437, 438, 440 ב"פ, 441, 460 ב"פ, 476, 483 ב"פ, 484, 493, 496, 497, 498, 499.
מרוקו 151, 261.
מרחביה 413.
משכנות שאננים (פרור בירושלים) 12.
משמר הירדן 322, 343.
משק פטר 497.
מתולה 172, 253, 319, 321, 322, 442 ב"פ, 467 473.

נבי מוסה 338.
נבי צלח 410, 412.
נבי רובין 6, 15, 150.
נהרים 467, 474.
נהר פרוט 425.
נובופבלובקה 88, 89.
נוה־ציון (פרור בראשל"צ) 181, 182, 379, 382, 489, 520, 521.
נויהיים 308.
ניויורק 242, 297, 335, 336, 400, 422 ב"פ, 483.
נחל עוג'ה 339.
נחל כרית 338.
נחל שורק 15.
נחלת גנים 180.
נחלת יהודה 14 ב"פ, 15, 60 ג"פ, 93, 172 ב"פ, 177, 180, 262, 394, 471, 497, 499, 500.
נחלת יצחק 180.
נחלת ראובן 110.
נחלת שמשון 497.
נטעים (מושב) 14, 15, 179, 180, 431, 497.
ניאפולי 140, 516.
ניגוס 343.
ניצא 226.
ניקולייב 26, 28, 32, 33, 34, 37, 41, 70, 89, 450.
נס־ציונה 7, 12, 22, 30, 99, 105, 110, 150, 180, 182, 241, 244, 248, 252, 257, 258

ב"פ, 261, 282, 283, 284, 285, 286, 318,
321, 325, 331, 395, 400, 401, 413, 424,
448, 453, 457, 460, 480, 487, 488, 494,
495, 497, 510, 515.
נעמה 2, 4.
נען (מצפון לעקרון) 497.
נענה 2, 4, 412.
נצרת 229, 391, 413.
נתניה 63.

סבסתי 8.
סגירה 440.
סדון 173.
סובלקי 104, 309.
סלוניקי 152, 270, 277, 280, 345.
סנו 488.
סורוקה 207.
סוריה 22, 118, 217, 246, 249, 340, 421,
422, 487.
סיואס 392, 399.
סיבסטופול 41, 66, 102, 507.
סימפרופול 28, 32.
סין 108, 227, 246.
סינגפור 379.
סיני 82, 341, 479.
סיני (מדבר) 427.
סיציליה 503.
סלובודקי 98.
סלוצק 296, 486.
סלט (אל־צלט) 83, 247.
סלים (כפר) 6.
סלמה 180.
סולמי דצור 5.
סלע עיטם 3, 7,
סמיליאן 97.
סמירנה 118, 180.
סמרין (זכרון־יעקב) 77, 78, 118, 126, 134,
סן־פרנציסקו 294, 335, 338.
סנט־אטיאן 151.
סנט־אישטבן 104.
ספוריה 14, 15, 30, 50, 162, 173, 174, 178,
508, 514.
סקיה 16, 180,
סקנדינביה 345.
סרביה 152.
סרדיניה 530.
סרטוב 152.
סרפנד (אל־עמר) 15, 22, 30, 174, 178.
סרפנד (אל־חרב) 50, 180, 422, 431 ב"פ,
446 ב"פ.
סרפנד (צריפין) 338, 410, 421 ב"פ.

עאקר, עקר, עגר 412, 497.
עבר הירדן 13, 79, 83, 335, 340.
עג'מי [אגמי] (פרור ביפו) 410.
עדולם 3.
עדותים 2 ב"פ.
עדן 201, 520.
עזה 3, 16, 22, 28, 43, 92, 141, 161, 396,
403, 404.
עזקה 3.
עטרות 488.
עטלית 530.
עיטם, עין עיטם 3.
עין־גב 499.
עין גנים 325, 326.
עין הקורא (עיון קרא) 1, 2, 3, 7, 12, 14,
18, 20, 26, 28, 30 ב"פ, 32, 33, 34, 36,
38, 42, 49, 50, 53, 158, 161, 167, 177,
178, 265, 331, 440, 441, 442, 459, 483.
530.
עין זיתון 257.
עינות 497.
עין חי 410.
עיר התמרים 338.
עיר שמש 529.
עירק 217.
עכו 391.
עמק 1, 3, 4, 484.
עמק הטל (עיין ואדי אל נדא) 19.
עמק הירדן 339, 499.
עמק הרמונים 338.
עמק חפר 36, 530.
עמק יזרעאל 36.
עמק עכור 338.
עפולה 413.
עפרה 13.
עקרון (מזכרת בתיה) 1, 2, 3, 8, 11, 45, 46,
69, 92, 94, 100, 102, 110, 116, 119,
121 ב"פ, 122, 123 ב"פ, 125, 126, 130,
134, 139, 143 ב"פ, 148, 149, 150, 152,
192, 193, 194, 198, 200, 225, 226, 244,
250, 253, 268, 321, 325, 386, 412, 413,
424, 439, 440, 446, 452, 473, 497, 506.
ערבת הירדן 339.
ערד מקלאבה 28.

פארן 507.
פודוליה 230.
פודול־אילוי (ברומניה) 51 ב"פ.
פודיץ 485.
פוהוסט 493.
פוליבה 89.
פולטבה 23, 51, 53, 54.
פולין 13, 148, 217, 231, 254, 469, 499, 502,
פוניבז 54, 98.
פועלים (שכונה) 181, 182.
פורט־סעיד 278, 291.
פורטוגל 34.
פיג'ה 448.
פטרבורג 28, 32, 70, 81, 82 ב"פ, 120, 275,
444, 461, 483.
פילדלפיה 516.
פיליפופולי 207.
פינסק 329, 330, 494 ב"פ, 498.
פיצבורג 232.
פלבנה 89.
פלימוט 337.
פלרמה 503.
פלשתינא 46, 47, 392.
פקיעין 9, 11.
פרוסיה 338, 461.
פריז 24, 31, 33, 38, 39, 42, 44, 45, 53,
54, 69, 71, 76, 83, 84, 91, 112, 114, 118,
119 ב"פ, 120, ב"פ, 121, 123, 125, 130,
131 ג"פ, 132, 134, 135, 139 ב"פ, 143,
146 ב"פ, 148, 151, 169, 170, 192, 202
ג"פ, 215, 227, 229, 230, 242, 246, 247,
248, 271, 282, 283, 289, 291, 292, 293,
298, 299, 340, 388, 389, 402, 431, 439,
410, 441, 442, 444, 445, 446, 744, 451,
473, 474, 481, 482, 484, 485, 486, 529,
פרנקפורט 45, 111, 115, 116.
פרס, אירן 37, 108.
פשקני 52.
פתח־תקוה 12, 25, 27, 37, 46, 47, 94, 103
ב"פ, 104, 105, 119, 120 ב"פ, 121, 125
ב"פ, 126, 127 ב"פ, 130, 131 ג"פ, 132
ג"פ, 134, 137 ג"פ, 138, 139 ב"פ, 150,
151, 180, 192, 193, 194, 202, 212, 214
ב"פ, 224, 225, 240, 241, 244, 248 ב"פ,
250, 251, 252 ב"פ, 253, 254, 257, 261,
264, 282, 283, 284, 285, 286, 290, 321,
325, 338, 394, 397, 398, 441, 444 ד"פ,
446, 453, 459, 461, 484, 486, 490 ב"פ,
505, 510, 516.
פרשמישל 451.

צור 4, 5.
צידון 4.
ציון 23, 479.
צין (מדבר) 82.
צירין 230, 504.
ציכוסלובקיה 452, 499, 526.
צמח 342, 397, 413.
צפת 25, 45, 134, 138, 144, 193, 238, 332,
392, 402, 442, 494.
צריפין (סרפנד) 1, 2, 9 ב"פ, 10, 14, 22, 30,
50, 173, 334.
צרניגוב 25.
צרעה 2, 3, 529.
צרפנד 9, 497.
צרפת 37, 54, 87, 99, 135, 139, 146, 148,
149, 150, 151, 154, 231, 253, 265, 291,
336, 337, 340, 341, 388, 428, 458, 467,
469, 474, 481, 482, 484, 504.
צרקסיה 41.

קאונס 530.
קבוץ־השדה 181, 182.
קבוץ השומר־הצעיר 181, 182.
קדרון 8.
קהיר 6, 54, 91, 112, 145, 255, 278, 291,
337, 343, 344, 412, 413, 483, 505.
קוביבה 1.
קובנה 54, 83, 226, 233, 491.
קוסבי (שטח מיוחד בראשל"צ) 421.
קונסטנטינופול 24, 27, 29, 34, 36, 70, 81,
82, 84, 90, 92, 98, 122, 131, 142, 151,
152, 154, 202, 247, 270, 277, 279, 280,
281, 282, 290, 292, 293, 297, 319, 439,
440, (קושטא) 49, 82, 84, 92, 122, 131,
152, 202, 280, 282, 391, 392, 393, 399,
417, 427, 431, 432 ב"פ, 446, 447, 499,
504.
קופנהגן 345.
קוקז 418, 432.
קורלנד 418.
קטוביץ 137, 148, 328.
קטרה (גדרה) 2, 8, 9, 497.
קידן 32.
קיוב 26, 41, 100, 234, 441, 482.
קיסמא 395.
קישון 530.
קישינוב 80, 207, 216, 410, 518.
קלין 420.
קלוריה 308.
קליפורניה 252, 294, 338.

קלקיליה 82.
קמיניץ 494, 495.
קנדה 335, 422.
קנטרה 22, 334, 338, 340.
קניגסברג 296.
קסטיניה (באר טוביה) 325, 448, 452, 497.
קפריסין 82, 249, 278.
קצובנצי 483.
קצופינצי 483.
קראיובה 508.
קרטינגן 83.
קרטש־קרים 89.
קרית יערים 2.
קרית ספר 80.
קרית עבודה 180, 497.
קרית שמואל 497.
קרלין 330.
קרמיניץ 226.
קרמנצוג 23 ב"פ, 24, 27, 28, 32, 36, 36, 37 ב"פ, 70, 503, 506.
קראקוי 505.

ראובן, רובין (נהר) 1, 5 ה"פ, 8, 15, 18, 21, 179, 180, 405, 406.
ראש העין (ראס אל־עין) 22, 401.
ראש פינה 12, 110, 118, 126, 129, 131, 132, 134 ב"פ, 136, 138 ב"פ, 141, 142, 234, 240, 241, 245, 250, 253, 254, 257, 260, 317, 319, 321, 335, 343, 344, 442 ב"פ, 459.
ראשון־לציון: נזכר כמעט בכל עמוד ועמוד של הספר, ובהיות שהספר עצמו שמו הוא „ראשון־לציון", בכרתי לא להביא את שאר הפעמים כלל מכיון שבהשער נכללו כל דפי הספר.
רבת־עמון 13.
רדום 69, 116 ג"פ, 121, 122, 142, 143, 144, ב"פ 231.
רוביני 422.
רוחמה 93, 331, 467, 473.
רומא 8, 108.
רומניה 27, 51, 52, 96, 132, 141, 151, 152, 161, 165, 201, 345, 419, 421, 429, 440, 469, 483, 491, 508, 518, 529.
רוסטשוק 152.
רוסיה 13, 23, 25, 26, 27, 35 ב"פ, 37, 38, ב"פ 41, 48, 51 ב"פ, 54, 55, 70, 86, 87, 88, 89, 90 ד"פ, 91, 97, 98, 100, 132, 137, 142, 144, 146, 148, 149, 150, 151, 161, 216, 230, 232, 233, 234, 246, 248, 276, 289, 292, 345, 386, 419, 420, 422 ב"פ, 423, 432, 450, 451, 456, 464, 469, 480, 481, 483, 485, 486, 491, 515, 518.
רחובות 2, 9, 13, 15, 21, 22, 36, 40, 54, 93, 182, 215, 233, 241, 242, 244, 245, 248, 251, 254, 258 ב"פ, 261, 271, 272, 277, 279, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 289, 290, 293, 296, 303, 306, 308, 318, 321, 325, 331, 335, 394, 395, 396, 397, 399, 401, 404, 412, 413, 424, 453, 457, 460, 476, 480, 494, 495, 497, 498, 510, 513 ב"פ, 515, 517, 529.
רמלה 3, 6, 13 ב"פ, 14, 15, 22 ב"פ, 99, 158, 338, 390, 392, 393, 394, 395, 396, 399, 403, 404, 405, 407, 432.
רמת אהרון איזנברג (נקודת ישוב חדש) 495.
רמת־גן (פרור בתל־אביב) 180, 304.
רמת גליל 1.
רמת השפלה 3, 5.
רמת לחי 3, 4, 6.
רמת עבר הירדן 13.
רמתים 3.
רפה 334.
רקון 530.

שדה־יעקב 501.
שויצריה 80, 88.
שטרסבורג 152, 290, 445, 485.
שטוקהולם 505, 506.
שיבת־ציון (פרור בראשל"צ) 60, 81, 182, 382, 424, 489, 520, 521.
שיך אבריק 501.
שיקגו 418, 529.
שכונת אברמוביץ 354.
שכונת הפועלים 180, 424.
שכונת ישראל 180.
שכם 444.
שכרונה 2.
שומרון 8, 46, 240, 241, 242, 247, 469, 484.
שעלבין 529.
שער העמק (באב־אל־ואד) 17.
שערים 2 ב"פ, 497.
שפיה (פרור בזכרון יעקב) 80, 322.
השפלה 1, 4, 6, 31, 71, 22, 58.
שפלת הדרום 9.
שקוד 83.
שקלוב 92, 99, 192.
שרבינט 309.
שרון 26, 58, 245, 501.
שרונה 180, 241, 444, 530.
שרעב (בתימן) 521.

תהרן 207.
תוקום 418.
תורקיה 22, 23, 24, 127, 151, 217, 246, 409.
תימן 217, 381, 520, 521.
תל־אביב 13, 15, 16 ב"פ, 21, 22 ג"פ, 39, 40, 81, 88, 89, 97, 177, 180, 223, 224, 226, 230, 238, 301, 302, 304, 335, 338, 346, 371, 399, 400, 401, 402, 410, 411, 413, 407, 426, 429, 446, 465, 467, 490, 497, 513, 514, 515, 516, 527, 530.
תל־אל־כביר 334.
תל־אל־עמרנה 3.
תל־בנימין 180.
תל־הדם 338.
תל־חי 516.
תל־חיים 180.
תל־ליטוינסקי 180.
תמנה־תמנתה 1, 2, 3, 5, 530.
תעלת סואץ 338, 394.
תפארת ישראל 497.

מפתח

הציורים שבספר

(לפי סדר מספר הציור ומספר הדף)

א. המפות.

ציור	דף	
25	50	מפת אחוזת המיסדים (התרמ"ב).
33	61	מפת הבארות (התרצ"ז)
34	66	מפה גיאולוגית
81	162	מפת ראשל"צ (התרס"ה)
82	173	מפת בית דגן (התרע"ב).
83	174	מפת אחוזה ופיק"א (התרפ"ה).
84	176	מפת הגושים (התרצ"ז).
85	178	מפה כללית (התרצ"ז).
86	180	מפת ראשל"צ והסביבה (תרצ"ז)
87	182	מפת רחובות ראשל"צ (תרצ"ז)

ב. התמונות.

ציור	דף	
1	19	ראשל"צ במעוף צפור (1917).
2	20	ראשל"צ במעוף צפור (1938).
3	21	איקליפטוס טבוע בחול עד נופו.
4	21	איקליפטוס ליד הבצות.
5	24	פקסימיליה קרמנצוג.
6	25	פקסימיליה חרקוב.
7	29	פקסימיליה „חלוצי יסוד".
8	30	פקסימיליה „חלוצי יסוד".
9	31	פקסימיליה „חלוצי יסוד".
10	32	פקסימיליה „חלוצי יסוד".
11	32	זאב אברמוביץ.
13	34	חיים אמזלג.
14	34	שרגא פיבל היסמן.
16	36	ראובן יודילביץ.
17	37	זלמן דוד ליבונטין.
18	39	יסוד הספריה.
19	40	מגלת ליבונטין.
20	41	צבי ליבונטין.
21	41	יוסף פינברג.
22	45—46	פקסימיל הברון לדרוק
23	47	אהרן מ. פרימן.
24	49	יעקב פ. פרימן.

ציור	דף	
27	52	נפתלי הלל.
28	52	יצחק ל. טופרובסקי.
29	53	משה כהן.
30	53	בנימן פין.
32	54	אליעזר שליט.
35	67—69	הברון ע"י ראשל"צ.
37	76	ישראל בלקינד.
38	76—77	פקסימיליה שיד.
39	80	כ"י ישראל בלקינד.
40	80	תוי Gaudeamus
41	81	פאני בלקינד.
42	82	שמשון בלקינד.
43	83	יואל דרובין.
45	84	ד"ר חיסין.
46	89	פאני פריזר.
47	89	מנשה מאירוביץ.
48	92	יהודה צלניקין.
49	93	חסיה ביננסון.
51	94	ד"ר שטיין.
52	95	הבילוי"ים (התר"ע).
53	95	הבילוי"ים (התרצ"ג).
54	96	יהודה ליבונטין.
56	98	יצחק צרנוב.
57	98	השו"ב ח. ט. רפפורט.
58	100	מאיר כרצבסקי.
59	101	פקסימיל פס"ד כרצבסקי.
60	101	פקסימיל הרב הלוי.
62	102	שאול אלנר.
63	103	זאב גרינשטיין.
64	104	יהודה ראב.
65	106	אדמ. די רוטשילד.
66	107	אדלאידה רוטשילד.
67	113	כ"י איזידור לב.
68	123—124	כ"י ארלנגר.
69	128	כ"י ארלנגר.
70	129—130	פקסימיליה הברון.
71	133	מברק ארלנגר בעברית (אותיות לטיניות 1884).
72	136	מברק ארלנגר בעברית (אותיות לטיניות 1884).
73	137	מכתב ארלנגר.
74	138	מכתב ארלנגר.
75	147	מיכאל ארלנגר.
76	147	הרב צדוק כהן.
77	147	כרל נטר.
78	147	איזידור לב.
79	147	שמואל הירש.
80	160	מיסדי ראשל"צ לארלנגר.
88	186	**עליה שניה לראשל"צ**
		טופורובסקי מיכאל, זיגר שלמה, אמצלבסקי ליאון, אריה גבריאל, ברלניצקי נתן, גולד ברג אברהם זאב, הירשפלד שמואל, יעבץ זאב, יעקבזון שמחה, יצחקי משה, כהן שמואל, לזרוב אברהם, ליט וינסקי יעקב אלחנן, מרקוביץ
92	193	אברהם, פפירמיסטר אהרן, קרגר שמואל, הירשפלד אליהו
93	194	מאיר, הירשפלד מלכה, בול
94	196	קין אלחנן, אבולעפיה שלמה, זלצמן אברהם גרצדק, מרקו
95	197	ביץ אליהו, רפפורט שלמה
96	200	יצחק, בביטש ליפא, גורדון
97	201	זאב, פפירמיסטר כהן מינה,
98	203	אברמוביץ־ברד צפורה, פיינ־
99	209	שטין יונה.
100	210	
101	217	**המשך עליה ב׳ לראשל"צ**
102	218	בירגר גרשון; בן־זאב שמעון,
104	225	הלל הלל, ברלניצקי אריה,
105	226	שוליפמן זוסיה, סימנובסקי
106	229	משה, פינחסביץ מרדכי, פפיר־
107	229	מיסטר שלום, פריאלניק אפרים,
108	230	רוזן שרגא פיבל, אברמוביץ
109	231	אלחנן, בן זאב ד"ר לזר,
110	231	אברמוביץ־גולדשטיין דינה,
111	232	גינצבורג יצחק, גולדברג פין,
112	233	כצלר פיבל, מרקום אברהם,
113	234	סטון ליאון, פפירמיסטר־הור־
114	235	ביץ רחל, פפירמיסטר גרשון,
115	235	פרס ישעיהו, פפירמיסטר־פרס
116	236	מרים, שורץ שמעון, אליהו
117	243	אוסטשינסקי, חומה יוסף, סגל
118	245	ראובן, גינצבורג אהרן, לוין
119	246	זלמן.
120	247	
121	248	**המשך עליה ב׳ לראשל"צ**
122	250	מדליה אברהם יצחק, כהן דובה,
123	251	כהן מנחם, כצלר יצחק איזיק,
124	258	קריצבסקי יעקב, ברלניצקי
125	259	אבא, ברלניצקי חיים, ברד
126	266	אברהם, יעקבזון גורדון, בר־
127	267	לניצקי מרדכי, גינזבורג שני־
128	268	אור זלמן, גורדון זאב מכונאי,
129	272	ברישבסקי שלמה, דודזון מנחם
130	274	מנדל, אריה שמואל, גורדון
131	276	מנחם, דודזון־זיגודסקי פסיה,
132	276	וכסלר אהרן, פופל מרדכי,
133	278	קודרינסקי יוסף, גולדין אריה,
134	288	ויסל שבנא, היטל שניאור זלמן,
135	295	מזובר מרדכי, זמסקי תנחום,
136	295	טפר שלמה, סגל בת שבע,
137	295	מרחוביץ ישראל.
138	295	
139	295	**המשך עליה ב׳ לראשל"צ**
140	298	פרבר זלמן, חבקין ברוך,
141	299	לובמן משה, מרקוביץ יעקב,
142	300	סגל זליג, סגל שמואל, מרקו־
143	301	ביץ־סטון אדלה, סניור דוד,
144	302	קירשנר קדיש, רוזין זלמן לוי,
145	307	אברמוביץ אברהם, בולקין
146	315	רבקה, בולקין שלמה, בלקינד
147	316	נעמן, דוידזון חיה, הירשפלד
148	322	צבי, הלל יצחק, וויסר מרדכי,
149	323	מאירוביץ אברהם, מירנסקי
150	323	שרגא סיבל, סגל מרדכי, פר־
151	323	בומכורובסקי שלמה, פוחצבסקי
152	323	עשהאל, קושנר אהרן, קושנר
153	324	פיגה, רבינוביץ שרה, פרימן
154	325	שמואל, פין אבשלום.
155	325	
156	330	בה"ס לבנות עברי־עברי ראשל"צ
157	376	הראשון בעולם.
158	377	בה"ס לבנות התרנ"א.
		ביה"ס לבנים עברי־עברי התרנ"א
		הראשון בעולם.
		התעמלות בביה"ס.
		ביה"ס לבנים התרנ"ח.
		ביה"ס לבנות התרנ"ט.
		גן ילדים עברי ראשון בעולם.
		ביה"ס בהתרס"ח.
		ביה"ס בהתרפ"ו.
		בנין בי"ס עממי בראשל"צ.
		כתה ח׳ של ביה"ס התרצ"ה.
		מרדכי לובמן.
		דוד יודילוביץ.
		שפרה גיסין.
		אסתר שפירא.
		נסים כרסנתי.
		ד"ר מטמן־כהן.
		ישראל איתן.
		יוסף ויתקין.
		אהרן קרון.
		טפול בפרחים בגן הילדים
		ילדי הגן ומורותיהם.
		פורים בגן הילדים.
		אליעזר בן יהודה.
		מעבדת היקב.
		חביות למשלוח יין.
		משרד יקבי ראשל"צ.
		טעינת יין לאכספורט.
		מועצת היקב.
		כרם שקדים.
		קלוף שקדים.
		בציר ראשל"צ.
		השקאה בפרדס בראשל"צ.
		הרכבה. מ. פוחצבסקי מרכיב
		זקן האקליפטוסים בראשל"צ.
		הדקלים בפרדס ראשל"צ.
		מנית „כרמל" בת 500 רובל.
		מלוא בקבוקים.
		מנית הרצל ב„כרמל" ברוסית.
		מנית הרצל ב"כרמל" באנגלית.
		מנית כרמל בת 100 רובל.
		המשלחת לפריז.
		זאב גלוסקין.
		י. ל. גולדברג.
		היקבים.
		אליהו זאב לוין־אפשטיין.
		יעקב זאב שמולביצנסקי.
		פקסימילית סוקולוב לגלוסקין.
		פקסימילית הגדוד העברי הראשון
		פקסימילית התחיבות החיילים שהתגיסו.
		מגלת ראשל"צ גלוסקין.
		מטבה לגלוסקין מאת פקידיו ופועליו.
		ועד „כרמל" בנויורק 1930.
		התזמרת הראשונה בראשל"צ.
		ועד בית העם בראשל"צ.
		כרוז להתאחדות המושבות.
		חתימות ועדי ראשל"צ, רחובות ום"ת.
		חתימת ועד גדרה.
		חתימות ועדי שאר מושבות יהודה.
		חתימות ועד זכרון יעקב.
		חתימות ועדי הגליל התחתון.
		חתימות ועדי הגליל העליון.
		חתימת ועד ראש פנה.
		אשר לוין.
		בית הכנסת הגדול בראשל"צ.
		פקסימילית בני ראשל"צ נגד

ציור	דף	
		הבימה בבהכנ"ס.
159	378	פנים ביהכנ"ס וארון הקודש.
160	384	בית הטהרה ע"י בית הקברות.
161	385	הברושים בבית הקברות.
162	385	מצבות על הקברים הראשונים.
163	386	הרב השו"ב יעקב מרדכי זינגר.
164	387	רב היקב ר' יוסף הלוי.
165	388	הפרשת תרו"מ ביקב.
166	333	מתנדבי ראשל"צ ע"י הפירמידים.
167	344	ביתן ראשל"צ בתערוכה בברלין.
168	345	פרופסור הינריך לוה עורך התערוכה.
169	389	הרב דראשל"צ ש. מ. שרקון.
170	389	הרב דראשל"צ ח. ז. חרל"פ.
171	393	ג"מ פשה בראשל"צ.
172	417	מנשה מאירוביץ.
173	435	ברוך פפירמיסטר.
175	491	משה וכספר.
176	420	דוב חביב לובמן.
177	421	יעקב כנר.
178	422	כתריאל רפפורט.
179	423	אגרת הרב קוק.
180	424	שמואל אוסטשינסקי.
181	425	יחיאל טרכטנברג.
182	425	יעקב פרימן.
183	427	מיכאל לוין.
184	427	זרבבל חביב.
185	429	ישראל זיגר.
186	430	מרדכי אברמוביץ.
187	431	א. ל. גיסין.
188	432	יהודה פרוס.
189	434	ועד המושבה בהתרנ"ט.
192	439	אליהו שיד.
196	443	גזירת פריז 1887.
199	449	חיים חזן.
200	446	יהושע אברבאיה.
201	446	הגרי פרנק.
202	447	אלברט עגתבי.
203	449	אריה זיגר.
204	450	מרקוביץ יצחק.
205	451	פקסימיל קליגרף ש. פ. רוזן.
206	453	הדגאים ביקב ראשל"צ.
207	454	צנורות הקרור ביקב ראשל"צ.
208	454	גיגיות יקב ראשל"צ.
209	455	במעבה האדמה ביקב ראשל"צ.
210	455	אולם המשלוחים ביקב ראשל"צ.
211	456	באולם האלכוהל.
212	456	היקב מצד מערב.
213	458	בציר בכרם ראשל"צ.
214	460	פקסימיליה הרצל.
215	462	פועלי היקב בהתרס"ז.
216	463	הרברט סמואל בראשל"צ.
217	464	נאם הברון בביהכ"נ בת"א בצרפתית.
218	464	נאם הברון בביהכ"נ בת"א בצרפתית (המשך).
219	464	נאם הברון בביהכ"נ בת"א בצרפתית (המשך).
220	465	נאם הברון בביהכ"נ בת"א בצרפתית (המשך).
221	466	נאם הברון בביהכ"נ בת"א בתרגום עברי.
222	467	הברון באחרית ימיו.
223	472	ג'מס רוטשילד בראשל"צ.
224	472	וינסטון צ'רצ'יל בראשל"צ.
225	474	פקסימיליה ג'מס ד' רוטשילד.
226	474	פקסימיליה ג'מס ד' רוטשילד.
227	476	יסוד מוזיאון רוטשילד.
228	480	שווק יינות ראשל"צ דיאגרמה
229	482	בוריס אוסובצקי.
231	484	מאיר ויניק.
232	486	יעקב שפירא.
233	487	גרשון הורביץ.
234	490	אליהו ויגודסקי.
325	491	דוב ליבוביץ.
236	492	יעקב שלמה חזנוב.
237	492	מיכאל הייפרין.
238	494	אהרן איזנברג.
238	495	אפרים חרלפ.
240	497	דוד גיסין.
241	497	קוי „דרום יהודה".
242	498	יהודה גרזובסקי.
243	499	דוד בן גוריון.
244	503	ד"ר יצחק דרבלה.
245	504	ד"ר אהרן מאיר מזי"א.
246	504	בית החולים בראשל"צ התרנ"ד
247	505	ד"ר אליקים ויצברד.
248	506	יהושע חנקין.
249	507	ישראל (ליליק) פינברג.
250	507	יצחק פישלזון.
251	508	התוים לחן „התקוה".
252	509	פקסימיליה חברי קרן קימת בראשל"צ בשנת התרמ"ט.
253	512	חזית בית העם.
254	512	ועד התרבות הראשון לבית העם בהתרנ"ח.
255	513	קהל ראשל"צ בשער בית העם.
256	514	הספריה ע"ש ז. ד. ליבונטין.
257	516	פקסימיליה י. שפירא, מנהל היקבים.
258	518	מנחם מנדל אברמוביץ.
259	519	יעקב אברמוביץ (נרצח).
260	519	דוד סחרוב (נרצח).
261	519	משה מזרחי (נרצח).
262	519	אברהם אריה (נרצח).
263	519	חנינא גלובציק (נרצח).
264	519	יוסף רצון (נרצח).
265	523	נחמה פוחצבסקי.
266	524	המלאכות המדינית.
267	525	קבלת הלורד בלפור.
268	535	שר המושבות אמרי.
269	526	קבלת אלפרד מונד (לורד מלצ'ט).
270	526	מסריק (נשיא צ'כוסלבקיה).

תקוני טעויות*)

דף	עמוד	שורה	במקום	קרא
2	א	9	נחלתו	נחלתם
3	ב	19	נמצא	מצא
4	ב	36	באדמות	בארמית
4	ב	36	כלי מן נקב	קל מנקב
6	ב	27	צבאות	צוואות
8	א	18	שנתחלחלו	שנתלחלחו
9	א	17	ככר	בכר
9	א	33	היו"צ	הו"צ
17	ב	28	קצד	קצת
21	א	8	גם	גב
23	ב	30	הביאו	הביעו
25	ב	22	מרקוב	מרקון
25	ב	23	נכדו	נינו
28	ב	10	ואם יחשך	ואם לחשך
36	ב	בהע'	2000	3200
50	ב	1	דוד	אברהם
53	א	בציור	התר"ט	התרי"ט
58	א	4	בית החוליה	חלל הבור
74	א	34	אינו	אונו
76	א	7	בישרל	בישראל
77	ב	11	ארוכה	ארכא
78	ב	12	ארוכה	ארכא
84	ב	15	ונבובי	וגבובי
89	א	בהע'	ושהוקצעה	ושהוקצתה
89	ב	21	הידיעות	הדעות
90	א	21	אחת	של
90	ב	24	שנה	לשנת
91	א	11	אופיטני	אפיסאניע
			איבריסקי	יבריסקיך
91	א	בהע'	זלמן גיסין	(נזכר בטעות)
91	ב	1	תרס"ב 1902	תרס"ו 1906
91	ב	בהע'	זלמן גיסין	(נזכר בטעות)
98	א	20	קונסטינופול	דרך קונסטנטינופול ונכנס צרנוף לבילו ובאר"י יצא מבילו.
99	ב	25	להגות	להגות
99	ב	בהע'	עסקי	עסקן
111	א	9	נוה	נוה
111	א	12	חוזה	הוזה
127	ב	17	לי	לו
128	ב	6	כתוב (עברית)	(כתוב עברית)
152	א	בהע'	חוברה	חוברת
170	ב	22	נספחו	נסחפו
171	א	8	במזרה	במזרח
172	ב	25	נוספו	נוסף

*) שגיאות קלות אשר אולי נעלמו מעינינו יתקן נא הקורא בעצמו.

דף	עמוד	שורה	במקום	קרא
191	א	10	התרמ"ו	התרמ"ח
199	ב	12	נמתה	נמתח
207	א	4	קבא	רבה
216	א	8	בהגשות	בהתנקשות
217	א	16	עוד לא היה	עוד היה
226	א	9	לוקה	לקה
228	א	20	בשנת	בשנות
228	א	22	שעבורתו	שבעבודתו
236	א	8	כשמוש	בשמוש
237	ב	7	כנחל"י	כגחל"י
243	א	20	8600	3600
245	א	17	התר"ו (1890)	התרנ"ו (1896)
245	א	29	והגיע	והגיעה
246	ב	5	ובכל	בכל
256	א	28	סתם	סתום
256	ב	27	הנמנה	הנמנע
257	ב	15	הבאת	הבאה
264	ב	32	וקרן	וקרם
265	א	23	משהו	מישהו
270	א	1	ובראשם	ובראשן
270	א	10	בראשון	ראשון
275	א	21	קבלנו	קבלני
276	ב		בציור (בצרפתית)	(באנגלית)
278	ב	17	ומיו	ומיד
283	ב	4	בכלי	בכדי
290	ב	25	1907 צער.	1907. צער
291	ב	20	בקבוקים	בבקבוקים
306	ב	8	הראשות	הרשות
308	ב	17	אה	אל
308	ב	18	להגיעהו	להניאהו
308	ב	18	באזני	באזניו
310	א	12	בימים	בימים ההם
313	א	28	אחד	אחת
314	א	1	וממלא	וממילא
314	א	24	נגדי	נגדו
314	ב	12	קבוע	קבועה
316	א		בציור התרנ"ז	התרס"ג
317	א	3	הבטיחו	הביטו
317	ב	9	אל	את
318	א	18	התר"ס	התרס"ח
319	א	17	יחי	ימי
319	ב	20	נותן	נתון
325	ב	24 23	על ידי	עלֿ יד
325	ב	35	בתורה	כתורה
326	א	1	השוגים	השונים
326	ב	22	כרובה	כרוכה
332	ב	32	שתקן	שתכן
343	ב	28	בקבוקים	בבקבוקים
345	ב	22	י"א בתמוז	ג' אב
348	א	34	בת	בה
350	ב	1	הכמוית	הכמויות
352	א	12	הקלימים	האקלימים
352	ב	31	לתתפשטות	להתפשטות
353	ב	טבלא	המזון	הזמן
356	ב	4	עובר	עבד
374	א	30	התלמידית	התלמידים
379	ב	5	תפלהם	תפלתם
380	א	6	מדיניים	מדינים
381	א	31	ללמוד	ללמד
383	ב	13	והבלנות	והבלנית
383	ב	32	הוקצה	הוקצתה
385	ב	25	היו	היתה
386	א	14	יעקב	יצחק
388	א		בהע' להגר"א להרב	להגרא"י קוק
389	ב	21	יעקב	יצחק
390	ב	12	בשנתו	בשנתון
393	א	16	מנה	פנה
398	א	8	בצרות	בצורות
398	א	10	הואילו	הועילו
401	ב	16	הביאו	הובאו
404	א	26	החזקה	חזקה
404	ב	31	קדחנית	קדחתנית
413	ב	5	בידי מהם הבדוים	בידי הבדואים
414	א	28	מאה	למאה
416	א	2	חבעליהם	לבעליהם
416	ב	22	בחיהם	ביניהם
416	ב	32	שהמושאה	שהמושבה
419	ב	26	ולא	ולו
420	ב	33	הצעירים	הצירים
427	ב	7	נעוץ	נעוצה
430	ב	12	ביחוד	ביחד
430	ב	26	נעים	נאים
431	ב	2	בתשרי	בתשרי התרפ"ג
436	א	10	[אריה ליב]	[דב]
436	א	41	אליהו	אליקים
437	א	22	דניאל	שמואל
438	א	29	הראתי	הראיתי
446	א	25	השפעעו	השפעתו
447			בהע' התרצ"ג	התרצ"ז
448	א	24	ובמנת	ובמתנת
448	א	25	אגרת	תגרת
448	א	26	שבאה	שבא
448	א	26	זמנה	זמנו
450	א		בהע' ונתניה	ומתניה
458	ב	3	שולטת	שולטות
462	ב	1	מהתרנ"ט	מהתרצ"ה
462	ב	8	לחברת אביב	לאפלבוים וסימקין פ"ת.
465	א	50	לראוה	לראות
479	ב	39	נאומו	נאמו
480	ב		בלוח ב' מצמים	מצרים
490	ב		בהע' פנחס	מנחם
494	א		בהע' 466	266
513	א	1	שורא	שורה
514	א	31	הצפוני	הצפונית
514	א	40	תמושבה	המושבה
516	ב		בהע' בהתר"ח	בהתרע"ח
516	ב	15	י. טוליפמן	א. ז. טוליפמן
516			בהע' 4 בהתרס"ב	בהתרפ"ב
521	ב	17	אחד מהם	שבעה גברי
523			תחת ציור 265 ח' סיון	א' דפסח
523			בציור א' דפסח	ח' סיון
524			בהע' 305 ת"א	ח"א
525	א	29	זקני	זקנה
525	ב	26	יכלת	יכלה
527	ב	20	וינברג	וינברג מוינה
527	ב	23	הקים	הקימו
527	ב	23	חרשתי	חרשתם
528	ג	25	התרצ"ט	התרצ"ב

מודעות

אין העורך ולא חברי המערכת אחראים בעד תוכן המודעות.

הארץ

עיתון יומי

תל־אביב, רחוב מוא"ה 56, בית „הארץ", ת. ד. 233, טלפון 4212 (3 קוים);
ירושלים, רחוב יפו, בית אמינוב, ת. ד. 273 טלפון 4245 (2 קוים)
חיפה, מרכז מסחרי החדש, בית פלאפריק, ת. ד. 398, טלפון 254;
סניפים בכל ערי הארץ ומושבותיה

העתון המדיני הראשון בשורה והמדריך הכלכלי החשוב ביותר בארץ־ישראל; נפוץ בכל חוגי הישוב. בהשתתפות טובי העתונאים והסופרים העברים.

הבוקר

עתון יומי

בטאון האכר העברי

*

השחר

עתון צהרים

דפוס „מרכז"

ז. ינקלביץ

ראשון־לציון, טלפון 244

מוציא כל עבודות דפוס

„דרום יהודה"

אגודת נהגים קואופרטיבית בע"מ

« DROM YEHUDA »

DRIVERS COOPERATIVE SOCIETY LTD.

שרות אוטובוסים צבוריים.
טקסי ומשא לכל מושבות הדרום.
(טקסי ומשא גם ליחד חלקי הארץ)

המשרד הראשי: תל־אביב, רח' הרצל 27, טלפון 7—4596
תחנת האוטובוסים: תל־אביב, רח' לוינסקי 16, טל. 7—4596
המחלקה להובלת משאות בתל־אביב: רח' מרכז מסחרי פינת רח' כפר גלעדי, טלפון 4765
המשרד בראשון־לציון: על הכביש הראשי פנת רחוב רוטשילד, בית האגודה, טלפון ראשון לציון 216
המשרד ברחובות: על הכביש הראשי, בית האגודה, טל. 205
המחלקה לממען ברחובות: בית האגודה, טלפון 205

ד ב ר

העתון הנפוץ ביותר בארץ

ה ג ה

עתון יומי מנקד ומבואר, לעולה החדש

א מ ר

עתון צהרים

דבר־לילדים
שבועון לילדים, יחידי בארץ

דבר־הפועלת
ירחון לשאלות האשה העובדת

משק שתופי
דו שבועון לענייני כלכלה

כל אלה פרי עבודת בית־„דבר"

הכתבת:

אלנבי 113, תל־אביב, טלפונים 8—7—6—4275

הצופה

עתון יומי

של

היהדות הדתית־לאומית בא"י

העורך הראשי הרב **מאיר ברלין**

סניפים בכל הנקודות החשובות בארץ

הדרך הטובה לפרסום

כתובת המערכת וההנהלה

תל־אביב, רח' הרכבת 12, טל. 2221 — ת. ד. 2045

„אביבה" חברה חקלאית בע"מ

המיסדים:

האחים וינברג וב. רפפורט

שנת היסוד 1927

ראשון־לציון — טלפון מס. 204.

1. פרדסים

2. הספקת המים בראשון־לציון

תפוקה שנתית 300.000 מ"מ לשנה

3. בית חרשת לקרח הראשון בדרום יהודה

תפוקה יומית 6 טון

מספק קרח לראשון־לציון והסביבה.

המשקיף

עתון יומי לאומי

בטאון התנועה הלאומית בארץ ישראל

המערכת וההנהלה הראשית:
תל־אביב, רח' צ'לנוב 2, טל. 2111

סניף המערכת וההנהלה:
ירושלים, רח' הסולל 9, טל. 2444

סניף המערכת וההנהלה:
חיפה, רח' ארלוזורוב 22, טל. 1350

המשביר המרכזי

חברה קואופרטיבית להספקה של העובדים העברים בא"י בע"מ

המשרד הראשי:

תל־אביב, רחוב סלמה, בנין „המשביר המרכזי"

תבת דאר 130 טלפון 8—1336/8

סניף חיפה, תבת דאר 295, טלפון 570

הספק הראשי של המשק הקואופרטיבי בארץ.

מכלת, אספקה, תבואות, זרעים, חמרי־דלק
ושמנים, מכונות חקלאיות, משאבות וכלי
המטרה, מכונות קירור, חמרי בנין וכו'.

חברות עזר:

המשביר המרכזי (כספים והשקעות) חברה בע"מ

קרן לקואופרציה צרכנית בע"מ

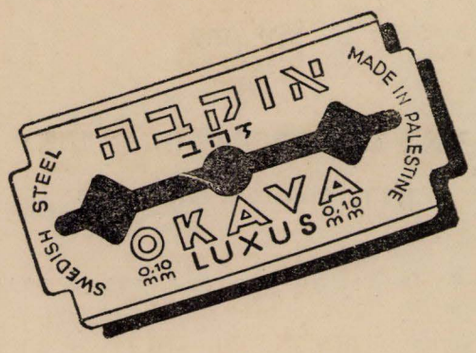

אוקבה

זהב

שמיר

ספיר

אין כמוהו!

חברת „שרף"

בית חרשת לסבון

ראשון־לציון — טלפון 224

משרד ראשי: תל־אביב, תבת דאר 223

תעשית סבון טואלטי ממדרגה ראשונה

אקספורט לכל חלקי התבל.

בית מסחרי אוקסהורן

ארץ-ישראל

נוסד 1915 רשום 1920

מרכז: תל-אביב, רח' הקישון 18/24, טל. 4859, 5433

תבת דאר 403

סניפים: בכל א"י וסוריה.

מכלת, סחורות קולוניאליות,
צרכי בית ומשק בסיטונות.

הספקה ישרה מהמקורות הראשונים.

ישר מיצרן לצרכן!

משי—זקס

לפנים רק בראש
ייצור המשי,
כעת גם בראש
חרשת צמר!

תוצרת מחוכמת בטעמה טיבה ומחירה

תל-אביב: רחוב נחלת בנימין 37.
ירושלים: רחוב יפו ע"י קולנוע ציון.

«ציון»

חברה לבטוח בע"מ

תל-אביב, רח' אלנבי 120 – טל. 4671

כל סוגי בטוח

סניפים:

ירושלים

רחוב בן-יהודה בנין אבולעפיה טלפון 5157

חיפה

רחוב המלכים 33, ת. ד. 1379, טלפון 2000

הנדסה וקבלנות

ש. דיסקין

קבלן לעבודות ממשלתיות, עירוניות, וצבוריות.

משרד ראשי:

ירושלים

רחוב בן-יהודה 5, טלפון 2459

סניפים:

חיפה

רחוב המלכים 43, טלפון 2503

תל-אביב

דרך יפו—ת"א 19, טלפון 2197

מען טלגרפי: DIXY ירושלים

בנקים: ברקליס בנק (ד. ק. ואו.).
אנגלו פלשתינה בנק בע"מ
בנק קפרא עם בע"מ

החברה המאוחדת לצנורות בע"מ

תל־אביב

רחוב לילנבלום 30

טלפון 2135, 2339

ח י פ ה

רחוב שמריה לוין 5

טלפון מספר 2455

צנורות מכל המינים.

בית מסחר
ל. גליקמן

המרכז:

ת ל ־ א ב י ב

ת. ד. 317 — תל. 4455/6

סניפים:

ח י פ ה

ת. ד. 52 — תלפון 172

י ר ו ש ל י ם

ת. ד. 756 — תלפון 3118

„צדק" בע"מ

ביח"ר לסריגה. ראשון־לציון: טל. 223

משרד: תל־אביב, בנין פלטין, אחד־העם 28, טל. 4107

Zedak knitting צדק fashion

תוצרת סודרים ובגדים לגברות וגברים מאיכות מובחרת

דכאיב ליה כאיבא
אזיל לבי „אסיא"
בבא קמא מ"ו

ASSIA

תרופות „אסיא"
זכו לאמון
הוקרת לרמתן ועיכון

„אסיא" מעבדות חימיות בע"מ

תל־אביב, א"י

הסוכנים בארץ־ישראל ובעבר הירדן:

סלומון לוין ואלשטיין, ירושלים, חיפה, תל־אביב

י. גרין ושות' (א"י) בע"מ

רפואות — **חמרי חקלאות**

כימו אורינט בע"מ

רפואות

משרד ראשי לא"י

תל־אביב, בית הדר

סניפים: **ירושלים**, רחוב בצלאל, בית הלברוך — **ח י פ ה**, רחוב הרצל 32.

תעשית משי

דלפינר בע"מ

בית החרשת הראשון בארץ־ישראל

מיצר

אריגי משי באיכות מעולה ובטוב טעם
לפי האפנה החדישה ביותר.

המצבעה

ממלאה בדיקנות כל מיני עבודות צביעה ואשפרה
במשי טהור, משי מלאכותי, משתן, צמר, כותנה וכו'.

בית החרשת: תל־אביב, רחוב הירקון 154.
בתי ממכר: תל־אביב, רחוב נחלת בנימין 40.
ירושלים, רחוב יפו 407, מול אגד.

הסנה

חברה ארץ־ישראלית לאחריות בע"מ

(נוסדה בשנת 1924)

חברת־הביטוח הראשונה בארץ.

כל ענפי ביטוח.

ICI

תעשיות חימיות ממלכתיות

(לבנט) בע"מ

Imperial Chemical Industries (Levant) Ltd.

מספקי היסודות לפיתוח החקלאות
ותעשיה בארץ־ישראל.

תל־אביב / יפו / חיפה

החברה הארצישראלית לקרור והספקה בע"מ

בתל־אביב, טלפונים: 4316—4317 ע"י תחנת הרכבת

בחיפה, טלפון: 1662 רחוב הגמל

מחסן קר לכל מיני סחורות העלולות להתקלקל

תנאים מיוחדים לחוזים חדשיים ושנתיים

תעשית בירה ארץ־ישראלית בע"מ

ראשון־לציון

בית חרשת לבירה היחידי בארץ

כנשר ירחף על לקוחותיו בכל הארץ

לבני סיליקט

מיוצרות ע"י בתי־חרשת

בנחלת־יהודה

ובראשון־לציון

חמרי הבנין
הטובים ביותר
בארץ־ישראל

קירות מזוינים ובניה מזוינת בלבני סיליקט מוצאים לפועל בהיקף רחב.

משרד הראשי: תל־אביב 41 יהודה הלוי - טלפון 2588

אגודת הכורמים הקואופרטיבית

של

יקבי ראשון־לציון וזכרון־יעקב

בע"מ

«כרמל מזרחי»

יין, קוניאק, ארק וליקרים

מפורסמים בכל העולם

הוכתרו במדליות זהב בתערוכות רבות בבירות אירופה

סניפים וסוכנויות בארץ־ישראל ובבירות חוץ־לארץ

ראשל"צ נוסדה בשנת 1882 - התרמ"ב. המשרד הראשי: ראשון־לציון א"י.

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

בנק אנגלו־פלשתינה

בערבון מוגבל

ההון הנפרע וקרן השמורה 1.075.000 לא"י

לונדון, תל־אביב (4 סניפים), יפו, ירושלים, חיפה, הדר־הכרמל,
טבריה, צפת, פתח־תקוה, חדרה רחובות.

חברות־עזר

הבנק האפותקאי הכללי של א"י בע"מ
תל־אביב

חברת ב. א. פ. לנאמנות בע"מ
תל־אביב

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

Editorial Staff

Zalman David Levontin	President
Menashe Meerovitch M. B. E.	Chairman
Dov Habib Loubman	Counsellor

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

בשגגה נשמטה מ„המביא" הבעת תודתי, למהנדס ר' **נתן קסיוסקי**, שעזר לי ביצירת מפות ראשל"צ, ובזה נמלאה חובתי.

RISHON-LE-ZION

1882 - 1941

Editor

DAVID IDELOVITCH

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

Published with the aid of «Carmel Oriental» Society

September 1941 Rishon-le-Zion